SŁOWNIK historyków polskich

WIEDZA POWSZECHNA — WARSZAWA

Koncepcja i opracowanie redakcyjne
MARIA PROSIŃSKA-JACKL

Współpraca redakcyjna
EWA FONKOWICZ

Okładka, obwoluta, karta tytułowa
według projektu serii Stefana Rzepeckiego
KRZYSZTOF DOBROWOLSKI

Indeks nazwisk
MARIA PROSIŃSKA-JACKL, EWA FONKOWICZ

Korekta
MARIA PROSIŃSKA-JACKL, EWA FONKOWICZ

Skład i łamanie
ALEKSANDRA SZMIELEW, ANDRZEJ BALIŃSKI

Tytuł dotowany przez Ministra Edukacji Narodowej

© Copyright by Wydawnictwo „Wiedza Powszechna", Warszawa 1994

ISBN 83-214-1051-0

AUTORZY BIOGRAMÓW

Krzysztof BACZKOWSKI (Kraków)	K.B.
Marek BARAŃSKI (Warszawa)	M.B.
Janina BIENIARZÓWNA (Kraków)	J.B.
Wiesław BIEŃKOWSKI (Kraków)	W.B.
Andrzej BIERNAT (Warszawa)	A.B.
Zofia BORZYMIŃSKA (Warszawa)	Z.B.
Andrzej BROŻEK (Katowice)	A.Br.
Waldemar BUKOWSKI (Kraków)	W.Buk.
Stanisław CHANKOWSKI (Warszawa)	S.Ch.
Zofia CHYRA-ROLICZ (Warszawa)	Z.Ch.-R.
Hanna FARYNA-PASZKIEWICZ (Warszawa)	H.F.-P.
Mirosław FAZAN (Katowice)	M.F.
Ewa FONKOWICZ (Warszawa)	E.F.
Andrzej FRISZKE (Warszawa)	A.F.
Piotr Paweł GACH (Lublin)	P.P.G.
Henryk GAPSKI (Lublin)	H.G.
Antoni GĄSIOROWSKI (Poznań)	A.G.
Halina GÓRSKA (Warszawa)	H.Gór.
Andrzej Feliks GRABSKI (Łódź)	A.F.G.
Anna GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ (Warszawa)	A.G.-K.
Hubert IZDEBSKI (Warszawa)	H.I.
Jerzy JACKL (Warszawa)	J.J.
Maciej JANOWSKI (Warszawa)	M.J.
Janusz JASIŃSKI (Olsztyn)	J.Jas.
Jerzy JEDLICKI (Warszawa)	J.Jedl.
Marcin KAMLER (Warszawa)	M.Kam.
Jerzy KŁOCZOWSKI (Lublin)	J.K.
Lidia KORCZAK (Kraków)	L.K.
Jerzy KOWECKI (Warszawa)	J.Kow.
Piotr KRASNY (Kraków)	P.K.
Lech KRZYWIAK (Kraków)	L.K.
Stefan Krzysztof KUCZYŃSKI (Warszawa)	S.K.K.
Marcin KULA (Warszawa)	M.K.
Henryk LITWIN (Warszawa)	H.L.
Dariusz MACIAK (Warszawa)	D.M.

Antoni MĄCZAK (Warszawa)	A.M.
Marek NEY-KRWAWICZ (Warszawa)	M.N.-K.
Irena OKRUSZKO (Warszawa)	I.O.
Edward OPALIŃSKI (Warszawa)	E.O.
Krzysztof OŻÓG (Kraków)	K.O.
Alicja PACHOLCZYK (Warszawa)	Al.P.
Urszula PERKOWSKA (Kraków)	U.P.
Andrzej POŚPIECH (Warszawa)	A.P.
Maria PROSIŃSKA-JACKL (Warszawa)	M.P.-J.
Jacek RAMOTOWSKI (Warszawa)	J.Ram.
Zbigniew ROMEK (Warszawa)	Z.R.
Janina ROSICKA (Kraków)	J.Ros.
Jerzy RÓZIEWICZ (Warszawa)	J.R.
Franciszka Wanda SAWICKA (Warszawa)	F.W.S.
Jan SIEKLICKI (Warszawa)	J.S.
Rafał STOBIECKI (Łódź)	R.S.
Krystyna SZELĄGOWSKA (Warszawa)	K.Sz.
Andrzej SZWARC (Warszawa)	A.Sz.
Krystyna ŚRENIOWSKA (Łódź)	K.Ś.
Tomasz TOMALA (Warszawa)	T.T.
Wojciech TYGIELSKI (Warszawa)	W.T.
Wacław URBAN (Kraków)	W.U.
Zbigniew WAWER (Warszawa)	Z.W.
Maria WIERZBICKA (Warszawa)	M.W.
Andrzej WIERZBICKI (Warszawa)	A.W.
Halina WINNICKA (Warszawa)	H.W.
Jerzy WYROZUMSKI (Kraków)	J.W.
Marek ZGÓRNIAK (Kraków)	M.Z.
Rafał ŻEBROWSKI (Warszawa)	R.Ż.

OD WYDAWCY

Słownik historyków polskich stanowi kolejny tom wydawanych przez „Wiedzę Powszechną" popularnych słowników encyklopedycznych. Prezentuje w obszernym wyborze twórców polskiej historiografii oraz twórców różnych form eseistyki, historiozofii i publicystyki historycznej.

Tak szeroki zakres *Słownika* wymaga już na wstępie wyjaśnienia. Dziejopisarstwo — obok literatury — stanowiło w Polsce od dwustu lat o emocjonalnej i intelektualnej tożsamości narodu. Oczywiście — dziejopisarstwo jako całość, nie tylko historiografia akademicka. Chociaż istnieją w tej dziedzinie przykłady, nawet dosyć liczne, dzieł naukowych zdolnych poruszyć serca i umysły wielu czytelników, to jednak oddziaływania dziejopisarstwa nie sposób sobie wyobrazić bez twórczości licznej i zróżnicowanej grupy publicystów, popularyzatorów, kronikarzy, zbieraczy pamiątek historycznych, nauczycieli. Oni to upowszechniają koncepcje mistrzów, oni pozwalają społeczeństwu odkrywać, zapamiętywać, przeżywać i interpretować przeszłość.

Habent sua fata libelli...

Pomysłodawcą opracowania *Słownika historyków polskich* był prof. Tadeusz Łepkowski. Pomysł zrodził się w 1982 r., w stanie wojennym, gdy po zawieszeniu prac nad *Encyklopedią historii Polski* (przygotowywaną uprzednio w „Wiedzy Powszechnej") zastanawialiśmy się, jak wykorzystać jej materiały, złożone w archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie.

Początek pracy to rok 1984. Okazało się wówczas, że ok. 400 haseł biograficznych wyjętych z *Encyklopedii* to stanowczo za mało, by zaprezentować całe polskie dziejopisarstwo. Praca posunęła się naprzód, gdy Instytut Historii PAN udostępnił redakcji materiały biograficzne dotyczące historyków XIX i XX w., zgromadzone przez zespół Ryszarda Przelaskowskiego. Materiały te skonfrontowaliśmy z artykułami w *Polskim słowniku biograficznym* i innych podstawowych informatorach i kompendiach encyklopedycznych oraz z danymi o historykach zawartymi w pracach współczesnych badaczy historiografii polskiej. Wszystko to wraz z recenzjami specjalistycznymi stało się podstawą rozszerzonego, liczącego ponad tysiąc nazwisk, zestawu haseł. Redakcja pozyskała kilkudziesięciu autorów z różnych ośrodków uniwersyteckich, wypracowała schemat hasła i zasady leksykograficzne *Słownika*. Ok. roku 1989 *Słownik historyków polskich* bliski był ukończenia, choć daleki od doskonałości.

W nowej sytuacji politycznej — po czerwcu 1989 r. — można było dopełnić braki *Słownika* w zakresie historiografii emigracyjnej, wojskowej, kościelnej, a przede wszystkim w zakresie tak bogatej i ważnej w Polsce eseistyki i publicystyki historycznej, uprawianej w różny sposób, na różnej głębokości i w różnych celach.

Koncepcja dzieła

Po 1989 r. ukształtowała się stopniowo ostateczna koncepcja *Słownika*. Zawiera on obecnie biogramy: (a) osób zawodowo trudniących się historiografią, tj. badaczy, dydaktyków i popularyzatorów; (b) eseistów i publicystów uprawiających refleksję nad historią; (c) historiozofów; (d) polityków uzasadniających swą działalność argumentacją historyczną i historiozoficzną; (e) pamiętnikarzy (do XVIII w.).

Konsekwencją takiej koncepcji dzieła było znaczne powiększenie zestawu haseł, do 1600 biogramów. Włączenie do *Słownika* eseistów i publicystów redakcja uznała za konieczne, gdyż w dobie przekraczania granic dyscyplin i równouprawnienia różnych sposobów traktowania przedmiotu badań trudno jest mówić o „czystym" zawodzie historyka, podobnie jak o „czystej" historii.

Słownik uwzględnia tylko osoby zmarłe. Pod względem chronologicznym dzieło obejmuje historiografię polską od Galla Anonima do końca roku 1992 (zawiera tylko nazwiska osób zmarłych przed 1 I 1993 r.).

Zestaw haseł

Głównym kryterium wyboru osób do zestawu *Słownika* było istotne znaczenie ich dorobku. Nie tylko waga naukowa tego dorobku była brana pod uwagę, ale w równej mierze wpływ na świadomość historyczną społeczeństwa. Względy formalne (np. tytuły i stanowiska naukowe) oraz profesjonalne przygotowanie do badań, chociaż zawsze w biogramach odnotowywane, nie były traktowane jako kryteria wyboru.

Za podstawowy obszar penetracji przyjęto szeroki zakres dziedzin i tematów powszechnie uznawanych dziś za domenę dziejopisarstwa: historia polityczna, społeczna, gospodarcza, wojskowa, dzieje kultury materialnej i duchowej, obyczajów, myśli politycznej i społecznej, historia prawa, dzieje Kościoła, historia tzw. nauk pomocniczych historii, a także archeologia, choć posługuje się własnym warsztatem badawczym.

W zakresie historiozofii redakcja starała się, aby w *Słowniku* znaleźli się ci wszyscy, którzy — bez względu na swą profesję i zasługi w innych dziedzinach — proponowali nowe ujęcie filozofii dziejów (czy to Polski, czy powszechnych), a ich myśl znalazła odbicie w nauce, polityce, świadomości społecznej.

Nie brano pod uwagę pisarzy, mimo ich roli w tworzeniu wizji przeszłości (H. Sienkiewicz) czy koncepcji historiozoficznych (Z. Krasiński). Nieliczni pisarze, których hasła znalazły się w *Słowniku*, weszli doń z racji autorstwa dzieł nieliterackich poświęconych historii (np. W. Gąsiorowski) czy historiozofii (A. Mickiewicz); przyjęto jednak, że muszą to być dzieła o utrwalonej randze.

Spośród publicystów i eseistów uwzględniono tych, w których twórczości istotną rolę odgrywała wizja przeszłości, interpretacja historiografii, odwoływanie się do historycznych paralel lub analogii, a zwłaszcza widzenie współczesnej polityki poprzez historię.

Ponadto uwzględniono w *Słowniku* autorów bibliografii historycznych oraz najwybitniejszych kolekcjonerów i zbieraczy pamiątek narodowych (twórców ważnych dla nauki historycznej muzeów i zbiorów bibliotecznych), a także paru największych mecenasów nauki.

Jeśli chodzi o pamiętnikarzy, to przyjęto zasadę ograniczającą: *Słownik* uwzględnia tylko pamiętnikarzy staropolskich i czasów stanisławowskich, i to tych jedynie, którzy w swych dziełach zawarli spostrzeżenia wykraczające poza krąg spraw prywatnych, tj. podawali ważne obserwacje polityczne bądź dające się uogólnić obserwacje obyczajowe. W hasłach z późniejszych epok pamiętniki są wprawdzie odnotowywane, same jednak nie przesądzają o umieszczeniu hasła danej osoby w *Słowniku*.

Jest w *Słowniku* sporo haseł archiwistów, ale nie zasługi w dziedzinie samej archiwistyki zdecydowały o ich uwzględnieniu. Wybrano tych, którzy pracę w archiwum uwieńczyli publikacją naukową lub edycją źródeł.

Ważnym kryterium jest dla *Słownika* autorstwo podręczników szkolnych i akademickich, ze względu na szczególne znaczenie społeczne takich dzieł. Staraliśmy się skrupulatnie odnotowywać element dydaktyczny w twórczości historyków, uwzględniając niekiedy także uczonych, których główną zasługą była organizacja nauki, a nie własna twórczość. Wydaje się jednak, że w tym zakresie jest jeszcze sporo do uzupełnienia.

Zestaw *Słownika* dopełniają historycy nauki. Starano się uwzględnić autorów prac o dziejach różnych dyscyplin (jak polonistyka, teatrologia, nauka prawa czy medycyny) oraz twórców wielkich syntez w zakresie swoich dziedzin (np. historia filozofii, historia literatury, historia sztuk plastycznych). Wzięto także pod uwagę badaczy, których prace należą wprawdzie do pozahistorycznych dyscyplin, ale mają istotne znaczenie dla historyków (np. opracowania dotyczące zabytków średniowiecznych).

Poważną reprezentację mają w *Słowniku* historycy żydowscy; są tu także historycy tatarscy, karaimscy i inni. Ich obecność w *Słowniku* jest uzasadniona tym, iż dawna Polska, zwłaszcza od czasów Jagiellonów, była krajem wieloetnicznym.

Redakcja zdaje sobie sprawę z braku w *Słowniku* wielu historyków regionalnych i popularyzatorów. Dokonanie ich wyboru okazało się trudne, gdyż obie te dziedziny — wyjąwszy historiografię śląską — wymagają jeszcze specjalistycznych badań.

Terytorialnie zestaw haseł nie jest ograniczony, a więc znajdują się w nim historycy działający nie tylko na ziemiach polskich i nie tylko o sprawach ziem polskich piszący. Warto przy tym zaznaczyć, że dzieje powszechne jako temat badawczy znajdowały się zawsze w historiografii polskiej na planie znacznie odleglejszym niż dzieje ojczyste.

Treść haseł

Biogramy zbudowane są z czterech części:

1. „Główka" hasła, tj. podstawowe dane personalne.

2. Informacje życiorysowe, z uwzględnieniem etapów awansu zawodowego, najważniejszych funkcji i stanowisk.

3. Dorobek naukowy bądź publicystyczny (tj. kierunki zainteresowań z tytułami najważniejszych dzieł), charakterystyka twórczości i działalności, przynależność do prądu czy epoki, postawa metodologiczna, rola w życiu naukowym.

4. Wybrana bibliografia przedmiotowa.

Najwięksi historycy mają biogramy potraktowane szczegółowo i dokładnie, w innych hasłach ograniczono się tylko do faktów najważniejszych. Także hasła osób, dla których praca w zakresie historiografii nie była pierwszoplanowa, nie przedstawiają ich pełnej biografii; uwypuklone są natomiast fakty istotne dla ich twórczości czy działalności w zakresie historii. Redakcja przestrzega przed mierzeniem rangi badacza długością jego hasła. Na wielkość biogramu mają bowiem wpływ różne względy merytoryczne (np. zakres tematyczny twórczości) i formalne (np. długość tytułów prac, problemy z zapisem bibliograficznym); wiele też zależy od sformułowań wyjściowego tekstu autorskiego.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że stosunek tekstu autorskiego do ostatecznego tekstu hasła jest różny. Redakcja otrzymała wprawdzie biogramy od razu trafiające udatnie w styl i charakter *Słownika*, ale większość tekstów autorskich należało poddać rygorom encyklopedycznej zwięzłości. Skróty, zmiany i dopełnienia były z autorami omawiane. Duże biogramy, zawierające szczegółową charakterystykę postaci i jej dorobku, w znacznie większym stopniu niż małe hasła zachowały cechy stylu swych autorów.

Hasła zostały podpisane inicjałami autorów, a inicjały rozszyfrowane są w wykazie nazwisk. Podpis „red." znajduje się pod hasłami opracowanymi zbiorowo w redakcji bądź pod takimi hasłami, które uległy zbyt wielkim zmianom redakcyjnym, by można je było autoryzować.

Informacje edytorskie dotyczące treści haseł

Pierwszym, porządkującym elementem biogramu jest **nazwisko** wraz z jego ewentualną obocznością lub odmianą; w hasłach osób żyjących przed XV w. — imię lub imię z przydomkiem. W nielicznych przypadkach hasło rozpoczyna się pseudonimem.

Imiona podawane są w takiej liczbie i kolejności, w jakiej były używane, tj. zazwyczaj jedno lub dwa, wyjątkowo trzy; wymieniane są także imiona zakonne.

Przydomek pojawia się w haśle tylko wówczas, gdy dana osoba go używała; podobnie tytuł książęcy czy hrabiowski. Może się więc zdarzyć, że jeden przedstawiciel rodu ma podany przydomek lub tytuł, a inny nie.

Pseudonimy i przezwiska wybrano tylko najważniejsze. Jeśli pseudonim związany jest z jednym tytułem pracy lub z działalnością konspiracyjną, podawany jest w odpowiednim miejscu tekstu hasła, a nie w „główce". Jeśli pseudonim jest bardziej znany od nazwiska właściwego, od niego właśnie rozpoczyna się biogram; nazwisko występuje wówczas po pseudonimie.

Daty i miejsca urodzenia i śmierci podane są możliwie dokładnie. Jeśli pełnej informacji (dzień, miesiąc, rok, miejscowość) nie dało się ustalić, w haśle znajdują się tylko dane dostępne. Wszelkie wątpliwości czy niejasności zaznaczane są znakiem zapytania lub odpowiednią adnotacją. Przy nazwach miejscowości mało znanych lub leżących poza Polską podawana jest nazwa kraju, regionu geograficznego lub pobliskiego większego miasta (nie ma odniesień do podziałów administracyjnych, ze względu na ich zmienność).

Definicja wstępna („wizytówka") to najczęściej określenie specjalności zawodowej w zakresie historiografii; w hasłach osób czynnych także w innych dziedzinach — określenia zawodu, zajęcia, funkcji, godności itp., zawsze jednak z zaznaczeniem tytułu wejścia danej osoby do słownika historyków.

Pochodzenie społeczne i narodowe. Redakcja starała się, aby pochodzenie społeczne podawane było do XIX w. włącznie; w XX w. — tylko wyjątkowo, gdy miało to wpływ np. na wybór tematyki badań.

Przygotowanie zawodowe, tzn. wykształcenie (lub jego brak), jest nieodzownym elementem biogramów *Słownika*; element ten jest pomijany rzadko, gdy brak wiarygodnych ustaleń. Szkoły średniej w zasadzie nie podaje się (poza uzasadnionymi wyjątkami), natomiast przy studiach wyższych wymieniane są nazwy uczelni, mistrzowie naukowi, uzupełniające studia zagraniczne, podróże badawcze itp.

Jeśli chodzi o przebieg pracy naukowej, to wszędzie tam, gdzie dało się to ustalić na podstawie kompendiów, podawane są etapy awansu zawodowego (doktorat, habilitacja, profesor nadzw., profesor zw.), ważniejsze funkcje i stanowiska (rektor uczelni, założyciel placówki badawczej, towarzystwa czy pisma, historiograf królewski), członkostwo AU, PAU, PAN i akademii zagranicznych oraz doktoraty honoris causa.

Nagród i orderów *Słownik* w zasadzie nie podaje, choć uczyniono wyjątek dla stanisławowskich medali Merentibus i Sapere auso oraz dla prestiżowej, a dotychczas rzadko odnotowywanej nagrody Fundacji im. A. Jurzykowskiego w Nowym Jorku.

Charakterystyka działalności i dorobku to ta część hasła, którą trudno poddać sztywnemu schematowi edytorskiemu. Indywidualne losy i osiągnięcia historyków przedstawione zostały przez autorów zgodnie z ich wiedzą i przekonaniem. Redakcja starała się, by w ważniejszych (dłuższych) biogramach znalazły się wiadomości o środowisku historyka i jego formacji intelektualnej, o aktywności politycznej w partiach i stronnictwach, o postawie metodologicznej, roli we współczesnym życiu naukowym i społecznym oraz o funkcjonowaniu w pamięci następnych pokoleń.

Okoliczności śmierci podawane są tylko wtedy, gdy przez swą nietypowość stanowią znaczący element biografii. Miejsce pochówku odnotowano jedynie w kilku największych hasłach.

Bibliografia

Ze względu na popularny charakter *Słownika* bibliografia podmiotowa (tj. twórczości) zawarta jest w tekście hasła i obejmuje z reguły tylko najważniejsze dzieła. Tytuły prac opatrzone są zawsze datą roczną pierwszego wydania, a w uzasadnionych wypadkach także datą wydania krytycznego (naukowego) oraz datami wznowień. Podawane są odrębne daty powstania dzieła i jego publikacji, gdy są odległe, oraz odrębne daty wydania dzieła w języku obcym (np. po łacinie) i wydania polskiego. Miejsca wydań utworów podawane są tylko wtedy, gdy znajdują się poza obrębem ziem polskich. Pisownię tytułów staropolskich zmodernizowano, pozostawiając jednak archaizację utrwaloną przez współczesne edycje i kompendia.

Bibliografia przedmiotowa (tj. opracowań) umieszczona jest pod tekstem hasła. Ma charakter zalecający, tzn. umożliwia czytelnikowi poszerzenie wiadomości o danej osobie; uwzględnia tylko opracowania podstawowe. Odnotowywane jest hasło w *Polskim słowniku biograficznym* (PSB; red. t. 1–7 W. Konopczyński, t. 8–10 K. Lepszy, t. 11–32 E. Rostworowski, od t. 32 H. Markiewicz; t. 1–34, Kraków 1935–93); dla pierwszych liter alfabetu (gdy hasła PSB bywają przestarzałe) i dla liter końcowych (dla których PSB jeszcze nie istnieje) rolę tego podstawowego kompendium przejmuje *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut"* (opr. zespoły IBL PAN, t. 1–17, Warszawa

1963–81). Poza tym pod tekstem umieszczane są wartościowe biografie danej osoby, szkice poświęcone analizie twórczości, w tym np. artykuły z pracy zbiorowej *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (pod red. A. Gieysztora, J. Maternickiego, H. Samsonowicza, Warszawa 1986) i ze *Słownika wybitnych historyków wielkopolskich* (pod red. J. Strzelczyka, Poznań 1989) oraz te publikacje, w których znajduje się bibliografia prac (np. księga ku czci). Z zasady nie podaje się artykułów wspomnieniowych. Obowiązuje uproszczony zapis bibliograficzny.

Uwagi końcowe

Słownik historyków polskich nie powstałby lub byłby znacznie uboższy, gdyby nie nastąpił w ostatnim ćwierćwieczu znaczący rozwój badań nad historiografią. Powstało wiele opracowań podejmujących kluczowe problemy orientacji historiozoficznych i historiograficznych, ukazujących formowanie się środowisk naukowych i krystalizację osobowości twórczych. Są to zarówno dzieła zbiorowe, jak i prace indywidualne: M. H. Serejskiego, J. Dutkiewicza, H. Barycza, A. F. Grabskiego, J. Maternickiego, A. Wierzbickiego, M. Wierzbickiej, H. Winnickiej, A. Abramowicza, J. Róziewicza, by wymienić tylko najważniejszych. Ich prace odegrały zasadniczą rolę w tworzeniu koncepcji zestawu haseł, wyważania proporcji.

Redakcja zdaje sobie sprawę, że *Słownik historyków polskich,* będąc w tej dziedzinie pierwszą polską publikacją encyklopedyczną, ma wiele usterek i przeoczeń. Wydawnictwo liczy jednak na to, że *Słownik* spotka się z zainteresowaniem środowiska historyków, ożywi pamięć i pragnienie utrwalenia wiedzy o ludziach tworzących polską historiografię. Być może napłyną do Wydawnictwa uzupełnienia i sprostowania, dzięki którym stanie się możliwe przygotowanie drugiej, pełniejszej edycji.

Wydawnictwo pragnie podziękować tym osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej edycji *Słownika.* Są to przede wszystkim autorzy biogramów. Wielu z nich włączało się do prac redakcji także jako konsultanci oraz współtwórcy zestawu haseł i rozwiązań edytorskich. Słowa wdzięczności należą się zwłaszcza tym, którzy wsparli redakcję w trudnych momentach niepewności co do wydania dzieła, a więc prof. Andrzejowi Feliksowi Grabskiemu, prof. Andrzejowi Wierzbickiemu i prof. Stefanowi Krzysztofowi Kuczyńskiemu. Cennymi radami pomogli redakcji prof. Marcin Kula i prof. Andrzej Paczkowski. W zakresie bibliografii pracę ułatwiał zespół Biblioteki Instytutu Historii PAN oraz Biblioteki Narodowej.

WYKAZ SKRÓTÓW

AAD	Archiwum Akt Dawnych
AAN	Archiwum Akt Nowych
administr.	administracyjny
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych
AGH	Akademia Górniczo-Hutnicza
AK	Armia Krajowa
akad.	akademia
AL	Armia Ludowa
amer.	amerykański
ang.	angielski
archeol.	archeologiczny
artyst.	artystyczny
ASP	Akademia Sztuk Pięknych
ATK	Akademia Teologii Katolickiej
AU	Akademia Umiejętności
austr.	austriacki
BBWR	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
BCh	Bataliony Chłopskie
bibl.	biblioteka, biblioteczny
bibliogr.	bibliograficzny
biogr.	biograficzny
bł.	błogosławiony
b.m.	bez miejsca (wydania)
b.r.	bez roku (wydania)
ChAT	Chrześcijańska Akademia Teologiczna
ChD	Chrześcijańska Demokracja
chronol.	chronologiczny
chrześc.	chrześcijański
CK	Centralny Komitet
CKR	Centralny Komitet Robotniczy
CKW	Centralny Komitet Wykonawczy
cz.	część (w bibliografii)
czł.	członek (partii, organizacji, towarzystwa)
demogr.	demograficzny
demokr.	demokratyczny
dep.	departament
doc.	docent
dr	doktor
dr hab.	doktor habilitowany
dr h.c.	doktor honoris causa
dyr.	dyrektor
egz.	egzemplarz
ekon.	ekonomiczny
emigr.	emigracyjny
etnogr.	etnograficzny
eur.	europejski
faszyst.	faszystowski
filol.	filologiczny
filoz.	filozoficzny
fragm.	fragment
franc.	francuski
galic.	galicyjski
gen.	generał (przy nazwisku)
geogr.	geograficzny
GL	Gwardia Ludowa
gł.	główny, głównie
gnieźn.	gnieźnieński
gosp.	gospodarczy
gub.	gubernia (przed nazwą)
GUS	Główny Urząd Statystyczny
hebr.	hebrajski
hist.	historyczny
hitl.	hitlerowski
hon.	honorowy
humanist.	humanistyczny
IBL	Instytut Badań Literackich
IH	Instytut Historii
IHKM	Instytut Historii Kultury Materialnej
i in.	i inne
ilustr.	ilustrowany
im.	imienia (w nazwach)
inst.	instytut
inż.	inżynier
IS	Instytut Sztuki
jid.	jidysz
jw.	jak wyżej
k.	koło (przy nazwach miejscowości)

kapitalist.	kapitalistyczny
katol.	katolicki
KC	Komitet Centralny
KEN	Komisja Edukacji Narodowej
KG	Komenda Główna
kier.	kierownik; kierunek (w zwrocie: pod kierunkiem)
KIK	Klub (Kluby) Inteligencji Katolickiej
klas.	klasyczny
klasycyst.	klasycystyczny
komunist.	komunistyczny
kor.	koronny
koresp.	korespondent (członek korespondent)
KPP	Komunistyczna Partia Polski
KPRP	Komunistyczna Partia Robotnicza Polski
krak.	krakowski
KRN	Krajowa Rada Narodowa
król.	królewski, królestwo
krypt.	kryptonim
kryt.	krytyczny
Ks.	Księstwo
ks.	ksiądz
KUL	Katolicki Uniwersytet Lubelski
kult.	kulturalny
kwart.	kwartalnik
KZMP	Komunistyczny Związek Młodzieży Polski
l.	lata
lit.	literacki
litew.	litewski
lubel.	lubelski
lud.	ludowy
lwow.	lwowski
łac.	łaciński
łódz.	łódzki
m.	miasto (przy nazwie)
małopol.	małopolski
marksist.	marksistowski
materialist.	materialistyczny
metodol.	metodologiczny
międzynar.	międzynarodowy
m.in.	między innymi
min.	minister, ministerstwo
mł.	młodszy
MPH	*Monumenta Poloniae Historica*
MSW	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSZ	Ministerstwo Spraw Zagranicznych
n.	nad
nacz.	naczelny
nar.	narodowy
nauk.	naukowy
ND	Narodowa Demokracja
n.e.	naszej ery
niem.	niemiecki
NKN	Naczelny Komitet Narodowy
NKWD	Narodnyj Komissariat Wnutriennych Dieł (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych)
NOT	Naczelna Organizacja Techniczna
nowoż.	nowożytny
Nowy Korbut	*Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut"*
nr	numer
NSZ	Narodowe Siły Zbrojne
ok.	około
OM TUR	Organizacja Młodzieży Tow. Uniwersytetu Robotniczego
ONR	Obóz Narodowo-Radykalny
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
opr.	opracowany, opracowanie, opracował
oświat.	oświatowy
OZN	Obóz Zjednoczenia Narodowego
PAL	Polska Akademia Literatury
PAN	Polska Akademia Nauk
państw.	państwowy
PAP	Polska Agencja Prasowa
PAT	Polska Agencja Telegraficzna
PAU	Polska Akademia Umiejętności
pedag.	pedagogiczny
PIS	Państwowy Instytut Sztuki
PISM	Państwowy Instytut Spraw Międzynarodowych
PIST	Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej
PKWN	Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
płd.	południowy
płk	pułkownik (przy nazwisku)
płn.	północny
pn.	pod nazwą
p.n.e.	przed naszą erą

pocz.	początek (roku, wieku)
pol.	polski
polit.	polityczny
polonist.	polonistyczny
poł.	połowa (roku, wieku)
POW	Polska Organizacja Wojskowa
pow.	powiat (przed nazwą)
powsz.	powszechny
pozn.	poznański
pozytywist.	pozytywistyczny
PPR	Polska Partia Robotnicza
PPS	Polska Partia Socjalistyczna
PPSD	Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
prof.	profesor
prof. nadzw.	profesor nadzwyczajny
prof. zw.	profesor zwyczajny
PRON	Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego
Przegl.	Przegląd (w tytule czasopisma)
przekł.	przekład
przeł.	przełom (w zwrocie: na przełomie)
przewodn.	przewodniczący
przyrodn.	przyrodniczy
PSB	*Polski słownik biograficzny*
pseud.	pseudonim
PSL	Polskie Stronnictwo Ludowe
pt.	pod tytułem
PTH	Polskie Towarzystwo Historyczne
publicyst.	publicystyczny
PWSM	Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna
PWST	Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
radz.	radziecki
red.	redaktor
rel.	religijny
rewol.	rewolucyjny
rkps	rękopis
robotn.	robotniczy
Rocz.	Rocznik (w tytule czasopisma)
romant.	romantyczny
ros.	rosyjski
RP	Rzeczpospolita Polska
ryc.	rycina
rys.	rysunek
rzecz.	rzeczywisty (członek rzeczywisty)
rzesz.	rzeszowski
s.	strona
SD	Stronnictwo Demokratyczne
SDKPiL	Socjaldemokracja - Królestwa Polskiego i Litwy
SD-N	Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe
sekr.	sekretarz
SGGW	Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
SGH	Szkoła Główna Handlowa
SGPiS	Szkoła Główna Planowania i Statystyki
SL	Stronnictwo Ludowe
slawist.	slawistyczny
słow.	słowiański
SN	Stronnictwo Narodowe
socjalist.	socjalistyczny
socjol.	socjologiczny
społ.	społeczny
st.	starszy
staroż.	starożytny
statyst.	statystyczny
stow.	stowarzyszenie
Śl.	Śląski (w nazwach)
średniow.	średniowieczny
św.	święty
świat.	światowy
t.	tom
tab.	tabela
tabl.	tablica
TDP	Towarzystwo Demokratyczne Polskie
tj.	to jest
TKN	Towarzystwo Kursów Naukowych
tłum.	tłumaczenie, tłumaczył
TMH	Towarzystwo Miłośników Historii
TN Warsz.	Towarzystwo Naukowe Warszawskie (Lwowskie, Wileńskie i in.)
tow.	towarzystwo
TPN (TWPN)	Towarzystwo Przyjaciół Nauk (Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk)

TUR	Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego
tyg.	tygodnik
tzn.	to znaczy
UAM	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (w Poznaniu)
UJ	Uniwersytet Jagielloński
UJK	Uniwersytet Jana Kazimierza (we Lwowie)
ukr.	ukraiński
UŁ	Uniwersytet Łódzki
UMCS	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (w Lublinie)
UMK	Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika (w Toruniu)
UNESCO	Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury
uniw.	uniwersytet, uniwersytecki
USA	Stany Zjednoczone Ameryki
USB	Uniwersytet Stefana Batorego (w Wilnie)
UW	Uniwersytet Warszawski
w.	wiek
w.	wielki, wielkie (w złożeniach: wielki koronny, wielkie księstwo)
WAP	Wojskowa Akademia Polityczna
warsz.	warszawski
WAT	Wojskowa Akademia Techniczna
wg	według
wielkopol.	wielkopolski
WIH	Wojskowy Instytut Historyczny
wil.	wileński
wł.	właściwie
woj.	województwo (przed nazwą), wojewódzki
wojsk.	wojskowy
WP	Wojsko Polskie
WRiOP	Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Komisja Rządowa, Ministerstwo)
WRN	Wolność, Równość, Niepodległość
wrocł.	wrocławski
wsch.	wschodni
WSE	Wyższa Szkoła Ekonomiczna
WSH	Wyższa Szkoła Handlowa
WSI	Wyższa Szkoła Inżynierska
WSNS	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych
WSP	Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WSR	Wyższa Szkoła Rolnicza
WSSP	Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych
WWP	Wolna Wszechnica Polska
wyd.	wydanie, wydany, wydano (w opisie bibliograficznym: wydał)
wyd. popr.	wydanie poprawione
wyd. rozsz.	wydanie rozszerzone
wyd. uzup.	wydanie uzupełnione
wznow.	wznowienie, wznowiony
z.	zeszyt (w bibliografii)
zał.	założony, założyciel, założył
zach.	zachodni
zagr.	zagraniczny
ZASP	Związek Artystów Scen Polskich
zast.	zastępca (przy funkcji)
zbior.	zbiorowy (dzieło zbiorowe)
ZBoWiD	Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
z d.	z domu (przy nazwisku panieńskim)
ZG	Zarząd Główny
ZHP	Związek Harcerstwa Polskiego
ZLP	Związek Literatów Polskich
ZMP	Związek Młodzieży Polskiej
ZMS	Związek Młodzieży Socjalistycznej
ZMW	Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNMS	Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej
ZNP	Związek Nauczycielstwa Polskiego
zob.	zobacz
ZPP	Związek Patriotów Polskich
ZSL	Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
zw.	zwany
zwł.	zwłaszcza
ZWZ	Związek Walki Zbrojnej
ŻIH	Żydowski Instytut Historyczny
żyd.	żydowski

A

ABRAHAM Władysław (10 X 1860 Sambor — 15 X 1941 Lwów), historyk prawa kościelnego i prawa polskiego. Studiował na UJ (doktorat praw 1883), był uczniem M. Bobrzyńskiego, U. Heyzmanna i S. Smolki; studia uzupełniające odbył w Berlinie. Prowadził kwerendy w archiwach watykańskich i berlińskich. Po habilitacji z prawa kościelnego (1886) wykładowca UJ; od 1888 na Uniw. Lwow.: prof. nadzw., 1890 prof. zw., rektor 1899/1900. Czł. koresp. AU 1893, czł. czynny AU/PAU 1902. Dr h.c. uniw. w Wilnie (1930), Lwowie (1931) i Poznaniu (1931). W bogatej twórczości nauk. (ok. 250 pozycji) zajmował się gł. prawem kościelnym w średniow. Polsce, a jego prace z tej dziedziny mają znaczenie podstawowe. Zbadał genezę przyjęcia chrześcijaństwa przez Polskę, pisał o założeniu pierwszego biskupstwa i arcybiskupstwa, o najstarszej pol. organizacji kościelnej i stanowisku Kościoła w państwie (*Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, 1890, wyd. III 1962). Podjął prawne problemy chrystianizacji Litwy (*Polska a chrzest Litwy*, 1914) i wprowadzenia organizacji kościelnej na Rusi Czerwonej (*Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, 1904). Wyjaśnił przyczynę zatargu biskupa krak. Muskaty z Władysławem Łokietkiem (*Sprawa Muskaty*, 1893). Pierwsze prace A. dotyczyły dawnego prawa pol. (m.in. *Pojęcie i stanowisko kradzieży w prawie polskim*, 1882); do tematyki tej powrócił w pracy *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim* (1925), odnoszącej się do okresu pogańskiego. Zasłużony edytor źródeł (zwł. *Monumenta Poloniae Vaticana*) i źródłoznawca. Wykształcił wielu uczniów (m.in. L. Halban, K. Koranyi, K. Maleczyński, J. Sawicki i T. Silnicki).

Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama, t. 1–2, Lwów 1930–31 (tu bibliografia prac); T. Silnicki, *Władysław Abraham (1860–1941)*, w: W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce...*, Poznań 1962 (tu także bibliografia prac).

H.I.

ADAMOWICZ Adam Ferdynand (6 XII 1802 Wilno — 30 IV 1881 tamże), lekarz, historyk medycyny. Studiował na Uniw. Wil. filozofię, medycynę (doktorat) i weterynarię (pod kier. L. H. Bojanusa). Prof. Akad. Medyko-Chirurgicznej w Wilnie od 1834 (nadzw., od 1835 zw.) aż do jej zamknięcia 1842, w l. późniejszych zajmował się praktyką lekarską. Prezes Tow. Lekarskiego od 1841. Autor wielu prac nauk. (uważany za ojca pol. anatomii porównawczej), w tym hist. (*Krótki rys początków i postępu anatomii w Polsce i Litwie*, 1855).

PSB.

F.W.S.

ADAMUS Jan (12 III 1896 Kraków — 19 VI 1962 Łódź), historyk państwa

i prawa oraz historiografii. Studiował prawo w Wiedniu i pod kier. P. Dąbkowskiego we Lwowie (doktorat 1927); 1924–33 asystent na UJK we Lwowie; 1930–33 współred. „Przewodnika Hist.-Prawnego". Habilitował się 1933 na USB; później pracował w Archiwum Miejskim w Wilnie. Po wcieleniu Litwy z Wilnem do ZSRR 1940 wywieziony do łagru; po zwolnieniu 1941 w Armii Pol. w ZSRR, z którą przeszedł 1942 na Środkowy Wschód; następnie przebywał w Anglii. Po powrocie do kraju związany z UŁ: doc. 1949, prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1958. Autor prac z historii państwa i prawa Polski oraz ziem z nią związanych. Początkowo badał feud. prawo rzeczowe (*Zastaw w prawie litewskim XV i XVI wieku*, 1925; *Z badań nad dzierżeniem w polskim prawie średniowiecznym*, 1933), później podejmował szersze ujęcia z dziedziny historii ustroju i ideologii ustrojowej (*O monarchii Gallowej*, 1952). Zwalczał poglądy O. Balzera i szkoły krak., zwł. teorię rodową, wypowiadał się przeciwko tezie o absolutyzmie monarchii Piastów (*Polska teoria rodowa*, 1958). Dowiódł istnienia w średniow. Polsce typowego dla feudalizmu prawa oporu. Rozwijał studia historiograficzne, krytykując monarchizm szkoły krak. i nawiązując do republikanizmu J. Lelewela (*Monarchizm i republikanizm w syntezie dziejów Polski*, 1961). Przejawiał szerokie zainteresowania metodol. i historiozoficzne.

J. Bardach, *Jan Adamus (1896–1962). Próba charakterystyki naukowej* oraz bibliografia ważniejszych prac: „Czasopismo Prawno-Hist." 1963 z. 1.

H.I.

AJNENKIEL Eugeniusz (1 IV 1900 Łódź — 7 I 1981 tamże), działacz socjalist., dokumentalista, popularyzator dziejów Łodzi. Urzędnik; 1945–48 wiceprezydent Łodzi. Działacz PPS, od 1939 PPS-WRN, od 1956 PZPR. Historyk amator, opanował w znacznym stopniu metodę i warsztat badawczy. Autor popularnych opracowań historii ruchu socjalist. i kultury robotn., m.in. *Bojowcy PPS. Brawurowi. Bohaterscy. Niezłomni...* (1929), *Śpiewnik robotniczy PPS* (1945). Czł. PTH, współzał. (1956) i przewodn. (do 1965) Tow. Przyjaciół Łodzi. Zorganizował w Łodzi Muzeum Walk Niepodległościowych im. J. Piłsudskiego (1938) i Muzeum Historii Ruchu Rewol. (1958). Zebrał obszerną dokumentację o grupie anarchistów-komunistów z 1905 w Łodzi.

Al.P.

ALBERTRANDI, Albertrandy, Jan Chrzciciel (7 XII 1731 Warszawa — 10 VIII 1808 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XIV–XVII w., numizmatyk; biskup (od 1796). Syn Włocha osiadłego w Warszawie. W l. 1748–71 jezuita. Studiował filozofię i teologię, uzyskując 1761 stopień doktora. Był nauczycielem w kolegiach jezuickich, bibliotekarzem u Załuskich, mentorem F. Łubieńskiego. Od 1773 kustosz numizmatów króla Stanisława Augusta (pozostawił opis zbioru pt. *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzach...*, cz. 1–2 1803–07), od 1774 lektor, następnie bibliotekarz i archiwista królewski. Nobilitowany 1776. W 1796 otrzymał tytularną godność biskupa zenopolitańskiego, a 1799 biskupa sufragana warszawskiego. Powszechnie nielubiany za wrogi stosunek do insurekcji kościuszkowskiej; pod zaborem pruskim wizytator szkół warsz. i cenzor publikacji polskich. Aktywny w wielu dziedzinach życia umysłowego (poliglota, władał biegle 7 językami). Zał. i red. pism, m.in. „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych" (1770); czł. Tow. do Ksiąg Elementarnych (1775–87); współzał. i pierwszy prezes TPN (1801–08). Jako historyk reprezentował typ badacza-antykwarysty. Z podróży nauk. do Włoch (1782–84) i Szwecji przywiózł 180 t. ekscerptów i odpisów materiałów źródło-

wych do dziejów Polski (tzw. Teki A.). Przygotowywane na ich podstawie edycje źródłowe i prace autorskie A. zostały wyd. w wiele lat po jego śmierci: *Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego...* (t. 1–2 1823, liczne wznow.); *Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków...* (t. 1–2 1827); *Dwadzieścia sześć lat panowania Władysława Jagiełły...* (1845; praca nie ukończona); *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta...* (t. 1–2 1847–51); *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690* (t. 1–2, Berlin 1864). Należał do hist. szkoły naruszewiczowskiej; dzieje Polski rozpatrywał z punktu widzenia narastania czynników samozawinionego upadku. Był zwolennikiem oświeceniowego wzorca historii pragmatycznej. Przełożył i uzupełnił zarys historii Polski autorstwa F. A. Schmidta pt. *Dzieje Królestwa Polskiego krótko lat porządkiem opisane* (1766, wznow. 1846), który służył jako podręcznik szkolny jeszcze w początkach XIX w.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

A.W.

ALCYATO, Alcjato, Jan Baptysta (4 I 1809 Warszawa — 4 VI 1855 Paryż), publicysta polit. i hist., polityk. Syn Włocha osiadłego w Polsce. Studia prawa na UW przerwane udziałem w powstaniu 1830–31 ukończył na emigracji we Francji na uniw. w Dijon. Publicysta TDP, analizował stan sprawy pol. w Europie na tle hist., aspekty polityki wsch. i pozycję Polski w Słowiańszczyźnie. W 1846 emisariusz na ziemiach pol., czł. Rządu Rewol. w Krakowie; przeforsował odwołanie powstania, za co na emigracji ogłoszono go zdrajcą i tchórzem; usunięty z TDP. W pracach publicyst. *Rzecz o rozumie stanu w Polsce* (Strasburg 1849) i *Kilka słów o wypadkach w roku 1846...* (tamże 1850) zawarł refleksje nad przyczynami upadku Polski i klęską kolejnych prób odzyskania niepodległości (negował opcję proros. związaną z Aleksandrem I, wskazywał na zaprzepaszczone szanse powstania listopadowego); obydwa teksty wyd. i opr. L. Zienkowicz w zbiorze *Wizerunki polityczne dziejów państwa polskiego* (t. 1 1864).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

J.J.

ALKAR → Kraushar Aleksander.

AMEISENOWA Zofia (31 V 1897 Nowy Sącz — 25 XII 1967 Kraków), historyk sztuki, bibliotekarka. Studiowała pod kier. J. Mycielskiego na UJ (doktorat 1921). Pracowała następnie w Bibl. Jagiellońskiej (kier. działu graficznego od 1923). Prof. historii sztuki UJ (nadzw. 1955, zw. 1959). Znawczyni eur. książkowego malarstwa miniaturowego, autorka m.in. prac *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej* (1958), *Kodeks Baltazara Behema* (1961). Zajmowała się też ikonografią biblijną (*Biblia hebrajska XIV w. w Krakowie i jej dekoracja malarska*, 1929).

Bibliografia prac: „Biuletyn Bibl. Jagiellońskiej" 1968.

U.P.

ANC Dominik (20 VII 1844 Jędrzejów — 28 V 1918 Warszawa), prawnik, historyk prawa. Pochodził z rodziny kupieckiej. Studiował prawo i administrację w Szkole Gł. Warsz.; jako student wziął udział w powstaniu styczniowym (w bitwie pod Małogoszczą). Pracował jako patron przy Trybunale Cywilnym w Warszawie, następnie jako adwokat. Red. pisma „Themis Polska" (od 1913). Wykładowca prawa cywilnego na UW (od 1916). Ceniony obrońca i doradca, zajmował się także hist. problematyką prawa; opublikował m.in. szkice o pra-

wie chełmińskim, o porządku sądowym w Polsce XIV w. (na podstawie ksiąg sądowych łęczyckich), o adwokaturze i aplikacji sądowej w dawnej Polsce (w „Gazecie Sądowej" i „Themis Polskiej"); podejmował też problematykę prawną wojny franc.-pruskiej 1870–71.

PSB.

red.

ANONIM GALL → Gall Anonim.

ANTONIEWICZ Jerzy (8 V 1919 Piotrków Trybunalski — 9 VI 1970 Warszawa), archeolog. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; podczas okupacji niem. studiował archeologię na tajnym UW; brał udział w akcji ratowania zbiorów muzealnych i bibliotecznych. W l. 1945–62 pracował w Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie (doktorat 1961). Współpracował z Inst. Mazurskim w Olsztynie; zał. „Rocz. Olsztyńskiego" i „Rocz. Białostockiego". Organizator Białostockiego TN i długoletni red. pisma „Acta Baltico-Slavica". Prowadził badania wykopaliskowe w Jeziorku k. Giżycka (osada z wczesnej epoki żelaza i z wczesnego średniowiecza) oraz w Szwajcarii k. Suwałk (cmentarzyska z okresu rzymskiego). Zorganizował Kompleksową Ekspedycję Jaćwieską skupiającą archeologów, historyków i językoznawców z Polski i Szwecji. Autor m.in. prac *Bałtowie zachodni V w. p.n.e. - V w. n.e.* (1970, opr. J. Tyszkiewicz).

J.S.

ANTONIEWICZ Włodzimierz (15 VII 1893 Sambor — 20 V 1973 Warszawa), archeolog. Studiował na Uniw. Lwow. i na UJ, następnie w Wiedniu, Paryżu i Pradze; uczeń m.in. K. Hadaczka i W. Demetrykiewicza; doktoryzował się 1918 na UJ, habilitował się na Uniw. Pozn. (u J. Kostrzewskiego). Od 1920 związany z UW: początkowo zast. prof., prof. nadzw. 1924, prof. zw. 1928; twórca i kier. katedry archeologii pierwotnej i wczesnośredniow.; 1936–39 rektor. Odbywał liczne podróże nauk. (gł. do Włoch, Egiptu, Grecji oraz krajów bałtyckich). Czł. PAU 1932, czł. rzecz. PAN 1957; czł. TN Warsz. oraz wielu zagr. tow. archeol.; dr h.c. uniw. w Rydze (1938). Red. m.in. „Światowita" (1924–64). Podczas okupacji niem. pracował jako robotnik. Erudyta, o szerokich zainteresowaniach badawczych, w pracy nauk. łączył archeologię ze sztuką, historią, etnografią, religioznawstwem; kier. licznych stacji archeol., m.in. w Wiślicy. Autor ponad 250 prac nauk., w tym monumentalnej *Archeologii Polski* (1928), która — choć krytykowana przez innych badaczy — odegrała poważną rolę w nauce jako pierwsza synteza pradziejów Polski; napisał ponadto m.in.: *Historia sztuki najdawniejszych społeczeństw pierwotnych* (cz.1 1957), *Religia dawnych Słowian* (1957), prace poświęcone pasterstwu górskiemu w Polsce. Założył Zespół Badań nad Pol. Średniowieczem; propagował metodologię i problematykę marksist. w archeologii.

Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antoniewicza..., Warszawa 1960–62 (tu bibliografia prac).

H.W.

ANTONIEWICZ-BOŁOZ Jan (3 V 1858 Skomorochy k. Buczacza — 29 IX 1922 Bad Elster w Saksonii), historyk sztuki i literatury. Studiował na UJ (doktorat z filozofii 1880); studia uzupełniał we Wrocławiu i Monachium. Działalnością nauk.-dydaktyczną związany z Uniw. Lwow.: prof. nadzw. 1893, prof. zw. 1898 oraz m.in. dyr. Inst. Historii Sztuki (1894–1922); czł. koresp. AU 1897, czł. czynny AU/PAU 1914. Początkowo zajmował się historią literatury i zyskał uznanie pracami o Z. Krasińskim. Za jego pracę programową z historii sztuki uważana jest rozprawa *O średniowiecz-*

nych źródłach do rzeźb znajdujących się na szkatułce z kości słoniowej w Skarbcu katedry na Wawelu („Pamiętnik AU" 1885). Na wystawę krajową we Lwowie przygotował *Katalog wystawy sztuki polskiej od roku 1764 do 1886* (1894) — pierwszy pol. zarys historii malarstwa, zawierający informacje o wielu mało znanych artystach. Pisał prace o sztuce pol. XIX i XX w. (m.in. o J. Malczewskim i A. Grottgerze); brał udział w międzynar. kongresach nauk.; organizował wystawy malarstwa; wygłaszał odczyty. Interesował się również sztuką włoskiego renesansu. Współzał. TN we Lwowie (1920).

PSB.

H.Gór.

ANTONÓW Michał (15 IX 1903 Lwów — 23 IX 1985 Katowice), archiwista, historyk. Po studiach hist. pracował pod kier. S. Zakrzewskiego na UJK we Lwowie (doktorat 1931). Twórca i kier. AAD Woj. Śląskiego w Katowicach (1932–39). Uczestnik kampanii wrześniowej 1939. Podczas okupacji niem. we Lwowie brał udział w tajnym nauczaniu. W l. 1946–70 organizator i dyr. Archiwum Państw. w Katowicach. Czynny w PTH. Jego przedwojenne publikacje dotyczyły historii Polski XVII w. (*Stanisław Koniecpolski, hetman wielki koronny, a Kozaczyzna, 1617–1646*, „Sprawozdania TN we Lwowie" 1932), późniejsze — dziejów Śląska (*Działalność kulturalna polskich towarzystw na Górnym Śląsku w II poł. XIX w. i na pocz. XX w.* ..., 1958 — pierwsze opr. tego zagadnienia).

Bibliografia prac: „Archeion" 1987.

T.T.

ARCHUTOWSKI Józef (1 XI 1879 Karolin k. Pułtuska — 31 VIII 1944 Warszawa), biblista, historyk religii; ksiądz. Studiował w seminarium duchownym w Warszawie oraz w Petersburgu; 1904 przyjął święcenia kapłańskie; 1919 habilitował się na UJ. Pierwszy prof. biblistyki uniw. w Lublinie (1918–20), od 1920 na UJ (prof. zw. 1923). Znawca Starego Testamentu i kolekcjoner dzieł z tego zakresu. Utrzymywał kontakty z przedstawicielami biblistyki nauk. na świecie (np. z dyr. Szkoły Biblijnej w Palestynie M. J. Lagrange'em). Napisał m.in. *Monoteizm izraelski i jego geneza* (1924), *Kosmogonia biblijna w świetle starowschodnich opowiadań i nauki* (1934), *Historia i krytyka tekstu hebrajskiego Starego Testamentu* (1938). Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Od 1943 proboszcz w Warszawie; zginął w czasie powstania warsz. pod gruzami kościoła Sakramentek.

Bibliografia prac: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne" 1965 z. 1.

H.W.

ARCT Bohdan (27 V 1914 Warszawa — 11 V 1973 Siedlce), historyk lotnictwa pol.; pilot, kapitan. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, walczył potem w Pol. Siłach Powietrznych na Zachodzie. Po wojnie wrócił do kraju. Autor książek popularyzujących dzieje lotnictwa pol., m.in. *Wielki dzień Dywizjonu 303* (1957), *Polacy w bitwie o Anglię* (1967), *Polskie skrzydła na Zachodzie* (1970). Współpracownik „Skrzydlatej Polski". Autor wspomnień z lat wojny.

M. N.-K.

ARŁAMOWSKI Kazimierz Karol (20 IX 1900 Nadworna we wsch. Galicji — 9 VII 1982 Kraków), historyk, archiwista. Studiował historię na UJK we Lwowie pod kier. F. Bujaka (doktorat 1932). Nauczyciel, pracownik AAD m. Przemyśla. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; do 1945 w obozie jenieckim w Murnau w Bawarii. Przebywając następnie we Włoszech, przygotował

m.in. materiał źródłowy do historii II Korpusu Pol. Sił Zbrojnych na Zachodzie (wyd. anonimowo w „Bellonie" 1958 z. 1). Dyr. Woj. Archiwum Państw. w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu 1952–70. Zajmował się historią gosp. Rusi Czerwonej ze szczególnym uwzględnieniem ziemi przemyskiej. Autor *Dziejów przemyskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce* (1932), „najgruntowniejszej i najobszerniejszej pracy z historii cechów, która zachowała trwałą wartość dla nowych badań" (S. Herbst). Opublikował też *Zapatrywania i dążenia gospodarcze szlachty czerwonoruskiej w XVI i XVII wieku* (1927).

Bibliografia prac: „Archeion" 1985.

T.T.

ARNOLD Stanisław (20 XII 1895 Dąbrowa Górnicza — 3 XI 1973 Warszawa), historyk mediewista. Studiował na UW (m.in. pod kier. M. Handelsmana i K. Tymienieckiego; doktorat 1920), w Wiedniu i we Florencji. Po habilitacji (1925) na UW doc., prof. nadzw. 1929, prof. zw. 1938; wykładał także w WSH i SGH (1925–39), w WWP (1931–39) i Akad. Nauk Polit. (1931–39). W czasie okupacji niem. wykładowca tajnego UW. Po wojnie dyr. Dep. Szkół Wyższych i Nauki w Min. Oświaty (1945–47). Czł. PZPR, prof. w Wyższej Szkole Partyjnej w Warszawie (od 1957 — WSNS); był jednym z protagonistów marksist. „przełomu metodol." w nauce hist. w Polsce w l. 50-ych; należał do gł. referentów I Konferencji Metodol. Historyków Pol. w Otwocku (1951–52). Prof. UW (do 1966), pracował także w IH PAN (1964–69 przewodn. Rady Nauk.) i SGPiS. Czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1958); czł. TN Warsz. 1936, sekr. Komisji dla Atlasu Hist. Polski PAU 1933–49. W badaniach nad wczesnym średniowieczem pol. i powsz. koncentrował się na problemach gosp. i administr.; w sposób nowatorski stosował metody historii gosp. i geografii historycznej. W pracy *Władztwo biskupie na grodzie wolborskim w wieku XIII* (1921) przedstawił organizację osady targowej i wysunął tezę, że kasztelanie we wczesnym średniowieczu były jednostkami terytorialnie zwartymi (z tezą tą polemizował Z. Wojciechowski); w pracy *Możnowładztwo polskie w XI i XII wieku i jego podstawy gospodarczo-społeczne* (1925) ustalił — inaczej niż K. Tymieniecki — że wielka własność ziemska szlachty powstała w wiekach późniejszych. Ponadto napisał m.in. *Stosunek Longobardów do Rzymian we Włoszech północnych w okresie inwazji* (1924), *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej w XII–XIII w.* (1927). Od 1931 faktyczny kier. prac nad *Słownikiem geograficznym państwa polskiego...*; po 1945 kontynuował ten nurt badań, opracowując podręcznik *Geografia historyczna Polski* (1951). Interesowały go zagadnienia syntezy dziejów; zajmował się też historią Warszawy, gromadząc materiały do dziejów kupiectwa i jurydyk. Jego tezy hist. z l. 50-ych (np. dotyczące periodyzacji dziejów Polski), zostały przez niego z czasem zrewidowane. Opr. i wydał *Supliki chłopskie XVIII wieku* (1954) i *Księgi Referendarii Koronnej z drugiej połowy XVIII wieku* (1955–57). Do jego uczniów należą m.in. E. Duraczyński, K. Kersten, W. Kula, J. Topolski, S. Wrzosek.

Bibliografia prac (częściowa) w: *Studia historyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dra Stanisława Arnolda*, [Warszawa] 1965; A. Keckowa, *Stanisław Arnold*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

ARTYMIAK Antoni (1 VI 1897 Lwów — 17 VII 1963 Kielce), historyk oświaty. Studiował na Uniw. Pozn. (doktorat 1938). Długoletni nauczyciel historii i dyr. szkół średnich na Kielecczyźnie,

podczas II wojny świat. uczył na tajnych kompletach w Jędrzejowie. W l. 1953–58 kustosz Woj. Archiwum Państw. w Kielcach; od 1960 dyr. Okręgowego Ośrodka Metodycznego przy kuratorium kieleckim. Habilitował się 1961 na UJ. Napisał m.in. pracę biogr.-historiograficzną *Lwowianin Henryk Schmitt* (1938) oraz *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego w obwodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego 1816–1862* (1964). H.W.

ASKENAZY Szymon (28 XII 1865 Zawichost — 22 VI 1935 Warszawa), historyk dziejów nowożytnych. Pochodził ze starej, zamożnej rodziny żydowskiej. Po studiach prawniczych na UW studiował historię na uniw. w Getyndze, m.in. u M. Lehmanna (doktorat 1893); 1894–97 odbywał praktykę w Ossolineum we Lwowie, 1897 habilitował się na Uniw. Lwow.; tamże doc., 1902 prof. nadzw., 1906 prof. zw. (1906–17 kier. katedry historii nowoż.). Nie otrzymał 1906 katedry historii Polski Uniw. Lwow. wskutek antysemickiego nastawienia części środowiska nauk.; z tego samego powodu pomijany przy przyznawaniu nagrody im. Barczewskiego AU. Czł. koresp. AU 1907, czł. czynny AU/PAU 1910, czł. TN Warsz. 1911. W czasie I wojny świat. w Szwajcarii; współzał. (z H. Sienkiewiczem) Komitetu Pomocy dla Ofiar Wojny w Polsce, a od 1916 współwyd. czasopisma „Moniteur Polonais", w którym ukazywał eur. wymiar sprawy pol., aprobując linię polit. NKN. W l. 1920–23 min. pełnomocny i delegat rządu pol. do Ligi Narodów (atakowany przez Nar. Demokrację, ustąpił po wejściu R. Dmowskiego w skład rządu); 1921 delegat Polski na konferencję w Brukseli w sprawie Wilna. Na Uniw. Lwow. nie powrócił; mimo starań nie otrzymał katedry na UW i dopiero 1928 został prof. hon. tej uczelni. Od 1924 czł. hon. PTH; 1924 laureat nagrody lit. m. Warszawy. Należał prawdopodobnie do masonerii. Był jednym z najwybitniejszych historyków pol., o wielkich zasługach w dziedzinie badań nad historią porozbiorową. Odegrał dużą rolę na III Zjeździe Historyków Pol. w Krakowie (1900), gdzie wystąpił z programem badań i wydawania źródeł z historii nowożytnej. Był znawcą dziejów polit., dyplomacji i stosunków międzynar. XVIII–XIX w., zwł. l. 1795–1831; pozostawał pod wpływem H. Taine'a, następnie A. Sorela. W pracach swych zwalczał pesymizm szkoły krak. (zwł. interpretację przyczyn upadku Polski), budził myśli o niepodległości, eksponując wątek walki zbrojnej, powstań nar., konspiracji; sprawę pol. przedstawiał jako problem eur., nie zaś wewnętrzny zaborców. Był przekonań liberalno-konserwatywnych; całą swą twórczością przeciwstawiał się ugodzie politycznej. Wątki biogr. odgrywały w jego pisarstwie dużą rolę; chętnie przedstawiał dzieje jako ścieranie się wybitnych jednostek. Problematyką społ. i gosp. nie zajmował się, choć potrafił dostrzec wagę zagadnień gospodarczych. Często i ze znakomitym skutkiem stosował metodę porównawczą. Uważany za świetnego stylistę, pisał ozdobnie, z pasją, nie ukrywając sympatii i antypatii. Dla współczesnej inteligencji i młodzieży stał się jednym z ideologów czynu niepodległościowego. W pracy *Die letzte polnische Königswahl* (1894) zawarł opis ostatniej elekcji, zabiegów o koronę, roli Rosji i polit. stanowiska Turcji. W *Przymierzu polsko-pruskim* (1900, wyd. III 1918), wbrew opinii W. Kalinki (*Sejm Czteroletni*), określił to przymierze jako uzasadnione posunięcie polit., które dopiero później w wyniku zmienionej sytuacji międzynar. i polityki Prus stało się szkodliwe. W zbiorze studiów *Dwa stulecia XVIII i XIX* (t. 1–2 1901–10) pomieścił m.in. szkic o F. Rupińskim, obrońcy włościan. Autor biografii *Książę Józef Poniatowski 1763–*

1813 (1905, kilka wyd., wznow. 1974), która będąc sugestywnym portretem psychologicznym bohatera romant., stała się ważnym ogniwem legendy księcia Józefa i okresu napoleońskiego w dziejach Polski, a następnie biografii *Łukasiński* (t. 1–2 1908) stanowiącej próbę syntezy dziejów polit. Król. Kongresowego, opartą na bogatym materiale źródłowym, m.in. z tajnych archiwów ros. (praca ta spotkała się z krytyką socjalistów, m.in. B. Limanowskiego, za lekceważący stosunek do lewicy). W pracach *Russia — Poland 1815–1830* (1907, w: *The Cambridge Modern History* i osobno) oraz *Polska a Europa 1813–1815* (1916) zawarł szczegółowy przegląd polityki eur. i stosunków polit. w Rosji, wreszcie stanu sprawy pol. w tym okresie. Największa praca A. *Napoleon a Polska* (t. 1–3 1918–19), nie ukończona, poprzedzona szeregiem mniejszych studiów, obejmuje bogatą problematykę epoki: stosunki pol.-franc. od okresu konfederacji barskiej (utożsamienie pol. i franc. racji stanu), dzieje Legionów pol. we Włoszech i ich wpływ na przebieg powstań nar., charakterystykę Kościuszki. W książce *Gdańsk a Polska* (1919) dał rys hist. dziejów Gdańska wskazujący na trwałe — mimo zniemczenia miasta — związki gosp. z Polską. A. wdawał się często w polemiki nauk., m.in. z W. Smoleńskim (o sposób wykorzystywania źródeł hist.), z W. Spasowiczem (zwalczając koncepcję ugody polit.), T. Korzonem (o ocenę Kościuszki i Legionów). Był ponadto autorem popularnej pracy *Sto lat zarządu w Królestwie Polskim 1800–1900* (1901) oraz bardzo poczytnych szkiców *Wczasy historyczne* (1901) i *Nowe wczasy historyczne* (1910). W czasie I wojny świat. zaczął wydawać *Uwagi* (1916, 1924) — zbiory artykułów na temat aktualnych problemów polit., kult. i społ. w Polsce, do dziś ważne dla badaczy epoki. Od 1902 red. i wyd. serii Monografie w zakresie Dziejów Nowożytnych, gdzie ukazało się wiele prac jego uczniów; do „szkoły A.", powstałej na jego seminarium we Lwowie 1897–1914, należeli m.in. W. Dzwonkowski, N. Gąsiorowska, E. Kipa, W. Konopczyński, M. Kukiel, H. Mościcki, A. Próchnik, A. Skałkowski, M. Sokolnicki. Był też edytorem źródeł; opublikował *Akta powstania Kościuszki* — protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Nar. (1918, z W. Dzwonkowskim) oraz *Zbiór rękopisów Napoleona z lat 1793–1795* (1929) nabytych przez T. Działyńskiego, a przechowywanych w Bibl. Kórnickiej.

Bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1935; J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958; H. Barycz, *Szymon Askenazy wśród przeciwieństw i niepowodzeń życiowych i naukowych*, w: tenże, *Na przełomie dwóch stuleci*, Wrocław 1977; A. Zahorski, *Szymon Askenazy*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

AUERBACH Rachela (18 XII 1901 — V 1976 w Izraelu), historyk Żydów pol., pisarka. W czasie II wojny świat. przebywała w Warszawie, w getcie; gromadziła tam materiały dla Archiwum Getta Warsz., prowadziła też dziennik; później ukrywała się „po stronie aryjskiej". Wyemigrowała do Izraela 1950; współpracowała z Inst. Pamięci Yad Vashem w Jerozolimie. Autorka książek dotyczących zagłady Żydów podczas II wojny świat. (tytuły tłum.): *Na polach Treblinki* (jid. 1947), *Żydowskie powstanie* (jid. 1948), *Nasz rozrachunek z niemieckim narodem* (jid. 1952), *Na ulicach Warszawy* (hebr. 1954), *Powstanie w getcie warszawskim* (hebr. 1963), *Warszawskie testamenty* (jid. 1974).

Z.B. i R.Ż.

AUSZLAWIS → Baliński Michał.

B

BACHULSKA Halina, z **Szellerów** (13 VI 1895 Warszawa — 17 X 1962 tamże), historyk, bibliograf. Żona Aleksego B. Studiowała w TKN, następnie na UW (pod kier. M. Handelsmana). Od 1917 pracowała w TN Warsz. nad bibliografią nowoż. historii Polski. Od 1951 w IH PAN. Opublikowała wspólnie z M. Handelsmanem i R. Przelaskowskim *Bibliografię historii polskiej 1815–1914* (cz. 1 z. 1 1939) oraz z zespołem *Bibliografię historii Polski 1815–1914* (t. wstępny 1954), także mniejsze prace bibliograficzne. Autorka artykułu *Księstwo Warszawskie w oświetleniu satyry politycznej z lat 1807–1815* („Przegl. Hist." 1924). H.W.

BACHULSKI Aleksy (7 X 1893 Warszawa — 6 V 1951 tamże), historyk, archiwista, bibliotekarz. Mąż Haliny B. Studiował historię na UW pod kier. M. Handelsmana (doktorat 1925); pracował w Archiwum Skarbowym. Ekspert rządu RP (w l. 20-ych) przy rewindykacji z ZSRR zbiorów archiwalnych i bibliotecznych. Od 1937 wicedyr. Bibl. Publicznej m.st. Warszawy. Podczas okupacji niem. aresztowany 1939 jako zakładnik, więziony kilka miesięcy na Pawiaku. Od 1940 dyr. Archiwum Miejskiego w Warszawie; po 1945 kierował odbudową tego archiwum (zniszczonego w powstaniu warsz.) i rekonstruował jego zbiory. Czł. TN Warsz. i TMH; varsavianista; organizator badań hist. i archiwalnych. Opublikował pracę doktorską *Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku* (1929) oraz liczne artykuły z zakresu archiwistyki; zbiór *Szkice archiwalne* (1952). H.W.

BADECKI Karol (28 I 1886 Lwów — 10 II 1953 Kraków), historyk literatury, archiwista, bibliotekarz. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1912); habilitował się dwukrotnie: 1937 z historii literatury, 1938 z archiwistyki i bibliografii. Pracował początkowo jako nauczyciel gimnazjalny, następnie archiwariusz; od 1920 wicedyr., od 1937 dyr. Archiwum m. Lwowa. Prof. tytularny tajnego UJK 1944, prof. tytularny UJ 1948; od 1950 kustosz Bibl. Jagiellońskiej. Czł. koresp. PAU (1938); czł. TN Lwow., TN Warsz. i innych tow. naukowych. Z dziedziny historii pisał prace dotyczące gł. przeszłości Lwowa, np.: *Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie...* (1921). Opr. monografię bibliogr. *Literatura mieszczańska w Polsce XVII w.* (1925) oraz antologie (*Polska komedia rybałtowska*, 1931; *Polska liryka mieszczańska*, 1936; *Polska fraszka mieszczańska*, 1948; *Polska satyra mieszczańska*, 1950) dokumentujące m.in. wiele jego odkryć zabytków lit.; *Z badań nad literaturą mieszczańsko-ludową XVII wieku* (1951; tu także bibliografia jego prac). H.W.

BADENI Stanisław Henryk (1 I 1877 Radziechów w Galicji Wsch. — 28 VII 1943 Korczyn k. Krosna), mecenas nauki i kultury, prawnik i historyk; ziemianin. Ofiarodawca księgozbiorów i posiadłości dla bibl., szkół i uczelni (np. pałac dla Uniw. Lwow.); za swe zasługi otrzymał doktorat h.c. UJK (1938). Autor prac hist.: *O łowiectwie polskim w czasach piastowskich* (1896), *Stanisław Ciołek biskup poznański* (1900). H.W.

BAGIŃSKI Henryk, pseud. **Józef Chłopski** (19 I 1888 Klwów k. Opoczna — 8 XII 1973 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Ukończył studia politechniczne. Komendant nacz. Pol. Drużyn Strzeleckich 1911–12; walczył w pol. formacjach na Wschodzie 1915–18. Absolwent Szkoły Sztabu Generalnego 1919, następnie oficer w Sztabie Generalnym WP. W czasie II wojny świat. brał udział w organizowaniu Pol. Sił Zbrojnych na Zachodzie. Po powrocie do kraju (1947) pracował w Bibl. Narodowej. Zał. Tow. Wiedzy Wojsk. (1919) i jego wiceprezes (do 1927). Autor prac z historii wojska pol., szczególnie okresu I wojny świat., np. *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–20* (1921), *Polska i Bałtyk. Zagadnienie dostępu do morza* (Anglia 1942, w kraju wyd. III 1959). L.K.

BALIŃSKI Michał, pseud. **Auszlawis** (14 VIII 1794 Terespol k. Połocka — 3 I 1864 Wilno), krajoznawca, historyk, publicysta. Studiował na Uniw. Wil., m.in. historię pod kier. J. Lelewela. Pracował w Wilnie jako urzędnik i dziennikarz; od 1816 wraz z J. Lelewelem red. „Tyg. Wil."; należał do Tow. Szubrawców; 1831 był krótko więziony. W l. 1836–47 urzędnik oświat. w Warszawie; inicjator i współred. 1841 pierwszego pol. poważnego pisma nauk.-kult. „Bibl. Warszawska". Od 1847 gospodarował w swym majątku Jaszuny pod Wilnem. Autor kronikarskich, faktograficznych prac o dziejach Litwy, zwł. Wilna (*Opisanie statystyczne miasta Wilna*, 1835; *Historia miasta Wilna*, t. 1–2 1836–37, doprowadzona do 1586). Wespół z T. Lipińskim wydał dzieło *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym...* (t. 1–3 1843–46; wyd. II popr. i uzup. przez F. Martynowskiego, t. 1–4 1885–86), które aż do ukazania się *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* było podstawowym kompendium hist.-geogr., przedstawiającym w układzie alfabetycznym dzieje miejscowości, zabytków itd. Autor i promotor tekstów hist. na łamach „Bibl. Warsz." (w l. 40-ych XIX w.); wydawca źródeł hist. (*Pamiętniki o królowej Barbarze...*, t. 1–2 1837–40); napisał popularny podręcznik *Historia polska* (1844). W ostatnim okresie twórczości zajął się życiem umysłowym Wilna, szczególnie w epoce oświecenia (*Dawna Akademia Wileńska, próba jej historii...*, Petersburg 1862) oraz biografiami braci Śniadeckich, z którymi był spowinowacony i dysponował ich spuścizną rękopiśmienną (*Pamiętniki o Janie Śniadeckim...*, t. 1–2 1864–65). Drobne prace wydał w *Pismach historycznych* (t. 1–4 1843; tu m.in. szkic biogr. o J. Potockim) i *Studiach historycznych* (1856). Już za życia B. odzywały się głosy deprecjonujące jego twórczość nauk. (J. Bartoszewicz). M. H. Serejski określił go jako jednego z „zasłużonych skądinąd zbieraczy"; J. Maternicki zakwalifikował jego prace do „literatury popularnonaukowej".

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. A.Sz.

BALZER Oswald Marian (23 I 1858 Chodorów w Małopolsce Wsch. — 11 I 1933 Lwów), historyk ustroju i prawa dawnej Polski. Studiował na Uniw. Lwow. (pod kier. K. Liskego), na UJ

(doktorat 1883) i w Berlinie. Habilitował się 1885 na Uniw. Lwow., następnie na tejże uczelni doc., prof. nadzw. 1887, prof. zw. 1890; pierwszy prof. i długoletni kier. katedry historii prawa pol. (1887–1933); rektor 1895/96. Od 1891 do końca życia dyr. Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie. Dr. h. c. uniw. we Lwowie (1903), Pradze (1909), Warszawie (1921), Poznaniu (1926), Wilnie (1928). Czł. AU (koresp. 1888, czynny 1900); czł. wielu pol. i zagr. towarzystw nauk., m.in. zał. 1901 Tow. Popierania Nauki Pol. we Lwowie (1920 przekształcił je w TN Lwow.); 1891–94 red. nacz. „Kwart. Historycznego". Zajmował się problematyką wczesnego średniowiecza pol., badał gł. kształtowanie się instytucji prawnych i ustawodawstwo dawnej Polski. Napisał *Genezę trybunału koronnego* (1884 część, 1886 całość); był inicjatorem (1891) i wydawcą *Ksiąg prawa polskiego* (księga 3 1906 i księga 4 z.1 1910) i innych edycji źródeł. Podejmował zagadnienia ustrojowe Polski piastowskiej i dzieje osadnictwa, był jednym z gł. autorów i obrońców teorii rodowej; poglądy swe wyłożył w trzech kolejnych rozprawach: *O następstwie tronu w Polsce* (1897), *Rewizja teorii o pierwotnym osadnictwie w Polsce* (1898), *O zadrudze słowiańskiej* (1899); ugruntował w nich m.in. teorię o pierwotnym charakterze własności w Polsce i wyjaśnił znaczenie wieców słowiańskich. W fundamentalnym opr. *Genealogia Piastów* (1895) na podstawie niemal kompletnej kwerendy archiwalnej przedstawił dane biogr. całej dynastii piastowskiej (oprócz linii śląskiej). Największe jego dzieło to *Królestwo Polskie 1295–1370* (t. 1–3 1919–20), w którym rozwinął i udokumentował (po części polemizując z S. Kutrzebą) tezy dotyczące patrimonium rodu Piastów, stwierdzając m.in., że królestwo pol. obejmowało całe terytorium nar., nie tylko Wielkopolskę. Podejmował studia nad instytucjami państw. (*Skarbiec i Archiwum Koronne w dobie przedjagiellońskiej*, 1917) i problematykę gosp. (*Narzaz w systemie danin książęcych dawnej Polski*, 1928). Autor syntetycznej *Historii ustroju Polski. Według wykładów...* (1898, kilka wznow. do 1933) oraz *Historii ustroju Austrii w zarysie* (1899, wyd. II 1908). W czasie I wojny świat. dokonał rewizji swych poglądów na dzieje Polski w duchu optymizmu (kontrowersyjna praca *Z zagadnień ustrojowych Polski*, 1915; wznow. 1985, opr. A. Wierzbicki). *Pisma pośmiertne* (t.1–3 1934–37) zawierają m.in. studium o Kadłubku. Doskonały pedagog i wykładowca, prowadził jedno z najlepszych w Europie seminariów hist.-prawnych; do jego uczniów należą m.in. J. Adamus, P. Dąbkowski, S. Łempicki, K. Maleczyński, H. Polaczkówna, J. Rutkowski, W. Semkowicz, J. Siemieński, A. Skałkowski, J. Widajewicz, Z. Wojciechowski. Często zabierał głos na forum publicznym, polemizując np. z obraźliwą wobec Słowian odezwą niem. historyka T. Mommsena (1897), występując przed międzynar. sądem polubownym jako obrońca praw Polaków do Morskiego Oka (w sporze granicznym Austrii z Węgrami, 1902) czy broniąc autonomii wyższych uczelni (1932).

PSB; *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, Lwów 1925 (tu bibliografia prac, opr. Z. Wojciechowski); uzupełnienie bibliografii: „Kwart. Hist." 1933; H. Polaczkówna, *Oswald Marian Balzer*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974. M.W.

BAŁABAN Majer (20 II 1877 Lwów — koniec 1942 lub styczeń 1943 Warszawa), historyk, badacz dziejów Żydów w Polsce. Studiował na Uniw. Lwow., gł. pod kier. L. Finkla i Sz. Askenazego (doktorat 1904); przez wiele lat pracował w szkolnictwie średnim; habilitował się na UW 1928. Prof. UW 1936 i wykładowca WWP; współzał., a od 1928 prof. Inst. Nauk Judaistycznych w Warszawie.

Jeden z największych znawców historii Żydów w Polsce, zwł. XVI–XVIII w., ujmowanej wszechstronnie (zagadnienia polit., ustrojowe, kult., obyczajowe); prace swe opierał na szerokich studiach archiwalnych (znał zbiory pol. i kahalne). Pozostawił m.in. monografie: *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku* (1906), *Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868* (1916), *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1655* (1931, wyd. II 1936). W zbiorze szkiców *Z historii Żydów w Polsce* (1920), stanowiącym świetne studium kult.-obyczajowe, dał wnikliwe charakterystyki typów żyd. w dawnej Polsce; w pracy *Die Judenstadt von Lublin* (1919) przedstawił znaczenie Lublina jako ośrodka kultury żydowskiej. Interesował się żyd. budownictwem i kulturą materialną, a jego prace z tego zakresu (np. *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, 1929; *Bóżnice obronne na wschodnich kresach Rzeczypospolitej*, 1927) są szczególnie cenne obecnie, wobec zniszczenia większości zabytków żyd. podczas wojny. Opr. też syntetyczny zarys *Historia i literatura żydowska...* (t. 1–3 1920–25). Podczas okupacji niem. znalazł się w getcie warsz. (gdzie zmarł).

Księga jubileuszowa dla uczczenia sześćdziesięciolecia Profesora Majera Bałabana, Warszawa 1938; J.Goldberg, *Majer Bałaban — czołowy historyk polskich Żydów*, „Kwart. Hist." 1991 nr 3.

M.W.

BANDTKIE, Bandtke, Jerzy Samuel (24 XI 1768 Lublin — 11 VI 1835 Kraków), historyk, językoznawca i bibliograf. Brat Jana Wincentego B. Pochodził z osiadłej w Polsce niem. rodziny kupieckiej wyznania ewangelickiego. Studiował historię i filozofię na uniw. w Halle i Jenie. Przez kilka lat pracował jako guwerner, m.in. u P. Ożarowskiego (1793–98 m.in. w Berlinie i Petersburgu). Od 1798 we Wrocławiu był nauczycielem języka pol. w Gimnazjum Św. Elżbiety, od 1804 rektorem Szkoły Św. Ducha. Uzyskawszy poparcie A.K. Czartoryskiego, objął 1811 stanowisko kier. Bibl. Jagiellońskiej oraz wykładowcy bibliografii na uniw. krakowskim. Współred. pism, m.in. 1828–31 „Rozmaitości Naukowych". Od 1820 senator Rzeczypospolitej Krak. z ramienia uniwersytetu. Zaliczany do tzw. szkoły naruszewiczowskiej, położył ogromne zasługi jako organizator na uczelni krak. nowoczesnych studiów hist., zwł. w zakresie nauk pomocniczych historii; wprowadził do dydaktyki uniw. formę seminarium (tzw. Disputatoria philologica et historica). Utrzymywał kontakty z historykami różnych ośrodków, także zagr.; przyjaźnił się z J. Lelewelem. Od 1799 ogłaszał w „Schlesische Provinzial Blätter" rozprawy o dziejach Śląska w wiekach średnich, odrzucając tezę historyków niem. o niemieckości Śląska i udowadniając jego słow. rodowód; rozprawy te wydał pt. *Historisch-kritische Analecten zur Erläuterung der Geschichte des Ostens von Europa* (Wrocław 1802). Oprócz prac szczegółowych ogłosił popularną syntezę *Krótkie wyobrażenie dziejów Królestwa Polskiego* (Wrocław 1810, wyd. III rozsz. pt. *Dzieje narodu polskiego*, 1835, z dodatkiem *O monetach polskich i litewskich*). Pozostawił cenne prace źródłowe, m.in. *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego...* (1821). Doktor h. c. uniw. krak. (1811), czł. hon. uniw. w Wilnie.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; bibliografia prac: „Schlesische Provinzial Blätter" 1836 (opr. K.G. Nowack); M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

J.J.

BANDTKIE, Bandtkie Stężyński, Jan Wincenty (14 VII 1783 Lublin — 7 II 1846 Warszawa), historyk prawa, wydawca źródeł. Brat Jerzego Samuela B. Pochodził z osiadłej w Polsce niem. rodziny kupieckiej wyznania ewangelickiego; 1819 otrzymał dziedziczne szla-

chectwo z przydomkiem Stężyński. Ukończył studia prawnicze na uniw. w Halle. W l. 1808–16 dyr. Szkoły Prawa i Administracji w Warszawie, w której wykładał prawo pol. i rzymskie; 1817–31 prof. i dziekan wydziału prawa UW. Pełnił wiele funkcji w organach sprawiedliwości, m.in. 1843 został radcą stanu w Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Swoje zapatrywania na historię prawa jako dziedzinę pozwalającą wydobyć ukryte sprężyny rozwoju narodów zawarł już w rozprawce *De studio juris Polonici...* (Wrocław 1806), a także w swych następnych pracach i w wykładach uniw.; wykłady te (z l. 1818–30) zostały wyd. pośmiertnie pt. *Historia prawa polskiego* (1850) oraz *Prawo prywatne polskie* (1851). Dzieje prawa pol. przedstawił B. w rozległym kontekście ogólnohist. (uwzględniając m.in. takie dziedziny, jak gospodarka, obyczaje i ubiór, oświata, wojskowość, skarbowość). Był rzecznikiem kierunku monarchistycznego, krytycznie oceniał polit. rolę szlachty. Położył duże zasługi jako badacz i edytor źródeł do historii średniow. prawa miejskiego; za *Ius Culmense cum appendice privilegiorum... municipalium et dissertatione historico-juridica exhibitum* (1814) otrzymał tytuł dr h. c. uniw. w Królewcu (1814). Wydał też kronikę Galla Anonima (*Martini Galli chronicon*, 1824) oraz cenione — choć nie pozbawione usterek — *Ius Polonicum* (1831), dzieło zawierające skolacjonowane teksty źródeł do historii prawa pol., które nie znalazły się w *Volumina Legum* bądź też zostały tam zamieszczone w postaci skażonej. Czł. TPN (przybrany 1811, czynny 1812), czł. koresp. Krak. TN (od 1816), czł. hon. uniw. w Wilnie (od 1816).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

A.W.

BAŃKOWSKI Piotr (12 IX 1885 Wysokie Mazowieckie — 16 II 1976 Warszawa), archiwista i archiwoznawca, historyk literatury, bibliotekarz. Studiował na UJ (doktorat z filologii pol. 1912), studia uzupełniał w Paryżu. W l. 1915–18 w Piotrogrodzie, m.in. jako red. „Myśli Nar." i nauczyciel w pol. szkołach. Po I wojnie świat. zastępca dyr. Archiwum Państw. w Lublinie, archiwista w AGAD, wykładowca historii literatury m.in. na KUL; 1927–35 ekspert do spraw bibl. i archiwalnych delegacji pol. w Pol.-Radz. Mieszanej Komisji Rewindykacyjnej; 1936–39 kustosz działu rękopisów Bibl. Narodowej. Po 1945 w dyrekcji Archiwów Państw. (1962 prof. nadzw.); 1947 i 1952–75 red. nacz. czasopisma archiwalnego „Archeion", które pod jego kier. osiągnęło wysoki poziom. Autor m.in. prac *Archiwum Stanisława Augusta* (1958), *Biblioteka Załuskich i jej twórcy* (1959); wydawca źródeł; uzupełnił i przygotował do druku pracę W. Semkowicza *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich* (1961).

M. Wąsowicz, *Piotr Bańkowski*, „Archeion" 1977 (tu bibliografia prac).

A.B.

BAR Adam (20 XII 1895 Stanisławów — 29 III 1955 Kraków), historyk literatury, bibliograf. Kształcił się na UJ (doktorat 1922, habilitacja 1945); od 1924 pracownik Bibl. Jagiellońskiej. Podczas okupacji niem. działacz podziemnego SD (1940–44), red. tajnych pism („Dziennik Pol." i „Tyg. Pol."). Po 1945 wykładał na UJ oraz w WSNS. Opr. *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących* (t. 1–3 1936–38), dzieło o dużej wartości, które weszło do warsztatu nauk. historyków; zebrał obszerną kartotekę bibliogr., która stała się m.in. podstawą *Bibliografii filozofii polskiej* (t. 1–2 1955–60). Autor biografii *Karol Miarka* (1938) oraz prac z historii literatury pol., m.in. *Kumoszki na Parnasie* (1947) — o sporach klasyków z romantykami.

H.W.

BARANOWSKI Ignacy Tadeusz (4 II 1879 Lublin — 26 XI 1917 Warszawa), historyk, archiwista, bibliotekarz, edytor źródeł. Pochodził z warsz. rodziny mieszczańskiej, nobilitowanej za Stanisława Augusta. Wydalony za działalność polit. z gimnazjum warsz., uczył się w Rydze i Petersburgu, następnie na uniw. w Moskwie (pod kier. M. Lubawskiego); studia uzupełniał w Lipsku (u K. Lamprechta); doktorat (1906) i habilitację (1916) uzyskał na UJ. Od 1908 pracował jako archiwista i bibliotekarz, od 1911 dyr. Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie. Współzał. TMH (1906), czł. TN Warsz. (1909), pierwszy przewodn. Związku Bibliotekarzy Pol. (1917). Podczas I wojny świat. zwolennik orientacji prorosyjskiej. Zajmował się gł. historią gosp. Polski XVI–XVIII w.; uważał się za ucznia i kontynuatora K. Potkańskiego; ważniejsze prace: *Z dziejów feodalizmu na Podlasiu* („Przegl. Hist." 1907), *Wieś polska w dobie między Unią Lubelską a Konstytucją 3 maja* (1908), *Wieś i folwark. Studia z dziejów agrarnych w Polsce* (1914) oraz *Przemysł polski w XVI wieku* (1919, wyd. pośmiertnie przez K. Tymienieckiego). Trwałą wartość nauk. mają jego wydawnictwa źródłowe: *Materiały do dziejów wsi polskiej XVI–XVIII wieku* (1909), *Podlasie* i *Prusy Królewskie* (*Źródła dziejowe*, t. 17 i 23 1910), *Księgi referendarskie 1582–1602* (t. 1 1910). W 1917 podjął wykłady na UJ.

PSB; bibliografia prac: „Rocz. TN Warsz." 1917 i 1918; W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992. H.W.

BARĄCZ Sadok, wł. Wincenty B. (29 IV 1814 Stanisławów — 2 IV 1892 Podkamień k. Brodów na Podolu), historyk; dominikanin (od 1835). Pochodził z rodziny ormiańskiej. Studiował na Uniw. Lwow. filozofię i teologię. W 1835 przeszedł z obrządku ormiańskiego na łac. i wstąpił do zakonu dominikanów w Podkamieniu, przyjmując imię zakonne Sadok; 1838 otrzymał święcenia kapłańskie. Od 1839 prof. nauk biblijnych międzyzakonnego Studium domesticum pro religiosis we Lwowie; pracował także jako bibliotekarz. Powróciwszy na stałe do Podkamienia (1855) kolejno przeor, bursariusz i prokurator klasztoru. Od 1858 czł. koresp. TN Krak.; czł. redakcji *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda; współpracownik wielu czasopism, 1884 red. pisma „Towarzysz Duchowny". Opublikował wiele prac popularnych i przyczynków dotyczących klasztorów dominikańskich oraz miast na wsch. kresach Rzeczypospolitej, m.in. *Pamiątki miasta Żółkwi* (1852), *Pamiętnik dziejów polskich. Z aktów urzędowych lwowskich...* (1855), *Wolne miasto handlowe Brody* (1865); niektóre z tych prac zachowały wartość od strony źródłowej. Jego gł. dzieło *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce* (t. 1–2 1861) dotyczy historii dominikanów. Zajmował się również dziejami Ormian (*Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, 1856).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. K.Sz.

BARTEL Oskar (24 X 1893 Władysławowo w Poznańskiem — 5 XI 1973 Warszawa), historyk Kościoła. Studiował na uniw. w Dorpacie i Moskwie, następnie pod kier. M. Handelsmana na UW (doktorat 1928). Od 1919 nauczyciel historii w szkołach średnich, w czasie okupacji niem. na tajnych kompletach liceum im. M. Reya w Warszawie. Od 1946 wykładowca historii Kościoła na UW, od 1955 prof. nadzw. ChAT (1965 prof. zw.). Wybitny znawca dziejów reformacji w Polsce, autor wielu prac z tego zakresu; ważniejsze z nich to monografia *Jan Łaski 1499–1556* (cz. 1 1955) oraz artykuły dotyczące recepcji w Polsce dorobku gł. przedstawicieli re-

formacji eur. (Melanchton, Luter, Kalwin). Red. „Odrodzenia i Reformacji w Polsce" (od 1956).

Bibliografia prac: „Rocz. Teologiczny" 1968 z. 2.

H.W.

BARTEL Wojciech Maria (27 XII 1923 Kraków — 2 IX 1992 tamże), badacz dziejów prawa państw. i kanonicznego, historyk nauki. Studiował prawo na UJ; tamże uzyskał doktorat (1959, pod kier. A. Vetulaniego) i habilitację (1965); doc. 1967, prof. nadzw. 1977, zw. 1991. Zajmował się przede wszystkim historią państwa i prawa (pol. i powsz.); z tego zakresu napisał m.in. *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego* (1959), *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego* (t. 1–4 1964–69), *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa 1815–1846* (1976). Badacz dziejów prawa kanonicznego (kontynuator A. Vetulaniego), wykładowca tej dziedziny na UJ i w Papieskiej Akad. Teologicznej; doprowadził do reaktywowania 1991 na UJ katedry historii prawa kanonicznego. Ponadto autor prac dotyczących dziejów UJ, rozprawy *Galicyjska Rada Szkolna Krajowa* (1980) oraz licznych biogramów w PSB. Czł. wielu tow. nauk. pol. i zagr. (m.in. Selden Society i Société d'Histoire de Droit); od 1992 czł. PAU.

red.

BARTOSZEWICZ Julian (17 I 1821 Biała Podlaska — 5 XI 1870 Warszawa), historyk biografista, edytor źródeł. Ojciec Kazimierza B. Był synem nauczyciela. Studiował literaturę powsz. na uniw. w Petersburgu. Do 1866 pracował (z przerwami) jako nauczyciel w szkołach warszawskich. Chociaż programowo stronił od udziału w ruchu niepodległościowym, daleki był od ugodowości; nie zdołał też uniknąć zadrażnień z władzami ros., w wyniku czego 1847 został przeniesiony represyjnie do szkoły powiatowej w Końskich (powrócił do Warszawy po 2 latach). Współred. „Dziennika Warsz." (1854–56), „Kroniki Wiadomości Krajowych i Zagr." (1856–58) i „Bibl. Warsz." (od 1859); 1863, mimo niechęci do konspiracji, współpracował z tajnym pismem „Dzwon Duchowny". W l. 1863–68 był kustoszem Bibl. Szkoły Gł. Warszawskiej. W 1862 ubiegał się bez powodzenia o profesurę w Szkole Gł., a 1869 o katedrę historii Polski UJ. Czł. rzecz. Komisji Archeol. Wil. (1858); czł. hon. Pozn. TN. Współpracował z *Encyklopedią Powszechną* S. Orgelbranda, w której zamieścił blisko 1300 artykułów. W zapatrywaniach metodol. B. dostrzec można charakterystyczny dla historiografii romant. splot przeciwstawnych postulatów: historii kryt. i historii „poetyckiej". W poglądach na dzieje Polski zbliżał się do republikańsko-demokr. koncepcji J. Lelewela. Gł. nurt jego twórczości stanowiła biografistyka; uważał, że „bez osób i bez nazwisk" historia nie może spełnić swego celu. Pierwszą obszerniejszą publikacją B. była praca *Królewicze biskupi. Żywoty czterech kapłanów...* (1851), a następnie: *Panowie niemieccy na dworze Stanisława Augusta. Wizerunki osób historycznych* (1852), *Znakomici mężowie polscy w XVIII wieku* (t. 1–3, Petersburg 1853–56), *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasi Rzeczypospolitej i warszawscy prymasi Królestwa Polskiego* (z. 1–22 1858–65), *Hetmani polscy koronni i Wielkiego Księstwa Litewskiego* (z. 1–9 1860–66). Pisał dużo i pospiesznie, dbając jednak o barwny i potoczysty styl, dzięki czemu zyskał dużą popularność. Zarzucano mu jednak, nie bez podstaw, nadmierne „upodobanie w drobnostkach" i niedostateczne udokumentowanie wielu hipotez (A. Przezdziecki). Niezależnie od wyznawanej zasady relatywizacji kryteriów oceny postaci hist. (w zależności od norm etycznych właściwych dla określonych epok), biografistykę B. cechowały

tendencje moralizatorskie. Nie ustrzegł się też naiwnego psychologizmu. Mimo tych niedostatków twórczość B. wniosła do pol. historiografii wiele ważnych ustaleń, zaś niektóre jego studia i rozprawki, jak np. *O pomysłach historycznych Augusta Bielowskiego* (1852) czy też *Hetmaństwo* (1859) przekraczają z pewnością granice historii antykwarycznej. B. położył również znaczne zasługi jako edytor, wydając m. in. t. 3 *Kodeksu dyplomatycznego Polski* (1858), który mimo iż pod względem poziomu nauk. odbijał niezbyt korzystnie od tomów poprzednich, był przecież kontynuacją jednej z najcenniejszych ówczesnych inicjatyw warsztatowych. *Dzieła* B. opr. jego syn Kazimierz B. (t. 1–12 1877–82; w t. 3–6 wyd. z rkpsu *Historia pierwotna Polski*).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7; J. Maternicki, *Julian Bartoszewicz*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

A.W.

BARTOSZEWICZ Kazimierz (19 XI 1852 Warszawa — 20 I 1930 Kraków), publicysta, historyk, księgarz i wydawca. Syn Juliana B. Studiował prawo i nauki humanist. na UJ. Red. wielu (przeważnie efemerycznych) pism, autor setek artykułów, felietonów, utworów beletrystycznych i satyrycznych. Wśród jego prac znajdują się także szkice hist. i historycznolit., zwykle o charakterze okolicznościowym, odnoszące się gł. do dziejów porozbiorowych, niekiedy zbeletryzowane. Ogłaszał także prace ambitniejsze, chociaż oparte na ograniczonej podstawie źródłowej i o charakterze raczej popularyzatorskim (*Księga pamiątkowa Konstytucji 3 Maja*, t. 1–2 1891; *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej*, Wiedeń 1909; *Utworzenie Królestwa Kongresowego*, 1916). Wśród jego pomniejszych prac hist. znajdują się ujęte po dziennikarsku szkice z dziejów Podlasia, okraszone anegdotami obrazy z życia rodu Radziwiłłów itp. Pisząc je, wykorzystywał bogate zbiory ojca (archiwalia, notaty i wypisy źródłowe); wydał także jego *Dzieła* (t. 1–12 1877–82). Był przeciwnikiem „stańczyków" i krak. szkoły hist.; z jej przedstawicielami polemizował, zarzucając im polit. uwarunkowania poglądów nauk. i dążenie do uzasadnienia programu ugodowego (*Rok 1863. Historia na usługach ludzi i stronnictw*, t. 1–2 1895–96). Zajmował się również edytorstwem dzieł lit. oraz źródeł, zwł. pamiętnikarskich. W 1928 ofiarował Łodzi rodzinne zbiory bibl. (Muzeum Miejskie im. J. i K. Bartoszewiczów; obecnie m.in. w woj. archiwum w Łodzi).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13.

A.Sz.

BARTYNOWSKI Władysław (1832 — 16 XII 1918), bibliofil, numizmatyk, kolekcjoner. Działał w Krakowie; utrzymywał się ze swego majątku. Zbierał autografy, stare druki, ryciny i monety pol., publikował ich katalogi. Większą część swego zbioru rycin oraz katalog rycin i artystów podarował Muzeum Czapskich w Krakowie (obecnie Muzeum Nar.). Uporządkował zbiór monet hr. Andrzeja Potockiego. Wynalazł sposób reprodukowania monet i medali zw. bartynotypią. W l. 1889–1900 red. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeol.", na łamach których ogłosił większość swych prac z zakresu numizmatyki.

PSB.

S.K.K.

BARTYŚ Julian (17 I 1929 Drążgów — 9 VI 1982 Łódź), historyk, badacz dziejów gosp. Polski. Studiował historię na uniw. w Łodzi (pod kier. B. Baranowskiego; doktorat 1962). Od 1952 pracownik nauk. IHKM PAN (habilitacja 1967; doc. 1968). Zajmował się gł. problematyką gosp.-społ. nowoż. dziejów Polski; m.in. opublikował zarys biogr.

Czerwony hrabia Karol Brzostowski (1978), popularne studium hist. *Rzeczpospolita pawłowska* (1982), próbę monografii W. Gutkowskiego *Wizjoner czy fantasta* (1983). Zajmował się także dziejami rolnictwa w Polsce, m.in. opublikował prace *Początki mechanizacji rolnictwa polskiego* (1966), *Kółka rolnicze w Królestwie Polskim* (1974).

M.P.-J.

BARUCH Maksymilian (19 VIII 1861 Pabianice — 28 VII 1933 Nicea we Francji), prawnik, historyk. Po studiach prawniczych na ros. UW pracował jako adwokat. Od 1916 kustosz i kier. AAD w Warszawie, od 1917 także sędzia sądu okręgowego. Czł. TMH (1906) i TN Warsz. (1916). W 1921 ze względu na stan zdrowia osiadł na stałe w Nicei, nie zrywając kontaktów z krajem. Historią zajmował się jako amator, lecz jego dorobek posiada walory naukowe. Napisał m.in.: *Pabianice, Rzgów i wsie okoliczne. Monografia historyczna dawnych dóbr kapituły krakowskiej w Sieradzkiem i Łęczyckiem* (cz.1 1903, cz.2 1930) oraz prace o znanych rodach warsz.: *Baryczkowie...* (1914), *Ród Fukierów* (1922). Jest też autorem pionierskiej jak na początek XX w. pracy archeol. *Boże stopki. Archeologia i folklor kamieni z wyżłobionymi śladami stóp* (1907).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. TN Warsz." 1916 i 1933.

H.W.

BARWIŃSKI Eugeniusz (3 I 1874 Postołówka w Tarnopolskiem — 16 V 1947 Kraków), historyk, bibliotekarz, archiwista. Studiował na Uniw. Lwow. pod kier. B. Dembińskiego i L. Finkla (doktorat 1898); 1895–1913 pracował w Bibl. Uniw., a owocem tej pracy był m.in. *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie* (1912). W l. 1913–39 dyr. Archiwum Państw. we Lwowie, od 1944 kustosz Archiwum Państw. w Krakowie. Odbył podróże nauk. do Szwecji, Austrii i Czech. Zajmował się gł. dziejami Wazów; publikował diariusze sejmowe z czasów Zygmunta III. Współpracownik „Kwart. Hist." (red. bieżącej bibliografii hist. i kroniki nauk.); 1932–38 wiceprezes ZG PTH.

A. Kamiński, *Eugeniusz Barwiński, historyk, bibliotekarz i archiwista*, „Archeion" 1959 (tu bibliografia prac).

H.W.

BARZYKOWSKI Stanisław (19 XI 1792 Drejcowo k. Płocka — 16 III 1872 Paryż), działacz polit., historyk powstania listopadowego. W młodości pracował w biurach Rady Stanu Ks. Warsz.; studiował w Berlinie i Heidelbergu. Poseł z pow. ostrołęckiego, wybitny mówca na sejmach Król. Pol. 1825 i 1830; przedstawiciel umiarkowanej opozycji, od 1830 związany z A.J. Czartoryskim. Podczas powstania listopadowego czł. Rządu Nar. (kier. wydziału wojsk.); mimo tego wysokiego stanowiska walczył jako prosty żołnierz pod Wawrem, Grochowem, Iganiami. Po klęsce przebywał na emigracji w Paryżu, działał w Hôtel Lambert. Autor *Historii powstania listopadowego* (t. 1–5 1883–84); dzieło to — polemiczne w stosunku do pracy M. Mochnackiego — jest cenne jako źródło w warstwie pamiętnikarskiej, mniej wartościowe w częściach opartych na materiałach archiwalnych.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

red.

BASTRZYKOWSKI Aleksander (19 VIII 1879 Wąchock — 25 III 1958 Kunowo w Sandomierskiem), historyk amator; ksiądz. Proboszcz kilku parafii w Sandomierszczyźnie; badał dzieje tego regionu. Napisał kilka hist. monografii miejscowości, m.in. Jankowic (1927), Gór Wysokich (1930), Kunowa nad Kamienną (1939), oraz prace: *Zabytki kościelnego budownictwa drzewnego w*

diecezji sandomierskiej (1930) i *Nieznani prałaci i kanonicy kolegiaty Panny Marii w Sandomierzu od XIII do XVIII w.* (1949).

Bibliografia prac: „Nasza Przeszłość" 1970.

H.W.

BATOWSKI Aleksander (14 I 1799 Kulików k. Lwowa — 10 I 1862 Doroszów k. Lwowa), bibliograf, historyk. Studiował na Uniw. Lwowskim. Przebywając 1818–42 w Warszawie, pod wpływem kontaktów z TPN zajął się badaniami hist. i bibliogr.; 1842–51 współpracował z Ossolineum we Lwowie, następnie z Bibl. Baworowskich (której zapisał większość swych zbiorów). Autor niewielkich prac hist. o charakterze biogr. (m.in. *Rajnold Hajdensztajn i Franciszek Bohomolec pisarze żywota Jana Zamoyskiego...*, 1854), dokumentacyjnym (m.in. *Niektóre rękopisma księgozbioru Zakładu Naukowego im. Ossolińskich...*, 1844) oraz przyczynkarskim (m.in. *Sprawa z poselstwa Marcina Kromera do Ferdynanda Cesarza*, 1853). Wydał Jana Kanaparza *Żywot św. Wojciecha* (MPH, t.1 1864).

PSB; L. Lewicki, *Aleksander Konstanty Batowski (1799–1862), historyk-wydawca, bibliofil, kolekcjoner*, „Roczniki Bibl." 1970.

K.Sz.

BATOWSKI Zygmunt (27 VII 1876 Lwów — 1 IX 1944 Warszawa), historyk sztuki. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1900); pracował we lwow. bibliotekach. Od 1919 prof. UW (prof. zw. 1934), 1919–29 także dyr. Bibl. UW; od 1935 czł. koresp. PAU. Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Znawca sztuki i kultury artyst. XVII–XIX w., zwł. okresu mecenatu Stanisława Augusta (*Jan Piotr Norblin*, 1911); organizator uniw. ośrodka badań nad kulturą Warszawy stanisławowskiej. Dużą wagę przywiązywał do prac dokumentacyjnych i inwentaryzacyjnych zabytków, przeglądów źródeł archiwalnych i prac bibliogr. jako podstawy przyszłej syntezy dziejów sztuki (*Ważniejsze potrzeby historii sztuki w Polsce*, 1918). Autor kilkudziesięciu pol. biogramów w *Thieme-Becker Allgemeine Lexicon*. Pozostawił tzw. Teki B. (Archiwum PAN), zbiór odpisów i wyciągów ze źródeł dziś już nie istniejących, stale wykorzystywany przez badaczy. Wykształcił wielu wybitnych historyków sztuki (m.in. S. Lorentz, M. Walicki, M. Wallis). Zginął podczas powstania warszawskiego.

A. Ryszkiewicz, *Profesor Zygmunt Batowski*, w: *Myśl o sztuce* (zbior.), Warszawa 1976.

S.Ch.

BAUMGARTEN Leon (9 IX 1902 Królików k. Konina — 2 XI 1971 Warszawa), historyk i działacz ruchu robotniczego. Ukończył historię na UW. Czynny w Poalej Syjon-Lewicy, od 1931 w KPP; wielokrotnie represjonowany. Po 1939 w ZSRR (1944 skierowany do ZG ZPP); 1945–50 red. w oddziale PAP w Moskwie, na zlecenie władz partyjnych prowadził w archiwach radz. poszukiwania materiałów źródłowych do dziejów pol. ruchu robotniczego. Po powrocie do kraju red. w wydawnictwie „Książka i Wiedza" (1951–62). Wykorzystując zebraną w radz. archiwach dokumentację, zwł. proweniencji sądowej i policyjnej, napisał *Dzieje Wielkiego Proletariatu* (1966) i kilka książek popularnonauk.; wydał zbiory dokumentów: *Kółka socjalistyczne, Gminy i Wielki Proletariat. Procesy polityczne...* (1966) oraz *Krakowski komisarz policji w służbie carskiego wywiadu...* (1967); publikował artykuły w czasopismach historycznych.

Al.P.

BAZYLOW Ludwik (14 IV 1915 Lwów — 17 I 1985 Warszawa), historyk,

badacz dziejów Rosji XVIII–XX w., Słowiańszczyzny i Europy nowożytnej. Pochodził z rodziny robotniczej. Ukończył studia hist. (seminarium S. Zakrzewskiego) i polonist. (seminarium W. Taszyckiego) na UJK we Lwowie, po czym został tam asystentem (przy katedrze historii Polski); doktoryzował się 1939 na podstawie rozprawy o Stefanie Batorym (poszerzone wyd. *Siedmiogród a Polska 1576–1613*, 1967). W czasie okupacji niem. i radz. pracował we Lwowie w szkolnictwie i w Ossolineum. Od 1946 adiunkt Uniw. Wrocł.; od 1952 kier. katedry historii narodów ZSRR (1969 zakładu historii ZSRR i Słowiańszczyzny) na wydziale hist. UW; prof. nadzw. 1961, prof. zw. 1969; dr h.c. Uniw. Moskiewskiego. Autor ponad 260 drukowanych pozycji, w tym 17 książek, poświęconych w większości dziejom Rosji; są to bądź oryginalne syntezy (*Historia Rosji*, 1969 i kilka wznow.; *Dzieje Rosji 1801–1917*, 1971, wyd. II 1977), bądź obszerne, źródłowe opracowania węzłowych problemów tego kraju u schyłku XIX i na pocz. XX w. (*Polityka wewnętrzna caratu i ruchy społeczne w Rosji na początku XX wieku*, 1966; *Ostatnie lata Rosji carskiej. Rządy Stołypina*, 1972; *Obalenie caratu*, 1976). Kryt. stosunek do źródeł i historiografii, staranna dokumentacja faktów i tez oraz dar zajmującej narracji czynią z nich dzieła nieprzeciętne. Przy czysto deklaratywnej akceptacji ideologii i metodologii marksist. B. stosował często ujęcia tradycyjne (w najlepszym tego słowa znaczeniu), eksponując rolę jednostek, nie zaś procesów społ.-gosp., ukazując kontekst kulturowy opisywanych wydarzeń i nie stroniąc od barwnej anegdoty. Podejście takie prowadziło nierzadko do weryfikacji poglądów upowszechnionych zarówno w historiografii ros. i radz., jak i zachodnioeur. i amerykańskiej. Współpracownik Akad. Nauk Społ. przy KC PZPR; okazjonalnie podejmował tematykę związaną z historią ruchu robotn., unikając kwestii uwikłanych w bieżące spory polityczne. W ostatnich latach życia prócz kontynuacji gł. nurtu pisarstwa hist. (*Polacy w Petersburgu*, 1984; *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, 1986) publikował syntezy z zakresu historii powsz. (*Historia Mongolii*, 1981; *Historia powszechna. 1789–1918*, 1981, wyd. II 1986; *Historia powszechna 1492–1648*, 1991, wyd. II 1992).

Słowiańszczyzna i dzieje powszechne. Studia ofiarowane Profesorowi Ludwikowi Bazylowowi w siedemdziesiątą rocznicę Jego urodzin, Warszawa 1985 (tu bibliografia prac za l. 1936–84).

A.Sz.

BĄKOWSKI Klemens (23 XI 1860 — 22 VIII 1938 Kraków), historyk Krakowa. Prawnik, adwokat w Krzeszowicach; radny miejski Krakowa. Opublikował m.in.: *Kraków w czasie powstania Kościuszki* (1893), *Historia Krakowa w zarysie* (1896), *Dawny Kraków* (1898), *Dawne cechy krakowskie* (1903), *Dzieje Krakowa* (1911). Pracami swymi upowszechniał ideę ochrony zabytków Krakowa.

H.W.

BĄKOWSKI Ludwik (12 VIII 1884 Tarnów — 19 V 1915 Przybysławice k. Klimontowa), historyk, badacz dziejów Polski XV–XVI w. Studiował i doktoryzował się na UJ. Od 1911 pracownik Bibl. Jagiellońskiej; jako stypendysta AU prowadził kwerendę w Archiwum Państw. w Królewcu i przygotowywał do wydania korespondencję panów pol. z ks. Albrechtem pruskim. Powołany w czasie I wojny świat. do wojska austr., zginął na froncie. Interesował się gł. historią polit.; publikował recenzje w „Kwart. Hist.", a w „Przegl. Hist." ukazały się jego artykuły: *Książę mazowiecki Aleksander, biskup trydencki* (1913) i *Stanowisko ks. Albrechta wo-*

bec wcielenia Mazowsza do Korony (1919/20).

PSB. H.W.

BEDNARSKI Stanisław (9 IV 1896 Nowy Sącz — 16 VII 1942 Dachau), historyk Kościoła, zwł. szkolnictwa jezuickiego; jezuita. Red. pism wydawanych przez jezuitów, archiwista zakonu. Po przyjęciu święceń kapłańskich (1922) studiował na UJ filologię pol. i historię (m.in. pod kier. S. Kota); doktoryzował się 1932. Napisał m.in.: *Geneza Akademii Wileńskiej* (1929), *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce* (1933), *Stanisław Warszewicki. Studium z dziejów Kościoła w Polsce XVI w.* (1939, druk przerwany wybuchem II wojny świat.). Aresztowany 1940, zmarł w niem. obozie koncentracyjnym. H.W.

BEŁZA Stanisław (3 XI 1849 Warszawa — 24 VIII 1929 tamże), publicysta, autor książek podróżniczych, popularyzator historii. Ukończył prawo na UW; od 1889 adwokat. Działacz nar., autor licznych artykułów, broszur i odczytów dotyczących polskości Śląska, np. *Karol Miarka...* (1880), *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość Śląska Górnego* (1922).

PSB. M.F.

BENEDYKT z POZNANIA (? — między 1522 a 1527), kronikarz z zakonu kanoników regularnych laterańskich. Proboszcz fundacji Św. Ducha we Wrocławiu. Napisał (1518) dzieło pt. *Cronica ducum Silesie...* (Kronika książąt śląskich) będące przeróbką *Chronica principum Poloniae* (Kronika książąt polskich) uzupełnioną o dokumenty i wiadomości z Długosza oraz o dzieje XV-wieczne, wyd. w MPH (t. 3 1878). Autor żywotów św. Stanisława i św. Wojciecha; niektórzy przypuszczają, że pisał też o Włostowicu. W dziełach swych zajmuje stanowisko wyraźnie pol. i antyniemieckie.

PSB. M.B.

BENIS Artur (3 XII 1865 Kraków — 9 VII 1932 tamże), ekonomista, prawnik, historyk książki. Studiował prawo i ekonomię na UJ (doktorat 1888); uczęszczał również na wykłady W. Zakrzewskiego, S. Smolki i M. Bobrzyńskiego. Prof. tytularny UJ 1919; habilitował się 1920. Opublikował *Historię ochrony praw autorskich w dawnej Polsce* (1887) oraz *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce* (cz. 1: *Inwentarze księgarń krakowskich Macieja Scharffenberga i Floriana Unglera...*, 1890, cz. 2: *Inwentarze bibliotek prywatnych...*, 1891).

PSB. Z.R.

BENTKOWSKI Feliks (27 V 1781 Lubartów — 28 VIII 1852 Warszawa), historyk literatury pol., filolog, bibliograf, archiwista. Kształcił się w szkołach pijarskich, w niem. Inst. Pedag. w Sulechowie (Züllichau) nad Odrą i na uniw. w Halle (jako stypendysta rządu pruskiego). W l. 1804–16 nauczyciel Liceum Warsz. (uczył m.in. historii pol. i powsz.). Po doktoracie na UJ (1816) prof. historii powsz. i propedeutyki historii UW (1817–32); 1818 wygłosił na UW publiczny wykład o Długoszu; wydał *Wstęp do historii powszechnej* (1821), w którym jednak nie uwzględnił wyników badań J. Lelewela. Będąc dyr. Gabinetu Numizmatycznego UW opr. *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych* (1830), a jako dyr. Archiwum Głównego Król. Pol. (1838–52) — *Spis akt dawnych w Głównym Archiwum...* (1840). Od 1813 czł. Warsz. TPN, od 1816 TN Krak., opiekun TN Płockie-

go; 1806–20 współpracownik „Allgemeine Litteratur Zeitung" w Halle, 1815–21 red. „Pamiętnika Warsz.", 1842 red. „Bibl. Warszawskiej". Gł. dziełem B. jest *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* (t. 1–2 1814), opr. przy udziale innych uczonych; stanowiła podsumowanie ówczesnej wiedzy o pol. piśmiennictwie i była pierwszą próbą bibliografii, z podziałem materiału według rodzajów, gatunków i okresów, w powiązaniu z historią społ.-polit.; stanowiła także próbę — chociaż niesamodzielną — analizy i oceny twórczości poszczególnych autorów oraz nakreślenia dróg rozwoju literatury pol.; dała impuls do dalszych prac bibliogr., zapoczątkowując pol. szkołę bibliografii, rozwiniętą później przez K. Estreichera. Czł. hon. uniw. w Wilnie.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; S. Makowski, *Feliks Bentkowski*, w: *Z dziejów polonistyki warszawskiej* (zbior.), Warszawa 1964. S.Ch.

BER z BOLECHOWA, Ber Birkenthal (13 III 1723 Bolechów na Podkarpaciu — 10 III 1805 tamże), pisarz, kronikarz dziejów Żydów polskich. Otrzymał tradycyjne wykształcenie rel., uzupełnione o nauki świeckie; pisał po hebrajsku. Jeden z przywódców gminy bolechowskiej; uczestnik dysputy z frankistami w katedrze lwow. 1759, co opisał w *Diwre Bina* (wyd. Odessa 1917, Jerozolima 1921); pozostawił *Zichronot* (Pamiętniki, wyd. Berlin 1922). Jego spuścizna zawiera ważkie informacje o dziejach Żydów pol. w XVIII w., zwł. dotyczące frankizmu, rozwiązania „sejmu żyd." i historii gospodarczej.

PSB. Z.B. i R.Ż.

BERENT Wacław (28 IX 1873 Warszawa — 20 XI 1940 tamże), powieściopisarz, eseista hist., tłumacz. Studiował nauki przyrodn. na uniw. w Monachium oraz w Zurychu. Działał w Warszawie, 1920–21 współred. „Nowego Przegl. Literatury i Sztuki", 1929 wraz z J. Lechoniem red. „Pamiętnika Warsz."; czł. PAL (1933). Należał do najwybitniejszych twórców Młodej Polski (autor powieści). Szukając w przeszłości analogii do współczesnych sobie czasów „przełomu i zamętu", sięgnął do epoki rozbiorów Polski i wojen napoleońskich; w eseistycznych opowieściach biogr., zebranych w tomach *Nurt* (1934), *Diogenes w kontuszu* (1937) oraz *Zmierzch wodzów* (1939), zawarł opis narodzin nowoczesnej „inteligencji krajowej" i jej etosu (zwł. na przykładach losów F. S. Jezierskiego i gen. J. H. Dąbrowskiego), jej wysiłków zarówno w dziedzinie utrzymania i rozwoju kultury nar. (m.in. szkice o F. Karpińskim, J. Ursynie Niemcewiczu, środowisku TPN), jak i w polityce oraz w walce zbrojnej (Legiony Dąbrowskiego); ukazywał wspólny „nurt" działań, które stworzyły przesłanki odzyskania w przyszłości własnego państwa. Syntetyczny zarys swych poglądów na dzieje Polski zawarł w mowie na inaugurację PAL (*Onegdaj*, 1933).

Nowy Korbut, t. 13; Z. Mołodcówna, *Opowieści biograficzne Wacława Berenta*, Warszawa 1978. J.J.

BERGER-MAYEROWA Janina (4 XII 1900 Lwów — 24 V 1971 Katowice), historyk dziejów gosp.-społ. Polski, bibliotekarka. Studiowała historię sztuki i historię na UJK we Lwowie (doktorat 1932); jako stypendystka Funduszu Kultury Nar. napisała *Z dziejów książki gospodarczej w Polsce XVI w.* („Archiwum TN we Lwowie" 1933), *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach. Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej* (tamże 1936). Od 1938 pracowała w Inst. Śl. w Katowicach i w Bibl. Śląskiej. Lata II wojny świat. spędziła we Lwowie, m.in. pracując w Bibl. Ossolineum. Po wojnie

kustosz Bibl. Śl. w Katowicach 1945–64. Odnalazła w jej zbiorach i opublikowała materiały dotyczące H. Kołłątaja („Sprawozdania Wrocł. TN" 1955, „Roczniki Bibl." 1958 i 1964), *Leleweliana w Bibliotece Śląskiej* („Sprawozdania Wrocł. TN" 1958) oraz *Nieznane listy Joachima Lelewela z lat 1831–1846* (1961). Uzupełniła bibliografię nar. o 200 nie znanych Estreicherowi poloniców i silesiaców (seria 1–2 1961–68). Autorka biogramów do PSB. Czł. PTH.

E.F.

BERGHAUZEN Janusz (24 VII 1930 Warszawa — 2 IX 1977 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XIX w. i najnowszych dziejów Podhala. Studiował, a następnie pracował na UW. Doktoryzował się 1963 pod kier. S. Kieniewicza; opublikował pracę (rozszerzona rozprawa doktorska) pt. *Ruch patriotyczny w Królestwie Polskim 1833–1850* (1974). Szczególnie zasłużony w badaniach nad dziejami Podhala w okresie II wojny świat.; zajmował się również dziejami Słowacji w tym samym okresie. Od 1967 organizował dla studentów UW obozy nauk. na Podhalu; efektem prowadzonych tam badań była książka pod red. B. *Podhale w okresie okupacji 1939–1945* (1972, wyd. II 1977). Ponadto wydał i zaopatrzył obszernym wstępem *Pisma podhalańskie* J. Zborowskiego (t. 1–2 1972).

H.W.

BERNACKI Ludwik (12 VI 1882 Jaworów k. Lwowa — 19 IX 1939 Lwów), historyk literatury i teatru, bibliolog, edytor. Po studiach na Uniw. Lwow. i doktoracie (1905) pracownik, 1918–39 dyr. Zakładu Nar. im. Ossolińskich we Lwowie. Habilitował się na UJ 1919. Czł. TN Warsz. (1915), czł. PAU (koresp. 1920, czynny 1938), czł. TN Lwow.; 1908–11 i 1933–37 red. „Pamiętnika Lit.", od 1933 red. serii Bibl. Narodowa. Znawca kultury umysłowej okresu stanisławowskiego, autor podstawowego do dziś kompendium *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta* (t. 1–2 1925, wznow. 1979). Badacz i edytor zabytków dawnego piśmiennictwa pol., m.in. współwydawca *Psałterza Floriańskiego* (1939); zbieracz materiałów źródłowych (51 tek w Ossolineum); napisał pracę *Pierwsza książka polska* (1918) — uznając za taką, nietrafnie, *Raj duszny* Biernata z Lublina. Zmarł śmiercią samobójczą.

K. Korzon, *Ludwik Bernacki, bibliolog i edytor*, Wrocław 1974 (tu bibliografia prac).

S.Ch.

BERSOHN Mathias (4 VI 1824 Warszawa — 20 XI 1908 tamże), kupiec, bankier, historyk sztuki i kultury, kolekcjoner. Studiował w Berlinie. Autor prac z zakresu historii sztuki i dziejów kultury, zwł. żyd., w Polsce: *O Wicie Stwoszu...* (1870), *Kilka słów o dawniejszych bóżnicach drewnianych w Polsce* (z. 1–3 1895–1903, wznow. 1985), *O iluminowanych rękopisach polskich* (1900), *O rytownikach gdańskich. Podręcznik dla zbierających sztychy polskie* (1887, wznow. 1989). Wynikiem jego poszukiwań archiwalnych były prace biobibliogr.: *Studenci Polacy na Uniwersytecie Bolońskim w XVI i XVII w.* (cz. 1–2 1890–94), *Słownik biograficzny uczonych Żydów polskich w XVI, XVII, XVIII w.* (1905, ostatnie wznow. 1989), *Dyplomatariusz dotyczący Żydów w dawnej Polsce na źródłach archiwalnych osnuty 1388–1782* (1910). Czł. Komisji Historii Sztuki AU oraz TPN w Poznaniu. Z jego kolekcji judaiców powstało 1904 w Warszawie pierwsze w Polsce Muzeum Żyd. im. M. B.

PSB.

Ż.R.

BEYER Karol (10 II 1818 Warszawa — 8 X 1877 tamże), numizmatyk, kolekcjo-

ner, fotograf. Jako pierwszy zastosował fotografię do dokumentacji zabytków archeol. i numizmatycznych. Zorganizował 1856 wystawę starożytności i dzieł sztuki, sfotografował jej eksponaty i opublikował *Album fotograficzne wystawy starożytności...* (1859). Pasjonował się szczególnie numizmatyką; zgromadził kolekcję monet pol., wydał *Gabinet fotograficzny medalów polskich...* (1857), zał. Tow. Numizmatyczne (1876). K.Sz.

BEYLIN Karolina (13 IV 1899 Warszawa — 3 V 1977 tamże), popularyzatorka historii, dziennikarka varsavianistka. Studiowała filologię pol. i klas. na UW (doktorat 1926). W warsz. gazetach codziennych publikowała artykuły popularyzujące historię Warszawy oraz recenzje teatralne. W czasie II wojny świat. aresztowana i wysłana do obozu koncentracyjnego, uciekła z transportu; od 1942 ukrywała się na Podlasiu. W l. 1946–68 współred. „Expressu Wieczornego". Autorka książek (*Opowieści warszawskie*, 1954; *Warszawa w latach 1900–1914*, 1972; *15 lat Warszawy 1800–1815*, 1976) poświęconych historii miasta: epizodom z dziejów stolicy od XVII do XIX w. oraz budowlom, ogrodom, obyczajowości mieszkańców. Pisząc swe popularne prace, opierała się na bogatym materiale źródłowym. J.Ram.

BEYNAR Leon Lech → Jasienica Paweł.

BIAŁECKI Antoni (11 VI 1836 Warszawa — 15 XI 1912 Jordanowice k. Pruszkowa), prawnik, archeolog, wydawca źródeł. Wykładowca, od 1866 prof. prawa międzynar. w Szkole Gł. Warsz., 1869–87 na ros. UW; współzał. TN Warsz. (1907). Badaniami z zakresu historii zajmował się 1856–60, przerwawszy czasowo studia prawnicze; na polecenie TPN w Poznaniu prowadził prace archeol. w Manieczkach i Mikoszynie, następnie (1859–60) w Petersburgu współpracował z J. Ohryzką nad edycją *Volumina Legum*.

PSB. H.I.

BIAŁKOWSKI Leon (1 II 1885 Pasynki k. Jampola na Podolu — 22 I 1952 Lublin), historyk, genealog i heraldyk, edytor źródeł. Studiował prawo na uniw. w Kijowie, historię na UJ (doktorat 1910) i w Paryżu. Doc. Pol. Kolegium Uniw. w Kijowie (1914–18; habilitacja 1914) i Uniw. Pozn. (1924–26), następnie w Lublinie: dyr. Archiwum Państw. (1926–39) i prof. KUL (nadzw. 1926, zw. 1929); wykładowca historii Polski wieków średnich i XV–XVII w. Czł. Pozn. TPN 1920, czł. koresp. PAU 1949, przewodn. lubel. oddziału PTH. Napisał m.in. *Podole w XVI w. Rysy społeczne i gospodarcze* (1920), *Szkice z życia Wielkopolski w XVII w.* (1925); z dziedziny heraldyki: *Ród Bibersteinów* (1908), *Ród Bibersteinów a ród Mamotów godła Jeleniego Rogu w wiekach XIV–XVI* (1948). Wydawał źródła do dziejów Lublina.

Bibliografia prac: „Rocz. Humanist." 1953 z. 4, wyd. 1957 (opr. J. Kłoczowski, W. Nowodworski). H.W.

BIAŁOBOCKI, Białobłocki, Jan (ok. 1600 — po 1661), poeta, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej z Białoboków k. Przeworska. Prawdopodobnie studiował w Akad. Zamojskiej. Związany z dworem Ostrogskich i S. Lubomirskim. Sekr. król. za Władysława IV i Jana Kazimierza; wojski krzemieniecki. Uczestniczył w walkach z Kozakami, które opisał w poetyckich utworach sławiących czyny Jeremiego Wiśniowieckiego. Opublikował kompilacyjny zbiór

życiorysów monarchów pol. pt. *Zegar w krótkim zebraniu czasów królestwa polskiego wiekami królów idący* (1661). W twórczości swej propagował sarmacki mit historyczny.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2.

A.P.

BIAŁOSTOCKI Jan (14 VIII 1921 Saratów w Rosji — 25 XII 1988 Warszawa), historyk sztuki. Podczas II wojny świat. więziony w niem. obozach koncentracyjnych. Od studiów związany z UW (doktorat 1950, habilitacja 1955); uczeń T. Kotarbińskiego, W. Tatarkiewicza i M. Walickiego; doc. 1959, prof. nadzw. 1962, prof. zw. 1972; jednocześnie kurator w Muzeum Nar. w Warszawie. Czł. koresp. PAN (1976). Wykładał m.in. na uniw. w Lejdzie, Canberze, Meksyku, New Haven (Yale University), Nowym Jorku, Cambridge i w Paryżu (Collège de France). Prezes (1963–79) Stow. Historyków Sztuki; czł. licznych zagr. tow. i akademii; dr h.c. uniw. w Groningen, Moguncji, Brukseli; przewodn. Kongresu Kultury Pol. 1981. Znawca historii nowoż. malarstwa eur. (monografie J. Bruegla, Caravaggia, Dürera, Berniniego), kontynuator badań E. Panofsky'ego w zakresie ikonologii i teorii sztuki (*Teoria i twórczość. O tradycji inwencji w teorii sztuki*, 1961; *Symbole i obrazy w świecie sztuki*, 1982), badacz historii doktryn artyst. (*Historia sztuki wśród nauk humanistycznych*, 1980) i popularyzator wiedzy o sztuce (*Sztuka cenniejsza niż złoto*, 1963, wyd. V 1991); zasłużony dydaktyk. Cieszył się autorytetem pod względem nauk. i moralnym.

Ars Auro Prior. Studia Ioanni Białostocki Sexagenario Dicata, Warszawa 1981 (tu bibliografia prac, opr. W. Wyganowska).

H.F.-P.

BIAŁYNIA CHOŁODECKI Józef → Chołodecki Białynia Józef.

BICZ Henryk, wł. **H. Bitner** (20 XII 1887 Łódź — 1937 ZSRR), historyk ruchu robotn., wydawca źródeł. Z zawodu stolarz. Od 1905 czynny w PPS, PPS-Lewicy, po 1918 jeden z przywódców KPP; 1928–29 poseł komunist. na sejm RP; pozbawiony immunitetu poselskiego (1929), wyjechał na stałe do ZSRR. Po przeszkoleniu w Międzynar. Szkole Leninowskiej w Moskwie od 1932 pracownik Inst. Marksa–Engelsa–Lenina. Jako pierwszy zebrał (w archiwach partyjnych i państw.) i opublikował zbiory dokumentów: *Proletariat, pierwsza socjalno-rewolucyjna partia w Polsce* (1934) i *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919* (1934); za prace te otrzymał stopień kandydata nauk hist. (1935). Aresztowany 1937 w okresie represji stalinowskich i prawdopodobnie wkrótce stracony.

Al.P.

BIEDA Franciszek (17 XII 1896 Sowliny k. Limanowej — 29 IX 1982 Kraków), paleontolog, historyk nauki. Studiował na UJ (doktorat 1922 pod kier. geologa W. Szajnochy), studia uzupełniał w Paryżu. Od 1920 wykładał na UJ, prof. zw. 1946; od 1952 w AGH w Krakowie (gdzie została przeniesiona katedra paleontologii). Był jednym z najwybitniejszych pol. specjalistów w zakresie mikropaleontologii. Zajmował się też historią nauki; jego gł. dziełem w tym zakresie jest *Zarys dziejów paleontologii w Krakowie* (1976); napisał ponadto opr. *Etapy myśli ludzkiej w geologii i paleontologii* (1945), biografię *Józef Grzybowski* (1963) oraz liczne biogramy do PSB i artykuły o pol. geologach i paleontologach.

F.W.S.

BIEGAŃSKI Piotr (8 V 1905 Rosienie na Żmudzi — 12 I 1986 Warszawa), architekt, historyk architektury, konserwator zabytków. Studiował architekturę na

Politechnice Warsz.; związany z tą uczelnią do 1970 (prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1965). Podczas II wojny świat. w AK, czynny w tajnym nauczaniu. W l. 1947–54 konserwator zabytków Warszawy (rekonstrukcja m.in. Starego i Nowego Miasta). Czł. licznych pol. i zagr. tow. naukowych. Znawca historii architektury, szczególnie doby klasycyzmu (*Teatr Wielki*, 1961; *Antoni Corazzi*, 1968); autor prac syntetycznych (*U źródeł architektury współczesnej*, 1972).

H.F.-P.

BIEGAŃSKI Witold (14 I 1925 Czapieszczyzna na Wileńszczyźnie — 15 XI 1988 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Frontowy żołnierz lud. WP. Ukończył Akad. Sztabu Generalnego i studia hist. w WAP. Pracownik nauk. WIH (doktorat 1967, habilitacja 1974, prof. nadzw. 1984), wieloletni kier. zakładu zajmującego się II wojną światową. W PAN czł. Komisji Hist. I i II wojny świat.; red. „Kwart. Historycznego". W badaniach skupiał się na problematyce Pol. Sił Zbrojnych na Zachodzie w l. 1939–45. Opublikował m.in. prace: *Wojsko Polskie we Francji 1939–1940* (1967), *Regularne jednostki Wojska Polskiego na Zachodzie — formowanie, działania bojowe, organizacja, metryki dywizji i brygad* (1973), *Zaczęło się w Coëtquidan* (1977). Red. i współautor dzieła *Walki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945 (Polski czyn zbrojny...*, t. 2 1981). Pisał także artykuły i książki popularnonaukowe.

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1989 nr 1.

M. N.-K.

BIELATOWICZ Jan (16 XI 1913 Nisko — 27 XI 1965 Londyn), pisarz, historyk wojskowości, bibliograf. Studiował filologię pol. na UJ. W okresie II wojny świat. w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Od 1946 w Anglii. Autor *Bibliografii druków polskich we Włoszech 1.09.1939 – 1.10.1945* (Rzym 1946) oraz m.in. prac: *Brygada Karpacka* (Rzym 1947), *3 Batalion Strzelców Karpackich* (Londyn 1949), *Ułani Karpaccy. Zarys historii pułku* (współautor i red., Londyn 1966). Liczne artykuły zamieszczał na łamach prasy wojskowej. Opr. kilka antologii poezji żołnierskiej. Pisał powieści, opowiadania, wspomnienia.

Z.W.

BIELIŃSKI Józef (23 III 1848 Lubraniec na Kujawach — 15 VI 1926 Warszawa), lekarz, historyk nauki i oświaty. Studiował medycynę w Szkole Gł. Warsz. i na ros. UW. Praktykował prywatnie oraz jako lekarz wojsk., m.in. 1880–92 w Wilnie i 1897–1901 w Turkmenii. W 1901 osiadł w Warszawie; kurator archiwów UW i Warsz. Okręgu Szkolnego (po 1918 Archiwum Oświecenia Publicznego). Czł. TN Warsz. (1908) i hon. prof. UW (1921). Autor ponad 130 prac z zakresu dziejów nauki i szkolnictwa, w tym obszernych monografii *Uniwersytet Wileński 1579–1831* (t. 1–3 1899–1900) i *Królewski Uniwersytet Warszawski 1816–1831* (t. 1–3 1907–13); publikował prace bibliogr. oraz biografie (*Żywot księcia Adama Czartoryskiego*, t. 1–2 1905). Wykorzystywał gruntownie źródła archiwalne, niekiedy dziś już nie istniejące (wiele z nich przedrukował in extenso). Zarzucano mu w recenzjach brak kryt. metody badań hist. i nieumiejętność syntezy.

PSB.

A.Sz.

BIELOWSKI August (27 III 1806 Krechowice na Pokuciu – 12 X 1876 Lwów), historyk, wydawca źródeł, poeta. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował filozofię i prawo na Uniw. Lwowskim. Brał udział w powstaniu 1831, a po jego upadku w konspiracyjnym ruchu demokr.-niepodległościowym w Galicji;

więziony przez władze austr. 1834–36. Inicjator i red. almanachu grupy lit. „Ziewonia"; autor przekł. *Wyprawy Igora na Połowców* (1833). Od 1845 kolejno: skryptor, kustosz i dyr. (od 1869) Zakładu Nar. im. Ossolińskich. W l. 1847–57 podróżował w celach nauk. m. in. do Wiednia, Drezna, Petersburga, Berlina. W badaniach nauk. koncentrował się na dziejach staroż. i wczesnośredniowiecznych. W poszukiwaniu prapoczątków państwa pol. nie przestrzegał jednak rygorów nauk. krytycyzmu. W pracy *Wstęp krytyczny do dziejów Polski* (1850) zbyt dowolnie interpretował przekazy kronikarskie, usiłując m.in. udokumentować tezę o nadadriatyckiej kolebce państwa pol. i o łączności Antów illiro-trackich ze Słowianami nadwiślańskimi. Koncepcje B. spotkały się jeszcze za jego życia z silną krytyką (m.in. J. Bartoszewicza). W historii nauki pol. zajął miejsce jako organizator i wydawca źródeł; inicjator i wydawca 3 pierwszych tomów (1864, 1872, 1878) fundamentalnego zbioru źródeł do dziejów średniow. Polski *Monumenta Poloniae Historica*. Red. serii wydawniczej Bibl. Ossolińskich. Czł. czynny AU (1872).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. A.W.

BIELSKI Jan (8 III 1714 Wielkopolska — 10 XII 1768 Poznań), pedagog, dramatopisarz, historyk; jezuita (od 1730). Nauczyciel w kolegiach jezuickich, gł. w Kaliszu i Poznaniu. Bronił tradycyjnej szkoły jezuickiej przeciwko reformom S. Konarskiego. Autor podręcznika historii i geografii Polski *Widok Królestwa Polskiego... rodowitym językiem polskim szkolnej polskiej szlachetnej młodzi wystawiony* (1763, wznow. 1873), który wywołał polemikę i ostre protesty w niektórych kolegiach jezuickich; B. odpowiedział *Remanifestem...* (1764). Cenił wartości wychowawcze teatru jezuickiego; napisał cztery tragedie o treści hist. i hagiograficznej.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4. M.Kam.

BIELSKI Joachim (ok. 1550 Biała w Sieradzkiem — 8 I 1599 Kraków), historyk, poeta. Syn Marcina B. Ukończył protestanckie gimnazjum akademickie w Brzegu, następnie przeniósł się do Krakowa, gdzie pozostawał w służbie publicznej (m.in. uczestnik poselstw dyplomatycznych); 1579 brał udział w wyprawie moskiewskiej; po 1580 prowadził życie ziemiańskie. Od 1588 sekr. króla Zygmunta III. Pod koniec życia (ok. 1595) przeszedł na katolicyzm. Po śmierci ojca (1575) kontynuował jego prace hist.; przygotował do druku i ogłosił napisaną wspólnie *Kronikę polską Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydaną* (1597; wznow. od 1764, ostatnie wyd. 1856), stanowiącą przeróbkę jednej z części *Kroniki wszytkiego świata*. Dzieło to, doprowadzone do 1586, zostało oparte na innych pracach hist. (m.in. Wincentego zw. Kadłubkiem i Długosza), w niewielkim stopniu także na aktach Metryki Kor.; ma ono charakter chronol.-kronikarski (bez wewnętrznej więzi przyczynowo-skutkowej) i często nadmiernie eksponuje szczegóły; zawarte w *Kronice* odważne i bezkompromisowe sądy, formułowane ze szlacheckiego punktu widzenia, spowodowały ostrą krytykę dzieła i zakaz jego rozpowszechniania aż do czasu wprowadzenia poprawek król. korektorów. B. jest też autorem łac. i pol. wierszy okolicznościowych, niekiedy polit., częściowo opublikowanych w zbiorze *Carminum liber I* (1588).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; K. Breitmeier, *Joachim Bielski*, Jasło 1928. M.Kam.

BIELSKI Marcin, pierwotnie **M. Wolski** (ok. 1495 Biała w Sieradzkiem — 18

XII 1575 tamże), pisarz i historyk. Ojciec Joachima B. Pochodził z rodziny szlacheckiej. W młodości przebywał na dworach magnackich (m. in. P. Kmity) i uczestniczył w wyprawach wojennych (przeciw Tatarom i Wołochom); ok. 1530–40 mieszkał w Krakowie, gdzie utrzymywał żywe kontakty ze środowiskiem intelektualnym, ulegając wpływom reformacji; następnie osiadł w rodzinnej wsi. Autor napisanej po polsku poczytnej *Kroniki wszytkiego świata* (1551, następne wyd. znacznie rozsz. 1554 i 1564), jedynego w literaturze staropol. przedstawienia dziejów powsz.; dzieło to, obejmujące przeszłość „od stworzenia świata" aż do czasów współczesnych B., pisane gł. w celu nauczania cnoty i mądrości polit., ma znikome wartości poznawcze (liczne wstawki baśniowe) i jest przesycone ideologią protestancką. Część poświęcona dziejom Polski, oparta gł. na kronice Macieja z Miechowa (do 1506) oraz na pracach J. L. Decjusza i B. Wapowskiego, z nielicznymi własnymi uzupełnieniami B., została poważnie przerobiona i uzupełniona przez jego syna i wyd. 1597 jako *Kronika polska...* Napisał ponadto *Sprawę rycerską* (1569), dzieło o historii i teorii wojskowości staroż. oraz (we własnym, oryginalnym opr.) tureckiej, moskiewskiej, wołoskiej, tatarskiej i pol., które miało na celu nie tylko dostarczenie informacji, ale także rozbudzenie w czytelnikach ducha rycerskiego. Ponadto autor pierwszego pol. moralitetu oraz satyr. Tłumacz *Żywotów filozofów, to jest mędrców nauk przyrodzonych* (1535), przeróbki skróconej wersji czeskiej (M. Konáča, 1514) średniow. pracy W. Burleigha; *Żywoty* te, to pierwsze w pol. piśmiennictwie biografie osób świeckich.

PSB; M. Korolko, *Pionier sarmackiego dziejopisarstwa — Marcin Bielski*, w: *Pisarze staropolscy, sylwetki* (zbior.), t. 1, Warszawa 1991.

M.Kam.

BIELSKI Szymon (17 IX 1745 Jazowsk w Krakowskiem — przed 31 XII 1825 Warszawa), historyk, bibliotekarz, wydawca, tłumacz; pijar (od 1766). Po ukończeniu seminarium pijarskiego w Podolińcu na Spiszu był do końca życia nauczycielem (gł. historii i geografii) w szkołach pijarskich; 1792–1817 prefekt warsz. drukarni i bibl. zakonnej. Czł. TPN. Zajmował się dziejami pijarów w Polsce; opr. na podstawie materiałów ks. A. Pomorzkanta zbiór informacji biogr. o pijarach z prowincji pol. pt. *Vita et scripta quorundam e Congregatione Clericorum Regularium Scholarum Piarum in provincia Polona professorum...* (1812). Ponadto opr. *Wiadomość o życiu i pismach ks. Krzysztofa Kluka...* (wstęp do jego dzieła *Zoologia...*, 1800; przedruki w innych pismach Kluka). Opublikował przekł. *Historii Kościoła powszechnego* L. Mayeula de Chaudon (1809, wyd. IV 1842). Ponadto autor m.in. antologii lit.; był także jednym z pierwszych tłumaczy pism I. Kanta.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

Z.Ch.-R.

BIENIASZ Józef (16 III 1907 Krzemienica k. Łańcuta — 12 IX 1939 Redłowo), historyk Pomorza. Studiował na UJ w Krakowie. Od 1935 w Inst. Bałtyckim (kier. Działu Informacji Nauk., wicedyr.). Zajmował się gł. organizacją badań nad dziejami Pomorza; pisał sprawozdania o badaniach pomorzoznawczych i pracach hist. Inst. Bałtyckiego. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, zginął w obronie Redłowa.

H.W.

BIEŃKOWSKI Ludomir (13 II 1925 Zagroda k. Krasnegostawu — 25 V 1987 Lublin), historyk Kościoła wsch. w Polsce. Studiował prawo i nauki społ.-ekon. na KUL (doktorat 1950); habilitował się 1972 na UW. Pracował na KUL od 1950 do końca życia; związany był zwł. z Inst.

Geografii Hist. Kościoła w Polsce i programem prac nad atlasem historii społ.-rel. Europy Środkowo-Wschodniej. W swych badaniach skupił się przede wszystkim na Kościołach wsch. Rzeczypospolitej w okresie XV–XVIII w. i częściowo XIX w.; zebrał ogromny materiał archiwalny (m.in. kwerendy rzymskie), podejmował analizy w zakresie historii społ.-religijnej. Gł. jego dziełem jest *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce* (w: *Kościół w Polsce*, t. 2 1970), praca przedstawiająca w szerokim kontekście społ. całokształt przemian strukturalnych Kościołów wsch. od XVI w. do czasów I rozbioru. Opublikował także prace dotyczące przemian pol. chrześcijaństwa w 2 poł. XVIII w. (w: *Chrześcijaństwo w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego, 1980; wersja franc. w: *Histoire religieuse de la Pologne*, Paryż 1987) oraz mozaiki rel.-kult. Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w. (w: *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, pod red. J. Kłoczowskiego, 1989).

J.K.

BIEŃKOWSKI Piotr Ignacy (28 IV 1865 Romanówka k. Brodów na Podolu — 10 VIII 1925 Chylin w Wielkopolsce), archeolog klasyczny. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1888), studia uzupełniające z historii staroż. i archeologii odbył w Berlinie (u T. Mommsena) i w Wiedniu; pracował w inst. archeol. w Rzymie i Atenach; habilitował się 1893 na UJ. Prof. nadzw. UJ 1897, prof. zw. 1901, wykładowca archeologii śródziemnomorskiej, kier. pierwszego seminarium archeol. na UJ. Brał udział w pracach wykopaliskowych w El-Kubanieh w Egipcie. Czł. AU (koresp. 1909, czynny 1917). Napisał wiele drobnych prac w kilku językach eur., m.in. *Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains...* (1928). Specjalista w zakresie rzeźby greckiej i rzymskiej; badał zabytki antyczne w zbiorach polskich.

E. Bulanda, *Bibliografia prac śp. Piotra Bieńkowskiego*, „Eos" 1950.

H.W.

BIERNACKA Konstancja, z **Małachowskich** (1773 Działyń w Wielkopolsce — 1842 Małków), pisarka dla dzieci, popularyzatorka historii. Pochodziła z rodziny magnackiej. Była m.in. wizytatorką szkół żeńskich w Kaliszu. Autorka popularnych książek dla dzieci, m.in. o charakterze encyklopedycznym (*Rozmowy Pawlunia z babunią o kilkuset nawijających się przedmiotach...*, t. 1–2 1829). Opublikowała popularny zarys dziejów Polski ułożony na wzór dziecinnej loteryjki: *Historia Polski z wizerunkami królów, wodzów i widokami miast znaczniejszych do zwrócenia uwagi dzieci* (1790, wyd. II, uzupełnione prawdopodobnie przez autorkę do 1820, pt. *Zabawy Polki z synem, czyli opis dziejów polskich od Lecha aż do rozbioru Polski...*, 1821).

PSB.

J.J.

BIERNACKI Kazimierz, wł. **Jan B.** (8 XII 1629 Dalikowo k. Łęczycy — 1 VI 1725 Kalisz), franciszkanin konwentualny, historyk swojego zakonu. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował we Włoszech, przed 1655 otrzymał tam święcenia kapłańskie; studia kontynuował w Pradze (doktorat z teologii 1659). Był wykładowcą teologii, pełnił szereg funkcji zakonnych (przyjął imię zakonne Kazimierz). Dzieło jego życia to *Speculum Minorum...* (1688, II wyd. 1701), w którym zawarł dzieje całego zakonu do 1517 i historię prowincji pol. do czasów sobie współczesnych.

PSB.

H.Gap.

BIEŻANOWSKI Stanisław Józef (1628 Lwów — 10 XI 1693 Kraków), wierszopis, historyk. Pochodził z lwow.

rodziny mieszczańskiej. Studiował na Uniw. Krak. (1655 mistrzostwo sztuk wyzwolonych). Od 1666 tamże prof. poetyki. Jako historiograf Uniw. Krak. (od 1689) ułożył kronikę *Annalium fundationis Petricianae ab Anno Christi 1666 usque ad Annum 1688*, w której oprócz dziejów uczelni opisał zwięźle wydarzenia okresu panowania Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz obszerniej Jana III. Z kroniki tej wydano tylko rok 1683 (F. Majchrowicz, 1884; rkps całości w Bibl. Ossolineum). B. był także autorem wielu panegiryków.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; A. Batowski, *Roczniki S. J. Bieżanowskiego*, Lwów 1842.

J.R.

BIRKENMAJER Aleksander (8 VII 1890 Czernichów k. Krakowa — 30 IX 1967 Warszawa), historyk nauki i bibliotekoznawca. Syn Ludwika Antoniego B. Studiował na UJ (doktorat 1914, habilitacja 1929 i 1937). Od 1919 pracownik Bibl. Jagiellońskiej, wykładowca i prof. (1938) UJ; 1945–47 dyr. Bibl. Uniw. w Poznaniu, 1947–51 dyr. Bibl. Jagiellońskiej; 1951–60 prof. UW. Czł. PAU (koresp. 1936, czynny 1945). W czasie II wojny świat. aresztowany w ramach Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i do jesieni 1940 więziony w niem. obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Badacz historii nauki i dziejów kultury umysłowej; był autorytetem w zakresie problematyki kopernikańskiej i arystotelesowskiej. Opatrzył komentarzem I księgę *O obrotach sfer niebieskich* M. Kopernika. Pracował nad ustaleniem pełnej listy dzieł Arystotelesa, badał recepcję jego pism, odkrył najstarszy przekład *Metafizyki*. Interesował się historią prądów umysłowych XII i XIII w. (*Studia nad Witelonem*, 1921). Zajmował się również historią książki, księgozbiorów i drukarstwa. Był rzeczoznawcą pol. przy rewindykacji rękopisów i druków z bibl. w Leningradzie (1925–27).

Bibliografia prac: „Roczniki Bibl." 1961 i 1968 (opr. H. Lipska); H. Barycz, *Studia Aleksandra Birkenmajera nad dziejami nauki polskiej*, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1974 nr 3.

J.Ram.

BIRKENMAJER Ludwik Antoni (18 V 1855 Lipsko k. Lubaczowa — 20 XI 1929 Kraków), historyk nauk ścisłych. Ojciec Aleksandra B. Pochodził ze spolonizowanej rodziny niemieckiej. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1879). Nauczyciel matematyki i fizyki w szkole średniej; habilitował się na UJ. Od 1897 prof. nadzw. UJ, 1919–29 prof. zw. i kier. katedry historii nauk ścisłych. Czł. AU (koresp. 1893, czynny 1927). Autor licznych prac nauk., w większości dotyczących historii astronomii, matematyki i fizyki, szczególnie Kopernika i jego epoki. Najsłynniejsze z nich to gruntowne i obszerne studia *Mikołaj Kopernik...* (1900) oraz *Stromata Copernicana* (1924).

PSB; bibliografia prac: „Wiadomości Matematyczne" 1932 (opr. T. Wąsowicz).

J.R.

BIRKENTHAL Ber ➛ Ber z Bolechowa.

BITNER Henryk ➛ Bicz Henryk.

BLOCH Jan Gotlib (24 VI 1836 Radom — 7 I 1902 Warszawa), przedsiębiorca kolejowy i bankier, ekonomista i historyk przemysłu, publicysta. Pochodził z niebogatej rodziny żydowskiej. W 1851 zmienił wyznanie na kalwińskie, 1856 przeszedł na katolicyzm. Dorobił się znacznego majątku jako przedsiębiorca przy budowie kolei warsz.-petersburskiej; 1862 osiadł w Warszawie, założył bank i odbył studia uniw. w Berlinie. Popierany przez władze ros. za lo-

jalizm był, obok L. Kronenberga, czołowym finansistą i przemysłowcem w zaborze ros.; nazywany „królem pol. kolei"; ponadto był m.in. prezesem Warsz. Tow. Kredytowego. Otrzymał tytuł radcy stanu i członkostwo Komitetu Nauk. przy min. finansów. Energię i talent organizacyjny ujawnił również w dziedzinie badań nauk.-statyst., tworząc własny zespół badawczy i biuro statyst. (którego sekr. był S. Adalberg, a jednym z pracowników B. Prus); na podstawie zebranych i opr. materiałów (m.in. z archiwów ros.) napisał kilka dzieł z zakresu ekonomii i ekonomiki przemysłu, ujętych na szerokim tle hist., pionierskich jako aktualna diagnoza kierunku procesów gosp., cennych do dzisiaj zwł. od strony ekspozycji materiału źródłowego; obok prac o kolejnictwie w Rosji (*Wpływ dróg żelaznych na stan ekonomiczny Rosji*, t. 1–5, wyd. ros. Petersburg i pol. Warszawa 1878–80; t. 1: *Historia dróg żelaznych w Królestwie Polskim*) opublikował syntetyczny zarys *Finanse Rosji w XIX wieku na tle ogólnych dziejów państwa*, t. 1: *Od 1801 do 1853 z zarysem epok dawniejszych*, t. 2: *Od 1853 do 1882 r.*, t. 3: *Finanse Królestwa Polskiego...* (wyd. ros. Petersburg 1882, wyd. pol. 1883–84) oraz zarys: *Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego... 1871–1880...* (1884). Występując od 1881 przeciw projektowanemu ograniczeniu praw Żydów, wskazywał na ich rolę w rozwoju gosp. ziem pol. (*Porównanie... położenia guberni zachodnich, wielkorosyjskich i nadwiślańskich*, t. 1–5 1891). Pod koniec życia stał się orędownikiem pacyfizmu; świat. rozgłos zyskała jego praca *Przyszła wojna pod względem technicznym, ekonomicznym i politycznym* (t. 1–6 wyd. ros. Petersburg 1898, wyd. pol. 1899–1900, przekł. franc. i ang.), przyjęta chłodno przez opinię w kraju z powodu pominięcia kwestii polskiej. W 1901 B. został wysunięty przez AU jako kandydat do pokojowej nagrody Nobla.

PSB; R. Kołodziejczyk, *Jan Bloch (1836–1902)*, Warszawa 1983.

J.J.

BŁESZCZYŃSKI Julian (26 VII 1825 Gąsiorowo k. Konina — 11 VII 1871 Warszawa), genealog, heraldyk. Początkowo guwerner i nauczyciel, 1855–59 dietariusz w Archiwum Gł. Królestwa w Warszawie. Nawiązał współpracę z S. K. Kossakowskim, któremu pomagał w zbieraniu materiałów do *Monografii historyczno-genealogicznych niektórych rodzin polskich* (t. 1–3 1859–72). Współpracował z *Encyklopedią Powszechną* S. Orgelbranda w dziale heraldyki. W kancelarii Heroldii Król. Pol. pracował od 1860 do zniesienia tego urzędu 1861. Autor opr. źródłowo *Spisu senatorów i dygnitarzy koronnych (świeckich) z XVIII w.* (opublikowany pośmiertnie i dołączony do t. 3 *Monografii...* Kossakowskiego, 1872; także wyd. osobne).

PSB.

S.K.K.

BŁOCISZEWSKI Kazimierz (13 X 1823 Witów k. Gostynia — 23 V 1878 Paryż), popularyzator historii, autor podręcznika. Organizator ruchu spiskowego w Poznańskiem (aresztowany 1846, dwa lata przebywał w więzieniach Sonnenburg i Moabit), uczestnik powstania 1848; wydalony z W. Ks. Pozn. 1852. Osiadł we Francji, gdzie był m.in. czł. zarządu charytatywnej Instytucji Czci i Chleba oraz Tow. Pomocy Naukowej. Napisał podręcznik *Historia powszechna dla uczącej się młodzieży* (t. 1–4, Paryż 1850–53) oparty na dorobku B.G. Niebuhra, w dużym stopniu uwzględniający dzieje Polski, współcześnie jednak niezbyt szeroko znany.

PSB.

K.Sz.

BOBEK Paweł (29 IX 1883 Końska pod Cieszynem — między 1940 a 1945), historyk popularyzator. Nauczyciel historii w pol. seminarium nauczycielskim w Cieszynie. Działacz PSL „Piast" i poseł na sejm 1919–22. Autor prac: *Obrazki z dziejów ojczystych i powszechnych* (1913), *Elementarna nauka historii powszechnej i ojczystej* (1916, wyd. III 1929), *Pobieżny przegląd dziejów chłopa polskiego* (1932, wyd. II 1934). Na pocz. II wojny świat. przebywał w lecznicy; zaginął.
H.W.

BOBKOWSKA Wanda (22 XI 1880 Kraków — 30 XI 1948 tamże), historyk oświaty i wychowania. Studiowała na UJ (doktorat 1925); studia uzupełniające odbyła w Niemczech. Autorka m.in. prac *Nowe prądy w polskim szkolnictwie ludowym na początku XIX w.* (1928), *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w l. 1793–1806* (1948); opublikowała *Korespondencję Metternicha w sprawie Uniwersytetu Krakowskiego 1820–1829* (1935).
H.W.

BOBROWSKI Michał (8 XI 1784 lub 1785 Wólka na Podlasiu — 21 IX 1848 prawdopodobnie Szereszew k. Grodna), biblista, filolog; ksiądz unita (do 1837). Studiował w Seminarium Gł. i na Uniw. w Wilnie. Święcenia kapłańskie przyjął 1815. Wykładowca biblistyki na Uniw. Wil. 1814–32; od 1823 dr teologii i prof. zw. (1824–26 wydalony z uczelni na skutek oskarżenia o sprzyjanie filomatom); znawca języka starocerkiewnego i archeologii biblijnej. Po rozpoczęciu prześladowania unitów przeszedł na prawosławie. Opublikował *Wiadomość o rękopiśmie dawnej kroniki dalmackiej* („Dziennik Wil." 1823 t. 2) dotyczącą rękopisu, jaki odnalazł w bibl. watykańskiej podczas podróży nauk. 1817–22. Czł. zagranicznych tow. nauk., m.in. Rzymskiej Akad. Starożytności.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; W. Charkiewicz, *Bez steru i busoli (sylwetka ks. prof. Michała Bobrowskiego)*, Wilno 1929.
K.Sz.

BOBRZYŃSKI Michał (30 IX 1849 Kraków — 3 VII 1935 Łopuchówek k. Poznania), historyk średniow. i nowoż. dziejów polit. Polski oraz prawa, polityk. Syn lekarza. Studiował na UJ prawo i historię (doktorat 1872), dodatkowe studia odbył u R. Sohma na uniw. w Strasburgu; habilitował się na UJ 1873 z prawa pol., 1875 z prawa niemieckiego. Pracował początkowo w Prokuratorii Skarbu w Krakowie; 1873–1908 na UJ: doc., 1877 prof. nadzw., 1879 prof. zw.; 1893–1901 także na Uniw. Lwow. (1893 prof. hon.); ponadto 1878–90 dyr. Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie. Czł. AU (koresp. 1878, czynny 1883); czł. hon. TPN w Poznaniu 1880, czł. czynny TN we Lwowie 1920. Prowadził ożywioną działalność polit.: 1881–90 czł. Rady Miejskiej w Krakowie, 1885–1919 poseł na Sejm Krajowy galic. i czł. Rady Państwa w Wiedniu; odgrywał ważną rolę w Kole Pol. w Wiedniu; był zwolennikiem, potem przywódcą grupy „stańczyków". Jako wiceprezydent Rady Szkolnej Krajowej (1890–1901) wywarł duży wpływ na rozwój galic. szkolnictwa lud., średniego i zawodowego. Namiestnik Galicji 1908–13; w czasie swej trudnej kadencji próbował uregulować stosunki pol.-ukr., zreformować prawo wyborcze i doprowadzić do sojuszu konserwatystów z ludowcami. Rzecznik orientacji austropol. (Blok Namiestnikowski), obwiniany był przez ludowców i socjalistów o politykę zbyt proaustriacką, czystki antysocjalist. i tendencje elitarne w szkolnictwie; gł. jego przeciwnikami polit. byli jednak endecy, którzy też przyczynili się do jego ustąpienia. Podczas I wojny świat. popie-

rał organizowanie Legionów Pol. i politykę NKN; 1916–17 sprawował urząd min. dla Galicji. Ok. 1918 wycofał się z życia polit.; 1919 przeniósł się z Krakowa do Wielkopolski. Uważany jest za jednego z najwybitniejszych historyków polskich. Współtwórca — wraz z J. Szujskim i W. Kalinką — krak. szkoły hist.; pozytywista. Zajmował się gł. polit. dziejami Polski; za przyczynę upadku Rzeczypospolitej uważał brak silnych rządów i anarchię. Pogląd ten wyraził najmocniej w swej głośnej syntezie *Dzieje Polski w zarysie* (1879, kilka wznow., ostatnie 1977), gdzie zaproponował również nowy podział historii Polski na okresy: patriarchalny, patrymonialny i prawny. Zabieg periodyzacji uważał za istotny wyraz syntezy, oparty na kryteriach ściśle nauk. (*O podziale historii polskiej na okresy*, 1880). Jako przekonany pozytywista uważał, że do dziejów Polski należy stosować ogólne prawa rozwoju społeczeństw, takie jak: walka o byt, „zdrowa nierówność społ." (jako warunek wewnętrznej stabilizacji państwa). Krytykował nurt lelewelowski w historiografii (*Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa*, 1877; *W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historii i dzisiejszym jej stanowisku*, 1879), stworzył teorię „braku charakterów" w dziejach Polski, negatywnie oceniał unię z Litwą. Jako jeden z pierwszych badał źródłowo początki parlamentaryzmu pol. i ruch rycerstwa zmierzający do uporządkowania stanu prawnego (*O ustawodawstwie nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka*, 1873; *Wiadomości o uchwałach zjazdu piotrkowskiego w 1406 i ... 1407 r.*, 1874; *Sejmy polskie za Olbrachta i Aleksandra*, 1876). Dążąc do określenia sił dośrodkowych i odśrodkowych w państwie w XV w., sięgał badaniami wstecz, by wydobyć centralizującą rolę Łokietka i odśrodkowe tendencje mieszczaństwa niem. (*O założeniu wyższego i najwyższego sądu prawa niemieckiego na Zamku Krakowskim*, 1875; *Bunt wójta krakowskiego Alberta*, 1876). Opr. też całościowe ujęcie *Historia prawa niemieckiego w zarysie...* (1876). Badał rozwój teorii polit.-prawnych, zwł. zmierzających do wzmocnienia władzy król. (*Jan Ostroróg*, 1877; *Stanisław Zaborowski*, 1884; *Kazania sejmowe Skargi*, 1876). Zabierając głos w dyskusji nauk. nad początkami społeczeństwa pol. (*Geneza społeczeństwa polskiego na podstawie Kroniki Galla*, 1881), odrzucił hipotezę najazdu i opowiedział się za badaniem wieku XII na podstawie źródeł XIII-wiecznych; opierając się na nich, wyróżnił siedem grup społ., częściowo zanikających lub — jak włościanie poddani, rycerstwo i duchowieństwo — w pełni żywotnych. Autor studium *Stanowisko polityczne Jana Kochanowskiego* (1884) oraz — wraz z S. Smolką — biografii *Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie* (1893). Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości opublikował rozprawę *Nasi historycy wobec wojny światowej* (1920), w której ostro przeciwstawił się kierunkowi „optymistycznemu" w historiografii i wykazał potrzebę nowej syntezy i nowych kierunków badań; sam opr. obszerne dzieło z historii najnowszej *Wskrzeszenie państwa polskiego* (t. 1–2 1920–25). Drobniejsze prace zamieścił w zbiorze *Szkice i studia historyczne* (t. 1–2 1922). Pozostawił wspomnienia *Z moich pamiętników* (t. 1–2 1957, opr. A. Galos). Był edytorem wielu źródeł, przede wszystkim kontynuował rozpoczęte przez A. Z. Helcla *Starodawne prawa polskiego pomniki* (t. 3, 5–7 1874–85), wydał *Ortyle magdeburskie* (1876).

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1935; M. Handelsman, *Michał Bobrzyński*, w: tenże, *Portrety i profile*, Warszawa 1937 (przedruk w: *Portrety uczonych polskich*, zbior., Kraków 1974); W. M. Bartel, *Michał Bobrzyński (1849–1935)*, w: *Spór o historyczną szkołę krakowską* (zbior.), Kraków 1972; W. Łazuga, *Michał Bobrzyński. Myśl histo-*

ryczna a działalność polityczna, Warszawa 1982; W. Kaute, *Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego*, Katowice 1993.

M.W.

BOCHEŃSKI Adolf (13 IV 1909 Ponikwa na Podolu — 18 VII 1944 pod Ankoną we Włoszech), publicysta polit. i historyczny. Brat Aleksandra B., publicysty i eseisty, oraz ks. Józefa Marii B., logika i filozofa. Studiował w Paryżu w École de Sciences Politiques oraz prawo na UJK we Lwowie. Związany z grupą młodych konserwatystów (m.in. J. Giedroyc, K. i M. Pruszyńscy, S. Kisielewski), skupionych wokół pism „Bunt Młodych", „Polityka". Brał udział w kampanii wrześniowej 1939, następnie walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie (zginął w kampanii włoskiej). W swej publicystyce uwydatniał wpływ tradycji hist. na rozumienie przez społeczeństwo bieżącej sytuacji polit., analizował także wpływ koncepcji historiozoficznych (na przykładzie szkoły krak. w historiografii) na postawy i koncepcje polit. tworzące się w II Rzeczypospolitej i w środowiskach pol. na obczyźnie po 1939 (wybór pism *Historia i polityka*, 1989, opr. M. Król; tu m.in. *Zagadnienie prawicy w Polsce*, 1932; *Aktualność idei jagiellońskiej*, 1937; *Duch dziejów Polski*, 1943, wyd. 1947). W szkicach o problematyce historiozoficznej (*Tendencje samobójcze narodu polskiego*, 1925, z bratem Aleksandrem) i prawno-ustrojowej (*Ustrój a racja stanu*, 1928) nawiązywał do myśli polit. krak. „stańczyków" (formułując zasady silnego systemu prezydencko-parlamentarnego) i jagiellońskiej tradycji Rzeczypospolitej wielu narodów (był rzecznikiem przyznania pełni praw mniejszościom nar.). W geopolit. studium publicyst. *Między Niemcami a Rosją* (1937, wznow. 1994) próbował określić — na podstawie analizy hist. — bieżące wymogi pol. racji stanu, formułując „polską doktrynę Monroego"; postulował m.in. prowadzenie elastycznej gry polit. wobec Niemiec, aby zapobiec możliwemu porozumieniu ZSRR z Niemcami przeciw Polsce.

J.J.

BOCHNAK Adam (17 IX 1899 Kraków — 28 V 1974 tamże), historyk sztuki. Studiował pod kier. J. Mycielskiego i J. Pagaczewskiego na UJ (doktorat 1922). Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Na UJ kolejno: doc. 1925, prof. nadzw. 1948, prof. zw. 1957. Zast. dyr. Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu 1945–57, dyr. Muzeum Nar. w Krakowie 1957–62. Czł. koresp. PAU 1939. Zajmował się dziejami sztuki (gł. pol.) od średniowiecza po wiek XIX. Zainicjował badania nad sztuką rokokową w Polsce (*Ze studiów nad rzeźbą lwowską epoki rokoka*, 1931). Zajmował się historią baroku (*Kościół św. Piotra i Pawła w Krakowie i jego rzymski pierwowzór...*, 1948). Badał dzieje Wawelu; opublikował m.in.: *Grób biskupa Maurusa w krypcie św. Leonarda na Wawelu* (1938), *Najstarsze budowle wawelskie* (1960), popularną monografię *Kaplica Zygmuntowska* (1953). Opr. wraz z J. Pagaczewskim syntezę *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich* (1959); wydał podręcznik *Historia sztuki nowożytnej* (t. 1–2 1957–58). Zajmował się również historią kultury (*Mecenat Zygmunta Starego w zakresie rzemiosła artystycznego*, 1960).

Bibliografia prac: „Folia Historicae Artium" 1976.

U.P.

BODNIAK Stanisław (29 X 1897 Stara Wieś k. Brzozowa na Podkarpaciu — 15 X 1952 Kórnik k. Poznania), historyk, badacz dziejów Polski XVI w., zwł. pol. polityki bałtyckiej, bibliotekarz, edytor źródeł. Historię studiował na UJ (doktorat 1926). Od 1926 pracownik, 1930–39 i od 1945 dyr. Bibl. Kórnickiej. W czasie okupacji niem. zatrudniony w Oddziale

II Staatsbibliothek Warschau (Bibl. Nar.); zajmował się pracą nauk. i wykładał na tajnym Uniw. Ziem Zach. (tamże habilitacja 1942). Od 1948 prof. nadzw. Uniw. Pozn., wykładowca historii kultury i historii marynistyki. Autor m.in. prac: *Kongres Szczeciński na tle bałtyckiej polityki polskiej* (1929), *Najdawniejszy plan porozumienia Polski z Moskwą przeciw Niemcom z lat 1571–1572* (1946), *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona* (1949). Wydał m.in. *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego z r. 1556/7* (1939) i *Acta Tomiciana*, t. 14 (1952).

Z. Boras, *Stanisław Bodniak*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

H.W.

BOELCKE Józef Ignacy (? w Wielkopolsce — 1786 Warszawa), redaktor i tłumacz *Nowego dykcjonarza historycznego*. W 1763 lektor Akad. Lubrańskiego w Poznaniu, 1772–76 pracownik kancelarii kanclerza w. kor. A. S. Młodziejowskiego w Warszawie, od 1777 sekr. gabinetu króla Stanisława Augusta. Współpracownik i red. (1784) „Monitora". W 1783 przejął redakcję (wyd. z inicjatywy P. Dufoura) uniwersalnego słownika biogr.-hist. L. Mayeula de Chaudon pt. *Nouveau dictionnaire historique portatif* (t. 1–4, Avignon 1766; podstawą przekł. pol. było wyd. IV 1779); do przygotowanego już w większej części materiału wprowadził zmiany i uzupełnienia (niekiedy na podstawie zamawianych specjalnie danych), adaptując słownik dla potrzeb czytelnika polskiego. Wydawnictwo zamierzone na 8 t. (każdy w 2 cz.) doprowadził w l. 1783–87 do t. 7 (ostatni t. 8 wyszedł jako *Dopełnienie*... 1787–88, już po śmierci B., opr. przez W. R. Karczewskiego). Słownik ukazał się pt. *Nowy dykcjonarz historyczny, albo historia skrócona wszystkich ludzi, którzy się wsławili cnotą, mądrością, rozumem, przemysłem, męstwem, wynalazkiem, błędami etc. od początków świata aż do naszych czasów*. B. pozostawił w rkpsie rozpoczęty na zamówienie Dufoura *Dykcjonarz sławnych Polaków*; zachował się t. 2 (Bibl. Ossolineum), zawierający gł. życiorysy sporządzone przez A. Naruszewicza.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; E. Aleksandrowska, *Materiały do biografii i działalności literackiej Józefa Ignacego Boelckego*, „Archiwum Lit." 1965.

J.J.

BOGATYŃSKI Władysław (25 IX 1884 Kraków — 25 I 1971 tamże), historyk i popularyzator historii. Studiował na UJ w Krakowie (doktorat 1911). Długoletni (1903–49) nauczyciel w krak. gimnazjach, od 1950 pracownik krak. Muzeum Etnograficznego. Zajmował się biografistyką i historią społ.-polit. XVI–XVIII w. Napisał m.in. pracę: *Hetman Tarnowski 1488–1561* (1913).

H.W.

BOGDALSKI Ignacy, imię zakonne **Czesław** (1 II 1853 Lwów — 30 XI 1935 Kraków), bernardyn, historyk swojego zakonu, hagiograf. Pochodził z ubogiej rodziny rzemieślniczej. Ukończył zakonne studia filoz.-teologiczne, święcenia kapłańskie przyjął 1876. Był wybitnym kaznodzieją i rekolekcjonistą. Pisał kroniki klasztorne i gromadził rozproszone archiwalia bernardyńskie; zebrał bogate materiały hist., gł. biograficzne (67 tek w archiwum bernardynów w Krakowie). Oprócz dzieł hagiograficznych publikował prace dotyczące dziejów zakonu i poszczególnych klasztorów; odegrał ważną rolę w historiografii bernardyńskiej, chociaż obecnie prace jego oceniane są jako nienaukowe.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, Warszawa 1981.

H.Gap.

BOGUCICKI Józef Jan Kanty (1747 Bogucice k. Buska — 26 XII 1798 Igołomia k. Miechowa), historyk Kościoła, teolog; ksiądz. Pochodził z rodziny żyd.; 1758 przeszedł na katolicyzm. Ukończył Akad. Krak. (1767 doktorat z filozofii) i rzymskie kolegium dominikanów (1775 doktorat z teologii); święcenia kapłańskie przyjął 1769. Czł. Tow. do Ksiąg Elementarnych, współpracownik H. Kołłątaja. W l. 1780–97 prof. historii Kościoła w Akad. Krak. i współtwórca jej reformy. Wynikiem jego badań nauk. było dzieło poświęcone historii Kościoła; zachował się tylko fragm. pt. *Uwagi nad dziejami trzeciej epoki religii chrześcijańskiej w XV w. ...* (wyd. J. Muczkowski, „Dwutyg. Lit." 1842), który posłużył B. do wykładu podczas wizyty króla Stanisława Augusta w Akad. Krak. 1787; treść tego wykładu, zawierająca m.in. potępienie wyroku soboru w Konstancji w procesie Husa i apel o tolerancję, wywołała oburzenie zachowawczej części profesury; jej żądanie usunięcia B. z Akademii zostało odrzucone przez rektora F. Oraczewskiego.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

J.J.

BOGUSŁAWSKI Edward Romuald (7 II 1848 Warszawa — 19 III 1917 tamże), historyk dziejów Słowian, publicysta, pedagog. Studiował w Szkole Gł. Warsz.; nauczyciel historii i języków klas. w szkołach warszawskich. Czł. rzecz. TN Warsz. 1908. Współpracownik „Przegl. Pedag." (na którego łamach opublikował kryt. analizę podręczników historii T. Korzona i A. Lewickiego) i „Przegl. Historycznego". W swych pracach (*Historia Słowian*, t. 1–2 1888–89; *Metoda i środki poznawania czasów przedhistorycznych w przeszłości Słowian*, 1906; *Dowody autochtonizmu Słowian na przestrzeni zajmowanej przez nich w wiekach średnich*, 1913) wysunął tezę o słow. zasiedleniu w czasach najdawniejszych obszaru dzisiejszych Niemiec, części Francji i płn. Włoch; teorię tę obalił A. Brückner.

PSB.

Z.R.

BOGUSŁAWSKI Józef Konstanty (9 XII 1754 — 14 III 1819 Wilno), historyk, prawnik; pijar. Uczył się w szkołach pijarskich (m.in. w Złoczowie i Podolińcu), następnie wykładał w nich wymowę i prawo natury (w Międzyrzeczu i Warszawie). Od 1788 dr teologii; od 1789 prof. Uniw. Wil.: do 1803 wykładał teologię i historię Kościoła, następnie pełnił różne funkcje organizacyjne. Należał do masonerii. Twórca galerii portretów królów pol. i sławnych Polaków w Wilnie; w nawiązaniu do niej napisał pracę *Życia sławnych Polaków krótko zebrane* (1788; wyd. II, t. 1–2 1814), w której — zgodnie z kontynuowaną w oświeceniu tradycją staroż. — przedstawiał biografie wybitnych jednostek jako wzorce do naśladowania.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

K.Sz.

BOGUSŁAWSKI Wilhelm Józef (1825 Lachowce na Wołyniu — 11 XII 1901 Żytomierz), historyk, badacz dziejów Słowiańszczyzny. Studiował prawo na uniw. w Petersburgu. Czł. hon. TPN w Poznaniu. Opublikował *Rys dziejów serbołużyckich* (Petersburg 1861) oraz krytycznie ocenione przez A. Brücknera *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w.* (t. 1–4 1887–1900).

PSB.

Z.R.

BOGUSŁAWSKI Wojciech (9 IV 1757 Glinno k. Poznania — 23 VII 1829 Warszawa), aktor, reżyser, antreprener teatralny, dramatopisarz, autor *Dziejów Teatru Narodowego*. Pochodził z drobnej szlachty. Uczył się m.in. w warsz. kole-

gium pijarów. Od 1775 służył w gwardii pieszej litew. w Warszawie; w stopniu podchorążego wziął dymisję i wstąpił jako aktor na scenę warsz.; równocześnie debiutował jako komediopisarz, niedługo później jako reżyser. W l. 1783–85, 1790–94, 1799–1814 antreprener i dyr. Teatru Nar.; prowadził także m.in. teatry w Wilnie i we Lwowie. Rzecznik idei oświecenia, wolnomularz, z przekonań polit. regalista, w l. Sejmu Wielkiego współdziałający ze Stronnictwem Patriotycznym, uczestnik insurekcji kościuszkowskiej; miał dość wcześnie żywe poczucie przynależności do tworzącej się warstwy inteligencji. Napisane przez B. pod koniec życia *Dzieje Teatru Narodowego* (wyd. wraz z *Wiadomościami o życiu sławnych artystów*, aktorów jego teatru, w: *Dzieła dramatyczne*, t. 1–12 1820–ok. 1830; same *Dzieje*... w t. 1 i 4) są pierwszym w naszym piśmiennictwie przykładem pamiętnika, którego autor opowiada o sobie poprzez relację o działaniu kierowanej przez siebie instytucji; do l. 50-ych XX w. traktowane były jako gł. źródło wiedzy o teatrze okresu stanisławowskiego i 1 dekady XIX w., często bezkrytycznie powielane. Dziś dużo ze stwierdzeń B. okazało się niedokładnych lub nawet nieprawdziwych, całość nabrała natomiast znaczenia jako dokument biogr. i socjologiczny. Odbitkę *Dziejów*... zamurowano 1825 w kamieniu węgielnym Teatru Wielkiego w Warszawie. W 1965 na dwuchsetlecie Teatru Nar. wydano wznow. *Dziejów*... wraz z *Wiadomościami o sławnych artystach*.

PSB; Z. Raszewski, *Bogusławski*, t. 1–2, Warszawa 1972 (wyd. II popr. jednotomowe 1982).

J.J.

BOHOMOLEC Franciszek (29 I 1720 w Witebskiem na Białorusi — 24 IV 1784 Warszawa), komediopisarz, publicysta, wydawca źródeł; ksiądz, 1737–73 jezuita. Studiował w Akad. Wil. i Rzymie. Wykładał w kolegiach jezuickich w Wilnie, a od 1751 w Warszawie. Od 1762 kier. warsz. drukarni jezuickiej (po kasacie zakonu drukarnia nadworna). Red. i wydawca gazet; 1766–68 współpracownik, 1768 red. „Monitora". Uczestnik obiadów czwartkowych. Zasłużył się szczególnie twórczością lit. dla teatru; stworzył wzorzec komedii epoki stanisławowskiej. Edytor Zbioru Dziejopisów Polskich (t. 1–4 1764–68), w którym opublikował kroniki M. Bielskiego (z własną przedmową), M. Stryjkowskiego, M. Kromera (przekł. M. Błażewski) oraz A. Gwagnina (przekł. M. Paszkowski). Uzupełnił te utwory opisem dziejów Polski doprowadzonym do panowania Augusta III oraz historią państwa rosyjskiego. Wydał też S. Orzechowskiego *Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego* (1773). Z inicjatywy króla Stanisława Augusta (aby opracować żywoty „niektórych zacnych Polaków") zrodziły się prace hist.-biogr. B.: *Życie Jana Zamoyskiego* (przeróbka dzieła R. Heidensteina *De vita*...; 1775, kilka wznow.) i *Życie Jerzego Ossolińskiego* (t. 1–2 1777). Ponadto ogłosił *Opisanie krótkie państwa tureckiego* (1770); był jednym z tłumaczy zbioru relacji geogr.-podróżniczych misjonarzy jezuickich z XVI–XVIII w. pt. *Listy różne... z Azji, Afryki i Ameryki*... (t. 4 1767) i J. F. La Harpe'a *Historii o podróżach*... (t. 1 1783).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

Z.Ch.-R.

BOHUSZ Franciszek Ksawery Michał (1 I 1746 k. Wiłkomierza — 4 IV 1820 Warszawa), pionier lituanistyki, historyk konfederacji barskiej; ksiądz, 1761–73 jezuita. Studiował w Akad. Wil. prawo, filozofię i teologię. Po kasacie jezuitów m.in. proboszcz wiłkomierski. Do 1804 związany z Wilnem (biskup koadiutor wil. od 1781). W l. 1777–78 i 1790–91 odbył podróże po Europie, m.in. po Śląsku, Niemczech, Francji, Anglii; jego

zapiski z podróży wydał A. Kraushar, przypisawszy je błędnie S. Staszicowi (*Dziennik podróży...*, t. 1–2 1903). Przeciwnik Targowicy i Rosji, więziony 1792 przez targowiczan, 1794 wywieziony do Smoleńska za uczestnictwo w spisku J. Jasińskiego, zwolniony 1795 za poręką biskupa J. N. Kossakowskiego. W 1803 wizytator generalny szkół litewskich. Od 1804 w Warszawie; czł. TPN (przybrany, od 1807 czynny). W pracach hist. zajmował się gł. historią Litwy; prowadził badania źródłowe, sporządził *Sumaryjny wypis akt Kapituły Katedry Wileńskiej od r. 1501 do r. 1783* (wyd. 1895). W rozprawie *O początkach narodu i języka litewskiego* (1808) jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na potrzebę poszukiwań archeol. na Litwie; temat genezy narodu i języka litew. kontynuował w artykułach w „Pamiętniku Warsz." (1810, 1817), odpowiadając m.in. na krytykę J. Lelewela. Brał również udział w dyskusji nad projektowaną przez TPN zbiorową syntezą historii Polski (*Plan do historii narodowej*, wyd. w: A. Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, t. 3 1902). Na podstawie materiałów zebranych przez brata Ignacego, sekr. generalnego konfederacji barskiej, napisał 3-tomową *Historię konfederacji barskiej* (rkps zaginął, zachowała się jedynie przedmowa). Przełożył *Kodeks Napoleona Księstwu Warszawskiemu... za prawo cywilne podany...* (1810).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4. A.G.-K.

BOLEK Franciszek, Francis (11 IX 1886 Załęże k. Jasła — 7 VII 1958 Buffalo w USA), polonijny działacz oświat., historyk; ksiądz. Studiował teologię w Przemyślu; kapelan wojsk.: 1914–18 w armii austr., 1918–20 w WP. Od 1924 w USA; pracował jako duszpasterz i nauczyciel, m.in. w Kolegium Związku Nar. Pol. (Alliance College) w Cambridge Springs. Autor prac: *Osiedla założone przez Polaków w Stanach Zjednoczonych* („Pol. Przegl. Kartograficzny" 1929/30), *Who is Who in Polish America* (Nowy Jork 1939, 1940, 1943). A.Br.

BOŁOZ-ANTONIEWICZ Jan ➤ Antoniewicz-Bołoz Jan.

BONIECKI, Boniecki-Fredro, Adam Józef (19 XI 1842 Żydów w Kieleckiem — 24 VI 1909 Warszawa), prawnik, heraldyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował prawo na uniw. w Petersburgu i w École de Droit w Paryżu. W l. 1865–72 pracował w sądownictwie w Warszawie, następnie osiadłszy w majątku Świdno pod Warszawą zajął się heraldyką. Opr. *Kronikę rodzinyServienckich* (1875) i *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.* (1887), a przede wszystkim słynny *Herbarz polski* (t. 1–13 1899–1909; t. 14–16, do litery M, opr. jego przyjaciel A. Reiski). Prace B., oparte na źródłach archiwalnych, kryt. i rzetelne, oceniane są przez specjalistów wysoko. Spuścizna rękopiśmienna B., którą po Reiskim przejął W. Dworzaczek, spłonęła podczas powstania warsz. 1944.

PSB. H.W.

BORATYŃSKI Ludwik (2 X 1867 Tarnów — 20 II 1920 Kraków), historyk, badacz dziejów Polski XVI w. Studiował na UJ pod kier. S. Smolki i W. Zakrzewskiego (doktorat). Nauczyciel w gimnazjach Bochni, Tarnowa, Wadowic i Krakowa; 1891–94 i 1912–13 brał udział w ekspedycji rzymskiej AU. Zainteresowania nauk. skupiał wokół stosunków pol.-watykańskich i biografii Stefana Batorego. Opublikował kilka drobnych rozpraw: *Stefan Batory, Hanza i powstanie Niderlandów* („Przegl. Hist." 1908),

Sprawa ambasady weneckiej w Polsce za Stefana Batorego, w: *Studia... ku czci prof. W. Zakrzewskiego* (1908), *J. A. Caligari, nuncjusz apostolski w Polsce 1578–1581* (wstęp łac. w *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6 1915).

PSB.

H.W.

BORAWSKA Danuta, z d. **Rokicka** (25 IV 1922 Brześć n. Bugiem — 1 XII 1991 Warszawa), historyk mediewista. Studiowała na tajnym UW, studia ukończyła 1948; jej pracę magisterską (*Z dziejów jednej legendy. W sprawie genezy kultu św. Stanisława biskupa*, wyd. 1950) ocenił wysoko m.in. T. Manteuffel. Od 1953 zatrudniona w IH PAN w Warszawie; prowadziła badania źródłoznawcze dotyczące pierwszych Piastów; doktoryzowała się 1962 na podstawie pracy *Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w.* (wyd. 1964). W dalszej karierze nauk. przeszkodziła jej wieloletnia choroba.

H.W.

BORKIEWICZ Adam (17 III 1896 Bąkowa Góra k. Radomska — 29 XII 1958 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Czł. POW, od 1915 żołnierz Legionów Pol. Piłsudskiego. Od 1918 oficer WP; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20; 1925–32 pracownik Wojsk. Biura Hist., 1932–35 w służbie czynnej, 1935–39 organizator i dyr. Muzeum Józefa Piłsudskiego w Belwederze. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 (obrona Lwowa); od 1941 działał w ZWZ-AK, m.in. 1943–44 zast. gł. inspektora Wojsk. Służby Ochrony Powstania. Podczas powstania warsz. red. dziennika dzielnicy Śródmieście „Barykada". Po II wojnie świat. pracownik Bibl. Nar., od 1946 w Inst. Pamięci Nar. (od 1948 pn. Inst. Historii Najnowszej), 1950 przymusowo emerytowany. Autor prac hist., np. *Dzieje 1-go pułku piechoty Legionów. Lata wojny polsko-rosyjskiej* (1929); dzieło jego życia to *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej* (1957, wyd. III 1969).

H.W.

BORKOWSKI DUNIN Jerzy Sewer (1 X 1856 Dubieck — 28 X 1908 Młyniska k. Trembowli), heraldyk, genealog. Ziemianin. Z wykształcenia prawnik (studiował w Innsbrucku i Wiedniu). Poseł do austr. Rady Państwa. Czł. wielu zagr. tow. heraldycznych; od 1906 prezes Lwow. Tow. Heraldycznego; twórca bibl. heraldycznej liczącej ok. 20 tys. tomów. Autor użytkowych herbarzy, pisanych bez nauk. krytycyzmu, m.in.: *Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich* (1895, wyd. II 1914), *Almanach błękitny. Genealogie żyjących rodów polskich* (1909).

PSB.

H.W.

BORNHOLTZ Adela (11 I 1901 Warszawa — 13 XI 1981 tamże), dydaktyk historii. Ukończyła studia filoz. na UW (doktorat 1928, habilitacja 1961 na wydziale pedag.). Nauczycielka i dyr. szkół warsz. 1930–56. W okresie okupacji niem. organizatorka tajnego nauczania w Warszawie. Wykładowca metodyki historii na UW, m.in. w Inst. Hist. 1956–71; przewodn. Komisji Programowej przy Min. Oświaty od 1956; doc. od 1961. Zajmowała się zagadnieniami modernizacji warsztatu pracy nauczyciela historii, wprowadzaniem nowych metod (nauczanie problemowe), problematyką kształtowania programów i podręczników historii. Ważniejsze prace: *O trudnościach w nauczaniu historii* (1963), *Nauczanie historii w szkole a nauka historyczna* (wspólnie z W. Moszczeńską, 1964), *O problemowym nauczaniu historii* (wspólnie z J. Centkowskim, 1969).

Bibliografia prac: „Wiadomości Hist." 1982 nr 4.

A.B.

BOROWSKI Stanisław (27 III 1903 Dąbrowa Górnicza — 21 VII 1945 Milanówek), historyk prawa, wydawca źródeł. Studiował na UW (doktorat 1926), następnie w Pradze; odbywał podróże nauk. gł. do Jugosławii i Bułgarii; habilitował się 1934. Jego zainteresowania skupiały się wokół historii prawodawstw słow.; w tym zakresie wykładał na UW (prof., od 1939 kier. katedry). Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Wydał pol. przekłady statutów cara Stefana Duszana (1934), statutu winodolskiego (1935), pskowskiej gramoty sądowej (1936). Napisał m.in. *Średniowieczny sąd seniorów miasta Graden koło Zagrzebia. Studium z dziejów chorwackiego prawa miejskiego* (1932). Ponadto autor pracy *Szkoła Główna Warszawska. Wydział Prawa i Administracji* (1937), do dziś cenionej przez badaczy.

Bibliografia prac: „Czasopismo Prawno-Hist." 1953 (opr. J. Sawicki). H.W.

BOROWY Wacław (19 V 1890 Tuszynek pod Łodzią — 16 X 1950 Warszawa), krytyk i historyk literatury. Po studiach na UJ (doktorat 1914) pracował jako nauczyciel, archiwista i bibliotekarz (1920–28 w Bibl. UW); habilitował się 1928. W l. 1930–35 doc. języka i literatury pol. w School of Slavonic and East European Studies w Londynie; 1936–38 dyr. Bibl. UW, od 1938 prof. UW. Czł. PAU (koresp. 1932, czynny 1945) i TN Warsz. (1922). Znawca twórczości Norwida, Mickiewicza, Żeromskiego, poetów stanisławowskich; mistrz małych form; stosował nowoczesną metodę komparatystyczną (*O wpływach i zależnościach w literaturze,* 1921). Oprócz prac historycznolit. napisał *Stosunki polsko-angielskie w początkach Reformacji* (1937). Podczas okupacji niem. wykładowca tajnych kompletów uniw.; po powstaniu warsz. ratował zbiory bibliotek stolicy; współautor i red. przygotowanej konspiracyjnie i przesłanej do Anglii pracy *The Nazi Kultur in Poland* (Londyn 1945). W 1945 wznowił zajęcia na UW (prof. zw. 1946). *Studia i rozprawy* (t. 1–2 1952; tu bibliografia prac, opr. L. Brożek).

J. Cieszkowski, *Wacław Borowy, krytyk — historyk literatury — artysta*, Warszawa 1980; *Wacław Borowy (1890–1950). W 100-lecie urodzin i w 40-lecie śmierci* (zbior.), Warszawa 1993.

red.

BORTNOWSKI Władysław (21 VII 1913 Kisłowodzk na Kaukazie — IX 1987 Łódź), historyk stosunków pol.-ros., historyk wojskowości; podpułkownik. Ukończył studia hist. na USB. W l. 1944–53 oficer lud. WP. Związany następnie z UŁ: doktorat 1958, habilitacja 1964, prof. nadzw. 1973, prof. zw. 1979; od 1956 kier. katedry historii ZSRR. W PAN czł. komisji zajmujących się m.in. Rewolucją Październikową i historią wojskowości; czł. rady nauk. Inst. Krajów Socjalist. PAN. Przed 1939 koncentrował się na historii ziemi wileńskiej. Po II wojnie świat. podejmował problematykę powstania listopadowego (*Walka o cele Powstania Listopadowego*, 1960), przechodząc stopniowo (*Powstanie Listopadowe w oczach Rosjan*, 1964) do zainteresowań stosunkami pol.-ros. i pol.-ukraińskimi. Napisał m.in. *Powstanie grudniowe w Moskwie* (w: W. Bortnowski i L. Mroczek, *Dwa powstania*, 1974), *Na tropach łódzkiego Września* (1962) oraz pracę o obronie Leningradu *W pierścieniu blokady* (1976).

M. N.-K.

BORWICZ Michał (11 X 1911 Tarnów — 31 VIII 1987 Nicea), historyk Żydów pol., pisarz. Studiował filologię pol. na UJ; był związany z Poalej Syjon-Lewicą. W czasie okupacji niem. więzień Obozu Janowskiego we Lwowie, czł. oddziału bojowego PPS-WRN. Od 1947

we Francji (doktorat na Sorbonie 1954). Opublikował monografię *Literatura w obozie* (1946), album *1000 lat Żydów w Polsce* (1955) oraz kilka innych prac o zagładzie Żydów podczas II wojny świat., np.: *Arisze papirn* (Aryjskie papiery, jid., t. 1–3, Buenos Aires 1955), *L'Insurection du ghetto Varsovie* (Paryż 1966), *Auschwitz selon Varsovie ou chambres à gaz „dejudaisées"* (Paryż 1970).
Z.B. i R.Ż.

BORZOBOHATY Wojciech (19 VII 1908 Wilno — 10 I 1991 Warszawa), historyk AK; artylerzysta, podpułkownik. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Jako oficer brał udział w kampanii wrześniowej 1939. W czasie okupacji niem. działał w kraju w SZP-ZWZ-AK; 1943–44 szef sztabu i zast. komendanta Kieleckiego Okręgu AK; 1945 szef sztabu Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj. Więziony 1945–53. Prezes Świat. Związku Żołnierzy AK (1990). Autor wielu artykułów dotyczących historii AK na Kielecczyźnie (w „Dziejach Najnowszych" i „Wrocł. Tyg. Katolików"). Opublikował monografię *„Jodła" Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, 1984). Pośmiertnie mianowany generałem brygady.
M. N.-K.

BOSS Eugeniusz Cezary (30 XII 1897 — po 31 maja 1944 Warszawa), historyk dziejów Król. Polskiego. Studiował historię na UW (doktorat 1930 pod kier. M. Handelsmana). Pracownik Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy (Straż Pożarna). Autor prac: *Sprawa robotnicza w Królestwie Polskim w okresie paskiewiczowskim...* (1931), *Dzieje Warszawskiej Straży Ogniowej 1836–1936* (1937). Aresztowany przez gestapo 1944 i uwięziony na Pawiaku, prawdopodobnie wkrótce stracony.
H.W.

BOSTEL Ferdynand (5 V 1860 Lwów — 10 IV 1935 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XVI w. Studiował m.in. historię pod kier. K. Liskego na Uniw. Lwowskim. Nauczyciel gimnazjalny we Lwowie. Czł. Komisji Historii Sztuki i Komisji Hist. AU od 1892, czł. TN Lwow. 1920, czł. hon. PTH 1934. Sumienność i gruntowna analiza źródeł charakteryzowały jego prace ogłaszane gł. na łamach „Kwart. Hist." i „Przewodnika Nauk. i Lit.", m.in.: *Przeniesienie lenna pruskiego na elektorów brandenburskich* (1883), *Orzechowski czy Górski. Studium krytyczne* (1887), *Elekcja Aleksandra Jagiellończyka* (1887), *Sądownictwo ziemi oświęcimskiej i zatorskiej 1440–1565* (1889), *Tymczasowa ustawa radomska z r. 1505* (1889), *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu żydaczowskiego w r. 1765* (1891), *Ostatnia księżna mazowiecka* (1892).

PSB.
Z.R.

BOY-ŻELEŃSKI Tadeusz → Żeleński Tadeusz, pseud. Boy.

BRAHMER Mieczysław (26 I 1899 Kraków — 31 VIII 1984 Warszawa), historyk literatur i kultur romańskich. Studiował na UJ i w Paryżu. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Wykładowca UJ (1923–31), uniw. w Rzymie (1931–37), UW (1937–39, 1947–62); prof. nadzw. 1937, prof. zw. 1947. Podczas okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu. Czł. PAU (1946), czł. PAN (koresp. 1958, rzecz. 1963). Ceniony komparatysta. Badał zjawiska kult. Polski, Włoch i Francji XVI–XX w.; ukazywał powinowactwo i wzajemne przenikanie się kultur, ich wspólne cywilizacyjne korzenie, uwypuklając zarazem wartości literatury rodzimej; ważniejsze prace: *Z dziejów Sienkiewicza w krajach romańskich* (1966), *Toskańskie echa zwycięstwa pod Wiedniem* (1933), *We-*

necja i Polska w wiekach XVII–XIX (1963), *Powinowactwa polsko-włoskie. Z dziejów wzajemnych stosunków kulturalnych* (wyd. uzup. 1980; wyd. z 1939 spłonęło w Warszawie podczas działań wojennych). Prezentował postacie i dzieła wybitnych pisarzy krajów romańskich (*W galerii renesansowej*, 1957). Znawca dziejów teatru eur. (*Włoscy komedianci króla Jana*, 1935; *Teatr średniowieczny krajów zachodniej Europy*, 1953). Tłumacz i edytor pol. przekładów zabytków literatury franc. i włoskiej.

Bibliografia prac za l. 1922–66 w: *Mélanges de littérature comparée et de philologie. Offerts à Mieczysław Brahmer*, Warszawa 1967.

L.Krz.

BRANDOWSKI Aleksander (27 XII 1837 Lisew k. Żerkowa — 29 XII 1903 Borek Wielkopol.), historyk regionalista; ksiądz. Ukończył pozn. seminarium duchowne; 1864 przyjął święcenia kapłańskie i objął wikariat, a następnie probostwo w Borku Wielkopolskim. Prowadził poszukiwania w archiwum miejskim i archiwach okolicznych kościołów; publikował prace hist. (m.in. *Kronika kościoła na Zdzieszu pod Borkiem*, 1889), których wartość polega na zawartych w nich rzadkich lub zaginionych obecnie źródłach.

PSB.

K.Sz.

BRAUN Jerzy Bronisław (1 IX 1901 Dąbrowa Tarnowska — 17 X 1975 Rzym), filozof i historyk filozofii, pisarz, eseista hist., polityk. Syn notariusza. Studia polonistyczne odbył na UJ, filoz. (już po II wojnie świat.) na KUL w Lublinie. Autor zbiorów wierszy i dramatów, red. i wyd. pism dla harcerzy, autor popularnych pieśni. Od l. 20-ych zajmował się zgłębianiem i upowszechnianiem filozofii J.M. Hoene-Wrońskiego, uznając ją — jak i całą filozofię pol. XIX w. — za jedną z faz rozwoju filozofii chrześc. (problematykę tę analizował w licznych pracach, które publikował w red. i wyd. przez siebie piśmie „Zet" 1932–39). Podczas okupacji niem. 1939–45 działał w konspiracji: współtwórca i prezes organizacji polit. Unia, po jej włączeniu do Stronnictwa Pracy czł. jego władz; 1943–44 red. miesięcznika „Kultura Jutra"; od 1944 delegat z ramienia Stronnictwa Pracy do Rady Jedności Nar. (od marca 1945 przewodn.); na przeł. VI i VII 1945 p.o. Delegata Rządu na Kraj. Więziony 1945–46 i od 1948, skazany przez sąd wojsk. 1951 na dożywocie, 1956 zwolniony, 1958 zrehabilitowany. Działacz ZLP i KIK, od 1966 przebywał we Włoszech, działając m.in. w ruchu ekumenicznym. Z zakresu historii filozofii opublikował m.in.: *Hoene-Wroński a Polska współczesna* (1932), *Metafizyka pracy i życia. Rzecz o Stanisławie Brzozowskim* (1934), *Aperçu de la philosophie de Wroński* (1966). Z zakresu historii i historiozofii opublikował m.in. głośne studium *Zagadka dziejowa Polski* (1936, wyd. II 1938) oraz *Tysiąclecie chrześcijaństwa w Polsce* (1966). Współautor tomu wspomnień o J. Hoppem *Człowiek ze spiżu* (Londyn 1981). Pozostawił wspomnienia *Czasy i ludzie* (rkps Woj. Archiwum Państw. w Krakowie, oddział w Tarnowie).

M. Żychowska, *Jerzy Braun (1901–1975)*, Warszawa 1983.

J.J.

BREGMAN Aleksander (14 VIII 1906 Warszawa — 8 VIII 1967 Londyn), publicysta polit. i historyczny. Studiował w École des Sciences Politiques w Paryżu i na uniw. w Genewie (doktorat z nauk polit.). W okresie międzywojennym był korespondentem Pol. Agencji Telegraficznej oraz „Gazety Pol." w Genewie, następnie współred. „Expressu Porannego". Podczas II wojny świat. służył

w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie, po 1945 pozostał na emigracji w Londynie; red. „Dziennika Pol." i współpracownik innych pism. Przed 1939 pisał m.in. o działalności Ligi Narodów; po wojnie skupił się na problematyce sprawy pol. w świecie pojałtańskim (*Dzieje pustego fotela. Konferencja w San Francisco i sprawa polska*, Londyn 1948; *Polska i nowa Europa*, Londyn 1963; *Jak świat światem? Stosunki polsko-niemieckie...*, Londyn 1964); rozgłos zyskała praca oparta na wnikliwej analizie dostępnych wówczas źródeł *Najlepszy sojusznik Hitlera. Studium o współpracy niemiecko-sowieckiej 1939–1941* (Londyn 1958, 9 wydań do 1987, liczne przedruki w Polsce w obiegu niezależnym). Wybór prac w opr. A. Ciołkosza *Zakamarki historii* (Londyn 1968).

Bibliografia prac (niepełna) w: *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939–1980*, Warszawa 1993.

M.P.-J.

BRENSZTEJN Michał Eustachy (2 X 1874 Telesze na Żmudzi — 29 III 1938 Wilno), bibliotekarz, historyk kultury. Rozległą wiedzę zdobył drogą samokształcenia. Związany z Wilnem, pracował tam w bibl. uniw. i w Muzeum TPN (1910–27 kier. działu etnogr.). Czł. TPN w Wilnie i innych tow. naukowych. Zajmował się historią kultury (zwł. książki i bibliotek), dziejami Wilna oraz Żmudzi. Autor wielu prac nauk., z których największą wartość przedstawiają: *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do 1832* (1922, wyd. II uzup. 1925), *Adam Honory Kirkor, wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie...* (1930). Ponadto autor prac bibliogr., współpracownik PSB. Dr h.c. USB (1936).

S. Kościałkowski, *Michał Eustachy Brensztejn 1874–1938. Zarys życia i działalności... wraz z wykazem bibliograficznym prac*, Wilno 1938.

H.W.

BRODOWSKI Feliks (9 V 1864 Lublin — 1934), pisarz i historyk, działacz chłopski. Syn rejenta. Studiował w Inst. Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. W l. 1896–1914 pracował w Komisjach Włościańskich w Warszawie i w Łomży. Opublikował prace o hist. i współczesnej sytuacji gosp. i prawnej chłopów na ziemiach pol., m.in.: *Reforma włościańska 1864 r.* (1916, wyd. II 1919), *Jaki samorząd mieliśmy pod rządem rosyjskim* (1916, pod pseud. Jan Łomżyniak), *Zasady ustawodawstwa agrarnego w Królestwie Polskim* (1920), *Zarys rozwoju prawa agrarnego... w obrębie Kresów Wschodnich* (1925); był także autorem refleksji historiozoficznych *O duszę Polski* (1921).

PSB.

red.

BRODZIŃSKI Kazimierz (8 III 1791 Królówka k. Bochni — 10 X 1835 Drezno), historyk i krytyk literatury pol., historiozof, poeta. Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. W 1809 zaciągnął się do armii Ks. Warsz.; stacjonując z oddziałem w Krakowie, studiował w Akad. Krakowskiej. Brał udział w kampanii napoleońskiej 1812 (uczestnik bitwy nad Berezyną). W bitwie pod Lipskiem 1813 ranny (*Dziennik wojskowy z 1813*, w: A. Łucki, *K. Brodzińskiego nieznane pisma prozą*, 1910), dostał się do niewoli pruskiej. Od 1814 w Warszawie; początkowo urzędnik i archiwista, 1818–22 nauczyciel literatury pol. w seminarium i szkołach pijarów, od 1821 zast. prof. w Liceum Warsz., równocześnie od 1819 sekr. Dyrekcji Rządowej Teatru Nar.; od 1822 związany z UW: prof. nadzw., po doktoracie prof. stały 1826, czł. Rady Uniw. 1829. Współred. „Pamiętnika Warsz." (1820–23). Uczestnik powstania listopadowego, współred. m.in. „Nowej Polski", reformator oświaty. Po upadku powstania usunięty ze stanowisk i emerytowany. Czł. TPN (przy-

brany 1821, czynny 1823). Należał do masonerii. Popularny poeta, autor sielanek i idylli, znakomity krytyk i programotwórca lit., autor głośnej rozprawy *O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej* („Pamiętnik Warsz." 1818), która zapoczątkowała tzw. walkę romantyków z klasykami, oraz programowych esejów (m.in. *O idylli pod względem moralnym*, „Pamiętnik Warsz." 1823). W koncepcjach estetycznych B. i jego myśleniu o zjawiskach lit. występowało ścisłe związanie estetyki lit. z filozofią historii; literaturę pojmował jako najdoskonalszy wyraz ducha narodu, przekaz tradycji i rdzeń tożsamości nar.; traktował ją nie tylko jako instrument konserwacji, ale i narzędzie zmiany. Przeświadczony o kryzysie i wyjałowieniu kultury i myśli oświecenia, znajdując w etosie mieszczańskim gł. egoizm i „obmierzłość", a w poczynaniach romantyków dostrzegając przede wszystkim zagrożenie destrukcją i rozjątrzeniem, próbował szukać ocalenia w konstruowaniu programu literatury wychodzącej poza dylematy i antynomie światopoglądowe i lit.; jego koncepcja idylli wspierała się na przekonaniu o szczególnych cechach charakteru nar. Polaków i Słowian oraz wynikających z tego szczególnych cechach ich historii (polemizował z tym poglądem drwiąco Mickiewicz w *Salonie Warszawskim* w III cz. *Dziadów*, 1832). Koncepcja ta, sentymentalna i słowianofilska z ducha, w okresie powstania listopadowego ustąpiła u B. koncepcji romant. i mesjanistycznej (*O narodowości Polaków...*, 1831), akcentującej analogię między klęską rozbiorów i powstania listopadowego a odkupicielską ofiarą Chrystusa (*Posłanie do braci wygnańców*, 1835, wyd. Paryż 1838).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; A. Witkowska, *Kazimierz Brodziński*, Warszawa 1968; taż, *Sławianie, my lubim sielanki...*, Warszawa 1972; I. Bittner, *Brodziński — historiozof*, Wrocław 1981. J.J.

BROMSKI Józef (1 III 1872 Wieruszów — 1 II 1937 Warszawa), asyrolog i sumerolog; ksiądz. Rektor kościoła pobernardyńskiego w Piotrkowie Trybunalskim; nauczyciel religii i historii w szkołach średnich. Studiował i pracował naukowo za granicą; 1914 złożył egzaminy w Papieskim Inst. Biblijnym w Rzymie. Po doktoracie na UJK (1921) zast. prof. języków semickich UW, habilitował się tamże 1926. Od 1930 prof. nadzw. asyrologii UW. Autor wielu prac, m.in.: *Enuma eliš, czyli opowieść babilońska o powstaniu świata* (1925), *Historia Azji Przedniej* (w: *Wielka historia powszechna*, t. 1 1935). H.W.

BRONIEWSKI Tadeusz Andrzej (29 VIII 1894 Kraków — 4 I 1976 Wrocław), architekt, historyk architektury, konserwator. Po studiach na Politechnice Lwow. wykładał historię architektury tamże, od 1946 na Politechnice Wrocł. i (1946–50) w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych we Wrocławiu. Czł. licznych tow. nauk., m.in. Stow. Historyków Sztuki i Wrocł. TN. Autor podręcznika *Historia architektury w zarysie* (1959); popularyzator wiedzy o sztuce Śląska (*Kłodzko*, 1963, wyd. uzup. 1970; *Trzebnica*, 1973) i o architekturze (*Historia architektury dla wszystkich*, cz. 1–5 1963–69; wyd. III 1990). H.F.-P.

BRONIKOWSKI Aleksander (28 II 1793 Drezno — 21 I 1834 tamże), powieściopisarz i historyk. Odebrał staranne wykształcenie domowe. W l. 1799–1811 oficer w wojsku pruskim; 1812 wstąpił do Legii Nadwiślańskiej gen. Kniaziewicza, następnie w wojsku franc. (w sztabie marszałka Victora); uczestniczył w „bitwie narodów" pod Lipskiem. Od 1817 oficer w wojsku Król. Pol.; 1823 zrażony do stosunków w wojsku narzuconych przez w. księcia Konstante-

go, podał się do dymisji. Przebywał gł. w Dreźnie, współpracując m.in. z pismem „Abendzeitung"; podkreślał, że jest Polakiem, chociaż pisał tylko po niemiecku. Czł. hon. TPN (od 1828). Opublikował zarys syntetyczny historii Polski pt. *Die Geschichte Polens von den ältesten Zeiten bis auf unsere Tage* (t. 1–3, Drezno 1827, wyd. II tamże t. 1–4 1827–32; przekł. norweski 1832). Autor licznych powieści, o tematyce gł. z dziejów Polski. Pod koniec życia więziony za długi.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4. J.J.

BROŻEK, Broscius, Jan (1 XI 1585 Kurzelów k. Włoszczowej — 21 XI 1652 Bronowice pod Krakowem), matematyk, astronom, lekarz, historyk nauki. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował na Uniw. Krak. (sztuki wyzwolone) i w Padwie (1623 dr medycyny). Na Uniw. Krak. prof. astrologii (1614–29), wymowy (1626–29), teologii (1629–39 i 1648–52); rektor 1652. W 1629 przyjął święcenia kapłańskie. Autor prac z wielu dziedzin wiedzy; uważany jest także za pioniera badań historii nauki pol.; stosował nowoczesne jak na swój czas metody i w sposób kryt. wykorzystywał podstawę materiałową swych dzieł. W polemicznym utworze antyjezuickim *Gratis*... (1625) oraz w próbie zarysu dziejów nauki pol. *De antiquitate litterarum in Polonia* (nie dokończony, wyd. 1780) sformułował tezę, która na trwałe weszła do pol. historiografii oświaty, o centralnej roli Uniw. Krak. w rozwoju kultury polskiej. Napisał pierwszą pol. biografię M. Kopernika (1627). Utwory B. dotyczące historii nauki wydano w jego *Wyborze pism* (t. 1 1956) ze wstępem i komentarzami H. Barycza.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; J. Dianni, *Jan Brożek*, Warszawa 1949.

J.R.

BROŻEK Ludwik (25 VIII 1907 Karwina na Zaolziu — 7 VI 1976 Cieszyn), bibliograf, historyk Śląska Cieszyńskiego. Ukończył Państw. Pedagogium w Krakowie. Nauczyciel, współred. kwart. „Zaranie Śl."; w latach powojennych kustosz Muzeum Miejskiego (do 1971) i Bibl. Śl. (1960–76) w Cieszynie. Czł. m.in. PTH (od 1945); doktoryzował się 1969 na Uniw. Wrocławskim. Zajmował się gł. bibliografią; ogłaszał liczne zestawienia (m.in. *Bibliografię Kopernikańską 1922–1948*, 1952), także o tematyce regionalnej (m.in. bibliografie J. Lompy, Z. Kossak, G. Morcinka). Autor wielu rozpraw i artykułów dotyczących życia kult. na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX w., dziejów folklorystyki, literatury, szkolnictwa itp., także biogramów w PSB. Znawca silesiaców, zbieracz i wydawca źródeł (*Wspomnienia Cieszyniaków*, 1964); wspierał pracę innych badaczy problematyki śląskiej. M.F.

BRUCHNALSKI Wilhelm (21 V 1859 Lwów — 9 XII 1938 tamże), historyk literatury polskiej. Studiował na Uniw. Lwow.; 1887–1906 pracował w Ossolineum. Po habilitacji (1900) doc., od 1905 prof. Uniw. Lwow., 1907–31 kier. katedry historii literatury i języka polskiego. Czł. AU 1905; współzał. (1886) Tow. Lit. im. A. Mickiewicza (1900–05 i 1918–34 prezes), współzał. i red. jego pisma „Pamiętnik" (później „Pamiętnik Lit.") oraz kwart. etnogr. „Lud". Czł. hon. PTH; dr h.c. USB (1929). Zajmował się gł. piśmiennictwem staropol. i literaturą romantyzmu. Autor opr. syntetycznych w zbior. *Dziejach literatury pięknej w Polsce* (1918), m.in. o wymowie i epistolografii. Badacz twórczości Mickiewicza i edytor jego dzieł. Opublikował wydawnictwo źródłowe *Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy dziejów jego dotyczące* (1928). Wybór pism *Między śre-*

dniowieczem a romantyzmem (1975, opr. J. Starnawski; tu bibliografia prac).

red.

BRÜCKNER Aleksander (29 I 1856 Tarnopol — 24 V 1939 Berlin), historyk języka, literatury i kultury pol., slawista, edytor. Po studiach slawist. we Lwowie, Lipsku, Berlinie i Wiedniu (doktorat 1876, habilitacja 1878) pracował jako doc. na Uniw. Lwow.; 1881–1924 prof. języków i literatur słow. na uniw. w Berlinie. Czł. AU (1888) oraz akad. nauk w Belgradzie, Petersburgu, Pradze i Sofii; czł. TN Warsz. (1912); dr h.c. USB (1926). Współred. czołowego czasopisma slawist. „Archiv für slavische Philologie" w Berlinie. Jeden z najznakomitszych slawistów pol. o wszechstronnych zainteresowaniach badawczych, erudyta i polihistor obejmujący wiele dyscyplin nauk., jak historia języka, literatury i kultury pol. i narodów słow., najstarsze dzieje Słowiańszczyzny, ludoznawstwo, wierzenia (*Mitologia słowiańska*, 1918; *Mitologia polska*, 1924), toponomastyka słow., paremiologia i lituanistyka. Odkrywca i wydawca najstarszych zabytków piśmiennictwa pol., m.in. *Kazania świętokrzyskie* (1891), *Rozmyślania przemyskie* (1907), dzięki którym odtworzył najdawniejsze ogniwa dziejów literatury pol., ważne jako świadectwa języka, obyczaju i kultury. Zajmował się także epokami późniejszymi (*Różnowiercy polscy*, 1905) aż do wieku XX. Wiele uwagi poświęcał dziedzinom piśmiennictwa traktowanym dawniej marginalnie, jak literatura lud. i popularna, kształtowanie się środowisk czytelniczych. W swoich pracach uwydatniał promieniowanie kultury pol. na kraje sąsiednie. Mimo długoletniego zamieszkiwania w Berlinie utrzymywał żywe kontakty z pol. środowiskiem nauk. (m.in. w okresie sanacji sprzeciwiał się — obok I. Chrzanowskiego, O. Balzera i in. — zniesieniu autonomii szkół wyższych), współpracował z wieloma periodykami. Autor ponad 1500 publikacji, w tym wielkich opr. syntetycznych przeznaczonych dla szerokiego kręgu odbiorców: *Dzieje literatury polskiej w zarysie* (t. 1–2 1903, wyd. III 1924; także wersje skrócone), *Dzieje języka polskiego* (1906, wyd. zmienione i uzup. 1960), *Dzieje kultury polskiej* (t. 1–3 1930–31 i t. 4 1946, wznow. 1991), a zwł. *Encyklopedia staropolska* (t. 1–2 1937–38) dająca wszechstronny obraz życia codziennego i kultury dawnej Rzeczypospolitej.

Studia staropolskie. Księga pamiątkowa ku czci Aleksandra Brücknera, Kraków 1928 (tu bibliografia prac do 1926); *W trzydziestolecie śmierci Aleksandra Brücknera. Sesja rocznicowa*, red. T. Ulewicz, Kraków 1971 (tu bibliografia prac za l. 1927–70).

S.Ch.

BRZESKI Tadeusz (6 XI 1884 Dębica — 27 III 1958 Londyn), prawnik, ekonomista. Studiował na UJ (doktorat 1907) i w Berlinie, habilitował się we Lwowie 1916. Pracował w galic. Wydziale Krajowym. Prof. Uniw. Pozn. 1919, prof. zw. 1921; prof. UW 1922–39 (kier. katedry ekonomiki na wydziale prawa), rektor 1929. Czł. TN Warsz.; czł. koresp. PAU 1932. Od 1939 za granicą (od 1942 w Anglii). Prezes Pol. TN na Obczyźnie, czł. Polish Faculty of Law w Oxfordzie, rektor Pol. Uniw. na Obczyźnie (1951–58). Zwolennik historyzmu ekon., napisał m.in. prace: *O granicach ekonomii społecznej* (1915), *Teoria przyczyn upadku Polski* (1918), *Historia doktryn ekonomicznych* (1933).

H.W.

BRZEZIŃSKI Józef (1 VI 1854 Kraków — 22 II 1932 tamże), historyk prawa kościelnego. Ukończył studia prawnicze na UJ (doktorat 1878). Po habilitacji (1886) wykładowca prawa kościelnego na UJ, prof. nadzw. 1899, prof. zw. 1919. Badał gł. stosunki między dawną

Rzecząpospolitą a Watykanem (m.in. *O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polską w wieku XVI*, 1893). Od 1917 zajmował się tylko obowiązującym prawem kościelnym.

PSB.

H.I.

BRZOZOWSKI Marian (9 IV 1803 Płock — 1876 Zator pod Oświęcimiem), historyk powstania listopadowego; porucznik. Studiował prawo i filozofię na UW. Od 1822 służył w wojsku Król. Pol.; walczył w powstaniu listopadowym, m.in. pod Grochowem i Wawrem; od 1831 na emigracji we Francji. Związany z Hôtel Lambert. W 1852 wrócił do zaboru ros. (przez ponad dwa lata więziony w Cytadeli). Opierając się na własnych obserwacjach i relacjach współtowarzyszy broni, opr. *Wojnę w Polsce 1831* (wyd. franc. Lipsk 1833, liczne przekł., wyd. pol. 1861), która zyskała wysoką ocenę współczesnych, m.in. gen. I. Prądzyńskiego. W niem. szkołach oficerskich w XIX w. używano pracy B. jako podręcznika.

PSB.

J.J.

BUBA Jan Innocenty (26 IV 1909 Ostrowiec Świętokrzyski — 3 VIII 1984 Kraków), historyk zakonu pijarów w Polsce, popularyzator historii; pijar (od 1926). Studiował teologię na Uniw. Gregoriańskim w Rzymie i filologię pol. na UJ w Krakowie. W 1935 otrzymał święcenia kapłańskie. Podczas okupacji niem. 1939–45 przebywał w okolicach Ostrowca Świętokrzyskiego; był kapelanem partyzantów, brał udział w tajnym nauczaniu. Po wojnie m.in. 1952–55 prowincjał pijarów w Polsce, po 1955 archiwista zakonu; współorganizator 1962 Ośrodka Nauk. OO Pijarów (do 1973 pn. Pijarskie Koło Nauk.) w Krakowie, współpracownik wielu pol. i zagr. ośrodków naukowych. Erudyta i zbieracz źródeł, dokumentował obecność i znaczenie pijarów w kształtowaniu kultury pol.; opublikował m.in. studia: *O założeniach organizacji pierwszych szkół pijarskich w Italii i w Polsce w XVII wieku* (w: *Kultura i literatura dawnej Polski*, zbior., 1968), *Rodowód Collegium Nobilium* (w: *Nowożytna myśl naukowa...*, zbior., 1976), *Kultura muzyczna u pijarów w XVII i XVIII wieku* („Muzyka" 1965 nr 2 i 3, wspólnie z A. i Z. Szweykowskimi); był inicjatorem, współautorem i edytorem księgi *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia* (1982). Współred. i współautor międzynar. słownika biogr. pijarów *Diccionario Enciclopedico Escolapio* i wielu innych krajowych i zagr. wydawnictw encyklopedycznych (m.in. PSB). Był także kaznodzieją i pisał prace o treści religijnej.

J.J.

BUBER Salomon (2 II 1827 Lwów — 28 XII 1906 tamże), historyk Żydów pol., filolog hebrajski. Dziadek filozofa i historyka żyd. Martina B. Początkowo kupiec i działacz społ. w środowisku żyd. we Lwowie. Od 1879 poświęcił się wyłącznie nauce. Badał i wydawał midrasze (komentarze judaistyczne do *Biblii*). Publikował w czasopismach liczne przyczynki hist., także o średniow. nauce żydowskiej. Jako historyk Żydów pol. należał do pokolenia tzw. hebrajskich monografistów; opr. *Ansze Szem* (1895) — 564 szkice biogr. rabinów lwow. z okresu 1550–1890, oraz *Kirja Nisgawa* (1898–1900) — podobną pracę dotyczącą gminy w Żółkwi. Twórca Bibl. Gminy Żyd. we Lwowie (1901), przekazał jej swój księgozbiór judaistyczny.

PSB.

Z.B. i R.Ż.

BUCZEK Karol (26 X 1902 Kaszów k. Krakowa — 6 VII 1983 Kraków), mediewista i historyk kartografii. Jako

gimnazjalista uczestniczył ochotniczo w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował na UJ historię i geografię; doktoryzował się 1928 pod kier. W. Semkowicza (praca o kartografie K. de Perthées), habilitował się 1936 (*Geograficzno-historyczne podstawy Prus Wschodnich*, 1936). Od 1927 bibliotekarz, następnie kustosz Bibl. Czartoryskich. Czł. SL (od 1931); w czasie okupacji niem. działał w „Roch", red. pism: „Myśl i Czyn", „Orka", „Za Pługiem"; po wojnie działacz PSL w Krakowie, red. tyg. „Piast". Skazany 1946 na 15 lat więzienia; 1954 zwolniony warunkowo. Od 1957 prof. nadzw. IH PAN, kier. Pracowni Słownika Hist.-Geogr. Polski Średniow., prof. zw. 1972. W badaniach powojennych koncentrował się gł. wokół serii kompleksowych studiów nad ustrojem społ.-gosp. i polit. Polski piastowskiej, m.in.: *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej* (1958), *Ziemie polskie przed tysiącem lat* (1960), *Targi i miasta na prawie polskim* (1964), *O chłopach w Polsce piastowskiej* („Rocz. Hist." 1974–75), *Prawo rycerskie i powstanie stanu szlacheckiego w Polsce* („Przegl. Hist." 1978). Opr. syntezę *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku* (1963, wyd. ang. 1966). B. dysponował rozbudowanym warsztatem nauk., ceniony był za krytycyzm, niezależność sądów, bezkompromisowość sformułowań. Podejmował polemiki nauk.; najważniejsza — z pracami K. Modzelewskiego — wpłynęła na ukształtowanie obrazu społeczeństwa pol. wczesnego średniowiecza w nauce polskiej.

J. Wyrozumski, *Karol Buczek — badacz polskiego średniowiecza*, „Studia Hist." 1974 z. 3 (tu bibliografia prac, opr. F. Sikora).

J.W.

BUDKA Włodzimierz (14 I 1894 Warszawa — 1 III 1977 Kraków), archiwista, historyk papiernictwa, heraldyk i sfragistyk. Mąż Zofii Kozłowskiej-B. Studiował na UJ (doktorat pod kier. W. Sobieskiego 1923). Od 1919 pracował w Archiwum Ziemskim (później Archiwum Państw.) w Krakowie, 1939–50 jego kier.; w czasie II wojny świat. przyczynił się do ocalenia wielu archiwaliów; 1950–64 kierował oddziałem Archiwum na Wawelu; doc. 1954. Publikował artykuły dotyczące nauk pomocniczych historii, dziejów bibliotek, drukarstwa, a zwł. papiernictwa (był wybitnym specjalistą w tej dziedzinie). Współpracował z PSB.

H.W.

BUDKIEWICZOWA Barbara, z **Czechowskich** (2 XII 1886 Głuchówka k. Ścisławia — 1937? ZSRR), historyk ruchu robotniczego. Pochodziła z rodziny ziemiańskiej. Od 1904 pracowała w warsz. fabryce. Działaczka PPS, od 1906 PPS-Lewicy; 1909 wydalona z Król. Polskiego. Studiowała ekonomię na Université Nouvelle w Brukseli. Od 1913 w Piotrogrodzie. W 1917 pracowała w Piotrogrodzkiej Radzie Delegatów, po rewolucji październikowej kierowała agendami rządowymi do spraw pol. Ros. Federacyjnej SRR, 1921–23 sekcją pol. na Komunist. Uniw. Mniejszości Narodowościowych Zachodu (KUMNZ) w Moskwie, 1926–30 pracowała na Komunist. Uniw. Białorusi i 1930–33 w Białoruskiej Akad. Nauk w Mińsku (sekr. nauk. Inst. Pol. Kultury Proletariackiej). Od 1934 doc. w katedrze historii powsz. KUMNZ w Moskwie. Ogłosiła pracę *Ruch robotniczy w Królestwie Polskim w 1870–1890* (Mińsk 1934). Aresztowana 1937 w ramach tzw. czystek stalinowskich i prawdopodobnie wkrótce zamordowana.

Al.P.

BUDZYK Kazimierz (15 I 1911 Nowy Targ — 5 III 1964 Warszawa), historyk i teoretyk literatury, bibliograf, księgoznawca. Studiował na UW; doktoryzo-

wał się na tajnym Uniw. Ziem Zach. (1944). Po habilitacji (1947) prof. UW i współzał. IBL PAN (1948). Zasłużony dla nauki zwł. jako inicjator (1950) i red. nacz. (1953–63) *Bibliografii literatury polskiej Nowy Korbut*. W pracach o literaturze staropol. (*Przełom renesansowy w literaturze polskiej*, 1953) stosował ujęcie marksistowskie. W pracach teoretycznolit. był jednym z pierwszych w Polsce przedstawicieli strukturalizmu. Zajmował się też historią książki, dziejami drukarstwa.

Bibliografia prac: „Język Pol." 1964 z. 3.

J.Ram.

BUDZYŃSKI, Budziński, Stanisław (ok. 1530 — po 1593 Kraków?), pierwszy historyk reformacji w Polsce. Pochodził zapewne z drobnej szlachty mazowieckiej. Sekr. F. Lismanina, generała franciszkanów pol., a potem działacza reformacyjnego. Czł. braci polskich; jako wysłannik protestantów pol. podróżował po Europie. W l. 1558–61 sekr. J. Łaskiego. Na podstawie protokołów synodalnych i własnych wspomnień napisał kronikę reformacji w Polsce i krajach sąsiednich, doprowadzając wykład do 1593 (rkps zaginął); dzieło było wykorzystywane przez historyków różnowierczych, K. Sandiusa i S. Lubienieckiego, którzy cenili wysoko jego wiarygodność i zasób informacji.

PSB.

W.U.

BUJAK Franciszek (16 VIII 1875 Maszkienice w Tarnowskiem — 21 III 1953 Kraków), historyk dziejów gosp. i dziejów wsi. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował na UJ historię, geografię hist. i prawo (doktorat 1899 z historii geografii); studia uzupełniał w Lipsku. Pracował m.in. jako bibliotekarz i archiwista. Po habilitacji (1905) na UJ (pierwsza habilitacja z historii gosp. w dziejach nauki pol.) tamże doc. i prof. nadzw. (1909–19). W l. 1919–21 w Warszawie: prof. zw. UW, wykładowca WSH; 1921–39 we Lwowie: prof. UJK, współpracownik Ossolineum. Po II wojnie świat. związany od 1946 z UJ, włączył się też do prac Komitetu Nauk. do Ziem Odzyskanych. Czł. koresp. AU/PAU 1917, czł. czynny 1922; czł. tytularny PAN 1952; aktywny w TN Warsz., TN Lwow. (1933–39 prezes), PTH (1932–34 i 1936–37 prezes) i innych tow. nauk.; dr h.c. SGGW, współpracownik Inst. Nauk. Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, 1927–31 red. serii prac społ.-gosp. „Bibl. Puławskiej". Politycznie związany z PSL „Piast"; 1920 min. rolnictwa i dóbr państw. (podpis jego widnieje m.in. pod ustawą o wykonaniu reformy rolnej z 1920); 1926–27 prezes Państw. Banku Rolnego. Często występował w prasie: 1933 protestował (m.in. obok A. Brücknera, I. Chrzanowskiego, E. Romera, T. Zielińskiego) przeciw zniesieniu autonomii szkół wyższych, zabierał głos w obronie reformy rolnej, wiele uwagi poświęcał problemom rozwoju gosp. i oświat. wsi; od 1938 prezes Zrzeszenia Inteligencji Lud. i Przyjaciół Wsi. Już w początkach swej pracy nauk. przedstawił wszechstronnie problematykę wiejską w serii monografii wsi galic.: *Maszkienice, wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne* (1901), *Limanowa, miasteczko powiatowe w zachodniej Galicji. Stan społeczny i gospodarczy* (1902), *Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego. Stosunki gospodarczo-społeczne* (1903). Istotne znaczenie zachowały do dziś jego dzieła dotyczące ustroju agrarnego i stosunków społ. Polski piastowskiej: *Studia nad osadnictwem Małopolski* (1905) — gdzie dał nową interpretację nazw miejscowych, ukazał powstawanie wielkiej własności ziemskiej i wyświetlił pojęcie gości (hospites) — oraz *Narok. Przyczynek do ustroju społecznego Polski piastowskiej* (1925). Badania dziejów wsi galic. doprowadził aż do czasów najnowszych, łą-

cząc w nich analizę hist. (zwł. dotyczącą stosunków gosp.) z podejściem i metodyką socjol.: *Wieś zachodnio-galicyjska u schyłku XIX wieku* (1906), *Galicja* (t. 1–2 1908–10), *Drogi postępu chłopa polskiego* (1925). Interesował się geografią hist.: *Geografia w Polsce do początków wieku XVI* (1900), *Studia społeczno-geograficzne* (1925). Inspirowany początkowo pozytywizmem, przyjmował jako oczywisty postulat wykrywania praw szczegółowych rządzących zjawiskami hist., był przeciwnikiem „historii wydarzeniowej". Choć zajmował się gł. rolą czynnika ekon. w dziejach, nie uznawał w zasadzie hierarchii czynników wśród zjawisk społ. i jako jeden z pierwszych podważał teorię szczebli rozwojowych sformułowaną przez uczonych niem. — W. Sombarta, K. Büchera i innych. Po raz pierwszy w nauce pol. sprecyzował koncepcję historii gosp. jako odrębnej dyscypliny. Za najważniejsze jej zadania uważał badanie cen (*Historia stosunków gospodarczych*, 1906; w tym kierunku prowadził szereg prac swych uczniów), demografii, metrologii, klęsk elementarnych, kontraktów, wielkiej własności ziemskiej. Był pionierem stosowania metod statyst. w historiografii, zwł. w odniesieniu do dziejów wsi. Doceniał wagę refleksji metodol. (m.in. *Zagadnienie syntezy w historii*, 1922). Ukazał znaczenie dokumentów skarbowych i kościelnych, ksiąg metrykalnych, sądowych i wiejskich jako źródeł do historii gosp.; postulował i inspirował ich edycje; wydał *Pisma pośmiertne* K. Potkańskiego (t. 1–2 1922–24). Jako organizator prowadził 1925–31 serię wydawniczą pt. Badania z Dziejów Społ. i Gosp., 1931 zał. i wespół z J. Rutkowskim red. „Roczników Dziejów Społ. i Gosp." (do 1950). Wraz z J. Rutkowskim stworzył pol. szkołę historii gosp., opartą na formach pracy zespołowej; uczniami jego byli m.in. Z. Kozłowska-Budkowa, J. K. Dąbrowski, R. Grodecki, S. Hoszowski, S. Inglot, K. Maleczyński, R. Rybarski, Z. Wojciechowski.

H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak — o nowy kształt historii* oraz *Bibliografia prac Bujaka*, w: F. Bujak, *Wybór pism*, t. 1–2, Warszawa 1976; A. F. Grabski, *Franciszek Bujak i historia gospodarcza*, w: tenże, *Kształty historii*, Łódź 1985. M.W.

BUKATY Antoni, pseud. **Tomasz Pomian** (1808 k. Augustowa — 19 IX 1876 Paryż), pisarz polit. i hist., filozof. Pochodził ze szlachty inflanckiej. Studiował prawo na UW. Walczył w powstaniu listopadowym (w bitwie pod Olszynką Grochowską stracił oko). Na emigracji w Paryżu ukończył École Nationale des Ponts et Chaussées (z dyplomem inż.); w Kanadzie kierował budową linii kolejowej. Od 1849 dyr. szkoły zw. Instytucją Przygotowawczą Pol. (późniejsza Wyższa Szkoła Pol.) w Paryżu. W życiu polit. emigracji nie brał udziału, choć sympatyzował ze stronnictwem Hôtel Lambert. W szkicu publicyst. *Sprawa Polski wywołana przed sąd miecza i polityki w roku 1830* (t. 1 1833; t. 2 nie wydał) zawarł ocenę powstania listopadowego; przyczynę jego upadku widział w braku jedności i konsekwencji dowództwa. W dziele *Polska w apostazji...* (Paryż 1842) przedstawił mesjanistyczną teorię historiozoficzną opartą na filozofii J. M. Hoene-Wrońskiego, której był zwolennikiem i propagatorem. Zmarł w przytułku dla weteranów pol. (Dom św. Kazimierza).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. K.Sz.

BUKOWSKI Julian (29 XII 1837 Kraków — 17 V 1904 tamże), historyk reformacji w Polsce; ksiądz. Studiował teologię na UJ, doktoryzował się na Uniw. Lwow. 1879. Proboszcz kościoła św. Anny w Krakowie. Czł. Komisji Hist. AU. Autor *Dziejów reformacji w Polsce* (t. 1:

Początki i terytorialne rozprzestrzenienie się reformacji, 1883, t. 2: *Polityczny wzrost i wzmaganie się reformacji aż do sejmu 1558/59*, 1886). Historycy (m.in. W. Zakrzewski i J. Korzeniowski) zarzucali mu brak metody badawczej i bezkryt. podejście do wyzyskanego w pracy bogatego materiału źródłowego.

PSB.

Z.R.

BULANDA Edmund (28 X 1882 Kraków — 5 IV 1951 Wrocław), archeolog klasyczny. Studiował na UJ (doktorat 1908), w Wiedniu, Rzymie i Atenach; pracował w Muzeum Krajowym w Sarajewie; habilitował się 1913 na UJ. Prof. nadzw. 1916, prof. zw. 1920 UJK we Lwowie (1938/39 rektor); od 1946 na Uniw. we Wrocławiu. Czł. wielu tow. naukowych w kraju i za granicą. Brał udział w pracach wykopaliskowych w Efezie (prowadzonych przez austr. Inst. Archeol.) i w Elidzie (1912). Napisał pracę o wazach greckich (Sarajewo 1910), ponadto m.in. *Etruria i Etruskowie* (1934).

H.W.

BULIŃSKI Melchior (1810 Chmielnik — 22 V 1877 Sandomierz), historyk Kościoła; ksiądz. Uczył się w seminariach duchownych w Sandomierzu i Warszawie; święcenia kapłańskie przyjął 1837. Wykładowca historii powsz. i historii Kościoła w seminarium sandomierskim i Akad. Duchownej w Warszawie (1851 prof. zw.). Pełnił też liczne funkcje kościelne, gł. w diecezji sandomierskiej. Opublikował syntezę *Historia Kościoła powszechnego* (t. 1–6 1860–66) — pracę nieoryginalną, prezentującą opatrznościową wizję dziejów, oraz bardziej wartościową syntezę *Historia Kościoła polskiego* (t. 1–3 1873–74). Oba dzieła były szeroko wykorzystywane jako podręczniki w pol. seminariach duchownych. Pośmiertnie wydano jego *Monografię miasta Sandomierza* (1879).

PSB.

K.Sz.

BURBIANKA Marta (18 III 1898 Ryngowiany na Żmudzi — 29 X 1973 Wrocław), historyk książki. Studiowała na USB w Wilnie (doktorat 1933 pod kier. S. Kościałkowskiego). Pracowała w Muzeum TPN w Wilnie; uczyła w gimnazjach w Kownie, Poniewieżu i Kupiszkach. Podczas II wojny świat. aktywna od 1941 w konspiracji (ZWZ-AK) i w tajnym nauczaniu. Po wojnie zatrudniona na Uniw. Wrocł.: pracowała w bibl., prowadziła wykłady i seminaria; doc. 1955, prof. nadzw. 1964. Zajmowała się gł. dziejami książki na Śląsku w XVI–XVIII w.

Bibliografia prac: „Roczniki Bibl." 1972 z. 1–2.

H.W.

BURSCHE Edmund (17 VII 1881 Zgierz — 26 VII 1940 Mauthausen-Gusen), historyk reformacji w Polsce, badacz teologii hist.; pastor. Brat Juliusza B., generalnego superintendenta Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce. Studiował teologię w Dorpacie (doktorat 1906) i w Bazylei. Od 1920 związany z UW jako zast. prof., a od 1929 prof. zw. teologii hist. w Studium Teologii Ewangelickiej. Kilkakrotnie pełnił także funkcje duchowne. Dr h.c. uniw. w Bazylei 1930. Oprócz prac teologicznych napisał: *Program polskiego uniwersalizmu chrześcijańskiego* (1927), *Konkordaty* (1930), *Czynniki wyjaśniające bieg reformacji w Polsce* (1932), *Decydujący zwrot w życiu Jana Łaskiego* (1934). Aresztowany na pocz. okupacji niem. 1939, zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

H.W.

BURSZTA Józef (17 IV 1914 Grodzisk Dolny — 6 VII 1987 Poznań), etnograf, socjolog, historyk. Studiował na UW i Uniw. Pozn. (doktorat 1947). Pracownik Państw. Inst. Kultury Wsi w Warszawie 1937–39. Od 1946 związany z Uniw. Pozn., prof. nadzw. etnografii 1959, prof. zw. 1966. Działacz SL 1945–49 i ZSL od 1949. Badacz historii kultury wsi pol. i historii gospodarczej. Zajmował się rolą karczmy w życiu wsi, zagadnieniem propinacji i alkoholizmu w społeczeństwie pol. XIX w. (*Wieś i karczma*, 1950, *Społeczeństwo i karczma*, 1951). Opublikował pracę *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej* (1958), współautor *Historii chłopów polskich* (red. S. Inglot, t. 1–2 1970–72). Próbował określić rolę kultury chłopskiej w tworzeniu pol. kultury nar. (*Kultura ludowa — kultura narodowa*, 1974 — praca uznana przez socjologów za kontrowersyjną; *Chłopskie źródła kultury*, 1985). Red. nauk. *Dzieł wszystkich* O. Kolberga (od 1961).

H.W.

BURZYŃSKI Piotr (14 X 1819 Sanok — 19 IV 1879 Kraków), prawnik, historyk prawa polskiego. Po ukończeniu studiów prawniczych na UJ 1841 (doktorat 1844) pracował w sądownictwie. Od 1851 wykładowca UJ, od 1860 prof. zw. prawa cywilnego franc. oraz prawa i historii prawa pol.; rzecznik wykładania w języku polskim. Czł. czynny AU 1873. Badał gł. dawne pol. prawo cywilne; wydał m.in. prace: *O uprawnieniu dzieci nieślubnych podług prawa polskiego* (1875) i *O prawie bliższości w dawnej Polsce* (1877) oraz nie dokończoną syntezę *Prawo polskie prywatne* (t. 1–2 1867–71). Zasłużył się również badaniami nad historią wydziału prawa UJ.

PSB.

H.I.

BUSZCZYŃSKI Stefan (26 XII 1821 Mołodkowce na Kijowszczyźnie — 20 X 1892 Kraków), publicysta i historyk. Po studiach na uniw. w Kijowie gospodarował w swym majątku ziemskim na Podolu; pisał artykuły do czasopism pol., niem. i francuskich. Organizator konspiracji niepodległościowej w okresie powstania styczniowego; 1864–67 na emigracji w Paryżu, następnie mieszkał w Krakowie. Od 1869 czł. TN Krak. (od 1872 AU); 1870 starał się daremnie o docenturę historii powsz. lub filozofii historii na UJ. Demokrata i liberał, zwolennik koncepcji hist. Lelewela, idealizował przeszłość Polski i ustrój Rzeczypospolitej szlacheckiej. Na emigracji wydał anonimowo dzieło *La décadence de l'Europe* (1867), występując przeciwko Europie monarchicznej i kreśląc wizję braterskiego związku wyzwolonych narodów. Jego późniejszy, obfity dorobek pisarski (*Znaczenie dziejów Polski i walk o niepodległość*, 1882; *Sądy cudzoziemców o Polsce*, 1883; *Obrona spotwarzonego narodu*, t. 1–4 1888–94) powstawał jako polemika ze „stańczykami" i hist. szkołą krak., w której dziełach nie upatrywał wartości nauk., lecz wyraz konserwatyzmu polit. i antyniepodległościowej postawy. Hołdował swoistemu mesjanizmowi; formułował apologię powstań narodowych. Prace jego, o chaotycznej na ogół konstrukcji, cechuje tendencyjna selekcja materiału faktograficznego.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7; A. F. Grabski, *„Podpalacze" przeciw „lidze brandmajstrów". Z dziejów walki z krakowską szkołą historyczną*, w: tenże, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983.

A.Sz.

BUZEK Józef (16 XI 1873 Końska k. Cieszyna — 22 IX 1936 Cieszyn), ekonomista, prawnik, polityk, historyk. Studiował na UJ (doktorat). Po habilitacji (1902) na Uniw. Lwow. tamże od 1904 prof. prawa administr. i statystyki. W l. 1907–18 poseł do parlamentu austr. w Wiedniu. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości delegat na konferencję

pokojową w Paryżu. Od 1918 poseł na sejm, 1922–27 senator; związany z PSL „Piast". Prof. UW i WSH w Warszawie. Wybitny statystyk, zał. GUS i jego dyr. (1918–29). Czł. wielu tow. nauk. i autor licznych prac, także z dziedziny historii; napisał m.in. *Wpływ polityki żydowskiej rządu austriackiego w latach 1772–1788 na wzrost zaludnienia żydowskiego w Galicji* (1903), *Historia polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków od traktatów wiedeńskich do ustaw wyjątkowych z r. 1908* (1909), *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50* (1909).

Bibliografia prac: „Kwart. Statyst." 1929 z. 4.

H.W.

BYK Eleazar (7 VI 1881 Lwów — 18 I 1924 tamże), historyk, krytyk sztuki, publicysta. Ukończył Uniw. Lwow. (dr praw), pracował jako urzędnik skarbowy. Chociaż wywodził się z ortodoksyjnej rodziny żyd., stał się przywódcą zwolenników asymilacji i brał udział w konspiracji niepodległościowej. Prowadził rozległą działalność społ. i oświat., gł. w środowisku żyd. we Lwowie. Publikował wiele artykułów, m.in. w dziale artyst. „Wieku Nowego". W l. 1918–19 porządkował materiały dóbr kościelnych i koronnych w Archiwum Państw. we Lwowie. Opublikował m.in.: *O Żydach w Galicji w erze 1772–1868* (b.r.), *Dziś i lat temu czterdzieści* (1908).

PSB.

Z.B. i R.Ż.

BYSTROŃ Jan Stanisław (20 X 1892 Kraków — 18 XI 1964 Warszawa), etnograf, socjolog, historyk kultury. Pochodził z rodziny inteligenckiej o rodowodzie chłopskim. Studiował na UJ (dr 1914, doc. 1918) i w Paryżu w École des Haute Études (jako stypendysta tej uczelni). Wykładowca, od 1919 prof. nadzw. Uniw. Pozn., prof. zw. UJ 1925–34 i UW 1934–39. Podczas okupacji niem. wykładał na tajnym UW; przez kilka miesięcy więziony na Pawiaku. Po II wojnie świat. na UW (emerytowany 1962). Czł. koresp. PAU 1933, czł. tytularny PAN 1952. Wybitny ludoznawca, twórca nowoczesnej folklorystyki pol.; autor kilkuset prac, w tym wielu o podstawowym znaczeniu dla nauki, gł. z zakresu etnografii (zwł. folkloru muzycznego), etnologii (studia porównawcze) i socjologii. Prowadził badania dotyczące całości modelu kultury pol.; studiował m. in. historię obyczajów, którą przedstawił w najpełniejszej jak dotąd, choć w szczegółach krytykowanej np. przez W. Konopczyńskiego, syntezie pt. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce* (t. 1–2 1932–34, wznow. 1993, pierwsze po wojnie bez okrojeń cenzury). Zajmował się historią kultury chłopskiej (*Kultura ludowa*, 1936). Z zakresu historii literatury opublikował cykl portretów *Literaci i grafomani z czasów Królestwa Kongresowego* (1939). Wiele spostrzeżeń z dziejów pol. kultury umysłowej i obyczajowej zawarł w swych pracach onomastycznych (*Nazwiska polskie*, 1927, wyd. II rozsz.1936). W wyniku podróży nauk. na Bliski Wschód napisał pracę *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147–1914* (1930). Autor dwu hist.-obyczajowych monografii miast: *Warszawa* (1928, wyd. II popr. 1949, wznow. 1977) oraz *Paryż. Dwadzieścia wieków* (1939). Niektóre prace B. budziły nie tylko kontrowersje nauk., ale i gwałtowne polemiki polit. (szkic *Megalomania narodowa*, „Przegl. Współczesny" 1923 i osobno 1924 i 1935). Rozproszone prace etnogr. wydano pt. *Tematy, które mi odradzano* (1980).

L.Stomma, *Wstęp* oraz *Bibliografia ważniejszych prac...*, w: J. S. Bystroń, *Tematy...*, Warszawa 1980; A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Jan Stanisław Bystroń*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

E.F.

BYSZEWSKI Witold Józef (16 III 1875 Kaczkowizna k. Warszawy — 1 III 1932 Warszawa), historyk handlowości. Studiował na politechnikach w Monachium i Dreźnie oraz w Akad. Handlowej w Grazu. Pracował w fabryce chemicznej Rędziny oraz jako nauczyciel w szkołach handlowych w Warszawie i Łowiczu. Podczas I wojny świat. oficer w wojsku ros., następnie w oddziałach pol. na Syberii. Po powrocie do kraju 1920 wykładowca w warsz. SGH oraz od 1921 wizytator szkół handlowych Min. WRiOP. Autor kompendiów dydaktycznych używanych w pol. szkolnictwie handlowym; m.in.: *Krótki rys historyczny rachunkowości* (1912), *Rozwój szkolnictwa handlowego w Polsce* (1925); opr. *Bibliografię polskiej literatury handlowej* (1920). Zajmował się także badaniem losów Polaków na Syberii.

PSB.

red.

BZOWSKI Stanisław, imię zakonne **Abraham** (ok. 1567 Proszowice k. Miechowa — 31 I 1637 Rzym), historyk Kościoła, hagiograf, kaznodzieja; dominikanin. Studiował m. in. w Akad. Krak.; po wstąpieniu do zakonu (1581) wysłany został na dalsze studia do Mediolanu i Bolonii; święcenia kapłańskie przyjął ok. 1600. Kaznodzieja w Poznaniu i wykładowca teologii w konwencie krak.; 1606–09 przeor, wikary i komisarz generalny na Śląsku. W 1601 i 1606 jeździł do Rzymu w sprawach zakonu, a od ok. 1610 przebywał tam już nieprzerwanie. Autor dzieła *Historia ecclesiastica* (Rzym 1616), będącego skróconym, dwutomowym opracowaniem dwunastotomowej historii C. Baroniusa. Pracę Baroniusa kontynuował następnie na zlecenie papieża Pawła V, wydając roczniki obejmujące l. 1198–1572: *Annalium ecclesiasticorum post Caesarem Baronium...* (t. 13–20, Kolonia 1616–41; t. 21 Rzym 1672). Zlecona mu przez zwierzchników zakonnych praca poświęcona dziejom dominikanów pozostała w rkpsie. Dzieła B., mimo iż cechuje je tendencyjność i powierzchowny stosunek do źródeł, zachowały wartość ze względu na znaczną liczbę zamieszczonych w nich dokumentów z archiwów i bibliotek, gł. rzymskich.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; J. Fijałek, *Dwaj dominikanie krakowscy*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera* (zbior.), Lwów 1925.

W.T.

C

CALLIER Edmund (2 III 1833 Szamotuły — 14 XII 1893 Poznań), historyk, badacz dziejów Wielkopolski, publicysta. Pochodził z rodziny urzędniczej. Przerwawszy naukę szkolną, służył w wojsku pruskim, potem w Legii Cudzoziemskiej (brał udział w wojnie krymskiej). W 1863 sformował w Wielkopolsce oddział powstańczy i walczył w nim z Rosjanami w Król. Pol., dochodząc do stopnia pułkownika. Administrator „Dziennika Pozn." (od 1866), red. nacz. pozytywist. „Tyg. Wielkopol." (1871–73). Opr. monografie miejscowości wielkopol. (zebrane m.in. w *Szkicach geograficzno-historycznych*, t. 1–2 1886–88). Pisał także prace o powstaniach 1831 i 1863 oraz liczne hasła wielkopol. do *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego...* (t. 1–14 1880–97). Prace jego nie miały większej wartości nauk., odgrywały jednak ważną rolę w życiu nar. w Wielkopolsce. Czł. Pozn. TPN.

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1894; R. Marciniak, *Edmund Callier*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

CARO Jecheskiel, Ezechiel (26 IX 1844 Pniewy k. Szamotuł — 24 XII 1915 Wiedeń), historyk Żydów pol.; rabin. Brat historyka niem. Jakuba C. Ukończył uniw. i seminarium rabiniczne we Wrocławiu; doktoryzował się w Heidelbergu. Kaznodzieja m.in. w Łodzi, Erfurcie i Pilznie; osiadł we Lwowie: rabin i kaznodzieja w Synagodze Postępowej (1891–1915), radny miasta. Opr. m.in. program nauczania religii mojżeszowej dla galic. szkół lud., wydziałowych i średnich (1904) oraz podręcznik *Chrestomatia biblijna ze słownikiem hebrajsko-polskim* (1897). Jego gł. prace hist. (w języku niem.) to: *Ein Vierteljahrhundert städtischer Verwaltung in Dirschau* (Erfurt 1880) oraz *Geschichte der Juden in Lemberg...* (Kraków 1894), dzieło oparte na drukowanych kronikach Lwowa, materiałach S. Bubera oraz archiwaliach z Bibl. Gminy Żyd. we Lwowie (jednak bez wykorzystania archiwów miejskiego i grodzkiego).

PSB.

Z.B. i R.Ż.

CAT MACKIEWICZ Stanisław → Mackiewicz Stanisław, pseud. Cat.

CEBROWSKI Andrzej Kazimierz (ok. 1580 Łowicz? — 30 X 1658 Łowicz), kronikarz. Studiował w Akad. Krakowskiej. Lekarz i aptekarz w Łowiczu; rajca i burmistrz miasta. Autor *Annales Civitatis Loviciae* (wraz z przekł. pol. pt. *Roczniki miasta Łowicza pisane w latach 1648–59* wyd. M. Małuszyński 1937) ukazujących dzieje miasta w l. wojny pol.-szwedzkiej.

A.P.

CELICHOWSKI Zygmunt (12 VIII 1845 Wronki — 26 I 1923 Kórnik), bibliotekarz, historyk, wydawca, publicysta. Jako uczeń pozn. gimnazjum więziony 1863 za udział w tajnym związku patriotycznym. Studiował prawo, filologię i historię na uniw. w Berlinie i Wrocławiu; od 1870 (po doktoracie z historii na uniw. w Lipsku) do końca życia dyr. Bibl. Kórnickiej. Na jego dorobek jako wydawcy złożyło się kilkadziesiąt pozycji, gł. edycji źródeł do dziejów Polski średniow. i nowoż. oraz zabytków literatury pol., zwł. XVI w. Kontynuator wydawnictwa *Acta Tomiciana* (t. 9–13 1876–1915; poprzednie tomy wydał T. Działyński); autor rozpraw i przyczynków z zakresu bibliografii, historii i historii literatury. Czł. Pozn. TPN, od 1891 kier. jego Wydziału Hist.-Lit., 1917–19 prezes; od 1903 czł. koresp., od 1920 czł. rzecz. AU/PAU; hon. prof. historii Uniw. Pozn. (1922).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13.

A.Sz.

CHAJES Cwi Hirsz (XI 1805 Brody — 14 X 1855 Lwów), filozof żyd., historyk; rabin. Otrzymał wykształcenie talmudyczno-rabiniczne oraz domowe świeckie; samodzielnie zdobył wiedzę ogólną, w tym historyczną. Jako jedyny ze „starych rabinów" w Galicji doktoryzował się na Uniw. Lwow. z filozofii (po 1848). Był kolejno rabinem Żółkwi i Kalisza. Jako historyk pozostawał pod wpływem N. Krochmala, z którym się przyjaźnił. Należał do pionierów haskali (żyd. oświecenia) w Galicji; wprowadzał kryt. metody do badań przeszłości Żydów oraz nowe kierunki badań i metody w nauce talmudycznej; pisał po hebrajsku. Zdecydowany obrońca ortodoksji, ustępował śmiałością krytyki S.J. Rapaportowi, lecz posiadał szerszą wiedzę ogólną; jego dzieło *Mewo ha-Talmud* (1845) pozostało długo jedynym przewodnikiem dla ortodoksyjnej historiografii tradycji ustnej. Ważniejsze prace: *Torat Newiim*, zw. też *Elle ha-Micwot* (1836) — zbiór traktatów o autorytecie tradycji ustnej, strukturze i metodologii *Talmudu*; *Iggeret Bikkoret* (1840; 1853) — dzieło poświęcone badaniu targumów (aramejskich przekładów *Biblii*) i midraszy (judaistycznych komentarzy do *Biblii*); *Ateret Cwi* (1840–45) — praca kilkuczęściowa, m.in. o utworzeniu i autorytecie wielkiego sanhedrynu. Artykuły hist. publikował także w czasopismach. Wiele prac Ch. syn i wnuk opublikowali po jego śmierci.

Z.B. i R.Ż.

CHAJN Leon (3 II 1910 Warszawa — 1 III 1983 tamże), działacz polit., historyk, archiwista. Absolwent prawa UW. Czł. KPP, przewodn. Akademickiego Stow. Wolnomularskiego. Podczas II wojny świat. w ZSRR, czynny w ZPP. W l. 1944–65 piastował szereg stanowisk państw., m.in.: wicemin. sprawiedliwości (1944–49), czł. Rady Państwa (1957–65); poseł na sejm (1947–69). Sekr. generalny CK SD (1944–61). Nacz. dyr. Archiwów Państw. 1965–76; dr nauk hist. 1966. Autor pracy *Wolnomularstwo w II Rzeczypospolitej* (1975), pierwszej próby odtworzenia dziejów pol. masonerii. Opublikował m.in. *Materiały do historii klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939* (t. 1–2 1964) oraz wspomnienia *Kiedy Lublin był Warszawą* (1964). Ocenę swej działalności polit. zawarł w rozmowie z T. Torańską (*Oni*, Londyn 1985, liczne wyd. krajowe).

Bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1984.

T.T.

CHAŁASIŃSKI Józef (17 II 1904 Rudnik k. Krasnegostawu — 5 XII 1979 Warszawa), socjolog, teoretyk i historyk kultury. Studiował socjologię na Uniw. Pozn. pod kier. F. Znanieckiego (doktorat

1927), a równolegle psychologię, filologię pol. i językoznawstwo. W l. 1928–39 pracował w Pol. Inst. Socjol. (PIS) w Poznaniu (od 1935 w Warszawie) oraz na Uniw. Pozn. (1929–31), na UW (prof. nadzw. 1936) i w WWP. Stypendysta Fundacji Rockefellera 1931–33 (prowadził w USA i Anglii badania m.in. nad pol. emigracją zarobkową); red. „Przegl. Socjol." (1935–39); dyr. Państw. Inst. Kultury Wsi w Warszawie. Podczas okupacji niem. wraz z S. Ossowskim kier. 1942–44 tajnego PIS w Warszawie. Po 1945 współorganizator UŁ (rektor 1949–52), prof. zw. socjologii (kier. Inst. Socjol.); wznowił w Łodzi PIS i „Przegl. Socjol." (1946–49). W 1946 był inicjatorem głośnej dyskusji o społ. genealogii inteligencji pol. (w „Kuźnicy"; edycja książkowa 1946). Czł. koresp. PAU (1948), czł. rzecz. PAN (1952). Po zawieszeniu 1950 socjologii na UŁ (jako „nauki burżuazyjnej") dzięki aktywności organizacyjnej (kierował paroma zakładami nauk. UŁ i PAN) ocalił kadry łódz. ośrodka socjol.; po reaktywowaniu zajęć 1957 kier. katedry socjologii UŁ (do 1961) i red. wskrzeszonego „Przegl. Socjol." (do 1979). W 1958 visiting prof. University of California w Berkeley. Od 1962 w Warszawie: aktywny w PAN (badania afrykanistyczne, badania nad pamiętnikarstwem), prof. zw. socjologii UW (1966–74). Wykształcił liczne grono uczniów. Jego ogromny dorobek nauk. jest ważny również dla dziedziny historii, zwł. społ. i kultury. W paru artykułach wyjaśniał relacje pomiędzy historią i socjologią, pisał też o historii socjologii. Prace dotyczące przekształceń społ. w Polsce, zwł. warstwy chłopskiej i inteligencji, ruchliwości społ., awansu społ. (był twórcą tego określenia) stały się trwałym dorobkiem pol. humanistyki, także historiografii (*Drogi awansu społecznego robotnika*, 1930, wyd. II 1979; *Młode pokolenie chłopów*, t. 1–4 1938; *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, 1958; *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*, t. 1–9 1964–80). W socjologii wychowania ukazał istotne relacje pomiędzy społeczeństwem a instytucjami. Pionierski charakter w nauce pol. miały studia poświęcone problemom narodu i kultury (*Kultura amerykańska*, 1962; *Kultura i naród*, 1968; *Tradycja i perspektywy przyszłości kultury polskiej*, 1970; *Kultura ludowa — kultura narodowa*, w: *Strukturalne przemiany rolnictwa i wsi...*, zbior., 1978). Jako edytor autobiografii dał wzór stosowania metody badań dokumentów osobistych, stworzonej przez F. Znanieckiego (współcześnie zw. biograficzną); opublikował wiele ważnych źródeł hist. odzwierciedlających procesy społ. (np. J. Wojciechowski, *Życiorys własny robotnika*, 1930). Dr h.c. UŁ (1970).

Bibliografia prac za l. 1926–82, w: *Naród — kultura — osobowość. Księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chałasińskiemu*, Wrocław 1983.

W.B.

CHANKOWSKI Stanisław (24 X 1928 Warszawa — 5 IX 1990 tamże), historyk, dokumentalista. Ukończył studia na UW; doktoryzował się 1967. Pracownik Archiwum PAN w Warszawie 1956–90; autor prac archiwoznawczych i inwentarzy archiwalnych. Zajmował się dziejami powstania styczniowego (m.in. rozprawa doktorska) i wydawał źródła dotyczące tego tematu; zbierał informacje o zasobach zniszczonego podczas II wojny świat. Muzeum Nar. Pol. w Rapperswilu. Autor biogramów, m.in. do PSB i niniejszego *Słownika*.

red.

CHAREWICZOWA Łucja, ze **Strzeleckich** (12 VIII 1897 Cieszanów k. Lubaczowa — 17 XII 1943 Oświęcim), historyk kultury i dziejów społ.-gospodarczych. Studiowała na UJK we Lwowie pod kier. J. Ptaśnika i F. Bujaka (doktorat 1921), studia uzupełniające odbyła

w Paryżu; habilitowała się 1937 na UJK. Od 1931 kustosz Muzeum Hist. we Lwowie; aktywna w Stow. Kobiet z Wyższym Wykształceniem. Miłośniczka Lwowa, większość swych prac poświęciła temu miastu. Napisała m.in.: *Handel średniowiecznego Lwowa* (1925), *Lwowskie organizacje zawodowe z czasów Polski przedrozbiorowej* (1929), *Wodociągi starego Lwowa 1404–1663* (1934), *Historiografia i miłośnictwo Lwowa* (1938) oraz *Kobieta w dawnej Polsce* (1938). Od VIII 1940 pracowała w Warszawie w Bibl. Zamoyskich, działając równocześnie w tajnym nauczaniu i prowadząc w ZWZ-AK tajną pracę publicystyczną. Aresztowana w VII 1943, zginęła w niem. obozie koncentracyjnym.

Bibliografia prac: „Sprawozdania TN Lwow." 1934.

H.W.

CHARKIEWICZ Walerian (1890 — 24 VI 1950 Londyn), publicysta polit., historyk, poeta. Studiował filologię pol. na USB w Wilnie (doktorat 1928). Związany z obozem konserwatystów, m.in. współpracownik „Słowa". Zajmował się m.in. dziejami stosunków rel. na Litwie i Białorusi w XVI i XVII w., magnaterią kresową (*Scypion ruski, Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski*, 1929), postacią Towiańskiego (*O Mistrzu Andrzeju i Matce Makrynie*, 1935). Brał udział w kampanii wrześniowej 1939, wzięty do niewoli przez wojsko radz., przebywał w obozach w Kozielsku i Griazowcu. Od jesieni 1941 w armii gen. W. Andersa, z którą przeszedł na Środkowy Wschód (m.in. kier. Biura Hist. i muzeum). Po wojnie pozostał na emigracji w Londynie, m.in. pierwszy red. tyg. „Od A do Z". Badał dzieje Polaków w II wojnie światowej.

J.J.

CHLEBOWCZYK Józef (19 I 1924 Karwina na Zaolziu — 14 VII 1985 Sozopol w Bułgarii), badacz dziejów społ.-gosp. i nar. Śląska oraz Europy Środkowo-Wschodniej. W czasie II wojny świat. jako Ślązak służył w armii niemieckiej. Studiował w SGPiS w Warszawie; do 1952 asystent prof. A. Grodka. Zatrudniony w przemyśle (Cieszyn) i szkolnictwie (1955–57); pracownik IH PAN we Wrocławiu (1957–67; doktorat 1961), Studium Nauczycielskiego w Cieszynie (1964–67) i Śl. Inst. Nauk. w Katowicach (1968–70). Habilitował się na UJ 1966; od 1970 na Uniw. Śl. (m.in. prorektor filii w Cieszynie); prof. nadzw. 1972, prof. zw. 1977. Zajmował się historią gosp. i polit. Śląska Cieszyńskiego (m.in. *Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII–XVIII oraz w pierwszej połowie XVIII w.*, 1966). Następnie podjął badania ruchów i procesów nar.: *Wybory i świadomość społeczna na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku* (1966), *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu* (1975, wyd. ang. 1980, wyd. II zmienione 1983 pt. *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej...*); jego tezy dotyczące mechanizmów procesów narodotwórczych wywoływały ożywione dyskusje naukowe. Czł. PTH (od 1955 prezes oddziału w Cieszynie). W l. 1982–85 działał w PRON.

A.Br.

CHLEBOWSKI Bronisław (10 XI 1846 Warszawa — 28 III 1918 tamże), historyk literatury i kultury. Uczestnik powstania 1863. Po ukończeniu Szkoły Gł. Warsz. (1868) nauczyciel gimnazjum; od 1909 wykładowca TKN, od 1916 prof. UW. Współzał. (1907) i prezes (1916–18) TN Warsz.; czł. koresp. AU 1914. Współred. *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego...* (1885–1902 red. nacz.), współpracownik *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda,

Encyklopedii Wychowawczej, *Poradnika dla Samouków*, współred. wydawnictwa *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej* (zbior., od 1906). Badał gł. literaturę XVI–XVII w. (*Jan Kochanowski w świetle własnych utworów*, 1884; *Mikołaj Rey jako pisarz*, 1905) i XIX w. (*Zygmunt Krasiński*, 1909). Historię literatury ujmował szeroko jako dzieje piśmiennictwa z zakresu humanistyki, na bogatym tle kult., polit. i ekon.-społ. epoki. Jego najważniejsze dzieło to *Literatura polska 1795–1905 jako główny wyraz życia narodu po utracie niepodległości* (wyd. pośmiertne 1923), traktowana jako dopełnienie *Historii literatury niepodległej Polski* I. Chrzanowskiego. Dążył do uchwycenia cech osobowości pisarza poprzez wszechstronną analizę jego dzieł; uwydatniał wpływ czynnika regionalnego i etnogr. na treść i formę utworów. Zajmował się też historią Warszawy (*Warszawa za Władysława IV*, 1909; *Warszawa za książąt mazowieckich*, 1911). *Pisma* (t. 1–4 1912).

PSB; Z. Szmydtowa, *Bronisław Chlebowski*, w: taż, *Studia i portrety*, Warszawa 1969, także w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974. S.Ch.

CHŁĘDOWSKI Kazimierz, pseud. **Ignotus, Kalasanty Kruk** i inne (23 II 1843 Lubatówka k. Krosna — 20 III 1920 Wiedeń), historyk kultury XV–XVIII w., eseista, powieściopisarz, działacz polityczny. Studiował na uniw. w Pradze i na UJ (doktorat 1867). Od 1867 urzędnik we Lwowie (sekr. Rady Szkolnej Krajowej), od 1881 urzędnik ministerialny w Wiedniu, 1899–1900 min. dla Galicji w rządzie Austro-Węgier. Czł. AU 1907. Równolegle z karierą urzędniczą próbował sił w literaturze (bez powodzenia), w publicystyce i eseistyce. Współpracował m.in. z „Bibl. Warsz.", „Dziennikiem Lit." i „Gazetą Lwow.", dając się poznać wcześnie jako zwolennik i propagator pozytywizmu. Zajmował się dziejami kultury pol. (zbiór szkiców *Królowa Bona*, t. 1–2 1876, wyd. IV 1960), a następnie historią i kulturą Włoch i Francji XV–XVIII wieku; od 1901 prowadził wielokrotnie poszukiwania muzealne, bibl. i archiwalne we Włoszech. Kolejno publikował studia: *Siena* (1904, wyd. III 1960), *Dwór w Ferrarze* (1907, wyd. IV 1958), *Rzym. Ludzie Odrodzenia* (1909, wyd. IV 1957), *Rzym. Ludzie Baroku* (1912, wyd. III 1957), *Rokoko we Włoszech* (1915, wyd. IV 1959), *Historie neapolitańskie* (1918, wyd. III 1959), *Ostatni Walezjusze* (1920, wyd. II 1958). W pracach tych wykazał wielkie znawstwo kultury i obyczaju badanej epoki, erudycję i talent narracyjny, choć nie uniknął nieścisłości historycznych. Pozostawił wspomnienia *Z przeszłości naszej i obcej* (1935) oraz wartościowe *Pamiętniki* (t. 1–2 1951, wyd. II 1957).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13. M.W.

CHMAJ Ludwik (15 II 1888 Głogów k. Rzeszowa — 23 X 1959 Warszawa), historyk filozofii, badacz teorii pedagogicznych. Po doktoracie (1912) i habilitacji (1930) na UJ był nauczycielem szkół średnich w Krakowie. Od 1938 kier. katedry pedagogiki na USB w Wilnie. Podczas II wojny świat. przebywał w Wilnie, 1944–54 w ZSRR. Od 1955 prof. zw. w Inst. Filozofii i Socjologii PAN. Zajmował się historią i filozofią idei w XVII w., teorią pedagogiki i zagadnieniami kultury w filozofii współczesnej; był tłumaczem dzieł Descartesa, znawcą filozofii kartezjańskiej. Jego prace hist. (*Samuel Przypkowski na tle prądów religijnych XVII w.*, 1927; *Bracia polscy — ludzie, idee, wpływy*, 1957; *Faust Socyn 1539–1604*, 1963) odegrały dużą rolę w badaniach nad racjonalizmem rel. w Polsce XVII w. Autor prac z dziedziny pedagogiki. H.W.

CHMARZYŃSKI Gwido (20 VII 1906 Nakło n. Notecią — 30 VII 1973 Kamień Pomorski), historyk sztuki. Studiował na UW i na Uniw. Pozn. (u S. Dettloffa, doktorat 1932). Po 1950 wykładowca historii sztuki średniow. na Uniw. Pozn., potem na UMK w Toruniu; prof. zw. od 1955. Znawca kultury i sztuki średniowiecza eur. i na tym tle sztuki pol. (*Sztuka w Toruniu*, 1934; *Wielkopolska plastyka gotycka*, 1936). Pod jego redakcją ukazała się praca *Sztuka polska czasów średniowiecznych* (1953).

H.F.-P.

CHMIEL Adam (24 XII 1865 Słomniczki k. Miechowa — 13 II 1934 Kraków), historyk, archiwista, historyk sztuki, heraldyk, sfragistyk. Studiował na UJ historię, literaturę, geografię. Pracownik, a od 1917 dyr. AAD m. Krakowa. Historiograf UJ (1901–35). Współzał. i czł. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (od 1896); czł. koresp. PAU (od 1925); dr h.c. UJ (1933). Badacz przeszłości Krakowa, autor ponad 200 prac, m.in.: *Rachunki dworu królewskiego 1544–67* (1911), *Pieczęcie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie* (1917), *Rzeźnicy krakowscy* (1931), *Szkice krakowskie* (1939–47; książka wydrukowana z przedwojennego składu, uratowanego przez Drukarnię Anczyca). Publikował też wydawnictwa źródłowe i prace z dziedziny bibliologii (m.in. prowadził badania nad oprawami rkpsów i starych druków).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Krak." 1935.

H.W.

CHMIELOWSKI Benedykt (20 lub 21 III 1700 na Wołyniu — 7 IV 1763 Firlejów k. Rohatyna na Podolu), pisarz rel., polihistor; ksiądz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po nauce w kolegium jezuickim ukończył seminarium katedralne we Lwowie. Od 1725 proboszcz w Firlejowie, następnie w Podkamieniu, 1761 kanonik katedralny kijowski. Pisarz o mentalności i upodobaniach sarmacko-barokowych, autor dewocyjnych utworów rel.; posiadał ogromną erudycję czerpaną bez krytycyzmu z różnego rodzaju dzieł encyklopedycznych, autorów zarówno staroż. i średniow. (Pliniusz, św. Izydor z Sewilli, Wincenty z Beauvais), jak nowożytnych (A. Kircher). Jego gł. dziełem było kompendium encyklopedyczne pt. *Nowe Ateny, albo Akademia wszelkiej sciencyi pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoriału, idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, melancholikom dla rozrywki erygowana...* (t. 1–2 1745–46, wyd. II rozsz. 1754–56; wybór opr. M. i J. J. Lipscy 1966); w zakresie informacji hist., zwł. dotyczących dziejów Polski, Ch. ujawnił typowe cechy sarmackiego historyzmu, np. odnosząc się apologetycznie do „złotej wolności w Polszcze". Dla pokolenia oświeconych *Nowe Ateny...* stały się symbolem saskiego zacofania i obskurantyzmu. Ocena ta i dziś jest przyjęta, choć zaczęto dostrzegać swoisty urok prymitywizmu i naiwności w stylu i sposobie myślenia Ch. Był on także autorem prac hist., pozostałych w rkpsie; wydano z nich pośmiertnie opracowanie heraldyczno-genealogiczne pt. *Zbiór krótki herbów polskich...* (1763).

PSB; J.J. Lipski, wstęp do wyboru: *Nowe Ateny...* Warszawa 1966; H. Rybicka-Nowacka, *„Nowe Ateny" Benedykta Chmielowskiego. Metoda, styl, język*, Warszawa 1974.

J.J.

CHMIELOWSKI Piotr (9 II 1848 Zawadyńce na Podolu — 22 IV 1904 Lwów), historyk i krytyk literatury pol., działacz oświatowy. Wywodził się ze zubożałej rodziny ziemiańskiej. Ukończył studia filol. i filoz. w Szkole Gł. Warsz. i na ros. UW; wykształcenie uzupełnił na uniw. w Lipsku (doktorat 1874). Do

1898 przebywał w Warszawie, utrzymując się gł. z pracy nauczycielskiej. Pozytywista; wierny idei niepodległości Polski, przeciwny ugodzie z zaborcą. W 1882 zrezygnował z nominacji na doc. na ros. UW, kiedy min. oświaty cofnęło pozwolenie na wykładanie po polsku historii literatury polskiej. Współpracownik „Przegl. Tygodniowego", „Opiekuna Domowego" i „Bibl. Warsz."; 1882–97 red. „Ateneum", czołowego czasopisma nauk. w zaborze ros.; wykładowca tajnych kompletów. Od 1903 prof. historii literatury pol. na Uniw. Lwow. (przed śmiercią pracował tylko jeden semestr). Czł. AU (koresp. 1893, czynny 1902). Jego obfita twórczość nauk., kryt. i publicyst. (ponad 2000 druków zwartych, artykułów prasowych, recenzji i notatek) powstawała pod wpływem pozytywist. dyrektyw metodol., tj. przekonania o decydującym znaczeniu środowiska przyrodn. i społ. dla życia i twórczości pisarzy i myślicieli. Jako historyka literatury interesował go zwł. wiek XIX; wiele z jego starannie udokumentowanych studiów biogr. miało charakter pionierski (*Adam Mickiewicz. Zarys biograficzno-literacki*, 1886; *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys biograficzno-literacki*, 1888; *Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza*, 1898). W swych pracach starał się oddawać klimat intelektualny epoki; oceny formułował oszczędnie, opierając się na liberalno-demokr. systemie wartości (*Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi*, „Ateneum" 1883, wyd. osobne ocenzurowane 1896). Pisywał też rozprawy teoretyczne (*Metodyka historii literatury polskiej*, 1899). Był autorem syntez: *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu* (1881, wznow. aktualizowane do 1898), *Historia literatury polskiej* (t. 1–6 1899–1901).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13; bibliografia prac w: P. Chmielowski, *Pisma krytycznoliterackie*, t. 2, Warszawa 1961 (opr. J. Świerzowicz); J. Kulczycka-Saloni, *Piotr Chmielowski 1848–1904*, w: *Z dziejów polonistyki warszawskiej* (zbior.), Warszawa 1964.

A.Sz.

CHOCISZEWSKI Józef, pseud. **Tworzymir** (28 II 1837 Chełst k. Czarnkowa w Wielkopolsce — 11 XI 1914 Gniezno), wydawca, księgarz, popularyzator historii, działacz nar. i społ. na Śląsku i w Wielkopolsce. Samouk. Wydawca i red. czasopism, m.in. w Cieszynie („Gwiazdka Cieszyńska"), Chełmnie, Poznaniu, Gnieźnie. Autor ponad 300 książek (także beletrystycznych) popularyzujących gł. historię Polski i tradycję lud.; szczególną poczytność zyskały: *Dzieje narodu polskiego dla ludu polskiego i młodzieży* (1869, następnie 9 wyd. w kraju oraz 1903 i 1925 w Chicago), *Mała historia Polski dla dzieci i młodzieży z obrazkami* (1873, następnie 17 wyd.).

PSB; W. Sobkowiak, *Józef Chociszewski*, Gniezno 1937.

M.F.

CHODAKOWSKI DOŁĘGA Zorian → Czarnocki Adam.

CHODYKIEWICZ Klemens (21 III 1715 Lwów — 20 X 1797 Chodorków), teolog, historyk Kościoła; dominikanin (od ok. 1730). Studiował teologię (uzyskał doktorat); po przyjęciu święceń kapłańskich przebywał 1746–49 w Rzymie. Pełnił liczne funkcje kościelne w prowincji ruskiej (przeor klasztorów, m.in. we Lwowie i Bohorodczanach). Autor książek dewocyjnych, homilii i żywotów świętych; opr. zarys dziejów zakonu dominikanów na Rusi (*De rebus gestis in prov. Russiae Ordinis Praedicatorum*, cz. 1 1780; cz. 2 zaginęła), którego wartość polega obecnie na zawartym w nim materiale źródłowym.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 6 cz. 1.

K.Sz.

CHODYNICKI Ignacy (28 II 1786 Chodorów — 11 XII 1847 Lwów), historyk; karmelita (od 1809). W 1811 przyjął święcenia kapłańskie. W zakonie doszedł do godności sekr. prowincji. Był samoukiem, posiadał dużą hist. erudycję. Najważniejszym jego dziełem był bio-bibliogr. *Dykcjonarz uczonych Polaków zawierający krótkie rysy ich życia i szczególnie wiadomości o pismach i krytyczny rozbiór ważniejszych dzieł...* (t. 1–3 1833, reprint 1974). Był jednym z pierwszych historyków Lwowa; jego *Historia stołecznego królestwa Galicji i Lodomerii miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych*, oparta na *Kronice* J.B. Zimorowica, miała parę wyd. (1829, 1865, fragmenty w przekł. niem.). Zajmował się również historią zakonu karmelitańskiego na ziemiach pol., poświęcona temu była jego ostatnia praca *Wiadomość historyczna o fundacjach klasztorów zakonu karmelitańskiego niegdyś w Polsce i Litwie, a później pod panowaniem Austrii, Rosji i Prus zostających* (1846 lub 1849). Opublikował także pracę o charakterze kompilacyjnym *Dzieje historyczno-polityczne Europy i innych części świata na początku wieku XIX* (cz. 1–6 1817–20).

PSB.

A.G.-K.

CHODYNICKI Kazimierz (31 III 1890 Warszawa — 14 V 1942 tamże), historyk Europy Wsch., badacz historiografii. Po studiach na UJ w Krakowie (doktorat 1914) był nauczycielem historii w Warszawie (1915–18 ewakuowany do Moskwy), następnie pracował jako urzędnik archiwum. Habilitował się 1920 na UW, po czym związał się z USB w Wilnie: doc., 1921 prof. nadzw., 1924 prof. zw. historii średniow. i nauk pomocniczych. Zał. i pierwszy red. „Ateneum Wil." (1923–28). Od 1928 prof. historii Europy Wsch. na Uniw. Pozn., czł. koresp. PAU. Na pocz. II wojny świat. uwięziony jako zakładnik na Pawiaku (od końca 1939 do 4 IV 1940). Po zwolnieniu wykładał na tajnych kompletach UW i Uniw. Ziem Zachodnich. Zmarł na gruźlicę, której nabawił się w więzieniu. Autor licznych artykułów dotyczących dziejów Litwy, a zwł. historii Kościoła na Litwie, następnie prac o dziejach Kościoła prawosławnego (przyczynki oraz gł. dzieło *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, 1934). Autor rozdziału *Początek dziejów nowożytnych 1492–1559*, w: *Wielka historia powszechna* (t. 5 cz. 1 1938). Spośród innych jego prac wyróżnia się książka *Poglądy na zadania historii w epoce Stanisława Augusta* (1915), funkcjonująca do dziś w historiografii.

K. Pietkiewicz, *Kazimierz Chodynicki*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

H.W.

CHODYŃSKI Adam Antoni (16 XII 1832 Kalisz — 24 V 1902 tamże), prawnik, historyk regionalista. Brat Stanisława i Zenona Ch. Choć nie ukończył studiów prawniczych, pracował jako adwokat, notariusz i obrońca konsystorski. Związany z Kaliszem, gdzie mieszkał prawie całe życie, napisał wiele prac, gł. przyczynków, o dziejach miasta i okolicznych miejscowości, opartych na materiałach źródłowych dziś już nie istniejących, np. *Dawne ustawy m. Kalisza* (1875), *Kieszonkowa kroniczka historyczna miasta Kalisza* (1885), artykuły w *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda i *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego...* (1880–97). Zał. i red. „Kaliszanina" (1870–92); publikował też w innych czasopismach.

PSB.

A.Sz.

CHODYŃSKI Stanisław (4 XI 1836 Kalisz — 16 V 1919 Włocławek), histo-

ryk Kościoła; ksiądz. Brat Adama i Zenona Ch. Ukończył seminarium we Włocławku i Akad. Duchowną w Warszawie; 1860 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1866 prof. seminarium włocławskiego (1887–1908 rektor), 1877 kanonik, 1894 dziekan kapituły włocławskiej. Wydał zbiory źródeł i monografie hist.: *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej* (wspólnie z J.N. Fijałkiem, 1900), *Szkoła katedralna włocławska* (1900), *Biskupi sufragani włocławscy* (1906). Kontynuator zapoczątkowanego przez brata Zenona wydawnictwa *Monumenta historica dioecesis Wladislaviensis* (z. VII–XXV 1887–1912) i współpracownik *Encyklopedii Kościelnej* M. Nowodworskiego. Dr h.c. Akad. Duchownej w Petersburgu (1901); czł. koresp. AU 1904; czł.-zał. TN Warsz.; współorganizator i opiekun archiwum kapitulnego i bibl. seminaryjnej we Włocławku.

PSB.

A.Sz.

CHODYŃSKI Zenon (4 XI 1836 Kalisz — 15 V 1887 Włocławek), historyk Kościoła; ksiądz. Brat Adama i Stanisława Ch. Ukończył seminarium we Włocławku i Akad. Duchowną w Warszawie; 1860 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1866 prof. seminarium włocławskiego (1873–87 rektor). Wydawca źródeł do historii Kościoła (gł. statutów synodalnych i akt wizytacyjnych): *Monumenta historica dioecesis Wladislaviensis* (z. I–VI 1881–87), *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* (1890). Współpracownik *Encyklopedii Kościelnej* M. Nowodworskiego.

PSB.

A.Sz.

CHODŹKO Leonard (6 XI 1800 Obork k. Oszmiany — 12 III 1871 Poitiers we Francji), pisarz, historyk, wydawca, polityk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował na wydziale prawa Uniw. Wil., słuchał wykładów J. Lelewela; należał do Tow. Filaretów. W 1826 osiadł w Paryżu, pracował m.in. jako bibliotekarz. Brał udział w życiu polit. Francji i emigracji pol. (współpracował z J. Lelewelem). Czł. Tow. Hist.-Lit. i innych tow. naukowych. Pisał w języku franc., gł. o dziejach sobie współczesnych: *Histoire des Légions polonaises en Italie...* (t. 1–2 1829), biografia T. Kościuszki, rozprawy o powstaniu listopadowym i krak. 1846 (np. *Massacres de Galicie et Cracovie ... en 1846*, 1861); jego prace hist. noszą charakter popularyzatorski, są powierzchowne i często nieścisłe. Zasłużył się przede wszystkim jako propagator kultury Polski i jej historii, publikując — obok prac hist. — wydawnictwa źródłowe (*Recueil des traités...*, 1862), a zwł. encyklopedyczne: C. Malte-Bruna *Tableau de la Pologne...* (t.1–2, Bruksela 1830), zawierające informacje hist., geogr. i statyst. o Polsce, oraz *La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque...* (t. 1–3 1835–42, wyd. VIII 1857), opr. przez „un Société de Littérateurs sous la direction de L. Chodźko"; informatory te stanowiły podstawowe kompendium wiedzy o Polsce dla cudzoziemców. Ch. wydawał prace rodaków na emigracji; publikował mapy Polski. Jego zbiory archiwalne, dokumentujące życie Polaków na emigracji, stały się podstawą Muzeum Nar. Pol. w Rapperswilu; spłonęły w Warszawie 1939 i 1944. Ponadto autor popularnego, wielokrotnie wznawianego podręcznika historii Polski, przeznaczonego dla dzieci emigrantów z Polski (*Histoire populaire de la Pologne*, 1863).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

K.Sz.

CHOJECKI Edmund, pseud. **Charles Edmond** (15 X lub 16 XI 1822 Wiski na Podlasiu — 1 XII 1899 Bellevue pod

Paryżem), pisarz, publicysta polit. i hist., polityk. Ukończył Liceum Warszawskie. Do 1844 m.in. red. „Echa" (dodatku do „Gazety Warsz."), następnie na emigracji, gł. w Paryżu. Uczestnik Zjazdu Słow. w Pradze (1848), sekr. Mickiewiczowskiej „La Tribune de Peuples" (1849). Rzecznik idei rewol.-demokr., 1849–52 wydalony z Francji. Zyskawszy poparcie księcia Ludwika Napoleona, przyszłego cesarza Napoleona III (1856 był sekr. jego stryjecznego brata), wszedł do franc. elity polit. i lit.; 1860 współzał. dziennika „Le Temps". W l. 70-ych stał się modnym franc. pisarzem, autorem licznych dramatów i powieści. We wczesnej publicystyce, gł. w języku pol., podejmował problematykę polit. i historiozoficzną, związaną z sytuacją Polski i krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Na łamach „Revue indépendente" dowodził znaczenia i staroż. rodowodu słow. narodów. Zafascynowany ruchem czeskich „budzicieli", opublikował studium *Czechia i Czechowie przy końcu pierwszej połowy XIX stulecia* (t. 1–2, Berlin 1846–47), ukazując hist. rodowód tego ruchu. Po wygaśnięciu Wiosny Ludów napisał esej polit. *Rewolucjoniści i stronnictwa wsteczne* (Berlin 1849, wznow. 1865), w którym zawarł analizę przebiegu wydarzeń 1846–48 na ziemiach pol. na tle rewolucji w Europie, uznaną współcześnie za „mistrzowską" i „proroczą" (L. Zienkowicz).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

J.J.

CHOJECKI LUBICZ Karol (ok. 1740 prawdopodobnie w Małopolsce — po 1791 Warszawa?), pamiętnikarz. Szlachcic małopol.; konfederat barski, czł. jednej z trzech lokalnych konfederacji: krak., sandomierskiej lub sanockiej; 1768 w konfederackiej załodze Krakowa, po zdobyciu miasta przez Rosjan wzięty do niewoli i zesłany wraz z całą załogą na Syberię; przymusowo wcielony do wojska ros., brał udział w tłumieniu powstania Pugaczowa; 1776 uciekł do Polski; podczas Sejmu Wielkiego związany z J. Potockim, występował jako publicysta w obronie Konstytucji 3 maja. Autor pamiętnika *Pamięć dzieł polskich, podróż i niepomyślny sukces Polaków* (1789, wyd. w Drukarni Wolnej J. Potockiego; wyd. II 1790 pt. *Polak konfederat przez Moskwę na Syberię zaprowadzony*; wznow. 1992), w którym opisał życie i martyrologiczne losy jeńców konfederackich na Syberii, zetknięcie z życiem i kulturą syberyjskich ludów; w sposób barwny i dramatyczny przedstawił swoją ucieczkę do Polski.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; W. Turek, *Wstęp*, w: K. Lubicz Chojecki, *Pamięć...*, Gdańsk 1992.

J.J.

CHOJNACKI Mieczysław (13 X 1900 Odessa — 13 I 1978 Warszawa), historyk wojskowości, muzeolog, archiwista. Ukończył studia hist. na UW (doktorat 1932). Pracował m.in. w Archiwum Skarbowym, Muzeum Wojska Pol. i Muzeum Nar., po 1945 w Muzeum Wojska Pol. i w AGAD (1952–69), gdzie opr. m.in. *Inwentarz akt Komisji Rządowej Wojny 1814–1858* (1967). Badał historię wojskowości pol., gł. w okresie Ks. Warsz. i Król. Pol. oraz powstania listopadowego. Autor biografii *Generał Ludwik Bogusławski 1773–1840* (1975) oraz popularnego zarysu *Wojsko Królestwa Polskiego 1815–1831* (1961).

A.B.

CHOJNACKI Władysław, pseud. **Józefa Kamińska** (22 VI 1920 Warszawa — 2 VII 1991 tamże), historyk, badacz dziejów Prus Wsch. i Pomorza, bibliograf pol. druków konspiracyjnych. W czasie okupacji niem. studiował na tajnym Uniw. Ziem Zach.; działał w konspiracji. Doktoryzował się 1951 na Uniw. Poznańskim. Od 1953 pracownik

IH PAN, od 1965 kier. Zakładu Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX w.; pod jego red. wydano (wyzyskując materiały zebrane przez S. Płoskiego) *Bibliografię historii Polski XIX w.*, t. 2: *1832–1864* (cz. 1–4 1968–83). Habilitował się 1967 na Uniw. Wrocł., prof. nadzw. 1975, prof. zw. 1991. Znawca dziejów Warmii i Mazur. Opr. *Słownik polskich nazw miejscowości w b. Prusach Wschodnich i na obszarze b. Wolnego Miasta Gdańska...* (1946), opublikował *Sprawy Mazur i Warmii w korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego* (1952), wybór źródeł *Mazury i Warmia 1800–1870* (1959) oraz *Bibliografię polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530–1939* (1966). Autor *Szkiców z dziejów polskiej kultury na Mazurach i Warmii* (1983), współautor *Historii Pomorza* (t. 1–2 1969–84). Przez wiele lat współpracował z Ośrodkiem Badań Nauk. im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie (czł. Rady Nauk., czł. hon.). Kolekcjoner pol. publikacji podziemnych okresu okupacji niem., wydał *Bibliografię zwartych druków konspiracyjnych... w l. 1939–1945* (1970); pod pseud. Józefa Kamińska wydał *Bibliografię publikacji podziemnych w Polsce: 13 XII 1981 — VI 1986* (Paryż 1988); pozostawił kartotekę antykomunist. druków konspiracyjnych dotyczących kresów wsch. z l. 1939–41 i 1944–57; pracami tymi zyskał sobie miano „Estreichera podziemia". Zajmował się też historią Polonii; opr. *Dokumentację bibliograficzną Polonii zagranicznej w latach 1961–1975* (1976) oraz *Bibliografię kalendarzy polonijnych. 1838–1982* (1984). Czł. PTH i innych tow. naukowych. Otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1974).

Bibliografia prac: „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1992 nr 3–4.

red.

CHOŁODECKI BIAŁYNIA Józef, pseud. **Walenty Ćwik** (22 VIII 1852 Stawki k. Lwowa — 30 I 1935 Lwów), historyk popularyzator. Po ukończeniu prawa na Uniw. Lwow. pracował w instytucjach pocztowych, dochodząc do wysokich stanowisk. Równocześnie zajmował się historią Lwowa oraz dziejami walk o niepodległość Polski w XIX w.; autor wielu artykułów i szkiców (opublikowanych w większości na własny koszt), m.in. *Bukowina. Wzmianka o jej przeszłości i zabytkach* (1884), *Henryk Schmitt. Życiorys spisany na podstawie dokumentów i korespondencji* (1888), *Cmentarz stryjski we Lwowie* (1913), *Lwów w czasie powstania listopadowego* (1930). Działał w wielu stowarzyszeniach, m.in. w Tow. Heraldycznym, Tow. Miłośników Miasta Lwowa. Znawca i miłośnik „starożytności" hist., krytykowany jednak za brak metody badawczej i tajenie źródeł, z których korzystał.

PSB.

Z.R.

CHOŁONIEWSKI, Myszka Ch., Antoni (23 X 1872 Kawsk k. Stryja — 13 V 1924 Bydgoszcz), publicysta społ.-polit., historiozof. Red. „Głosu Narodu" (1914–16, Kraków), zał. i red. „Zmartwychwstania, miesięcznika dla spraw zagadnień narodowych polskich ze szczególnym uwzględnieniem spraw kresowych" (1922). Obrońca praw Polski do Śląska i Pomorza: *Nad morzem polskim* (1912), *Taniec wśród mieczów* (1920). Zwolennik asymilacji Żydów, przeciwstawiał się i antysemityzmowi, i separatyzmowi narodu żyd. (*W sprawie żydowskiej*, 1914). Głośna była jego praca historiozoficzna *Duch dziejów Polski* (1917, wiele wznow., ostatnie 1991), polemizująca z kryt. osądem przeszłości zarówno hist. szkoły krak., jak i pozytywistów warszawskich. Autor zbioru sylwetek pt. *Nieśmiertelni. Fotografie literatów lwowskich* (1898) i biografii *Tadeusz Kościuszko* (1902, wyd. II 1931).

PSB.

H.W.

CHOMĘTOWSKI Władysław (29 IV 1829 Usarzów w Sandomierskiem — 21 V 1876 Warszawa), bibliotekarz, wydawca źródeł, historyk, pisarz. Od 1860 pracował w Bibl. Ordynacji Krasińskich, m.in. kierując z W. Krasińskim od 1868 wydawnictwem Biblioteki. Zapoczątkował edycję serii tekstów źródłowych z jej zbiorów (Bibl. Ordynacji Krasińskich, t. 1–4 1868–72; Bibl. Ordynacji Krasińskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego, t. 1–2 1875–76); opublikował m.in. *Diariusz sejmu piotrkowskiego RP 1565* (1868) i korespondencję J.K. Chodkiewicza (1875). Autor zbeletryzowanych szkiców hist. (m.in. *Przygody księcia Marcina Lubomirskiego według autentycznych źródeł...*, 1867), szkiców i przyczynków do dziejów obyczaju w Polsce (np. *Stosunki domowe i społeczne w XIII wieku*, „Wieniec" 1872). Ogłosił pierwszą próbę syntetycznego zarysu *Dzieje teatru polskiego od najdawniejszych czasów do 1750 roku* (1870).

PSB.

J.J.

CHOTKOWSKI Władysław Longin (15 III 1843 Mielżyn k. Gniezna — 13 VIII 1926 Rabka), historyk Kościoła; ksiądz. Brał udział w powstaniu styczniowym (autor wspomnień *Wyprawa trzemeszneńska w r. 1863...*, 1913). Święcenia kapłańskie przyjął 1866. Studiował filozofię i teologię w Poznaniu, Gnieźnie, w Münster (doktorat z teologii 1882) oraz w Rzymie. Prof. zw. historii Kościoła na UJ 1882; rektor 1891/92 . Czł. koresp. AU 1908. Badacz dziejów reformacji luterańskiej (*Rozszerzenie protestantyzmu na ziemiach polskich pod rządami pruskimi w XVII i XVIII w.*, 1881; *Przyczyny i początki reformacji w Polsce*, 1883; *Marcin Luter*, 1883). Zajmował się też historią Kościoła unijnego (*Dzieje zjednoczenia św. Unii na Białorusi i Litwie w świetle pamiętników Siemaszki*, 1898) oraz stosunkami kościelnymi w Galicji (*Powrót i powtórne zniesienie jezuitów w Galicji 1820–1848*, 1904; *Historia polityczna kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 1–2 1909; *Ks. prymasa Poniatowskiego spustoszenie kościelne w Krakowie*, 1918).

PSB.

Z.R.

CHOWANIEC Czesław (29 I 1899 Stanisławów — 22 III 1968 Paryż), historyk, bibliotekarz. Studiował na UJ (doktorat 1925) i w Szkole Nauk Polit. w Krakowie; kształcił się też w zakresie bibliotekarstwa i archiwistyki. Od 1931 pracował w Bibl. Pol. w Paryżu: od 1933 kustosz, od 1956 kier., od 1964 dyrektor. Wykładowca w Centre d'Études Polonaises de Paris przy Bibl. Pol. (od 1935). W czasie II wojny świat. walczył w Pol. Siłach Zbrojnych, następnie w pol. ruchu oporu we Francji. Po wojnie oprócz pracy w bibliotece wykładał w Centre d'Études Slaves (Sekcja Polska). Wydał *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu* (t. 1 1939). Napisał: *Ormianie w Stanisławowie XVII i XVIII w.* (1928), *Wyprawa Sobieskiego do Mołdawii* (1932).

H.W.

CHRAPOWICKI Jan Antoni (1 X 1612 Podberezie k. Witebska — 3 XI 1685 Łukiszki k. Witebska), polityk, pamiętnikarz. Pochodził z litew. rodziny szlacheckiej wyznania kalwińskiego; 1637 przeszedł na katolicyzm. Ukończył kolegium Nowodworskiego w Krakowie, studiował w Lejdzie i w Padwie. Wielokrotny poseł sejmowy, sekr. król. za Jana Kazimierza, wojewoda witebski od 1669; dyplomata, m.in. brał udział w rokowaniach z Moskwą (1677–78). Autor obszernego *Diariusza* z l. 1656–85 (fragm. 1668–72 wyd. J. Rusiecki 1845; fragm. 1656–69 wyd. T. Wasilewski, t. 1–2 1978–88) zawierającego co-

dzienne zapiski o sprawach zarówno domowych, jak i publicznych; *Diariusz* jest cennym źródłem informacji o środowisku aktywnej politycznie zamożnej szlachty pol. XVII w.

PSB.

A.P.

CHRZANOWSKI Ignacy (5 II 1866 Stok Lacki k. Siedlec — 19 I 1940 Sachsenhausen-Oranienburg), historyk literatury polskiej. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował na ros. UW filologię klas., a także m.in. historię (u A. Pawińskiego, N. I. Karejewa); studia uzupełniające odbył — dzięki ros. stypendium państw. — na uniw. we Wrocławiu (u W. Nehringa), w Berlinie (u A. Brücknera) oraz na Sorbonie i w Collège de France w Paryżu. Po powrocie do Warszawy zrezygnował z kariery na UW (m.in. nie chciał wykładać po rosyjsku) i w l. 1894–1910 uczył w warsz. prywatnych szkołach średnich. Równocześnie zajmował się pracą nauk., uzyskując znaczny dorobek; współpracował z wieloma pismami (1899–1901 red. „Ateneum"), prowadził akcję odczytową, 1905 angażował się w walkę o pol. szkołę publiczną. Czł. AU (koresp. 1906, czynny 1914), współzał. TN Warsz. (1907), czł. TPN Pozn. (zw. 1899, hon. 1927). W 1910 powołany przez wydział filoz. UJ (mimo braku doktoratu i habilitacji) na stanowisko prof. zw. i kier. katedry historii literatury pol. UJ. W nowym środowisku zyskał szybko autorytet jako uczony (dr h.c. UJ 1919, czł. czynny TN Lwow. 1921), uznanie i popularność jako dydaktyk, opiekun i inspirator studentów. Pozytywista, a zarazem romantyk z rodowodu intelektualnego i mentalności, w l. 20-ych zbliżył się do Nar. Demokracji. W okresie sanacji wypowiadał się w prasie przeciw polityce rządu, m.in. przeciw likwidacji autonomii szkół wyższych (w tzw. jędrzejewiczowskiej reformie oświaty). Po podpisaniu 1931 protestu w sprawie brzeskiej, na polecenie min. W. Jędrzejewicza został usunięty z katedry i przeniesiony na emeryturę; dzięki natychmiastowemu mianowaniu przez władze uniw. prof. hon. UJ mógł nadal prowadzić zajęcia. W l. 1934–38 red. „Pamiętnika Literackiego". Na początku okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i wywieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg (gdzie zmarł). Należał do najwybitniejszych i najbardziej popularnych w swoim pokoleniu historyków literatury; biegły w analizie filol. i estet. (uczeń T. Lippsa i F. de Brunetière'a), traktował jednak literaturę przede wszystkim jako „środek i objaw walki o byt narodowy", swoistą formę „dochodzenia narodu do samoświadomości"; poszukiwał w utworach lit. treści ideowo-wychowawczych i patriotycznych, badał także, zwł. we wczesnym okresie, związki utworów lit. z kontekstem innych zjawisk kultury, gł. idei (np. w znanym studium *Chleb macierzysty „Ody do młodości"*, 1919) lub bezpośrednio ze sferą wydarzeń rzeczywistych (np. w szkicu *Spisek koronacyjny w „Kordianie"*, 1923). Ten sposób ujmowania literatury doszedł najpełniej do głosu w największym dziele Ch.: *Historia literatury niepodległej Polski* (1906, wyd. X rozsz. 1930, ok. 20 wznow. do 1994), pomyślanym jako podręcznik, ale mającym cechy oryginalnej syntezy. Na podręczniku tym wychowało się kilka pokoleń pol. inteligencji. W rkpsie pozostała nie ukończona kontynuacja: *Historia literatury porozbiorowej.* Zainteresowania ściśle hist. Ch. wyraziły się w osobnych pracach poświęconych kronikarzom i historykom staropol. (*Marcin Bielski. Studium literackie*, 1906; *Jan Długosz...*, 1938) i romant. (*Joachim Lelewel. Człowiek i pisarz*, 1946), w badaniu przejawów pol. myśli historiozoficznej (prace o P. Skardze i jego *Kazaniach sejmowych*, esej *Mowa Brodzińskiego „O narodowości Polaków" na tle współczesnej ideologii*

patriotycznej, 1915; *Poglądy na przyczyny upadku Polski a chwila bieżąca*, „Rok Pol." 1918 z. 1) oraz w podejmowaniu tematów oświetlających funkcjonowanie świadomości społ. w przełomowych momentach hist. (m.in. głośny esej *Czym był Wirgiliusz dla Polaków po utracie niepodległości?*, 1915), a także w kryt. refleksjach nad konsekwencjami moralnymi relatywizmu hist. (*Upiory myśli historycznej*, „Rzeczpospolita" 1921); w l. 30-ych sformułował własną, moralistyczno-patriotyczną wizję dziejów Polski (*Optymizm i pesymizm polski*, w: *Około wychowania narodowego*, 1932). W całej plejadzie uczniów i kontynuatorów Ch. są także historycy, m.in. K. Chodynicki, W. Czapliński, R. Grodecki.

Bibliografia prac Ignacego Chrzanowskiego..., Lublin 1926; *Prace historyczno-literackie. Księga zbiorowa ku czci Ignacego Chrzanowskiego*, Kraków 1936; S. Pigoń, *Ignacy Chrzanowski [1866–1940]*, w: I. Chrzanowski, *O literaturze polskiej*, Warszawa 1971.

J.J.

CHUDZIŃSKI Antoni (14 VI 1849 Zdziesz w Poznańskiem — 18 III 1907 Brodnica), historyk oświaty i popularyzator historii. Studia filol. ukończył we Wrocławiu. Nauczyciel gimnazjalny w Brodnicy od 1879. Autor prac hist.-krajoznawczych (*Brodnica między 1819 a 1863. Szkic kulturalno-historyczny*, 1898; *Brodnica w XVIII w.*, 1903) oraz popularyzatorskich z zakresu historii staroż. (*O przyczynach upadku cesarstwa rzymskiego*, 1902). Zajmował się też historią szkolnictwa (*Szkoły wyższe w Prusiech i reforma ich w 1901*, 1903; *Gimnazja reformowane systemu frankfurckiego w Prusiech*, 1905).

PSB.

Z.R.

CHWALEWIK Edward (3 VIII 1873 Warszawa — 18 II 1956 Skolimów k. Warszawy), bibliofil i historyk książki, bibliotekarz, znawca exlibrisów. Studiował prawo w Warszawie, Moskwie i Tomsku. W młodości czł. SDKPiL, zesłany na 3 lata do Syberii Wschodniej. Po powrocie (1906) do Warszawy pracował m.in. w Antykwariacie Pol. H. Wildera. W okresie dwudziestolecia międzywojennego i 1945–52 kier. Bibl. Min. Pracy i Opieki Społecznej. Współzał. (1921) i wieloletni sekr. Tow. Bibliofilów w Polsce; współzał. (1924) Tow. Miłośników Exlibrisu. Autor cennego kompendium *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w zestawieniu alfabetycznym według miejscowości* (1916; wyd. II t. 1–2 1926–27) oraz m. in. pracy *Exlibrisy polskie XVI i XVII wieku* (1955).

H.W.

CHWAŁKOWSKI, Chwalkowski, Mikołaj (przed 1645 Wschowa — po 1700), prawnik, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej wyznania ewangelickiego. Studiował prawo we Frankfurcie nad Odrą. Pozostawał w służbie książąt kurlandzkich, m.in. od 1670 jako rezydent na dworze polskim. Autor dzieł prawniczych i hist., np.: *Ius publicum Regni Poloniae* (Królewiec 1676, wyd. III 1685), *Singularia quaedam Polonica* (1686) — opis niektórych ważniejszych wypadków z dziejów Polski, *Effata regum Poloniae* (1694) — krótki rys dziejów Polski do abdykacji Jana Kazimierza. Jego prace hist. mają charakter chronol.-przyczynkarski; prace prawnicze ocenili kryt. K. J. Hartknoch i J. A. Załuski. Wg O. Balzera „położył właściwy nacisk na potrzebę nauki historii prawa".

PSB.

R.S.

CHYBIŃSKI Adolf (29 IV 1880 Kraków — 31 X 1952 Poznań), historyk muzyki polskiej. Studiował na uniw. w Mo-

nachium. W okresie międzywojennym prof. UJK we Lwowie, po 1945 prof. uniw. w Poznaniu. Zajmował się gł. dziejami dawnej muzyki pol.; opublikował m.in. pracę *Bogurodzica pod względem historyczno-muzycznym* (1907), biografie kompozytorów: G. G. Gorczyckiego (1928), Wacława z Szamotuł (1948), M. Karłowicza (1949) oraz *Słownik muzyków dawnej Polski do roku 1800* (1949).

Adolf Chybiński... wspomnienia (zbior.), Kraków 1959 (tu bibliografia prac). M.P.-J.

CHYLIŃSKI Michał (1853 Stanisławów — 19 VI 1925 Kraków), polityk, pedagog, publicysta, historyk. Po studiach na Uniw. Lwow. (pod kier. A. Małeckiego i K. Liskego) nauczyciel gimnazjalny w Krakowie i Nowym Sączu. Red. „Czasu" 1892–1904. Czł. rady miejskiej Krakowa, wiceprezydent 1904–07. Czł. Stronnictwa Prawicy Narodowej. Autor popularnego podręcznika dla szkół średnich: *Dzieje ojczyste ze szczególnym uwzględnieniem historii Galicji* (1879) — opartego na *Dziejach Polski...* M. Bobrzyńskiego. Ważniejsze prace: *Hugo Kołłątaj wobec Targowicy. Ustęp z politycznych dziejów Polski od r. 1792–1794* (1875), *Hipoteza o Haliczu Słowackim, szkic krytyczny z XII wieku* (1878), *Pamflet Falkenberga. Ustęp z dziejów krzyżacko-polskich* („Ateneum" 1878).

PSB. T.T.

CIAŁOWICZ Jan (II 1895 Rymanów — 3 X 1967 Kraków), historyk wojskowości; pułkownik. Brał udział w I i II wojnie światowej. Od kapitulacji Warszawy 1939 przebywał do 1945 w obozach jenieckich (pełnił istotne funkcje w konspiracyjnych dowództwach obozów; 1941 był aresztowany przez gestapo). Po powrocie do kraju zajmował się gł. pisarstwem hist. dotyczącym wojskowej przeszłości Polski; w wielu rozprawach polemizował z A. Garlickim, J. Łojkiem, W. Iwanowskim. W 1966 uzyskał doktorat za pracę *Polsko-francuski sojusz wojskowy* (wyd. 1971). Wybór jego artykułów wydał H. Bułhak *Od Kościuszki do Sikorskiego* (1972, tu bibliografia prac). H.W.

CICHOWICZ Augustyn, pseud. **Gustaw Ochwicz** (19 VI 1901 Łódź — 20 I 1922 Warszawa), historyk wojskowości. Uczestnik powstania wielkopol. 1918–19 oraz wojny pol.-radz. 1919–20. Jako 16-letni uczeń publikował swe pierwsze artykuły hist.; studiował na Uniw. Pozn. i UW, pełniąc równocześnie funkcję mł. asystenta. W ramach służby w Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawniczym współpracował z W. Tokarzem. Badał gł. dzieje wojskowości XIX w.; napisał m.in. *Rok 1809* (1918) i *Zdobycie Zamościa* (1920); pośmiertnie wydano *Wybór pism historyczno-wojskowych* (1923, tu bibliografia). H.W.

CICHOWSKI Henryk (21 VII 1892 Skórnice na Kielecczyźnie — 4 V 1936 Kraków), historyk; ksiądz. Brat Kazimierza C., działacza KPP. Studiował prawo, filozofię i teologię w Dorpacie, Innsbrucku, Warszawie. Doktoryzował się 1925 w Papieskim Inst. Wsch. i 1928 na UJ. Od 1926 wykładowca Inst. Misyjnego w Lublinie i zast. prof. KUL; od 1928 zast. kier. katedry historii Kościoła UJK we Lwowie; 1930/31 prof. Seminarium Duchownego w Pelplinie. Od 1932 kapelan klasztoru bonifratrów w Katowicach, później w Cieszynie; 1935 złożył śluby zakonne u reformatów w Wieliczce (imię zakonne Andrzej). Autor prac hist., m.in. *Ks. Stanisław Sokołowski a Kościół Wschodni* (1929) oraz szkicu syntetycznego *Historia nauk teologicz-*

nych w Polsce („Collectanea Theologica" 1936).

PSB; bibliografia prac: „Nasza Przeszłość" 1971.

H.W.

CIECIERSKI Faustyn (1760 na Warmii — 1832 Poporcie na Wileńszczyźnie), spiskowiec, pamiętnikarz; dominikanin. Studiował filozofię i teologię na Uniw. Wil. (doktorat ok. 1780). Wykładał w szkołach dominikańskich. Współorganizator insurekcji 1794 na Litwie; 1797 stanął na czele spisku Asocjacja Wil. (odgałęzienie lwow. Zgromadzenia Centralnego), za co został zesłany wyrokiem ros. Senatu na katorgę na Syberii. Po powrocie do kraju 1801 (na mocy amnestii Aleksandra I) m.in. 1818–27 prowincjał, pod koniec życia wizytator zakonu. Najcenniejszym jego dziełem jest *Pamiętnik...* (1865, wyd. A. Bielowski) z l. 1797–1801, przedstawiający los katorżników w kopalniach nerczyńskich. Napisał też *Dziennik wizytatora* (1905), ukazujący obraz wsi białoruskiej i litew. z pocz. XIX w., oraz *Kronikę litewską* (po łacinie), dotyczącą gł. dziejów litew. prowincji dominikanów i współczesnych mu ważniejszych wydarzeń na Litwie (rkps).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; A. Miller, *Pierwsza porozbiorowa konspiracja litewska. Spisek ks. Ciecierskiego...*, Kraków 1936.

J.Jas.

CIESZKOWSKI August (12 IX 1814 Sucha na Podlasiu — 12 III 1894 Poznań), filozof, historiozof, polityk, edytor źródeł. Pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej. Studiował na UJ i na Uniw. Berlińskim (pod kier. K. L. Micheleta); doktorat uzyskał na uniw. w Heidelbergu. Współzał. „Bibl. Warszawskiej". W 1847 osiadł w Poznańskiem. Zał. (1857) i pierwszy prezes (do 1867) pozn. TPN. Czł. AU od 1873. W l. 1848–62 poseł na sejm pruski. Był gł. przedstawicielem pol. „filozofii narodowej"; na jej podłożu stworzył historiozofię o teistycznym charakterze (uważał, że epoki w dziejach ludzkości wiążą się z eschatologią religii chrześc.), której zasady wyłożył najpełniej w pracach *Prolegomena do historiozofii* (wyd. niem. 1838, przekł. pol. 1908) oraz *Ojcze nasz* (t.1 1848; pośmiertnie t. 2–4 1899–1906). Opublikował dwie edycje źródłowe: *Acta Vladislao Jagiellonide regnante* (1890) i *Litterae ambaxatorum venetorum apud regem Poloniae ab anno 1574 usque ad annum 1606* (Wenecja 1892–1902). Interesował się również zagadnieniami ekon. i podejmował działalność społ.; założył wyższą szkołę rolniczą w swym majątku w Żabikowie (1867–77; zamknięta przez rząd pruski).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

K.Sz.

CIEŚLAK Tadeusz (14 X 1917 Wanne-Eickel w Westfalii — 18 XI 1985 Warszawa), historyk, archiwista. Studiował prawo, socjologię i historię (pod kier. K. Tymienieckiego) na Uniw. Poznańskim. W l. 1938–39 kier. Delegatury Zarządu Okręgu Pomorskiego Pol. Związku Zach. w Gdyni. Podczas okupacji niem. za działalność konspiracyjną więziony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Działacz PPR, następnie PZPR. Związany kolejno z UMK w Toruniu (doktorat 1947), UŁ, PAN (kier. Zakładu Stosunków Pol.-Radz.); prof. nadzw. 1955, prof. zw. 1965. Dyr. Dep. Archiwum MSZ 1954–62; rektor i wykładowca historii stosunków międzynar. i historii dyplomacji pol. w Szkole Gł. Służby Zagranicznej. Dyr. Inst. Kultury Pol. w Londynie 1972–74. Od 1974 w IH PAN (habilitacja 1977). Interesował się dziejami Pomorza, krajów skandynawskich oraz historią dyplomacji polskiej. Ważniejsze prace: *Z dziejów prasy polskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie zaboru pruskiego* (1964), *Polska —*

Skandynawia w XIX i XX w. Szkice historyczne (1973), *Historia Finlandii* (1983).

T.T.

CIOŁKOSZ Adam (5 I 1901 Kraków — 1 X 1978 Londyn), polityk, publicysta, historyk. Ukończył prawo na UJ i Szkołę Nauk Polit. w Krakowie. Jeden z przywódców socjalist. organizacji młodzieżowych, działacz PPS; 1928–33 poseł na sejm, czł. opozycji parlamentarnej; uwięziony 1930, sądzony w procesie brzeskim, skazany (1933) na 3 lata więzienia (odsiedział rok); od 1931 czł. Rady Nacz. i CKW PPS; od 1936 kierował PPS w Krakowskiem. Od 1939 za granicą: czł. I i II Rady Nar., przedstawiciel PPS-WRN na obczyźnie, krytyczny wobec polityki W. Sikorskiego i S. Mikołajczyka. Po II wojnie świat. pozostał na emigracji. W l. 1947–57 przewodn. PPS w Wielkiej Brytanii, 1944–59 red. nacz. „Robotnika", 1957–59 przewodn. Rady Centralnej PPS, 1956–59 i 1963–66 przewodn. Egzekutywy Zjednoczenia Nar. (p.o. rządu na uchodźstwie), 1960–78 stał na czele legalistycznej organizacji PPS. Współred. polit.-hist. pism „Polemiki" (1964–69) i „Lewy Nurt" (1966–70). Zajmował się tłumaczeniami (m.in. *Rozmowy ze Stalinem* M. Dżilasa, *Rewolucja rosyjska* R. Luksemburg, *Wielka czystka* A. Weissberga-Cybulskiego). Książki swe publikował gł. w Londynie, artykuły m.in. w „Zeszytach Hist." (Paryż) i „Wiadomościach" (Londyn). Jako socjalista ostro zwalczający ideologię i politykę komunizmu często posługiwał się argumentami zaczerpniętymi z historii tego ruchu, co tworzyło niepowtarzalny charakter jego publicystyki; pisał rozprawy (np. *Od Marksa do Chruszczowa*, 1962) oraz wiele szkiców, artykułów, polemik, z których część weszła do tomu *Walka o prawdę* (1983). Zajmował się historią międzynar. ruchu robotn.; z tego zakresu opublikował m.in. opracowania: *Róża Luksemburg a rewolucja rosyjska* (Paryż 1961), *Karol Marks a powstanie styczniowe* (1963). Podejmował kilkakrotnie problemy z historii stosunków pol.-żyd., np. *Opór zbrojny w getcie warszawskim* (1963, wspólnie z T. Pełczyńskim). Najważniejszym hist. dziełem C. jest napisany wspólnie z żoną Lidią *Zarys dziejów socjalizmu polskiego* (t. 1–2 1966–72), obejmujący okres od 1831 do l. 70-ych XIX w. (następnych tomów nie zdołał ukończyć); dzieło to odznacza się szczegółowością i gruntownym wykorzystaniem źródeł znajdujących się w Londynie i Paryżu; ukazuje radykalny nurt emigracji na tle eur. i jego stosunki z socjalistami innych krajów; zgodnie z zamysłem autorów unika doraźnych komentarzy czy polemik politycznych. C. napisał ponadto kilka obszernych szkiców biogr., które wzbogacał własnymi wspomnieniami: *Ludzie PPS* (1967, wyd. krajowe w obiegu niezależnym 1981), *Wanda Wasilewska* (1977). Opracowaniem hist. z elementami wspomnień są *Kartki z przeszłości* („Zeszyty Hist." 1980). Otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1973).

Adam Ciołkosz. Polityk — pisarz — historyk socjalizmu (zbior.), Londyn 1972.

A.F.

CSATÓ Edward (19 XII 1920 Olszanica k. Leska — 27 IV 1968 Toruń), krytyk teatralny i eseista. Studiował filologię pol. na UJK we Lwowie. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939. Okres wojny spędził w Wilnie (podczas okupacji niem. studiował na tajnym uniw.). Od 1945 w Łodzi, następnie w Warszawie; od 1952 do końca życia red. pisma „Teatr", inicjator (1959) i red. corocznego „Almanachu Sceny Polskiej". Od 1949 wykładowca warsz. PWST, od 1962 także wykładowca UMK w Toruniu (habilitacja 1964). Od 1958 sekr. generalny Pol. Ośrodka Międzynar. Inst. Teatralnego (ITI). Należał do najwybitniejszych w

okresie powojennym krytyków teatralnych, ogłosił wiele zbiorów recenzji i esejów; zawarte w nich oceny i analizy aktualnych zjawisk artyst. podbudowane są rozległą i rzetelną wiedzą hist. (*Dwie strony rampy*, 1956) i historycznolit. (*Szkice o dramatach Słowackiego*, 1960). Napisał syntetyczny zarys *Polski teatr współczesny pierwszej połowy XX wieku* (1967); jego najważniejszym dziełem było studium *Leon Schiller* (1968), ukazujące dorobek twórczy największego inscenizatora pol. na tle dziejów teatru XX wieku.

M.P.-J.

CURICKE Reinhold (12 I 1610 Gdańsk — 2 IV 1667 tamże), prawnik, historyk Gdańska. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował prawo w Rostocku i Królewcu. Sekr. gdańskiej Rady Miejskiej 1638. Na podstawie badań w archiwum miejskim opr. 1638–42 *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung* (1687), traktat zawierający opis dziejów miasta z uwzględnieniem tła społ., gosp. i religijnego. Do problematyki hist. nawiązywał też w dziełach prawniczych (*Commentarius iuridico-historico-politicus de Privilegis*, 1652) i polemikach rel. (*Verbesserter historischer Auszug von Verenderung der Religion*, 1652), w których bronił stanowiska kalwińskiej mniejszości w Gdańsku. Teoretyk prawa morskiego.

H.L.

CYBULSKI Wojciech (10 IV 1808 Konin k. Lwówka w Poznańskiem — 16 II 1867 Wrocław), slawista, krytyk i historyk literatury. Studiował historię i filologię klas. na uniw. w Berlinie (słuchacz G.W. Hegla) z przerwą 1830–36 spowodowaną udziałem w powstaniu listopadowym oraz uwięzieniem w Rosji, następnie w Prusach. Po doktoracie (1838) i habilitacji (1841) na uniw. w Berlinie był tam do 1860 prof. literatur słow. (nadzw. 1842, zw. 1859). Uczestnik Zjazdu Słow. 1848 w Pradze, poseł do sejmu pruskiego. W l. 1860–67 prof. i kier. katedry slawistyki na uniw. we Wrocławiu; kurator studenckiego Tow. Lit.-Słowiańskiego. Rzecznik niezawisłości narodów słow., znawca ich dziejów i kultury, głosił tezę o istotnym znaczeniu Słowian dla pełnego wykształcenia się „europejskiej cywilizacji". Opublikował m.in. rozprawę *Die letzte Revolution Polens...* (Berlin 1846). W badaniach lit. rzecznik romant. historyzmu. Zajmował się gł. twórczością A. Mickiewicza. Autor pierwszego syntetycznego zarysu literatury romant. w Polsce pt. *Odczyty o poezji polskiej w pierwszej połowie XIX w.* (t. 1–2 1870, wyd. niem. oryginału 1881).

PSB; J. Jachimek, *Wojciech Cybulski jako krytyk i historyk literatury*, Poznań 1930 (tu bibliografia prac); B. W. Januszewski, *Wojciech Cybulski*, Wrocław 1974.

M.F.

CYNARSKI Jan, pseud. **Jan Krzesławski** (22 V 1882 Warszawa — 12 XII 1943 Oświęcim), działacz i historyk PPS. Studiował historię na ros. UW, naukę kontynuował na uniw. w Kazaniu. Od 1904 w PPS (przejściowo 1906–07 w PPS-Lewicy). Publikował w pismach partyjnych artykuły m.in. z zakresu historii społ.; autor broszur, np. *Wskrzeszenie Polski przez Rosję* (1915). Od 1915 nauczyciel historii w warsz. gimnazjum, później inspektor szkolny. W l. 1918–23 pracował w dyplomacji, do 1930 w MSZ. Gł. przedmiotem jego badań była historia PPS i walk o niepodległość. Autor *Dziejów PPS od 1904 do wybuchu wojny światowej* (w: *Księga jubileuszowa PPS 1892–1932*, zbior., 1933), biografii *Józef Kwiatek* (1935), kilku rozdziałów w opr. wspólnie z H. Mościckim *Historii najnowszej* (t. 1–3 1933–34), artykułów w *Encyklopedii Nauk Politycznych* (t. 1–3 1936–38), w „Niepodległości", a zwł. w redagowanym z A. Próchnikiem kwart. „Kronika Ruchu Rewol.

w Polsce" (1935–39). Animator prac Komisji Archiwalno-Hist. Stow. b. Więźniów Politycznych. Ogłaszał wspomnienia, np. *Walka o szkołę na północnych kresach państwa* (1939). Podczas okupacji niem. od 1939 działał w konspiracji, współpracując z Pol. Socjalistami i „Barykadą Wolności". Aresztowany przez gestapo, zginął w obozie koncentracyjnym.

A.I.P.

CYNERSKI Jan, pierwotnie **Rachtamowic** (1600 Igołomia k. Krakowa — 8 IV 1654 Kraków), historiograf Uniw. Krak., poeta; ksiądz. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował w Krakowie. Uczył w Kolegium Nowodworskiego (1628–32) i na wydziale filoz. Akad. Krak.; wsławiony licznymi wystąpieniami oratorskimi oraz pokaźnym dorobkiem lit., objął 1640 katedrę wymowy; od 1649 prof. teologii. Od 1642 historiograf Akad. Krakowskiej. Opracowane przez niego roczniki z l. 1641–47 nie zachowały się.

PSB.

J.B.

CZACKI Feliks (1783 — 13 II 1862 Sielce k. Włodzimierza Wołyńskiego), historyk Rewolucji Francuskiej. Bratanek Tadeusza Cz. Ziemianin. Jako historyk był amatorem. Ukończył Liceum Krzemienieckie; piastował funkcje publiczne. Opublikował *Studia historyczne nad rewolucją francuską 1789* (wyd. franc. Paryż 1857, pol. 1860), przyjęte pozytywnie przez opinię zachodnioeuropejską. Wydał z rkpsu *Wspomnienia z r. 1788–1792* Michała Cz., swego ojca, posła na Sejm Wielki („Dziennik Lit." 1856, osobno 1862).

PSB.

J.J.

CZACKI Tadeusz (28 VIII 1765 Poryck — 8 II 1813 Dubno), działacz oświat. i gosp., historyk, bibliofil i zbieracz starożytności polskich. Odebrał staranne wykształcenie domowe. Na życzenie króla Stanisława Augusta porządkował część prywatnego archiwum król. i Metryki Koronnej. W 1784 czł. Komisji Kruszcowej, 1786–92 Komisji Skarbu Kor.; zainicjował prace m.in. nad sporządzeniem hydrograficznej mapy Polski i Litwy. Gromadził cenne zbiory bibl. i archiwalne w swej siedzibie w Porycku, penetrując w tym celu bibl. klasztorne, m.in. benedyktyńską na Łysej Górze (1792); za pozwoleniem króla wypożyczył z Archiwum Gabinetowego archiwalia dotyczące upadku Polski, przejął również część archiwaliów Metryki Koronnej. Słynął z erudycji; był współzał. (1800) TPN. Od 1805 wizytator szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej. Współtwórca wraz z H. Kołłątajem 1805 Liceum Krzemienieckiego; czł. hon. uniw. w Wilnie. Zaliczany do tzw. szkoły naruszewiczowskiej, reprezentował monarchistyczny nurt myśli hist. doby oświecenia. Z zamierzonej monografii panowania Jagiellonów zdążył opr. tylko źródłową pracę *Obraz panowania Zygmunta Augusta* (w: *Pomniki historii i literatury polskiej*, t. 3 1835). W dziele *O litewskich i polskich prawach...* (t. 1–2 1800–01) przedstawił pierwszą w pol. historiografii próbę hist. interpretacji prawa. Opr. staropol. tablice paleograficzne i katalog numizmatyczny. Autor wielu mów i artykułów o sprawach ekon. kraju, jego dziejach i historii prawa (m.in.: *O dziesięcinach w powszechności...*, „Rocz. TWPN" 1802; *O Żydach i Karaitach*, 1807; *Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich*, 1809; *O prawach mazowieckich*, 1811). Był inicjatorem zbierania pieśni i podań lud., w których widział źródła do dziejów przedchrześc. Polski i Litwy. Spuściznę nauk. Cz. wydał E. Raczyński: *Dzieła...* (t. 1–3 1843–45). Zbiory druków i rkpsów gromadzone

przez Cz. przeszły częściowo po jego śmierci z Porycka do Puław i Kórnika.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; A. F. Grabski, *Oświeceniowy antenat pozytywistów — Tadeusz Czacki jako historyk*, w: tenże, *Orientacje polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1972; M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

Z.Ch.-R.

CZAJKOWSKI Franciszek Salezy (24 II 1742 Lwów — 15 VI 1820 Łowicz), kartograf, historyk; ksiądz, 1758–73 jezuita. Pochodził z niezamożnej szlachty. Po kasacie zakonu i sekularyzacji (1781 przyjął święcenia kapłańskie) osiadł jako proboszcz w Tarchominie pod Warszawą. W 1778 opr. mapę diecezji płockiej, wg nowej wówczas metody opartej na opisach uzyskanych drogą ankiety. W l. 1782–86 na stanowisku kartografa król. pracował nad mapami województw krak. i sandomierskiego. Ok. 1788 został archidiakonem kapituły łowickiej. W Ks. Warsz. pracował w szkolnictwie. Czł. TPN (1805). Jako historyk interesował się najdawniejszymi dziejami Słowian. Autor licznych, w większości nie opublikowanych prac, pisanych m.in. na zamówienie TPN (np. *Badania historyczno-geograficzne o wielkim narodzie scytyjskim, który później dał się poznać pod nazwiskiem Sławian*); opublikował przeróbkę kroniki Wincentego zw. Kadłubkiem (1803). Reprezentował w historiografii nurt słowianofilskiej utopii przeszłościowej.

PSB.

K.Sz.

CZAPLEWSKI Paweł Antoni (15 I 1877 Zblewo k. Starogardu Gdańskiego — 12 I 1963 Turze k. Tczewa), historyk Kościoła oraz Pomorza i Prus, wydawca źródeł; ksiądz. Studiował teologię w seminarium w Pelplinie; był proboszczem wielu parafii pomorskich. Odbył liczne podróże nauk. do archiwów za granicą. W 1923 rzeczoznawca i delegat RP do podziału zasobów Archiwum Gdańskiego między Polskę a Wolne Miasto Gdańsk. Czł. TN w Toruniu, jego prezes 1918–20 i 1945–48, następnie prezes honorowy. W czasie II wojny świat. więziony w niem. obozie koncentracyjnym w Stutthofie. Wydał źródła do dziejów cystersów w Oliwie: *Annales monasterii Oliviensis ord. cist. aetate posteriores* (t. 1–4 1916–19) oraz *Korespondencję Hieronima Rozrażewskiego* (t. 1–2 1937–39). Autor cennych opr. źródłowych, m.in. *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772* („Rocz. TN w Toruniu" 1919–20), *Majątki duchowne sekularyzowane po r. 1772 w obrębie województwa pomorskiego i w. m. Gdańska* („Rocz. Gdański" 1933–34).

Bibliografia prac: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 1964 (opr. M. Jędrzejczak).

H.W.

CZAPLIŃSKI Władysław (3 X 1905 Tuchów k. Tarnowa — 17 VIII 1981 Wrocław), historyk, badacz dziejów Polski w XVII w. Studiował historię i historię literatury na UJ, m.in. pod kier. W. Konopczyńskiego, W. Sobieskiego i I. Chrzanowskiego. Doktorat uzyskał 1927 (na podstawie pracy *Opozycja wielkopolska po krwawym potopie 1660–1668*); 1929 otrzymał stypendium Funduszu Kultury Nar. dla odbycia studiów archiwalnych w Londynie, Paryżu i Wiedniu; następnie pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Krakowie; 1938 habilitował się na UJ (na podstawie pracy *Władysław IV w czasie wojny trzydziestoletniej w latach 1637–1645*, wyd. 1937). Okupację niem. spędził w Krakowie, biorąc udział w tajnym nauczaniu na UJ. Prof. nadzw. historii na Uniw. Wrocł. 1946, prof. zw. 1956; czł. koresp. PAU/PAN (od 1950), czł. Król. Duńskiej Akad. Nauk, dr h.c. Uniw. Gdańskiego;

działacz i czł. hon. PTH. Tematyka większości jego prac koncentruje się wokół dziejów polit. epoki Wazów. Zainicjował szeroko zakrojone badania staropol. parlamentaryzmu (*Dwa sejmy w roku 1652*, 1955), kontynuowane przez jego uczniów. Przeciwstawiał się tendencjom do charakteryzowania epoki Wazów jako rządów oligarchii magnackiej; wykazywał, że zjawisko to powstało dopiero w 2 poł. XVII w., wcześniej zaś system parlamentarny funkcjonował poprawnie, a król odgrywał znaczącą rolę w życiu politycznym. Idąc śladem W. Konopczyńskiego, a wbrew większości dotychczasowej historiografii, dokonał częściowej rehabilitacji osoby Zygmunta III. W obrębie XVII w. gł. przedmiot jego zainteresowań to panowanie Władysława IV (*Władysław IV i jego czasy*, 1972, wyd. II 1976). Badał historię Śląska i jego stosunków z Rzecząpospolitą, a także dzieje państw skandynawskich i pol. polityki bałtyckiej: *Polska a Bałtyk w latach 1632–1648* (1952), *Historia Danii* (1965, wspólnie z K. Górskim), *Dzieje Danii nowożytnej 1500–1975* (1982). Zajmował się także kulturą epoki baroku: *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy* (1966), *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w.* (1976, wyd. II 1982; wspólnie z J. Długoszem). Opublikował ponadto m.in. *Historię Niemiec* (1981, wyd. II 1990; wspólnie z A. Galosem i W. Kortą) i *Zarys dziejów Polski do roku 1864* (1985). Zainicjował serię zarysów historii poszczególnych krajów (wyd. przez Ossolineum). W poglądach nauk. odznaczał się niezależnością od wszelkich nacisków polit., a jego pisarstwo miało indywidualny styl.

Bibliografia prac w: *O naprawę Rzeczypospolitej. Prace ofiarowane W. Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1965, „Sobótka" 1975 nr 2; *Władysław Czapliński jako uczony i wychowawca* (zbior.), Wrocław 1984.

M.J.

CZAPSKA, Hutten-Czapska, Maria (6 II 1894 Praga — 10 VI 1981 Maisons-Laffitte pod Paryżem), historyk, eseistka, tłumaczka. Studiowała na UW i UJ (doktorat 1928). Przebywała wiele lat w Paryżu; osiadła tam na stałe po II wojnie światowej. Po studiach nad reformacją w Polsce zajęła się okresem romantyzmu; uznanie zyskała jej biografia *Ludwika Śniadecka* (1938, wznow. 1958). Opublikowała esej wspomnieniowy *Europa w rodzinie* (Paryż 1970, wyd. krajowe 1989). Opr. m.in. antologię *Polacy w ZSRR. 1939–42* (Paryż 1963) oraz pamiętniki J. Zamoyskiej (1961) i E. Czapskiego (1964). Jej bratem był malarz i eseista Józef Cz.

J.J.

CZAPSKI-HUTTEN Emeryk mł. (25 VIII 1897 Stańków k. Mińska na Białorusi — 31 I 1979 Rzym), kolekcjoner i bibliofil, historyk, znawca starej kartografii. Wnuk E. H.-Cz., hrabia. W okresie międzywojennym prezes Związku Ziemian, 1930 i 1935 poseł na sejm. Po 1939 na Zachodzie; pracował w agendach rządu pol. na obczyźnie, m.in. od 1942 konsul generalny i min. pełnomocny w Afryce Północnej. Po 1945 został na emigracji; osiadł w Rzymie. Zajmował się badaniami hist. i publicystyką. Zbieracz poloników, zwł. wyd. za granicą druków traktujących o sprawach pol. oraz starych map (jego zbiór map Polski z XV–XIX w. należał do największych na świecie). Stał się uznanym autorytetem w zakresie dawnej kartografii oraz dokumentacji związków pol.-wł.; opublikował m.in. *Documents polonais aux archives de la famille Este à Modena* (1959), *Documents polonais dans les archives des Gonzages à Mantoue* (1965); z jego inicjatywy wydano w kraju *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego i innych zbiorach* (1978, opr. T. Paćko). Wieloletni prezes Związku Pol.

Kawalerów Maltańskich. Prezes Fundacji Rzymskiej im. J. Umiastowskiej od 1968; z jego inicjatywy fundacja ta udzielała stypendiów pol. uczonym, gł. historykom, na badania nauk. we Włoszech.
J.J.

CZAPSKI-HUTTEN Emeryk st., hrabia (18 XI 1828 Stańków k. Mińska na Białorusi — 23 VII 1896 Kraków), bibliofil, numizmatyk. Ukończył uniw. w Moskwie. Pełnił liczne funkcje urzędnicze (m.in. wicegubernator Petersburga). Po 1879 osiadł w rodzinnym Stańkowie, gdzie zgromadził kolekcję starodruków, obrazów, rycin, medali, monet itp., jedną z największych w Polsce; cenny był zwł. jego zbiór numizmatów. Opr. katalogi zbioru, w tym główny *Catalogue de la collection de médailles et monnaies polonaises...* (t. 1–4 1871–91, t. 5 1916), oraz prace monograficzne, np. *Udielnyja, wielikokniażeskija i carskija dieńgi drewniej Rossii* (1875). Fundator muzeum i bibl. Czapskich w Krakowie; 1894 umieścił tam swą kolekcję. Po jego śmierci zbiory zasiliły Muzeum Nar. w Krakowie.

PSB; M. Kocójowa, *„Pamiątkom ojczystym ocalonym z burzy dziejowej". Muzeum Emeryka Hutten-Czapskiego (Stańków — Kraków)*, Kraków 1978.
K.Sz.

CZARNOCKI Adam, pseud. **Zorian Dołęga Chodakowski** (4 IV 1784 Podhajne k. Nieświeża — 17 XI 1825 Pietrowskaja k. Tweru), etnograf, prekursor archeologii słowiańskiej. Adwokat, plenipotent w dobrach szlacheckich na Litwie. W l. 1813–18 przemierzył Wołyń, Podole i Galicję, a także — otrzymawszy w l. 1820–21 fundusze z ros. Min. Oświecenia — duże obszary Rosji, zbierając pieśni, podania, notując wszelkie przejawy kultury ludowej. Poszukując pozostałości kultury przedchrześc. u Słowian, jako pierwszy przeprowadził badania archeol. osadnictwa prasłow., zinwentaryzował dużą liczbę grodzisk i kurhanów. Głosił tezę o jedności prasłowiańskiej. Przyczynił się do wzrostu zainteresowania kulturą lud., widocznego m.in. w literaturze romantycznej. Wyniki jego badań w większości pozostały w rkpsach i zaginęły; najważniejsza praca opublikowana to: *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem* (1818; wznow. 1967 — wraz z ocalałymi fragm. innych prac wyd. J. Maślanka).

PSB; J. Maślanka, *Zorian Dołęga Chodakowski. Jego miejsce w kulturze polskiej...*, Wrocław 1965 (tu bibliografia prac).
A.B.

CZARNOWSKI Jan Olgierd (1876 — 13 VIII 1937 Warszawa), historyk, demograf. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył prawo na ros. UW, studia uzupełniał m.in. na kursie prawa międzynar. w Hadze. Utraciwszy majątek na Podolu, od 1923 pracował w sądownictwie. Po 1918 badał położenie ludności pol. pozostałej na terenach odciętych od Polski granicą z ZSRR; próbował określić jej hist. pochodzenie i odtworzyć szacunkowo jej stan liczbowy i przynależność wyznaniową (zafałszowane w statystykach ZSRR); zabiegał o podjęcie takich badań przez pol. MSZ. Na VI Zjeździe Historyków Pol. w Wilnie 1935 wygłosił referat *Metoda historyczna obliczenia ludności polskiej zamieszkałej na terytorium dawnej Litwy i Rusi pod zaborem rosyjskim* (w: *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie*, cz. 1 1935). Opublikował m.in. prace: *Polacy prawosławni na Rusi* (1927), *Condition etnographiques des anciennes provinces orientales de la Pologne* (Paryż 1932), *Historia kolonizacji polskiej w dawnych wschodnich województwach Rzplitej Polskiej i stan liczebny ludności polskiej w ZSRR* (1937).

PSB.
J.J.

CZARNOWSKI Stanisław Jan Nepomucen (14 V 1847 Staszów k. Kielc — 9 I 1929 Kielce), historyk prasy, archeolog, księgarz. Studiował w Szkole Gł. Warszawskiej. Red. pozytywistycznej prasy warsz. (m.in. „Nowin"), organizator księgarń i bibl., współred. *Encyklopedii Handlowej* (autor artykułu o historii handlu powsz. i pol.). Napisał m.in. *Postępy literatury periodycznej* (1886), *Literatura periodyczna i jej rozwój* (t. 1–2 1892–95). Archeolog amator, prowadził badania archeol. jaskiń w dolinie Prądnika i sporządził ich szczegółową mapę (1911). W l. 1909–14 wydawał własnym nakładem serię Polska Przedhistoryczna (z. 1–5); w jej ramach opr. cenne wówczas, choć niekompletne zestawienie bibliogr.: *Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich* (1909). Założył muzea regionalne w Miechowie i Ojcowie. Autor *Pamiętników* (t. 1–4 1921–28).

PSB.

Z.R.

CZARNOWSKI Stefan (1 IX 1879 Kroczewo k. Płońska — 29 XII 1937 Warszawa), socjolog, historyk kultury, celtysta. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował ekonomię i nauki humanist. w Lipsku i Berlinie; 1902–11 przebywał w Paryżu, gdzie po roku studiów malarskich poświęcił się socjologii i religioznawstwu w École Pratique des Hautes Études. Badaniami swymi objął zagadnienia historii, ustroju, religii, piśmiennictwa i prawa ludów celtyckich; wynikiem była praca o św. Patryku (*Kult bohaterów i jego społeczne podłoże*, wyd. w języku franc. 1919; wyd. pol. w: *Dzieła*, t. 4, 1956), dzięki której zajął pierwszorzędne miejsce wśród celtystów europejskich. W młodości związany z Nar. Demokracją, od ok. 1910 zaczął oddalać się od jej ideologii. W Warszawie współred. „Tyg. Polskiego". Po wybuchu I wojny świat. służył w Legionach i propagował w Król. Pol. ideę legionową; na polecenie NKN prowadził w Warszawie działalność polit., za co został przez Niemców uwięziony w Cytadeli. Służył następnie w WP (osiągnął stopień kapitana) i brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Powróciwszy do pracy nauk., został wykładowcą religioznawstwa w WWP (1923–30); 1925 habilitował się na UW i od 1926 pracował nieprzerwanie na tej uczelni: wykładał historię i kulturę Celtów zach. jako doc. prywatny, potem zast. prof., od 1930 prof. nadzw., kier. katedry historii kultury (od 1934 katedra socjologii i historii kultury), prof. zw. 1936. Wydał wówczas m.in. *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (1926). Cz. nie uważał się za historyka, był przede wszystkim socjologiem. W badaniach hist. kładł nacisk na kulturę duchową i materialną różnych epok i ludów. Napisał m.in. *Idee kierownicze ludzkości* (1928), *Literatury celtyckie* (1929) oraz prace syntetyczne wyd. w zbiorach *Kultura* (1938) i *Społeczeństwo — kultura* (1939). Pod względem polit. pod koniec życia zbliżył się do socjalistów, nie brał już jednak czynnego udziału w polityce. Czł. koresp. PAU (1929) i czł. TN Warsz. (1931). Pisma zebrane Cz. wyd. pt. *Dzieła* (t. 1–5 1956; w t. 5 bibliografia prac).

PSB; M. Małowist, *Stefan Czarnowski*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.B.

CZARTORYSKA Izabela, z Flemingów, księżna (3 III 1746 Warszawa — 17 VI 1835 Wiedeń), organizatorka życia kult., zał. muzeum hist., publicystka hist., pisarka. Żona Adama Kazimierza Cz. (od 1761), matka Adama Jerzego Cz. Podróże zagr. rozbudziły jej zainteresowania i ambicje twórcze. Osiadłszy wraz z mężem 1782 w Puławach, współtworzyła z nim program kult. rezydencji rodowej jako ośrodka antykrólewskiej opozycji magnackiej, propagu-

jąc przeciwstawne wobec polityki kult. króla wzory lit. (sentymentalizm) i patriotyczne (gloryfikacja cnót rycerskich i antycznego wzoru umiłowania ojczyzny). Po rozbiorach Polski przekształciła rezydencję w Puławach w ośrodek podtrzymywania i kultywowania tradycji narodowej. Z inicjatywy Cz. powstało w Puławach pierwsze w kraju muzeum, odwołujące się do wzorów rzym., ale z ducha i funkcji bliskie już romantyzmowi, pomieszczone w zbudowanej 1800 tzw. Świątyni Sybilli (początkowo zw. Świątynią Pamięci), w której zgromadzone trofea i militaria eksponowały heroizm oręża pol., oraz w tzw. Domku Gotyckim, otwartym 1809, którego zbiory ukazywały sprawy pol. na tle eksponatów z zakresu historii i kultury europejskiej. Cz. opr. program ekspozycji i katalogi zbiorów (*Poczet pamiątek zachowanych w Domku Gotyckim...*, 1828; *Poczet pamiątek narodowych zachowanych w Świątyni Sybilli...*, ok. 1827, rkps Bibl. Czartoryskich). W realizowaniu koncepcji Cz. współdziałali z nią m.in. T. Czacki, Ł. Gołębiowski, G. E. Groddeck, K. Sienkiewicz, J. Kruszyński — jako bibliotekarze lub kustosze zbiorów muzealnych. W rozwinięciu swego programu „strzeżenia narodowości" Cz. stała się pierwszą pisarką dla ludu, publikując m.in. *Pielgrzyma w Dobromilu, czyli nauki wiejskie* (cz. 1–2 1817–21, kilkanaście wyd. do 1889), książkę zawierającą zarys dziejów Polski w duchu koncepcji monarchicznej. Pozostawiła *Mémoires* (fragm. w tłum. pol. 1885–86) oraz korespondencję — cenne źródło do dziejów epoki.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; L. Dębicki, *Puławy*, t. 1–4, Lwów 1877–88; A. Aleksandrowicz, *Puławy*, w: *Słownik literatury polskiego oświecenia*, Wrocław 1977.

J.J.

CZARTORYSKI Adam Jerzy, książę (14 I 1770 Warszawa — 15 VII 1861 Montfermeil we Francji), polityk, publicysta, poeta, pamiętnikarz. Syn Adama Kazimierza i Izabeli Cz. Wykształcenie domowe uzupełniał za granicą (m.in. w Edynburgu). Uczestnik wojny 1792 z Rosją. Od 1795 w Petersburgu, adiutant i przyjaciel carewicza Aleksandra. Po zamachu stanu i przejęciu tronu carskiego 1802 przez Aleksandra I czł. Nieoficjalnego Komitetu reformy państwa; 1803 kurator okręgu nauk. wileńskiego, 1804–06 min. spraw zagr. Rosji, od 1805 czł. Senatu i Rady Państwa. Czołowy reprezentant orientacji ros. w polityce pol., odegrał dużą rolę w ukształtowaniu ustroju polit. i władz Król. Pol.; był nieoficjalnym przedstawicielem Polski na Kongresie Wiedeńskim. Po zaniechaniu przez Aleksandra I polityki liberalnej Cz. ograniczył się do sprawowania funkcji kuratora okręgu wil.; po procesie filomatów 1824 podał się do dymisji; 1827 czł. Sądu Sejmowego, który uniewinnił przywódców Tow. Patriotycznego. Podczas powstania listopadowego prezes Rządu Narodowego. Po upadku powstania, skazany zaocznie na śmierć i konfiskatę dóbr, osiadł z rodziną na emigracji w Paryżu. Przywódca monarchistycznego obozu w emigracji pol., zw. od 1843 Hôtel Lambert. Jako polityk i kurator oświaty podkreślał znaczenie nauczania historii w budzeniu „przywiązania do ojczyzny i zachowaniu tej narodowi". W Król. Pol. inicjował akcję zbierania pamiątek nar. i publikacji źródeł historycznych. Na emigracji w Paryżu jego dom stał się ośrodkiem nauki i kultury pol. na obczyźnie. Skupiał wokół siebie zwolenników tzw. szkoły monarchicznej w historiografii pol. (K.B. Hoffman, K. Sienkiewicz). Próbował swoich sił zarówno w historiografii, jak i w pisarstwie historiozoficznym. Idealizację przeszłości Polski i poglądy o niezasłużonym jej upadku wyraził w młodzieńczym poemacie *Bard polski* (1795, wyd. 1840). W 1818 napisał monografię *Królowa Jadwiga* (nie wyd.). W *Essai sur la diplo-*

matie... (1823, wyd. Paryż 1830) obok zarysu dziejów dyplomacji i jej reguł zawarł ostrą krytykę współczesnych stosunków międzynar., postulując ich oparcie na zasadzie „legitymizmu narodów". W napisanym i wyd. w Paryżu 1860 *Żywocie Juliana Ursyna Niemcewicza* dał zarys dziejów polit. Polski przeł. XVIII i XIX w. Pozostawił w rkpsie m. in. szkic hist. *O publicznym naukowym wychowaniu zaprowadzonym niegdyś na Uniwersytecie Wileńskim*... (1850, wyd. w edycji *Pamiętników*... 1986) oraz dwa opracowania hist. w języku franc. (wyd. jw.), w tym *Różne wypadki wojenne w roku 1809*. Na dzień przed śmiercią sygnował *Testament polityczny*... (Paryż 1861), w którym argumentacją hist. wspierał program bieżący. Autor pamiętnika *Mémoires du prince Adam Czartoryski*... (t. 1–2 Paryż 1887); edycja kryt. pol.: *Pamiętniki i memoriały polityczne. 1776–1809*, opr. J. Skowronek (1986).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; M. Handelsman, *Adam Czartoryski*, t. 1–3, Warszawa 1948–50; J. Skowronek, *Wstęp*, w: A.J. Czartoryski, *Pamiętniki*..., Warszawa 1986; tenże, *Adam Jerzy Czartoryski*, Warszawa 1994. J.J.

CZARTORYSKI Adam Kazimierz, książę (1 XII 1734 Gdańsk — 19 III 1823 Sieniawa), programodawca i krytyk lit., pisarz, publicysta, mecenas kult. i lit., polityk; generał (tj. starosta generalny) ziem podolskich (od 1758). Mąż Izabeli Cz. (od 1761), ojciec Adama Jerzego Cz., kuzyn Stanisława Augusta, króla. Po edukacji domowej studiował za granicą. Współtwórca „Monitora" (1765), komendant nowo utworzonej Szkoły Rycerskiej (1765–92), współinicjator Teatru Nar.; 1775–80 czynny w KEN. Po rozbiorach Polski współdziałał z żoną Izabelą w utworzeniu w Puławach ośrodka kultywowania pamięci narodowej. Współzał. TPN, mecenas i protektor prac m.in. S. B. Lindego, J. M. Ossolińskiego i J. S. Bandtkiego, brał udział w niedoszłym do skutku utworzeniu 1804 Tow. Badaczów Historii Pol.; 1822 zamierzał wydawać „Pamiętniki Hist.", nad czym pracował z jego polecenia Ł. Gołębiowski (inicjatywę przerwała śmierć Cz.). W *Myślach o pismach polskich*... (1801, wł. 1810; wznow. 1860) dokonał oceny piśmiennictwa pol., wskazując na potrzeby m.in. w dziedzinie badań historycznych. Czł. hon. uniw. w Wilnie.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4. J.J.

CZECHOWICZ Konstanty (10 IX 1898 Tłumacz w Stanisławowskiem — 5 III 1988 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. W 1917 w Legionach Pol., po kryzysie przysięgowym w wojsku austr.; 1918 w WP, uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20; od 1932 w kontrwywiadzie; uczestnik kampanii wrześniowej; następnie do 1949 w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Wykładowca historii wojen w Pol. Uniw. na Obczyźnie. Zajmował się gł. problemami sztuki wojennej (*Szkice historycznowojskowe*, Londyn 1975; *Problemy operacyjne II wojny światowej*, Londyn 1979) oraz problematyką wojen napoleońskich (na łamach „Przegl. Kawalerii i Broni Pancernej" oraz „Journal of the Napoleonic Society"). Czł. PTH na Obczyźnie.

„Teki Hist." 1988–89. red.

CZEKANOWSKI Jan (6 X 1882 Głuchów k. Grójca — 20 VII 1965 Szczecin), antropolog, etnolog, slawista. Studiował w Zurychu; po doktoracie (1906) pracował w Muzeum Etnologicznym w Berlinie; 1907–08 uczestniczył w ekspedycji nauk. do Afryki. W l. 1913–41 związany z Uniw. Lwow. (prof. zw., rektor UJK 1934–36). Po II wojnie świat. na KUL (1945), a 1946–60 na Uniw. Pozn. (kier. zakładu antropologii). Czł. koresp. PAU 1925, czł. rzecz. PAN 1957; prze-

wodn. rady nauk. PAN 1956–65. Dr h.c. Uniw. Wrocł. 1958, UAM 1962. W pracach etnologicznych podejmował problematykę hist.; zajmował się etnogenezą Słowian, opowiadając się za tezą lokującą ich pierwotne siedziby na ziemiach dzisiejszej Polski. Autor pracy *Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, archeologiczne i językoznawcze* (1927, wyd. uzup. 1957). Chociaż niezależny w badaniach, osiągnął wynik zbliżony do ustaleń J. Kostrzewskiego i L. Kozłowskiego.

Bibliografia prac w: *Księga pamiątkowa dla uczczenia 60 lat pracy naukowej J. Czekanowskiego*, Wrocław 1964.

L.K.

CZERMAK Wiktor (10 VIII 1863 Janów k. Lwowa — 14 III 1913 Kraków), historyk, badacz XVII w. Studiował na Uniw. Lwow. (pod kier. K. Liskego). Doktoryzował się 1887 na UJ; tamże kier. Bibl. Seminarium Hist. (1891–97), a po habilitacji (1895) wykładowca historii Polski, prof. nadzw. 1899, prof. zw. 1906. Czł. koresp. AU 1902. Choć zajmował się gł. wiekiem XVII, wykładami swymi obejmował dzieje od starożytności po wiek XIX; uczniami jego byli m.in. L. Białkowski, R. Grodecki, O. Halecki. Badał stosunki pol.-szwedzkie i pol.-franc., napisał m.in. *Polska, Francja i Szwecja XVII i XVIII wieku* (1887), *Ostatnie lata Jana Kazimierza* (1892, wznow. 1972 w serii Klasycy Historiografii, opr. A. Kersten). W swych gł. pracach koncentrował się na dziejach Polski okresu ostatnich Wazów: *Sprawa Lubomirskiego w roku 1664* (1886), *Plany wojny tureckiej Władysława IV* (1895), *Studia historyczne* (1901). Opublikował ponadto *Uniwersytet Jagielloński w czterech ostatnich wiekach* (1900) i rozdział o historii Polski do X w., w: *Dzieje powszechne ilustrowane* (1905). Wydał m.in.: *Roczniki* S. Temberskiego (1897) i *Diariusz* S. Oświęcima (1907).

PSB.

M.W.

CZERNECKI-WAŁEK Tadeusz → Wałek-Czernecki Tadeusz.

CZERNY-SZWARZENBERG, Szwarcenberg, Franciszek (1 X 1847 Kraków — 15 II 1917 tamże), geograf, historyk. Studiował prawo oraz historię na UJ (doktorat 1871) oraz geografię w Wiedniu i Lipsku. Prof. geografii UJ (nadzw. 1877, zw. 1887). Autor rozpraw hist.: *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka* (1871), *Zawiązki państwowe i kościelne Czech, Polski i Węgier* (1872), *O wpływie wielkich odkryć geograficznych na Polskę i jej oświatę w XVI wieku* (1884).

PSB.

Z.R.

CZERWIŃSKI, Lubicz Czerwiński, Ignacy (1769 Gręda k. Lwowa — po 6 II 1834), prawnik, etnograf, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Czł. sejmu stanowego w Galicji. Jego dorobek nauk. to gł. prace „ludoznawcze" (należące do pierwszych w Polsce), zawierające bogaty materiał informacyjny z zakresu kultury lud. i dziejów Wołynia (m.in. *Okolica Zadniestrska między Stryjem a Łomnicą...*, 1811); prace te, zgodnie z duchem oświecenia, cechuje kryt. stosunek do ludowości. Ponadto autor dzieła hist. pt. *Rys dziejów kultury i oświecenia narodu polskiego od wieku X do końca wieku XVII* (t. 1–2 1816) będącego kompilacyjnym omówieniem historii Polski, z naciskiem na dzieje polityczne.

PSB; A. Fiszer, *Ignacy Lubicz Czerwiński*, „Ruś" 1911 z. 2 (tu bibliografia prac).

K.Sz.

CZOŁOWSKI-SAS Aleksander (27 II 1865 Bakończyce k. Przemyśla — lipiec 1944 Lwów), historyk wojskowości, archiwista. Studiował prawo i historię na uniw. w Wiedniu i na Uniw. Lwow. (doktorat 1890). Organizator i dyr. (1906–39) Archiwum Miejskiego we Lwowie. Należał obok T. Korzona i K. Górskiego do pionierów historii wojskowości pol.; wybitny znawca dziejów wojsk. Małopolski Wsch. i Rusi oraz stosunków pol.-mołdawskich. Ważniejsze jego dzieła to: *Bitwa pod Obertynem 22 sierpnia 1531* (1890, wyd. II 1931), *Wojna polsko-turecka 1675* (1894), *Marynarka wojenna w Polsce* (1922), *Kudak. Przyczynki do założenia i upadku twierdzy* (1926). Wydawca źródeł do dziejów Lwowa.

z.w.

CZUBEK Jan (12 IV 1849 Baczków k. Bochni — 14 VII 1932 Kraków), historyk literatury, filolog klasyczny. Pochodził z rodziny chłopskiej. Po studiach na UJ nauczyciel gimnazjów, bibliotekarz AU (1903–14), red. „Przewodnika Bibliogr." (1906–13) i „Bibliografii Pol." (1914–19). Czł. koresp. AU 1902, czł. czynny AU/PAU 1918. Badacz archiwaliów dotyczących zwł. pisarzy staropol., odkrywca i wydawca ich dzieł (np. *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*, 1906); wydał ponadto m.in. *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie* (1906, dodatek 1912), *Archiwum Filomatów* (t.1–5 1913) oraz pracę *Z przeszłości Podhala* (1914). Tłumacz m.in. *Iliady* Homera.

PSB.

S.Ch.

CZYŃSKI Jan (20 I 1801 Warszawa — 31 I 1867 Londyn), publicysta i działacz polit., powieściopisarz. Pochodził ze spolonizowanej żyd. rodziny mieszczańskiej. Po ukończeniu Liceum Warsz. studiował prawo i administrację na UW; był także słuchaczem J. Lelewela. Uczestnik powstania listopadowego; referendarz w Min. Wojny, jeden z przywódców Tow. Patriotycznego. Po klęsce powstania na emigracji, gł. w Paryżu, pod koniec życia w Londynie. Jeden z czołowych działaczy i publicystów lewicowego skrzydła Wielkiej Emigracji, czł. TDP, współred. i red. wielu pism, m.in. „Północ" (1935), „Echo Miast Pol." (1843–45). W swej publicystyce polit. i społ. podejmował także analizę przeszłości. W kryt. ocenie przyczyn klęski powstania listopadowego akcentował brak ścisłego współdziałania z dekabrystami. W napisanym z myślą o czytelniku zachodnim zarysie *Histoire de Pologne depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours* (Paryż 1838, wyd. II rozsz. Bruksela 1848) zawarł negatywny osąd przeszłości szlacheckiej. W obrazie historii Rosji, której przyznawał w przyszłości, po przeprowadzeniu reformy społ. lub rewolucji, ogromną rolę w tworzeniu nowej, wolnej Europy (ściągnęło to na Cz. zarzut apostazji), akcentował tradycje buntów chłopskich i kozackich, oporu cerkwi prawosławnej oraz dekabrystowskiej opozycji 1816–25 (m.in. w przewodniku encyklopedycznym *Russie pittoresque*, t. 1–2 Paryż 1837). Opr. ponadto *Le reveil d'Israel. Historie, statistique, chronique du jour...* (Paryż 1848).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

J.J.

Ć

ĆWIEK Zbigniew (5 I 1920 Obrębiec k. Przasnysza — 11 V 1964 Warszawa), historyk czasów nowoż., popularyzator historii. Studiował historię i filologię pol. na UW. Od 1949 pracownik nauk. Inst. Hist. UW (doktorat 1958). Popularyzator historii w prasie i w radio. Wykładowca na kursach nauczycielskich. Red. nacz. czasopisma dla nauczycieli historii „Wiadomości Hist." (1961–64). Napisał m.in. *Z dziejów wsi koronnej XVII w.* (drukowana wersja pracy doktorskiej, 1966) i pracę popularnonauk. *Przywódcy powstania styczniowego* (1955). A.B.

ĆWIKLIŃSKI Ludwik (17 VII 1853 Gniezno — 3 X 1943 Kraków), filolog klas., wydawca źródeł. Syn organisty. Studiował filologię i historię staroż. we Wrocławiu i Berlinie (doktorat 1873). Prof. Uniw. Lwow. (1876–1902) i jego rektor (1893/94). Działacz polit. w Wiedniu (poseł, 1917–18 min. oświaty). Od 1919 prof. Uniw. Pozn.; dr h.c. uniw. w Krakowie, Lwowie i Wiedniu. Zajmował się literaturą grecką, historią staroż. (prace o Tukidydesie), pol. humanizmem. Wydał m.in.: *Kronikę polską* (MPH, 1878) i żywot św. Jacka pt. *De vita et miraculis sancti Iacchonis (Hyacinthi)...* (MPH, 1884). A.G.

D

DACHNOWSKI Jan Karol (ok. 1590 — po 1654), poeta, heraldyk. Studiował, a następnie wykładał w Akad. Krakowskiej. Pisarz miejski w Chełmży, Olkuszu, Poznaniu; 1643 osiadł na stałe w ziemi chełmińskiej. Zapewne na zlecenie miejscowej szlachty opr. herbarz pt. *Herby szlacheckie w ziemiach pruskich* (ok. 1620), znany z kilku kopii rękopiśmiennych, obejmujący ponad 300 rodzin szlacheckich z Prus Król. i Pomorza, oraz sumariusz tego herbarza (wyd. F. Piekosiński, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeol." 1900–02). Zebrał ponadto materiały do *Pocztu możnego rycerstwa polskiego*, do którego w Krakowie wydrukowano kartę tytułową z datą 1634 (omówienie w „Heroldzie Pol." 1897). Autor wierszowanych panegiryków, poezji polit. oraz utworów o tematyce religijnej.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2.

S.K.K.

DAISENBERG Władysław (10 V 1844 Sędziszów w Rzeszowskiem — po 1887 Skawina?), historyk filozofii. Od studiów związany z UJ w Krakowie; doktoryzował się 1867 z prawa i 1875 z filozofii; od 1875 doc. filozofii i historii filozofii. Autor syntetycznych zarysów o charakterze podręcznikowym: *Dzieje filozofii prawa i państwa przedstawione na tle dziejów cywilizacji*, t. 1: *Dzieje filozofii nowożytnej, od renesansu do Hume'a* (1875, t. 2 nie wyd.) oraz *O dzisiejszych prądach filozoficznych* (1876). Nie otrzymawszy katedry odszedł 1883 z UJ i pracował jako sędzia powiatowy w Skawinie.

PSB.

J.J.

DALBOR Witold (16 VII 1905 Lwów — 22 XII 1954 Zakopane), historyk sztuki i architektury. Po studiach na Politechnice Lwow. i na Uniw. Pozn. (u Sz. Dettloffa, doktorat 1930) wykładowca historii sztuki na Uniw. Pozn.; od 1933 państw. konserwator zabytków okręgu pozn.-pomorskiego. Autor m.in. prac: *Nieznane późnogotyckie zabytki rzeźby i malarstwa w Wielkopolsce* („Biuletyn Historii Sztuki" 1935), *Pompeo Ferrari. Działalność architektoniczna w Polsce* (1938). Podczas okupacji niem. wykładowca tajnego UW (habilitacja na tajnej Politechnice Warsz.). W okresie powojennym wykładowca historii architektury na AGH w Krakowie; badacz sztuki lud. i budownictwa regionu zakopiańskiego.

H.F.-P.

DAMALEWICZ Stefan (ok. 1610 Warta w Sieradzkiem — 10 VI 1673 Trzemeszno), teolog, hagiograf, historyk; kanonik regularny. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Krakowie (doktorat teologii 1638). Przyjął święcenia kapłańskie i objął funkcję rektora seminarium we Włocławku 1637; kanonik

włocławski 1640. Od 1642 w zakonie; 1649–60 przełożony klasztoru w Kaliszu, następnie osiadł w opactwie w Trzemesznie. Wydawał katalogi biskupów i dostojników kościelnych diecezji gnieźn. i kujawskiej: *Vitae Vladislaviensium episcoporum* (1642), *Stephanoma praepositorum Vladislaviensium* (1643), *Series archiepiscoporum Gnesnensium* (1649). Autor żywotów świętych, dysertacji teologicznych i kazań.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; A. Chodyński, *Stefan Damalewicz, historyk, przełożony kanoników lateraneńskich w Kaliszu*, Poznań 1872.

H.L.

DANILCZUK Bolesław (1 I 1928 Różanka k. Włodawy — 7 I 1973 Toruń), historyk ruchu robotniczego. Studiował na uniw. w Toruniu (doktorat 1960). Od 1961 wykładowca, od 1970 doc. UMK. Autor rozpraw, artykułów i recenzji poświęconych gł. dziejom proletariatu i partii robotn. w zaborze pruskim, m.in. *Ruch robotniczy w Wielkopolsce 1871–1914* (1961), *Powstanie i początki działalności Polskiej Partii Socjalistycznej zaboru pruskiego* („Zapiski Hist." 1974).

Al.P.

DANIŁOWICZ Ignacy (30 VII 1787 lub 1788 Hryniewicze na Podlasiu — 12 VIII 1843 Gräfenberg na Morawach), historyk prawa, edytor źródeł. Jego ojciec był księdzem unickim. Po studiach na Uniw. Wil. tamże prof. (nadzw. 1822, zw. 1823). Skazany w procesie filomatów na przesiedlenie, opuścił Wilno 1824. Prof. prawa ros. na uniw. w Charkowie (1825–30), następnie do 1835 działał w carskiej kancelarii w Petersburgu; brał udział w pracach nad tzw. Kodeksem zach. (dla Litwy i Rusi). W l. 1835–39 wykładał prawo karne na uniw. w Kijowie, a do 1842 na uniw. w Moskwie. Zaprzyjaźniony z J. Lelewelem, pracował z nim nad wydaniem wszystkich redakcji Statutu Litew. (zamierzenia te zrealizował T. Działyński 1841); opublikował wiele prac dotyczących tego tematu, m.in. *Historyczny rzut oka na prawodawstwo litewskie* („Wizerunki i Roztrząsania Nauk." 1837). Gromadził dokumenty: odpisy ustaw, kodeksy, a także materiały do dziejów Wilna. Wydał m.in. *Statut Kazimierza Jagiellończyka...* (1826); pośmiertnie wyd. dokumenty z jego zbiorów pt. *Skarbiec dyplomatów...* (t. 1–2 1860–62, opr. J. Sidorowicz, M. Krupowicz). Odkrywszy w Charkowie kolekcję nieświeską wywiezioną 1812, zainteresował się numizmatyką. Czł. TPN (od 1829).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

K.Sz.

DANISZEWSKI Tadeusz, pierwotnie **Dawid Kirszbraun** (10 VI 1904 Warszawa — 9 VIII 1969 tamże), działacz i historyk ruchu robotniczego. Od 1921 czł. KPRP/KPP, jeden z przywódców KZMP (zorganizował jego archiwum). Więziony 1925–28 i 1935–39; jako samouk studiował historię; podczas pobytu w ZSRR (1929–30 i 1932–35) wykładał na kursach partyjnych i zajmował się publicystyką hist.; pod pseud. Nulkowski ogłosił pracę *Proletariat polski w ogniu walk strajkowych* (Moskwa 1936). Od września 1939 do 1944 przebywał w ZSRR (m.in. kier. Wydziału Wydawniczego ZG ZPP). Na polecenie KC PPR zorganizował 1944 Centralną Szkołę PPR (jej dyr. w Lublinie i Łodzi), kierował też Dwuletnią Szkołą Partyjną. W l. 1948–68 czł. KC PZPR, dyr. Wydziału Historii Partii, od 1957 Zakładu Historii Partii przy KC PZPR; prof. nadzw. 1956, przewodn. Komitetu Nauk Hist. PAN (od 1959), ponadto m.in. czł. rady nauk. IH WSNS. Aktywny podczas I Konferencji Metodol. Historyków Pol. (1951). Autor serii broszur: *Feliks Dzierżyński* (1948), *1 Maja. 60 lat święta międzynarodowej solidarności proletariatu*

(1950), *Zarys historii polskiego ruchu robotniczego* (1956), stanowiących przykłady tendencyjnego i uproszczonego ujęcia marksistowskiego. Z racji pełnionych funkcji ponosił odpowiedzialność za cenzurowanie i przeinaczanie tekstów źródłowych (np. źródeł do dziejów KPP) na użytek bieżącej propagandy polit.; współautor podręcznika *Historia polskiego ruchu robotniczego 1864–1964* (t. 1–2 1967). Trwałą zasługą D. jest skompletowanie archiwaliów (m.in. pol. druków socjalist.) oraz specjalistycznej bibl. w Zakładzie Historii Partii, a także konsekwentne upominanie się o miejsce w pol. historiografii dla przywódców KPP, ofiar stalinowskiego terroru w ZSRR.

Al.P.

DANYSZ Antoni (16 I 1853 Poznań — 17 XII 1925 tamże), pedagog, historyk wychowania. Studiował w Lipsku i we Wrocławiu (doktorat 1876). W l. 1878–1909 nauczyciel m.in. w Krakowie i we Lwowie (habilitacja na Uniw. Lwow. 1895). Prof. nadzw. pedagogiki na Uniw. Pozn. 1919; czł. koresp. PAU 1921. Badacz dziejów wychowania w Polsce XVI i XVII w. Autor prac: *Instrukcje wychowawcze Jakóba Sobieskiego* (1899), *O wychowaniu Zygmunta Augusta* (1915), *Studia z dziejów wychowania w Polsce* (1921).

PSB.

H.W.

DARASZ Wojciech Władysław (25 XI 1808 Warszawa — 19 VIII 1852 Londyn), publicysta polit. i hist., działacz polityczny. Był synem odźwiernego u Potockich; dzięki pomocy tej rodziny uczył się i studiował. Ukończył prawo na UW. Brał udział w powstaniu listopadowym. Od 1832 przebywał we Francji, należąc do lewicowego skrzydła emigracji pol. (Związek Młodej Polski, TDP). W l. 1838–39 wydawał z W. Heltmanem *Przegląd Dziejów Polski*, kompendium zawierające wyciągi z dzieł hist. i polit. oraz streszczenia dokumentów. W l. 1841–46 red. „Demokraty Polskiego". Wydalony z Francji 1849, osiedlił się w Londynie; działał m.in. z S. Worcellem w organizacjach skrajnej lewicy pol. i eur. (m.in. w Centralnym Komitecie Rewol. Eur.). W prasie emigr. publikował artykuły poświęcone dziejom Polski, np. *O głównych przyczynach bezskuteczności dotychczasowych powstań w Polsce* („Pismo TDP" 1837/39), *O monarchii w Polsce za Piastów i Jagiellonów* („Pismo TDP" 1840). Odwoływał się do koncepcji historiozoficznych J. Lelewela, głosząc pochwałę słow. gminowładztwa jako ideału ustrojowego. *Pamiętnik emigranta* (1953).

PSB; A. Rynkowska, *Wojciech Darasz 1808–1852*, w: *W stulecie Wiosny Ludów* (zbior.), t. 4, Warszawa 1951.

K.Sz.

DARGUN Lotar (7 X 1853 Opawa na Morawach — 29 IV 1893 Kraków), historyk prawa, socjolog, ekonomista. Po studiach hist. i filoz. w Wiedniu (doktorat 1877) oraz prawniczych w Krakowie (doktorat 1881) habilitował się na UJ 1882 z historii prawa niem.; prof. nadzw. 1884, prof. zw. 1888. Najważniejsze jego dzieła, w których zastosował metody etnologii porównawczej (*O zastosowaniu etnografii do historii prawa*, „Przewodnik Nauk. i Lit." 1883) i socjologii, dotyczyły własności (m.in. *O pierwotnych formach własności*, 1880) i początków rodziny; rozwijał teorię matriarchatu (*Mutterrecht und Vaterrecht*, Lipsk 1892); prace te przyniosły mu rozgłos w kraju i zagranicą. Ogłosił też studia o dziełach XVI-wiecznego prawnika B. Groickiego.

PSB; M. Patkaniowski, *Od prawa niemieckiego do powszechnej historii prawa. Lotar Dargun (1853–1893) — Stanisław Estreicher (1869–1939)*, w: *Studia z dziejów Wy-*

działu Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (zbior.), Kraków 1964. H.I.

DAROWSKI WERYHA Adam (3 X 1851 Kraków — V 1911 Rzym), historyk, publicysta. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył prawo na UJ. Zajmował się dziejami Polski, zwł. XVII w.; artykuły i przyczynki publikował m.in. w „Niwie", „Przegl. Pol.", „Bibl. Warsz.", wydając je później osobno w trzech seriach *Szkiców historycznych* (1894, 1895, 1897). Od 1894 do końca życia mieszkał w Rzymie; prowadził kwerendy w Archiwum Watykańskim, na których podstawie napisał zbiór szkiców *Bona Sforza* (Rzym 1904). Pisarstwo D. było często oceniane krytycznie; „historyka zwyciężył dziennikarz-felietonista i nie pozwolił na głębsze studia naukowe" (K. Lewicki).

PSB. Z.R.

DAROWSKI WERYHA Aleksander (17 VIII 1815 Tomaszówka na Wołyniu — 18 IV 1874 Berlin), historyk amator, paremiograf, heraldyk, pisarz. Ukończył szkołę pijarów w Warszawie. Utrzymując się z odziedziczonego 1850 majątku ziemskiego, przebywał gł. w Kijowie. Zajmował się twórczością lit., uprawiał zwł. satyrę polit.; zbierał przysłowia lud.; pisał szkice hist., gł. z dziejów Ukrainy, i prace heraldyczne. Występował przeciwko legendom herbowym, krytykował herbarze, m.in. F. Paprockiego, S. Okolskiego, K. Niesieckiego. Na podstawie swych zbiorów opublikował m.in. *Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości* (1874) oraz *Znaki pieczętne ruskie* (Paryż 1862), gdzie podjął tezę J. Lelewela o pochodzeniu herbów ruskich od głosek starosłow. alfabetu. Prace swe wydawał w niewielkiej liczbie egzemplarzy, używając różnych pseud. i podając często fikcyjne adresy wydawnicze.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. K.Sz.

DASZYŃSKA-GOLIŃSKA Zofia ➤ Golińska-Daszyńska Zofia.

DASZYŃSKI Ignacy (26 X 1866 Zbaraż — 31 X 1936 Bystra Śląska k. Bielska), polityk, autor prac publicyst.-hist. o ruchu socjalistycznym. Studiował na UJ i na uniw. w Zurychu. Współzał. i przywódca PPSD. Red. „Gazety Robotniczej" i „Naprzodu". Premier i min. spraw zagr. Tymczasowego Rządu Lud. RP w Lublinie 1918. Marszałek sejmu 1928–30, jeden z przywódców Centrolewu. Autor popularnych prac poświęconych historii ruchu socjalist. w zaborze austr.: *Krótka historia rozwoju Partii Socjalistycznej w Galicji (od 1 maja 1890 do 1 maja 1894)...* (1894), *Cztery lata wojny. Szkice z dziejów polityki Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska* (1918) oraz *Pamiętników* (t.1–2 1925–26, wznow. 1957).

PSB. T.T.

DATNER Szymon (2 II 1902 Kraków — 8 XII 1989 Warszawa), historyk, badacz dziejów Żydów w Polsce podczas II wojny światowej. Studiował na UJ prawo, potem filozofię (doktorat 1927). Pracował jako nauczyciel w żyd. szkołach średnich. Podczas okupacji niem. przebywał w getcie białostockim; uczestniczył w ruchu oporu; po wyjściu z getta walczył w żyd. oddziale partyzanckim. W l. 1946–48 przebywał w Palestynie; po powrocie do Polski pracownik nauk. ŻIH (1948–53) i Gł. Komisji Badania Zbrodni Hitl. w Polsce (1956–69), dyr. ŻIH (1969–70); habilitował się w IH PAN (1969). Był także wiceprzewodn. Zarządu Żyd. Gmin Rel. w Polsce. Gł. tematem jego badań była zagłada Żydów

podczas II wojny świat.; opublikował kilka wyborów dokumentów oraz m.in. prace: *Walka i zagłada białostockiego getta* (1946), *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych...* (1961), *Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939–1945* (1966), *Las sprawiedliwych* (1968), *Tragedia w Doessel* (1970). Wraz z A. Kamieńską opr. *Z mądrości Talmudu* (1988).

Z.B. i R.Ż.

DĄBKOWSKI Przemysław (23 II 1877 Lwów — 18 XII 1950 tamże), historyk prawa, badacz dziejów społ. i gosp. Polski. Studiował na Uniw. Lwow.; uczeń O. Balzera (doktorat 1900). Uzupełniał studia w Berlinie i Paryżu. Habilitował się 1906 we Lwowie (na podstawie rozprawy *Rękojemstwo w prawie polskim średniowiecznym*, 1904). Tamże prof. tytularny 1910, prof. nadzw. prawa pol. 1916 i prof. zw. 1919. W 1919/20 prof. dawnego prawa pol. na UW, 1920/21 na KUL w Lublinie; następnie powrócił do Lwowa; po 1939 był tam prof. na ukr. Uniw. im. I. Franki (do 1941). W l. 1925–39 wydawał „Pamiętnik Hist.-Prawny", gdzie publikował prace swych uczniów. Czł. PAU, TN Warsz. i TN Lwow. oraz wielu tow. zagranicznych. Jego najważniejszym dziełem jest syntetyczne opr. *Prawo prywatne polskie* (t. 1–2 1910–11). Poza tym napisał wiele znaczących prac z dziedziny historii prawa pol., archiwistyki i historii społ.-gosp., np. *Rys urządzeń pocztowych w dawnej Polsce* (1903), *Litkup* (1907), *Przewóz wodny* (1914), *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim* (1916). Dr h. c. uniw. w Bratysławie.

Pamiętniki trzydziestolecia pracy naukowej prof. dra P. Dąbkowskiego, Lwów 1927 (tu bibliografia prac, opr. K. Koranyi).

H.W.

DĄBROWSKI Eugeniusz (16 V 1901 Warszawa — 8 IV 1970 tamże), biblista, historyk; ksiądz. Po studiach teologicznych na UW przyjął święcenia kapłańskie 1923. Studia uzupełniał w Oxfordzie i Cambridge; doktoryzował się 1926 na UW, doc. i wykładowca tej uczelni od 1932. W l. 1926–29 odbył specjalistyczne studia na Biblicum w Rzymie (doktorat 1939). W czasie okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu na UW i Uniw. Ziem Zach.; więzień Pawiaka. Prof. KUL 1954–58. Redagował *Podręczną Encyklopedię Biblijną* (t. 1–2 1960–61), prowadził prace przygotowawcze do wydania *Encyklopedii Katolickiej*. Tłumacz ksiąg *Nowego Testamentu*; współdziałał przy wydaniu pierwszego pol. tłum. *Dawnych dziejów Izraela* Józefa Flawiusza (1962). Autor monografii: *Dzieje Pawła z Tarsu* (1947, wyd. II 1953), *Odkrycia w Qumran nad Morzem Martwym a Nowy Testament* (1961) oraz prac religioznawczych.

Bibliografia prac: „Życie i Myśl" 1970.

H.W.

DĄBROWSKI Jan Konstanty (21 XII 1890 Krosno — 17 VII 1965 Kraków), historyk mediewista. Studiował na UJ gł. pod kier. S. Krzyżanowskiego i J. Ptaśnika (doktorat 1912), studia uzupełniał m.in. w Paryżu. W młodości angażował się w działalność niepodległościową, gł. w Zarzewiu i Drużynach Strzeleckich (1910 przez kilka miesięcy więziony w Piotrkowie). Pracował jako nauczyciel szkół średnich. W czasie I wojny świat. współdziałał z NKN (delegat na Węgry). Po habilitacji (1919) prof. nadzw. Uniw. Wil., a od 1920 na UJ (katedra historii średniow.), prof. zw. 1924. Czł. PAU (koresp. 1925, czynny 1936), sekr. generalny 1948–52; czł. rzecz. PAN (1952); aktywny w PTH (prezes 1947–50) i innych tow. naukowych. Podczas II wojny świat. aresztowany przez Niemców 1939; po zwolnieniu 1940 brał udział w tajnym nauczaniu. Po 1945 ponownie na UJ, kier. katedry historii średniow. (od 1952 katedra

historii powsz. średniow.); dr h.c. UJ i uniw. w Budapeszcie. Najważniejszym nurtem jego pracy nauk. była historia Węgier i stosunków pol.-węgierskich; napisał m.in. *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382* (1918), *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech, 1440–1444* (1922). Analizował rządy Andegawenów w Polsce (polemika z O. Haleckim). Zajmował się problematyką śląską (*Dzieje polityczne Śląska w latach 1290–1402*, w: *Historia Śląska*, zbior., 1932), początkami państwa pol. i historią polit. średniowiecza (m.in. *Korona Królestwa Polskiego XIV wieku*, 1956), dziejami Krakowa i historią historiografii (*Dawne dziejopisarstwo polskie*, 1964).

Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1961 (tu bibliografia prac).

M.B.

DĄBROWSKI Jerzy (23 XII 1888 Wołokikina na Czernihowszczyźnie — 1 VI 1933 Kamień Koszyrski na Wołyniu), historyk wojskowości; major WP. Podczas I wojny świat. oficer w wojsku ros.; od 1918 w WP, uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20, wziął także udział w akcji wil. gen. L. Żeligowskiego. Od 1927 pracownik nauk. Wojsk. Biura Hist.; zajmował się przebiegiem walk na Białorusi i Litwie oraz Bitwą Warszawską. Ogłosił wiele cennych studiów i szkiców w „Bellonie" i „Polsce Zbrojnej" oraz osobno: *Bitwa odwrotowa nad Niemnem 1. armii polskiej* (1929), *Zarys historii wojennej 45. pułku piechoty strzelców kresowych* (1928), *Najazd Rosji sowieckiej na Polskę w r. 1920* (1930).

PSB.

red.

DĄBROWSKI Józef, pseud. **Grabiec** (2 I 1876 Radom — 13 III 1926 Warszawa), prawnik, historyk, działacz polit. i publicysta. Ukończył prawo na UW, studiował też historię i literaturę. Działacz socjalist. organizacji uczniowskich i studenckich; czł. PPS, współpracownik m.in. „Robotnika", „Przedświtu" i „Naprzodu", 1905/06 więziony przez kilka miesięcy na Pawiaku i w X Pawilonie Cytadeli Warsz., następnie wydalony z Król. Polskiego. W l. 1907–14 w Kaliszu nauczyciel historii, zał. Tow. Oświaty im. A. Asnyka; działał w radykalnym Pol. Związku Ludowym. Po wybuchu I wojny świat. czynny w obozie niepodległościowym (inicjator aktywistycznej Ligi Państwowości Pol.). W publicystyce (m.in. *Kwestia polska w ciągu stu lat*, 1915) zwalczał stronnictwa ugodowe, opowiadał się za zasadą etnogr., przeciw koncepcjom odbudowy Polski w granicach hist. Rzeczypospolitej. Współorganizator pol. sądownictwa wojskowego. Od 1923 wykładowca historii w szkole dziennikarskiej przy WWP. Napisał: popularne *Dzieje narodu polskiego* (1909, wyd. III 1920) przedstawiające zagadnienia ustrojowe i społ. z uwydatnieniem roli mas lud. i rozwoju ideologii demokr., *Współczesną Polskę w cyfrach i faktach* (1912) — „doskonały przekrój statystyczno-etnograficzny stosunków gospodarczych i społecznych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej" (J. Feldman), pracę syntetyczną *Rok 1863* (1913) opartą na rozległych badaniach źródłowych i relacjach uczestników wydarzeń, zarys podręcznikowy *Dzieje współczesne 1871–1914* (t. 1–2 1919), biografię A. Wielopolskiego *Ostatni szlachcic* (t. 1–2 1924). Wspomnieniowe opr. *Czerwona Warszawa przed ćwierć wiekiem* (1925) stanowi do dziś ważne źródło informacji o życiu polit. i oświat. środowisk lewicowych. Walor dokumentu ma *Katastrofa kaliska* (1914), opis zbombardowania Kalisza przez Niemców.

PSB.

Al.P.

DĄBROWSKI Krzysztof (25 V 1931 Lublin — 25 XI 1979 Londyn), archeolog, muzeolog. Studiował na UW. Od 1954 pracownik IHKM PAN (1962 dok-

torat, 1973 habilitacja), 1961–79 kier. stacji archeol. tegoż instytutu w Kaliszu; badacz dziejów miasta, autor prac: *Kalisz w starożytności i średniowieczu* (1956), *Kalisz prastary* (1960). Prowadził prace wykopaliskowe w Kaliszu i okolicach, w Konińskiem i Olsztyńskiem oraz w Czechosłowacji, we Włoszech i Francji. Zajmował się problemem etnogenezy Słowian w Polsce płn.-wsch., badał okres rzymski i okres wędrówek ludów. W l. 1974–79 dyr. Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie. Wykładowca na KUL, UŁ i UW. Długoletni sekr. generalny Pol. Tow. Archeol.; red. nacz. „Wiadomości Archeol." 1974–79; czł. międzynar. tow. archeol. i muzealniczych. Wybitny popularyzator, autor pracy *Przymierze z archeologią* (1964).

Bibliografia prac: „Wiadomości Archeol." 1979.

J.S.

DĄBROWSKI Marian (8 IX 1882 Warszawa — 30 IX 1925 tamże), publicysta i historyk wojskowości; major. Mąż pisarki Marii D. Działacz PPS; uczestnik rewolucji 1905. Należał do masonerii. Studiował różne dziedziny wiedzy na ros. UW, UJ, na uniw. w Brukseli, Lozannie i w Dijon; ok. 1908 poświęcił się publicystyce hist., zaczynając m.in. od studium *Dzieje założenia państwa belgijskiego* (1912). Podczas I wojny świat. korespondent w I Brygadzie Legionów; opisał kampanię legionową w pracach *Kampania na Wołyniu* (1919) i *Dziennik działań bojowych* (1920) oraz w felietonach wyd. w zbiorze *Różaniec życia i śmierci* (1924). Po 1918 służył w WP. Zamieszczał liczne artykuły hist. w czasopismach, m.in. w „Bellonie". Pozostawił nie ukończone studium o dziejach i roli prawosławia w Polsce (opublikował fragmenty).

PSB.

Z.W.

DĄBROWSKI Stanisław (24 III 1889 Lwów — 9 I 1969 Góra Kalwaria k. Warszawy), aktor, historyk teatru pol., kolekcjoner. Studiował prawo i historię sztuki na uniw. w Wiedniu oraz w szkole dramatycznej we Lwowie. W l. 1913–39 działał w teatrze (jako aktor, reżyser, dyr. i scenograf na różnych scenach). Po II wojnie świat. wykładowca historii teatru pol. w warsz. PWST (1946–57); 1955–62 pracownik nauk. IS PAN. Od początku pracy w teatrze gromadził rozległą dokumentację teatralną, zwł. materiały biogr. (obecnie w IS PAN). Autor wielu źródłowych studiów i przyczynków do historii pol. teatru, zwł. prowincjonalnego (ogłosił ponad 250 prac, m.in. *Teatr hetmański w Białymstoku w XVIII wieku*, 1938; wybór przyczynków w: *Aktorowie w podróży*, 1969). Jego zbiory stały się podstawą fundamentalnego dzieła pol. teatrologii pt. *Słownik biograficzny teatru polskiego* (1973, opr. przez zespół pod kier. Z. Raszewskiego). Dorobek pisarski D. obejmuje także prace z zakresu etnografii i historii sztuki.

Z. Raszewski, *Wstęp*, w: S. Dąbrowski, *Aktorowie w podróży*, Warszawa 1969.

M.P.-J.

DĄBRÓWKA Jan ➛ Jan z Dąbrówki.

DEC Władysław (13 II 1898 Sokołów Małopolski — 21 XI 1965 Warszawa), historyk wojskowości; podpułkownik. Przed 1939 pracownik Min. Spraw Wojskowych. W kampanii wrześniowej kwatermistrz Grupy Operacyjnej gen. S. Dembińskiego. Walczył następnie w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie (m.in. dowódca batalionu w bitwie o Narvik). Po wojnie wrócił do kraju. Od 1957 oficer lud. WP; pracownik nauk. WIH. Autor artykułów o tematyce wojsk.-hist., przed 1939 ogłaszanych w „Przegl. Piechoty" i „Przegl. Kawalerii", po 1957 w „Wojsk. Przegl. Hist." oraz „Przegl.

Wojsk Pancernych" (o dziejach 1 Dywizji Pancernej). Autor wspomnień *Narvik i Falaise* (1958).

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1965 nr 4.

M. N.-K.

DECJUSZ Jost Ludwik, wł. **Dietz Jodok** (ok. 1485 Wissemburg w Alzacji — 26 XII 1545 Kraków), ekonomista, mincerz, historyk, dyplomata. Z pochodzenia Alzatczyk. Od ok. 1507 w Krakowie, sekr. J. Bonera, od 1520 sekr. król.; przed 1519 otrzymał od cesarza niem. dyplom szlachecki, a 1531 pol. indygenat. Odbywał liczne podróże zagr. z polecenia Bonera oraz króla Zygmunta I (gł. do Włoch). Zwolennik Habsburgów, odegrał pewną rolę polit. w okresie wojny o koronę węgierską 1527; utrzymywał ożywione stosunki z księciem pruskim Albrechtem Hohenzollernem. Od 1525 uczestniczył w pracach nad reformą monetarną w Polsce. Od 1535 zajmował się przedsięwzięciami górniczymi na Śląsku i w ziemi krakowskiej. W 1521 wraz z wyd. II kroniki Macieja z Miechowa opublikował pracę hist. składającą się z 3 ksiąg: *De vetustatibus Polonorum* — kompilacja dzieł różnych autorów, *De Jagellonum familia* — wyciąg z pracy Macieja z Miechowa, *De Sigismundi regis temporibus* — dzieło oryginalne, stanowiące ważne źródło do początkowego okresu panowania Zygmunta I (wyd. kryt. W. Czermak 1901; przekł. pol. pt. *Księga o czasach króla Zygmunta*, 1960). W 1527 wydał opis zwycięstwa nad Tatarami nad Olszanicą. Utrzymywał bliskie stosunki z licznym gronem humanistów pol. i zagr. (był przyjacielem Erazma z Rotterdamu). Zgromadził wartościowy księgozbiór.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; A. Hirschberg, *O życiu i pismach J. L. Decjusza, 1485–1545*, Lwów 1874.

M.Kam.

DEMBIŃSKA Anna (24 VII 1895 Sokołów k. Wrześni — 19 VI 1954 Gdańsk), historyk, badaczka dziejów Polski XVI w. Córka Bronisława D. Studiowała pod kier. ojca i O. Haleckiego. W l. 1922–33 pracowała jako nauczycielka w Warszawie, Jarosławiu i Toruniu, od 1933 jako archiwistka w Warszawie, 1945–47 w Krakowie. Po habilitacji na Uniw. Pozn. (1947) kustosz Woj. Archiwum Państw. w Gdańsku. Zajmowała się historią kultury (*Wpływ kultury polskiej na Wołyń w XVI w.*, 1933) i dziejami polit. (*Zygmunt I. Zarys dziejów wewnętrznopolitycznych Polski w l. 1540–1548*, 1948).

H.W.

DEMBIŃSKI Bronisław (14 VIII 1858 Komorza Mała k. Tucholi — 23 XI 1939 Poznań), historyk dziejów nowoż., zwł. powszechnych. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował na uniw. w Berlinie i Wrocławiu (doktorat 1883 u J. Caro), słuchał wykładów J. Szujskiego na UJ. Po habilitacji (1886) doc. UJ; od 1892 na Uniw. Lwow.: prof. nadzw. (objął po K. Liskem katedrę historii powsz.), prof. zw. 1897, rektor 1907/08. W l. 1916–23 na UW (prof. zw. 1920), następnie na Uniw. Pozn. (do 1939). Czł. AU (koresp. 1900, czynny 1917), Pozn. TPN (1923–39 prezes), TN Warsz. i in. tow. naukowych. Dr h.c. uniw. w Oxfordzie (1930) i UW (1933). Zajmował się gł. historią schyłku XVIII w. Badał dzieje papiestwa i stanowisko papiestwa wobec Polski: *Wybór Piusa IV* (1887), *Rzym i Europa przed rozpoczęciem III okresu soboru trydenckiego* (1890), *Papiestwo wobec upadku Polski* (1893), *Leon XIII wobec prądów współczesnych* (1893). W pracy *Rosja a rewolucja francuska* (1896) analizował związek między rewolucją franc. a rozbiorami Polski. Zajmował się też biografistyką, napisał m.in. *Stanisław August i książę Józef Poniatowski w świetle własnej korespon-*

dencji (1904). W zakresie dziejów polit. rozważania w studiach szczegółowych (*Upadek polityczny i utrata niepodległości Włoch w epoce Odrodzenia*, 1889) i w pracach o charakterze ogólniejszym (*Polska na przełomie*, 1913) wiodły go do wniosku, że przyczyną upadku państw był przerost parlamentaryzmu i panowanie oligarchii. Na III Zjeździe Historyków Pol. (1900) wygłosił referat *Stan nauki historycznej pod względem metody*, w którym dał się poznać jako zwolennik metody kryt. i ściśle faktograficznej; odcinając się od K. Lamprechta spowodował protest młodych historyków (m.in. W. Sobieskiego i S. Zakrzewskiego). Wydał *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski* (1902). D. brał też udział w życiu polit.: początkowo związany z konserwatystami galic., 1914–18 poseł do parlamentu wiedeńskiego; 1919–22 poseł do Sejmu Ustawodawczego; podsekretarz stanu w Min. WRiOP; 1919–30 prezes pol. grupy Unii Międzyparlamentarnej. Gorliwy katolik, działacz tow. religijnych, pod koniec życia tercjarz zakonu franciszkanów.

Bibliografia prac (niepełna) w: *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia*, Poznań 1924; M. Serwański, *Bronisław Dembiński*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989. M.W.

DEMBITZER Chaim Natan (17 VII 1820 lub 1821 Kraków — 20 XI 1892 lub 1897 tamże), historyk Żydów pol.; rabin. Czł. sądu rel. gminy krak. (od 1856). Uzyskał spory autorytet jako znawca judaizmu. Na jego ukształtowanie jako historyka wpłynęły kontakty z C. H. Chajesem oraz uczonymi niem.; należał do pokolenia tzw. monografistów hebrajskich. Publikował w czasopismach, m.in. prowadził prasową korespondencję z H. Graetzem na temat Sejmu Czterech Ziem. Jego gł. dziełem hist. była monografia *Kelilat Jofi* (t. 1 1888, t. 2 1898) zawierająca zbiór biografii rabinów lwow. oraz wiele innych cennych materiałów hist. do dziejów Żydów pol.; D. nakłonił S. Bubera do wykorzystania i uzupełnienia tego materiału. Z.B. i R.Ż.

DEMBOŁĘCKI, Dębołęcki, Wojciech (1585 Konojady k. Brodnicy na Pomorzu — po IX 1645 Lwów), pamiętnikarz, historyk; franciszkanin (od 1598). Pochodził z rodziny szlacheckiej. Święcenia kapłańskie przyjął ok. 1611. Studiował teologię (doktorat w Rzymie 1625). Kapelan (1621–22) lekkiej formacji konnej, tzw. lisowczyków, których kampanie wojenne w służbie cesarza Ferdynanda opisał w pamiętniku *Przewagi Elearów polskich, co ich niegdy Lisowczykami zwano* (1623; wyd. IV K.J. Turowski 1859); używając żywego, obrazowego języka przedstawił lisowczyków apologetycznie — jako obrońców wiary. Prowincjał pol. franciszkanów 1625–26, kaznodzieja konwentu lwow., definitor 1643; uzyskał także tytuł kronikarza zakonu. Autor dzieła *Wywód jedynowładnego państwa świata* (1633), będącego skróconą pol. wersją części 1 jego zarysu historii powsz. *Speculum universalis historiae* (rkps Bibl. Czartoryskich, inne części prawdopodobnie zaginęły). Powołując się m.in. na *Biblię*, starał się ukazać dzieje Sarmatów jako narodu wybranego, rządzącego niegdyś światem. Fantazyjne poglądy autora stanowią skrajny przykład sarmackiej megalomanii nar. i już u współczesnych spotkały się z niechętnym przyjęciem.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; M. Kochańska, *Ksiądz Wojciech Dembołęcki z Konojad*, „Zeszyty Nauk. Uniw. Wrocł." seria A nr 2, 1956. A.P.

DEMBOWSKI Edward (25 IV 1822 Warszawa — 27 II 1846 pod Krakowem), działacz polit., filozof, publicysta. Bogaty właściciel ziemski. Odebrał wy-

kształcenie domowe, studiując gł. filozofię i filologię. Zał. i współwyd. „Przegl. Naukowego". Heglista. Jako polityk związany z obozem rewolucyjno-demokr., należał do najbardziej radykalnego odłamu Związku Narodu Pol., głosząc hasła rewolucji socjalnej. Współorganizator rewolucji krak. 1846, zginął od kuli austr. idąc na czele manifestacji. W jego koncepcji historiozoficznej zasadnicze znaczenie ma w dziejach postęp polegający na rozwoju społ. świadomości wolności i sprawiedliwości; historia wg D. to przekształcanie się „myśli w czyn", a etapy postępu dziejowego prowadzą do wykształcenia się społeczeństwa socjalist., w którym wolność i sprawiedliwość znajdą urzeczywistnienie. Gł. jego pracą jest *Piśmiennictwo polskie w zarysie* (1845).

PSB; J. Ładyka, *E. Dembowski*, Warszawa 1968.

K.Sz.

DEMETRYKIEWICZ Włodzimierz (9 IX 1859 Złoczów w Tarnopolskiem — 14 IV 1937 Kraków), archeolog, historyk sztuki. Studiował na UJ prawo (doktorat 1884), historię sztuki i archeologię; studia uzupełniał w Wiedniu. Początkowo zajmował się problemami konserwacji zabytków, m.in. jako rządowy konserwator zabytków Galicji (1891–1912) wytyczał prawne podstawy praktycznej działalności w tym zakresie (*Konserwatorstwo Galicji i kwestia jego zasadniczej reformy*, 1890). Od schyłku l. 90-ych poświęcił się archeologii, zapoczątkowując badania nauk. nad prehistorią Polski, wyodrębniającą się dopiero z archeologii klasycznej. Habilitowany 1905 na UJ, wykładowca, prof. tytularny, prof. nadzw. 1919, prof. zw. 1921; kier. nowo utworzonej katedry prehistorii. Czł. AU/PAU (koresp. 1903, czynny 1930), także czł. kilku tow. nauk. krajowych i zagr.; 1928–37 dyr. Muzeum Archeol. PAU. Prowadził prace wykopaliskowe, opr. pierwszą syntezę pradziejów Galicji (*Vorgeschichte Galiziens*, 1897), zainicjował systematyczną inwentaryzację pol. zabytków archeol. (*Z rozważań nad potrzebami prehistorii w Polsce*, 1924), sporządził mapę archeol. Polski. Wykształcił wielu wybitnych uczonych (W. Antoniewicz, R. Jakimowicz, R. Jamka, J. Kostrzewski).

PSB; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dra Włodzimierza Demetrykiewicza*, Poznań 1930 (tu bibliografia prac).

S.Ch.

DEREŃ Andrzej (20 XII 1903 Chodaczków Wielki k. Tarnopola — 8 VII 1984 Wrocław), archiwista, historyk. Studiował historię na UJK pod kier. S. Zakrzewskiego. Od 1935 pracował w Wojsk. Biurze Hist. w Warszawie. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; internowany w Rumunii. Po 1945 m.in. organizator i dyr. (1954–72) Archiwum Państw. we Wrocławiu. Badacz dziejów Śląska; czynny w PTH. Doktoryzował się 1970 (rozprawa o Hakacie). Opublikował m.in. *Działalność Ostmarkenvereinu na Śląsku na tle stosunków polsko-niemieckich z końca XIX i początku XX w.* („Przegl. Zach." 1953).

Bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1986.

T.T.

DETTLOFF Szczęsny (5 X 1878 Nakło n. Notecią — 4 XI 1961 Poznań), historyk sztuki; ksiądz. Święcenia kapłańskie przyjął 1901. Studiował archeologię, historię sztuki i muzykologię na uniw. w Monachium, potem w Berlinie (m.in. u H. Wölfflina) i w Wiedniu (m.in. u M. Dvořáka; doktorat 1914). Od 1916 do końca życia związany z Uniw. Pozn., prof. nadzw. 1919, prof. zw. 1924. Podczas okupacji niem. mieszkał w Zakopanem; 1944 prof. tajnego Uniw. Ziem Zach. w Częstochowie. Od 1945 znów

na Uniw. Pozn. (1953–56 represyjnie zwolniony z pracy). Współtwórca pozn. Szkoły Zdobniczej, Konserwatorium Muzycznego, Komisji Historii Sztuki przy Pozn. TPN. Czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1957), czł. hon. Stow. Historyków Sztuki (corocznie przyznawana jest nagroda jego imienia). Badacz historii sztuki średniow., zwł. pol. rzeźby późnogotyckiej, znawca twórczości Wita Stwosza (m.in. monografia *Wit Stosz*, t. 1–2 1961) oraz pierwszego opr. pol. historii sztuki (w: *Wiedza o Polsce*, zbior., 1932). Twórca pozn. szkoły historii sztuki.

M. Walicki, Z. Świechowski, P. Skubiszewski, *Ksiądz profesor dr Szczęsny Dettloff*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1963 nr 4 (tu bibliografia prac); K. Piwocki, *Profesor Szczęsny Dettloff*, w: *Późny gotyk. Studia nad sztuką przełomu średniowiecza i czasów nowych. Księga poświęcona pamięci...*, Warszawa 1965.

H. F.-P.

DĘBICKI Ludwik Zygmunt (3 V 1843 Buchcice k. Tarnowa — 25 V 1908 Kraków), publicysta polit. i hist., historyk biografista. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Odebrał wykształcenie prywatne (przez pewien czas jego nauczycielem był J. Szujski); był też wolnym słuchaczem UJ. Od 1858 współpracownik, od 1871 red. „Czasu"; gorliwy propagator polityki „stańczyków". W publicyst. studium *Polska w chwili pogromu* (1865) potępił powstanie styczniowe. Oprócz dyletanckiego dzieła hist. *Człowiek w przebiegu wieków* (1864) wydał liczne szkice biogr., pisane zwykle w formie pamiętnikarskiej gawędy: *Z historii XIX wieku. Wspomnienia dziennikarza* (1903), *Portrety i sylwetki z dziewiętnastego stulecia* (seria 1–3 1905–07); te z nich, które dotyczą współczesnych mu postaci z obozu konserwatywnego, posiadają wartość źródłową. Cenny materiał zawarł też w pracy *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego, na podstawie archiwum ks. Czartoryskich...* (t. 1–4 1887–88).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13.

A.Sz.

DĘBOŁĘCKI Wojciech ➤ Dembołęcki Wojciech.

DIANNI Jadwiga (12 VIII 1886 Lwów — 15 III 1981 Kraków), historyk matematyki. Po studiach na UJ i UJK uczyła matematyki w szkołach średnich Lwowa i Krakowa; czł. Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN. Badała rozwój poszczególnych dyscyplin matematycznych w Polsce i działalność matematyków pol.; opublikowała m.in. biografię J. Brożka (1949) i jego prace matematyczne w *Wyborze pism...* (t. 2 1956), *Studium matematyki na Uniwersytecie Jagiellońskim do połowy XIX wieku* (1963), *Tysiąc lat polskiej myśli matematycznej* (wraz z A. Wachułką, 1963); opr. bibliografię pol. piśmiennictwa z zakresu matematyki od XV w. do 1976.

F.W.S.

DICKSTEIN Samuel (12 V 1851 Warszawa — 28 IX 1939 tamże), matematyk, historyk nauk matematycznych. Po studiach na ros. UW nauczyciel matematyki w warsz. szkołach średnich., wykładowca na Wyższych Kursach Nauk. (1906–15) i na UW (1915–19); prof. UW (od 1919). Współzał. TN Warsz., Tow. Bibl. Publicznej w Warszawie, Muzeum Pedag. w Warszawie; czł. AU (1893), Międzynar. Akad. Historii Nauki (1930) i wielu innych tow. nauk.; dr h.c. UW (1921). Zasłużony dla organizacji w Polsce badań nad historią nauki i oświaty. Spośród jego licznych publikacji wiele dotyczy historii nauk ścisłych; wydał m.in.: *Hoene Wroński. Jego życie i prace* (1896), *Korespondencja Kochańskiego i Leibniza* (1901 i 1902).

Prace S. Dicksteina, Warszawa 1916 (tu bibliografia za l. 1872–1916); *Jubileusz 65-lecia działalności naukowej*..., Warszawa 1938 (tu bibliografia za l. 1917–38). J.R.

DIHM Jan Tytus (4 I 1902 Dukla — 22 X 1965 Kraków), historyk. Studia hist. i historycznolit. odbył na UJ, m.in. u W. Konopczyńskiego i I. Chrzanowskiego; doktorat uzyskał 1927 u W. Sobieskiego na podstawie pracy pt. *Niemcewicz jako polityk i publicysta w czasie Sejmu Czteroletniego* (wyd. 1928). Większość życia pracował jako nauczyciel w gimnazjum w Wadowicach. W l. 1928–30 przebywał jako stypendysta w Paryżu, a także w Wiedniu i Dreźnie, zbierając materiał archiwalny do zamierzonej (nie zrealizowanej) monografii J. Ursyna Niemcewicza. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, przedostał się przez Rumunię do Algierii (nauczyciel w pol. liceum El-Biar k. Algieru); następnie przebywał we Włoszech i w Anglii, 1947 powrócił do kraju. Od 1953 zatrudniony w PAN (od 1959 doc.). Jego zainteresowania i prace badawcze skupiały się gł. wokół postaci i działalności J. Ursyna Niemcewicza oraz wokół genezy i konsekwencji Konstytucji 3 maja. D. pierwszy zbadał i porównał różne wersje autorskie *Pamiętników czasów moich* Niemcewicza (*O dwóch redakcjach „Pamiętników..."*, „Ruch Lit." 1931) i opublikował (1957) ich pełniejszą wersję, z obszernym komentarzem historycznym. We wczesnych pracach o Konstytucji 3 maja rozwijał tezę o jej zasadniczym znaczeniu dla urzeczywistnienia idei niepodległości Polski (*Trzeci maj*, 1932). W swej najobszerniejszej pracy pt. *Sprawa konstytucji ekonomicznej z 1791 r.* (1959) zawarł tezę o przygotowywaniu już 1791 rozwinięć i konkretyzacji Ustawy majowej, czego przykładem miała być „konstytucja ekon." (z tezą tą polemizowali J. Łojek i E. Rostworowski). Ogłosił także szkic *Studia Kościuszki w Korpusie Kadetów i w Paryżu* (1963).

Bibliografia prac w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 4, Warszawa 1966. J.J.

DŁUGOPOLSKI Edmund (20 XI 1879 Nowy Sącz — 13 II 1947 Kraków), historyk mediewista, wydawca źródeł. Studiował na UJ (doktorat 1906). W 1908 wziął udział w ekspedycji rzymskiej AU. Od 1905 nauczyciel szkół średnich w Tarnopolu i Krakowie. Wydał: *Inwentarz dóbr i dochodów biskupów poznańskich z roku 1564* (1938) oraz *Acta Bonifacii papae IX* (w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, 1946). Zajmował się historią regionu Podhala. Pośmiertnie ukazała się jego monografia *Władysław Łokietek na tle swoich czasów* (1951). H.W.

DŁUGOSZ Jan (1415 Brzeźnica k. Radomska — 19 V 1480 Kraków), historiograf; ksiądz. Pochodził z rodziny rycerskiej. Jego ojciec, Jan D., kilkuwioskowy szlachcic, wywodził się z ziemi wieluńskiej; za szczególne zasługi w bitwie pod Grunwaldem 1410 został burgrabią w Brzeźnicy w ziemi sieradzkiej, a 1421 podrzęczym w Nowym Korczynie. Miał dwunastu synów, wszystkim nadał to samo imię. D. od 1428 studiował na Akad. Krak. sztuki wyzwolone; uczył się przez trzy lata, stopnia nauk. nie uzyskał. W 1431 wstąpił na służbę Z. Oleśnickiego, ówczesnego biskupa krak., wybitnego męża stanu. Był jego pisarzem, od 1438 kanclerzem, z czasem także powiernikiem, zarządcą dworu i majątku biskupa; pełnił też misje dyplomatyczne, pielgrzymował do Rzymu i Ziemi Świętej. Równocześnie gromadził beneficja kościelne: ledwie po święceniach subdiakonalnych, został 1436 kanonikiem kapituły krak. (dopiero 1440 przyjął święcenia kapłańskie),

następnie kustoszem wiślickim (1444), kanonikiem sandomierskim (1456) i kanonikiem gnieźn. (1471). Historiografią zainteresował się prawodopodobnie jeszcze w czasie studiów w Akad. Krak.; zetknął się tam zapewne z Janem Dąbrówką, który w swoich wykładach z retoryki komentował *Kronikę* Mistrza Wincentego; nie bez znaczenia pozostały zapewne także opowieści ojca o wielkiej wojnie z Zakonem. Zainteresowania te ugruntował później na dworze Z. Oleśnickiego, rzeczywistego wówczas kierownika polityki państw. i nosiciela żywej tradycji państwa jagiellońskiego. Sam D. zresztą uczestniczył w ważnych wydarzeniach dziejowych, np. w czasie wojny trzynastoletniej wielokrotnie z ramienia króla brał udział w rokowaniach z Zakonem. W sporze o obsadę biskupstwa krak. (1461) opowiedział się za Jakubem z Sienna, bratankiem Oleśnickiego, za co był przez króla Kazimierza Jagiellończyka skazany na banicję (1461–63). Pogodzony z królem, został 1467 wychowawcą jego synów. Gdy Władysław Jagiellończyk wstępował 1471 na tron czeski, D. otrzymał propozycję objęcia arcybiskupstwa praskiego (propozycji nie przyjął mimo jej dużego polit. znaczenia). Właściwą twórczość historiograficzną rozpoczął po śmierci Z. Oleśnickiego (1455), sposobił się jednak do niej znacznie wcześniej (gromadził materiały, czytał, zbierał opinie, uczył się języków). W 1440 sporządził inwentarz dóbr biskupstwa krak. (zaginiony w XIX w.). W 1448 opr. dzieło *Banderia Prutenorum*, opis z hist. komentarzem 56 chorągwi krzyżackich, gł. zdobytych pod Grunwaldem, przerysowanych przez malarza krak. S. Durinka (wyd. łac. 1850, przekł. pol. 1958). Swe gł. dzieło, monumentalne dzieje Polski pt. *Annales seu Cronicae inclyti Regni Poloniae* (*Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*), zaczął pisać rozpoczynając od czasów sobie współczesnych; cofnął się następnie do początków państwa pol.; opis wydarzeń współczesnych kontynuował niemal do samej śmierci, tj. do 1480. Praca ma układ rocznikarski, podzielona jest na 12 ksiąg (wyd. częściowe 1614–15, wyd. całości 1711); dedykowana jest Oleśnickiemu. *Roczniki* są w historiografii staropol. dziełem najwybitniejszym ze względu na ogrom zebranego materiału i fachowość opracowania; D. wykorzystał nie tylko kroniki i roczniki, ale też dokumenty (statuty, akta procesów pol.-krzyżackich, akta kancelarii król. — niektóre dziś już nieznane) oraz źródła obce (np. ruskie, czeskie, węgierskie). Widać w *Rocznikach* dbałość o wiarygodną chronologię wydarzeń i o jednolity sposób interpretacji faktów. Zawierają wizję historii powstałą pod wpływem Oleśnickiego (pomyślność Polski uzależniona od pomyślności Kościoła; poważanie silnej władzy król. przy niechęci do Jagiellonów) i odzwierciedlają humanist. kulturę autora łączącą się ze światopoglądem jeszcze średniowiecznym. Dzieło D. należy do największych osiągnięć dziejopisarskich późnego średniowiecza w Europie, a zarazem jest "najdojrzalszym owocem polskiej kultury literackiej XV w., naszej własnej «jesieni średniowiecza»" (M. Plezia). Aż do oświecenia *Roczniki* określały obraz przeszłości Polski, później cenione były ze względu na ogromną wartość źródłową. Równocześnie D. napisał *Chorografię*, czyli geogr. opis Polski, zdumiewający bogactwem informacji (włączył je do pierwszej księgi *Roczników*) oraz najstarszy herbarz pol. (*Insignia seu clenodia Regni Poloniae (Klejnoty Królestwa Polskiego)* — opis herbów ziem, biskupstw i wielu rodzin rycerskich (wyd. 1851). D. napisał także *Vita sanctissimi Stanislai (Żywot św. Stanisława)* — dzieło o wymowie antykról., powstałe w latach banicji (wyd. 1511), oraz *Vita beathe Kunegundis (Żywot błogosławionej Kingi)* z l. 1471–74 (wyd. w przekł.

pol. 1617). Ponadto opracował (1468–78) katalogi arcybiskupów gnieźn. i biskupów Królestwa oraz obszerny opis uposażenia kościołów diecezji krak. (kapituły, kościołów kolegiackich, parafialnych oraz klasztorów) pt. *Regestra Ecclesiae Cracoviensis*, zw. *Liber beneficiorum* (powstały 1470–80, wyd. 1878–87). Całość twórczości D. ogłosił A. Przezdziecki (*Opera omnia*, t. 2–14 1863–78) wraz z pol. tekstem *Roczników* (t. 2–6, przekł. K. Mecherzyński). Od 1961 wydawane są *Roczniki* w wersji dwujęzycznej. D. był fundatorem wielu budowli: wzniósł kilka kościołów murowanych, domy dla niższego kleru (np. dla wikariuszy w Sandomierzu), bursy, a przede wszystkim klasztor paulinów na Skałce w Krakowie (1472), gdzie powstała z czasem krypta zasłużonych. Jako wykonawca testamentu Z. Oleśnickiego zakupił lub wybudował kilka nieruchomości dla Uniw. Krakowskiego. Pod koniec 1479 został kanonicznie wybrany arcybiskupem lwow., nie zdążył jednak tej godności objąć (zmarł w trakcie załatwiania tzw. postulacji). Został pochowany w Krakowie, w klasztorze na Skałce.

PSB; M. Bobrzyński, S. Smolka, *Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Kraków 1893; *Dlugossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza* (zbior.), Kraków cz. 1 1980, cz. 2 1985; M. Biskup, *Jan Długosz (1415–1480) jako historyk Polski i krajów Europy Środkowowschodniej*, „Zapiski Hist." 1981 z. 4; M. Koczerska, *État et perspectives des recherches sur Jan Długosz*, „Acta Poloniae Historica" 1985; M. Plezia, *Jan Długosz*, w: *Pisarze staropolscy, sylwetki* (zbior.), t. 1, Warszawa 1991.

red.

DŁUGOSZ Stanisław (22 III 1891 Częstochowa — 6 VIII 1915 Samoklęski k. Lubartowa), poeta, historyk. Działacz młodzieżowych organizacji niepodległościowych. Studiował prawo i historię na UJ (uczeń W. Tokarza). Badał dzieje powstania styczniowego, opublikował monografię *Płk Dionizy Czachowski* (1914) i parę artykułów. Żołnierz I Brygady Legionów; wybitny poeta legionowy. Poległ w bitwie.

PSB.

red.

DŁUGOSZ Teofil (2 XII 1887 Świdówka k. Wieliczki — 22 VII 1971 Kraków), historyk pol. Kościoła katol.; ksiądz. Studiował teologię na Uniw. Lwow. i w Wiedniu. Święcenia kapłańskie przyjął 1912, doktoryzował się w zakresie historii Kościoła na UJ 1919 pod kier. J. Fijałka. Zał. i red. „Przegl. Teologicznego" (1920–26); publikował także w innych czasopismach kościelnych. Prowadził badania nauk. w Archiwum Watykańskim (1930–31); na zebranych tam materiałach źródłowych oparł później większość swych prac (dotyczyły gł. dziejów Kościoła katol. na wsch. ziemiach Rzeczypospolitej). Wykładowca historii Kościoła na UJK (habilitacja 1937), podczas II wojny świat. w lwow. seminarium duchownym, od 1949 na UJ, od 1954 prof. nadzw. ATK w Warszawie. Autor podręcznika *Historia Kościoła katolickiego* (t. 1–2 1923–25).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983.

H.Gap.

DMOCHOWSKI Franciszek Ksawery (1 lub 2 XII 1762 Oprawczyki na Podlasiu — 20 VI 1808 pod Błoniem), krytyk lit., poeta, tłumacz, działacz polit. i publicysta; pijar (1778–1800). Pochodził z rodziny drobnoszlacheckiej z przydomkiem Warda; ojciec Franciszka Salezego D. Po ukończeniu seminarium pijarskiego był nauczycielem; od 1789 uczył historii i nauk moralnych w warsz. szkole wydziałowej. W okresie Sejmu Wielkiego czynny publicysta polit., czł. Kuźnicy Kołłątajowskiej, od 1790 sekr.

H. Kołłątaja; po obaleniu Konstytucji 3 maja i objęciu władzy przez konfederację targowicką wyjechał z Kołłątajem na emigrację do Lipska. Uczestnik insurekcji kościuszkowskiej, kier. Wydziału Instrukcji Rady Najwyższej Nar. i współred. pism powstańczych; należał do jakobinów polskich. Po klęsce insurekcji na emigracji, gł. w Paryżu, czynny w radykalnej Deputacji. Od 1800 w Warszawie; współzał. i pierwszy sekr. TPN, red. „Nowego Pamiętnika Warszawskiego". Poeta i programodawca lit., ceniony tłumacz Homera i Wergiliusza. Wraz z H. Kołłątajem oraz I. i S. Potockimi autor dzieła *O ustanowieniu i upadku Konstytucji plskiej 3 maja 1791* (Metz, wł. Lipsk 1793), łączącego opis przebiegu wydarzeń z elementami antykról. pamfletu polit. (do tej pracy D. wcielił z niewielkimi zmianami opublikowaną wcześniej broszurę *O rokoszu pod Targowicą rzecz krótka*, 1792; przedruk „Korespondent Warsz." 1792). Na emigracji po 1794 publikował franc. broszury polit.-hist., w których dawał radykalną wykładnię przyczyn rozbiorów i upadku insurekcji; m.in. *Idées sur la Pologne et sur les suites que doit avoir le partage de ce pays* (Paryż 1796), *Precises des causes de la destruction de la Pologne et des motifs qui nécessitent sa restauration* (Paryż 1797). Po powrocie do kraju objawił się jako autor świetnych esejów biogr., m.in. I. Krasickiego, S. Konarskiego, J. Szymanowskiego, K. Wyrwicza („Nowy Pamiętnik Warsz." 1801–03; przedruk w: *Pisma rozmaite*, t. 2 1826), pisanych z myślą o potrzebie podsumowania dorobku lit. i kult. odchodzącej epoki.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

J.J.

DMOCHOWSKI Franciszek Salezy (14 III 1801 Warszawa — 3 VIII 1871 tamże), publicysta, tłumacz, krytyk lit., popularyzator historii, pamiętnikarz. Syn poety i krytyka lit. Franciszka Ksawerego D. Studiował na UW. Redagował i wydawał czasopisma (m.in. 1825–26 „Bibl. Pol.", 1856–60 „Kronikę Wiadomości Krajowych i Zagr."), prowadził księgarnię; w l. 1840–56 gospodarował w swym majątku; od 1863 nauczyciel gimnazjum w Warszawie. Oprócz twórczości pisarskiej (powieści obyczajowe, poezje, liczne recenzje lit. i teatralne) zajmował się tłumaczeniami, m.in. dzieł Moliera, J. Racine'a, W. Scotta. Opr. przeznaczoną gł. dla młodzieży syntezę historii powsz., będącą przeróbką dzieła włoskiego historyka C. Cantù (t. 1, z. 1–3 1860–61), popularny podręcznik *Krótki zbiór historii polskiej, opowiedzianej podług najnowszych źródeł historycznych* (1862, 8 wznow. do 1900) oraz pierwszy w języku pol., skompilowany z prac obcojęzycznych, zarys dziejów Meksyku (1867). Na łamach czasopism publikował cenne źródłowo szkice o życiu kult. Warszawy w dobie Ks. Warsz. i Król. Kongresowego; część z nich weszła do tomu pt. *Wspomnienia od 1806 do 1830 roku* (1858; wyd. kryt., uzup. pomniejszymi pracami, opr. Z. Libera, 1959).

PSB; E. Słodkowska, *Działalność wydawnicza Franciszka Salezego Dmochowskiego*, Warszawa 1970 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

DMOWSKI Roman (9 VIII 1864 Kamionek k. Warszawy — 2 I 1939 Drozdów k. Łomży), polityk i publicysta polit. i historyczny. Pochodził z rodziny drobnomieszczańskiej wywodzącej się ze zubożałej szlachty. Studiował nauki przyrodn. na ros. UW. Od 1890 działacz i czołowy ideolog Nar. Demokracji. W 1903 opublikował *Myśli nowoczesnego Polaka* — wykład zasad programowych ND. W 1907 poseł w ros. II i III Dumie Państw. (prezes Koła Pol.). Początkowo rzecznik zjednoczenia ziem pol. pod panowaniem caratu, pod koniec

I wojny świat. współdziałał z I. Paderewskim w staraniach o poparcie Ententy dla restytucji niepodległej Polski. Na konferencji pokojowej w Paryżu (1919) jako czł. delegacji pol. odegrał gł. rolę w ustalaniu zakresu terytorialnego Polski. Przeciwnik J. Piłsudskiego i jego polityki, po zamachu majowym stał się jednym z liderów opozycji wobec obozu sanacji. Należał do najwybitniejszych w XX w. pol. pisarzy polit.; w pracach analizujących przemiany sytuacji polit. Polski sięgał do argumentacji historycznej. W pracy *Niemcy, Rosja i kwestia polska* (1908, wyd. III 1991, przekł. franc. i ros. 1909, fiński 1913) najpełniej wyłożył koncepcję tzw. orientacji ros. w polityce polskiej. W książce *Polityka polska i odbudowanie państwa* (1925, wyd. III 1988), ukazał okoliczności i rodowód odzyskania bytu niepodległego Polski — od lat poprzedzających wojnę świat. po konferencję pokojową w Paryżu. Ponadto autor licznych artykułów i szkiców publicystycznych. Zawarta w pracach i publicystyce D. wizja „wielkiej Polski", odwołująca się do tradycji piastowskiej, testamentu polit. Chrobrego i idei walki z zagrożeniem germańskim, wywarła duży wpływ na historiografię pol. XX w., zwł. na historyków zbliżonych do ND.

PSB; A. Micewski, *Dmowski*, Warszawa 1971; R. Wapiński, *Roman Dmowski*, Lublin 1988; J. Książek, *Historyczne podstawy endeckiej idei suwerenności narodowej (1918–1939)*, w: *Idea niepodległości i suwerenności narodowej...* (zbior.), Warszawa 1989.

J.J.

DOBROWOLSKI Kazimierz (20 XII 1894 Nowy Sącz — 26 III 1987 Kraków), historyk i teoretyk kultury, socjolog i etnograf. Studiował historię na UJ gł. pod kier. S. Krzyżanowskiego, F. Bujaka, W. Sobieskiego; studia z historii gosp. średniowiecza oraz nauk pomocniczych historii pogłębiał na Uniw. Wiedeńskim u A. Dopscha i O. Redlicha; zbierał w archiwach (gł. Wiednia i Linzu) materiały do dysertacji o kulcie świętych w średniowieczu (doktorat na UJ 1919). W l. 1920–34 pracował w AAD m. Krakowa i w Bibl. Jagiellońskiej. Odbył podróże nauk. do Francji i Anglii. Od 1932 doc. historii kultury pol. na UJ, 1935 prof. nadzw. (objął po J.S. Bystroniu katedrę socjologii i etnologii); 1937 czł. koresp. PAU, aktywny w PTH i w Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen; po powrocie do Krakowa brał udział w tajnym nauczaniu. Po wojnie prof. zw. UJ (emerytowany 1965); czł. PAN (koresp. 1962, rzecz. 1969). Początkowo badał dzieje pol. kultury rel. średniowiecza i czasów nowoż. (*Dzieje kultu św. Floriana w Polsce do połowy XVI w.*, 1923), następnie różne aspekty kultury umysłowej w Polsce do schyłku XVI w. (*Umysłowość i moralność społeczeństwa staropolskiego*, w: *Kultura staropolska*, zbior., 1932). Przez wiele lat zajmował się historią społ.-gosp. i kulturą terenów górskich (Beskidów i Tatr); napisał m.in. *Przeszłość Podhala. Uwagi metodyczne i program badania* („Wiadomości Geogr." 1929), *Najstarsze osadnictwo Podhala* (1935), *Studia podhalańskie* (1970). W szkicach tych wypracował stopniowo własną metodę badawczą, którą nazwał metodą integralną badania zjawisk społ.; zasady tej metody, polegającej na połączeniu postawy badawczej historyka i socjologa, sprecyzował 1966 (*Metoda integralna*, w: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddział w Krakowie*, 1967). Z późniejszych prac problematyki hist. dotyczą *Studia nad życiem społecznym i kulturą* (1966), *Studia z pogranicza historii i socjologii* (1967), *Teoria procesów żywiołowych w zarysie* (1973). Był twórcą własnej szkoły, wykształcił parę

generacji uczniów. Dr h.c. uniw. w Bratysławie (1965).

Bibliografia prac za l. 1916–71, w: *Studia z zakresu socjologii, etnografii i historii ofiarowane Kazimierzowi Dobrowolskiemu*, Kraków 1972; za l. 1916–87: „Etnografia Pol." 1988.

W.B.

DOBROWOLSKI Tadeusz (17 VIII 1899 Nowy Sącz — 7 III 1984 Kraków), historyk sztuki, muzeolog. Studiował historię sztuki na UJ (doktorat 1923) i w ASP. Dyr. Muzeum w Bydgoszczy (1925–27) i Muzeum Śl. w Katowicach (1927–39). Doc. UJ od 1936. Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939, do 1940 więziony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Po wojnie wrócił na UJ: prof. nadzw. 1949, prof. zw. historii i teorii sztuki 1954–69. Ponadto dyr. Muzeum Nar. w Krakowie (1950–56). Znawca sztuki pol. od jej początków do czasów najnowszych, autor kilkuset prac; zajmował się zwł. sztuką Śląska i Krakowa, wieńcząc swe badania kolejnymi syntezami: *Sztuka na Śląsku* (1948), *Sztuka Krakowa* (1950) oraz *Dzieje sztuki polskiej* (t. 1–3 1965–67). W pracy *Polskie malarstwo portretowe* (1948) przedstawił dzieje portretu pol. począwszy od renesansu. Całokształt swych badań nad malarstwem pol. XIX i XX w. ujął w monografii *Nowoczesne malarstwo polskie* (t.1–2 1957–60).

Bibliografia prac: „Folia Historicae Artium" 1984.

U.P.

DOBRZYCKI Jerzy (22 IX 1900 Inwałd k. Wadowic — 18 IX 1972 Kraków), historyk sztuki. Pracownik Muzeum Etnogr. w Krakowie (od 1924), dyr. Muzeum Hist. tamże (od 1946). Czł. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz Komisji Historii Sztuki PAU. Podczas II wojny świat. dyr. Liceum Pol. w Bukareszcie. Autor licznych prac popularyzujących wiedzę o Krakowie, jego historii i zabytkach: *Hejnał krakowski* (1961, wyd. II popr. 1983), *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, jego dzieje i zbiory* (1955).

H.F.-P.

DOBRZYŃSKA-RYBICKA Ludwika (19 XI 1868 Brzeżawa k. Sanoka — 7 X 1958 Poznań), historyk filozofii, historyk książki. Studiowała za granicą, m.in. w Paryżu, Lowanium (Leuven), Oxfordzie i w Zurychu (doktorat z filozofii 1909). Dyr. bibl. Pozn. TPN 1919–37. Od 1919 wykładowca historii filozofii i socjologii na Uniw. Pozn., doc. 1920 (habilitacja na UJ), od 1932 prof. nauki obywatelstwa. Podczas okupacji niem. czynna w tajnym nauczaniu. W l. 1945–47 podjęła ponownie wykłady na Uniw. Poznańskim. Czł. Pozn. TPN. Zajmowała się dziejami wielkopol. księgozbiorów (m.in. *Z dziejów starych ksiąg Biblioteki PTPN*, „Zapiski Muzealne" 1916; *Dwie wielkopolskie biblioteki klasztorne*, tamże 1918). Opr. (wraz z A. Koehlerówną) bibliografię historii W. Ks. Poznańskiego za rok 1916 („Roczniki TPN Pozn." 1917). Wydała *Dziennik* B. Moraczewskiej (1911). Autorka pracy *System etyczny Hugona Kołłątaja* (1917).

H.W.

DOGIEL Maciej (6 VIII 1715 Gembule k. Lidy — 24 II 1760 Warszawa), historyk prawa, wydawca źródeł; pijar (od 1730). Po przyjęciu święceń kapłańskich 1732 guwerner w magnackich domach na Litwie, od ok. 1747 rektor kolegium pijarskiego w Wilnie, zał. konwiktu i drukarni. Podróżując po Europie (Niemcy, Francja, Holandia) zbierał źródła archiwalne dotyczące dziejów prawa i dyplomacji pol.; uzyskał dostęp do najcenniejszych archiwaliów krajowych (np. do tajnej części Archivum Regni przy skarbcu

na Wawelu). Z zaplanowanego na 8 tomów dzieła *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae...* zdążył opublikować t. 1 i 5 (1758–59; pośmiertnie wydano t. 4 1764 i fragm. t. 2 w: „Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagr." 1826). Autor prac *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae...* (1758) oraz *Dissertatio de iure Regni Poloniae in Silesiam* (1758, tekst zaginiony).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4.

Z.Ch.-R.

DOWIAT Jerzy (22 IV 1920 Żytomierz — 22 IV 1982 Warszawa), historyk mediewista. Studia z zakresu prawa na UW przerwał 1939. W czasie okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu; 1945–47 pracował jako nauczyciel. Od 1946 studiował historię na UW (uczeń T. Manteuffla). W l. 1953–56 wykładowca WSP w Warszawie; po doktoracie na UW 1956 adiunkt w IH PAN; habilitował się 1960; prof. nadzw. 1971. Początkowo jego zainteresowania nauk. koncentrowały się wokół dziejów wczesnośredniow. Pomorza (m.in. studium *Ewolucja państwa wczesnofeudalnego na Pomorzu Zachodnim*, „Przegl. Hist." 1956), następnie skupił się na problemach wprowadzenia chrześcijaństwa do Polski oraz na kulturze średniow.; opublikował książki: *Chrzest Polski* (1958, wyd. VI uzup. 1969), *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza* (1961); pogłębioną analizę recepcji nowej religii przedstawił w artykule *Pogański obraz świata a przyczyny chrystianizacji Słowian*, w: *Wieki średnie. Prace ofiarowane T. Manteufflowi...* (1962). Autor syntezy średniow. dziejów Polski (*Polska — państwem średniowiecznej Europy*, 1968) oraz popularnonauk. *Historii Kościoła Katolickiego w Polsce do połowy XV w.* (1968). Red. dzieła *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII w.* (1985) i autor jego fragmentów dotyczących kultury duchowej. Autor podręczników szkolnych; współpracownik *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* PWN; swym pisarstwem popularyzował wiedzę historyczną. Koncepcje D. nie zawsze były akceptowane przez innych historyków, wywoływały często żywe dyskusje naukowe.

M.B.

DRAGAN Marcin (11 XI 1882 Chyrów — 9 VII 1966 Gdańsk), historyk mediewista, archiwista. Studiował na Uniw. Lwow. historię (pod. kier. S. Zakrzewskiego; doktorat 1908) i geografię. Nauczyciel gimnazjalny; 1924/25 wykładowca metodyki historii na KUL w Lublinie. W l. 1926–39 i od 1945 prezes Tow. Przyjaciół Nauki i Sztuki (od 1956 Gdańskie TN). Od 1930 archiwista przy Komisariacie Generalnym RP w Gdańsku. Podczas okupacji niem. przebywał w Krakowie, biorąc udział w tajnym nauczaniu. Organizator i dyr. 1945–61 Archiwum Państw. w Gdańsku. Czł. Komisji Hist. PAU od 1948. Autor m.in. prac: *Testament Kazimierza Wielkiego* (1911), *Rok 1046 w dziejach stosunku cesarstwa do papiestwa* (1914), *Koronacja Bolesława Chrobrego* (1925).

Bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1968.

T.T.

DR ANTONI J. ➤ Rolle Józef Antoni.

DREWKO Michał (22 X 1887 Sokal — 4 IV 1964 Warszawa), archeolog. Studiował na UJ pod kier. W. Demetrykiewicza. W l. 1920–29 okręgowy konserwator zabytków prehist. w Lublinie; zajmował się m.in. kurhanami wczesnośredniow. w Lipsku k. Zamościa. W l. 1929–39 nauczyciel w Warszawie; w czasie okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu. Od 1945 pracował w Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie, przyczyniając się do rewindykacji

jego zbiorów; równocześnie (1954–61) kier. stacji archeol. IHKM PAN w Kaliszu. Jako pierwszy w Polsce stosował barwne, wierne rysunki w dokumentacji terenowej wykopalisk. Publikował sprawozdania z prac konserwatorskich prowadzonych w Lubelskiem, m.in. na temat kurhanów w Lipsku; autor pracy *Igołomia* (1953).

J.S.

DROBA Ludwik (1854 Tarnowiec k. Tarnowa — 30 VII 1879 Szczawnica), historyk, badacz dziejów Polski XIII i XIV w. Pochodził z rodziny robotniczej. Studiował historię na UJ pod kier. J. Szujskiego, następnie S. Smolki (który uważał D. za jednego z najzdolniejszych swych uczniów). Od 1878 pracował w Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich w Krakowie. Autor m.in. rozprawy *Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami* (1881, wyd. pośmiertne). Ponadto opublikował szkic monograficzny (napisany pod kier. S. Tarnowskiego) *Andrzej Krzycki jako pisarz i polityk* („Przegl. Pol." 1879).

PSB.

Z.R.

DROHOJOWSKI Jan Marian (23 VII 1858 Wasylówka na Podolu — 7 II 1911 Lwów), genealog, heraldyk; bankowiec. Studia prawnicze odbył na Uniw. Lwow. (doktorat 1884); pracował w Banku Krajowym we Lwowie. Współinicjator i prezes (1909–11) Tow. Heraldycznego we Lwowie. Autor *Kroniki Drohojowskich* (cz. 1–2 1904), sumiennej monografii dziejów rodziny od pocz. XV w. wraz z kryt. rozprawą o herbie Korczak oraz sumariuszem dokumentów i akt stanowiących podstawę źródłową. Opr. także *Tablice genealogiczne Łubieńskich, Jełowickich i Sobańskich*, opatrzone objaśnieniami i spisem dokumentów.

PSB.

S.K.K.

DRZEWIECKI Henryk (1873 k. Warszawy — 4 X 1937 Wyszków nad Bugiem), prawnik, historyk notariatu w Polsce, śpiewak operowy. Studiował i doktoryzował się z zakresu prawa na uniw. w Petersburgu, równocześnie uczył się śpiewu w Konserwatorium. W l. 1899–1916 występował jako tenor liryczny we Włoszech oraz we Lwowie i warsz. Teatrze Wielkim. Po odejściu ze sceny pracował jako sędzia okręgowy w Radomiu i rejent w Wyszkowie. Opublikował rozprawy: *Studia i materiały do dziejów notariatu w Polsce* (1928) i *Zarys dziejów notariatu w Polsce* (1929).

PSB.

red.

DUBIECKI Marian Karol (26 VIII 1838 Zasław na Wołyniu — 24 X 1926 Kraków), działacz polit., pamiętnikarz, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po ukończeniu studiów humanist. na uniw. w Kijowie związał się z konspiracją niepodległościową. Podczas powstania styczniowego, od maja 1863, czł. Rządu Nar. (sekr. do spraw Rusi); w okresie dyktatury R. Traugutta należał do jego najbliższych współpracowników; aresztowany w kwietniu 1864 i skazany śmierć; wyrok zamieniono na katorgę, potem na osiedlenie na Syberii; 1883 zwolniony, z zakazem powrotu do Król. Polskiego. Od 1884 mieszkał w Krakowie, zajmując się pracą nauczycielską i naukową. Interesował się dziejami płd.-wsch. kresów dawnej Rzeczypospolitej od XVI do XIX w.; publikował opracowania źródłowe z tego zakresu (np. *Kudak, twierdza kresowa*, 1878), przeważnie jednak popularne miscellanea biogr. i geogr.-hist. (część z nich wydano pt. *Obrazy i studia historyczne*, seria 1–3 1899–1915). Autor podręczników szkolnych (*Historia literatury polskiej na tle dziejów narodu skreślona*, t. 1–2 1888). Najważniejszą pozycją w jego dorobku jest studium *Romuald Trau-*

gutt (1893) o charakterze na wpół pamiętnikarskim, będące zapisem dziejów ostatniej fazy powstania i apologią jego dyktatora. Praca ta łączy walory źródłowe z sugestywną, emocjonalną narracją; wywarła znaczny wpływ na późniejszą historiografię i publicystykę dotyczącą powstania styczniowego. D. współpracował też z *Wielką Encyklopedią Powszechną Ilustrowaną* oraz *Słownikiem Geograficznym Królestwa Polskiego...*; na łamach „Kwart. Hist." recenzował prace dotyczące dziejów ziem ruskich oraz wydarzeń 1863.

PSB; S. Pomarański, *Marian Dubiecki. Zarys biograficzny z powodu 85-ej rocznicy urodzin*, Zamość–Warszawa 1923. A.Sz.

DUCHIŃSKI Franciszek Henryk, pseud. **Kijowianin** (1816 na Ukrainie — 13 VII 1893 Paryż), historyk, etnograf. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Ukończywszy szkołę bazylianów w Humaniu złożył egzamin na nauczyciela domowego. Po 1834 przeniósł się do Kijowa, gdzie podobno podjął studia uniwersyteckie. Działał w patriotycznych organizacjach studenckich, które weszły w skład Związku Ludu Pol. (1837–38). W 1846 zagrożony aresztowaniem uciekł do Paryża. Związawszy się z Hôtel Lambert, współredagował (1847–48) pismo „Trzeci Maj", 1848 walczył w legionie W. Zamoyskiego we Włoszech, w późniejszym okresie był agentem Czartoryskiego w Stambule i Belgradzie. Od 1856 ponownie w Paryżu, gdzie wykładał historię w Wyższej Szkole Pol. a także w Cercle des Sociétés Savantes. Red. „Revue historique, etnographique et statistique de la Pologne et de la Russie" (1861). Kustosz Muzeum Nar. Pol. w Rapperswilu 1872–75. Czł. Tow. Hist.-Lit., zał. Pol. Tow. Antropologicznego i Etnogr. w Paryżu, czł. wielu franc. tow. nauk., m.in. wiceprezes Tow. Etnograficznego. Był jednym z pierwszych pol. przedstawicieli kierunku raso-wo-antropologicznego, przyjmującym teorię nierówności ras J. A. Gobineau. W swym podstawowym dziele *Zasady dziejów Polski i innych narodów słowiańskich* (cz. 1–3, Paryż 1858–61), włączonym później do wyd. pośmiertnego *Pism* (Rapperswil, t. 1–3 1901–04), głosił m.in. tezę, jakoby Rosjanie nie byli ludem słow. (indoeur.), lecz turańskim (mongolskim). Fantastyczne koncepcje D., które zdobyły w swoim czasie znaczne grono zwolenników w kraju i we Francji, zostały poddane ostrej krytyce przez J. Baudouina de Courtenay i W. Nałkowskiego.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7; A.F. Grabski, *Na manowcach myśli historycznej. Historiografia Franciszka H. Duchińskiego*, w: tenże, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983. A.W.

DUDA Franciszek (3 X 1878 Sucha Górna na Śląsku Cieszyńskim — 10 V 1945 Kraków), historyk, archiwista, edytor źródeł. W młodości aktywny w tajnych organizacjach patriotycznych, m.in. stał na czele akademickiego Komitetu Pomocy dla Ofiar Walki o Polskość w zaborze ros.; był więziony w X Pawilonie Cytadeli warszawskiej. Studiował na UJ (doktorat 1908). Od 1909 pracował w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie; 1924–39 dyr. tegoż archiwum (pn. Archiwum Ziemskie). Oprócz wielu prac z zakresu archiwoznawstwa pisał rozprawy hist., np. *Rozwój terytorialny Pomorza polskiego (wiek XI–XIII)* (1909). Wraz z S. Kutrzebą wydał *Regesta thelonei aquatici Vladislaviensis saeculi XVI* (1915) — edycję źródeł nadal aktualną dla badaczy dziejów gospodarczych.

H.W.

DUNIN Karol (28 VII 1850 Skroniów w Kieleckiem — 16 VI 1917 Moskwa), prawnik, historyk prawa polskiego. Stu-

diował na ros. UW; był uczniem R. Hubego. Opublikował tylko jedno dzieło historycznoprawne: *Dawne mazowieckie prawo* (1880, praca magisterska), które oceniono tak wysoko, że uniw. w Charkowie zaproponował mu objęcie katedry prawodawstw słow.; D. odmówił, licząc na katedrę w UW, a nie uzyskawszy jej (wskutek sprzeciwu władz carskich) poświęcił się adwokaturze. Ceniony cywilista, m.in. zast. radcy prawnego Tow. Drogi Żelaznej Warsz.-Wiedeńskiej. Autor wielu prac z zakresu prawa cywilnego i handlowego, wydawca „Gazety Sądowej Warsz.", prezes Tow. Prawniczego w Warszawie (1907–15). Napisał biografię swego mistrza: *Romuald Hube (1803–1890). Studium biograficzno-bibliograficzne* (1904).

PSB.

H.I.

DUŃCZEWSKI Stanisław Józef (8 V 1701 Kęty — 27 IX 1767 Zamość), heraldyk. Studiował w Akad. Krak. (doktorat 1723). Od 1724 związany z Akad. Zamojską (otrzymał katedrę matematyki i astronomii, od 1741 także prawa, z którego doktoryzował się 1745). Publikował popularne kalendarze adresowane do sarmackiej szlachty. Autor *Herbarza wielu domów Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego...* (t. 1–2 1757) będącego w zamierzeniu uzupełnieniem herbarzy K. Niesieckiego i S. Okolskiego; wychodząc naprzeciw oczekiwaniom szlachty, D. wywodził jej rodowód od biblijnych i antycznych bohaterów.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2.

K.Sz.

DURCZEWSKI Zdzisław (1908 Dłoń k. Rawicza — 5 VIII 1944 Warszawa), archeolog. Studiował prehistorię na Uniw. Pozn. (pod kier. J. Kostrzewskiego; doktorat 1936) oraz muzykologię. Od 1932 pracował w Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie, prowadził samodzielne badania terenowe, m.in. na cmentarzyskach z okresu kultury łużyckiej i wenedzkiej w Spicymierzu oraz na zamku w Grodnie. Czł. Tow. Prehist. w Poznaniu, współpracownik Komisji Prehist. PAU. Opublikował m.in. prace: *Powiat krotoszyński w czasach prehistorycznych* („Przegl. Archeol." 1928–32), *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej* (praca doktorska, wyd. pośmiertnie 1945–48). Był także kompozytorem muzyki poważnej. Zginął podczas powstania warszawskiego.

PSB.

red.

DUTKIEWICZ Józef (7 III 1903 Czeladź — 6 X 1986 Łódź), badacz dziejów Polski i powsz. XIX w., historyk historiografii. Studia hist. odbył na UJ, m.in. pod kier. W. Sobieskiego i W. Konopczyńskiego (doktorat 1926). Do 1939 był nauczycielem szkół średnich w Zawierciu, Warszawie i Łowiczu. Podczas okupacji niem. czł. ZWZ-AK i organizator tajnego nauczania. Od 1945 aż do przejścia na emeryturę 1973 wykładał na UŁ (1946 doc., po habilitacji 1950 prof. nadzw., 1962 prof. zw.). Działacz PTH (1958–61 prezes oddziału łódz., 1958–74 wiceprezes ZG). Zajmował się gł. międzynar. kontekstem powstania listopadowego; rozprawę doktorską dotyczącą tej problematyki po uzupełniających kwerendach źródłowych w Wiedniu, Paryżu i Berlinie wydał pt. *Austria wobec powstania listopadowego* (1933); opublikował następnie prace *Francja a Polska w 1831 r.* (1950) oraz *Anglia a sprawa polska w latach 1830–1831* (1967, z wykorzystaniem trudno dostępnych archiwaliów ros.). Zajmował się również dziejami wewnętrznymi powstania, postawą społeczeństwa i konfliktami obozów polit. 1830–31. Autor podręczników szkolnych oraz artykułów dotyczących dydaktyki i metodyki nauczania historii, w których wyzyskał własne doświadcze-

nia. Jako historyk historiografii opr. m.in. (wraz z K. Śreniowską) syntetyczne kompendium *Zarys historii historiografii polskiej*, cz. 3: *1900–1939* (1959) oraz monografię *Szymon Askenazy i jego szkoła* (1958). Wydawca źródeł, zwł. pamiętnikarskich, do dziejów powstania listopadowego.

Józef Dutkiewicz. Zasłużony nauczyciel PRL. Publikacja z okazji 70 rocznicy urodzin..., Łódź 1973 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

DUTKIEWICZ Józef (13 III 1903 Kraków — 7 IX 1968 Olkusz), historyk sztuki, konserwator zabytków. Studiował na UJ pod kier. J. Mycielskiego i J. Pagaczewskiego (doktorat 1930) oraz w Paryżu. Konserwator zabytków woj. łuckiego i lubel. 1932–39, woj. krak. od 1946; od 1949 związany z ASP w Krakowie (prof. nadzw. 1950 po habilitacji na UJ); współpracownik PAU/PAN. Zał. i red. „Ochrony Zabytków" (1948–50, 1960–68). Badał gł. dzieje pol. sztuki średniow. (*Małopolska rzeźba średniowieczna 1300–1450*, 1949), pisał też prace dotyczące metodologii historii sztuki i krytyki artyst.; pod jego redakcją ukazały się *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1816–1895* (t. 1–2 1959). Zmarł tragicznie podczas konserwacji fresków w kościele w Olkuszu.

P.K.

DUTKIEWICZ Walenty (5 II 1798 Iłków k. Bochni — 21 IV 1882 Warszawa), prawnik, historyk prawa polskiego. Po studiach prawniczych na UW podjął pracę w sądownictwie, dochodząc do stanowiska czł. Warsz. Departamentów Rządzącego Senatu (1858–61); 1861–67 przewodn. Wydziału Prawodawczego Rady Stanu. W l. 1840–45 nauczyciel prawa i procedury cywilnej w klasach prawnych Gimnazjum Gubernialnego w Warszawie, od 1862 prof. prawa cywilnego obowiązującego i dawnego prawa pol. w Szkole Gł. Warszawskiej. Od 1867 na emeryturze, zajął się badaniem historii prawa. Jego prace cywilistyczne, zwł. *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskim* (1850, wznow. 1936), miały dla prawników praktyków znaczenie podstawowe, często aż do l. 40-ych XX w. Autor *Programu do egzaminu z historii praw, które w Polsce przed wprowadzeniem Kodeksu Napoleona obowiązywały* (z. 1–3 1863–69); to zwięzłe i rzeczowe opr. odznaczało się prostotą i jasnością ujęcia, służąc długo jako punkt wyjścia studiów w tej materii. Napisał również *Spostrzeżenia nad „Historią prawodawstw słowiańskich" przez Wacława Maciejowskiego wydaną...* (1870).

PSB; S. Szer, *Walenty Dutkiewicz jako cywilista*, „Roczniki UW" 1964 z. 2.

H.I.

DWORZACZEK Włodzimierz (15 X 1906 Mińsk na Białorusi — 23 IX 1988 Poznań), heraldyk i genealog, historyk kultury polskiej. Studiował historię w Poznaniu (doktorat 1932). Przejąwszy 1928 w spadku po A. Reiskim ogromne materiały A. Bonieckiego do nie ukończonego *Herbarza polskiego*, zajął się z pasją pracą heraldyczno-genealogiczną. Materiały archiwalne i gotowy t.17 herbarza wywiózł 1939 z Poznania do Warszawy; całość spłonęła w Bibl. Krasińskich podczas powstania warsz. 1944. Od 1945 związany z UAM w Poznaniu (habilitacja 1947 nie potwierdzona z powodów polit.): doc. 1955, prof. nadzw. 1957, prof. zw. 1968; 1958–75 kier. zakładu historii kultury polskiej. Kwerendę archiwalną kontynuował w l. II wojny świat. w Warszawie, a po 1945 przede wszystkim w archiwach pozn.; w jej wyniku opr. nowocześnie ujęty herbarz pt. *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce* (rkps obejmujący ok. 600 arkuszy wyd., skończony dla liter A–B, L–O, nie-

pełny dla P). Opublikował *Genealogię* z tabelami genealogicznymi (1959), monografię Tarnowskich (cz. 1: *Leliwici Tarnowscy*, 1971; cz. 2: *Hetman Jan Tarnowski*, 1985; cz. 3 rkps), ok. 200 źródłowych biogramów w PSB; był współtwórcą edycji *Liber chamorum* W. Nekandy Trepki (1963).

Bibliografia prac za l. 1935–77: „Studia Polonistyczne" 1977; B. Wysocka, *Włodzimierz Dworzaczek*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989. J.K.

DYAMENTOWSKI Przybysław (1694 — 1774), autor falsyfikatów hist. i genealogicznych. Pochodził ze szlachty, tytułował się stolnikiem urzędowskim. Układał na zamówienie tabele genealogiczne oparte na sfałszowanych kronikach i zmyślonych faktach. Najsłynniejsze jego fałszerstwo to *Kronika polska przez Prokosza w wieku X napisana...*, wyd. 1825 przez przekonanego o jej autentyzmie H. Kownackiego; fałszerstwo odkrył i udowodnił J. Lelewel („Bibl. Pol." 1825–26; przedruk w: *Polska, dzieje i rzeczy jej*, 1865), podał tam również wykaz pozostałych falsyfikatów D.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4. K.Sz.

DYBOSKI Roman (19 IX 1883 Cieszyn — 1 VI 1945 Kraków), historyk i krytyk literatury ang. i amer., publicysta polityczny. Studiował filologię ang. i niem. na UJ (m.in. pod kier. W. Creizenacha) i uniw. w Wiedniu (doktorat 1905, habilitacja 1907); uzyskawszy stypendium uzupełnił studia na uniw. w Londynie, Oxfordzie i Cambridge. Od 1909 do końca życia związany z UJ: prof. nadzw. 1911, zw. 1922; wykładał także na wielu uniw. w Wielkiej Brytanii i USA. Podczas I wojny świat. w armii austr.; wzięty do niewoli ros. i wywieziony na Syberię (*Siedem lat w Rosji i na Syberii...*, 1922) powrócił do kraju 1921 z Dywizją Syberyjską. Współred. „Przegl. Politycznego". W l. 30-ych występował przeciw ograniczaniu autonomii szkół wyższych. Czł. PAU (koresp. 1923, czynny 1931), pełnomocnik krajowy Fundacji Kościuszkowskiej. Podczas okupacji niem. 1939–45 brał udział w tajnym nauczaniu. Obok studiów i esejów o literaturze ang. i amer. publikował prace dotyczące historii najnowszej, m.in. szkice biogr. polityków i mężów stanu, jak W. E. Gladstone, G. N. Curzon i A. J. Balfour (m.in. w zbiorze *O Anglii i Anglikach*, 1929); popularyzował literaturę oraz historię Polski w krajach anglosaskich: *Outlines of Polish History* (Londyn 1925), *The Deliverance and Reunion of Poland* (w: *These Eventful Years*, zbior., Nowy Jork–Londyn 1925), *Ten Centuries of Poland's History* (Londyn 1937); przed 1939 wszedł z O. Haleckim do komitetu redakcyjnego ang. wydawnictwa zbior. *Cambridge History of Poland.* Autor wyd. pośmiertnie zarysów syntetycznych *Sto lat literatury angielskiej* (1957), *Wielcy pisarze amerykańscy* (1958). Pozostawił w rkpsie m.in. pracę hist. *Poland in World Civilization.*

PSB. J.J.

DYDYŃSKI Teodor (31 III 1836 Bydgoszcz — 5 IX 1921 Warszawa), historyk prawa rzymskiego. Studia prawnicze, podjęte we Wrocławiu i Berlinie, ukończył w Heidelbergu (doktorat 1864). W 1865 habilitował się z prawa rzymskiego w Szkole Gł. Warsz.; 1867 prof. nadzw. tamże, od 1869 na ros. UW, prof. zw. 1883; prof. hon. UW (1919). Współzał. i prezes TN Warsz. (1912–17). Jego twórczość łączyła się na ogół z dydaktyką (m.in. *Zasady prawa rzymskiego*, 1876); napisał też studium historycznoprawne *Cesarz Hadrian* (wyd. ros. 1896, wyd. pol. 1899).

PSB. H.I.

DZIADULEWICZ Stanisław (7 IV 1872 Warszawa — 4 II 1943 Józefów k. Warszawy), heraldyk, genealog. Studiował prawo na ros. UW. Od 1897 prowadził dział heraldyczny w *Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej*, współpracował z „Miesięcznikiem Heraldycznym", gdzie ogłosił wiele prac. Autor wartościowego *Herbarza rodzin tatarskich w Polsce* (1929). Czł. Tow. Heraldycznego.

PSB.

S.K.K.

DZIAŁYŃSKI Tytus, wł. **Adam T. Dz.** (24 XII 1796 Poznań — 12 IV 1861 tamże), zał. Bibl. Kórnickiej, wydawca źródeł hist., mecenas sztuki i nauki. Potomek rodziny magnackiej; odebrał prywatne wykształcenie w Berlinie i Paryżu, następnie uczył się w szkole politechnicznej i na uniw. w Pradze. Wziął udział w powstaniu listopadowym (rząd carski skazał go zaocznie na karę śmierci). Aktywnie uczestniczył w pracach organicznych; poparł powstanie pozn. 1848; był posłem do sejmu pruskiego. Gromadził systematycznie rkpsy i druki dotyczące dziejów Polski; zbiory te udostępnił uczonym w swym pałacu w Kórniku pod Poznaniem. Wydawał źródła hist.; najcenniejsze z nich to *Zbiór praw litewskich* (1841), *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum* (t. 1–3 1855–56), *Źródłopisma do dziejów unii Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego* (cz. 2–3 1856–61; cz. 1 nie wyd.), a przede wszystkim *Acta Tomiciana* (t. 1–8 1852–60) — zbiór dokumentów z okresu urzędowania podkanclerzego P. Tomickiego (XVI w.), utworzony przez S. Górskiego. Większość prac edytorskich dotyczyła doby odrodzenia; jego staraniem ukazały się też dzieła lit. z tej epoki (m.in. Ł. Górnickiego i S. Orzechowskiego). W przeciwieństwie do wielu XIX-wiecznych edytorów Dz. nie stosował na ogół skrótów, modernizacji języka itp.; co do zasad selekcji i edycji źródeł konsultował się m.in. z J. Lelewelem i J. Ursynem Niemcewiczem. Od 1829 czł. Warsz. TPN; współzał. TPN w Poznaniu, 1858–61 jego prezes. *Korespondencja...* (1884).

PSB; S. Bodniak, *Tytus Działyński*, Poznań 1929; B. i M. Kosmanowie, *Tytus Działyński i jego dzieło. 150 lat dziejów Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1976; S. Potocki, *Tytus i Jan Działyńscy*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.Sz.

DZIEDUSZYCKI Izydor, pseud. **Rusin** (1842 Izydorówka k. Stryja — 5 I 1888 Kulparków pod Lwowem), historyk, autor opracowań o współczesnej Galicji. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował prawo na Uniw. Lwow.; brał udział w akcjach zbrojnych wspierających powstanie styczniowe. Czł. AU od 1882. Autor prac: *Polityka brandenburska podczas wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1657* (1879), *Patriotyzm w Polsce po r. 1815* (1882). Problematykę polit. poruszał w ogłaszanych pod pseud. pracach: *Kilka słów o sejmach galicyjskich* (1886), *Ruś galicyjska, jej separatyzm, przyczyny, działania i skutki* (1888). Zmarł w zakładzie psychiatrycznym.

PSB.

Z.R.

DZIEDUSZYCKI Maurycy, hrabia, pseud. **M. J. A. Rychcicki** (10 II 1813 Rychcice k. Sambora — 22 IV 1877 Lwów), historyk, publicysta, polityk. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował prawo na Uniw. Lwowskim. Piastował różne godności i urzędy galic.; od 1876 poseł do sejmu galicyjskiego. Kier. Zakładu Nar. im. Ossolińskich we Lwowie (1851–63), organizator wielu przedsięwzięć wydawniczych, m.in. serii Bibl. Ossolińskich. Czł. koresp. Krak. TN (od 1857). W badaniach hist. koncentrował

się na dziejach Kościoła i historii polit. XVI–XVIII w. Napisał m.in. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków* (t. 1–2 1843–44), *Piotr Skarga i jego wiek* (1850, wyd. II rozsz. t. 1–2 1868–69), *Zbigniew Oleśnicki* (t. 1–2 1853–54), *Święty Stanisław biskup krakowski wobec dzisiejszej dziejowej krytyki* (1865). Ultramontanin, apologeta katolicyzmu, w swych koncepcjach historiozoficznych uwydatniał naczelną rolę Kościoła w dziejach. Przyczyn upadku Polski upatrywał w odejściu od posłuszeństwa papieżowi oraz w obniżeniu autorytetu Kościoła rzymskokatol. wskutek reformacji. Źródła wykorzystywał w sposób jednostronny i pozbawiony obiektywizmu. Autor wielu artykułów o tematyce kult. i społ. oraz szkiców biograficznych.

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Zarządu AU" 1874.

K.Sz.

DZIEDUSZYCKI Wojciech, hrabia (13 VII 1848 Jezupol pod Stanisławowem — 23 III 1909 Wiedeń), polityk, publicysta polit. i hist., eseista i pisarz. Ziemianin. Ukończywszy Theresianum studiował prawo, historię i filozofię na uniw. w Wiedniu (doktorat 1871). Wykształcenie uzupełniał w trakcie licznych podróży za granicę, gł. do Włoch i Grecji. Wpływowy polityk, jeden z przywódców konserwatystów galic.; rzecznik autonomii Galicji w ramach trwałego i silnego cesarstwa austro-węgierskiego; od 1876 poseł na sejm galic., 1879–85 i od 1895 czł. austr. Rady Państwa w Wiedniu (od 1904 prezes Koła Pol.); 1906–07 austr. min. do spraw Galicji. Wykładowca, od 1894 doc., 1896 prof. nadzw. historii filozofii i estetyki na Uniw. Lwowskim. Uczony o różnokierunkowych zainteresowaniach; opublikował kilka zarysów syntetycznych, m.in. *Historia malarstwa we Włoszech* (1886), *Sceptycy, stoicy i epikurejczycy* (1883), nie ukończona *Historia filozofii* (1914, wyd. pośmiertne). Wywarł duży wpływ na upowszechnienie wiedzy o antyku swoim esejem *Ateny* (1877) i licznymi odczytami, ukazując w staroż. Helladzie wzór państwa wolnych obywateli. Odnowił działania Tow. Archeol. we Lwowie; m.in. autor pracy *Wiadomości starożytne o geografii ziem polskich* (1892). Pod koniec życia zaczął formułować swoje credo historiozoficzne, głosząc bliskie załamanie się cywilizacji współczesnej i wskazując drogi odrodzenia m.in. przez upowszechnienie idei integralnego chrześcijaństwa (*Mesjanizm polski a prawda dziejów*, 1901). Ponadto autor powieści i dramatów; uprawiał także krytykę literacką.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13.

J.J.

DZIEKOŃSKI Tomasz (28 XII 1790 Łomża — 20 V 1875 Warszawa), pedagog i popularyzator historii. Ukończył seminarium pijarskie w Warszawie; 1807–12 był w zakonie pijarów. Do 1839 czynny jako nauczyciel w różnych szkołach oraz działacz oświat. (m.in. 1861–67 czł. Rady Wychowania Publicznego); od 1823 prof. Liceum Warsz. i wykładowca (do 1833) w Inst. Guwernantek, 1928–33 rektor szkoły praktyczno-pedag. przy UW. Czł. wielu tow. i instytucji pedagogicznych. Obok pism z zakresu teorii wychowania i moralności opublikował kilka popularnych opracowań hist.; był jednym z pierwszych pol. biografów Napoleona (*Życie Napoleona...*, t. 1–2 1841) i jego marszałków; wydał zarysy historii Francji (t. 1–2 1843–45), Anglii i Hiszpanii oraz hist.-geogr. *Obraz świata...* (t. 1–2 1843, wyd. II 1851–52). Swe publikacje anonsował jako skreślone „podług najlepszych źródeł", co miało uzasadnienie w jego dobrej orientacji w zakresie franc. i niem. historiografii. Przełożył *Historię rzymską* T. Mommsena (t. 1–4 1867). Zajmował się także popularyzacją w zakresie geografii

i nauk przyrodniczych. Jego synem był pisarz Józef Dz.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4. J.J.

DZIELOWSKI Franciszek (ok. 1630 — 30 X 1681 Kraków), bernardyn, historyk swojego zakonu. Odbył studia zakonne i po przyjęciu święceń kapłańskich pełnił wiele funkcji w klasztorach prowincji, m.in. w Krakowie. Opublikował pracę o dziejach bernardyńskiego sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej (*Kalwaria albo Nowe Jeruzalem na polach Zebrzydowskich...*, 1669). Na podstawie źródeł odtworzył kronikę krak. klasztoru od 1454 pt. *Aeternae memoriae Conventus Cracoviensis...* (rkps w archiwum bernardynów w Krakowie).

PSB. H.Gap.

DZIERZWA, Mierzwa (zapewne 2 poł. XIII w. — 1 poł. XIV w.), kronikarz. Prawdopodobnie był franciszkaninem, choć niewykluczone, że należał do krak. kleru świeckiego. Autor dzieła zw. *Kroniką polską*, która w części stanowi przeróbkę *Kroniki polskiej* Wincentego zw. Kadłubkiem, w części dotyczącej dziejów od pocz. XIII w. jest samodzielnym dziełem. Napisana prawdopodobnie w 1 ćwierci XIV w., znana jest z czterech odpisów z XV w. i jednego z XVI w. Oryginalnym pomysłem D. było powiązanie historii Polski z dziejami biblijnymi (kronikarz wywiódł Słowian, a wśród nich Polaków, od Jafeta, syna Noego), dzięki czemu historia Polski znalazła miejsce w historii powszechnej. Kronika D., pisana z krak. punktu widzenia, wyraża krytykę podziału dzielnicowego kraju i — przejętą z *Żywota św. Stanisława* Wincentego z Kielc — nadzieję na jego ponowne zjednoczenie. Liczne odpisy i wyciągi z *Kroniki*, dokonywane jeszcze w XVI w., świadczą o jej dużej popularności.

PSB; J. Banaszkiewicz, *Kronika Dzierzwy. XIV-wieczne kompendium historii ojczystej*, Wrocław 1979. M.B.

DZIEWANOWSKI Władysław (16 III 1882 Kijów — 26 III 1951 Buenos Aires), historyk wojskowości; pułkownik. Studiował prawo na uniw. w Kijowie. Uczestniczył w wojnie pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną; doktorat z prawa obronił na UW (1937). Od 1931 wykładowca historii wojen w Centrum Wyszkolenia Kawalerii w Grudziądzu; red. „Broni i Barwy" (1931–39), współpracownik *Encyklopedii Wojskowej*. W czasie II wojny świat. walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie; czł. Komisji Hist. Sztabu Gł. (1945). Po wojnie na emigracji. Współorganizator PTH na Obczyźnie oraz pisma „Teki Hist." (Londyn, red. 1946–49). Ważniejsze z jego dzieł to: *Podręcznik historii wojskowości powszechnej. Średniowiecze* (1932), *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce* (1935), *Uzbrojenie w rozwoju dziejowym* (1939). Z.W.

DZIEWULSKI Władysław (16 II 1904 Moskwa — 23 III 1981 Opole), mediewista i historyk Śląska. Studiował prawo na UW. Pracował od 1931 w administracji państwowej. Po wojnie zatrudniony w oddziale wrocł. Inst. Zach. (1950–53; doktorat 1951 na Uniw. Wrocł.) i Pracowni Konserwacji Zabytków we Wrocławiu (1953–56); od 1957 mieszkał w Opolu, pracując w Inst. Śl. (1957–58, 1969–74) i w WSP (1958–69; doc. 1959). Bronił studentów w 1968 (wydarzenia marcowe), za co został odsunięty od dydaktyki). Autor m.in. prac: *Kłodzko i jego ludność w świetle spisów ludności z lat 1688 i 1734* (1964), *Dzieje ludności polskiej na Śląsku Opolskim od czasów najdawniejszych do Wiosny Ludów* (1972), a nadto *Postępy chrystianizacji*

i proces likwidacji pogaństwa w Polsce wczesnofeudalnej (1964), *Zwycięstwo chrześcijaństwa w świecie starożytnym* (1969).

Bibliografia prac: „Studia Śl." 1975.

A.Br.

DZWONKOWSKI Włodzimierz (4 II 1880 Krasiłów lub Krasiłowo — 28 II 1954 Łódź), historyk i popularyzator historii. Studiował prawo w Warszawie i Odessie, historię we Lwowie, Lozannie i Paryżu. Jego mistrzem i opiekunem był Sz. Askenazy. Od 1912 wykładał historię na tajnych kursach w Warszawie, od 1918 w WWP w Warszawie i Łodzi (1929–35) oraz w Szkole Nauk Politycznych. W l. 1945–49 kierował katedrą historii powsz. UŁ. Opublikował z H. Mościckim *Dzieje Polski* (1932) oraz kilka popularnych podręczników historii. Sporo miejsca w jego badaniach zajmowały problemy wsch., czego efektem była praca pt. *Rosja, Chiny, Mongolia w stosunkach dziejowych* (1937), wyd. jako t. 1 Studiów Wschodnich. Przygotowywał pracę *Rosja a Polska* (fragmenty wyd. 1991). Podejmował się również prac edytorskich, m.in. wspólnie z Askenazym wydał *Akty powstania Kościuszki* (1918).

A.G.-K.

E

EHRENKREUTZ Stefan (13 X 1880 Łowicz — 20 VII 1945 Wilno), historyk prawa i ustroju Polski i Litwy. Studiował w Warszawie, następnie w Wiedniu i Lipsku (doktorat 1911 na podstawie pracy *Beiträge zur sozialen Geschichte Polens im XIII Jh.*). Nauczyciel szkół średnich; pracownik AGAD w Warszawie 1911–18, zast. kier. Wydziału Archiwów Państw. oraz dyr. Archiwum Skarbowego 1918–19. Wykładowca historii polit. i ustroju Polski w TKN (od 1916) i na UW (1919). Od 1920 na USB w Wilnie: prof. nadzw. 1921, prof. zw. 1929, twórca (1934) i kier. studium hist. prawa litew., rektor 1939 (do zamknięcia uniw. 15 XII przez władze litew.). Równocześnie kier. Inst. Badań Europy Wsch. (od 1930) i przewodn. wil. oddziału PTH; senator z ramienia BBWR 1930 i 1935. Podczas okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu w Wilnie. Autor prac: *Z dziejów organizacji miejskiej Starej Warszawy* (1913), *Ze studiów nad sądem ławniczym w Warszawie w w. XVI* („Sprawozdanie z Posiedzenia TN Warsz." 1914). Wydał poprzedzone obszernym wstępem hist. *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV w.* (1916). Przedstawił *Stan badań nad statutami litewskimi* (1924).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. TN Warsz." 1935.

H.W.

EILE Henryk (14 X 1878 Kraków — po 1939), historyk wojskowości; pułkownik. Studiował prawo i ekonomię w Akad. Handlowej w Wiedniu. W czasie I wojny świat. służył w Legionach, następnie w WP (był m.in. wykładowcą Wyższej Szkoły Intendentury). Oprócz prac ściśle fachowych publikował także wojsk.-hist.; ważniejsze z nich to: *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego* (1928), *Powstanie listopadowe. Finanse i administracja wojska* (1930).

Z.W.

EISENBACH Artur (7 IV 1906 Nowy Sącz — 30 X 1992 Tel Awiw), historyk, badacz dziejów Żydów pol. w XVIII–XX w. Studia hist. ukończył na UW. Współpracował z Żyd. Inst. Nauk. JIWO w Wilnie; przygotowywał pracę doktorską pod kier. M. Handelsmana. Podczas II wojny świat. przebywał w ZSRR. Po powrocie do kraju (1946) pracował w Centralnej Komisji Hist. przy Centralnym Komitecie Żydów Pol., a następnie w ŻIH (dyr. 1966–68); doc. 1955, prof. nadzw. 1966. Od 1966 pracownik IH PAN w Warszawie, czł. Komitetu Hist. PAN. W 1977 przeszedł na emeryturę, a 1991 przeniósł się na stałe do Izraela; współpracował z uniw. w Jerozolimie i inst. Yad Vashem. Przed 1939 jego zainteresowania nauk. koncentrowały się na okresie Ks. Warszawskiego. Po 1945 podjął badania nad zagładą Żydów pol. podczas II wojny świat., następnie zajmował się dziejami Żydów w 2 poł.

XVIII i w XIX w.; podstawowe znaczenie mają zwł. jego studia dotyczące równouprawnienia Żydów. Pisał gł. w języku pol. i jidisz; dzieła jego były tłum. na inne języki. Najważniejsze z jego prac to: *Hitlerowska polityka zagłady Żydów* (1961), *Kwestia równouprawnienia Żydów w Królestwie Polskim* (1972), *Wielka Emigracja wobec kwestii żydowskiej* (1976), *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku* (1983), *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim* (1988). Opr. wydawnictwa źródłowe: *Getto łódzkie. Tom dokumentów z dziejów Żydów w Łodzi* (1946), *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej* (z T. Berenstein i A. Rutkowskim, 1957), *Żydzi a powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty* (z D. Fajnhauzem i A. Weinem, 1963), *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 6 (z J. Michalskim i E. Rostworowskim, 1969). Opr. wstęp do *Kroniki getta warszawskiego* (1983) E. Ringelbluma oraz jego *Stosunków polsko-żydowskich w czasie drugiej wojny światowej* (1988). Współpracował z PSB. Pod koniec życia przygotowywał edycję dzieł wszystkich swego szwagra E. Ringelbluma.

Bibliografia prac za l. 1935–85: „Biuletyn ŻIH" 1977 i 1986.

Z.B. i R.Ż.

EKIELSKI Eustachy (1804 — 19 X 1870 Kraków), prawnik, historyk. Syn prawnika, syndyka m. Krakowa. Ukończył UJ. Adwokat, sędzia, od 1855 prowadził własne biuro notarialne. Pisał popularne prace z zakresu historii prawa i dziejów Krakowa: *Majątek W. Ks. Krakowskiego* (1866), *Miasto Kazimierz i budowle akademickie w tym mieście* (1869).

PSB.

K.Sz.

ERZEPKI Bolesław (5 VII 1852 Pawłowice k. Leszna — 27 III 1932 Poznań), bibliotekarz, filolog, wydawca źródeł, archeolog. Syn ogrodnika. Studiował na uniw. we Wrocławiu u R. Roepella, J. Caro i W. Nehringa (doktorat 1885 za rozprawę o języku *Kazań gnieźnieńskich*); czł. Tow. Lit.-Słow. przy uniw. (1875–79 prezes). Od 1885 działał w TPN Pozn., m.in. konserwator zbiorów (do 1917); od 1898 także w AU/PAU, czł. koresp. 1905. W l. 1919–20 dyr. Archiwum Państw. w Poznaniu. Prof. hon. literatury staropol. Uniw. Pozn. 1922. Opublikował liczne zabytki językowe i utwory lit. z XVI–XVIII w., m.in. edycje poematów hist. W. Potockiego oraz pism F. Zabłockiego. Wydał także *Urywek z księgi rozchodów podrzęctwa niepołomickiego... z XIV w.* („Rocz. TPN w Poznaniu" 1890). Jako archeolog badał gł. pradzieje Wielkopolski.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13.

A.G.

ESTREICHER Karol (22 XI 1827 Kraków — 30 IX 1908 tamże), bibliotekarz, bibliograf, historyk teatru i literatury. Zięć A. Grabowskiego, ojciec Stanisława E., dziad Karola E. Po studiach filol. i prawniczych na UJ pracował w sądownictwie. W l. 1862–68 podbibliotekarz Szkoły Gł. Warsz. i adiunkt katedry bibliografii (wykładał 1865–68); tamże doktoryzował się 1867. Od 1868, po powrocie do Krakowa, dyr. Bibl. Jagiellońskiej; pozostając na tym stanowisku do 1905 powiększył księgozbiór, zreorganizował układ bibl., rozwinął nowe działy. Czł. TN Krak., współzał. i czł. AU (od 1872), przewodn. Komisji Bibliogr. AU (1873–88). Autor wielu artykułów publikowanych m.in. w „Czasie" i lwow. „Dzienniku Lit.", dotyczących gł. teatru i dramatu. Teatrowi przypisywał wielką rolę w podtrzymywaniu świadomości nar.; opr. dzieło o charakterze dokumentacyjnym i hist. pt. *Teatra w Polsce* (t.

1–3 1873–79, wznow. 1953). Opublikował kilka rozpraw z historii literatury, m.in. *Adam Mickiewicz. Rys biograficzny* (1863). Od wczesnej młodości zbierał materiały do *Bibliografii polskiej*, która w zamierzeniu objąć miała całe piśmiennictwo polskie. Monumentalnego tego dzieła nie zdołał doprowadzić do końca; opr. serie (części) I, II i IV oraz serię III do t. 22 (wyd. 1870–1908), obejmujące niemal kompletną bibliografię poloników od 1455 do 1889. Od ok. 1887 w kwerendach i korektach pomagał mu syn Stanisław, który po śmierci ojca kontynuował jego dzieło. E. wydał też kilka innych, mniejszych prac bibliogr., np. *Bibliografia polska XIX stulecia. Zeszyt dodatkowy* (1873), bibliografie zawartości „Tyg. Ilustr." 1859–75 (1877), „Bibl. Warsz." 1841–74 (1875).

PSB; K. Świerkowski, *Karol Estreicher. Bibliografia prac jego i literatury o nim*, Warszawa 1928; *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908)*, Kraków 1964 (tu uzupełnienie bibliografii do 1928 oraz bibliografia przedmiotowa i podmiotowa za l. 1928–63); K. Grzybowska, *Kronika rodzinna*, Wrocław 1969.

H.Gór.

ESTREICHER Karol (4 III 1906 Kraków — 29 IV 1984 tamże), historyk sztuki, bibliograf. Syn Stanisława E. Studiował historię sztuki na UJ pod kier. J. Pagaczewskiego (doktorat 1928); trwale związany z tą uczelnią: habilitacja 1947, prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1972; wykładał także na ASP w Krakowie (1945–50) i WSSP we Wrocławiu (1951–61). W l. 1945–46 przeprowadzał w Niemczech rewindykację pol. dzieł sztuki, opierając się na dokumentacji, którą gromadził w Londynie od 1942 (*The Cultural Losses of Poland*, 1944); odnalazł m.in. ołtarz Mariacki Wita Stwosza. Od 1947 zast. dyr., a od 1951 dyr. Muzeum UJ. Kontynuował — w ślad za ojcem — wydawanie zapoczątkowanej przez dziada, Karola E., *Bibliografii polskiej* (dopełnienie serii III obejmującej stulecia XV–XVIII) oraz podjął 1954 reedycję tomów poświęconych wiekowi XIX (seria I); założył w tym celu specjalną pracownię przy krak. oddziale PAN. Red. „Rocz. Krak." (od 1966). W 1964 był sygnatariuszem „Listu 34", zawierającego krytykę polityki kult. PRL. Zajmował się gł. historią pol. sztuki średniow. (*Tryptyk Św. Trójcy w katedrze na Wawelu*, 1936), historią Krakowa i UJ (*Collegium Maius. Dzieje gmachu*, 1968) oraz teorią muzealnictwa. Autor *Historii sztuki w zarysie* (1973, wyd. X 1990).

P.K.

ESTREICHER Stanisław (26 XI 1869 Kraków — 28 XII 1939 Sachsenhausen), historyk prawa i doktryn polit., bibliograf. Syn Karola E. (zm. 1908), ojciec Karola E. (zm. 1984). Studiował historię prawa i literatury na UJ (doktorat 1892) oraz na uniw. w Wiedniu i Berlinie. Od 1902 prof. UJ (1919–21 rektor). Czł. AU (1912). Kontynuował po śmierci ojca pracę nad *Bibliografią polską*, dziełem o fundamentalnym znaczeniu dla badań nad pol. piśmiennictwem; opr. t. 23–33 obejmujące w zestawieniu druków od XV do XVIII w. litery N–Y. W badaniach hist. zwolennik metody porównawczej. Badał wpływy prawa niem. na praktykę sądowniczą w miastach Polski średniow. oraz genezę i rozwój prawa umownego. Wyjaśniał rozwój cywilizacji poprzez porównania kodeksów prawa asyryjskiego, babilońskiego i hetyckiego (*Najstarsze kodeksy świata*, 1931). Prowadził prace archiwalne i inwentaryzacyjne miast galic., badał początki samorządu lokalnego, a także kulturę XIX-wiecznego Krakowa (*Znaczenie Krakowa dla życia narodowego polskiego w ciągu XIX wieku*, 1931). Analizował doktryny prawne myślicieli pol. XVI w. oraz W. Ockhama, J. J. Rousseau i Ch. L. Montesquieu. W czasie II wojny świat. aresztowany w wyniku Sonderaktion

Krakau 6 XI 1939, zmarł w niem. obozie koncentracyjnym.

H. Barycz, *Stanisław Estreicher i rozwój jego twórczości naukowej*, Warszawa 1947 (tu bibliografia prac). J.Ram.

EVERT-KAPPESOWA Halina (27 XII 1904 Łódź — 10 VI 1985 tamże), historyk starożytności i średniowiecza, bizantynistka. Studiowała na UW (pod kier. O. Haleckiego) i tamże pracowała od 1936; doktorat (*Rome et Byzance á l'époque de l'Union de Lyon, 1272–1282*, opr. pod kier. K. Zakrzewskiego) uzyskała 1942 na tajnym UW. Od 1945 związana z Łodzią i UŁ; m.in. przyczyniła się do powstania tam Zakładu Historii Bizancjum; prof. nadzw. 1971. Autorka wielu prac (np. *Studia nad historią wsi bizantyńskiej w VII–IX wieku*, 1963); większość z nich to prace drobne, rozproszone w czasopismach. Publikowała m.in. w „Byzantinoslavica", dzięki czemu jej dorobek był znany za granicą; brała udział w międzynar. kongresach naukowych. Tłumaczka dzieła G. Ostrogorskiego *Dzieje Bizancjum* (1967). H.Gór.

F

FALEŃSKI Józef (1784 Kompin k. Sochaczewa — 1839 Warszawa), prawnik, popularyzator historii. Jego synem był Felicjan F., poeta. Urzędnik sądowy w Bydgoszczy; od 1819 w Warszawie, sędzia najwyższej instancji. Napisał *Historię Polski krótko zebraną...* (1819), przeznaczoną dla dzieci, ocenioną przez J. Lelewela jako „bardzo pożyteczna". Autor poczytnego przekł. dzieła J.A. Remera *Historia powszechna starożytna* (t. 1–2 1822), które wydał wraz z własnymi komentarzami do tekstu.

K.Sz.

FALK, Walk, Joszua ben Aleksander ha-Kohen, zw. **Sema** (ok. 1550 Lublin — 29 III 1614 Lwów), historyk Żydów pol., homiletyk; rabin. Uczeń największych sław talmudycznych, rabinów M. Isserlesa i S. Lurii; z czasem sam stał się czołowym autorytetem dla Żydów polskich. Brał udział w Sejmie Czterech Ziem; był rabinem Lwowa (od 1592). W komentarzach rel. i dziele homiletycznym zawarł wiele cennych szczegółów hist., zwł. o synodach Waadu; sporządził kodeks *Kontres al-Dine Ribbit* (hebr., wyd. 1692), w którym szczegółowo przedstawił lubel. synod Waadu 1607.

Z.B. i R.Ż.

FANKIDEJSKI Jakub (23 V 1844 Wielbrandowo k. Starogardu Gdańskiego — 6 VI 1883 Pelplin), historyk Pomorza; ksiądz. Studiował we Fryburgu, w Münster, następnie w Pelplinie (teologię), gdzie także przyjął święcenia kapłańskie (1870) i został wykładowcą Collegium Marianum. Czł. TN w Toruniu. Zajmował się gł. historią Kościoła na Pomorzu: *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej* (1880), *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej* (1880), *Klasztory żeńskie w diecezji chełmińskiej* (1883). W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego...* opublikował hasła miejscowości pomorskich.

PSB; S. Kujot, *Ks. lic. teol. Jakób Fankidejski*, „Roczniki TN w Toruniu" 1884.

J.Jas.

FEDEROWSKI Michał (1 IX 1853 Warszawa — 10 VI 1923 tamże), etnograf, kolekcjoner, historyk. Pochodził ze zubożałej rodziny ziemiańskiej. Większość życia spędził jako administrator i dzierżawca majątków ziemskich na Białorusi; po 1905 osiadł w Warszawie. Wykształcenie zdobył w drodze samouctwa; utrzymywał kontakty m.in. z Z. Glogerem i J. Karłowiczem. Od 1921 pracownik nauk. Zakładu Etnologii Inst. Nauk Antropologicznych; czł. TN Warszawskiego. Przez wiele lat zbierał materiały etnogr. i zabytki archeol., a także teksty pieśni, przysłów i legend lud.; kolekcję tę sukcesywnie opracowywał; część z niej umieścił w monumentalnym

dziele, cennym także jako źródło hist., *Lud białoruski na Rusi litewskiej* (t. 1–3 1897–1903; kontynuacja pośmiertna ze spuścizny rękopiśmiennej t. 4–8 1935–81). Autor drobnych monografii miejscowości i rodzin szlacheckich, opartych na archiwaliach i tradycji ustnej, publikowanych m.in. w czasopiśmie folklorystycznym „Wisła". A.Sz.

FEICHT Hieronim (22 IX 1894 Mogilno — 31 III 1967 Warszawa), historyk muzyki, kompozytor; czł. zgromadzenia misjonarzy. Święcenia kapłańskie przyjął 1916. Studiował teologię w Krakowie, muzykologię na UJK pod kier. A. Chybińskiego (doktorat 1925) i we Fryburgu w Szwajcarii. W 1. okupacji niem. duszpasterz w Zakopanem-Olczy. Po habilitacji na Uniw. Pozn. 1946 doc. Uniw. Wrocł. i prof. UW (nadzw. 1954, zw. 1961); teorię i historię muzyki wykładał także w wielu konserwatoriach; zorganizował katedrę muzyki kościelnej na KUL (1956). Badał historię kultury muzycznej w Polsce od średniowiecza do XX w.; wydał wiele zabytków muzyki dawnej. Najważniejsze prace: *Polifonia renesansu* (1957), *Muzyka w okresie polskiego baroku* (1958), *Wstęp muzykologiczny*, w: *Bogurodzica* (1962), *Polska pieśń średniowieczna* (1968) oraz rozprawy o muzyce rel.; jego prace muzykologiczne wyd. pt. *Opera musicologica Hieronymi Feicht* (t. 1–4 1975–87, tu bibliografia). K.O.

FEINSTEIN Arie Leib (1821 Domaszów k. Brześcia Litew. — 1903 Brześć Litew.), żyd. pisarz, historyk. Oprócz licznych opowiadań w periodykach hebr. wydał dzieło hist. *Ir Tehilla* (hebr., Warszawa 1886), mające za przedmiot historię gminy żyd. w Brześciu Litewskim. Zawarł w nim chronologię dziejów miasta (opartą na różnych źródłach, nie tylko żyd.), opis funkcjonowania instytucji gminnych oraz biografie rabinów; zamieścił też wiele cennych dokumentów. W pracy swej przełamywał schematy monografistyki hebrajskiej, zbliżając się do nowoż. pisarstwa historycznego. Z.B. i R.Ż.

FELDMAN Józef (1 VII 1899 Przemyśl — 16 VI 1946 Kraków), historyk dziejów nowoż. Polski i powszechnych. Syn Wilhelma F. Studiował prawo i historię na UJ (doktorat 1923 pod kier. S. Kota, habilitacja 1927 pod kier. W. Konopczyńskiego); następnie tamże doc. i od 1937 prof. nadzw.; wykładał też w Szkole Nauk Polit. w Krakowie. Odbył liczne nauk. podróże zagr., wykładał na Sorbonie (1934). W czasie okupacji niem. początkowo we Lwowie (archiwista w Ossolineum); poszukiwany przez gestapo, ukrywał się pod Lwowem; od 1942 w Warszawie, gdzie pod zmienionym nazwiskiem (Józef Sokołowski) wykładał na tajnym UW i w Inst. Pedagogicznym. Uczestnik powstania warszawskiego. Czł. koresp. PAU (1945); czł. PTH. Jako badacz epoki saskiej wykazał, że w okresie tym mimo upadku państwa nastąpił początek procesu odrodzenia: *Sprawa dysydencka za Augusta II* (1924), *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709* (1925), *Polska a sprawa wschodnia 1709–1714* (1926). Analizował stosunki pol.-franc. oraz problematykę rewolucji franc. i jej wpływu na przemiany w Europie; z tego zakresu ogłosił ważne studium syntetyczne *Rewolucja francuska a Europa 1789–95* (w: *Wielka Historia Powszechna*, t. 6, 1936) oraz kilka innych prac, m.in.: *Na przełomie stosunków polsko-francuskich 1774–1787. Vergennes wobec Polski* (1935). W monografii *Sprawa polska w roku 1848* (1933) poddał analizie politykę Prus i Rosji wobec Polski i uwypuklił eur. znaczenie problemu. Przez wiele lat prowadził badania nad stosun-

kami pol.-niem., śledząc przyczyny i przebieg antagonizmu (u jego podłoża widział m.in. rywalizację o dostęp do Bałtyku); ogłosił szereg monografii i studiów dotyczących tego tematu, m.in. *Polska a Prusy* (1924), *Antagonizm polsko-niemiecki w dziejach* (1934), *Traktat Wersalski jako etap zmagań polsko-niemieckich* (1930), *Problem polsko-niemiecki w dziejach* (1946). Kilka prac poświęcił polityce i postaci Bismarcka: *Bismarck a Komisja Osadnicza* (1928), *Bismarck wobec Kościoła katolickiego* (1932) oraz swe najwybitniejsze dzieło *Bismarck a Polska* (1938, wyd. III 1980 w serii Klasycy Historiografii, ze wstępem L. Trzeciakowskiego), w którym kanclerz Rzeszy ukazany jest jako „przedstawiciel rozleglejszych procesów dziejowych"; monografia ta oparta była na szerokiej, acz niepełnej bazie archiwalnej (władze niem. odmówiły F. dostępu do źródeł z okresu po 1862). Wydał zbiór tekstów *Z czasów saskich* (1937) oraz wznow. pracy W. Feldmana *Dzieje polskiej myśli politycznej...* (1933); współred. *The Cambridge History of Poland* (1941).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. PAU" 1939–45 i „Roczniki Hist." 1949 (opr. A. Żeleńska-Chełkowska); H. Wereszycki, *Józef Feldman*, w: tenże, *Niewygasła przeszłość*, Kraków 1987.

M.W.

FELDMAN Wilhelm (8 IV 1868 Zbaraż — 25 X 1919 Rabka), historyk myśli polit., krytyk lit., publicysta. Ojciec Józefa F. Pochodził z ubogiej rodziny żydowskiej. Wykształcenie zdobył jako samouk we Lwowie; tam też zbliżył się do kół radykalnej inteligencji i ruchu socjalistycznego. Od 1889 przebywał w Krakowie, działając m.in. na rzecz asymilacji Żydów; 1894–95 studiował jako wolny słuchacz w Heidelbergu; 1901–14 wydawał lewicowe pismo społ.-lit. „Krytyka"; współpracował z niepodległościowym obozem J. Piłsudskiego; 1914 wstąpił do Legionów Pol.; wysłany do Berlina, 1914–18 kierował tam Pol. Biurem Prasy. Gł. nurtem jego twórczości była krytyka lit. (był propagatorem Młodej Polski); autor wielu prac poświęconych literaturze pol. i obcej, zwł. przeł. XIX i XX w., w tym ważnej syntezy *Współczesna literatura polska 1864–1918* (wyd. I pt. *Piśmiennictwo polskie ostatnich lat dwudziestu*, t. 1–2 1902), parokrotnie aktualizowanej i wznawianej (wyd. IX 1985). Pisywał też powieści i utwory dramatyczne. W jego twórczości hist. na czoło wybija się praca *Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie porozbiorowym* (t. 1–3 1914–20, kilka wznowień), napisana z umiarkowanie lewicowych pozycji, lecz nie bez emocjonalnego zaangażowania. F. przedstawił w niej w ujęciu chronol. orientacje ideowe i programy polit. ruchu niepodległościowego, zwolenników pracy organicznej i rzeczników ugody; osobno omówił poszczególne zabory. Opublikował również kompendium *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906* (t. 1–2 1907) oraz wiele artykułów i kilka broszur dotyczących stosunków pol.-niem., w których uwzględniał hist. kontekst poruszanych problemów (*Deutschland, Polen und die russische Gefahr*, Berlin 1915; *Sprawa polska w Niemczech*, Wiedeń 1916). Wypowiadał się także na temat stosunków pol.-żyd. i sytuacji Żydów w Polsce (m. in. w szkicu *Asymilatorzy, syjoniści i Polacy*, 1893, wyd. II 1894). Obfita, powstająca na ogół w pośpiechu twórczość F., mimo błędów i usterek, także faktograficznych, zachowała niemałą wartość informacyjną, a *Dzieje polskiej myśli politycznej...* (do dziś nie zastąpione przez nowszą syntezę o zbliżonym zakresie) wywarły znaczny wpływ na kilka pokoleń badaczy tej problematyki.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 13; *Pamięci Wilhelma Feldmana*, Kraków 1922 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

FELSZTYN Tadeusz (30 IX 1894 Lwów — 14 XII 1963 Pitsford w Anglii), historyk wojskowości, publicysta; pułkownik. Studiował na Politechnice Lwow. i na uniw. w Getyndze. W okresie I wojny świat. służył w Legionach, uczestniczył w obronie Lwowa. W l. międzywojennych pracował w szkolnictwie wojsk.; 1922 uzyskał doktorat na UW. W czasie II wojny świat. w niewoli radz., m.in. w obozie w Kozielsku, następnie w Griazowcu (wykładał na konspiracyjnych kursach uniw.). Od 1941 w Armii Pol. w ZSRR, z którą przeszedł 1942 na Środkowy Wschód; następnie służył w 2 Korpusie (m.in. czł. Komisji Hist.). Po wojnie na emigracji. Współpracował m.in. z „Belloną". Czł. Pol. TN na Obczyźnie. Ważniejsze prace hist.: *Dzieje 2 Korpusu* (Londyn 1947), *Walka o niezawisłość polskich sił zbrojnych w ZSRR* (Londyn 1948). Publikował artykuły popularnonauk. z zakresu nauk ścisłych.

Z.W.

FERBER Eberhard (1463 Gdańsk — 5 III 1529 Tczew), kupiec, polityk, dyplomata. Pochodził z gdańskiej rodziny kupieckiej. Lata 1481–94 spędził na dworze książąt meklemburskich; 1496–98 brał udział w pielgrzymce księcia pomorskiego Bogusława do Ziemi Świętej. Ławnik, rajca, burmistrz gdański; 1515 nobilitowany, otrzymał starostwo tczewskie. Czł. rady pruskiej 1526. Poseł gdański do króla, Hanzy, książąt pomorskich. Uczestniczył w zjeździe wiedeńskim 1515; pozostawił dziennik podróży — źródło do dziejów kongresu (wyd. K. Liske, w: *Archiwum Komisji Hist.*, t.1 1878). Pierwszy zwód pruskich kronik, które F. kazał zestawić z dawniejszego dorobku kronikarskiego, znany jest jako *Księga Ferbera* (kilka odpisów, redakcji i kompilacji); *Księga* zawiera opis dziejów Prus od początków do 1529.

PSB; J. Dworzaczkowa, *Najstarszy zwód kronik gdańskich („Księga Ferbera")*, w: taż, *Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku*, Gdańsk 1962.

D.M.

FIC Atanazy, wł. **Urban F.** (21 V 1901 Nowa Wieś Szlachecka pod Krakowem — 2 XI 1943 Lwów), historyk orientalista, archeolog; dominikanin. Do zakonu wstąpił 1917 (przyjął imię Atanazy); święcenia kapłańskie otrzymał 1925. Studiował teologię w Lowanium (Leuven) w Belgii i biblistykę w Jerozolimie. Po doktoracie na UJK (1929) habilitował się na UJ (1933). Odbywał podróże nauk. do Niemiec, Holandii, Francji, Anglii, Irlandii oraz do Azji Mniejszej i Grecji. Wykładał na UJK we Lwowie biblistykę i archeologię. Autor m.in. pracy *Syjon miasto Dawidowe w świetle tekstów i wykopalisk* (1933) oraz wielu artykułów. W l. 1936–39 przeor dominikanów we Lwowie. Czł. Pol. Tow. Orientalistycznego i Tow. Prehist.; współpracownik Komisji Orientalistycznej PAU.

PSB.

H.W.

FIERICH Franciszek (2 XII 1860 Kraków — 8 IX 1928 Warszawa), prawnik i historyk prawa. Ojciec Jerzego F. Studiował prawo na UJ (doktorat 1883, habilitacja 1888) oraz w Berlinie i Monachium. W l. 1884–92 pracował w sądownictwie. Od 1892 związany z UJ: prof. nadzw. 1892, prof. zw. 1896, rektor 1908/09 i 1919. Poseł na sejm krajowy w Wiedniu 1908–12. Red. „Czasopisma Prawniczego i Ekon." 1900–19. Od 1919 prezydent Komisji Kodyfikacyjnej RP; współautor pol. procedury cywilnej i podręcznika z tego zakresu. Czł. AU/PAU (koresp. 1908, czynny 1919), czł. TN Lwow. (1920) i TN Warsz. (1921). Autor prac hist.-prawnych, np. *Prawo wekslowe w Polsce na podstawie konstytucji sejmowych z 1775, 1776, 1778, 1780* (1908), *Sąd trzeciej instancji i najwyższy sąd sejmowy na tle cało-*

kształtu organizacji sądownictwa Rzeczypospolitej krakowskiej. 1815–1833 (1917).

PSB; bibliografia prac w: *Akademia ku czci śp. Franciszka Fiericha*, Kraków 1930.

H.W.

FIERICH Jerzy (20 II 1900 Kraków — 9 VIII 1965 tamże), ekonomista, historyk nauk ekon. i rolniczych. Syn Franciszka F. Studiował na UJ w Krakowie (doktorat 1932, habilitacja 1936) oraz na Politechnice Lwow. (wydział rolniczy w Dublanach). Prof. nadzw. ekonomii w Akad. Handlowej w Krakowie 1937, prof. zw. tamże 1946; ponadto prof. zw. statystyki w WSE w Krakowie; od 1955 w PAN. Zajmował się dziejami szkolnictwa w zakresie nauk rolniczych; opublikował monografię wydziału rolniczego UJ (cz. 1 1934, cz. 2 1963; współautor Z. Kosiek) oraz studium *Nauki rolnicze w szkołach średnich Komisji Edukacji Narodowej* (1950). Autor zwięzłej *Historii doktryn ekonomicznych* (1958).

E.F.

FIJAŁEK Jan Nepomucen (8 V 1864 Pogwizdów k. Bochni — 19 X 1936 Kraków), historyk Kościoła i prawa kanonicznego, historyk kultury; ksiądz. Święcenia kapłańskie przyjął 1887 po studiach teologicznych w Krakowie. Studiował następnie w Rzymie (doktorat z prawa kanonicznego 1889 w Liceum Papieskim im. Św. Apolinarego) oraz historię i prawo na UJ, m.in. u S. Smolki i B. Ulanowskiego (doktorat 1891, habilitacja 1893); brał udział w pracach ekspedycji rzymskiej AU. Wykładał historię Kościoła na Uniw. Lwow. (prof. nadzw. 1896, prof. zw. 1899; 1903/04 rektor) i na UJ (1912–30). Czł. AU/PAU 1903 (czł. czynny 1919) i wielu tow. nauk.; przewodn. Komitetu Słownika Łaciny Średniow. w Polsce PAU (1922–36); dr h. c. USB (1932). Od 1926 kanonik kapituły katedralnej krakowskiej. Mediewista, erudyta na miarę światową. Badał dzieje UJ, drogi kształcenia Polaków oraz życie i twórczość dawnych pisarzy kościelnych; napisał *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku* (1898), *Polonia apud Italos scholastica saec. XV* (1900), największe swe dzieło *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego* (1900) oraz m.in. *Moderniści katoliccy Kościoła lwowskiego w wieku XVI* (1908). Znawca historii Kościoła i ustawodawstwa kościelnego, autor *Życia i obyczajów kleru w Polsce średniowiecznej* (1893), inicjator serii studiów pt. *Średniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich*. Badacz dziejów i roli Kościoła na wschodzie litew.-ruskim, napisał m.in. *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę*, w: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku* (zbior., 1914). Edytor wielu źródeł, jak np. *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej* (1915), *Kodeks dyplomatyczny katedry i kościołów diecezji wileńskiej* (t. 1 z. 1–2 1932–39, z W. Semkowiczem), *Kodeks dyplomatyczny klasztoru Jasnogórskiego* (1939, z K. Kaczmarczykiem).

PSB; bibliografia prac: „Prawo Kanoniczne" 1972 nr 3/4; A. Vetulani, *Ks. Jan Fijałek, historyk Kościoła polskiego*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974. .

M.W.

FINKEL Ludwik (20 III 1858 Bursztyn k. Tarnopola — 24 X 1930 Lwów), historyk czasów nowoż., bibliograf. Odbył wszechstronne studia (hist., filoz. i historycznolit.) na Uniw. Lwow. (doktorat 1882), na uniw. w Berlinie i Paryżu; habilitował się na Uniw. Lwow. 1886. Od 1885 pracował w WSR w Dublanach (doc., wykładowca historii i literatury pol.). Od 1892 prof. nadzw. Uniw. Lwow., do 1918 kier. katedry historii austr., od 1899 prof. zw., 1911/12 rektor,

1918–30 kier. katedry historii nowożytnej. Czł. koresp. AU 1900, czł. czynny AU/PAU 1910; dr h. c. USB (1927). Współzał., sekr. (1891–1903) i prezes (1914–23) Tow. Hist. we Lwowie, czł. TN we Lwowie, czł. hon. Pozn. TPN. Twórca *Bibliografii historii polskiej* (cz. 1–3 1891–1914, wznow. 1955), obejmującej tematycznie źródła i opr. od początku dziejów Polski do 1815 (w dziełach wyd. do 1900), podstawowej pozycji bibliogr. w pol. nauce hist., użytecznej do dziś. Napisał biografię *Marcin Kromer, historyk polski XVI wieku* (1883) i wspólnie z S. Starzyńskim *Historię Uniwersytetu Lwowskiego* (t.1–2 1894), gdzie wykazał, że uczelnia ta utworzona została przez Jana Kazimierza, nie zaś Józefa II. Badał okres ostatnich Jagiellonów, zwł. kierunki polityki zagr. i kwestie dynastyczne: *Elekcja Zygmunta I* (1910), *O sprawie udziału lenników w elekcjach jagiellońskich* (1913). Przez jego seminarium przeszło wielu historyków, m.in. N. Gąsiorowska, O. Górka, S. Kętrzyński, L. Kolankowski, H. Mościcki, W. Podlacha, J. Rutkowski. Rzecznik upowszechniania oświaty, organizator i wykładowca Tow. Kursów Akademickich dla Kobiet (1896), współpracownik Macierzy Szkolnej. Brał czynny udział w zjazdach historyków; na II zjeździe (1890) wygłosił referat pt. *Jakiego podręcznika historii polskiej koniecznie nam potrzeba i jaką drogą dojść do niego?*, który stał się zachętą dla kilku autorów prób podręcznikowych. Ponadto wydał z S. Kętrzyńskim *Kronikę* Galla: *Galli anonymi chronicon* (1899).

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1932 (opr. T. Modelski); O. Halecki, *L. Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów*, „Kwart. Hist." 1981.

M.W.

FORSTER Karol (26 XI 1800 Warszawa — 9 XI 1879 Berlin), pisarz, działacz polit., autor prac o powstaniu listopadowym. Brał czynny udział w wydarzeniach 1830. Opuścił Polskę 1831, udając się do Drezna i Paryża, a stamtąd do Berlina (1849), gdzie przyjął obywatelstwo pruskie. Badań hist. w znaczeniu nauk. nie prowadził, jednak niektóre jego prace, dotyczące walki o niepodległość 1830, mają walor źródłowy: *Powstanie narodu polskiego* (1873), *Z pamiętników Krukowieckiego* (1906).

PSB.

Z.R.

FOX Paul, Paweł (16 XI 1874 Kojkowice k. Cieszyna — 27 V 1961 Chicago), działacz polonijny, historyk protestantyzmu pol. i polonijnego; pastor. Studiował teologię i filozofię w Oberlin, Cleveland i Baltimore w USA. Od 1907 pracował jako duszpasterz i pedagog (seminaria prezbiteriańskie, uniwersytety, oświata pol.) oraz rozwijał działalność w ruchu polonijnym. Doktorat uzyskał 1924 na uniw. w Baltimore. Autor m.in. prac: *The Poles in America* (1922, reprint 1970), *The Reformation in Poland* (1924).

A.Br.

FRANKIEWICZ Czesław (6 VII 1887 Nadwórna w Galicji Wsch. — 12 IV 1933 Kamionka Strumiłowa k. Lwowa), historyk miast pomorskich. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1912). Nauczyciel w Rzeszowie, dyr. gimnazjum w Gnieźnie (1920–24) i Gimnazjum Męskiego w Chełmnie (1926–33). Opublikował m.in. *Działania wojenne w Wielkopolsce w r. 1848* (cz. 1–2 1926). Autor monografii Gdańska, Torunia, Bydgoszczy i innych miast pomorskich w *Dziejach miast Rzeczypospolitej Polskiej* (zbior., t. 2–4 1930). Jego prace, w większości kompilacyjne, zawierają obfity materiał źródłowy.

PSB.

H.W.

FREDRO Andrzej Maksymilian (ok. 1620 w ziemi przemyskiej — 15 VI 1679

Przemyśl), pisarz polit., historyk, aforysta. Studiował w Akad. Krak., następnie we Francji i Niderlandach. Od 1643 wielokrotnie poseł na sejm, 1652 marszałek sejmu. W czasie najazdu szwedzkiego dochował wierności Janowi Kazimierzowi. Zwalczał dworski plan elekcji vivente rege, był zwolennikiem elekcji króla-Piasta; popierał kandydaturę Jana Sobieskiego. Kasztelan lwow. (1654), wojewoda podolski (1676), od 1678 czł. przybocznej rady królewskiej. Rzecznik szlacheckiej złotej wolności, jako marszałek pierwszego zerwanego sejmu (1652) uznał legalność liberum veto. Głosił potrzebę reformy gosp. państwa w duchu merkantylizmu; autor reformatorskich projektów dotyczących oświaty i kultury. Z zakresu historii napisał *Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio...* (1652; przekł. pol. W. Syrokomla, *Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezjuszem*, 1855), dzieło zawierające opis wydarzeń okresu 1572–76. Praca ta nosi cechy zarówno monografii hist. (F. wykorzystywał dostępne mu źródła z 2 poł. XVI w.), jak i traktatu polit. prezentującego punkt widzenia szlachty; w stylu i kompozycji nawiązuje do Tacyta.

PSB; Z. Rynduch, *Andrzej Maksymilian Fredro. Portret literacki*, Gdańsk–Wrocław 1980.

R.S.

FREJLICH, Froelich, Józef (13 I lub VII 1884 Warszawa — 24 VI 1976 Londyn), działacz i historyk PPS. Od 1901 w PPS, następnie w PPS-Frakcji Rewolucyjnej; 1911 dla Wydziału Bojowego opr. broszury o tematyce wojskowej. W 1912 związany z grupą opozycyjną F. Perla i pismem „Placówka". W l. 1912–39 mieszkał w Berlinie, pracując tam w archiwach (miał stopień dra filozofii); okresowo przebywał w Polsce; wybuch II wojny świat. zastał go w Warszawie. Od 1940 na emigracji (USA, Anglia), czynny w PPS. Oprócz historii PPS zajmował się m.in. historią wojskowości, napisał np. *Legion jenerała Józefa Bema w walce o sukcesję portugalską* (1912); wydał teksty źródłowe: *Autobiografia generała Feliksa Breańskiego* (1914), *Pamiętnik Mierosławskiego 1861–1863* (1924), *Polska w dobie przeobrażeń społecznych 1885–1904* (1924) i *Od Wiosny Ludów do wojny francusko-pruskiej 1848–1871* (1939); na emigracji publikował m.in. w londyńskich „Wiadomościach" i w paryskich „Zeszytach Hist." (np. studium o piśmie PPS *„Trybuna". Listopad 1906 — wrzesień 1907*, 1968).

Al.P.

FRIEDBERG Jan (20 XI 1870 Borysław k. Drohobycza — 13 VI 1949 Kraków), historyk dziejów Polski, autor podręcznika. Ojciec Mariana F. Studiował na Uniw. Lwow. pod kier. O. Balzera, T. Wojciechowskiego i L. Finkla. W l. 1896–1930 nauczyciel gimnazjalny w Rzeszowie, Przemyślu, Lwowie, Ostrowie Wielkopolskim i Krakowie. Autor prac z dziejów polit. Polski w XV i XVI w. (*Zatarg Polski z Rzymem w czasach wojny trzynastoletniej. Przyczynek do historii dyplomacji krzyżackiej*, „Kwart. Hist." 1910). Najistotniejszym jego dokonaniem było unowocześnienie i rozszerzenie *Zarysu historii Polski* A. Lewickiego, podręcznika dla szkół średnich; F. m.in. uzupełnił *Zarys* o porozbiorowe dzieje Polski. W l. międzywojennych podręcznik osiągnął kilkanaście wydań; ostania wersja (do 1939) — opr. w okresie okupacji niem. — nie ukazała się w druku.

H.W.

FRIEDBERG Marian (11 VI 1902 Lwów — 30 III 1969 Kraków), mediewista, archiwista, edytor źródeł. Syn Jana F. Studiował historię na UJ pod kier. W. Semkowicza (doktorat 1926) oraz m.in. w Paryżu. Od 1924 do emerytury 1968 pracował w AAD m. Krakowa (1939–56

kier. i dyr.); podczas okupacji niem. bronił zbiorów archiwalnych przed zniszczeniem. Habilitował się 1945 na UJ, prof. nadzw. tamże 1954. Współzał. Inst. Zach.; czł. koresp. PAU 1947. Pierwsze jego prace dotyczyły heraldyki i rodów rycerskich (*Ród Łabędziów w wiekach średnich*, 1926; *Rozsiedlenie rodów rycerskich w województwie sandomierskim w w. XV*, 1930). Następnie ogłaszał rozprawy z zakresu historii Krakowa, historii społ. średniowiecza pol. i archiwistyki. W swojej największej pracy *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej* (t. 1–2 1946) wykazał mniejsze niż głosiła to nauka niem. znaczenie tych wpływów. Wydał i przygotował do druku wiele źródeł (m.in. *Klejnoty Długoszowe*, 1931). Największe zasługi położył w dziedzinie archiwistyki jako autor wzorcowych inwentarzy akt miejskich i twórca wielokierunkowego planu prac badawczych. Aktywny w PTH i w Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (czł. hon. 1963).

Bibliografia prac: „Archeion" 1969.

W.Buk.

FRIEDMAN Filip (27 IV 1901 Lwów — 7 II 1960 Nowy Jork), historyk Żydów polskich. Studiował na UJK we Lwowie i na uniw. w Wiedniu (doktorat 1925). Osiadłszy w Łodzi (1925), zajął się jej dziejami oraz historią społ.-ekon. i kult. Żydów pol. w XIX w.; współpracował z czasopismami (w językach jid., hebr. i pol.). Autor podręcznika dla żyd. szkół średnich, wykładowca Inst. Nauk Judaistycznych w Warszawie. Podczas II wojny świat. ukrywał się we Lwowie. Po 1945 mieszkał w Łodzi. Jako historyk interesował się gł. zagładą Żydów podczas wojny. W 1947 wyemigrował do Francji, 1948 do USA; kierował tam Jewish Teacher's Inst. w Nowym Jorku i wykładał na uniw. Columbia, następnie przeniósł się do Żyd. Inst. Nauk. JIWO (kierował m.in. pracami bibliogr. we współpracy z Inst. Pamięci Yad Vashem w Jerozolimie). Opublikował m.in.: *Die Galizischen Juden... 1848–1868* (Frankfurt nad Menem, 1929) i *Dzieje Żydów w Łodzi od początków osadnictwa do 1863 r.* (1935); w USA wydał zbiór źródeł *Martyrs and Fighters* (1954), prace *Their Brother's Keepers* (1957) — o pomocy Żydom, *Roads to Extinction. Essays on the Holocaust* (1980).

Writings of Philip Friedman. A bibliography, Nowy Jork 1955; B. Orenstein, *Życie i prace Filipa Friedmana* (jid.), 1962.

Z.B. i R.Ż.

FRIESE Christian Gottlieb, w Polsce także **Fryze Krzysztof Bogumił** (1717 — 1795 Warszawa), historyk, publicysta, tłumacz. Pochodził z rodziny saskiej, do Polski przyjechał w l. 40-ych prawdopodobnie z Królewca. Współpracował z kręgiem Bibl. Załuskich; 1754 red. i wyd. „Journal Littéraire de Pologne", jednego z pierwszych czasopism lit. i kult. w Polsce, następnie także innych pism. Związany z pol. gminą ewangelicką (z czasem prezes konsystorza), był rzecznikiem równouprawnienia dysydentów, m.in. 1767 współpracował z G. Lengnichem przy układaniu listy żądań dysydenckich, w l. 80-ych był komisarzem do rewizji prawa kościelnego (Allgemeines Kirchen-Recht). W l. 1775–86 był warsz. korespondentem słynnej gazety hamburskiej „Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen Unparteyischen Korrespondenten". Prowadził studia źródłowe nad dziejami protestantów; gł. jego dziełem jest książka o historii wyznania ewangelicko-augsburskiego w Polsce *Kirchengeschichte des Königreichs Polen...* (t. 1–2 1786) oparta w części na źródłach obecnie nie istniejących. W ocenie przeszłości łączył krytycyzm wobec sarmatyzmu z pochwałą pol. tradycji tolerancji doby odrodzenia. Badał także stosunki etnicz-

ne i wyznaniowe na wsch. rubieżach Rzeczypospolitej; opublikował m.in. *La Métropolitaine de Léopol avec ses archevêques jusqu'à notre temps* (1758), *De episcopatu Kioviensi...* (1763), *Commentaire sur l'origine des Cosaques* (1773). Ponadto opublikował m.in. R. Heidensteina łac. biografię kanclerza J. Zamoyskiego (1762). Przypisuje się F. autorstwo niem. gazet pisanych z 1785 (w zbiorach Ossolineum), zawierających cenne informacje polit. i obyczajowe.

PSB.

J.J.

FROELICH Józef ➛ Frejlich Józef.

FRYCZ Jerzy (28 XII 1927 Lublin — 18 XI 1985 Toruń), historyk sztuki, konserwator zabytków. Studiował architekturę wnętrz w WSSP w Krakowie i konserwatorstwo na UMK w Toruniu (doktorat 1973); od 1956 związany z UMK (doc. od 1977); 1970–73 wykładowca w Gdańsku; aktywny w PAN. Zajmował się dziejami konserwacji zabytków w Polsce, rozpatrując je w związku z historią sztuki i teorii artyst. (*Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, 1975), badał sztukę Pomorza, m.in. architekturę zamków krzyżackich.

P.K.

FRYDRYCHOWICZ Romuald (7 II 1850 Tuchola — 29 V 1932 Pelplin), historyk Pomorza, nauczyciel; ksiądz. Studiował teologię w Pelplinie, filologię klas., historię i filozofię na uczelniach niem. (doktorat w Halle 1880). Przez ponad 50 lat wykładowca Collegium Marianum w Pelplinie. Zajmował się historią, toponomastyką i folklorem Pomorza oraz dziejami Kościoła; pisał rozprawy hist. zarówno po niemiecku, jak i po polsku, m.in. *Żywot św. Wojciecha i niektóre wiadomości o jego pobycie w diecezji chełmińskiej* (1897), *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin...* (1907), *Collegium Marianum ... 1836–58* (cz.1 1928). Autor haseł miejscowości pomorskich w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i krajów słowiańskich*.

PSB.

J.Jas.

FRYZE Krzysztof Bogumił ➛ Friese Christian Gottlieb.

FÜNN, Fin, Samuel Josef (15 X 1818 Grodno — 22 XII 1890 Wilno), pisarz, publicysta i filolog, historyk żydowski. Otrzymał tradycyjne wykształcenie rel., poza tym był samoukiem. Wykładowca Szkoły Rabinów w Wilnie, zał. hebr. czasopism „Pirche Cafon" (wraz z L. Hurwicem, 1841) i „Ha-Karmel" (1860). Jako historyk stał na pograniczu między tradycyjną historiografią żyd. (tzw. monografiści hebr.) a nowoczesną nauką. Wydał m.in. tablicę chronol. historii Żydów *Sznot dor we-dor* (Królewiec 1847) i historię Żydów wil. *Kirja-Neemana* (1860, wyd. II 1915); pracował nad wielotomową historią Żydów, z której wydał tylko część (od niewoli babilońskiej do epoki Machabeuszy) pt. *Diwre ha-jamim li-bne Israel* (t. 1–2 1871–75). Ponadto autor m.in. *Kneset Israel* — słownika biogr. żyd. uczonych, poetów, artystów i działaczy społ. od epoki gaonów (VII–XI w.) do współczesności (t. 1 1886–90; całość t. 1–3 ok. 1900). Pozostawił wiele prac w rękopisach.

Z.B. i R.Ż.

G

GACKI Józef (20 III 1805 Pęsy k. Łomży — 21 XI 1876 Jedlnia k. Radomia), historyk Kościoła; ksiądz, 1822–37 pijar. Studiował na UW i w Seminarium Gł., następnie w Berlinie; 1828 przyjął święcenia kapłańskie. Uczył języków staroż. i historii w szkole w Piotrkowie Trybunalskim i w seminarium duchownym diecezji podlaskiej. Za udział w powstaniu listopadowym (m.in. był kapelanem w korpusie gen. J. Dwernickiego) wydalony z Warszawy i przymusowo sekularyzowany; pracował w parafiach Międzyrzeca Podlaskiego i Jedlni (od 1839 proboszcz); za pomoc powstańcom 1863 aresztowany i pozbawiony beneficjum. Jako historyk interesował się gł. historią regionalną Kościoła, zwł. w Sandomierskiem; napisał m.in. *Benedyktyński klasztor w Sieciechowie według pism i podań miejscowych* (1872), *Benedyktyński klasztor Świętego Krzyża na Łysej Górze* (1873), *Jedlnia, w niej kościół i akta obecnego prawa* (1874). Ponadto opublikował rozprawę *Obraz elekcji Michała Korybuta i stan ówczesnej Polski* („Bibl. Warsz." 1845), za którą otrzymał na ros. UW złoty medal; napisał również podręcznik historii oraz pracę z dziejów szkolnictwa. Współcześnie chwalony za bezstronność ocen i wyzyskiwanie cennego materiału źródłowego.

PSB.

K.Sz.

GADON Lubomir (1831 Szkudy na Żmudzi — 1908 Kraków), działacz emigracyjny, publicysta, historyk Wielkiej Emigracji. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studia humanist. odbył na uniw. w Dorpacie. Uczestnik powstania styczniowego; 1863 naczelnik Kowna. Na emigracji we Francji jeden z najbliższych współpracowników księcia W. Czartoryskiego, wykonawca ważnych misji dyplomatycznych. Czł. Tow. Hist.-Lit., 1883–94 kier. Bibl. Pol. w Paryżu. Od 1894 do śmierci przebywał przeważnie w Krakowie, sprawując opiekę nad zbiorami i archiwum Czartoryskich. Gł. i jedynym obszernym jego dziełem jest *Wielka Emigracja w pierwszych latach po powstaniu listopadowym* (t. 1–3, Kraków 1901; wznow. Paryż 1960 ze wstępem M. Kukiela), praca doprowadzona w zasadzie do poł. l. 30-ych XIX w., napisana z pozycji zwolennika Hôtel Lambert; G. podnosił w niej zasługi księcia A. J. Czartoryskiego i krytykował program oraz poczynania emigracyjnej lewicy. Sumienne wykorzystanie materiałów rapperswilskich oraz źródeł powstałych w kręgu Czartoryskiego sprawiło, że ten nieco po kronikarsku ujęty zarys dziejów emigracji polistopadowej cenny jest jako kompendium faktograficzne.

PSB.

A.Sz.

GAJSLER, Geissler, Justyn Feliks (13 IV 1848 Warszawa — 20 VI 1910 tamże), badacz dziejów i kultury Słowian. Autor prac: *Rys dziejów czeskich* (t. 1–2

1888–92), *Przeszłość Chorwatów* (cz. 1–2 1906–09), *Stosunek podania Gallusowego o Piaście do legendy o św. Germanie* („Przegl. Hist." 1908). Popularyzator tematyki słow. m.in. na łamach: „Gazety Pol.", „Prawdy", „Tyg. Ilustrowanego", „Slovanskich Starožitnosti". Opr. *Dzieje Węgier w zarysie* (t. 1–3 1898–1902). W poglądach nauk. zbliżony do warsz. szkoły historycznej.

J. Radwański, *Bibliografia prac Justyna Feliksa Gajslera (1848–1910)*, „Etnografia Polska" 1987 z.1.

T.T.

GALICZ Jan (28 I 1874 Leskowiec — 5 XI 1939 Cieszyn), działacz nar. na Śląsku Cieszyńskim, historyk. Ukończył filologię niem. i klas. na UJ (doktorat 1912). Od 1902 nauczyciel w Cieszynie, 1917–31 dyr. żeńskiego seminarium nauczycielskiego. Działacz pol. organizacji społ.-kult. i polit., m.in. „Sokoła". Początkowo zajmował się pol.-niem. związkami lit. (*Powstanie listopadowe w poezji niemieckiej*, 1911), następnie dziejami pol. ruchu nar. na Śląsku Cieszyńskim (tom szkiców *Z minionych lat*, 1937). Popularyzator historii i dydaktyk (m.in. repetytorium *Historia polska w najważniejszych datach i streszczeniach...*, 1925, wyd. II 1928); autor przewodników i popularnych artykułów o hist.-kult. tradycjach Śląska Cieszyńskiego i Beskidu Śląskiego.

M.F.

GALL ANONIM (XI/XII w.), autor najstarszej kroniki pol.; benedyktyn. Nie znany z imienia, konwencjonalnym określeniem „Gall" (oznaczającym narodowość) nazwany w XVI w. przez M. Kromera. Nie zachowały się o nim żadne wiadomości źródłowe, jedynie analiza samej kroniki pozwoliła na ustalenie pewnych faktów z jego życia. Pochodził przypuszczalnie z Francji i tam w kręgu kultury łac. zdobył wykształcenie u schyłku XI w. Jako benedyktyn należał zapewne do opactwa w St. Gilles w Prowansji, a następnie prawdopodobnie przeniósł się do filii tego opactwa, klasztoru w Somogyvár na Węgrzech (zał. 1091). Do Polski przybył na pocz. XII w. (najpóźniej 1113) i związał się z dworem Bolesława Krzywoustego. Był naocznym świadkiem pielgrzymki pokutnej tegoż księcia na Węgry (1113). Obracał się w kręgu kancelarii książęcej, ale do stałego personelu raczej nie należał; jego protektorami byli kanclerz Michał i wojewoda Skarbimir z rodu Awdańców oraz biskup pozn. Paweł. Swe dzieło pt. *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum* napisał 1113–16, prawdopodobnie na dworze książęcym w Krakowie. Pracy nie dokończył (kronika urywa się nagle na wydarzeniach z 1113), zapewne wskutek upadku Awdańców, swych protektorów, po buncie wojewody Skarbimira (1117). Dalsze losy kronikarza są nieznane, być może powrócił do klasztoru na Węgrzech. *Kronika* zachowała się w trzech rękopisach; najstarszy pochodzi z 2 poł. XIV w., a dwa pozostałe z XV w. Po raz pierwszy *Kronikę* wydrukował G. Lengnich 1749; następne wyd. sporządzone przez historyków pol. i niem. ukazały się: 1769, 1824, 1851, 1864, 1899; kryt. edycji dokonał K. Maleczyński (MPH Series Nova, t. 2 1952). Nauk. przekł. pt. *Kronika polska* opr. R. Grodecki 1923 (Bibl. Nar., seria I nr 59), jego tłum. poprawił M. Plezia 1965 (kolejne edycje 1968, 1975, 1982). Dzieło G. A. należy do popularnego wówczas w Europie Zach. gatunku dziejopisarskiego zw. gesta; zostało napisane w celu przedstawienia dziejów panowania Bolesława Krzywoustego, a w szczególności rycerskich czynów księcia na tle historii przodków z rodu Piastów. *Kronika* składa się z trzech ksiąg. Pierwsza opisuje legendarne dzieje Polski wraz z wydarzeniami hist. do narodzin Bolesława Krzywoustego (1086); druga przedstawia dzieciństwo, młodość oraz współ-

rządy księcia z ojcem Władysławem Hermanem i bratem Zbigniewem (1086–1109); trzecia traktuje o samodzielnych rządach Bolesława do 1113. Kronikarz oparł się przede wszystkim na tradycji ustnej dworu piastowskiego (informacji dostarczali mu kanclerz Michał i biskup Paweł), autopsji i nielicznych źródłach pisanych (zaginiony *Żywot św. Wojciecha* i *Rocznik kapitulny krakowski*). *Kronika* nie zawiera ani jednej daty rocznej, ale opisywane wydarzenia ułożone są w porządku chronol.; podaje na ogół wiadomości rzetelne i wiarygodne, choć znajdują się w niej także elementy fikcji: listy i mowy bohaterów wydarzeń oraz wątek legendarny o Popielu i początkach dynastii piastowskiej. Odznacza się kunsztowną formą lit.: spisana została po łacinie prozą rymowaną i rytmiczną z licznymi wstawkami wierszowanymi; pod względem wartości lit. i hist. należy do najważniejszych osiągnięć eur. tego okresu. Dzieło G. A. jest podstawowym źródłem do najdawniejszych dziejów Polski; było wielokrotnie wykorzystywane przez pol. dziejopisarzy średniow. i renesansowych, np. Wincentego zw. Kadłubkiem, Piotra z Byczyny, J. Długosza i M. Kromera.

PSB; M. Plezia, *Kronika Galla na tle historiografii XII wieku*, Kraków 1947; K. Maleczyński, *Wstęp*, w: *Galli Anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, MPH Series Nova, t. 2, Kraków 1952; M. Plezia, *Wstęp*, w: Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, Wrocław 1982; tenże, *Gall Anonim*, w: *Pisarze staropolscy, sylwetki* (zbior.), t. 1, Warszawa 1991.

K.O.

GALLE Henryk (16 IV 1872 Warszawa — 26 II 1948 Olszanka k. Skierniewic), historyk, krytyk lit., popularyzator. Studiował na ros. UW pod kier. A. Pawińskiego, H. Struve i T. Wierzbowskiego. Pracował w szkolnictwie, wykładał na tzw. Uniw. Latającym, od 1905 w TKN. Współpracował z wieloma czasopismami, m.in. z „Ateneum" (1888–1901), „Tyg. Ilustr." (1905–11) i „Przegl. Bibliogr." (1906–11); 1905–12 sekr. redakcji wydawnictwa *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej*, gdzie zamieścił wiele swych prac biobibliogr. (t. 1–9 1906–19). Współred. „Przegl. Pedag." 1926–34. Popularyzator literatury, inicjator serii Książki dla Wszystkich M. Arcta. Czł. koresp. TN Warsz. 1938. Napisał m.in.: *O memoriale Ostroroga* („Ateneum" 1898), *Jezuici w Polsce* (*Encyklopedia wychowawcza*, t. 6 1903). Autor *Historii politycznej XIX w.* (1901).

PSB.

H.W.

GANSINIEC, do 1918 **Ganschinietz**, 1919–45 **Ganszyniec, Ryszard** (6 III 1888 Siemianowice Śląskie — 8 III 1958 Wrocław), filolog klas., historyk kultury, religioznawca. Syn hutnika. Studiował na uniw. niemieckich (doktorat 1919 w Berlinie). Wykładowca UW 1915, prof. Uniw. Pozn. 1919–20, UJK 1920–39 (prof. zw. 1920); w l. 30-ych występował przeciw ograniczaniu autonomii szkół wyższych. Podczas okupacji niem. we Lwowie brał udział w tajnym nauczaniu. Po II wojnie świat. prof. Uniw. Wrocł. 1946–48 i UJ 1948–58. Czł. TN we Lwowie (1921), czł. PAU (koresp. 1945, czynny 1951). Badacz i popularyzator kultury antycznej, tłumacz i edytor dzieł literatury staroż., m.in. patrystycznej, wydawca kilku czasopism poświęconych antykowi; znawca kultury umysłowej pol. średniowiecza, renesansu i baroku, m.in. dawnej epistolografii. Badacz piśmiennictwa pol.-łac. (*In Galli Anonymi chronicon observationes selectae*, 1924), ustalił tekst i przełożył I księgę *De revolutionibus orbium coelestium* M. Kopernika. Międzynar. uznanie zdobył jako religioznawca i socjolog religii, autor prac o magii i wierzeniach, badacz folkloru. W rkpsie pozostawił *Historię muzyki greckiej* (Archiwum PAN).

T. Ulewicz, *Ryszard Gansiniec i jego badania nad kulturą umysłową polskiego średniowiecza i renesansu*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974. S.Ch.

GARBACIK Józef (12 III 1907 Dobrucowa k. Jasła — 28 V 1976 Kraków), historyk mediewista. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował historię na UJ (gł. u J. K. Dąbrowskiego). Po doktoracie (1932) nauczyciel gimnazjów w Krakowie i Kielcach; jednocześnie stypendysta PAU. Pracował naukowo we Włoszech (1945/46 stypendium Min. Oświaty). Od 1945 związany z UJ jako asystent, doc. (habilitacja 1947), prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1969. Ponadto m.in. organizator wydziału humanist. UMCS w Lublinie (1952–55), prof. WSP w Krakowie (do 1964). Czł. ZG PTH; współred. „Kwart. Hist." (1947–49), „Wiadomości Hist." (1958–60), „Małopol. Studiów Hist." (1959–63). W badaniach nauk. koncentrował się na problematyce kontaktów pol.-włoskich w XV w. (*Studia nad stosunkami polsko-włoskimi w XV w.*, 1934; *Kallimach jako dyplomata i polityk*, 1948) oraz kontaktów Polski z Czechami, Węgrami i Turcją pod koniec średniowiecza i w XVI w. Zajmował się również badaniami regionalnymi (*Tarnowiec. Gmina zbiorowa powiatu jasielskiego*, 1938), był red. monografii Jasła (1964) i Krosna (1972–73). Jako edytor źródeł wydał *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516* (1966), *Rachunki wielkorządowe Jana Bonera 1558* (1974). Interesował się dydaktyką historii.

Bibliografia prac: „Zeszyty Nauk. UJ. Prace Hist." 1977. K.B.

GASTPARY Woldemar (12 VII 1908 Henryków k. Sieradza — 22 XII 1984 Warszawa), historyk Kościoła; pastor ewangelicki. Studiował na UW (doktorat z teologii 1939). W l. 1940–45 więzień obozów koncentracyjnych w Oranienburgu i Dachau. Duszpasterz. Wykładowca UW od 1949 i ChAT od 1953 (prof. zw. 1972; rektor 1968–81). Zajmował się historią protestantyzmu oraz jego rolą w kulturze pol.: *Sprawa toruńska 1724* (1969), *Biskup Bursche i sprawa polska* (1972), *Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII wieku do I wojny światowej* (1977), *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych* (t. 1–2 1978–81). Autor opr. na podstawie wykładów akademickich *Historii Kościoła* (okres staroż. 1967, okres średniow. 1969).

Bibliografia prac: „Rocz. Teologiczny ChAT" 1978 z. 1 (opr. H. Czembor). H.W.

GAWARECKI Wincenty Hipolit (12 X 1788 Borzeń k. Płocka — 9 IX 1852 tamże), historyk Mazowsza. Ukończył Szkołę Prawa i Administracji w Warszawie. Pracował jako prawnik, m.in. od 1825 prokurator trybunału, od 1838 prezes sądu. Czł. TN w Płocku. Początkowo pisał prace z dziedziny prawa, od 1821 wyłącznie prace o historii Mazowsza, wówczas pionierskie, dziś posiadające znikomą wartość naukową. Ogłosił kilkadziesiąt artykułów (*Pisma historyczne*, 1824, wyd. II 1844) oraz kilka monografii i edycji źródeł (*Opis topograficzno-historyczny Ziemi Dobrzyńskiej*, 1825; *Przywileje, nadania i swobody przez królów polskich, książąt mazowieckich i biskupów płockich udzielone miastom województwa płockiego...*, 1828). W zakresie sztuki i architektury ograniczał się tylko do opisu zabytków (*Pamiętnik historyczny płocki*, t. 1–2 1828–30, wznow. 1985; *Pamiątki historyczne Łowicza*, 1844, wznow. 1985).

PSB. W.Buk.

GAWLIK Mieczysław (1883 Jarosław — 29 I 1928 Lwów), historyk populary-

zator. Studiował na UJK we Lwowie pod kier. L. Finkla i B. Dembińskiego (doktorat). Nauczyciel historii w szkołach średnich, m.in. w Jarosławiu, Stanisławowie i we Lwowie. Jego prace miały charakter popularyzatorski, np. *Powstanie styczniowe* (1925), *Stanisław Staszic* (1926). Wraz z K. Hartlebem wydał wypisy pt. *Kultura Polski* (1925).
H.W.

GAWROŃSKI, Rawita-Gawroński, Franciszek (4 XI 1846 Stepaszki na Kijowszczyźnie — 16 IV 1930 Józefów k. Warszawy), powieściopisarz, historyk kresów wsch. Rzeczypospolitej; agronom. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Uczestnik powstania styczniowego, 1863 więziony w Kijowie. Studiował przez rok prawo w Kijowie, następnie ukończył Wyższą Szkołę Rolniczą w Dublanach pod Lwowem. Pracę nauk. i lit. rozpoczął po 1882. Początkowo pozostawał pod wpływem pozytywizmu, później zbliżył się do ND. Był m.in. sekr. „Kłosów" w Warszawie (1889–90), współred. „Słowa Pol." we Lwowie (od 1902). Czł. zarządu Ligi Nar. (1909). Autor poczytnych powieści z dziejów pogranicza pol.-ukr. oraz pisanych z pasją publicyst. prac hist.-polit. o podobnej tematyce; ważniejsze z nich to: *Historia ruchów hajdamackich* (t. 1–2 1899; wyd. II 1913), *Studia i szkice historyczne* (1900, wyd. II 1906), *Rok 1863 na Rusi* (t. 1–2 1902–03), *Bohdan Chmielnicki* (t. 1–2 1906–09), *Kozaczyzna ukrainna Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku* (1923).

PSB.
H.W.

GĄSIOROWSKA-GRABOWSKA Natalia (20 V 1881 Orzyc k. Makowa Mazowieckiego — 30 XI 1964 Warszawa), historyk nowoż. dziejów gosp. i pol. ruchu robotn., edytor źródeł. Studiowała historię na uniw. w Heidelbergu i w Paryżu, ekonomię w École de Droit i w Collège de France, historię na Uniw. Lwow. (doktorat 1910 u Sz. Askenazego). Od młodości poświęcała się pracy oświat. i politycznej. Działaczka PPS (1904–06) i PPS-Lewicy (1906–18); czł. KPRP (1918–22), parokrotnie więziona (z tych czasów datuje się jej przyjaźń z M. Koszutską); należała do czołowych przedstawicieli pol. inteligencji lewicowej. Nauczycielka szkół warsz., 1918–39 wykładała historię Polski i powsz. historię gosp. w WWP (1926 prof.) oraz historię Polski na Uniw. Lud. w Warszawie. Po habilitacji (1933) podjęła pracę na UW (1934–39 kier. Katedry Historii Społ.-Gosp. i Geografii Hist.). W czasie II wojny świat. czynna w tajnym nauczaniu. Po 1945 prof. zw. UŁ (do 1958) i WSP w Łodzi (1946–48 rektor); od 1952 także na UW. Pracowała też w IH PAN (przewodn. Rady Nauk. 1953–64) i w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR (czł. partii od 1949). Czł. rzecz. PAN (1952), prezes PTH (1953–56). Dr h.c. UŁ (1961). Początkowo prace jej dotyczyły przeł. XVIII/XIX w. i pocz. XX w., m.in. *Zarys dziejów Wielkiej Rewolucji Francuskiej* (1907), *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815–1830* (1916), *Górnictwo i hutnictwo w Królestwie Polskim* (1922), *Polityka gospodarcza Robespierre'a* (1934). Opr. pierwsze ujęcie całości pol. dziejów gosp. pt. *Historia społeczno-gospodarcza Polski*, w: *Wiedza o Polsce* (zbior., 1932). Po II wojnie świat. inicjatorka i kier. badań zespołowych nad rozwojem kapitalizmu w Polsce: *Kapitalizm w rozwoju dziejowym* (1946), *Proces formowania się narodu burżuazyjnego w ramach kształtowania się stosunków kapitalistycznych w Polsce* (1952), *Proces kształtowania się klasy robotniczej na ziemiach polskich* (1955). W pracach tych stosowała metodologię marksist. skażoną uproszczeniami. Red. wielu wydawnictw źródłowych, m.in.: *Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach*

polskich (t. 1–2 1962), *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* (t. 1–3 1961–64); pod jej kier. wyszło dzieło zbior. *W stulecie Wiosny Ludów* (t. 1–5 1948–53). Napisała *Życie i działalność Marii Koszutskiej*, w: *Pisma i przemówienia M. Koszutskiej* (1961). Uczniami jej byli m.in. I. Ihnatowicz, W. Karwacki, J. Łukasiewicz.

Bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1956 nr 4/5 i 1965 nr 2; I. Ihnatowicz, *Natalia Gąsiorowska*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

GĄSIOROWSKI Ludwik Hiacynt (16 VIII 1807 Ruda k. Wielunia — 9 XII 1863 Poznań), historyk medycyny; lekarz społecznik. Syn dzierżawcy majątków ziemskich. Uczestnik powstań 1831 i 1848. Studiował na Uniw. Wrocł. (m.in. pod kier. historyka medycyny A. Henschela); 1835 uzyskał tam doktorat na podstawie dysertacji o dziejach medycyny w Polsce do 1506. Autor pierwszego w Polsce całościowego opr. z tego zakresu pt. *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych* (t. 1–4 1839–55), które przyniosło mu miano „ojca pol. historii medycyny".

PSB.

J.R.

GĄSIOROWSKI Stanisław Jan (26 VI 1897 Warszawa — 13 IX 1962 Kraków), historyk sztuki, archeolog. Studiował na UJ; po doktoracie (1925) i habilitacji (1927) tamże doc. i prof. (nadzw. 1930, zw. 1937); kier. katedry archeologii klasycznej. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 (Sonderaktion Krakau) i więziony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen do 1940. Pisał prace dotyczące sztuki staroż. i wczesnośredniow., m.in. ujęcie syntetyczne *Sztuka starożytna* (w: *Historia sztuki*, zbior., 1934). Kładł nacisk na badanie wytworów kultury materialnej świata staroż.; zajmował się metodologią archeologii. Czł. PAU (koresp. 1945, czynny 1946) i wielu zagr. tow. nauk., np. Tow. Archeol. w Atenach (1938).

red.

GĄSIOROWSKI Wacław, pseud. **Wiesław Sclavus** (27 VI 1869 Warszawa — 30 X 1939 Konstancin k. Warszawy), powieściopisarz, publicysta, historyk wojska pol. na obczyźnie. Pochodził z rodziny kupieckiej. Zanim został dziennikarzem pracował m.in. jako prowizor w aptece; był współred. „Przegl. Tygodniowego", 1900–01 red. pisma „Strumień". Od 1904 w Paryżu, działał w pol. środowiskach emigr. we Francji, m.in. przywódca Związku Sokołów Pol. w Europie Zach., 1914–18 współorganizator armii pol. we Francji. Od 1921 w USA jako dziennikarz w prasie polonijnej i pedag.; przez 8 lat kier. pol. Aliance College w Pensylwanii. Prezes Stow. Pisarzy i Publicystów Emigracyjnych. W 1930 wrócił do kraju. Autor popularnych powieści, gł. hist. z okresu wojen napoleońskich; wpłynęły one wydatnie na ukształtowanie się w pol. świadomości wizji epoki napoleońskiej. Z materiału źródłowego gromadzonego do pracy lit. opublikował J. Grabowskiego *Pamiętniki wojskowe... z l. 1812–14* (1905) oraz *Gawędy żołnierskie. Pokłosie spuścizny pamiętnikarskiej napoleończyków* (1905). Z rozległej tematycznie publicystyki zyskały rozgłos eseje *Królobójcy* (1905, wyd. VII 1991, liczne przekł.) i *Anarchiści* (1906, wyd. III 1932), bliskie refleksji historiozoficznej; królobójstwo i anarchiczność traktowane są w nich jako szczególne cechy historii Rosji. Dobrze przyjęte były także jego studia reportażowe o Ameryce, zwł. o środowiskach polonijnych (*Nowa Kolchida*, 1932). Przygotowywał monograficzne opr. losów wojska pol. we Francji podczas I wojny świat.; z planowanych

trzech tomów wydał dwa pierwsze pt. *Historia armii polskiej we Francji*, cz. 1: *1910–15*, cz. 2: *1915–16* (1931–39). Archiwum G. po jego śmierci znalazło się w zbiorach Ossolineum.

PSB.

J.J.

GEISSLER Justyn Feliks → Gajsler Justyn Feliks.

GELBER Natan Michael (27 V 1891 Lwów — 24 IX 1966 Jerozolima), historyk Żydów pol., działacz i historyk ruchu syjonistycznego. Studia hist. odbył na uniw. w Wiedniu (doktorat 1914) i Berlinie. Red. kilku czasopism (m.in. warsz. „Nowego Słowa” 1930–31). Jego prace hist. dotyczyły dziejów Żydów galic. w XVIII i XIX w. oraz syjonizmu; opublikował m.in.: *Juden und der polnische Aufstand* (Wiedeń 1923), *Zur Vorgeschichte des Zionismus* (Wiedeń 1927). W 1933 osiedlił się w Jerozolimie i tam wydał następne swe prace, m.in. (tytuły tłum.): *Lwów*, w: *Encyklopedia Diaspory* (hebr., t. 4 1956), *Historia Żydów brodzkich* (hebr. 1955), *Historia syjonizmu w Galicji* (hebr., t. 1–2 1958); uczestniczył w przygotowaniu szeregu ksiąg pamiątkowych byłych gmin żyd. w Polsce.

Bibliografia prac w: *Sefer ha-Jowel le Natan Michael Gelber* (Księga pamiątkowa..., hebr.), 1963.

Z.B. i R.Ż.

GEMBARZEWSKI Bronisław (20 V 1872 Petersburg — 11 XII 1941 Warszawa), historyk wojskowości, muzealnik, malarz. Ukończył Akad. Sztuk Pięknych w Petersburgu, następnie — specjalizując się w zakresie dziejów wojska pol. — prowadził wieloletnie badania nauk. za granicą (m.in. w Rapperswilu) i w kraju (m.in. w Bibl. Ordynacji Krasińskich). Służył w wojsku ros. (1914) i w WP (płk od 1921). Świetny organizator muzealnictwa pol., 1916–36 dyr. Muzeum Nar. w Warszawie, 1920–39 twórca i kier. Muzeum Wojska w Warszawie; walnie przyczynił się do wybudowania nowych gmachów dla obu muzeów (służących im do dziś). Zorganizował wiele wystaw poświęconych historii WP; zgromadził zbiór pełnego wyposażenia żołnierskiego z l. 1819–27; pozostawił wielotysięczny zbiór rysunków umundurowania pol. z okresu Ks. Warszawskiego. Czł. rzecz. TN Warsz. (od 1916). Podczas okupacji niem. więziony (1939/40) na Pawiaku; następnie czynny w akcji ratowania zbiorów muzealnych. Pozostawił podstawowe prace ogólne: *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830* (1903), *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814* (1905), *Rodowody pułków polskich...* (1925), ponadto prace: *Broń i uzbrojenie w dawnej Polsce* oraz *Wojsko polskie w epoce porozbiorowej*, uzupełniające (w t. 3) syntezę T. Korzona (*Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, t. 1–3 1912, wyd. II 1923). Pośmiertnie wydano: *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie wojska polskiego od XI wieku do 1831 roku* (t. 1–4 1960–66). Część jego rękopiśmiennej spuścizny przepadła podczas powstania warszawskiego.

PSB.

M.W.

GEPNER Stanisław (26 V 1889 Nietulisko — po 1970 Warszawa), historyk wojskowości. Ukończył Akad. Handlową w Wiedniu, studiował malarstwo w Warszawie i Wiedniu. W czasie I wojny świat. służył w armii ros., od 1918 w WP. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20, następnie przeniesiony do rezerwy. Zajmował się historią umundurowania, był m.in. kustoszem Muzeum WP w Warszawie. Czł. wielu międzynar. stow. munduroznawczych; współpracownik *Encyklopedii Wojskowej* oraz czasopism wojsk.; autor wielu artykułów

hist., np. cyklu *Materiały mundurożnawcze* („Broń i Barwa" 1937, 1938). W okresie okupacji niem. uczestniczył w działalności konspiracyjnej. Z.W.

GEPPERT Ignacy, pseud. Ks. F. Kujawiński (20 I 1884 Padniewo k. Mogilna — 21 VII 1942 Dachau), historyk, działacz społ.; ksiądz. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował historię we Wrocławiu, teologię w Gnieźnie i Poznaniu. Święcenia kapłańskie przyjął 1911. Związany pracą duszpasterską (m.in. proboszcz w Nakle n. Notecią 1921–39), społ. i nauk. z regionem bydgoskim. Autor *Dziejów ziemi nakielskiej aż do pierwszego rozbioru* (1926) oraz źródłowych przyczynków publikowanych w „Przegl. Bydgoskim": *Karta z dziejów Krajny* (1933), *Nakielskie przywileje miejskie* (1938). Zamordowany w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB; *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, Warszawa 1982. E.F.

GERBER Rafał (20 IX 1909 Ujazd k. Tomaszowa Mazowieckiego — 27 XI 1981 Warszawa), historyk dziejów powsz., archiwista, edytor źródeł. Pochodził z rodziny żydowskiej. Studiował na UW historię (doktorat pod kier. J. Wolińskiego 1950) i socjologię. Kierował biurem opracowującym ankietę *Badanie warunków życia studentów w Polsce* (1933–35). Od 1939 w ZSRR; przedstawiciel ZG ZPP w Taszkiencie i pracownik nauk. Akad. Nauk Uzbeckiej SRR (1944). Do kraju powrócił 1947. Sekr. generalny ŻIH. Nacz. dyr. Archiwów Państw. 1949–52, przyczynił się do wydania 1951 dekretu o archiwach państw., który organizował pol. służbę archiwalną na nowych zasadach, m.in. nadawał archiwom charakter placówek naukowych. Prof. UW: nadzw. 1954, zw. 1972. Zajmował się gł. dziejami szkolnictwa pol. w XIX w., najnowszą historią krajów pozaeur., biografistyką i edytorstwem. Opublikował m.in. *Pamiętnik* W. Łukasińskiego (1960), *Listy* J. Dąbrowskiego (1960), *Raporty szpiega* J. Bałaszewicza (t.1–2 1973) oraz obszerną pracę *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831. Słownik biograficzny* (1977). A.B.

GERLACH Jan (25 VIII 1893 Koniów k. Sambora — 6 VIII 1983 Toruń), historyk nowoż. dziejów Polski. Studiował prawo i historię pod kier. F. Bujaka, P. Dąbkowskiego i O. Balzera na UJK (doktorat 1939). Nauczyciel szkół średnich we Lwowie 1924–34, następnie inspektor szkolny; w czasie II wojny świat. organizator tajnego nauczania. Od 1945 związany z UMK w Toruniu. Habilitował się na Uniw. Pozn. 1947. Autor prac o organizacji pospolitego ruszenia w Polsce (*Pospolite ruszenie i obrona za Zygmunta I*, w: *Księga pamiątkowa ku czci prof. Władysława Abrahama*, 1931) i o piechocie wybranieckiej (*Chłopi w obronie Rzeczypospolitej*, 1939). Po wojnie podjął badania nad dziejami Prus Król. (*Recesy toruńskie z Archiwum Ziem Pruskich* („Zapiski Hist." 1958 i 1959), *Język polski w obradach i korespondencji urzędowej w Prusach Królewskich w XVI–XVII wieku* (*Szkice z dziejów Pomorza*, zbior., t. 2 1959), *Elbląg strażnikiem pieczęci Prus Królewskich. 1503–1772* (1963). E.F.

GERTICH, Gertych, Marcin Gracjan (11 XI 1568 Lasocice k. Leszna — 7 III 1629 Leszno), historiograf, kaznodzieja braci czeskich. Pochodził z rodziny chłopskiej. Po skończeniu gimnazjum w Lesznie rektor szkoły braci czeskich w Poznaniu (1587). Studiował w Wittenberdze, Lipsku, Bazylei. Nadworny kaznodzieja A. Leszczyńskiego 1597. Pastor m.in. w Beresteczku na Wołyniu i w

Lesznie; od 1608 superintendent zborów wielkopolskich. Ok. 1617 napisał krótki zarys dziejów Jednoty Braci Czeskich *De prima ecclesiarum unitatis fratrum in Polonia...* (wyd. 1649).

PSB.

D.M.

GĘBAROWICZ Mieczysław (17 XII 1893 Jarosław — 2 IX 1984 Lwów), historyk sztuki. Studiował historię i historię sztuki na UJK we Lwowie (doktorat 1921). W l. 1922–39 pracował w Zakładzie Nar. im. Ossolińskich i w Muzeum im. Lubomirskich, wykładając jednocześnie historię sztuki na Politechnice Lwowskiej. Habilitował się na UJK (1928), prof. tamże 1936. Czł. PAU (koresp. 1938, czynny 1945). Podczas radz. okupacji Lwowa pracował jako bibliotekarz, po 1945 nie opuścił miasta: pracownik ukr. Uniw. im. I. Franki, następnie (1950–63) Akad. Nauk Ukr. SSR. Znawca kultury i sztuki eur. średniowiecza, współautor jednego z nielicznych pol. opracowań powsz. dziejów sztuki (*Historia sztuki*, t. 1–3 1934). Badacz sztuki Śląska (*Architektura i rzeźba na Śląsku do schyłku XIV w.*, 1934). Po II wojnie świat., w zmienionych warunkach, zwrócił się ku dziejom kultury okresu renesansu i baroku. Opisywał zagrożone zniszczeniem zabytki sztuki pol. z terenów wsch. dawnej Rzeczypospolitej (*Portret XVI–XVIII wieku we Lwowie*, 1969; *Początki malarstwa historycznego w Polsce*, 1981). W pracy *Jan Andrzej Próchnicki. 1553–1633* (1980) przedstawił postać znanego lwow. mecenasa i bibliofila. Badał związki artyst. Europy Środkowej i Wsch. (*Mater Misericordiae — Pokrow — Pokrowa — w sztuce i legendzie*, wyd. pośmiertne 1986). Utrzymywał stałe kontakty z pol. badaczami, służąc im zawsze pomocą i oparciem we Lwowie; prace swe publikował w Polsce.

Bibliografia prac w: *Funkcja dzieła sztuki...* (zbior.), Warszawa 1972 (opr. J. M. Michałowski).

red.

GIEDROYĆ Dowmont Franciszek (10 II 1860 Owile k. Jezioros na Żmudzi — 6 X 1944 Milanówek), historyk medycyny. Studiował na wydziale lekarskim UW. Od 1887 praktykował jako lekarz w szpitalu Św. Łazarza w Warszawie (1892–1908 ordynator), następnie zajął się wyłącznie działalnością nauk. w zakresie historii medycyny. Dr wszechnauk lekarskich UJ (1913), prof. zw. historii i filozofii medycyny UW (1920), emerytowany 1931. Czł. koresp. PAU (1934). Opr. *Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce* (1911), dzieło obejmujące XIV–XVIII w., oparte na archiwaliach obecnie nie istniejących. Autor wielu rozpraw i artykułów, m. in.: *Rys historyczny Szpitala św. Łazarza w Warszawie* (1896), *Rada Lekarska Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego* (1913), *Służba zdrowia w dawnym wojsku polskim* (1927, ze słownikiem biogr. służb medycznych), oraz *Polskiego Słownika Lekarskiego* (t. 1–2 1931–33), zawierającego nazewnictwo lekarskie od czasów najdawniejszych do końca wieku XIX.

PSB; bibliografia prac: „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1948 (opr. A. Wrzosek).

H.Gór.

GIEŁŻYŃSKI Witold (9 VI 1886 Krasnystaw — 31 XII 1966 Warszawa), publicysta, historyk prasy. Studiował w École des Sciences Politiques w Paryżu. Red. czasopism lubel., od 1914 w Warszawie; współpracownik wielu pism, kier. biura prasowego rządu (1925–26). Współzał. i wykładowca Wyższej Szkoły Dziennikarskiej. Współzał. i wiceprezes (1932–39) Związku Dziennikarzy RP. Czł. PPS. W czasie

okupacji niem. aktywny w konspiracji, m.in. 1941–44 czł. redakcji „Rzeczypospolitej Pol.", organu Delegatury Rządu na Kraj. Po wojnie red. nacz. „Gazety Lud." (1946–49). Napisał pracę *Początki prasy codziennej w Królestwie Polskim* („Przegl. Nauk Hist. i Społ." 1956). Autor popularnonauk., bardziej kronikarskiego niż syntetycznego zarysu *Prasa warszawska 1661–1914* (1962). E.F.

GIERGIELEWICZ Mieczysław (20 XI 1901 Łęczyca — 13 V 1983 New Haven w Connecticut, USA), historyk literatury, slawista. Studiował filologię pol. i historię na UW (doktorat 1923). W l. 1923–31 nauczyciel w podwarsz. gimnazjach, 1938–39 kier. wydawnictwa Gebethner i Wolff w Warszawie. Podczas II wojny świat. służył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie; po 1945 pozostał na emigracji w Londynie. Po habilitacji na Pol. Uniw. na Obczyźnie prof. literatury pol. na tejże uczelni. Od 1957 w USA, 1959–70 prof. slawistyki w University of Pennsylvania w Filadelfii. Autor licznych szkiców historyczno-lit. oraz ujęć syntetycznych: *Zarys dziejów kultury polskiej w latach 1918–1939* (Londyn 1953), *Kierunki i prądy doby pozytywizmu* (Londyn 1954); opr. z L. Krzyżanowskim tom studiów i esejów *Polish Civilisation* (Nowy Jork 1979). Wybór krajowy: *Studia i spotkania literackie* (1983). J.J.

GIERTYCH Jędrzej (7 I 1903 Sosnowiec — 8 X 1992 Londyn), historyk, badacz dziejów Polski, publicysta i polityk. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował w Szkole Nauk Polit. oraz prawo na UW. W l. 1927–32 pracował w MSZ. Współred. m. in. „Gazety Warsz." i 1937–39 tyg. „Naród w Walce". Związany z Obozem Wielkiej Polski (1937–39 czł. ZG SN, radny Warszawy z listy SN), autor manifestu polit. *My, nowe pokolenie* (1929); należał do radykalnej, prawicowej opozycji wobec sanacji. W 1937 wytoczono mu proces za książkę *Tragizm losów Polski* (1936), w której ostro krytykował ówczesną rzeczywistość polit. kraju. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; wzięty do niewoli niem., przebywał w oflagu. Po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii; pracował jako robotnik, sprzedawca, nauczyciel. Współwyd. i red. pism, m.in. „Horyzonty", „Opoka" (od 1969), zał. i prezes wydawnictwa przy Tow. im. R. Dmowskiego (red. i wyd. jego „Komunikatów..." od 1970). Płodny publicysta i eseista hist.; analizując kryzysy i upadki w dziejach Polski, poszukiwał ich ukrytych przyczyn w działaniu „międzynarodowych organizacji antychrześcijańskich" (np. różokrzyżowców), „światowego spisku masonerii" lub „międzynarodowego żydostwa". Autor traktatów historiozoficzno-polit. (*Polityka polska w dziejach Europy*, t. 1–2, Londyn 1947–53) oraz analitycznych prac politologicznych i hist., m.in. *Pół wieku polityki polskiej. Uwagi nad polityką Dmowskiego i polityką polską w latach 1919–39 i 1939–47* (Hanower 1947), *Masoneria w dziejach Polski* (Londyn 1957), *U źródeł katastrofy dziejowej Polski. Jan Amos Komensky* (Londyn 1964), *Kulisy powstania styczniowego* (Kurytyba 1965), monografia *Józef Piłsudski 1914–1919* (t. 1–2 1979–82); swą próbę syntezy pt. *Tysiąc lat historii polskiego narodu* (t. 1–3, Londyn 1986) skonstruował wokół myśli, iż Polacy jako nosiciele ważnych dla świata idei są narodem o „historycznym powołaniu". Ponadto autor „relacji pamiętnikarskiej" *Stronnictwo Narodowe a kryzys dziejowy 1938 roku* (Londyn 1987) oraz powieści i opowiadań.

Bibliografia prac (niepełna) w: *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939–1980*, Warszawa 1993. J.J.

GILEWICZ Aleksy (22 VIII 1905 Lwów — 10 VI 1969 Wrocław), historyk, badacz dziejów gosp. Polski. Po studiach hist. na UJK (pod kier. F. Bujaka; doktorat 1932) nauczyciel w lwow. gimnazjach. Od 1934 do końca życia związany ze szkolnictwem w Przemyślu. Czł. PTH, wiceprezes przemyskiego TPN. Zajmował się gł. dziejami płd.-wsch. Polski; opublikował m.in. : *Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1379* (1929), *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604* (w: *Studia ... poświęcone dr Franciszkowi Bujakowi,* 1931). Znawca metrologii hist., opr. *Studia z dziejów miar i wag w Polsce,* cz. 1: *Miary pojemności i ciężaru* (1936), rozdziały w *Historii Polski* (wyd. PAN, t. 2–3 1960–63), artykuły w wydawnictwach encyklopedycznych. Współautor prac o Przemyślu i ziemi przemyskiej. Pisał także biogramy dla PSB.

E.F.

GILLER Agaton (9 I 1831 Opatówek k. Kalisza — 17 VII 1887 Stanisławów), spiskowiec, działacz polit., publicysta, historyk epoki porozbiorowej. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Za konspiracyjną działalność patriotyczną był 1853–60 więziony i służył w karnych batalionach we wsch. Syberii. Po powrocie do kraju, w okresie manifestacji przedpowstaniowych zwolennik „białych", wszedł jednak do Komitetu Centralnego Nar. „czerwonych"; czł. władz powstania styczniowego reprezentujący zawsze stanowisko umiarkowane. Przebywał następnie na emigracji, gł. we Francji i Szwajcarii; prowadził ożywioną działalność polit. i publicyst. w duchu demokr. i niepodległościowym. Od 1871 działał gł. w Galicji. W swym pisarstwie hist. motywowany był pragnieniem kultywowania tradycji walk o niepodległość. Znaczną popularność zyskały jego na wpół pamiętnikarskie książki, demaskujące politykę caratu wobec Polaków (*Podróż więźnia etapami do Syberii...,* t. 1–2, Lipsk 1866; *Opisanie zabajkalskiej krainy...,* t. 1–3, tamże 1867). Nie dokończył *Historii powstania narodu polskiego,* zakrojonej na 10 t. apologii powstania styczniowego (t. 1–4, dotyczące prób zorganizowania walki zbrojnej 1831–63, wydał w Paryżu 1867–71). Autor wspomnień o weteranach ruchów niepodległościowych oraz edytor zbioru relacji „z dziejów naszego wyjarzmiania" pt. *Polska w walce* (Paryż 1868, Kraków 1875). Jako współpracownik muzeum w Rapperswilu wydał jego *Album...* (t. 1–3, Poznań–Lwów 1872–81) zawierający materiały do dziejów obu powstań. Napisał tendencyjną biografię A. Wielopolskiego (1878).

PSB; *Nowy Korbut,* t. 7; H. Florkowska-Frančić, *Emigracyjna działalność Agatona Gillera po powstaniu styczniowym,* Wrocław 1985.

A.Sz.

GINTOWT Edward (13 III 1899 Lwów — 18 IX 1965 Warszawa), historyk prawa, zwł. antycznego. Studia prawnicze odbywał na uniw. we Lwowie, Rzymie, Wiedniu i Innsbrucku; doktoryzował się we Lwowie (1928), habilitował w Poznaniu (1945). Od 1945 wykładowca prawa rzymskiego na UW; prof. nadzw. 1948, prof. zw. 1962. Napisał m.in. *Rzymskie prawo prywatne w epoce postępowania legislacyjnego* (1960).

H.W.

GIŻYCKI Jan Marek Antoni, pseud. **Wołyniak, Marek Gozdawa** i inne (7 V 1844 Michnówka na Wołyniu — 27 VI 1925 Kraków), historyk szkolnictwa i zakonów. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po studiach na uniw. w Odessie i Dorpacie pracował jako nauczyciel gimnazjalny (1870–95). Badacz dziejów szkół pol., szczególnie klasztornych,

oraz dziejów zakonów na Litwie i Rusi. Ważniejsze prace: *W Polsce, na Litwie i Rusi klasztory karmelitanek bosych* (t. 1–2 1902), *Trynitarze na Wołyniu, Podolu i Ukrainie* (1909–12), *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi* (1918). Artykuły nauk. publikował m. in. w „Przegl. Powsz.", „Przegl. Nauk. i Lit.", „Kwart. Historycznym". Prace jego, oparte na bogatym materiale archiwalnym, nieraz bardzo trudno dostępnym, zachowały do dziś wartość naukową.

PSB.

R.S.

GLABISZ Kazimierz (10 II 1893 Odolanów — 26 XI 1981 Londyn), historyk wojskowości; generał. W l. 1915–18 służył w armii niem., od 1918 w WP. Uczestnik powstania wielkopol. i wojny pol.-radz. 1919–20. W okresie międzywojennym studiował na Uniw. Pozn. i w Wyższej Szkole Wojennej; pracował na różnych stanowiskach w wojsku. Walczył w kampanii wrześniowej 1939, następnie w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po II wojnie świat. pozostał na emigracji. Autor licznych prac i artykułów z historii wojskowości, wyd. w Londynie, m.in.: *Gdzie nasze kresy Zachodnie?* (b.r.), *Na marginesie kampanii wrześniowej* („Bellona" 1941), *Laboratorium* („Niepodległość" 1958), *Powstanie Wielkopolskie 1918/19* („Bellona" 1958).

Z.W.

GLEMMA Tadeusz (25 X 1895 Chełmża na Pomorzu — 7 V 1958 Kraków), historyk Kościoła w Polsce; ksiądz. Święcenia kapłańskie przyjął 1918. Po ukończeniu seminarium w Pelplinie studiował m.in. historię pod kier. J. Fijałka i W. Semkowicza na UJ w Krakowie (doktorat 1924). Habilitował się 1929; prof. nadzw. UJ 1932. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau i więziony do II 1940 w niem. obozie koncentracyjnym Sachsenhausen; po powrocie do Krakowa czynny w tajnym nauczaniu. Od 1945 prof. zw. UJ; po zamknięciu przez władze wydziału teologicznego UJ wykładał historię Kościoła w krak. seminarium duchownym 1954–58. Czł. Pozn. TPN od 1928, czł. TN w Toruniu, czł. koresp. PAU od 1951. Zajmował się gł. dziejami Kościoła na Pomorzu: *Historiografia diecezji chełmińskiej aż po rok 1821* („Nova Polonia Sacra" 1926), *Stany pruskie i biskup chełmiński Piotr Kostka wobec drugiego bezkrólewia* (1928), *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich* (1934), *Piotr Kostka. Lata młodzieńcze i działalność polityczna 1532–1593* („Rocz. TN Toruńskiego" 1959). Wydał *Źródła do dziejów kościelnych na Pomorzu w krakowskich archiwach diecezjalnych* (w: *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1952). Opr. też monografię *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795–1847* (1949). Autor wielu biogramów w PSB.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983.

H.W.

GLICZNER, Glicner, Glitzner, Erazm (1535 Żnin — 26 I 1603 Brodnica), pedagog, historyk; pastor i kaznodzieja. Pochodził z katol. rodziny mieszczańskiej. Ukończył szkołę humanist. W. Trotzendorfa w Złotoryi; studiował na uniw. w Królewcu. W 1559 przeszedł na luteranizm i został pastorem. Przywódca luteranów wielkopol., rzecznik równouprawnienia i porozumienia wyznań ewangelickich. Oprócz dzieł teologicznych i pedag. wydał przekł. dzieła historyka Eutropiusza (1581) oraz *Chronicon rerum Poloniae* (1597, cz. 1 — do Ziemomysła; cz. 2–4 — do Zygmunta III,

nie wyd.), pracę o charakterze odtwórczym, obejmującą w części wyd. tylko dzieje bajeczne, związaną z ówczesnymi próbami wyśledzenia pradziejów Polski i Słowiańszczyzny (m.in. K. Warszewicki, S. Sarnicki, W. Dembołęcki).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2.

R.S.

GLINKA Jan (14 XI 1890 Stary Susk k. Ostrołęki — 26 III 1963 Łowicz), historyk, archiwista. Studiował filozofię w Genewie, rolnictwo w Krakowie, Lipsku i Warszawie, historię na tajnym UW (1940–44). W l. 1946–58 pracował w AGAD, zajmując się gł. aktami podworskimi (zwł. archiwami Potockich i Branickich). Ogłosił drukiem kilkanaście prac (m.in. *Ród Klausucia w wiekach średnich*, „Studia Źródłoznawcze" 1959 i 1960); na zlecenie TN Warsz. opr. projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł nowoż. (1949); doktoryzował się 1961 na UW. Od lat 30-ych zajmował się historią Białostocczyzny; zgromadził bogate materiały hist. (wypisy, notatki, ikonografię) do dziejów Białegostoku i płn. Podlasia oraz mecenatu artyst. Branickich (zbiór w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

S.K.K.

GLIWICZ Stanisław (11 XI 1899 Piotrków Trybunalski — 15 III 1969 Warszawa), historyk wojskowości; artylerzysta, pułkownik. Podczas I wojny świat. w Legionach Pol. J. Piłsudskiego, uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną, następnie był tam wykładowcą taktyki artylerii. Podczas II wojny świat. walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie (obrońca Tobruku, oficer sztabu Nacz. Wodza). Po wojnie wrócił do kraju. Od 1957 oficer lud. WP; pracownik nauk. WIH; red. „Wojsk. Przegl. Hist."; autor wielu artykułów dotyczących Pol. Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–45.

M. N.-K.

GLOGER Zygmunt (3 XI 1845 Kamionka Podlaska k. Augustowa — 16 VIII 1910 Warszawa), etnograf, historyk kultury, archeolog. Studiował prawo w Szkole Gł. Warsz.; studia ukończył na UJ pod kier. J. Szujskiego. Był pierwszym prezesem Pol. Tow. Krajoznawczego w Warszawie, czł. Komisji Hist. AU. W 1872 osiadł we własnym majątku Jeżewo na Podlasiu. Pracował w oddaleniu od ośrodków uniw., choć utrzymywał kontakty z wieloma uczonymi; na jego zainteresowania nauk. wpłynęli m.in. J. Bartoszewicz i J. I. Kraszewski. Prowadził rozległe badania terenowe (etnogr. i archeol.); był odkrywcą osady wydmowej z epoki kamienia nad Niemnem w okolicy Liszkowa i Druskiennik (1871). Etnografię traktował jako jedną z nauk pomocniczych historii. Prace etnogr. G. (studia obrzędów i zwyczajów, zbiory tekstów lit. i pieśni) stanowią dla badaczy kultury cenne do dziś źródło wiedzy o przeszłości wsi polskiej. Wydawał dzieła o charakterze informacyjno-encyklopedycznym dotyczące historii kultury, np. *Księga rzeczy polskich* (wyd. I 1896 pt. *Księga rzeczy starożytnych*; kilka wznow.), *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni* (1900, wyd. II 1908, reprint 1994), a zwł. monumentalna *Encyklopedia staropolska ilustrowana* (t. 1–4 1900–03, kilka reprintów, ostatni 1985). Opublikował ponadto *Geografię historyczną ziem dawnej Polski* (1900, reprint 1991) oraz *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce* (t. 1–2 1907–09); opisy podróży nauk. po kraju, ogłaszane gł. w „Wiśle", wydał w zbiorze *Dolinami rzek* (1903, reprint 1991). Poza działalnością nauk. zajmował się popularyzacją; napisał wiele książek dla ludu. Zgromadził bogate zbiory bibl. i muzealne, zwł. etnogr. i numizmatyczne (przekazał je różnym instytucjom naukowym).

PSB; S. Demby, *Bibliografia pism Zygmunta Glogera*, „Rocz. Pol. Tow. Krajoznaw-

czego" 1910; H. Syska, *Zygmunt Gloger*, Warszawa 1963.

H.W.

GŁĄBIŃSKI Stanisław (25 II 1862 Skolem k. Stryja — 1943? ZSRR), ekonomista, historyk myśli ekonomicznej. Studiował prawo we Lwowie, Wiedniu i w Berlinie (doktorat 1887). Prof. nadzw. ekonomii społ. Uniw. Lwow. 1892, prof. zw. 1895. Polityk związany z Nar. Demokracją, wicepremier w rządzie W. Witosa, senator 1928–35. Zwolennik niem. młodszej szkoły hist. w ekonomii politycznej. Autor *Historii i statystyki monarchii austro-węgierskiej* (1897, wpólnie z L. Finklem), *Zarysu idei społeczno-gospodarczych w Polsce* (1903) oraz obszernej historii powsz. i pol. myśli ekon. (*Historia ekonomiki*, t. 1–2 1939). Na pocz. II wojny świat. uwięziony przez NKWD, zmarł w nieznanych okolicznościach.

PSB.

J.Ros.

GŁĘBOCKI Józef Teodor (10 III 1806 Bolesław w Krakowskiem — 22 II 1886 Chrzanów), historyk wojskowości; oficer. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował na UJ. W 1828 wstąpił do wojska; 1829 skierowany do Szkoły Podchorążych w Warszawie, wziął udział w sprzysiężeniu P. Wysockiego i w powstaniu listopadowym. Od 1832 mieszkał w Krakowie; był aktywnym działaczem społ. i charytatywnym. Czł. TN Krak. (1848). Zajmował się naukowo teorią i historią wojskowości, będąc w tej dziedzinie pionierem na gruncie pol.; napisał wiele prac, m.in. *Rys dziejów wojennych...* (t. 1–2 1848), *Napad Karola Gustawa na Polskę...* (1861), studium o znaczeniu walk partyzanckich *Porównanie zasad wojny wielkiej a podjazdowej* (1864) oraz *Wspomnienie z r. 1830–31* (1882). Dowodził, że znajomość teorii i historii wojskowości może przyczynić się do zwycięstwa militarnego w walce o niepodległość; twierdził, że powstanie listopadowe upadło wskutek nieudolności wodzów.

PSB.

K.Sz.

GŁOWACKI Ludwik (10 VIII 1904 Rossosz k. Białej Podlaskiej — 12 X 1986 Warszawa), historyk wojskowości; artylerzysta, pułkownik. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; w następnych l. wojny w niewoli niem.; po wojnie wrócił do kraju. Oficer lud. WP; pracownik Wojsk. Biura Historycznego. Więziony 1951–56. Kustosz w Bibl. Narodowej. Jako historyk skupiał się na działaniach wojennych 1939; opublikował m.in. prace: *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej* (1960, wyd. V 1985), *Wielkopolska Dywizja Piechoty w kampanii 1939 r.* (1969), *Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939* (1976).

M. N.-K.

GODEBSKI Franciszek Ksawery (1801 Frankenthal w Nadrenii — 17 V 1869 Lwów), pisarz, publicysta, historyk. Syn Cypriana G., poety. Studiował prawo na UW. Pracował jako urzędnik i dziennikarz; 1822–24 red. tyg. „Wanda", na którego łamach apelował o zbieranie pamiątek narodowych. Uczestnik powstania listopadowego, red. pism, poseł na sejm; następnie działał na emigracji we Francji, zwł. jako organizator życia nauk., m.in. współzał. Szkoły Pol. na Batignolles (1841). Czł. Tow. Litew. i Ziem Ruskich. W 1849 administrator Mickiewiczowskiej „La Tribune des Peuples". Przyjaźnił się z J. Lelewelem i współpracował z nim m.in. przy opracowywaniu *Géographie du moyen-âge*. Przyjaźnił się z franc. historykami E. Quinetem i J. Micheletem (tłum. jego pracę *Kościuszko. Legenda demokratyczna*, Paryż 1851). Powróciwszy do

Lwowa (1858) objął stanowisko kustosza bibl. Ossolińskich; zorganizował tam gabinet rycin i numizmatów. Oprócz utworów lit. i przekładów publikował drobne prace hist., np. *Pamiętniki Hansa Szlązaka z XVI w.* (1847), *Reformy społeczne w Polsce pod koniec XVIII w.* (1866).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7; A. F. Grabski, *Spór o politykę i historię*, w: tenże, *Troski i nadzieje*, Łódź 1981.

K.Sz.

GODLEWSKI Jerzy Romuald (1 I 1926 Lwów — 18 II 1989 Gdańsk), historyk wojskowości. Podczas okupacji niem. 1939–45 żołnierz AK. Ukończył studia prawniczo-ekon. na Uniw. Pozn.; po doktoracie z historii na Uniw. Śl. (1969) i z nauk ekon. w WSE w Sopocie (1970) związany z Inst. Hist. Uniw. Gdańskiego (habilitacja 1982). Zajmował się historią wojskowości pol., gł. XX w.; autor m.in. prac: *Bitwa nad Bzurą. Studium historyczne i operacyjne* (1973), *Wybrane zagadnienia polskiego planowania wojennego w latach 1919–1939* (1982), *Pomorze Gdańskie. Koncepcje obrony i militarnego wykorzystania od wieku XIII do 1939 r.* (z W. Odyńcem, 1982).

M. N.-K.

GODLEWSKI Michał (1872 Warszawa — 20 V 1956 Kraków), historyk Kościoła, wydawca źródeł; biskup. Studiował w warsz. seminarium i Akad. Duchownej w Petersburgu; studia uzupełniał we Fryburgu szwajcarskim. W 1900 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1903 prof. historii Kościoła w Akad. Duchownej w Petersburgu; 1916–26 biskup tytularny Egei i sufragan biskupa łucko-żytomierskiego. W l. 1927–39 i 1945–51 prof. na wydziale teologicznym UJ w Krakowie. Arcybiskup tytularny frygijski od 1950. Czł. PAU (1931). Wydawca źródeł do dziejów Kościoła katol. w Rosji (m.in. *Monumenta ecclesiastica Petropolitana*, t. 1–5, Petersburg 1906–13). Biograf arcybiskupa mohylowskiego S. B. Siestrzeńcewicza, wydał jego dziennik i korespondencję (cz. 1–5, Petersburg 1913–17, wraz z W. Kriksinem). Autor prac: *O mistycyzmie cesarza Aleksandra I. Szkic historyczny z niewydanych źródeł* („Przegl. Powsz." 1923), *Tragedia arcybiskupa Felińskiego, 1862–63. Szkic historyczny* (1930), *Watykan a powstanie listopadowe* (1931), *Stosunek Talleyranda do Kościoła w ostatnich latach życia* (1938) oraz wielu biogramów w PSB.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983.

H.W.

GODYŃ Zygmunt (4 VIII 1910 Stara Wieś k. Bielska Białej — 14 VIII 1979 Carshalton w Wielkiej Brytanii), historyk wojskowości, badacz i popularyzator historii kawalerii pol.; rotmistrz. Ukończył Politechnikę Lwow. (inż. leśnik), następnie tamże asystent. Uczestnik kampanii wrześniowej; 1939–47 w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie, m.in. jako oficer Oddziału II na placówce w Lizbonie organizował przerzut żołnierzy do Wielkiej Brytanii. Po wojnie na emigracji (w Londynie). Współred., a następnie red. „Przegl. Kawalerii i Broni Pancernej", który osiągnął dzięki niemu wysoki poziom merytoryczny i edytorski, stając się czołowym pol. periodykiem wojskowym. Autor wielu artykułów i wydawca materiałów dotyczących przede wszystkim historii najnowszej; opublikował m.in. *Straty spośród kawalerzystów i pancernych z rąk sowieckich w II wojnie światowej* (Londyn 1976).

M.N.-K.

GODZISZEWSKI Władysław (22 VI 1895 Zamość — 1940 Katyń), historyk, badacz dziejów Polski w XVII w. Czł.

młodzieżowych organizacji niepodległościowych („Promieniści" 1912); walczył w POW (1915–16) i WP (1918–20); ukończył szkołę podchorążych piechoty w Bydgoszczy (1920). Studiował (z przerwami) na UJ, doktoryzował się pod kier. W. Sobieskiego (1926). Pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Kielcach (1924–26), Kraśniku (1926–29), Lublinie (1929–39). Czł. PTH i TPN. Autor m.in. pracy *Polska a Moskwa za Władysława IV* (1930) oraz rozprawy z dziedziny geografii hist. pt. *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego wytyczona w latach 1634–48* (1934, z mapą). Pracował nad dziejami Smoleńszczyzny. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; dostał się do niewoli radz., osadzony w obozie w Kozielsku, zamordowany.

PSB. H.W.

GOLICHOWSKI Adam, imię zakonne **Norbert** (9 XII 1848 Lwów — 21 V 1921 Leżajsk), bernardyn, historyk swojego zakonu. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Ukończył zakonne studia filoz.-teologiczne, święcenia kapłańskie przyjął 1873. Pełnił szereg funkcji zakonnych, m.in. prowincjała 1882–85. Przebywał 1887–94 w Ziemi Św., pracując przy sanktuariach franciszkańskich. Wspólnie z Cz. Bogdalskim zapoczątkował studia nad dziejami bernardynów w Polsce. Autor wielu prac; materiały do dziejów zakonu ogłosił pt. *Upominek dla czcigodnej zakonnej braci...* (1895–96), wyd. rozsz. pt. *Przed nową epoką. Materiały do historii OO. Bernardynów w Polsce* (1899).

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, Warszawa 1981. H.Gap.

GOLIŃSKA-DASZYŃSKA Zofia (6 VIII 1866 Warszawa — 11 II 1934 tamże), ekonomistka, socjolog, historyk, działaczka społeczna. Początkowo nauczycielka w Warszawie, od 1885 studiowała i pracowała w Zurychu (doktorat 1891). Od 1892 wykładowca na tzw. Uniw. Latającym w Warszawie; publicystka, m.in. „Prawdy", „Przegl. Tygodniowego", „Głosu", „Ateneum". Gł. przedmioty jej zainteresowań to ekonomia polit. i historia gospodarcza. W 1894 wydalona z Król. Pol., kontynuowała badania ekon.-hist. w Berlinie i w Krakowie; po 1918 wróciła do Warszawy. Czł. PPSD, działaczka ruchu kobiecego; 1928–30 senator z ramienia BBWR; prof. ekonomii polit. w WWP w Warszawie. W jej dorobku znajdują się także prace hist., np.: *Uście Solne* (1906) — monografia miasteczka oparta na obszernym materiale archiwalnym, *Miasta i cechy w dawnej Polsce* (1906).

PSB. H.Gór.

GOLIŃSKI Marcin (2 XI 1608 Wieliczka — po 5 V 1673 Kazimierz k. Krakowa), kronikarz. Karczmarz; ławnik w Kazimierzu 1638, czł. rady miejskiej od 1648, burmistrz 1649, 1959. Zamiłowany zbieracz materiałów hist. (listów, mów, uniwersałów), wytrwały kopista dawnych dziejopisów, pozostawił kompilacyjną kronikę dziejów pol. obejmującą czasy od Lecha po rok 1668 (rkps fragmentarycznie zachowany w zbiorach Czartoryskich i Ossolińskich). Zamieścił w niej m.in. barwny opis życia ówczesnego Kazimierza, co — obok bogatego materiału dokumentarnego — stanowi dziś o wartości dzieła.

PSB. J.B.

GOLLENHOFER Józef (21 XI 1886 Kraków — 10 VI 1909 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XIX w. Studiował na UJ pod kier. W. Czermaka. Pracował jako aplikant w AAD m. Krakowa. Autor

prac: *Rewolucja krakowska 1848 r.* (1908), *Polityczna strona działalności Maurycego Mochnackiego...* (1910). Zmarł na gruźlicę.

PSB. H.W.

GOŁĄBEK Józef (7 VI 1889 Borek Fałęcki k. Krakowa — 25 IX 1939 Warszawa), historyk literatury, slawista. Studiował na UJ oraz w Berlinie i Pradze; doktorat (1914) i habilitację (1933) uzyskał na UW. Badał związki kulturowe narodów słow. (m.in. pol.-białoruskie) oraz recepcję literatury i historii Polski wśród Słowian (*Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego*, 1930). Opublikował syntetyczny zarys *Literatura serbskołużycka* (1938) oraz wiele szkolnych podręczników. Zginął podczas bombardowania Warszawy na pocz. II wojny światowej.

PSB. J.Ram.

GOŁĘBIOWSKI Łukasz (13 X 1773 Pohost k. Pińska — 7 I 1849 Kaźmierówka k. Hrubieszowa), historyk, bibliotekarz, etnograf. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po ukończeniu szkół pijarskich przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował w kancelarii T. Czackiego. Uczestnik powstania 1794, zatrudniony w kancelarii Kościuszki. W l. 1795–1818 pracował w Bibl. Poryckiej T. Czackiego na Wołyniu; 1818–23 inwentaryzował rkpsy oraz pamiątki hist. w zbiorach A. K. i I. Czartoryskich w Puławach. Od 1823 w Warszawie, czł. Tow. do Ksiąg Elementarnych, opiniował m.in. podręczniki historii i literatury; autor podręcznika *Wiadomości z historii polskiej dla pensji i szkół...* (1827). Czł. TPN 1818, jego sekr. 1824–33; uporządkował i skatalogował zbiory Towarzystwa. Pracownik Bibl. Publicznej przy UW. Zdymisjonowany 1833 na rozkaz I. Paskiewicza ze stanowiska sekr. TPN, opuścił Warszawę i osiadł w swoim majątku pod Hrubieszowem. Autor prac hist.: *O dziejopisach polskich, ich duchu, zaletach i wadach* (1826) — omówienie dorobku historiografii pol. od czasów najdawniejszych, *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy* (1826) — jedna z pierwszych prac o historii Warszawy, zarazem przewodnik po mieście, *Dzieje Polski za Władysława Jagiełły i Władysława III* (t. 1–3 1846–48). Zajmował się też etnografią; uważany jest za autora pierwszego pol. dzieła etnogr. *Lud polski, jego zwyczaje i zabobony* (1830, wznow. 1884), opublikował ponadto *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym lub niektórych tylko prowincjach* (1831). Zarzucano mu kompilację, bezkrytycyzm, powierzchowność; obecnie (A. F. Grabski, M. Królikowska) podkreślana jest wartość jego prac na tle ówczesnej historiografii, przede wszystkim ze względu na wykorzystanie szerokiej bazy źródłowej. Zaliczany do hist. szkoły naruszewiczowskiej.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; M. Królikowska, *Łukasz Gołębiowski jako historyk*, „Przegl. Humanist." 1977 nr 2; taż, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989. A.B.

GOŁĘBIOWSKI Seweryn (8 I 1820 Puławy — 20 IV 1854 Diwoczki k. Żytomierza), historyk, biograf. Studiował na uniw. w Petersburgu. Aresztowany i zesłany 1838 w związku ze sprawą Sz. Konarskiego; zwolniony 1840, mieszkał kolejno w Wilnie i Warszawie. Historyk-antykwarysta, prowadził badania gł. nad epoką zygmuntowską i XVII w.; jego liczne rozprawy (drukowane w „Bibl. Warsz." 1852–53) przyniosły wiele nieznanych szczegółów z dziejów Polski tego okresu. Autor popularnonauk. pracy *Czasy Zygmunta Augusta. Ustęp z przeszłości* (t. 1–2 1851) oraz biografii S. Żółkiewskiego (rkps zaginął).

PSB. K.Sz.

GOMULICKI Wiktor (17 X 1848 Ostrołęka — 14 II 1919 Warszawa), poeta, powieściopisarz, popularyzator historii, kolekcjoner. Studiował prawo w Szkole Gł. Warszawskiej. Współpracownik i red. czasopism, m.in. „Kuriera Warsz." (1873–74 i 1887–89) i „Kuriera Codziennego" (1875–88). Autor utworów poetyckich i prozatorskich poświęconych przede wszystkim Warszawie; liczne szkice, obrazki, gawędy i przyczynki hist. dotyczące dziejów Warszawy i jej zabytków, początkowo ogłaszane w prasie, wydał pt. *Opowiadania o Starej Warszawie* (3 serie 1900–09, wznow. 1960) i *Warszawa wczorajsza* (1961). Opublikował popularne szkice z dziejów Polski: *Rewolucja kościuszkowska* (1906), *Rewolucja 1830–31* (1906), *Rok 1794* (1908). Wydał *Historię rewolucji polskiej r. 1794* J. Zajączka (t. 1–2 1907). Wybitny kolekcjoner varsavianów. Czł. rzecz. belgijskiej Akad. Sztuk, Umiejętności i Literatury.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 14. A.B.

GORCZAK Bronisław (1854 Lwów — 16 X 1918 Sławuta), historyk, genealog, archiwista. Studia hist. odbył na Uniw. Lwow.; 1876–81 pracował w Ossolineum we Lwowie. Od 1881 do końca życia kustosz zbiorów archiwalnych i bibl. ks. Sanguszków w Sławucie, które uporządkował. Wydał katalog dokumentów pergaminowych z tych zbiorów (1912); wspólnie z Z. Lubą-Radzimińskim opublikował zbiór dokumentów i akt pt. *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* (t. 1–7 1887–1910); ogłosił kilka prac genealogicznych, m.in. *Monografię XX. Sanguszków...*, t. 3: *Gałąź Koszyrska* (1906).

PSB. S.K.K.

GORECKI Leonard (ok. 1525 — po 1582), działacz różnowierczy, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował za granicą. W kraju zasłynął z gwałtownych ataków na katolików (próba profanacji eucharystii w Poznaniu 1557). W działalności lit. korzystał z protekcji A. Górki. Autor zarysu historii Polski do 1572 zw. *Decades...*, oraz kroniki panowania Stefana Batorego; oba dzieła zaginęły, znane są tylko ich fragmenty: z *Decades...* urywek dotyczący spraw mołdawskich pt. *Descriptio belli Ivoniae...* (wyd. A. Wecheliusz, 1578; tłum. pol. W. Syrokomli pt. *Opisanie wojny Iwona hospodara wołoskiego z Selimem II...*, Petersburg 1855), z kroniki — fragment obejmujący l. 1576–82 pt. *Kronika z czasów króla Stefana Batorego...* (wyd. H. Barycz, 1939).

PSB. H.L.

GORZKOWSKI Kazimierz Andrzej (6 XII 1899 Ułęż na Lubelszczyźnie — 13 I 1983 Warszawa), autor kroniki z czasów okupacji niem. 1939–44. Ukończył Szkołę podchorążych; brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował prawo i ekonomię na Uniw. Pozn. oraz w WWP. Harcmistrz, współpracował z A. Kamińskim. Uczestnik obrony Warszawy 1939; podczas okupacji niem. oficer ZWZ-AK (pseud. m.in. Andrzej), uczestnik powstania warszawskiego. Uwięziony 1948 (za udział w AK), zwolniony 1956; pracował do 1977 w Muzeum Narodowym. W okresie okupacji prowadził dla potrzeb tajnej prasy i Wojsk. Biura Hist. ZWZ-AK obszerną kronikę wydarzeń wraz z komentarzami; zapiski te (zachowały się z okresu XI 1939–XI 1941) są cennym źródłem do poznania świadomości społ. i realiów życia czasu wojny; wyd. pt. *Kroniki Andrzeja. Zapiski z podziemia 1939–1941* (1989, opr. T. Szarota). J.J.

GORZYCKI Kazimierz Józef (22 X 1865 Stanimierz k. Lwowa — 2 IV 1912

Lwów), historyk mediewista, działacz socjalistyczny. Ojciec Wincentego G. Po studiach na Uniw. Lwow. (doktorat 1895 za rozprawę *Kwestia lennego zwierzchnictwa Polski do Pomorza za rządów Kazimierza Wielkiego*) pracował w Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich; od 1892 uczył w gimnazjach lwow. (1898 zwolniony z powodów polit.). Jeden z pionierów ruchu socjalist. we Lwowie: współred. (od 1889) „Pracy", zał. (1891) i działacz stow. Siła, zał. (1896) i pierwszy przewodn. Uniw. Lud. im. A. Mickiewicza, red. miesięcznika „Wiedza dla Wszystkich". Gł. jego dziełem hist. był *Zarys społecznej historii państwa polskiego* (1901), w którym starał się zastosować metodę materializmu hist. w powiązaniu z podejściem socjol. na wzór J. Lipperta; przygotowując *Zarys...* napisał rozprawę *Podział dziejów Polski na podstawie typowych odmian ustroju społecznego* (1898), gdzie dowodził istnienia feudalizmu w Polsce średniowiecznej. Ponadto autor kilku rozpraw dotyczących późnego średniowiecza pol. oraz popularnego *Zarysu historii chłopów w dawnej Polsce do zniesienia poddaństwa* (1902).

PSB.

M.W.

GORZYCKI Wincenty, pseud. **Zygmunt Narski** (30 VII 1893 Lwów — 6 III 1923 Warszawa), historyk, badacz dziejów Polski XIX w. Syn Kazimierza Józefa G. Studiował we Lwowie i w Warszawie; działał w młodzieżowej organizacji socjalist. Promień we Lwowie. W czasie I wojny świat. walczył w Legionach (ranny) i kierował nielegalnym biurem prasowym w Lublinie. Po doktoracie na UW (1920, pod kier. M. Handelsmana) red. „Dziennika Berlińskiego" (1920) i współorganizator akcji plebiscytowej na Śląsku. Doc. WWP i prof. Państw. Inst. Pedagogicznego. Napisał prace: *Stanisław Potocki jako przeciwnik romantyzmu* (1913), *Oświata publiczna w Księstwie Warszawskim* (1921), *Walka Grecji o niepodległość w wieku XIX* (1922).

PSB.

M.W.

GOYSKI Marian (25 IX 1880 Bochnia — 8 IV 1922 Kraków), historyk mediewista. Studiował historię na UJ pod kier. S. Krzyżanowskiego (doktorat 1904). Pracował w Bibl. Jagiellońskiej w Krakowie. Czł. Tow. Hist. we Lwowie. Zajmował się gł. stosunkami pol.-krzyżackimi (*Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399–1404*, 1906; *Sprawa zastawu Ziemi Dobrzyńskiej przez Władysława Opolczyka...*, „Przegl. Hist." 1907). Autor artykułów dotyczących także XVIII w., np. *Reformy Trybunału Koronnego* (1909).

PSB.

H.W.

GÓRKA Olgierd, pseud. **A. Rawski** (12 XII 1887 Rawa Ruska — 26 XI 1955 Warszawa), historyk średniowiecza i XVII w., polityk, dyplomata; oficer WP. Studiował we Lwowie i Wiedniu (doktorat 1909 na Uniw. Lwow. pod kier. S. Zakrzewskiego, habilitacja 1916 tamże). W czasie I wojny świat. służył w Legionach Pol.; związany z obozem aktywistów; wicedyr. Komisji Wojsk. Tymczasowej Rady Stanu, następnie adiutant przy Radzie Regencyjnej. Po wojnie nadal w służbie czynnej (major), 1919–20 attaché wojsk. w Bernie, 1920–23 w Bukareszcie. Po przejściu do rezerwy (1925) nauczyciel gimnazjów lwow., 1927–30 red. nacz. piłsudczykowskiego „Dziennika Lwowskiego". Prowadził poszukiwania źródłowe w Rumunii, w Niemczech, Francji i Anglii; od 1934 prof. tytularny UJK we Lwowie, 1931–38 sekr. generalny Inst. Wsch. w Warszawie. W czasie II wojny świat. przez Rumunię i Francję dotarł do Londynu. Kier.

wydziału spraw narodowościowych przy rządzie RP na obczyźnie; działacz Stronnictwa Demokr., 1945 prezes Rady Polaków w Wielkiej Brytanii (obejmującej stronnictwa pragnące współtworzyć Rząd Jedności Nar.). W 1945 wrócił do kraju. Dyr. Biura dla Spraw Żyd. przy MSZ 1946–47, następnie konsul generalny w Jerozolimie. Od 1954 prof. nadzw. UW. Początkowo zajmował się okresem wczesnego średniowiecza; w *Studiach nad dziejami Śląska. Najstarsze tradycje opactwa cystersów w Lubiążu* (1911) podważał tezę uczonych niem. o cywilizacyjnej misji germańskich kolonizatorów w XII w. Postulował badanie historii Polski pod kątem interesów państwa (*Zagadnienia czarnomorskie w polityce polskiej średniowiecza*, cz. 1: *1359–1450*, 1932; *Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym wschodzie*, 1933). Za przyczynę upadku pol. państwowości uważał samowolę szlachty i brak silnej władzy królewskiej; przejawy słabości analizował na przykładzie wojen toczonych przez Rzeczpospolitą na płd.-wsch. kresach w XVII w. Uprawiał rewizjonizm hist., obalając nieprawdziwe sądy ukształtowane pod wpływem literatury „ku pokrzepieniu serc" (artykuły zebrane w tomie *„Ogniem i mieczem" a rzeczywistość historyczna*, 1934); wywołał długotrwałą dyskusję o wizji Polski XVII w. w *Trylogii* H. Sienkiewicza. Na podstawie źródeł muzułmańskich zweryfikował zawyżone liczby wojsk kozackich i tatarskich (*Liczebność Tatarów krymskich i ich wojsk*, 1936). Odkrył, opr. i wydał nowe źródła dotyczące Europy płd.-wsch.: *Anonymi descriptio Europae orientalis* (1916), *Kronikę czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego* (1931) i *Nieznaną kronikę tatarską z lat 1644–50* („Kwart. Hist." 1955; pełne wyd. opr. Z. Wójcik 1971). W referacie wygłoszonym na VI Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie (*Optymizm i pesymizm w historiografii polskiej*, 1936) zaproponował „odwrócenie pojęć": obarczanie zaborców winą za upadek państwa pol. uznał za pogląd pesymistyczny (brak wiary we własne siły), zaś tezę o samozawinionym upadku — za pogląd optymistyczny (krytyka narodu mobilizująca do walki). Swymi rozważaniami hist. otwarcie wspierał sanacyjny program „wychowania państwowego" (*Naród a państwo jako zagadnienie Polski*, 1937). Po II wojnie świat. pozostał rzecznikiem interesów państwa, także w zmienionej sytuacji polit.; kontynuował nurt rewizjonistyczny swych badań (*Legenda a rzeczywistość obrony Częstochowy w roku 1655*, 1957).

PSB.

M.W., Z.R.

GÓRNICKI Łukasz (1527 Oświęcim — 22 VII 1603 Lipniki pod Tykocinem), poeta, tłumacz, pisarz polit., historyk. Pochodził z ubogiej rodziny mieszczańskiej. Studiował w Krakowie, następnie we Włoszech. Od ok. 1545 pisarz kancelaryjny i dworzanin biskupów krak.; od 1552 pracował w kancelarii król.; 1553 posłował do Wiednia. Przyjął niższe święcenia kapłańskie. Od 1559 sekr. i bibliotekarz król.; 1561 nobilitowany; od 1565 starosta tykociński. Autor *Dworzanina polskiego* (1566; adaptacja włoskiego traktatu *Il Cortegiano* B. Castiglionego); tłumacz pisarzy staroż., autor dwóch traktatów polit. oraz rozprawki o zasadach pisowni polskiej. Pozostawił — napisany zapewne 1597–1603 — pamiętnik hist. *Dzieje w Koronie Polskiej... od roku 1538 aż do roku 1572* (1637, wyd. kryt. H. Barycz 1950). Jest to kronikarska relacja wydarzeń na dworze Zygmunta Augusta, anegdotyczna, wzorowana na współczesnej historiografii włoskiej, wzbogacona licznymi partiami oratorskimi; G. wykorzystał w niej fragmenty *Kroniki polskiej* J. Bielskiego. *Pisma* (t. 1–2 1961, opr. R. Pollak; w t. 2 *Dzieje w Koronie Polskiej...*).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; I. Kozielewski, *Łukasz Górnicki. Studium historycznoliterackie*, Lwów 1929.
W.T.

GÓRSKI Antoni (21 VII 1862 Uleniec pod Warszawą — 24 II 1928 Warszawa), prawnik, ekonomista, historyk dziejów gospodarczych. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował prawo na UJ i w Wiedniu (doktorat 1885); związany z UJ (habilitacja 1888, prof. zw. prawa handlowego 1903, prof. zw. prawa cywilnego 1917). Działacz polit., zał. (1896) i prezes (do 1908) Klubu Konserwatywnego; poseł do austr. Rady Państwa i Sejmu Krajowego Galicji; 1919 uczestniczył w pracach delegacji pol. na konferencję pokojową w Paryżu. Ok. 1920 wykładowca historii i prawa pol. na uniw. w Nancy. Od 1922 prof. WWP w Warszawie (od 1925 rektor). Oprócz wielu prac z dziedziny prawa i ekonomii pisał prace hist., np. *Zapatrywania i stosunki gospodarcze w Polsce XVII w.* (1923); zgromadził materiał do badań nad całokształtem reform gosp. w dawnej Polsce, którego jednak nie zdążył opracować. Na życzenie I. Paderewskiego napisał po francusku pracę *La Pologne et la guerre* (1922; do zbior. wydawnictwa franc.).

PSB; S. Dziewulski, *Życie i prace śp. Antoniego Górskiego 1862–1928*, Warszawa 1928 (tu bibliografia prac).
R.S.

GÓRSKI Artur, pseud. **Quasimodo** (2 VII 1870 Kraków — 7 XII 1959 Warszawa), publicysta, pisarz, historyk literatury i kultury polskiej. Współzał. dziennika PPS „Naprzód" (1892). Uprawiał gł. eseistykę hist. i lit.; w publicystyce hist. polemizował z obozem „stańczyków". Był autorem cyklu artykułów *Młoda Polska* („Życie" 1898), który stał się manifestem pokoleniowym modernistów (od tytułu cyklu pochodzi nazwa całego okresu historycznolit.). Zafascynowany i inspirowany mesjanistycznym wątkiem pol. romantyzmu, starał się uaktualnić wynikającą z niego historiozofię (*Monsalwat. Rzecz o Adamie Mickiewiczu*, 1908; *Ku czemu Polska szła*, 1918). W przeszłości Polski szukał trwałego systemu wartości nar., jak umiłowanie wolności, tolerancja, a przede wszystkim ciągłość szeroko rozumianej kultury. Funkcje inspirujące przypisywał inteligencji, zaś w masach lud. widział źródło energii narodu. Hist. szkołę krak. krytykował za szerzenie pesymizmu; zaprzeczając możliwości obiektywizmu historiografii, podkreślał jej funkcje wychowawcze.

Nowy Korbut, t. 14.
red.

GÓRSKI Jan (7 I 1930 Warszawa — 22 I 1988 tamże), historyk Warszawy, publicysta, działacz społeczny. Uczestnik powstania warsz. 1944. Po wojnie ukończył prawo i socjologię na UW (doktorat 1967). Od 1968 w Pracowni Dziejów Warszawy w IH PAN, autor prac: *Pamięć warszawskiej odbudowy* (1972), *Drugie narodziny miasta. Warszawa 1945* (1976), *Warszawa w latach 1944–1949* (w: *Dzieje Warszawy*, t. 6 1990). Uczestnik Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość, współtwórca jego raportów.
H.W.

GÓRSKI Karol (30 IV 1903 Odessa — 11 XII 1988 Toruń), historyk zakonu krzyżackiego i Prus, badacz dziejów pol. duchowości, zwł. katolickiej. Studiował historię na UJ (doktorat 1927), habilitował się na Uniw. Pozn. 1933. Oficer kawalerii w kampanii wrześniowej 1939, następnie w obozach jenieckich w Niemczech. Po wojnie wrócił na Uniw. Pozn., ale już jesienią 1945 przeniósł się do Torunia, powołany na katedrę Historii Ziem Pomorskich i Krajów Nadbałtyckich; współorganizator uniw. i środowiska hist.

w Toruniu. Prof. nadzw. 1945, prof. zw. 1956. Czł. koresp. PAU 1951; czł. wielu tow. nauk.; dr h.c. uniw. w Toruniu (1979) i Wrocławiu (1985). Badaniami nauk. obejmował przede wszystkim dzieje państwa krzyżackiego i polskości Pomorza Wsch., zaniedbane w pol. historiografii, podejmując w swych licznych publikacjach polemikę z tezami nauki niemieckiej. Opracowanie syntetyczne dziejów krzyżackich ogłosił 1971 po włosku; wersja pol. tej pracy ukazała się 1977 pt. *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego.* Równocześnie od lat 30-ych systematycznie zajmował się dziejami pol. duchowości oraz mistyki, zapoczątkowując badania w tej dziedzinie. W wyniku żmudnej kwerendy źródłowej odkrył i wydał wiele tekstów, np. dwa tomy serii *Pisarze ascetyczno-mistyczni Polski* (1938–39) i *Rozmyślania dominikańskie* (1965). Na kanwie własnych wykładów wygłaszanych w oflagu napisał pionierską książkę *Zarys dziejów katolicyzmu polskiego* (1948; nie dopuszczona przez cenzurę do rozpowszechniania, ocalało zaledwie kilka egz.). Syntezę swych badań ogłosił w pracach: *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce 966–1799* (1962) oraz *Dzieje życia wewnętrznego w Polsce. Wiek XIX i początek XX wieku* (1964); obie prace wyd. razem pt. *Zarys dziejów duchowości w Polsce* (1986). W czasach studenckich związany z katol. organizacją Odrodzenie, po 1956 działacz KIK; zachowywał konsekwentnie postawę niezależną, co utrudniało mu pracę na uniw., zwł. w l. 50-ych, jednając mu zarazem uznanie i autorytet w środowiskach akademickich.

M. Grzegorz, *Bibliografia prac Karola Górskiego z lat 1928–1968*, „Zapiski Hist." 1969 z. 3; T. Borawska, *Uzupełnienia bibliografii prac profesora Karola Górskiego z lat 1928–1968* i *Bibliografia... od końca 1968 r.*, „Zeszyty Nauk. UMK w Toruniu", Nauki Humanist.-Społ., 1973; *Bibliografia prac profesora Karola Górskiego od końca 1973 roku wraz z uzupełnieniami od 1936 roku*, w: *W kręgu stanowych i kulturowych przeobrażeń Europy Północnej w XIV–XVIII wieku* (zbior.), Toruń 1988.

J.K.

GÓRSKI Konrad (22 IV 1895 Wągry k. Skierniewic — 7 IV 1990 Toruń), historyk literatury, slawista, tekstolog i edytor. Studiował prawo na uniw. w Dorpacie, filologię pol. na UW (doktorat 1921) i slawistykę w Pradze. Po habilitacji (1929) prof. USB w Wilnie 1934–39. W l. 1945–50 i 1956–65 prof. UMK w Toruniu. Czł. PAU (1947) i PAN (1969), przewodn. Komisji Tekstologicznej Międzynar. Komitetu Slawistów; dr h.c. KUL (1980). W 1964 był sygnatariuszem „Listu 34", zawierającego protest wobec polityki kult. PRL. Początkowo badał zagadnienia wymowy ideowej dzieła lit. w literaturze pol. romantyzmu (*Pogląd na świat młodego Mickiewicza 1823–1825*, 1925; *Literatura a prądy umysłowe*, 1938) oraz reformacji (*Grzegorz Paweł z Brzezin*, 1929). Po II wojnie świat. zajmował się gł. tekstologią i edytorstwem; opr. wydania kryt. m.in. *Dzieł polskich* Piotra z Goniądza (1960–62) i części *Dzieł wszystkich* A. Frycza-Modrzewskiego (1957–59). Inicjator i red. (wraz z S. Hrabcem) *Słownika języka Adama Mickiewicza* (od 1962) oraz pełnego, kryt. wydania jego *Dzieł wszystkich* (od 1969); autor wielu wnikliwych historycznolit. rozpraw poświęconych twórczości poety.

Księga pamiątkowa ku czci Konrada Górskiego, Toruń 1967 (tu bibliografia prac do roku 1965, opr. Z. Dokurno).

J.Ram.

GÓRSKI Konstanty (1826 Górskie w Grodzieńskiem — 2 I 1898 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Studiował na Uniw. Kijowskim i w Akad. Sztabu Generalnego w Petersburgu. Jako zawodowy wojskowy służył w wojsku ros. do 1866 (podał się do dymisji)

i 1877–86. Po przejściu na emeryturę poświęcił się badaniu historii wojskowości polskiej. Pierwsze jego prace spotkały się z uzasadnioną krytyką, jednak G. szybko udoskonalił swój warsztat, nawiązał kontakty z historykami (zwł. z T. Korzonem) i współpracę z AU; prowadził rozległe badania archiwalne, mając jako płk ros. wstęp do archiwów niedostępnych dla pol. uczonych. Publikował liczne studia w „Bibl. Warsz." i „Ateneum"; gł. jego dzieła to monografie: *Historia piechoty polskiej* (1893), *Historia jazdy polskiej* (1894) oraz pośmiertnie wyd. *Historia artylerii polskiej* (1902) i *Wojna 1792* (1917) — prace pionierskie, oparte na szerokiej bazie źródłowej, dziś w większości nie istniejącej; dowodził w nich oryginalności staropol. piechoty i przodującej roli jazdy. Majątek swój zapisał testamentem w połowie AU, w połowie Kasie im. Mianowskiego.

PSB.

M.W.

GÓRSKI Stanisław (8 IX zapewne 1497 lub 1499 lub 1489 Góra k. Płocka — 12 III 1572 Kraków), zbieracz źródeł, historyk; ksiądz. Pochodzenia szlacheckiego. Studiował w Akad. Krak. i być może we Włoszech. Już 1521 pisarz podkanclerzego P. Tomickiego (cieszył się jego zaufaniem i poparciem), zaś po jego śmierci (1535) sekr. królowej Bony; kanonik płocki od 1534, krak. od 1539. Ok. 1535 rozpoczął zbieranie materiałów hist., gromadząc ponad 100 tomów dokumentów, listów, pism i poezji z okresu od 1462 do końca panowania Zygmunta Augusta. Trzon dzieła (którego część zaginęła), zw. *Acta Tomiciana* (t. 1–13 1852–1915, t. 14–17 1952–66; nazwa, pochodząca od osoby podkanclerzego Tomickiego, została nadana dopiero w XVIII w.), zawiera kopie akt i listów o znaczeniu polit., kult. i kościelnym z czasów Zygmunta I. Przygotowując kopie, G. często wprowadzał poprawki stylistyczne, a także — kierowany osobistymi sympatiami bądź uprzedzeniami — merytoryczne, umniejszające wartość zbioru. Mimo to *Acta Tomiciana* stanowią jedno z podstawowych źródeł do dziejów Polski i krajów sąsiednich w okresie odrodzenia. Wielką wartość posiadają także tzw. Teki G. (29 tomów), zawierające wiele oryginałów i minut akt włączonych później do *Tomicianów*. Dużo mniejsze znaczenie mają jego prace hist. — dość obszerne, lecz subiektywne (często o charakterze paszkwilu) komentarze do dokumentów zawarte w *Tomicianach*, a także biografie, jak przypisywana mu *Vita Petri Kmithae* (1567, wyd. 1611 w: S. Orzechowski, *Annales*...). G. prowadził również ożywioną działalność w Kościele, opr. m.in. instrukcje na synody 1551, 1556, 1564 i 1565, wzywające do wytępienia siłą idei reformacji i przyjęcia uchwał soboru trydenckiego. Zajmował się też projektami reformy szkolnictwa (zwł. Akad. Krak.).

PSB; W. Pociecha, *Wstęp*, w: *Acta Tomiciana*, t.14, Poznań 1952; K. Lepszy, *Wstęp*, w: *Acta Tomiciana*, t.15, Wrocław 1957.

M.Kam.

GRABOWSKI Ambroży (7 XII 1782 Kęty k. Krakowa — 3 VIII 1868 Kraków), księgarz, historyk Krakowa. Syn organisty, samouk. Wieloletni pracownik i właściciel księgarni o charakterze antykwarycznym (1818–37) w Krakowie, dzięki której utrzymywał szerokie kontakty z ludźmi nauki, m.in. z J. S. Bandtkiem i K. Brodzińskim. Autor cieszącego się dużą popularnością przewodnika pt. *Historyczny opis miasta Krakowa...* (1822, wyd. VII 1905), zaliczanego do pierwszych pol. publikacji z historii sztuki. Odkrywca Wita Stwosza i autor prac o nim. Zbieracz pamiątek i miłośnik Krakowa, jako jeden z pierwszych rozwijał działalność na rzecz ochrony i popularyzacji krak. zabytków. Zamknąwszy 1837 księgarnię, poświęcił się pracy

pisarskiej; opublikował m.in.: *Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski...* (t. 1–2 1845), *Skarbniczka naszej archeologii...* (Lipsk 1854), *Początek ikonografii naszej* („Bibl. Warsz." 1857). Jego uczniem i zięciem był K. Estreicher, a wnukiem S. Estreicher, który opr. i wydał *Wspomnienia* G., cenne źródło do dziejów Krakowa przeł. XVIII i XIX w. (t. 1–2 1909).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. K.Sz.

GRABOWSKI Michał (25 IX 1804 Zołotyja albo Tajkury k. Równego — 19 XI 1863 Warszawa), krytyk lit., publicysta, pisarz, edytor źródeł. Studiował m.in. jako wolny słuchacz na UW. W sporze romantyków z klasykami wziął udział po stronie romantyków, choć jego osąd klasycyzmu był wyważony. W l. 1822–25 pracował w Komisji Rządowej Wyznań Rel. i Oświecenia; 1825 wyjechał z Warszawy na Ukrainę. W l. 1834–45 współpracował z „Tyg. Petersburskim", a od 1841 przewodził wraz z H. Rzewuskim tzw. koterii petersburskiej związanej z zachowawczymi kręgami ziemiaństwa. Przeciwnik powstania listopadowego i zwolennik ugodowej polityki wobec caratu, jednak 1862–63 bronił Polaków na łamach ros. prasy. Autor popularnych ówcześnie powieści hist. w stylu W. Scotta. Zbierał i publikował źródła hist., zwł. wspomnienia ludzi żyjących, pamiętających czasy minione, m.in. *Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez...* (1845). Wraz z A. Przezdzieckim i M. Malinowskim wydał *Źródła do dziejów polskich* (t. 1–2 1843–44) zawierające listy, dokumenty i pamiętniki z wieków XIII–XVIII.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. K.Sz.

GRABOWSKI Tadeusz (29 X 1871 Kraków — 27 VII 1960 Kórnik), historyk i teoretyk literatury. Studiował filologię pol. i romanistykę na UJ (doktorat 1900, habilitacja 1901) oraz językoznawstwo w Paryżu. Prof. nadzw. UJ 1909–19, prof. zw. Uniw. Pozn. 1919–39 i 1945–50; wykładał w paryskiej Sorbonie, a w czasie II wojny świat. na tajnych kursach uniw. w Poznaniu. Czł. AU (1909), PAU i pozn. TPN. W badaniach nauk. koncentrował się zwł. na piśmiennictwie innowierczym; dowodził, że literatura luterańska miała wpływ na rozwój literatury polskiej. Pisał syntetyczne opr. historii pol. krytyki lit. poszczególnych epok (pseudoklasycyzm, romantyzm, realizm i modernizm) oraz wizerunki monograficzne popularyzujące dorobek twórców pol. kultury (m.in. S. Staszica, H. Kołłątaja, E. Orzeszkowej). Autor pierwszej monografii księdza Skargi.

J.Ram.

GRABOWSKI Tadeusz Stanisław (15 I 1881 Dobromil k. Przemyśla — 22 I 1975 Kraków), historyk płd. Słowiańszczyzny. Studiował na UJ (m.in. pod kier. J. Tretiaka) oraz w Zagrzebiu, Belgradzie i Pradze; doktoryzował się 1911 w Wiedniu. W l. 1905–15 lektor języków słow. na UJ. W czasie I wojny świat. w NKN; 1916 organizator pol. biura prasowego w Stambule. W okresie międzywojennym w dyplomacji: min. pełnomocny i poseł RP w Sofii, 1928–38 ambasador RP w Brazylii (wykładał też na uniw. w Rio de Janeiro). W czasie okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu w Krakowie i Warszawie. Po wojnie prof. UJ (1946–60), wykładał też na Uniw. Wrocł. i UW. Zajmował się dziejami płd. Słowian i Łużyczan, historią literatur płd.-słow., związków pol.-słowiańskich. Napisał: *Współczesna Chorwacja* (t. 1–2 1905–08), *Byłgari i Poljaci* (Sofia 1916), *Polska a Słowiańszczyzna. Historyczny rzut oka na polskie słowianofilstwo* (1926), *Łużyczanie, ich walka, klęska i triumf* (1947). H.W.

GRABSKI Stanisław (5 IV 1871 Borów k. Łowicza — 6 V 1949 Sulejówek k. Warszawy), polityk, ekonomista, historyk dziejów myśli ekonomicznej. Brat Władysława G. Studiował początkowo nauki przyrodn. na UW, potem nauki społ. na uniw. w Berlinie (seminarium G. Schmollera) i w Bernie (doktorat na podstawie pracy o niem. socjaliście K. Marlo). Początkowo związany z ruchem socjalist. (uczestniczył 1892 w zjeździe PPS w Paryżu), od 1905 z Nar. Demokracją. Wykładowca UJ (habilitacja 1900); od 1905 prof. Akad. Rolniczej w Dublanach. W czasie I wojny świat. zwolennik orientacji proros., współorganizator Centralnego Komitetu Nar., wydawca pisma „Zjednoczenie". W l. 1917–19 w Paryżu w składzie Komitetu Nar. Pol.; 1919–27 poseł na sejm RP; 1923 i 1925–26 min. WRiOP; po zamachu majowym wycofał się z życia politycznego. Prof. UJK we Lwowie (1926–39). Po zajęciu Lwowa przez wojska radz. 1939 aresztowany i wywieziony w głąb ZSRR; zwolniony 1941. W l. 1942–44 przewodn. Rady Nar. w Londynie. Zwolennik polityki W. Sikorskiego i porozumienia z ZSRR. W 1944 uczestniczył w rozmowach S. Mikołajczyka ze Stalinem. Od 1945 w kraju; wiceprzewodn. KRN (1945–47), następnie prof. UW. Autor m.in. pracy *Zarys rozwoju idei społeczno-gospodarczych w Polsce* (1903) oraz obszernego podręcznika *Ekonomia społeczna* (t. 1–10 1927–33); jego koncepcje określa się zwykle mianem socjologizmu hist. (E. Taylor), podkreślając ich podobieństwo do poglądów austr. ekonomisty O. Spanna. Autor wielu prac o charakterze publicyst.-hist., m.in. *Rewolucja* (1921), *Naród a państwo* (1922), *Kryzys myśli państwowej* (1927), *Państwo narodowe* (1929), *Myśli o dziejowej drodze Polski* (1944).

PSB; L. Guzicki, S. Żurawicki, *Polscy ekonomiści XIX i XX wieku*, Warszawa 1984.

R.S.

GRABSKI Władysław (7 VII 1874 Borów k. Łowicza — 11 III 1938 Warszawa), polityk, ekonomista, historyk dziejów społ.-gospodarczych. Brat Stanisława G. Studiował we Francji w École de Sciences Politiques i na Sorbonie (pod kier. E. Lavisse'a i A. Luchaire'a), następnie w Halle. Działacz Nar. Demokracji, 1906–12 trzykrotnie poseł do Dumy. W czasie I wojny świat. zwolennik orientacji proros., organizator i prezes Centralnego Komitetu Obywatelskiego. Czł. Komitetu Nar. Pol. i delegat rządu pol. na paryską konferencję pokojową. W 1920 premier, 1923–25 premier i min. skarbu, twórca reformy walutowej. Po zamachu majowym zrezygnował z działalności polit.; 1935 ogłosił swój testament polit. *Idea Polski*. Od 1923 prof. w SGGW (1926–28 rektor). Prezes (1928–34) Tow. Ekon. i Statystycznego. Twórca 1936 Inst. Socjologii Wsi i „Roczników Socjologii Wsi". Czł. zał. Warsz. TN. Autor licznych prac opartych na solidnej podbudowie źródłowej, m.in. *Stosunki służbowo-rolnicze w Królestwie Polskim* (1906), *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858–61* (t. 1–2 1904), *Historia wsi w Polsce* (1930), *Wieś i folwark* (1930). W swoich pracach nawiązywał do dorobku tzw. młodszej szkoły hist. w ekonomii (przede wszystkim do G. Schmollera). Często odwoływał się do hist. analogii, przywiązywał wagę do tradycji nar. i hist. instytucji. Jego prace wyróżniają się wyjątkowo szerokim traktowaniem kwestii agrarnej. Interesowały go wielostronnie ujmowana historia wsi, tendencje rozwojowe rolnictwa, kierunki polityki agrarnej, stosunki między dworem a wsią. Zwolennik solidaryzmu klasowego, propagator średniej własności na wsi typu farmerskiego, krytyczny wobec ziemiaństwa.

PSB; L. Guzicki, S. Żurawicki, *Polscy ekonomiści XIX i XX wieku*, Warszawa 1984; *Księga Pamiątkowa Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego*, Warszawa 1937 (tu bibliografia prac).

R.S.

GRAJEWSKI Henryk (16 VII 1914 Łódź — 12 XII 1971 tamże), historyk prawa. Studia prawnicze ukończył na UW. W czasie II wojny świat. czynny w tajnym szkolnictwie na Wileńszczyźnie. Po wojnie związany z UŁ: doktorat 1951, habilitacja 1961 (na podstawie pracy *Aleksander Napoleon Dybowski i jego projekt Konstytucji dla Polski w 1848 roku*, 1959); od 1961 kier. katedry historii państwa i prawa Polski; prof. nadzw. 1971. Czł. PTH i Łódz. TN. Jego gł. dzieło to *Kara śmierci w prawie polskim do połowy XIV wieku* (1956).

H.W.

GRĄDZKI Samuel (pocz. XVII w. Grądy w Sanockiem — ok. 1672 w Siedmiogrodzie), historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Arianin. Edukację szkolną zastąpił mu pobyt na dworze magnackim i praca w charakterze palestranta w trybunale. Podczas wojen kozackich (po 1648) żołnierz kwarciany na Ukrainie; 1655 wziął udział w poselstwie do B. Chmielnickiego i był przejściowo więziony. W czasie „potopu" szwedzkiego stronnik Karola Gustawa. W 1656 wyjechał do Siedmiogrodu; uczestniczył w wyprawie Jerzego Rakoczego na Polskę 1657; po klęsce Węgrów wrócił do Siedmiogrodu, był sekr. Rakoczego i jego następcy. Autor zarysu dziejów wojen pol.-kozackich 1648–72 *Historia belli cosacco-polonici conscripta anno 1676* (wyd. K. Koppi, 1789) — ważnego jako dzieło naocznego świadka wydarzeń, choć napisanego z pozycji wrogich Rzeczypospolitej. Sporządził też wyciąg z kroniki siedmiogrodzkiej W. Bethlena, obejmujący l. 1526–1663 (rkps).

PSB.

H.L.

GREGOR Józef (6 III 1857 Witosławice k. Koźla — 6 IV 1926 Tworków na Opolszczyźnie), działacz nar. i historyk Śląska, folklorysta; ksiądz. Studiował teologię katol. we Wrocławiu i w Pradze; po przyjęciu święceń kapłańskich (1882) proboszcz m.in. w Tworkowie (1898–1926). Zajmował się kulturą lud. i dziejami Śląska, a szczególnie kwestiami językowymi, m.in. dopełnił i wydał pracę K. Damrotha o nazewnictwie śląskim *Die älteren Ostnamen Schlesien, ihre Enstehung und Bedeutung* (1896); opr. pierwszą pol. *Mapę Górnego Śląska z uwzględnieniem stosunków językowych* (1904). Na łamach pol. gazet popularyzował tradycje hist. i kult. Śląska.

PSB.

M.F.

GRODDECK, Grodek, Gotfryd Ernest (17 XI 1762 Gdańsk — 11 IV 1825 Wilno), filolog klas., numizmatyk. Po studiach w Gdańsku i Getyndze przebywał gł. w Puławach jako wychowawca młodych Czartoryskich (Adama Jerzego i Konstantego) oraz bibliotekarz. Od 1804 prof. języka i literatury greckiej, od 1807 także literatury łac. na Uniw. Wil.; położył duże zasługi w zakresie organizacji odnowionej uczelni. Prefekt bibl. uniw. od 1805, kustosz uniw. gabinetu numizmatycznego od 1817. Stworzył pierwsze pol. seminarium filol. (uczył m.in. Mickiewicza). Przyczynił się do kult. ożywienia Wilna; zał. (1806) „Gazety Lit. Wil.", współred. (od 1815) „Dziennika Wil." i „Tyg. Wileńskiego". Czł. masonerii (od 1813), mistrz loży. Czł. TPN w Warszawie (od 1821) i tow. zagranicznych. Uważany za twórcę pol. szkoły filologii klas.; autor wielu prac nauk. z zakresu filologii, kultury antycznej (m.in. *Antiquarische Versuche*, 1800), a zwł. starogreckiego teatru (*De scena in theatro Graecorum...*, 1806; *De theatro Graeci...*, 1816).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 4; bibliografia prac w: *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie* (zbior.), Wilno 1937.

J.J.

GRODECKI Roman (21 IV 1889 Rzeszów — 17 IV 1964 Kraków), historyk mediewista. Studiował na UJ historię i geografię. Jego mistrzami nauk. byli S. Krzyżanowski i F. Bujak. Od 1909 pracował w AAD m. Krakowa. W swych pierwszych pracach — *Książęca włość trzebnicka na tle organizacji majątków książęcych w Polsce XII w.* (1912–13, przyjęta 1918 jako doktorat) i *Dzieje klasztoru premonstrateńskiego w Busku w wiekach średnich* (1913) — zajął się organizacją i charakterem gospodarki wielkiej własności. Podczas I wojny świat. żołnierz Legionów Pol.; po wojnie łączył pracę w archiwum (do 1921) z asystenturą na UJ. Habilitował się 1920 na podstawie rozpraw o dziejach mennictwa i skarbowości, wyd. pod wspólnym nagłówkiem *Studia nad stosunkami pieniężnymi w Polsce piastowskiej* (m.in. *Mincerze we wcześniejszym średniowieczu polskim*, 1921); problematykę tę kontynuował w wielu artykułach opublikowanych na łamach „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych". Prof. historii gosp. UJ (nadzw. 1922, zw. 1929); czł. PAU (koresp. 1928, czynny 1946). Był współautorem syntez: *Dzieje Polski średniowiecznej* (1926), *Polska, jej dzieje i kultura* (1928), *Historia Śląska do roku 1400* (1933); ogłosił ważne monografie, m.in. *Powstanie polskiej świadomości narodowej...* (1935, wyd. rozsz. 1946), *Rozstanie się Śląska z Polską w XIV w.* (1938), *Kongres krakowski w roku 1364* (1939), *Dzieje wewnętrzne Polski XIII w.* (1947–48, wyd. 1969); przetłumaczył *Kronikę* Galla Anonima (1923) i *Księgę henrykowską* (1939 druk zniszczony, nowe wyd. 1949). Podejmując zagadnienia ustroju społ. i gosp. Polski piastowskiej, opowiadał się za odrębnością organizacji kasztelańskiej i zarządu majątków książęcych (tzw. teoria dworska); polemizował z K. Tymienieckim w sprawie roli prawa niemieckiego. W czasie II wojny świat. przebywał gł. we Lwowie, pracując w Ossolineum; był poszukiwany przez gestapo w Krakowie. W 1945 wrócił na UJ; podjął pracę jako prof. historii społ. i gosp. oraz historii Polski średniow.; 1945–47 red. „Kwart. Hist."; od ok. 1957 ograniczył aktywność zawodową. Dr h.c. UW (1959). Część jego spuścizny rękopiśmiennej znalazła się w tomie pism pośmiertnych *Polska piastowska* (opr. J. Wyrozumski, 1969; tu także biografia nauk.).

Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin pt. *Prace z dziejów Polski feudalnej...*, Warszawa 1960 (tu bibliografia prac, opr. K. Stachowska).

J.W.

GRODEK Andrzej (30 XI 1901 Łódź — 23 XI 1959 Warszawa), historyk myśli ekon. i gospodarki. Studiował w WSH/SGH (uczeń L. Krzywickiego; doktorat 1935, habilitacja 1936). Od 1927 czł. Inst. Gospodarstwa Społ. w Warszawie. Od 1931 pracownik bibl. SGH (twórca katalogu systematycznego i dziesiętnego); podczas okupacji niem. nielegalnie udostępniał jej zbiory badaczom pol., a w czasie powstania warsz. wraz z dyr. Bibl. Nar. J. Gryczem chronił z narażeniem życia księgozbiory obu bibliotek. Od 1936 wykładowca SGH, prof. nadzw. 1945, rektor 1947–49; od 1952 w SGPiS: prof. zw. 1958, rektor 1955–59. Początkowo skupiał się na badaniu historii pol. doktryn ekon.; napisał m.in. *Piotr Maleszewski (1767–1828) i jego nauka społeczna* (1936), wydał J. K. Podoleckiego *Wybór pism z lat 1846–1851* (z przedmową, 1955). Zajmował się też biografistyką, gł. dla *Encyklopedii Nauk Politycznych* (1936–39) i PSB; prowadził badania nad historią rachunkowości, m.in. wraz z I. Surmową opr. *Z historii rachunkowości w Polsce i Gdańsku w wieku XVI* (1959); był autorem kilku syntetycznych artykułów, m.in.: *Zarys historii myśli ekonomicznej w Polsce epoki feudalizmu* (1952), *Zna-*

jomość dzieł Marksa w Polsce przed r. 1883 (1953) oraz kilku skryptów o dziejach gospodarki. Stopniowo gł. przedmiotem jego zainteresowań stał się problem genezy i specyfiki rozwoju kapitalizmu w Polsce. W monografii *Idea Banku Narodowego (Geneza Banku Polskiego) 1763–1828* (1936) skłonny był jeszcze początków kapitalizmu w Polsce dopatrywać się w końcu XVIII i pocz. XIX w., zmodyfikował jednak ten pogląd, stwierdziwszy braki w badaniach nad rolnictwem XIX w. W serii dalszych studiów (m.in. *Problem rozwoju kapitalizmu w rolnictwie Królestwa Polskiego i Galicji*, 1955; *O rozwoju kapitalizmu w rolnictwie Królestwa Polskiego*, 1960 — referat na VIII Zjazd Historyków Pol.) postawił tezę, że kapitalizm w Król. Pol. rozwijał się powoli i dopiero w ostatnim 20-leciu XIX w. stał się panującym ustrojem rolnym; zaproponował też nową periodyzację dziejów gospodarczych. *Wybór pism* (t. 1–2 1963), tamże bibliografia prac.

PSB.

M.W.

GROMNICKI Tadeusz (26 XII 1851 Kopyczyńce na Podolu — 17 XII 1939 Kraków), historyk Kościoła i prawa kanonicznego; ksiądz. Ukończył seminarium duchowne we Lwowie (święcenia kapłańskie przyjął 1874); studiował teologię na Uniw. Lwow. (doktorat 1879). Prof. prawa kanonicznego na UJ (nadzw. 1884, zw. 1891, hon. 1927); rektor UJ 1902/03. Autor prac: *Lwów miasto, historia i stan jego* (1879), *Święci Cyryl i Metody* (1880), *Synody prowincjonalne oraz czynności niektórych funkcjonariuszów apostolskich w Polsce do r. 1357* (1884), *Ormianie w Polsce, ich historia, prawa i przywileje* (1889), *Świętopietrze w Polsce* (1908, nagroda AU).

PSB.

Z.R.

GROSFELD Leon (28 I 1911 Przemyśl — 23 II 1987 Warszawa), historyk, badacz dziejów Polski XIX i XX w., działacz polityczny. Od 1929 czł. KPP, od 1930 także czł. kierownictwa Komunist. Partii Zach. Ukrainy. W l. powojennych aktywny realizator polityki stalinizacji pol. nauki hist., od 1950 prorektor Inst. Nauk Społ., 1953–56 zast. dyr. IH PAN; jeden z gł. referentów na I Konferencji Metodol. w Otwocku 1951. Po 1956 zmuszony do rezygnacji z kierowniczych stanowisk, m.in. w związku z oskarżeniem o plagiat z pracy J. Rynga (książka *Z dziejów kapitalizmu w Polsce*, 1948). Jego prace z l. 50-ych (np. *Państwo przedwrześniowe w służbie monopoli kapitalistycznych*, 1951), cechuje zastosowanie uproszczonej metodologii marksist., pomijanie faktów zaprzeczających założonym tezom itp. Od l. 70-ych zbliżony do opozycji demokr., zweryfikował część swoich dawniejszych poglądów. W 1980 G. ogłosił w „Krytyce" (w obiegu niezależnym) artykuł pt. *Polskie aspekty stosunków niemiecko-sowieckich w przededniu i pierwszym okresie II wojny światowej* (wyd. także jako broszura 1981), w którym wskazywał m.in. na kwestię współodpowiedzialności polityki radz. za wybuch II wojny światowej.

R.S.

GROT Zdzisław (14 XII 1903 Margonin k. Chodzieży — 7 VIII 1984 Poznań), badacz dziejów Wielkopolski w XIX w. Uczestnik powstania wielkopol. 1918–19. Na Uniw. Pozn. odbył studia germanistyczne i hist. (magisterium u A. Skałkowskiego). Pracował jako nauczyciel w wielkopol. szkołach średnich; doktoryzował się 1934. Po II wojnie świat. m.in. dyr. Woj. Bibl. Publicznej w Poznaniu; prof. nadzw. UAM od 1957 do przejścia na emeryturę 1973; kier. katedry historii Niemiec (1961–69). Jego bogaty dorobek nauk. obejmuje

dzieje pol. ruchu nar. w Wielkopolsce (*Działalność posłów polskich w sejmie pruskim w latach 1848–1850*, 1961; *Rok 1863 w zaborze pruskim. Udział społeczeństwa w powstaniu styczniowym*, 1963), zagadnienia polityki Prus i Niemiec wobec mniejszości nar. (*Pruska polityka narodowościowa w Szlezwiku 1864–1920*, 1967), biografistykę (*Hipolit Cegielski 1813–1868*, 1947, wznow. 1980; *Dezydery Chłapowski 1788–1879*, 1983), a także historię pozn. życia kulturalnego. Zasłużony edytor źródeł do dziejów Wielkopolski.

Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD XVI–XX w. (księga pamiątkowa, zbior.), Poznań 1974 (tu bibliografia prac za l. 1927–73); B. Piotrowski, *Zdzisław Grot*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.Sz.

GROTOWSKI Marian (8 IX 1882 Rawa Mazowiecka — 28 I 1951 Łódź ?), fizyk, historyk nauki. Studiował fizykę na UW i we Fryburgu w Szwajcarii (dr nauk ścisłych). Uczył fizyki w warsz. szkole średniej, w TKN, na UW (1916–17), na Politechnice Warsz. (1916–22) i w WWP (1921–39). Od 1946 prof. zw. fizyki doświadczalnej UŁ. Wśród licznych jego prac nauk., popularnonauk., podręczników i przekładów kilka odnosi się do historii fizyki: *Rozwój nauki o cieple*, w: *Z dziejów rozwoju fizyki* (zbior., 1913), monografie dotyczące M. Faradaya (wyd. II 1947) i I. Newtona (1932).

PSB.

F.W.S.

GRUDZIŃSKI Jan, imię zakonne **Kajetan** (28 XII 1916 Sól k. Biłgoraja — 26 VIII 1986 Kraków), bernardyn, historyk swojego zakonu. Zakonne studia filoz.-teologiczne odbył we Lwowie, uzupełnił je 1947 na UJ; święcenia kapłańskie przyjął 1942. Od 1963 kier. archiwum bernardynów w Krakowie; zał. Muzeum Prowincji z siedzibą w Leżajsku. Dzieło jego życia to opr. *Bernardyni w latach 1772–1970* (w: *Zakony św. Franciszka w Polsce*, cz. 3 1978).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, Warszawa 1981.

H.Gap.

GRUNAU Szymon (ok. 1470 Tolkmicko — ok. 1531 Gdańsk?), kronikarz; dominikanin. Przebywał m.in. w Elblągu i w Gdańsku. Napisał (1510–30) dzieło pt. *Cronica und Beschreibung... Historien des namkundigen Landes zu Preussen* (wyd. pt. *Preussiche Chronik*, Lipsk 1876–96). Kronika zawiera opis dziejów Prusów pogańskich oraz Krzyżaków (do 1526), ma charakter antykrzyżacki i propolski, a jednocześnie antyreformacyjny; jej wartość dla nauki jest niewielka, gdyż G. opierał się na dawniejszych kronikach w sposób zupełnie dowolny i zabarwiał tekst fantazją autorską. Wywarła duży wpływ na historiografię niem. pocz. XIX w. Dołączony do niej tzw. *Wokabularz* (słownik) zawierający ok. 100 słów pruskich jest cennym zabytkiem tego języka.

PSB; J. Dworzaczkowa, *Kronika pruska Szymona Grunaua jako źródło historyczne*, „Studia Źródłoznawcze" 1958.

J.Jas.

GRYCZ Józef (11 XII 1890 Zebrzydowice — 25 X 1954 Warszawa), bibliotekarz i historyk. Mąż Alodii Kaweckiej-Gryczowej. Pochodził ze Śląska Cieszyńskiego. Studiował na UJ, w Berlinie i Wiedniu (1915 doktorat z filologii germańskiej). Pracował w Bibl. Jagiellońskiej i w Bibl. Kórnickiej (dyr. 1928–29), następnie w Min. WRiOP (dział bibliotek nauk.). Podczas okupacji niem. kier. II Oddziału Staatsbibliothek Warschau, tj. Bibl. Nar. (tajnie udostępniał zbiory pol. badaczom). Po wojnie opr. ustawę bibl. (dekret KRN z 1946); od 1949 współorganizator Bibl. Nar. i jej

wicedyrektor. Oprócz fachowych prac bibliotekoznawczych pisał także rozprawy hist., np. *Bibliotekarze kórniccy* („Pamiętnik Bibl. Kórnickiej" 1929), *Historia bibliotek w zarysie* (1949), *Krótki zarys historii książki i bibliotek* (1954).

PSB. H.W.

GRYNWASER Hipolit (12 VI 1895 Warszawa — 1944 Warszawa?), historyk, badacz dziejów Polski XIX w., prawnik. Studiował we Francji prawo i historię; pracował jako radca prawny i adwokat. Prowadząc badania nauk. nie kontaktował się ze środowiskiem historyków (przyjaźnił się jedynie z M. Melochem). Badał zagadnienia społ.-ustrojowe: *Kodeks Napoleona w Polsce* („Themis Polska" cz. 1 1915, cz. 2 1918) i *Demokracja szlachecka 1795–1831* (1918). Gdy druga z tych prac spotkała się z ostrym sprzeciwem A. Próchnika za nieuzasadnioną krytykę obozu reform, G. zaprzestał publikowania na 17 lat. Prowadził jednak nadal badania archiwalne, podjąwszy nową wówczas problematykę włościańską, zwł. kwestię ruchów i wystąpień chłopskich w XIX w.; napisał: *Kwestia agrarna i ruch włościan w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.* (1935), *Przywódcy i „burzyciele" włościan* („Przegl. Współczesny" 1936–37), *Sprawa włościańska w Królestwie Polskim w latach 1861–62* (1938). Starał się stosować podejście marksist., klasowe; opierał się na nie badanych dotychczas ros. źródłach rządowych. Prace jego zachowały wartość pod względem materiałowym. *Pisma* (t. 1–3 1951). Zginął zapewne podczas powstania warszawskiego.

PSB. M.W.

GRZEGORCZYK Piotr (17 XI 1894 Grybów na Sądecczyźnie — 20 V 1968 Kraków), historyk literatury, biograf, bibliograf. Podczas I wojny świat. służył w Legionach Polskich. Studiował na UW pod kier. B. Gubrynowicza. Red. „Ruchu Lit."; autor wielu biogramów pisarzy i uczonych, zamieszczanych m.in. w PSB i w „Rocz. Lit."; zawierają one dokumentację biobibliogr. cenną dla historyków. Ponadto autor diariuszy i prac bibliogr., np. *Bibliografia mniejszości narodowych w Polsce 1929–1935* (1936), *Index lexicorum Poloniae* (1967). H.W.

GRZYBOWSKI Konstanty (17 II 1901 Zator — 19 VI 1970 Kraków), historyk państwa i prawa oraz doktryn polit., prawnik konstytucjonalista. Po studiach prawniczych (doktorat z prawa państw. 1927) i studiach nauk polit. na UJ pracował jako adwokat, radca prawny i od 1929 wykładowca geopolityki w Szkole Nauk Polit. przy UJ. Prowadził działalność polit. i publicyst.; związany do 1935 z grupą konserwatystów krak., czł. redakcji „Przegl. Współczesnego" i „Czasu". Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu na wydziale rolniczym UJ. Po 1945 pracował stale na wydziale prawa UJ: zast. prof. prawa polit., prof. nadzw. 1946, prof. zw. 1959; od 1962 kier. pierwszej w Polsce katedry historii doktryn polit. i prawnych. Od 1969 czł. koresp. PAN. W pierwszych l. powojennych związany z PPS. Cechą jego twórczości była wielostronność zainteresowań i kompleksowe ujęcie przedmiotu badań (podejście prawnicze, hist., socjol.). Rozpoczął od studiów nad współczesnymi ustrojami państw. (*Powstanie republiki niemieckiej*, 1929; *Dyktatura prezydenta Rzeszy*, 1934; *Ustrój Polski współczesnej*, 1948). Ostatnie dwudziestolecie życia poświęcił przede wszystkim historii doktryn polit. i prawnych (*Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, 1959; *Historia doktryn politycznych i prawnych. Od państwa niewolniczego do rewolucji burżuazyjnych*,

1967) oraz historii ustroju i w mniejszym stopniu — prawa (*Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, 1959; *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4: *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, wyd. pośmiertne 1982). Wykształcił wielu uczniów. Autor prac publicyst., wyd. w zbiorach *Rzeczy odległe a bliskie. Rozmyślania o historii Polski* (1969), *Refleksje sceptyczne* (t. 1–2 1970), *Ojczyzna. Naród. Państwo* (1970).

Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego, Kraków 1971 (tu bibliografia prac).

H.I.

GRZYMAŁA-SIEDLECKI Adam (29 I 1876 Wierzbno pod Miechowem — 29 I 1967 Bydgoszcz), pisarz, krytyk i historyk literatury i teatru. Podczas studiów w Szkole Wawelberga w Warszawie osadzony w Cytadeli za udział w tajnych kółkach samokształceniowych. Studia kontynuował na UJ. Dziennikarz i red. pism, wykładowca historii Polski na krak. Uniw. Lud. (1901–03) i tajnych kompletach w Warszawie, kier. lit. i dyr. teatrów; 1922–39 i od 1945 związany z Bydgoszczą; po 1918 czynny w życiu polit. (ND); podczas okupacji niem. 1939–45 m.in. więziony na Pawiaku. Autor licznych utworów lit., zwł. komedii. Opublikował cenione prace hist.-wspomnieniowe, m.in. zbiory szkiców biogr. ukazujących indywidualności artyst. pozytywizmu i Młodej Polski (*Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim*, 1961; *Na orbicie Melpomeny*, 1966), okresu międzywojennego i czasów wojny (*Nie pożegnani*, 1972); próbował także ujęć syntetycznych z zakresu historii teatru (*Świat aktorski moich czasów*, 1957).

M.P.-J.

GUBRYNOWICZ Bronisław (2 X 1870 Lwów — 6 V 1933 tamże), historyk literatury. Syn znanego w Galicji księgarza i wydawcy. Studiował na Uniw. Lwow., m.in. pod kier. R. Pilata (doktorat 1894, habilitacja 1905); studia uzupełniał w Berlinie, m.in. u A. Brücknera. Wykładowca Uniw. Lwow., od 1920 prof. UW. Współzał. (1902) i red. „Pamiętnika Lit."; zał. (1926) i red. „Ruchu Lit."; czł. TN Warsz., TN Lwow., czł. koresp. PAU (1928). Kontynuator metod badawczych lwow. szkoły filol.; zajmował się początkami powieści w Polsce, napisał pionierską pracę *Romans w Polsce za czasów Stanisława Augusta* (1904). Był jednym z twórców biografistyki nauk., łączącej analizę twórczości z obrazem życia kult. epoki; autor m.in. monografii K. Brodzińskiego, A. Małeckiego, J. M. Ossolińskiego.

PSB; bibliografia prac: „Ruch Lit." 1933 (opr. P. Grzegorczyk).

J.Ram.

GUERQUIN Bohdan (26 I 1904 Nowogród Wielki — 28 IX 1979 Wrocław), architekt, historyk architektury. Studiował na Politechnice Warsz.; od 1929 pracownik nauk. tamże. W czasie II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu i w akcji ratowania dóbr kultury. Organizator katedry historii architektury na AGH w Krakowie 1945; brał udział w pracach przy odnawianiu Zamku Król. na Wawelu. Od 1949 na Politechnice Warsz. (prof. nadzw. 1954); od 1961 na Politechnice Wrocł. (prof. zw. 1969). Jego specjalnością była architectura militaris; zajmował się zwł. problematyką okresu przejściowego, w którym systemy średniow. dostosowywano do broni palnej. Autor monografii wielu obiektów (*Zamek w Malborku*, 1960, wyd. V 1974; *Zamki w Polsce*, 1974).

Bibliografia prac: „Kwart. Architektury i Urbanistyki", t. 24 (opr. J. Zachwatowicz).

L.K.

GUMOWSKI Marian (30 IX 1881 Krościenko nad Dunajcem — 1 XI 1974

Toruń), numizmatyk, sfragistyk, heraldyk, historyk. Studiował historię na UJ, studia uzupełniał w Monachium i we Włoszech; doktorat (1908) i habilitacja (1912) na UJ. Od 1910 kier. Muzeum Czapskich w Krakowie, kustosz Muzeum Nar. tamże; red. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeol." (1909–19). W l. 1919–32 dyr. Muzeum Wielkopol. w Poznaniu, red. „Przegl. Muzealnego" (1921) i „Roczników Muzealnych w Poznaniu" (1921–31). Po II wojnie świat. prof. numizmatyki i historii staroż. na UMK w Toruniu (1946–60). Badacz dziejów pieniądza na ziemiach pol. (*Corpus Nummorum Poloniae*, 1939; monografie mennic w Krakowie, Bydgoszczy i Toruniu), autor pierwszego *Podręcznika numizmatyki polskiej* (1914) i *Bibliografii* tej dyscypliny w Polsce (uzupełnił i wyd. H. Baranowski 1967). Znawca sfragistyki miast pol. (*Najstarsze pieczęcie...*, 1960). Autor wielu rozpraw i przyczynków z zakresu heraldyki (*Początki Orła Białego*, 1931) oraz podręcznika-kompendium *Handbuch der polnischen Heraldik* (Graz 1969).

red.

GUMPLOWICZ Ludwik (8 III 1838 Kraków — 19 VIII 1909 Graz w Austrii), socjolog, teoretyk państwa i prawa, historyk prawa i socjologii. Pochodził ze światłej inteligencji żydowskiej. Studiował na UJ i w Wiedniu; doktoryzował się na UJ (1862) z zakresu prawa cywilnego. Nie mogąc uzyskać habilitacji na UJ, zajął się działalnością wydawniczą i publicyst.; wydawał pismo „Kraj", a po jego bankructwie 1875 opuścił Kraków i wyjechał do Grazu; na tamtejszym uniw. habilitował się (1876), następnie został prof. nadzw. (1882), prof. zw. (1893) i prof. hon. prawa państw. (1908). Współtwórca socjologii i twórca jej systemu opartego na przeświadczeniu, iż zasadniczym czynnikiem wszelkiego rozwoju społ. jest konflikt między grupami ludzkimi; w zakresie nauki o państwie rozwinął tzw. teorię podboju. Autor licznych prac poruszających — oprócz socjologii — historię prawa, socjologii i doktryn polit., kwestię istoty i rozwoju hist. narodu, zagadnienia genezy państwa pol., stosunek historii do socjologii. Wywarł znaczący wpływ na twórczość wielu współczesnych mu uczonych. Problematyki hist. dotyczą przede wszystkim dzieła: *Wola ostatnia w rozwoju dziejowym i umiejętnym* (1864), *Prawodawstwo polskie względem Żydów* (1867), *System socjologii* (1887, w tym *Księga I. Rozwój socjologii*) oraz *Geschichte der Staatstheorien* (1905). Wydał prace hist. swego syna Maksymiliana.

PSB; S. Posner, *Ludwik Gumplowicz*, Warszawa 1911; F. Mirek, *System socjologiczny Ludwika Gumplowicza*, Poznań 1930; J. Maternicki, *Historia w oczach socjologów. Ludwik Gumplowicz i Ludwik Krzywicki*, „Kwart. Hist." 1980 nr 1.

J.R.

GUMPLOWICZ Maksymilian Ernest (21 XII 1864 Kraków — 28 XI 1897 Graz w Austrii), prawnik, historyk wczesnego średniowiecza. Syn Ludwika G., brat Władysława G. Ukończył studia prawnicze w Grazu, po czym studiował historię na Uniw. Lwow. (uczeń K. Liskego i T. Wojciechowskiego). Od 1895 lektor na Uniw. Wileńskim. W badaniach hist. podejmował najtrudniejsze problemy dziejów Polski średniow., jak osoba Galla Anonima (*Bischof Balduin Gallus von Kruszwica, Polens erster lateinischer Chronist*, 1895), obrządek słowiański, sprawa biskupa Stanisława; jego hipotezy nie ostały się w nauce. Podejmował też szersze studia słowianoznawcze, jak *Magiaryzacja Słowian* (1889). Popełnił samobójstwo z powodu nieszczęśliwej miłości do Marii Konopnickiej.

PSB.

H.I.

GUMPLOWICZ Władysław (14 II 1869 Kraków — 10 IX 1942 Warszawa), działacz polit., publicysta, geograf, historyk. Syn Ludwika G., brat Maksymiliana G. Ukończył medycynę w Grazu (nie prowadził praktyki lekarskiej), następnie studiował geografię i nauki społ. w Zurychu (dr filozofii 1911). Czł. PPS, współpracownik „Przedświtu", „Naprzodu", „Gazety Robotn."; od 1906 w PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Od 1923 mieszkał w Warszawie, zajmując się gł. pracą naukową; wykładał w WWP geografię gosp. i antropogeografię; prof. nadzw. 1924, prof. zw. 1937. Wśród jego prac znajdują się też rozprawy hist., np. *Przyczynek do kwestii rolnej w Królestwie Polskim* (1908), *Kwestia polska a socjalizm* (1908), *Obłąkani królowie. Szkice z dziejów państw monarchicznych* (1923; o degeneracji rodów arystokratycznych), ponadto artykuły popularnonauk. w czasopismach. W okresie okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu.

PSB. H.Gór.

GUPIENIEC Anatol (20 XI 1914 Brześć nad Bugiem — 4 I 1985 Łódź), historyk sztuki, numizmatyk. Studiował historię na USB w Wilnie, ukończył historię sztuki na UŁ. W l. 1948–80 organizator i kustosz Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Archeol. i Etnogr. w Łodzi, którego zbiory znacznie poszerzył. Działacz Pol. Tow. Archeol. i Numizmatycznego, popularyzator numizmatyki, red. „Łódzkiego Numizmatyka". W czasopismach nauk. ogłosił wiele prac o skarbach i znaleziskach monet oraz przyczynków z zakresu medalierstwa i falerystyki. S.K.K.

GUROWSKI Adam (10 IX 1805 Rusocice w Kaliskiem — 4 V 1866 Waszyngton), publicysta polit. i historiozoficzny. Pochodził z rodziny z tytułem hrabiowskim. Studiował filozofię na uniw. w Lipsku, Getyndze i Heidelbergu (był m.in. słuchaczem Hegla). Uczestnik sprzysiężenia P. Wysockiego, współinicjator niedoszłego spisku koronacyjnego 1829; w powstaniu listopadowym radykalny działacz Tow. Patriotycznego. Na emigracji we Francji należał początkowo do rzeczników orientacji niepodległościowo-demokr. (współzał. TDP). Przejąwszy się ideami franc. socjalizmu utopijnego, zwł. koncepcjami Saint-Simona, odrzucił ideę niepodległości; 1834 w liście otwartym w „Allgemeine Augsburger Zeitung" potępił powstanie listopadowe i zwrócił się do cara o amnestię dla siebie (uznano go wówczas powszechnie za renegata). W publikowanych pracach (*La verité sur la Russie...*, Paryż 1834; *La civilisation et la Russie*, Petersburg 1840) sformułował jedną z najbardziej skrajnych wersji historiozofii panslawistycznej; uznał Rosję za naród wybrany do socjalist. przekształcenia świata (z racji jej „siły i jedności"), wskazując na specyfikę ros. historii, wolnej od degenerujących wpływów kultury łacińskiej. Polska miała możliwość zjednoczenia wokół siebie Słowiańszczyzny, ale utraciła ją bezpowrotnie w X w. Próbował bez powodzenia uzyskać w Rosji znaczące stanowisko w administracji; powróciwszy na Zachód, osiadł 1849 w USA. Ubiegał się bezskutecznie o katedrę prawa na uniw. Harvarda; z czasem stał się znanym publicystą (m.in. na łamach „New York Tribune"). Wierny swym panslawistycznym koncepcjom (*Le paslavisme, son histoire...*, Florencja 1848) i stanowisku antyniepodległościowemu w sprawie pol. (*Pensée sur l'avenir des Polonais*, Berlin 1841), dał wyraz swemu rozczarowaniu do caratu, uznając go za jarzmo krępujące realizację świat. posłannictwa Rosji; w studium *Russia and Its People* (Londyn 1854, wyd. amer. pt. *Russia as It is*, Nowy Jork 1854) dokonał reinterpretacji ros. historii, zbliżając się do koncepcji

Lelewela; sformułował tezę, że przyszłość republikanizmu w Europie jest uzależniona od narodu ros., ale pod warunkiem przeobrażenia demokr. samej Rosji. Był bezkompromisowym rzecznikiem abolicjonizmu, należał do radykalnego skrzydła republikanów; oskarżał Lincolna o niedołęstwo. Pisał studia o historii niewolnictwa (*Slavery in History*, Nowy Jork 1860) i o stosunkach polit. w USA (*America and Europe*, Nowy Jork 1857), należące dziś do klasyki amer. literatury społ.-polit., przyrównywane współcześnie do studiów A. Tocqueville'a. Archiwum G. znajduje się w Library of Congress w Waszyngtonie. Nazywano go „jednookim Apostatą" (nie widział na jedno oko).

PSB; Z. Gross, *Diabeł Asmodeusz w binoklach*, Katowice 1968; F. Stasik, *Adam Gurowski 1805–1866*, Warszawa 1977.

J.J.

GUSTAW Michał, imię zakonne **Romuald** (5 I 1911 Zbaraż — 14 I 1976 Lublin), historyk Kościoła katol., bibliograf, teolog; bernardyn. Studia teologiczne odbył u bernardynów we Lwowie i na UJK; święcenia kapłańskie przyjął 1936. Przebywał następnie w Krakowie (archiwariusz prowincji zakonu). Po doktoracie (1947) związał się z KUL; tamże uzyskał habilitację (1964). Zasłużony dyr. Bibl. KUL (1950–76). Współzał. (1957) Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w KUL i współred. jego czasopisma (1961–73). Zajmował się historią zakonu bernardynek (*Klasztor i kościół... SS. Bernardynek w Krakowie 1646–1946*, 1947), historiografią Kościoła (*Rozwój pojęcia historii Kościoła od I do XVIII wieku*, 1965), bibliotekoznawstwem, a zwł. bibliografią (*Bibliografia biblijna*, w: *Podręczna encyklopedia biblijna*, t. 1 1961; rkps bibliografii teologii pol.). Red. dzieła *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny* (t. 1–2 1971–72) i autor bibliografii do wszystkich jego biogramów.

Bibliografia prac: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 1971 (opr. J. Styk) oraz w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, Warszawa 1981.

P.P.G.

GWAGNIN, Guagnino, Aleksander (1534 Werona — 1614 Kraków), dziejopis. Pochodził ze zubożałej szlachty włoskiej. Od 1561 służył w wojsku pol., uczestnicząc w wyprawie wołoskiej i wyprawach moskiewskich za Zygmunta Augusta i Stefana Batorego. W 1571 nobilitowany, 1574 otrzymał starostwo filipowskie. Jako rotmistrz dowodził załogą Witebska, walczył pod dowództwem J. K. Chodkiewicza w Inflantach. Pozostawił dzieło *Sarmatiae Europae descriptio* (1578) będące kompilacyjnym opisem geogr.-hist. ziem Polski, Litwy, Prus, Inflant, Moskwy i Tatarii (wypisy i zapożyczenia z prac M. Stryjkowskiego i K. Janickiego), uzupełnionym w następnych wyd. o szczegóły wojny pol.-moskiewskiej. Przekład pol. M. Paszkowskiego pt. *Kronika Sarmacjej europejskiej* (1611) jest wersją uzupełnioną do tegoż roku przez tłumacza. Praca G. zyskała znaczną popularność dzięki licznym wydaniom łac. (Spira 1581, Bazylea 1582, Frankfurt 1584, Lejda 1626, 1627, 1642) oraz tłumaczeniom na języki czeski, niem. i włoski.

PSB; T. Ulewicz, *Sarmacja*, Kraków 1950.

W.T.

H

HADACZEK Karol (24 I 1873 Grabowce na Ukrainie — 19 lub 21 XII 1914 Lwów), archeolog klas. i prahistoryk. Studiował we Lwowie i w Wiedniu (doktorat 1900). Habilitował się na Uniw. Lwow. 1903, tamże prof. nadzw. 1905, prof. zw. 1909 (jego uczniami byli m.in. B. Janusz i W. Antoniewicz). Czł. koresp. AU 1909. Badał stanowiska z młodszej epoki kamienia oraz okresów halsztackiego i rzymskiego na terenie Galicji, w tym cmentarzysko w Gaci pod Przeworskiem, które dało nazwę kulturze przeworskiej. Uczestnik austr. wyprawy archeol. do Egiptu 1911–13. Zwolennik teorii lokującej siedziby Słowian w okresie lateńskim i rzymskim między Bugiem a Uralem. Autor publikacji (1904) na temat złotego skarbu z Michałkowa, który datował na okres halsztacki. Z zakresu archeologii klas. pozostawił *Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker* (Wiedeń 1903). Popełnił samobójstwo.

PSB.

J.S.

HAECKER Emil, wł. **Samuel Haker** (15 VIII 1875 Tarnów — 8 XII 1934 Kraków), polityk, publicysta, historyk. Studiował na UJ; relegowany z uczelni za działalność polityczną. Jeden z przywódców PPSD, red. „Naprzodu" (1894–1914, 1920–34). Autor prac popularyzujących idee socjalist. i ruchy rewolucyjne (*Rewolucja w Galicji*, 1908). Opublikował zarys syntetyczny pt. *Historia socjalizmu w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim*, t. 1: *1846–1882* (1933), oparty na nie znanym uprzednio materiale źródłowym.

PSB.

T.T.

HAHN Wiktor (9 IX 1871 Wiedeń — 2 XI 1959 Warszawa), bibliograf, historyk literatury i teatru. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1895, habilitacja 1907). Od 1917 prof. Uniw. Lwow., od 1921 KUL, od 1946 UW (prof. zw. 1957). Opr. fundamentalną *Bibliografię bibliografii polskich* (1921, wyd. II rozsz. 1956), w której zgromadził ok. 6500 adresów odrębnych bibliografii obejmujących wszystkie dziedziny piśmiennictwa pol.; ponadto autor ok. 60 bibliografii specjalnych, z których najważniejsze obejmują całość twórczości Słowackiego oraz m.in. dzieje recepcji Szekspira w Polsce (1958). Badacz i edytor wielu pisarzy pol. XVI–XIX w., autor prac o teatrze i dramacie, klas. literaturze łac. i literaturze humanist. w Polsce (rozprawy, artykuły i recenzje w czasopismach).

PSB.

J.Ram.

HAIMAN Mieczysław (31 III 1888 Złoczów — 15 I 1949 Chicago), historyk Polonii amer. i stosunków pol.-amer., publicysta, działacz społ. w USA. Zacią-

gnąwszy się w młodości do marynarki austr., odbył wiele podróży po świecie; 1913 osiedlił się w Ameryce Północnej. Dziennikarz w Bostonie i Buffalo, od 1928 w Chicago; 1925 przyjął obywatelstwo amerykańskie. Od ok. 1922 publikował szkice hist. w pol. pismach. Od 1935 kustosz Muzeum i Archiwum przy Zjednoczeniu Polskim Rzymsko-Katol. w Ameryce, przy którym utworzył Pol. Tow. Hist.-Muzealne; zał. (1942) i przewodn. Pol.-Amer. Komisji Hist.; czł. zagr. PAU 1946. Był samoukiem, lecz w pracach swych rzetelnie i bez uproszczeń przedstawiał problematykę osadnictwa pol. w Ameryce; wykorzystywał różnorodne, często nie znane przedtem źródła. Opisywał dzieje pierwszych osadników pol. w USA (*Polish Pioneers of Virginia and Kentucky*, 1937) oraz dzieje Polonii w XIX i XX w. (*Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce 1873–1948*, 1948), wkład Polaków w amer. walki wolnościowe (*Historia udziału Polaków w amerykańskiej wojnie domowej*, 1928; *Poland and the American Revolutionary War*, 1932), stosunki pol.-amer. w XVIII w. (*The Fall of Poland in Contemporary American Opinion*, 1935); wiele uwagi poświęcił postaci T. Kościuszki: *Kościuszko in the American Revolution* (1943) i *Kościuszko, Leader and Exile* (1946). Opublikował przegląd bibliogr. *Polish Scholarship in the United States 1939–47* (1947).

PSB.

M.W.

HALBAN Alfred (22 IX 1865 Kraków — 26 IX 1926 Lwów), historyk prawa średniowiecznego. Ojciec Leona H. Po studiach prawniczych w Krakowie (uczeń m.in. M. Bobrzyńskiego, L. Darguna i U. Heyzmanna) kształcił się w Berlinie i Paryżu; doktoryzował się 1867 na UJ, habilitował się tamże 1889. Prof. historii prawa niem. i historii ustroju Austrii na uniw. w Czerniowcach (1894–1904). Od 1905 do końca życia prof. Uniw. Lwow.; wykładał gł. historię prawa niem., od 1920 historię prawa Europy Zach.; rektor UJK 1919–20. Poseł do Sejmu Krajowego Galicji 1908–14, od 1911 także do parlamentu austr.; po odzyskaniu przez Polskę niepodległości poseł do Sejmu Ustawodawczego 1919–22. Rozgłos uzyskał już dzięki pracy *Studia nad historią własności u ludów germańskich* (1891, wyd. niem. 1894), a świat. sławę przyniosło mu dzieło *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten* (t. 1–3 1899–1907) oraz inne prace poświęcone historii prawa germańskiego i niem., jak np. *Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine* (1896). Był jednym z twórców pol. nauki powszechnej historii państwa i prawa; podjęcie działalności polit. spowodowało ograniczenie jego aktywności naukowej.

PSB.

H.I.

HALBAN Leon (23 IX 1893 Kraków — 3 V 1960 Lublin), historyk prawa kościelnego. Syn Alfreda H. Studiował we Lwowie pod kier. O. Balzera i W. Abrahama; studia uzupełniał w Grenoble i Wiedniu. Po doktoracie (1916) i habilitacji (1926) prof. UJK we Lwowie (od 1932). Po 1945 w Lublinie: kier. katedry historii powsz. państwa i prawa na KUL, od 1950 prof. zw. i kier. katedry historii powsz. państwa i prawa na UMCS. Napisał m.in.: *Powstanie i rozwój zapowiedzi małżeńskich w wiekach średnich* (1925), *Lichwa w nauce i prawie kościelnym do soboru vienneńskiego 1311* (1926), *Supremacja państwa nad Kościołem* (1927); ponadto autor pracy o wymowie antynazistowskiej *Religia w Trzeciej Rzeszy* (1936).

H.W.

HALECKI Oskar (26 V 1891 Wiedeń — 17 IX 1973 Nowy Jork), historyk,

badacz dziejów Polski i Bizancjum. Syn austr. feldmarszałka. Studiował historię na UJ (1913 doktorat, 1916 habilitacja) i w Wiedniu. Doc. UJ 1915–18, prof. UW 1918–39 (prof. zw. 1919). Ekspert delegacji pol. na konferencję pokojową w Paryżu (1918–19); działał w Lidze Narodów, m.in. 1921–24 czł. sekretariatu, 1922–24 sekr. jej Komisji Współpracy Intelektualnej. Działacz katolicki. Czł. PAU (koresp. 1929, czynny 1936), TN Warsz. i innych tow. naukowych. Od 1939 poza krajem, początkowo w Szwajcarii i w Paryżu (zał. Pol. Uniw. Emigr.), od 1940 w USA, gdzie zorganizował Pol. Inst. Nauk. w Nowym Jorku (od 1942 jego dyr., 1953–62 prezes). Po zakończeniu II wojny świat. pozostał na emigracji. Prof. i kier. katedry historii Europy Wsch. w Fordham University w Nowym Jorku (1944–61), wykładał też w Columbia University, na uniw. w Montrealu, w Los Angeles; po przejściu na emeryturę 1961 wykładał na Uniw. Św. Ignacego Loyoli w Rzymie. Badacz dziejów Polski i jej kultury w okresie jagiellońskim; studiował dzieje polit., rozwój stanu szlacheckiego, początki parlamentaryzmu litew. i proces dochodzenia do Unii Lubelskiej, opiewał pol. misję cywilizacyjną na Wschodzie: *Zgoda sandomierska 1570 r., jej geneza i znaczenie w dziejach reformacji polskiej za Zygmunta Augusta* (1915), *Dzieje Unii Jagiellońskiej* (t. 1–2 1919–20) oraz biografia *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe* (Nowy Jork 1991). Jako jeden z pierwszych historyków pol. podjął studia bizantynistyczne (*Un Empereur de Byzance à Rome*, 1930), łącząc je następnie z badaniem dziejów unii kościelnej, opartym na zbiorach archiwów watykańskich (*From Florence to Breast 1439–1596*, Rzym 1958). Zainteresowany zagadnieniami syntezy dziejowej opr. okres jagielloński w: *Historia polityczna Polski* (zbior., t. 2 1923) oraz w: *Polska, jej dzieje i kultura* (zbior., 1927–28); całość dziejów nar. nakreślił kilkakrotnie, m.in. w popularnej syntezie *Historia Polski* (wyd. w języku franc. 1933, kilka przekł. obcojęzycznych; wyd. pol. zaktualizowane Londyn 1956, przedruk krajowy 1992) i w pracy *Tysiąclecie Polski Katolickiej* (1966). W swej koncepcji syntezy dziejowej eksponował rolę katolicyzmu i Kościoła, a także rolę Polski jako przedmurza Zachodu i chrześcijaństwa. Wiele uwagi poświęcił problemowi periodyzacji dziejów; odrzucał dotychczasowe kryteria odnoszące się do Europy i Polski jako zbyt schematyczne, proponując nowe, gł. ideologiczno-cywilizacyjne; wyróżniał w dziejach Europy trzy wielkie okresy: śródziemnomorski, europejski i atlantycki; swą koncepcję periodyzacji wyłożył w referacie na V Międzynar. Kongres Historyków (1923) i w pracy *The Limits and Divisions of European History* (Londyn–Nowy Jork 1950). Jeden z czołowych intelektualistów pol. emigracji; w PRL ostro krytykowany, m.in. przez W. Gomułkę 1968; dzieł jego nie wydawano w Polsce do 1991. Na Zachodzie cieszył się dużym autorytetem nauk.; dr h.c. uniw. w Lyonie (1935), uniw. w Montrealu oraz De Paul University i Fordham University w Nowym Jorku.

Księga ku czci Oskara Haleckiego w 25-lecie jego pracy naukowej, Warszawa 1935; bibliografia prac: „Teki Hist.", Londyn 1958.

M.W.

HALPERN, Heilprin, Jechiel ben Salomon (1660–65 — ok. 1746 Mińsk), historyk żyd.; rabin. Wnuk sławnego rabina S. Lurii. Był rabinem w Głusku, od 1711/12 w Mińsku. Znakomity kabalista i talmudysta, miejsce w historiografii zdobył hebr. dziełem pt. *Seder ha-dorot* (Porządek pokoleń, Karlsruhe 1769, 11 wznow. oraz wyd. popr. przez rabina N. Maskileisona 1878–82). Jest to jedna z pierwszych historycznolit. bibliografii, zawierająca kronikarski wykład historii

powsz. i historii Żydów (od Adama do 1696), alfabetyczny spis uczonych talmudystów oraz rejestr autorów epoki posttalmudycznej i ich dzieł (rodzaj bibliografii hist. w układzie chronol.).

Z.B. i R.Ż.

HAMMER Seweryn (8 I 1883 Horodenka k. Zaleszczyk — 13 I 1955 Kraków), filolog klasyczny. Ukończył studia na UJ, uzupełniał je w Mediolanie, Rzymie i w Monachium; doktoryzował się na UJ 1917. Prof. nadzw. Uniw. Pozn. 1919, prof. zw. 1921; od 1925 związany z UJ. Na pocz. II wojny świat. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen; po powrocie do Krakowa zajmował się tajnym nauczaniem. Czł. PAU (koresp. 1927, czynny 1945), czł. TN Warsz. (1947). Znawca dzieł Tacyta, autor ich współczesnego przekł. (t. 1–4 1938–49); tłumacz *Dziejów* Herodota (1954) i Polibiusza (1957). Autor rozpraw o początkach cesarstwa rzymskiego (m.in. *Oktawian w roli triumwira*, 1938); publikował też szkice z dziejów Bizancjum (m.in. *Michał Psellos jako pedagog*, „Przegl. Klas." 1939). Na zamówienie PAU opr. *Historię filologii klasycznej w Polsce* (1948).

Bibliografia prac: „Eos" 1957–58 z. 2.

L.Krz.

HANDELSMAN Marceli, pseud. **Maciej Romański, Maciej Targowski** i in. (8 VII 1882 Warszawa — 20 III 1945 Dora-Nordhausen w Niemczech), mediewista, historyk dziejów nowoż. i najnowszych. Pochodził ze spolszczonej rodziny żydowskiej. Po ukończeniu prawa na ros. UW (1904 stopień kandydata praw) studiował historię na uniw. w Berlinie, m.in. u K. Breysiga, J. Kohlera i M. Tangla, po wydaleniu 1906 z Berlina za działalność socjalist. studiował w Paryżu, m.in. w École de Chartres i Collège de France (u E. Denisa i G. Monoda) oraz na uniw. w Zurychu (doktorat 1908); kontynuował studia (gł. nad historią nowoż.) m.in. w Rapperswilu, Wiedniu, Londynie. W 1912, po powrocie do kraju, wykładowca TKN w Warszawie; od 1915 związany trwale z UW (1919 prof. zw.); doprowadził do powołania Inst. Hist. UW (1930/31). Dyr. AAD w Warszawie (1918–19); współzał. (1919) i wiceprezes Inst. Badań Narodowościowych; 1918–39 red. (z S. Kętrzyńskim) „Przegl. Historycznego". Czł. PAU (koresp. 1920, czynny 1924). Aktywny w TN Warsz.: kier. Gabinetu Nauk Hist. (1912–39) i Bibl. Centralnej (1914–39), przewodn. Komisji Atlasu Hist. Ziem Pol. (1920–45). Czł. TMH (od 1925 PTH), współzał. Międzynar. Komitetu Hist. i organizator (wraz z T. Manteufflem) Międzynar. Kongresu Nauk Hist. w Warszawie (1933). Czł. akademii i tow. nauk. za granicą, m.in. Société d'Histoire Moderne w Paryżu (czł. zarządu). Związany ideowo z PPS, następnie zwolennik Piłsudskiego; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20; rzeczoznawca delegacji pol. w Mieszanych Komisjach działających w Moskwie w celu rewindykacji dóbr kult. z ZSRR (1922). Potępił proces brzeski i gwałcenie autonomii szkół wyższych; wobec przejawów faszyzacji życia w l. 30-ych zbliżył się do Klubów Demokr. i do SD. W czasie II wojny świat. ukrywał się, był jednak czynny w tajnym nauczaniu, a od 1942 współpracował z Biurem Informacji i Propagandy KG AK. W 1944 wydany w ręce gestapo przez NSZ, zmarł po paromiesięcznym pobycie w obozach koncentracyjnych Gross-Rosen i Dora-Nordhausen. W zakresie mediewistyki H. rozpoczął od studiów prawno-hist., badając stosunek instytucji prawnych do grup społ.: *Kara w najdawniejszym prawie polskim* (1907), *Prawo karne w statutach Kazimierza Wielkiego* (1909); uwieńczeniem tych badań była próba

syntezy *Historia polskiego prawa karnego* (t. 1–2 1908–09). Ze studiów porównawczych nad historią społ. krajów zach. i Polski powstała rozprawa *Z metodyki badań feudalizmu* (1917) dowodząca równoległości podstawowych elementów ustroju feudalnego; do problematyki tej powrócił na V Międzynar. Zjeździe Historyków (1923). W pracy *System narodowo-polityczny Coli di Rienzo* (1918) przedstawił kształtowanie się świadomości nar. w średniowieczu. Jako mediewista stosował szeroką interpretację źródeł i analizę porównawczą; w badaniach źródłoznawczych poważne znaczenie miało jego obszerne studium *Tak zwane praeceptio 614 roku* (1926). H. prowadził dwa seminaria z zakresu średniowiecza, „karolińskie" i „merowińskie", na których wykształcił grupę tak wybitnych uczniów, jak S. Arnold, A. Bachulski, A. Gieysztor, T. Manteuffel, M. Małowist, W. Moszczeńska, M. H. Serejski. Drugi kierunek zainteresowań H. to historia nowożytna. Poczynając od wczesnej pracy *Napoléon et la Pologne* (1909) badał stosunki pol.-franc.; opierając się na szerokiej i różnorodnej bazie źródłowej opublikował rozprawy: *Bignon a sprawa polska po roku 1831* (1912) i *Rezydenci napoleońscy w Warszawie* (1915), wydał też zbiór źródeł *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807–1813* (1914). W pracach tych śledził przeobrażenia ustrojowo-społ., uważając epokę napoleońską za czas wielkich i nowoczesnych zmian (*Francja — Polska 1795–1845*, 1925); problem napoleoński ujmował szerzej niż szkoła Askenazego. Badał ruch idei w XIX w. (m.in. *Ideologia polityczna Towarzystwa Republikanów Polskich 1798–1807*, 1924) oraz źródła i problemy ruchów narodowościowych (*Rozwój narodowości nowoczesnej*, 1924, wyd. II 1973, opr. T. Łepkowski). Proces rozwoju narodowości traktował ewolucyjnie, duże znaczenie przywiązując do takich czynników, jak ludowość, państwowość (choć jej nie przeceniał), więź psychiczna. Przez wiele lat badał życie i działalność ks. A. J. Czartoryskiego, a także dzieje Wielkiej Emigracji. Obok studiów szczegółowych (*Pomiędzy Prusami a Rosją*, 1922; *Mickiewicz w latach 1853–55*, 1933; *Rok 1848 we Włoszech i polityka ks. Adama Czartoryskiego*, 1936) stworzył, już w czasie II wojny świat., gruntowną, choć nie ukończoną biografię *Adam Czartoryski* (t. 1–3 1948–50, wyd. pośmiertne) — studium wybitnej jednostki w dziejach, ujęte w dużym stopniu psychologicznie, we współczesnej historiografii ważne, lecz już nie wystarczające. Prowadził seminarium nowoż., z którego wyszli m.in. H. Jabłoński, S. Kieniewicz, L. Widerszal, J. Woliński, M. Żywczyński. H. był jednym z nielicznych historyków pol., którzy interesowali się prawdziwie teorią i metodologią historii; po zbiorze studiów *Zagadnienia teoretyczne historii* (1919) opr. gruntowny i nowoczesny podręcznik pt. *Historyka. Zasady metodologii i teorii poznania historycznego* (1921, wyd. II 1928), poświęcony gł. heurystyce, metodyce i naukom pomocniczym. W poglądach na teorię historii H. zbliżał się do neopozytywizmu; obok wyjaśniania przyczynowego uznawał też czynnik subiektywno-intuicyjny. Z zakresu historii historiografii napisał m.in. prace *L'historiographie polonaise du XIX-e et XX-e siécle* (1933 z B. Dembińskim i O. Haleckim) i *Historycy* (1937). Był edytorem źródeł: *„Żywot chłopa polskiego na początku XIX wieku" — pamiętniki K. Deczyńskiego...* (1907), *„Pamiętnik" Jana Olrycha Szanieckiego* (1912), *Księga ziemska płońska 1400–1417* (w: *Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie*, t. 1 1920); jako edytor napisał pracę *O metodzie publikowania najdawniejszych ksiąg sądowych polskich* (1916). Red. serii Rozprawy Hist. TN Warsz. (1921–39, 22 tomy), gdzie ogłaszał wiele prac swych uczniów. Ponadto autor studiów publicyst. wydawa-

nych konspiracyjnie podczas okupacji niem. (*Po co toczy się wojna?* 1943; *Między Wschodem a Zachodem*, 1943). Wybór pism *Średniowiecze polskie i powszechne* (1966, opr. A. Gieysztor).

PSB; bibliografia prac (opr. H. Bachulska), w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 25-letniej działalności naukowej prof. M. Handelsmana*, Warszawa 1929; kontynuacja bibliografii (opr. S. K. Kuczyński): „Przegl. Hist." 1959; J. Dutkiewicz, *Marceli Handelsman jako badacz epoki napoleońskiej*, „Przegl. Hist." 1965 nr 4; A. Gieysztor, *Marceli Handelsman*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974; S. Kieniewicz, *Marceli Handelsman*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

HANOW, Hanovius, Michał (12 XII 1695 Samborsko k. Szczecina — 28 IX 1773 Gdańsk), pedagog, przyrodnik, filozof, historyk. Pochodził z pomorskiej rodziny niem. (syn pastora). Studiował w Wittenberdze i Lipsku (doktorat filozofii 1720). Od 1724 w Gdańsku: prof. i bibliotekarz Gimnazjum Akademickiego 1727–71, współzał. Tow. Przyrodników (1743). Autor wielu prac z zakresu medycyny, zoologii, botaniki, meteorologii i teologii; jeden z protagonistów myśli oświeceniowej w Gdańsku. Jako historyk wsławił się wydaniem zbioru źródeł do dziejów Prus *Preussische Sammlung* (t. 1–3 1747–50); autor historii prawa chełmińskiego *Das vollständige Kulmische Recht* (1745).

PSB.

H.L.

HANOWER Natan (? Ostróg na Wołyniu — 14 VII 1683 Węgierski Bród na Morawach), kronikarz Żydów pol.; rabin. Do 1648 mieszkał w Zasławiu na Wołyniu; wyjechał do Niemiec, uciekając przed nadejściem wojsk kozackich. W 1653 wydał w Wenecji napisaną po hebrajsku kronikę *Jawein Mecula* (najpełniejsze tłum. pol. pt. *Bagno głębokie* wyd. M. Bałaban, 1914), zawierającą opis prześladowań Żydów w okresie powstania B. Chmielnickiego; stanowi ona cenne źródło do dziejów obyczajów Żydów w Rzeczypospolitej.

PSB.

H.L.

HARTKNOCH Jan Krzysztof (1644 Jabłonka k. Szczytna — 3 I 1687 Toruń), historyk ustroju. Pochodził z ubogiej luterańskiej rodziny mieszczańskiej. Studiował teologię i filozofię na uniw. w Królewcu, 1672–77 wykładowca tej uczelni, następnie prof. Gimnazjum w Toruniu. Autor dzieła *Respublica polonica duobus libris illustrata* (Jena 1678, wyd. rozsz. Jena 1687), zawierającego opis instytucji polit. Polski na tle jej historii i rozwoju terytorialnego, w którym wysoko ocenił funkcjonowanie ustroju Rzeczypospolitej. W pracy *Alt und neues Preussen* (Frankfurt 1684) przedstawił pochodzenie, wierzenia i obyczaje Prusów oraz dzieje rządów krzyżackich, a w książce *Preussische Kirchen Historie* (Frankfurt 1686) — dzieje reformacji w Prusach, pokazane z pozycji przeciwnika poczynań kontrreformacyjnych. Przygotował też do druku *Chronicon Prussiae* P. Duisburga, omawiając we wstępie dzieje i język dawnych Prusów (Jena 1679).

PSB.

M.Kam.

HARTLEB Kazimierz (6 VII 1886 Zimna Woda k. Lwowa — 21 XI 1951 Toruń), historyk kultury pol. okresu odrodzenia. Studiował historię na Uniw. Lwow. pod kier. L. Finkla, T. Wojciechowskiego i S. Zakrzewskiego (doktorat 1909; habilitacja 1920). Kier. seminarium historii kultury UJK 1920–31, prof. tytularny 1929. Dyr. Muzeum Przemysłu Artyst. we Lwowie 1932–36. Prof. zw.

i organizator wydziału humanist. UMK w Toruniu 1945. Badacz kultury okresu renesansu i reformacji w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem historii książki i drukarstwa. Autor m.in. prac: *Działalność kulturalna biskupa-dyplomaty E. Ciołka* (1929), *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu* (1928).

PSB; bibliografia prac: „Sprawozdania TN w Toruniu" 1948.

A.B.

HAWRANEK Franciszek (9 III 1919 Tychy — 17 IX 1981 Opole), historyk dziejów społ.-polit. Śląska. Studiował w Inst. Pedag. w Katowicach. W czasie II wojny świat. służył w armii niemieckiej. Po wojnie pracował w szkolnictwie na Opolszczyźnie i uzupełniał studia w warsz. Inst. Pedag. i w WSP w Krakowie; doktorat uzyskał na uniw. we Wrocławiu pod kier. K. Popiołka (1964). Od 1970 związany z Inst. Śl. w Opolu; habilitował się 1971 (na Uniw. Wrocł.); prof. nadzw. 1978. Koncentrował się początkowo na badaniach ruchów lewicowych (*Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku w latach 1918–1921*, 1966; *Polska i niemiecka socjaldemokracja na Górnym Śląsku w latach 1890–1914*, 1977), następnie podejmował inne tematy z najnowszych dziejów polit. Śląska. Inicjator i współred. *Encyklopedii powstań śląskich* (1982); współpracownik licznych czasopism, a także PSB i *Śląskiego słownika biograficznego*. Interesował się regionalistyką (dzieje Ziemi Oleskiej) i popularyzacją historii.

„Studia Śl.", seria nowa, 1983 — tom poświęcony H. (tu bibliografia prac).

A.Br.

HECK Roman (8 XI 1924 Leśmierz k. Łęczycy — 19 X 1979 Wrocław), historyk mediewista. Studiował na Uniw. Wrocł. (uczeń K. Maleczyńskiego) i przez całe życie pracował na tej uczelni. Habilitował się 1960, prof. nadzw. 1968, prof. zw. 1978. Czł. PTH, Wrocł. TN oraz Pol.-Czechosłowackiej Komisji Hist. (od 1976 przewodn. pol. sekcji). Badacz późnego średniowiecza i wczesnych czasów nowoż. w Polsce, a szczególnie późnośredniow. wsi oraz dziejów Śląska; współautor *Historii chłopów polskich* (1970) i *Historii chłopów śląskich* (1979). Zajmował się także historią Czech i stosunków pol.-czeskich; napisał prace: *Zjazd głogowski 1462 r.* (1962), *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach 1438–1444* (1962) oraz, z M. Orzechowskim, *Historię Czechosłowacji* (1969). Swe badania źródłoznawcze podsumował w artykule *Główne linie rozwoju średniowiecznego dziejopisarstwa śląskiego* („Studia Źródłoznawcze" 1977). Red. publikacji *Piastowie w dziejach Śląska* (1975) i autor zamieszczonego tam artykułu pt. *Piastowie śląscy a Królestwo Polskie w XIII–XV w.* Współautor *Historii Śląska* (1961).

M.B.

HEDEMANN Otto (29 IV 1887 k. Rzeczycy na Białorusi — 16 V 1937 Wilno), historyk. Syn Polki i duńskiego inż. zatrudnionego przy melioracji Polesia. Studiował na uniw. w Kijowie, relegowany z uczelni za udział w ruchu rewolucyjnym. Nauczyciel w szkole powsz. w Brasławiu od 1922. Autor cennych prac z dziejów Podźwinia: *Historia powiatu brasławskiego* (1930), *Dawne puszcze i wody* (1934), *Dzisna i Druja magdeburskie miasta* (1934), *Szkoły walerianowskie xx. pijarów łużeckich* (1937). Pośmiertnie wydano przygotowaną do druku przez W. Hartmana pracę pt. *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej* (1939).

PSB.

H.W.

HEIDENSTEIN Reinhold (1553 prawdopodobnie Królewiec — 24 XII 1620

Suleczyn na Pomorzu), historyk, prawnik. Pochodził z mieszczańskiej rodziny frankońskiej. Studiował w Królewcu, Wittenberdze, Padwie oraz w Orleanie i Paryżu. Od 1582 zatrudniony w kancelarii Stefana Batorego, dyplomata, ekspert i pełnomocnik do spraw pruskich; 1585 nobilitowany. W 1591 przeszedł z wyznania luterańskiego na katolicyzm. Kontynuował pracę w kancelarii Zygmunta III, przygotowując m.in. projekt reformy prawa ziemskiego w Prusach. Związany politycznie z kanclerzem J. Zamoyskim, pod jego nadzorem i przy jego współudziale tworzył swe prace historyczne. Spisał dzieje wojen pol.-moskiewskich Stefana Batorego 1578–82 — *De bello Moskovitico commentariorum libri sex* (1584, przekł. niem. 1590, ros. 1889, pol. niepełny J. Czubka pt. *Pamiętniki o wojnie moskiewskiej w 6 księgach*, 1894). Gł. dzieło H. to *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII* (wyd. 1672 przez jego syna Jana; przekł. pol. M. Gliszczyńskiego pt. *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do r. 1594*, Petersburg 1857), obejmujące l. 1572–1603, a więc czasy Henryka Walezego, Stefana Batorego i początki panowania Zygmunta III, zawierające wcześniej wyd. księgi o wojnie moskiewskiej. Szczególnie wiele miejsca zajmują w nim trzy kolejne bezkrólewia i walki polit. poprzedzające wybór monarchy. Dzieło, wzorowane na Cezarze, uzasadniało potrzebę silnej władzy król., ze wskazaniem na Stefana Batorego jako na wzór władcy, a na Zamoyskiego jako na ideał męża stanu. H. jest też autorem traktatu parenetycznego *Cancellarius* (1610, wyd. i przekł. pol. A. Kempfiego 1960) oraz napisanej 1606 biografii kanclerza — *De vita Joannis Zamoscii* (wyd. T. Działyński 1861).

PSB; W. Nehring, *O życiu i pismach Reinholda Heidensteina*, Poznań 1862; B. Kocowski, *Heidensteinowie*, w: *Prace historyczne* (zbior.), Lwów 1936.

W.T.

HEJNOSZ Wojciech (3 IV 1895 Budy Łańcuckie — 22 VI 1976 Toruń), historyk prawa polskiego. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował prawo (doktorat 1924) i historię na UJK we Lwowie (uczeń O. Balzera i F. Bujaka); habilitował się 1936. W l. 1921–39 (z przerwą 1925–29, gdy był w sądownictwie) pracował w Archiwum Ziemskim we Lwowie. Sekr. generalny PTH 1937–47. W czasie II wojny świat. w archiwum we Lwowie, czynny w tajnym nauczaniu uniw.; 1944–45 w archiwach w Tyńcu i Krakowie. Od 1945 związany z UMK w Toruniu jako prof. zw. na wydziale prawa, a po jego likwidacji (1951) na wydziale humanist., gdzie przyczynił się do rozwoju specjalizacji archiwalnej; organizator przywróconego 1957 wydziału prawa. Autor prac na temat ustroju społ. ziem ruskich (*„Ius Ruthenicale". Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, 1928) oraz statusu prawnego chłopów Pomorza i Rzeszowszczyzny do końca XVIII w. Edytor źródeł, wydał m.in. *Źródła do dziejów ekonomii malborskiej* (t. 1–5 1959–71).

H.I.

HELCEL Antoni Zygmunt (12 XI 1808 Kraków — 31 III 1870 tamże), historyk prawa, wydawca źródeł, polityk. Pochodził ze spolszczonej niem. rodziny kupiecko-ziemiańskiej. Studiował m.in. na UJ (doktorat obojga praw 1828), a następnie pogłębiał studia na uniw. niem. we Wrocławiu i Berlinie (m.in. u F. K. Savigny'ego). Uczestnik powstania 1831. Majątkowo niezależny, 1832–33 pracował (bez poborów) na stanowisku doc. historii prawa UJ; 1835–36 wyd. i red. „Kwart. Nauk.", w którym usiłował przyswoić pol. środowisku naukowemu osiągnięcia nauki eur., a jednocześnie propagować idee słowianofilskie. Od 1850 prof. prawa na UJ; w odrzuconym przez władze austr. me-

moriale bronił autonomii uczelni oraz swobody nauczania i badań nauk.; 1853 zwolniony w związku z germanizacją uczelni. Od l. 30-ych zaangażowany w życie polit. Wolnego Miasta Krakowa (1837–38 poseł na sejm), następnie Galicji; rzecznik niepodległości Polski, ocenił negatywnie rewolucję krak. 1846 (nazwał ją „parodią powstańczą" w pracy *Briefe eines polnischen Edelmannes an einen deutschen Publicisten...*, Hamburg 1846), formułował program odzyskania niepodległości na drodze legalnej, m.in. poprzez wspólną akcję Słowian; uczestnik zjazdu delegatów ziem pol. we Wrocławiu i Zjazdu Słow. w Pradze 1848. Początkowo umiarkowany liberał, przeszedł po 1848 na pozycje konserwatywne. Poseł do parlamentu austr. 1848 i 1859; czł. austr. Rady Państwa 1862. Czynny w walce o autonomię Galicji (*Memoriał...*, 1865). W 2 poł. l. 60-ych wycofał się z czynnego życia politycznego. Jeden z najwybitniejszych historyków prawa polskiego. Brał udział w przygotowaniu *Kodeksu dyplomatycznego Polski...* (t. 1 1847). Był wydawcą *Starodawnych prawa polskiego pomników* (t. 1–2 1856–70), w których umieścił m.in. swą rozprawę *Historyczny wywód tak zwanego wiślickiego prawodawstwa Kazimierza Wielkiego*, uchodzącą jeszcze długo za mistrzowski wzór analizy źródeł historycznych. Edycja ta, mimo iż nie wolna od pewnych braków, przyniosła H. powszechne uznanie, zapoczątkowując nowy okres w badaniach nad historią prawa polskiego. Pisarstwo hist. H. cechował duży krytycyzm wobec źródeł. Zarówno cechy jego warsztatu nauk., jak i naczelna tendencja jego prac (akcentowanie wewnętrznych czynników słabnięcia Rzeczypospolitej) sprawiły, iż H. zaliczany jest do grona protoplastów krak. szkoły historycznej.

PSB; H. Barycz, *Antoni Zygmunt Helcel i początki katedry historii prawa polskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938; W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska w konserwatyzmie Antoniego Z. Helcla*, Kraków 1986.

A.W.

HELSZTYŃSKI Stanisław (13 IV 1891 Kosów k. Gostynia — 14 IV 1986 Warszawa), historyk i krytyk literatury ang. i pol., publicysta hist., pisarz. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował filologię ang. w Münster i Monachium. Uczestnik I wojny świat. (w wojsku niem., następnie w WP). Po wojnie ukończył studia na uniw. w Poznaniu. Pracował do 1939 jako nauczyciel w gimnazjach, gł. w Warszawie; równocześnie od 1925 asystent na UW. Podczas okupacji niem. 1939–45 brał udział w tajnym nauczaniu. Od 1946 do przejścia na emeryturę 1961 związany z UW: po habilitacji doc. 1947, prof. nadzw. 1951. Obok licznych studiów i esejów poświęconych literaturze ang., gł. W. Shakespeare'owi (3 zbiory, m.in. *Od Szekspira do Joyce'a*, 1939, wyd. II 1948), publikował prace o pisarzach Młodej Polski, zwł. o S. Przybyszewskim (studium monograficzne 1958, edycja *Listów*, t. 1–3 1937–54), oraz szkice o dziejach i tradycjach kult. ziem Polski Zach. (*W piastowskich grodach Pomorza Zachodniego*, 1946). Autor licznych powieści z dziejów Polski (jedna z nich poświęcona Jankowi z Czarnkowa, 1977).

J.J.

HENOCH, Chanoch, ben Abraham (pocz. XVII w. — po 1662), pisarz i historyk żyd.; rabin. Będąc rabinem w Gnieźnie, potem w Poznaniu obserwował prześladowania Żydów związane z „potopem" szwedzkim. W 1655 opuścił Polskę i osiedlił się w Niemczech. Informacje o dziejach Żydów w Polsce, a zwł. o ich losach podczas powstania Chmielnickiego i wojen szwedzkich, cytowane przez późniejszą historiografię żyd., za-

mieścił w dodatku do dzieła Jakuba ben Naftalego z Gniezna pt. *Nachalat Jakow* (Spuścizna Jakuba, 1652) oraz w przedmowie do własnego dzieła homiletycznego *Reszit Bikkurim* (Początek pierwocin, Frankfurt n. Menem 1708).

Z.B. i R.Ż.

HERBST Stanisław (12 VII 1907 Rakvere w Estonii — 24 VI 1973 Warszawa), historyk wojskowości, miast, kultury nowożytnej. Po studiach z zakresu historii i historii sztuki na UW (uczeń m.in. W. Tokarza) i doktoracie (1931 pod kier. O. Haleckiego) pracował m.in. w Min. WRiOP; 1936–39 st. asystent na Politechnice Warsz. (Zakład Architektury Pol. i Historii Sztuki). W czasie okupacji niem. działacz konspiracyjny, czynny w referacie spraw żyd. i w Biurze Informacji i Propagandy KG AK oraz w tajnym nauczaniu na WWP; od 1941 pracował w Bibl. UW (działającej pod nadzorem władz niem.). Po 1945 m.in. bibliotekarz i kustosz Bibl. UW; habilitował się na UW 1946, tamże doc. 1948, prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1961; także prof. WAP w Warszawie (1957–68). Polihistor i erudyta, interesował się szczególnie historią wojen i wojskowości. W dziedzinie tej przeprowadził szerokie badania dotyczące XVI–XVII w.; opublikował m.in. prace: *Wojna moskiewska 1507–08* (1935), *Wojna Inflancka 1600–1602* (1938) — do dziś wartościowa monografia, uwydatniająca znaczenie stosunków gosp. i układu sił międzynar. — oraz syntezę *Wojskowość polska i wojny w okresie 1576–1648*, w: *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864* (zbior., 1965). Dzieje powstania 1794 przedstawił w szeregu szczegółowych rozpraw; napisał m.in. biografię T. Kościuszki (PSB, t. 14 1968), w której wykazał nowatorstwo jego sztuki wojennej. Zajmował się także historią wojsk. XIX–XX w. aż po operacje militarne II wojny światowej. Wielkie zasługi położył jako badacz historii miast, studiując wszechstronnie ich rolę dziejową, architekturę i rozwój przestrzenny: *Twierdza Zamość* (1936, z J. Zachwatowiczem), *Zamość* (1955), *Kształty Warszawy* (1947, z A. Gieysztorem i E. Szwankowskim), *Ulica Marszałkowska* (1949, wyd. II 1978); był wybitnym varsavianistą (red. nacz. „Rocz. Warsz." 1960–72). Zainteresowanie historią miast rozciągał na kulturę mieszczańską, wniósł też wiele do znajomości przemian organizacji cechowej: *Miasta i mieszczaństwo renesansu polskiego* (1954), *Polska kultura mieszczańska przełomu XVI i XVII w.* (1956). Uprawiał także inne dziedziny historii kultury (np. dzieje przemian mentalności, dzieje oświaty) oraz historię sztuki (red. „Biuletynu Historii Sztuki i Kultury" 1937–39). Zajmował się naukami pomocniczymi (*Zarys nauk pomocniczych historii*, 1948, z A. Gieysztorem), szczególnie geografią i kartografią hist. (kier. Zakładu Atlasu Hist. w IH PAN 1953–61); podejmował zagadnienia metodol. (*Historia wojskowa: treść, dzieje, metoda i metodologia*, 1961) oraz próby syntezy (współautor *Historii Polski* opr. w IH PAN (części t. 1 i 2 1958). Z zamiłowania społecznik, czynny w dziedzinie popularyzacji, działacz wielu tow. nauk., przede wszystkim PTH (prezes 1956–73), także Mazowieckiego Ośrodka Badań Nauk. (przewodn. Rady Nauk. 1967–73) i ŻIH (przewodn. Rady Nauk. 1969–73). Prowadził jedno z najliczniejszych seminariów magisterskich i doktorskich w Inst. Hist. UW, wykształcił wielu uczniów (m.in. M. M. Drozdowski, Z. Góralski, B. Hillebrandt, J. Kosim, E. Kozłowski, K. Sobczak, W. Szczygielski, H. Wisner). Wybór pism pt. *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia* (t. 1–2 1978, tu bibliografia prac).

A. Zahorski, *Stanisław Herbst*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

HERBURT Jan (po 1524 Fulsztyn — 16 lub 17 XI 1577 tamże), prawnik, historyk. Ojciec Jana Szczęsnego H. Pochodził z zamożnej szlachty woj. ruskiego. Studiował w Lowanium (Leuven), we Francji i w Niemczech; posiadał gruntowną wiedzę prawniczą. Wielokrotny poseł na sejmy, podkomorzy przemyski 1553, sekr. król., starosta przemyski 1570. Zwolennik tolerancji religijnej. Dyplomata, m.in. poseł króla Stefana Batorego do Szwecji 1576. Opr. systematyczny zbiór prawa pol. *Statuta Regni Poloniae...* (1563), który wydał też po polsku w nieco zmienionej wersji (1570). Autor dzieła hist. będącego przeróbką *De origine...* M. Kromera pt. *Chronica sive historiae Poloniae compendiosa descriptio* (1570), które cieszyło się dużą poczytnością.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2.

E.O.

HERBURT Jan Szczęsny (1567 prawdopodobnie Boniowice k. Dobromila — 31 XII 1616 Dobromil), pisarz polit., wydawca dzieł historycznych. Syn Jana H. Studiował w Krakowie, Ingolstadt oraz Paryżu lub Lejdzie. Wielokrotny poseł na sejmy; dyplomata, uczestnik licznych poselstw, m.in. do Anglii, Rzymu, Turcji. Związany z J. Zamoyskim (do 1599), później regalista; urażony za pominięcie w awansie, wziął udział w rokoszu Zebrzydowskiego i stał się zwolennikiem bezkompromisowej walki z królem. Wzięty do niewoli 1607, skazany na śmierć; 1609 ułaskawiony i uwolniony. Autor licznych paszkwili rokoszańskich. W 1611 zał. w Dobromilu drukarnię, w której własnym nakładem wydawał pol. dzieła hist., jak *Annales* S. Orzechowskiego (1611), *Historia Polonica* Wincentego zw. Kadłubkiem (1612) i *Historia Polonica* J. Długosza (t. 1 1615; druk przerwano na rozkaz Zygmunta III, który pozwawszy H. przed sąd, nakazał zniszczenie całego nakładu).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; L. Szczerbicka, *Jan Szczęsny Herburt*, w: *Ze studiów nad literaturą staropolską* (zbior.), Wrocław 1957.

E.O.

HERBURT-HEYBOWICZ Stanisław, pseud. **I. Snitko** (21 I 1842 Nowogródek — 25 II 1900 Kalisz), badacz kwestii narodowościowej. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po nie ukończonych studiach medycznych pracował od 1872 do końca życia jako urzędnik w Izbie Skarbowej w Kaliszu. Prowadził wieloletnie poszukiwania źródłowe w bibl. i archiwach. W swym gł. dziele *Zarys pojęć o narodzie* (1901; wyd. pośmiertne, pod pseud.) omówił przemiany koncepcji narodu w dziejach myśli eur., rozwijając ideę państwa wielonarodowościowego, w którym wzajemne przenikanie różnych kultur służy rozwojowi i wzbogaceniu każdej z nich.

PSB.

M.J.

HERTZ Amelia (15 X 1879 Warszawa — 1942 tamże), historyk cywilizacji starożytnych, pisarka. Studiowała chemię, matematykę i egiptologię w Heidelbergu i Berlinie (doktorat z filozofii) oraz Paryżu (1913 ukończyła Szkołę Archeol. Louvre'u). W l. 30-ych nauczycielka gimnazjów warsz., następnie doc. WWP w Warszawie. Jako historyk zdobyła uznanie za granicą, publikując rozprawy o staroż. Wschodzie w specjalistycznych czasopismach franc., niem., włoskich, ang. i kanadyjskich. Otrzymała nauk. nagrodę Sorbony za odczytanie nie znanego dotąd papirusu. W Polsce wydała popularną książkę dla młodzieży *Od Wisły do Nilu* (1933, wraz z J. Przeworską); współpracowała z encyklopedią *Świat i Życie* oraz dodatkiem lit. „Kuriera Pol."; pisała nowele i dramaty. Aresztowana 1941, zginęła na Pawiaku.

PSB.

Z.B. i R.Ż.

HEYZMANN Udalryk (4 VII 1835 Husiatyn — 1 I 1918 Brandstatt w Dolnej Austrii), historyk prawa kanonicznego, edytor źródeł. Po ukończeniu studiów prawniczych we Lwowie (doktorat 1858) habilitował się tam z prawa kanonicznego 1860. Od tegoż roku związany z UJ jako prof. nadzw., prof. zw. 1863; rektor 1883/84. Z powodu choroby wyjechał 1886 do Austrii i zaprzestał działalności naukowej. Czł. AU 1873, skreślony 1890. Pozostawił poważny dorobek nauk., gł. z zakresu prawa kanonicznego i jego historii, m.in. *Rechtshistorischer Beitrag zum Studium der kirchlichen Coelibatsgesetzgebung* (1859). Jako pierwszy opr. krak. *Kodeks Baltazara Behema*, ważne źródło do dziejów prawa miejskiego (*Balthasaris Behem codex picturatus anno 1505 continens privilegia et plebiscita urbis Cracoviae*, 1865). Wydawał również pol. średniow. statuty synodalne.

PSB.

H.I.

HILCHEN Henryk (30 VII 1881 Warszawa — 20 VIII 1956 tamże), historyk; ksiądz. Studia politechniczne rozpoczął w Warszawie, ukończył we Lwowie (inż. chemik); studia polit.-ekon. ukończył na uniw. we Fryburgu (doktorat). W 1912 przyjął święcenia kapłańskie. Duszpasterz, działał także w Stow. Robotników Chrześc.; 1931–45 proboszcz w Warszawie. Podczas okupacji niem. m.in. więziony jako zakładnik na Pawiaku; przed powstaniem warsz. ukrył w swym kościele część staropol. akt AGAD (dzięki czemu ocalały). Po wojnie m.in. proboszcz w Słupsku. Autor prac: *Uniwersytet we Fryburgu szwajcarskim* (1909), *Historia drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej... Przyczynek do historii kolejnictwa w Królestwie Polskim* (1912).

PSB.

H.W.

HIRSCHBERG Aleksander (15 XII 1847 Lwów — 27 VII 1907 tamże), bibliotekarz, historyk, działacz polit. i oświatowy. Wywodził się z rodziny urzędniczej pochodzenia niemieckiego. Ukończył studia hist. na Uniw. Lwow. (doktorat 1872). Przez kilka lat uczył historii w szkole; od 1871 do śmierci związany z Bibl. Zakładu Nar. im. Ossolińskich (doszedł do stopnia kustosza). W 1875 habilitował się i jako doc. prywatny wykładał na Uniw. Lwow. dzieje Polski XV–XVIII w.; od 1903 prof. tytularny. Czł. koresp. AU (1903); współzał. Tow. Szkoły Lud. (1881) i jego prezes (1882–1901). W 1887 jako przedstawiciel Galicji współtworzył w Szwajcarii Ligę Pol. i Skarb Narodowy. Jego dorobek nauk. obejmuje monografie i przyczynki dotyczące dziejów pol. na przeł. XVI i XVII w. (*Dymitr Samozwaniec*, 1898; *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII*, 1901; *Maryna Mniszchówna*, 1906). Jego prace oparte są na sumiennej kwerendzie źródłowej, prowadzonej m.in. 1875–1902 w trakcie podróży nauk. do Włoch, Niemiec, Turcji, Rosji, Grecji, Hiszpanii i Szwecji; ich plonem były też publikowane informacje o nowo odkrytych polonicach. Interesował się historią dyplomacji pol. XVI w. (*O dyplomacji polskiej za Zygmunta I*, 1880; *Przymierze z Francją w roku 1524*, 1882). Wydał m.in. *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego w 1830–31* (1882), opatrzony bibliografią powstania listopadowego (opr. wraz ze współpracownikami).

PSB.

A.Sz.

HIRSZHORN Samuel (1876 Słonim — 28 VIII 1942 Warszawa), żyd. publicysta i działacz polit., historyk Żydów pol. w dobie porozbiorowej. Ukończył szkołę handlową w Warszawie. Red. prasy żyd. w języku pol. (m.in. „Nasz Kurier", „Nasz Dziennik" i „Nasz

Przegl."). Z ramienia tzw. folkistów poseł na Sejm Ustawodawczy 1919–22. Współautor m.in. syntezy *Żydzi w Polsce Odrodzonej* (1932–33), autor zarysu *Di geszichte fun di Jidn in Pojln fun dem firjerikn sejm...* (Dzieje Żydów w Polsce od Sejmu Czteroletniego..., jid. 1923). Popełnił samobójstwo w getcie warszawskim.

PSB. Z.B. i R.Ż.

HLEB-KOSZAŃSKA Helena (13 VI 1903 Borysówka k. Kurska — 16 IV 1983 Henryków k. Warszawy), bibliograf i historyk. Studiowała filologię pol. na USB w Wilnie (doktorat pod kier. S. Pigonia 1929). W l. 1928–39 pracowała w Bibl. Uniw. w Wilnie, gdzie od 1936 kierowała Ośrodkiem Dokumentacji im. J. Lelewela. Po II wojnie świat. była kustoszem Państw. Inst. Książki w Łodzi 1947–49; od 1949 w Bibl. Nar.: dyr. Inst. Bibliogr. od 1953, zast. dyr. Bibl. Nar. od 1957; wykładowca nauk pomocniczych historii oraz bibliografii na UW (doc. 1955). Napisała m.in.: *„Letters literary and political on Poland" Krystyna Lacha-Szyrmy* (1932), *Józef Piłsudski na Syberii w świetle współczesnych jego listów 1887–1889* (1936). W zakresie lelewelianów opr. wraz z M. Kotwiczówną *Bibliografię utworów Joachima Lelewela* (1952) oraz opublikowała kilka źródłowych przyczynków, m.in. *Losy nieznanego prospektu Joachima Lelewela do jego „Géographie du moyen âge"* (w: *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*, 1961) oraz *Warszawski dom i mieszkanie Joachima Lelewela* („Roczniki Bibl." 1972).

Bibliografia prac (opr. W. Szolginiowa) w: *Z problemów bibliografii...*, Warszawa 1970 i „Przegl. Bibl." 1983 z. 4. H.W.

HNIŁKO Antoni (8 VI 1885 Krzeszowice — 1945 Kraków), historyk wojskowości, muzeolog, archiwista, numizmatyk. Studiował prawo i nauki humanist. na UJ; pracował równocześnie jako sekr. Muzeum Czapskich w Krakowie. Rozwijał zainteresowania numizmatyczne, zwł. w zakresie monet pol. XVII w. W czasie I wojny świat. służył w Legionach Pol., po wojnie w WP. Pracował w Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawniczym; przejściowo (1922–23) zast. dyr. Muzeum Wojska Pol.; 1924–33 kustosz w Centralnym Archiwum Wojskowym. Badał dzieje wojskowości pol., gł. XVII w.; ważniejsze prace: *Tytus Liwiusz Boratyni* (1922), *Wojna polsko-moskiewska w r. 1660* (1922), *Wyprawa cudnowska w r. 1660* (1931) oraz artykuły w nauk. czasopismach numizmatycznych i wojskowych. W czasie okupacji niem. czł. ZWZ-AK (awansowany na płk); po wojnie aresztowany za działalność podziemną, zmarł w więzieniu.

PSB. S.K.K.

HOESICK Ferdynand (16 X 1867 Warszawa — 12 IV 1941 tamże), publicysta, wydawca, historyk biografista. Po studiach w Rydze, Heidelbergu, Krakowie i Paryżu zajmował się w Warszawie (od 1891) pracami lit. i hist.; 1900–13 kierował firmą wydawniczą ojca, Ferdynanda Wilhelma H., był współwydawcą (1922–39) i współred. (od 1924) „Kuriera Warszawskiego". Oprócz wielu utworów lit. i artykułów pisał monografie biogr., m.in.: *Życie Juliusza Słowackiego na tle współczesnej epoki* (t. 1–3 1896–97), *Miłość w życiu Zygmunta Krasińskiego* (t. 1–2 1899), *Chopin. Życie i twórczość* (t. 1–3 1910–11); są to ujęcia psychologiczne w typie późniejszej vie romancée. Autor zarysu hist. *Tatry i Zakopane* (t. 1–4 1920–31) oraz pracy *Ze wspomnień o cenzurze rosyjskiej w Warszawie* (1929). Cennym źródłem są jego wspomnienia *Dom rodzicielski* (t. 1–4

1935; wyd. skrócone pt. *Powieść mojego życia*, t. 1–2 1959).
PSB.

H.Gór.

HOFFMAN Jakub (19 III 1896 Kołomyja na Podolu — 27 XII 1964 Londyn), historyk samouk, badacz starożytności i średniowiecza Wołynia. Żołnierz I Brygady Legionów, uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Nauczyciel w Równem Wołyńskim do 1939. Zał. (1930) i red. do 1939 „Rocz. Wołyńskiego", prezes Wołyńskiego TPN. Poseł na sejm 1935–38. Podczas II wojny świat. działał w konspiracji (ZWZ) na terenie zajętym przez ZSRR; zesłany 1940 i więziony w obwodzie Gorkij. Zwolniony na pocz. 1942, przeszedł wraz z Armią Pol. gen. W. Andersa na Środkowy Wschód. Przebywając od 1950 w Anglii uczestniczył w pol. życiu nauk. w Londynie; ogłaszał studia z dziejów Wołynia, gł. artykuły w „Tekach Hist.", „Rocz. TPN na Obczyźnie" i „Niepodległości"; uczestniczył w pracach Inst. J. Piłsudskiego.

K.Ś.

HOFFMAN Karol Boromeusz (1798 Wieruchów k. Warszawy — 6 VII 1875 Blasewitz k. Drezna), historyk Polski, prawnik, pisarz polityczny. Mąż pisarki Klementyny z Tańskich Hoffmanowej. Po ukończeniu prawa na UW pracował w sądownictwie; wydalony 1822 ze służby publicznej (za patriotyczną działalność studencką w organizacji Panta Koina), powrócił do niej 1828: był radcą Prokuratorii Generalnej, radcą prawnym Banku Pol., od ok. 1830 jednym z jego dyrektorów. Współzał. (m.in. wraz z R. Hube) pisma prawniczego „Themis Polska" (1828–30). Podczas powstania listopadowego wyjechał 1831 z misją rządową do Frankfurtu nad Menem; po upadku powstania pozostał na emigracji w Dreźnie (1831–32, skarbnik Komitetu Pol.), w Paryżu (1832–48) i ponownie w Dreźnie. W Paryżu związany z obozem A. J. Czartoryskiego, prowadził działalność polit.; był jednym z najczynniejszych publicystów Hôtel Lambert, m.in. w głośnej broszurze *Cztery powstania* (Paryż 1837) wypowiedział się przeciw łączeniu akcji niepodległościowej z walką o przekształcenie stosunków społ. (polemizował z tym ostro J. Lelewel). W Dreźnie po 1848 zajmował się prawie wyłącznie działalnością nauk.; dopiero po wojnie krymskiej wrócił do polityki, m.in. zakładając 1861 pismo „Echo der Zeit" dla propagowania w Niemczech idei wskrzeszenia Polski. Czł. TN Krak. 1867, czł. koresp. AU 1873. Pierwsze prace hist. H. dotyczyły dziejów współczesnych, np. wydał bezimiennie *Rzut oka na stan polityczny Królestwa Polskiego pod panowaniem rosyjskim* (1831). We Francji wydał *Vademecum polskie* (1839) zawierające m.in., cenny zbiór materiałów o Wielkiej Emigracji; współredagował (1837–39) „Kronikę Emigracji Polskiej". Stopniowo rozszerzał zainteresowania nauk. na dawną Rzeczpospolitą; w *Vademecum* pomieścił najlepszą przed studiami A. Pawińskiego pracę *O zarządzie skarbu w dawnej Polsce*; pod koniec życia opublikował kilka poważnych ujęć syntetycznych, jak *Obraz rządu i prawodawstwa dawnej Polski* („Przegl. Pozn." 1847–49) i *Historia reform politycznych w dawnej Polsce* (1867, wznow. w serii Klasycy Historiografii 1988) oraz monografię *Przyczyny podziału monarchii polskiej w XII wieku po Bolesławie Krzywoustym* (1872). Przeciwstawiał się nurtom romant., głoszącym całkowitą odrębność rozwoju Polski, i republ.-demokr. kierunkowi Lelewela. Specyfiki dziejów Polski poszukiwał w niedorozwoju miast i słabości władzy król.; stał się prekursorem obu pol. szkół hist. 2 poł. XIX w.: warsz. i krakowskiej. Przed śmiercią przekazał TN Krak. swe zbiory pism emigr. (tzw. Teki H.), a w testa-

mencie zapisał AU swą bibl. i zbiory rękopisów.

PSB; M. H. Serejski, *Studia nad historiografią Polski*, cz.1: *K. B. Hoffman*, Łódź 1953 (tu bibliografia prac); A.Wierzbicki, *Karol Boromeusz Hoffman. Przyczynek do genezy szkół historycznych w Polsce drugiej połowy XIX w.*,w: K.B.Hoffman, *Historia reform politycznych...*, Warszawa 1988.

H.I.

HOFFMANN Jan Daniel (28 XII 1701 Toruń — 19 VII 1766 Elbląg), historyk Polski i Prus, pedagog. Studiował na uniw. niemieckich. Od 1726 nauczyciel prywatny w Toruniu i prof. gimnazjum toruńskiego, od 1746 gimnazjum elbląskiego (uczył filozofii, retoryki, języka pol. i historii). Autor szkiców hist. dotyczących Prus Król. (większość ogłaszał w „Thornische Wöchentliche Nachrichten..."), rozprawy *De originibus linguae Polonicae* (1730), fundamentalnego dzieła o historii drukarstwa *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae* (1740) oraz bibliografii słynnego kolokwium toruńskiego 1645 *Synopsis historico-literaria colloqui charitativi Thoruniensis...* (1744).

PSB.

J.Jas.

HOŁUBOWICZ Włodzimierz (20 VI 1908 Jekatierynodar w Rosji — 7 IV 1962 Sztokholm), archeolog. Studiował na USB w Wilnie; od 1932 pracował w Muzeum Archeol. tegoż uniwersytetu. Po zajęciu Wilna 1939 przez Litwę, następnie przez ZSRR pracował nadal jako archeolog (uczestniczył w badaniach wykopaliskowych na Górze Zamkowej); po zakończeniu wojny zajmował się wykopaliskami w Mińsku i Grodnie (na zlecenie Akad. Białoruskiej SRR). Od 1946 pracownik UMK w Toruniu (doktorat 1948), od 1951 na Uniw. Wrocł., od 1954 również kier. Zakładu Archeologii Śląska IHKM PAN. Propagował (m.in. jako red. nacz. „Dawnej Kultury") marksist. metodologię i problematykę w badaniach naukowych. Prowadził prace wykopaliskowe na Ślęży (1949), w Niemczy (1951), kierował też wykopaliskami na Ostrówku w Opolu. Znawca garncarstwa (*Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, 1950); zajmował się też metodyką wykopalisk (*Studia nad metodami badań warstw kulturowych w prehistorii polskiej*, 1948).

J.S.

HOPPE, Hopp, Hopius, Israel (8 VI 1601 Elbląg — 22 VI 1679 tamże), historyk, burmistrz Elbląga. Pochodził z bogatej rodziny mieszczańskiej (jego ojciec był również burmistrzem). Studiował m.in. historię w Rostoku i Gryfii. Przez wiele lat piastował w Elblągu ważne stanowiska i urzędy miejskie, brał udział w życiu polit. Prus Królewskich. Nobilitowany 1637 przez króla Władysława IV, był m.in. delegatem na sejmy Rzeczypospolitej (1637–41). Pozostawił w rkpsie kronikę elbląską, którą rozszerzył o dzieje polit. Prus w czasie pierwszej wojny pol.-szwedzkiej (wyd. M. Toeppen pt. *Israel Hoppe's Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen...*, Lipsk 1887), ponadto prace nie zachowane: podręcznik sztuki fortyfikacyjnej, wypisy źródłowe do dziejów komuny elbląskiej oraz opis uroczystości obchodzonych w Elblągu 1636–71.

PSB.

J.Jas.

HOSZOWSKI Konstanty (5 IV 1805 Kamionka Wołoska k. Żółkwi — 25 VIII 1884 prawdopodobnie Chełm k. Krakowa), prawnik, historyk. Studiował na UJ (doktorat praw 1828). Pracował w sądownictwie; od 1842 prezes Sądu Wyższego w Krakowie; senator (1844).

Przeciwnik powstania 1846, czł. antyrewol. Komitetu Bezpieczeństwa. Jako historyk zajmował się biografistyką, numizmatyką oraz dziejami Krakowa. Napisał m.in. *Żywot Andrzeja Zawiszy Trzebickiego...* (1861), *Żywot Jana Muskaty...* (1866), *Rozbiór krytyczny biografów Erazma Ciołka...* (1875). Czł. czynny TN Krak. (1857), czł. nadzw. AU (1873).

PSB. K.Sz.

HOSZOWSKI Stanisław (19 X 1904 Kozłów k. Kamionki Strumiłowej — 21 I 1987 Warszawa), historyk dziejów gospodarczych. Studiował na UJK we Lwowie; tamże rozpoczął pracę nauk. pod kier. F. Bujaka (doktorat 1929, habilitacja 1935). Po 1945 związany z UMK w Toruniu: prof. nadzw. 1946, prof. zw. 1957. Od 1958 do przejścia na emeryturę 1975 prof. historii gosp. w WSE (obecnie Akad. Ekon.) w Krakowie; dr h.c. tej uczelni (1983). Zajmował się przede wszystkim historią stosunków rynkowych w Polsce XVI–XVIII w. ze szczególnym uwzględnieniem badań cen (*Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, 1928; *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, 1934); opr. syntetyczne ujęcie tzw. rewolucji cen w Polsce i w środkowej Europie (*The Revolution of Prices in Poland in the 16th and 17th Centuries*, „Acta Poloniae Historica" 1959; *Rewolucja cen w środkowej Europie w XVI i XVII w.*, „Kwart. Hist." 1961 nr 2). Drugą dziedziną jego zainteresowań była historia Pomorza, zwł. dzieje Prus Król. w dobie nowoż., dzieje handlu zbożowego w Toruniu, eksportu wiślanego oraz roli gosp. Gdańska. Autor wzorowych wydawnictw źródłowych dotyczących Prus Król.: *Lustracja województwa malborskiego i chełmińskiego 1565* (1961), *Lustracja województwa pomorskiego 1565* (1961), *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1570* (1962), *Lustracja województw Prus Królewskich 1624...* (1967). Specjalista w zakresie demografii historycznej. J.B.

HRYNIEWIECKI Bolesław (20 II 1875 Międzyrzec Lubelski — 13 II 1963 Brwinów k. Warszawy), botanik i historyk botaniki. W 1894 usunięty z ros. UW za udział w patriotycznej manifestacji, uwięziony i wywieziony w głąb Rosji; studia ukończył na uniw. w Dorpacie. W l. 1914–19 prof. uniw. w Odessie; w l. międzywojennych prof. systematyki i geografii roślin na UW oraz dyr. Ogrodu Botanicznego. Czł. PAU i PAN oraz TN Warsz.; prezes Pol. Tow. Botanicznego. Oprócz prac biologicznych ogłaszał publikacje dotyczące historii swojej dziedziny badań, np. *Zarys dziejów botaniki* (1949). H.W.

HUBE Romuald (7 II 1803 Warszawa — 9 VIII 1890 tamże), prawnik, historyk prawa pol., prawa rzymskiego i praw słow.; urzędnik Król. Polskiego. Ukończył studia prawnicze na UW, kontynuował naukę w Berlinie (m.in. u Hegla); uzyskał 1829 doktorat jako drugi z doktorów prawa UW. Lektor UW 1825, prof. zw. historii prawa oraz prawa karnego 1829. Współzał. (m.in. wspólnie z K. B. Hoffmanem) i red. „Themis Polskiej" (1828–30). Wiosną 1831 wrócił do powstańczej Warszawy z zagr. wyjazdu nauk.; powołany na referendarza stanu, zbliżył się do obozu konserwatywnego. Po powstaniu przebywał krótko na emigracji w Prusach; powróciwszy do Warszawy utrzymał się w służbie carskiej. W l. 1833–61 w Petersburgu: czł. (od 1856 prezes) Komisji Kodyfikacyjnej dla Król. Pol., autor ros. kodeksu karnego 1845 i kodeksu karnego Król. Pol. 1847; prof. 1841–45 pol. prawa karnego i administr. na Uniw. Petersburskim. W hierarchii służbowej

ros. osiągnął wysoki szczebel „rzeczywistego tajnego radcy". Po likwidacji Komisji Kodyfikacyjnej wrócił do Warszawy; 1861–62 gł. dyr. w Komisji Rządowej WRiOP; czł. Rady Stanu Królestwa. Przeszedłszy 1867 na emeryturę, zajął się wyłącznie pracą naukową. Podejmował badania w różnych dziedzinach prawoznawstwa. Pierwsze prace poświęcił prawu rzymskiemu (*De furtis doctrinam. Ex iure Romano...*, 1828; edycje źródeł dla celów dydaktycznych). Do historii prawa powrócił po 1861, wcześniej zbierając obfitą dokumentację. Ogłosił *Studia nad kodeksem karnym 1818 roku* (1863), dotyczące kodeksu wówczas już nie obowiązującego, zastąpionego przez kodeks jego własnego projektu; była to jedna z pierwszych pol. prac nauk. z najnowszej historii prawa. Następnie wydał „trylogię" średniow. prawa pol.: *Prawo polskie w wieku trzynastym* (1874), *Prawo polskie w 14-ym wieku. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego* (1881), *Prawo polskie w 14 w. Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa ku schyłkowi 14 w.* (1886). Podjął również szerokie studia nad historią praw słowiańskich. Z tej dziedziny zdążył wydać dzieło *Historia praw karnych słowiańskich. Historia prawa karnego ruskiego* (t. 1 cz. 1–2 1870–72) — część zamierzonej syntezy. Dzieła H. odznaczały się bogatym udokumentowaniem. Stosował w nich metodę ściśle opisową, rejestrując i porządkując fakty na podstawie źródeł nie tylko normatywnych, ale i praktyki sądowej. Wydał również najstarsze statuty synodalne gnieźn. (1856). Jego uczniami byli K. Dunin i S. Łaguna. H. pod koniec życia uznany był za najwybitniejszego z żyjących wówczas pol. historyków prawa.

PSB; K. Dunin, *Romuald Hube (1803–1890). Studium biograficzno-bibliograficzne*, Warszawa 1904 (także w: R. Hube, *Pisma*, t. 1, Warszawa 1905).

H.I.

HUBERBAND Szymon (1909 lub 1912 Chęciny k. Kielc — VIII 1942 Treblinka), historyk żyd.; rabin. Swymi pracami hist. zwrócił uwagę M. Bałabana i I. Schippera, którzy zachęcali go do dalszych studiów i badań historycznych. W getcie warsz. jeden z najaktywniejszych współpracowników Archiwum Getta. Opisywał życie rel. Żydów w czasie okupacji niem., dzieje zburzonych bóżnic i innych zabytków; opr., wg wskazówek E. Ringelbluma, szkice z dziejów Żydów w Polsce na podstawie responsów rabinicznych (w większości zaginęły). Zamordowany w hitl. obozie zagłady. Jego spuścizna znajduje się w Archiwum ŻIH; była publikowana m.in. w książce *Kiddusz Ha-Szem. Jewish Religious and Cultural Life in Poland during the Holocaust* (Nowy Jork 1987).

PSB.

Z.B. i R.Ż.

HUBERT Leopold (1832 Warszawa — 6 XI 1884 tamże), archiwista, historyk. Od 1852 zatrudniony w Warsz. Archiwum Gł., gdzie opracowywał system kwerendy archiwalnej źródeł przeznaczonych do publikacji; wydał *Pamiętniki historyczne* (t. 1–2 1861) zawierające źródła z Metryki Kor. XVI–XVIII w. Autor artykułów hist. zamieszczanych w „Bibl. Warsz." i *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda. Za udział w powstaniu styczniowym zesłany na Syberię. Po powrocie pracował 1868–70 w Bibl. Ordynacji Zamoyskich.

PSB.

K.Sz.

HUBERT Witold Jan (24 VI 1889 Warszawa — po 1939 ZSRR), historyk wojskowości. Ukończył wydział budowy okrętów politechniki w Petersburgu (1917). Oficer ros. marynarki wojennej; 1918–28 w WP, później w dep. morskim Min. Przemysłu i Handlu. Zajmował się

też pracą nauk.; opublikował kilkadziesiąt artykułów i książek hist. dotyczących marynistyki wojsk., np. *Bitwa pod Oliwą* (1929), *Historia wojen morskich* (1935), *Wojny bałtyckie* (1938). W 1939 zmobilizowany, ujęty przez wojsko radz. we Lwowie; zmarł prawdopodobnie w więzieniu.

PSB.

Z.W.

HUBICKI Włodzimierz (31 I 1914 Borysław — 11 VII 1977 Lublin), chemik i historyk chemii. Studiował na UJ, tamże rozpoczął pracę 1938; podczas okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu. Doktorat z chemii uzyskał na tajnym UJ 1943, habilitował się 1949. Od 1947 związany z UMCS w Lublinie, prof. zw. 1960. Współpracownik Zakładu Historii Nauki PAN 1952–60, zajmował się zwł. okresem odrodzenia, alchemią i początkami chemii. Biograf pol. alchemików (M. Sędziwoja i A. Zuchty) oraz chemików (F. Scheidta i M. Skłodowskiej-Curie). Autor pracy *Z dziejów chemii i alchemii* (wyd. pośmiertne 1991; tu bibliografia prac).

F.W.S.

HULEWICZ Jan (19 V 1907 Lwów — 7 X 1980 Kraków), historyk oświaty i nauki. Studiował we Lwowie pod kier. W. Bruchnalskiego i S. Łempickiego (doktorat 1930) oraz w Krakowie pod kier. S. Kota (habilitacja 1939). Pracował jako nauczyciel, następnie kier. Centralnej Bibl. Pedag. w Krakowie. Opublikował w tym czasie prace: *Udział Galicji w walce o szkołę polską 1899–1914* (1934), *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX* (1939). Studia pod kier. S. Kota zaowocowały nie tylko osobistą przyjaźnią, lecz także sympatią polit. do SL. Wiosną 1940 przedostał się do Francji, gdzie pracował w urzędzie emigracyjnym w Angers; od lipca 1940 jako kier. Funduszu Kultury Nar. organizował pomoc materialną dla środowisk inteligencji twórczej w kraju. W 1945 wydał (pod pseud. Adam Ordęga) wraz z T. Terleckim obszerne zestawienie biografii twórców kultury pol., którzy zginęli bądź zmarli w czasie wojny: *Straty kultury polskiej 1939–1944* (t. 1–2, Glasgow 1945). Po powrocie do kraju związał się z UJ: od 1946 prof. nadzw. najnowszej historii oświaty i szkolnictwa, prof. zw. 1959. Autor monografii *Akademia Umiejętności w Krakowie 1873–1918. Zarys dziejów* (1958). Red. serii Bibl. Nar. od 1947, współred. „Przegl. Hist.-Oświatowego".

Bibliografia prac za l. 1929–75 (opr. H. Zaleska) w: *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, Wrocław 1977.

H.W.

HUPERT Witold (24 X 1871 Złoczów — po 1939), historyk wojskowości; pułkownik. Studiował na Akad. Handlowej we Lwowie. Od 1890 oficer armii austr., od 1918 w WP. Brał udział w powstaniach śląskich i w wojnie pol.-radz. 1919–20, następnie pracował w Min. Spraw Wojsk. (do 1923). Autor wielu prac hist.; ważniejsze z nich to: *Historia wojenna polska w zarysie* (1–2 1921), *Podstawowe pojęcia historii wojennej* (1921), *Wojny XIX wieku...* (1923), *Operacje wojny światowej...* (1925), *Zajęcie Małopolski i Wołynia w roku 1919* (1928), *Walki o Lwów od listopada 1918 do 1 maja 1919 r.* (1933).

Z.W.

HUPKA Stanisław (27 III 1880 Zbydniów — 12 VIII 1919 Mała k. Ropczyc), ekonomista, historyk dziejów gospodarczych. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował w Szwajcarii (dr nauk rolniczych). Reprezentant szkoły ekon. konserwatywno-ziemiańskiej. Zajmował się gł. dziejami wsi; jego najważniejsza praca to *Über die Entwicklung*

der westgalizischen Dorfzustände in der 2. Hälfte des 19 Jahrhunderts (1910), przedstawiająca zmiany stanu gospodarstw chłopskich w kilkunastu wsiach galic. (krytykowana przez F. Bujaka); ponadto napisał m.in. *W sprawie rozróżniania krain rolniczo-geograficznych w zachodniej Galicji* (1918). Twórca Fundacji im. W. i A. Hupków dla popierania badań gosp. i wydawnictw nauk. z tego zakresu. Zbierał materiały do pracy o dziejach techniki rolniczej i budownictwa wiejskiego.

PSB.

R.S.

HUSARSKI Wacław (20 XI 1883 Warszawa — 27 I 1951 Sokołowsko k. Wałbrzycha), historyk sztuki, krytyk artyst., malarz. Studiował w Paryżu malarstwo i nauki społeczne. W l. 1924–35 red. „Tyg. Ilustr.", recenzent artyst. „Wiadomości Lit." i innych czasopism; 1932 habilitował się w zakresie historii sztuki na WWP w Warszawie. Prof. UŁ 1945–49. Zajmował się problematyką stylu w XIX w. (*Le style romantique*, Paryż 1931) oraz sztuką pol., gł. nowoż. i nowoczesną, ukazując jej wkład do sztuki eur.; publikował prace popularnonaukowe.

PSB.

M.Z.

HUSSARZEWSKI Tomasz (13 XII 1732 Warszawa — 13 XII 1807 Wilno), teolog, historyk; ksiądz misjonarz (od 1756). Po wstąpieniu do zakonu wykładowca w gimnazjum Św. Krzyża w Warszawie i w seminarium wiedeńskim; 1782–1805 prof. historii powsz. na Uniw. Wileńskim. Pozostawał pod wpływem historiozofii A. Naruszewicza i historyków franc.; jego wykłady życzliwie wspominał J. Lelewel. Opublikował m.in. *Mowę na zaczęcie lekcyj publicznych historii powszechnej... dnia 22 listopada 1784* (b.r.).

PSB.

K.Sz.

HUTTEN-CZAPSKA Maria ➛ Czapska Maria.

HUTTEN-CZAPSKI Emeryk (mł. i st.) ➛ Czapski-Hutten Emeryk (mł. i st.).

HYLZEN Jan August (1702 — 14 II 1767 Warszawa), kronikarz. Pochodził ze spolonizowanego rodu magnatów inflanckich. Stronnik Sasów; wielokrotnie wybierany posłem na sejm, marszałek Trybunału Litew. 1749–50; kasztelan inflancki 1744, wojewoda miński 1754. Osiadł w Warszawie. Czł. Collegium Societatis Litteraria 1751. Autor kompilatorskiej kroniki *Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach...* (1750), cennej dzięki zamieszczeniu in extenso nie znanych skądinąd dokumentów oraz herbarza szlachty inflanckiej i kurlandzkiej.

PSB.

H.L.

I

ILNICKA Maria (1825 Jasionna k. Radomia — 26 VIII 1897 Warszawa), pisarka, publicystka. Ukończyła pensję Plewińskiej w Warszawie, była również uczennicą S. Jachowicza. W czasie powstania styczniowego archiwariuszka Rządu Narodowego. Po powstaniu poświęciła się pracy lit., publicyst. i przekładowej; 1865–96 red. pozytywistycznego tyg. dla kobiet „Bluszcz". Cieszyła się dużym autorytetem, znane były jej „wtorki literackie". Wyznawała zasadę, że nauczanie historii jest niezbędnym elementem patriotycznego wychowania młodzieży. Napisała *Ilustrowany skarbczyk polski* (1861), będący rymowaną historią ojczystą; zdobył dużą popularność, choć był niewolny od błędów i autorskiej fantazji.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7.

K.Sz.

IŁOWSKI Stanisław (? — między 2 I a 15 IV 1589 Płock), humanista, tłumacz, historyk; ksiądz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował grekę i prawo w Krakowie, Bazylei, Paryżu, Padwie i Bolonii (doktorat obojga praw 1565). Święcenia kapłańskie przyjął 1566. Kanonik gnieźn. 1566 i kanclerz kapituły 1568, kanonik płocki 1569. Ceniony w Europie tłumacz klas. tekstów greckich na łacinę. Utrzymywał kontakty z wybitnymi humanistami i przywódcami reformacji (C. Curione, R. Estienne, J. Oporyn). Autor pierwszej pol. teorii nauki hist. *De historica facultate libellus* (Bazylea 1557, tłum. pol. *O umiejętności dziejopisarskiej*, wyd. L. Szczucki w: *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*, 1978). W pracy tej, opierając się na tezach Lukiana, odrzucił koncepcję historii jako „mistrzyni życia", zalecał oczyszczenie jej z moralistyki i retoryki typowych dla ówczesnego dziejopisarstwa; w sposób wówczas nowatorski postulował, by obowiązkiem historyka była rejestracja faktów, dokładność chronologii i dociekanie prawdy.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 2; I. Lewandowski, *Początki teoretycznych badań nad historią w Polsce*, „Historyka" 1976.

H.L.

IRANEK OSMECKI Kazimierz (5 IX 1897 Pstrągowa k. Rzeszowa — 23 V 1984 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. Żołnierz I Brygady Legionów; oficer WP; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną (1931), następnie tamże wykładowca. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; przez Rumunię i Węgry przedostał się do Francji. Jako emisariusz rządu RP przebywał w kraju 1940 i 1943–44 (uczestnik powstania warsz.). Wzięty do niewoli, znalazł się w oflagu. Od 1945 na emigracji; współzał. Inst. im. J. Piłsudskiego; czł. kilku pol. stow. na obczyźnie. Opublikował (w Londynie) m.in. *Zarys rozwoju Armii Krajowej* (1948); współred. prac zbior. *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*

(1950), *Drogi Cichociemnych* (1954, wyd. II 1972), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945* (t. 1–5 1970–81). Wydał także monografię źródłową pt. *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939–45* (1968, wyd. krajowe w obiegu niezależnym 1981). Wspomnienia *Emisariusz Antoni* (Paryż 1985, wyd. krajowe w obiegu niezależnym 1986).

M.P.-J.

IWANOWSKI Eustachy, pseud. **Hellenius** (1813 Chałaimgródek k. Berdyczowa — 7 VII 1903 Białopol na Ukrainie), zbieracz archiwaliów, publicysta historyczny. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Kształcił się w Liceum Krzemienieckim. Zbierał materiały rękopiśmienne i relacje ustne dotyczące niedawnej przeszłości i czasów współczesnych oraz materiały archiwalne odnoszące się do dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej (XV–XVIII w.). Na podstawie swych zbiorów pisał szkice hist. o kompilacyjnym charakterze, bez walorów nauk., utrzymane w duchu konserwatywnym, powiązane ze wspomnieniami osobistymi; ich wartość polega na bogactwie wykorzystanych archiwaliów, obecnie rzadkich i niedostępnych. Napisał m.in.: *Wspomnienia lat minionych* (t. 1–2 1876), *Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione* (1900, wyd. II rozsz. t. 1–3 1901–03).

PSB.

K.Sz.

IWANOWSKI Wincenty (11 X 1896 Zamość — 9 IV 1984 Warszawa), historyk wojskowości; kawalerzysta, podpułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W kampanii wrześniowej 1939 oficer sztabu armii „Poznań", współautor planu bitwy nad Bzurą; w następnych l. wojny w niewoli niem.; po wojnie wrócił do kraju. Opublikował m.in. prace: *Wysiłek zbrojny narodu polskiego...* (t. 1: *Kampania Wrześniowa 1939*, 1961), *Bitwa o Rzym 1944* (1969), *Z dziejów formacji polskich na Zachodzie...* (1976) oraz wiele artykułów („Wojsk. Przegl. Hist.").

M. N.-K.

IWASZKIEWICZ, Iwaszkiewicz-Rudoszański, Janusz (16 II 1879 Holczyce k. Słucka na Białorusi — 6 VIII 1944 Warszawa), historyk dziejów porozbiorowych, archiwista. Studiował na ros. UW i na Uniw. Lwow. (pod kier. Sz. Askenazego). Od 1906 nauczyciel gimnazjów prywatnych w Warszawie, wykładowca kursów nauczycielskich i TKN; 1918–30 archiwista w AAD; przejściowo pracował też na USB (zast. prof. 1922–25). Habilitowany na Uniw. Pozn. (1924), od 1930 prof. nadzw. USB (prof. zw. historii nowoż. 1938), wykładał też w Szkole Nauk Polit. w Warszawie. Podczas II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu w Wilnie (1939–43). Jeden z pionierów badań dziejów porozbiorowych. Dokonał szerokiej kwerendy w licznych zbiorach krajowych i zagr., publicznych i prywatnych; m.in. przed I wojną świat. wykorzystywał archiwa dworskie wsch. ziem dawnej Rzeczypospolitej. Zajmował się gł. historią polit. XVIII i XIX w., zwł. dziejami Litwy. Jego gł. dzieło *Litwa w roku 1812* (1912) oraz m.in. *Rejestracja i indemnizacja strat wojennych na Litwie po roku 1812* (1917), dzięki wykorzystaniu źródeł obecnie nie istniejących lub trudno dostępnych, zachowały do dziś duże znaczenie naukowe. Autor pracy *Ignacy Żegota Onacewicz — historyk Litwy* (1961, wyd. L. Żytkowicz), opartej na materiałach zebranych przez L. Janowskiego; pisał też o dziejach warsz. archiwów. Współpracował m.in. z PSB i *Wielką Historią Powszechną* oraz licznymi czasopismami. Wydał J. Lelewela *Pamiętnik z 1830–31 r.* (1924). Pozostawił pamiętnik i zapiski (rkps w Archiwum PAN). Rozstrzelany przez gestapo podczas powstania warszawskiego.

PSB.

S.Ch.

J

JABCZYŃSKI Mieczysław Jan (11 XII 1885 Poznań — 1 VII 1960 tamże), pedagog, historyk. Studiował historię i geografię na uniw. w Berlinie i na Uniw. Lwow. (pod kier. E. Romera, L. Finkla, B. Dembińskiego i Sz. Askenazego; doktorat 1916). Nauczyciel gimnazjalny, wykładowca w Akad. Handlowej we Lwowie. Po 1918 jeden z gł. organizatorów szkolnictwa średniego w Wielkopolsce. Autor rozpraw: *Walka dziatwy polskiej z pruską szkołą* (1930) i *Dziesięć lat szkoły polskiej w Poznańskim Okręgu Szkolnym* (1929). Ponadto opublikował *Statystykę miasta Poznania w r. 1780 ułożoną na podstawie spisu dokonanego przez Poznańską Komisję Dobrego Porządku* („Roczniki TPN w Poznaniu" 1911).

PSB.

T.T.

JABŁONOWSKI Aleksander Walerian (19 IV 1829 Goźlin k. Garwolina — 22 VIII 1913 pod Odessą), historyk Rusi, etnograf, slawista. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował slawistykę na uniw. w Kijowie, historię oraz filologię klas. i germańską w Dorpacie. Studia uzupełniał m.in. na uniw. w Berlinie, w British Museum w Londynie i na Sorbonie. W 1862 brał udział w pracach prowincjonalnego komitetu „czerwonych", przygotowującego powstanie na Ukrainie; zesłany do Kiereńska, zwolniony po roku, 1868 osiadł na stałe w Warszawie. Odbył wiele podróży nauk., m.in. do Stambułu, Grecji, Węgier, Włoch, Indii, Egiptu, Azji Mniejszej. Czł. AU (koresp. 1894, czynny 1903), czł. zał. TN Warsz. i jego prezes (1907–13), czł. hon. TMH w Warszawie (1906) i Tow. Hist. Lwow. (1908) oraz The Royal Historical Society w Londynie (1913). Dr h.c. Uniw. Lwow. 1912. Współzał. „Ateneum" (1876) i „Przegl. Hist." (1905). Badał dzieje kresów płd.-wsch. dawnej Rzeczypospolitej, wskazując na znaczenie wpływu kultury pol. na tych terenach. Autor monografii i przyczynków hist. ogłaszanych w „Ateneum", „Kwart. Hist.", „Przegl. Hist." i „Miesięczniku Heraldycznym", dotyczących historii, etnografii i geografii średniow. i nowoż. Ukrainy, Wołoszczyzny, Wołynia i Zaporoża. Wyjaśnił m.in. pochodzenie wielu nazw miejscowości ukr.; na podstawie badań heraldycznych dowodził odrębności kultury starej Rusi. Przedstawił, jako pierwszy w pol. historiografii, obraz stosunków majątkowych własności ziemskiej na ruskich terenach Rzeczypospolitej XVI i XVII w. (*Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Ziemie ruskie*, t. 1–2 1899–1904), przyjęty wstrzemięźliwie przez F. Bujaka i oceniony kryt. przez T. Korzona, stanowiący jednak punkt wyjścia dla późniejszej pol. kartografii historycznej. Opr. monografię *Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju*

ogólnego cywilizacji zachodniej (1899–1900) oraz pracę *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej* (1912). Wiele cennych materiałów do dziejów gosp. i skarbowych woj. ruskich Rzeczypospolitej w XVI w. opublikował w wyd. wraz z A. Pawińskim *Źródłach dziejowych* (t. 1–22 1876–1910). *Pisma* (t. 1–7 1910–13).

PSB; bibliografia prac: „Przegl. Hist." 1913.

Z.R.

JABŁONOWSKI Józef Aleksander, książę (4 II 1711 Tychoml k. Ostroga na Wołyniu — 1 III 1777 Lipsk), mecenas nauki, polihistor. Odebrał wykształcenie domowe, które uzupełniał podróżując po Europie Zach. (1729–31). Kilkakrotnie poseł na sejm; stolnik litew. (od 1744), wojewoda nowogrodzki (1755–72); tytuł książęcy otrzymał 1743 od cesarza Karola VII. W 1768 osiadł w Lipsku; współdziałał z konfederacją barską; przypisuje się mu autorstwo *Protestacji obywatela polskiego przeciw podziałowi swej Ojczyzny* (1773), broszury dowodzącej bezprawia I rozbioru. J. miał rozległe zainteresowania nauk., szczególnie w zakresie historii. Prowadził poszukiwania archiwalne w Polsce i za granicą, pisał prace poświęcone najdawniejszym dziejom Polski (m.in. *L'Empire des Sarmates aujourd'hui Royaume de Pologne...*, Halle 1742, wyd. II zmienione Norymberga 1748); bronił historyczności postaci Lecha (*Lechi et Czechi adversus scriptorem recentissimum Vindiciae*, cz. 1–2, Lipsk 1771, wyd. II rozsz. Lipsk 1775). Zajmował się heraldyką i genealogią, napisał m.in. *Heraldyka to jest osada klejnotów rycerskich i wiadomość znaków herbownych...* (1742) oraz *Tabulae Jablonovianae...* (1743–54), wiarygodne jako źródło tylko w odniesieniu do czasów współczesnych. Opr. zbiór informacji biogr. *Museum Polonum seu collectionem in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lituaniae scriptorum, editorum et edendarum opus bipartitum...* (t. 1–2 1752–54). Zasłużony mecenas nauki (wspierał m.in. M. Dogiela, W. Mitzlera de Kolof i J. D. Janockiego), jego zbiory bibl. były ogólnie dostępne. Współautor i wyd. atlasu *Carte de Pologne...* (Paryż 1772). Zajmował się też astronomią, matematyką, ekonomią. Zał. 1774 Societas Jablonoviana, tow. nauk., którego celem było promowanie i nagradzanie prac nauk. różnych specjalności (w odniesieniu do historiografii zalecał badanie historii Polski). Od 1771 wydawał „Acta Societatis Jablonovianae". Czł. kilku zagr. akad. naukowych.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5.

K.Sz.

JABŁOŃSKI Zbigniew (17 V 1926 Lwów — 7 X 1984 Kraków), historyk kultury, bibliotekarz. Studiował historię na UJ (doktorat 1952). Od 1948 zatrudniony w Bibl. PAU/PAN w Krakowie (1953–67 wicedyr., od 1968 dyr.); doc. 1969, prof. nadzw. 1984, od 1974 prowadził wykłady i seminaria na UJ. Czł. wielu komisji, rad nauk. (PSB, BN, Kórnickiej PAN) i komitetów redakcyjnych. Początkowo interesował się mediewistyką (gł. dziejami Pomorza Zach.), następnie historią kultury, zwł. teatru, u schyłku XVIII i w 1 poł. XIX w., a także historią piśmiennictwa i nauki pol. oraz dziejami książki i bibliotek. Napisał m.in. *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872* (1967), *Dzieje teatru w Krakowie w latach 1781–1830* (1980), *Teatr krakowski w latach 1865–1893* (w: *Dzieje teatru polskiego*, zbior., t. 3 1982) oraz wiele biogramów w PSB i innych słownikach. Wydał m.in.: *Recenzje teatralne Towarzystwa Iksów 1815–1819* (1956, wspólnie z J. Lipińskim).

Bibliografia prac: „Rocz. Biblioteki PAN w Krakowie" 1986 (opr. K. Stachowska).

W.B.

JACHIMECKI Zdzisław (17 VII 1882 Lwów — 27 X 1953 Kraków), muzykolog, historyk muzyki. Studiował teorię muzyki w Konserwatorium we Lwowie oraz muzykologię w Wiedniu (doktorat 1906, habilitacja 1910). Prof. historii i teorii muzyki na UJ (nadzw. 1918, zw. 1921). Wykładowca historii muzyki na uniw. we Włoszech, w Niemczech i Austrii. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau, więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Czł. PAU (koresp. 1930, czynny 1947). Znawca muzyki pol., gł. XIX i XX w., opublikował prace: *Rozwój kultury muzycznej w Polsce* (1914), *Historia muzyki polskiej w zarysie* (1920), *Muzyka polska w rozwoju historycznym* (cz. 1–2 1948–51). Autor monografii kompozytorów pol. (m.in. *Moniuszko*, 1921; *Fryderyk Chopin*..., 1927; *Karol Szymanowski*..., 1927) i obcych, m.in. Haydna, Mozarta, Wagnera. Popularyzator dziejów pol. muzyki, m.in. autor wielu słuchowisk radiowych.

PSB.

U.P.

JAENICHEN, Jaenichius, Piotr (7 I 1679 Fürstenberg na Łużycach — 13 II 1738 Toruń), pedagog, wydawca, historyk. Syn pastora. Studiował w Wittenberdze (magisterium filozofii 1702). Rektor Gimnazjum Akademickiego w Toruniu od 1706. Wydawca pierwszego toruńskiego czasopisma nauk. „Meletemata Thorunensia" (1726–31). Zajmował się m.in. historią Torunia, dziejami obyczajów; napisał monografię bibl. gimnazjalnej *Notitia Bibliothecae Thorunensis* (1723).

PSB.

H.L.

JAKIMOWICZ Andrzej (29 I 1919 Warszawa — 19 X 1992 tamże), historyk i popularyzator sztuki. Podczas okupacji niem. żołnierz NSZ i AK, uczestnik powstania warszawskiego. Studia ukończył na UW (doktorat), następnie doc. i prof. tej uczelni. Zajmował się sztuką pol. XIX i XX w. (*Jacek Malczewski i jego epoka*, 1970) oraz sztuką azjatyckiego Wschodu (*Sztuka Indii*, 1964, wyd. III 1991; *Zachód a sztuka Wschodu*, 1967, wyd. II uzup. 1981; *Sztuka Indonezji*, 1974). Współautor wraz z M. Jakimowicz-Shah *Mitologii Indii* (1982, wyd. II 1986). Uprawiał też krytykę artystyczną.

E.F.

JAKIMOWICZ Roman (30 IV 1889 Juriew Polski k. Moskwy — 21 I 1951 Toruń), archeolog, muzeolog. Studiował we Lwowie, Krakowie (doktorat 1919) i w Pradze; uczeń W. Demetrykiewicza i L. Niederlego. Pracownik Muzeum Nar. w Pradze, następnie działu archeol. Pracowni Antropologicznej TN Warsz.; kustosz działu wykopalisk Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (1919–30). Od 1923 prezes Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych. Organizator i dyr. Państw. Muzeum Archeol. (1929–39); red. „Wiadomości Archeol." 1924–39; habilitował się na Uniw. Pozn. 1934. Prof. nadzw. UMK w Toruniu od 1946. Czł. wielu tow. naukowych. Prowadził prace wykopaliskowe w Dawidgródku, Lubomli, Końskiem i w Kruszwicy. Opublikował m. in. *O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdowanych w skarbach wczesnohistorycznych* („Wiadomości Archeol." 1933); wydał (wraz z J. Żurowskim) *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich* (1939); współautor, obok S. Krukowskiego i J. Kostrzewskiego, *Prehistorii ziem polskich* (*Encyklopedia polska*, t. 4, dział 5, wyd. PAU 1939–48), w której opr. okres wczesnohistoryczny.

PSB; bibliografia prac: „Przegl. Archeologiczny" 1950.

J.S.

JAKÓBCZYK Witold (15 I 1909 Sosnowiec — 3 X 1986 Poznań), badacz dziejów społ. i polit. Wielkopolski w XIX w. Studiował historię na Uniw. Pozn. (seminarium J. Rutkowskiego), następnie pracował tam jako asystent i adiunkt (doktorat u A. Skałkowskiego 1937); po 1945 również związany z tą uczelnią; prof. nadzw. 1954. W jego bogatym dorobku nauk. największe znaczenie mają: fundamentalna monografia umiarkowanego odłamu wielkopol. ruchu nar. i społ. (*Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w. «Dzieje pracy organicznej»*, t. 1–3 1951–67), opracowania dotyczące stosunków pol.-niem. i polityki germanizacyjnej (*Dzieje Hakaty*, 1966 — wspólnie z A. Galosem i F. Gentzenem; *Pruska Komisja Osadnicza 1886–1919*, 1976), biografie, np. K. Marcinkowskiego (*Doktor Marcin*, 1946, wyd. uzup. i rozsz. 1981) oraz prace o dziejach Niemiec (*Niemcy 1815–1919 — między partykularyzmem a federalizmem*, 1984). Autor obszernych fragmentów zbior. syntezy dziejów Wielkopolski, monografista wielkopol. prasy, wydawca źródeł, autor jedynej w pol. historiografii, popularnej biografii Bismarcka (1961, wyd. II 1971).

Rola Wielkopolski w dziejach narodu polskiego, Poznań 1979 (księga pamiątkowa..., tu bibliografia prac za l. 1935–77); L. Trzeciakowski, *Witold Jakóbczyk*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.Sz.

JAKUBOWSKI Jan Feliks (20 XI 1874 Ryga — 4 III 1938 Warszawa), historyk, archiwista. Studiował na uniw. w Moskwie i Dorpacie. Pracował jako nauczyciel w Warszawie; wykładał historię powsz. i historię Litwy m.in. w TKN i na Kursach Pedag. Miłkowskiego; 1924/25 (w zastępstwie O. Haleckiego) także na UW. W l. 1918–32 związany z państw. służbą archiwalną; 1923 brał udział jako ekspert w rewindykacji pol. archiwaliów z ZSRR. Jako historyk zajmował się dziejami W. Ks. Litew.; opublikował m.in. *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską* (1912 — praca nagrodzona przez TN Warsz.), *Dzieje Litwy w zarysie* (1922), *Tomasz Makowski. Sztycharz i kartograf nieświeski* (1923) oraz liczne artykuły w „Archeionie".

Bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1938–39.

T.T.

JAMKA Rudolf (17 IV 1906 Kraków — 6 IV 1972 tamże), archeolog. Studiował na UJ (doktorat 1932). Od 1930 pracownik nauk. UJ. W czasie okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu w Krakowie i w ratowaniu krak. zbiorów archeologicznych. W l. 1947–50 dyr. Muzeum Śl. i organizator katedry archeologii pradziejowej na Uniw. Wrocł.; habilitował się 1947 na UJ, od 1950 tamże prof. i dyr. Inst. Archeologii. Prowadził badania archeol. m.in. na Ostrowiu Tumskim we Wrocławiu, w Opolu i na Wawelu. Znawca okresu halsztackiego, lateńskiego, rzymskiego i wczesnego średniowiecza. Autor m.in. prac: *Pradzieje i wczesne średniowiecze Górnego Śląska...* (1960), *Kraków w pradziejach* (1963), *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej...* (1971).

J.S.

JANICKI Ignacy (1823 Kraków — 9 II 1886 Warszawa), bibliotekarz, wydawca źródeł. Studiował matematykę i fizykę na UJ (doktorat 1865). Kustosz Bibl. Ordynacji Krasińskich od 1876. Kontynuował podjęte przez W. Chomętowskiego wydawanie źródeł hist. w serii Bibl. Ordynacji Krasińskich: *Akta poselskie i korespondencja Franciszka Krasińskiego 1558–1576* (1872), *Akta historyczne do panowania Stefana Batorego, króla polskiego, od 3 marca 1578 do 18 kwiet-*

nia 1579 (1881) oraz Filipa Duponta *Pamiętniki do historii życia i czynów Jana Sobieskiego* (1885).

PSB. Z.R.

JANIDŁO Jakub (ok. 1570 Bodzentyn — 31 XII 1619 Kraków), prawnik, historyk; ksiądz. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Krakowie i w Rzymie (doktorat obojga praw 1598). Prof. prawa w Akad. Krak. od 1599; rektor 1614/15 i 1618/19; pierwszy prowizor fundacji Nowodworskiego 1617–19. Kanonik krakowski. Autor pierwszej historii Akad. Krak. *Brevis descriptio historica Universitatis Cracoviensis* (rkps zaginął). Wydał kilka kazań i popularny podręcznik prawa procesowego *Processus iudiciarius*... (1606).

PSB. H.L.

JANIK Michał (22 XI 1874 Ulanów nad Sanem — 14 X 1948 tamże), historyk, pedagog, działacz niepodległościowy. Po studiach humanist. na UJ (doktorat 1902) pracował od 1896 jako nauczyciel w szkołach średnich; od 1904 uczył w szkole realnej we Lwowie (1912 przeniesiony przez władze oświat. w stan spoczynku z powodów polit.). Po 1918 działał we władzach oświat., m.in. 1923–29 inspektor szkół powsz. w Krakowie, 1944–45 kurator rzeszowskiego okręgu szkolnego. Początkowo sympatyk PPS, od 1910 aktywny w Pol. Stronnictwie Postępowym, podczas I wojny świat. działał w NKN; w l. 30-ych zbliżony do ruchu ludowego. Gł. prace: *Hugo Kołłątaj* (1912) — obszerna, źródłowa monografia, przedstawiająca Kołłątaja jako wzór bojownika o niepodległość, oraz *Dzieje Polaków na Syberii* (1928, nagroda PAU 1929; wznow. 1991). Zajmował się też historią literatury i krytyką lit. (*Juliusz Słowacki, próba syntezy*, 1909); opublikował ponadto m.in. *Na drogach myśli ludowej* (1936).

PSB; W. Hahn, *Michał Janik*, „Pamiętnik Lit." 1950 (tu bibliografia prac). M.J.

JANKE Zygmunt, pseud. **Walter** (21 II 1907 Łódź — 25 II 1990 tamże), historyk wojskowości; generał brygady. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W kampanii wrześniowej 1939 szef sztabu Kresowej Brygady Kawalerii. Po ucieczce z więzienia gestapo w Sanoku (1940) działał w SZP-ZWZ-AK, m.in. w Łodzi; 1943–45 komendant Śląskiego Okręgu AK. Po wojnie więziony od 1949, m.in. na Mokotowie i we Wronkach; 1952 skazany na karę śmierci; zwolniony z więzienia 1956. Studiował następnie historię na UŁ; doktoryzował się 1975 na UW (pod kier. S. Herbsta). Opublikował pracę *Śląsk jako teren partyzancki Armii Krajowej* (1986), artykuły na temat okupacji niem. w Polsce oraz wspomnienia *W Armii Krajowej na Śląsku* (1986). M.N.-K.

JANKO, Jan, z CZARNKOWA (ok. 1320 — ok. 1387), kronikarz. Syn Bogumiła, wójta Czarnkowa w Wielkopolsce. Miał wykształcenie prawnicze (bez stopnia nauk.). Od 1348 bliski współpracownik (m.in. kanclerz) Andrzeja z Wiślicy, biskupa Szwerynu w Meklemburgii; otarł się wtedy prawdopodobnie o dwór cesarski i papieski. Po powrocie 1356 do Polski uzyskał m.in. kanonię we Włocławku, później archidiakonat w Gnieźnie. Posłował w sprawach kościelnych do Awinionu. Mianowany (nie bez wpływu pewnych intryg) 1366 przez Kazimierza Wielkiego podkanclerzym kor., piastował urząd do śmierci króla 1370. Pozbawiony został podkanclerstwa na początku rządów andegaweńskich w Polsce, jako ich zagorzały przeciwnik; związany z usynowionym przez

Kazimierza Wielkiego Kaźkiem słupskim i pretendującym do tronu pol. Władysławem Białym. Na przeł. 1370 i 1371 oskarżony o wykradzenie insygniów z grobu Kazimierza Wielkiego oraz znacznych kosztowności ze skarbca. Wyrokiem sądu komisarskiego skazany 1372 na konfiskatę mienia i na banicję. Utracił wówczas swój gród Lubosz w Wielkopolsce i na jakiś czas schronił się za granicą; z trudem utrzymał archidiakonat gnieźnieński. Najpewniej od 1375 przebywał stale w Gnieźnie i tam pisał swą *Kronikę*. Dzieło to zachowało się wyłącznie w wielkim zwodzie (tj. zbiorze) historiograficznym zw. *Długą* albo *Wielką kroniką Polaków*; wyodrębnienie tekstu J. ze zwodu nastręcza wiele trudności. W dotychczasowych wydaniach *Kronika* obejmowała okres 1333–84; mylnie włączono do niej pewne ustępy z innych źródeł, w tym obszerny opis panowania Kazimierza Wielkiego z tzw. *Kroniki katedralnej krakowskiej*; fragment dotyczący l.1333–41 jest być może autorstwa J. z Cz., ale nie należał do *Kroniki*. Na pewno można dziś stwierdzić, że *Kronika* zaczyna się od opisu okoliczności śmierci Kazimierza Wielkiego, zatem od 1370, a kończy się na 1384; wyraźnie brak jej początku i zakończenia; tekst nosi cechy pamiętnika o charakterze polit.; zawiera bogaty w szczegóły opis panowania Andegawenów w Polsce (widoczna jest niechęć J. z Cz. do nich, spotęgowana urazą osobistą i poczuciem doznanej krzywdy). *Kronika* prezentuje rozległą wiedzę i znaczny horyzont polit. autora. Istnieją hipotezy, nie potwierdzone, że J. z Cz. zamierzał opracować całość dziejów Polski. Próbowano mu też przypisać autorstwo *Kroniki wielkopolskiej* (J. Dąbrowski). Tekst łac. *Kroniki* ogłosił J. Szlachtowski w MPH (t. 2 1872); w języku pol. wyd. pt. *Kronika Jana z Czarnkowa* w przekł. J. Żerbiłły (1905; fragmenty w wyborze pol. kronik średniow. A. Jelicz *By czas nie zaćmił i niepamięć*, 1979).

PSB; J. Sieradzki, *Sprawa Janka z Czarnkowa i jego utwór*, w: *Polska wieku XIV* (zbior.), Warszawa 1959; J. K. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Wrocław 1964; J. Bieniak, *Fragment 1333–1341 w twórczości dziejopisarskiej Janka z Czarnkowa*, „Zapiski Hist." 1983 z. 4, 1984 z. 1.

J.W.

JANKOWSKA Jadwiga Zofia (20 VIII 1912 Warszawa — 11 IV 1967 tamże), archiwistka, edytor źródeł i historyk czasów stanisławowskich. Studiowała historię na UW. W l. 30-ych pracownik AGAD, podczas okupacji niem. w AAN, 1945–47 w Archiwum Min. Bezpieczeństwa, od 1947 kustosz w AGAD. Powołana 1949 do Nacz. Dyrekcji Archiwów Państw., m.in. przygotowała program pierwszej konferencji metodycznej (Rogów 1951). Pracowała nad centralną kartoteką archiwów oraz przy rewindykacji pol. zbiorów. Dr UW 1951, mianowana doc. 1955. Od 1957 ponownie w AGAD: zajmowała się opracowywaniem akt z epoki stanisławowskiej; współautorka *Przewodnika po zespołach AGAD* (t. 1 1958), autorka pracy *Dzieje zbioru pod nazwą „Archiwum Królestwa Polskiego"* („Archeion" 1966), cennego opisu zawartości zniszczonych 1944 *Akt Komisji Policji 1791–94* (1949) oraz prac hist. (*Urząd marszałkowski koronny za Stanisława Augusta*, 1951), edycji dokumentów (*Źródła do dziejów medycyny polskiej w aktach drugiej połowy XVIII w. tyczących się Warszawy*, 1956). W l. 1955–67 współred. „Archeionu". Czł. Zarządu TMH.

Bibliografia prac: „Archeion" 1968.

red.

JANKOWSKI Edmund (7 VIII 1849 Warszawa — 19 XII 1938 tamże), historyk ogrodnictwa. Studiował nauki przyrodn. na ros. UW, studia kontynuował w Paryżu. Od 1879 inspektor pierwszej

szkoły ogrodniczej w Warszawie. Usunięty ze stanowiska 1886 przez A. Apuchtina, uczył botaniki i ogrodnictwa w szkołach prywatnych; 1921–29 wykładał na SGGW (dr h.c. 1930). Czł. wielu tow. nauk., zał. pisma „Ogrodnik Polski". Autor *Dziejów ogrodnictwa w Polsce* (1923) oraz *Dziejów ogrodnictwa powszechnego* (t. 1–2 1938).

PSB. F.W.S.

JANOCKI, Janozki, Jan Daniel Andrzej, wł. **J. D. Jaenisch** (koniec XII 1720 Międzychód w Wielkopolsce — 29 X 1786 Warszawa), bibliotekarz, bibliograf; ksiądz. Pochodził z Niemiec (syn krawca); kształcił się w Pforcie nad Salą. Od 1745 w Warszawie jako sekr. J. A. Załuskiego; od 1751 do do końca życia prefekt Bibl. Publicznej (Załuskich). W 1750 przeszedł z luteranizmu na katolicyzm i przyjął święcenia kapłańskie. Położył duże zasługi przy porządkowaniu i opracowywaniu zbiorów Bibl. Załuskich, drukując liczne katalogi i bibliografie. Autor prac informacyjnych o współczesnym życiu nauk. i lit. w Polsce; jego gł. dzieło z tego zakresu to opr. bio-bibliogr. *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae* (t. 1–2 1776–79, t. 3 wyd. S. B. Linde 1819).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5. K.SZ.

JANOWICZ Aleksander (16 VIII 1843 Lwów — po 1912), historyk prawa niemieckiego. Ukończył studia prawnicze na Uniw. Lwow. (doktorat 1867) i wykonywał 1872–83 zawód adwokata. Habilitował się na Uniw. Lwow. 1881 (z procesu cywilnego) i 1882 (z historii prawa niem.); prof. nadzw. 1883, prof. zw. 1887. Autor kilku monografii, m.in. *Kupno renty. Studium historyczno-prawne* (1883) i *O świadkach. Studium z historii prawa niemieckiego* (1883) oraz podręcznika *Historia prawa niemieckiego* (t. 1 1893).

H.I.

JANOWICZ Ludwik (1858 Łapkasie k. Szawli — 30 V 1902 Jakuck), działacz polit., historyk przemysłu. Ukończył Pietrowsko-Razumowską Akad. Rolniczą w Moskwie; samodzielnie studiował historię i geografię. Czł. partii Proletariat; w czasie działalności w Warszawie od ok. 1884 zbierał dane statyst. o położeniu i warunkach pracy robotników. Skazany w procesie proletariatczyków (1885), więziony w Szlisselburgu do 1895; badania hist. kontynuował od 1897 na zesłaniu w gub. jakuckiej. Autor pracy *Zarys rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim* (1907, fragmenty publikowane wcześniej w ros. czasopiśmie „Naucznoje obozrenie"), w której polemizował z R. Luksemburg, krytykując jej tezę o ekon. wcielaniu ziem pol. do imperium rosyjskiego. Walor źródła hist. mają jego wspomnienia („Przedświt" 1898–1902). Popełnił samobójstwo.

PSB. A.I.P.

JANOWSKI Jan Nepomucen, pseud. **Prawdzic** (17 V 1803 Wygoda k. Konopisk pod Częstochową — 9 II 1888 Juvissy pod Paryżem), polityk, publicysta polit. i historyczny. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował filozofię na UJ; usunięty z Krakowa za udział w wolnościowej manifestacji, ukończył studia prawa i administracji na UW. Pracował w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu oraz w bibl. TPN. Uczestnik powstania listopadowego, wiceprezes Tow. Patriotycznego. Na emigracji we Francji współzał. 1832 i czołowy, obok W. Heltmana i T. Krępowieckiego, ideolog i publicysta TDP, 1835–38 czł. jego Centralizacji. Współpracownik wielu pism pol. we Francji, m.in. współred. „Przegl. Dziejów Polskich". Był jednym

z najostrzejszych krytyków Polski szlacheckiej; akceptując Lelewelowską utopię przeszłościową (*O początku demokracji polskiej...*, Paryż 1862), odrzucił teorię najazdu; traktował panowanie szlachty jako wynik długiego procesu społ., w którym istotną rolę odegrał Kościół katol., a zwł. jezuici (*Rzym i Polska*, Paryż 1863; *Un mot d'histoire sur les jésuites dans l'ancienne Pologne*, Bruksela 1874). Przyczynę upadku Polski widział w „egoizmie uprzywilejowanych" i „niemocy ludu"; negował wartość szlacheckiego reformizmu, oskarżając Konstytucję 3 maja o „pozostawienie chłopów na łasce panów" i szkodliwe utwierdzenie monarchii (*Konstytucja 3 maja 1791 r. z uwagami...*, Lipsk 1865, edycja wspólnie z W. Heltmanem). Wskazywał na zdominowanie dotychczasowej historiografii pol. przez szlachecki punkt widzenia; z biegiem czasu skłonny był przyznać szlachcie jako hist. zasługę „pielęgnowanie narodowej zasady" i demokratyzmu. W publicyst. studium *Les derniers moments de la révolution de Pologne en 1831...* (Paryż 1833), dociekał przyczyn załamania się ducha obrony u schyłku powstania. Pozostawił w rkpsie *Notatki autobiograficzne 1803–1853* (wyd. 1950). Wybór publicystyki wraz z W. Heltmanem *Demokracja polska na emigracji* (1965, opr. H. Rzadkowska). Zmarł w przytułku dla weteranów pol. (Dom św. Kazimierza).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7; A. F. Grabski, *Demokraci wobec wieszcza*, w: tenże, *Troski i nadzieje*, Łódź 1981.

J.J.

JANOWSKI Józef Kajetan (17 III 1832 Warszawa — 24 VI 1914 Lwów), architekt, historyk powstania styczniowego. Ukończył Szkołę Sztuk Pięknych w Warszawie. Czł. kółek konspiracyjnych, organizacji miejskiej „czerwonych" i Komitetu Centralnego Nar.; po wybuchu powstania styczniowego czł. jego władz (sekr. stanu niemal we wszystkich ekipach rządowych). W l. 1864–71 emigrant, gł. we Francji; następnie przebywał w Poznańskiem i we Lwowie, pracując jako architekt (1889–1902 doc. Politechniki Lwow.). Prezes Tow. Weteranów 1863–64, organizator obchodów rocznicowych, współinicjator i współred. *Wydawnictwa materiałów do historii powstania 1863–1864 r.* (t. 1–5 1888–94); polemizował m.in. na łamach czasopism z krytykami idei powstańczej. Pod koniec życia, wykorzystując wcześniejsze notaty, nieliczne dokumenty oraz relacje przyjaciół, opr. obszerny zarys dziejów powstania, w partiach autobiograficznych rzetelny i ścisły, w pozostałych ogólnikowy i niezbyt dokładny (wyd. pośmiertne pt. *Pamiętniki o powstaniu styczniowym*, t. 1–3 1923–31).

PSB.

A.Sz.

JANOWSKI Ludwik (7 VIII 1878 Mława — 18 XI 1921 Wilno), historyk kultury i oświaty. Studiował na Uniw. Kijowskim, następnie na UJ (pod kier. J. Tretiaka); doktoryzował się 1909. Od 1912 doc., 1913 prof. literatury ruskiej na UJ (w tymże roku ustąpił z katedry). Od 1919 prof. USB w Wilnie. Zajmował się dziejami kultury pol. na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej, a zwł. dziejami Uniw. Wil.; autor kilku rozpraw; pośmiertnie wyd. wybór jego prac *W promieniach Wilna i Krzemieńca* (1923) oraz *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego* (1939).

PSB; A. Wrzosek, W. Horoszkiewiczówna, *Działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego*, w: L. Janowski, *W promieniach...*, Wilno 1923 (tu także bibliografia prac).

M.J.

JANUSZ Bohdan, pseud. **Wasyl Karpowicz** (ok. 1888 — 5 XI 1930), archeo-

log. Spolonizowany Rusin, w pismach ukr. używał pseudonimu. Uczęszczał na wykłady K. Hadaczka na Uniw. Lwow., w zasadzie był jednak samoukiem. Konserwator Zabytków Przedhist. okręgu lwow. (1923–26). W 1924 wydał własnym kosztem 1 numer archeol. „Wiadomości Konserwatorskich". Prowadził prace wykopaliskowe, interesował się historią archeologii i etnografią. Autor prac: *Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego* (1914), *Człowiek przedhistoryczny* (1914), *Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej* (1918). Popełnił samobójstwo.

PSB; R. Jakimowicz, *Spis prac naukowych, artykułów i notatek śp. B. Janusza...*, „Wiadomości Archeol." 1935. J.S.

JAN z DĄBRÓWKI, Jan Dąbrówka (ok. 1400–1405 Dąbrówka, prawdopodobnie na Kujawach — 11 I 1472 Kraków?), zbieracz i komentator źródeł hist., dyplomata; ksiądz. Pochodził ze stanu chłopskiego. Studiował w Krakowie (1427 magister nauk wyzwolonych, 1440 dr dekretów). Kanonik krakowski. Należał do najznamienitszych profesorów krak. uczelni; choć był zwolennikiem scholastyki, przyczynił się do rozpowszechnienia poglądów humanist.; uczniami jego byli zapewne Jan Długosz i Grzegorz z Sanoka. Zasłużony zbieracz źródeł hist. (posiadał m.in. rkps *Wielkiej Kroniki*). Opierając się gł. na *Kronice polskiej* Wincentego zw. Kadłubkiem, wprowadził historię Polski do wykładów uniw.; napisał do niej obszerny komentarz (wyd. 1612 wraz z kroniką Kadłubka), którego podstawą był wcześniejszy tekst nieznanego autora. Treścią komentarza są rozważania filoz.-moralne i gramatyczno-retoryczne, a celem — krzewienie wiedzy hist. oraz zachęta do naśladowania przodków w dzielności i miłości ojczyzny.

PSB; M. Zwiercan, *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, Wrocław 1969. M.B.

JAN z KOMOROWA (ok. 1465 — 3 XI 1536 Kraków), prawnik, historyk; bernardyn. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Wstąpił do zakonu bernardynów 1494; był trzykrotnie prowincjałem (1517, 1520–23, 1529–32). Opr. dwie wersje kroniki dziejów zakonu w Polsce: krótką (1512) *Tractatus cronice fratrum minorum* (wyd. H. Zeissberg, 1872) i obszerną (ok. 1534) *Memoriale ordinis fratrum minorum* (wyd. K. Liske i A. Lorkiewicz, MPH, t. 5 1888), uwzględniającą także dzieje zakonu w innych krajach.

PSB. H.L.

JAROCHOWSKI Kazimierz (12 IX 1828 Sokolniki Małe k. Poznania — 24 III 1888 Poznań), historyk, badacz dziejów Polski XVII–XVIII w., wydawca źródeł, publicysta. Studiował prawo na uniw. w Berlinie. Brał udział w ruchach niepodległościowych 1846–48. W l. 1862–82 był sędzią w Poznaniu, zajmował się równocześnie studiami hist. i publicystyką. Współpracował z czasopismami trzech zaborów, m.in. „Dziennikiem Pozn.", „Gazetą Warsz.", „Ateneum", wielokrotnie polemizując z tezami historiografii niemieckiej. Związany z obozem nar.-liberalnym; 1887 poseł do sejmu pruskiego w Berlinie. Współzał. Pozn. TPN; czł. koresp. AU od 1878. Autor pionierskiej pracy *Dzieje panowania Augusta II...* (t. 1–3 1856–90), w której największą wartość przedstawia tom 2 (1874), zawierający opis wydarzeń od wstąpienia Karola XII na ziemię pol. do elekcji Stanisława Leszczyńskiego, oparty na nie znanych dotąd materiałach z archiwów zagranicznych. Autor kilkudziesięciu rozpraw z historii Polski XVII i XVIII w. publikowanych bądź

osobno, bądź w zbiorach „opowiadań historycznych" (1860–84), m.in.: *Sprawa toruńska z 1724 r.* (1862), *Wielkopolska w czasie pierwszej wojny szwedzkiej od r. 1655 do 1657* (1864). Opublikował również zbiór dokumentów dotyczący panowania Augusta II pt. *Teka Gabriela Junoszy Podoskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego* (t. 1–6 1854–62) oraz *Rozprawy historyczno-krytyczne* (1889). W swych pierwszych pracach nawiązywał do poglądów J. Lelewela i J. Moraczewskiego, gloryfikując demokrację szlachecką. Przyczyn upadku Rzeczypospolitej upatrywał w sytuacji zewn. i niekorzystnych przymierzach. Po latach zbliżył się nieco do stanowiska reprezentowanego przez szkołę krakowską. „Nie dokonał w nauce przewrotu, lecz gruntownymi studiami wsparł ją potężnie" (W. Smoleński).

PSB; M. Drozdowski, *Kazimierz Jarochowski* w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

T.T.

JAROSZEWICZ Józef (1793 Bielsko na Podlasiu — 1 II 1860 tamże), prawnik, historyk Litwy. Ukończył studia prawnicze na Uniw. Wileńskim. Wykładowca prawa w Liceum Krzemienieckim, następnie prof. prawa cywilnego i kryminalnego na Uniw. Wil. (nadzw. 1826, zw. 1828); po zamknięciu uczelni (1832) czł. Tymczasowego Komitetu Szkolnego w Wilnie. Interesował się przede wszystkim pogańskimi i wczesnochrześc. dziejami Litwy, koncentrując się na historii cywilizacji. W swym gł. dziele *Obraz Litwy...* (t. 1–3 1844–45), przedstawił szeroko i szczegółowo historię kultury Litwy, z uwzględnieniem problemów obyczaju, gospodarki, nauki itp. Praca ta, dojrzała pod względem merytorycznym i metodol., była „wyrazem prawdziwego postępu w nauce historycznej" (M. H. Serejski). Publikował liczne artykuły hist. w czasopismach wil. i w „Bibl. Warszawskiej".

PSB.

K.Sz.

JARRA Eugeniusz (19 XII 1881 Warszawa — 28 VIII 1973 Oxford), prawnik, historyk filozofii prawa i pol. myśli politycznej. Studiował prawo na ros. UW, na uniw. w Odessie i w Bonn; studia uzupełniał pod kier. S. Zakrzewskiego i W. Abrahama na uniw. we Lwowie (doktorat 1918). Od 1915 wykładowca UW, prof. nadzw.1920, prof. zw. 1923; wykładał także prawo cywilne w SGH; zapraszany na uniw. zagr., np. do Rzymu (1927), Lille (1933; dr h.c.) i Paryża (Sorbona, 1937). Od 1920 sędzia Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Po wybuchu II wojny świat. przedostał się do Francji, 1940 osiadł w Wielkiej Brytanii; był wysokim urzędnikiem w rządzie W. Sikorskiego; 1944–47 wykładał na pol. wydziale prawa przy uniw. w Oxfordzie. W swych pracach ukazywał rolę Kościoła katol. w kształtowaniu prawa i myśli filoz.-prawnej w Polsce. Opublikował m.in. *Historię filozofii prawa* (1923) oraz za granicą: *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego 966–1800* (w: *Sacrum Poloniae Millenium*, t. 1 1954), *Historia polskiej filozofii politycznej 966–1795* (1968), *Jedność filozofii prawa Polski przedrozbiorowej* (1971), *Wspomnienia o Uniwersytecie Warszawskim* (1972).

Bibliografia prac w: E. Jarra, *Historia polskiej filozofii...*, Londyn 1968; uzupełnienie bibliografii w: tenże, *Jedność filozofii prawa...*, tamże 1971.

M.P.-J.

JARZĘBOWSKI Józef (26 XI 1897 Warszawa — 13 IX 1964 Szwajcaria), polonijny działacz społ.-oświatowy, historyk powstania styczniowego; marianin. Pochodził z rodziny robotniczej. Od 1917 w zakonie; święcenia kapłańskie

przyjął 1923. Nauczyciel w kolegium marianów w Warszawie (1925–37), od 1939 na Litwie, 1941 wyjechał przez Murmańsk i Japonię do USA. Nauczyciel, duszpasterz, organizator zakładów opiekuńczych wśród Polonii w USA, Meksyku i Wielkiej Brytanii. Twórca szkolnych muzeów hist., m.in. w Fawley Court w Anglii, gdzie zgromadził bogatą kolekcję pamiątek z 1863. Autor monografii *Traugutt* (1938) oraz wyd. za granicą prac: *Mówią ludzie roku 1863* (1963), *Traugutt. Dokumenty, listy, wspomnienia, wypisy* (1970), *Jan Jeziorański, zapomniany bohater 1863 roku* (1974).

E.F.

JASIENICA Paweł, wł. **Leon Lech Beynar** (10 IX 1909 Symbirsk — 19 VIII 1970 Warszawa), eseista, publicysta historyczny. Dzieciństwo spędził w Rosji i na Ukrainie; 1920 wraz z rodziną przyjechał do Polski. Studiował na Uniw. Wil.; jego mistrzem nauk. był S. Kościałkowski, a kolegami m.in. Cz. Miłosz, A. Gołubiew. Choć sam miał poglądy prawicowe, utrzymywał przyjacielskie kontakty z osobami o innych orientacjach politycznych. Pracował jako nauczyciel w Grodnie i jako spiker rozgłośni Pol. Radia w Wilnie. Publikował wówczas m.in. hist. pomoce dydaktyczne. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 (oficer rezerwy); po ucieczce z niewoli niem. przedostał się do Wilna, gdzie przeżył okupację radz. i niem.; od 1940 czł. ZWZ-AK (od 1944 oficer sztabowy). Współred. pisma konspiracyjnego „Dla Polski", 1942–43 powielał biuletyn radiowy, 1942–44 organizował, wraz ze S. Stommą, tajne wykłady dla młodzieży. Po rozbiciu wil. AK (lato 1944) pozostał w oddziałach partyzanckich, m.in. w V Brygadzie Wil. AK dowodzonej przez Z. Szendzielarza, pseud. Łupaszka; przez niemal rok walczył przeciwko NKWD, Armii Czerwonej i formacjom pol. komunistów. Od 1946 w Krakowie współred. „Tyg. Powsz." (przyjął pseud. Paweł Jasienica). W 1948 aresztowany na parę miesięcy w związku ze sprawą Łupaszki. Od 1951 mieszkał w Warszawie; był czł. ZLP i Pen Clubu (wiceprezes od 1966 do końca życia). Na przeł. l. 50-ych i 60-ych brał udział w spotkaniach Klubu Krzywego Koła; 1964 podpisał „List 34" (protest przeciwko ówczesnej polityce kult. państwa); stawał w obronie literatów represjonowanych z powodów polit., 1968 organizował protest przeciwko zdjęciu *Dziadów* Mickiewicza ze sceny i bronił represjonowanych studentów. Za swą postawę prześladowany przez władze PRL (I sekr. KC PZPR W. Gomułka oskarżył go publicznie o zbrodnie popełnione jakoby w okresie partyzanckim), pozbawiony możliwości obrony i objęty zakazem druku. Autor prac popularyzujących historię Polski, w których — przeciwnie niż ówczesna historiografia — kładł nacisk na historię polit. i postacie hist.; ważniejsze z nich to: *Polska Piastów* (1960), *Słowiański rodowód* (1961), *Polska Jagiellonów* (1963), *Ostatnia z rodu* (1965), *Rzeczpospolita obojga narodów. Srebrny wiek* (1967), *Rzeczpospolita obojga narodów. Calamitatis Regnum* (1967), *Rzeczpospolita obojga narodów. Dzieje agonii* (1972). Opublikował także kilka zbiorów publicystyki hist., podejmując kluczowe problemy interpretacji historii Polski i sporne zagadnienia filozofii historii: *Myśli o dawnej Polsce* (1960), *Dwie drogi* (1960), *Tylko o historii* (1962), *Polska anarchia* (1963), *Rozważania o wojnie domowej* (1978 w obiegu niezależnym, 1985 oficjalnie). Pisarstwo hist. J. znalazło licznych czytelników, prace były wielokrotnie wznawiane, także przez wydawnictwa niezależne. J. spotkał się też z krytyką; zarzucano mu błędy, nienaukowe podejście, podnoszenie hipotez do rangi pewników. Można jednak stwierdzić, że uprawiając gatunek lit. nie pretendujący do nauk.

ścisłości, J. przyczynił się do pogłębienia wiedzy hist. w społeczeństwie. Pośmiertnie wydano jego *Pamiętnik* (1986 w obiegu niezależnym, 1989 oficjalnie).

J. Tazbir, *Pisarstwo historyczne Pawła Jasienicy*, w: tenże, *Od Haura do Isaury*, Warszawa 1989.

M.B.

JASIŃSKI Czesław → Przybyszewski Eugeniusz.

JAWORSKI Franciszek (21 XI 1873 Gródek Jagielloński — 18 III 1914 Lwów), historyk popularyzator, dziennikarz. Pochodził z rodziny drobnomieszczańskiej. Ukończył studia prawnicze na Uniw. Lwow.; od 1903 pracownik archiwum miejskiego, od 1911 sekr. magistratu. Red. „Kuriera Lwow." i jego dodatków niedzielnych „Tydzień" i „Na Ziemi Naszej"; współzał. Tow. Miłośników Przeszłości Lwowa. Autor popularnych współcześnie szkiców i opr. hist., utrzymanych w stylu opowieści lub gawędy, świadczących o dobrej znajomości dziejów regionu (m.in. *Obrona Lwowa 1655 r.*, 1905; *Królowie polscy we Lwowie*, 1907, wyd. II 1912), niekiedy o pewnych walorach nauk. (*Lwów za Władysława Jagiełły*, 1910). Wydał ponadto z A. Czołowskim-Sasem *Księgę ławniczą miejską 1441–1448* (1921).

PSB.

R.S.

JAWORSKI Iwo Leopold (12 XI 1898 Kraków — 24 III 1959 Wrocław), historyk ustroju społ. i politycznego. Po studiach prawniczych na UJ (doktorat 1921) od 1922 pracował na USB w Wilnie: habilitacja 1927, prof. nadzw. 1932; w okresie okupacji niem. dziekan wydziału prawa konspiracyjnego USB. Po 1945 organizator wydziału prawa Uniw. i Politechniki Wrocł.; współzał. Wrocł. TN (1946). Badacz historii prawa w Europie Zach., autor podręczników i skryptów z powsz. historii ustroju (ostatni: *Zarys powszechnej historii państwa i prawa. Historia ustroju i źródeł prawa*, 1961, wyd. IV 1978) oraz prac o ustroju Francji w okresie rewolucji franc. i ustroju miast na prawie niem. w W. Ks. Litewskim.

PSB.

H.I.

JAWORSKI Jan Godzimir (31 X 1903 Sanniki k. Gąbina — 19 II 1945 Stargard Szczeciński), sinolog, japonista, historyk. Studiował na UW, następnie sinologię i japonistykę w Paryżu. Doc. UW od 1930 (po habilitacji), prof. nadzw. od 1936 (pierwszy prof. sinologii w Polsce); specjalizował się w buddologii. Opublikował m.in. *Historię Chin* i *Historię Japonii* (w: *Wielka historia powszechna*, t. 1 1935) oraz szkic *Gospodarcze podłoże konfliktu chińsko-japońskiego* (1932). W l. 1934–36 pracownik konsulatu RP w Charbinie. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; podczas okupacji niem. związany z konspiracją; walczył w powstaniu warszawskim.

PSB.

T.T.

JAŻDŻEWSKI Konrad (23 XI 1908 Kluczbork — 21 IV 1985 Łódź), archeolog, muzeolog. Studiował w Poznaniu; uczeń J. Kostrzewskiego (doktorat 1935, habilitacja 1939). Pracował w Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie; pozostał tam także w okresie okupacji niem. (umożliwiał pracę nauk. innym archeologom, brał udział w tajnym nauczaniu). W l. 1945–79 dyr. Muzeum Archeol. i Etnogr. w Łodzi (m.in. 1968 rewindykował z NRD kolekcję etnogr. wywiezioną przez Niemców z Łodzi podczas II wojny świat.); związany z IHKM PAN. Prof. zw. 1957, czł. koresp. PAN od 1983, czł. międzynar. tow. archeol., antropologicznych i etnologicznych. Badał

stanowiska kultury amfor kulistych i kultury lendzielskiej na Kujawach, po 1945 prowadził prace wykopaliskowe w Gdańsku, Łęczycy, Czerwieniu-Czerwinie i Lutomiersku. Popularyzator prahistorii, red. „Z otchłani wieków" 1935–39 i 1945–46. Autor m.in. prac: *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej* (1936), *Poland* (Nowy Jork 1965), *Pradzieje Polski* (wraz z J. Kostrzewskim i W. Chmielewskim, 1965), *Z problematyki początków Słowiańszczyzny i Polski* (1968), *Pradzieje Europy Środkowej* (1981).

J.S.

JEDLICKI Marian Zygmunt (30 IV 1899 Kielce — 14 III 1954 Poznań), historyk państwa i prawa średniowiecza. Po ukończeniu studiów prawniczych na UJ (uczeń S. Estreichera, doktorat 1924) studiował w Paryżu; habilitował się na UJ z historii prawa w Europie Zach. (1928). Od 1929 wykładowca Uniw. Pozn., zast. prof. tamże od 1930. W czasie II wojny świat. w Anglii, gdzie m.in. od 1943 wykładał na pol. wydziale prawa w Oxfordzie. Od 1946 prof. zw. historii powsz. państwa i prawa UJ; od 1949 na Uniw. Poznańskim. Badał instytucje państw. i prawne wczesnego średniowiecza zachodnioeur. i pol. oraz stosunki pol.-niem. tego czasu. Wydawca *Kroniki Thietmara* (1953).

PSB.

H.I.

JELLENTA Stefan (14 VI 1899 Warszawa — 12 VI 1991 tamże), historyk wojskowości; pułkownik. Podczas I wojny świat. służył w Legionach Pol. J. Piłsudskiego. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Jako wolny słuchacz UW uczęszczał na wykłady M. Handelsmana. Oficer WP, od 1935 pracownik Wojsk. Biura Historycznego. W 1939 uczestnik obrony Warszawy, w następnych l. wojny w niewoli niem., m.in. w oflagach w Lubece i Dössel (organizował tam tajne szkolenia wojsk.); po wojnie wrócił do kraju. Od 1956 pracował w Biurze Hist. WP, 1958–68 w WIH. Autor studiów hist.-wojsk., m.in. 30 metryk pułków piechoty w *Księdze chwały piechoty* (1939). Po 1945 zajmował się dziejami powstania wielkopol., problematyką zbrodni niem. na jeńcach pol. oraz przebiegiem działań wojsk. 1939; opublikował wiele artykułów na te tematy, zwł. w „Wojsk. Przegl. Hist."; autor biogramów oficerów w PSB.

Bibliografia wybranych prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1991 nr 2.

M. N.-K.

JENIKE Ludwik (1818 Warszawa — 2 V 1903 tamże), publicysta, historyk, tłumacz. Od 1838 publikował utwory lit. i artykuły w prasie warsz., m.in. w „Bibl. Warsz." i „Ateneum". W l. 1852–59 red. „Księgi Świata" (wyd. przez H. Merzbacha), 1859–86 red. „Tyg. Ilustrowanego". Współpracował m.in. z *Encyklopedią Powszechną* S. Orgelbranda. Przełożył wiele utworów J.W. Goethego. Jako historyk zyskał uznanie pracą *Stefan Czarniecki, urywek historyczny* (1891; skrócona wersja w „Księdze Świata"), pierwszą i jedyną wówczas pełną biografią tej postaci, uwzględniającą wszystkie dostępne źródła (praca dedykowana T. Korzonowi i oceniona przez niego wysoko). J. wydał także *Kronikę zboru ewangelicko-augsburskiego w Warszawie* (1891). Pozostawił pamiętniki pt. *Ze wspomnień* (t. 1–2 1910).

PSB.

H.Gór.

JERLICZ Joachim (19 V 1598 Kolenka na Wołyniu — 1673 lub później), pamiętnikarz. Pochodził ze szlachty ruskiej. Od 1617 służył w wojsku, walczył m.in. pod Chocimiem 1621, potem gospodarował na Ukrainie; wziął udział

w kampanii S. Czarnieckiego 1660. Autor pamiętnika pt. *Latopisiec, albo Kroniczka różnych spraw i dziejów*, pisanego zapewne od 1648, obejmującego l. 1620–73 (wyd. K.W. Wójcicki, t. 1–2 1853). Utwór, o charakterze swobodnej gawędy, jest cennym zapisem obyczajowości szlachty kresowej i ważnym źródłem do okresu powstania Chmielnickiego i najazdu szwedzkiego.

PSB. W.T.

JERZEWSKI Leopold ➤ Łojek Jerzy.

JEZIERSKI Feliks, pseud. **Karol Lewald** (18 V 1817 Kozłówka pod Lublinem — 15 XII 1901 Warszawa), krytyk i historyk literatury, popularyzator historii. Studiował filozofię klas. i pedagogikę na uniw. w Moskwie. W l. 1840–62 był nauczycielem w gimnazjum w Lublinie; 1862–64 przebywał za granicą, m.in. w Getyndze i Heidelbergu, doktoryzował się na uniw. w Jenie. Po powrocie do kraju osiadł w Warszawie; współpracownik i 1879–80 red. „Bibl. Warszawskiej". Autor zarysu historii literatury ang. XVI–XVIII w. (w: *Dzieje literatury powszechnej*, zbior., t. 3–4 1891) oraz obszernego opr. syntetycznego *Historia XIX wieku na podstawie źródeł i najnowszych opracowań* (1888). Tłum. m.in. pracę G. Brandesa *Główne prądy literatury XIX stulecia* (t. 1–5 1882–84).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 7. J.J.

JEZIERSKI Franciszek Salezy (1740 prawdopodobnie Gołąbki k. Łukowa — 14 II 1791 Warszawa), pisarz polit. i hist., działacz oświat.; misjonarz (w zakonie od 1775). Po ukończeniu szkół pijarskich regent ziemski łukowski, po 1762 namiestnik husarskiej chorągwi księcia Sanguszki (brał udział w tłumieniu rebelii hajdamaków 1768). Porzuciwszy wojsko ukończył seminarium misjonarzy w Warszawie, naukę uzupełniał we Włoszech. Kanonik kaliski, kaznodzieja w katedrze na Wawelu. Współpracownik A. Naruszewicza przy gromadzeniu materiałów historycznych. W 1781 powołany przez KEN na stanowisko rektora wydziału lubel., 1783 małopol.; 1785 wizytator generalny szkół kor. (zwolniony pod naciskiem zachowawczej szlachty z ziemi łęczyckiej). W 1783 otrzymał doktorat z teologii i filozofii w Szkole Gł. Kor. (Akad. Krak.) i kandydował na stanowisko prof. historii powszechnej. W 1788 osiadł w Warszawie. Współpracownik H. Kołłątaja, jeden z gł. i najbardziej radykalnych publicystów Kuźnicy Kołłątajowskiej (zw. Wulkanem gromów Kuźnicy). W poglądach na dzieje Polski zwolennik teorii podboju, tj. uzurpacji władzy przez różny etnicznie — w stosunku do rodzimej ludności sarmackiej — naród (potem stan), w wyniku czego powstał niesprawiedliwy ustrój społ., utrzymujący się przez przemoc jednego stanu (szlachty) nad pozostałymi; napisał m.in.: *O bezkrólewiach w Polszcze i o wybieraniu królów...* (1790), *Wzmianka krótka o zjednoczeniu Księstwa Litewskiego z Królestwem Polskim w duchu wolności i równości* (1790); obraz początków Polski przedstawił w powieści publicyst.-hist. *Rzepicha, matka królów...* (1790). W studium publicyst. w formie słownika encyklopedycznego *Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane* (1791) wystąpił z kryt. rewizją znaczenia i funkcji niektórych pojęć społ. i hist. (naród, świadectwo hist., przekaz pamięci lud.). Z poglądami J. polemizował w inspirowanej przez króla Stanisława Augusta pracy M. Wolski, m.in. oskarżając go o manipulowanie historią („jest napełniony... historii krajowej stosownym do potrzeby, nie do prawdy przytoczeniem"). *Wybór pism*, opr. Z. Skwarczyński i J. Ziomek (1952).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; J. Wojnar-Sujecka, *Franciszek Salezy Jezierski. Zarys poglądów*, Warszawa 1956.

J.J.

JĘDRZEJEWSKI Franciszek Alfons (30 XI 1865 Kowal k. Włocławka — 2 III 1950 Częstochowa), historyk Kościoła; paulin. Do zakonu wstąpił 1891, święcenia kapłańskie przyjął 1895. Duszpasterz, m.in. wśród Polaków w Petersburgu; 1933 osiadł na stałe na Jasnej Górze. Napisał *Historię miasta Kowala* (1921), biografię *Matka Makryna Mieczysławska* (1929 i 1930), *Historię zakonu Paulinów* (1939).

PSB.

M.P.-J.

JĘDRZEJOWSKI Bolesław Antoni (6 V 1867 Glinojeck k. Ciechanowa — 10 III 1914 Nervi we Włoszech), polityk, publicysta, archiwista PPS. Współorganizator zjazdu paryskiego socjalistów pol. (1892), współzał. i czołowy działacz PPS. Bliski współpracownik W. Jodki-Narkiewicza, wspólnie z nim opublikował anonimowowo *Geschichte der sozialistischen Bewegung in Polen* (1895). Dokumenty partyjne zgromadzone przez J. stały się podstawą tzw. Archiwum Londyńskiego PPS (obecnie w AAN w Warszawie).

PSB.

T.T.

JOANNICY Gabriel (ok. 1565 Przeworsk — 30 IV 1613 Kraków), filozof, lekarz, botanik, astronom, historyk nauki. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Krakowie i Padwie (dr medycyny 1597). Prof. astronomii (1597), filozofii (1598), medycyny i botaniki (1609) na Uniw. Krakowskim. Pierwszy historyk nauki pol.; w przedmowie do przedrukowanych 1605 panegiryków weselnych S. Orzechowskiego (*Panegirici nuptiales...*) zamieścił wiadomości o nie znanych skądinąd uczonych, zapoczątkowując studia nad historią nauki i oświaty w Polsce (wykorzystał je J. Brożek, uważany dawniej za pioniera tego typu badań w Polsce).

PSB.

D.M.

JOCHER Adam Benedykt (23 XII 1791 Wilno — 3 IV 1860 tamże), bibliograf. Syn księgarza. Ukończył 1811 Uniw. Wil. (uczeń G. E. Groddecka). Pracował w bibliotekach uczelni wil. (uniw., akad. medycznej i akad. duchownej); 1830/31 uczył na Uniw. Wil. łaciny. Czł. Tow. Szubrawców (1819–22). Po 1856 zatrudniony w Komisji Archeol. Wileńskiej. Zasłużony szczególnie jako bibliograf, twórca *Obrazu bibliograficzno-historycznego literatury i nauk w Polsce od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie...* (t. 1–3 1840–57), będącego w zamierzeniu początkiem pol. bibliografii nar.; dzieło jego stanowiło jedno ze źródeł *Bibliografii polskiej* K. Estreichera. Publikował szkice i studia hist. w czasopismach, m.in. *Pomniki mowy i prawodawstwa polsko-litewskiego w wieku XIV i następnych* („Bibl. Warsz." 1854).

PSB.

K.Sz.

JODKO-NARKIEWICZ Witold (29 IV 1864 Warszawa — 22 X 1924 tamże), polityk, publicysta, dyplomata, historyk. Studiował prawo, historię i ekonomię w Würzburgu, Paryżu i Bernie (doktorat 1898). Współorganizator zjazdu paryskiego socjalistów pol. (1892); współtwórca programu PPS, red. „Przedświtu" (1893–97); jeden z gł. przywódców i teoretyków PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości pracował w służbie dyplomatycznej: dyr. Dep. Polit. MSZ, poseł w Stambule (1919–21), w Rydze (1921–23). Jako historyk zajmował się dziejami pol. socja-

lizmu. Opublikował rozprawę *Historia i system socjalizmu utopijnego wśród emigracji polskiej 1834–1846* (Berno 1899, wyd. pol. 1904), *Zarys dziejów PPS* (1917) oraz wspólnie z B.A. Jędrzejowskim *Geschichte der sozialistischen Bewegung in Polen* (1895).

PSB.

T.T.

JODKOWSKI Józef (20 XII 1890 Grodno — 2 I 1950 Warszawa), archeolog, historyk sztuki, numizmatyk. Ukończył Inst. Archeol. w Moskwie. Pracował w Muzeum M. Rumiancewa, gdzie zinwentaryzował zabytki pol. wywiezione po rozbiorach i wydał na ten temat kilka prac. Konserwator rządowy na gub. wil., grodzieńską i mińską; autor prac (w języku ros.) o tamtejszych zabytkach. W l. 1922–36 kier. muzeum miejskiego w Grodnie; opublikował kilka prac poświęconych dziejom miasta (m.in. monografia *Grodno*, 1923); prowadząc badania archeol., odkopał mury warownej świątyni na Kołoży. W l. 1936–39 zatrudniony w Państw. Zbiorach Sztuki na Zamku w Warszawie; od 1945 kustosz w Gabinecie Numizmatycznym Muzeum Nar. w Warszawie. Prezes Warsz. Tow. Numizmatycznego (od 1946).

PSB.

S.K.K.

JONSTON Jan (3 IX 1603 Szamotuły — 8 VI 1675 Składowice k. Lubina), lekarz, przyrodnik, historyk, filolog, filozof. Syn Polki i emigranta szkockiego z rodziny szlacheckiej. Studiował na uczelniach szkockich, w Lejdzie i Cambridge. Działał gł. w Lesznie, 1656 osiadł na Śląsku. Utrzymywał kontakty z wieloma uczonymi Europy. Autor imponującej liczby dzieł, przeważnie encyklopedyczno-podręcznikowych z niemal wszystkich dziedzin ówczesnej wiedzy, gł. z medycyny, nauk przyrodn. i historii, które były tłumaczone na wiele języków eur., wyd. i komentowane do końca XVIII w. Jego gł. prace hist. to *Sceleton historiae universalis civilis et ecclesiasticae* (1633), *Horae subcisivae seu rerum toto orbe* (1639), *Polyhistor seu rerum ab exortu universi* (1660–67); dziełko filoz. *Naturae constantia* (1632) jest zarazem historią porównawczą kultury i nauki.

PSB; *Jan Jonston. Lekarz i uczony XVII w. Materiały sympozjum naukowego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Pol." 1978 (tu bibliografia przedmiotowa i podmiotowa).

J.R.

JOUGAN Władysław Alojzy (1855 Lwów — 21 X 1942 tamże), teolog i historyk Kościoła; ksiądz. Ukończył teologię na Uniw. Lwow. (doktorat 1888); po habilitacji (1901) tamże prof. historii i teorii wymowy kościelnej (1903–08). Red. czasopism katol.; autor prac z pogranicza historii kościelnej i homiletyki, np. *Homilie polskie od czasów najdawniejszych* (1902), *Ks. prymas Woronicz* (1908) oraz podręczników dotyczących historii Kościoła.

PSB.

M.P.-J.

JÓZEFOWICZ Jan Tomasz (1662 Lwów — 9 IV 1728 tamże), hagiograf, historyk; ksiądz. Pochodził z rodziny mieszczan ormiańskich. Studiował filozofię i prawo w Krakowie (doktorat 1684). W 1693 kanonik, potem kustosz lwowski. Na polecenie arcybiskupa K. J. Zielińskiego opr., na podstawie archiwaliów miejskich, kapitulnych i klasztornych, historię Lwowa i archidiecezji (l. 1614–1700) *Annotationes in vitas archiepiscoporum Leopoliensium* (wyd. niepełne pt. *Kronika miasta Lwowa*, 1854). Pozostawił też diariusz zajęcia Lwowa przez Szwedów *Lwów utrapiony in anno 1704* (rkps).

PSB.

H.L.

JUCEWICZ Ludwik Adam (3 XII 1813 Pokiew na Żmudzi — 12 III 1846 Lepel k. Witebska), historyk Litwy, etnograf. Studiował w seminarium duchownym i Akad. Duchownej w Wilnie; 1838 przyjął święcenia kapłańskie; 1839 przeszedł na prawosławie. Od 1844 nauczyciel w Lepelu. Interesował się gł. historią Litwy i jej kulturą ludową. Uważany za jednego z pierwszych etnografów Litwy; autor pracy *Litwa pod względem starożytności zabytków, obyczajów i zwyczajów* (1846) oraz zbioru *Pieśni litewskie* (1844). Gromadził materiały do dziejów literatury litew., a w rkpsie z 1840 pozostawił *Historię litewską dla dzieci.*

PSB.

K.Sz.

JUCHNIEWICZ Mieczysław (30 III 1914 Łuniniec — 5 VII 1988 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. W l. 30-ych studiował prawo na USB; 1954 ukończył studia hist. na UW. W czasie II wojny świat. w partyzantce radz., potem oficer lud. WP. Pracownik WIH 1959–74; doktoryzował się w WAP 1970. Autor m.in. prac: *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944* (1973), *Na wschód od Bugu. Polacy w walce antyhitlerowskiej na ziemiach ZSRR 1941–1945* (1985), w których tendencyjnie ukazał obraz wojny na wsch. ziemiach RP, pomniejszając wysiłek zbrojny AK.

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1988 nr 4.

M. N.-K.

JURKIEWICZ Jarosław (25 IV 1908 Lwów — 19 V 1967 Warszawa), prawnik, historyk stosunków międzynarodowych. Studiował na UJK we Lwowie, doktoryzował się na KUL 1947. Pracownik PISM od 1949 (doc. 1955) i Zakładu Historii Stosunków Pol.-Radz. PAN od 1961 (prof. nadzw.); wykładowca ChAT od 1956. Autor prac: *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce* (1953), *Watykan a Polska w okresie międzywojennym* (1958), *Pakt Wschodni* (1963), *Przewrót majowy 1926 r. a stosunki polsko-radzieckie* (1966).

H.W.

JUSZYŃSKI Michał (1760 Gniazdowo k. Olkusza — 23 VIII 1830 Szydłów), biografista, bibliograf i poeta; ksiądz (od 1785). Studiował filologię i filozofię w Szkole Gł. Kor. (Akad. Krak.). Towarzyszył T. Czackiemu w podróżach nauk. po Europie (przed 1788), następnie współpracował z J. M. Ossolińskim i S. B. Lindem. W l. 1789–94 prof. Szkoły Wydziałowej w Pińczowie. Popularny kaznodzieja i autor poematów i zbiorów wierszy. Jego gł. dziełem był *Dykcjonarz poetów polskich*, wyd. w opr. A. Grabowskiego (t. 1–2 1820), zawierający 1376 biogramów pisarzy z okresu XV–XVIII w. oraz 210 not o utworach anonimowych. Dzięki wykorzystaniu źródeł dziś nie istniejących dzieło J. „zachowało wartość dla badaczy literatury i kultury staropolskiej" (J. Korpała). Większość zbiorów J. znalazła się w bibl. Tarnowskich w Dzikowie.

PSB.

J.J.

K

KACZKOWSKI Józef Piotr (31 I 1876 Moniatycze na Lubelszczyźnie — 20 I 1940 Warszawa), prawnik, badacz historii Polski XIX w. Po ukończeniu 1902 studiów prawniczych na UW prowadził praktykę adwokacką. Poza pracami z zakresu prawa, gł. handlowego, pisał w czasie I wojny świat. prace z dziejów Polski XIX w.; ważniejsza z nich to *Konfiskaty na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim po powstaniach r. 1831 i 1863* (1918).

PSB.

H.I.

KACZKOWSKI Stanisław (1783 lub 1784 Ochle w Sieradzkiem — 19 IV 1855 Bełchatów), historyk, badacz wczesnych dziejów Polski, polityk i pisarz. Studiował prawo na uniw. we Frankfurcie nad Odrą. Poseł na sejmy Król. Pol. od 1820; był jednym z przywódców liberalnej opozycji. Jako historyk zajmował się początkami dziejów Polski oraz stosunkami pol.-niemieckimi. Sprzeciwiał się tezie o pochodzeniu Polaków od Lechitów, wykazywał bałamuctwo i stronniczość przekazów niem.; opublikował m.in. *Rozprawy tyczące się pierwotnych dziejów Polski* (1847), *Krzyżacy a Polska* (1845); ceniono jego *Tablice synchronistyczne do historii Polski* (1841). *Dzieła* (t. 1–3 1883).

PSB.

J.J.

KACZMARCZYK Kazimierz (3 II 1878 Wiśnicz Stary — 6 IV 1966 Poznań), archiwista, wydawca źródeł. Ojciec Zdzisława K. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował na UJ (doktorat 1909). Pracował w AAD w Krakowie i w Archiwum Skarbowym w Warszawie, od 1920 w Archiwum Państw. w Poznaniu (do 1939, 1945–53, 1957–61; dyr. 1925–39 i 1945–53). Czł. koresp. PAU (1920). Aktywny organizator życia nauk. w Poznaniu, m.in. współred. (z K. Tymienieckim) „Roczników Historycznych". Wydał m.in. *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506* (1913), *Akta radzieckie poznańskie 1434–1506* (t. 1 1925, t. 2 1931, t. 3 1947), *Katalog dokumentów pergaminowych UJ* (1953).

Bibliografia prac: „Archeion" 1967; S. Nawrocki, *Kazimierz Kaczmarczyk*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

KACZMARCZYK Zdzisław (19 VIII 1911 Kraków — 9 VIII 1980 Poznań), historyk ustroju i prawa. Syn Kazimierza K. Po ukończeniu studiów prawniczych na Uniw. Pozn. pracował tam od 1934 jako asystent (doktorat 1936). Habilitował się 1944 na tajnym Uniw. Ziem Zachodnich. Po wojnie ponownie na Uniw. Pozn.: prof. nadzw. 1946, prof. zw. 1957. Działacz społ. i polit.; poseł na sejm 1959–63. Uczeń Z. Wojciechow-

skiego i jego współpracownik przy organizowaniu Inst. Zachodniego. Prowadził badania nad immunitetem sądowym w Polsce do końca XIV w., czasami Kazimierza Wielkiego (*Monarchia Kazimierza Wielkiego. Organizacja państwa*, 1939; *Kazimierz Wielki*, 1948) i kolonizacją niem. (*Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, 1945); później zajmował się dziejami miast nad środkową Odrą i dolną Wartą oraz dziejami miast dalmatyńskich. Wydawca m.in. t. 10 *Volumina Legum* (*Konstytucje sejmu grodzieńskiego 1793 r.*, 1952) oraz współautor syntez historii państwa i prawa Polski oraz historii dyplomacji polskiej.

Bibliografia prac za l. 1933–78: „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" 1979 z.1; W. Maisel, *Zdzisław Kaczmarczyk*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

H.I.

KADŁUBEK Wincenty → Wincenty zw. Kadłubkiem.

KAKOWSKI Hieronim (1584? — 1653?), bernardyn, archiwista i historyk swojego zakonu. Śluby zakonne złożył 1609; był gwardianem przeworskim i radomskim; prawdopodobnie od 1630 sprawował opiekę nad archiwum zakonnym; od 1647 chronolog zakonu. Opr. *Supplementum Chronicorum* lub *Florilegium Minorum* — zbiór wiadomości o dziejach bernardynów, przesłany ok. 1650 L. Waddingowi do Rzymu w celu wykorzystania w *Annales Minorum*.

PSB.

R.S.

KALABIŃSKI Stanisław (20 VIII 1923 Łuck — 18 X 1980 Warszawa), historyk ruchu robotn. i rewolucji 1905–07. Studia hist. rozpoczął na tajnym UW podczas okupacji niem.; ukończył je 1948. Pracownik Muzeum Wojska Pol. i Muzeum Ruchu Rewol., następnie IH PAN. Doktoryzował się 1954 po stażu nauk. w Leningradzie; prof. nadzw. 1964. Opublikował m.in. pracę *Antynarodowa polityka endecji w rewolucji 1905–1907* (1955) oraz (wspólnie z F. Tychem) syntezę dziejów rewolucji 1905–07 *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja* (1969, wyd. II 1976). Zwolennik metodologii marksist., związany z oficjalną w PRL szkołą historii ruchu robotn.; pełen energii organizator życia nauk., inicjator i red. serii wydawniczych, edytor źródeł i współautor opr. syntetycznych (*Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich*, t. 3, cz. 1–4 1968–72; *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, t. 1–10 1970–80; *Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów*, t. 1–3 1973–76).

A.Sz.

KALETA Roman (9 II 1924 Biecz — 16 VII 1989 Wrocław), historyk literatury i kultury czasów stanisławowskich, edytor źródeł. Studiował filologię pol. na uniw. we Wrocławiu pod kier. T. Mikulskiego i J. Kotta; dwukrotnie więziony za działalność w studenckiej Bratniej Pomocy i usunięty ze stanowiska asystenta. Do końca życia związany z pracownią literatury oświecenia IBL PAN: doktorat 1955, habilitacja i docentura 1963, prof. nadzw. 1979; od 1975 kier. pracowni. Prowadził rozległe kwerendy źródłowe w bibl. i archiwach. Analizował utwory lit., zwł. poezję polit., w szerokim kontekście historii i kultury epoki; zajmował się także obyczajowością elit społ. i polit; opublikował m.in.: *„Monitor" 1763 na tle swoich czasów* (w: R. Kaleta, M. Klimowicz, *Prekursorzy oświecenia*, 1953), zbiór *Oświeceni i sentymentalni. Studia nad literaturą i życiem w Polsce w okresie trzech rozbiorów* (1971, tu m.in. studia hist. o J. Suchorzewskim i G. Casanowie), próbę monografii *Obiady czwartkowe króla Stanisława Augusta* (w: *Warszawa XVIII wie-*

ku, z. 2 1973). Był edytorem m.in. gazet pisanych T. Ostrowskiego z 1782 (1972). Przygotowywał edycję okolicznościowej literatury polit. czasów Targowicy i insurekcji kościuszkowskiej. Współautor i red. książki *Biecz. Studia historyczne* (1963). Opr. zbiór *Sensacje z dawnych lat* (1974, kilka wznow.). A.G.-K.

KALICKI Bernard (20 V 1840 Kurzany k. Brzeżan — 21 IX 1884 Lwów), historyk, publicysta. Po studiach na Uniw. Lwow. (pod kier. A. Małeckiego) pracował w Bibl. Zakładu Nar. im. Ossolińskich, następnie jako urzędnik w Wydziale Krajowym. W 1863 brał udział w akcji pomocy dla powstania styczniowego (był za to więziony). W zapatrywaniach polit. zbliżył się później do konserwatystów galic.; współpracownik „Przegl. Polskiego". Od 1857 sekr. nauk. i lektor K. Szajnochy; jako historyk pozostawał pod jego wpływem, ewoluując ku poglądom hist. szkoły krakowskiej. Autor zbioru szkiców z dziejów Polski XVI i XVII w. wyd. pt. *Zarysy historyczne* (1869) oraz pracy *Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski* (1878). Zasłużony popularyzator historii; obok licznych artykułów prasowych opublikował *Dzieje Polski do czytania w chatach i szkółkach wiejskich* (1862 wyd. skonfiskowane przez cenzurę, wyd. II 1869) oraz *Opowiadania z dziejów Polski*, cz.1: *Epoka piastowska* (1871).

PSB. T.T.

KALINKA Walerian (20 XI 1826 Bolechowice k. Krakowa — 16 XII 1886 Lwów), historyk, badacz dziejów Polski XVIII w., publicysta i działacz polit.; zmartwychwstaniec. Był synem sędziego Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Krakowskiej. Studiował filozofię i prawo na UJ. Uczestnik powstania krak. 1846, m.in. pełnił funkcję dyr. kancelarii rządowej J. Tyssowskiego. Po upadku powstania przebywał 1846–48 na emigracji w Belgii i Holandii. Przeszedł ewolucję poglądów polit., porzucając ideały demokr.-rewol. na rzecz szlacheckiego konserwatyzmu. W l. 1848–52 był współred. krak. „Czasu". Od 1852 ponownie na emigracji, gł. we Francji, gdzie oprócz polityki zajął się badaniami hist.; pierwszą jego większą pracą była *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim* (Paryż 1853). Związał się z W. Zamoyskim (w okresie wojny krymskiej jako jego sekr. przebywał w Turcji) i Hôtel Lambert (pełnił istotne funkcje w Biurze, redagował testament polit. A.J. Czartoryskiego). Od 1853 czł. Tow. Hist.-Lit. w Paryżu. Współpracował z „Wiadomościami Pol." (pismo Hôtel Lambert), 1857–61 był jednym z red. i wydawców tego pisma oraz — obok J. Klaczki — jego czołowym publicystą. W 1862 odsunął się od Czartoryskich i udał się do Rzymu w celu prowadzenia badań archiwalnych, jednak po wybuchu powstania 1863 powrócił do Francji i włączył się do prac Gł. Agencji Dyplomatycznej Rządu Nar. w Paryżu. W 1868 wstąpił w Rzymie do zgromadzenia zmartwychwstańców, 1870 przyjął święcenia kapłańskie; w zakonie stworzono mu dogodne warunki pracy naukowej. Ograniczył wówczas działalność polit., poświęcając się gł. dziejopisarstwu. W l. 70-ych odbył kilka podróży do archiwów Wiednia, Krakowa, Berlina. W l. 1875–80 kapelan sióstr niepokalanek w Jarosławiu, od 1880 przełożony konwiktu rusińskiego (unickiego) we Lwowie. W badaniach hist. koncentrował się gł. na dziejach polit. Polski XVIII w., sięgając po wiele nowych, dotychczas nie wykorzystanych materiałów. Uprawiał historię moralizującą i oceniającą. Przeszłość stanowiła dlań „wielką panoramę psychologii", a to prowadziło do szczególnej ekspozycji czynnika charakterologicznego w dziejach. „Wpatrzony w stosunki polityczne

między gabinetami, nie dostrzegał pozytywnego przełomu, jaki przyniosło Polsce oświecenie" (S. Kieniewicz). Uważany za ojca krak. szkoły hist. związanej ze stronnictwem galic. „stańczyków" i opowiadającej się za „pesymistyczną" wykładnią dziejów Polski. Rozgłos przyniosła mu poprzedzona obszernym wstępem edycja źródeł pt. *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta...* (t. 1–2 1868), której myślą przewodnią była teza, że „upadku swego Polacy sami są sprawcami"; sformułowanie to stało się później najbardziej lapidarnym ujęciem poglądów krak. „pesymistów". Przekonanie o moralnym upadku narodu jako źródle kryzysu Rzeczypospolitej przebija również z kart najobszerniejszego dzieła hist. K. pt. *Sejm Czteroletni* (t. 1–2 1880–86, t. 3 1888; wznow. 1991). Czł. hon. Pozn. TPN (1861), czł. AU (1873 koresp., 1878 czynny). Jego *Dzieła* (t. 1–12) wyd. w Krakowie 1891–1902.

PSB; W. Smoleński, *Stanowisko W. Kalinki w historiografii polskiej*, Warszawa 1887; S. Tarnowski, *Ks. Walerian Kalinka*, Kraków 1887; J. Mrówczyński, *Ksiądz Walerian Kalinka. Życie i działalność*, Poznań 1973 (tu bibliografia prac); K. Grzybowski, *Szkoła historyczna krakowska*, w: *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 2, Warszawa 1975.

A.W.

KALLENBACH Józef (21 XI 1861 Kamieniec Podolski — 12 IX 1929 Kraków), historyk literatury, edytor. Doktorat (1884) i habilitację (1887) uzyskał na UJ; brał udział w I ekspedycji AU do nowo otwartych archiwów watykańskich (1886). Prof. lingwistyki i literatur słow. na uniw. we Fryburgu szwajcarskim (1889–1901), prof. języka i literatury pol. na Uniw. Lwow. (1904–15), na UW (1915–16), USB (1919/20; dr h.c. 1926) i UJ (od 1920; 1928/29 rektor). Ponadto dyr. Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie (1901–04) i Muzeum Czartoryskich w Krakowie (od 1921). Czł. koresp. AU 1893, czł. czynny AU/PAU 1906; prezes Tow. Literackiego im. A. Mickiewicza 1908–18. Badacz literatury staropol., także dziejów kultury i oświaty (*Polacy w Bazylei w XVI w.*, 1890; *Polacy w Kolonii*, 1890). Znawca twórczości romantyków, gł. Mickiewicza (*Adam Mickiewicz*, t. 1–2 1897, wyd. IV rozsz. 1926) i Krasińskiego (*Zygmunt Krasiński. Życie i twórczość lat młodych 1812–1838*, t. 1–2 1904); edytor ich utworów i korespondencji. Napisał też *Towianizm na tle historycznym* (1924). Stosował metodę filol.-hist. opartą na gruntownych badaniach źródłowych; oceniając twórczość pisarzy kierował się moralną i patriotyczną wymową ich dzieł.

PSB; *Józef Kallenbach. Ku uczczeniu czterdziestolecia pracy naukowej*, Lwów 1925 (tu bibliografia prac).

S.Ch.

KALLIMACH, wł. **Filippo Buonaccorsi** (2 V 1437 San Gimignano k. Florencji — 31 X 1496 Kraków), humanista, polityk, historyk, poeta. Tworzył w języku łacińskim. Pochodził z Włoch, z niebogatej rodziny kupieckiej. Na przeł. 1469/70 przybył do Polski. Początkowo związany z dworem biskupa Grzegorza z Sanoka, od 1472 wykładowca Akad. Krak., współzał. Sodalitas Litteraria Vistulana. Od ok. 1474 na dworze Kazimierza Jagiellończyka (sekr., wychowawca synów król.), następnie Jana Olbrachta; współtwórca i realizator polityki Jagiellonów (był rzecznikiem silnej władzy monarszej). Autor pism polit. i hist., które były pierwszymi w Polsce utworami reprezentującymi zarówno w formie, jak i w tematyce dojrzały humanizm renesansowy. Spośród dzieł hist. najważniejsze to: *Historia de Rege Vladislao* (Augsburg 1518; wyd. pol. *O królu Władysławie*, 1851–52; wyd. kryt. I. Lichońska, T. Kowalewski, 1961) — dzieje wyprawy warneńskiej, apologia talentów wodzow-

skich i bohaterstwa króla; *Attila* (1489; wyd. kryt. T. Kowalewski, 1962) — praca pozostająca w kręgu kultu Attylli, pośrednio poświęcona Maciejowi Korwinowi; *De his quae a Venetis*... (Haga 1533; wyd. kryt. A. Kempfi, T. Kowalewski, 1962) — rozprawa o wymowie polit., popierająca weneckie plany wyprawy antytureckiej. W swoich pracach akcentował świeckie i realne elementy i czynniki procesu dziejowego. Historię rozumiał jako ciąg zmian i prawidłowości wynikających z „natury". Krytykował m.in. dzieło Wincentego zw. Kadłubkiem. Wprowadził nowe formy lit., jak opr. monograficzne, biografia (*Vita et mores Gregorii Sanocei*, wyd. kryt. 1900; wyd. pol. *Życie i obyczaje Grzegorza z Sanoka*, 1909; wyd. kryt. I. Lichońska, 1963); uprawiał łac. poezję renesansową. Uważany za historyka, który — obok J. Długosza — wywarł decydujący wpływ na dalszy rozwój pol. dziejopisarstwa. Przypisywane mu *Rady Kallimachowe* (liczne rkpsy od XVI w., wyd. kryt. 1887, z przekł. pol.) zawierają pragmatyczny wykład programu wzmocnienia władzy królewskiej.

PSB; J. Olkiewicz, *Kallimach doświadczony*, Warszawa 1981; J. Kotarska, *Poeta i historyk — Filip Kallimach*, w: *Pisarze staropolscy, sylwetki* (zbior.), t. 1, Warszawa 1991.

R.S.

KAŁKOWSKI Tadeusz (4 VII 1899 Kamionka Strumiłowa — 10 V 1979 Kraków), numizmatyk, kolekcjoner; inżynier komunikacji. Właściciel cennego zbioru monet, popularyzator numizmatyki, autor pracy *Tysiąc lat monety polskiej* (1963, wznow.) oraz wielu artykułów z zakresu numizmatyki.

S.K.K.

KAMIENIECKI Witold (9 III 1883 Warszawa — 9 III 1964 Łódź), historyk ustroju Litwy, publicysta polit., polityk. Ziemianin. Studiował na uniw. w Wiedniu i UJ (doktorat pod kier. W. Zakrzewskiego 1906); habilitacja na UJK we Lwowie 1926. Kier. Gabinetu Geogr.-Hist. AU w Krakowie 1909–10; pracownik Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie 1912–15; czł. TN Warsz. 1914. Po wybuchu I wojny świat. związany z aktywistami, od 1917 działał w Tymczasowej Radzie Stanu, następnie w Radzie Regencyjnej. W okresie II Rzeczypospolitej popierał program federacyjny (*Ponad zgiełkiem walk narodowościowych. Idea Jagiellońska*, 1929). Poseł na Sejm Ustawodawczy 1919–22 z listy Pol. Zjednoczenia Lud.; chargé d'affaires RP na Łotwie 1920–22 i czł. delegacji pol. na konferencji pokojowej w Rydze; senator z ramienia BBWR 1928–35. Wykładowca historii polit. Polski i Litwy w Studium Dyplomatycznym UJK 1932–37; dyr. Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie 1938–39. Okres II wojny świat. spędził we własnym majątku pod Łochowem. Doc. historii średniow. Europy Wsch. UW 1946; 1948 pozbawiony przez władze możliwości pracy dydaktycznej. Autor m.in. prac: *Rozwój własności na Litwie przed pierwszym Statutem Litewskim* (1914), *Geneza państwa litewskiego* (1915), *Społeczeństwo litewskie w XV w.* (1947). Interesował się także problemami metodol. w badaniach hist. (*O metodzie porównawczej w historii*, „Kwart. Hist." 1948). Pozostawił zbiór sylwetek biogr. pt. *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950* (1992).

PSB; A. Juzwenko, *Od wydawcy*, w: W. Kamieniecki, *Historycy i politycy*..., Wrocław 1992.

J.J.

KAMIEŃSKI, Dłużyk Kamieński, Adam (XVII w.), pamiętnikarz. Uczestnik wojny pol.-ros. 1660; wzięty do niewoli, zesłany został na Syberię do Jakucka, a następnie wcielony do ros. wojska (służył ponad 3 lata). Wrócił do Polski z posel-

stwem J. Gnińskiego i C. Brzostowskiego 1672. Swój pobyt na zesłaniu opisał w *Diariuszu więzienia moskiewskiego miast i miejsc* (w: *Warta. Książka zbiorowa ofiarowana... Bażyńskiemu*, 1874).

PSB.

A.P.

KAMIEŃSKI Henryk, pseud. **Filaret Prawdoski**, krypt. **XYZ** (24 II 1813 Warszawa — 14 I 1866 Algier), publicysta polityczny i historiozof, filozof i ekonomista. Ziemianin. Ukończywszy Liceum Warsz. studiował prawo na UW. Wraz z ojcem, gen. H. K., brał udział w powstaniu listopadowym (ranny w bitwie warsz.). Osiadłszy w swym majątku k. Chełma, od 1842 czynny w przygotowywaniu i popularyzacji idei powstania połączonego z rewolucją społ. (*O prawdach żywotnych narodu polskiego*, Bruksela 1844; *Katechizm demokratyczny*, 1845). Aresztowany 1845 i zesłany na 3 lata na Syberię do Wiatki; od 1852 na emigracji w Szwajcarii, 1858 osiadł w Algierii; 1860–61 wyd. i red. pisma „Prawda" w Genewie. W refleksji nad historią czerpał inspiracje z myśli G. Hegla, w rozprawie *Kilka słów o filozofii historii* (1844) sformułował tezę o zależności między prawdziwością interpretacji faktu hist. a postępowością społ.-ideową historyka. W obszernym publicyst. dziele *Rosja i Europa. Polska* (Paryż 1857, przedruk fragm. „Res Publica" 1987) zawarł próbę wielostronnego opisu współczesnej Rosji, jej rzeczywistości społ. i tradycji duchowych oraz jej tendencji zaborczych będących zagrożeniem dla przyszłości Europy; wskazywał na możliwość obezwładnienia ros. „barbarii" przez nakłonienie caratu do przeprowadzenia w Rosji odgórnej „rewolucji"; Polska — jak sądził — mogłaby odegrać w tym rolę pobudzającą. Referując poglądy na rzeczywistość i historię Rosji w pracach współczesnych emigrantów ros., I. Turgieniewa i A. Hercena, polemizował z ich bałwochwalczym stosunkiem do Piotra Wielkiego, stwierdzając, że właśnie on ugruntował ros. samodzierżawie. W odniesieniu do historii Polski sformułował tezę, że jej upadek nie był spowodowany przyczynami wewnętrznymi, ale że „została poświęconą" przemocy zaborców przez państwa Europy Zachodniej. K. jako autor *Rosji i Europy...* był do niedawna zapomniany; obecnie wskazuje się, że praca K. była tym dla poznania całokształtu spraw Rosji i Europy Środkowo-Wsch., co Tocqueville'owska *Demokracja w Ameryce* dla poznania mechanizmów demokracji („Res Publica").

PSB.

J.J.

KAMIŃSKA Józefa → Chojnacki Władysław.

KAMIŃSKI Adam (5 XI 1905 Kraków — 18 XI 1981 tamże), archiwista, historyk. Studiował na UJ. Od 1929 pracował w krak. archiwach państwowych. Podczas II wojny świat. zabezpieczał najcenniejsze archiwalia przed zniszczeniem. Dr 1950, doc. 1958; specjalizował się gł. w dziejach miast Małopolski; współautor wydawnictw zbior. (m.in. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, 1957; *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, 1958; *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 1 1965); autor wielu biogramów w PSB.

Bibliografia prac: „Archeion" 1983.

T.T.

KAMIŃSKI Aleksander, pseud. **Dąbrowski** i inne (28 I 1903 Warszawa — 15 III 1978 tamże), pedagog, historyk organizacji młodzieżowych. Studiował historię na UW (pod kier. J. K. Kochanowskiego). Działał w harcerstwie (twórca metody zuchowej, autor podręczników metodycznych); podczas

okupacji niem. czł. kierownictwa Szarych Szeregów, komendant gł. Organizacji Małego Sabotażu „Wawer", inicjator i red. nacz. „Biuletynu Informacyjnego", organu prasowego KG ZWZ-AK. Od 1945 zajmował się pedagogiką społ. na UŁ (doktorat 1947, habilitacja na UW 1959, prof. 1969). Jego gł. dzieło, *Polskie związki młodzieży w pierwszej połowie XIX w.* (t. 1–4 1959–71), dotyczy zarówno historii, jak i psychologii społ.; zawiera charakterystykę 142 organizacji młodzieżowych działających na ziemiach pol. (od rozbiorów po Wiosnę Ludów) oraz analizę teoretyczną związku młodzieży jako zjawiska społecznego. K. jest autorem słynnej opowieści o bohaterskich walkach harcerzy z Szarych Szeregów *Kamienie na szaniec* (wyd. konspiracyjne 1943, kilkanaście wznow. do 1994) i monografii harcerskich batalionów *„Zośka" i „Parasol"* (1957, wyd. IV 1986). Opublikował także m.in. *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne* (1953), *Andrzej Małkowski* (1979, wyd. kompletne 1983), liczne prace z zakresu pedagogiki społ. i wychowania.

Myśl pedagogiczna Aleksandra Kamińskiego (zbior.), Jelenia Góra 1986, red. E.T. Woźniakowa (tu bibliografia prac).
M.J.

KAMOCKI Franciszek (16 VIII 1871 Warszawa — 10 XI 1933 Łódź), heraldyk. Z wykształcenia i zawodu handlowiec, z zamiłowaniem oddawał się studiom heraldycznym. Zainteresowania skupiał gł. na problemach weksylologicznych (*O proporcach, banderach, sztandarach i kokardach*, 1917); wykazywał nieprawidłowości w heraldyce pol. (*Dziwolągi heraldyczne*, 1916; *Geneza dwu godeł w herbie Łada*, 1925).
S.K.K.

KANTAK Kamil (15 XII 1881 Luboń k. Leszna — 1 XII 1976 Bejrut), historyk Kościoła; ksiądz. Po studiach w seminariach pozn. i gnieźn. przyjął święcenia kapłańskie 1904. Studiował we Fryburgu Badeńskim (doktorat z teologii 1909), habilitował się na uniw. w Pradze (1923). Kanclerz kurii archidiecezji pozn.-gnieźn. 1913–17, archiwariusz tejże archidiecezji 1917–19. Red. „Kuriera Gdańskiego" i „Dziennika Gdańskiego"; współzał. Tow. Nauki i Sztuki w Gdańsku. Wykładowca historii Kościoła w seminarium duchownym w Pińsku 1926–39. Od 1939 w ZSRR, więziony w obozach w Kozielsku i Griazowcu; od 1941 kapelan Armii Pol. (gen. W. Andersa) w ZSRR i na Środkowym Wschodzie. Po II wojnie świat. osiadł na stałe w Bejrucie, gdzie m.in. wykładał historię na Uniw. Amerykańskim i Francuskim. Autor prac: *Dzieje Kościoła polskiego* (t. 1–2 1912–14), *Bernardyni polscy* (t. 1–2 1933), *Franciszkanie polscy* (t. 1–2 1937–38), *Dzieje ziemi pomorskiej* (Jerozolima 1946).
A.B.

KANTECKI Klemens (19 V 1851 Wielowieś k. Odolanowa w Kaliskiem — 14 X 1885 Poznań), historyk, bibliotekarz, publicysta. Wydalony z gimnazjum za działalność patriotyczną, pracował w pozn. księgarni (1868–72), następnie we Lwowie w bibl. Ossolineum (1876–82); uczęszczał tam na wykłady K. Liskego. Badał archiwalia we Lwowie, Dreźnie, Wiedniu, Petersburgu, Rydze, Mitawie. Opublikował kilkadziesiąt rozpraw poświęconych dziejom nowoż., m.in. biografie: *Artur Grottger...* (1878), *Stanisław Poniatowski, kasztelan krakowski* (1880), *Franciszek Maksymilian Ossoliński* (1880), także studium *Sumy neapolitańskie* (1881). Był autorem *Żywota K. Szajnochy* w edycji jego dzieł (t. 10 1878). Od 1882 konserwator zbiorów w bibl. Pozn. TPN. Jego braćmi byli dwaj wybitni politycy i publicyści kon-

serwatywni: ksiądz Antoni K. i Maksymilian K. (także autor prac hist.).

PSB.

A.G.

KAPICA MILEWSKI Ignacy (ok. 1740 Kapice Stare na Podlasiu — 1817 Brzeźnica), archiwista, heraldyk. Pochodził ze szlachty zagrodowej. Pracował przy sądzie grodzkim i archiwum ziemi bielskiej; archiwista w Brańsku. Opłacany przez Piotra Potockiego, sporządził liczne uwierzytelnione kopie akt i przywilejów z archiwów Podlasia i płn. Mazowsza (jako zabezpieczenie na wypadek zniszczeń) oraz liczne wypisy archiwalne dla szlachty podlaskiej. W rkpsie pozostawił *Herbarz*, owoc długoletnich poszukiwań w archiwach grodzkich i ziemskich Podlasia, wyd. 1870 przy współudziale i ze wstępem Z. Glogera jako *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (Dopełnienie Niesieckiego)*. Opr. ponadto dla Potockiego zbiór kopii (ok. 11 tys. wypisów; obecnie w AGAD jako tzw. Kapicjana) stanowiący cenne źródło do dziejów Podlasia.

PSB.

S.K.K.

KAPISZEWSKI Henryk (19 XII 1899 Niżankowice pod Przemyślem — 29 VI 1964 Kraków), działacz i historyk harcerstwa pol., mediewista. Studiował prawo na UJ i w Szkole Nauk Polit. przy UJ w Krakowie. Początkowo w służbie dyplomatycznej RP (1923–26 w Pradze), następnie pracował w Śl. Urzędzie Woj. w Katowicach. Działacz harcerski, red. pisma „Na Tropie". Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, następnie walczył 1940 w armii pol. we Francji; brał udział we franc. ruchu oporu. Po powrocie do kraju pracował jako urzędnik, od 1956 jako archiwista. Autor prac z historii harcerstwa (opr. *Dzieje harcerstwa polskiego na Śląsku Opolskim w okresie międzywojennym*, nie wyd.). Wiele lat poświęcił badaniom nad życiem i misją eremity pol. Świrada (X/XI w.), publikując wyniki w piśmie „Nasza Przeszłość". Ponadto ogłosił m.in. *Zagadnienie metropolii słowiańskiej w Sandomierzu* („Małopol. Studia Hist." 1958), *Najdalszy zasięg posiadłości pierwszych Piastów na południe od Karpat* („Acta Archeologica Carpathica" 1961).

PSB.

red.

KARASOWSKI Maurycy (21 IX 1823 Warszawa — 20 IV 1892 Drezno), muzyk, muzykolog, historyk muzyki. Studiował m.in. w Berlinie, Wiedniu i Paryżu. W l. 50-ych przebywał w Warszawie, ok. 1864 osiadł w Dreźnie (nadworny muzyk króla saskiego). Jako historyk zajmował się biografistyką oraz dziejami opery pol.; jego praca *Rys historyczny opery polskiej* (1859) jest pierwszą syntezą z tego zakresu. Autor pierwszej, wartościowej i popularnej biografii Chopina *Fryderyk Chopin. Życie — Listy — Dzieła* (pierwodruk w języku niem. Drezno 1877, wyd. pol. 1882; liczne tłum. i wznow.). Opublikował też pracę o W. A. Mozarcie oraz wiele artykułów na tematy muzyczne.

PSB.

K.Sz.

KARBOWIAK Antoni (10 I 1856 Dąbrowa k. Krotoszyna — 27 VII 1919 Biała k. Makowa Podhalańskiego), historyk wychowania i szkolnictwa polskiego. Studiował na UJ w Krakowie (doktorat 1886 na podstawie rozprawy *Bursa Jeruzalem w Krakowie*; habilitacja 1905). Nauczyciel w Wadowicach i Krakowie; wykładowca historii i teorii wychowania na UJ, prof. tytularny 1919. Napisał m.in.: *Szkoły parafialne w Polsce w XIII i XIV wieku* (1896), *Szkoła pruska w ziemiach polskich* (1903), *Rusyfikacja i bojkot szkół w Królestwie Polskim* (1907), *Dzieje edukacyjne Pola-*

ków na obczyźnie (1910). Wyniki swych badań zebrał w pracy *Dzieje wychowania i szkół w Polsce* (t. 1–2, Petersburg 1898–1903, t. 3 wyd. pośmiertnie 1923).

PSB; H. Barycz, *Antoni Karbowiak — człowiek i dzieło*, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1969 nr 2.

H.W.

KARBOWSKI Władysław (3 V 1899 — 20 VIII 1988 Warszawa), historyk wojskowości; major. Uczestnik powstania śląskiego; oficer Korpusu Ochrony Pogranicza. W kampanii wrześniowej 1939 oficer sztabu armii „Modlin"; w następnych l. wojny w niewoli niem.; po wojnie wrócił do kraju. Autor licznych artykułów dotyczących działań wojsk. w 1939 oraz ruchu oporu w obozach jenieckich. Wraz z T. Jurgą napisał monografię *Armia „Modlin" 1939* (1987).

M. N.-K.

KARŁOWICZ Jan Aleksander (28 V 1836 Subortowicze pod Mereczem na Litwie — 14 VI 1903 Warszawa), językoznawca, etnograf, historyk. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował nauki humanist. na Uniw. Moskiewskim, a także w Paryżu, Heidelbergu i Berlinie (doktorat 1865 na podstawie rozprawy o wyprawie kijowskiej Bolesława Chrobrego). Zwolennik pozytywizmu jako programu społ.-polit. i jako opcji metodol.; mimo starań nie uzyskał docentury w Szkole Gł. Warsz. i niepochlebnie oceniono jego źródłową pracę pomyślaną jako habilitacyjna *Don Karlos, królewicz hiszpański* (1867); niepowodzenia te sprawiły, że gł. obszarem jego zainteresowań stało się językoznawstwo i ludoznawstwo. Przez wiele lat przebywał w Europie Zach. (czł. paru zagr. tow. nauk.); 1887 osiadł w Warszawie; w czasie nasilenia rusyfikacji był jednym z najwybitniejszych „prywatnych uczonych". Zał. i red. (1888–99) czasopisma „Wisła"; autor kilkuset rozpraw, artykułów i przyczynków; w pracach swych zwracał uwagę na hist. genezę baśni i legend lud. oraz ich związki z mitologią staroż. i prasłowiańską. W ostatnich latach życia współautor *Słownika języka polskiego* oraz *Słownika gwar polskich*. Czł. koresp. AU (1887) i Pozn. TPN. Jego synem był kompozytor Mieczysław K.

PSB; *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). Książka zbiorowa...*, Warszawa 1904 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

KARNOWSKI Jan, pseud. **Wôś Budzysz** (16 V 1886 Czarnowo k. Chojnic — 2 X 1939 Wyrzysk), historyk Kaszub i Pomorza, pisarz. Studiował teologię i prawo we Fryburgu i Wrocławiu; uczestniczył w powstaniu wielkopol.; pracował w sądownictwie. Związany z A. Majkowskim i jego pismem „Gryf"; współtwórca i teoretyk ruchu młodokaszubskiego. Red. „Mestwina", autor wierszy i utworów dram. w dialekcie kaszubskim; badał folklor i literaturę kaszubską, a także dzieje rodów i miejscowości tego obszaru; był rzecznikiem ścisłego związku Kaszub z Polską. Ważniejsze jego publikacje hist. to cykle artykułów w „Gryfie" (1909–34): *Udział Pomorza w walkach o niepodległość Polski, Bibliografia kaszubsko-pomorska, Dr Florian Ceynowa, Ludność kaszubska w ubiegłym stuleciu* oraz prace *Filomaci pomorscy 1840–1901* (1926), *Historia Czerska i ekonomii czerskiej* (1935). Pozostawił pamiętnik *Moja droga kaszubska*, wstęp i opr. J. Borzyszkowski (1981).

PSB.

J.Jas.

KARWASIŃSKA Jadwiga (6 I 1900 Radomsko — 31 X 1986 Warszawa), historyk mediewista, archiwistka. Brała udział w wojnie pol.-radz. 1919–20 (sa-

nitariuszka). Studiowała na UW (doktorat 1924). Pracowała w AGAD (gł. pod kier. J. Siemieńskiego) i równocześnie (od 1930) prowadziła ćwiczenia z paleografii i nauk pomocniczych na UW. Opublikowała monografię *Szpital Świętego Ducha w Warszawie* (1938). W czasie okupacji niem. czynna w tajnym nauczaniu uniwersyteckim. W 1945 powróciła do AGAD i do zajęć dydaktycznych. Habilitowała się na UW 1946; doc. 1954, prof. nadzw. 1961; pracowała w Inst. Hist. UW i IH PAN. Przygotowała kryt. edycję *Żywotów św. Wojciecha* (MPH Series Nova, t. 4 cz. 1–2 1962–69). Czł. TMH, czł. hon. PTH.

H.W.

KARWOWSKI Stanisław (25 II 1848 Leszno — 13 V 1917 Berlin), historyk, pedagog, pisarz, działacz polityczny. Syn nauczyciela. Po studiach we Wrocławiu, Berlinie, Halle (doktorat 1870) uczył w gimnazjach w Ostrowie Wielkopol., Żaganiu, Głubczycach. Emerytowany 1907, osiadł w Poznaniu. Wiceprezes Pozn. TPN, red. „Przegl. Wielkopol." 1911–14. Związany z konserwatywnymi kręgami nar.-chrześcijańskimi. Opublikował ponad 300 rozpraw i przyczynków poświęconych historii literatury, historiografii i przede wszystkim historii regionalnej (*Z przeszłości Śląska*, t. 1–2 1895–99; *Gniezno*, 1892; *Miasto Jarocin i jego dziedzice*, 1903). Trwałą wartość zachowała *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego* (t. 1–3 1919–31) — rocznikarsko zestawione omówienie ważniejszych wydarzeń polit. i kult. w Wielkopolsce 1815–1914, oparte na szerokiej bazie źródłowej.

PSB; W. Molik, *Stanisław Karwowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

KAWECKA-GRYCZOWA Alodia (11 VIII 1903 Warszawa — 16 VI 1990 tamże), historyk kultury, bibliolog, bibliograf. Żona J. Grycza. Studiowała na UW i UJ (doktorat pod kier. S. Kota 1932). Pracowała w Bibl. Kórnickiej, 1930–74 w Bibl. Nar. w Warszawie (Zakład Starych Druków); równocześnie 1948–68 w IBL (Pracownia Bibliografii Staropol. i Historii Książki). Znawczyni dziejów dawnej książki, zwł. staropol. drukarstwa i piśmiennictwa. Red. dzieła bibliogr. *Incunabula que in bibliothecis Poloniae asservantur* (1970) i serii Polonia Typographica... (1959–81), autorka monografii hist., np. *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej* (1988) oraz rozpraw o dawnych oficynach drukarskich. Wiele uwagi poświęciła pracom zespołowym; była m.in. inicjatorką i red. serii Książka w Dawnej Kulturze Polskiej. Dr h.c. Uniw. Wrocł.; otrzymała m.in. nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1974).

red.

KECKERMANN Bartłomiej (1572 Gdańsk — 25 VII 1609 tamże), filozof, pedagog, teoretyk historii. Pochodził z kalwińskiej rodziny kupieckiej. Studiował w Gimnazjum Gdańskim oraz m.in. w Wittenberdze i Heidelbergu. Nauczyciel w Collegium Sapientiae w Heidelbergu. Od 1602 prof. filozofii w Gimnazjum Gdańskim; inicjator reformy programu nauczania (utworzenie katedry prawa i historii, wykład filozofii zamiast teologii). Autor podręcznika historii ustrojów państw. *Systema disciplinae politicae* (Hanower 1607) oraz zarysu pierwszej w Polsce historyki *De natura et proprietatibus historiae* (Hanau 1610), w której omówił istotę historii jako nauki, podział jej na gatunki, dał kryt. przegląd renesansowych historyk i postulował rozszerzenie badań na dzieje nauki i sztuki. *Opera omnia* (Genewa 1614).

PSB; B. Nadolski, *Poglądy na historię uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna*, „Rocz. Gdański" 1958–59.

D.M.

KECKOWA Antonina (29 XI 1908 Tyśmienica na Polesiu Lubel. — 18 VIII 1992 Warszawa), historyk dziejów gosp., wydawca źródeł. Po studiach hist. na UW uczyła w szkołach fundacji im. W. i A. Górskich (1933–39); podczas okupacji niem. czynna w tajnym nauczaniu (1940–44). Po wojnie pracowała początkowo w Inst. Badań Warszawy, od 1951 w Inst. Hist UW, 1955–78 związana z IHKM PAN (prof. nadzw., zast. dyr. do spraw nauk.; red. „Studiów z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa"). Napisała pracę na temat kupiectwa warsz. XVI w. *Melchior Walbach...* (1955), wydała *Księgi Referendarii Koronnej z drugiej połowy XVIII wieku* (1955), następnie podjęła studia nad historią pol. solnictwa (*Saliny ziemi krakowskiej do końca XIII wieku*, „Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa" 1965; *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku. Do 1772 roku*, 1969); współautorka syntezy *Dzieje żup krakowskich* (1988).

E.F.

KELLES-KRAUZ Kazimierz (2 III 1872 Szczebrzeszyn — 24 VI 1905 Pernitz w Dolnej Austrii), socjolog, historyk nauki i myśli społ., publicysta, działacz socjalistyczny. Rozpoczął studia prawnicze na UW (relegowany za działalność polit.), następnie studiował na Sorbonie i w École Libre des Sciences Politiques (m.in. u A. Sorela) w Paryżu. Od 1894 działacz i czł. władz Związku Zagr. Socjalistów Pol. (ZZSP) w Paryżu; 1895 czł. redakcji „Przedświtu" w Londynie, 1895–99 red. organu ZZSP „Bulletin Officiel du Parti Socialiste Polonais" w Paryżu, który przekształcił w poważny zbiór materiałów o źródłowym znaczeniu. Brał żywy udział w dyskusji nad programem PPS, zwł. sprawą hasła niepodległości Polski i klasowości programu. Uzupełniał w Paryżu studia z zakresu socjologii i historii nowoż., następnie został wykładowcą historii socjologii i etnologii w Collège Libre des Sciences Sociales (1898–1901) i Université Nouvelle w Brukseli (doktorat 1901); studiował także prawo na Uniw. Wiedeńskim. Wygłaszał referaty i liczne odczyty m.in. o historii socjologii (także pol.). Osią jego dociekań socjol.-hist. było prawo „retrospekcji przewrotowej" mające wyjaśnić genezę ideologii oraz hist. prawidłowości rewol. ruchów społ.; w myśl tego prawa źródła idei reformatorskich znajdują się odległej przeszłości, im dalej bowiem wybiegają takie idee w przyszłość, tym głębiej sięgać muszą w przeszłość. Ogłosił na ten temat m.in. *Socjologiczne prawo retrospekcji* („Ateneum" 1897), *Rzut oka na rozwój socjologii w XIX wieku*, w: *Wiek XIX* (zbior., 1901), *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów* („Krytyka" 1905). Wśród setek jego artykułów znajdują się recenzje dotyczące prac z historii kultury (gł. literatury i sztuki) oraz historii społ. Polski. *Pisma wybrane* (t. 1–2 1962; tu bibliografia prac), *Naród i historia. Wybór pism*, opr. S. Ciesielski (1989), *Korespondencja 1890–1905* (*Listy*, t. 1–2 1984).

PSB; W. Bieńkowski, *Kazimierz Kelles-Krauz. Życie i dzieło*, Wrocław 1969; tenże, *Kazimierz Kelles-Krauz jako historyk*, „Studia Hist." 1973 z. 1.

W.B.

KEMPNER Stanisław Aleksander (3 XI 1857 Kalisz — 12 XI 1924 Warszawa), ekonomista, historyk gosp., działacz polit.-społ., publicysta. Pochodził z ziemiańsko-przemysłowej rodziny żydowskiej. Ukończył prawo na UW. Długoletni wydawca i red. „Gazety Handlowej" (od 1882), następnie „Nowej Gazety"; współzał. (1901) i red. (1902–05) „Ekonomisty". Publikował też w warsz. „Ateneum", „Bibl. Warsz.", „Gazecie Sądowej", w dziennikach oraz w encyklopediach, m.in. S. Orgelbranda. Należał do wybitnych postaci życia polit. Warszawy, zwł. w l. 1914–18. Prof.

ekonomii w WWP od 1918; aktywny w tow. naukowych. Napisał (przy współpracy kilku innych badaczy) *Dzieje gospodarcze Polski porozbiorowej w zarysie* (t. 1–2 1920–22) — pionierską pracę zawierającą charakterystykę idei społ. od pocz. XIX w. do pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości, nadto zarys rozwoju przemysłu, klasy robotn., rolnictwa i chłopstwa; książka ta nie utraciła wartości nauk. również obecnie; jej skróconą wersją jest *Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości* (1924). Ważniejsze spośród innych jego prac to: *Zarys ekonomii społecznej* (1901, wyd. II 1906), *Syjonizm* (1903), *Teoria demokracji* (1921).

PSB. K.Ś.

KERSTEN Adam (26 IV 1930 Kutno — 11 I 1983 Warszawa), historyk czasów nowożytnych. Po maturze ukończył szkołę drukarską. Studiował historię na UW. Po doktoracie (1955) związał się trwale z UMCS w Lublinie; habilitował się 1960, prof. nadzw. 1967, prof. zw. 1974. W młodości gorąco popierał ideę budowy komunizmu w Polsce (od 1945 czł. ZWM, od 1948 należał do PPR i PZPR), z czasem zbliżył się do grona ludzi walczących o zmianę sytuacji polit. w Polsce; po wystąpieniu z PZPR związany z opozycją demokr., m.in. współzał. i aktywny prelegent TKN, organizator niezależnego ruchu wydawniczego, od 1980 działacz NSZZ „Solidarność". W badaniach nauk. najwięcej uwagi poświęcił historii Polski czasów „potopu" szwedzkiego. Autor prac: *Chłopi polscy w walce z najazdem szwedzkim 1655–1656* (1958), *Pierwszy opis obrony Jasnej Góry w 1655 r. Studia nad „Nową Gigantomachią" ks. Augustyna Kordeckiego* (1959), *Sienkiewicz — „Potop" — historia* (1966), *Na tropach Napierskiego. W kręgu mitów i faktów* (1970), *Szwedzi pod Jasną Górą 1655* (1975) oraz biografii *Stefan Czarniecki 1599–1665* (1963). Wyszedłszy od zainteresowań okresem „potopu", zajął się dziejami powsz.; napisał *Historię Szwecji* (1973) oraz *Historię powszechną. Wiek XVII* (1984). Podejmował także problemy elit władzy i ustroju I Rzeczypospolitej, m.in. w książce *Hieronim Radziejowski: studium władzy i opozycji* (1988). Ponadto autor pracy *Warszawa kazimierzowska 1648–1668. Miasto, ludzie, polityka* (1971) oraz podręcznika historii dla liceum. Czł. PTH, Lubel. TN i Tow. Nauk. w Lund (Szwecja). Jego żoną była Krystyna K., historyk dziejów najnowszych.

Bibliografia prac prof. dr Adama Kerstena, Lublin 1983. M.B.

KĘPIŃSKI Zdzisław (9 IV 1911 Pruszków k. Warszawy — 24 I 1978 Poznań), historyk sztuki i kultury, muzeolog. Studiował na Uniw. Pozn.; podczas II wojny świat. wykładowca tajnego Uniw. Ziem Zach. (oddział w Częstochowie). Od 1945 woj. konserwator zabytków w Poznaniu, dyr. Muzeum Wielkopol., jednocześnie wykładowca na Uniw. Pozn. (prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1973). W l. 1956–66 dyr. Muzeum Nar. w Poznaniu. Badacz malarstwa holenderskiego (prace o dziełach J. van Eycka), historii franc. i pol. impresjonizmu (*Malarstwo francuskie. Od Davida do Cezanne'a*, 1958; *Impresjonizm*, 1973, wznow. 1986). Autor dzieła o motywach symbolicznych w literaturze i filozofii romant. (*Mickiewicz hermetyczny*, 1980) oraz kontrowersyjnej pracy *Wit Stwosz* (1981). Kierował Zespołem Badań nad Początkami Państwa Pol., dokonując licznych odkryć z dziedziny sztuki romańskiej.

K. Kalinowski, *Zdzisław Kępiński*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1978 nr 2 (tu bibliografia prac, opr. D. Matyaszczyk). H.F.-P.

KĘTRZYŃSKI Stanisław (10 IX 1876 Lwów — 26 V 1950 Warszawa), historyk mediewista, dyplomata. Syn Wojciecha K. Studiował historię na Uniw. Lwow. (uczeń L. Finkla i T. Wojciechowskiego), doktoryzował się na UJ 1900; odbył kilka podróży nauk. do Rzymu, Paryża, Monachium. W l. 1904–10 dyr. Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie. W 1913 uzyskał na UJ habilitację w zakresie historii średniowiecza i nauk pomocniczych historii. Czasy I wojny świat. spędził w Rosji; po powrocie do Polski 1918 doc. UW, prof. tamże od 1920; równocześnie dyr. AGAD (1918–20). Zaangażowany w prace MSZ: 1922–23 dyr. Dep. Polit. (ustąpił ze stanowiska w związku z objęciem min. przez R. Dmowskiego); 1925–26 poseł RP w Moskwie, 1927–31 w Hadze. W 1932 wrócił do pracy na UW, od 1934 prof. zw., kier. katedry historii Polski wieków średnich. Przez cały okres międzywojenny red., wraz z M. Handelsmanem, „Przegl. Hist." (1917–39). Czł. TN Warsz. (1908), czł. PAU (koresp. 1929, czynny 1938). W czasie okupacji niem. zajmował się zabezpieczaniem zbiorów Bibl. Krasińskich; jako prezes TMH organizował comiesięczne tajne zebrania nauk.; 1940–43 prowadził seminaria w ramach tajnego UW. W listopadzie 1943 aresztowany i uwięziony w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu; jego księgozbiór i materiały nauk. przepadły. Po wojnie zamieszkał w Krakowie (1945–46 wykładał na UJ), potem powrócił do Warszawy. Był badaczem historii Polski wczesnego średniowiecza, zajmował się m.in. organizacją kancelarii pol., stosunkami pol.-burgundzkimi, biografistyką. Wybitny dyplomatyk, sfragistyk i paleograf, wiele swych dzieł poświęcił analizie źródeł historycznych. Ważniejsze prace: *Kazimierz Odnowiciel, 1034–1058* (1899), *O paliuszu biskupów polskich XI w.* (1902), *O zaginionym żywocie św. Wojciecha* (1902), *Kilka uwag o opacie Astryku-Anastazym. Polska a Dijon* („Przegl. Hist." 1905), *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich* (1934), *Polska X–XI wieku* (1961, posłowie A. Gieysztor; tu bibliografia prac).

PSB; A. Gieysztor, *Stanisław Kętrzyński*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.B.

KĘTRZYŃSKI Wojciech (11 VII 1838 Lötzen, obecnie Giżycko — 15 I 1918 Lwów), historyk mediewista, badacz dziejów Prus, edytor źródeł. Ojciec Stanisława K. Pochodził ze zgermanizowanej rodziny pol. (ojciec był oficerem pruskim, nosił nazwisko von Winkler); dowiedziawszy się o swym pol. pochodzeniu, powrócił do nazwiska przodków i szybko się zrepolonizował. Podczas studiów na uniw. w Królewcu związany z tajną organizacją studencką, współdziałał 1863 z powstańcami w Król. Pol. (transport broni); aresztowany 1864, więziony przez rok w twierdzy kłodzkiej; studia zakończył doktoratem 1866. W l. 1868–70 bibliotekarz w Kórniku. Przygotowywał do druku t. 9 *Acta Tomiciana* (pracy nie dokończył), a następnie — w kontakcie z A. Bielowskim — *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego* (1875). Od 1873 pracownik Zakładu Nar. im. Ossolińskich we Lwowie; po śmierci Bielowskiego dyr. (od 1876 do końca życia); wydatnie powiększył zbiory Biblioteki. Zajmował się wczesnymi dziejami Słowiańszczyzny Zach., a także dyplomatyką i rocznikami pol. czasów średniowiecza (*Studia nad dokumentami XII wieku*, 1891; *O Kronice Wielkopolskiej*, 1896; *O kronice polsko-węgierskiej*, 1897; *O rocznikach polskich*, 1897; *O powołaniu Krzyżaków przez ks. Konrada*, 1903). Nie wszystkie jego ustalenia z tego zakresu utrzymały się w nauce, wywołały jednak dyskusje, które poważnie posunęły naprzód wie-

dzę historyczną. Ważną dziedziną jego zainteresowań była historia Prus ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polaków na tej ziemi (np. *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, 1882); w zakresie tych zagadnień jego ustalenia na ogół zachowały aktualność. Był zasłużonym wydawcą źródeł hist., przede wszystkim kontynuatorem — po A. Bielowskim — *Monumenta Poloniae Historica* (MPH; 1878–93), przy współpracy gł. K. Liskego i A. Małeckiego. Czł. AU (koresp. 1873, czynny 1887), czł. honorowy niem. Tow. Hist. dla Śląska (1896) i PTH (1906), także innych tow. naukowych. Przez całe życie K. był zaangażowany w obronę polskości Warmii i Mazur; na łamach prasy (zwł. wielkopol.) upowszechniał wiedzę o tych ziemiach; współpracował m.in. z „Gazetą Łecką" M. Giersza, przyczynił się do założenia „Gazety Lud." w Ełku (1896). W 1946 na jego cześć nadano nazwę Kętrzyn miastu Rastenburg na Mazurach.

PSB; bibliografia prac w: W. Kętrzyński, *Z księgi pieśni człowieka niemczonego*, Olsztyn 1968; K. Korzon, *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław 1993.

M.B.

KIEDRONIOWA Zofia, 1. v. **Kirkorowa, z Grabskich** (14 V 1872 Borów k. Łowicza — 15 VI 1952 Warszawa), działaczka społ.-polit., historyk. Siostra Stanisława i Władysława Grabskich. W młodości związana z PPS, przez 2 lata przebywała na zesłaniu. Studiowała historię na UJ (studiów nie ukończyła). W l. 1905–20 mieszkała na Śląsku Cieszyńskim, będąc tam organizatorką pol. szkolnictwa; do 1932 aktywna w życiu polit. (m.in. popierała W. Korfantego na Górnym Śląsku). Efektem jej hist. zainteresowań była gruntowna i obszerna praca *Włościanie i ich sprawa w dobie organizacyjnej i konstytucyjnej Królestwa Polskiego* (1912). Pozostawiła cenne *Wspomnienia* (cz. 1–2 1986–88) oraz pamiętnik dotyczący powstania warsz. 1944 (rkps w Bibl. Nar.).

PSB.

Z.R.

KIEDRZYŃSKA Wanda, z d. **Puzinowska** (1 I 1901 Łódź — 30 III 1985 Warszawa), historyk okresu II wojny świat., archiwistka, bibliograf. Ukończyła studia filol. na UW. Pracowała w Centralnym Archiwum Wojsk. i Wojsk. Biurze Hist.; 1935–39 kier. archiwum Inst. J. Piłsudskiego. W czasie okupacji niem. działała w konspiracji; od 1941 więziona na Pawiaku i w obozie Ravensbrück. Po wojnie wróciła do kraju. Od 1957 w IH PAN (doktorat 1961). Początkowo ogłaszała artykuły (m.in. o Związku Walki Czynnej) w „Niepodległości". W l. powojennych publikowała prace o niem. obozach koncentracyjnych oraz m.in. *Powstanie warszawskie w książce i prasie* (1972). Wraz z L. Dobroszyckim opr. *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945* (1962) o podstawowym znaczeniu w badaniach nad tym okresem.

M. N.-K.

KIELAR Władysław, imię zakonne **Paweł** (1912 Krościenko Wyżne — 12 I 1972 Kraków), historyk Kościoła katol.; dominikanin. Filozofię i teologię studiował we Lwowie, następnie w Warszawie; 1939 przyjął święcenia kapłańskie. Studia hist. rozpoczął we Lwowie i kontynuował po wojnie na Uniw. Pozn. i UJ, doktorat obronił na KUL 1953. Wykładał m.in. historię Kościoła w Studium Teologicznym w Krakowie. Ostatnie lata życia poświęcił badaniom historii pol. dominikanów (*Początki zakonu dominikańskiego w Polsce*, „Nasza Przeszłość" 1973), a zwł. ich szkolnictwa (*Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, t. 1 1975). Pozostawił

rkps wykładów *Geneza Zakonu Kaznodziejskiego* oraz rkpsy prac biogr. (archiwum dominikanów w Krakowie).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983.

P.P.G.

KIENIEWICZ Stefan (20 IX 1907 Dereszewicze na Polesiu — 2 V 1992 Warszawa), historyk, badacz dziejów Polski w XIX w., wydawca źródeł, dydaktyk, organizator życia naukowego. Pochodził z rodziny ziemiańskiej, od 1919 mieszkającej w Warszawie. Studiował historię na Uniw. Pozn. (pracę magisterską o I. Działyńskim przygotował pod kier. A. Skałkowskiego); w 1 poł. l. 30-ych prowadził m.in. poszukiwania archiwalne w Paryżu i Berlinie, uczęszczał też na seminarium M. Handelsmana w Warszawie (uznał go później za swego mistrza). Doktoryzował się 1934 na podstawie rozprawy *Społeczeństwo polskie w powstaniu poznańskim* (1935, wyd. II 1960). Już przed II wojną świat. osiągnął znaczącą pozycję wśród historyków młodego pokolenia. Od 1937 i w czasie okupacji niem. pracował w Archiwum Skarbowym na stanowisku adiunkta. Od 1941 był współpracownikiem Biura Informacji i Propagandy KG ZWZ-AK. W pierwszych dniach powstania warsz. został ranny; po klęsce powstania wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, skąd powrócił w październiku 1945. Habilitację przeprowadził na UJ 1946 na podstawie przedwojennej monografii *Adam Sapieha 1828–1903* (1939). Następnie związał się na stałe z UW jako prof. nadzw. (1949) i prof. zw. (1958). Wypromował ok. 170 magistrów i ok. 40 doktorów, kontynuując działalność dydaktyczną również po przejściu na emeryturę 1977. Dorobek nauk. K. to niemal 1000 pozycji bibliogr., w tym kilkadziesiąt książek i tyleż tomów wydawnictw źródłowych. Swą twórczością obejmował zrazu gł. dzieje walki z zaborcami (*Konspiracje galicyjskie 1831–1845*, 1950; *Rewolucja polska 1846 roku*, 1950) oraz dzieje ruchów społ. (*Ruch chłopski w Galicji w 1846 r.*, 1951). Jednym z gł. obszarów jego zainteresowań było powstanie styczniowe, któremu poświęcił kilka opr. cząstkowych (m.in. *Sprawa włościańska w powstaniu styczniowym*, 1953; *Warszawa w powstaniu styczniowym*, 1954 i trzy wznow.; *Między ugodą a rewolucją. Andrzej Zamoyski w latach 1861–1862*, 1962) oraz obszerną i wszechstronną syntezę *Powstanie styczniowe* (1972, wyd. II 1983). Był też inicjatorem i współred. serii: Powstanie Styczniowe. Materiały i Dokumenty, w ramach której 1961–86 ukazało się 25 tomów źródeł, m.in. z trudno dostępnych archiwów rosyjskich. Przez wiele lat prowadził studia nad dziejami Warszawy i jej społeczności, uwieńczone syntetycznym opr. *Warszawa w latach 1795–1914* (1976). Badał także rozwój pol. świadomości nar., dzieje pracy organicznej, kultury, oświaty i szkolnictwa wyższego (m.in. red. i współautor *Dziejów Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, 1981). Z zamiłowaniem uprawiał biografistykę; od 1936 aż do śmierci współpracował z PSB (opublikował z górą 150 życiorysów). Prace jego odznaczają się wszechstronnością źródłowej analizy, precyzyjnym formułowaniem wniosków i znakomitą stylistyką. Mimo iż odżegnywał się od metodol. nowatorstwa, jego pionierskie nieraz studia źródłowe narzucały nowe określenia, sformułowania pytań badawczych i oceny. Wywarł także znaczny wpływ na świadomość hist. społeczeństwa pol. jako autor podręczników szkolnych, a zwł. *Historii Polski 1795–1918* (1968, kilka wznow.), przeznaczonej gł. dla studentów kierunków humanistycznych. Od pocz. l. 60-ych był niekwestionowanym autorytetem nauk., symbolem badawczej rzetelności, dystansu wobec stereotypowych ocen i nieulegania pozanaukowym koniunkturom. Czł. koresp. (1965) i czł. rzecz. (1969) PAN; 1969–83 przewodn. Komi-

tetu Nauk Hist. PAN. Od 1953 do końca życia nacz. red. „Przegl. Historycznego". Wielokrotnie brał udział w zagr. sesjach nauk. i światowych kongresach nauk hist.; w l. 60-ych wykładał gościnnie na uniw. w Chicago i na paryskiej Sorbonie. Współautor *History of Poland* (Warszawa 1968, wyd. także w języku franc. i serbskochorwackim), autor *The Emancipation of the Polish Peasantry* (Chicago 1970) oraz zbioru szkiców *L'indépendance et la question agraire. Esquisses polonaises du XIXe siècle* (Wrocław 1982). K. nie stronił również od popularyzacji. Publikował artykuły i recenzje na łamach „Tyg. Powsz.", „Przegl. Powsz." i „Polityki" ; część jego publicystyki hist. została wydana w książce *Historyk a świadomość narodowa* (1982). Pisał szkice autobiogr., np. *Z rozmyślań dziejopisa czasów porozbiorowych*, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1980 nr 2.

Bibliografia prac w: *Losy Polaków w XIX–XX w. Studia ofiarowane Profesorowi Stefanowi Kieniewiczowi w osiemdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, Warszawa 1987.

A.Sz.

KIESZKOWSKI Jerzy (9 IX 1872 Kraków — 26 III 1923 Zakopane), historyk sztuki, prawnik. Studiował na UJ prawo (doktorat 1896) oraz historię sztuki pod kier. M. Sokołowskiego i J. Mycielskiego; studia w zakresie historii sztuki uzupełniał w Wiedniu. Zajmował się ochroną zabytków galic. i bukowińskich, pracując w Min. Wyznań i Oświaty w Wiedniu (1911–18). Od 1919 kier. Zbiorów Graficznych Bibl. Jagiellońskiej. Badał kulturę renesansu, zwł. zagadnienia mecenatu artystycznego. Habilitował się (1915) na podstawie nagrodzonej przez AU monografii *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki Zygmuntowskich czasów* (cz. 1–3 1912). Ponadto autor prac: *Appartamento Borgia* (1901), *Artyści obcy w służbie polskiej* (1922). Czł. m.in. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.

PSB.

T.T.

KIESZKOWSKI Witold (25 lub 20 II 1903 Dębina k. Hajsyna na Podolu — 10 IX 1950 Warszawa), historyk sztuki, konserwator zabytków, muzealnik. Studiował na UW u Z. Batowskiego; doktoryzował się 1949. Od 1932 red. „Biuletynu Historii Sztuki i Kultury", gdzie wydał szereg własnych prac, gł. dotyczących pol. architektury i rzeźby XVI i XVII w. Zebrane przez niego materiały źródłowe (cenne z uwagi na zniszczenia wojenne archiwaliów) znajdują się w IS PAN.

PSB.

M.Z.

KILIŃSKI Jan (XII 1760 Trzemeszno — 28 I 1819 Warszawa), przywódca ludu warsz. w insurekcji kościuszkowskiej, pamiętnikarz. Majster szewski, radny miasta Starej Warszawy 1792–94, współorganizator sprzysiężenia i insurekcji warsz. 1794. Po upadku powstania osadzony w twierdzy Pietropawłowskiej w Petersburgu; zwolniony 1796, powrócił ok. 1798 do Warszawy. Pozostawił dwie wersje pamiętników. Pierwsza, powstała 1795 na podstawie zeznań złożonych w Petersburgu, w zwięzły sposób opisuje udział K. w spisku; była wielokrotnie publikowana. Obszerniejsza wersja (spisana 1814–18), obejmująca okres od 1791 do chwili aresztowania K., zawiera wiele zmyśleń i nieścisłości, eksponuje osobę autora; T. Korzon i A. Skałkowski uznali ją za bezwartościową jako źródło hist., W. Tokarz i S. Herbst przyznali jej pewne wartości poznawcze. Obie wersje opublikował S. Herbst pt. *Pamiętniki* (1958).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5.

A.B.

KIPA Emil (17 III 1886 Lwów — 5 I 1958 Warszawa), historyk, badacz dziejów Polski i Europy przeł. XVIII i XIX w., dyplomata. Studiował na Uniw. Lwow. pod kier. Sz. Askenazego (doktorat 1910) i w Wiedniu; stypendysta w Ossolineum, następnie nauczyciel gimnazjum we Lwowie (do 1918). Uczestnik obrony Lwowa 1918. W l. 1919–39 pracownik MSZ, m.in. kier. Wydziału Archiwalno-Nauk., twórca biblioteki, 1931–36 konsul generalny w Hamburgu; zainicjował akcję opieki nad Polakami za granicą. Wykładał też w Szkole Nauk Polit., w SGH i WWP w Warszawie. Od 1924 w masonerii (odgrywał ważną rolę w Wielkiej Loży Nar.). W czasie okupacji niem. pracował w Zarządzie Miejskim Warszawy, współdziałając z KG AK; jego prace nauk. z tego okresu, m.in. obszerne *Dzieje wolnomularstwa w Polsce*, spłonęły w czasie powstania warszawskiego. Od 1945 ponownie w MSZ (1946 rzeczoznawca delegacji pol. w ONZ, uczestnik konferencji pokojowej w Paryżu). Habilitował się 1947 na Uniw. Pozn., od 1949 wykładał na UW (prof. nadzw. 1954). Czł. PTH i TMH. Znawca historii polit. Polski i Europy okresu oświecenia, epoki napoleońskiej, Król. Kongresowego; pisał cenne, erudycyjne, choć na ogół niewielkie prace, np. *Fryderyk Gentz a Polska* (1911), *Ks. Hugo Kołłątaj* (1912), *Austria a sprawa polska w r. 1809* (1952) oraz ponownie *Dzieje wolnomularstwa w Polsce*, w: *Studia i szkice historyczne* (1959). Publikował liczne studia źródłoznawcze w „Kwart. Hist." i „Przegl. Hist."; wydał wraz z W. Dzwonkowskim i R. Morcinkiem t. 3 *Aktów powstania Kościuszki* (1955).

PSB; J. Skowronek, *Emil Kipa*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986; bibliografia prac w: E. Kipa, *Studia i szkice historyczne*, Wrocław 1959 (opr. J. Łojek).

M.W.

KIRCHMAYER Jerzy Maria, pseud. **Adam, Andrzej** (26 VIII 1895 Kraków — 11 IV 1959 Otwock), historyk II wojny świat., publicysta; generał brygady. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył szkołę podchorążych artylerii w Poznaniu, następnie Wyższą Szkołę Wojenną. Służył w WP; walczył w kampanii wrześniowej 1939; podczas okupacji niem. czynny w ZWZ-AK, oficer sztabowy KG, współtwórca planów operacyjnych. W l. okupacji ciężko chorował (stracił nogę). Od 1944 w lud. WP; kier. Wojsk. Biura Hist., od 1945 szef Oddziału Hist. Sztabu Generalnego. Od 1947 gen. brygady i dyr. nauk Akad. Sztabu Generalnego. Bezpodstawnie uwięziony (1950–55) i oskarżony o zdradę (1951 proces gen. S. Tatara, J. Kirchmayera i in.), 1956 zrehabilitowany. Od 1956 pracownik nauk. IH PAN w Warszawie. Badał polit.-wojsk. problemy II wojny światowej. Krytykował (*Kampania wrześniowa*, 1946) stan przygotowań Polski do wojny, wykazując m.in. brak planu obrony, złe uzbrojenie, zawodny system sojuszy. Jego praca zapoczątkowała dyskusję nad oceną Września i dorobku II Rzeczypospolitej. Autor obszernej monografii *Powstanie warszawskie* (1959, wyd. X 1984), w której przedstawił walki powstańcze na szerokim tle ogólnej sytuacji wojennej. Analizując genezę powstania warsz. wykazał, że zasadniczą przesłanką decyzji były „względy polityczne", tj. potrzeba „wykonania w Warszawie wielkiej demonstracji zbrojnej zwróconej swym ostrzem przeciwko Związkowi Radzieckiemu"; w ówczesnej sytuacji polit. było to skazane na klęskę. Napisał także: *1939 i 1944. Kilka zagadnień polskich* (1957), *Uwagi i polemiki. Na marginesie londyńskiego wydania „Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej"* (1958). Własnej syntezy dziejów pol. walk w l. 1939–45 nie ukończył, pozostawiając szkice wyd. w zbiorze: *W kraju i na obczyźnie* (1971). Autor wspomnień dopro-

wadzonych do końca września 1939 (*Pamiętniki*, 1962), którym zarzucano subiektywną i krzywdzącą ocenę ludzi i zdarzeń. Opublikował wiele artykułów, m.in. w „Bellonie", „Polsce Zbrojnej", „Wojsk. Przegl. Historycznym". Zdecydowanie kryt. stosunek do piłsudczyzny i sanacji oraz przyjęcie porządku pojałtańskiego za nieodwracalny spowodowały, że K. zajmował w swych pracach stanowisko zbliżone do oficjalnej w PRL oceny najnowszej historii Polski. Błyskotliwy styl, zacięcie publicyst., a przede wszystkim podejmowanie tematów ważkich społecznie zapewniały mu dużą poczytność.

PSB; bibliografia prac: „Najnowsze Dzieje Polski" 1959.

M.P.-J.

KIRKOR Adam Honory, pseud. **Jan ze Śliwina** (21 I 1818 Śliwino na Mohylewszczyźnie — 23 XI 1886 Kraków), historyk, archeolog. Kształcił się w Inst. Szlacheckim w Wilnie. Pełnił funkcje w administracji państw. (1838–64); równocześnie prowadził prace wykopaliskowe na Litwie i Białorusi. Od 1855 czł. Komisji Archeol. Wil., kustosz jej Muzeum Starożytności; współpracownik TN Krak. i AU na polu badań archeologicznych. Wydawca i red. czasopism w Wilnie (1857–58 „Teka Wil.", 1860–65 „Kurier Wil."), Petersburgu (1868–71 „Nowoje Wriemia" — dla obrony interesów pol.) i Krakowie (1872 „Na Dziś"); był rzecznikiem tendencji ugodowych, 1858 wydał wiernopoddańczą publikację z okazji przyjazdu do Wilna cara Aleksandra II (tzw. *Album wileńskie*). Był zwolennikiem teorii „systemu trzech epok" Ch. J. Thomsena, do dziś pozostającej podstawą chronologii pradziejów. Duże zasługi położył jako propagator idei ochrony zabytków archeologicznych. Najważniejsze w jego dorobku są sprawozdania z wykopalisk, m.in. *Badania archeologiczne w okolicach Babic i Kwaczały* („Rozprawy i Sprawozdania... AU" 1874), które dowodzą dużej fachowości i rzetelności nauk.; ponadto napisał: *Litwa i Ruś pod względem historycznym, statystycznym i archeologicznym* (1875), *Pokucie pod względem archeologicznym* (1876). Autor pierwszego przewodnika po Wilnie (*Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, 1856, wyd. II 1859).

PSB; S. Kirkor, *Przeszłość umiera dwa razy*, Kraków 1978.

K.Sz.

KIRKOR Stanisław (17 V 1898 Kraków — 18 I 1983 Londyn), ekonomista, historyk. Po studiach prawniczych i ekon. (na UJ i UW oraz w Paryżu) zatrudniony w Min. Skarbu. W l. 1933–39 dyr. finansowy Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy, współpracownik prezydenta S. Starzyńskiego. Od 1939 za granicą, działał w instytucjach skarbowych rządu RP w Paryżu i Londynie; po II wojnie świat. na emigracji; pracował w skarbowości innych państw. Po przejściu na emeryturę oddał się badaniom hist. nad epoką napoleońską; autor prac: *Polscy donatariusze Napoleona* (Londyn 1974), *Polacy w niewoli angielskiej 1803–1814* (Kraków 1981), *Legia Nadwiślańska* (Londyn 1981), *Pod sztandarami Napoleona* (Londyn 1982). Wspólnie z Sz. Konarskim opr. dzieje własnej rodziny: *Kirkorowie litewscy* (Londyn 1969, wyd. II 1974); na wątku historii Kirkorów oparł też pracę *Przeszłość umiera dwa razy* (Kraków 1978).

S.K.K.

KIRSZROT Jakub (1848 — 9 V 1920 Warszawa), prawnik, historyk. Studiował prawo i administrację w Szkole Gł. Warsz.; pracował jako adwokat; był wziętym obrońcą i cenionym cywilistą. Związany z asymilatorami. Zasiadał w Zarządzie Gminy Żyd. w Warszawie. Jego gł. dokonaniem w zakresie nauki hist. jest monografia *Prawa Żydów*

w Królestwie Polskim. Zarys historyczny (1917), obejmująca okres od Konstytucji 3 maja po I wojnę świat., uwzględniająca aspekty kulturowe opisywanych problemów.
Z.B. i R.Ż.

KISIELEWSKI Józef (26 II 1905 Mościska k. Przemyśla — 20 VII 1966 Bandon w Irlandii), publicysta społ. i hist., pisarz. Studiował filologię pol. na Uniw. Poznańskim. Dziennikarz i wydawca, m.in. od 1931 red. miesięcznika „Tęcza" w Poznaniu. Po wybuchu II wojny świat. przedostał się do Rumunii, od 1940 przebywał w Anglii; po wojnie pozostał na emigracji. Kierował m.in. Katol. Ośrodkiem Wydawniczym „Veritas" (1949–60), był red. kwart. „Poland and Germany" (od 1957). Jego gł. dziełem jest reportaż z dwóch podróży po Niemczech (1937 i 1938) pt. *Ziemia gromadzi prochy* (1939; trzy wyd. w Anglii 1941, w kraju skrócone wyd. konspiracyjne 1943; wznow. 1990) ukazujący słow. przeszłość płn. i wsch. ziem III Rzeszy; argumenty zaczerpnięte z historii przeciwstawiał niem. propagandzie, demaskując politykę niszczenia śladów słow. przeszłości Pomorza i Słowiańszczyzny Zachodniej.
M.P.-J.

KISIELEWSKI Władysław Tadeusz (1 VII 1850 Rzuchowa w Tarnowskiem — 21 VI 1882 Kraków), historyk dziejów nowoż., nauczyciel. Studiował historię na UJ (uczeń J. Szujskiego). Nauczyciel gimnazjum w Drohobyczu. Autor kilku prac hist., np. *Reforma książąt Czartoryskich na sejmie konwokacyjnym roku 1764, z poprzednim poglądem na stan Polski za czasów saskich...* (1880), *W 50-letnią rocznicę 1830–1831. Pamiętna wojna...* (1880), *Dwanaście opowiadań z dziejów Polski, Litwy i Rusi* (1881, pod pseud. Szymon Nadwiślak).
PSB.
H.Gór.

KITOWICZ Jędrzej (1 XII 1728 prawdopodobnie w Wielkopolsce — 3 IV 1804 Rzeczyca k. Rawy Mazowieckiej), pamiętnikarz, historyk; ksiądz. Pochodził prawdopodobnie z rodziny mieszczańskiej. Służył na dworach magnackich, m.in. jako korespondent polit. pisarza w. kor. M. Lipskiego i jako sekr.-plenipotent biskupa kujawskiego A. K. Ostrowskiego. Walczył w szeregach konfederacji barskiej (1768). W 1771 wstąpił do seminarium zgromadzenia misjonarzy; ok. 1777 przyjął święcenia kapłańskie i wkrótce objął probostwo w Rzeczycy. Od 1793 kanonik kaliski. Autor nie ukończonych *Pamiętników, czyli Historii polskiej* (wyd. częściowe 1840, wyd. całości 1971), noszących charakter kroniki wydarzeń l. 1743–98 ze szczególnym uwzględnieniem czasów konfederacji barskiej. Samorodny talent hist. K. uwidocznił się gł. w jego drugiej, również nie ukończonej pracy *Opis obyczajów za panowania Augusta III* (t. 1–4 1840–41, wyd. III kryt. 1985), która jest pierwszym w Polsce dziełem z zakresu historii obyczajów. *Opis...*, pozbawiony niemal wątków osobisto-wspomnieniowych, stanowi szeroką i barwną panoramę zjawisk z dziedziny kultury umysłowej (wierzenia, szkoły, wychowanie), materialnej (sposób mieszkania, jedzenia, ubiór) oraz stosunków społ. (życie towarzyskie, tradycja rodzinna, zabawy) z uwzględnieniem poszczególnych stanów i zawodów; K. opisał w nim wyraziście i plastycznie odchodzący świat sarmackich obyczajów i wyobrażeń. Jeżeli w ocenach zjawisk z zakresu życia polit. K. wykazywał nierzadko stronniczość i był obserwatorem nie zawsze rozumiejącym sens dokonujących się wydarzeń (np. poczynań reformatorskich), to jako historyk obyczaju osiągnął poziom wyższy niż wielu wykształconych dziejopisów tej epoki. Z założenia nie wnikał w genezę opisywanych zjawisk, nie szukał ich przyczyn, zadowalając się zazwyczaj statycznym opisem; rzadkie

próby wyjaśnień genetycznych należą do najsłabszych partii jego dzieła.

PSB; H. Barycz, *Jędrzej Kitowicz: pamiętnikarz — powieściopisarz — historyk?* w: tenże, *Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego. Studia nad historiografią w. XVI–XVIII*, Wrocław–Kraków 1981. A.W.

KLACZKO Julian (6 XI 1825 Wilno — 26 XI 1906 Kraków), działacz polit., publicysta, historyk sztuki i literatury. Syn zamożnego żyd. kupca. Studiował historię, historię sztuki i filozofię na uniw. w Królewcu. W okresie Wiosny Ludów pisywał do radykalnych czasopism niem., następnie — skłaniając się ku konserwatyzmowi — związał się z Hôtel Lambert. W l. 1849–70 przebywał w Paryżu. Rozgłos uzyskał jako współpracownik franc. miesięcznika „Revue des Deux Mondes" (od 1862), gdzie publikował gruntowne studia o bieżącej polityce eur., przyjmując liberalno-konserwatywny punkt widzenia i eksponując sprawę pol.: *Études de diplomatie contemporaine* (1864–65), *Les deux chanceliers* (1875–76) — błyskotliwe studium porównujące politykę Bismarcka i A. M. Gorczakowa (wyd. pol. *Dwaj kanclerze*, 1905). Od 1870 w austr. MSZ, 1870–71 poseł do sejmu galic.; po odejściu od czynnego uprawiania polityki przebywał w Wiedniu, Paryżu i we Włoszech; 1888 osiadł w Krakowie. Jego kontakty z Italią, rozległe lektury i zdolności lit. zaowocowały esejami o kulturze włoskiego renesansu, popularnie ujętymi (jednak cenionymi przez specjalistów) i wielokrotnie wznawianymi, np. *Causeries florentines* („Revue des Deux Mondes" 1873–80, wyd. pol. pt. *Wieczory florenckie*, 1881); w formie dialogów K. przedstawił w nich życie i twórczość Dantego, Petrarki i Michała Anioła; pisał o mecenacie papieża Juliusza II itp. Czł. AU od jej założenia; dr h.c. UJ 1887; czł. Akad. Franc. od 1887. Autor poezji pol. i w języku hebr. oraz licznych szkiców lit. (m. in. *Pisma polskie*, 1902).

PSB; F. Hoesick, *Julian Klaczko. Rys życia i prac*, Kraków 1904; S. Tarnowski, *Julian Klaczko*, t. 1–2, Kraków 1909. A.Sz.

KLEC-PILEWSKI Bernard (20 VIII 1915 Petersburg — 2 XI 1973 Londyn), bibliograf, genealog, heraldyk. Przed 1939 studiował prawo na UW; studia (także hist.) kontynuował po II wojnie świat. na Pol. Uniw. na Obczyźnie w Londynie; ponadto ukończył studia bibliotekarskie. Specjalizował się w bibliografii oraz naukach pomocniczych historii, zwł. w genealogii, heraldyce i źródłoznawstwie hist.; zajmował się też dziejami Prus Król. i ich szlachty. Opublikował dużo drobnych prac w emigr. prasie społ.-kult. oraz w języku ang. w kilku pismach specjalistycznych. Współzał. (1963) i współred. „Materiałów do biografii, genealogii i heraldyki polskiej" (wyd. na emigracji); ogłosił tam *Wykaz prac drukowanych w wydawnictwach Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 1908–1939* (1971). Większość jego prac wydano pośmiertnie pt. *Studia i przyczynki do historii, genealogii i heraldyki polskiej* (Londyn 1991).

PSB (jako Pilewski). S.K.K.

KLEIN Franciszek (9 VII 1882 Kraków — 11 IV 1961 tamże), historyk sztuki. Studiował historię sztuki na UJ pod kier. M. Sokołowskiego (doktorat 1908). Od 1910 czł. Komisji Historii Sztuki AU; 1927–39 wykładowca ASP w Krakowie. Prowadził nowatorskie badania nad sztuką baroku w Polsce (*Barokowe kościoły Krakowa*, „Rocz. Krak." 1913), urbanistyką Krakowa (*Stary Kraków*, 1916) i Warszawy.

PSB. P.K.

KLEINER Juliusz (24 IV 1886 Lwów — 23 III 1957 Kraków), historyk i teoretyk literatury. Studiował polonistykę, germanistykę i filozofię na Uniw. Lwow. (doktorat 1908); studia uzupełniał w Berlinie i Paryżu. Po habilitacji (1912) nauczyciel i wykładowca we Lwowie; prof. UW (1916–19) i UJK (1920–39). Po zajęciu Lwowa przez ZSRR był prof. na ukr. uniw. im. I. Franki; podczas okupacji niem. 1941–44 ukrywał się przed gestapo, pracując jako nauczyciel w majątkach ziemskich. Po wojnie prof. KUL (1944–48) i UJ (od 1948). Czł. PAU (1919), PAL (1933) i PAN (1952). Autor podstawowych dla historii literatury pol. romantyzmu monografii *Zygmunt Krasiński. Dzieje myśli* (t. 1–2 1912), *Mickiewicz* (t. 1 1934; t. 1–2 1948) oraz dzieła uznawanego za jedno z najwybitniejszych osiągnięć pol. filologii *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości* (t. 1–4 1919–27). Edytor wydania kryt. *Dzieł wszystkich* J. Słowackiego (od 1924); kilka studiów poświęcił związkom literatury świat. z twórczością pol. romantyków. Swe zadania uczonego i historyka określał jako „służbę wielkości", a szerzenie wiedzy o literaturze jako obowiązek wychowawczy; rozwijał wyjątkowo aktywną działalność prelegencką; napisał podręcznik szkolny *Zarys dziejów literatury polskiej* (t. 1 1932; t. 1–2 1938–39). W badaniach teoretycznolit. wskazywał na pozaczasowy charakter dzieła lit., swoistość jego struktury artyst. oraz istnienie zawartego w nim „sensu ideowego" (*Historyczność a ponadczasowość w dziele literackim*, 1936). Analiz dokonywał na szerokim tle porównawczym i hist., eksponował psychologię i biografię twórcy. Wybór pt. *W kręgu historii i teorii literatury* (1981, tu bibliografia prac).

PSB; *Juliusz Kleiner. Księga zbiorowa o życiu i działalności*, Lublin 1961. J.Ram.

KLEMENSIEWICZ Zenon (2 XI 1891 Tarnów — 3 IV 1969 pod Zawoją), polonista, językoznawca. Od 1914 służył w wojsku austr., następnie w WP; brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Filologię pol. studiował na UJ (doktorat 1925, habilitacja 1930). W okresie międzywojennym nauczyciel gimnazjalny w Krakowie, równocześnie wykładowca UJ, prof. 1939. Brał udział w kampanii wrześniowej; podczas okupacji niem. wykładał na tajnych kursach UJ (1941–45). Od 1945 prof. nadzw. języka pol. na UJ (prof. zw. 1946). Czł. PAU (koresp. 1946) i PAN (koresp. 1954, rzecz. 1961). Zajmował się gramatyką i dydaktyką języka pol. (liczne podręczniki szkolne), a szczególnie gramatyką hist. i nauką o składni; w zakresie dziejów języka napisał m.in. *Jak żyła polszczyzna do końca w. XV* (1949), *Jak żyła polszczyzna od w. XVI do schyłku w. XVIII* (1949), *Szkic zewnętrznej historii języka polskiego XVI w.* (1953) oraz syntezę *Historia języka polskiego* (t. 1–3 1961–72). Zginął w katastrofie lotniczej.

Bibliografia prac: „Język Pol." 1969 z. 4, 1979 z. 5. U.P.

KLIMKIEWICZ Witold Marian (1 IV 1905 Bogusław k. Jarocina — 12 X 1942 Dachau), historyk; ksiądz. Studiował w Inst. Katol. w Paryżu i na UJ. Święcenia kapłańskie przyjął 1930, doktorat z teologii uzyskał 1938; jego starania o habilitację z historii Kościoła (na UJK we Lwowie) przerwała wojna. Przygotowywał 5-tomową monografię kardynała M. Ledóchowskiego; zdążył wydać t. 2 (1938) i t. 1 (1939). Aresztowany przez gestapo 1939, zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB. M.P.-I.

KLUCZYCKI Franciszek Ksawery (3 XII 1821 Krechów k. Żółkwi — 2 V

1904 Krzeszowice k. Krakowa), bibliotekarz, badacz dziejów Polski XVII w. Po studiach na Uniw. Lwow. (doktorat ok. 1850) sekr. A. Potockiego, bibliotekarz w Wilanowie i od 1874 w Krzeszowicach. Współpracownik Komisji Hist. AU 1874–87. Badacz rkpsów ze zbiorów J. Wielopolskiego, A. Trzebickiego, S. A. Szczuki i Sobieskich. Opr. i wydał: *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego* (t. 1–2 1880–81), *Akta do dziejów króla Jana III, spraw roku 1683, a osobliwie sprawy wyprawy wiedeńskiej wyjaśniające* (1883), *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej* (1887). Autor kilku prac przyczynkarskich: *Żórawińska r. 1676* („Czas" 1876), *Pierwsza wiadomość spod Wiednia i strzemię wezyra* („Czas" 1879), *Wyprawa wiedeńska roku 1683* (1883).

PSB. Z.R.

KŁODZIŃSKI Abdon (25 X 1881 Kęty w Krakowskiem — 18 X 1937 Kraków), historyk prawa pol., mediewista, edytor źródeł. Brat Adama K. Studiował na UJ prawo i historię (doktorat 1908). Uczestniczył w ekspedycji rzymskiej AU 1909–10, następnie pracował w Archiwum Krajowym Akt Grodzkich i Ziemskich w Krakowie. W l. 1919–25 wykładał historię ustroju i prawa pol. na uniw. w Poznaniu (prof. nadzw. 1921), od 1925 prof. prawa pol. na UJ (prof. zw. 1930). Współpracownik Komisji Hist. i Komisji Prawniczej PAU, czł. TPN w Poznaniu. Napisał m.in. *O Archiwum Skarbca Koronnego na zamku krakowskim* (1923). Wydał wiele źródeł hist., np. *Najstarszą księgę Sądu Najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim* (1936). Ogłaszał artykuły i recenzje w „Kwart. Hist." i innych pismach.

PSB. K.Ś.

KŁODZIŃSKI Adam (17 XII 1877 Kęty w Krakowskiem — 6 XII 1945 Kraków), historyk średniowiecza pol., nauczyciel, teoretyk dydaktyki historii. Brat Abdona K. Studiował na UJ pod kier. S. Smolki (doktorat 1907) oraz za granicą. Uczył w gimnazjach Krakowa, Cieszyna i Jarosławia. Ogłosił kilkanaście niewielkich prac dotyczących czasów Władysława Łokietka; najobszerniejsza z nich to: *Rokowania polsko-brandenburskie w r. 1329* (1904). Wykładał dydaktykę historii (na Studium Pedag. UJ 1922–34); publikował artykuły z tego zakresu, m.in. *Z zagadnień dydaktyki historii* (1918, fragmenty w antologii opr. przez J. Maternickiego pt. *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, 1974). Od 1920 współpracownik Komisji Hist. PAU.

PSB. K.Ś.

KNAPIŃSKI Władysław (5 VII 1838 Lututów k. Wielunia — 20 III 1910 Kraków), biblista, historyk Kościoła; ksiądz. Studiował teologię w Warszawie. Współred. pol. wyd. *Encyklopedii kościelnej podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego* (1873–93). Prof. zw. UJ 1887, rektor 1897/98. Czł. Komisji Hist. AU od 1888. Autor prac: *Andrzej Frycz Modrzewski jako teolog* (1881), *Kto jest autorem dziełka „O naśladowaniu Chrystusa"* (1883), *Św. Norbert i jego zakon* (1884), *Ofir* (1887).

PSB. Z.R.

KNAPOWSKA Wisława (7 VI 1889 Poznań — 8 V 1956 tamże), historyk, pedagog. Córka pozn. wydawcy i drukarza; siostra Rocha K. Studiowała nauki humanist. na uniw. w Monachium, studia hist. kontynuowała na Uniw. Pozn. pod kier. A. Skałkowskiego i K. Tymienieckiego (doktorat 1923). Pracowała jako nauczycielka gimnazjalna, prowadząc jednocześnie wykłady z dydaktyki historii na Uniw. Poznańskim. Podczas

okupacji niem. brała udział w tajnym nauczaniu. Habilitowała się 1945. Czł. PTH i Pozn. TPN. Zajmowała się historią Polski oraz historią powsz. XIX w., analizując powiązania pol. walk o niepodległość z polityką wielkich mocarstw oraz ruchami rewol. w Europie. Ważniejsze publikacje: *Kandydaci do tronu polskiego w czasie wojny krymskiej* (1927), *Dzieje fundacji ks. Ludwiki Radziwiłłowej w Poznaniu* (1930), *Nawroty polskich ruchów zbrojnych 1830–1834. Z dziejów dyplomatycznych i rewolucyjnych Wolnego Miasta Krakowa* (1948). Prace nie publikowane (m.in.: *Rok 1848. Studia i materiały*; *Powstanie poznańskie w 1848 r. na tle konfliktów europejskich*) znajdują się w Archiwum PAN w Poznaniu.

PSB.

T.T.

KNAPOWSKI Roch (16 VIII 1892 Poznań — 18 V 1971 tamże), ekonomista, prawnik, historyk. Syn pozn. wydawcy i drukarza; brat Wisławy K. Studiował w Niemczech, m.in. w Heidelbergu (doktorat 1916). Od 1923 związany z Uniw. Pozn., habilitował się w dziedzinie ekonomii 1929, w zakresie historii staroż. 1948. Badacz staroż. skarbowości: *O łupach platejskich. Studium skarbowo-historyczne* (1947), *Rationes imperii romani Traiano imperatore* (rkps liczący 5000 stron).

H.W.

KNIAT Marian (30 I 1899 Oborniki k. Poznania — 2 XII 1944 Flössenburg), historyk dziejów gosp., archiwista. Studiował historię na Uniw. Pozn. pod kier. J. Rutkowskiego (doktorat 1929). W l. 1924–38 pracownik Archiwum Państw. w Poznaniu i sekr. TMH; od 1938 w AGAD w Warszawie. W czasie okupacji niem. pracownik archiwów krak. i warsz.; wiosną 1944 uzyskał habilitację na tajnym Uniw. Pozn. (zatwierdzona pośmiertnie przez Min. Oświaty 1945). Zajmował się historią gosp. XVIII i XIX w.; napisał *Gospodarcze znaczenie ciężarów ludności włościańskiej w Polsce XVIII wieku* (1930), *Dzieje uwłaszczenia włościan w Wielkim Księstwie Poznańskim* (t. 1 1939, t. 1–2 1949; część rkpsu t. 2 zaginęła w czasie wojny). Aresztowany w sierpniu 1944, zamordowany w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB.

R.S.

KNIAZIOŁUCKI Zbigniew (19 IX 1852 Strzałkowce na Podolu — 14 IV 1905 Kraków), historyk, archiwista, bibliotekarz. Studiował w Wiedniu, Krakowie i Lipsku (doktorat 1875). Początkowo nauczyciel w gimnazjum Św. Anny w Krakowie, od 1878 pracownik Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich, 1901 przeniósł się do Bibl. Jagiellońskiej. Jego gł. prace to: *Johann I. Albrecht, König von Polen, in seinen ersten Regierungsjahren* (1875), *Materiały do biografii Mikołaja Reja z Nagłowic* (1892); wspólnie z A. Bojarskim wydał t. 9 *Volumina Legum* (1889). Ogłaszał, gł. w „Czasie", artykuły popularnonauk. dotyczące historii Polski.

PSB.

H.Gór.

KOBIERZYCKI Stanisław (ok. 1600–1665), polityk, historyk. Pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej. Studiował w Lowanium (Leuven) w Belgii. Sekr. król., czł. poselstwa po Cecylię Renatę, poseł do elektora brandenburskiego do Królewca 1641. Kasztelan gdański 1643, wojewoda pomorski 1656. Znajdując się w kręgu wpływów kanclerza w. kor. J. Ossolińskiego, był stronnikiem Władysława IV i Jana Kazimierza. Podczas studiów opublikował pracę *De Luxu Romanorum commentarius* (Lowanium 1628 i 1655). Autor kompila-

cyjnego dzieła *Historia Vladislai, Poloniae et Sueciae principis... usque ad excessum Sigismundi III* (1655), zawierającego przede wszystkim obraz panowania Zygmunta III. Cenionym dziełem hist. K. jest *Obsidio Clari Montis Częstochoviensis...* (1659) — opis oblężenia klasztoru jasnogórskiego 1655, opr. na podstawie *Nowej Gigantomachii* księdza A. Kordeckiego oraz innych źródeł (m.in. relacje uczestników obrony, druki gdańskie); K. dysponował znacznie lepszą niż Kordecki orientacją w ogólnym przebiegu działań wojennych w kraju i miał lepsze przygotowanie wojsk.; dzieło cieszyło się dużą poczytnością.

PSB.

A.P.

KOCHANOWSKI, Korwin-Kochanowski, Jan Karol (30 I 1869 Rożenek k. Opoczna — 6 X 1949 Widawka k. Radomska), historyk mediewista, heraldyk, paleograf, historiozof. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował na UJ i uniw. we Wrocławiu (m.in. pod kier. R. Roepella i J. Caro); od S. Łaguny otrzymał w testamencie fachową bibliotekę. Red. nacz. „Przegl. Hist." (1905–16) i współred. „Książki" (1907–13), współpracownik „Poradnika dla Samouków"; brał czynny udział w międzynar. kongresach hist. (m.in. w Rzymie 1903) i socjologicznych. Znawca historii średniow. Polski, 1908–12 wykładowca TKN w Warszawie, 1919–34 prof. zw. UW (1920/21 rektor), 1935 prof. hon. UW. Wykładał też paleografię w AAD w Warszawie. Czł. PAU 1919, czł. TN Warsz. 1907 (prezes 1918–25), współzał. TMH, czł. wielu innych tow. naukowych. Poseł na sejm z listy BBWR (1928–30). Od 1943 mieszkał w majątku córki k. Radomska. Świetny paleograf i wydawca źródeł, wzorowo opr. edytorsko *Księgi sądowe brzesko-kujawskie* (1905) w serii zw. Teki Pawińskiego oraz *Codex diplomaticus necnon commemorationum Masoviae generalis* (t. 1 1919), jeden z podstawowych do dziś zbiorów źródłowych do dziejów Mazowsza. Pozostawił m.in. studia *Kazimierz Wielki. Zarys żywota i panowania* (1899), *Witold, wielki książę litewski* (1900) oraz gruntowne opr. źródłowe *Dzieje Akademii Zamojskiej* (1899–1900), uwzględniające szersze tło dziejowe. Ponadto zajmował się problemami hist.-socjologicznymi. Uprawiał refleksję historiozoficzną w duchu neoromantyzmu, np. w eseju *Echa prawieku i błyskawice praw dziejowych na tle teraźniejszości* (1910), który jest próbą uogólnienia doświadczeń rewolucji 1905; dalsze jego prace tego typu to m.in. *Nad Renem i Wisłą. Antyteza dziejowa* (1913), *Postęp ludzkości jako wyraz praw psychicznych rozwoju* (1917); ukazywał w nich m.in. rolę eur. ośrodków kult., jak Moguncja, Wormacja, Leodium, w rozwoju średniow. Polski. Pozostawił w rkpsie pamiętniki. Dr h.c. uniw. w Padwie (1922).

PSB; E. Nowakowska, *Inspiracje historiozoficzne Jana Karola Kochanowskiego*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* (zbior.), cz. 3, Warszawa 1989; W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992.

M.W.

KOCHOWSKI Wespazjan (1633 Gaj pod Waśniowem w Sandomierskiem — 6 VI 1700 Kraków), historyk, poeta. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Kształcił się w Kolegium Nowodworskiego w Krakowie. W l. 50-ych służył w wojsku, walcząc z kozakami, Moskwą, Szwedami i Węgrami. Brał udział w rokoszu 1666 i odtąd trwale związał się z Lubomirskimi. Sprawował liczne urzędy, brał żywy udział w życiu polit.; przez króla Jana III Sobieskiego został obdarzony tytułem historiografa królewskiego. Od 1668 publikował utwory lit. (fraszki, liryki i poematy rel.), dzięki którym

uważany jest za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli pol. literatury sarmackiej. Zajmował się też dziejopisarstwem. W obszernej kronice pt. *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV Climacter I–III* (1683–98, przekł. pol. skrócony 1840) przedstawił obraz dziejów Polski za Jana Kazimierza w podziale na okresy 7-letnie (klimaktery); *Climacter IV*, obejmujący czasy Michała Korybuta Wiśniowieckiego, pozostał w rkpsie (przekł. pol. wyd. 1853). Zebrał pokaźny materiał źródłowy; mimo barokowego stylu starał się o rzeczowość i obiektywizm narracji. Wziął udział w wyprawie wiedeńskiej 1683 i opisał ją w relacji *Commentarius belli adversus Turcas ad Viennam* (1684). W swych pracach wyrażał przekonanie o dziejowej roli Polski jako „przedmurza chrześcijaństwa" (premesjanizm barokowy).

PSB; J. Czubek, *Wespazjan z Kochowa Kochowski. Studium biograficzne*, Kraków 1901.

red.

KOČKA, Koczka, Wojciech (13 X 1911 Wowryjów k. Budziszyna — 18 XII 1965 Poznań), archeolog, antropolog. Serb łużycki, od 1932 w Polsce, 1939 uzyskał pol. obywatelstwo. Studiował w Poznaniu antropologię i prehistorię. Brał udział w badaniach wykopaliskowych w Biskupinie i Poznaniu. W l. 1945–47 sekr. „Domowiny" na Łużycach. Związany początkowo z Uniw. Wrocł. (doktorat 1948, habilitacja 1954), od 1955 doc., od 1959 prof. nadzw. archeologii pol. na UAM w Poznaniu. Czł. redakcji „Slavia Antiqua" i „Slavia Occidentalis". Badacz wczesnego średniowiecza, zajmował się też problemem etnogenezy Słowian; zwolennik poglądu, iż praojczyzną Słowian było dorzecze Odry i Wisły. Autor prac: *Wczesnodziejowa antropologia Słowian Zachodnich* (1953), *Zagadnienie etnogenezy ludów Europy* (1958).

J.S.

KOCZY Leon (25 III 1900 Strumień na Śląsku Cieszyńskim — 1 IX 1981 Glasgow), mediewista, archiwista, edytor źródeł. Studiował historię na Uniw. Pozn., doktoryzował się u K. Tymienieckiego 1929 (rozprawa o handlu Poznania do poł. XVI w., wyd. 1930); studia uzupełniał w Paryżu, Berlinie, Kopenhadze; habilitował się na Uniw. Pozn. 1933 (nowatorska praca o stosunkach pol.-skandynawskich za pierwszych Piastów), po czym prowadził tu proseminarium. Zajmował się dziejami miast wielkopol. i pomorskich, przygotował obszerny program badań nad dziejami Pomorza i Prus; wydał syntetyczną pracę *Polityka bałtycka Zakonu Krzyżackiego* (w: *Dzieje Prus Wschodnich*, zbior., 1936). Opr. tom źródeł *Monumenta Poloniae Maritima* (zaginiony podczas wojny). Po kampanii wrześniowej 1939 znalazł się na Bliskim Wschodzie (zajmował się m.in. dziejami wypraw krzyżowych; ogłosił kilka hist. prac popularnonauk.); od 1942 archiwariusz polowy Armii Pol. na Wschodzie i we Włoszech. Po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii; współtwórca Inst. Hist. i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie (kier. jego oddziału w Glasgow); gromadził akta pol. formacji wojsk. na Zachodzie. Prof. historii średniow. Zachodu w Pol. Uniw. na Obczyźnie (od 1951). Publikował liczne rozprawy poświęcone dziejom kultury pol., m.in. historii UJ, oraz biografię M. Kopernika (Glasgow 1977); artykuły ogłaszał m.in. w „Tekach Hist." (Londyn); wydał tom źródeł (z archiwów duńskich) dotyczących Polski 1526–72.

„Teki Hist." 1988–89; G. Labuda, *Leon Bogusław Koczy*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

KOGNOWICKI Kazimierz (10 II 1746 Łanczanów lub Łonczanów k. Kowna — 22 II 1825 Przeworsk), historyk; ksiądz, 1764–73 jezuita. Pochodził

z rodziny szlacheckiej. Studiował w Akad. Wil.; 1774 przyjął święcenia kapłańskie; pracował jako nauczyciel i duchowny. W 1789 osiadł na dworze Sapiehów i poświęcił się spisywaniu historii rodu na podstawie materiałów archiwum rodzinnego w Różanie; opr. 6 tomów, wydał t. 1–3 pt. *Życie Sapiehów* (1790–91). Celem pracy było ukazanie „doskonałości, zasług i wspaniałych paranteli" rodu (A. F. Grabski). Już w poł. XIX w. biografie te określano mianem „opowiadań", choć autor włączył do nich teksty źródłowe; najwartościowszym źródłem jest *Diariusz Wyprawy na Woynę Moskiewską Jana Piotra Sapiehy Roku 1608–11* (w t. 2). Najbardziej poczytna była biografia Lwa Sapiehy (w t. 1).

PSB.

K.Sz.

KOJAŁOWICZ Wijuk Wojciech (1609 Kowno — 6 X 1677 Warszawa), historyk i heraldyk, polemista religijny; jezuita (od 1627). Studia teologiczne odbył w Akad. Wil. (doktorat 1645), następnie tamże prof. teologii; pełnił też ważne funkcje w szkolnictwie i administracji zakonu jezuitów w Wilnie, Braniewie i Warszawie. Autor wielu publikacji na tematy teologiczne. Zajmował się historią Litwy i dziejami Kościoła katol. na Litwie; opublikował zarys historii Litwy (*Historiae Lituanae...* cz. 1 Gdańsk 1650, cz. 2 Antwerpia 1669). Zajmował się również genealogią (Radziwiłłów, Chodkiewiczów, Sapiehów). Największym jego dziełem jest herbarz szlachty litew., zawierający wiele cennych informacji o rodach i herbach; herbarz dochował się w trzech redakcjach, z których dwie opublikował F. Piekosiński: *Herbarz rycerstwa W. Księstwa Litewskiego, tzw. Compendium* (1897) i *Herbarz szlachty W. Księstwa Litewskiego, zwany Nomenclator* („Herold Pol." 1905, wyd. nie dokończone), obszerniejszy i bardziej miarodajny. K. zmarł podczas zarazy.

PSB.

S.K.K.

KOKOT Józef Wilhelm (9 II 1916 Brzęczkowice k. Mysłowic — 23 XII 1975 Opole), badacz dziejów najnowszych, działacz polityczny. Studiował prawo na UJ. Pracował w administracji i szkolnictwie. W okresie okupacji niem. przebywał w Krakowie; 1944–45 był więziony w niem. obozie koncentracyjnym Gross Rosen. Doktorat obronił na UJ 1947. W l. 1957–65 zatrudniony w Śl. Inst. Nauk. w Katowicach; od 1958 działał gł. w Opolu: w WSP i w Inst. Śl. (dyr. 1966–75); prof. nadzw. nauk humanist. 1968, prof. zw. nauk polit. 1973. Aktywny w wielu oficjalnych instytucjach, komisjach i komitetach. Zajmował się m.in. międzynar. problematyką prawną (*Logika Poczdamu*, 1957), stosunkami pol.-niem. i historią gosp. (*Polityka gospodarcza Niemiec i Prus na Śląsku w latach 1740–1945*, 1948; *Przemiany gospodarcze na Śląsku w latach 1945–1955*, 1966).

Bibliografia prac: „Studia Śl.", seria nowa, 1969 i 1976.

A.Br.

KOLA Franciszek, imię zakonne **Demetriusz, Dymitr** (6 I 1699 Warszawa — 14 I 1766 tamże), kaznodzieja, teolog, heraldyk; pijar (od 1716). Wykładowca w szkołach pijarskich, nauczyciel domowy, pełnił również funkcje kościelne. Autor wierszy okolicznościowych, kazań, słowników, pism teologicznych. Opr. przeróbkę franc. pracy Vallemonta pt. *Traktat krótki o heraldyce, to jest o herbach rodowitych, i z przydatkiem introdukcji do historii uniwersalnej* (1747) — pierwszą na gruncie pol. nowoczesną teorię heraldyczną.

PSB.

K.Sz.

KOLANKOWSKI Ludwik, pseud. **Bork, Jan Pniowski** (21 VI 1882 Nadwórna k. Stanisławowa — 19 III 1956 Toruń), historyk, badacz dziejów Polski XV–XVI w., działacz polityczny. Studiował historię na Uniw. Lwow. (doktorat 1906 u L. Finkla) i w Berlinie; habilitował się 1913 na UJ, tamże doc. historii Europy Wsch. (1913–18 i 1924–29). W l. 1918–24 w MSZ, m.in. kier. Wydziału Wsch., dyr. Dep. Litew.-Białoruskiego. W 1919 komisarz generalny Ziem Wsch. i pełnomocnik Naczelnika Państwa do spraw powstającego uniw. w Wilnie. Od 1929 dyr. Bibl. Ordynacji Zamoyskich w Warszawie, równocześnie prof. zw. USB (do 1936) i UJK (1936–39). Senator i przewodn. OZN na województwa płd.-wsch. (1938–39). Czł. PAU (koresp. 1934, czynny 1947), TN Warsz., PTH (1937–47 prezes) i innych tow. nauk.; współpracował z fundacją ks. Lubomirskich. W czasie II wojny świat. w Warszawie, poza pracą w tajnym PTH organizował akcję ratowania dzieł sztuki. W 1945/46 na UŁ, od 1945 także prof. UMK w Toruniu (1946–48 rektor, 1949–55 dyr. bibl.), dla którego położył wielkie zasługi jako organizator. Zajmował się przede wszystkim epoką jagiellońską, którą badał szeroko w kontekście dziejów polit. Europy Wsch.; skupił uwagę na postaci króla Zygmunta Augusta (*Elekcja Zygmunta Augusta*, „Kwart. Hist." 1905; *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, 1913). Opr. historię chanatu krymskiego i określił jego rolę polit. (*Dzieje chanatu krymskiego Girejów w XV i XVI wieku*, 1917); podejmował liczne kwestie z zakresu polityki zewnętrznej państwa (*Unia Horodelska*, 1913; *Hołd pruski*, 1925; *Problem Krymu w dobie jagiellońskiej*, „Kwart. Hist." 1935). Od studiów szczegółowych przechodził do syntezy, początkowo częściowej (*Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, 1930), następnie popularnonauk. (*Dzieje polityczne Polski Jagiellońskiej*, w: *Wiedza o Polsce*, zbior., 1932) i wreszcie do całościowego, pogłębionego ujęcia (*Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*, 1936). Wykształcił wielu uczniów (m.in. L. Bazylow, Z. Libiszowska, E. Maleczyńska, J. Serczyk).

PSB; *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin...*, Toruń 1983 (tu m.in.: Z. H. Nowak, *Rola Ludwika Kolankowskiego w historiografii polskiej*; bibliografia prac, opr. H. Lewczyk i M. Śliwińska).

M.W.

KOLAŃCZYK Kazimierz (24 II 1915 Byszewo k. Bydgoszczy — 20 II 1982 Poznań), historyk prawa. Studiował prawo na Uniw. Pozn. (uczeń Z. Wojciechowskiego). W czasie II wojny świat. w konspiracji na Pomorzu Gdańskim. Od 1945 związany z wydziałem prawa Uniw. Pozn.: doktorat 1945, habilitacja 1950, prof. nadzw. 1955, prof. zw. 1973. Początkowo badał najdawniejsze pol. prawo spadkowe i rzeczowe, później rozwijał studia nad prawem rzymskim. Autor powszechnie używanego podręcznika *Prawo rzymskie* (1972, wyd. IV 1986).

H.I.

KOŁACZKOWSKI Julian (1837 Nowy Sącz — 23 IX 1889 Lwów), historyk sztuki, kolekcjoner. Z wykształcenia inżynier, pracował na kolei we Lwowie. Autor cennego *Słownika rytowników polskich... jako przyczynku do historii sztuk pięknych w Polsce* (1874). Jego gł. dziełem była pionierska praca *Wiadomości tyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce* (1888), zawierająca bogaty, choć chaotyczny zbiór informacji. Kolekcjoner książek i grafik; czł. przybrany AU (1886).

PSB.

K.Sz.

KOŁŁĄTAJ Hugo (1 IV 1750 Dederkały Wielkie na Wołyniu — 28 II 1812 War-

szawa), działacz i pisarz polit., organizator nauki, filozof, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował teologię i filozofię w Akad. Krak., uzyskując 1768 doktorat z filozofii. Ponownie doktoryzował się w zakresie teologii i prawa w czasie studiów we Włoszech, gdzie przyjął święcenia kapłańskie. Od 1774 kanonik katedralny krakowski. Współpracownik KEN; inicjator i wykonawca reformy Akad. Krak. (1777–86), także jej rektor (1783–86). W 1786 powołany na urząd referendarza litew., przeniósł się do Warszawy. Czołowy obok I. Potockiego działacz polit. w dobie Sejmu Wielkiego, jeden z przywódców Stronnictwa Patriotycznego; skupione wokół niego grono radykalnych publicystów, zaangażowanych w propagowanie reform, nazwano Kuźnicą Kołłątajowską. W głośnych wystąpieniach publicyst. dotyczących spraw aktualnych odwoływał się do rozległej argumentacji historycznej. Współtwórca Konstytucji 3 maja. Po wkroczeniu wojsk ros. do Warszawy 1792 udał się na emigrację do Lipska i Drezna. Brał udział w przygotowaniach do insurekcji 1794; czł. władz powstańczych, przywódca lewicy i protektor pol. jakobinów. Więziony przez władze austr. 1794–1802. Po wyjściu na wolność współpracował z T. Czackim i wniósł duży wkład w organizację Liceum Krzemienieckiego. W l. 1807–08 internowany w Moskwie. Od 1809 czł. TPN. Najpełniejszy wykład swych poglądów zawarł w dwóch pracach: *Porządek fizyczno-moralny...* (1810) oraz *Rozbiór krytyczny zasad historii o początkach rodu ludzkiego* (1842). K. usiłował w nich dać próbę rozwiązania antynomii między człowiekiem stanowiącym cząstkę „natury" a człowiekiem będącym podmiotem procesu historycznego. Odwołując się m.in. do teorii determinizmu geogr., starał się wyjaśnić nierównomierność rozwoju poszczególnych ludów wywodzących się z jednego pnia, a rozproszonych w wyniku katastrofy potopu (którą przyjmował za fakt niepodważalny). W zapatrywaniach na dzieje Polski przeciwstawiał się interpretacji tradycjonalnej, polemizując m.in. z tezą o elekcyjnym charakterze pierwotnej monarchii polskiej. W hist.-publicyst. dziele *O ustanowieniu i upadku Konstytucji polskiej 3 maja 1791* (Metz, wł. Lipsk 1793), napisanym przy współudziale I. i S. K. Potockich oraz F. K. Dmochowskiego, opowiadał się za koncepcją „niezawinionego upadku" Rzeczypospolitej, upatrując gł. przyczynę katastrofy państwa w obcej przemocy. Zajmował się również historią szkolnictwa w Polsce, czego efektem była praca *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III* (t. 1–2 1841), utrzymana w konwencji oświeceniowej krytyki ciemnoty, zabobonu i fanatyzmu.

PSB; W. Tokarz, *Ostatnie lata Hugona Kołłątaja*, t. 1–2, Kraków 1905; H. Hinz, *Filozofia Hugona Kołłątaja*, Warszawa 1973; Z. Zielińska, *Kołłątaj i orientacja pruska...*, Warszawa 1991; M. Pasztor, *Hugo Kołłątaj na Sejmie Wielkim...*, Warszawa 1991. A.W.

KOŁODZIEJCZYK Edmund (31 VIII 1888 Wadowice — 24 V 1915 Surochów k. Jarosławia), bibliograf, etnograf, slawista-historyk. Studiował filologię pol. na UJ. Propagator idei słowianofilskiej; zał. Tow. Słow. w Krakowie 1912. Autor rozprawy *Prądy słowianofilskie wśród emigracji wielkiej 1830–1863* („Przegl. Powsz." 1913). Opr. *Bibliografię słowianoznawstwa polskiego* (1911, wznow. 1981). Poległ w bitwie podczas I wojny światowej.

PSB. L.K.

KOŁUDZKI Augustyn (? — 1720), prawnik, historyk, wierszopis. Pochodził z Kujaw, z rodziny szlacheckiej. Wielokrotny poseł, deputat do trybunału, marszałek sejmiku radziejowskiego i sędzia kapturowy. Elektor Michała Korybuta

i Jana III. Urzędnik sądów grodzkich i ziemskich na Kujawach; sędzia ziemski inowrocławski 1690–1720. Autor kompilatorskiej historii Polski *Thron ojczysty...* (1707), pisanej w duchu sarmatyzmu, podkreślającej tradycje katol. (dzieło zdobyło sobie popularność, było m.in. tłumaczone na język szwedzki 1736). Wydał też kompendium prawa pol. *Promptuarium legum et constitutionum...* (1695).

PSB.

H.L.

KOMARNICKI Tytus (15 I 1896 Warszawa — 10 IX 1967 Londyn), dyplomata, prawnik, historyk czasów najnowszych. Studiował prawo i historię na UW; brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20, następnie kontynuował studia w Paryżu (doktorat 1923). Dyplomata, m.in. delegat RP przy Lidze Narodów 1934. W czasie II wojny świat. delegat rządu RP na Obczyźnie na okupowaną Francję. Ścigany przez gestapo, uciekł w końcu 1943 via Pireneje do Londynu. Osiadłszy tam na stałe, pracował naukowo nad prawem międzynar., historią dyplomacji i najnowszą historią Polski; wykładał w Hadze i Paryżu; pozostał wierny ideom polit. J. Piłsudskiego. Wydał m.in. *Diariusz i teki Jana Szembeka 1935–1945* (t. 1–3, Londyn 1966); opublikował dwutomowe dzieło: t. 1 *Rebirth of the Polish Republic*, t. 2 *The Aftermath of Versailles* (Londyn 1957).

K.Ś.

KOMARNICKI Zygmunt (5 II 1809 k. Krzemieńca na Wołyniu — 24 II 1883 Warszawa), pisarz, historyk, tłumacz łac. kronik. Po studiach na Uniw. Wil. był m.in. kier. działu lit. „Gazety Pol."; od 1870 pracował w Archiwum Gł. w Warszawie. Autor powieści i poematów o tematyce historycznej. Z zakresu historii opublikował szkic historiozoficzny *Św. Stanisław i Bolesław Śmiały. Antyteza dziejowa...* (Drezno 1870) oraz wiele prac przyczynkarskich (w „Bibl. Warsz."). Jako pierwszy przetłumaczył na język pol. kronikę Thietmara (1861), jako drugi (po H. Kownackim) — Galla Anonima (1873). Wydania te nie posiadały wartości nauk. ze względu na zbyt dowolny przekł. i archaizowany język.

PSB.

Z.R.

KOMIEROWSKI Roman (15 VII 1846 Komierowo k. Sępólna Krajeńskiego — 24 V 1924 Poznań), polityk, historyk. Po studiach prawniczych na uniw. w Berlinie i Lipsku (doktorat 1870) pracował w sądownictwie. W l. 1876–1903 poseł do Reichstagu, 1877–81 do sejmu pruskiego; zaangażowany w politykę ugodową. Jeden z zał. TN w Toruniu i Tow. Czytelni Ludowych. Opublikował *Rys historyczny 25-letniego istnienia Towarzystwa Centralnego Gospodarczego na W. Księstwo Poznańskie* (1886). Autor monografii poświęconej dziejom pol. reprezentacji parlamentarnej zaboru pruskiego pt. *Koło Polskie w Berlinie...* (t. 1–3 1905–13); mimo tendencyjnego ujęcia praca ta, oparta w znacznej mierze na wspomnieniach własnych autora, posiada dużą wartość źródłową.

PSB.

T.T.

KOMONIECKI Andrzej (ok. 1658 Żywiec — 1 V 1729 tamże), kronikarz. Mieszczanin. Ukończył szkołę parafialną. Burmistrz 1686 i wójt Żywca 1688–1729. Pozostawił rękopiśmienną kronikę Żywca i okolic obejmującą l. 1438–1728 *Chronografia albo dziejopis żywiecki* (t. 1 do 1704 wyd. S. Szczotka, 1937) — jedyny na ziemiach pol. zabytek mieszczańskiego dziejopisarstwa lokalnego, cenne źródło informacji o dziejach obyczajów. Autor kronik parafialnych: *Rychwałda monumenta* (1728), *Memoriał*

kościołów parochiej milowskiej i rajczańskiej (rkps).

PSB. H.L.

KOMORNICKI Stefan (29 XI 1887 Zawadka k. Kałusza — 17 IV 1942 Kraków), historyk sztuki, muzeolog. Studiował na UJ historię sztuki pod kier. M. Sokołowskiego (doktorat 1910, habilitacja 1932) oraz archeologię pod kier. P. Bieńkowskiego. Od 1920 do końca życia konserwator, następnie kustosz Muzeum książąt Czartoryskich w Krakowie. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w ramach Sonderaktion Krakau, wywieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen, następnie uwolniony. Znawca zagadnień muzeologii i konserwacji dzieł sztuki (*Kaplica Zygmuntowska w katedrze na Wawelu 1517–1533*, „Rocz. Krak." 1932); autor prac z dziedziny plastyki renesansowej (*Kultura artystyczna w Polsce czasów Odrodzenia*, w: *Kultura staropolska*, zbior., 1932). Prowadził badania nad starymi oprawami i rękopisami iluminowanymi (*Pontyfikał Erazma Ciołka*, 1926).

PSB. H.F.-P.

KONARSKI Kazimierz (27 V 1886 Jeleniów k. Opatowa — 3 XI 1972 Warszawa), archiwista, historyk Warszawy. Studiował historię na UJ (doktorat pod kier. W. Czermaka 1914). Studia uzupełniające odbył w Paryżu. Wykładowca historii na UW 1916. Sekr. generalny Min. WRiOP 1917–21. Dyr. AAD w Warszawie 1921–39, po 1945 kustosz AGAD. Prof. nadzw. 1951. Stworzył nauk. podstawy pol. archiwistyki, publikując podręcznik *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania* (1929). Zajmował się dziejami archiwów, metodyką i terminologią archiwalną. Autor prac o historii Warszawy, m.in. *Warszawa w czasach saskich* (1917), *Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie* (1970). Pozostawił pamiętniki *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka* (1965). A.B.

KONARSKI Stanisław, wł. **Hieronim K.** (30 IX 1700 Żarczyce w Sandomierskiem — 3 VIII 1773 Warszawa), pisarz, publicysta, tłumacz i wydawca; pijar (od 1715). Wstępując do zakonu przyjął imię Stanisław od św. Wawrzyńca. Studiował w Rzymie i w Paryżu, podróżował po Niemczech i Austrii. Od 1741 prowincjał prowincji pol., podjął dzieło reformy szkół pijarskich; twórca nowoczesnego Collegium Nobilium, otwartego 1754 w Warszawie. Po śmierci Augusta III poparł Familię i zdobył uznanie nowego króla Stanisława Augusta (1765 otrzymał medal Sapere auso). Jeden z pionierów pol. oświecenia, odegrał doniosłą rolę w przezwyciężaniu zacofania czasów saskich. Autor polemicznych utworów polit., podręczników i dramatów szkolnych. Znaczna część jego spuścizny pisarskiej wiąże się z aktualnymi wydarzeniami polit. i programem zamierzonej reformy ustrojowej. Rozgłos zyskała jego praca *O skutecznym rad sposobie...* (cz. 1–4 1760–63) zawierająca krytykę zasady liberum veto i postulująca reformę systemu parlamentarnego. Zajmował się także źródłowym badaniem historii prawa polskiego. Zachęcony przez J.A. Załuskiego, przygotował i opatrzył przedmową publikację pełnego zbioru praw pol. od statutów wiślickich pt. *Volumina Legum* (t. 1–6 1733–39; zakres jego pracy przy t. 2–6 nie jest ustalony).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; W. Konopczyński, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1926; J. Nowak-Dłużewski, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1951, wyd. II 1989. Z.Ch.-R.

KONARSKI Szymon (26 IV 1894 — 12 VI 1981 Orlean we Francji), genealog, heraldyk. Z wykształcenia inż. rolnictwa, bankowiec; z zamiłowania historyk zajmujący się gł. genealogią. Opublikował dzieło *Szlachta kalwińska w Polsce* (1936); następne swe prace wydawał gł. we Francji (gdzie mieszkał od 1939), np. *Kanoniczki warszawskie* (1952), *Armorial de la noblesse polonaise titrée* (1958), *O heraldyce i „heraldycznym" snobizmie* (1967, wyd. II Warszawa 1992) oraz wspomnienia: *Cztery lata w okupowanym Paryżu* (1963) i *Bomberaki, cacypupki i łapiduchy* (Londyn 1967). Współtwórca i red. wyd. na emigracji „Materiałów do biografii, genealogii i heraldyki polskiej" (opr. t. 1–6 1963–74), gdzie ogłosił m.in. monografię hist. rodziny Platerów. Bogaty księgozbiór K. oraz jego archiwum (wraz z pomocami) znajduje się w zbiorach Fundacji Lanckorońskich w Londynie. Z jego spuścizny Pol. Tow. Heraldyczne wydało *Indeks nazwisk do „Herbarza Polskiego" Adama Bonieckiego* (1993).

Bibliografia prac Szymona Konarskiego (zestawił S. Konarski), „Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej", Rzym 1985.

S.K.K.

KONCZYŃSKA Wanda Aldona (22 XI 1876 Kraków — 23 VII 1939 tamże), historyk, pedagog, bibliotekarz. Studiowała historię i polonistykę na UJ; pracowała jako nauczycielka. Pierwsza kobieta-bibliotekarz w Bibl. Jagiellońskiej (zatrudniona 1919–23). Autorka *Zarysu historii Biblioteki Jagiellońskiej* (1923). Po przejściu na emeryturę doktoryzowała się na UJ (1936).

PSB.

J.B.

KONECZNY Feliks (1 XI 1862 Kraków — 10 II 1949 tamże), historyk, publicysta, historiozof. Pochodził z niezamożnej rodziny inteligenckiej. Ukończył studia hist. na UJ (doktorat 1888 na podstawie pracy o najdawniejszych związkach Inflant z Polską). Stypendysta we Włoszech 1889–90, następnie adiunkt w AU, 1897–1919 pracownik Bibl. Jagiellońskiej (doszedł do stanowiska kustosza). Prof. USB w Wilnie (nadzw. 1920, zw. 1922); 1929 w związku z krytyką rządów pomajowych przeniesiony na emeryturę. Do końca życia przebywał w Krakowie; 1945 wykładał na UJ. W młodości zajmował się dziejami Zakonu Krzyżackiego i stosunkami pol.-litew. (*Jagiełło i Witold*, 1893) oraz tematyką śląską (pierwszy pol. zarys dziejów Śląska, 1897). Współpracował z galic. uniwersytetami lud., wygłaszał odczyty, wydawał popularne syntezy i podręczniki (*Dzieje Polski za Piastów*, 1902; *Dzieje Polski za Jagiellonów*, 1905, kilka wznow.), zajmował się krytyką teatralną. Był rzecznikiem współpracy narodów słow. i porozumienia pol.-ros.; 1905–14 redagował w Krakowie miesięcznik „Świat Słow.", któremu zarzucano tendencje panslawistyczne i ugodowe. Później zdobył rozgłos pracami, w których prezentował mesjanistyczną historiozofię i eksponował wkład Polski i Polaków do kultury świat., ujmując problem w kategoriach rel.-mistycznych (*Polskie Logos a Ethos*, t. 1–2 1921). Tezy K. bywały wykorzystywane w publicystyce Nar. Demokracji i jej epigonów. Podejmowane przezeń próby skonstruowania typologii i hierarchii kręgów cywilizacyjnych — z przyznaniem pierwszeństwa „cywilizacji łacińskiej" — znalazły pewien oddźwięk w Europie Zach.; na ten temat opublikował m.in. prace: *O wielości cywilizacji* (1935; wyd. ang. Londyn 1962, z przedmową A. Toynbee), *O ład w historii* (Londyn 1977, wyd. II krajowe popr. 1991). Opublikował także zarys syntetyczny *Dzieje Rosji* (t. 1–2 1917–29).

PSB; bibliografia prac w: F. Koneczny, *O ład w historii*, Warszawa-Struga 1991.

A.Sz.

KONIC, Konitz, Henryk (15 I 1860 Warszawa — 10 V 1934 tamże), prawnik, historyk prawa i oświaty XIX w. Ukończył studia prawnicze na ros. UW. Od 1886 do końca życia adwokat, 1919–32 prezes Nacz. Rady Adwokackiej. Zał. (1906) Pol. Partii Postępowej; poseł do ros. II Dumy Państw.; działacz społeczny. Wybitny prawnik cywilista, wykładowca UW, red. „Gazety Sądowej Warsz." (1902–15 i 1919–34). Autor wielu prac z zakresu prawa cywilnego i administr.; publikował także wartościowe prace hist., m.in. *Kartka z dziejów oświaty w Polsce. Władze oświecenia publicznego i oświata elementarna w Księstwie Warszawskim* (1895), *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim 1818–1836* (1903).

PSB.

H.I.

KONIECPOLSKI Zygmunt Stefan (1588 — po 1664), zbieracz źródeł historycznych. Pochodził z ubogiej gałęzi magnackiego rodu. Studiował w Krakowie. Kilkakrotny poseł na sejmy i deputat do Trybunału. Sędzia ziemski kaliski 1626, starosta będziński 1644. Przetłumaczył kronikę Wilhelma z Tyru (z czasów wojen krzyżowych) *Historia o rzeczach wschodnich państw arcybiskupa tyrskiego od czasów Mahometa pisana* (rkps zniszczony 1944). Autor *Rodowodu domu Koniecpolskich* (1651, wyd. S. Przyłęcki w: *Pamiętniki o Koniecpolskich*, 1842). Zebrał interesujące materiały hist. (kopie korespondencji, druków, dokumentów) w *Zwierciadle dzieł rocznych w Rzeczypospolitej i w Wielkim Księstwie Litewskim* (rkps w Bibl. Kórnickiej) i w *Acta publica variaque miscellanea regnante Joanno Casimiro a 1655–1657* (rkps w AGAD).

PSB.

E.O.

KONOPACKI Szymon (16 X 1790 Wołodarka na Ukrainie — 25 V 1884 Ławrynowce [Stare Bejzymy] na Wołyniu), pisarz, historyk i pamiętnikarz. Podsędek w sądzie ziemskim, 1820–23 intendent Liceum Krzemienieckiego; 1844 wybrany prezesem izby cywilnej wołyńskiej oraz marszałkiem szlachty pow. zasławskiego. Należał do masonerii. Pisał epigramaty, poezje, powieści hist. w stylu romantycznym. Autor kompilacyjnego opr. historii Polski dla młodzieży *Chronologia dziejów Królestwa Polskiego...* (t. 1–2 1860, wyd. II 1878) oraz pamiętników z l. 1790–1865, zachowanych w części (do 1826) i wyd. pośmiertnie pt. *Pamiętniki* (t. 1–2 1899) i *Moja druga młodość* (t. 1–2 1900), zawierających barwny obraz życia obyczajowego szlachty kresowej.

PSB.

K.Sz.

KONOPCZYŃSKI Władysław, pseud. Dantyszek, Korzonek (26 XI 1880 Warszawa — 13 VII 1952 Młynik k. Ojcowa), historyk, badacz dziejów Polski XVIII w. Studiował prawo na UW i historię na Uniw. Lwow. (doktorat 1908 u Sz. Askenazego), habilitował się na UJ (1911, pod kier. W. Tokarza). W l. 1908–13 wykładowca historii w TKN w Warszawie, następnie związany z UJ: doc., prof. nadzw. 1917, prof. zw. 1921; 1917–48 kier. katedry historii Polski nowoż. i najnowszej. W 1917 wziął udział w głośnej akcji odczytowej w Krakowie *Przyczyny upadku Polski* (wyd. 1918). Czł. PAU (koresp. 1922, czynny 1933); czł. TN Warsz. 1908; czł. zał. (1913) oddziału krak. Tow. Hist. we Lwowie, przewodn. oddziału krak. PTH 1946–52, prezes PTH 1947; czł. akademii i tow. nauk.

w Szwecji. Związany od końca I wojny świat. z ND; 1922–27 poseł na sejm z ramienia Związku Lud.-Nar.; 1923 wniósł do sejmu projekt ustawy o numerus clausus dla młodzieży żyd. na wyższych uczelniach; jako czł. komisji powołanej przez W. Sikorskiego do zbadania zarzutów J. Piłsudskiego pod adresem Wojsk. Biura Hist. dowodził bezpodstawności oskarżeń. Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen; następnie czynny w tajnym nauczaniu. Po wojnie wskutek ostrej nagonki zmuszony 1948/49 do rezygnacji z wszystkich ważniejszych funkcji i przeniesiony na emeryturę. Erudyta, zwł. w zakresie problematyki XVIII w.; prowadził kwerendy źródłowe w większości archiwów eur., m.in. 1914–16 w Szwecji. Interesował się przede wszystkim historią polit. Polski i powsz.; z tego zakresu wydał m.in. *Polska w dobie wojny siedmioletniej* (cz. 1–2 1909–11), *Polska a Szwecja...* (1924), *Polska a Turcja 1683–1792* (1936), *Anglia a Polska w XVIII wieku* (1947), *Fryderyk Wielki a Polska* (1947), *Kwestia bałtycka do XX wieku* (1947). Trwałą wartość posiadają jego szeroko zakrojone studia dotyczące zagadnień ustrojowych: *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej* (1917), *Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne* (1918), *Dzieje parlamentaryzmu angielskiego* (1922), *Konwokacje*, w: *Studia historyczne ku czci S. Kutrzeby* (1938, t. 1). Dążąc do stworzenia katalogu sejmów i sejmików pol., opr. *Chronologię sejmów polskich 1493–1793* (1948). Przez kilkadziesiąt lat prowadził badania nad konfederacją barską; w ich wyniku powstała m.in. gruntowna monografia *Konfederacja Barska* (t. 1–2 1936–38; wznow. 1991). Wydał wiele istotnych dla epoki źródeł, m.in. *Diariusze sejmowe z wieku XVIII* (t. 1–3 1911–37), *Materiały do dziejów genezy Rady Nieustającej* (1919), *Konfederacja Barska. Wybór tekstów* (1928), *Polityka i ustrój Generalności* (1930), *Materiały do dziejów wojny konfederackiej 1768–1774* (1931), *Reforma elekcji czy naprawa Rzeczypospolitej* (1949). Głęboko zainteresowany biografistyką, autor m.in. *Stanisława Konarskiego* (1926) i *Kazimierza Pułaskiego* (1931). Pod koniec życia opr. syntetyczny zarys *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku* (rkps t. 1–2; pośmiertnie wyd. t. 1 z podtytułem: *do Sejmu Czteroletniego*, w opr. E. Rostworowskiego, 1966). Inicjator i wieloletni (1935–39, 1946–49) red. *Polskiego Słownika Biograficznego*. Od czasu I wojny świat. wypracowywał pogląd syntetyczny na dzieje Polski, początkowo obciążony sporami orientacyjnymi („optymistyczny”), stopniowo coraz bardziej wyważony. W cenionej do dziś pracy *Dzieje Polski nowożytnej* (t. 1–2 1936; wznow. 1986, wstęp J. Matemicki) przyczyn słabości Polski upatrywał w wadliwej budowie społ. i zastoju rozwojowym szlachty; ideałem był dlań ang. ustrój parlamentarny, do którego — jego zdaniem — zbliżała się Polska w wyniku reform XVIII w. Współautor prac zbior.: *Historia polityczna Polski* (1923, t. 2), *Encyclopedia of the Social Sciences* (1933), *Czasy absolutyzmu 1648–1788* (w: *Wielka historia powszechna*, 1938), *Cambridge History of Poland* (1941). W spisanej pod koniec życia *Historyce* (rkps) przedstawił m.in. swą teorię historii polit.; opr. także *Dzieje nauki historycznej w Polsce* („Przegl. Powsz.” 1949). Zwolennik psychologizmu w duchu W. Diltheya; odznaczał się rzetelnością nauk., unikał tendencyjnych ocen, nie krył jednak sympatii i antypatii, a także swego zaangażowania polit.; dbał o stronę lit. swych dzieł. Uczniami jego byli m.in. Cz. Chowaniec, W. Czapliński, J. Feldman, J. Gierowski, E. Rostworowski.

PSB; S. Kościałkowski, *Władysław Konopczyński jako historyk*, „Teki Hist.” 1956; E. Rostworowski, *Władysław Konopczyński*

jako historyk, w: *Spór o historyczną szkołę krakowską* (zbior.), Kraków 1972.

M.W.

KONOPKA Stanisław (24 V 1896 Pilzno — 3 IX 1982 Warszawa), historyk medycyny, bibliotekarz, bibliograf. Od 1914 służył w Legionach Pol., później w armii austriackiej. Ukończył studia medyczne na UJ; doktoryzował się z medycyny 1930 na UJK we Lwowie. W l. 1925–39 kier. Bibl. i Muzeum Hist. w Wojsk. Inst. Sanitarnym. Podczas II wojny świat. więziony w niem. obozach koncentracyjnych. Po 1945 organizator Gł. Bibl. Lekarskiej w Warszawie (dyr. do 1970), Lekarskiego Inst. Nauk.-Wydawniczego i Pol. Tow. Historii Medycyny (do 1971 przewodn. ZG). Doc. historii i filozofii medycyny 1946, prof. nadzw. 1954 (kier. katedry historii medycyny Akad. Medycznej w Warszawie do 1966). Długoletni red. „Archiwum Historii Medycyny". Zebrał i opr. dorobek pol. piśmiennictwa lekarskiego XIX i XX w.; autor *Polskiej bibliografii lekarskiej dziewiętnastego wieku* (t. 1–13 1974–84) i *Polskiej bibliografii lekarskiej* za l. 1945–65 (t. 1–41 1948–73).

H.Gór.

KOPEĆ Eugeniusz (30 XII 1933 Czechowice — 29 VII 1984 Cieszyn), historyk Śląska. Po studiach hist. na UJ pracował w szkolnictwie, później w Śl. Inst. Nauk. w Katowicach (doktorat 1971) i na Uniw. Śl. w filii w Cieszynie (habilitacja 1981). Zajmował się gł. historią społ.-gosp. Śląska Cieszyńskiego w dwudziestoleciu międzywojennym, a także popularyzacją dziejów regionu; autor m.in. prac: *Włókniarze bielsko-bialskiego okręgu przemysłowego w dobie wielkiego kryzysu 1929–34* (1973), *Południowo-zachodnie kresy Rzeczypospolitej 1918–1939. Społeczne warunki integracji* (1981).

M.F.

KOPERA Feliks (12 V 1871 Kraków — 27 III 1952 tamże), historyk sztuki, muzeolog, konserwator. Studiował historię sztuki na UJ (pod kier. M. Sokołowskiego; doktorat 1896, habilitacja 1900); studia kontynuował za granicą m.in. w Bazylei (u H. Wölfflina). Kustosz zbiorów E. Hutten-Czapskiego 1899–1901, następnie długoletni dyr. Muzeum Nar. w Krakowie 1901–50. Prof. UJ od 1910. Czł. koresp. AU/PAU (1918) oraz licznych tow. naukowych. Znawca sztuki pol., zwł. średniow. i renesansowej; autor syntetycznych opr.: *Dzieje malarstwa w Polsce* (cz. 1–3 1925–29) i *Sztuka polska* (w: *Polska, jej dzieje i kultura*, t. 1–3 1928–32) — omówienie problematyki od czasów najdawniejszych do poł. XIX w. Opublikował monografię *Muzeum Narodowe w Krakowie* (cz. 1–2 1923).

PSB.

H.F.-P.

KORANYI Karol (18 II 1897 Lwów — 23 IX 1964 Warszawa), historyk państwa i prawa. Odbył studia prawnicze w Wiedniu i we Lwowie (doktorat 1922) oraz filoz.-etnologiczne w Krakowie. Uczeń A. Halbana, W. Abrahama i P. Dąbkowskiego. Od 1924 związany z UJK we Lwowie (habilitacja 1931); 1939–41 i 1944–45 prof. ukr. Uniw. im. I. Franki we Lwowie. Od 1945 prof. UMK w Toruniu (1948–51 rektor); od 1949 również prof. powsz. historii państwa i prawa UW (1951 przeniósł się do Warszawy). Współzał. „Przewodnika Hist.-Prawnego" (1930) i „Czasopisma Prawno-Hist." (1948). Uczony o ogromnej encyklopedycznej erudycji, pozostawił ponad 300 prac, gł. z dziejów prawa sądowego i literatury prawniczej, m.in. *Podstawy średniowiecznego prawa spadkowego* (1930), *Ze studiów nad traktatami międzynarodowymi w średniowieczu* (1936). Prowadził rozległe prace bibliogr.: *Bibliografia historyczno-prawna za lata 1926–36* (t. 1–2 1938–39) i *Bibliografia*

historyczno-prawna za lata 1937–1947, opr. wspólnie z żoną Jadwigą (t. 1–2 1953–59). W l. 50-ych był jednym z promotorów marksist. „przełomu metodol." w pol. nauce prawa; 1953–55 kier. Inst. Historii Prawa UW, podjął się przygotowania nowej syntezy pt. *Powszechna historia państwa i prawa w zarysie* (t. 1–3 1951–55), uzup. i zrewidowanej w obszerniejszym opr. pt. *Powszechna historia państwa i prawa* (t. 1 1959; t. 2 cz. 1 1963).

PSB; *Miscellanea Iuridica złożone w darze K. Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa 1961 (tu bibliografia prac); uzupełnienie bibliografii: „Czasopismo Prawno-Hist." 1979 z. 2; K. Sójka-Zielińska, *Karol Koranyi. W piętnastą rocznicę śmierci*, „Czasopismo Prawno-Hist." 1979 z. 2.

H.I.

KORBOŃSKI Stefan (2 III 1901 Praszka k. Wielunia — 23 IV 1989 Nowy Jork), publicysta, autor prac hist. dotyczących najnowszych dziejów Polski. Brał udział w obronie Lwowa (1918), wojnie pol.-radz. (1919–20) i powstaniu śląskim (1921). Studiował prawo na uniw. w Poznaniu; pracował w Warszawie jako adwokat. Czł. PSL-Wyzwolenie i SL. Uczestnik kampanii wrześniowej. Podczas okupacji niem. w SL „Roch"; od poł. 1941 szef Kierownictwa Walki Cywilnej. Od VIII 1944 dyr. Dep. Spraw Wewn. Delegatury Rządu RP na Kraj, III–VI 1945 p.o. Delegata Rządu RP. Po wojnie czł. PSL, 1947 poseł na sejm. Od XI 1947 na emigracji w USA. Czł. Pol. Inst. Nauk. w Nowym Jorku. Autor prac pamiętnikarskich o walorach źródłowych (m.in. *W imieniu Rzeczypospolitej*, Paryż 1954, wznow. Londyn 1964, wyd. krajowe 1991) oraz opr. *Polskie państwo podziemne. Przewodnik po podziemiu z lat 1939–45* (Paryż 1975; wyd. II Filadelfia 1983; wyd. krajowe w obiegu niezależnym 1981 i oficjalne 1990), *Bohaterowie polskiego państwa podziemnego. Jak ich znałem* (Nowy Jork 1987, wyd. krajowe 1990). Otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1973) i Medal Sprawiedliwych Inst. Yad Vashem w Jerozolimie.

M.P.-J.

KORBUT, Korbutt-Karaffa, Gabriel (25 III 1862 Petersburg — 9 I 1936 Warszawa), historyk literatury, bibliograf, językoznawca. Syn prawnika. Studiował filologię słow. i językoznawstwo na uniw. w Dorpacie, m.in. pod kier. J. Baudouina de Courtenay. Prof. historii literatury WWP w Warszawie. Współzał. TN Warsz. 1907, czł. PAU od 1919, red. i współautor wydawnictwa *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej* (zbior., 1906–19). Najważniejszym dziełem K. jest bio-bibliografia *Literatura polska od początków...* (wyd. I *do powstania styczniowego*, t. 1–3 1917–21, wyd. II *do wojny światowej*, t. 1–4 1929–31, *Dopełniacz* 1934), w której zawarte zostały życiorysy pisarzy pol. z wykazem ich twórczości. W nawiązaniu do dzieła K. od 1963 ukazuje się *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut"*.

PSB; B. Sordylowa, *Gabriel Korbut. Życie i dzieła*, Wrocław 1978.

A.B.

KORDECKI Augustyn, wł. **Klemens K.** (16 XI 1603 Iwanowice pod Kaliszem — 20 III 1673 Wieruszów), pamiętnikarz; paulin (od 1633). Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Pełnił m.in. funkcję przeora klasztorów w Wieluniu, w Oporowie, w Pińczowie oraz na Jasnej Górze (1644/45, 1650–57 i od 1663 do śmierci). Kierował obroną klasztoru podczas oblężenia przez Szwedów 18 XI — 26 XII 1655; nie dopuścił do oddania Jasnej Góry (Szwedzi wycofali się, przerwawszy oblężenie). Pozostawił opis pamiętnikarski tych wydarzeń pt. *Nova Gigantomachia...* (wyd. 1657; tłum pol. *Pamiętnik oblężenia*

Częstochowy roku 1655, wyd. 1858), czym przyczynił się do utrwalenia legendy „cudu obrony Jasnej Góry". Rola K. w obronie klasztoru oraz wartości poznawcze jego pamiętnika (często kwestionowane) budziły żywe polemiki nauk. i publicyst.; pamiętnik stał się podstawą opisów lit. (np. H. Sienkiewicza w *Potopie*).

PSB; O. Górka, *Legenda a rzeczywistość obrony Częstochowy w roku 1655*, Warszawa 1957; A. Kersten, *Pierwszy opis obrony Jasnej Góry w 1655 r. Studia nad „Nową Gigantomachią..."*, Warszawa 1959; *Bibliografia piśmiennictwa oblężenia Jasnej Góry w roku 1655 oraz jej obrońcy o. Augustyna Kordeckiego za lata 1655–1975* (opr. H. Czerwień i J. Zbudniewek), Warszawa 1979.

red.

KORMANOWA Żanna, z d. **Zelikman** (14 VIII 1900 Łódź — 3 VIII 1988 Warszawa), historyk ruchu robotniczego. Studiowała historię i prawo na UW, dziennikarstwo na WWP; doktoryzowała się 1927 na UW pod kier. W. Smoleńskiego (praca o arianach pol. w XVI w.). Związana z KPP; obok pracy nauczycielskiej w Warszawie prowadziła badania nad początkami pol. ruchu socjalist.; ogłosiła kilka rozpraw i artykułów oraz *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w l. 1866–1918* (1935). W okresie II wojny świat. m.in. dyr. liceum w Białymstoku, 1941 ewakuowała się w głąb ZSRR, od 1943 pracowała w IH Akad. Nauk ZSRR; na zlecenie ZPP opracowywała pol. programy i podręczniki szkolne. W 1944 skierowana przez PPR do kraju, zajmowała kierownicze stanowiska w resorcie oświaty PKWN i Rządu Tymczasowego, nadzorując realizację partyjnego programu. Habilitowana na UW 1947 (za całokształt dorobku), prof. nadzw. 1948 (kier. pierwszego w Polsce seminarium historii ruchu robotn.); prof. zw. 1962; od 1961 do przejścia na emeryturę 1970 kier. katedry historii ruchów społ. UW. Równolegle wykładała i prowadziła seminarium w Akad. Nauk Polit., 1950–57 w Inst. Kształcenia Kadr Nauk. (od 1956 Inst. Nauk Społ.) przy KC PZPR. W 1951 aktywna podczas I Kongresu Nauki Pol. oraz I Konferencji Metodol. Historyków Pol., przyczyniła się do podporządkowania nauki partyjnemu sterowaniu w duchu otwarcie stalinowskim. Współautorka i red. podręczników szkolnych do historii Polski oraz opr. w IH PAN *Historii Polski*, t. 3: *1850/1864–1918* (cz. 1 1967, cz. 2 1972, cz. 3 1974). Wydawca zebranych w wyniku zbiorowej kwerendy *Materiałów do bibliografii polskiego ruchu robotniczego (1918–1939)*, t. 1: *Druki zwarte* (1960), t. 2 obejmujący prasę pozostawiła w maszynopisie. Inspiratorka i współautorka serii *Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich (1961–1974)* oraz *Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego* (wyd. od 1978); uczestniczyła też w organizowaniu dorocznych sesji varsavianistycznych.

Bibliografia prac: „Z pola walki" 1980 nr 4.

Al.P.

KORYTKOWSKI Jan (31 XII 1824 Gniezno — 14 V 1888 tamże), badacz dziejów archidiecezji gnieźn.; ksiądz. Święcenia przyjął 1851 i w tymże roku otrzymał licencjat teologii na uniw. w Münster. Kanonik gnieźn. od 1869; w okresie Kulturkampfu blisko rok spędził w więzieniu (1874/75); bibliotekarz kapituły gnieźn. od 1875. Tuż przed śmiercią otrzymał nominację na biskupa sufragana gnieźnieńskiego. Stworzył dwa obszerne dzieła: *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej* (t. 1–4 1883) oraz *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od r. 1000 aż do 1821* (t. 1–5 1887–92) — obydwa mało kryt., ale oparte na szero-

kiej bazie źródłowej, do dziś niezastąpione.

PSB; J. Jaskulski, *Jan Ignacy Korytkowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

KORZENIOWSKA Maria Regina (1793 Bochenniki na Podolu — 17 X 1874 Lwów), genealog. Odebrała wykształcenie domowe. Od 1826 przygotowywała tablice genealogiczne i chronol., wzorowane na pracach A. Lesage'a; dzięki opiece nauk. Lelewela 1831 ukazało się 7 tablic (tytuł nadany później przez K. Estreichera: *Atlas historyczny, genealogiczny, chronologiczny Polski...*) Ponadto wydała m.in. przekł. *Atlasu* A. Lesage'a (1844) oraz *Genealogiczny obraz monarchów polskich...* (1845). Prace te — dziś bibliograficzne okazy — mają charakter amatorski.

PSB.

K.Sz.

KORZENIOWSKI Józef (1 X 1863 Puławy — 28 II 1921 Ryga), bibliotekarz, edytor źródeł hist., historyk. Studiował historię na UJ (doktorat 1886 na podstawie pracy *O autorach żywota Piotra Kmity i opisu wojny kokoszej*, wyd. 1887). W l. 1888–1919 pracował w bibl. krak., lwow. oraz jako kier. stacji nauk. AU w Bibl. Pol. w Paryżu (1893–96); opublikował kilka katalogów porządkowanych przez siebie zbiorów (m.in. *Catalogus codicum manuscriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, t. 1–4 1887–93). Czł. koresp. AU 1912. Poszukiwał poloników w archiwach i bibl. w Rzymie (biorąc udział w ekspedycji nauk. zorganizowanej przez S. Smolkę 1886–88), w Stambule, Petersburgu, Sztokholmie, Uppsali, Londynie i Simancas w Hiszpanii (1889–1907). Efektem jego badań były edycje źródeł oraz opracowania: *Sposób odprawowania poselstwa z obediencją do Rzymu* (1889), *Wyprawa królowej Katarzyny Austriaczki z roku 1553* (1889), *Excerpta ex libris manu scriptis archivi consistorialis romani 1409–1590...* (1890), *Polonici regni cum adjunctis proviciis descriptio* (1891), *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant...* (1894).

PSB.

Z.R.

KORZON Tadeusz (9 XI 1839 Mińsk Litewski — 8 III 1918 Warszawa), historyk, badacz dziejów nowożytnych. Studiował prawo na uniw. w Moskwie (stopień kandydata praw 1859), następnie uczył historii w gimnazjum w Kownie. W 1861 sekr. komisji ds. włościańskich; aresztowany za udział w manifestacjach patriotycznych, został skazany 1862 na karę śmierci za znaleziony u niego w czasie rewizji „projekt natychmiastowego uwłaszczenia włościan" (posądzono go niesłusznie o autorstwo); karę złagodzono i zesłano K. na 5 lat do Ufy i Orenburga. Po powrocie 1867 przez 2 lata przebywał pod nadzorem w Piotrkowie; 1869 przeniósł się do Warszawy. Pracował 1869–97 w biurze Zarządu Kolei Nadwiślańskiej, zajmował się tłumaczeniami i dydaktyką; 1879–82 wykładał na pensji J. Sikorskiej, 1876–86 w Szkole Handlowej L. Kronenberga. Dopiero 1897, powołany na dyr. Bibl. Ordynacji Zamoyskich, zyskał dogodniejsze warunki pracy naukowej. Wykładowca TKN w Warszawie 1906–18. Czł. AU (koresp. 1888, czynny 1902); współzał. (1906) i działacz TMH; czł. hon. TPN w Poznaniu; dr h.c. Uniw. Lwow. (1912). Uczestnik zjazdów hist., 1906 przewodn. Zjazdu Hist.-Lit. im. M. Reja w Krakowie. Współpracował z wieloma czasopismami, gł. „Ateneum", „Bibl. Warsz.", „Kwart. Hist."; prowadził w swym domu tzw. środy korzonowskie (spotkania historyków i pisarzy, w których uczestniczyli m.in. S. Krzemiński,

S. Łaguna, W. Smoleński). Jak większość historyków warsz. tego okresu, pozostawał pod wpływem pozytywizmu, choć przeciwstawiał się jego skrajnościom, np. u H.T. Buckle'a (szkic *Historycy pozytywiści...*, 1870). Przyznawał, że należy szukać praw rozwojowych w historii, zgadzał się z koncepcją minimalizmu poznawczego i mocno opowiadał się za obiektywizmem (*Błędy historiografii naszej w budowaniu dziejów Polski*, 1890), sam jednak nie umiał ukryć niekiedy zaangażowania i emocji. Z ducha pozytywizmu wynikała problematyka jego najwybitniejszej pracy *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764–1794...* (t. 1–4 1882–86; wyd. II, t. 1–6 1897–98). K. przedstawił w niej stosunki demograficzne i narodowościowe oraz rozwój gosp. Polski w 2 poł. XVIII w., dokonując ogromnej i nowatorskiej pracy: sięgnął do nowych typów źródeł i nowych metod badawczych (statystyka). Ze względu na udatny wybór problematyki (funkcjonowanie rynku wewn. wraz ze wszystkimi uwarunkowaniami) oraz trafność obliczeń szacunkowych *Wewnętrzne dzieje Polski...* wykorzystywane są przez historyków do dziś. Ukazując obraz upadku kraju, elementy odrodzenia widział w sojuszu drobnej szlachty (którą — podobnie jak W. Smoleński — oceniał pozytywnie) z mieszczaństwem. W dalszych pracach stopniowo i coraz wyraźniej uwydatniał tzw. odrodzenie w upadku, tj. tezę o odrodzeniu społ.-ustrojowym Polski w czasach stanisławowskich; winą za utratę niepodległości obarczał króla i mocarstwa sąsiednie, w kraju zaś dostrzegał symptomy odnowy (*Walerian Kalinka jako historyk*, 1887; *Kościuszko. Biografia z dokumentów wysnuta*, 1894). W biografii T. Kościuszki przeprowadził apologię wodza, krytycznie natomiast ocenił Legiony, Księstwo Warsz. i politykę Napoleona wobec Polski. W obronie swoich tez polemizował z Sz. Askenazym i A. Skałkowskim („Pamiętnik III Zjazdu Historyków Pol." 1900; „Kwart. Hist." 1904–05), chociaż zdecydowanie kryt. postawa wobec krak. szkoły hist. zbliżała go właśnie do Askenazego i młodych historyków, jak S. Zakrzewski i W. Sobieski (na ich prośbę wziął udział w demonstracyjnym obchodzie ku czci Lelewela; *Pogląd na działalność naukową Joachima Lelewela*, 1897). Uzupełnieniem *Wewnętrznych dziejów Polski...* miała być w zamyśle K. praca *Dola i niedola Jana Sobieskiego* (t. 1–3 1898), w której korupcję magnatów i politykę stronnictwa franc. w Polsce przedstawiał jako gł. przyczyny osłabienia kraju. Napisał ponadto *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* (t. 1–3 1912; wyd. II 1923; t. 3 z B. Gembarzewskim) — efekt ogromnej, często pionierskiej pracy polegającej na gromadzeniu i interpretacji źródeł (najlepiej opr. kampanię 1792 i insurekcję 1794). Interesował się historią staroż. i pozostawił kilka prac z tego zakresu, wówczas poczytnych: *Mezopotamia i Iran* (1872), *O życiu umysłowym Grecji* (1875), *Historia starożytna sposobem elementarnym wyłożona* (1875; wyd. IX, t. 1–2 1921). Autor kilku dobrze napisanych podręczników szkolnych z historii powsz., w których uwzględniał dość szczegółowo dzieje Polski (*Kurs historii wieków średnich*, 1872; *Historia wieków średnich wyłożona sposobem elementarnym*, 1884; *Historia nowożytna*, t. 1–2 1889–1903; *Historia nowoczesna*, 1906) oraz dwóch rozpraw metodol. (*Historyk wobec swego narodu i wobec ludzkości*, 1878; *Vico*, 1880); jego autorstwa były też hasła: *Historia, Historiografia, Historiozofia, Historyka* w *Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej*, t. 29 (1902). W tekstach tych określał historię jako naukę o cywilizacji i dawał wyraz umiarkowanie pozytywist. poglądom. Pod względem polit. pozostał wierny tradycji powstańczej 1863; poszukiwał możliwości kontynuowania akcji niepodległościowej (w l. 80-ych był rzecznikiem powołania za granicą

pol. rządu nar.) i polemizował ze *Wskazaniami politycznymi* A. Świętochowskiego; zbliżony do ludowców po ożenku córki z K. Prószyńskim (pseud. K. Promyk), podkreślał konieczność utrzymania solidarności z wstępującymi na scenę polit. masami ludowymi. Na pocz. XX w. przeciwny socjaldemokracji spod znaku SDKPiL (obca mu była klasowość programu); po rewolucji 1905 zbliżył się do ND; przed I wojną potępił orientację austr. i ideę Legionów. Pozostawił autobiografię *Mój pamiętnik przedhistoryczny* (1912) i zbiór *Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbiory* (t. 1–4 1915–16). Jako dyr. Bibl. Ordynacji Zamoyskich uporządkował kolekcję dokumentów pergaminowych i zinwentaryzował zbiory muzealne w pałacu Zamoyskich w Warszawie. Był także autorem *Historii handlu w zarysie* (1914). Wybór pism *Odrodzenie w upadku* (1975, opr. i wstęp M. H. Serejski i A. F. Grabski) w serii Klasycy Historiografii.

PSB; J. Włodarczyk, *Tadeusz Korzon. Główne koncepcje historyczne i historiograficzne*, Łódź 1958 (tu bibliografia prac); M. Bielecki, *Działalność Tadeusza Korzona w zakresie dziejów wojskowości*, w: *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej* (zbior.), t. 1, Poznań 1975; B. Grochulska, *Tadeusz Korzon*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986; W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992.

M.W.

KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI Ignacy (3 II 1864 Żelichowo k. Gdańska — 10 I 1945 Milanówek), historyk prawa rzymskiego. Ukończył studia prawnicze w Berlinie (doktorat 1888). Związany następnie z uniw. we Fryburgu szwajcarskim: habilitacja 1894, prof. zw. 1898. Od 1900 prof. uniw. we Lwowie; 1915–35 prof. UW (rektor 1923/24). Czł. PAU 1910; czł. TN Warsz. 1914. Dr h.c. uniw. w Nancy (1934). Autor obszernych monografii z zakresu prawa rzymskiego, gł. prawa zobowiązań, m.in. *Theorie der Exceptionen...* (1893) i *Condictio als Bereicherungsklage...* (t. 1–2 1903–07).

PSB; bibliografia prac: „Rocznik TN Warsz." 1914 i 1938–46 (wyd. 1954).

H.I.

KOSIDOWSKI Zenon (22 VI 1898 Inowrocław — 14 IX 1978 Warszawa), pisarz i eseista, popularyzator wiedzy o starożytności. Po studiach na Uniw. Pozn. i UJ (doktorat) nauczyciel szkoły średniej w Łodzi, następnie związany z Pol. Radiem. W czasie II wojny świat. w USA, wyd. „Tyg. Pol." (1942–43) wraz z K. Wierzyńskim, J. Lechoniem, J. Wittlinem. W l. 1945–49 wykładowca języka pol. i historii kultury pol. na University of Southern California w Los Angeles. Od 1949 współpracownik ambasady pol., m.in. red. „Poland of Today". Od 1951 w kraju. Autor książek popularnonauk. i esejów o historii dawnych kultur, zwł. staroż.: *Gdy słońce było bogiem* (1956, wyd. IX 1988), *Królestwo złotych łez* (1960, wyd. VII 1986), *Opowieści biblijne* (1963, wyd. XII 1983), *Rumaki Lizypa* (1965, wyd. VI 1981), *Opowieści ewangelistów* (wyd. pośmiertne 1979, wyd. III 1983). Książki K. przez wiele lat cieszyły się dużą popularnością i były tłumaczone na języki niem., ros., bułgarski, węgierski, słowacki i inne. W zakresie historii biblijnej, mimo błędów wytykanych przez biblistów i całkowicie laickiego podejścia, przyczyniły się do odrodzenia zainteresowania tą problematyką.

H.W.

KOSIM Jan (26 XI 1924 Warszawa — 14 V 1991 tamże), historyk Warszawy, badacz stosunków pol.-niemieckich. W czasie okupacji niem. żołnierz AK. Aresztowany przez NKWD 1944; do 1945 więziony m.in. w obozie w Skro-

bawie. Po wojnie ukończył prawo na UW. W l. 1950–68 pracował w Muzeum Hist. m.st. Warszawy, od 1968 do końca życia w IH PAN. Doktoryzował się 1968 (pod kier. S. Herbsta), habilitował się 1975; prof. nadzw. 1990. Badacz dziejów Warszawy; opublikował m.in. prace: *Losy pewnej fortuny. Z dziejów burżuazji warszawskiej w latach 1807–1830* (1972), *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796–1806* (1976), *Pod pruskim zaborem. Warszawa w latach 1796–1806* (1980). Znawca historii stosunków pol.-niem., autor wielu rozpraw z tego zakresu, dotyczących gł. XIX w., np. *Przeciw Świętemu Przymierzu. Z dziejów współpracy demokratów polskich i niemieckich...* (1988); wieloletni sekr. bilateralnej Komisji Historyków Polski i NRD.

red.

KOSIŃSKI Adam Amilkar, pseud. **Baron von Biberstein** (1814 lub 1815 Cholewy k. Warszawy — 24 IV 1893 Warszawa), pisarz, heraldyk. Pochodził z niezamożnej szlachty. Autor powieści, opowiadań, obrazków i gawęd. Opr. *Przewodnik heraldyczny* (t. 1–5 1877–85), kompilacyjny, krytycznie oceniony przez specjalistów, zwł. przez A. Reiskiego (polemika zakończona pojedynkiem) oraz wspólnie z S. Uruskim dzieło pt. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej* (t. 1–14 1904–17), również kompilacyjny, wartościowy tylko dla XIX w.

PSB.

M.P.-J.

KOSKOWSKI Bronisław Walery (12 IX 1863 Łaszczów w Lubelskiem — 6 IV 1946 Warszawa), historyk farmacji. Po studiach na UW m.in. dyr. Szkoły Farmaceutycznej we Lwowie; działacz Nar. Demokracji. Od 1908 kier. laboratorium w Warszawie. W l. międzywojennych wykładał propedeutykę i historię farmacji na UW (prof. nadzw. 1922); dr h.c. uniw. w Nancy 1923. Autor podręczników z zakresu farmacji oraz prac hist., m.in. *Rok 1914–1917. Pierwsze zręby organizacji służby zdrowia. Udział w niej farmaceutów* (1938), *Wkład farmaceutów do kultury narodowej* (1945).

PSB; E. Szyszko, *Bronisław Koskowski (1863–1946)*, Warszawa 1960.

F.W.S.

KOSSAKOWSKI Stanisław Kazimierz (3 VII 1837 Wojtuszki k. Wiłkomierza — 4 XI 1905 tamże), heraldyk. Wicereferendarz Rady Stanu Król. Pol. (1865–67), czł. Komitetu Regulacyjnego Warszawy; 1879–83 prezydent Wiłkomierza. Zainteresowania hist. skupiał na heraldyce i genealogii. Dostarczał m.in. materiałów do *Herbarza polskiego* A. Bonieckiego, w badaniach heraldycznych jako pierwszy wykorzystywał akta z Archiwum Ogólnego Krajowego (obecnie AGAD). W swej gł. pracy *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich* (t. 1–3 1859–72) krytycznie weryfikował informacje dawnych herbarzy.

PSB.

K.Sz.

KOSSOWSKI Aleksander (30 I 1886 Sabłuków k. Niżnego Nowogrodu — 24 VI 1965 Lublin), historyk reformacji i unii kościelnej w Polsce. Studiował historię na uniw. petersburskim; 1918–24 wykładał historię Polski i Słowiańszczyzny na uniw. permskim. W l. 1926–39 i 1945–56 związany z KUL: prof. nadzw. 1938, prof. zw. 1947; pracownik Archiwum Państw. w Lublinie 1928–49. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 1939 wraz z grupą profesorów KUL i więziony do 1940 na Zamku Lubelskim. Badał dzieje reformacji na Lubelszczyźnie (*Protestantyzm w Lublinie i w Lubelskiem w XVI–XVII w.*, 1933) i na Wołyniu (*Zarys dziejów...*, „Rocz. Wołyński" 1934). Autor przyczynków do historii

unii kościelnej w Polsce, zwł. na ziemi lubel., chełmskiej i na Podlasiu w XVI–XIX w.

PSB.

L.Krz.

KOSTANECKI Antoni (9 I 1866 Myszaków k. Konina — 4 I 1941 Zielona Dąbrowa k. Radomia), ekonomista, historyk kultury. Studia ukończył w Berlinie (doktorat 1889); prof. uniw. we Fryburgu szwajcarskim (1901–10), Szkoły Politechnicznej we Lwowie (1910–15), UJ (1916–19) i UW (1915–35; rektor 1917–19). Zwolennik niem. mł. szkoły hist. w ekonomii polit.; przyjaźnił się z W. Sombartem. Historyk myśli ekonomicznej. Autor m.in. pracy *Problem ekonomii. Myśl gospodarcza a myśl kulturalna* (1930), w której dokonał podziału dziejów cywilizacji na epoki: staroż. i średniow. (obie z przewagą myśli kult.), merkantylno-humanist. (równowaga) oraz klas. i współczesną (z przewagą myśli gosp.).

PSB.

red.

KOSTRZEWSKI Bogdan (2 VIII 1915 Poznań — 12 IV 1971 tamże), archeolog, muzeolog. Syn Józefa K. Studiował archeologię w Poznaniu. Po 1945 związany z Uniw. Pozn. (1949 doktorat) oraz z Muzeum Prehist. w Poznaniu (dyr. 1958–68); 1949–62 kierował badaniami w Gieczu. W l. 1962–66 wykładał archeologię na UMK w Toruniu. Red. nacz. „Z otchłani wieków" 1947–70, red. „Fontes Archeologici Posnanienses" 1960–68; czł. Pol. Tow. Archeologicznego. Poświęcił się archeologii Wielkopolski, Pomorza i Ziemi Lubuskiej. Autor wielu prac i artykułów nauk., np.: *Pradzieje Wielkopolski* (1971), *Gród piastowski w Gieczu* (1966); ponadto także autor kilkuset artykułów popularnonaukowych.

J.S.

KOSTRZEWSKI Józef (25 II 1885 Węglewo w Poznańskiem — 19 X 1969 Poznań-Strzeszynek), archeolog, historyk archeologii, muzeolog. Ojciec Bogdana K. Studia prehist. odbył w Krakowie i Berlinie (doktorat pod kier. G. Kossinny 1914); habilitował się na UJK 1918. Kierował działem prehist. w Muzeum Pozn. TPN (od 1914) i w Muzeum Wielkopol. (od 1918); doprowadził do połączenia obu kolekcji i usamodzielnienia się Działu Prehist. Muzeum Wielkopol., którego był dyr. 1924–58. Współzał. i prof. Uniw. Pozn. od 1919. W l. 1934–39 i 1946–50 kierował pracami w Biskupinie, tworząc tam rezerwat archeol. i popularyzując wyniki badań prowadzonych na terenie osady. Prace wykopaliskowe prowadził też w Gnieźnie i w Poznaniu, na Pomorzu, Śląsku i we wsch. Małopolsce. W 1950 zmuszony do przejścia na emeryturę; 1956 ponownie objął katedrę archeologii Polski na UAM. Wychowawca wielu wybitnych pol. archeologów; jego uczniami byli m.in.: K. Jażdżewski, W. Hensel, Z. A. Rajewski, W. Kočka, L. J. Łuka, B. Kostrzewski. Zwolennik Nar. Demokracji; sygnatariusz listu 50 profesorów w sprawie brzeskiej 1931. Czł. koresp. PAU od 1928, czł. czynny 1933, czł. rzecz. PAN od 1957. Współzał. (1920) i prezes (1946–53) Pol. Tow. Prehist., współzał. Pol. Tow. Antropologicznego (1925), prezes Pol. Tow. Archeol. (1956–69); czł. wielu pol. i zagr. tow. naukowych. Dr h.c. UJ (1947) oraz uniw. w Berlinie (1965) i Poznaniu (1969). Zał. i wieloletni red. „Przegl. Archeol.", „Fontes Archeologici Posnanienses" oraz „Z otchłani wieków". Znawca epoki brązu i żelaza, badacz prasłowiańszczyzny; twórca pozn. szkoły archeologicznej. Głosił pogląd o prasłow. charakterze kultury łużyckiej i autochtonizmie Słowian w dorzeczach Wisły, Odry i Łaby, polemizując z niem. prehistorykami (m.in. G. Kossinną). Autor prac: *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych* (1914,

wyd. rozsz. 1923, wyd. III pt. *Wielkopolska w pradziejach*, 1955), *Prasłowiańszczyzna* (1946), *Dzieje polskich badań prehistorycznych* (1949), *Kultura prapolska* (1947, wyd. III uzup. 1962; wyd. franc. Paryż 1949), *Zagadnienia ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach* (1961), *Pradzieje Polski* (wraz z W. Chmielewskim i K. Jażdżewskim, 1965). Pod jego red. ukazało się *Gniezno w zaraniu dziejów* (1939). Autor wspomnień *Z mojego życia* (1970).

PSB; bibliografia prac: „Zeszyty Nauk. UMK", Archeologia, 1972 nr 3.

J.S.

KOSZUTSKI Stanisław (16 V 1872 Ibramowice k. Miechowa — 5 VIII 1930 Warszawa), adwokat, historyk przemysłu, działacz polityczny. Studiował prawo na ros. UW i na uniw. w Kijowie; działał w gimnazjalnych i studenckich kółkach socjalist.; zwolennik ideologii SDKP. Od 1897 w Warszawie, oprócz pracy w adwokaturze i dziennikarstwie podjął badania hist.; odniósł sukces pionierską książką *Rozwój przemysłu wielkiego w Królestwie Polskim* (1901). Następne jego prace to *Nasz przemysł wielki na początku XX stulecia. Obraz statystyczno-ekonomiczny* (1905), *Rozwój ekonomiczny Królestwa Polskiego w ostatnim trzydziestoleciu 1870–1900* (1905) oraz *Podręcznik ekonomii politycznej* (1907, wyd. IV 1920); książki te, pisane z pozycji bliskich marksizmowi, przez kilkadziesiąt lat funkcjonowały w pol. nauce. Podczas rewolucji 1905/07 inicjował walkę o język pol. w sądownictwie, był czynny w ruchu oświat. (w wykładach Uniw. dla Wszystkich popularyzował marksizm). W czasie I wojny świat. stał się rzecznikiem koncepcji niepodległościowych. Opublikował *Walkę młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia...* (1928).

PSB.

Al.P.

KOŚCIAŁKOWSKI, Zyndram-Kościałkowski, Stanisław (24 X 1881 Grodno — 2 IX 1960 Pitsford Hall k. Northampton w Anglii), historyk, badacz dziejów Litwy XVIII w., pedagog. Syn lekarza, sybiraka. Studiował na UJ (uczeń W. Zakrzewskiego; doktorat 1905). Jako stypendysta AU wyjechał 1905 do Rzymu. Od 1906 nauczyciel szkół średnich w Wilnie; organizator pol. szkolnictwa. Po 1918 współzał. USB i wybitny dydaktyk tej uczelni do 1939 (1923 prof. nadzw., 1937 prof. zw). Działał aktywnie w wil. TPN (1938–39 prezes), zainicjował wydawanie „Ateneum Wileńskiego". Po przejęciu 1939 Wilna przez Litwę kier. bibl. byłego TPN (od 1940 w Akad. Nauk Litew. SRR). Deportowany 1941 do obozu na płn. Uralu. Zwolniony na pocz. 1942, przeszedł z Armią Pol. gen. W. Andersa na Środkowy Wschód; organizował po drodze polonijne ośrodki nauczania, wykładając i popularyzując dzieje Polski. Ogłosił wówczas prace *L'Iran et la Pologne à travers les siécles* (Teheran 1943; wyd. po polsku *Iran i Polska na przestrzeni wieków*, Bejrut 1949), *Polacy a Liban i Syria w toku dziejowym* (Bejrut 1949). Od 1950 mieszkał w Anglii. Niestrudzony organizator życia nauk. emigracji, prof. Pol. Uniw. na Obczyźnie z siedzibą w Londynie, czł. PTH i TN na Obczyźnie. Opublikował m.in. podręcznik *Historyka* (Londyn 1954), zasilał artykułami „Teki Historyczne". Dziełem jego życia, zapoczątkowanym rozprawą doktorską i opracowywanym aż do śmierci jest *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski* (t. 1–2, Londyn 1970–71) — obszerny traktat dotyczący gł. dziejów gosp. W. Ks. Litewskiego w 2 poł. XVIII w., będący w tym zakresie cennym uzupełnieniem *Wewnętrznych dziejów Polski za Stanisława Augusta* T. Korzona. W „Tekach Hist." (1960) ogłosił obszerną rozprawę kryt. o *Historii Polski* opr. w IH PAN. Księga pamiątkowa na 75-lecie urodzin K. to specjalny

numer „Alma Mater Vilnensis" (Londyn 1956) wypełniony gł. jego pracami pt. *Studia i szkice przygodne*...

PSB; J. Długosz, *Stanisław Kościałkowski (1881–1960), uczony i patriota*, w: *Wilno — Wileńszczyzna*..., t. 3, Białystok 1992.

K.Ś.

KOŚCIUSZKO Zbigniew (18 I 1906 Głogów k. Rzeszowa — 23 X 1945 Kraków), historyk, dziennikarz, działacz pol.-węgierski. Studiował historię na UJ (doktorat 1934) i w Budapeszcie. Od 1934 korespondent przy ambasadzie pol. w Budapeszcie. W czasie II wojny świat. redagował „Wieści Pol." (1941–44), organizował pomoc pol. uchodźcom; po wkroczeniu wojsk niem. na Węgry ukrywał się. Badał historię stosunków pol.-węgierskich od średniowiecza do XVII w., m.in. dzieje Spisza; artykułami zamieszczanymi w prasie obu krajów szerzył wiedzę o ich związkach hist. i kult.; przetłumaczył na język pol. pracę I. Lukinicha *Dzieje Węgier w szkicach biograficznych* (1938).

PSB.

J.Ram.

KOŚMIŃSKI Lubicz Stanisław (22 V 1837 Warszawa — 14 IX 1883 Sławno pod Opocznem), historyk medycyny. Studia medyczne ukończył na Uniw. Moskiewskim. Praktykował jako lekarz, gł. okulista; był autorem prac z zakresu okulistyki. Równocześnie zajmował się historią medycyny i zbieraniem bibliografii lekarskiej, pracując jako bibliotekarz w Tow. Lekarskim Warsz. (1872–83). Opr. m.in. *Słownik lekarzów polskich* (1888) zawierający życiorysy lekarzy od X w. (wraz ze spisami prac). W poszukiwaniu źródeł do dziejów medycyny pol. prowadził kwerendy w wielu bibl. europejskich.

PSB; S. Konopka, *Dr Stanisław Kośmiński (w 125 rocznicę jego urodzin)*, „Archiwum Historii Medycyny" 1962 nr 4.

F.W.S.

KOT Stanisław (22 X 1885 Ruda k. Ropczyc — 26 XII 1975 Londyn), historyk kultury, oświaty i wychowania; polityk. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studia hist., historycznolit. i prawnicze odbył na Uniw. Lwow. (doktorat 1909); 1912–14 prowadził badania bibl.-archiwalne w Europie Zachodniej. Podczas I wojny świat. czł. NKN. Po habilitacji na UJ 1920 (*Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej wieku XVI*, 1919, wyd. II 1922) tamże prof. nadzw. historii kultury pol. (prof. zw. 1924). Protestował przeciwko uwięzieniu przywódców Centrolewu, za co został 1933 pozbawiony katedry na UJ (do 1939 prowadził seminarium doktoranckie). Czł. PAU (koresp. 1921, czynny 1928). Zajmował się historią myśli polit. i świadomości społ., badał powiązania pol. z ośrodkami kult. w Europie. Zał. serię wydawniczą Bibl. Nar. (1919–39) i pismo „Reformacja w Polsce" (t. 1–8 1921–39). Opublikował m.in. monografię *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu* (1919), wybór źródeł *Humanizm i reformacja w Polsce* (z I. Chrzanowskim, 1927), ważne studia *Polska Złotego Wieku wobec kultury zachodniej* (1930, wyd. 1932) oraz *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych arianami* (1932, przekł. ang. Boston 1957). W 1937 prowadził wykłady w Collège de France na temat doktryny i działalności braci polskich. Edytor *Kazań sejmowych* P. Skargi (1925, wyd. II 1939). Autor podręcznika *Historia wychowania* (1924, wyd. II zmienione i rozsz. t. 1–2 1933; ujęcie skrócone pt. *Dzieje wychowania*, 1926) wraz z uzupełnieniem materiałowym *Źródła do historii wychowania* (cz. 1–2 1929–30). Czł. SL, od 1933 we władzach stronnictwa; czynny działacz opozycyjny wobec sanacji. W 1939 przedostał się przez Rumunię do Francji; był bliskim współpracownikiem gen. W. Sikorskiego. Od września 1941 do lipca 1942 ambasador Polski w ZSRR (w Kujbysze-

wie); 1942–43 min. stanu rządu pol. na Bliskim Wschodzie, 1943 min. informacji. Uczestniczył w rozmowach W. Sikorskiego ze Stalinem na Kremlu. W 1945 wrócił do kraju; mianowany ambasadorem Polski w Rzymie, pełnił tę funkcję do 1949. Pozostał na emigracji; mieszkał gł. w Paryżu; ceniony przez nauk. środowiska eur., otrzymał doktoraty h.c. uniw. w Oxfordzie (1941) i Bazylei (1959). Czynny w polityce, od 1955 prezes Rady Nacz. PSL na obczyźnie. Opublikował *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego* (Londyn 1955) i *Rozmowy z Kremlem* (Londyn 1959, przekł. ang. 1963) oraz pracę hist. *Jerzy Niemirycz. W 300-lecie ugody hadziackiej* (Paryż 1960). Wybór studiów, szkiców i artykułów K. („opera minora") wydał H. Barycz pt. *Polska Złotego Wieku a Europa* (1987, w serii Klasycy Historiografii).

H. Barycz, *Stanisław Kot — życie i dzieło*, w: S. Kot, *Polska Złotego Wieku...*, Warszawa 1987. H.W., M.P.-J.

KOTŁUBAJ Edward (1822 lub 1823 Wilno — II 1879 Petersburg), historyk, inżynier. Pochodził z rodziny ziemiańskiej wywodzącej się z Tatarów. Studiował w Petersburgu. Mając od 1844 dostęp do przechowywanych w Nieświeżu zbiorów malarstwa, skopiował portrety i wydał je (jako drzeworyty) wraz z komentarzem opartym na aktach z nieświeskiego archiwum (*Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich*, 1857). Na nie znanych uprzednio źródłach oparł też prace *Odsiecz Smoleńska...* (1858) oraz *Życie Janusza Radziwiłła...* (1859) — próbę rehabilitacji tego magnata. Pozostawił w rkpsie prace hist., m.in. jedną z pierwszych syntez *Dzieje wojenne Polski...* (t. 1–3), skrupulatną i szczegółową, choć bez głębszej refleksji. Czł. Akad. Heraldycznej w Pizie i Tow. Archeol. we Lwowie.

PSB; K. Olejnik, *Synteza dziejów wojskowości polskiej Edwarda Kotłubaja*, w: *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej* (zbior.), t. 1, Poznań 1973. K.Sz.

KOWALENKO Władysław (9 IX 1884 Mińsk na Białorusi — 15 VI 1966 Poznań), historyk, archeolog, marynista. Syn urzędnika bankowego. W l. 1904–17 oficer armii rosyjskiej. Nauczyciel gimnazjalny w Święcianach, Toruniu i w Poznaniu. Studiował historię na Uniw. Pozn.; doktorat uzyskał 1925 na podstawie pracy *Geneza udziału stołecznego miasta Wilna w Sejmach Rzeczypospolitej* (wyd. 1927). Od 1925 działał w Lidze Morskiej i Kolonialnej. Habilitował się 1939 pod kier. J. Kostrzewskiego na podstawie pracy *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej od VII do XII w.* (wyd. 1938). Podczas II wojny świat. w Warszawie; współzał. tajnego Uniw. Ziem Zach. (pełnił funkcję kronikarza); uczestnik powstania warsz. 1944. Po wojnie opublikował *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich...* (1946, wyd. II rozsz. 1961). Wykładowca historii żeglugi i polityki morskiej na Uniw. Pozn. do 1950; zajmował się następnie dziejami Pomorza i Słowiańszczyzny Zach. w Inst. Zach. w Poznaniu. Od 1954 kier. sekretariatu nauk. *Słownika starożytności słowiańskich* i autor wielu artykułów w t. 1–3 (1961–68).

PSB; W. Swoboda, *Władysław Kowalenko*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989. E.F.

KOWALEWICZ Henryk (20 VI 1925 Poznań — 16 II 1981 tamże), filolog klas., paleograf, edytor źródeł. Studiował na Uniw. Pozn.; doktoryzował się na UW. Po habilitacji (1968) na Uniw. Pozn. tamże prof. nadzw. 1976, pracownik bibl. i Inst. Bibliotekoznawstwa. Wybitny znawca łac. poezji w średniow.

Polsce (m.in. studia o twórczości S. Ciołka), wydawca wielu tekstów źródłowych łac. i staropol. (literatura piękna, muzykalia), m.in. współwydawca *Wielkopolskich rot sądowych XIV–XV wieku* (t. 1–5 1959–81) i *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski* (t. 6 1982).
A.G.

KOWALSKI Tadeusz Jan (21 VI 1889 Châteauroux we Francji — 5 V 1948 Kraków), orientalista, znawca kultury ludów muzułmańskich Bliskiego Wschodu. Studiował w Wiedniu (doktorat 1911), Strasburgu i Kolonii. Związany z UJ: doc. 1914, prof. nadzw. 1919, prof. zw. filologii orientalnej 1922. Czł. PAU (koresp. 1927, czynny 1932), 1939–48 jej sekr. generalny. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau, więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Autor m.in. prac: *Kultura Islamu* (1911), *Arabowie i Turcy w świetle źródeł* (1923), *Turcja powojenna* (1925), *Na szlakach Islamu* (1927). Edytor tekstów tureckich i arabskich; wraz z J. Widajewiczem wydał *Relację Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich* (1946).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Orientalistyczny" 1953.
U.P.

KOWALSKI Włodzimierz Tadeusz (17 IV 1935 Łódź — 29 IX 1990 Warszawa), historyk dziejów najnowszych. Ukończył prawo na UŁ, tamże uzyskał doktorat 1962 i habilitował się 1968. W l. 1960–68 pracownik nauk. PISM w Warszawie, 1968–75 w PAN, 1978–84 ponownie w PISM. Prof. nadzw. 1974, prof. zw. 1986; od 1984 zatrudniony w WSP w Olsztynie. Zajmował się gł. dziejami dyplomacji; napisał m.in. *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–1945)* (1966), *Wielka Koalicja 1941–1945* (t. 1–3 1972–77), *Polska w świecie 1945–1956* (1988), *1939 — ostatni rok Europy* (1989). Aktywny w PZPR, reprezentował nurt oficjalnej historiografii PRL; jego książki były wielokrotnie wznawiane. Ponadto autor artykułów publicyst., scenariuszy filmowych i audycji.
H.W.

KOWNACKI Hipolit (przed 21 VIII 1761 Wysocice k. Miechowa — 28 III 1854 Warszawa), historyk górnictwa, archiwista, bibliotekarz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Akad. Krakowskiej. W l. 1785–90 kier. huty w Sławkowie, następnie plenipotent i zarządca u Poniatowskich, Branickich i Potockich; od 1814 bibliotekarz Potockich w Wilanowie. Należał do masonerii. Autor pracy dotyczącej historii górnictwa *O starożytności kopalni kruszców, wyrabiania metalów, czyli robót górniczych w kluczu sławkowskim...* (1791) oraz artykułów hist., które — choć bezkrytyczne wobec źródeł — zawierają cenne informacje i spostrzeżenia, m.in. *Sejm krakowski r. 1545*, *Sejm piotrkowski r. 1547* („Pamiętnik Warsz." 1819). Przełożył (jako pierwszy) i wydał kronikę Galla Anonima, fragmenty dzieła J. Długosza; edytor kronik Wincentego zw. Kadłubkiem i Dzierzwy (wyd. niekryt.). Czł. przybrany TPN; 1831 odrzucono jego kandydaturę na czł. rzecz. TPN, uzasadniając to niską oceną jego pracy nauk. (wydał zmyśloną przez P. Dyamentowskiego tzw. kronikę Prokosza; fałszerstwo wykrył J. Lelewel).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 6 cz. 1.
K.Sz.

KOZAKIEWICZ Stefan (12 IX 1914 Warszawa — 2 V 1974 tamże), historyk sztuki. Po studiach na UW asystent S. Lorentza w Muzeum Nar., od 1956 kurator Galerii Sztuki Pol. tamże. Pracownik nauk. UW 1947–64 (doktorat 1960, habilitacja 1971). Zajmował się sztuką

pol., zwł. malarstwem XVIII i XIX w. oraz epoką renesansu (*Warszawskie wystawy sztuk pięknych w latach 1819–1845*, 1952; *Renesans w Polsce*, wraz z H. Kozakiewiczową, 1984). Autor fundamentalnej monografii *Bernardo Belotto* (t. 1–2, Recklinghausen 1972; jednoczesne wyd. ang., wł. i amer.). Red. *Słownika terminologicznego sztuk pięknych* (1969, wyd. II 1976).

K. Sroczyńska, *Stefan Kozakiewicz...*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1975 nr 1 (tu bibliografia prac). H.F.-P.

KOZICKI Władysław (29 X 1879 Jackówka k. Tłumacza na Podolu — 12 I 1936 Lwów), historyk sztuki, pisarz, publicysta. Studiował we Lwowie; od 1901 współpracował z Gronem Konserwatorów Galicji Wsch.; doktoryzował się 1905 (pod kier. J. Bołoz-Antoniewicza). Od 1922 doc., 1926–33 prof. historii sztuki nowoż. UJK. Zajmował się renesansem włoskim (*Michał Anioł*, 1906; *Leonardo da Vinci*, 1908; nie opublikowana rozprawa o Donatellu) oraz twórczością pol. artystów XIX i XX w. (*Henryk Rodakowski*, 1937; *Edward Wittig*, 1932).

PSB. M.Z.

KOZIEROWSKI Stanisław (28 IX 1874 Trzemeszno — 1 II 1949 Winnogóra k. Środy Wielkopol.), onomasta, genealog, heraldyk; ksiądz. Ukończył seminarium duchowne w Gnieźnie (święcenia 1899); duszpasterz w Westfalii, wikariusz i proboszcz w Siemianicach, Skórzewie (1910–29) i Winnogórze (1929–49); hon. kanonik gnieźn. (1931). Habilitował się 1920 na Uniw. Pozn. z nauk pomocniczych historii; prof. tytularny Uniw. Pozn. 1929; czł. koresp. PAU 1936. Prowadził rozległe poszukiwania źródłowe; na ich podstawie opr. monografie rodów rycerstwa wielkopol. typu „semkowiczowskiego" (zebrane w: *Studia nad pierwotnym rozsiedleniem rycerstwa wielkopolskiego*, 1913–33), a przede wszystkim serię 8 tomów objętą z czasem wspólnym tytułem: *Badania nazw topograficznych starej Wielkopolski* (1914–39) — olbrzymi zbiór materiałów dotyczących najstarszych wzmianek o miejscowościach i obiektach fizjograficznych Wielkopolski. Mimo braku metody hist. i filol., praca ta, ze względu na rozległość kwerendy, jest do dziś niezastąpiona. W l. 1934–37 rozpoczął wydawanie *Atlasu nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej* (Pomorze, Rugia), który dostarczył materiału do odtwarzania i nadawania pol. nazw miejscowościom na Ziemiach Zach. 1945.

PSB; J. Leśny, *Stanisław Kozierowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989. A.G.

KOZŁOWSKA-BUDKOWA Zofia (1 XII 1893 Lipnica k. Jędrzejowa — 29 VIII 1986 Kraków), historyk mediewista, źródłoznawca. Żona Włodzimierza Budki. Studiowała historię na UJ, gł. pod kier. W. Semkowicza. Podczas studiów zaangażowana w niepodległościową działalność polit. (w stow. młodzieży socjalist. „Promień" i w „Strzelcu"); 1918 związała się z niepodległościowym kołem młodzieży PPS. Od 1921 pracownik nauk. w Komisji Atlasu Hist. Polski PAU; od 1924 nieprzerwanie aż do emerytury na UJ: habilitowała się 1937, w czasie II wojny świat. prowadziła tajne seminarium i zabezpieczała zbiory uczelni, po 1945 adiunkt, prof. nadzw. 1954. Zajmowała się naukami pomocniczymi historii i źródłoznawstwem, zasłużona zwł. w badaniach nad dokumentem polskim. Współzał. „Małopol. Studiów Hist." (pierwszy red. nacz. 1958, potem czł. redakcji, także po zmianie nazwy na „Studia Hist."). Ważniejsze prace: *Repertorium polskich dokumentów*

doby piastowskiej (1937), *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek w Imbramowicach* (1948), *Początki polskiego rocznikarstwa* („Studia Źródłoznawcze", 1958). Przygotowała m.in. kryt. wyd. *Rocznika kapitulnego krakowskiego* (MPH Series Nova, t. 5 1978). M.B.

KOZŁOWSKI Eligiusz (29 XI 1924 Tarnopol — 14 II 1987 Kraków), historyk powstań nar. i wojskowości XVIII–XX w., edytor źródeł, bibliograf. Syn oficera WP. Studiował na UJ historię (gł. pod kier. H. Mościckiego i J. K. Dąbrowskiego) oraz prawo; doktorat z historii uzyskał 1952, habilitację 1974. Do X 1956 nie mógł zostać zatrudniony w instytucjach nauk. i szkolnictwie; pracował m.in. jako robotnik i jako zecer. W l. 1956–76 pracownik nauk. IH PAN w Krakowie; od 1976 związany z WSP w Kielcach (doc., 1985 prof. nadzw.). Autor erudycyjnych biografii *Generał Józef Bem* (1958; popularnonauk. wersje 1970, 1989) i *Generał Józef Hauke-Bosak* (1973) oraz fundamentalnej *Bibliografii powstania styczniowego* (1964); ponadto ogłosił m.in. *Od Węgrowa do Opatowa 3 II 1863 — 21 II 1864. Wybrane bitwy z powstania styczniowego* (1962), *Dzieje oręża polskiego 1794–1938* (wspólnie z M. Wrzoskiem, 1973), *Legion Polski na Węgrzech 1848–1849* (1983). Edytor dzieł z zakresu pol. myśli wojsk. (J. Bem, *O powstaniu narodowym w Polsce*; K. B. Stolzman, *Partyzantka, czyli wojna dla ludów...*) oraz wielu pamiętników, np. J. Prendowskiej (1962) i Z. Mineyki (1971) — oba razem z K. Olszańskim, M. M. z Radziwiłłów Potockiej (Londyn 1983), Z. Sz. Felińskiego (1986), szczególnie odnoszących się do okresu powstania styczniowego: *Zapomniane wspomnienia. Zbiór pamiętników z 1863 r.* (1981), *Wspomnienia chłopów powstańców 1863 r.* (1983). Red. PSB (autor wielu biogramów) i krak. magazynu hist. „Arsenał Polski" (1984–85); popularyzator historii. W.B.

KOZŁOWSKI Felicjan Antoni (9 VI 1805 Tupadły k. Płocka — 25 IX 1870 Czaplinek k. Czerska), historyk, tłumacz, pedagog. Ukończył filologię na UW. W szkołach warsz. (na Lesznie i w Liceum Warsz.) uczył greki i łaciny, literatury staroż. Grecji i Rzymu oraz historii i statystyki. W l. 1830–33 adiunkt w Gabinecie Numizmatycznym UW (współpracował tam z F. Bentkowskim przy opracowywaniu spisu zbiorów). Powrócił następnie do pracy nauczycielskiej, a 1843 osiadł w Czaplinku (w dworze kupionym za wygraną na loterii). Autor prac o historii staroż. Grecji i filozofii Platona (którego dialogi tłumaczył). Napisał ponadto oparte na źródłach drukowanych *Dzieje Mazowsza za panowania książąt* (1858), pracę o kronikarskim układzie, ocenioną kryt. przez innych współczesnych uczonych.

PSB. K.Sz.

KOZŁOWSKI Leon (6 VI 1892 Rembieszyce k. Kielc — 11 V 1944 Berlin), archeolog, polityk. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował nauki przyrodn. i archeol. na UJ (pod kier. W. Demetrykiewicza) i na uniw. w Tybindze (doktorat 1918). Walczył 1914–17 w Legionach, od 1916 w POW; brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Po habilitacji (1920) doc. prehistorii na UJ; od 1921 do 1939 (z przerwą 1931–35) prof. UJK we Lwowie. Piłsudczyk, poseł z listy BBWR (1928–35), senator (1935–38 i 1938–39); od 25 V 1934 do 28 III 1935 premier rządu RP. We wrześniu 1939 uwięziony przez NKWD i osadzony na Łubiance w Moskwie; 1941 w armii gen. W. Andersa; w nie wyjaśnionych okolicznościach opuścił obóz wojsk. w Buzułuku i przeszedł przez linię frontu na

stronę niem.; internowany w Berlinie, odmówił współpracy z władzami niem.; zginął podczas nalotu alianckiego. Autor wielu prac z dziedziny archeologii, m.in.: *Epoka kamienna na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej* (1923), *Starsza epoka kamienna w Polsce* (1922), *Młodsza epoka kamienna w Polsce* (1924), *Kultura łużycka a problem pochodzenia Słowian* (1925). Reprezentant kierunku neoautochtonicznego w badaniach pradziejów Polski, występował w obronie koncepcji o prasłow. charakterze kultury łużyckiej; twórca terminu „kultura wenedzka" na oznaczenie kultury Słowian w okresie rzymskim. Prace jego cechowała śmiałość w tworzeniu nowych koncepcji, nie ustrzegł się jednak wielu błędów rzeczowych i formalnych. Czł. koresp. PAU; twórca silnego środowiska archeol. we Lwowie (kilku wybitnych uczniów, m.in.: T. Sulimirski, M. O. Śmiszko, K. Żurowski).

PSB.

R.S.

KOŹMIAN Andrzej Edward (4 XII 1804 Piotrowice w Lubelskiem — 10 XI 1864 Dobrzechów w Galicji), publicysta, polityk, autor prac hist. i wspomnień. Pochodził z zamożnej rodziny ziemiańskiej; syn Kajetana, ojciec Stanisława K. Studiował prawo na UW, wykształcenie uzupełniał we Francji i Anglii. Podczas powstania listopadowego pracował w wydziale dyplomatycznym Rządu Nar.; po 1831 gospodarował w swych majątkach, gromadził książki, zajmował się pracami hist. i lit. oraz działalnością społeczną. Od poł. l. 50-ych aktywnie współdziałał z Hôtel Lambert; pośredniczył w kontaktach z otoczeniem Napoleona III; parał się publicystyką polit. utrzymaną w duchu konserwatywnym. Autor kilku opr. biogr. wybitnych postaci pol. życia polit. i lit. XIX w. (m.in. L. Osińskiego, M. Radziwiłła oraz swego przyjaciela Z. Krasińskiego), wydawca tekstów źródłowych dotyczących dziejów Polski XVI i XVIII w. (*Wyciągi piotrowickie*, poszyt 1–2 1867). Jego *Wspomnienia* (t. 1–2 1867) oraz *Listy 1829–1864* (t. 1–4 1894–96) zawierają m.in. cenną dokumentację pol. działalności dyplomatycznej 1831 i 1863–64.

PSB.

A.Sz.

KOŹMIAN Kajetan (31 XII 1771 Gałęzów k. Bychawy w Lubelskiem — 7 III 1856 Piotrowice k. Lublina), poeta, publicysta hist., pamiętnikarz. Ojciec Andrzeja Edwarda K. Wysoki urzędnik w Ks. Warsz. i Król. Pol.; od 1829 kasztelan-senator. Przeciwnik romantyzmu, przywódca warsz. klasyków. Jako polityk reprezentował stanowisko konserwatywne, był negatywnie nastawiony do powstania listopadowego. Po 1831 przeniósł się do swego majątku Piotrowice, gdzie poświęcił się pracy pisarskiej i publicystycznej. Czł. TPN w Warszawie (1812). Uprawiał poezję (także o tematyce hist.), krytykę lit. oraz publicystykę historyczną. Autor m.in. prac: *Biografia ks. Adama Czartoryskiego* (1823, wyd. 1857), *Żywot Staszica* (1826, wyd. 1837), *O życiu Tadeusza Kościuszki...* (1828, wyd. 1878), *Pochwała Jana Henryka Dąbrowskiego* (1874), a także kryt. prac o powstaniu listopadowym, m.in. *Kilka słów o Joachimie Lelewelu i o rewolucji 1830 r.* (fragm. wyd. w: *Pisma prozą*, 1888). W l. 1850–55 napisał obszerne *Pamiętniki*, najwartościowsze dzieło życia, obejmujące okres od dzieciństwa do 1855 (t. 1–3 1858–65; pełne wyd. kryt. opr. J. Willaume, M. Kaczmarek, K. Pecold, 1972). Stanowią one, mimo dydaktyzmu, jaki przyświecał autorowi, cenne źródło do poznania okresu Ks. Warsz. i Król. Polskiego.

PSB; P. Żbikowski, *Kajetan Koźmian. Poeta i obywatel (1797–1814)*, Wrocław 1972; J. Willaume, *Kajetan Koźmian w świe-*

tle nowszych badań, „Annales UMCS" vol. 31, 1976.

A.B.

KOŹMIAN Stanisław (7 V 1836 Piotrowice w Lubelskiem — 4 VII 1922 Kraków), polityk, publicysta polit. i hist., reżyser i dyr. teatru. Pochodził z rodziny ziemiańsko-inteligenckiej; był synem Andrzeja Edwarda K. Kształcił się prywatnie, studiował też na UJ, w Collège de France i na Sorbonie oraz na uniw. w Bonn. Od 1860 współpracownik Hôtel Lambert; w powstaniu styczniowym działacz „białych" (m.in. przedstawiciel Rządu Nar. w Galicji); 1864–65 więziony przez Austriaków. Red. krak. „Czasu"; 1866 współzał. „Przegl. Pol."; 1869 współautor *Teki Stańczyka*; wraz z J. Szujskim, S. Tarnowskim i L. Wodzickim czołowy wyraziciel myśli polit. konserwatystów krakowskich. W l. 1869–70 poseł do sejmu galic. i deputowany do Rady Państwa w Wiedniu, 1917–18 czł. Izby Panów. Był teoretykiem i propagatorem ugody z monarchią Habsburgów; sformułował też program trójlojalizmu (1878). Na jego dorobek publicyst. składają się setki artykułów, notatek, wspomnień pośmiertnych i recenzji, z których część znalazła się w wydaniach książkowych (*Pisma polityczne*, 1903; *Podróże i polityka*, t. 1–2 1905). Miejsce w historiografii powstania styczniowego zapewnił sobie *Rzeczą o roku 1863* (t. 1–3 1894–95); w tej graniczącej z pamfletem pracy, opartej m.in. na prasie, pamiętnikach i relacjach ustnych, potępiał obóz „czerwonych" za tendencje rewol., krytykował „białych" za przyłączenie się do powstania, pochwalał natomiast A. Wielopolskiego i jego linię polityczną. Książka spotkała się z licznymi polemikami i sprostowaniami, inspirując autorów opracowań o odmiennej tendencji polit. oraz autorów wspomnień powstańczych. Jako kier. artyst. (1866–68) i dyr. teatru krak. (1871–85) położył ogromne zasługi dla rozwoju teatru w Polsce; reformator inscenizacji, repertuaru i gry aktorskiej.

PSB.

A.Sz.

KRAJEWSKI Józef Gustaw (26 VIII 1880 Drohobycz — 4 IX 1943 Rymanów), historyk, pedagog. Studiował na Uniw. Lwow. (uczeń L. Finkla i B. Dembińskiego); doktoryzował się 1909. Uczył historii i geografii w gimnazjach Stanisławowa, Lwowa i Krakowa. Napisał m.in. źródłową pracę *Tajne związki polityczne w Galicji od r. 1833 do r. 1841* (1903) oraz rozdział dotyczący panowania Władysława IV w *Historii politycznej Polski* (1923, zbior., wyd. PAU).

PSB.

J.B.

KRAJEWSKI Michał, wł. Tadeusz K. (8 IX 1746 na Rusi — 15 VII 1817 Końskie), pisarz, pedagog, historyk, publicysta polit.; ksiądz, 1763–93 pijar. W zakonie przyjął imię Dymitr od św. Michała, w publikacjach używał imienia Michał. Pochodził z rodziny szlacheckiej osiadłej na Rusi. Ukończył kolegium pijarskie w Międzyrzeczu Koreckim. W l. 1769–71 był podprefektem (tj. opiekunem uczniów) w warsz. kolegium pijarskim, następnie nauczycielem domowym, m.in. u Wodzickich w Rogowie. Od 1782 w Warszawie, prefekt i dyrektor (tj. organizator nauczania i opiekun uczniów) w Collegium Nobilium; w dobie Sejmu Wielkiego działał w kręgu Stronnictwa Patriotycznego, współpracownik i klient Małachowskich i Potockich. W 1793 sekularyzował się i osiadł jako proboszcz w Końskich; prowadził tam m.in. teatr amatorski i zajmował się wychowywaniem sierot. Brał udział w spisku niepodległościowym. W okresie Ks. Warsz. przebywał od 1810 w Warszawie, starając się m.in. o funkcję poselską. Czł. przybrany TPN (1812). Au-

tor m.in. popularnych powieści satyr.-obyczajowych i edukacyjnych; jako pierwszy wprowadził temat z dziejów Polski do powieści (*Leszek Biały, książę polski...*, 1789). W traktacie pedag. *Gry nauk dla dzieci...* (1777) ujawnił dość jeszcze tradycyjne poglądy na rolę historii w nauczaniu („wiedzieć co o każdym monarsze osobliwego", umieć rozpoznać w wydarzeniu hist. i zastosować egzemplum moralne). W l. 80-ych, pod wpływem Naruszewicza, K. zdał sobie sprawę z wzorotwórczej roli historii; w dobie narastania tendencji patriotycznych przed Sejmem Wielkim sięgnął w swej pracy *Historia Stefana na Czarncy Czarnieckiego...* (1787) po wzór wodza patrioty, zasłużonego dla obrony wolności i całości Rzeczypospolitej. Aspekt paraleli ze współczesnością wystąpił także w jego drugiej pracy hist., napisanej na zamówienie TPN 1814, o okresie panowania Jana Kazimierza (do planowanej przez TPN syntezy dziejów Polski); panowanie to ocenił kryt. jako okres upadku i nierządu, za co winił m.in. króla, ale przede wszystkim wichrzących magnatów. TPN pracy nie przyjęła (recenzujący ją S. K. Potocki sprzeciwił się ujemnej ocenie swego protoplasty hetmana M. Potockiego); cz. 1 zaginęła, cz. 2 (nie ukończoną) już po śmierci autora wydał M. Baliński pt. *Dzieje panowania Jana Kazimierza od roku 1656 do jego abdykacji w roku 1668* (1846). Mimo oświeceniowych już poglądów na historię (zaliczany do hist. szkoły naruszewiczowskiej) K. ujawniał wyraźny jeszcze brak nowoczesnego krytycyzmu w traktowaniu źródeł; lekceważył dokumenty hist., bardziej wierząc dawnym dziejopisom (J. Bartoszewicz). Z publicystyki K. na uwagę zasługuje zachowana w rkpsie (Zbiory Bartoszewiczów, Archiwum Państw. w Łodzi) rozprawa polit.-historiozoficzna *O prawach monarchów i ludów* (1814), zatrzymana prawdopodobnie przez cenzurę.

PSB; I. Łossowska, *Michał Dymitr Krajewski. Zarys monograficzny*, Warszawa 1980; M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

A.G.-K., J.J.

KRAMARZ Walerian (1 I 1905 Przemyśl — po 21 VI 1941), pedagog, historyk. Studiował historię na UJK pod kier. F. Bujaka (doktorat 1929). Od 1928 był nauczycielem w szkole handlowej w Przemyślu. Podczas II wojny świat. brał udział w tajnym organizowaniu pol. harcerstwa w części Przemyśla zajętej przez ZSRR; aresztowany 1940 i skazany przez sąd wojskowy. Badacz dziejów społ.-gosp. (*Przegląd stosunków gospodarczych Wschodu, Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza*, 1936), autor pionierskiej w Polsce pracy z zakresu demografii hist. (*Ludność Przemyśla w latach 1521–1921*, 1930). Zginął podczas ewakuacji z przemyskiego więzienia.

PSB.

L.K.

KRASICKA Jadwiga (10 IX 1900 Warszawa — 3 XI 1944 Ravensbrück), nauczycielka historii, organizator nauki. Pochodziła z Białorusi; w związku z rewolucją 1917 przeniosła się do Krakowa. Studiowała na UJ pod kier. prof. W. Konopczyńskiego; doktorat uzyskała 1926 na podstawie rozprawy *Kraków i ziemia krakowska w konfederacji barskiej* (wyd. 1929). Pracowała w Łodzi jako nauczycielka i dyr. gimnazjum H. Miklaszewskiej; współzał. łódz. oddziału PTH, inicjatorka badań regionalnych, asystentka w WWP. Ogłaszała prace z zakresu dydaktyki historii. W czasie II wojny świat. czynna w tajnym nauczaniu i w KG AK w Warszawie (pseud. Julia). Aresztowana na pocz. 1944, zmarła w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB.

K.Ś.

KRASIŃSKI Adam (22 XI 1870 Kraków — 17 I 1909 Ospedaletti we Włoszech), publicysta, badacz dziejów Polski XVIII w. Wnuk poety Zygmunta K. Studiował w Bonn, Fryburgu i Heidelbergu (doktorat 1897). Badał sytuację prawno-gosp. wsi (*Geschichtliche Darstellung der Bauern-Verhältnisse in Polen...*, 1898). W l. 1901–09 red. „Bibl. Warsz."; zajmował się Bibl. Krasińskich (wzbogacał jej zbiory o nowe nabytki); czł. zał. TMH w Warszawie (1906). Ogłosił kilka źródłowych studiów o Z. Krasińskim, przyczynił się do odnalezienia i opublikowania jego korespondencji.

PSB. H.Gór.

KRASIŃSKI Jan Andrzej (14 VIII 1550 Szczuki na Mazowszu — 13 IV 1612 Kraków), historyk, pisarz; kanonik krakowski. Pochodzenia szlacheckiego. Kształcił się w kolegium jezuickim w Wiedniu, później w Rzymie i Bolonii; kanonik gnieźn. i krak. od 1572, kantor krak. od 1576. Od tegoż roku przebywał na dworze Stefana Batorego; pełnił różne misje dyplomatyczne, towarzyszył królowi w wyprawach moskiewskich. Autor pierwszego ogłoszonego drukiem geogr.-polit. opisu Polski *Polonia. Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum I Valesium, Poloniae Regem* (1574, przekł. pol. S. Budzińskiego 1852); jego dzieło, odznaczające się rzeczowością i bogactwem informacji, broniące zasad ustrojowych Rzeczypospolitej, odegrało istotną rolę w kształtowaniu na Zachodzie opinii o Polsce. Opr. też zarys dziejów wojny inflanckiej *Commentarii belli livonici...* oraz katalog arcybiskupów gnieźn. (obie prace zaginęły).

PSB. M.Kam.

KRASIŃSKI Skorobohaty Walerian (1795 Białoruś — 22 XII 1855 Edynburg w Szkocji), historyk, publicysta, polityk. Pochodził z rodziny szlacheckiej z tytułem hrabiowskim, wyznania kalwińskiego. Studiował na Uniw. Wil. pod kier. J. Lelewela. W 1812 przeniósł się do Warszawy; z ramienia Komisji Rządowej WRiOP opiekował się tu szkołą rabinów. Zał. 1826 pierwszą w Warszawie drukarnię stereotypową i planował wydanie encyklopedii. W trakcie powstania listopadowego wyjechał w składzie delegacji rządu powstańczego do Anglii. Osiadłszy tam na stałe, zajął się nauką hist.; jako protestant badał zwł. dzieje reformacji; jego gł. praca to *Historical Sketch of the Rise, Progress and Decline of the Reformation in Poland* (t. 1–2 1839; wyd. pol. pt. *Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce*, t. 1–2 1903–05, tłum. E. Bursche). Stawiał tezę, że upadek Polski był w dużej mierze wynikiem zdławienia reformacji. Praca została bardzo dobrze przyjęta w Anglii, a od króla Prus otrzymał K. złoty medal i propozycję (której nie przyjął) objęcia katedry historii na Uniw. Berlińskim. Zasłużył się jako propagator kultury pol. w Anglii, m.in. wykładając historię Polski w Cambridge (1845). Podczas wojny krymskiej uprawiał publicystykę polit. poświęconą sprawie polskiej (m.in. *Russia, Poland and Europe or the Inevitable Consequences of the Present War*, Londyn 1854). Interesował się problematyką słow. i pod wpływem dzieł takich uczonych jak P. J. Šafařik i F. Palacky napisał *Lectures on Religious History of the Slavonic Nations* (1849).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8. K.Sz.

KRASNY Józef, wł. **J. Rotstadt** (25 XI 1877 Warszawa — 5 II 1932 Moskwa), historyk ruchu robotn., publicysta. Od 1905 w SDKPiL, 1906–13 więziony, po 1918 działacz komunist.; 1922 wyjechał na stałe do Rosji radz.; swe prace publikował w Moskwie. Od 1925 sekr. Pol. Komisji Historii Partii przy KC WKP(b)

i kier. Pol. Archiwum Komunist.; inicjator i red. pierwszych 4 numerów czasopisma hist. „Z pola walki" (od 1926, Moskwa). Autor broszur: *Łódzkie powstanie zbrojne* (1925) i *Tyszka. Zarys życia i działalności* (1926); współautor (z S. Pestkowskim) *Zarysu ruchu rewolucyjnego w Polsce 1905 r.*, w: *1905 rok w Polsce* (1926); red. pierwszego, popularnego zbioru SDKPiL-owskich *Materiałów do dziejów ruchu socjalistycznego w Polsce* t. 1, cz. 1: *1893–1904*, cz. 2: *1904–1905* (1927).

PSB (jako Rotstadt). A.P.

KRASSOWSKI Bogusław, pierwotnie **B. Szczypior** (21 II 1934 Warszawa — 30 I 1987 tamże), historyk kartografii. Ukończył historię na UW (doktorat 1973 pod kier. S. Herbsta). Od 1973 do końca życia kier. Zakładu Zbiorów Kartograficznych Bibl. Narodowej. Znawca dawnych map pol. (ustalił precyzyjne i proste metody ich badań porównawczych), a zarazem znawca nowoczesnej kartografii wojsk. (autor podstawowej pracy *Polska kartografia wojskowa w latach 1918–1945*, 1974). Jego prace odznaczają się wszechstronnością i oryginalnością warsztatu metodycznego.

Bibliografia prac: „Pol. Przegl. Kartograficzny" 1987 nr 4. M. N.-K.

KRASSOWSKI Czesław (25 III 1917 Warszawa — 8 V 1985 tamże), architekt, historyk sztuki. Studiował na Politechnice Warsz., gdzie pod wpływem J. Zachwatowicza zajął się historią architektury (doktorat 1952); od 1953 związany z tą uczelnią; wykładał również w Szkole Inżynierskiej w Szczecinie (1951–52); aktywny w PAN. Badał dzieje pol. architektury (*Architektura drewniana w Polsce*, 1961), zajmował się ekon. i socjol. uwarunkowaniami przemian w budownictwie (*Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, cz. 1–3 1989–91), a także metodologią historii sztuki.

Bibliografia prac: „Kwart. Architektury i Urbanistyki" 1987 z. 2. P.K.

KRASUSKI Aleksander Stanisław (3 V 1890 Warszawa — 1940 Charków), historyk medycyny. Studiował na wydziale lekarskim UW; 1918–20 służył w WP. Pracował jako lekarz, następnie był asystentem w zakładzie historii medycyny UW. Uczęszczał na wykłady i seminaria z historii (m.in. M. Handelsmana); pod kier. S. Czarnowskiego opr. źródłową rozprawę doktorską pt. *Leopold Lafontaine, lekarz, działacz społeczny, protochirurg armii Księstwa Warszawskiego* (1935, wyd. 1946). Pracę habilitacyjną poświęcił historii dżumy w Polsce (rkps zaginął podczas wojny). Opublikował rozprawę *Filipecki Józef, lekarz warszawski* („Medycyna" 1935). Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; ujęty przez wojsko radz., uwięziony w obozie w Starobielsku, następnie zamordowany.

PSB. H.Gór.

KRASZEWSKI Józef Ignacy, pseud. **Bolesławita** i inne (28 VII 1812 Warszawa — 19 III 1887 Genewa), powieściopisarz, publicysta, wydawca źródeł, historyk obyczajów. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował literaturę na Uniw. Wil.; więziony 1830–32 za udział w konspiracyjnym związku młodzieży. Lata 1837–52 spędził na Wołyniu, pisząc obszerne dzieje Wilna (t. 1–4 1840–42) i gromadząc materiały do zamierzonej historii sztuki pol. (fragm. wyd. pt. *Ikonotheka. Zbiór notat o sztuce i artystach w Polsce*, 1858); 1853 osiadł w Żytomierzu. Początkowo zbliżony do tzw. koterii petersburskiej, później sympatyzował z liberalnymi ugrupowaniami burżuazyjno-demokratycznymi. Mimo że

nie należał do zwolenników walki zbrojnej, nie aprobował polityki A. Wielopolskiego. Zmuszony do opuszczenia Warszawy, 1863 osiadł na stałe w Dreźnie. Utrzymywał żywe kontakty z krajem, współpracował z wieloma czasopismami, wydawał książki. Za współdziałanie z wywiadem franc. został 1883 aresztowany i skazany na 3 i pół roku twierdzy. Osadzony w Magdeburgu, a następnie zwolniony za kaucją, od 1885 przebywał we Włoszech i Szwajcarii. Autor 223 utworów powieściowych, klasyk pol. powieści historycznej. Współpracownik wielu gazet i periodyków, m.in. zał. „Athenaeum" (Wilno 1841–51) i red. „Gazety Codziennej" (od 1861 — „Gazeta Polska"). Jako historyk położył szczególne zasługi zajmując się dziejami obyczajów oraz wydając ok. 60 tomów źródeł do dziejów Polski, gł. pamiętników (m.in. Stanisława Augusta Poniatowskiego, 1870) i korespondencji (*Listy Jana Śniadeckiego*, 1878). Były to wydawnictwa adresowane do szerokich kręgów czytelniczych, mało krytyczne, nie zawsze pozostające w zgodzie z zasadą wierności wobec oryginału. Historią obyczajów zajął się K. w l. 40-ych XIX w., publikując 1843 *Pomniki do historii obyczajów w Polsce*. Sądził, że toruje drogę nowemu kierunkowi badawczemu (choć miał już poprzednika w J. Kitowiczu) i zwracał uwagę na konieczność podjęcia studiów nad „czystymi", nie skażonymi piętnem kosmopolityzmu obyczajami ludu. Najważniejszą pracą hist. K. była *Polska w czasie trzech rozbiorów. Studia do historii ducha i obyczaju* (t. 1–3 1873–75). Dzieło to, oparte na bogatej, choć nie zawsze właściwie udokumentowanej bazie źródłowej, zasługuje na uwagę nie tyle ze względu na rozległe potraktowanie jego gł., „obyczajowego" nurtu, lecz przede wszystkim na zawartą w nim koncepcję dziejów Polski. K. dowodził oryginalności historii ojczystej, przy czym wyróżnikiem spośród innych narodów miało być zsyntetyzowanie dwóch „skrajnych fałszów", czyli cywilizacji Wschodu i Zachodu. Niezależnie od tego K. utrzymywał, że pol. posłannictwem dziejowym było zaszczepienie pierwiastków cywilizacji zach. na Wschodzie i w związku z tym za moment krytyczny, który zapoczątkował proces słabnięcia Rzeczypospolitej, uznawał wycofanie się Polaków z Moskwy za Zygmunta III. Historiozofia nar. K. zawierała zarówno pierwiastki apologetyczne, jak i krytyczne. Pierwsze widoczne są m.in. w wysokiej, chociaż dalekiej od samouwielbienia, ocenie pol. charakteru nar., drugie — w surowym osądzie kosmopolitycznych grup społ., zwł. arystokracji. Od 1872 czł. AU, 1879 dr h.c. UJ i Uniw. Wileńskiego.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 12; W. Danek, *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys biograficzny*, Warszawa 1976.

A.W.

KRAUSHAR Aleksander, pseud. **Alkar** (17 I 1843 Warszawa — 11 XII 1931 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XVI–XVIII w., adwokat, publicysta. Pochodził z rodziny żyd.; ok. 1903 przeszedł na katolicyzm. Studiował prawo w Szkole Gł. Warszawskiej. Podczas powstania styczniowego współred. pism „Prawda" i „Niepodległość"; z ramienia Wydziału Prasy Rządu Nar. organizował 1863 druk broszur powstańczych w Lipsku. Po studiach i aplikacjach sądowych pracował od 1871 jako adwokat, od 1876 adwokat przysięgły. W 1884 dopomógł w uwolnieniu uwięzionego przez Niemców J. I. Kraszewskiego. Współzał. „Gazety Sądowej" (1873) i „Przegl. Hist." (1905). Czł. zał. TMH (1906; prezes 1911–31) i TN Warsz. (1907). Czł. hon. m.in. PTH (1925). W młodości należał do grona zapalonych zwolenników H.T. Buckle'a. Był historykiem o rozległych i różnorodnych zainteresowaniach, typem „szperacza"; pozostawił bardzo bogaty dorobek. Zajmował się historią Pol-

ski od XVI do XIX w. Prace jego imponują bogactwem wykorzystywanego materiału (przeprowadzał rozległe kwerendy w archiwach pol. i zagr.), wykazują jednak braki w zakresie analizy hist. i kryt. opracowania źródeł; wiele z nich zachowało wartość do dziś ze względów materiałowych, zwł. wobec zniszczeń archiwaliów w czasie II wojny światowej. Początkowo pisał prace dotyczące dziejów Polski w XVI–XVII w. (*Olbracht Łaski, wojewoda sieradzki*, t. 1–2 1882), potem skupił się na XVIII w., podejmując przede wszystkim kwestie pol. polityki zagr. (*Książę Repnin i Polska w pierwszym czteroleciu panowania Stanisława Augusta*, t. 1–2 1897, wyd. III 1900). Dwie monografie poświęcił historii Żydów: kompilacyjną *Historię Żydów w Polsce* (t. 1–2 1865–66) oraz *Frank i frankiści polscy* (t. 1–2 1895). Wśród licznych prac varsavianistycznych K. najcenniejsza jest monografia *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk* (t. 1–4 1900–06), gdzie zamieścił, często in extenso, protokoły posiedzeń, sprawozdania, listy. W innych monografiach i przyczynkach do dziejów Warszawy poruszał problemy architektury i urbanistyki, mieszkańców miasta i jego kultury, m.in. *Warszawa na schyłku w. XVIII według relacji podróżników francuskich* (1904), *Warszawa za Stanisława Augusta* (1914), *Salony i zebrania literackie warszawskie...* (1916), *Zamek Królewski w Warszawie* (1924), *Resursa kupiecka w Warszawie* (1928), *Kupiectwo warszawskie* (1929). Pozostawił wiele przyczynków do historii Polski XIX w., zwł. okresu powstania listopadowego i czasów popowstaniowych, np.: *Spisek koronacyjny z r. 1829 w świetle prawdy historycznej* (1909), *Życie potoczne Warszawy w czasach listopadowych* (1910), *Z dziejów martyrologii polistopadowej* (1915). Wartość źródłową zachowały jego prace dotyczące współczesności, m.in.: *Czasy szkolne za Apuchtina* (1915, wyd. II 1916) i *Palestra warszawska* (1919) oraz fragmenty pamiętnikarskie pt. *Kartki z pamiętnika Alkara* (t. 1–2 1910–13). Edytor źródeł, m.in.: *Bajkow. Z kartek pamiętnika rękopiśmiennego* (1893, wyd. II popr. 1913), *Jana Kilińskiego... „Drugi pamiętnik"* (1899, wyd. III 1906). Publikował także zbiory swoich wierszy. Był przywiązany do tradycji powstania styczniowego, w niepodległej Polsce nosił mundur weterana 1863.

PSB; bibliografia prac: „Przegl. Hist." 1932.

M.W.

KRAWCZYK Edward (10 IX 1931 Łosień k. Dąbrowy Górniczej — 18 X 1986 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Ukończył WAP i studia hist. na UW (doktorat 1964 pod kier. S. Herbsta). Wykładowca WAP, zajmował się historią najnowszą. Napisał m.in. pracę *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921* (1971) oraz wspólnie z T. Koneckim i L. Ratajczykiem *Historię wojskowości. Podręcznik dla wyższych szkół oficerskich* (1971).

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1987 nr 1.

M. N.-K.

KRECZMAR Michał (20 IX 1881 Warszawa — 14 XI 1939 tamże), pedagog, historyk czasów starożytnych. Studiował na ros. UW i uniw. w Moskwie; 1907/08 asystent przy katedrze historii powsz. na uniw. w Moskwie, u prof. D. Pietruszewskiego. Od 1909 nauczyciel warsz. szkoły średniej zał. przez swego brata Jana (zm. 1909); dyr. tejże szkoły 1917–39; wykładał także w szkołach żeńskich J. Kowalczykówny i A. Wareckiej. Uczył historii i języków klas.; 1915–20 wykładał historię staroż. na UW (tzw. doc. tymczasowy). Jako badacz zajmował się historią staroż., podejmując nową, społ.-gosp. problematykę;

ogłosił m.in. prace: *Kwestia agrarna w starożytności* (1920), *Społeczeństwo i państwo średniowiecza greckiego* (1922). Wiele drobnych prac poświęcił metodyce nauczania historii i zagadnieniom pedagogicznym.

PSB; L. T. Błaszczyk, *Koncepcje historyczne Michała Kreczmara...*, „Zeszyty Nauk. Uniw. Łódz." Seria I nr 12, 1959.
M.W.

KRIDL Manfred (11 X 1882 Lwów — 4 II 1957 Nowy Jork), historyk i teoretyk literatury, edytor. Syn oficera wojsk austr., Czecha. Po studiach na Uniw. Lwow. uzupełnionych m.in. we Fryburgu szwajcarskim i po doktoracie (1909) nauczyciel gimnazjów warsz.; 1921 habilitowany na UW; 1928–32 prof. literatur słow. na uniw. w Brukseli, od 1932 prof. nadzw. historii literatury pol. USB w Wilnie (prof. zw. 1934). Od 1911 czł. warsz. TN. Działacz liberalno-demokr., 1938–39 prezes Klubu Demokr. w Wilnie i czł. władz SD. Podczas II wojny świat. emigrował do USA; 1940–48 wykładowca w Smith College w Northampton, 1948–57 prof. Uniw. Columbia w Nowym Jorku. Badacz dziejów literatury pol. (*Literatura polska wieku XIX*, cz. 1–5 1925–33, wyd. skrócone 1933–34), zwł. twórczości romantyków (*Mickiewicz i Lamennais*, 1909; *Antagonizm wieszczów*, 1925), wydawca ich dzieł. W zakresie metodologii pionier strukturalizmu w pol. nauce o literaturze (*Wstęp do badań nad dziełem literackim*, 1936). Badacz historii kultury pol. i jej propagator za granicą: *Literatura polska na tle rozwoju kultury* (Nowy Jork 1945, wyd. ang. 1956), antologia (opr. z W. Malinowskim i J. Wittlinem) *Polska myśl demokratyczna w ciągu wieków* (wyd. ang. Londyn 1943, wyd. pol. Nowy Jork 1945; wyd. krajowe popr. 1986 z przedmową S. Kieniewicza). Wykształcił grupę amer. polonistów.

PSB.
S.Ch.

KROCHMAL Nachman (17 II 1785 Brody — 31 VII 1840 Tarnopol), filozof żyd., historyk. Otrzymał tradycyjne wykształcenie rel.; jako samouk zdobył rozległą wiedzę, także w zakresie historii. W 1798 osiadł w Żółkwi, 1826–38 był buchalterem w Brodach, następnie mieszkał w Tarnopolu. Poświęcił się całkowicie nauce, przez większość życia pozostawał na utrzymaniu rodziny. Choć niczego — poza kilku drobnymi tekstami — za życia nie opublikował, stał się uznanym, także za granicą, uczonym; wpłynął znacząco na przedstawicieli pierwszego pokolenia haskali (oświecenia żyd.) w Galicji. Nie przyjął stanowiska rabina w Berlinie. Pod koniec życia zaczął spisywać swe dzieło, jednak go nie ukończył (zlecając wyd. przedstawicielowi niem. Wissenschaft des Judenthums — L. Zunzowi); ukazało się pt. *More Newuche ha-Zman* (Przewodnik błądzących w naszym czasie, hebr., Lwów 1851, liczne wznow. i przekł.). K. pragnął pogodzić judaizm z filozofią Hegla; zaprezentował m.in. szczegółową wizję historiozoficzną dziejów Żydów, ułożoną w 3 triady wzrostu, rozkwitu i upadku (trzeciej — od klęski powstania Bar Kochby do XVIII w. — nie zdążył już rozwinąć w opisie szczegółowym); *Biblię* i *Talmud* traktował jako źródła hist., podkreślał znaczenie badania wzajemnych relacji Żydów i otaczających ich ludów. Ustalenia K., aczkolwiek z czasem częściowo zdezaktualizowane, wywarły znaczny wpływ na późniejszą archeologię i egzegezę biblijną; do jego widzenia dziejów nawiązywali twórcy nowoż. historiografii żyd. na Zachodzie (L. Zunz, H. Graetz i in.).

PSB.
Z.B. i R.Ż.

KROKIEWICZ Adam (11 II 1890 Kraków — 4 III 1977 Warszawa), filolog klas., historyk filozofii i religii antycznej, tłumacz. Studiował na UJ i uniw.

w Wiedniu, doktorat (1918) i habilitację (1922) uzyskał na UJ. Nauczyciel języków klas. w gimnazjach, 1920–21 adiunkt na KUL, od 1923 prof. nadzw., 1931–39 i 1945–60 prof. zw. UW; podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Czł. PAU (koresp. 1930, czynny 1945); czł. TN Warsz. (1932). Badacz języków, literatury i kultury antycznej; znawca dziejów filozofii staroż. (*Sokrates*, 1958; *Zarys filozofii greckiej. Od Talesa do Platona*, 1971), zwł. epikureizmu (*Nauka Epikura*, 1927) i sceptycyzmu (*Sceptycyzm grecki. Od Pirrona do Karneadesa*, 1964). Zajmował się również historią religii i etyki (*Studia orfickie*, 1947) oraz gramatyką; dokonał wielu przekładów z literatury antycznej. Do jego uczniów należeli J. Manteuffel, A. Sadurska, L. Winniczuk. S.Ch.

KROMER Marcin (ok. 1512 Biecz — 23 III 1589 Lidzbark), kronikarz, pisarz; biskup. Pochodzenia mieszczańskiego, 1552 nobilitowany. Studiował w Akad. Krak., następnie na uniw. w Padwie i Bolonii. Sekr. P. Gamrata 1540–45; sekr. król. 1545–58; zaufany kanclerza S. Maciejowskiego, przyjaciel S. Hozjusza. Święcenia kapłańskie przyjął 1542; był kanonikiem krak. i warmińskim. Odbywał wielokrotnie poselstwa do Rzymu i Wiednia (gdzie też 1558–64 był stałym posłem na dworze cesarskim), a 1569–70 do Rostocku i na kongres szczeciński. Koadiutor warmiński z prawem następstwa po S. Hozjuszu 1570, biskup warmiński 1579, wprowadzony na to stanowisko wbrew kapitule i stanom pruskim, pozostający z nimi w stałym konflikcie. Jeden z najbardziej gorliwych przywódców kontrreformacji, krytykował zepsucie pol. duchowieństwa i polemizował z wolnomyślnymi poglądami. Docenił znaczenie jezuitów i proponował sprowadzenie ich do Polski. Jako sekr. król. zajmował się problematyką pruską (rzecznik unifikacji Prus Król. z Polską) oraz m.in. uporządkował i zinwentaryzował Archiwum Skarbca Kor. na Wawelu. Czynił wiele starań o poprawę szkolnictwa, zwł. o podniesienie poziomu nauczania w Akad. Krak., zabiegał o pozyskanie uczonych z zagranicy. Opublikował dzieło *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Bazylea 1555, przekł. pol. 1611 pt. *O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach koronnych polskich*), obejmujące dzieje Polski do 1506, które początkowo przyjęte niechętnie, wkrótce zyskało ogromne powodzenie (do 1589 pięć wydań łac. i przekł. niem.); stanowiło przeróbkę historii Długosza i (w partii dotyczącej 1480–1506) B. Wapowskiego, jednak z wieloma elementami oryginalnymi (np. teoria sarmacka pochodzenia narodu pol.) i pewną dozą krytycyzmu; głosząc wielkość i chwałę państwa pol., *De origine*... wywarło ogromny wpływ na pol., a także czeską historiografię aż po schyłek XVIII w.; przez część późniejszej pol. historiografii oceniane było zbyt surowo. Największą wartość spośród dzieł K. ma napisany 1558, a w ostatecznej redakcji 1576, opis geografii, ludności i ustroju Polski: *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo* (wyd. 1575 nieautoryzowane Frankfurt n. Menem; 1577 i 1578 Kolonia, wyd. kryt. 1901 opr. W. Czermak; przekł. pol. W. Syrokomli 1853 i S. Kazikowskiego pt. *Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, opr. R. Marchwiński 1977). Pracę swą oparł K. na szerokiej podstawie źródłowej (m.in. na dokumentach z Archiwum Kor., na tekstach Długosza, Macieja z Miechowa, B. Wapowskiego i na mapach W. Grodeckiego) oraz na własnych obserwacjach; cechuje ją rzetelność i bogactwo rzeczowych informacji. W 1570 opublikował anonimowo w formie powieści lud.

Historię prawdziwą o przygodzie żałosnej książęcia finlandzkiego Jana i królewny polskiej Katarzyny.

PSB; H. Barycz, *Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego*, Wrocław 1981.

M.Kam.

KROTOSKI Kazimierz, pierwotnie **K. Szkaradek**, pseud. **Wielkopolanin** (11 VIII 1860 Zbąszyń — 15 II 1937 Poznań), historyk mediewista, pedagog, publicysta. Studiował m.in. historię na UJ (doktorat 1887), w Lipsku i Monachium. Nauczyciel historii w gimnazjach w Krakowie, Podgórzu i Nowym Sączu, dyr. gimnazjum w Nowym Targu 1904–19. Badał historię Polski XIII w. (*Stosunki polskie po śmierci Leszka Białego*, 1886). Zajmował się osobą św. Stanisława (1902) i zatargiem biskupa z Bolesławem Śmiałym (1905), polemizując w swych pracach z tezami T. Wojciechowskiego. Autor obszernych dziejów Krotoszyna (1930) oraz szkolnych podręczników historii powszechnej.

PSB.

K.O.

KRUKOWSKI Stefan (1890 Mszczonów — 1 V 1982 Warszawa), archeolog. Studiował w WWP w Warszawie, następnie w Paryżu. W l. 1915–17 eksplorował jaskinie w Gruzji i badał środkoworos. stanowisko paleolityczne w Kostienkach. Odkrył dziesiątki stanowisk wydmowych w Polsce, był też pierwszym badaczem neolitycznej kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich oraz stanowiska paleolitycznego i mezolitycznego Rydno k. Skarżyska. Kustosz Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie; 1948–49 wykładowca na UJ; od 1953 w PAN: zast. prof. 1954, prof. zw. 1956. Autor wielu prac, w tym fundamentalnego opr. dotyczącego epoki kamienia w wyd. przez AU/PAU *Encyklopedii polskiej* (t. 4 cz. 1 *Prehistoria ziem polskich*, 1939–48).

J.S.

KRUPIŃSKI Franciszek Salezy (22 I 1836 Łuków k. Siedlec — 16 VIII 1898 Warszawa), historyk filozofii, propagator pozytywizmu; pijar (od 1852). Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Ukończył Akad. Duchowną w Warszawie; święcenia kapłańskie przyjął 1859. Nauczyciel i rektor szkół pijarskich. Autor pierwszej próby syntetycznego przedstawienia historii filozofii pol. (wyd. jako uzupełnienie do przekł. *Historii filozofii w zarysie* A. Schweglera, 1863). Kryt. wobec romantyzmu, zwalczał zwł. koncepcje mesjanistyczne, uważając je za źródło bierności społeczeństwa. Odrzucając romant. historiozofię, głosił hasło H. T. Buckle'a badania „rzeczywistej historii". Autor wielu artykułów na tematy filoz. i socjol. oraz pracy *Dzieje kościoła katolickiego w krótkości dla młodzieży* (1887).

PSB.

K.Sz.

KRUSIŃSKI Tadeusz Jan (15 V 1675 Jarantowice na Kujawach? — 22 VIII 1757 Zabrzezie k. Kamieńca Podolskiego), orientalista; jezuita. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Wstąpił do zakonu 1691; uczył się w szkołach zakonnych. W l. 1705–12 i 1714–26 przebywał w Persji jako misjonarz; powrócił do Polski 1728 przez Stambuł, Paryż i Rzym. Rektor kolegiów w Ostrogu, Jarosławiu, Brześciu i Kamieńcu. Autor relacji opisującej dzieje Persji w czasie rewolty afgańskiej 1711–28 pt. *Relatio de mutationibus Regni Persarum*, wielokrotnie tłum. (m.in. przez autora na język turecki, 1729) i wydawanej już od 1728 (np. we Lwowie pt. *Tragica vertensis belli Persici historia...*, 1740). Opublikował też *Analecta ad belli Persici historiam* (1755).

PSB.

H.L.

KRUSZKA Wacław (2 III 1868 Sławomierz k. Żnina — 30 XI 1937 Milwau-

kee w USA), działacz i historyk polonijny, publicysta; ksiądz. Pochodził z rodziny chłopskiej. W l. 1883–93 jezuita. Usunięty z zakonu, wyjechał do USA; ukończył tam seminarium i przyjął święcenia kapłańskie (1895); pracował następnie w duszpasterstwie i prowadził działalność w różnych sektorach życia polonijnego. Autor pracy *Historia polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce* (t. 1–13, Milwaukee 1905–08, wyd. zmienione t. 1 1937, t. 2 1978), ujętej faktograficznie, stanowiącej zbiór informacji i dokumentów o dziejach Polonii na przeł. XIX i XX w. Napisał ponadto m.in. *Siedm siedmioleci czyli pół wieku życia...* (tamże 1924) oraz wiele artykułów, np. o pol. szkolnictwie w USA.

PSB.

A.Br.

KRWAWICZ Marian (22 IX 1928 Czortków w Tarnopolskiem — 19 IV 1983 Warszawa), historyk wojskowości; podpułkownik. Ukończył studia hist. na UJ. W l. 1950–75 zawodowy oficer WP. W l. 50-ych pracownik Komisji Wojsk.-Hist. MON. Do 1958 red. „Studiów i Materiałów do Historii Sztuki Wojennej"; współtwórca (1956) „Wojsk. Przegl. Hist.", 1960–75 zast. red. nacz., współred. 74 tomów pisma. W badaniach nauk. początkowo koncentrował się na historii pol. marynarki i dawnej sztuki wojennej; napisał: *Walki w obronie polskiego wybrzeża w roku 1627 i bitwa pod Oliwą* (1955), *Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia* (1955), *Wojna trzynastoletnia 1454–1466* (z J. Wimmerem, 1957), *Marynarka wojenna i obrona polskiego wybrzeża w dawnych wiekach* (1961). Zajmował się kartografią wojsk., opracowując mapy do wielu publikacji, m.in. *W walce z najazdem szwedzkim 1655–1660* (1956). Współautor map do *Historii Polski* opr. przez IH PAN. W późniejszych badaniach skupił się na historii najnowszej, zwł. na biografistyce XX w. Autor kilkudziesięciu biogramów generałów i oficerów w PSB, w *Słowniku działaczy ruchu robotniczego* oraz wielu not biogr. w „Wojsk. Przegl. Historycznym". Współautor trzech tomów *Wypisów źródłowych do historii polskiej sztuki wojennej* (1955–59). W ostatnim okresie życia pisał również o działaniach wojennych 1939 (*Reduta Śląska 1939*, 1979). Popularyzator historii wojskowści, współautor (z R. Banachem) oraz konsultant filmów dokumentalnych poświęconych dziejom oręża polskiego.

Bibliografia prac za l. 1952–70, w: *Bibliografia publikacji Wojskowego Instytutu Historycznego*, Warszawa 1971.

M.N.-K.

KRYCZYŃSKI Leon, Najman Mirza (25 IX 1887 Wilno — między X 1939 a IV 1940 Piaśnica k. Wejherowa), prawnik, historyk, działacz tatarski. Pochodził z rodziny tatarskiej osiadłej w Polsce. Studiował prawo na uniw. w Petersburgu. Organizator pomocy społ. dla muzułmanów w kraju; po rewolucji lutowej współorganizator muzułmańskich oddziałów wojsk. w Rosji, prezes Piotrogrodzkiego Klubu Muzułmańskiego (1917–18). Szef kancelarii premiera rządu krymskiego (1918–19), dyr. kancelarii rządu Republiki Azerbejdżańskiej (1919–20). W Baku opublikował *Oczerki russkoj politiki na okrainach* (t. 1–2 1919–20) i *Dokumienty po russkoj politikie na Zakawkazju* (t. 1–2 1919–20, wraz z K.Sulkiewiczem) obrazujące, na podstawie akt tajnego archiwum gubernatorskiego na Krymie, stosunek caratu do mniejszości narodowych. W okresie międzywojennym prawnik w Wilnie, Zamościu i Gdyni. Czł. Pol. Tow. Orientalistycznego; organizator m.in. Nar. Muzeum Tatarskiego w Wilnie. Zał. (1932) i red. czasopisma nauk. „Rocz.

Tatarski". Autor *Bibliografii do historii Tatarów polskich* (1935) oraz m.in. prac: *Tatarzy polscy a Wschód muzułmański* („Rocz. Tatarski" 1935), *Historia Meczetu w Wilnie. Próba monografii* („Przegl. Islamski" 1937). Podczas okupacji niem. zamordowany w jednej z masowych egzekucji.

PSB; bibliografia ważniejszych prac: „Przegl. Islamski" 1937 z. 1–3; J. Tyszkiewicz, *Dorobek historyczny Leona i Stanisława Kryczyńskich*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* (zbior.), cz. 2, Warszawa 1987.

T.T.

KRYCZYŃSKI Stanisław (3 V 1911 Nowy Sącz — 2 XI 1941 Łowicz), historyk orientalista, badacz dziejów Tatarów. Pochodził z rodziny tatarskiej osiadłej w Polsce. Studiował prawo i historię na UJ i UJK (pod kier. S. Zakrzewskiego) oraz turkologię na UW (pod kier. A. Zajączkowskiego). Współpracownik L. Kryczyńskiego; 1938–39 zatrudniony w AGAD. Efektem badań nauk. K. były m.in. prace *Generał Józef Bielak. 1741–1794* („Rocz. Tatarski" 1932), *Bej barski. Szkic z dziejów Tatarów polskich w XVII w.* („Rocz. Tatarski" 1935) oraz najcenniejsza: *Tatarzy Litewscy — próba monografii historyczno-etnograficznej* („Rocz. Tatarski" 1938).

PSB; J. Tyszkiewicz, *Dorobek historyczny Leona i Stanisława Kryczyńskich*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* (zbior.), cz. 2, Warszawa 1987.

T.T.

KRZECZKOWSKI Konstanty (18 II 1879 Guzów k. Żyrardowa — 9 XII 1939 Warszawa), teoretyk i historyk polityki społ., bibliotekarz. Studiował ekonomię i socjologię w Wiedniu. Prof. WSH w Warszawie od 1916 i dyr. bibl. tamże 1918–39; wykładowca WWP. Współzał. Inst. Gospodarstwa Społecznego. Czł. PPS. Autor prac przedstawiających politykę społ. w ujęciu hist., m.in. *Rozwój ubezpieczeń publicznych w Polsce* (t. 1–2 1931–35); ponadto autor biografii E. Abramowskiego (*Dzieje życia i twórczości...*, 1933) i L. Krzywickiego (*Zarys życia i pracy...*, 1938). Należał do współpracowników PSB.

PSB.

J.Ros.

KRZECZUNOWICZ Kornel (22 VIII 1894 Bołoszowce w ziemi halickiej — 3 XII 1988 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. Ziemianin. Uczestnik I wojny świat. oraz wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył prawo na UJK we Lwowie (doktorat). W okresie międzywojennym poseł na sejm (1935–38). W czasie II wojny świat. w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie (w Szkocji). Po wojnie został na emigracji (prezes Związku Rolników Pol. w Wielkiej Brytanii). Współpracownik Radia Wolna Europa. Zainteresowania nauk. skupiał na historii kawalerii pol.; ważniejsze jego prace (wyd. w Londynie) to: *Ułani Księcia Józefa. Historia 8 Pułku Ułanów... 1784–1945* (1960), *Ostatnia kampania konna* (1971); red. *Rodowodów pułków jazdy polskiej 1914–47* (zbior., 1983). W l. 1980–83 red. „Przegl. Kawalerii i Broni Pancernej" (Londyn), gdzie publikował liczne artykuły.

Z.W.

KRZEMICKA Zofia, z **Kolischerów** (31 X 1887 Igława na Morawach — III 1943 Warszawa), historyk, popularyzator. Pochodziła z zamożnej rodziny lwowskiej. Studiowała historię na Uniw. Lwow. pod kier. Sz. Askenazego (doktorat 1912). Prowadziła badania archiwalne nad historią Polski XIX w.; publikowała rozprawy w czasopismach nauk. (*Zapomniany bojownik powstania listopadowego Julian Hohendorf*, „Kwart. Hist." 1930), a przede wszystkim liczne szkice o charakterze popularyzatorskim; recenzowała niem., ang. i franc. prace

hist. o I wojnie świat.; pisała biogramy do PSB. Czł. PTH. Pod wpływem narastającego w Europie faszyzmu napisała esej *Przebudowa historiografii w Trzeciej Rzeszy* („Wiadomości Hist.-Dydaktyczne" 1935) o przenikaniu ideologii do badań nauk. oraz deformacji wiedzy hist. pod jej wpływem. Podczas okupacji niem. aresztowana i uwięziona na Pawiaku, zginęła prawdopodobnie śmiercią samobójczą.

PSB.

J.Ram.

KRZEMIŃSKI Czesław Feliks (31 VIII 1929 Łódź — 4 VI 1992 Warszawa), historyk lotnictwa pol.; pułkownik. Pochodził z rodziny robotniczej. Po ukończeniu Oficerskiej Szkoły Piechoty studiował w Akad. Sztabu Generalnego WP (doktorat 1968). W l. 1974–90 związany z WIH: habilitacja 1982, doc. 1983, prof. nadzw. 1989. W l. 1990–91 w Akad. Obrony Nar.; z powodu ciężkiej choroby przeniesiony w stan spoczynku. Czł. TMH (1974–85 przewodn. sekcji historii wojskowości). Opublikował wiele studiów i prac monograficznych, m.in. *Lotnictwo polskie w pierwszych latach powojennych* (1981), *Wojna powietrzna w Europie 1939–1945* (1983, wyd. II 1989) oraz zarysów syntetycznych: *Polskie lotnictwo wojskowe 1945–1970* (1989), *Historiografia dziejów lotnictwa polskiego w okresie II wojny światowej...* (w pracy zbior.: *Z historii historiografii wojskowej*, t. 3 1990).

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1992 nr 4.

red.

KRZEMIŃSKI Stanisław, pseud. **Narrans, Tadeusz Rastawicki** (16 XII 1839 Warszawa — 29 XI 1912 tamże), publicysta, historyk, krytyk lit., działacz niepodległościowy. Wywodził się z niezamożnej rodziny mieszczańskiej; studiował w Akad. Medyko-Chirurgicznej w Warszawie, na uniw. w Heidelbergu (prawo i filozofię), ukończył (bez magisterium) wydział prawny Szkoły Gł. Warszawskiej. Uczestnik radykalnego odłamu konspiracji patriotycznych 1861–63; podczas powstania styczniowego początkowo czł. Rządu Nar., za dyktatury Traugutta — dyr. Wydziału Prasy. Od 1868 dziennikarz, współpracownik „Kuriera Warsz." i „Prawdy", red. „Bluszczu" i „Kłosów"; 1894–1910 sekr. redakcji *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej*. Epigon romantyzmu, wyznawca filozofii Kanta i szermierz idei niepodległości, przeciwstawiał się zarówno konserwatystom, jak i pozytywistom. Krytykował historiografię „przyrodniczo-pozytywną", podkreślając rolę wybitnych jednostek i konieczność moralnej oceny wydarzeń dziejowych, jednak z aprobatą pisywał o myślicielach XVIII w. (studium o Wolterze i Rousseau w „Bluszczu" 1878; zbierał materiały do dzieła o S. Konarskim). Był wytrwałym kronikarzem czasów sobie współczesnych jako autor setek wspomnień pośmiertnych i encyklopedycznych haseł biogr.; współred. dzieła *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej* (zbior., od 1906), gdzie opublikował m.in. życiorysy A. J. Czartoryskiego i J. Lelewela. Autor korespondencji do prasy zakordonowej (osobne wyd. pt. *Listy z zaboru rosyjskiego*, 1892–1901) i pracy *Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce* (1892, wyd. bezimienne), będącej pierwszą próbą kronikarskiego i syntetycznego zarazem zarysu polityki rusyfikacyjnej w Król. Pol. po 1863.

PSB; K. Górski, *Stanisław Krzemiński. Człowiek i pisarz*, Wilno 1936, wyd. II Warszawa 1985 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

KRZEPELA Józef (17 II 1846 Uszesz k. Brzeska — IV 1935 Kraków), prawnik, genealog, heraldyk. Sędzia sądu apelacyjnego w Krakowie. Prowadził

badania nad rozsiedleniem szlachty na ziemiach pol.; na podstawie wydawnictw źródłowych i herbarzy (z pominięciem jednak archiwaliów) ogłosił prace: *Księga rozsiedlenia rodów ziemiańskich w dobie jagiellońskiej*, cz. I: *Małopolska*, t. 1 (do litery J w układzie wg miejscowości, 1915), *Spis miejscowości i rodów ziemiańskich województwa pomorskiego* (1925), *Rody ziem pruskich* (1927), *Małopolskie rody ziemiańskie* (1928), *Rody ziemiańskie XV i XVI w.* (1930). Notaty rękopiśmienne do tych publikacji wraz z funduszem na kontynuowanie wydawnictw zapisał PAU; z utworzonego Funduszu im. J. Krzepeli wydano *Mazowieckie zapiski herbowe XV i XVI wieku* (opr. A. Wolff, 1937; seria *Rody ziemiańskie XV i XVI wieku*).

S.K.K.

KRZESŁAWSKI Jan ➛ Cynarski Jan.

KRZYWICKI Ludwik, pseud. **K. R. Żywicki** i inne (21 VIII 1859 Płock — 10 VI 1941 Warszawa), socjolog, ekonomista, etnolog, działacz społ., historyk, archeolog. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował matematykę na UW; zaliczył także I rok medycyny. W czasie studiów współorganizator pierwszych kółek socjalist., wygłaszał nielegalne odczyty dla inteligencji i robotników; rozpoczął działalność publicyst., gł. na łamach „Przegl. Tygodniowego" i „Prawdy". Wydalony z uniw. (1883), przebywał w Galicji, następnie m.in. w Lipsku, w Szwajcarii i Paryżu; uzupełniał studia w zakresie historii, filozofii i ekonomii oraz uczestniczył w życiu pol. emigracji socjalist.; był jednym z tłumaczy *Kapitału* K. Marksa. Po powrocie do Król. Pol. (1886) działał w ruchu robotn. i wykładał na nielegalnym tzw. Uniw. Latającym; pracował naukowo w dziedzinie rozlegle ujmowanych dyscyplin społ., gł. socjologii, a także ekonomii, statystyki, antropologii, historii ruchów społecznych. Po 1890 dla studiów etnologicznych przebywał m.in. w Niemczech i USA; po powrocie nadal prowadził zróżnicowaną działalność społ. i polit., zwł. w dobie rewolucji 1905–07 i w okresie I wojny świat.; równocześnie m.in. badał grodziska litew. (*Żmudź starożytna*, 1906). Po odzyskaniu niepodległości wykładowca WWP (rektor 1918/19), prof. UW (1921–36 kier. katedry historii ustrojów społ.), współorganizator i dyr. Inst. Gospodarstwa Społ. (od 1921 do końca życia). Jako humanista-teoretyk ukształtowany pod wpływem pozytywizmu, choć równocześnie w opozycji wobec niego, był K. — zwł. w pierwszym okresie swej działalności — propagatorem materialist. pojmowania dziejów; zwracał jednak uwagę na rolę świadomości w procesie historycznym. Był przeciwnikiem tradycyjnej historii zdarzeniowej, odmawiając jej miana nauki i określając jako „umiejętność narracyjno-artystyczną"; kładł nacisk na związki przyczynowo-skutkowe, odkrywanie prawidłowości i praw rozwojowych oraz generalizację. Swe poglądy rozwinął m.in. w popularnej monografii *Rzut oka na historię Polski* (1901) i w rozdziale o naukach hist. w *Poradniku dla samouków* (seria I t. 2 1899). W praktyce zastosował je w studium *Kurpie* („Bibl. Warsz." 1892), za które 1906 otrzymał doktorat filozofii na Uniw. Lwow.; ukazał w nim m.in. wpływ czynnika geogr. i demogr. na rozwój wspólnoty ludzkiej. W dalszych swych pracach za szczególnie ważne uznał prześledzenie początkowych etapów ewolucji społeczeństw (*Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa*, 1914; *Primitive Society and Its Vital Statistics*, 1934, wersja pol. 1937). Pod koniec życia sformułował teorię idei społ., wędrujących jego zdaniem od społeczeństw rozwiniętych do zapóźnionych w rozwoju. Autor *Wspomnień* (pełne wyd. t. 1–3 1957–59) zawierających

bogaty materiał dokumentacyjny do dziejów pierwszego pokolenia pol. socjalistów oraz warsz. środowiska nauk., kult. i polit. na przeł. XIX i XX w. Po II wojnie świat. podjęto wydanie całego dorobku K. w *Dziełach* (dotychczas t. 1–9 1957–74).

PSB; *Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości*, Warszawa 1938 (tu bibliografia prac do 1937); T. Kowalik, H. Hołda-Róziewicz, *Ludwik Krzywicki*, Warszawa 1976; J. Maternicki, *Historia w oczach socjologów. Ludwik Gumplowicz i Ludwik Krzywicki*, „Kwart. Hist." 1980 nr 1.

A.Sz.

KRZYŻANOWSKI Adam (19 I 1873 Kraków — 29 I 1963 tamże), ekonomista, polityk, historyk dziejów najnowszych. Studiował prawo na UJ (doktorat 1894), w Berlinie i w Lipsku. Od 1904 wykładowca WSH w Krakowie. Od 1908 związany z UJ: prof. nadzw. skarbowości i ekonomii 1912, prof. zw. 1916. Czł. rzecz. PAU 1927. Poseł na sejm 1928–31 (zrzekł się mandatu, protestując przeciw aresztowaniu posłów Centrolewu). Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Po wojnie czł. KRN, poseł na sejm 1947–49 (zrzekł się mandatu w proteście przeciw stalinizmowi). Prof. UJ, przeniesiony przymusowo na emeryturę XII 1948; powrócił na uczelnię 1956. Prezes PAU w okresie starań o jej reaktywowanie (1957), dr h.c. UJ (1958). Zainteresowania historią polit. i gosp., obecne we wszystkich pracach ekon. K., znalazły najpełniejszy wyraz w napisanej w czasie II wojny świat. trylogii: *Wiek XX. Zarys dziejów najnowszych* (dotyczący Europy Zach.; 1947), *Dzieje Polski* (okres II Rzeczypospolitej; Paryż 1973 i 1982) i *Dzieje Rosji* (analiza systemu stalinowskiego; rkps w Bibl. PAN w Krakowie). Autor wielu nie wydanych artykułów o tematyce historiozoficznej, w których podejmował koncepcje A. J. Toynbeego (rkpsy w Bibl. PAN w Krakowie), m.in.: *Teologia czy socjologia* (1948), *W poszukiwaniu sensu historii* (1950), *Wynalazcy idei postępu* (niedatowany, będący polemiką z marksizmem), apel *Więcej chronologii, mniej historiozofii* skierowany do uczestników Konferencji Historyków Pol. 1958.

PSB; A. Lityńska, *Adam Krzyżanowski — wybitny ekonomista krakowski*, Kraków 1988 (tu bibliografia prac).

J.Ros.

KRZYŻANOWSKI Adrian, pseud. **Anonym** (7 IX 1788 Dąbrowa Białostocka — 21 VIII 1852 Lwów), matematyk, historyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Wychowanek szkół pijarskich, nauczyciel liceów w Warszawie, Rydzynie, Płocku. Po studiach matematycznych w Paryżu od 1822 prof. mechaniki analitycznej i algebry na UW. Przejawiał także zamiłowania hist.; jako badacz życia i dzieła M. Kopernika (*Kopernik w Walhalli*, 1843; tłum. niem., ros., franc., ang.) przyczynił się walnie do ugruntowania poglądu o jego pol. pochodzeniu. Uważany za prepozytywistę, w zapatrywaniach na dzieje Polski pozostawał pod wpływem słowianofilskich koncepcji romant. J. Lelewela i W. A. Maciejowskiego. W swej największej pracy hist.: *Dawna Polska ze stanowiska jej udziału w dziejach postępującej ludzkości...* (t. 1–2 1844) usiłował uzasadnić tezę, że przyczyną kryzysu państwa pol. były wpływy zach.: „jezuityzm", „feudalizm", „nietolerancja". Winą za wprowadzenie obcych Polsce instytucji i zwyczajów obarczał przede wszystkim monarchów, podkreślając zarazem, że lud pozostał do końca „zdrowy" i wierny rodzimym, słow. pierwiastkom.

PSB.

A.W.

KRZYŻANOWSKI Józef Stanisław (1 IV 1910 Wiedeń — 21 II 1943 Londyn), historyk prawa. Po studiach na UJ (dr praw 1934) związany z tą uczelnią do 1939; równocześnie pracował w sądownictwie. W czasie II wojny świat. przedostał się do Francji; walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Zajmował się problematyką dawnego prawa górniczego i miejskiego. Opr. i wydał *Statut Kazimierza Wielkiego dla krakowskich żup solnych* („Rocz. Krak." 1934) oraz opublikował rozprawę *Wolność górnicza w Polsce do końca XIV w.* (1935). Badał politykę miejską Bolesława Wstydliwego (szkic w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2 1938). Na podstawie materiałów odszukanych w Bratysławie przedstawił prawną stronę i przebieg procesu Janosika („Przegl. Współczesny" 1936).

PSB.

J.B.

KRZYŻANOWSKI Julian (4 VII 1892 Stojańce k. Lwowa — 19 V 1976 Warszawa), historyk literatury i folkloru. Studiował na UJ pod kier. S. Windakiewicza (doktorat 1921, habilitacja 1926). Wykładowca historii literatury pol. w School of Slavonic and East European Studies w Londynie (1927–30), prof. uniw. w Rydze (1930–34), prof. UW (1934–62). W czasie II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu i akcji ochrony dóbr pol. kultury; ranny w powstaniu warszawskim. Wykładowca uniw. Columbia w Nowym Jorku 1957/58. Czł. PAU (1933) i PAN (1951); dr h.c. UJ (1964) i Uniw. Wrocł. (1972). Angażował się także w działalność publiczną, m. in. był sygnatariuszem „Listu 34" (protest wobec polityki kult. PRL). Swymi badaniami obejmował całość dziejów piśmiennictwa polskiego. Zarysy hist. poświęcał kolejnym epokom lit., aż do ostatniej pełnej syntezy *Dzieje literatury polskiej, od początków do czasów najnowszych* (1969, wyd. III uzup. 1979). Dokonywał analiz porównawczych pol. zjawisk lit. z literaturami europejskimi. Znawca utworów staropol.; autor m.in. studiów o *Bogurodzicy* i *Kazaniach świętokrzyskich*. Szczególnie zainteresowany powieścią 2 poł. XIX w. (*W kręgu wielkich realistów*, 1962), kilka tomów swych prac poświęcił życiu i twórczości H. Sienkiewicza (bibliografia, życiorys, kalendarium, szkice o utworach). Edytor nauk. dzieł lit., m.in. Kochanowskiego, Słowackiego, Sienkiewicza, Orzeszkowej. Jako folklorysta zajmował się komparatystyką (*Paralele. Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru* (1935, wyd. III rozsz. 1977) i paremiografią; opublikował fundamentalną pracę *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym* (1947, wyd. II rozsz. 1962–63).

Dzieło Juliana Krzyżanowskiego, bibliografia prac, Warszawa 1973; *Ignis ardens. Julian Krzyżanowski, człowiek i uczony. W stulecie urodzin*, Warszawa 1993.

J.Ram.

KRZYŻANOWSKI Stanisław (5 V 1865 Kąty lub Kęty k. Krakowa — 15 I 1917 Kraków), historyk mediewista, znawca nauk pomocniczych historii. Syn prawnika. Studiował prawo i historię na UJ (uczeń m.in. S. Smolki), uczestniczył w ekspedycji rzymskiej AU, odbył też studia uzupełniające w Rzymie i Wiedniu. Doktoraty praw 1887 i filozofii 1888 uzyskał na UJ; habilitował się tamże 1891 jako pierwszy w Polsce z zakresu nauk pomocniczych historii. Archiwariusz, a od 1897 do końca życia dyr. AAD w Krakowie; równocześnie na UJ: doc. 1891, prof. nadzw. 1898, prof. zw. 1905. Czł. AU/PAU (koresp. 1902, czynny 1911). Współzał. i prezes (1900–16) Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Wybitny paleograf i znawca nauk pomocniczych historii średniow., wniósł wiele nowego do tej dziedziny badań. W pracach *O zadaniach paleografii i dy-*

plomatyki wobec historii polskiej i prawa polskiego (1890) oraz *Dyplomy i kancelaria Przemysława II* (1890) określił zadania nauk. dyplomatyki oraz zainicjował badania nad rozwojem dyplomatyki królewskiej. W rozprawie *Początki dyplomatyki polskiej* („Kwart. Hist." 1892) wykazał łączność dokumentu pol. z dyplomatyką zach. (wbrew teorii W. Kętrzyńskiego). Opracowywał dzieje rodów małopol., m.in. *Morsztynowie w XV wieku* (1898); badał dzieje UJ, wyniki publikując m.in. w pracach: *Najstarsze karty metryki uniwersyteckiej* (1900) oraz *Poselstwo Kazimierza Wielkiego do Awinionu i pierwsze uniwersyteckie przywileje* („Rocz. Krak." 1900); zajmował się też historią Krakowa. Na III Zjeździe Historyków Pol. (1900) postulował badania nad wielką własnością ziemską w średniowieczu. Opr. podstawowe do dziś edycje paleograficzne: *Album paleographicum* (1907; wyd. IV 1959), *Monumenta Poloniae paleographica* (t. 1–2 1907–10), *Specimina paleographica* (1913). Wydał ponadto m.in. *Księgi ławnicze krakowskie...* (1904). Przez jego świetnie prowadzone, choć b. trudne seminarium przeszło wielu wybitnych historyków, m.in. S. Zakrzewski, W. Sobieski, F. Bujak, R. Grodecki, K. Tymieniecki, S. Kętrzyński.

PSB.

M.W.

KUBALA Ludwik (9 IX 1838 Kamienica k. Limanowej — 30 IX 1918 Lwów), historyk, badacz dziejów Polski XVII w., pisarz, publicysta. Syn prawnika. Studiował prawo, historię i filozofię na UJ i na uniw. w Wiedniu. Był jednym z przywódców patriotycznych ugrupowań studenckich w Galicji, zwolennikiem powstania trójzaborowego i pełnego uwłaszczenia chłopów; brał udział w ruchu spiskowym 1861–62, należał do tajnego Komitetu Krak.; za swą działalność był więziony 1864–65. Po uwolnieniu ukończył studia (doktorat 1868), ale ze względu na demokr. poglądy i sprzeciw wobec krak. szkoły hist. nie mógł liczyć na karierę akademicką w Krakowie. Podjął pracę jako nauczyciel gimnazjalny we Lwowie i Złoczowie; od 1883 do końca życia był kier. lwow. Bibl. Pawlikowskich. Czł. AU (koresp. 1884, czynny 1903); dr h.c. Uniw. Lwow. (1918). Zajmował się przede wszystkim XVII w.; wojny toczone przez Polskę za panowania Władysława IV i Jana Kazimierza, a także inne wydarzenia tego okresu opisał w *Szkicach historycznych*, seria 1 i 2 (1880, wyd. II 1881, wyd. V 1923) oraz w następnych tomach szkiców, tj. seria 3: *Wojna moskiewska* (1910), seria 4: *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1658* (1914), seria 5: *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657* (1917), seria 6: *Wojna duńska i pokój oliwski* (1922). Prace jego krytykowano za nieścisłości i przesadę w szacunkowych wyliczeniach (M. Bobrzyński, O. Górka), cieszyły się jednak wielką poczytnością, gdyż były świetnie napisane i barwnie przedstawiały koloryt epoki; niektóre z nich wyzyskał H. Sienkiewicz w *Trylogii*. K. zajmował się również innymi okresami dziejów; był autorem prac: *Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce* (1870, wyd. II 1906), biografii *Jerzy Ossoliński* (t. 1–2 1883) oraz cenionej ówcześnie monografii *Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta* (1872). Na II Zjeździe Historyków Pol. (1890) wygłosił referat *O wydawnictwie źródeł historycznych XVII wieku*. Red. popularnonauk. publikacji *Dzieje powszechne ilustrowane na podstawie najnowszych badań i dzieł historycznych* (Wiedeń 1894–1905, pol. wersja pracy O. Spamera). Wybór prac pt. *Dzieła* (t. 1–2 1923–24).

PSB; H. Barycz, *Ludwik Kubala, historyk XVII wieku*, w: tenże, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 2, Kraków 1963; A. Kubiak, *Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali*,

w: *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej* (zbior.), t. 1, Poznań 1975. M.W.

KUBICKI Paweł Franciszek, pseud. **Franciszek Kabe** (15 I 1871 Radom — 11 II 1944 Sandomierz), historyk pol. Kościoła katol., hagiograf; biskup. Pochodził z rodziny rzemieślniczej. Ukończył seminarium duchowne w Sandomierzu i tam przyjął święcenia kapłańskie 1893; studiował zaocznie w Akad. Duchownej w Petersburgu. Duszpasterz, prefekt szkół i kapelan, od 1907 rektor seminarium w Sandomierzu. Od 1918 biskup pomocniczy sandomierski. Autor obszernego dzieła *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w l. 1861–1915* (t. 1–10 1933–39) oraz innych książek i artykułów na temat rusyfikacji ziem pol. i udziału duchowieństwa w walce o niepodległość; wydawał je własnym nakładem. Prace jego nie posiadają aparatu nauk., zawierają jednak bogaty materiał źródłowy.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983. P.P.G.

KUCHARZEWSKI Feliks (20 V 1849 Warszawa — 12 VI 1935 tamże), historyk techniki. Ukończył Szkołę Gł. Warsz. oraz École Nationale des Ponts et Chaussées w Paryżu. Prof. hon. Politechniki Warsz. od 1919, dr h.c. Politechniki Lwow. 1925, czł. zał. TN Warsz. 1907, czł. rzecz. Akad. Nauk Technicznych 1920. Prezes Komitetu Kasy im. Mianowskiego 1915–20. Opr. bibliografię *Czasopiśmiennictwo techniczne polskie* (t. 1–3 1911–22), wydał cykl wykładów pt. *Mechanika w swym rozwoju historycznym* (1924). Autor licznych artykułów publikowanych w „Przegl. Technicznym".

PSB. H.W.

KUCHARZEWSKI Jan (27 V 1876 Wysokie Mazowieckie — 4 VII 1952 Nowy Jork), historyk, publicysta, polityk, prawnik. Ukończył prawo na UW, następnie studiował w Berlinie ekonomię polit. i socjologię. Pracował jako urzędnik skarbowy i nauczyciel, a od 1906 jako adwokat; równocześnie ogłaszał artykuły i rozprawy o tematyce hist. i prawnej (m.in. w „Gazecie Sądowej"). Propagował wówczas linię polit. Nar. Demokracji, z którą był związany do 1911. Na początku I wojny świat. przebywał w Szwajcarii, wydając po polsku i francusku publikacje uzasadniające prawo Polski do niepodległości. Od aktu 5 XI 1916 stał się zwolennikiem orientacji na państwa centralne; powrócił do Warszawy i od XI 1917 do II 1918 oraz ponownie przez kilka dni w X 1918 był premierem rządu utworzonego z ramienia Rady Regencyjnej pod auspicjami Niemiec i Austro-Węgier. Po odzyskaniu niepodległości stopniowo wycofał się z życia polit. (przejściowo piastował jeszcze stanowiska doradcze przy Prezydium Rady Min. i MSZ), poświęcając się gł. pracy nauk.; czł. PAU (1926). Od 1940 przebywał w Szwajcarii i USA; był m.in. współtwórcą Pol. Inst. Nauk. w Nowym Jorku i prezesem jego Rady (1942). Po II wojnie świat. został na emigracji. Jego dorobek hist. cechuje z jednej strony szerokość zainteresowań, z drugiej — nadmierna nieraz szczegółowość; mimo doskonałej znajomości kultury ros. nie udało mu się uniknąć błędnych lub zbyt jednostronnych interpretacji; w swych badaniach pomijał ważne źródła (często z powodu ich niedostępności). Gł. jego dziełem jest obszerny cykl *Od białego caratu do czerwonego* (t. 1–7 1923–35, t. 8–10 nie wyd. spłonęły w powstaniu warsz.), spopularyzowany dzięki sporządzonym przez autora skrótom całości: ang. pt. *The Origin of Modern Russia* (Nowy Jork 1948) i pol. (m.in. Londyn 1986 i w kraju od 1986, początkowo w obiegu niezależnym). Za-

wiera on studium dziejów wewnętrznych Rosji w XIX i na pocz. XX w., ze szczególnym uwzględnieniem historii ruchu rewol. i polityki ros. wobec ziem pol.; K. dowodził w nim tez o zasadniczej odmienności kultury i tradycji ros. od eur., o przybierającym coraz to nowe kształty nacjonalizmie i imperializmie ros. oraz o płynących stąd zagrożeniach. Niektóre jego konkluzje są zbieżne z późniejszymi pracami zachodnioeur. i amer. historyków Rosji. Opublikował też monografię *Maurycy Mochnacki* (1910), zarys bibliogr.-hist. *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji* (1911), nadto cenne źródłowe studium *Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty* (1914).

PSB. A.Sz.

KUCHOWICZ Zbigniew (25 X 1927 Zagorów k. Słupcy — 11 V 1991 Łódź), historyk kultury i obyczajów staropolskich. Ukończył historię na UŁ, tamże uzyskał doktorat (1961) i habilitację (1966); od 1956 pracownik nauk. UŁ, prof. nadzw. 1974, prof. zw. 1987. Działacz Łódz. TN i PTH. W swoich pracach uwydatniał rolę czynników biologicznych w historii (m.in. problemów zdrowotności i obyczajów erotycznych), np. *Z badań nad stanem biologicznym społeczeństwa polskiego od schyłku XVI do końca XVIII wieku* (1972), *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku* (1975, wyd. II 1977), *Barbara Radziwiłłówna* (1976, wyd. IV 1989); pośmiertnie wydano: *Człowiek polskiego baroku* (1992), *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI–XVIII wieku* (1993). H.W.

KUCZYŃSKI Stefan Maria, pseud. **Włodzimierz Bart** (21 IX 1904 Bogusław na Wołyniu — 30 III 1985 Katowice), historyk mediewista, pisarz. Studiował filologię pol., prawo i historię na UW (doktorat pod kier. O. Haleckiego 1932). Nauczyciel w gimnazjach warsz.; po habilitacji (1937) zatrudniony na UW; w czasie okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Doc. UJ 1945; prof. nadzw. Uniw. Wrocł. 1946; prof. zw. UŁ 1954–69. Od 1969 związany z Uniw. Śląskim. Wydawca pierwszego po wojnie nauk. czasopisma „Nauka i Sztuka" oraz miesięcznika „Śląsk". Znawca przeszłości Litwy (*Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy XIV–XVI w.*, 1936; *Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVII w.*, 1965). Zajmował się także historią stosunków pol.-krzyżackich (*Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, 1955, wyd. V 1987). Autor powieści historycznych.

Bibliografia prac: „Studia i Materiały do Historii Wojskowości" 1988. L.K.

KUDELKA Ferdynand (VIII 1842 Kąty k. Oświęcimia — 15 V 1906 Kraków), oficer, historyk wojskowości. W l. 1859–72 służył w wojsku austriackim. Autor prac: *Bitwa pod Lubieszowem 17 IV 1577* (1877), *Siły polskie w odsieczy wiedeńskiej* (1884) oraz wielu artykułów (m.in. o bitwach pod Kircholmem 1605, Kłuszynem 1610, Humaniem 1619) publikowanych w „Ateneum", „Bellonie" i „Przegl. Powszechnym". Jeden z twórców pol. historiografii wojskowej. Zarzucano mu m.in. powierzchowną analizę źródeł oraz tendencyjne wyolbrzymianie (dla przeciwstawienia sądom historiografii niem.) polskich sukcesów militarnych.

PSB. Z.R.

KUDERA Jan (18 VI 1872 Mysłowice — 19 XI 1943 Bieruń Stary k. Tych), historyk, działacz nar. na Górnym Śląsku; ksiądz. Studiował teologię na uniw. we Wrocławiu, słuchał tam też wykła-

dów W. Nehringa. Po przyjęciu święceń kapłańskich (1901) pracował w różnych miejscowościach Śląska, m.in. 1920–40 jako proboszcz w Brzezince. Czł. TPN na Śląsku i Tow. Czytelni Ludowych. W zakresie badań hist. był amatorem; zajmował się historią kultury pol. i biografistyką. Napisał m.in. *Dziennikarstwo polskie na Śląsku* (1912), *Obrazy Ślązaków wspomnienia godnych* (1920).

PSB; bibliografia prac do 1936: „Rocz. Diecezji Śl." 1936.

M.F.

KUJAWSKI Marian (19 VIII 1921 Płock — 29 VI 1983 Edynburg), historyk wojskowości. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, internowany na Litwie, po zajęciu Litwy przez ZSRR wywieziony w głąb Rosji. W 1941 zwolniony, wstąpił do Armii Pol. gen. W. Andersa i przeszedł z nią na Środkowy Wschód; kampanię włoską odbył w składzie II Korpusu. Po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii. Studiował geografię i ekonomię na uniw. w St. Andrews i Edynburgu oraz historię na Pol. Uniw. na Obczyźnie w Londynie (pod kier. M. Kukiela; doktorat 1956). Badał historię eur. sztuki wojennej doby napoleońskiej i dokonania pol. w tej epoce. Opublikował pracę *Z bojów polskich w wojnach napoleońskich. Maida — Samosierra — Fuengirola — Albuera* (Londyn 1967); pozostawił obszerną próbę syntezy: *O historii sztuki wojennej wielkiej rewolucji francuskiej i cesarstwa* (rkps).

J.J.

KUJOT Stanisław (13 XI 1845 Kiełpin k. Tucholi — 5 XII 1914 Grzybno), historyk Pomorza, organizator życia nauk.; ksiądz. Studiował teologię, filozofię i historię w Münster i Berlinie; święcenia kapłańskie przyjął 1870. Wykładał historię powsz. i literaturę pol. w Collegium Marianum w Pelplinie (1872–93), następnie osiadł na probostwie w Grzybnie. Współzał. TN w Toruniu 1875, przyczynił się do rozkwitu tego tow., m.in. jako jego prezes (1897–1914) i red. trzech serii wydawniczych: „Roczników", „Fontes" (od 1897; zał.) i „Zapisek" (od 1908). Badał gł. historię średniow. Pomorza (zagadnienia polit., ustrojowe, kościelne), zajmował się toponomastyką i językoznawstwem. Ważniejsze prace, publikowane w „Rocznikach TN w Toruniu": *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej* (1902–05), *Rok 1410. Wojna* (1910), *Dzieje Prus Królewskich [do 1380]* (1913–14). Wydawca źródeł do dziejów Kościoła na Pomorzu. Dr h.c. UJ (1900).

PSB; K. Jasiński, *Stanisław Kujot (1845–1914)*, w: *Działacze Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875–1975* (zbior., red. M. Biskup), Toruń 1975.

J.Jas.

KUKIEL Marian, pseud. **Marek Kąkol, Stach Zawierucha** (15 V 1885 Dąbrowa Tarnowska — 15 VIII 1973 Londyn), historyk wojen i wojskowości, polityk; generał dywizji. Studiował na Uniw. Lwow. (uczeń Sz. Askenazego; doktorat 1909). Współzał. 1908 Związku Walki Czynnej, działał też w Związku Strzeleckim. Podczas I wojny świat. oficer Legionów Pol., m.in. dowódca kompanii i batalionu. Absolwent kursu Sztabu Generalnego; 1917–18 komendant Szkoły Podchorążych Pol. Siły Zbrojnej. Zawodowy oficer WP, piastował wysokie stanowiska dowódcze i sztabowe; od 1923 gen. brygady; 1925–26 szef Biura Hist. Sztabu Generalnego. Od 1926 w stanie nieczynnym, od 1930 w stanie spoczynku. Po habilitacji 1927 na UJ doc. historii wojsk. i czasów nowoż. na tejże uczelni, prof. tytularny 1935; równocześnie 1930–39 dyr. Muzeum i Bibl. książąt Czartoryskich w Krakowie. Czł. PAU (koresp. 1932, czynny 1937); czł. TN Warsz. (1923). Podczas kampanii wrześniowej 1939 walczył w obronie Lwowa. Przebywał następnie we Francji (1939–40 wice-

min. spraw wojsk. rządu pol.) i w Anglii (gen. dywizji, 1940–42 dowódca I Korpusu Pol., 1942–49 min. obrony nar. rządu RP na Obczyźnie). Po wojnie pozostał na emigracji. W 1945 współorganizator Inst. Hist. im. gen. W. Sikorskiego (następnie p.n. Inst. Pol. i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego) i prezes jego zarządu do 1966. Inicjator powołania PTH na Obczyźnie 1946 (prezes do 1973); współzał. Pol. TN; współzał. Pol. Uniw. na Obczyźnie 1950, tamże prof. zw. i czł. senatu (1952–73). Zainteresowania nauk. skupiał na historii wojskowości, stając się najwybitniejszym w swym pokoleniu pol. badaczem tej dziedziny. Opublikował *Zarys historii wojskowości w Polsce* (Warszawa 1921, wyd. uzup. Londyn 1949, liczne wznow.) stanowiący syntetyczne opr. dziejów wojskowości pol. od średniowiecza po wiek XX, w okresie dwudziestolecia międzywojennego podstawowy podręcznik oficerów WP. Interesował się szczególnie epoką napoleońską; opublikował m.in. *Dzieje wojska polskiego w dobie napoleońskiej 1795–1815* (1918–20) oraz wiele artykułów; uwieńczeniem jego badań nad tym okresem była *Wojna 1812 roku* (t. 1–2 1937) traktująca o kampanii ros., praca nowatorska, pierwsze w Europie opr. tematu. Ważnym dziełem była też rozprawa doktorska K. *Próby powstańcze po trzecim rozbiorze* (1912) oraz inne prace poświęcone czasom i osobie T. Kościuszki: *Maciejowice* (1928), *Kościuszko and the Third Partition* (1941, w: *Cambridge History of Poland*, t. 8). Opr. monografie A. J. Czartoryskiego, ukazując tragizm i wielkość postaci: *Książę Adam* (Londyn 1950, wyd. II Warszawa 1993) i *Czartoryski and European Unity. 1770–1861* (Londyn 1955). Kilka studiów poświęcił czasom Jana III Sobieskiego, kilka innych — historii najnowszej (m.in. *The Polish-Soviet Campaign of 1920*, Londyn 1941). W l. 50-ych opr. skrypt *Dzieje polityczne Europy od rewolucji francuskiej* (wyd. Londyn 1992). Ostatnią wielką syntezą K. były *Dzieje Polski porozbiorowe 1795–1921* (Londyn 1961, wyd. II popr. 1963, parę wznow.), pomyślane jako podręcznik (funkcjonował nie tylko na emigracji, ale też w kraju). Jedna z ostatnich jego prac to monografia *Generał Sikorski. Żołnierz i mąż stanu Polski walczącej* (Londyn 1970). W swym pisarstwie hist. łączył K. rzetelność badacza i gruntowną wiedzę archiwalną z klarownością wykładu i nieskazitelną polszczyzną; bibliografia jego publikacji zawiera ponad 1300 pozycji. W l. 1918–26 i 1940–63 sprawował opiekę nad hist. stroną wojsk. miesięcznika „Bellona". Był ponadto inicjatorem wielu publikacji i prac badawczych. Otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1967). Z racji pełnionych funkcji, autorytetu nauk. i moralnego był uważany za gł. reprezentanta pol. historiografii na emigracji po 1945.

Bibliografia prac i szkice biogr.: „Teki Hist." Londyn 1978–80.

M.N.-K.

KUKULSKI Zygmunt Bolesław (2 V 1890 Jasło — 4 XII 1944 Peebles w Szkocji), pedagog, historyk wychowania. Studiował na UJ (doktorat 1917), habilitował się na UJK we Lwowie 1925. W l. 1919–21 służył w WP. Nauczyciel gimnazjalny w Lublinie; prof.. KUL (nadzw. 1925, zw. 1929), prowadził również wykłady na UJK. Czł. zał. TPN w Lublinie, jego prezes do 1939. Początek II wojny świat. zastał K. poza krajem. Wykładowca historii wychowania w Studium Pedag. przy Uniw. w Edynburgu 1943–44. Zajmował się gł. epoką oświecenia i klasycyzmu. Opr. i wydał *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776* (1923) oraz *Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce... 1807–1812* (1931). Autor prac: *Pestalozzi w Polsce na początku XIX stulecia* (1930), *Pierwsi nauczyciele świeccy*

w Szkole Wydziałowej Lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej (1939). Red. księgi zbior. *Stanisław Staszic* (1928).

PSB.

H.W.

KULA Witold (18 IV 1916 Warszawa — 12 II 1988 tamże), historyk dziejów społ. i gosp. Europy nowożytnej. Studiował historię (i socjologię jako przedmiot poboczny) na UW oraz ekonomię w WWP; doktorat nauk hist. obronił na UW 1939 (pod kier. S. Arnolda). W czasie okupacji niem. w Warszawie współpracownik Biura Informacji i Propagandy KG AK, czł. red. „Biuletynu Informacyjnego", wykładowca tajnej WWP; w powstaniu warsz. reporter radiostacji „Świt", po powstaniu w obozie jenieckim w Niemczech jako oficer AK. Wrócił do kraju w maju 1945, podjął pracę na UŁ, tamże habilitował się 1947. W l. 1947–48 przebywał na stypendium w Paryżu. Wykładowca historii gosp. w SGPiS 1949–50, równocześnie od 1949 doc., a od 1950 prof. nadzw. w Inst. Hist. UW. Od 1955 kier. katedry historii gosp. na wydziale ekon. UW, 1963 prof. zw.; czł. Komisji Hist. PAU, następnie Komitetu Nauk Hist. PAN; współorganizator IH PAN, 1953–63 jego sekr. nauk., tamże do 1962 kier. działu II historii Polski (1764–1864); współred (z. S. Kieniewiczem) t. 2 *Historii Polski* PAN (cz. 1–4 1958–60) i red. serii „Badania nad dziejami przemysłu i klasy robotniczej w Polsce" (t. 1–7 1956–62). Kier. pracowni historii struktur społ. IH PAN 1963–68, inicjator i red. serii „Społeczeństwo Królestwa Polskiego: studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej". Współorganizator pierwszych świat. kongresów historii gosp., 1968–70 przewodn., potem hon. przewodn. Międzynar. Stow. Historii Gosp., 1974–83 wiceprzewodn. Międzynar. Komitetu Metrologii Hist.; wykładowca paryskiej École Pratique des Hautes Etudes (1963–64 i 1971–72), ponadto m.in. na uniw. w Nancy, Besançon, Turynie, Anconie, Genewie, Bratysławie. Dr h.c. uniw. w Besançon (1965), laureat nagrody Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1974) oraz wielu pol. nagród nauk.; czł. koresp. PAN 1979, czł. rzecz. PAN 1986, czł. hon. PTH 1985. W poł. l. 70-ych, złożony ciężką chorobą, musiał wycofać się z czynnego życia nauk.; emerytowany 1986. Związany już przed 1939 ze środowiskiem intelektualnym lewicy, deklarował się jako marksista, ale pozostał całe życie bezpartyjny. Polemizował wielekroć z historiografią „tradycyjną", uzasadniając potrzebę uprawiania historii klas pracujących i ich oporu przeciw różnym formom wyzysku i zniewolenia. Z drugiej strony opierał się naciskom partyjnych dogmatyków: popularne *Rozważania o historii* (1958) są m.in. świadectwem rozterek ideowych i intelektualnych doby stalinizmu. Centralnym problemem całej jego twórczości jest wielość dróg rozwoju gosp. i społeczne koszty postępu. Pociągała go szczególnie analiza gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Polsce XVI–XIX w. i pierwsze przejawy kalkulacji kapitalist. w otoczeniu feudalnym. Monograficzne badania archiwalne (*Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku*, t. 1–2 1956) wiązał z zainteresowaniami teoretycznymi. *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego* (1962; wyd. II rozsz. 1983), *Problemy i metody historii gospodarczej* (1963) oraz mniejsze prace, zebrane w tomie *Historia, zacofanie, rozwój* (1983), dokumentują właściwą mu metodę analizy porównawczej, wydobywającej swoistą racjonalność podmiotów gosp. w feudalizmie oraz w gospodarkach mieszanych. Pod wpływem m.in. franc. szkoły hist. „Annales" zapoczątkował w Polsce badania struktur społ. w okresie rozwoju kapitalizmu, które zaowocowały licznymi pracami jego uczniów i współpracowników, m.in. pra-

cą zespołową *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864* pod red. W. Kuli i J. Leskiewiczowej (1979). Ulubionym przedmiotem własnych jego badań była metrologia hist., uprawiana jednak zupełnie inaczej niż w tradycyjnym kursie nauk pomocniczych historii; *Miary i ludzie* (1970), wieńcząc wieloletnią pracę K. nad społ. dziejami miar i wag w Europie (zwł. Francji i Polski), są owocem płodnego skrzyżowania perspektywy poznawczej historyka gospodarki i antropologa kultury. Wyrazem podobnej orientacji poznawczej jest też obszerny wstęp do edycji *Listów emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890–1891* (wyd. W. Kula, N. Assorodobraj-Kula i M. Kula, 1973). Pisma K. cechuje zindywidualizowany, dyskursywny styl wykładu. Jest on jednym z najczęściej tłumaczonych i cytowanych historyków pol.: rekordową liczbę wydań (w językach ang., włoskim, hiszpańskim, portugalskim, węgierskim) miała *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego*, szczególnie popularna w Europie Płd. i Ameryce Łac., gdzie dostrzeżono liczne analogie dziejów własnych z pol. procesem społ.-gospodarczym. Wywarł znaczny wpływ na rozwój metrologii hist. na Zachodzie, zwł. we Francji i Włoszech, gdzie bywał częstym gościem. W Polsce najszerzej czytane, poza kręgiem specjalistów, były *Rozważania o historii* i zbiór esejów *Wokół historii* (1988; tu m.in. *Moja edukacja sentymentalna*). K. wykształcił ok. 20 doktorantów, z których większość osiągnęła tytuł profesora. Wpływ K. na pol. historiografię gosp., zwł. agrarną, oraz historiografię dotyczącą klas i warstw społ. jest wyraźny, choć trudno wskazać kogoś, kto by kontynuował jego zainteresowania w ich pełnej skali. Synem K. jest Marcin K., historyk.

Bibliografia prac w: *Dziedzictwo Witolda Kuli*, Warszawa 1990 (tamże 12 studiów o inspiracjach twórczych K.); J. Kochanowicz, *Teoria ekonomiczna... w oczach krytyków*, aneks do: W. Kula, *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego*, wyd. II, Warszawa 1983.

J.Jedl.

KULCZYCKI Ludwik (22 VII 1866 Warszawa — 3 VIII 1941 tamże), socjolog, historyk ruchu rewol., działacz polityczny. Uczył się w Szkole Handlowej Kronenberga w Warszawie. Od 1888 działacz ruchu socjalist., współzał. II i III Proletariatu; od 1894 w PPS; 1895–99 na zesłaniu na Syberii (skąd uciekł). W okresie dwudziestolecia międzywojennego działacz Nar. Partii Robotn.; 1920–32 wykładowca Szkoły Nauk Polit. w Warszawie. Opublikował m.in. prace: *Historia ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim* (1903), *Rewolucja rosyjska*, cz. 1: *1825–1870*, cz. 2: *1870–1886* (1909–11, przekł. niem. 1910–14) oraz prace socjol. i publicystyczne.

PSB.

M.J.

KULCZYŃSKI Ignacy (1707 Włodzimierz Wołyński — 9 I 1747 Grodno), hagiograf, historyk; bazylianin. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Kształcił się w szkołach bazyliańskich. W l. 30-ych przebywał w Rzymie. Od 1736 archimandryta grodzieński. Autor pierwszej syntezy dziejów kościoła unickiego *Specimen Ecclesiae Ruthenicae...* (Rzym 1733, Poczajów 1759), uzupełnionej wartościowym dodatkiem zawierającym także teksty dokumentów (*Appendix ad Specimen*, Rzym 1734). Pozostawił też *Kronikę opactwa na Kołoży* (wyd. w: *Archeograficzeskij Sbornik*, t. 11 1870).

PSB.

H.L.

KUMANIECKI Jerzy (2 III 1938 Warszawa — 11 VIII 1991 Wiedeń), historyk najnowszych dziejów Polski. Syn Kazimierza Feliksa K. Ukończył studia na UW. Po doktoracie pracował w IH PAN

(tamże habilitacja). Opublikował prace: *Po traktacie ryskim. Stosunki polsko-radzieckie 1921–1923* (1971) i *Pokój polsko-radziecki 1921: geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane* (1985), w których starał się odbiegać od obowiązującego, schematycznego przedstawiania tematu. Przez wiele lat zbierał materiały źródłowe do dziejów polit. stosunków pol.-radz., które opublikował 1991 (w dwóch książkach): *Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwem radzieckim 1918–1943* i *Tajny raport Wojkowa, czyli radziecka taktyka zwrotu polskiego mienia gospodarczego i kulturalnego po Pokoju Ryskim* (wcześniej w obiegu niezależnym). Współtwórca (1981) i działacz Społ. Komitetu Uczczenia Pamięci Generała Grota-Roweckiego i Armii Krajowej.

M.P.-J.

KUMANIECKI Kazimierz Feliks (18 V 1905 Kraków — 8 VI 1977 Warszawa), filolog klas., historyk kultury i literatury antycznej. Ojcem K. był Kazimierz Władysław K., prof. prawa UJ i min. WRiOP. Studiował filologię i archeologię klas. oraz historię staroż. na UJ (pod kier. L. Sternbacha i T. Sinki; doktorat 1926). Studia uzupełniał gł. na uniw. w Berlinie (m.in. u U. von Wilamowitza-Moellendorffa). W l. 1929–36 na UJ: habilitacja (na podstawie pracy *De consilis personarum apud Euripidem agentium*) i doc. 1930. Od 1936 prof. nadzw. UW. W l. 30-ych odbywał podróże nauk. do Grecji i Włoch. Podczas okupacji niem. 1939–45 brał udział w tajnym nauczaniu oraz w konspiracji polit. („Znak", Zw. Odrodzenia Nar., od 1944 Stronnictwo Pracy) i wojsk.; od 1941 w Biurze Informacji i Propagandy KG ZWZ-AK, współorganizator i kier. Akcji „N" (propaganda dywersyjna w języku niem.), uczestnik powstania warsz. (pracował w powstańczej radiostacji „Błyskawica"); po wyjściu z Warszawy red. „Biuletynu Informacyjnego" (do 19 I 1945). Po wojnie prof. na UW (zw. 1948); 1945–46 działał w reaktywowanym Stronnictwie Pracy i był jego posłem do KRN; 1946 zwrócił mandat poselski i wycofał się z życia politycznego. W 1964 sygnatariusz „Listu 34" (protest przeciwko ówczesnej polityce kult. PRL). Współzał. 1946 miesięcznika „Meander" (z K. Michałowskim), 1957 „Przegl. Humanistycznego". Czł. m.in. Pol. Tow. Filologicznego (od 1950 prezes), TN Warsz., PAU (koresp. 1945, czynny 1950), PAN (koresp. 1956, rzecz. 1961), saskiej akad. nauk (1965), akad. nauk w Mediolanie (1971); działał także w UNESCO (1961–65) oraz Union Académique Internationale (od 1968 prezes). Znawca kultury antycznej, znakomity orator (biegle władał klas. łaciną). Badacz literatury greckiej, rzymskiej oraz nowołac., zwł. okresu odrodzenia, mistrz analizy filol. i formalnej; odkrywca zaginionych utworów (komedie Menandra, *Retoryka* F. Kallimacha). Zainteresowania hist. i polit. K. wyraziły się przede wszystkim w klas. biografii polit. *Cyceron i jego współcześni* (1959, wznow. 1989); łączy ona portret psychol. Cycerona z precyzyjną analizą motywacji jego działań polit., rekonstrukcją światopoglądu i systemu filoz.-etycznego. Był także autorem komentowanych edycji dzieł Salustiusza (1947, wyd. II 1971) oraz *Wojny peloponeskiej* Tukidydesa (1953, wyd. III 1988). Twórca popularnej syntezy kultury antyku pt. *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu* (1955, wyd. IX 1988). Red. *Małej encyklopedii kultury świata antycznego* (t. 1–2 1958–62). Autor edycji dzieł Erazma z Rotterdamu, F. Kallimacha (*Rhetorica...*, 1950) i A. Frycza Modrzewskiego (*Opera omnia*, t. 1–5 1953–60). Dr h.c. uniw. w Debreczynie (1968), UW (1970) i uniw. we Fryburgu Bryzgowijskim (1973).

Bibliografia prac: „Przegl. Humanist." 1984 (opr. O. Jurewicz).

J.J.

KUNTZE Edward (6 III 1880 Lwów — 3 VI 1950 Kraków), bibliotekarz, historyk XVII w., edytor źródeł. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1902); 1903–04 uczestniczył w ekspedycji rzymskiej AU; studia uzupełniał w Lipsku i Berlinie. Dyr. Bibl. Uniw. Pozn. (1919–26) i Bibl. Jagiellońskiej (1926–47); czł. komisji do spraw rewindykacji zbiorów pol. z ZSRR (1923–35 przewodn.). Znawca epoki Stefana Batorego; specjalista w zakresie bibliotekarstwa i bibliotekoznawstwa. Czł. PAU (koresp. 1928, czynny 1946); czł. Pozn. TPN (1920); współzał. Związku Bibliotekarzy Pol., zał. i red. „Przegl. Bibl." (1927–39 i 1946–48). Wydał m.in.: S. Orzelskiego *Interregni Poloniae libri VIII... 1572–1576* (1917, Scriptores Rerum Polonicarum) i *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta...* (1923–50, Monumenta Poloniae Vaticana).

PSB.

K.Ś.

KURCZEWSKI Jan, krypt. XX (1854 Daniuszew nad Wilią — 30 VII 1917 Wilno), historyk pol. Kościoła katol.; ksiądz. Studia filoz.-teologiczne i hist. odbył w seminarium w Wilnie i w Akad. Duchownej w Petersburgu. Po przyjęciu święceń kapłańskich (1881) prof. prawa kościelnego i historii w wil. seminarium oraz nauczyciel religii w gimnazjum. Za odmowę używania ros. podręczników przeniesiony 1886 do duszpasterstwa parafialnego. W 1901 podjął ponownie wykłady; 1911 zrzekł się profesury i poświęcił pracy naukowej. Badał dzieje diecezji wil. na podstawie kościelnych źródeł archiwalnych. Pozostawił m.in. prace: *Biskupstwo wileńskie od jego założenia...* (1912), *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju* (t. 1–3 1908–16). Prezes TPN w Wilnie (1907–17); współpracownik *Encyklopedii Kościelnej* M. Nowodworskiego i *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej* Z. Chełmickiego.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, Warszawa 1982.

P.P.G.

KURDYBACHA Łukasz (22 X 1907 Laszki k. Jarosławia — 22 XII 1972 Warszawa), historyk wychowania, oświaty i kultury. Studiował na UJK we Lwowie (doktorat 1932) i był tam asystentem S. Łempickiego; pracował też jako nauczyciel gimnazjalny. Po habilitacji (1938) doc. UJK, wykładowca historii oświaty i kultury. Podczas II wojny świat. organizator szkolnictwa pol. w Rumunii i na Cyprze, 1941 szeregowiec Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich w Afryce, od 1943 kier. pol. wydawnictwa w Jerozolimie (wydał ponad 200 tytułów, gł. dla pol. szkół i wojska, m.in. podręczniki i antologie lit.). Po wojnie przez rok prowadził kwerendę w Archiwum Watykańskim i bibl. rzymskich; w jej wyniku napisał monografię *Kuria Rzymska wobec Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783* (1949). W 1947 powrócił do kraju i zamieszkał w Warszawie. Początkowo red. nacz. wydawnictwa „Czytelnik"; od 1950 w IBL PAN (prof. nadzw. 1951), od 1953 kier. Pracowni Dziejów Oświaty PAN (prof. zw. 1962); od 1968 dyr. Inst. Pedagogiki UW i red. „Kwart. Pedagogicznego". Badacz historii pedagogiki i myśli społ. od XVI do XVIII w. Autor wielu prac nauk., m.in. *Staropolski ideał wychowawczy* (1938), *Dzieje oświaty kościelnej...* (1949), *Z dziejów laicyzacji oświaty* (t. 1–2 1961–62). Pod koniec życia poświęcił się badaniom dotyczącym KEN. *Pisma wybrane* (1976, tu bibliografia prac).

H.W.

KUROPATNICKI Ewaryst Andrzej, hrabia (26 X 1734 Obrowiec k. Hrubie-

szowa — 21 II 1788 Tarnowiec k. Jasła), zbieracz źródeł hist., bibliofil, heraldyk i geograf. Pochodził z kresowej rodziny senatorskiej. Związany z Familią Czartoryskich, 1764 poseł na sejm konwokacyjny; kasztelan buski 1764, bełski 1766–81. Umiarkowany regalista, sympatyk konfederacji barskiej, zgłosił po rozbiorze 1772 królowi Stanisławowi Augustowi gotowość do zorganizowania powstania w zaborze austr.; z czasem pogodził się z nowym panowaniem (wystąpił do cesarzowej Marii Teresy o tytuł hrabiowski, otrzymał go 1781); utworzył w swej siedzibie w Tarnowcu w Galicji ośrodek kult. i towarzyski. Zamiłowany kolekcjoner, zgromadził znaczny zbiór rkpsów (tzw. *Collectanea*, ponad 60 t.), zawierający przede wszystkim aktualia polit., cenny dla badań nad okresem pierwszych lat panowania Stanisława Augusta oraz konfederacji barskiej; w zbiorze tym znalazły się także rkpsy kronik Dzierzwy i Wincentego zw. Kadłubkiem. Opublikował obszerne kompendium heraldyczne, skompilowane na podstawie dotychczasowych herbarzy, pt. *Wiadomość o klejnocie szlacheckim oraz o herbach domów szlacheckich...* (cz. 1–4 1789) oraz geogr. opis ziem zaboru austr. pt. *Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicji i Lodomerii...* (1786; wznow. 1858). Czł. hon. Akad. Krak. 1782. Wbrew dyspozycji nie utworzono po śmierci K. z jego zbiorów fundacji nar.; większość rkpsów znajduje się obecnie w zbiorach Ossolineum.

PSB; J. Garbacik, *Ostatni kasztelan biecki* [!] *i jego siedziba w Tarnowcu*, w: *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, Kraków 1964.

J.J.

KUROWSKI Adam (30 XI 1897 Szamrajówka na Ukrainie — 9 X 1979 Warszawa), historyk lotnictwa wojsk.; pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną, następnie był tam wykładowcą. Zast. komendanta Wyższej Szkoły Lotniczej. W kampanii wrześniowej 1939 szef sztabu lotnictwa armii „Poznań". W czasie okupacji niem. działał w konspiracji wojsk. ZWZ-AK (Wydział Lotniczy KG AK). Po 1945 m.in. red. wydawnictw wojsk.; ogłosił m.in. *Lotnictwo polskie w 1939 r.* (1962), *Lotnicy w bitwie nad Bzurą* (1975). Współautor (z R. Bartlem, J. Chojnackim, T. Królikiewiczem) dzieła *Z historii polskiego lotnictwa wojskowego 1918–1939* (1978).

M.N.-K.

KUROWSKI Franciszek (1796 Warszawa — 14 I 1857 tamże), pedagog, historyk Warszawy; pijar (od 1819). W młodości subiekt farmacji. Studiował na UW filozofię i nauki przyrodn.; 1823 przyjął święcenia kapłańskie. Nauczyciel szkół pijarskich, rektor warsz. domu pijarskiego, od 1849 prowincjał. W pracy pisarskiej zajmował się gł. dziejami Warszawy. Publikował w prasie codziennej przyczynki hist., do których gromadził bogaty i różnorodny, dziś już nie istniejący materiał źródłowy (np. kroniki klasztorne, epitafia, inskrypcje, taryfy domów, legendy, mapy, plany i ryciny). Odznaczał się dużą erudycją, ale w jego dorobku brak usystematyzowania i krytycyzmu. Prace K. wykorzystywali współcześni mu historycy, na ogół bez podania źródła. Zbiór szkiców pt. *Pamiątki miasta Warszawy* opublikował E. Szwankowski (t. 1–3 1949); reszta pozostaje w rkpsie.

PSB.

K.Sz.

KUTRZEBA Stanisław (15 XI 1876 Kraków — 7 I 1946 tamże), historyk prawa, wydawca źródeł. Studiował prawo i historię na UJ (uczeń B. Ulanowskiego); po doktoracie tamże (1898) uzupełniał studia w École des Hautes Etudes w Paryżu; prowadził badania archiwalne we Włoszech i we Francji. W l. 1901–08

pracował w Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie. Habilitował się na UJ 1902, tamże prof. nadzw. 1908, prof. zw. 1912; wieloletni kier. katedry historii prawa pol., 1932/33 rektor. Ekspert delegacji pol. w międzynar. rokowaniach polit. (m.in. 1919 w Paryżu, 1925 przy uzgadnianiu tzw. traktatu likwidacyjnego z Czechosłowacją). Czł. AU/PAU (koresp. 1914, czynny 1918); 1926–39 jej sekr. generalny, 1939 prezes. W ramach PAU rozwinął szeroką działalność organizacyjną: otaczał opieką i rozwijał stacje nauk. w Rzymie i Paryżu, wspomagał ważne dla nauki hist. wydawnictwa, np. *Polski Słownik Biograficzny* i *Atlas Historii Polski*, inicjował badania nad dziejami Śląska. Dr h.c. Uniw. Wil. (1929) i UJ (1938). Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen; następnie czynny w tajnym nauczaniu (wydział prawa UJ). W 1945 uczestnik rokowań w Moskwie w sprawie powołania Tymczasowego Rządu Jedności Nar., dokooptowany do KRN. Był uczonym o wszechstronnych zainteresowaniach, cenionym zwł. jako znawca dziejów ustroju i prawa polskiego. Prowadził badania gł. nad średniowieczem. Napisał kilkaset prac, m.in. monografie: *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich* (1901–02), *Mężobójstwo w prawie polskim XIV i XV wieku* (1907) oraz syntezę pt. *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 1: *Korona*, t. 2: *Litwa*, t. 3–4: *Po rozbiorach* (1905–17) — pracę o dużej i trwałej wartości, wielokrotnie wznawianą, która wywołała żywą dyskusję i polemiki. Zapoczątkował badania nad prawem sądowym, wydając *Dawne polskie prawo sądowe* (t. 1–2 1921); skierował wielu swych uczniów do dalszych prac nad tą problematyką. Niezastąpiona do dziś jest jego *Historia źródeł dawnego prawa polskiego* (t. 1–2 1925–26; otrzymał za nią nagrodę im. Barczewskiego PAU). Znał gruntownie i szeroko pol. źródła do historii ustroju i prawa; wiele z nich wydał, m.in. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego 1572–1620* (1932), *Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791* (1932, z W. Semkowiczem). Wynikiem jego stałych zainteresowań tematyką współczesną były prace: *Polskie prawo polityczne według traktatów* (1923) oraz *Polska Odrodzona 1914–21* (1921, kilka aktualizowanych wznow.). Należał do kilku pol. i zagr. tow. naukowych.

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1947; A. Vetulani, *Stanisław Kutrzeba*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974.

M.W.

KUTRZEBA Tadeusz (15 IV 1886 Kraków — 8 I 1947 Londyn), historyk wojskowości; generał dywizji. Oficer armii austr.; od 1918 w WP, m.in. szef sztabu 3 Armii w wojnie pol.-radz. 1919–20, szef Ścisłej Rady Wojennej 1925–28, komendant Wyższej Szkoły Wojennej 1928–39, inspektor armii. W kampanii wrześniowej 1939 dowódca armii „Poznań", w bitwie nad Bzurą dowódca armii „Poznań" i „Pomorze", potem jeden z dowódców obrony Warszawy. Następne l. wojny spędził w niewoli niem.; po wojnie został na emigracji. Od 1945 przewodn. Komisji Hist. Sztabu Gł.; autor wielu prac hist., np. *Bitwa nad Niemnem (wrzesień–październik 1920)* (1926), *Wyprawa kijowska 1920 roku* (1937), *Bitwa nad Bzurą...* (1957, wyd. pośmiertne).

PSB.

Z.W.

KWIATKIEWICZ Jan (27 XII 1629 w Sandomierskiem? — 23 III 1703 Kraków), retoryk, dziejopis; jezuita (od 1645). Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował teologię w Pradze. Sprawował liczne funkcje zakonne, m.in. wiceprowincjała 1700–03. Wydał *Roczne*

dzieje kościelne od roku 1198... (1695) i *Suplement „Rocznych dziejów..."* (1706), pomyślane jako kontynuacja rozpoczętej przez P. Skargę repliki dzieła C. Baroniusa. Autor licznych panegiryków, podręczników wymowy, kazań, mów okolicznościowych.

PSB.

H.L.

KWIATKOWSKI Eugeniusz (30 XII 1888 Kraków — 22 VIII 1974 tamże), działacz gosp., polityk, historyk chemii i przemysłu chemicznego. Ukończył jako inżynier chemik studia w Szkole Politechnicznej we Lwowie, uzupełniając je na uniw. w Monachium. W l. 1920–22 doc. Politechniki Warszawskiej. W l. 1926–30 min. przemysłu i handlu, 1935–39 wicepremier i min. skarbu; współtwórca koncepcji i realizator budowy portu w Gdyni i Centralnego Okręgu Przemysłowego. Poseł na sejm 1928–30 i 1938–39. Podczas II wojny świat. internowany w Rumunii, skąd 1945 powrócił do kraju. Wykładowca polityki ekon. m.in. w Szkole Nauk Polit. w Krakowie. Poseł na sejm 1947–52, następnie odsunięty od działalności polit. i gospodarczej. Oprócz prac dotyczących zagadnień gosp. i technologii przemysłowej opublikował również prace hist.: *Zarys dziejów gospodarczych świata* (1947, doprowadzony do XVII w.) oraz *Dzieje chemii i przemysłu chemicznego* (1962).

red.

KWIATKOWSKI Kajetan (1769 — 30 X 1852 Warszawa), historyk, bibliofil. Od 1790 szambelan króla Stanisława Augusta; 1791 autor broszury polit. w sprawie projektu konstytucji; 1793 cenzor targowicki; 1794 uczestnik insurekcji kościuszkowskiej (m.in. asesor w Dep. Policji). W l. 1804–10 bibliotekarz D. Radziwiłła w Nieświeżu, gdzie przywłaszczył sobie część kolekcji rkpsów, książek i numizmatów. W okresie Król. Pol. był m.in. kuratorem szkół pijarskich w Warszawie i dyr. gimnazjum w Kielcach. Posiadał bogatą bibl. zawierającą gł. dzieła z zakresu historii i literatury pol., którą jednak zmuszony był sprzedać (nabył ją T. Działyński 1838, obecnie znajduje się w Bibl. Kórnickiej). Od 1805 czł. warsz. TPN, dla którego podjął się przygotowania (do projektowanej przez TPN zbior. syntezy dziejów Polski) pracy o czasach Władysława IV. W 1814 złożył rkps, ponieważ jednak praca nie zyskała aprobaty do druku (mimo poparcia J. Ursyna Niemcewicza), K. wydał ją poza TPN (*Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV króla polskiego i szwedzkiego*, 1823). W dydaktycznym ujęciu tematu i monarchistycznym spojrzeniu na historię K. ujawnił związek z hist. szkołą naruszewiczowską. Ponadto wydał tłumaczenie dzieła Swetoniusza *Dzieje dwunastu cesarzów* (t. 1–2 1826).

PSB; M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

A.G.-K.

KWIATKOWSKI Saturnin (20 XI 1856 Dorofijówka w Galicji Wsch. — 3 IV 1902 Wiedeń), historyk okresu panowania Władysława Warneńczyka. Syn nauczyciela. Studiował na Uniw. Lwow. (seminarium K. Liskego). Nauczyciel w gimnazjach we Lwowie i Tarnopolu (1884–95); referent do spraw Galicji w min. oświaty w Wiedniu (od 1895). Współzał. PTH i jego skarbnik. Ogłosił rozprawę *Ostatnie lata panowania Władysława Warneńczyka* (1883) oraz wykazy urzędników koronnych, nadwornych, ziemskich i grodzkich z l. 1434–44.

PSB.

A.G.

KWOLEK Jan (13 XII 1885 Kraczkowa k. Łańcuta — 20 V 1958 Przemyśl), kanonista, archiwariusz, historyk pol. Kościoła katol.; ksiądz. Studiował na

Uniw. Lwow., następnie w seminarium duchownym; święcenia kapłańskie przyjął 1910; doktoryzował się 1914 na Uniw. Gregoriańskim w Rzymie. Pełnił wiele funkcji w konsystorzu biskupim i w kurii w Przemyślu; prof. prawa kanonicznego w diecezjalnym Inst. Teologicznym (1918–39 i 1945–58), wykładał tam także sztukę kościelną. Od 1928 czł. koresp. Komisji Hist. PAU. Współzał. oddziału PTH w Przemyślu. Organizator archiwum diecezjalnego (archiwariusz od 1918, dyr. 1927–55); w okresie międzywojennym ceniony jako ekspert w zakresie archiwistyki kościelnej; ogłosił wiele prac z tej dziedziny. Zajmował się również geografią hist. Kościoła katol. w Polsce; opr. *Atlas historyczny biskupstw polskich* (1949).

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983.

H.Gap.

L

LACH SZYRMA Krystyn, wł. **K. Lach** (17 XII 1790 Wojnasy k. Olecka — 21 IV 1866 Devonport w Anglii), filozof, publicysta hist., działacz emigracyjny. Pochodził z rodziny chłopskiej, z Mazur. Studiował filozofię na Uniw. Wil.; jako guwerner syna K. Czartoryskiego przebywał w Edynburgu i na tamtejszym uniw. uzupełniał wykształcenie (doktorat 1823). Prof. filozofii UW (1824), czł. TPN (1829). Uczestnik powstania listopadowego. Po 1831 wyemigrował do Anglii, gdzie był m.in. sekr. Tow. Lit. Przyjaciół Polski (1832–39) i czł. emigr. Ogółu Londyńskiego. Założył 1839 Grono Hist. Londyńskie (oddział paryskiego Tow. Hist.-Lit.), które m.in. sporządzało wypisy z manuskryptów ang. dotyczących Polski. Publikował na łamach czasopism ang. prace hist. na temat stosunków pol.-ang. i dziejów kultury pol., po 1831 pisał gł. o represjach popowstaniowych. W pol. prasie zamieszczał artykuły hist. na tematy angielskie. Autor *Letters Literary and Political on Poland...* (1823), pierwszego w języku ang. opracowania dziejów kultury i literatury pol. i słow. oraz pracy *Kopernik i jego ojczyzna* (wyd. ang. 1844, wyd. pol. 1873). Wydał interesujące wspomnienia z podróży 1820–24 pt. *Anglia i Szkocja* (t. 1–3 1828–29, wznow. 1981). Pozostawił także *Pamiętnik mego życia* (1873).

PSB; W. Chojnacki, J. Dąbrowski, *Krystyn Lach Szyrma, syn Ziemi Mazurskiej*, Olsztyn 1971 (tu bibliografia publikacji w prasie ang. oraz fragm. przekł. pol. *Letters...*).

A.B.

LAETUS-WESSELSKI Jan (1609 Milonice na Morawach? — 1656 Kluczbork), historyk, teolog; duchowny kalwiński. Studiował na uniw. we Franeker i Lejdzie. Pastor, superintendent zborów małopol. od 1653. Autor zwięzłego zarysu dziejów świata od początku n.e. do czasów współczesnych *Compendium historiae universalis civilis et ecclesiasticae* (1643), jednej z nielicznych ówczesnych prac o historii powsz.; oddzielił historię polit. od dziejów Kościoła; najszerzej omówił okres do VIII w. Pozostawił relację z podróży po Europie (1637–42) z legatem król. A. Reyem *Peregrinatio* (wyd. O. Odložilik w aneksie do *Moravšti exulanti...*, „Časopis Matice Moravské" 1930).

D.M.

LANDAU Ludwik (31 V 1901 Tomaszów Mazowiecki — po 29 II 1944 Warszawa?), ekonomista, statystyk, autor *Kroniki lat wojny i okupacji*. Pochodził z rodziny żydowskiej. Studiował prawo na UW. Od 1923 zatrudniony w GUS, 1928 przeszedł do Inst. Badania Koniunktur Gosp. (1936 zwolniony po opublikowaniu oceny sytuacji gosp. kraju, która wywołała niezadowolenie min. skarbu); 1937 wrócił do GUS. Równolegle od końca l. 20-ych pracował w Inst.

Gospodarstwa Społecznego. Był związany z PPS. Opublikował wiele prac z zakresu ekonomii i statystyki (*Wybór pism*, 1957). We wrześniu 1939 uczestniczył w obronie Warszawy. Podczas okupacji niem. od 1940 ukrywał się we Włochach k. Warszawy (pod przybranym nazwiskiem Lewandowski). Współpracując nadal z Inst. Gospodarstwa Społ. (w podziemiu), brał udział w przygotowywaniu *Małego rocznika statystycznego ziem polskich w latach wojny i okupacji*; napisał (1943) studia z zakresu historii ekonomii: *Próba dziejów gospodarczych Polski...*, *Próba syntezy historii gospodarczej*. W l. 1940–42 red. pisma tajnej PPS-WRN „Kronika Okupacji" i autor jej programu gospodarczego. Współpracował z Biurem Informacji i Propagandy KG AK, sporządzając dla Delegatury Rządu sprawozdania o sytuacji gosp. Polski i Niemiec. W prowadzonej IX 1939 — II 1944 *Kronice lat wojny i okupacji* (t. 1–3 1962–63) zawarł bogaty i wielostronny obraz życia w Polsce pod okupacją niem. (zaginęła część z okresu XI 1940 — XII 1942). Aresztowany przez policję niem. i prawdopodobnie wkrótce zamordowany.

PSB; życiorys i bibliografia prac w: L. Landau, *Wybór pism*, Warszawa 1957; *W dwudziestą rocznicę zgonu Ludwika Landau*, „Biuletyn Inst. Gospodarstwa Społ." 1964, zeszyt specjalny.

J.J.

LASKOWSKI Otton (23 III 1892 Paduń na Syberii — 11 X 1953 Londyn), historyk wojskowości; major. Syn zesłańca, urzędnika pocztowego. Studiował na politechnice w Petersburgu. Zmobilizowany 1914, ukończył rosyjską uczelnię wojsk., służył jako oficer w armii ros., 1917 przeszedł do wojska polskiego. Po powrocie do Polski pracował 1920–24 w Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawniczym i w redakcji miesięcznika „Bellona". Zachęcony przez W. Tokarza, ukończył historię na UW. Pracownik Wojsk. Biura Hist.; 1929–38 red. „Przegl. Hist.-Wojsk", od 1930 red. *Encyklopedii Wojskowej*, gdzie zamieścił wiele swych artykułów. Od 1939 za granicą, m.in. szef Wojsk. Biura Hist. w Paryżu, następnie w Szkocji; 1941 urzędnik Min. Spraw Wojsk. rządu RP na obczyźnie; 1948–52 red. „Tek Hist." (Londyn). Działacz PTH przed 1939 w kraju, po II wojnie świat. na emigracji. Zajmował się gł. wojskowością okresu staropol.; napisał m.in. *Grunwald* (1926, wyd. II Londyn 1943), *Les campagnes de Batory contre la Moscovie*, w: *Etienne Batory...* (zbior., Kraków 1935); obszerna praca o Janie III Sobieskim spłonęła w Warszawie.

PSB.

K.Ś.

LASOCKI Zygmunt (16 XII 1867 Ixelles w Belgii — 17 II 1948 Kraków), historyk, genealog, heraldyk. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył prawo na UJ (doktorat 1891). Oprócz działalności polit. (PSL, PSL „Piast", SL) i pracy w dyplomacji zajmował się badaniami hist., gł. w zakresie genealogii i heraldyki. Od 1930 stale współpracował z „Miesięcznikiem Heraldycznym", ogłaszając na jego łamach wiele wartościowych artykułów i kryt. recenzji; pisał też biogramy do PSB. Ważniejsze jego prace to: rozprawa poświęcona dyplomacie Mikołajowi Lasockiemu *Un diplomate polonais au Congrès d'Arras en 1455* (1928), *Dołęga czy Do Łęga. O powstaniu nazwy rodu i herbu Dołęga...* (1932), *Szkice z dziejów szlachty zawkrzeńskiej w XV i XVI w.* („Miesięcznik Heraldyczny" 1931–32).

PSB.

S.K.K.

LATACZ Eugeniusz (2 IV 1905 Kraków — 25 II 1943 Oświęcim-Brzezinka), bibliotekarz, historyk wojen kozackich XVII w. Po studiach hist. pod kier. W.

Konopczyńskiego na UJ (doktorat 1935) pracował w Bibl. Czartoryskich w Krakowie (1935–43). Pracując pod kier. M. Kukiela, prowadził kwerendy źródłowe w kraju i za granicą (m.in. jako stypendysta wyjeżdżał 1938 do Budapesztu i Watykanu). Podczas okupacji niem. uwięziony 1943 w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu, gdzie zginął. Autor prac: *Ugoda zborowska a plany tureckie Jana Kazimierza* (1933), *Kampania Kalinowskiego na Ukrainie. Luty — maj 1651* (1935). Jego gł. dziełem była monografia bitwy z Kozakami i Tatarami pod Beresteczkiem 1651, opr. na podstawie obszernego materiału źródłowego (rkps zaginął podczas okupacji niem.). Autor wielu biogramów dla PSB oraz popularnonauk. artykułów publikowanych m.in. w „Czasie".

PSB.

Z.R.

LATKOWSKI Julian (16 VIII 1860 Polanka Wielka k. Oświęcimia — po 1892), pisarz, nauczyciel historii. Studiował na UJ pod kier. S. Smolki, A. Lewickiego i W. Zakrzewskiego. Nauczyciel szkół średnich w Tarnowie, Stanisławowie i Złoczowie. Autor wysoko ocenionej przez S. Smolkę i W. Zakrzewskiego monografii *Mendog, król litewski* (1889).

Z.R.

LAUBITZ Antoni (7 VI 1861 Pakość — 17 VI 1939 Gniezno), archeolog amator; biskup. Wikariusz i dziekan w Inowrocławiu, od 1920 prepozyt kapituły metropolitalnej w Gnieźnie, 1924 biskup sufragan gnieźn. i jasseński. W celu uczczenia 900 rocznicy koronacji Bolesława Chrobrego prowadził prace wykopaliskowe m.in. w podziemiach katedry gnieźn.; publikował artykuły na temat tych prac, np. *Prehistoryczne odkrycia na Górze Lecha i w katedrze gnieźnieńskiej* („Z otchłani wieków" 1935). Badania jego przyczyniły się do wzrostu zainteresowania dziejami Polski okresu piastowskiego.

PSB.

J.S.

LAUTERBACH Alfred (23 VI 1884 lub 24 VI 1885 Warszawa — 9 XI 1943 tamże), historyk sztuki, muzeolog. Studiował w Lipsku, Bonn i w Bernie (doktorat). W l. 1912–19 pracował w Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie, 1920–28 i 1937–39 w Dep. Sztuki Min. WRiOP; dyr. Państw. Zbiorów Sztuki 1928–37 (m.in. dobierał wyposażenia wnętrz państw. gmachów reprezentacyjnych). Współpracownik Komisji Historii Sztuki PAU. Znawca sztuki Warszawy (*Potrzeby estetyczne Warszawy*, 1915; *Styl Stanisława Augusta. Klasycyzm warszawski wieku XVIII*, 1918; *Warszawa*, 1925). Podczas okupacji niem. ukrywał się pod zmienionym nazwiskiem; zamordowany przez gestapo (w wyniku denuncjacji).

PSB.

H.F.-P.

LAUTERBACH Samuel Fryderyk (ok. 20–30 X 1662 Wschowa — 24 VI 1728 tamże), historyk; duchowny luterański. Pochodził z rodziny rzemieślniczej. Uczył się w Gimnazjum Toruńskim (u K. Hartknocha) i we Wrocławiu, studiował w Wittenberdze; nauczyciel, pastor m.in. we Wschowie, 1727 senior generalny wielkopolski. Napisał obszerne dzieje Polski od Lecha do Augusta II *Polnische Chronicke* (Frankfurt 1727); praca ta — choć mniej krytyczna, warsztatowo słabsza od dzieła K. Hartknocha — w XVIII w. stanowiła dla Niemców gł. źródło informacji o Polsce. Autor krótkiego zarysu dziejów braci polskich *Ariano-Socinismus olim in Polonia* (Frankfurt 1725), w którym wyraźnie oddzielał socynian od reszty protestantów, nie zajmując jednak wobec nich

zdecydowanie wrogiego stanowiska. Wydał też dzieje luteran we Wschowie, wraz z przeglądem dziejów reformacji w Polsce i omówieniem stosunku do niej poszczególnych królów pol. (*Fräustädtisches Zion*, Lipsk 1711) oraz szczegółową pracę o przebiegu zarazy we Wschowie 1709–10 (*Kleine Fräustädtische Pest-Chronik*, Lipsk 1710).

PSB.

D.M.

LECHICKA Jadwiga (16 X 1898 Krukienice k. Mościsk — 20 III 1965 Chełmża k. Torunia), pedagog, historyk wychowania i oświaty. Studiowała na UJK we Lwowie pod kier. A. Szelągowskiego (doktorat 1926 z historii XVIII w.); studiowała równocześnie geografię. Jako stypendystka Funduszu Kultury Nar. 1929 zbierała za granicą materiały do monografii o Stanisławie Leszczyńskim (rkps zaginął w czasie wojny). Nauczycielka w szkołach średnich we Lwowie (1920–29) i w Warszawie (1936–39). Autorka podręczników historii dla szkół licealnych oraz pracy *Polska dydaktyka historii w latach 1925–1937* (1937). Od 1940 działała w tajnym nauczaniu w Warszawie. Po wojnie związana z UMK w Toruniu (habilitacja 1947): doc. 1951, prof. nadzw. 1958. Opublikowała m.in.: *Z zagadnień Oświecenia na Pomorzu* (1957), *Józef Wybicki: życie i twórczość* (1961). Wydała *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej 1386–1815* (1963).

PSB.

H.W.

LEDNICKI Wacław (28 IV 1891 Moskwa — 20 X 1967 Berkeley w USA), historyk literatur słowiańskich. Syn polityka Aleksandra L. Studia filol. odbył na UJ i na uniw. w Moskwie. Nauczyciel; jako ochotnik brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Po doktoracie na UJ (1922) i habilitacji na USB (1926) wykładał języki i literaturę słow. w Brukseli (1926–28 i cykle wykładów do 1939); prof. UJ (nadzw. 1928, zw. 1935). Czł. koresp. PAU (1937). Od 1940 w USA; wykładowca m.in. Harvard University, 1944–62 prof. slawistyki na uniw. w Berkeley; współzał. Pol. Inst. Nauk. w Nowym Jorku. Autor studiów komparatystycznych o pol.-ros. stosunkach kult., np. *Russian-Polish Relations. Their Historical, Cultural and Political Background* (Chicago 1944), *Russia, Poland and the West* (1954). Dr h.c. uniw. w Brukseli (1947); otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1966).

PSB; bibliografia prac (do 1962) w: *Studies in Russian and Polish Literature...* (zbior.), Haga 1962.

M.P.-J.

LEGOWICZ Jan (9 VIII 1909 Mościska — 27 X 1992 Warszawa), filozof, historyk filozofii. Ukończył uniw. we Fryburgu. Dr filozofii 1934; nauczyciel. Po 1945 pracownik nauk. UŁ, następnie związany z UW: doc., prof. (nadzw. 1961, zw. 1965), długoletni (1953–79) kier. Zakładu Filozofii Staroż. i Średniow.; czł. Komitetu Nauk Filoz. PAN. Czł. Pol. Tow. Filoz. i tow. zagr.; dr h.c. WAP. Działał w PPR, od 1948 w PZPR. Autor wielu prac z zakresu historii filozofii, zwł. staroż. i średniow., w większości o charakterze syntetycznym, np.: *Filozofia okresu cesarstwa rzymskiego* (1962), *Zarys historii filozofii. Elementy doksografii* (1964), *Historia filozofii starożytnej Grecji i Rzymu* (1973), *Historia filozofii średniowiecznej Europy Zachodniej* (1980). Zasłużony dydaktyk, inicjator i red. wielu przedsięwzięć wydawniczych (m.in. seria Myśli i Ludzie).

red.

LEHR-SPŁAWIŃSKI Tadeusz (20 IX 1891 Kraków — 17 II 1965 tamże), slawista, językoznawca, badacz pradziejów Polski. Studiował filologię słow. i języ-

koznawstwo na UJ (doktorat 1913, habilitacja 1918); studia uzupełniał w Wiedniu. Prof. uniw. w Poznaniu (1918–21) i UJK we Lwowie (1921–29); od 1929 związany z UJ (1938–39 i 1945–46 rektor). W czasie II wojny świat. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen; następnie czynny w tajnym nauczaniu. Kier. Studium Słow. UJ (1946–52); dyr. Inst. Językoznawstwa UJ (1952–61). Współzał. Inst. Zach. w Poznaniu. Czł. PAU (koresp. 1918, czynny 1934), PAN (1952) i akademii zagr.; dr h.c. uniw. w Pradze i Sofii. Autor wielu dzieł językoznawczych; z jego prac hist. na uwagę zasługuje zwł. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian* (1946) — synteza ówczesnego stanu wiedzy, o aktualnej wymowie polit., broniąca tezy o autochtonizmie Słowian, a także wyd. kryt. *Żywotów Konstantyna i Metodego* (1959), popularny szkic *Konstantyn i Metody* (1967, dopełniony przez F. Sławskiego) oraz zbiory studiów dotyczących: historii kultury Słowian (1954), dziejów języka pol., prehistorii, etnografii, np. *Od piętnastu wieków* (1961) — prezentujący kryt. stanowisko wobec misji cyrylo-metodejskiej w Małopolsce. Organizator (wraz z Z. Wojciechowskim) prac nad *Słownikiem starożytności słowiańskich* (wyd. 1961–77). Prace jego cechuje odwaga sądów i bogactwo bazy źródłowej; w większości zachowują one do dziś wartość naukową.

PSB; bibliografia prac za l. 1911–50: „Przegl. Zach." 1951 z. 7–8; Księga pamiątkowa pt. *Studia linguistica in honorem...*, Warszawa 1963 (tu cd. bibliografii).

R.S.

LEITGEBER Jarosław (18 XI 1848 Poznań — 22 V 1933 tamże), księgarz, wydawca i historyk. Zał. drukarni w Poznaniu (1873); wydawca popularnych książek „dla ludu" (jako autor takich publikacji używał pseud. Jan Tworzymir). Prezes Związku Księgarzy Pol. na Rzeszę Niem. (1910–18). Napisał pracę *Z dziejów handlu i kupiectwa poznańskiego za dawnej Rzeczypospolitej Polskiej* (1929) oraz jej kontynuację obejmującą l. 1793–1815 (wyd. 1934).

PSB.

A.G.

LEKSZYCKI Józef (24 III 1818 Sowy k. Rawicza — 21 XII 1899 Poznań), archiwista, wydawca źródeł. Początkowo urzędnik w pol. instytucjach w Wielkopolsce, od 1861 pracownik archiwum grodzkiego (włączonego 1869 do archiwum państw. w Poznaniu). Poznał gruntownie staropol. księgi sądowe, które zaopatrzył w szereg indeksów i repertoriów. Skopiował i wydał najstarsze wielkopol. księgi sądowe z l. 1386–99: *Die ältesten Grosspolnischen Grodbücher* (t. 1–2, Lipsk 1887–89), skopiował też liczne dokumenty do *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski* (wyd. I. Zakrzewski).

PSB.

A.G.

LELEWEL Joachim (22 III 1786 Warszawa — 29 V 1861 Paryż), historyk, działacz polityczny. Pochodził z osiadłej w Polsce rodziny pochodzenia pruskiego. Po ukończeniu kolegium pijarów w Warszawie studiował na Uniw. Wil. (1804–08). Zainteresował się wówczas historią, w czym za przewodników służyli mu najpierw T. Hussarzewski, a następnie G. E. Groddeck. Jeszcze przed ukończeniem studiów opublikował swe pierwsze prace historyczne. W l. 1809–11 przebywał w Krzemieńcu; bez powodzenia starał się o posadę nauczyciela w tamtejszym Liceum. Wróciwszy do Warszawy, podjął pracę urzędniczą w MSW Ks. Warsz.; równocześnie kontynuował badania naukowe. Zaproszony 1815 na stanowisko zast. prof. historii powsz. na Uniw. Wil., przeniósł się do

Wilna i w maju rozpoczął wykłady. Wobec przewlekania się nominacji na prof. w Wilnie, przyjął propozycję UW i objął tam *1818* stanowisko podbibliotekarza i zast. prof.; wykładał bibliografię, później także historię powsz. czasów nowożytnych. W 1820 uzyskał doktorat na UJ, a 1821 (po pokonaniu wielu oporów) został czł. czynnym TPN. W 1821 w wyniku konkursu uzyskał nominację na prof. zw. historii powsz. na Uniw. Wil.; rozpoczął wykłady w styczniu roku następnego. Jako prof. cieszył się ogromnym autorytetem i sympatią studentów. W związku z represjami władz carskich przeciw uczestnikom związków młodzieżowych w sierpniu 1824 został usunięty z katedry („dla przecięcia szkodliwego wpływu", który wywierał na młodzież) z nakazem powrotu do Król. Polskiego. W Warszawie nie pełnił żadnej funkcji publicznej: utrzymywał się z dochodów z kamienicy przy ul. Długiej, kontynuował badania nauk. i pracę pisarską, aktywnie udzielał się w TPN. Nie ma pewności co do tego, czy — podobnie jak jego brat Prot — był wówczas czł. Tow. Patriotycznego. Z pewnością należał jednak do legalnej opozycji politycznej. Od 1828 poseł na sejm Król. Pol. z pow. żelechowskiego. Przed powstaniem listopadowym 1830, gdy uczestnicy spisku podchorążych zwrócili się doń o radę, stwierdził (21 XI), że „rewolucja" ma szansę powodzenia i że zostanie poparta przez naród. W chwili wybuchu powstania (29 XI) nie okazał jednak inicjatywy; czuwał przy łożu umierającego ojca. Dnia 1 XII wszedł w skład Wydziału Wykonawczego Rady Administracyjnej (tj. rządu), a patriotyczna młodzież wybrała go zaocznie na prezesa rewol. klubu utworzonego przez działaczy Tow. Patriotycznego. Z trudem godził obowiązki czł. krytykowanego przez opozycję rządu z powinnościami prezesa organizacji opozycyjnej. W środowiskach prawicy uchodził za skrajnego radykała-rewolucjonistę, na lewicy krytykowano go zaś za zbytnią ugodowość i brak stanowczości. Wziął udział w pertraktacjach z w. ks. Konstantym w Wierzbnie; w początkach dyktatury gen. J. Chłopickiego przyjął nominację na zast. min. wyznań rel. i oświecenia; odegrał istotną rolę przy redagowaniu manifestu sejmowego. Czł. Rządu Nar. od 30 I 1831 do ustąpienia gabinetu w sierpniu, za dyktatury J. Krukowieckiego. W sejmie rzecznik oczynszowania chłopów w dobrach nar. i nadania z nich ziemi wysłużonym żołnierzom, pełne zniesienie pańszczyzny i oczynszowanie oddalał do czasów po odzyskaniu niepodległości. Z bardziej radykalnym programem „rewolucji socjalnej" wystąpił w Tow. Patriotycznym; podkreślał, że dokonująca się w Polsce rewolucja jest kontynuacją ogólnego procesu, zapoczątkowanego w Paryżu i rozwijającego się też w innych eur. krajach. W krwawych wydarzeniach 15 VIII nie miał żadnego udziału. Po zwycięskim szturmie wojsk ros. opuścił Warszawę (pieszo, 8 IX). W Zakroczymiu został ponownie mianowany czł. rządu (min. wyznań i oświecenia). Parokrotnie przemawiał wtedy w sejmie. Pod przybranym nazwiskiem przekroczył 4 X granicę pruską; uniknął rozpoznania przez policję niem. (choć był poszukiwany) i przedostał się do Brukseli; 29 X 1831 przybył do Paryża. Stanął tu na czele Komitetu Nar. Pol. (KNP); pomagał w organizowaniu przerzutu Polaków do Francji. Wiążąc nadzieję na odzyskanie przez Polskę niezależnego bytu z perspektywą ogólnoeur. rewolucji, utrzymywał kontakty z kołami legalnej i nielegalnej demokr. opozycji we Francji i w innych krajach. Brał udział w organizowaniu wyprawy J. Zaliwskiego; wszedł do powołanej przezeń tajnej organizacji Zemsta Ludu (1832). Po ogłoszeniu przez KNP odezwy do Rosjan pozbawiony przez władze franc. (w wyniku interwencji ambasadora Rosji) prawa pobytu w stolicy, następnie (lipiec 1833) zmu-

szony do opuszczenia Francji; udał się wówczas do Belgii (odbył wędrówkę pieszo). W Brukseli osiedlił się na stałe. Uważając się za przedstawiciela wolnej Polski, nie chciał krępować się zobowiązaniami wobec jakiejkolwiek cudzoziemskiej instytucji, nie przyjął więc proponowanej mu 1834 profesury na Wolnym Uniw. w Brukseli; żył w ubóstwie. Stał się centralną osobistością emigracji pol. w Belgii. Nie odegrał większej roli w Młodej Polsce, wszedł jednak do ścisłego kierownictwa rewol. tajnego Związku Dzieci Ludu Pol. (1835), był przywódcą i ideologiem Zjednoczenia Emigracji Pol. (1837–46), a po jego rozwiązaniu wstąpił do TDP. Stanął na czele Komitetu Nar., potem nowego Komitetu Nar. Pol. (1843). Rewolucję krak. 1846 uznał za zapowiedź nowej fali ruchu rewol., który obejmie całą Europę. Wzywał do zjednoczenia międzynar. sił demokr., poparł inicjatywę utworzenia w Brukseli międzynar. Asocjacji Demokr. (jesień 1847) i wszedł do jej zarządu; uczestniczył w organizowaniu okolicznościowych obchodów, zwł. rocznicy pol. powstania (XI 1847). Zagrożony aresztowaniem i wydaleniem z Belgii, wycofał się z Asocjacji na krótko przed jej likwidacją. Łudził się, że rewol. rząd Francji zmusi Prusy i Austrię do odbudowania niepodległej Polski, później nadzieję tę wiązał z rewolucją w Niemczech. Po rewolucji 1848/49 stracił wiarę w możliwość odzyskania przez Polskę niepodległości w oparciu o pomoc ludów i doszedł do przekonania, że może ją ona zdobyć jedynie o własnych siłach. Otoczony powszechnym szacunkiem jako patriarcha pol. demokracji, wycofał się z czynnego życia polit., wciąż jednak żywo interesował się polityką: poruszyły go zwł. wiadomości z kraju o manifestacjach patriotycznych 1861. Kiedy po nabożeństwie za poległych w Warszawie (18 IV) Belgowie urządzili pod jego mieszkaniem spontaniczną manifestację, starał się do nich przemówić, ale głosu nie było słychać. Następnego dnia ogłosił podziękowanie dla Belgów; było to jego ostatnie wystąpienie publiczne. Gdy był już ciężko chory, przyjaciele (S. Gałęzowski i E. Januszkiewicz) przewieźli go (26 V) do lecznicy w Paryżu, gdzie niebawem zmarł. Pochowany został na paryskim cmentarzu Montmartre; po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zwłoki L. przewieziono do Wilna i pogrzebano (9 X 1929) na cmentarzu na Rossie. L. objął badaniami wszystkie dziedziny nauki historycznej. Choć nie zdołał opracować jednego, wyczerpującego dzieła, które objęłoby całość historii Polski, napisał parę zarysów historii ojczystej; oprócz skrótowych *Dziesięciu upłynionych wieków dawnej Polski* (1829) były to: *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiadane* (1829; przekł. franc. 1844) z kontynuacją pt. *Polska odradzająca się* (1837), *Historia polska do końca panowania Stefana Batorego* (wyd. pośmiertne 1863) oraz *Histoire de Pologne* (t. 1–2 1844; dzieło to prócz franc. tłum. *Dziejów Polski* objęło także opr. 1836 nowatorski zarys społ. dziejów Polski pt. *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple*, wyd. pol. pt. *Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej*, 1855). Badaniami monograficznymi ogarnął całość dziejów Polski, od czasów najdawniejszych (*Narody na ziemiach sławiańskich przed powstaniem Polski*, 1853), po nowoż. i najnowsze: *Panowanie Stanisława Augusta* (1818, wyd. rozsz. 1831), *Historyczna paralela Hiszpanii z Polską w wieku XVI, XVII, XVIII* (napisana 1820, wyd. 1831), *Trzy konstytucje polskie 1791, 1807, 1815* (1831), *Porównanie dwu powstań narodu polskiego 1794 i 1830* (1831, wyd. II 1840). Poszczególne epoki czy problemy dziejów pol. przedstawiał w licznych pracach szczegółowych. Opr. także *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie* (1839). Gigantycznego dorobku L. z za-

kresu historii Polski nie zdołała objąć w całości edycja pt. *Polska, dzieje i rzeczy jej* (t. 1–13 i 16–20 1863–68). W swych pracach L. rozwinął nowy pogląd na całość dziejów Polski. Interpretacji monarchicznej przeciwstawił wykładnię republikańską, zgodnie z którą wszelkie tendencje monarchiczne, jako obce na gruncie pol., miały niekorzystnie oddziaływać na państwo i społeczeństwo, zaś republikańskie przeciwnie — miały rozwijać i gwarantować ich pomyślność. Uważał, że idee republikańskie oraz związane z nimi wartości — wolność, równość, braterstwo — stanowiły rodzime, konstytucyjne cechy pol. ducha nar. i jako takie wyznaczyły bieg procesu dziejowego. Temu poglądowi na dzieje Polski L. podporządkował nową propozycję periodyzacji. Szlacheckiego republikanizmu (gminowładztwa szlacheckiego) nie uważał za anomalię pol. rozwoju dziejowego, ale upatrywał w nim wcielenie, ograniczone wprawdzie do jednego stanu i nie pozbawione niedostatków, najistotniejszych zasad pol. dziejów. Krytykował ujarzmienie chłopów (przypisywał je szkodliwemu oddziaływaniu wpływów obcych, monarchicznych) i dowodził, że chłopom powinno zostać przywrócone ich pierwotne „obywatelstwo" (*Stracone obywatelstwo stanu kmiecego w Polsce*, wyd. niem. 1845, wyd. pol. 1846). Rozwinięta przez L. społ. interpretacja dziejów Polski wychodziła naprzeciw nowym koncepcjom franc. reformatorów nauki hist. (A. Thierry, F. Guizot, F. Mignet, J. Michelet). Całość jego koncepcji dziejów Polski legła u podstaw poglądów przedstawicieli tzw. kierunku lelewelowskiego w historiografii pol. XIX wieku. L. był pierwszym pol. uczonym, który z powodzeniem uprawiał historię powszechną. Opr. oparte na źródłach zarysy historii staroż.: *Dzieje starożytne* (1818), *Dzieje starożytne Indii* (1820). Na emigracji opublikował swe uniw. wykłady pt. *Wykład dziejów powszechnych* (t. 1–4 1850). Prowadził pionierskie badania nad staroż. geografią: *Pisma pomniejsze geograficzno-historyczne* (1814), *Badania starożytności we względzie geografii* (1818), *Odkrycia Kartagów i Greków na Oceanie Atlantyckim* (1821), *Pythéas de Marseille et la géographie de son temps* (1836). Zdobył międzynar. uznanie badaniami nad geografią wieków średnich (*Géographie du moyen-âge*, t. 1–5 1839–57) i zyskał sławę jednego z najznakomitszych numizmatyków eur. (*Numismatique du moyen-âge*, t. 1–3 1835; *Études numismatiques et archéologiques*, 1841); skatalogował zbiór numizmatyczny miasta Brukseli (1841/42). Mniejszy, choć także nie bez znaczenia, jest jego dorobek z zakresu archeologii. Był w nauce pol. pionierem nauk pomocniczych historii, autorem ich systematyzacji (*Nauki dające poznawać źródła historyczne*, 1822), wybitnym metodologiem historii (pionierska *Historyka*, 1815), a także autorem pierwszego pol. zarysu powsz. historii historiografii (*Dzieje historii, jej badań i sztuki*, wyd. dopiero 1964). Położył podwaliny pod nowoczesną naukę o książce (*Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 1–2 1823–26; *Dzieje bibliotek*, 1827). Wyd. kryt. całej spuścizny: *Dzieła* (t. 1–8 i 10 1957–72) oraz *Listy emigracyjne...* (t. 1–6 1948–56, wyd. H. Więckowska).

PSB; A. Śliwiński, *Joachim Lelewel. Zarys biograficzny. Lata 1786–1831*, wyd. II uzup., Warszawa 1932; H. Hleb-Koszańska, M. Kotwiczówna, *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*, Wrocław 1952; M. H. Serejski, *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958; tenże, *Joachim Lelewel 1786–1861. Sa vie et son oeuvre*, Warszawa 1961; S. Kieniewicz, *Samotnik brukselski. Opowieść o Joachimie Lelewelu*, wyd. II uzup., Warszawa 1964; tenże, *Joachim Lelewel*, Warszawa 1990; B. Cygler, *Działalność polityczno-społeczna Joachima Lelewela na emigracji w latach 1831–1861*, Gdańsk 1969; H. Więckowska, *Joachim Lele-*

wel, uczony — polityk — człowiek, Warszawa 1980; A.F. Grabski, *Joachim Lelewel (1786–1861). Działacz i uczony*, w: *Lelewel... Katalog wystawy Zamku Królewskiego w Warszawie*, 1986; tenże, *Joachim Lelewel i demokracja niemiecka. Z dziejów międzynarodowych kontaktów...*, Łódź 1987; *Joachim Lelewel, człowiek i dzieło. W 200-lecie urodzin. Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej* (red. K. Bartkiewicz), 1988.

A.F.G.

LELIWA Ludwik Piotr ➤ Rzewuska Jadwiga.

LENCZOWSKI Franciszek (25 V 1895 Stronie k. Wadowic — 24 IV 1980 Kraków), historyk Śląska i Małopolski, mediewista. W czasie I wojny świat. służył w armii austr. (ranny); z niewoli ros. przedostał się do Francji; powrócił 1919 z armią gen. J. Hallera. Studiował historię na UJK i na UJ (doktorat 1926). Pracował jako nauczyciel historii w szkołach średnich. Uczestniczył w kampanii wrześniowej, walczył we Francji; w Anglii był kier. Działu Szkolnictwa Ogólnokształcącego przy rządzie RP na obczyźnie. Po powrocie do kraju (1947) odsunięty przez władze od dydaktyki, zajął się pracą nauk.; opublikował m.in.: *Materiały do dziejów miasta Żywca od XV do XVIII wieku* (1957), *Ze studiów nad problemami miast śląskich do końca XIV wieku* (1965).

J.W.

LENGNICH Gotfryd Bogumił (4 XII 1689 Gdańsk — 28 IV 1774 tamże), prawnik, badacz dziejów Polski, Prus Król. i Gdańska. Gdańszczanin, studiował prawo i historię w Halle (doktorat praw 1713). W l. 1718–19 wydawał pierwsze w Polsce pismo nauk. „Polnische Bibliothek". Prof. Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku 1729–50; później syndyk Gdańska i jego wielokrotny przedstawiciel wobec władz Rzeczypospolitej. Nauczyciel synów wojewody S. Poniatowskiego, m.in. przyszłego króla Stanisława Augusta. Czł. Petersburskiej Akad. Nauk 1718. Najbardziej znanym dziełem L. jest *Ius publicum Regni Poloniae* (t. 1–2 1742–46; wyd. pol. 1761; wyd. II łac. 1765–66), opr. z inicjatywy kanclerza A. S. Załuskiego i używane jako podręcznik pol. prawa publ., m.in. w pijarskim Collegium Nobilium. L. napisał także *Ius publicum civitatis Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte* (wyd. dopiero 1900). W pracach z zakresu historii podejmował gł. zagadnienia prawno-ustrojowe. Badał przede wszystkim dzieje Prus Król. na podstawie materiałów archiwum gdańskiego; jego obszerne dzieło *Geschichte der preussischen Lande Königlich-Polnischen Anteils seit dem Jahre 1526* (t. 1–9 1722–55) posiada trwałą wartość. Był także autorem zwięzłego podręcznika *Historia Polona a Lecho ad Augusto II mortem* (1749, wyd. niem. *Polnische Geschichte* 1741) oraz pierwszym wydawcą *Kroniki* Galla Anonima. Uważany przez współczesnych za najwybitniejszego z pol. historyków XVIII w. tworzących przed A. Naruszewiczem, wywarł poważny wpływ na twórczość m.in. J. Albertrandiego i T. Wagi.

PSB; S. Salmonowicz, *Gotfryd Lengnich — historyk i prawnik. Szkic do portretu uczonego*, „Czasopismo Prawno-Hist." 1990.

H.I.

LENIEK Jan (6 VI 1857 Głowianka k. Krosna — 19 VII 1920 Tarnów), historyk, pedagog. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował historię na UJ (doktorat 1883), następnie uczył w gimnazjach w Krakowie, Tarnopolu i Tarnowie. Autor kilkunastu rozpraw i artykułów z historii regionalnej (dzieje Tarnowa) oraz historii polit. średniowiecza; opr. *Książkę pamiątkową ku uczczeniu trzechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum św. Anny w Krakowie* (1888), ogło-

sił kilka przyczynków i wydał istotne źródła do dziejów Uniw. Krak. (m.in. raport H. Kołłątaja z wizytacji uczelni 1777). Autor podręcznika *Dzieje i ustrój polityczny monarchii austriacko-węgierskiej* (1902, wyd. II 1914).

PSB. J.R.

LEŃCZYK Gabriel (24 II 1885 Husawa k. Łańcuta — 23 VI 1977 Kraków), archeolog, muzeolog. Studiował na UJ. Początkowo nauczyciel, współpracownik Muzeum Archeol. PAU w Krakowie. Po doktoracie na UJ (1929) jako stypendysta PAU brał udział w wykopaliskach w Haithabu w płn. Niemczech (1931). Prowadził prace wykopaliskowe w grodziskach Piekary (1932) i Zawada Lanckorońska k. Krakowa (1938–39). Od 1943 związał się na stałe z Muzeum Archeol. w Krakowie (m.in. nadzorował prace ziemne na Rynku Gł.), ratując jego zbiory przed wywiezieniem bądź zniszczeniem. Po wojnie prowadził badania archeol. na Wawelu (1948–49), w Tyńcu, w Poznachowicach Górnych (1956) i Dobczycach (1964). Zajmował się też problematyką Celtów w płd. Polsce. Wyniki badań publikował w czasopismach fachowych. J.S.

LEPSZY Kazimierz (11 VI 1904 Kraków — 30 V 1964 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XVI w. Syn Leonarda L. Studiował na UJ (doktorat 1928, habilitacja 1939). Pracował w Bibl. Czartoryskich i jako sekr. redakcji PSB. Doc. UJ 1939. Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau i więziony do 1941 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen i Dachau; po zwolnieniu czynny w tajnym nauczaniu. Po 1945 ponownie na UJ (doc., 1954 prof. nadzw., 1959 prof. zw.); od 1957 kier. katedry historii Polski XVI–XVIII w., 1962–64 rektor; równocześnie (1946–52) wykładowca WSP w Katowicach. Czł. koresp. PAU (1951). Poseł na sejm PRL 1961–64. Zajmował się gł. dziejami Polski XVI w. Problematykę polit. na tle stosunków międzynar. przedstawił w pracach: *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III* (1929), *Rzeczpospolita polska w dobie sejmu inkwizycyjnego 1589–92* (1939). Wiele prac poświęcił pol. polityce bałtyckiej, np. *Prusy Książęce a Polska w latach 1576–1578* (1932), *Stefan Batory a Gdańsk* (1932), *Dzieje floty polskiej* (1947). W okresie powojennym zajął się problematyką społ. i kult. epoki odrodzenia, wprowadzając do swych prac metodologię marksist. (był jednym z rzeczników „przełomu metodol." w pol. nauce hist. w l. 50-ych); opublikował m.in.: *Andrzej Frycz-Modrzewski* (1953), *Podłoże społeczno-gospodarcze Odrodzenia w Krakowie* (1954); brał udział w opracowywaniu *Historii Polski* PAN (t. 1 cz. 2 1955). W l. 1957–64 red. pisma „Odrodzenie i Reformacja". Od 1957 do końca życia przewodn. Komitetu Redakcyjnego PSB, autor wielu biogramów. Edytor *Archiwum Jana Zamoyskiego...* (t. 4 1948). Przewodn. Komitetu Obchodu 600-lecia UJ; zmarł podczas uroczystości jubileuszowych.

PSB; bibliografia prac: „Zeszyty Nauk. UJ" nr 140, Prace Hist., 1966.

M.W.

LEPSZY Leonard (6 XI 1856 Krościenko k. Nowego Targu — 29 VII 1937 Kraków), historyk sztuki, znawca dziejów Krakowa. Ojciec Kazimierza L. Studiował w Akad. Górniczej w Leoben; wolny słuchacz Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie 1883/84. Współzał. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa 1896. Czł. AU (koresp. 1897, czynny 1908). Badacz dziejów złotnictwa w Polsce, historyk Krakowa, konserwator zabytków. Autor pionierskiego dzieła *Prze-*

mysł złotniczy w Polsce (1933, wznow. 1991), zawierającego m.in. katalog złotników pol. aż do XIX w. Współred. (wraz z S. Tomkowiczem) pracy *Kraków, jego kultura i sztuka* („Rocz. Krak." 1904), własne opr. dziejów sztuki Krakowa wydał w języku niem. (Lipsk 1906) i ang. (Londyn 1912), przyczyniając się do popularyzacji walorów Krakowa za granicą. Autor rozpraw z zakresu dziejów kultury: *Lud wesołków w dawnej Polsce* (1899), *Pergameniści i papiernicy krakowscy w ubiegłych wiekach i ich wyroby* („Rocz. Krak." 1900). Sporządził także (m.in. wspólnie z F. Koperą) i ogłosił inwentaryzacyjne opisy wielu krak. kościołów.

PSB.

Z.R.

LESZCZYŃSKI Jakub (26 VIII 1876 Horodycz na Ukrainie — 21 III 1966 Jerozolima), żyd. statystyk i demograf, badacz dziejów społeczno-ekon. Żydów. Otrzymał wykształcenie rel., później odszedł od tradycyjnego środowiska żydowskiego. Studiował nauki polit. na uniw. w Bernie i Zurychu. Jeden z przywódców lewicujących syjonistów, prowadził ożywioną działalność polit., gł. w Rosji i w Polsce. W swych broszurach polit. o sytuacji ekon. Żydów, wyd. m.in. w Warszawie, jako pierwszy stosował nowoczesną statystykę i marksist. metodologię; należał też do pionierów żyd. socjologii. W czasie I wojny świat. uszedł z Rosji, 1921 osiadł w Berlinie; m.in. red. czasopisma „Bleter far Jidisze Demografie un Statistik" (1923–25), kier. sekcji ekon.-statyst. Żyd. Inst. Nauk. JIWO. W 1933 opuścił Niemcy, 1938–58 mieszkał w Nowym Jorku (współpracował z Institute of Jewish Affairs i z JIWO), następnie przeniósł się do Izraela. Gł. wątkiem jego twórczości nauk. były problemy ekon. i demogr. Żydów w Polsce i Rosji. Wydał m.in. (w języku jid., tytuły tłum.): *Życie ekonomiczne Żydów w Rosji do XIX stulecia* (Kijów 1917), *Na krawędzi otchłani: żydowskie życie w Polsce, 1927–1933* (Buenos Aires 1947), *Wigilia zagłady: żydowskie życie w Polsce, 1935–1937* (Buenos Aires 1951).

A. Manor, *Jaakow Leszczynski* (hebr.), Jerozolima 1961.

Z.B. i R.Ż.

LESZCZYŃSKI Józef (3 VIII 1930 Komarno k. Lwowa — 12 V 1975 Wrocław), historyk Śląska i Łużyc. Studiował historię na uniw. we Wrocławiu. Pracował w IH PAN (do 1961) i na Uniw. Wrocł.: doktorat 1959, habilitacja 1963, doc. 1964, prof. nadzw. 1972; od 1964 kier. zakładu historii Słowiańszczyzny Zach., od 1972 dyr. Inst. Hist. Uniw. Wrocławskiego. Długoletni red. śląskiego kwart. hist. „Sobótka". Czł. m.in. Niem. Tow. Hist. w NRD i tow. serbołużyckiego „Domowina"; działał w PZPR. Zajmował się historią gosp. i społ. Polski, Łużyc i Śląska, zwł. w XVI–XVIII w. Opublikował książkę *Ruchy chłopskie na Pogórzu Sudeckim w drugiej połowie XVII w.* (1961); w późniejszych latach pisał gł. o historii Łużyc, np. *Stany Górnych Łużyc w latach 1635–1697* (1963); stosunkom pol.-śląskim poświęcił pracę *Władysław IV a Śląsk w latach 1644–1648* (1969).

M.B.

LEŚNIEWSKI Czesław (23 IX 1888 Łabędzka k. Dąbrowy Górniczej — 23 II 1947 Warszawa), historyk kultury i prądów umysłowych czasów nowożytnych. Studiował historię na Sorbonie. Doktoryzował się pod kier. M. Handelsmana na UW (1925) na podstawie pracy *Stanisław Staszic, jego życie i ideologia w dobie Polski Niepodległej 1755–1795* (wyd. 1926); habilitował się 1932. W l. 1924–34 odbył liczne podróże nauk. (Niemcy, Francja, Włochy, Szwajcaria). Pracownik nauk. Inst. Hist. UW 1925–39

i 1946–47. Czł. TN Warsz. od 1935. Historyk prądów ideowych oświecenia, badacz dziejów pol. emigr. myśli demokr. XIX w., zwł. TDP. Opracował kryt. wyd. *Dziennika podróży Stanisława Staszica 1789–1805* (1931). Współautor podręcznika *Polska w rozwoju dziejowym* (t. 1–2 1929–34).

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1948 (opr. H. Pohoska, M. Żywczyński).

A.B.

LEŚNODORSKI Bogusław (27 V 1914 Kraków — 1 VII 1985 Warszawa), historyk państwa i prawa pol. oraz badacz problemów oświaty i myśli społ.-polit. pol. oświecenia. Po studiach na UJ tamże od 1936 st. asystent; doktoryzował się 1938 (pod kier. S. Kutrzeby). Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau i więziony w obozach koncentracyjnych Sachsenhausen i Dachau do XII 1940. Powróciwszy do Krakowa, uczył na tajnym UJ, a oficjalnie w Żeńskiej Szkole Handlowej. Po wojnie ponownie na UJ (habilitacja 1948); wykładał też w krak. WSH (1948–50) i Akad. Handlowej (1949–50). Od 1950 prof. nadzw. UW (prof. zw. 1958), od 1953 także IH PAN, gdzie założył i prowadził do 1965 pracownię oświecenia (należeli do niej m.in. J. Kowecki, M. Rymszyna, A. Zahorski, K. Zienkowska). W 1962 wykładał jako visiting professor w l'École Pratique des Hautes Études w Paryżu. Od 1947 działał w PPS, od 1948 w PZPR. W 1953 wznowił (po nieudanych innych próbach powojennych) regularne wydawanie „Kwart. Hist." (red. nacz. do 1974). W pocz. l. 50-ych na treści „Kwart. Hist." i na dorobku L. zaciążyła atmosfera polit. tego okresu oraz obowiązująca wówczas stalinowska wersja marksist. metodologii. Red. wielu czasopism, publikacji seryjnych i zbior., m.in. PSB (od 1964 przewodn. Komitetu Redakcyjnego), współinicjator i współred. (z Z. Liberą) rocz. „Wiek Oświecenia". Od 1965 prof. wydziału prawa i administracji UW, 1968–76 dyr. Inst. Historii Prawa. Po wydarzeniach marcowych 1968 bronił studentów i kolegów z UW (przewodn. Komisji Rektorskiej), co opóźniło powołanie go na czł. koresp. PAN (1973). Pierwsze swe prace poświęcił prawnopaństw. związkom Prus Król. z Koroną 1454–1569 (skład tej książki zniszczyli Niemcy w Gdyni 1939); do czasów odrodzenia oraz spraw Warmii i Mazur wracał i później, m.in. pisał o Koperniku, a w książce *Dominium Warmińskie 1243–1569* (1949) analizował sytuację publicznoprawną Warmii na tle społ.-polit. oraz prawny stosunek biskupów warmińskich do Polski. Gł. tematem jego zainteresowań nauk. stał się następnie okres oświecenia. Opublikował książeczkę zawierającą 2 szkice: *Konstytucja 3 Maja jako dokument Oświecenia* i *Ustrój Trzeciego Maja w Polsce* (1946), później popularny *Parlamentaryzm w Polsce* (1947); zajął się szczególnie postacią H. Kołłątaja, czego wyrazem był m.in. artykuł *U źródeł myśli politycznej Hugona Kołłątaja* („Pamiętnik Lit." 1950), edycje źródeł *Kuźnica Kołłątajowska* (1949) i *Wybór pism politycznych* Kołłątaja (1952) — obie w serii Bibl. Nar., oraz edycja *Listy Anonima* i *Prawo polityczne narodu polskiego* (t. 1–2 1954, współred. H. Wereszycka) z obszernym wstępem przedstawiającym działalność i poglądy Kołłątaja w powiązaniu z gł. problemami epoki i układem sił w Sejmie. W *Dziele Sejmu Czteroletniego 1788–1792. Studium historyczno-prawne* (habilitacja, wyd. 1951) po raz pierwszy wyzyskał szeroko materiały Archiwum Publicznego Potockich. Wraz z S. Lorentzem zorganizował 1951 wielką wystawę „Wiek Oświecenia w Polsce" w Muzeum Nar. w Warszawie. Badaniami swymi ogarniał też dzieje nauki i oświaty. Wspólnie z K. Opałkiem napisał *Naukę polskiego Oświecenia w walce o postęp* (1951), a sam: *Szkoły KEN*

i czołowe prądy Oświecenia (1959), *Szkoła prawa i nauk administracyjnych w Księstwie Warszawskim* (1963), *Uniwersytety w epoce Oświecenia* (1973), *Pierwsze ministerstwo oświaty publicznej* (1973). Zajmował się ponadto powstaniem kościuszkowskim. Gł. jego dzieło z tego zakresu, poprzedzone wstępnymi studiami, to *Polscy jakobini. Karta z dziejów Insurekcji 1794 r.* (1960, przekł. franc. 1965). Utrzymywał kontakty z nauką świat., m.in. uczestniczył w kongresach; 1967 otrzymał doktorat h.c. uniw. w Tuluzie. Był współred. i współautorem podręczników i syntez (*Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do 1795*, 1957; *Historia państwa i prawa polskiego*, 1976, liczne wznow.). Jako popularyzator wiedzy hist. ogłosił m.in. książki *Historia i współczesność* (1967), *Rozmowy z przeszłością. Dziesięć wieków Polski* (1967, wyd. II 1970), *Ludzie i idee* (1972). Czł. PTH (hon. 1979) i TMH. Złożony ciężką chorobą, 1979 musiał zaniechać pracy nauk. i dydaktycznej.

Bibliografia prac do 1973 w: *Wiek XVIII. Polska i świat* (zbior.), Warszawa 1974; bibliografia za l. 1974–85: „Czasopismo Prawno-Hist." 1968 z. 2; J. Kowecki, *Bogusław Leśnodorski*, „Kronika Warszawy" 1985.

J.Kow.

LEWAK Adam (3 IX 1891 Pieniaki k. Brodów — 25 VI 1963 Gdynia), historyk, bibliotekarz, edytor źródeł. Studiował historię, filologię pol. i filozofię na Uniw. Lwow. pod kier. Sz. Askenazego, B. Dembińskiego oraz W. Semkowicza. Doktoryzował się 1921 z historii u W. Sobieskiego na UJ (praca *Od związków węglarskich do Młodej Polski*, wyd. 1921), habilitował się 1937 (rozprawa *Dzieje emigracji polskiej w Turcji*, wyd. 1935). W l. 1913–27 związany z Muzeum Nar. Pol. w Rapperswilu, uporządkował jego zbiory bibl. i zajął się przewiezieniem ich do Polski. Kustosz Bibl. Nar. i kier. Działu Rękopisów 1927–39. Dyr. Bibl. UW 1939 i 1945–56. Wykładowca w Inst. Hist. UW 1956–61. Czł. koresp. TN Warsz. od 1945. Zajmował się historią Polski XIX w., zwł. dziejami emigracji po 1831, metodyką opracowywania zbiorów rękopiśmiennych oraz edytorstwem źródeł. Autor m.in. *Katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* (t. 1 1929, t. 2 wspólnie z H. Więckowską 1938), edytor zbioru *Polska działalność dyplomatyczna 1863/4 r.* (t. 1 1937, t. 2 1963) oraz korespondencji pol. Mazziniego (*Giuseppe Mazzini...*, 1925), Garibaldiego (*Polska korespondencja...*, 1932), La Fayette'a (*Listy, mowy, dokumenty...*, 1934).

PSB; bibliografia prac: „Roczniki Bibl." 1964 (opr. J. Jaworska).

A.B.

LEWALD Karol ➤ Jezierski Feliks.

LEWESTAM Fryderyk Henryk (23 I 1817 Hamburg — 23 XII 1878 Warszawa), historyk literatury, krytyk, tłumacz. Duńczyk z pochodzenia, wychowany w Polsce. Studiował na Uniw. Berlińskim (doktorat 1839), Sorbonie i Collège de France. Inspektor szkół rządowych w Warszawie (1843–54), red. i współwyd. kilku czasopism; od 1864 wykładowca historii literatury w Szkole Gł. Warsz., następnie na ros. UW. Napisał m.in. *Historię literatury powszechnej* (t. 1–4 1863–66), dzieło o kompilacyjnym charakterze, oparte na wzorach zagr., cieszące się popularnością u współczesnych. Jako historyk i krytyk literatury wzbudzał kontrowersyjne opinie; zarzucano mu eklektyzm, nie kwestionując zasług na polu wydawniczym. Autor pracy hist. *Pierwotne dzieje Polski* (1841), w której za podstawę interpretacji przyjął teorię najazdu.

PSB.

K.Sz.

LEWICKI Anatol (4 IV 1841 Prysowce k. Zborowa — 25 IV 1899 Kraków), historyk mediewista. Syn duchownego grekokatolickiego. Po studiach na Uniw. Lwow. (doktorat 1875) nauczyciel gimnazjalny w Przemyślu i we Lwowie. Prof. nadzw. UJ 1883 (katedra historii Austrii), prof. zw. 1887. Czł. koresp. AU (1889). Pracę nauk. rozpoczął od badań nad wczesnym średniowieczem (*Mieszko II*, 1875), następnie skupił się gł. na historii polit. XV w. W kilku monografiach przedstawił m.in. tezę o inkorporacji Litwy do Polski po unii w Krewie (obaloną później przez J. Adamusa): *Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka* (1886), *Powstanie Świdrygiełły* (1892). Współpracował z „Kwart. Historycznym". Na II Zjeździe Historyków Pol. (1890) wygłosił referat o stanie i postulatach badań nad XV w. Autor znanego podręcznika dla szkół średnich pt. *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych* (1884, kilkanaście wznow. popr. i rozsz. przez J. Friedberga, ostatnie wyd. Londyn 1945); było to opracowanie na dobrym poziomie merytorycznym, choć nieraz krytykowane za niedostatki wyjaśniania przyczynowego; wersja rozszerzona służyła jako kompendium faktograficzne. L. był też edytorem zbiorów źródeł: *Index actorum saeculi XV* (1888), *Codex epistolaris saeculi XV* (1891–94), *Listy i akta P. Myszkowskiego* (1898).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. AU" 1889.

M.W.

LEWICKI Józef (2 III 1882 Drohobycz — 5 VII 1942 Warszawa), pedagog, historyk oświaty i wychowania. Studiował w Krakowie; doktoryzował się na Uniw. Lwow. (1907). Pracował w szkolnictwie średnim w Samborze, Lwowie i Krakowie; jako ochotnik wstąpił 1920 do WP. W l. 1921–28 zatrudniony w Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie. Wykładowca WWP: doc. 1921, prof. tytularny historii pedagogiki 1924. Zajmował się dziejami KEN. Opr. *Bibliografię druków odnoszących się do Komisji Edukacji Narodowej* (1907), przedstawił *Genezę Komisji...* (1923), wydał *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy...* (1925). W czasie okupacji niem. brał czynny udział w konspiracji ZWZ-AK; aresztowany 4 VII przez policję niem., następnie rozstrzelany.

PSB.

H.W.

LEWICKI Marian (15 VIII 1908 Lwów — 13 XI 1955 Warszawa), orientalista, badacz języka i kultury ludów ałtajskich. Po studiach orientalistycznych na UJK pracownik nauk. tegoż uniw. 1929–39; doktorat 1935. Habilitował się na UJ 1949; od 1950 wykładowca UW, prof. nadzw. 1955. Zajmował się, poza pracami językoznawczymi, historią kultury ludów środkowo-wsch. Azji: *Z rozważań nad kontaktami Słowian z ludami ałtajskimi* (1953), *La version turque-kiptchak du Code des lois des Arménies polonais* (1957). Opr. i wydał *Opisanie świata* Marco Polo (1954).

PSB.

U.P.

LEWIŃSKI Jan Stanisław (7 IV 1885 Włocławek — 4 VI 1930 Wilno), ekonomista, badacz historii gosp., historyk myśli ekonomicznej. Studiował w Antwerpii i w Londynie. Prof. KUL w Lublinie 1919 (objął katedrę ekonomii polit.) i WSH w Warszawie 1922; wykładowca London School of Economics, WWP i SGGW. Pozostawał pod silnym wpływem S. Webba i Fabian Society. Zajmował się m. in. analizą źródeł własności ziemi (*The Origin of Property*, Londyn 1913; skrócona wersja pol. pt. *Powstanie własności i formowanie się wspólnoty gminnej*, „Ekonomista" 1913). Autor pracy *Twórcy ekonomii politycznej*

(1921, wyd. ang. rozsz. Londyn 1922) zawierającej omówienie poglądów fizjokratów.

PSB; bibliografia prac w: J. S. Lewiński, *Zasady ekonomii politycznej*, wyd. II, Warszawa 1934.

J.Ros.

LIEBICH Andrzej (1893 — po 1970 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. W okresie międzywojennym pracował na różnych stanowiskach w wojsku (m.in. attaché wojsk. na Łotwie i w Estonii). W czasie II wojny świat. służył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Autor pracy *Na obcej ziemi. Polskie Siły Zbrojne 1939–1945* (Londyn 1947), która do dziś zachowała aktualność i walory podstawowego kompendium z tego zakresu.

Z.W.

LIKOWSKI Edward (26 IX 1836 Września — 20 II 1915 Poznań), historyk Kościoła; arcybiskup. Studiował teologię w Münster (doktorat 1886). Prof. historii Kościoła w pozn. seminarium duchownym 1865–73. Biskup sufragan pozn. 1887, arcybiskup gniezn. i pozn. 1914. Czł. AU 1887, prezes Pozn. TPN 1895–1914. Zajmował się dziejami unii brzeskiej; opublikował oparte na studiach archiwalnych prace: *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku...* (1880), *Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim* (1885), *Unia brzeska...* (1896).

PSB; bibliografia prac w: S. Karwowski, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 3, Poznań 1931.

A.G.

LIKOWSKI Henryk (9 I 1876 Michorzewko k. Grodziska Wielkopol. — 18 III 1932 Warszawa), historyk Kościoła, mediewista; ksiądz. Ukończył pozn. seminarium duchowne, studiował w Münster. Po przyjęciu święceń kapłańskich (1899) zajmował się duszpasterstwem. Doktoryzował się na Uniw. Pozn. (1922), habilitował się na UJK (1925). Wykładał historię Kościoła w seminarium duchownym w Poznaniu, od 1927 na UW. Publikował rozprawy i recenzje, m.in. *Powstanie godności prymasowskiej arcybiskupów gnieźnieńskich* („Przegl. Hist." 1915), *Miasto książęce Śródka* (1922), *Początki klasztoru cysterek w Owińskach 1242–1250* (1924).

PSB; bibliografia prac: „Collectanea Theologica" 1932.

A.G.

LILIENTALOWA Regina, z **Eigerów** (14 VI 1877 Zawichost — 4 XII 1924 Warszawa), etnograf samouk, publicystka. Była słuchaczką tajnego tzw. Uniw. Latającego w Warszawie. Pod wpływem L. Krzywickiego zajęła się badaniem żyd. literatury lud. i obyczaju; współpracowała z pismami „Wisła" i „Lud". Z czasem swe badania historii obyczaju i obrzędów żyd. oparła na materiałach źródłowych, gł. na legendach z komentarzy talmudycznych (midraszy), na Talmudzie i Biblii. Jej prace — częściowo dziś zdezaktualizowane — były oceniane wysoko; najważniejsze z nich to: *Dziecko żydowskie* (1904, wyd. rozsz. 1927), *Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości* (cz. 1 1909, cz. 2 1913, cz. 3 1918, cz. 4 i 5 w rkpsie), *Kult ciał niebieskich u starożytnych Hebrajczyków...* (1921), *Kult wody u starożytnych Hebrajczyków...* (1930); publikowała także po niemiecku. W rkpsie pozostawiła m.in. *Rzut oka na dzieje Żydów w Polsce*. Była związana z kręgami umiarkowanych asymilatorów.

PSB.

Z.B. i R.Ż.

LIMANOWSKI Bolesław (18 X 1835 Podgórze k. Dyneburga — 1 II 1935 Warszawa), historyk, socjolog, działacz

polityczny. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował kolejno w Moskwie (medycynę), Dorpacie i Lwowie (filozofię). Aresztowany 1861 za udział w przygotowaniach powstańczych i zesłany na Syberię (do 1867). Przebywał następnie na terenie Król. Kongresowego; pracował m.in. jako robotnik w jednej z fabryk warszawskich. Osiadłszy 1870 we Lwowie, kontynuował studia humanist. na uniw.; 1876 uzyskał doktorat na podstawie rozprawy *Socjologia Augusta Comte'a* (1875). Był jednym z pierwszych propagatorów idei socjalist. w Polsce. Zmuszony przez władze do opuszczenia Galicji, przebywał 1878–1907 na emigracji, m.in. w Genewie, Zurychu i od 1889 w Paryżu. W 1892 przewodniczył założycielskiemu zjazdowi PPS w Paryżu. W 1907 powrócił do Galicji i zamieszkał w Krakowie, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości — w Warszawie. Od 1922 senator z listy PPS; po przewrocie majowym krytycznie usposobiony do polityki J. Piłsudskiego (występował np. w obronie uwięzionych 1930 działaczy Centrolewu). Jako historyk był pionierem badań nad dziejami Polski porozbiorowej, a zwł. nad dziejami ruchu demokr. i socjalist., ogarniał także całość dziejów ojczystych. Rozwój państwa pol. do pocz. XVI w. oceniał jako pomyślny, a źródeł jego załamania doszukiwał się w wewnętrznym zróżnicowaniu stanu szlacheckiego oraz w upośledzeniu mieszczan i chłopów. Dostrzegał pozytywne zmiany, jakie po I rozbiorze nastąpiły w zakresie instytucji polit., gospodarki, oświaty i mentalności społeczeństwa polskiego. Mimo ostrej krytyki hist. roli szlachty przyznawał, że zarówno przed rozbiorami, jak i w okresie zaborów stanowiła ona najbardziej demokr. i patriotyczną część społeczeństwa polskiego. Wykazywał, iż po 1863 wzrosło stopniowo znaczenie proletariatu, a ruch socjalist. stał się kontynuatorem pol. tradycji demokr. i niepodległościowej. Napisał m.in. prace: *Historia ruchu społecznego w drugiej połowie XVIII stulecia* (1888), *Historia powstania narodu polskiego 1863 i 1864* (1888, wyd. rozsz. 1909), *Historia ruchu społecznego w XIX stuleciu* (1890), *Historia demokracji polskiej w epoce porozbiorowej* (1901, wyd. rozsz. 1909; wznow. w serii Klasycy Historiografii 1983), *Odrodzenie i rozwój narodowości polskiej na Śląsku* (1911), *Historia ruchu rewolucyjnego w Polsce 1846* (1913). Dzięki swej działalności polit. i dorobkowi nauk. L. zyskał dużą popularność. Obchodzono uroczyście jego jubileusze 1900 i 1910, a zwł. 1935, jubileusz stulecia „nestora polskiego socjalizmu". Dr h.c. UJK we Lwowie (1923) i UW (1935); od 1927 czł. hon. PTH. Pozostawił *Pamiętniki* (t. 1–2 1958, wstęp H. Jabłoński). W okresie tzw. marksist. przełomu metodol. historiografii pol. na pocz. l. 50-ych „limanowszczyzna" poddana została krytyce; uznanie doniosłego znaczenia dorobku L. wiąże się ze zmianą oceny niepodległościowego nurtu w pol. ruchu socjalistycznym.

M. Żychowski, *Bolesław Limanowski 1835–1935*, Warszawa 1971; A. Leinwand, *Bolesław Limanowski — historyk demokracji polskiej*, w: B. Limanowski, *Historia demokracji polskiej...*, Warszawa 1983.

A.W.

LINDE Samuel Bogumił (14 IV 1771 Toruń — 8 VIII 1847 Warszawa), leksykograf, badacz dziejów języka, współtwórca programu nauczania historii. Wyznania ewangelickiego, potomek niem. rodziny mieszczańskiej pochodzenia szwedzkiego. W l. 1789–93 w Lipsku: studiował teologię i filologię na uniw. (doktorat 1792), współpracował z emigr. ośrodkiem antytargowickim (przełożył na niemiecki pracę H. Kołłątaja i innych *O ustanowieniu i upadku Konstytucji polskiej 3 maja 1791*). Uczestnik insurekcji kościuszkowskiej w Warszawie (należał do jakobinów pol.) i powstania

listopadowego (deputat miasta Warszawy na sejm 1831). Autor pomnikowego *Słownika języka polskiego* (t. 1–6 1807–14), w którym duży nacisk położony został na historię języka. Zasłużony dla rozwoju oświaty i nauki pol., m.in. jako wieloletni dyr. Liceum Warsz. i współorganizator UW (1816); w Liceum był m.in. współtwórcą programu nauczania historii (nawiązującego do programu KEN), którego założenia, cele i realizację omawiał w sprawozdaniach publikowanych od 1807 z okazji dorocznych popisów uczniów. W 1809 wziął udział w dyskusji nad koncepcją projektowanej przez TPN nowej syntezy dziejów Polski (*Uwagi nad programem historii Polski*, w: A. Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, t. 2 1902); podkreślił konieczność ułożenia periodyzacji nie wg dat panowania kolejnych władców, lecz wg „główniejszych zdarzeń dziejowych". W l. 20-ych XIX w. L. zaczął ulegać presji kół zachowawczych i lojalistycznych; po opublikowaniu artykułu historyka ros. I. Kajdanowa *O korzyściach z nauki historii powszechnej*, widzącego w upadku Polski „dzieło Opatrzności" (w: *Na popis uczniów Królewskiego Liceum Warszawskiego...*, 1823), spotkał L. w środowisku TPN zarzut „podłości". Autor niem. antologii szkiców i wypowiedzi, m.in. J. M. Ossolińskiego, T. Czackiego i J. Lelewela, pt. *Vinzent Kadlubek, ein historisch-kritischer Beitrag zur slavischen Literatur...* (1823). Czł. TPN (od 1800) i wielu zagr. tow. naukowych.

PSB; J. Maternicki, *Nauczanie historii w szkołach średnich Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (do 1830)*, w: tenże, *Kultura historyczna dawna i współczesna*, Warszawa 1979.

K.Sz.

LIPIŃSKI Edward (18 X 1888 Nowe Miasto nad Pilicą — 13 VII 1986 Warszawa), ekonomista, historyk myśli ekonomicznej. Studiował w Lipsku i Zurychu. Od 1923 wykładowca, od 1929 prof. WSH, twórca i dyr. Inst. Badania Koniunktur i Cen (1928–39). Podczas okupacji niem. organizator i kier. Miejskiej Szkoły Handlowej (tajnej SGH, zw. szkołą L.). Po II wojnie świat. reaktywował SGH, wykładał w SGPiS i na UW; prezes Banku Gospodarstwa Krajowego (1946–48). Red. nacz. „Ekonomisty" (1928–39 i 1947–78), prezes Pol. Tow. Ekon. (1934–39 i 1946–65). Czł. rzecz. PAN (1951), czł. zagr. Brytyjskiej Akad. Nauk (1980). Nauczyciel i wychowawca wielu pol. ekonomistów; w niezależnym środowisku intelektualnym cieszył się poważaniem i autorytetem moralnym. W 1964 był sygnatariuszem „Listu 34" (protest przeciw polityce kult. PRL). Współzał. i aktywny działacz Komitetu Obrony Robotników, przekształconego następnie w Komitet Samopomocy Społ. KOR (1976–81). Od l. 50-ych zajmował się gł. historią pol. myśli ekonomicznej. Autor prac: *Poglądy ekonomiczne Mikołaja Kopernika* (1955), *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej* (1956), *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku* (1975) zawierająca sylwetki ekonomistów pol. od czasów odrodzenia do oświecenia.

Bibliografia prac w: E. Lipiński, *Problemy, pytania, wątpliwości*, Warszawa 1987.

J.Ros.

LIPIŃSKI Tymoteusz (24 I 1797 Dereczyn w Grodzieńskiem — 7 IX 1856 Warszawa), historyk, archeolog, geograf, numizmatyk. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował na UW; 1825 adiunkt w Radzie Przygotowawczej Inst. Politechnicznego. Uczestnik powstania 1830–31. Prowadził dziennik pt. *Zapiski z lat 1825–1831* (wyd. przez K. Bartoszewicza 1883) uważany za cenne źródło historyczne. W l. 1833–51 uczył historii, geografii i języka pol. w szkołach warsz.; współpracował z wieloma czasopismami, np. z „Bibl. Warsz.", publiku-

jąc prace dotyczące numizmatyki, obyczajów, historii regionalnej. Wespół z M. Balińskim wydał dzieło *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym...* (t. 1–3 1843–46; wyd. II popr. i uzup. przez F. Martynowskiego, t. 1–4 1885–86), które aż do ukazania się *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* było podstawowym kompendium hist.-geogr., przedstawiającym w układzie alfabetycznym dzieje miejscowości, zabytków itd. Autor *Życiorysów znakomitych Polaków w XVIII w. żyjących* (rkps podarował redakcji *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda). Jako pierwszy z pol. historyków zajmował się badaniem gazet pisanych (artykuły w „Bibl. Warsz." 1845 i 1853). Czł. koresp. TN Krak. (1849).

PSB. H.Gór.

LIPIŃSKI Wacław (28 IX 1896 Łódź — 4 IV 1949 Wronki), historyk czasów najnowszych, publicysta; podpułkownik. Pochodził z łódzkiej rodziny rzemieślniczej związanej z PPS. Żołnierz Legionów. Studiował na UJ pod kier. W. Sobieskiego (z przerwą spowodowaną uczestnictwem w wojnie pol.-radz. 1919–20); uzyskał doktorat prawa i absolutorium z historii; 1936 habilitował się na Uniw. Lwow. z najnowszej historii Polski. Od 1927 w Wojsk. Biurze Hist. w Warszawie; od 1936 dyr. Inst. J. Piłsudskiego. Ważniejsze prace: *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918* (1935), hagiograficzna biografia *Wielki Marszałek 1867–1935* (1936, wyd. II 1937), artykuły w „Niepodległości" i „Przegl. Hist.-Wojsk."; współred. *Pism — Mów — Rozkazów* J. Piłsudskiego; autor wspomnień z l. 1914–20. We wrześniu 1939 ratował zbiory Inst. J. Piłsudskiego. Podczas II wojny świat. przebywał na Węgrzech (ogłosił wówczas dwie prace o kampanii wrześniowej 1939), a od 1943 w Warszawie, uczestnicząc w konspiracji. W 1944 więziony krótko przez gestapo. Po wojnie aresztowany 1947 i w wyniku głośnego procesu skazany na śmierć (wyrok zmieniono na dożywocie). Zmarł w więzieniu.

PSB. K.Ś.

LIPSKI Jacek (11 VII 1892 Iwonicz — 9 VIII 1925 Warszawa), historyk, bibliotekarz. Studiował historię i prawo na UJ (doktorat 1919) i w Wiedniu. Kustosz w Bibl. Muzeum Książąt Czartoryskich 1921–24, następnie pracownik wydziału bibl. państw. w Min. WRiOP. Od 1922 czł. Komisji do Badania Dziejów Oświaty i Szkolnictwa w Polsce. Ze zbiorów Bibl. Czartoryskich opublikował: *Materiały do dziejów szkolnictwa polskiego...* (1923) — dotyczące KEN oraz *Archiwum Kuratorii Wileńskiej...* (1926) — dotyczące Uniw. Wileńskiego.

PSB. K.O.

LIPSKI Jan Józef (25 V 1926 Warszawa — 10 IX 1991 Kraków), krytyk i historyk literatury pol., publicysta, działacz społ. i polityczny. Podczas okupacji niem. od 1942 działał w konspiracji w Szarych Szeregach, od 1943 żołnierz AK; walczył w powstaniu warszawskim. Studiował filologię pol. na UW, m.in. pod kier. W. Borowego. Początkowo pracował w PIW; od 1961 do końca życia w IBL PAN (doktorat pod kier. K. Wyki 1965, habilitacja 1988). W l. 1956–57 czł. redakcji „Po prostu", od 1956 współkier. Klubu Krzywego Koła, czł. reaktywowanej 1961 masonerii, cieszył się autorytetem moralnym w środowisku ludzi nauki i kultury przeciwstawiających się praktykom totalitaryzmu; był organizatorem wielu akcji protestacyjnych (m.in. „Listu 34" w 1964 przeciw polityce kult. państwa, listów protestacyjnych przeciw poprawkom do konstytucji 1976). Po strajkach robotn.

1976 w Radomiu współzał. jawnego Komitetu Obrony Robotników (przekształconego później w Komitet Samoobrony Społ. KOR); 1978 współinicjator i wykładowca niezależnego TKN. Od 1980 działacz „Solidarności". Wielokrotnie więziony za działalność opozycyjną. W 1987 stanął na czele reaktywowanej w kraju PPS. Od 1987 czł. Komitetu Obywatelskiego przy L. Wałęsie; 1989 senator z listy „Solidarności". Krytyk i historyk literatury Młodej Polski i XX w., autor cennej metodologicznie, nie ukończonej monografii *Twórczość Jana Kasprowicza...* (cz. 1: *1878–1891*, 1967; cz. 2: *1891–1906*, 1975). Opr. antologię felietonów i kronik z l. 1818–1939 pt. *Warszawscy „Pustelnicy" i „Bywalscy"* (t. 1–2 1973). Jako publicysta polit. i hist. dokonał kryt. analizy rodzimych tradycji totalitaryzmu na przykładzie programu i działalności w okresie międzywojennym faszyzującego ruchu ONR Falanga (z nie ukończonej monografii opublikował w obiegu niezależnym m.in. rozdział *Antysemityzm ONR Falangi*, 1985); atakował także odradzające się tendencje katol.-nar. fundamentalizmu i populistycznej ksenofobii (*Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy*, 1981 i liczne przedruki za granicą i w krajowym obiegu niezależnym). Ważnym dziełem stała się próba monograficznego ujęcia działalności i hist. znaczenia ruchu KOR-owskiego (*KOR*, Londyn 1983 i liczne przedruki w krajowym obiegu niezależnym), z której rozgłos zyskał rozdział pt. *Etos KOR-u* (wyd. osobno). Pośmiertnie ukazał się wybór *Tunika Nessosa. Szkice o literaturze i nacjonalizmie* (1992).

J.J.

LIPSKI Tadeusz (17 VIII 1725 Boniowce na Ukrainie — 11 VI 1796 Warszawa), polityk, publicysta polit., komediopisarz, autor diariuszy. Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. Studiował prawo w Rzymie. Piastował wiele godności i urzędów (od 1763 kasztelan łęczycki). Do 1765 i w okresie konfederacji barskiej pozostawał w opozycji wobec króla Stanisława Augusta. W 1766 i 1769 współpracownik „Monitora"; autor komedii dla Teatru Narodowego. Podczas Sejmu Wielkiego poparł Konstytucję 3 maja. W okresie konfederacji barskiej sporządził kilka obszernych, opartych na gazetach pisanych, diariuszy l. 1769–73, włączając do nich odpisy akt, obwieszczeń, utworów publicyst. i okolicznościowej literatury polit. (rkpsy w Bibl. Jagiellońskiej). Diariusze te należą do ważnych dokumentów życia polit., obyczajowego i kult. epoki. Prowadził także okresami dziennik (zachował się fragm. z 1779, rkps w Bibl. Nar.).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5.

J.J.

LISICKI Henryk (1839 Żulice k. Tomaszowa Lubelskiego — 12 II 1899 Kalinów k. Sambora), historyk, publicysta. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył Inst. Agronomiczny w Marymoncie. Podczas pobytu w Dreźnie zbliżył się do przebywającego tam A. Wielopolskiego i jego rodziny. Od 1867 współpracownik konserwatywnych czasopism zaboru prus. i austr., m.in. współred. krak. „Czasu". Autor biografii *Aleksander Wielopolski 1803–1877* (t. 1–4 1878–79; skrócona wersja w języku franc. t. 1–2, Wiedeń 1880), napisanej na zamówienie syna margrabiego, Zygmunta, na podstawie materiałów z archiwum rodzinnego. Jest to apologia konserwatywnych poglądów i ugodowej polityki Wielopolskiego połączona z namiętnym potępieniem powstań nar., zwł. styczniowego (L. posunął się tu znacznie dalej niż „stańczycy"); duże partie książki to tendencyjnie dobrane i niezbyt starannie wydane źródła. Napisał ponadto monografię *Antoni Zygmunt Helcel 1808–1870* (t. 1–2 1882) oraz kilkadziesiąt artykułów i recenzji dotyczących po-

rozbiorowych dziejów pol. i powsz. (m.in. w „Przegl. Pol.", „Przegl. Powsz." i „Kwart. Hist.").

PSB.

A.Sz.

LISKE Ksawery (18 X 1838 Śląszków k. Rawicza — 27 II 1891 Lwów), historyk, badacz dziejów Polski XVI w., edytor źródeł. Syn dzierżawcy folwarku. Studiował na uniw. we Wrocławiu pod kier. R. Roepella; 1863 wziął udział w powstaniu, został aresztowany i osadzony w berlińskim więzieniu Moabit; zwolniony, kontynuował naukę w Berlinie pod kier. L. Rankego i J. G. Droysena, paleografię studiował u F. Jaffe. Doktoryzował się na uniw. w Lipsku pod. kier. G. Voigta. Związany z Uniw. Lwow.: po habilitacji (1869) doc. historii powsz., prof. nadzw. 1871, prof. zw. 1872; rektor 1879/80. Równocześnie (1878–91) pełnił funkcję dyr. lwow. Archiwum Krajowego Akt Grodzkich i Ziemskich. Czł. AU (koresp. 1873, czynny 1878), czł. hon. Pozn. TPN 1880. Zał. i pierwszy prezes (1886–91) Tow. Hist. we Lwowie, zał. (1887) i pierwszy red. (do 1890) „Kwart. Historycznego". Wybitny organizator życia nauk., twórca lwow. ośrodka badań historycznych. Wprowadził nową w Polsce metodę nauczania seminaryjnego, jego zajęcia uchodziły za najnowocześniejsze pod względem metodycznym; miał wielu uczniów, do których należeli m.in. O. Balzer, W. Czermak, L. Finkel, B. Gubrynowicz, F. Papée, A. Prochaska, A. Semkowicz, S. Smolka. Rygorystyczny w stosowaniu metody kryt., był — mimo że także konserwatysta — zdecydowanym przeciwnikiem hist. szkoły krak., twórcą wyróżnianej niekiedy szkoły lwowskiej. Badacz przede wszystkim dziejów polit., analizował posunięcia dyplomacji pol. czasów Zygmunta Starego m.in. wobec wyboru Karola V na cesarza niem. (1860), na kongresie wiedeńskim 1515 i w 1526 (w: *Studia z dziejów wieku XVI*, 1867). Opr. *Katalogi arcybiskupów gnieźnieńskich* (1877), stwierdzając m.in., że najdawniejsze zapiski pochodzą z katalogów arcybiskupów moguckich. Autor prac: *Cudzoziemcy w Polsce* (1876), *Podróże cudzoziemców po Hiszpanii i Portugalii w wiekach XV, XVI i XVII* (1878). Red. i wyd. *Aktów grodzkich i ziemskich z czasów Rzeczypospolitej Polskiej* (t. 2–15 1870–91). Współwyd. wraz z A. Małeckim i W. Kętrzyńskim *Monumenta Poloniae Historica*.

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1891 (opr. L. Finkel).

M.W.

LOMPA Józef (26 VI 1797 Olesno — 23 III 1863 Woźniki k. Lublińca), działacz nar. na Śląsku, folklorysta, pisarz i popularyzator historii. Po ukończeniu katol. seminarium nauczycielskiego we Wrocławiu pracował w szkołach elementarnych, m.in. w Lubszy k. Lublińca (1820–50). W okresie Wiosny Ludów czynny jako publicysta i organizator pol. instytucji życia kult. na Śląsku. Uprawiał różne dziedziny piśmiennictwa (poezja, powiastki, książki i broszury popularnonauk.), w których podkreślał związki dziejowe Śląska z Polską. Utrzymywał kontakty z wieloma przedstawicielami pol. nauki i kultury, m.in. J. I. Kraszewskim, W.A. Maciejowskim, K. Libeltem. Opr. i wydał pierwszy na Śląsku w języku pol. podręcznik *Krótkie wyobrażenie historii Szląska dla szkół elementarnych* (1821). Należał do najwybitniejszych pol. folklorystów 1 poł. XIX w. (*Pieśni ludu śląskiego ze zbiorów Józefa Lompy*, 1970).

PSB; bibliografia prac w: J. Woźnicka, *Katalog centralny Józefa Lompy*, Katowice – Kraków 1962.

M.F.

LONDZIN Józef (3 II 1863 Zabrzeg k. Bielska-Białej — 21 IV 1929 Cieszyn),

działacz nar., historyk i bibliograf Śląska Cieszyńskiego, publicysta; ksiądz. Studiował teologię katol. w Ołomuńcu. Poseł do parlamentu austr. (1907, 1911), czł. Sekcji Śl. NKN (1914), poseł na sejm RP (1919, 1922), senator (1928); 1918–20 przewodn. Pol. Rady Nar. dla Ks. Cieszyńskiego; burmistrz m. Cieszyna (1927–29); od 1926 prałat. Współzał. i kier. wielu instytucji kult. i oświat. (Macierz Szkolna Ks. Cieszyńskiego, Pol. Tow. Ludoznawcze); gromadził zbiory do przyszłego muzeum w Cieszynie. Autor m.in. *Bibliografii druków polskich w Ks. Cieszyńskim od r. 1716 do r. 1904* (1904) i jej uzupełnień do 1922 (1922); prowadził także źródłowe badania nad historią szkolnictwa (*Zaprowadzenie języka polskiego w szkołach ludowych Śląska Cieszyńskiego*, 1901) i wpływem Kościoła katol. na rozwój pol. świadomości nar. (*Polskość Śląska Cieszyńskiego*, 1924).

PSB; bibliografia prac: „Zaranie Śl." 1933 z. 2 (opr. L. Brożek).

M.F.

LORENTZ Stanisław (28 IV 1899 Radom — 15 III 1991 Warszawa), historyk sztuki, muzeolog. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Studiował na UW historię sztuki pod kier. Z. Batowskiego, jego asystent 1922–26 (doktorat 1924). W l. 1929–35 konserwator zabytków woj. wil. i nowogródzkiego (*Wycieczki po województwie wileńskim*, 1932; *Wycieczki słonimskie*, 1933) oraz wykładowca na USB w Wilnie. Od 1935 wicedyr., a od 1936 dyr. Muzeum Nar. w Warszawie, równocześnie wykładowca UW (habilitował się na tajnym UW 1943). Podczas II wojny świat. działał w konspiracji (współpracownik Delegatury Rządu RP na Kraj); położył ogromne zasługi w ratowaniu zabytków stolicy i w ewidencjonowaniu wojennych strat i zniszczeń dóbr kultury. W l. 1945–51 dyr. Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków; inicjator i kier. odbudowy wielu znaczących obiektów, przede wszystkim warsz. Zamku Królewskiego (*Walka o Zamek: 1939–1980*, 1986). Od 1947 prof. nadzw. UW, prof. zw. 1952. Dyr. Muzeum Nar. w Warszawie nieprzerwanie do 1982 (*Dzieje Muzeum Narodowego...*, „Rocz. Muzeum Nar. w Warszawie" 1962), zdymisjonowany w okresie stanu wojennego, 1990 mianowany hon. dyr. tej placówki. Czł. koresp. PAU 1947, czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1964), czł. akad. sztuki w Wenecji 1955 i akad. nauk w Bordeaux 1971. Prezes Stow. Historyków Sztuki (1945–50) oraz Tow. Przyjaciół Warszawy, czł. wielu pol. i zagr. tow. nauk.; dr h.c. uniw. w Bordeaux (1961) i w Nancy (1966). Poseł na sejm PRL (1965–69). Laureat wielu nagród, m.in. Fundacji im. A. Jurzykowskiego w Nowym Jorku (1979). Wybitny organizator życia kult., niespożyty rzecznik spraw Muzeum Nar. i środowiska historyków sztuki. Znawca sztuki pol. oświecenia; wraz z B. Leśnodorskim zorganizował 1951 wielką wystawę „Wiek Oświecenia w Polsce". Opublikował biografie *Jan Krzysztof Glaubitz, architekt wileński XVIII w.* (1937) i *Efraim Szreger — architekt Polski XVIII wieku* (1986). Autor szczegółowego *Przewodnika po muzeach i zbiorach w Polsce* (1971, wyd. III uzup. 1982) oraz monografii zabytków pol. klasycyzmu *Natolin* (1970) i *Pałac Prymasowski* (1982). Wraz z A. Rottermundem wydał album *Klasycyzm w Polsce* (1984, wyd. II 1990).

H.F.-P.

LORENTZ Zygmunt (13 IX 1894 Orzeszków k. Łęczycy — ok. 5 X 1943 Łódź), historyk Łodzi, pedagog. Studiował pod kier. W. Sobieskiego i W. Konopczyńskiego na UJ. Nauczyciel w łódzkich gimnazjach; od 1936 wykładowca historii Łodzi w WWP. Współzał. (1927) i prezes Łódz. Oddziału PTH.

Opublikował *Narodziny Łodzi nowoczesnej* (1926), wydał m.in. raporty R. Rembielińskiego, prezesa komisji woj. mazowieckiego dotyczące obwodu łęczyckiego („Rocz. Łódz. Oddziału PTH" 1928) oraz *Raport prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego o stanie przemysłu włókienniczego w r. 1828* (tamże 1929/30) z aneksami statystycznymi. Autor pracy *Łódź i okręg łódzki jako przedmiot badań historycznych* (tamże 1939). Podczas okupacji niem. mianowany przez Delegaturę Rządu kuratorem oświaty i kultury Okręgu Łódz.; aresztowany przez gestapo we wrześniu 1943, zmarł w trakcie śledztwa.

PSB. J.B.

LORET Maciej (7 VI 1880 Medyka k. Przemyśla — 5 II 1949 Rzym), historyk, badacz dziejów Polski XVIII i XIX w., dyplomata. Pochodził z rodziny franc. osiadłej w Polsce. Studiował historię na UJK we Lwowie; zaliczany do tzw. szkoły Sz. Askenazego. Po doktoracie (1904) uzupełniał studia na uniw. we Fryburgu; kilkakrotnie wyjeżdżał jako stypendysta PAU do Rzymu. Podczas I wojny świat. współpracownik przedstawicielstwa Komitetu Nar. Pol. w Rzymie; propagował sprawę pol. we Włoszech. W służbie dyplomatycznej RP w l. 1919–26 (radca poselstwa pol. przy Stolicy Apostolskiej) i 1939–40 (attaché kult. z tytułem min. pełnomocnego przy Watykanie). Czł. koresp. PAU (1945). Badał politykę kościelną Rosji w 2 poł. XVIII w. i historię Kościoła w Polsce porozbiorowej. Autor pionierskiej dla tej problematyki monografii *Kościół katolicki a Katarzyna II, 1772–1784* (1910) oraz rozpraw: *Zamach na Stanisława Augusta w świetle źródeł watykańskich* (1911), *Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I* (1913), *Watykan a Polska 1815–1832* (1913); monografii *Rzym a Polska za Stanisława Augusta* nie ukończył (ukazały się 2 artykuły). Prace jego cechuje obiektywność sądów opartych na solidnej podstawie źródłowej (archiwa zagr.).

PSB. R.S.

LORKIEWICZ Antoni (6 VI 1849 Górka Miejska w Poznańskiem — 21 IX 1899 Stanisławów), historyk, edytor źródeł, nauczyciel. Studiował historię we Wrocławiu i Lwowie (uczeń K. Liskego). Współpracownik „Gazety Lwow.", nauczyciel gimnazjalny w Sanoku, Lwowie i Stanisławowie. Autor pracy *Bunt gdański 1525. Przyczynek do historii reformacji w Polsce* (1880). Wydał (wspólnie z K. Liskem) *Memoriale ordinis fratrum minorum* (1888) Jana z Komorowa. Z.R.

LUBA-RADZIMIŃSKI Zygmunt → Radzimiński Zygmunt.

LUBICZ CHOJECKI Karol → Chojecki Lubicz Karol.

LUBICZ CZERWIŃSKI Ignacy → Czerwiński Ignacy.

LUBICZ-PACHOŃSKI Jan → Pachoński Jan.

LUBIENIECKI Andrzej st. (ok. 1551 na Kujawach — 6 II 1623 Siedliska k. Lublina), pisarz i historiozof ariański. Syn średniozamożnego szlachcica, kalwina, który przesiedlił się z Kujaw w Lubelskie. W młodości dworzanin królów Henryka Walezego (wyjeżdżał wtedy do Francji) i Stefana Batorego. Od ok. 1580 duchowny braci polskich. Na przeł. XVI i XVII w. opowiedział się (w sporach toczonych wśród arian) po stro-

nie umiarkowanego społecznie F. Socyna. Jego gł. dzieło to popularna, moralizująca historia Polski *Poloneutychia abo Polskiego Królestwa szczęście, a przy tym i W. Księstwa Litewskiego* (ok. 1616, przepisywana już w XVII w., wyd. niepełne 1843 i 1982), napisana dobrą polszczyzną; wywodził w niej, iż podstawą pomyślności państwa jest tolerancja wyznaniowa. Wartościowym źródłem jest także wielojęzyczny sztambuch L. (rkps).

PSB; H. Barycz, *Optymistyczna wizja dziejów narodowych*, w: tenże, *Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego*, Wrocław–Kraków 1981.

W.U.

LUBIENIECKI Stanisław mł. (23 VIII 1623 Raków — 18 V 1675 Hamburg), pisarz, historyk i działacz braci polskich. Syn duchownego ariańskiego Krzysztofa L. Kształcił się w szkołach ariańskich w Polsce i za granicą, następnie był duchownym na Ukrainie i w Małopolsce. W okresie „potopu" stanął na czele tej grupy braci polskich, która przeszła na stronę najeźdźców — Szwedów i Siedmiogrodzian. Od 1657 na wygnaniu (Pomorze szwedzkie, Dania); 1662 osiedlił się w Hamburgu, utrzymując się z lichwy i udzielania informacji politycznych. Wszechstronnie uzdolniony, stał się przywódcą emigracji ariańskiej, żądał m.in. odwołania banicji braci polskich. Płodny pisarz, autor dzieł teologicznych oraz pracy *Historia reformationis Polonicae* (pisana po 1664, wyd. Freistadt 1685, częściowy przekł. pol. „Rocz. Teologiczny" 1938, 1939; wznow. 1971), która posiada dużą wartość źródłową (oparta jest w części najstarszej na zaginionej kronice S. Budzyńskiego); obejmuje dzieje antytrynitaryzmu pol. od poł. XVI do poł. XVII w. ze szczególnym naciskiem na początki arian. Napisał też dzieło astronomiczne *Theatrum cometicum* (Amsterdam 1666–68) popierające heliocentrycyzm. Prześladowany przez luteran, przejściowo mieszkał w Altonie, zmarł otruty.

PSB; J. Tazbir, *Stanisław Lubieniecki, przywódca ariańskiej emigracji*, Warszawa 1961.

W.U.

LUBOMIRSKI Jan Tadeusz (24 lub 28 X 1826 Stanisławów k. Mohylewa — 7 IV 1908 Warszawa), historyk dziejów gosp., wydawca źródeł hist., działacz społeczny. Potomek średniozamożnej linii Lubomirskich, wychowywał się w Korpusie Paziów w Petersburgu i Liceum w Carskim Siole; 1848–52 przebywał na studiach (o nie znanym kierunku) we Francji i Anglii, następnie osiadł na stałe w Warszawie. Gł. polem jego działalności społ. było Warsz. Tow. Dobroczynności (prezes 1870–95); był też czł. prezydiów i rad nadzorczych instytucji kredytowych. Współzał. (1875) i czł. Komitetu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Czynnie uczestniczył w inicjatywach mieszczących się w konserwatywno-liberalnym modelu pracy organicznej, choć popierał również tajną akcję oświatową. W okresie powstania styczniowego związany ze stronnictwem „białych"; 1863–65 zesłany do Niżnego Nowogrodu. Jako historyk zajmował się gł. dziejami rolnictwa i skarbowości. Niektóre jego prace, oparte na rzetelnych kwerendach archiwalnych, miały charakter pionierski (*Rolnicza ludność poddańcza w Polsce XVI–XVIII w.*, 1862; *Trzy rozdziały z historii skarbowości w Polsce 1507–1532*, 1868). Z biegiem czasu stał się uznanym autorytetem jako historyk; utrzymywał kontakty z wybitnymi uczonymi. W obiegu nauk. pozostały do dziś podjęte przezeń edycje średniow. źródeł do dziejów Mazowsza (*Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego...*, 1862; *Księga ziemi czerskiej 1404–1425*, 1879). Red. i wydawca *Encyklopedii Rolniczej* (t. 1–5 1875–79) oraz pierwszych tomów *Encyklopedii*

Wychowawczej; do obu tych kompendiów przygotowywał m.in. hasła o kontekście historycznym. W 1873 kandydat na czł. AU (nie został zatwierdzony z uwagi na protest rządu carskiego); dr h.c. UJ (1900).

PSB.

A.Sz.

LUKAS Stanisław (19 XI 1855 Tarnopol — 13 VI 1882 Lwów), historyk, badacz dziejów Polski XV–XVII w. Studiował na Uniw. Lwow. (uczeń K. Liskego). Doktoryzował się na podstawie pracy *Rozbiór podługoszowej części kroniki Bernarda Wapowskiego* (1880). Studia uzupełniał w Berlinie i Paryżu, gł. w zakresie nauk pomocniczych i badań archiwalnych. Czł. Tow. Hist.-Lit. w Paryżu. Autor prac *Erazm Ciołek, biskup płocki* (1878), *O rzekomej wyprawie na Turka w r. 1497. Przyczynek do dziejów Jana Olbrachta i do oceny kroniki Bernarda Wapowskiego* (1879) oraz wielu szkiców i przyczynków publikowanych w „Ateneum", „Przegl. Kryt." i w „Bibl. Warszawskiej". Poczynione przezeń wypisy z archiwów berlińskich i paryskich oraz rękopiśmiennych zbiorów bibl., dotyczące stosunków pol.-franc. w XVII w., przechowywane są w Bibl. Ossolińskich we Wrocławiu (44 teki).

PSB.

Z.R.

LUTMAN Roman (31 VII 1897 Lwów — 28 I 1973 Wrocław), historyk, organizator życia naukowego. Pochodził z rodziny rzemieślniczej ze Lwowa; brat Tadeusza Eugeniusza L. Studiował na Uniw. Lwow. historię wraz z geografią; uczeń L. Finkla, O. Balzera, E. Romera (doktorat 1921). W 1918 walczył w obronie Lwowa (ranny). Uczestnik powstań śląskich, walk o Pomorze. Zał. (1934) i dyr. Inst. Śl. w Katowicach; kierował nim również po II wojnie świat., a także po przeniesieniu Inst. z Katowic do Wrocławia. Zał. i dyr. (1957–63) Inst. Śl. w Opolu. Równocześnie (1950–68) pracował w Ossolineum we Wrocławiu. Doc. mianowany 1955. Niepospolity erudyta, nie pozostawił jednak większych dzieł. Interesował się metodologią historii, występował z referatami na ten temat na Zjazdach Historyków 1925 i 1948. Inicjator serii wydawnictw Inst. Śląskiego.

K.Ś.

LUTMAN Tadeusz Eugeniusz (27 III 1903 Lwów — 7 V 1945 ? Mauthausen), historyk dziejów gosp., bibliotekarz. Pochodził z rodziny rzemieślniczej; brat Romana L. Studiował historię na Uniw. Lwow. pod kier. F. Bujaka (doktorat 1930). W l. 1931–32 prowadził w Wiedniu kwerendę archiwalną dotyczącą problemów gosp. Polski. Czł. TN i PTH we Lwowie, od 1934 czł. Międzynar. Komitetu Nauk Historycznych. Autor prac *Studia nad dziejami handlu Brodów w latach 1773–1880* (1937), *Blokada kontynentalna a handel Brodów w latach 1806–1812* („Rocz. Podolski" 1939). Podczas okupacji niem. aresztowany 1942 i uwięziony w obozie koncentracyjnym w Mauthausen, zginął prawdopodobnie podczas powstania więźniów 5–7 V 1945.

PSB.

Z.R.

Ł

ŁABĘCKI Hieronim (12 V 1809 Warszawa — 22 I 1862 tamże), historyk górnictwa, prawnik, inżynier. Syn prawnika. Ukończył studia prawnicze na UW. Od 1829 do końca życia pracował w rządowych zakładach górniczo-hutniczych Król. Pol. (z przerwą 1830–33, gdy uczestniczył w powstaniu listopadowym i przebywał na emigracji); doszedł do najwyższych stanowisk (naczelnik techniczny, dyr.); od 1856 kierował produkcją górniczą i hutniczą w Król. Pol.; kilkakrotnie wyjeżdżał służbowo za granicę, gł. do Anglii i Francji. Równocześnie prowadził badania nauk. dotyczące m.in. historii górnictwa pol.; opublikował na ten temat wiele artykułów (gł. w „Bibl. Warsz.") oraz cenną pracę *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym* (t. 1–2 1841) — pierwsze i przez wiele lat jedyne tego typu dzieło, oparte na bogatej podstawie źródłowej. Opr. pierwszy pol. podręcznik górnictwa: *Początki nauki kopalnictwa* (1843) oraz encyklopedyczny *Słownik Górniczy...* (1868), pozostawił w rkpsie zestawienia źródeł (wynik kwerendy w archiwach Olkusza i Wieliczki). Czł. koresp. Krak. TN (1849) i Deutsche Geologische Gesellschaft (1857).

PSB. H.Gór.

ŁAGUNA Stosław (23 XI 1833 Sandomierz — 28 IV 1900 Warszawa), historyk mediewista, znawca prawa średniowiecznego. Po ukończeniu 1855 studiów prawniczych w Petersburgu (uczeń R. Hubego) pracował w sądownictwie w Król. Polskim. Od 1857 ponownie w Petersburgu: 1858 czł. Komisji Kodyfikacyjnej dla Król. Pol., 1859–61 prof. adiunkt prawa administr. Uniw. Petersburskiego. Od 1861 sędzia w Warszawie; zbliżony do „millenerów", przez kilka miesięcy 1863 dyr. Wydziału Spraw Wewnętrznych Rządu Nar. podczas powstania styczniowego. Zesłany w głąb Rosji 1864, powrócił do Warszawy 1875. Od 1876 kierował działem historii w „Ateneum", gdzie ogłosił wiele swych prac. Czł. czynny AU 1898. Był pierwszym wybitnym i samodzielnym przedstawicielem szkoły kryt. w historiografii polskiej. Dokonywał wnikliwej analizy i krytyki źródeł przy zastosowaniu różnych metod i technik, wykorzystywał nauki pomocnicze historii, odwoływał się też do archeologii, etnografii, metody retrogresywnej. Zapoczątkował pol. badania nad historią gosp. średniowiecza; w rozprawie *Hanza nad Dźwiną w XIII w.* (1859) zarysował ustrój Rygi i organizację jej handlu. Podjął wiele ważkich problemów dawnego prawa pol., np. *O prawie granicznym polskim* (1858, wyd. 1875). Jako źródłoznawca rozstrzygnął na korzyść A. Z. Helcla spór z J. Lelewelem w sprawie pochodzenia statutu wiślickiego (*Kilka uwag nad wywodem historycznym niektórych artyku-*

łów Statutu Wiślickiego, 1859). Poddał przekonującej krytyce tezę F. Piekosińskiego o obcym pochodzeniu dynastów i szlachty pol. (*Nowa hipoteza o pochodzeniu szlachty polskiej*, 1890). Polemizował z W. Abrahamem na temat pierwotnej organizacji Kościoła i oporu ludności wobec chrystianizacji (*Pierwsze wieki Kościoła polskiego*, 1891). Wydatnie uzupełnił genealogię Piastów O. Balzera (*Rodowód Piastów*, 1897). Część swych prac pozostawił w rękopisie. Wywarł znaczny wpływ na wielu historyków warsz. końca XIX w.; swą fachową bibl. przekazał testamentem J. K. Kochanowskiemu.

PSB; bibliografia prac: „Rocznik AU" 1898–99.

H.I.

ŁAPICKI Borys (7 I 1889 Krasnojarsk na Syberii — 28 I 1974 Łódź), historyk prawa rzymskiego. Ukończył studia prawnicze w Moskwie (doc. prawa cywilnego 1916). Od 1923 prof. prawa rzymskiego i cywilnego w WWP; 1925–35 wykładał też prawo rzymskie na UW. W czasie okupacji niem. działał w tajnym nauczaniu. Od 1945 prof. UŁ. Autor prac z zakresu rzymskiego prawa osobowego i rodzinnego oraz odbicia ideologii w prawie rzymskim (*Jednostka i państwo w Rzymie starożytnym*, 1939; podręcznik *Prawo rzymskie*, 1948). Jako pierwszy z pol. prawników romanistów starał się stosować metodologię marksist. (m.in. w rozprawach *Poglądy prawne niewolników i proletariuszy rzymskich*, 1955; *Etyczna kultura starożytnego Rzymu a wczesne chrześcijaństwo*, 1958).

Bibliografia ważniejszych prac: „Zeszyty Nauk. UŁ", Nauki Humanist.-Społ., seria I, z. 6, 1976.

H.I.

ŁASICKI Jan (1533 lub 1534 Łasice k. Sochaczewa? — po 1599 Zasław? na Litwie), historyk, polemista różnowierczy. Pochodził ze szlacheckiej rodziny kalwińskiej. Studiował na prawie wszystkich liczących się wówczas uniw. europejskich. Początkowo kalwin, następnie czł. Jednoty Braci Czeskich. Autor historii braci czeskich od Wiklifa i Husa *Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemorum* (1568, wersja poprawiona 1585; wyd. tylko ostatnią, ósmą księgę 1649, reszta zaginęła). Napisał trzy krótkie relacje: *Clades Dantiscanorum* (o zwycięstwie nad Gdańskiem 1577; wyd. 1577), *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam* (o nieudanej wyprawie na Mołdawię 1572; wyd. 1578; przekł. pol. W. Syrokomli *Historia wtargnięcia Polaków na Wołoszczyznę*, 1855), *De initio regiminis Stephani* (o początkach rządów Stefana Batorego; Bazylea 1615). Autor pierwszej pol. historii Francji *De rebus gestis Franciae* (1571, rkps zaginął). Pisał też o religiach pogańskich Europy Wsch.: *De diis Samagitarum* (Bazylea 1615; przekł. pol. A. Rogalskiego *O bogach Żmudzinów i innych Sarmatów*, „Dziennik Wil." 1823) i *De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione* (Spira 1582).

PSB; H. Barycz, *Jan Łasicki. Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI wieku*, Wrocław 1973.

D.M.

ŁASZCZYŃSKA Olga (9 VIII 1912 Miedzianka k. Kielc — 31 I 1971 Kraków), historyk mediewista, edytor źródeł. Studiowała historię na UJ pod kier. W. Semkowicza. Podczas II wojny świat. związana z Nar. Organizacją Wojsk.; 1939–40 uczestniczyła w tajnym seminarium mediewistycznym Z. Kozłowskiej-Budkowej. Po doktoracie (1945) pracownik UJ; od 1950 adiunkt, kustosz (1952) i doc. (1955) w Państw. Zbiorach Sztuki na Wawelu. Pisała prace o genealogii pol. rodów średniow., utrzymane w tradycji szkoły Semkowicza (*Ród*

Herburtów w wiekach średnich, 1948); wydawała wzorowo opr. źródła (*Rachunki budowy zamku krakowskiego 1535*, 1952). Znawczyni przeszłości Wawelu; red. serii *Źródła do dziejów Wawelu*; współautorka *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, t. 4 cz. 1: *Wawel* (1965).

PSB.

W.Buk.

ŁEMPICKI Stanisław (25 V 1886 Kamionka Strumiłowa k. Lwowa — 2 XII 1947 Kraków), historyk oświaty i wychowania oraz literatury. Studiował na Uniw. Lwow., tamże uzyskał doktorat (1913) i habilitację (na podstawie pracy *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa*, 1921, wznow. 1980). W l. 1924–39 prof. historii oświaty i szkolnictwa na UJK we Lwowie, 1939–41 i 1944–45 wykładowca historii literatury staropol. na ukr. Uniw. im. I. Franki; 1945–47 prof. literatury staropol. UJ. Zał. i red. czasopism: „Wiadomości z Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce" (1921–22) i „Minerwa Polska" (1927–29). Dyr. Pol. Muzeum Szkolnego we Lwowie. Czł. PAU (koresp. 1929, czynny 1947). Autor wielu prac dotyczących gł. kultury epoki odrodzenia, pol.-włoskich powiązań kult., historii literatury pol., dziejów oświaty, szkolnictwa i wychowania (*Polskie tradycje wychowawcze*, 1936); jako pierwszy podjął problemy mecenatu kulturalnego. Część jego prac wyd. pośmiertnie w tomach: *Renesans i humanizm w Polsce* (1952), *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamoyskim* (1980). Pozostawił *Wspomnienia ossolińskie* (1948).

PSB; bibliografia prac: „Nasza Przeszłość" 1948 (opr. A. Schletz).

J.R.

ŁEMPICKI Zygmunt (11 V 1886 Sanok — 21 VI 1943 Oświęcim), germanista, historyk literatury i kultury, publicysta. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1908), w Getyndze i w Berlinie. Nauczyciel w gimnazjach lwow. i warsz.; od 1916 na UJ; od 1919 na UW (prof. nadzw. języka i literatury niem., prof. zw. 1920). Czł. PAU 1927. W l. 1933–39 współtwórca encyklopedii *Świat i Życie*. Autor jednego z podstawowych dzieł o gł. epokach w dziejach sztuki pt. *Renesans — Oświecenie — Romantyzm* (1923). Zginął w niem. obozie koncentracyjnym. *Wybór pism*, opr. H. Markiewicz (t. 1–2 1966; tu bibliografia prac).

PSB.

L.K.

ŁEPKOWSKI Józef (4 VII 1826 Kraków — 27 II 1894 tamże), archeolog, historyk sztuki. Studiował na UJ (doktorat 1865). Od 1863 wykładał archeologię i historię sztuki na UJ, od 1866 prof. nadzw., od 1875 prof. zw.; 1885/86 rektor. W l. 1868–84 dyr. Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Wykładowca historii sztuki w krak. Szkole Sztuk Pięknych 1881–91. Czł. czynny AU 1873. Prowadził prace wykopaliskowe (w Małopolsce, Wielkopolsce, na Pomorzu i Litwie) i konserwatorskie (m.in. restauracja katedry na Wawelu, ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim). Autor pracy *Starożytności i pomniki Krakowa* (z. 1–7 1846–51). Interesował się chronologią i zasięgiem różnych form ceramiki; wydał tablicę poglądową typowych form ceramiki pradziejowej w Polsce (1857). Organizator wystaw zabytków prehist. w Krakowie 1857 i 1872. Autor *Obrazu dziejów Szląska...* (1849) ukazującego hist. związki tej ziemi z Polską.

PSB.

J.S.

ŁEPKOWSKI Tadeusz (21 I 1927 Wilno — 16 XII 1989 Warszawa), historyk nowoż. dziejów Polski i Ameryki Łacińskiej. Podczas II wojny świat. na emigracji we Francji; ukończył Liceum Polskie

im. C. K. Norwida w Villard de Lans (opisał je w pracy *Wolna szkoła polska w okupowanej Francji*, 1990). Studia hist. odbył w Grenoble i w Warszawie. Pracował początkowo w wydawnictwach warsz. i na UW, a od 1953 nieprzerwanie w IH PAN; doktorat 1955 (pod kier. W. Kuli), habilitacja 1960; prof. nadzw. 1967, prof. zw. 1978. Red. „Acta Poloniae Historica" (1972–74); czł. wielu tow. nauk., m.in. wiceprezes PTH (1982–88). Działał w PZPR 1949–51 i 1956–68; współpracownik konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość" (1978–79), czynny w NSZZ „Solidarność" 1980–81, następnie w podziemnym życiu organizacyjnym i intelektualnym opozycji demokr. (zał. i red. nacz. pisma „Myśl Niezależna", z którego wykształciły się „Warsz. Zeszyty Hist." 1986–90). W swych zainteresowaniach badawczych przeszedł od historii społ.-gosp. (*Początki klasy robotniczej Warszawy*, 1956; *Przemysł warszawski u progu epoki kapitalistycznej. 1815–1868*, 1960) do historii bardziej polit., czy — jak sam mawiał — integralnej. Poświęcił dużo uwagi powstaniu 1830/31 (*Warszawa w powstaniu listopadowym*, 1957; *Tłum w powstaniu listopadowym*, 1961; *Powstanie listopadowe*, 1987). Był autorem uogólniających prac oraz artykułów z zakresu nowoż. historii Polski, np. *Polska — narodziny nowoczesnego narodu 1764–1870* (1967), *Myśli o historii Polski i Polaków* (1983 wyd. w obiegu niezależnym, przedruk w „Zeszytach Hist." Paryż 1984), zbiory: *Rozważania o losach polskich* (Londyn 1987), *Uparte trwanie polskości* (1989). Równocześnie zajmował się historią Ameryki Łac. (wyjeżdżał tam wielokrotnie, zwł. na Kubę i do Meksyku). Pionier badań hist.-latynoamerykanistycznych w Polsce; autor m.in. prac *Haiti. Początki państwa i narodu* (1964, tłum. hiszp. 1968–69), *Historia Meksyku* (1986); zał. i red. nacz. 1972–84 czasopisma „Estudios Latinoamericanos"; red. opr. zbior. *Dzieje Ameryki Łacińskiej od schyłku epoki kolonialnej do czasów współczesnych* (t. 1–3 1977–83); prezes Tow. Przyjaciół Kultury Iberyjskiej (1969–71); przewodn. Eur. Stow. Historyków Latynoamerykanistów (1978–81). Pol. i latynoamer. pola zainteresowań Ł. łączyła problematyka kształtowania się nowoczesnych narodów, która stała się zresztą centralnym zagadnieniem jego refleksji nad dziejami; wyłożył je m.in. w pracach i artykułach: *Socjologiczne i historyczne aspekty teoretycznych problemów narodu i państwa* (1971), *Emigrant i członek Polonii. Wokół pojęć i kategorii* (1974), *Formación de necionalidades en América Latina...* (1985), *Dwa narody czy podwójny naród? Więź narodowa w Polsce współczesnej* (1987), *Historyczne kryteria polskości* (1987). Wspólnym tematem obu jego dziedzin badawczych były dążenia wolnościowe i społ.; swej fascynacji tym problemem dawał wyraz zwł. w biografiach: *Dwie biografie amerykańskie. Bolivar i Juarez* (1970), *Piotr Wysocki* (1972), *Simón Bolivar* (1976), a szczególnie w referacie *Simón Bolivar. Rozważania o losach i dziele rewolucjonisty* (1983, kilka wersji). Łącznikiem dziejów Polski i Ameryki Łac. było także wg Ł. doświadczenie zależności od bardziej rozwiniętych centrów („trwałe ograniczenie podmiotowości organizmu gospodarczego i społeczno-politycznego"). Ł. był przekonany o potrzebie integracji różnych dziedzin humanistyki, zwł. historii i socjologii. W swej twórczości potrafił być zarówno analitykiem, jak i syntetykiem. Zawód historyka traktował jako rodzaj służby społ., toteż brał udział w pisaniu podręczników, wygłaszał odczyty (w okresie stanu wojennego także w ramach spotkań nieaprobowanych przez władze), redagował *Mały słownik historii Polski* (1959, wyd. V pt. *Słownik historii Polski*, 1969), publikował prace popularne (np. *Archipelagu dzieje niełatwe. Obrazy z przeszłości Antyli*, 1964), reportaże oraz liczne felietony na temat

historii (m.in. w zbiorze *Przeszłość miniona i teraźniejsza*, 1980). Otrzymał wiele nagród, m.in. Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1986).

Bibliografia prac w: *Narody. Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość* (zbior., red. M. Kula), Warszawa 1989.

M.K.

ŁĘGOWSKI Józef, pseud. **Dr Nadmorski** (8 I 1852 Michorowo k. Sztumu — 13 XI 1930 Poznań), badacz Kaszubszczyzny, działacz oświatowy. Studiował we Wrocławiu i Królewcu (doktorat 1879 za rozprawę o wielkim mistrzu krzyżackim Konradzie Wallenrodzie). Nauczyciel gimnazjalny m.in. w Wejherowie, Wągrowcu i Poznaniu. Od 1897 czł. TN w Toruniu (1920–22 prezes); czł. Verein für Kaschubische Volkskunde. Znawca folkloru, języka, onomastyki, geografii i dziejów Kaszubszczyzny, także Słowińców. Ważniejsze prace: *Objaśnienia do mapy etnograficznej Prus Królewskich, Książęcych i Warmii* („Pamiętnik Fizjograficzny" 1883), *Ludność polska w Prusach Zachodnich, jej rozwój i rozsiedlenie w bieżącym stuleciu* (tamże 1889), *Kaszuby i Kociewie* (1892).

PSB.

J.Jas.

ŁĘTOWSKI Ludwik (15 IX 1786 Tarnowatka k. Rzeszowa — 25 VIII 1868 Kraków), publicysta, historyk, bibliofil; biskup. Wywodził się ze średniozamożnej rodziny szlacheckiej; oficer wojsk austr., Ks. Warsz. (uczestnik kampanii 1812) i Król. Pol.; 1818 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1825 kanonik, 1842–49 administrator diecezji kielecko-krak., od 1845 biskup. Konserwatysta i lojalista; znany z ekscentrycznego trybu życia, często zmieniał poglądy i popadał w konflikty z otoczeniem. Oprócz broszur dotyczących bieżących zagadnień polit. i społ. pisał prace nauk. (choć nie pozbawione akcentów publicyst.), m.in. *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich* (t. 1–4 1852–53) i *Katedra krakowska na Wawelu* (1859). Pozostawił cenne źródłowo *Wspomnienia pamiętnikarskie* (1952; wyd. II 1956, opr. H. Barycz), zawierające krytyczne na ogół charakterystyki współczesnych.

PSB; H. Barycz, *Ekscentryczny książę Kościoła*, w: tenże, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 1, Kraków 1963.

A.Sz.

ŁODYŃSKI Marian Witold (5 VII 1884 Cło k. Krakowa — 7 IX 1972 Warszawa), historyk i bibliotekarz; podpułkownik. Studiował historię na UJ (doktorat 1908). Pracował w Bibl. Jagiellońskiej; 1912 i 1914 uzupełniał studia bibliotekoznawcze w Paryżu, Berlinie, Dreźnie i Wiedniu. Zajmował się dziejami średniowiecza, m.in. dokumentem *Dagome iudex* (1911), przygotowywał rozprawę habilitacyjną na temat papiestwa. W I wojnie świat. brał udział jako oficer armii austr.; od 1916 współdziałał z POW. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości oficer WP, 1919–33 organizator i dyr. Centralnej Bibl. Wojsk. (CBW) w Warszawie, z której uczynił jedną z najpoważniejszych bibliotek nauk. w kraju. Zajął się historią bibliotek i bibliotekarstwa, zwł. w czasach KEN; napisał wówczas m.in.: *Biblioteka Szkoły Rycerskiej* (1930), *U kolebki polskiej polityki bibliotecznej 1774–1794* (1934), *Z dziejów „Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej"* (1935). W l. 1935–38 zast. dyr. Bibl. Narodowej. Odbył 1939 podróż nauk. do Niemiec, Szwajcarii i Włoch. W l. okupacji niem. pracował m.in. w Bibl. Ordynacji Krasińskich; po upadku powstania warsz. brał udział w ratowaniu księgozbiorów. Od 1945 kustosz w Bibl. Nar. (1948 zast. dyr.), 1948–50 naczelnik wydziału bibliotek nauk. w Min. Oświaty. W l. 1950–54 pracował w Bibl. Publicz-

nej m.st. Warszawy (dział kartograficzny), 1954–68 w Inst. Geografii PAN (kier. prac nad centralnym katalogiem zbiorów kartograficznych); prof. nadzw. 1957. Równocześnie kontynuował badania nad historią bibliotekarstwa pol.; ogłosił wiele prac, wydał *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim* (1958). Czł. TN Warsz., PTH i innych tow.; czł. hon. Stow. Bibliotekarzy Pol. (1957).

PSB; bibliografia prac w: *50 lat Centralnej Biblioteki Wojskowej* (zbior.), Warszawa 1969.

H.W.

ŁOJEK Jerzy, pseud. **Leopold Jerzewski** i inne (3 IX 1932 Warszawa — 7 X 1986 tamże), historyk, publicysta hist., pisarz. Syn lekarza, majora WP, Leopolda Ł., zamordowanego w Katyniu. Ukończył studia hist. na UW (doktorat 1961, habilitacja 1967); był uczniem E. Kipy. Zatrudniony w Pracowni Czasopiśmiennictwa PAN (od 1969 w IBL, doc.). Od l. 70-ych współpracował ze środowiskami opozycji prawicowo-niepodległościowej i działał w obywatelskim komitecie upamiętnienia ofiar zbrodni katyńskiej; 1980 włączył się w ruch „Solidarności". Zajmował się gł. historią Polski schyłku XVIII w., a także problematyką powstań pol. oraz sprawą agresji radz. na Polskę w 1939. Był przeciwnikiem pesymistycznej oceny sytuacji Polski w okresie rozbiorów; badając zmienne koniunktury polit. w ówczesnej Europie, wskazywał na pojawiające się niekiedy szanse odzyskania niepodległości, nie wykorzystane przez brak dojrzałej myśli polit. i przygotowania społeczeństwa; w przeprowadzaniu tego typu analiz widział ważną funkcję edukacyjną historiografii („umiejętność dostrzeżenia alternatywy"). Tezy te rozwijał w licznych esejach i polemikach, począwszy od studium *Szanse powstania listopadowego* (1966, wznow. 1980, 1986) i rozważań nad insurekcją 1794 (*Szanse powstania kościuszkowskiego*, w: *Wokół sporów i polemik...*, 1984); uzupełnieniem tego wątku była kryt. analiza orientacji ros. w polityce pol. (w broszurze wyd. w obiegu niezależnym 1985). W swym gł. dziele *Geneza i obalenie Konstytucji 3 maja* (1986, I wyd. integralne; poprzednio wyd. jako dwie odrębne prace: *Upadek Kostytucji 3 maja*, 1976, *Przed Konstytucją 3 maja*, 1977) dowodził, że istniały przed interwencją ros. 1792 szanse na uzyskanie od dworu ros. uznania Konstytucji 3 maja, zaprzepaszczone przez indolencję i brak odwagi polit. ówczesnych pol. polityków, zwł. króla; w kryt. ocenie hist. roli Stanisława Augusta zakwestionował nawet jego zasługi jako mecenasa kultury (tych tez nie przyjęli inni badacze, wskazując na niedostateczne pokrycie w źródłach). Uznanie zyskał jako autor opowieści biogr. (*Dzieje pięknej Bitynki. Historia życia Zofii Potockiej 1760–1822*, 1970, liczne wznow.). Ponadto wydał m.in. wybór korespondencji króla z ambasadorem pol. w Petersburgu, A. Debolim, *Rok nadziei i rok klęski. 1791–1792* (1964). W niezależnym obiegu opublikował pionierską pracę *Agresja 17 września 1939. Studium zagadnień politycznych* (1979, wyd. II 1990), formułując w niej tezę, iż Polska powinna była w 1939, aby uniknąć wojny, pójść na ustępstwa wobec Niemiec, oraz *Dzieje sprawy Katynia*, pierwszą powstałą w kraju książkę o zbrodni katyńskiej (1980, liczne wznow.); w *Kalendarzu historycznym* (1986) dał próbę popularnego wykładu dziejów Polski, w wielu stwierdzeniach wysoce kontrowersyjną. Zajmował się czasopiśmiennictwem i opinią publiczną XVIII i pocz. XIX w.; był m.in. red. i współautorem *Historii prasy polskiej* (t. 1–4 1976–80). Interesował się ponadto franc. literaturą libertyńską XVIII w. (*Wiek Markiza de Sade. Szkice z historii obyczajów i literatury*

we Francji XVIII wieku (1967, wyd. 1972, liczne wznow.). W 1974 otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego. Od 1989 przyznawana jest nagroda im. Ł.

J.J.

ŁOJKO Feliks → Łoyko Feliks.

ŁOPACIŃSKI Euzebiusz (1 III 1882 Kijów — 19 IV 1961 Warszawa), historyk, zbieracz archiwaliów. Syn prawnika. Studiował historię na UJ i uniw. w Dorpacie. W l. 1911–14 jako pracownik Bibl. Ordynacji Krasińskich zgromadził cenne archiwalia (zaginęły w czasie I wojny świat.). W okresie międzywojennym pracował w Archiwum Państw. w Wilnie; zbierał materiały dotyczące historii i sztuki Wileńszczyzny, m.in. rodzin Mickiewiczów i Towiańskich oraz teatrów magnackich XVII i XVIII w. Opublikował *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim od XVI do XIX w.* (1946) i liczne artykuły. Po II wojnie świat. inwentaryzował pamiątki pol. w Gdańsku.

PSB.

J.Ram.

ŁOPACIŃSKI Hieronim, pseud. **Rafał Lubicz** (30 IX 1860 Ośno Górne na Kujawach — 25 VIII 1906 Lublin), językoznawca, etnograf, historyk Lubelszczyzny. Studiował filologię klas. na ros. UW. Nauczyciel gimnazjalny w Warszawie, następnie w Lublinie. Czł. koresp. AU (od 1900). Zajmował się staropol. leksykografią (*Najdawniejsze słowniki polskie drukowane*, 1897); pod kier. A. Brücknera poszukiwał zabytków mowy i piśmiennictwa staropol.; współpracował z J. Karłowiczem. Zgromadził bogatą kolekcję rkpsów, książek, map i rycin dotyczących regionu lubel. (podstawa Bibl. Publicznej im. H.Ł. w Lublinie). Autor wielu rozpraw — przyczynków do dziejów ziemi lubel. — ogłaszanych w pracach zbior. i czasopismach (*Dawne podziały administracyjne dzisiejszej gubernii lubelskiej*, „Wisła" 1902; *Fabryki ceramiczne w Tomaszowie i Lubartowie dziś nie istniejące*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki PAU" 1912).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 14; *Hieronim Łopaciński i biblioteka jego imienia w Lublinie 1907–1957* (zbior.), Lublin 1957.

E.F.

ŁOPACIŃSKI Wincenty (3 X 1886 Warszawa — 22 IV 1939 tamże), archiwista, badacz dziejów Polski XIX w. Studiował historię na UJ (doktorat pod kier. W. Tokarza 1913). Dyr. Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie 1926–39. Doc. WWP 1920, prof. 1921. Współred., wraz z W. Suchodolskim, czasopisma „Archeion" (1932–39). Publikował na tematy archiwistyczne, pisał również drobniejsze prace z zakresu historii Polski XIX w., gł. dotyczące powstania listopadowego i postaci gen. I. Prądzyńskiego.

PSB.

A.B.

ŁOPUSZAŃSKI Bolesław (12 I 1927 Lwów — 15 IV 1978 Kraków), historyk, badacz dziejów Galicji XIX w. Po studiach hist. na UJ pracował od 1951 do śmierci w Muzeum Etnogr. w Krakowie; doktoryzował się 1968 (u M. Tyrowicza). Jego dorobek nauk. to studia nad galic. konspiracjami niepodległościowymi 1 poł. XIX w. (*Stowarzyszenie Ludu Polskiego. Geneza i dzieje*, 1975), opr. regionalistyczne (m.in. kilka artykułów o dziejach Przemyśla w XIX w.), biografistyka (współautor dzieła M. Tyrowicza *Towarzystwo Demokratyczne Polskie...*, 1964) oraz edycje źródeł hist. (m.in. dziennik Sz. Konarskiego, 1973). Zmarł w wyniku wypadku samochodowego.

A.Sz.

ŁOŚ Jan Stanisław (21 X 1890 Czyszki k. Sambora — 14 I 1974 Lublin), historyk staroż. Grecji i Rzymu, tłumacz, dyplomata. Studiował prawo na uniw. w Wiedniu (doktorat 1913). Pracownik MSZ i służby dyplomatycznej 1919–30. Od 1944 kier. katedry historii staroż. KUL; doc. 1957, prof. nadzw. 1961. Czł. czynny TN KUL i Lubel. TN. Podczas okupacji niem. przetłumaczył *Wyprawę Cyrusa* Ksenofonta (rkps zaginął); po wojnie ogłosił: *Sylwetki rzymskie* (1957), *Rzym na rozdrożu. Studium monograficzne o Katonie Starszym* (1960), *Świat historyków starożytnych* (1968). Oprócz dzieł staroż. (m.in. Katona *O gospodarstwie wiejskim*, 1956) przekładał współczesne prace hist., gł. dotyczące antyku.

P.P.G.

ŁOWCZOWSKI Gustaw (16 I 1897 Wojnicz — 11 VIII 1984 Londyn), historyk wojskowości; generał. Podczas I wojny świat. w Legionach Pol. J. Piłsudskiego, następnie brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. W okresie międzywojennym pracował na różnych stanowiskach w WP; ukończył École Supérieur w Paryżu. Od XI 1935 pomocnik attaché wojsk. we Francji. W czasie II wojny świat. służył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po wojnie został na emigracji. Autor wielu prac z historii wojskowości; publikował m.in. w „Bellonie". Opr. monografię *5 Pułk Piechoty Legionów „Zuchowaty"* (Londyn 1946, wyd. II 1968).

Z.W.

ŁOWMIAŃSKI Henryk (22 VIII 1898 Dauguda k. Wiłkomierza — 4 IX 1984 Poznań), historyk mediewista. Studia hist. rozpoczęte na Uniw. Kijowskim, przerwane po zajęciu Ukrainy przez Niemców, zakończył 1924 na uniw. w Wilnie (doktorat); wyjechał następnie na rok do Paryża w celu pogłębienia wiedzy. W l. 1929–33 pracował w Archiwum miasta Wilna. Po habilitacji na USB (1932) tamże prof. nadzw. 1934; od 1938 czł. koresp. PAU. Podczas II wojny świat. początkowo bez pracy, od 1943 zatrudniony w wil. archiwum. Od 1945 związany z Uniw. Pozn. (objął katedrę historii Europy Wsch. przemianowaną 1951 na katedrę historii ZSRR); prof. zw. 1946, emerytowany 1968. Czł. czynny PAU (1951) i PAN (koresp. 1952, rzecz. 1956), kier. Działu I Historii Polski Feudalnej; czł. licznych tow. nauk., m.in. TPN w Wilnie (1935), TN we Lwowie (1936), Pozn. TPN (1945). Dr h.c. UW (1973) i UAM. Twórczość nauk. rozpoczął od badania dziejów średniow. Litwy i Rusi; opublikował m.in. *Stosunki gospodarcze na Litwie w XIII w.* (1927) oraz najważniejsze swoje dzieło okresu międzywojennego — *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego* (1931–32), w którym chcąc ukazać początki Litwy na szerokim tle porównawczym, przedstawił najdawniejsze dzieje wszystkich ludów bałtyjskich. Po II wojnie świat. zajął się najdawniejszymi dziejami Słowian. Istotnym jego osiągnięciem w tym okresie twórczości była książka *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich* (1953), a największym dziełem — fundamentalna praca *Początki Polski* (t. 1–6 1963–85) obejmująca całość dziejów Słowiańszczyzny od czasów najdawniejszych po pełne średniowiecze. Ogromne to dzieło zawiera przegląd badań nad Słowiańszczyzną od oświecenia do współczesności oraz wyniki własnych badań i przemyśleń autora; Ł. wykorzystał zarówno źródła pisane, jak i archeol., toponomastyczne, etnogr. itp. oraz zaprezentował w pełni interdyscyplinarny warsztat badawczy; jego konkluzje, choć nieraz kontrowersyjne, stanowią wielkie osiągnięcie pol. nauki historycznej. Napisał ponadto książkę *Religia Słowian i jej upadek* (1979) będącą istotnym uzupełnieniem *Początków Polski*. Pośmiertnie

wydano (w serii Klasycy Historiografii) zbiór studiów *Prusy — Litwa — Krzyżacy* (1989, opr., wstęp i posłowie M. Kosman). Był zasłużonym dydaktykiem. Zginął w wypadku tramwajowym.

Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin... Henryka Łowmiańskiego (zbior.), Poznań 1974 (tu bibliografia prac do 1972); J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

M.B.

ŁOYKO, Łojko, Feliks Franciszek (I 1717 Grzybów k. Kalisza — 19 V 1779 Warszawa), historyk, badacz dziejów polit. Polski, ekonomista. Pochodził z rodziny szlacheckiej (z przydomkiem Rędziejowski). Uczył się w kolegium jezuickim w Poznaniu, następnie w Akademii Rycerskiej w Legnicy. Początkowo związany z dworem kasztelana krak. J. Wiśniowieckiego. W 1746 został kamerjunkrem na dworze Augusta III, 1754 szambelanem królewskim. Po wstąpieniu Stanisława Augusta na tron rzecznik polityki nowego króla. Współpracownik „Monitora" (1765–67). W l. 1766–78 był 5-krotnie czł. Komisji Skarbowej. Czł. Dep. Skarbowego Rady Nieustającej 1778. Uczestnik obiadów czwartkowych. Zainteresowania hist. Ł. szły w dwóch kierunkach: historii gosp. (pozostawił m.in. nie wydane rozprawy o historii pieniądza i *O łanie*, Bibl. Czartoryskich) i historii politycznej. Koncentrował uwagę na polemice z kampanią propagandową inspirowaną przez państwa zaborcze i wykazywał bezpodstawność ich „historycznych" praw do anektowanych części państwa polskiego. Swe pisma Ł. przygotowywał we współpracy m.in. z A. Naruszewiczem i K. Wyrwiczem, konsultując się także z królem; strona pol. nadawała im charakter oficjalnych dokumentów kolportowanych w kraju i za granicą; dotyczy to zwł. pracy wyd. anonimowo w Londynie 1773–74 (t. 1: *Les Droits des trois puissances alliées sur plusieurs provinces de la République de Pologne*, t. 2: *L'Insuffisance et la nullité des droits des trois puissances...*). Znaczna część tych publikacji włączona została do wydawnictwa: *Zbiór deklaracji, not i czynności główniejszych, które poprzedziły i zaszły podczas Sejmu pod węzłem Konfederacji odprawującego się...* (1773). Ł. posługiwał się nowatorską, jak na owe czasy, metodą krytyki przekazu źródłowego; jego prace odznaczały się wybitnymi walorami naukowymi.

PSB; J. Platt, *Łojko, Naruszewicz i inni. Sprawa odpowiedzi potencjom zaborczym*, „Archiwum Lit." 1973; H. Madurowicz-Urbańska, *Badania i prace naukowe Feliksa Łoyki (spuścizna rękopiśmienna)*, „Roczniki Dziejów Gosp. i Społ." 1973; taż, *Prace Feliksa Łoyki nad historią gospodarczą i ekonomiką Polski*, cz. 1, Wrocław 1976.

A.W.

ŁOZA Stanisław (29 VII 1888 Stara Wieś pod Siedlcami — 5 IV 1956 Warszawa), historyk, biograf, falerysta. Studiował nauki polit. w Paryżu; 1919–29 służył w WP, m.in. jako kier. referatu orderów i odznaczeń Gabinetu Min. Spraw Wojsk., co skierowało go ku historii orderów i falerystyce. Ogłosił kilka prac z tego zakresu, m.in. *Historia Orderu Orła Białego* (1922, wyd. II 1939), *Legia Honorowa w Polsce 1803–1923* (1923), *Ordery i odznaczenia Rzeczypospolitej Polskiej* (1938). Publikował dzieła biograficzne: *Rodziny polskie pochodzenia cudzoziemskiego osiadłe w Warszawie i okolicach* (t. 1–3 1932–35), *Czy wiesz, kto to jest?* (1938, uzup. 1939, pierwsze pol. wydawnictwo typu *Who is who*). W 1939 powołany do wojska, lata II wojny świat. spędził w niewoli niem.; jego bogaty księgozbiór i nie wydane prace uległy zniszczeniu w powstaniu warszawskim. Po wojnie opublikował dzieło *Architekci i budowniczowie w Polsce* (1954) oraz wiele felietonów

poświęconych dziejom Warszawy (wyd. pt. *Szkice warszawskie*, 1958).

PSB. S.K.K.

ŁOZIŃSKI Bronisław (23 X 1848 Smolnica k. Sambora — 16 XII 1911 Lwów), dziennikarz, prawnik, historyk Galicji. Brat Władysława Ł. oraz Walerego Ł., powieściopisarza; brat cioteczny K. Szajnochy. Po studiach prawniczych na Uniw. Lwow. (doktorat 1872) pracował do 1891 w Namiestnictwie we Lwowie (przejściowo w Wydziale Krajowym). Korespondent krak. „Czasu" 1880–88; od 1870 w redakcji „Gazety Lwow.", 1873–83 stały autor wstępnych artykułów politycznych. W końcowym okresie życia pisał studia z dziejów Galicji, dotyczące gł. l. 1846–48; najważniejsze jego dzieło to *Agenor Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich, 1846–1859* (1900). W poglądach na społ. rolę szlachty i mieszczaństwa zbliżał się do W. Kalinki. Czł. koresp. AU 1896. Pośmiertnie wydano *Szkice z historii Galicji w XIX wieku* (1913; tu bibliografia prac).

PSB. H.I.

ŁOZIŃSKI Władysław, pseud. **W. Lubicz, Wojtek ze Smolnicy** i inne (27 lub 29 V 1843 Opary k. Sambora — 20 V 1913 Lwów), historyk obyczajów w Polsce XVI–XVII w., powieściopisarz. Brat Bronisława Ł. oraz Walerego Ł., powieściopisarza; brat cioteczny K. Szajnochy. Studiował na Uniw. Lwow. (nie ubiegał się o stopnie nauk.). Współpracownik „Dziennika Lit." i „Przegl. Pol."; jako red. „Gazety Lwow." (1873–83) skupił wokół niej elitę nauk. i lit. Lwowa; 1871–73 pracownik Ossolineum. Współzał. (1886) i wiceprezes (1891–99) Tow. Hist. we Lwowie; czł. czynny AU 1890; prezes Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie (1894–1901). Dr h.c. Uniw. Lwow. (1900). Poseł do wiedeńskiej Rady Państwa, od 1902 czł. Izby Panów. Autor wielu powieści współczesnych i historycznych. Twórczość nauk. rozpoczął w pięćdziesiątym roku życia; zajmował się gł. historią sztuki i obyczajów w Polsce XVI i XVII w. Początkowo skupiał się na dziejach Lwowa, badając jego rzemiosło artyst. i sztukę oraz życie codzienne miasta: *Lwów starożytny...*, t. 1: *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach* (1889, wyd. II rozsz. 1912), t. 2: *Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku* (1890, wyd. III rozsz. 1902), *Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku...* (1898, wyd. II 1901), *Salon i kobieta. Z estetyki i dziejów życia towarzyskiego* (1921, opr. M. Treter); zgromadził przy tym duże zbiory starodruków i dzieł sztuki ze Lwowa i okolicy. Największe jego dzieła to *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III* (t. 1–2 1903, wyd. VI 1960) i *Życie polskie w dawnych wiekach* (1907, liczne wznow., ostatnie 1980), w których zawarł obraz dawnych obyczajów obejmujący również sprawy sądownictwa, wymiaru sprawiedliwości, administracji Rzeczypospolitej (w tych dziedzinach szukał przyczyn i konsekwencji anarchii szlacheckiej), uzupełniony plastycznymi sylwetkami osób.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 14. M.W.

ŁUBIEŃSKA Maria Cecylia, wł. Zofia Ł. (7 VI 1874 Wyciążkowo k. Leszna — 23 IX 1937 Warszawa), historyk, pedagog; urszulanka. W zakonie od 1891. Studiowała na Uniw. Lwow. jako jedna z pierwszych zakonnic pol.; doktoryzowała się 1910 na podstawie pracy *Sprawa dysydencka... 1764–1766* (1911) napisanej pod kier. Sz. Askenazego. Od 1926 przełożona generalna urszulanek pol.; przyczyniła się do rozwoju działalności oświat. zakonu (25 szkół). W pracy nauk. skoncentrowała się na początkach

własnego zakonu; w monografii św. Anieli Merici, jego założycielki, opr. t. 1 pt. *Ojczyzna św. Anieli* (1935).

PSB.

J.B.

ŁUBIEŃSKI Stanisław (1573 Łubna na Mazowszu — 6 IV 1640 Wyszków), historyk; biskup płocki. Pochodził ze średniozamożnej szlachty sieradzkiej. Pisarz grodzki kaliski; od 1591 sekr. król.; towarzyszył Zygmuntowi III 1593–94 w Szwecji, co zrelacjonował w *Brevis narratio profectionis in Sueciam...* Studiował w Grazu, Peruggi (doktorat obojga praw) i w Rzymie, gdzie przyjął święcenia kapłańskie. Regent kancelarii kor. 1614, opat tyniecki 1618, biskup łucki 1623, podkanclerzy kor. 1625–27, biskup płocki 1627. Zwolennik polityki Zygmunta III, umiarkowany monarchista. Erudyta, znawca historiografii pol. i obcej (uporządkował i przygotował do druku prace R. Heidensteina). Na podstawie licznych dokumentów i własnych wspomnień opisał dzieje rokoszu Zebrzydowskiego (*De motu civili in Polonia libri quattuor*). Autor prac hist.-polit. broniących pol. praw do Śląska (*Responsio ad septuaginta rationes*, 1620; *De rebus Silesiacis discursus*, 1643) oraz żywotów biskupów płockich (1642). Jego prace wyd. pt. *Opera posthuma* (Antwerpia 1643); część z nich przełożył A. Jocher pt. *Pisma pośmiertne* (Petersburg 1855).

PSB.

E.O.

ŁUKA Leon Jan (1 IV 1918 Międzyrzecz Wielkopolski — 3 VIII 1983 Gdańsk), archeolog, muzeolog. Studiował na Uniw. Poznańskim. Pracował w Muzeum Archeol. w Poznaniu 1945–53, następnie kierował Działem Archeologii Muzeum Pomorskiego w Gdańsku, wyodrębnionym 1962 w Muzeum Archeol. (tamże dyr.); doktorat 1961, habilitacja 1979. Prowadził zajęcia na uniw. w Poznaniu i Gdańsku. Zajmował się gł. epoką brązu i okresem halsztackim Pomorza Gdańskiego. Długoletni red. nacz. rocz. „Pomerania Antiqua". Opr. bibliografię pol. archeologii pradziejowej i wczesnośredniow. za l. 1918–61 (wyd. 1959–64).

J.S.

ŁUKASZEWICZ Józef (30 XI 1799 Krąplewo w Poznańskiem — 13 II 1873 prawdopodobnie Targoszyce k. Krotoszyna), historyk reformacji, badacz dziejów oświaty, publicysta, bibliotekarz. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Po studiach na UJ zatrudniony przez E. Raczyńskiego przy organizacji Bibl. Raczyńskich w Poznaniu (1829–49 dyr.). Publikował zabytki piśmiennicze pol. (m.in. *Pamiętniki* J. Ch. Paska); tłumaczył dzieła klas. (m.in. Kwintyliana); 1838–42 uczył języka pol. w gimnazjum w Poznaniu. Współzał. i red. wielu pism, m.in. „Przyjaciela Ludu" (1839–45) i „Orędownika Nauk." (1840–46). W pismach tych propagował pracę organiczną; w publicystyce polit. prezentował stanowisko niechętne obozowi demokratycznemu. Po 1852, osiadłszy na wsi, poświęcił się całkowicie pracy naukowej. Czł. różnych tow. nauk., m.in. TPN Pozn., TN Krak. (1858). Znajdował się pod silnym wpływem Lelewela, co wyrażało się w koncentracji na dziejach kultury narodu. Jego zainteresowania hist. dotyczyły przede wszystkim dziejów kościoła protestanckiego i reformacji w Polsce i na Litwie. Napisał kilka źródłowych prac o braciach czeskich, kalwinach i antytrynitarzach w XVI w.; ważniejsza z nich to *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie* (t. 1–2 1842–43). Krytycznie odnosił się do dotychczasowej literatury przedmiotu; prezentował kontrowersyjną tezę, że winą za upadek Polski obarczyć należy reformację, która wywołała reakcję katolicką

i „poddała [naród] w jarzmo" jezuitów. W zakresie dziejów oświaty Ł. znany jest jako autor obszernego dzieła *Historia szkół w Koronie i w W. Ks. Litewskim od najdawniejszych czasów aż do r. 1794* (t. 1–4 1849–51), pracy pionierskiej, zawierającej obfity materiał źródłowy i informacyjny; podkreślał w niej wpływ upadku szkolnictwa na pozycję państwa. Pisał również rozprawy hist.-statystyczne, m.in. pracę o Poznaniu oraz nowatorską monografię miasteczka Kobylin (część dzieła *Krótki historyczno-statystyczny opis miast i wsi w dzisiejszym powiecie krotoszyńskim od najdawniejszych czasów aż po rok 1794*, t. 1–2 1869–75).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8; M. Kosman, *Józef Łukaszewicz*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

K.Sz.

ŁUKASZEWICZ Maksymilian, pseud. **ks. Jeremiasz Smętosz** (1 VII 1821 Krąplewo w Poznańskiem — 14/15 VII 1893 Żerków), historyk; ksiądz. Syn oficera pol.; bratanek Józefa Ł. Studiował na UJ i Uniw. Wrocł.; 1846 przyjął święcenia kapłańskie. Współdziałał z Komitetem Nar. Pozn. 1848, następnie przebywał na emigracji w Dreźnie i Paryżu. Od 1851 proboszcz w Żerkowie. Oprócz dzieł rel. pisał prace hist., gł. przyczynki dotyczące dziejów regionu (monografia Żerkowa od 1660) i historii Słowian, ogłaszane w „Bibl. Warsz."; pozostawał pod wpływem słowianofilstwa.

PSB.

K.Sz.

ŁUKASZEWICZ Witold (22 VII 1911 Boćki na Podlasiu — 21 XI 1975 Warszawa), historyk, badacz dziejów Polski XVIII i XIX w. Syn murarza. Studiował historię na UW pod kier. M. Handelsmana. Nauczyciel gimnazjalny w Warszawie, w poł. l. 30-ych stypendysta we Włoszech i Paryżu. Na pocz. okupacji niem. więziony na Pawiaku (1940–41). Po wojnie rozpoczął pracę nauk. na UŁ (doktorat pod kier. W. Dzwonkowskiego 1947, praca wyd. pt. *Klaudiusz Franciszek Łazowski, nieznany bohater rewolucji francuskiej*, 1948). Od 1951 związany z UMK w Toruniu (prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1963; rektor 1965–75); 1956–70 również wykładowca w gdańskiej WSP. Dr h.c. uniw. w Rostocku (1970). Współzał. Klubu Demokr. w Warszawie 1937, następnie działacz SD, od 1955 PZPR. Poseł na sejm PRL od 1968. Zajmował się początkowo schyłkowym okresem epoki stanisławowskiej (*Targowica i powstanie kościuszkowskie*, 1953) oraz dziejami Wielkiej Emigracji i ruchem niepodległościowym w kraju w 1 poł. XIX w. (współautor *Historii Polski*, t. 2 cz. 3 1959). Autor popularnych szkiców poświęconych dziejom ruchu robotn. na Pomorzu i w Wielkopolsce w końcu XIX i w XX w. We wstępie do *Targowicy...* dał obszerny zarys dziejów historiografii pol. od poł. XIX w.

Bibliografia prac w: *Rozprawy z dziejów XIX i XX wieku przygotowane dla uczczenia pamięci profesora Witolda Łukaszewicza*, Toruń 1978 (opr. R. Sudziński).

E.F.

ŁUKAWSKI Zygmunt (27 I 1932 Kamień k. Lublina — 2 XI 1989), historyk Polonii w Rosji. W l. 50-ych studiował historię Rosji w Leningradzie. Od 1956 związany pracą z UJ (katedra historii ZSRR): doktorat 1964, habilitacja 1970, doc. 1971, prof. nadzw. 1981. Działacz PZPR. Opublikował prace: *Polacy w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym 1883–1893* (1970) i *Polacy w rosyjskim ruchu rewolucyjnym 1894–1907* (1984), monografię *Ludność polska w Rosji 1863–1914* (1978) oraz *Historię Syberii* (1981), w której omówił m.in. udział Polaków w podboju Syberii w XVI i XVII w. Zginął w wypadku samochodowym w drodze z Lublina do Krakowa.

H.W.

ŁUSZCZKIEWICZ Władysław (3 IX 1828 Kraków — 23 V 1900 tamże), historyk sztuki, muzealnik, malarz. Pochodził z rodziny inteligenckiej. Studiował na UJ, w krak. Szkole Sztuk Pięknych i w Paryżu. Autor obrazów o tematyce hist. i rel. oraz portretów; wieloletni wykładowca malarstwa w Krakowie, prof. zw. 1877. Od 1883 do końca życia dyr. Muzeum Nar. w Krakowie (przyczynił się do powiększenia jego zbiorów, m.in. zdobył rzeźbę Madonny z Krużlowej). Pionier naukowej historii sztuki w Polsce, autorytet w zakresie sztuki średniow.; autor licznych prac dotyczących historii malarstwa, rzeźby i architektury (zwł. romańskiej i gotyckiej) oraz rozpraw monograficznych o kościołach, klasztorach, zamkach i innych budowlach z obszaru całej Polski; popularyzator wiedzy o zabytkach. Opublikował ok. 200 prac, m.in.: *Malarstwo cechowe krakowskie XV i XVIII wieku* (1874), *Pionierowie gotycyzmu w Polsce* (1882), *Architekci zakonni w Polsce XIII wieku...* (1890). Czł. TN Krak. (1859) i AU (1873), współzał. (1896) i prezes Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa; dr h.c. UJ (1900).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Krak." 1902 (opr. S. Tomkowicz); M. Rzepińska, *Władysław Łuszczkiewicz. Malarz i pedagog*, Kraków 1983.

K. Sz.

M

MACIEJEWSKA Wanda (15 XI 1906 Suwałki — 18 III 1988 Warszawa), archiwistka, historyk. Po ukończeniu studiów hist. pracowała pod kier. O. Haleckiego na UW (doktorat 1934). Podczas okupacji niem. czynna w tajnym nauczaniu. Od 1948 w państw. służbie archiwalnej, m.in. kierowała inwentaryzacją materiałów źródłowych do dziejów wsi. Autorka monografii *Jadwiga, królowa polska* (1934). Opublikowała też *Dzieje Ziemi Połockiej w czasach Witołda, 1385–1430* („Ateneum Wil." 1931–32) oraz *Źródła do dziejów medycyny w aktach Rady Nieustającej, 1775–1788* (1956).

Bibliografia prac: „Archeion" 1990.

T.T.

MACIEJEWSKI Jarosław (23 XII 1924 Poznań — 28 X 1987 tamże), historyk literatury pol., edytor źródeł historycznych. Związany z polonistyką UAM w Poznaniu: studiował gł. pod kier. Z. Szweykowskiego (doktorat i habilitacja 1960), od 1950 wykładowca, 1961 doc., 1973 prof. nadzw.; od 1974 dyr. Inst. Filologii Polskiej. Współred. „Archiwum Lit." i *Nowego Korbuta* (t. 13–17), inicjator i red. kompendium biogr. *Pisarze polscy* (t. 1–3, przed wyd.). Badacz literatury romantyzmu, gł. J. Słowackiego i A. Mickiewicza oraz ich związków z Wielkopolską (np. *Mickiewicza wielkopolskie drogi. Rekonstrukcja i refleksje*, 1972; *Cenzorzy i policjanci pruscy nad tekstami Mickiewicza*, „Archiwum Lit." 1972), promotor badań tradycji lit. i hist. Wielkopolski, współautor regionalnych kompendiów hist. (*Dzieje Wielkopolski*, 1973) i biogr. (*Wielkopolanie XIX wieku*, 1966, wyd. II 1969). Dziejom polonistyki poświęcił szkic syntetyczny *Lata wojenne i odbudowa polonistyki literackiej* („Pamiętnik Lit." 1979). Autor studiów o Lelewelu (m.in. w zbiorze *Z badań nad pracami historycznymi Joachima Lelewela*, 1962). Zajmował się także historią teatru w Poznaniu (m.in. za Stanisława Augusta, 1986). Ponadto z inicjatywy działaczy NSZZ „Solidarność" Zakładów im. H. Cegielskiego w Poznaniu przygotował i wydał z Z. Trojanowiczową zbiór artykułów i relacji *Poznański Czerwiec 1956* (1981, wyd. II rozsz. 1990) wraz z uzupełnieniem („Przewodnik Katol." 1988). Był promotorem doktoratu h.c. papieża Jana Pawła II na UJ (1986). Czł. TPN Pozn. (od 1952).

Fakty i interpretacje. Szkice z historii literatury i kultury polskiej, Warszawa 1991 (tu artykuł T. Lewandowskiego pt. *Jarosława Maciejewskiego naukowe drogi* oraz bibliografia jego prac opr. przez J. Fiećkę).

J.J.

MACIEJOWSKI Franciszek (7 X 1798 Piotrków Trybunalski — 24 XII 1873 Warszawa), prawnik, historyk prawa rzymskiego. Bratanek Wacława Aleksandra M. Studiował filozofię i prawo

w Krakowie (magisterium praw na UW 1824). Pracował nieprzerwanie w sądownictwie, dochodząc do najwyższych godności. Wykładowca prawa m.in. w Inst. Szlacheckim 1848–57 i Gimnazjum Warsz. 1858–61, od 1862 w Szkole Gł. Warsz. (prof. zw. 1865). Autor podręcznika *Zasady prawa rzymskiego* (1861, wyd. II rozsz. t. 1–2 1865). Przyczynił się do ukształtowania nowoczesnej pol. terminologii prawniczej.

PSB.

H.I.

MACIEJOWSKI Wacław Aleksander (1792 Kalwaria Zebrzydowska lub pobliski Buków — 10 II 1883 Warszawa), historyk prawa, słowianoznawca, historyk kultury. Studiował filozofię i filologię pod kier. J. S. Bandtkiego na UJ, a następnie prawo we Wrocławiu, Berlinie i Getyndze (doktorat 1818); na uniwersytetach niem. kształcił się pod kier. wybitnych przedstawicieli tzw. szkoły hist.-prawnej (m.in. F. K. Savigny'ego i K. F. Eichhorna), których nauki usiłował później zaszczepić na gruncie polskim. Prof. prawa rzymskiego UW 1819–31, wykładowca filologii klas. w Inst. Pedag. od 1826. Należał do masonerii. Uczestnik powstania listopadowego, po 1831 przyjął jednak postawę lojalistyczną. Sędzia Trybunału Cywilnego woj. mazowieckiego od 1833; urzędnik do specjalnych poruczeń w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych 1836–40. Prof. filologii klas. w rzymskokatolickiej Akad. Duchownej w Warszawie 1836–49, od 1840 wykładowca historii prawa pol. na Kursach Prawnych w Warszawie; od 1849 na emeryturze. Czł. hon. Pozn. TPN (1860). Autor pierwszego w Polsce syntetycznego opr. *Historia prawodawstw słowiańskich* (t. 1–4 1832–35, wyd. zmienione t. 1–6 1856–65). Jedna z naczelnych tez dzieła głosiła, że prawo pol. w porównaniu z prawami pobratymczych narodów zawierało w sobie najwięcej pierwiastków czystego „ducha Słowiańszczyzny"; teza ta spotkała się później w nauce pol. z ostrą krytyką (O. Balzer). Dla współczesnych o wiele bardziej kontrowersyjny był pogląd wyrażony przez M. w *Pamiętniku o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian* (t. 1–2, Petersburg 1839), jakoby pierwotne chrześcijaństwo pol. było obrządku wschodniego. Przeciwko autorowi wystąpili wówczas m.in. J. Lelewel, J. Moraczewski i szczególnie ostro A. Mickiewicz (w wykładzie w Collège de France, 1842). M. pozostawał pod wyraźnym wpływem herderowskiej wizji Słowiańszczyzny. Reprezentował kierunek słowianofilsko-romant.; rozwijając koncepcję słow. gminowładztwa nasycił ją pierwiastkami apologetyczno-idealizacyjnymi, w czym dostrzec można sporo podobieństw z poglądami J. Lelewela. Z zakresu historii kultury opublikował M. pracę *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów...* (t. 1–4 1842) oraz *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830* (t. 1–3 1851–52) — pracę doprowadzoną wprawdzie tylko do 1 poł. XVII w., ale prezentującą obszerny, dziś w części nie istniejący materiał źródłowy. Opublikował ponadto m.in. *Pierwotne dzieje Polski i Litwy...* (1846), *Historia włościan... w Polsce od czasów najdawniejszych* (1874), *Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie...* (1878). M. zyskał znaczne uznanie w krajach słowiańskich. O jego mniejszej popularności w Polsce zadecydowały w znacznej mierze serwilistyczna postawa wobec władz ros. i panslawistyczna orientacja polityczna.

PSB; S. Borowski, *Maciejowskiana*, Wrocław 1959 (tu bibliografia prac); J. Bardach, *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław 1971; J. Kapuścik, *W.A. Maciejowski...*, Warszawa 1985.

A.W.

MACIEJ z MIECHOWA, Miechowita, wł. **Maciej Karpiga** (ok. 1457 Mie-

chów — 8 IX 1523 Kraków), historyk, lekarz, geograf, astrolog. Pochodzenia mieszczańskiego. Studiował na Akad. Krak. oraz w Bolonii (doktorat z medycyny). Prof. Akad. Krak., do 1519 jej ośmiokrotny rektor, położył znaczne zasługi dla podniesienia poziomu nauk. i organizacyjnego tej uczelni; fundator 5 szkół parafialnych; opiekun i protektor młodzieży. Zapewne już przed 1513 opr. pierwszą redakcję dzieła *Chronica Polonorum* (wyd. 1519), które jednak na skutek zawarcia w nim opinii nieprzychylnych pierwszym Jagiellonom, zostało na interwencję prymasa J. Łaskiego skonfiskowane, a następnie przeredagowane przez J. L. Decjusza i wyd. ponownie 1521. *Chronica* — zawierająca streszczenie *Historii Polski* J. Długosza (do 1480) oraz oryginalny opis późniejszych wydarzeń (do 1506) — dostarczyła wielu mylnych informacji na temat genezy Słowiańszczyzny, początków państwa pol. i dziejów polit. przełomu XV i XVI w., miała jednak znaczny wpływ na późniejszą pol. historiografię, była również popularna za granicą; w cień usunęła ją dopiero w 2 poł. XVI w. historia Polski pióra M. Kromera. Najlepsza praca M. to *Tractatus de duabus Sarmatiis* (wyd. 1517; 1521 pt. *Descriptio Sarmatiarum*; przekł. pol. 1535; przekł. pol. T. Bieńkowskiego 1972 pt. *Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej*, wstęp H. Barycz) — pierwszy w eur. piśmiennictwie geogr.-etnogr.-hist. opis ziem między Wisłą a Donem i dalej na płd.-wschód aż do płd. wybrzeży Morza Kaspijskiego, zawierający prócz treści publicyst.-propagandowych także elementy nauk. i kryt. wobec wielu dotychczasowych błędnych poglądów; dzieło to stanowiło jedno z czołowych osiągnięć ówczesnej nauki pol.; przez dziesiątki lat było podstawowym źródłem informacji o położeniu, rzeźbie terenu, florze, faunie, klimacie opisywanych ziem oraz o istniejących tam stosunkach wyznaniowych, polit. i społ., zwł. w państwie moskiewskim i na terenach zasiedlonych przez Tatarów; wzbudziło żywe zainteresowanie oraz liczne dyskusje i polemiki w eur. kołach nauk., doczekało się też w XVI w. kilkunastu wznow. i przekładów. M. był w swoich czasach przede wszystkim ceniony jako lekarz i w tym charakterze wielokrotnie wzywany na dwory król. (Jana Olbrachta, Władysława Jagiellończyka, Zygmunta Starego) i magnackie; opr. poradnik epidemiologiczny *Contra sevam pestem regimen* (1508) oraz kompendium higieny i dietetyki *Conservatio sanitatis* (1522); niesłusznie natomiast przypisywano mu autorstwo wielu recept i „cudownych" przepisów leczniczych. Przejawiał też zainteresowania astrologiczne, jednak gł. o charakterze wieszczbiarskim, przypisując zjawiskom astronomicznym wpływ na bieg wydarzeń historycznych. Rozwijał działalność filantropijną i charytatywną, przeznaczając swój majątek na liczne fundacje i legaty, zwł. dla Akad. Krak., szpitali i kościołów; cieszył się wielkim szacunkiem i popularnością we wszystkich kręgach społecznych.

PSB; *Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki* (zbior.),Wrocław 1960.

M.Kam.

MACIESZA Aleksander (4 VI 1875 Tomsk — 10 X 1945 Płock), działacz społ. i polit., historyk regionu płockiego. Ukończył medycynę na uniw. w Tomsku. Praktykował jako lekarz (od 1901 w Płocku). Od 1902 czł. Ligi Nar., 1906 poseł do I Dumy. Reaktywował 1907 TN Płockie (dożywotni prezes). Zainteresowany statystyką, wydał *Atlas statystyczny Królestwa Polskiego* (1907), który jednak został oceniony krytycznie. Ogłosił wiele rozpraw dotyczących historii, kultury, archeologii i fizjografii okolic Płocka, np. *Typy antropologiczne ludności wczesnohistorycznej Mazowsza Płockiego...* („Wiadomości Archeol." 1933).

Publikował artykuły o historii fotografii w Polsce; pozostawił nie dokończone wspomnienia z młodości spędzonej na Syberii; wydał broszurę *Dzieje kolonii polskiej w Tomsku* (1934).

PSB.

H.Gór.

MACKIEWICZ Stanisław, pseud. **Cat** (18 XII 1896 Petersburg — 18 II 1966 Warszawa), publicysta polit. i historyczny, polityk. Studiował na UW i na UJ, ukończył prawo na USB w Wilnie. W 1919 i 1920–21 w wojsku. Związany z konserwatywnym ugrupowaniem tzw. żubrów wil.; 1922–39 red. wil. dziennika „Słowo". Piłsudczyk, poseł z listy BBWR (1928–35); następnie w prawicowej opozycji antysanacyjnej (1939 więziony w Berezie Kartuskiej). Do Anschlussu Austrii rzecznik zbliżenia pol.-niem.; w przededniu wojny ocenił kryt. ówczesną koncepcję Polski mocarstwowej. Od 1939 za granicą (od 1940 w Londynie); czł. Rady Nar. (1940–41 i od 1949); przeciwnik polityki rządu W. Sikorskiego. Autor broszur polit., 1946–50 red. tyg. „Lwów i Wilno". W l. 1954–55 premier rządu RP na obczyźnie. Skonfliktowany z większością pol. środowisk emigr., powrócił do kraju w czerwcu 1956. Współpracownik Stow. „Pax", publikował m.in. w „Kierunkach". Nastawieniu kryt. wobec rzeczywistości PRL dał wyraz sygnując 1964 „List 34" (przeciw polityce kult. państwa) oraz w cyklu publikacji 1964–65 w paryskiej „Kulturze", pisanych pod pseud. Gaston de Cerizay; represjonowany m.in. przygotowywaniem publicznego procesu. Publicysta hist. o rozległej erudycji i zainteresowaniach — od średniowiecza (*Herezje i prawdy*, 1962) do czasów najnowszych (szkice wspomnieniowe dotyczące emigracji *Zielone oczy*, 1958). Autor oryginalnego zarysu historii dwudziestolecia (*Historia Polski od 11 XI 1918 do 17 IX 1939*, Londyn 1941, wyd. krajowe w obiegu niezależnym 1986) i innych prac o charakterze publicyst.-hist., m.in. *O jedenastej — powiada aktor — sztuka jest skończona. Polityka Józefa Becka* (Londyn 1942, wyd. krajowe jw. 1986; inna wersja pt. *Polityka Józefa Becka*, Paryż 1964, Bibl. „Kultury"), *Klucz do Piłsudskiego* (1943, wyd. krajowe jw. 1986), *Lata nadziei. 17 września 1939 — 5 lipca 1946* (Londyn 1946, wyd. krajowe jw. 1986), *Stanisław August* (1956), *Był bal* (1961), *Europa in flagranti* (1965), *Dom Radziwiłłów* (1962, wyd. 1990). Książki te zawierają wykład historiozoficznych i polit. poglądów M., polityka bowiem była jego pasją; cechowała go biegłość polemiczna, subiektywizm w przedstawianiu wydarzeń i osób, oryginalne hipotezy, efektowna aforystyka; w poglądach na dzieje Polski nawiązywał do szkoły krak., zwł. M. Bobrzyńskiego. Pisarstwo jego pozostało do dziś żywe, mimo że wiele jego sądów straciło aktualność. Jego młodszym bratem był Józef M., powieściopisarz i publicysta.

PSB; J. Jaruzelski, *Mackiewicz i konserwatyści*, Warszawa 1976; tenże, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966. Wilno — Londyn — Warszawa*, Warszawa 1987.

R.S.

MADEJSKI Józef Kazimierz, imię zakonne **Idzi** (21 II 1691 Krakowskie — 29 I 1746 Kolbuszowa), pijar, historyk swego zakonu. Po ukończeniu seminarium w Podolińcu na Spiszu pracował 1728–44 jako nauczyciel w kolegiach pijarskich. Autor źródłowego zarysu dziejów zakonu *Constitutiones Apostolicae religionem clericorum regularium Scholarum Piarum concernentes...* (1736), opartego m. in. na pracy historyka pijarskiego z Moraw B. Bartlika *Chronologia historica... Scholarum Piarum* (1669, rkps). Pozostawił obszerny słownik biogr. pijarów *Heroes pietatis sive viri e Scholarum Piarum Religione vitae*

sanctimonia et eruditione illustres... (rkps Arch. Generale Scholarum Piarum w Rzymie).

PSB.

J.J.

MAGDAŃSKI Marian (16 VII 1908 Ostrów Wielkopol. — po 31 V 1944 Łódź), historyk gospodarki średniow., archiwista. Studiował nauki humanist. na Uniw. Pozn., był uczniem m.in. K. Tymienieckiego. Pracował w Archiwum Miejskim w Toruniu. Zajmował się gł. problemami gosp. w historii Pomorza i dziejach Torunia w średniowieczu. Napisał m.in.: *Hanza na Pomorzu* (1933), *Handel Torunia na morzu w wiekach średnich* (1935); najważniejszą jego pracą była rozprawa doktorska pt. *Organizacja kupiectwa i handlu toruńskiego do roku 1403* (1939). Czł. m.in. TN w Toruniu i TMH w Poznaniu. Wygłaszał odczyty oraz pogadanki radiowe. W czasie okupacji niem. pracował jako robotnik w rodzinnym Ostrowie; brał udział w konspiracji. Aresztowany przez gestapo, zginął prawdopodobnie w obozie w Łodzi.

Bibliografia prac: „Roczniki Hist." 1948.

H.W.

MAGIER Antoni (2 VI 1762 Warszawa — 6 II 1837 tamże), fizyk i meteorolog, historyk varsavianista. Pochodził z rodziny szlacheckiej osiadłej z dawna w Warszawie. Uczył się w warsz. szkole pojezuickiej. Początkowo pracował jako urzędnik, podczas insurekcji kościuszkowskiej m.in. w Wydziale Bezpieczeństwa. Fizyk i meteorolog samouk, zajmował się produkcją przyrządów fizycznych (np. barometrów) i prowadził systematyczne obserwacje meteorologiczne (dane wywieszał na własnym domu na Starym Mieście i udostępniał prasie). Od 1804 czł. TPN (przybrany, 1809 czynny). Od 1806 nauczyciel fizyki i astronomii w Liceum Warsz.; autor popularnego podręcznika *Fizyka dla dzieci...* (1815). Radny miejski (1807). Po 1820 swe zainteresowania skupił na zbieraniu dokumentów życia obyczajowego, gosp. i kult. Warszawy stanisławowskiej (do pocz. XIX w.); zainspirowany dziełem Ł. Gołębiowskiego (*Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy...*, 1826) opr. 1826–33 obszerną pracę w typie silva rerum pt. *Estetyka miasta stołecznego Warszawy, czyli historyczne opisanie rozmaitej zmiany postaci tego miasta, obyczai mieszkańców różnego stanu...* Dzieło M. cechuje bogactwo i rozmaitość informacji, upodobanie do barwnej anegdoty, dokładność w opisie przejawów i zmian obyczaju i kultury materialnej. M. określany jest niekiedy Kitowiczem XVIII-wiecznej Warszawy, w znacznie większym jednak stopniu opierał się na źródłach pisanych niż na własnej obserwacji i tradycji ustnej. Opisywał wszystko „z miłością archeologa przywiązanego do przedmiotu" (J. Bartoszewicz), ale bez umiejętności syntezy hist.; jego stosunek do opisywanych spraw miał cechy, które zostały uznane później za typowe dla warsz. etosu mieszczańskiego. *Estetyka...* jest jednym z podstawowych źródeł dla varsavianistów; wydawana w obszernych wyborach kilkakrotnie w czasopismach; wyd. pełne 1963 z autografu (ocalałego ze spalonej 1939 Bibl. Ordynacji Zamoyskich) opr. H. Szwankowska, komentarz J. W. Gomulickiego i E. Szwankowskiego.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; J. Morawiński, *Wstęp*, H. Szwankowska, *Od wydawcy*, w: A. Magier, *Estetyka...*, Wrocław 1963.

J.J.

MAHLER Rafał (15 VIII 1899 Nowy Sącz — 4 X 1977 Tel Awiw), historyk nowoż. dziejów Żydów. Studiował historię i filozofię na uniw. i w seminarium rabinicznym w Wiedniu (doktorat uzyskał za pracę socjol.). Był nauczycielem w Warszawie, współwyd. czasopisma „Młody Historyk" (jid.). Związany z Po-

alej Syjon-Lewicą oraz Żyd. Inst. Nauk. JIWO (od 1935 czł. sekcji hist.). Od 1937 w USA (wykładowca uczelni żyd.), od 1950 w Izraelu. Doc. (1959) i prof. (1961) historii Żydów w Europie Wsch. na uniw. w Tel Awiwie; czł. komitetu doradczego Inst. Pamięci Yad Vashem, rady izraelskiego Tow. Hist. i Kongresu Nauk Żydowskich. Zwolennik materializmu hist.; podkreślając znaczenie czynników ekon. i demogr., zajmował się samorządem żyd. w Polsce w XVIII w., ruchami społ. i kult. (m.in. chasydyzmem i haskalą). Opublikował kilkaset prac w językach ang., pol., niem., jid. i hebr., m.in. wyd. w Izraelu (tytuły tłum.): *Historia narodu żydowskiego — ostatnie pokolenia* (hebr., t.1–7 1952–79), *Chasydyzm i haskala w Galicji i Kongresówce w pierwszej połowie XIX w.* (hebr. 1961), *Historycy i przewodnicy* (jid. 1967), *Żydzi polscy między dwoma światowymi wojnami* (hebr. 1968); red. ksiąg pamiątkowych i wydawca źródeł gmin żyd. w Częstochowie i Nowym Sączu.

Bibliografia prac w: *Rafał Mahler Jubilee Volume* (hebr. i ang.), 1974.

Z.B. i R.Ż.

MAJCHROWICZ Szymon (9 XI 1717 Małopolska — przed 2 VII 1783 Krosno), historyk, pisarz rel.; ksiądz, 1741–73 jezuita. Studiował filozofię w Koszycach (Słowacja) i teologię w Poznaniu. Po wstąpieniu do zakonu jezuitów misjonarz w diecezji pozn., następnie przemyskiej; od 1771 rektor domu zakonnego w Przemyślu. Epigon historiozofii sarmackiego mesjanizmu, rzecznik koncepcji degeneracyjnej dziejów Polski, w myśl której Rzeczpospolita zawdzięcza swój rozkwit przywiązaniu do Kościoła rzymskokatolickiego. Jego gł. dzieło to *Trwałość szczęśliwa królestw albo ich smutny upadek...* (cz. 1–4 1764, wyd. II rozsz. 1783).

PSB; S. Grzybowski, *Spóźniona synteza ks. Sz. Majchrowicza*, Warszawa 1965.

K.Sz.

MAJER Józef (12 III 1808 Kraków — 3 VII 1899 tamże), fizjolog, antropolog, historyk nauki. Pochodził z rodziny rzemieślniczej. Po studiach medycznych na UJ brał udział jako lekarz wojsk. w powstaniu listopadowym. Prof. (1835–77) i rektor (1848–51, 1865/66) UJ; położył wielkie zasługi w repolonizacji uczelni; zainicjował wykłady z antropologii. Długoletni przewodn. TN Krak. (przyczynił się do przekształcenia go w AU), następnie prezes AU; dr h.c. UJ i Uniw. Lwow. (1891). Spośród wielu prac, jakie opublikował, część dotyczy historii nauki, np. *Pogląd historyczny na Towarzystwo Naukowe Krakowskie...* (1858), *Wiadomości z życia profesorów Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim...* (1862), *Literatura fizjografii ziemi polskiej* (1862); zajmował się historią pol. mianownictwa lekarskiego.

PSB; A. Wrzosek, *Józefa Majera życie i zasługi naukowe*, Wrocław 1957 (tu bibliografia prac).

J.R.

MAJEWSKI Erazm (2 VI 1858 Lublin — 14 XI 1922 Warszawa), archeolog, przemysłowiec. Z wykształcenia chemik (UW); rozległą wiedzę archeol. zdobył jako utalentowany samouk w tej dziedzinie. Zajmował się epoką kamienia i problemem pochodzenia Słowian, m.in. polemizował (1905) z szowinistycznym archeologiem niem. G. Kossinną. Finansował badania archeol.; współpracowali z nim m.in. S. Krukowski, L. Sawicki, L. Kozłowski. W 1892 zał. Muzeum Archeol. w Warszawie, przekazane 1921 warsz. TN. W 1919 otrzymał tytuł prof. zw. i katedrę archeologii pradziejowej UW. Prezes Państw. Grona Konserwatorów Zabytków Przedhist. 1918–21. W l. 1899–1913 wydawca i red. rocz. archeol. „Światowit". Czł. wielu tow. naukowych. Od 1905 zbliżony do ND. Autor prac nauk. i popularyzatorskich (m.in. *Starożytni Słowianie na ziemiach dzisiej-*

szej *Germanii*, 1899; *Linia falista pozioma jako motyw zdobniczy*, „Światowit" 1904). Zajmował się też socjologią, ekonomią i etnologią; próbował stworzyć własną teorię rozwoju społeczeństwa i cywilizacji (m.in. *Nauka o cywilizacji. Prolegomena i podstawy do filozofii dziejów...*, 1908).

PSB; W. Antoniewicz, *Erazm Majewski jako prehistoryk*, „Wiadomości Archeol." 1923 (tu bibliografia prac archeol.).

J.S.

MAJEWSKI Jan Stanisław (25 IV 1899 Adamów k. Łukowa — 13 IX 1941 Flossenbürg w Bawarii), działacz kult. i historyk regionu łukowskiego, publicysta. Nauczyciel w szkolnictwie powszechnym, 1922–39 urzędnik starostwa w Łukowie, współkier. stow. kult.-oświat. Ogniwo i red. jego pisma „Gazeta Łukowska"; 1938–39 wyd. i współred. pisma „Kronika Ziemi Łukowskiej". Publikował prace związane tematycznie z dziejami regionu, m.in. *Historia miasta Kocka* (1928), *Adamów i okolice* (1929), *Łuków, miasto powiatowe w woj. lubelskim* (1930). Podczas okupacji niem. czynny w konspiracji; aresztowany pod koniec 1939 przez gestapo, zmarł w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB; A. Kołodziejczyk, *Jan Stanisław Majewski (1899–1941) — historyk-regionalista ziemi łukowskiej*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* (zbior.), cz. 3, Warszawa 1989.

red.

MAJEWSKI Kazimierz (25 III 1903 Brzeżany — 27 VII 1981 Warszawa), archeolog klasyczny. Studiował na UJK we Lwowie (doktorat 1929, habilitacja 1935). Pracował tamże w katedrze archeologii klas. pod kier. E. Bulandy; 1939–41 kier. katedry historii staroż. na ukr. uniw. im. I. Franki. Od 1945 na Uniw. Wrocł.; prof. nadzw. 1949. Aktywny propagator tzw. marksist. przełomu metodol. w nauce; swoje opinie formułował m.in. w rocz. „Archeologia" (np. kryt. podsumowanie *Archeologia klasyczna w Polsce. Dorobek i plan*, 1952). Od 1951 na UW: kier. zespołu katedr historii kultury materialnej, prof. zw. 1954. Czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1966). Organizator (1954) i dyr. IHKM PAN. Zajmował się gł. kulturą egejską, kulturą antyczną kolonii nad Morzem Czarnym oraz wpływami rzymskimi na ziemiach polskich. W l. 30-ych prowadził badania archeol. na Bałkanach, we Włoszech i Francji, 1956–57 na Nizinie Czarnomorskiej (Olbia), od 1960 kierował pracami wykopaliskowymi na terenie dawnej twierdzy rzymskiej w Novae w Bułgarii. Jego gł. dzieło to: *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich* (1949); opublikował ponadto m.in. prace o ceramice kultury trypolskiej.

J.S.

MAJEWSKI Stanisław Włodzimierz (1 XI 1878 Nowy Sącz — 29 VI 1955 Katowice), historyk górnictwa w Polsce. Studiował na akademii górniczej w Leoben. Przed 1914 pracował m.in. w kopalniach soli w Galicji. Podczas I wojny świat. służył w wojsku austriackim. Po 1918 pracował m.in. w Wyższym Urzędzie Górniczym w Katowicach. W l. 1938–39 wykładał historię górnictwa na AGH w Krakowie (kontynuował te wykłady 1950–51). Po wojnie kier. Oddziału Historii Górnictwa w Gł. Inst. Paliw Naturalnych (1948–52). Opublikował m.in. prace: *O prastarych kopalniach złota na obszarze państwa Bolesława Chrobrego* (1936), *Rzut oka na historię prawa i administracji górniczej w Polsce do powstania 1830 r.* (1939), *Szkic historyczny górnictwa węglowego w Polsce* (1945); pozostawił w rkpsie (Archiwum PAN w Warszawie) powsz. historię górnictwa.

PSB.

red.

MAJEWSKI SKOROCHÓD Walenty (1764 Skorochody Guzy k. Grodna — 3 VII 1835 Warszawa), archiwista, historyk, orientalista. Pochodził z ubogiej rodziny szlacheckiej. Po ukończeniu Collegium Nobilium w Warszawie pracował jako nauczyciel języków obcych, tłumacz, sekr. dyplomatów. Poznał samodzielnie sanskryt, język turecki, kulturę indyjską. Uczestnik insurekcji 1794 (ranny pod Maciejowicami). Od 1800 zatrudniony w pruskim archiwum w Warszawie; od 1807 działał na rzecz nowej organizacji archiwów (projekt 1808) w Ks. Warsz.; doprowadził do przekształcenia archiwum warsz. w Archiwum Ogólne Krajowe, którym faktycznie kierował. Równocześnie notariusz i pisarz aktowy. Poseł na sejmy Król. Polskiego. Czł. TPN (od 1809). Autor opr. archiwistycznych (*Rzecz o archiwach*, 1813) i pionierskich prac z zakresu nauk pomocniczych historii (*Rzecz o sztuce dyplomatycznej, czyli umiejętności rozpoznawania i oceniania dyplomatów i rękopismów*, „Roczniki Tow. Warsz. Przyjaciół Nauk" 1817). Był pierwszym pol. sanskrytologiem i tłumaczem sanskryckich zabytków (fragm. *Ramajany*); doszukiwał się zbieżności między sanskrytem a językami słow.; zajmował się także genezą narodów słow. (*O Sławianach i ich pobratymcach*, 1816; *Siedziby Sławian za czasów starożytnej Germanii*, „Pamiętnik Nauk." 1819). Wiele prac hist. M. pozostało w rkpsie (Zbiory Baworowskich w Lwow. Państw. Bibl. Naukowej).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; T. Mencel, *Walenty Skorochód Majewski i jego memoriał o Archiwum Krajowym w Warszawie z r. 1808*, „Archeion" 1958.

H.Gór.

MAJKOWSKI Edmund (5 XI 1892 Grodzisk Wielkopolski — 5 IV 1951 Śrem), numizmatyk, archiwista; ksiądz. Ukończył seminarium duchowne w Poznaniu i w Gnieźnie, święcenia przyjął 1916. Organizator archiwum archidiecezjalnego w Poznaniu 1919, jego dyr. 1925–33. Pleban w Kopanicy (1934–39) i Kórniku (1945–51). Studia hist. ukończył 1945 na Uniw. Pozn., doktoryzował się 1948 na KUL. Ogłosił kilkadziesiąt prac, przede wszystkim z dziedziny numizmatyki, m.in. *Monety z imieniem Sieciecha* („Przegl. Archeol." 1919–24), *Fryderyk Wilhelm Below, pieczętarz i medalier poznański...* (1936). Jego zbiory znajdują się w bibl. KUL w Lublinie.

PSB; autobiografia i bibliografia prac: „Nasza Przeszłość" 1966.

A.G.

MAKOWIECKI Stanisław (2 poł. XVII w.), pamiętnikarz-wierszopis. Pochodził z rodziny szlacheckiej, prawdopodobnie z ziemi dobrzyńskiej. Stolnik latyczowski 1672; poseł na sejm 1693. Uczestnik walk z Turkami 1672 i 1674, które opisał w dwóch wierszowanych utworach o charakterze kronikarskim. *Relacyja Kamieńca wziętego przez Turków w roku 1672* (wyd. T. Wierzbowski pt. *Relacja o upadku Kamieńca r. 1672 i ostatnich czynach p. Jerzego Wołodyjowskiego*, „Przegl. Powsz." 1886) opisywała opór i kapitulację twierdzy (wykorzystał ją H. Sienkiewicz w *Trylogii*), a *Szczęśliwa ekspedycja pod Kamieńcem z Turkami* (1674; przedruk w: Bibl. Staroż. Pisarzy Pol., t. 3 1843) relacjonowała czyny wojenne J. Potockiego, wojewody bracławskiego.

Nowy Korbut, t. 2.

A.P.

MALCZEWSKI, Tarnawa-Malczewski, Juliusz (4 X 1872 Martynów Nowy w Małopolsce Wsch. — 1939 Lwów?), historyk wojskowości; generał brygady. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył wojsk. akad. techniczną i Szkołę Wojenną w Wiedniu. W I wojnie świat. oficer w wojsku austr.; od 1918 w WP, brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20

(gł. kwatermistrz, zast. szefa Sztabu Generalnego); od 1922 dowódca okręgów wojsk.; 1926 min. spraw wojsk., pozbawiony stanowiska po przewrocie majowym i przeniesiony w stan spoczynku. Wybuch II wojny świat. zastał go we Lwowie; po zajęciu miasta przez ZSRR aresztowany przez NKWD i prawdopodobnie wkrótce zamordowany. Autor wielu cenionych prac, m.in. zawierających analizę wojny ros.-japońskiej: *Beiträge zum Studium des Kampfes um Port Artur* (Wiedeń b.r.), *Studie über Ljaojan und Mukden* (tamże 1905), *Feldbefestigung im russisch-japonischen Kriege* (tamże 1908).

PSB. red.

MALECZYŃSKA Ewa, z d. **Szweiger** (31 V 1900 Lwów — 19 X 1972 Wrocław), historyk mediewista. Żona Karola M. Po studiach hist. na UJK we Lwowie (doktorat pod kier. S. Zakrzewskiego 1924) nauczycielka w szkole średniej, od 1934 wykładowca dydaktyki historii na UJK; autorka podręcznika *Nauczanie historii w szkole średniej* (1937). W czasie okupacji niem. czynna w tajnym nauczaniu we Lwowie. Od 1946 we Wrocławiu; po habilitacji 1948 na UMK w Toruniu od 1950 prof. nadzw. historii Polski i powsz. do XV w. na Uniw. Wrocł., prof. zw. 1966. W 1953 zorganizowała Zakład Historii Śląska PAN we Wrocławiu. Red. śląskiego kwart. hist. „Sobótka" 1950–72. Działała w PPS, następnie w PZPR (1959–64 zast. czł. KC). W l. międzywojennych opublikowała m.in.: *Książęce lenno mazowieckie 1351–1526* (1929), *Związki kulturalne Polski z zagranicą w epoce piastowskiej* (1939). Po II wojnie świat. wydała *Społeczeństwo polskie pierwszej połowy XV w. wobec zagadnień zachodnich* (1947) i *Ruch husycki w Czechach i w Polsce* (1959); następne jej prace to silesiana (część t. 1 *Historii Śląska*, 1961; *Życie codzienne Śląska w dobie odrodzenia*, wyd. pośmiertne 1973). Dr h. c. uniw. w Brnie (1969). Zginęła w wypadku drogowym.

PSB. M.W.

MALECZYŃSKI Karol (28 X 1897 Grębowo k. Tarnobrzega — 20 VII 1968 Wrocław), historyk mediewista, znawca dyplomatyki, edytor źródeł. Mąż Ewy M. Studiował historię na UJK we Lwowie (doktorat pod kier. S. Zakrzewskiego 1924, habilitacja 1929). Studia uzupełniał w Archiwum Watykańskim i w Paryżu. Pracował w Archiwum Państw. we Lwowie, a równocześnie jako doc. prywatny wykładał na UJK (1929–39); od 1939 prof. tytularny. W czasie II wojny świat. pracował m.in. jako bibliotekarz w Ossolineum. Od 1945 prof. zw. Uniw. Wrocławskiego. Jeden z zał. i prezes (1946–68) Wrocł. TMH, od 1947 czł. Inst. Śląskiego; od 1950 czł. PAU. Badacz historii Polski w średniowieczu. Zajmował się problemem genezy miast (*Najstarsze targi w Polsce i ich stosunek do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*, 1926), opr. monografię Bolesława Krzywoustego (wyd. skrócone 1946, wyd. pełne 1975). Prowadził studia nad pol. historiografią, analizując m.in. kronikę Galla Anonima (1934); pozostawił *Zarys historiografii polskiej do 1914* (rkps w Bibl. Ossolineum). Znawca dyplomatyki (*Studia nad dyplomami i kancelarią Odonica i Laskonogiego*, 1928), autor syntetycznego *Zarysu dyplomatyki polskiej wieków średnich* (1951). Badacz dziejów Śląska, red. i współautor *Historii Śląska* (t. 1 1960). Edytor źródeł: *Galli anonymi Cronica* (MPH 1952), *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae* (t. 1–3 1951–64).

PSB; bibliografia prac w: K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971 (opr. A. Skowrońska). M.W.

MALESZEWSKI, Maliszewski, Piotr Paweł (1767 na Mazowszu — 28 VIII 1828 Maison Neuve we Francji), ekonomista, historyk, publicysta. Naturalny syn księcia M. Poniatowskiego, późniejszego prymasa. Studiował w Szkole Gł. Kor. (UJ) oraz w Paryżu. Mason; tajny agent króla Stanisława Augusta we Francji; przyjaciel J. Sułkowskiego. W 1794 przyjął obywatelstwo franc.; zyskawszy niezależność dzięki spadkowi po prymasie, zajął się handlem oraz pracą nauk.; po 1815 opiekował się studentami pol. przebywającymi w Paryżu (m.in. F. Skarbek, A. Krzyżanowski, L. Sapieha). Od 1802 czł. Warsz. TPN. Politycznie bliski kołom demokr. i republikańskim. Autor prac dotyczących ekonomii, zagadnień społ. i hist.; głosił pogląd, że upadek Polski wynikał z cech jej rozwoju, a był spowodowany brakiem silnego stanu mieszczańskiego. Napisał m.in. *Józef Sułkowski* (w: *Jenerała Józefa Sułkowskiego życie i pamiętniki historyczne, polityczne i wojskowe...*, pierwodruk franc. 1832, wyd. pol. w tłum. L. Miłkowskiego, Paryż 1864), *Essai historique et politique sur la Pologne depuis son origine jusqu'en 1788* (1832).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5.

K.Sz.

MALINOWSKI Aleksander (27 II 1869 Łuka na Ukrainie — 25 XII 1922 Zakopane), działacz socjalist. i niepodległościowy, wydawca źródeł; inżynier. W l. 1897–98 i 1904–05 czł. CKR PPS, okresowo sekr. Komitetu Zagranicznego. Metodą ankiet zbierał informacje o sytuacji polit., strajkach i aresztowaniach w Król. Pol.; z redakcyjną pomocą L. Wasilewskiego ogłosił je pt. *Materiały do historii PPS i ruchu rewolucyjnego w zaborze rosyjskim od r. 1893–1904* (t. 1–2 1907–11; t. 3 obejmujący l. 1902–04 pozostał w rkpsie). Pośmiertnie wyd. fragmenty jego wspomnień i korespondencji w zbiorze *Aleksander Malinowski 1869–1922* (1924).

PSB.

Al.P.

MALINOWSKI Henryk, pierwotnie **Chaim Roth** (26 V 1911 Włocławek — 8 III 1970 Warszawa), historyk ruchu robotniczego. Działacz KZMP i KPP, parokrotnie więziony. Po wybuchu II wojny świat. znalazł się na terenach zajętych przez ZSRR; 1941 w Armii Radz.; 1943 w I Dywizji WP. Działacz PPR, następnie PZPR; wykładowca szkół partyjnych. Od 1958 do końca życia pracował w Zakładzie Historii Partii KC PZPR; doktoryzował się 1961 w WSNS. Napisał m.in. *Powstanie i pierwszy okres działalności KPP* (1958); był współautorem syntezy *Historia polskiego ruchu robotniczego 1864–1964* (t. 1 1967).

PSB.

red.

MALINOWSKI Jakub (1 IX 1808 Warszawa — IX 1897 Cahors we Francji), historyk, bibliograf. Studiował budownictwo na UW i w Szkole Politechnicznej. Uczestniczył w powstaniu listopadowym, następnie emigrował do Francji (1832). Kontynuował studia (gł. na uniw. w Dijon), pracował jako urzędnik i nauczyciel języków niem. i ang. oraz rysunku technicznego. Opr. *Bibliografię emigracji polskiej za lata 1832–1862* (nie wyd.). Prowadził poszukiwania archiwalne poloników (niektóre publikował). Cechowała go wielostronność zainteresowań. Pisał prace o dziejach miast i regionów, gdzie mieszkał (*Histoire de l'ancienne université du Cahors*, 1877) i z zakresu numizmatyki (*Histoire monétaire de la province du Quercy*, 1879; nagroda akad. w Tuluzie). Autor rozprawy *Rzecz o pobycie Kazimierza I, Króla Polskiego w klasztorze Benedyktynów w Cluny...* (1869), w której dowodził prawdziwości przekazów o „mnicho-

stwie" Kazimierza Odnowiciela. Czł. Tow. Hist.-Lit. w Paryżu i wielu franc. tow. naukowych.

PSB; B. Konarska, *Materiały do biografii Jakuba Malinowskiego*, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1964 z. 1 (tu bibliografia prac).

K.Sz.

MALINOWSKI Mikołaj (18 XII lub 10 IX 1799 Machnówka na Podolu — 29 VI 1865 Wilno), historyk, edytor źródeł. Studiował na Uniw. Wil. filologię klas. (pod kier. G. E. Groddecka) i historię (pod kier. J. Lelewela). Jako czł. Tow. Filaretów był przez pół roku więziony. W l. 1824–26 pomagał J. Lelewelowi w pracy wydawniczej. W l. 1827–28 przebywał w Petersburgu, biorąc udział w staraniach J. Załuskiego o udostępnienie publiczne zbiorów Załuskich; opis pobytu i środowiska, w jakim przebywał (poznał m.in. A. Mickiewicza), zawarł w *Dzienniku* pisanym po łacinie (1914, wyd. M. Kridl wraz z pol. tłum.). Od 1828 ponownie w Wilnie (sekr., a następnie prokurator komisji spadkowej Radziwiłłów); przyjaciel A. H. Kirkora i współautor wiernopoddańczego *Album wileńskiego* (1858). Jego dorobek nauk. obejmuje gł. kryt. edycje źródeł, m.in.: *Źródła do dziejów polskich* (t. 2 1844, wyd. z A. Przezdzieckim), M. Stryjkowskiego *Kronika polska...* (t. 1–2 1846), S. Łaskiego *Prace naukowe i dyplomatyczne* (1864); opatrywał je wstępami (biografie autorów źródeł) i objaśnieniami. Przełożył fragm. dzieła B. Wapowskiego *Dzieje Korony Polskiej...* (t. 1–3 1847–49). Autor pamiętnika *Księga wspomnień* (powst. 1864, wyd. J. Tretiak 1907). Nie dochował się rkps powstałej po 1840 rozprawy *Dzieje Jagiellonów na Węgrzech 1439–1526*. Zbiory M. zostały nabyte 1873 przez J. Działyńskiego i znajdują się obecnie w Bibl. Kórnickiej.

PSB.

K.Sz.

MALINOWSKI, Pobóg-Malinowski, Władysław (23 XI 1899 Archangielsk — 21 XI 1962 Genewa), historyk dziejów najnowszych, publicysta. Ukończył Włodzimierską Szkołę Wojsk. w Piotrogrodzie. Przydzielony do tworzących się wojsk. formacji pol. 1917 (m.in. Nacz. Pol. Komitet Wojsk.); zagrożony wcieleniem do Armii Czerwonej, przedostał się 1919 do Polski i wstąpił do wojska; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20 (ranny). Od 1920 zawodowy oficer WP, służył w różnych garnizonach, zajmując się m.in. publicystyką (np. popularna broszura o J. Piłsudskim). Od 1929 zatrudniony w Wojsk. Biurze Hist., organizował Inst. Badania Najnowszej Historii Polski. W 1931 przeniesiony w wojsku w stan nieczynny. Od 1932 zatrudniony w MSZ (wydział hist.-nauk., później kier. referatu archiwalnego). Został m.in. sekr. komitetu red. *Pism — Mów — Rozkazów* J. Piłsudskiego (współpracował tu z J. Stachiewiczem, M. Sokolnickim, L. Wasilewskim). Pierwsze jego prace, wyd. 1933: *Akcja bojowa pod Bezdanami* i *Narodowa Demokracja 1887–1917. Fakty i dokumenty*, miały charakter publicystyczny, oparte były jednak na archiwaliach (archiwum PPS, akta MSZ) i relacjach uczestników wydarzeń; praca o ND miała cel demaskatorski. Przekonany piłsudczyk, opr. biografię Marszałka: *Józef Piłsudski*, t. 1: *W podziemiach konspiracji 1867–1901*, t. 2: *W ogniu rewolucji 1901–1908* (1935; t. 3 spłonął w drukarni we wrześniu 1939); była to praca bogata pod względem faktograficznym i w intencjach autora apologetyczna, jednak część środowisk sanacji (i sam Piłsudski) przyjęła ją niechętnie jako niezgodną z tezami i stereotypami oficjalnej propagandy. M. publikował ponadto studia źródłowe, był także edytorem korespondencji Piłsudskiego z okresu 1893–1904. Po wybuchu wojny 1939 przez Rumunię i Włochy przedostał się do Francji; walczył tam w kampanii 1940; jako przeciwnik rządu W. Si-

korskiego pozostał po klęsce we Francji i w czasie okupacji niem. mieszkał w Grenoble. Po II wojnie świat. pozostał na emigracji (gł. w Paryżu). Pracując w trudnych warunkach materialnych, pisał i wydawał swe największe dzieło: *Najnowsza historia polityczna Polski* (t. 1 Paryż 1953, t. 2 Londyn 1956, t. 3 Londyn 1960; wyd. II t. 1–2 Londyn 1963–67, poprawione i ocenzurowane przez B. Miedzińskiego; wyd. III całości Londyn 1983–84; t. 3 parokrotnie w kraju w obiegu niezależnym; reprint całości 1990). Wartość nauk. poszczególnych tomów jest w ocenie specjalistów (których sąd reprezentuje w PSB H. Wereszycki) różna. T. 1, najmniej ceniony, obciążony jest wątkiem apologii Piłsudskiego. T. 2, w chwili ukazania się rewelacyjny pod względem faktografii, odsłonił kulisy wielu wydarzeń z okresu II Rzeczypospolitej. T. 3, dotyczący czasów najnowszych, tj. II wojny świat., uznano za kontrowersyjny, gdyż cechuje go otwarcie stronniczość (także w stosunku do części własnego obozu polit. M., tj. sanacji); najpełniej uwidoczniły się w nim cechy pisarstwa hist. M. — przeciążenie faktografią, zainteresowanie personaliami, przewaga szczegółów nad uogólnieniem, pasja publicystyczna; wg A. Garlickiego t. 3 „jest ostatnim wielkim pamfletem w naszej literaturze". M. nie był historykiem zawodowym, sprawy metody i metodologii w pracy nauk. były mu prawie obce, ale sięganie głęboko w źródła przydawało jego pracom wiarygodności i stawiało go często w sytuacji otwartego konfliktu z ludźmi i środowiskami polit., z którymi był najszczerzej związany.

PSB; A. Garlicki, *Władysława Poboga-Malinowskiego przygody z historią*, w: W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 1, Warszawa 1990.

M.P.-J.

MALISZEWSKI Edward (28 IX 1875 Warszawa — 24 XI 1928 tamże), dziennikarz, historyk powstania styczniowego, bibliograf. Samouk. Słuchał wykładów uniw. w Paryżu. Od 1896 współpracował z prasą warsz., m.in. „Ateneum", „Kurierem Pol.", „Polską Zbrojną", a także „Gazetą Lwowską". Inicjator i red. 1919–20 organu Pol. Tow. Krajoznawczego „Ziemia". Zajmował się tematyką krajoznawczą i stosunkami narodowościowymi. Opublikował m.in. *Zachodnie dzielnice Polski* (1919), *Śląsk polski* (1922), wspólnie z B. Olszewiczem *Podręczny słownik geograficzny* (t. 1–2 1925–27), kilka map ukazujących rozmieszczenie narodowości na ziemiach polskich. Badał dzieje powstania styczniowego, zbierał m.in. relacje i materiały do biografii uczestników (ok. 3 tys. życiorysów w zbiorach Bibl. Nar.). Najważniejszym osiągnięciem M. jest *Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących* (1928) rejestrująca 4465 prac drukowanych i 966 rękopiśmiennych, dzieło do dziś wartościowe, zwł. wraz z późniejszymi uzupełnieniami S. Wasylewskiego i P. Ettingera.

PSB; J. Iwaszkiewicz, *Edward Maliszewski*, Warszawa 1931 (tu bibliografia prac).

A.B.

MAŁACHOWSKI-ŁEMPICKI Stanisław (12 VII 1884 Kaszów k. Radomia — 23 V 1959 Warszawa), prawnik, historyk wolnomularstwa. Ukończył Szkołę Prawa w Petersburgu; pracował w sekretariacie petersburskiego senatu. W 1918 powrócił do Polski. W l. międzywojennych sędzia Sądu Okręgowego w Warszawie oraz notariusz. Prowadził badania hist. dotyczące gł. dziejów pol. masonerii. Opublikował dwie podstawowe prace z tego zakresu (*Wykaz polskich lóż wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821*, 1929; *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego W.Ks. Litewskiego 1776–1822*, 1930) oraz kilka monografii szczegółowych. Ogłosił też niewielki zarys wolnomularstwa na

świecie (*Wolnomularze Europy i Ameryki*, 1928). Prace M. posiadają dużą wartość, gdyż oparte są na aktach zniszczonych później podczas wojny.

PSB.

W.Buk.

MAŁECKI Antoni (16 VII 1821 Objezierze k. Poznania — 7 X 1913 Lwów), historyk literatury, językoznawca, mediewista, heraldyk. Studiował na uniw. w Berlinie m.in. u L. Rankego (doktorat 1844). Prof. filologii klas. UJ (1850–52) i uniw. w Innsbrucku (1854–56); od 1856 prof. zw. historii literatury pol. na Uniw. Lwow. (rektor 1872/73); utrzymywał żywe kontakty z Ossolineum (zast. kuratora od 1869). Czł. AU 1872 oraz wielu tow. nauk., m.in. czł. koresp. Serbskiego TN w Belgradzie. Poseł na Sejm Krajowy galic. (1876–89), czł. Izby Panów (1881–1913). Zajmował się gł. historią literatury pol. (m.in. monografia Słowackiego 1866–67), także gramatyką języka pol. (wielokrotnie wznawiany podręcznik). Po przejściu na emeryturę (1874) podjął studia nad dziejami Polski średniowiecznej. W pracy *Lechici w świetle historycznej krytyki* (1897) zwalczał teorię najazdu F. Piekosińskiego, w gruntownych *Studiach heraldycznych* (t. 1–2 1890) wykazał pochodzenie herbów pol. nie od symboli runicznych, a od znaków własnościowych. Swoje poglądy na dzieje Polski wczesnopiastowskiej zebrał w *Rewizji dziejów polskich w pierwszych dwóch wiekach politycznego istnienia 962–1146* (w: *Z przeszłości dziejowej*, t. 1 1897). Pisał także o biskupstwach i klasztorach w średniow. Polsce; wydał kilka studiów o średniow. źródłach; jego studium *W kwestii fałszerstwa dokumentów* (1904) przyniosło nowatorskie ujęcie stosunku pojęć „zapiska" i „dokument". Wraz z W. Kętrzyńskim i K. Liskem wydawał 1873–93 *Monumenta Poloniae Historica*. Dr h.c. UJ i Uniw. Lwow. (1892). W 1972 Ossolineum ustanowiło stypendium nauk. imienia M.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8; O. Halecki, *Antoni Małecki jako badacz dziejów piastowskich*, „Kwart. Hist." 1914; B. Gubrynowicz, *Antoni Małecki*, Lwów 1920.

A.G.

MAŁOWIST Marian (19 XII 1909 Łódź — 30 VIII 1988 Warszawa), historyk dziejów gospodarczych. Pochodził z zasymilowanej rodziny żyd.; jego ojciec był lekarzem. Studiował na UW (uczeń m.in. M. Handelsmana). Zainteresowany problemami gosp. (praca magisterska o handlu Flandrii z Polską i krajami sąsiednimi w XIII–XIV w.), był w tym zakresie całkowicie niezależny od obu ówczesnych pol. szkół historii gosp. (lwow. F. Bujaka i pozn. J. Rutkowskiego). Wprowadzenie w problematykę gosp. zawdzięczał znawcy ekonomiki nowoż., historykowi szwedzkiemu Eli F. Heckscherowi, u którego pracował przez rok, zbierając materiały do dziejów handlu bałtyckiego w XVI w. (doktorat na UW 1934). W l. 1931–39 nauczyciel gimnazjalny, w czasie II wojny świat. aktywny w tajnym nauczaniu w getcie warsz. oraz na wsi podlaskiej, gdzie się ukrywał. Po wojnie związany z UW: habilitacja 1946, doc. 1949, prof. nadzw. 1952, prof. zw. 1955; od 1949 kier. Zakładu Historii Powsz., od 1955 — Zakładu Historii Średniow.; 1980 emerytowany. M. należał do historyków pol. najżywiej zainteresowanych dziejami powszechnymi. Jego pierwsze większe prace mieszczą się na pograniczu tematyki gosp. i polit.: *Handel zagraniczny Sztokholmu i polityka zewnętrzna Szwecji w latach 1470–1503* (1935), *Kaffa — kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475* (napisana przed 1939, wyd. 1947). Późniejsze badania M. można ująć w następujące wątki: miejsce Europy Środkowo-Wsch. w systemie gosp. kontynentu; płn. Europa i Bałtyk; Europa i Orient; mechanizm

gosp. Europy u schyłku średniowiecza i w początkach ery nowożytnej. Po wojnie zajął się problemem przemian gosp. w Polsce i strefie bałtyckiej w XV–XVII w., początkowo zwł. handlem zbożowym i drzewnym, następnie konsekwencjami rozwoju systemu folwarczno-pańszczyźnianego (był twórcą przyjętej w nauce tezy o regresywnych konsekwencjach tego typu gospodarki, choć późniejsze jego opr. wprowadziły tu wiele uściśleń). Podejmował badania monograficzne nad rolnictwem, rzemiosłem i wymianą towarowo-pieniężną; ich plonem były m.in. *Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w zachodniej Europie w XIV i XV wieku* (1954). Problem kolonializmu, rozumiany nader szeroko, był zwornikiem jego poszukiwań przez wiele następnych lat. Artykuły na temat kryzysu XIV w. w Europie, znaczenia handlu bałtyckiego w ekspansji zamorskiej Europy oraz roli szlachty w gospodarce wczesnonowoż. (m.in. *Poland, Russia and western trade in the XVth and XVIth centuries*, 1958; *The economic and social development in the Baltic countries from the fifteenth to the seventeenth centuries*, 1959) częściowo publikowane w czasopismach zagr., stały się przedmiotem szerokiej dyskusji. Teza o kolonialnym charakterze ekspansji handlowej Niderlandów na Bałtyku nie spotkała się z dobrym przyjęciem, natomiast całokształt koncepcji M. o współzależności stref gosp. (*Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, 1973) był, obok ujęcia F. Braudela, inspiracją dla I. Wallersteina przy tworzeniu teorii „europejskiej gospodarki światowej". Współzależność systemów znajdujących się na nierównych poziomach rozwoju lub zgoła od siebie odmiennych M. badał na przykładzie Sudanu Zach. i państw, które rozwijały się tam przed i w pierwszej fazie uzależniania Afryki od Europejczyków; obie jego prace na ten temat (*Wielkie państwa Sudanu Zachodniego w późnym średniowieczu*, 1964; *Europa a Afryka Zachodnia w dobie wczesnej ekspansji kolonialnej*, 1969) były studiami pionierskimi; hipoteza o analogiach między średniow. społeczeństwami niektórych części Europy a genezą i ewolucją państw w Czarnej Afryce okazała się płodna i jest dalej rozwijana. Pod koniec życia M. powrócił do swych dawnych zainteresowań Wschodem (*Tamerlan i jego czasy*, 1985). Ostatnia jego praca, napisana wspólnie z żoną I. Bieżuńską-Małowist (*Niewolnictwo*, 1987), to obraz form niewolnictwa w czasach średniowiecza i nowożytności. Mimo ciężkiego kalectwa (po chorobie Heinego-Mediny i wypadku samochodowym) był nieprzerwanie aktywny do ostatnich lat życia. Oprócz obszernych dzieł cenne są także jego drobniejsze rozprawy, którymi rozpoczynał wciąż nowe wątki badawcze. Niektóre swoje tezy przedstawiał jedynie w dyskusjach i rozmowach, toteż jego wkład nauk. jest często równie ważki, co nieuchwytny. W Inst. Hist. UW skupił wokół siebie grono młodych naukowców. Mimo że zainteresowania jego uczniów w niewielu tylko przypadkach stanowią kontynuację problematyki mistrza, można mówić o stworzonej przezeń szkole. Nie ingerował w badania uczniów, ale — rozwijając tradycję Handelsmanowską — wymagał przestrzegania zasad postępowania badawczego; najważniejsza wydaje się zasada ujmowania problemów porównawczo. M. unikał deklaracji metodologicznych. Z koncepcji marksist. nie przemawiała doń teoria walki klas i nie podejmował tej tematyki nawet na pocz. l. 50-ych. Można dostrzec inspirację Marksowską w jego zainteresowaniach przejściem od feudalizmu do kapitalizmu; włączył się też do międzynar. dyskusji marksistów zach. zainspirowanej przez M. Dobba i R. Hiltona. Od schyłku lat 50-ych związał się blisko z franc. szkołą „Annales", uczestniczył w jej dyskusjach, jednak zachował odrębny, indywidualny styl badań. Ujmował problemy

porównawczo i zawsze, jak u M. Blocha, problem, nie granice chronol. czy geogr., zakreślały dlań ramy tematu. Czł. PTH i innych tow. naukowych. W 1989 PTH utworzyło fundusz nagrody jego imienia (za prace magisterskie z historii społ. i gosp. późnego średniowiecza i czasów nowoż.). Pośmiertnie wydano wybór artykułów pt. *Europa i jej ekspansja, XIV–XVII w.* (1993, wstęp A. Mączak, red. nauk. H. Zaremska).

Bibliografia prac za l. 1931–70 w: *Społeczeństwo — gospodarka — kultura. Studia ofiarowane Marianowi Małowistowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa 1974; bibliografia prac za l. 1971–88: „Przegl. Hist." 1989 z. 4.

A.M.

MANTEUFFEL Gustaw (18 XI 1832 Drycany k. Rzeżycy — 24 IV 1916 Bonifaców k. Lucyna na Łotwie), historyk Inflant, etnolog. Pochodził z rodziny inflanckich baronów (ród Szoege). Ukończył studia prawnicze na uniw. w Dorpacie. Pracował naukowo nie będąc zatrudniony w żadnej instytucji nauk.; mieszkał w Rydze. Od ok. 1880 uczestniczył w pol. życiu nauk. (np. czł. Komisji Historii Sztuki AU 1888). Zasłużony badacz dziejów Inflant. Autor dzieła *Inflanty Polskie, poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant* (1879, wstęp J. I. Kraszewski), które zawiera także noty o dziejach rodów pol.-inflanckich. Dziejom rodów poświęcił m.in. *Familiennotizzen aus dem Bersegall-Dritzanschen Familien-Archiv* (1907) — dotyczące własnego rodu, *O starodawnej szlachcie krzyżacko-rycerskiej na kresach inflanckich* (1912). Ogłosił wiele monografii miejscowości w Inflantach oraz studia z dziejów uniw. w Dorpacie. Pisał hasła o tematyce inflanckiej do *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego...* i innych dzieł encyklopedycznych. Należał do twórców języka lit. Łatgalii (wsch. Łotwy), publikując modlitwy, pieśni i kalendarze; zbierał i ogłaszał pieśni ludu Łotwy.

PSB; bibliografia prac do 1904 w: *Materialien zu einem bibliographishen Verzeichniss...* (opr. H. Deiderichs), Riga 1906.

H.I.

MANTEUFFEL Jerzy (3 III 1900 Taunagi na Łotwie — 14 I 1954 Warszawa), papirolog. Pochodził z inflanckiej rodziny M.-Szoege. W l. 1918–20 służył w WP. Studiował filologię klas. na UW pod kier. G. Przychockiego i T. Zielińskiego (doktorat 1925, habilitacja 1929); studia specjalistyczne odbył w Berlinie, Paryżu i Londynie. Wykładowca papirologii na UW 1930–36, prof. nadzw. filologii klas. KUL 1936, prof. zw. Uniw. Lwow. 1937–39, w okresie II wojny świat. pracownik ukr. uniw. im. I. Franki we Lwowie 1939–41 i 1944–45; podczas okupacji niem. działał w AK, był wykładowcą tajnych pol. kursów uniwersyteckich. Organizator i kier. Zakładu Papirologii UW od 1945 (prof. zw. 1946). Czł. koresp. PAU 1946; czł. TN Warsz. 1951. Pionier (obok R. Taubenschlaga) papirologii w Polsce. Twórca pierwszej w Polsce (zgromadzonej w UW) kolekcji papirusów i ostraków, wydawca *Papyri Varsovienses* (1935). Współautor wraz z F. K. Smolką pierwszego pol. zarysu *Papirologia* (1933). Czł. pol.-franc. ekspedycji wykopaliskowej w Egipcie (1936–39); jej wyniki opublikował w *Extrait des Fouilles Franco-Polonaises* (t. 1–3, Kair 1937–49). Autor prac popularnonauk. (*Książka w starożytności*, 1937; *Ze świata papirusów*, 1950). Uczestnik międzynar. kongresów papirologicznych (Lejda 1931, Monachium 1933, Florencja 1935, Oxford 1937).

PSB; bibliografia prac: „Eos" 1954/55 z. 2.

Z.R.

MANTEUFFEL Tadeusz (5 III 1902 Rzeżyca na Łotwie — 22 IX 1970 War-

szawa), historyk mediewista. Pochodził z inflanckiej rodziny M.-Szoege. Studia hist. na UW przerwał 1920, gdy jako ochotnik wziął udział w wojnie pol.-radz. i został ciężko ranny (stracił rękę). Studiował następnie pod kier. J. K. Kochanowskiego i M. Handelsmana (doktorat 1924); wiedzę uzupełniał w czasie dwuletnich studiów we Francji, we Włoszech i w Anglii. Po powrocie do kraju pracował w Archiwum Oświecenia; prowadził na UW zlecone proseminarium z historii średniow. Francji. Habilitował się 1930; po rocznym pobycie w Paryżu i w Heidelbergu podjął na UW wykłady z historii Francji i początków feudalizmu. Działacz TMH, sekr. i organizator VII Międzynar. Kongresu Nauk Hist. (Warszawa 1931), od 1936 czł. koresp. TN Warszawskiego. Badania nauk. rozpoczął od spraw związanych z genezą i rozwojem feudalizmu, zwł. w czasach merowińskich. Efektem tego były m.in. prace: *Polityka unifikacyjna Chlotara II* (1925) i *Teoria ustroju feudalnego według Consuetudines Feudorum XII–XIII w.* (1930). Pragnąc wszechstronnie zrozumieć funkcjonowanie średniow. społeczeństw, zwrócił uwagę na ówczesną kulturę. Zajmował się także miastami Europy Zach. i Środkowej. Pod koniec okresu międzywojennego spróbował stworzyć syntezę dziejów średniowiecza eur., zdążył jednak opracować tylko ich częściowy zarys w *Dziejach wczesnego średniowiecza* (1938). W związku z pracą w archiwum napisał *Dziedziczenie registratur i ich uporządkowanie* (1927). Podczas okupacji niem. ratował pol. dorobek kult. (zasoby Archiwum Oświecenia i AAN, zbiory bibl. Inst. Hist. UW). Działał w ZWZ-AK; był sekr. redakcji „Wiadomości Pol." (pseud. Sey). Za namową M. Handelsmana zorganizował sekcję hist. tajnego UW; równocześnie nadal pracował nad dziejami kultury średniowiecznej. Od lipca 1944 ukrywał się, zagrożony wydaniem w ręce Niemców. Po wojnie natychmiast przystąpił do odbudowy UW, choć wielu wątpiło w możliwość kontynuowania pracy na gruzach; już 15 VII 1945 rozpoczął swoje seminarium (od 1 IX 1945 prof. nadzw.). Poświęcił się organizowaniu Inst. Hist. UW; działał wszechstronnie przy odbudowie życia nauk. i oświaty, np. prowadził kursy wakacyjne dla nauczycieli historii. Czł. zw. TN Warsz. (1946) i PAU (1949); prof. zw. od 1951. Działalność organizacyjna ograniczała jego własną pracę nauk., niemniej jednak wrócił do rozpoczętej przed wojną syntezy i ogłosił obszerny tom pt. *Historia powszechna. Średniowiecze* (1958). Równocześnie kontynuował studia nad kulturą średniowieczną. Napisał m.in.: *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.* (1955), *Narodziny herezji* (1963). W l. 40-ych zorganizował zespół przygotowujący encyklopedię hist.; praca ta stała się przedmiotem dogmatycznych ataków; nakład t. I (wyd. 1949) został zniszczony. Gdy w l. 50-ych w pol. nauce hist. zapanowała, obok fałszerstw, wulgarnie traktowana metoda marksist., M. postanowił nie usuwać się, lecz ratować to, co było możliwe. Działał nadal na UW (m.in. dyr. Inst. Hist.) i w PTH (1950–53 prezes); 1951 współtworzył PAN (na miejsce PAU), od 1952 był jej czł. koresp., od 1953 dyr. IH PAN. Na wszystkich tych stanowiskach bronił prawdziwej nauki i starał się dobierać odpowiednią kadrę nauk.; pomagał mu w tym niekwestionowany autorytet, jakim cieszył się w środowisku naukowym. Tę trudną działalność przypłacił chorobą serca, co zmusiło go do rezygnacji 1955 z funkcji dyr. Inst. Hist. UW; będąc prof. prowadził nadal wykłady i seminaria. W 1968, kiedy władze uniemożliwiły jednoczesną pracę na uniw. i w akad., zrezygnował z wykładów, zachowując stanowisko dyr. IH PAN (prowadził jednak nadal uniw. seminarium).

PSB; *Wieki średnie — Medium aevum. Prace ofiarowane T. Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1962 (tu bibliografia prac do 1962, opr. E. Widerszalowa); uzupełnienia bibliografii w posłowiu S. Trawkowskiego do książki: T. Manteuffel, *Historyk wobec historii. Rozprawy nieznane, pisma drobne, wspomnienia*, Warszawa 1976; S. Trawkowski, *Tadeusz Manteuffel*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.B.

MAŃKOWSKA Bogusława, z **Dąbrowskich** (18 III 1814 Paryż — 14 IV 1901 Poznań), pisarka, pamiętnikarka. Córka gen. J. H. Dąbrowskiego; wychowała się w środowisku byłych legionistów i napoleonistów. Pod koniec życia zajęła się pracą pisarską, wyrażając w niej kult dla tradycji walk o niepodległość; oprócz utworów lit. o tematyce hist. pisała hist. prace publicyst., np. polemikę *O legii Nadwiślańskiej w Hiszpanii. Z powodu zdań Przyborowskiego oraz w obronie Legionów Polskich* (1882). Autorka *Pamiętników* obejmujących jej życie do 1879 (wyd. częściami 1880–83), pozytywnie ocenianych przez współczesnych.

PSB.

K.Sz.

MAŃKOWSKI Alfons (10 IX 1870 Wielki Kunsztertyn k. Grudziądza — 12 II 1941 Sztutthof), historyk Pomorza, działacz nar. i organizator życia nauk.; ksiądz. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował w seminarium w Pelplinie i na UJ; święcenia kapłańskie przyjął 1895. Proboszcz w Lembargu k. Brodnicy 1923–40. Od 1897 czł. TN w Toruniu (1923–39 prezes); wznowił wydawanie czasopism tow. („Roczniki" i „Fontes"). Czł. koresp. PAU (1929), wiceprezes Inst. Bałtyckiego (od 1930), czł. Rady PSB (od 1935). Opublikował wiele prac z historii Pomorza, gł. o zagadnieniach nar. i kościelnych XIX w., m.in. *Dzieje drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Prusiech Zachodnich*... („Roczniki TN w Toruniu" 1906, 1907, 1909, 1911), *Prałaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów* (tamże 1926–27), *Pod rządami pruskimi* („Roczniki Hist." 1927). Wydał m.in. *Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII wieku* (1938, wspólnie z S. Kutrzebą). Podczas okupacji niem. aresztowany 1940, zginął w obozie koncentracyjnym w Stutthofie.

PSB; H. Mross, *Bibliografia prac drukowanych ks. prałata Alfonsa Mańkowskiego*, „Studia Pelplińskie" 1974.

J.Jas.

MAŃKOWSKI Tadeusz (2 VIII 1878 Lwów — 8 VIII 1956 Kraków), prawnik, historyk sztuki. Studiował prawo na Uniw. Lwow. (doktorat 1904). W l. 1898–1902 pracownik Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie, następnie adwokat. Pod wpływem J. Antoniewicza-Bołoza i Z. Batowskiego zwrócił się ku historii sztuki; 1938–39 współred. „Dawnej Sztuki"; 1939–41 wraz z M. Gębarowiczem organizator, a następnie kier. Oddziału Sztuki w lwow. Bibl. Akad. Nauk Ukr. SRR. Dyr. Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu (1945–51); habilitował się 1948 na UJ, tamże wykładowca historii sztuki Bliskiego Wschodu 1947–55. Czł. PAU (koresp. 1932, czynny 1939) i TN Warsz., czł. PAN (1953). Zajmował się sztuką i kulturą Lwowa (*Lwowskie kościoły barokowe*, 1932; *Lwowska rzeźba rokokowa*, 1937; *Dawny Lwów*, Londyn 1973, wyd. pośmiertne), zbiorami Wawelu (*Dzieje wnętrz wawelskich*, 1952, wyd. II zmienione 1957), sztuką orientalną (*Orient w polskiej kulturze artystycznej*, 1959); pisząc o dziejach pol. rzemiosła artyst., akcentował jego związki z orientem (*Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII wieku*, 1954). Analizował zjawisko sarmatyzmu w kul-

turze pol. (*Genealogia sarmatyzmu*, 1949).

PSB; bibliografia prac: „Biuletyn Historii Sztuki" 1956.

P.K.

MARCHLEWSKI Julian Baltazar (17 V 1866 Włocławek — 22 III 1925 Bogliasco k. Nervi we Włoszech), działacz polit., publicysta. Jeden z teoretyków i przywódców SDKPiL, działacz niem. socjaldemokracji; 1919 współorganizator Międzynarodówki Komunistycznej. W 1920, podczas wojny pol.-radz. przewodn. Tymczasowego Komitetu Rewol. Polski w Białymstoku, który szykował przejęcie władzy w Polsce przez komunistów. Doktorat uzyskał 1897 na uniw. w Zurychu na podstawie dysertacji o fizjokratycznej szkole ekonomistów w dawnej Polsce. Autor studium *Stosunki społeczno-ekonomiczne na ziemiach polskich zaboru pruskiego* (1903), które — napisane z zastosowaniem metodologii marksist. — do dziś cenione jest za walory poznawcze, oraz pracy *Antysemityzm a robotnicy* (1913) będącej próbą analizy struktury klasowej ludności żyd. na tle historycznym.

PSB.

Al.P.

MARCHOCKI Mikołaj Ścibor (ok. 1570 — ok. 1636), pamiętnikarz. Uczestnik dymitriad i wojny pol.-moskiewskiej. Walczył m.in. pod Kłuszynem (1610), brał udział w zajęciu Smoleńska i Moskwy. Pod koniec życia spisał swe wspomnienia pt. *Historia wojny moskiewskiej prawdziwa* (wyd. E. Raczyński 1841), obejmujące l. 1607–12, będące cennym źródłem hist., żywo napisaną i pełną szczegółów relacją bezpośredniego świadka i uczestnika wydarzeń, uzupełnioną o obszerne sylwy (teksty listów i mów). Pozostawił także dotąd nie wyd. (rkps Bibl. Czartoryskich) opis kampanii cecorskiej 1620 oraz wyprawy chocimskiej 1621 (na podstawie relacji uczestników).

PSB.

A.P.

MARCIN POLAK (? — 1279 Bolonia), pisarz hist. i prawniczy; dominikanin. W późnym średniowieczu jeden z najbardziej znanych w Europie Zach. autorów z kręgu kultury czesko-polskiej. Wokół jego życiorysu narosło wiele nieporozumień i kontrowersji naukowych. Wiadomo, iż do zakonu wstąpił w Pradze (tamtejszy klasztor należał wówczas do prowincji pol.). Przed 1261 w kurii papieskiej został tzw. penitencjarzem (zajmował się sprawami Niemiec i Słowian Zach.) oraz kapelanem. Związany, także rodzinnie, z diecezją gnieźn.; nominowany 1278 na arcybiskupa, zmarł w drodze do Gniezna. Autor dzieła *Cronica summorum pontificum imperatorumque*... (Kronika cesarzy i papieży); przedstawił w nim zwięźle dzieje powsz. od Chrystusa i cesarza Augusta do 1277. Kronika miała kilka redakcji; w XV i XVI w. była wielokrotnie wydawana (pierwodruk Rzym 1476), tłumaczona i przerabiana; jej rkpsy znane były i w Polsce; powołuje się na nią m.in. *Kronika Wielkopolska*, wykorzystał ją Długosz. M. napisał też *Margarita Decreti* — kompendium średniow. wiedzy z zakresu prawa kanonicznego (w l. 1481–1500 wyd. 18 razy); ogłosił zbiór kazań na niedziele i święta.

PSB.

J.K.

MARCIŃCZYK Jan (1881 Lublin — 1941 Oświęcim), popularyzator historii, poeta; major. Ukończył ros. szkołę oficerską w Kazaniu. Podczas I wojny świat. służył w Legionie Puławskim i w I Korpusie gen. J. Dowbór-Muśnickiego. W 1918 w Lublinie z oddziałem żołnierzy rozbroił załogę austr. i z balkonu hotelu Victoria pierwszy ogłosił niepodle-

głość Polski. W okresie międzywojennym służył w WP. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939. Podczas okupacji niem. aresztowany 1941, zginął w niem. obozie koncentracyjnym. Był autorem licznych artykułów i szkiców na tematy hist., m.in.: *Tadeusz Kościuszko* (1917), *Konstytucja 3 maja* (1919), *Powstanie Wielkopolskie 1848* (1925).

red.

MARCZAK-OBORSKI Michał, pseud. **Nietutejszy** (20 IX 1886 Grywałd k. Czorsztyna — 18 XI 1945 Dzików k. Tarnobrzega), bibliotekarz, etnograf, historyk. Ojciec Stanisława M.-O. Studiował na UJ. Od 1913 kustosz zbiorów bibl. i archiwalnych Tarnowskich w Dzikowie: uporządkował i skatalogował księgozbiór (ponad 300 tys. tomów); kierował akcją ratowania zbiorów podczas pożaru 1927, chronił je przed zniszczeniem 1940–45. Opr. szkic biogr. *Hetman Jan Tarnowski* (1926) oraz *Przewodnik po Polesiu* (1935). Autor prac etnogr. i hist. dotyczących okolic Tarnobrzega (doktorat 1929), Polesia i Pienin, zamieszczanych gł. w prasie lokalnej.

T.T.

MARCZAK-OBORSKI Stanisław (26 XII 1921 Dzików k. Tarnobrzega — 11 VIII 1987 Warszawa), historyk i krytyk teatru pol. XX w., poeta. Syn Michała M.-O. Podczas okupacji niem. studiował filologię pol. na tajnym UW, brał udział w podziemnym życiu kult., red. 1943–44 pisma społ.-lit. „Droga". Żołnierz AK, uczestnik powstania warszawskiego. Po 1945 czynny m.in. jako krytyk teatralny i kier. lit. teatrów; od 1956 pracownik nauk. IS PAN (doktorat i habilitacja). Zakres jego badań obejmował przede wszystkim najnowsze dzieje teatru; opublikował *Teatr czasu wojny* (1967) — podstawową pracę o sytuacji teatru pol. w okresie 1939–45, syntetyczny zarys *Życie teatralne 1944–1964* (1968) oraz obszerną syntezę, opartą na najnowszych badaniach źródłowych, pt. *Teatr w Polsce 1918–1939* (cz. 1 1984 — o teatrach w Warszawie, Krakowie i we Lwowie). Sporządził uzupełnienie *Bibliografii dramatu polskiego* L. Simona (t. 3: *1939–1964*). Ponadto opr. popularny *Iskier przewodnik teatralny* (1964, wznow. 1972).

M.P.-J.

MARCZEWSKI Ignacy, pseud. **Gustaw Meinert** (1832 Warszawa — 29 I 1888 Paryż), dziennikarz, historyk. Warsz. urzędnik; współpracował z „Gazetą Lwow.", lwow. „Przewodnikiem Nauk.-Lit.", „Dziennikiem Poznańskim". Od 1865 w Paryżu; współred. „Głosu Polskiego". Jego prace hist., oparte na źródłach archiwum paryskiego MSZ, zachowały do dziś wartość materiałową: *Wyniesienie na tron Stanisława Augusta podług źródeł francuskich* („Przewodnik Nauk. i Lit." 1885), *Legioniści polscy na wyspie Santo Domingo* (1886).

PSB.

Z.R.

MARCZYŃSKI Wawrzyniec (1779 Kalisz — 6 XI 1845 Kazimierz Podolski), pedagog, historyk; ksiądz (od 1816). Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Sulechowie pracował w szkolnictwie lub jako nauczyciel prywatny. W l. 1809–11 odbył podróż po Europie Zach., studiując m.in. na uniw. w Halle i Frankfurcie nad Odrą. Święcenia kapłańskie otrzymał 1816; z czasem doszedł do godności prałata kapituły kamienieckiej (1845). W l. 1821–23 rektor szkoły wydziałowej w Kamieńcu Podolskim. Czł. hon. Warsz. TN i TPN w Lublinie, czł. koresp. Krak. TN. Autor popularnych kompendiów do historii powsz.: *Dzieje od stworzenia świata aż do roku 1816, czyli rys historii powszechnej wszystkich narodów chronolo-*

gicznie ułożony, z przydatkiem wynalazków uczonych ludzi i opisaniem dokładnym batalii w ostatniej epoce zaszłych (1817) oraz *Manualik historyczny zawierający ważniejsze wypadki począwszy od początku świata aż do pokoju paryskiego na dzień 14 marca zawartego* (1815–17). Opr. także *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie guberni podolskiej* (t. 1–3 1820–23).

PSB.

J.J.

MARK Bernard (8 VI 1908 Łomża — 4 VIII 1966 Warszawa), publicysta, krytyk lit., historyk. Ukończył prawo na UW, studiował też filologię polską. Czł. KPP od 1928; czynny w akcji odczytowo-propagandowej i jako red. komunist. pism. W l. 30-ych publikował wiele prac krytycznolit. i popularnonauk.; pracował w redakcjach czasopism; czł. zarządu Związku Literatów i Dziennikarzy Żydowskich. Podczas II wojny świat. przebywał w ZSRR; czł. ZPP i wiceprzewodniczący Komitetu Organizacyjnego Żydów Pol. w ZSRR. Po powrocie do kraju (1946) czł. PPR i PZPR; przewodn. Związku Literatów Żyd., czł. prezydium CK Żydów w Polsce. Od 1949 dyr. ŻIH i kier. redakcji jego czasopism; prof. nadzw. 1954. Autor ok. 900 prac (w językach pol. i jid.) o tematyce lit. i hist.; opublikował m.in. popularny zarys *Dzieje ruchów społecznych w Polsce* (jid., t. 1–2 1938–39). Po 1945 gł. obszarem jego zainteresowań stała się zagłada Żydów podczas II wojny świat.; na ten temat napisał m.in. *Gruzy opowiadają* (1947), *Ruch oporu w getcie białostockim* (1952), *Powstanie w getcie warszawskim...* (1953; wyd. nowe 1963), *Raport Jürgena Stroopa* (1958), *Życie i walka młodzieży w gettach w okresie okupacji hitlerowskiej* (1961), *Męczeństwo i walka Żydów w latach okupacji. Poradnik bibliograficzny* (1963). W niektórych swych pracach sięgał do tematów z odległej przeszłości, np. w *Dziejach Żydów w Polsce* (jid., t. 1 1957) — do końca XV w. Współpracował z PSB (autor wielu biogramów).

PSB.

Z.B. i R.Ż.

MARKIEWICZ, Markowicz, Jan (10 IV 1613 Kraków — przed 4 V 1691 tamże), pamiętnikarz. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Kształcił się w gimnazjum luterańskim w Bytomiu oraz w kolegiach jezuickich w Nysie i Lublinie. Kupiec, ławnik (1665) i rajca krak. (1689). Właściciel sporej biblioteki. Pozostawił obszerną silva rerum spisaną na marginesach księgi sklepowej z l. 1654–87, zawierającą, obok zapisek autobiogr., odpisy dokumentów oraz notaty kronikarskie dotyczące współczesnych wydarzeń politycznych. Ciekawych danych dostarcza ona zwł. dla okresu okupacji szwedzkiej. Fragm. księgi, znajdującej się przed 1939 w Bibl. Uniw. Lwow., ogłosił A. T. Chłędowski: *Wyjątki z dziennika Jana Markiewicza korzennika krakowskiego w XVII w.* („Pamiętnik Lwow." 1816).

PSB.

J.B.

MAROŃSKI Stanisław (30 IV 1825 Gniezno — 12 II 1907 Inowrocław), historyk. Studiował historię na uniw. we Wrocławiu; czł. Tow. Lit.-Słowiańskiego. W l. 1854–72 nauczyciel historii w gimnazjach pomorskich. Prowadził badania źródłowe gł. w archiwach w Królewcu i Pelplinie; zajmował się dziejami Pomorza, zwł. jego relacjami z ziemiami centralnej Polski w średniowieczu, oraz historią rodów pomorskich. Polemizował z tezami nauki niem., ustalając ścisłe związki ziem nadbałtyckich z Polską już w X w. Autor wielu studiów i rozpraw w pol. i niem. czasopismach nauk., m.in.: *Słowianie meklemburscy i walka stronnictwa niemieckiego ze sło-*

wiańskim przy wyborze biskupa diecezji szweryńskiej. 1191–1195 („Bibl. Warsz." 1881). Jego zbiory archiwalne znajdują się w bibl. Toruńskiego TN.

PSB.

red.

MASKIEWICZ, Maszkiewicz, Bogusław Kazimierz (ok. 1625 — 4 IV 1683 Serwecz k. Nowogródka), pamiętnikarz. Syn Samuela M. Związany był z domami Radziwiłłów i Paców. Kalwin, w młodości przeszedł na katolicyzm. Brał udział pod wodzą J. Wiśniowieckiego w walkach z Kozakami 1647–48, służył w chorągwiach husarskich Radziwiłłów 1648–55. Poseł na sejmy 1668, 1669, 1673, 1676. Autor diariuszy z l. 1643–49 i 1660, cennych jako źródło do poznania ówczesnej obyczajowości i mentalności szlacheckiej; ich fragmenty wydał J. Ursyn Niemcewicz w serii: *Zbiór pamiętników historycznych...* (t. 5 1830) i A. Mosbach, pod pseud. (1840); wyd. kryt. całości pt. *Pamiętniki Samuela i Bogusława Maskiewiczów* opr. A. Sajkowski (1961).

PSB.

A.P.

MASKIEWICZ, Maszkiewicz, Samuel (ok. 1580 prawdopodobnie Serwecz pod Nowogródkiem — ok. 1640), pamiętnikarz. Pochodził z kalwińskiej rodziny szlacheckiej; ojciec Bogusława Kazimierza M. Dworzanin ks. A. Wiśniowieckiej, Radziwiłłów, Sapiehów. Od 1601 służył w wojsku — najpierw w Inflantach, potem na Podolu. Brał udział w wyprawie Dymitra Samozwańca 1605, walczył po stronie króla podczas rokoszu 1606, uczestniczył w wyprawie S. Żółkiewskiego na Moskwę (oblężenie Smoleńska, bitwa pod Kłuszynem 1610). Autor pamiętnika obejmującego l. 1594–1621, w którym z diariuszową lapidarnością opisał swe doświadczenia żołnierskie, wzbogacając tekst narracją gawędziarską i obserwacjami na temat odmienności kultur pol. i ros.; wyd. w skrócie przez J. Ursyna Niemcewicza (1822), wyd. kryt. całości pt. *Pamiętniki Samuela i Bogusława Maskiewiczów* opr. A. Sajkowski (1961).

PSB.

W.T.

MASZLANKA Bronisław (14 VI 1897 Dukla k. Krosna — 20 XI 1972 Warszawa), publicysta wojsk.; pułkownik. Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Pol. Piłsudskiego; brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W kampanii wrześniowej 1939 szef Oddziału Operacyjnego sztabu armii „Karpaty". W czasie II wojny świat. w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie; 1942–45 dyr. nauk w Wyższej Szkole Wojennej w Szkocji. Po wojnie wrócił do kraju; oficer w lud. WP, wykładowca Akad. Sztabu Generalnego. Więziony 1951–55 (w związku z procesem generałów S. Tatara, J. Kirchmayera i in.). Od 1957 stały współpracownik „Wojsk. Przegl. Hist.", autor wielu recenzji i artykułów. Opublikował m.in. pracę *II wojna światowa. Fakty, mity, legendy* (1969), polemizując w niej z tezami zawartymi w wielu pamiętnikach polityków i dowódców (Churchilla, de Gaulle'a, Mansteina, Guderiana i in.) oraz tendencyjną pracę *Cztery oblicza militaryzmu...* (1971).

PSB; bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1973 nr 1.

M.N.-K.

MAŚLANKIEWICZ Kazimierz (9 VI 1902 Pruchnik k. Jarosławia — 21 VIII 1981 Kraków), mineralog i petrograf, historyk nauki. Studia ukończył na UJ (doktorat 1927). Nauczyciel; 1933–39 wykładowca na UJ i kier. Urzędu Probierczego w Krakowie; współpracownik PSB oraz Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodn. PAU. W okresie okupacji niem. wykładał na

tajnym UJ (1942–45), czynny w konspiracji. Po wojnie wykładowca uczelni krak. i wrocł.; od 1955 red. nacz. czasopisma „Wszechświat". Prezes ZG Pol. Tow. Przyrodników im. M. Kopernika, od 1967 sekr. generalny Międzynar. Komitetu Historii Nauk Geologicznych. Autor podręczników akademickich z zakresu mineralogii i petrografii; opublikował też *Z dziejów górnictwa solnego w Polsce* (1965) oraz kilka prac biogr. (m.in. o S. Borkowskim, I. Domeyce i S. Staszicu); red. nauk. *Zarysu historii nauk przyrodniczych w Polsce* (1983).

Bibliografia prac (niepełna): „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1982 z. 2 (opr. Z.J. Wójcik).

F.W.S.

MATUSZEWICZ Marcin (11 XI 1714 Jelna k. Kamieńca Litew. — po 21 XI 1773), polityk szlachecki, pamiętnikarz. Uczęszczał do szkół jezuickich. Od 1733 brał czynny udział w życiu publicznym, wysługując się różnym partiom magnackim. Przeciwnik króla Stanisława Augusta, 1767 sekr. generalny konfederacji radomskiej, poseł na sejm i sekr. sejmowy, nagrodzony 1768 kasztelanią brzeską. Autor przemówień, wierszy okolicznościowych i broszur polit.; gł. jego dziełem jest *Diariusz życia mego ile spamiętać mogę* (wyd. 1876 pt. *Pamiętniki... kasztelana brzesko-litewskiego*, opr. A. Pawiński; wyd. kryt. 1986, opr. B. Królikowski), pamiętnik o niepospolitej wartości lit., przynoszący wierny obraz szlacheckiej obyczajowości i mentalności doby saskiej.

PSB; B. Królikowski, *Marcina Matuszewicza o czasach saskich świadectwo*, „Kwart. Hist." 1968 z. 2.

K.Sz.

MAUERSBERGER Adam (15 I 1911 Warszawa — 3 IX 1988 tamże), historyk literatury, muzeolog. Studiował historię na UW (uczeń M. Handelsmana). W l. 1957–70 dyr. Muzeum A. Mickiewicza (obecnie Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza) w Warszawie. Twórca nowego typu działalności muzeum jako instytucji zarówno nauk., jak i artyst.; autor oryginalnych ekspozycji muzealnych oraz tzw. gabinetów pisarzy (M. Dąbrowskiej, J. Tuwima); inspirator powstania muzeum J. I. Kraszewskiego w Dreźnie (1961).

J.Ram.

MAURER Roman (4 VIII 1852 Rzeszów — 19 III 1884 Brody), historyk mediewista. Studiował na Uniw. Lwow. (u K. Liskego, doktorat 1879) i w Berlinie. Nauczyciel w gimnazjum w Brodach. Badał dzieje kancelarii monarszej w średniow. Polsce; do dziś pożyteczne są zestawione przezeń wykazy urzędników kancelaryjnych książąt i królów pol. aż do 1506 (wyd. 1877 „Bibl. Warsz.", 1881, 1884).

PSB.

A.G.

MAYZEL Bronisław (22 VII 1849 Oblekoń k. Stopnicy — 20 XI 1927 Warszawa), prawnik, historyk ubezpieczeń w Polsce. Studiował prawo i administrację w Szkole Gł. Warszawskiej. Pracował jako sędzia pokoju i obrońca polit., był radcą prawnym tow. ubezpieczeniowych w zaborze ros., współpracował z wieloma pismami ekon. i prawniczymi. Jego gł. dziełem był *Przegląd historyczny rozwoju instytucji ubezpieczeń w Królestwie Polskim z dodaniem obrazu bibliograficznego polskiej literatury asekuracyjnej* (1900, tu także bibliografia prac M.).

PSB.

red.

MAZURKIEWICZ Józef (14 IX 1904 Kurów — 7 X 1977 Lublin), historyk państwa i prawa Polski. Studiował prawo i historię na KUL; doktoryzował się

1933 na UJK we Lwowie; uczeń P. Dąbkowskiego. Do 1939 i 1945–51 w adwokaturze; poseł na sejm RP 1938–39. W czasie II wojny świat. w oflagu. Od 1946 w Lublinie wykładowca historii ustroju Polski i prawa pol. na KUL; od 1949 na UMCS: doc. 1956, prof. nadzw. 1962, prof. zw. 1971. W pracy nauk. skupiał się na problemach własności i ustroju miast, gł. w Lublinie i na Lubelszczyźnie w XIX w. Wykorzystywał nowe dla badań historycznoprawnych źródła: księgi i akta hipoteczne, akty notarialne. Napisał m.in. *Ustawy amortyzacyjne w dawnej Polsce* (1933) i *Jurydyki lubelskie* (1956).

Bibliografia prac: „Czasopismo Prawno-Hist." 1978 z. 2.

H.I.

MAZURKIEWICZ Karol (17 II 1881 Dąbrówka k. Obornik — ok. 14 X 1942 Dachau), historyk; ksiądz. Święcenia kapłańskie przyjął 1910. Studiował pedagogikę na Uniw. Pozn. (doktorat 1922 na podstawie pracy *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu. 1519–1535*, 1921). Habilitował się na UJK we Lwowie 1926 (*Benedykt Herbest. Pedagog-organizator szkoły polskiej XVI wieku, kaznodzieja-misjonarz doby reformacji*, 1925). Po 1925 zajmował się wyłącznie studiami teologicznymi. Aresztowany przez gestapo, zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB.

H.W.

MĄCZEŃSKI, **Mączyński, Wojciech Anzelm** (1736 Kraków — 19 VIII 1814 tamże), autor kroniki Krakowa z okresu konfederacji barskiej. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował na Akad. Krakowskiej. Kupiec; ławnik sądowy, od 1780 wójt krak., 1791 wybrany prezesem Sądu Apelacyjnego i Kryminalnego. Jego zapiski w kalendarzach 1768–73, których wartość źródłową wysoko ocenił W. Konopczyński, zostały wyd. pt. *Dziennik zdarzeń w mieście Krakowie podczas konfederacji barskiej* (1911).

PSB.

J.J.

MECHERZYŃSKI Karol (4 I 1800 Kraków — 9 VIII 1881 Podgórze pod Krakowem), historyk literatury i kultury pol., tłumacz. Syn nauczyciela. Po studiach na UJ (doktorat 1825) uczył w gimnazjach krak., m.in. Św. Anny. Wykładowca literatury i historii kultury pol. na UJ 1849–71, prof. zw. od 1855. Czł. TN Krak. (1828) i AU (czł. zał. 1872). Badacz literatury staropol.; jego gł. praca to *Historia wymowy w Polsce* (t. 1–3 1856–60, t. 4 w rkpsie). Z prac hist. opublikował: *O magistratach miast polskich, a w szczególności miasta Krakowa* (1845), *O reformie Akademii Krakowskiej zaprowadzonej w r. 1780 przez Kołłątaja* (1864). Zasłużył się również „starannym i wiernym" (H. Mościcki) przekładem na język pol. *Dziejów polskich*... J. Długosza (w: *Opera omnia*, t. 2–6).

PSB.

K.Sz.

MECISZEWSKI Hilary (7 II 1803 Kraków — 14 III 1855 tamże), publicysta, polityk, dyr. teatru. Studiował we Lwowie, Krakowie i Warszawie. Red. i wydawca „Tyg. Krak." (1834). W l. 1833–35 poseł na sejm Wolnego Miasta Krakowa, gdzie przewodził liberalnej opozycji mieszczańskiej. W czasie rewolucji krak. 1846 stał na czele ugrupowania umiarkowanego i organizował służbę bezpieczeństwa. Był aktywnym publicystą; pisał gł. o sytuacji Wolnego Miasta Krakowa, analizując ją z odniesieniami do wydarzeń 1815 (*Memoriał historyczny i polityczny o stanie obecnym Wolnego Miasta Krakowa...*, wyd. pod nazwiskiem L. Królikowski, Paryż 1840). Pozostawił obszerną pracę hist.-polit. *Historia Rzeczypospolitej Krakow-*

skiej od 3 maja r. 1815 do 26 listopada r. 1848 (rkps Bibl. Jagiellońskiej; fragm. 1827–33 wyd. pt. *Sześć lat bytu politycznego Rzeczypospolitej Krakowskiej*, Berlin 1846).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8.

K.Sz.

MEIR ben Samuel ze Szczebrzeszyna (ok. poł. XVII w.), żyd. poeta rel. i kronikarz. Autor rymowanej hebr. kroniki *Cok ha-Ittim* (Ciężkie czasy, 1650), przeznaczonej do odczytywania w czasie postów związanych z pamięcią męczenników żyd.; kronika zawiera ważną relację o powstaniu Chmielnickiego, opartą na doniesieniach uciekinierów i własnych przeżyciach autora w okolicach Zamościa wiosną 1649; spisana została bezpośrednio po wydarzeniach (jej plagiat ukazał się w Wenecji 1656 pod imieniem Joszuy ben Dawida ze Lwowa).

Z.B. i R.Ż.

MELANOWSKI Władysław Henryk (22 VI 1888 Warszawa — 19 II 1974 tamże), lekarz, historyk medycyny. Studia medyczne ukończył w Kijowie. Od 1921 pracował w Klinice Okulistycznej UW, doktorat uzyskał 1923, habilitację 1926; dyr. Inst. Oftalmicznego od 1934. Podczas okupacji niem. wykładał na tajnym Uniw. Ziem Zach. i w Szkole J. Zaorskiego. Po wojnie prof. okulistyki (zw. od 1956) i dyr. Kliniki Ocznej UW. Czł. TN Warsz. oraz wielu pol. i zagr. tow. naukowych. Wśród wielu prac pozostawił m.in: *Rys dziejów okulistyki w Polsce* (1948), *Dzieje Instytutu Oftalmicznego* (1948), *Dzieje okulistyki* (1972).

PSB; bibliografia prac: „Archiwum Historii Medycyny" 1974 i „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1974.

F.W.S.

MELMANN, Melhmann, Jerzy (1521 Gdańsk — VII 1557 tamże), ławnik gdański. Mieszczanin. Z jego inicjatywy spisano 1548–58 kronikę Prus i Polski (*Chronik des Landes Preussen und Polen*) znaną jako *Kronika Melmanna*, opartą w znacznej części na tzw. *Księdze Ferbera*, ale uzupełnioną, dziś w części zaginionymi, materiałami archiwalnymi. Istnieją dwie wersje rękopiśmienne: pierwsza do 1548, druga, obszerniejsza, do 1551.

H.L.

MELOCH Maksymilian, pseud. **Anna Falkowska** (2 VIII 1905 Radom — po VI 1941 ZSRR), historyk, badacz dziejów społ. Polski XIX w. Pochodził z rodziny żydowskiej. Od młodości związany był z ruchem komunist., 1924 i 1926 aresztowany. Studiował na UW (doktorat 1937 pod kier. W. Tokarza). W l. 1935–39 pracownik Archiwum Miejskiego w Warszawie. Po wybuchu II wojny świat. przedostał się na tereny zajęte przez ZSRR; 1940–41 wicedyr. Archiwum Obwodowego w Białymstoku. Zajmował się dziejami walk niepodległościowych i społ. w Król. Pol.; w pracach swych stosował metodologię marksist., silnie akcentując problematykę klasową zjawisk społecznych. Jego najważniejsza praca, *Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym* (1939, wyd. III 1953), to pierwsze źródłowe opr. tematu, wyczerpujące i bez przejaskrawień. Pionierski charakter miała także rozprawa o początkach ruchu robotn. pt. *Ruch strajkowy w Królestwie Polskim 1870–1886* (1937). Inne jego prace z tego zakresu wyd. pt. *Studia historyczne* (1958). Zaginął uchodząc z Białegostoku przed inwazją niemiecką.

PSB; Ż. Kormanowa, *Maksymilian Meloch*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

MENCEL Tadeusz (6 VIII 1912 Łódź — 10 VIII 1987 Lublin), historyk, archiwista. Studiował historię na Uniw. Pozn.

(pod kier. A Skałkowskiego). W l. 1938–39 pracował w Wojsk. Biurze Hist. w Warszawie. W 1940 walczył w Pol. Siłach Zbrojnych we Francji. Doktoryzował się 1947 i od tegoż roku pracował w państw. archiwach; dyr. Woj. Archiwum Państw. w Zielonej Górze (1953–54) i w Lublinie (1955–61). Od 1955 związany z UMCS w Lublinie: prof. nadzw. 1968, prof. zw. 1976; współpracownik IH PAN. Zajmował się dziejami Ks. Warsz. oraz historią porozbiorową Polski, zwł. Lubelszczyzny. Autor prac: *Galicja Zachodnia 1795–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze* (1976), *Feliks Łubieński, minister sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego, 1758–1848* (1952), *Między powstaniami 1831–1864* (w: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 1 1974). Wydawca źródeł do nowoż. dziejów Polski, autor biogramów w PSB, współautor podręczników szkolnych.

Bibliografia prac za l. 1948–81: „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska", Sectio F. Humaniora, 1982.

T.T.

MERCZYNG Henryk (5 II 1860 Zgierz — 14 IX 1916 Piotrogród), fizyk i historyk nauki, historyk reformacji, demograf. Pochodził z rodziny kalwińskiej. Studiował m.in. na UW. Prof. elektrotechniki w Inst. Inżynierów Komunikacji w Petersburgu (1896–1916). Autor kilkudziesięciu książek i rozpraw z zakresu nauk ścisłych. Zajmował się historią pol. ruchu reformacyjnego; napisał m.in.: *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych* (1913), *Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Polsce* (1904); był inicjatorem wyd. i współred. *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae* (z. 1 1911, wznow. 1925; ogółem wyd. z. 1–4) oraz autorem wstępu pt. *Wilno ewangelickie*. Ponadto ogłosił (pod pseud. Edward Czyński) *Zarys etnograficzno-statystyczny liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej* (1887, wyd. II 1909); opublikował kilka szkiców z dziejów szkolnictwa (np. o Liceum Krzemienieckim) i nauki (m.in. *Mikołaj Kopernik*, 1888).

PSB; W. Zuzga, *Henryk Merczyng, życie i działalność naukowa*, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1987 nr 3–4 (tu bibliografia prac hist.).

J.R.

MEYSZTOWICZ Walerian (1893 Poioście na Litwie — 29 V 1982 Rzym), teolog, wydawca źródeł, mediewista; ksiądz. Syn Aleksandra M., przywódcy konserwatystów wileńskich. Ukończył prawo w Petersburgu; brał udział w I wojnie światowej. Po wojnie wstąpił do seminarium w Wilnie; specjalizował się w prawie kanonicznym (1926 doktorat w Rzymie). Od 1937 prof. USB. Od 1932 przebywał w Rzymie czasowo (jako radca ambasady RP przy Watykanie), od 1945 na stałe. Zał. Pol. Inst. Hist. w Rzymie (1945); wydawca i red. rocz. „Antemurale" oraz serii Elementa ad Fontium Editiones (do 1982, t. 1–57), w której publikowano źródła ze zbiorów eur. dotyczące Polski. Prowadził poszukiwania w archiwach: watykańskim, włoskich i hiszpańskich; wydał *Documenta Polonica ex Archivi Generali Hispaniae in Simancas* (t. 1–7 1963–70), *Documenta Polonica ex Archivo Parmensi* (t. 1–2 1970), *Res poloniae ex Archivo Mediceo Florentino* (t. 1–3 1972). Napisał szereg szkiców o początkach państwa pol. i dziejach chrztu Polski (*Un monumento polacco di lingua e d'arte*, 1951; *La Pologne dans la Chrétienté*, 1966); był przekonany o misji dziejowej Polski na wschodzie Europy. Prace publikował w czasopismach: „Teki Hist.", „Kultura" (Paryż), „Studia Teologiczne". Pozostawił pamiętniki *Gawędy o czasach i ludziach* (t. 1–2 1973–74).

Bibliografia prac: „Antemurale" 1982–83.

Z.R.

MICHALKIEWICZ Stanisław (4 III 1925 Kopry na Litwie — 7 XII 1985 Katowice), historyk Śląska. Studiował historię we Wrocławiu, następnie pracował tam w IH PAN; od 1978 prof. nadzw., od 1982 prof. zw. Uniw. Śl. (m.in. dyr. Inst. Historii). Zajmował się gł. historią społ. i gosp. Śląska XVIII–XX w. (*Gospodarka magnacka na Śląsku w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie majątku Książ*, 1969), w tym dziejami przemysłu i klasy robotn. (*Przemysł i robotnicy na Śląsku do 1914 r.*, 1984).

M.F.

MICHALSKI Konstanty (12 IV 1879 Mała Dąbrówka k. Katowic — 6 VIII 1947 Kraków), historyk filozofii średniow., filozof, teolog katol.; czł. zgromadzenia misjonarzy. Po studiach teologicznych w Krakowie przyjął święcenia kapłańskie 1903. Filozofię studiował w Louvain (doktorat 1911), habilitował się na UJ 1918, prof. nadzw. 1919, prof. zw. 1921, rektor UJ 1931/32. Czł. PAU (koresp. 1927, czynny 1933). W czasie II wojny świat. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen. Badał dzieje pol. myśli scholastycznej (*Jan Buridanus i jego wpływ na filozofię scholastyczną w Polsce*, „Sprawozdania AU" 1916; *Tomizm w Polsce na przełomie XV i XVI w.*, tamże 1916; *Prądy filozoficzno-teologiczne na UJ w pierwszej dobie jego istnienia*, „Nasza Myśl Teologiczna" 1935), następnie podjął gruntowne studia nad filozofią zachodnioeur. XIV w. W pracach swych przedstawił dorobek gł. wówczas ośrodków filoz. w Paryżu i Oxfordzie (1921) oraz omówił najsilniejsze w nich prądy nauk.: krytycyzm i sceptycyzm (*Odrodzenie nominalizmu w XIV w.*, „Kwart. Filoz." 1926, *Les courants critiques et sceptiques dans la philosophie du XIVe siècle*, 1925–27). Był świat. autorytetem w zakresie mediewistyki filozoficznej. Swe przeżycia obozowe opisał w pracy *Między heroizmem a bestialstwem* (1949).

PSB; A.Usowicz, K.Kłósak, *Ksiądz Konstanty Michalski (1879–1947)*, Kraków 1949 (tu bibliografia prac).

K.O.

MICHAŁOWSKI Kazimierz (14 XII 1901 Tarnopol — 1 I 1981 Warszawa), archeolog śródziemnomorski. Studiował na UJK we Lwowie (doktorat pod kier. E. Bulandy 1926), uzupełniał studia w Europie Zach. i w Kairze. Habilitował się w Paryżu 1929. Od 1930 związany z UW: twórca katedry archeologii klas., prof. nadzw. 1933, prof. zw. 1939. Zorganizował pol.-franc. badania wykopaliskowe w Tell Edfu w Górnym Egipcie (1936–39), czym zainicjował w Polsce szerokie badania w zakresie archeologii staroż. Egiptu. Po kampanii wrześniowej 1939 jeniec oflagu w Woldenbergu, organizator kursów egiptologicznych tamże. W l. 1945–73 kier. katedry archeologii śródziemnomorskiej na UW, od 1956 kier. zakładu archeologii śródziemnomorskiej PAN. W l. 1945–1981 zast. dyr. Muzeum Nar. w Warszawie, twórca Galerii Sztuki Staroż. tamże. Organizator pol.-radz. wykopalisk w Mirmeki na Krymie (1956–59), pol.-egipskich w Tell Atrib i Aleksandrii (odkrycie znacznej części dzielnicy mieszkalnej, term i teatru), kierował wykopaliskami w Palmyrze w Syrii (od 1959). Zał. i kier. (1959–81) stacji archeologii śródziemnomorskiej UW w Kairze; prowadził badania terenowe w Deir-el Bahari w Górnym Egipcie (rekonstrukcja świątyni Hatszepsut, odkrycie świątyni Totmesa III), wykopaliska w Faras w Sudanie (1961–64; m.in. odkrycie katedry chrześc. z VIII–XII w.). Przewodniczył Międzynar. Komitetowi Ekspertów dla ocalenia świątyń w Abu Simbel (1963–71). Kierował wykopaliskami m.in. w Nea Paphos na Cy-

prze, a pod koniec życia w Iraku (Nimrud) oraz na wyspach Bijan i Saadya. Specjalizował się w archeologii staroż. Egiptu i Azji Mniejszej, wyodrębnił nubiologię jako nową naukę archeol.; znawca archeologii staroż. Grecji. Świetny dydaktyk, wychował ok. 200 uczniów. Czł. rzecz. PAN 1952; czł. licznych tow. nauk. w kraju i za granicą, czł. Akad. Brytyjskiej od 1970. Dr h. c. uniw. w Strasburgu (1962), Cambridge (1971), Uppsali (1977). Wyniki swych prac wykopaliskowych przedstawił w publikacjach: *Fouilles franco-polonaises Tell-Edfou...* (t. 1–3 1937–39; wraz z J. Manteufflem), *Mirmeki* (1958), *Palmyre* (t. 1–4 1960–64), *Faras* (t. 1–3 1962–65). Autor opr. z zakresu historii sztuki antycznej: *Kanon w architekturze egipskiej* (1956), *Faras. Centre artistique de la Nubie chrétienne* (1966), *L'Art de l'ancienne Égypte* (1968).

A. Sadurska, *Kazimierz Michałowski (1901–1981)*, „Archeologia" 1981 (tu wybrana bibliografia).

J.S.

MICHEJDA Karol (27 X 1880 Olbrachcice na Śląsku Cieszyńskim — 31 VII 1945 Wisła), historyk Kościoła ewangelickiego; pastor. Studiował teologię w Wiedniu i Halle, następnie był wikarym w Skoczowie i pastorem w Krakowie, pełnił też inne funkcje w pol. Kościele ewangelicko-augsburskim. Od 1923 prof. teologii ewangelickiej UW. Autor m.in. *Dziejów Kościoła ewangelickiego w Ks. Cieszyńskim* (1909).

M.F.

MICHNIEWICZ Zbysław (13 VII 1909 Lwów — 31 I 1970 Cieplice Śląskie), historyk, heraldyk, muzeolog. Studia hist. odbył na UJK we Lwowie, specjalizując się w zakresie nauk pomocniczych historii, gł. sfragistyki i heraldyki. Po II wojnie świat. pracował w Archiwum Państw. we Wrocławiu; 1950–68 kier. Muzeum w Jeleniej Górze. Zajmował się symboliką godeł herbowych w okresie piastowskim oraz heraldyką miast śląskich. Ważniejsze prace: *Biały Orzeł na grobowcu Henryka IV we Wrocławiu* („Rocz. Sztuki Śl." 1959), *Zjawiska feudalizmu w symbolice heraldycznej miast śląskich* („Zaranie Śl." 1960), *Herb jeleniogórski w świetle dziejów i zabytków kultury* („Sobótka" 1975).

S.K.K.

MICKIEWICZ Adam (24 XII 1798 Zaosie k. Nowogródka — 26 XI 1855 Stambuł), poeta, publicysta polit., znawca historii i historii literatury Polski i Słowiańszczyzny. Podczas studiów w Wilnie, obejmujących gł. filologię klas. i historię literatury, słuchał wykładów z dziedziny historii (G. E. Groddeck, J. Lelewel). Zdobytą wówczas wiedzę uzupełnił w drodze samokształcenia. W jego twórczości poetyckiej tematyka hist. jest „maską problemów współczesnego patriotyzmu" (K. Wyka); w zbiorowej wyobraźni pozostały do dziś wykreowane przezeń postaci nar. bohaterów i lit. wersje epizodów z czasów napoleońskich (*Pan Tadeusz*) czy powstania listopadowego (*Śmierć pułkownika*, *Reduta Ordona*). Utwory, w których odwoływał się do przeszłości Litwy (*Grażyna*, *Konrad Wallenrod*), świadczą o znajomości średniow. źródeł. W l. 30-ych M. opr. dzieło *Pierwsze wieki historii polskiej* (wyd. pośmiertne 1873). Od XII 1840 do V 1844 wykładał w Collège de France języki i literatury słow. (zapis prelekcji wyd. 1866 w Poznaniu, częściowo w przygotowaniu samego poety); przyjaźnił się wówczas z wybitnymi historykami franc. J. Micheletem i E. Quinetem. Kurs literatury słow. przepoił mesjanistyczną historiozofią, oparł go jednak na obszernej wiedzy faktograficznej (zwł. dwie pierwsze części cyklu wykładów w pełni odpowiadały ówczesnemu poziomowi nauki); operował m.in.

analizą onomastyczną; używał kategorii charakteru nar.; przyjął teorię najazdu jako wyjaśnienie genezy państw słowiańskich.

H. Batowski, *Mickiewicz jako badacz Słowiańszczyzny*, Warszawa 1956.

A.Sz.

MICKIEWICZ Aleksander (przed 11 VIII 1801 prawdopodobnie Nowogródek — 16 XI 1871 Gubernia k. Kobrynia), historyk prawa. Młodszy brat Adama M. Ukończył Uniw. Wil. (magister obojga praw). W l. 1823–24 więziony w związku ze sprawą filaretów. Opublikował szkic *Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie na prawodawstwo polskie mieć mogło?* („Dziennik Warsz." 1825). Od 1828 wykładowca prawa w Liceum Krzemienieckim; od 1835 prof. prawa rzymskiego w Kijowie, 1840 przeniesiony do Charkowa; od 1859 na emeryturze. Jego gł. prace, tzn. *Kurs prawa cywilnego polskiego* (wygłoszony w Liceum Krzemienieckim), *Encyklopedia prawa* i *Kurs prawa rzymskiego*, pozostały w rkpsie. Niechętnie widziany przez władze carskie za oddziaływanie na młodzież w duchu polskości.

PSB.

K.Sz.

MICKIEWICZ Władysław (27 VI 1838 Paryż — 9 VI 1926 tamże), księgarz-wydawca, publicysta, działacz społ. i polit., pamiętnikarz. Syn Adama M., biograf i edytor dzieł ojca. Ukończył Szkołę Pol. na Batignolles. W 1863 przedstawiciel Rządu Nar. we Francji. Od 1899 dyr. Bibl. Pol. w Paryżu i organizator Muzeum Adama Mickiewicza. Opublikował m.in. oparty na papierach poety, relacjach świadków i własnych wspomnieniach *Żywot Adama Mickiewicza* (t. 1–4, Poznań 1890–95), kronikarską, choć udokumentowaną źródłowo *Emigrację polską 1860–1890* (1908) oraz cenne *Pamiętniki* (t. 1–3 1926–33). Autor broszur i artykułów popularyzujących historię Polski i sprawy pol. we Francji, dotyczących zwł. pol.-franc. kontaktów kult., nauk. i polit. w XIX w.

PSB; A. Kłossowski, *Ambasador książki polskiej we Francji — Władysław Mickiewicz*, Wrocław 1971.

A.Sz.

MIECHOWITA Maciej → Maciej z Miechowa.

MIENICKI Ryszard (28 VII 1886 Sielihory k. Połocka — 29 I 1956 Toruń), historyk, archiwista. Studiował historię na uniw. w Petersburgu i na UJ (pod kier. W. Czermaka, S. Krzyżanowskiego i W. Zakrzewskiego; doktorat 1910) oraz prawo na uniw. w Dorpacie. Od 1915 służył w wojsku ros., od 1918 w WP. Habilitował się na USB (*Archiwum Akt Dawnych w Wilnie...*, wyd. 1923), następnie tamże doc. i prof. tytularny (1938), jeden z pierwszych w Polsce uniw. wykładowców archiwistyki. Od 1921 pracownik Archiwum Państw. w Wilnie (dyr. 1939). Podczas II wojny świat. przebywał w Wilnie; w pożarze miasta stracił swe nie wydane prace. Od 1945 związany z UMK w Toruniu; organizator i kier. katedry archiwistyki i nauk pomocniczych historii; prof. nadzw. 1954. Autor prac: *Ostatnie lata Hieronima Radziejowskiego* („Przegl. Hist." 1911), *Poglądy polityczne w dziejopisarstwie polskim XVII w.* („Przegl. Hist." 1913), *Ziemia Nowogrodzka w dobie porozbiorowej* (1935). Wydawca źródeł hist., m.in. *Księgi Batoriańskiej* (1939). Autor monografii poświęconych dziejom archiwów (m.in. *Archiwum Murawiewskie w Wilnie 1898–1901–1936*, 1937).

Bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1957.

T.T.

MIEROSŁAWSKI Ludwik (17 I 1814 Nemours w dep. Seine et Marne — 22

XI 1878 Paryż), jeden z przywódców walk niepodległościowych, działacz emigr., pisarz polit., publicysta hist. i historyk. Syn oficera wojsk Ks. Warsz. i Król. Pol.; kształcił się w Korpusie Kadetów w Kaliszu. Uczestniczył w powstaniu listopadowym, następnie przebywał na emigracji we Francji. Od 1834 czł. Młodej Polski, 1839 — Zjednoczenia Emigracji Pol., od 1843 — TDP (1845 wybrany do Centralizacji). Wyznaczony na wodza trójzaborowego powstania planowanego na 1846; aresztowany w Wielkopolsce przez Prusaków, skazany na śmierć w procesie berlińskim (1847), uwolniony przez rewolucję w marcu 1848; wkrótce potem stanął na czele powstania poznańskiego. Popularny wśród demokratów i rewolucjonistów eur., 1849 dowodził powstaniem na Sycylii oraz rewolucją w Palatynacie i Badenii. Po wybuchu powstania styczniowego objął ofiarowaną mu przez Rząd Nar. dyktaturę, by wycofać się po dwóch przegranych bitwach. Dbając o autoreklamę i umiejetnie operując radykalnym frazesem, na pocz. l. 60-ych stał się autorytetem dla patriotycznej młodzieży pol.; schyłek życia spędził we Francji w pogłębiającej się izolacji polit., skłócony nawet z dawnymi zwolennikami. Pisał poematy i powieści (po polsku i po francusku) utrzymane w romant. konwencji, o wątkach hist. i sensacyjnych. Rozgłos przyniosła mu obszerna historia powstania listopadowego pt. *Histoire de la révolution de Pologne*... (t. 1–3, Paryż 1836–38), w wersji pol. rozbudowana: *Powstanie narodu polskiego w r. 1830 i 1831* (t. 1–8, Paryż–Poznań 1845–87), zawierająca szczegółową analizę teatru wojny oraz efektowne rozważania na temat strategii i taktyki obu stron. Dzieło to — pomyślane jako kontynuacja głośnej pracy M. Mochnackiego — ugruntowało opinię o M. jako znawcy tematyki wojsk., choć popełnił w nim sporo pomyłek faktograficznych. Pisał z pozycji radykała, wytykającego błędy dowódcom powstania oraz oskarżającego ich o konserwatyzm i działalność kontrrewolucyjną. We wstępie (wyd. także osobno) przedstawił swe poglądy na dzieje powsz. i Polski, będące typowo romant. zlepkiem historiozofii Hegla (koncepcja cykliczności historii), tradycyjnego kultu wielkich bohaterów (z Napoleonem na czele) oraz utopijnego socjalizmu Saint-Simona; był konsekwentnym krytykiem feudalizmu i monarchii, zwolennikiem republikańskiej formy rządów. Historię uważał za „królową nauk" oraz „szkołę dla teraźniejszości i wyrocznię przyszłości"; pod wpływem J. Lelewela doceniał znaczenie warsztatu badacza i kryt. analizy źródeł. Oprócz prac o powstaniu listopadowym opublikował też tendencyjne, pisane z polemiczną pasją relacje z kampanii, którymi dowodził (np. *Powstanie poznańskie 1848 r.*, Paryż 1853).

PSB; M. Żychowski, *Ludwik Mierosławski*, Warszawa 1963; M. Tyrowicz, *Towarzystwo Demokratyczne Polskie. Przywódcy i kadry członkowskie 1832–1863. Przewodnik biobibliograficzny*, Warszawa 1964 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

MIERZWA → Dzierzwa.

MIERZWA Stefan Piotr, w USA **Stephen P. Mizwa** (12 XI 1892 Rakszawa k. Łańcuta — 16 I 1971 Houston w USA), działacz polonijny, popularyzator historii Polski w USA. Pochodził z rodziny chłopskiej. Od 1910 w Ameryce. Kształcił się, utrzymując się z pracy fizycznej; uzyskał dyplom z ekonomii w Harvard University. Wykładowca Drake University w Des Moines; dr h.c. American International College w Springfield (1932). W l. 1923–25 założył Fundację Kościuszkowską (The Kościuszko Foundation) — instytucję dla popierania wyższego wykształcenia młodzieży pol. w Ameryce i rozwijania kontaktów nauk.

między USA i Polską; pierwszy dyr., od 1950 prezes Fundacji. Przyczynił się do powstania i wydania wielu książek, w tym wielkiego słownika pol.-ang. i ang.-pol.; sam opublikował m.in. *Nicolas Copernicus: 1543–1943* (Nowy Jork 1943), *Frederic Chopin 1810–1849* (tamże 1949) oraz pracę autobiogr. *The Story of the Kosciuszko Foundation. How it Came About* (tamże 1972).

PSB. A.Br.

MIKOŁAJ z SZADKA, Procopiades, Schadkovius (1489 Szadek w Sieradzkiem — 22 XII 1564 Kraków), teolog, bibliotekarz, pierwszy badacz historii nauki polskiej. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Krakowie (doktorat z teologii 1532). Prof. i wielokrotny rektor Akad. Krak.; 1519 kustosz bibl. Collegium Maius. Prowadząc prace ewidencyjne księgozbioru, zamieszczał notki biogr. w metryce uczniów, księgach promocyjnych, księdze mecenasów (*Registrum supellectilis*) i na kartach tytułowych ksiąg; jego zapiski, o dużej wartości faktograficznej, składają się na swego rodzaju słownik biogr. zasłużonych dla nauki.

PSB. H.L.

MIKUCKI Sylwiusz (24 I 1898 Kraków — 23 VII 1983 tamże), historyk, znawca nauk pomocniczych historii. Studiował prawo i historię na UJ; 1925–28 nauczyciel w Tarnowskich Górach. Doktorat obronił 1928 u W. Semkowicza (rozprawa *Barwa w heraldyce średniowiecznej*, 1929), habilitował się 1936 (rozprawa *Badanie autentyczności dokumentu w praktyce monarszej i sądów polskich w wiekach średnich*, 1934). Dyr. kancelarii PAU. Podczas okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen do lutego 1940. Od 1946 doc. na UJ, prof. nadzw. 1948, prof. zw. 1957; był m.in. dyr. IH UJ; 1968 emerytowany. Do najważniejszych jego prac powojennych należą *Studia nad najstarszą dyplomatyką ruską* (1952) i znaczna część opr. zbior. *Sfragistyka* (1960). J.W.

MIKULSKI Tadeusz (17 I 1909 Chobotowo w obwodzie tambowskim w Rosji — 26 VIII 1958 Wrocław), historyk literatury i kultury pol. XVI–XVIII w., edytor. Studiował filologię pol. na UW oraz UJ (u I. Chrzanowskiego; doktorat 1933); 1932–36 pracował w Bibl. Nar.; studia zagr. odbył jako stypendysta na Sorbonie i w Collège de France w Paryżu. Od 1938 na UW. We wrześniu 1939 uczestnik obrony Warszawy. Podczas okupacji niem. wykładał na tajnym UW. Oficer AK, brał udział w powstaniu warszawskim. Od 1945 związany z Uniw. Wrocł.: habilitacja 1946, prof. nadzw. 1947, zw. 1954. Współred., od 1952 red. „Pamiętnika Literackiego". Współzał. 1948 IBL (od 1952 IBL PAN), kier. pracowni oświecenia. Czł. TN Warsz. (koresp. 1945, zw. 1951), współzał. Wrocł. TN (1946). Przed 1939 zajmował się gł. literaturą i kulturą staropol. (*Rzeczy staropolskie*, 1964). Po 1945 stał się największym w swoim pokoleniu specjalistą w zakresie literatury i kultury pol. oświecenia; autor studiów i szkiców (np. *Do historii i źródeł Kitowicza*), zebranych w tomach *Ze studiów nad Oświeceniem* (1956) i *W kręgu oświeconych* (1960). Gł. przedmiotem zainteresowania M. była interpretacja faktów lit. poprzez zbadanie ich związków z kontekstem hist. i kulturowym. Wypracował oryginalną metodę prezentacji postępowania badawczego oraz swoisty typ portretowania „ożywiającego i indywidualizującego każdy przedmiot badany" (K. Wyka). Inicjator zespołowego programu prac badawczych i edytorskich (częścio-

wo zrealizowanego); sam był edytorem lub współedytorem pism i korespondencji I. Krasickiego oraz innych pisarzy. Akceptując w l. powojennych wprowadzenie metodologii marksist. do badań nad oświeceniem, bronił warsztatu nauk. i rzetelności nauk. przed stosowaniem wulgarnego socjologizmu. Z tworzonych wówczas koncepcji nowej syntezy epoki ostała się propozycja M. wyjęcia czasów stanisławowskich z układu staropol. i uznania za pierwszą epokę nowoż. dziejów pol. kultury. Wychował grono współpracowników i kontynuatorów (tzw. szkoła M. — Z. Goliński, R. Kaleta, M. Klimowicz, R. Sobol, R. Wołoszyński). Był jednym z czołowych organizatorów życia kult. i lit. Wrocławia; red. z A. Kowalską „Zeszytów Wrocł." (1947–52), inicjator Tow. Miłośników Wrocławia, autor wielu szkiców i esejów dotyczących zarówno przeszłości, jak i współczesności tego miasta, np.: *Towarzystwo Literacko-Słowiańskie we Wrocławiu (1836–1886)*, w: *Oblicze Ziem Odzyskanych* (1948), *Spotkania wrocławskie* (1950, wyd. III rozsz. 1966), *Temat Wrocław* (1961, wyd. II 1975).

PSB; bibliografia prac w: Z. Mikulska, *Tadeusz Mikulski (1909–1958)...*, Wrocław 1978; K. Wyka, *O postępowaniu naukowym Tadeusza Mikulskiego*, w: tenże, *Odeszli*, Kraków 1983.

J.J.

MILEWSKI Karol (1799 Warszawa — 1853 Częstochowa), autor podręczników historii. Pełnił wiele funkcji urzędniczych w instytucjach oświat. Król. Pol., m.in. inspektor Inst. Aleksandryjskiego dla Panien w Puławach. Napisał m.in. *Wiadomości z historii powszechnej...* (t. 1–2 1827) dla szkolnictwa żeńskiego oraz pracę z zakresu historii historiografii *Rozprawa o historii powszechnej...* (1823). Dorobek jego oceniany był nisko przez współczesnych.

K.Sz.

MILLAK Konrad Marian (15 I 1886 Warszawa — 3 I 1969 tamże), historyk weterynarii. Studiował w inst. weterynaryjnych Warszawy i Dorpatu; doktoryzował się 1921. Od 1918 związany z wojsk. służbą weterynaryjną. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939; po pobycie w oflagach powrócił 1946 do kraju. Pracował w MON; wykładał na UW i od 1956 na SGGW. Czł. wielu tow. nauk., red. czasopism i współpracownik wydawnictw. Autor m.in. prac: *Słownik polskich lekarzy weterynaryjnych biograficzno-bibliograficzny 1394–1918* (1960–63), *Polska historiografia weterynaryjna, z bibliografią...* („Zeszyty Nauk. SGGW", Seria Hist., 1963), *Uczelnia weterynaryjna w Warszawie 1840–1965* (1965); współautor i red. pracy *Sto lat weterynarii w Puławach 1862–1962* (1963).

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1969 nr 2.

F.W.S.

MINCER Bohdan (1904 Warszawa — 8 I 1984 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. W okresie międzywojennym pracował na różnych stanowiskach w WP; ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Autor licznych prac z dziedziny historii umundurowania, które do dziś zachowały aktualność. Publikował gł. w „Broni i Barwie" oraz w „Bellonie".

Z.W.

MINEYKO Zygmunt (1840 Bałwaniszki k. Oszmiany na Litwie — 27 XII 1925 Ateny), powstaniec 1863, archeolog; inżynier. Studiował w petersburskiej szkole inżynierów wojsk.; nawiązał tam kontakty z nieleglanymi kółkami młodzieży polskiej. W 1861 wyjechał do Włoch, gdzie podjął studia w pol. szkole wojennej L. Mierosławskiego w Genui. Powróciwszy do kraju 1863, brał udział w powstaniu styczniowym pod dowódz-

twem M. Langiewicza, później jako naczelnik wojenny pow. oszmiańskiego. Wzięty do niewoli ros., skazany na karę śmierci, którą zamieniono na 12 lat ciężkich robót, uciekł z drogi na zesłanie. Na emigracji w Paryżu ukończył Akad. Sztabu Gł. (w randze majora). Po 1871 inż. komunikacji w Turcji, 1872 rozpoczął w Epirze budowę fortecy Janina-Prevesa. Przebywając na Bliskim Wschodzie prowadził poszukiwania archeol., m.in. ok. 1876 przyczynił się do odkrycia staroż. Dodony; od 1891 działał w Grecji. Opublikował wiele artykułów dotyczących archeologii, m.in.: *Odkrycie starej mozaiki w Patras* („Dziennik Pol." 1896) i *Olimpijski stadion* („Czas" 1896). Dr h.c. UJK we Lwowie (1923) za osiągnięcia nauk. w dziedzinie archeologii. Pozostawił pamiętniki *Z tajgi pod Akropol. Wspomnienia z lat 1848–1868* (wyd. E. Kozłowski i K. Olszański 1971) oraz obfitą spuściznę rękopiśmienną (w Bibl. Jagiellońskiej).

PSB.

H.Gór.

MINKOWSKA Anna, z d. **Zand** (19 VI 1891 Warszawa — 19 XII 1969 tamże), historyk okresu powstań nar. w XIX w. Studiowała w Zurychu i Monachium; doktoryzowała się pod kier. M. Handelsmana 1921 na podstawie pracy *Organizacja spiskowa 1848 roku w Królestwie Polskim* (1923). Publikowała artykuły, np. *Opinia publiczna jako źródło historyczne* (w: *Księga pamiątkowa prof. M. Handelsmana*, 1929), *Nastroje w powstaniu listopadowym* („Wiedza i Życie" 1930). Nauczycielka i dyr. prywatnych szkół średnich w Warszawie. W czasie okupacji niem. brała czynny udział w tajnym nauczaniu. Po wojnie pracowała na Uniw. Lud., organizowanym na Pomorzu przez ks. J. Zieję.

PSB.

H.W.

MIODOŃSKI Adam Stefan (21 XII 1861 Żywiec — 16 V 1913 Kraków), filolog klas., historyk historiografii staroż. i średniowiecznej. Studiował na UJ oraz w Erlangen (dr filozofii 1888) i Monachium (u H. Wölfflina). Na UJ doc. (1891) i prof. nadzw. (1892); kier. katedry filologii klas. (1892–1913). Badał pisma historyków staroż. (Herodota, Florusa), zajmował się gramatyką jezyka łacińskiego. Analizował treść pol. kronik średniow., Galla Anonima i Wincentego zw. Kadłubkiem. Czł. koresp. AU 1893.

PSB.

red.

MISSALOWA Gryzelda (1 V 1901 Pabianice k. Łodzi — 18 III 1978 Łódź), historyk dziejów gosp.-społ. XIX w., nauczycielka. Studiowała historię na UW pod kier. M. Handelsmana (doktorat 1927 na temat ideologii młodzieży pol. 1815–30). W l. 1925–39 nauczycielka szkół średnich w Łodzi, wicedyr. gimnazjum Czapczyńskiej. Równocześnie studiowała prawo na uniw. w Poznaniu i Warszawie. W l. II wojny świat. przebywała we Włochach pod Warszawą, uczestnicząc w tajnym nauczaniu. Po wojnie wizytator szkół średnich łódz. okręgu szkolnego. Od września 1947 zatrudniona na UŁ, pracowała początkowo pod kier. N. Gąsiorowskiej. Jej zainteresowania badawcze dotyczyły gł. historii społ. i gosp. Polski i powszechnej. Od 1948 działała w PZPR. Prof. nadzw. 1958. Red. pisma dla nauczycieli „Wiadomości Historyczne". Wraz z J. Schoenbrenner opr. marksist. podręcznik *Historia Polski* (1951). Wydała *Źródła do historii klasy robotniczej okręgu łódzkiego* (1957). Opublikowała *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego w l. 1815–1870* (t. 1–3 1964–75), fundamentalną pracę o dziejach regionu. Red. „Rocz. Łódz." (t. 6, 8, 10, 12); czł. PTH, wieloletni prezes oddziału w Łodzi.

K.Ś.

MITKIEWICZ-ŻÓŁŁTEK Leon (20 II 1896 Zambrów — 12 XII 1972 Nowy Jork), historyk wojskowości; kawalerzysta; pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną, następnie był tam wykładowcą taktyki ogólnej. Zawodowy oficer WP, od 1938 attaché wojsk. RP w Kownie, organizator ewakuacji internowanych 1939 pol. żołnierzy. W czasie II wojny świat. w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie, m.in. przedstawiciel Polski w Komitecie Połączonych Sztabów Sprzymierzonych w Waszyngtonie. Po wojnie na emigracji w USA. Przed 1939 ogłaszał liczne artykuły w „Bellonie" i „Przegl. Kawaleryjskim", napisał pracę *Bitwa zimowa na Mazurach 1915* (1937). Na emigracji współpracował z „Przegl. Kawalerii i Broni Pancernej"; opublikował liczne artykuły oraz studium *Kawaleria samodzielna Rzeczypospolitej Polskiej w wojnie 1939 roku* (Toronto 1964), stanowiące analizę wykorzystania tego rodzaju broni w kampanii wrześniowej. Autor ważnych dla najnowszej historii Polski wspomnień (*Wspomnienia kowieńskie 1938–39*, Londyn 1968, Warszawa 1990; *Z generałem Sikorskim na obczyźnie*, Paryż 1968; *W najwyższym sztabie zachodnich aliantów 1943–1945*, Londyn 1971), które zawierają wiele informacji dotyczących miejsca Polski w strategii zach. aliantów w l. II wojny światowej.

PSB.

M.N.-K.

MITKOWSKI Józef (15 X 1911 Kraków — 15 VI 1980 tamże), historyk mediewista. Od czasu studiów hist. związany z UJ; asystent W. Semkowicza; doktoryzował się 1945 na podstawie pracy złożonej 1939 (*Początki klasztoru cystersów w Sulejowie*, 1949). Doc., kier. katedry historii Polski średniow. od 1965; prof. nadzw. 1969. W l. 1949–52 zatrudniony równolegle w AAD m. Krakowa, a 1957–62 kier. działu rkpsów Bibl. Czartoryskich; współpracował także z Inst. Zach. w Poznaniu. Opublikował m.in. *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski* (1946); do ważniejszych jego prac, obok licznych studiów z dziejów Krakowa, należy *Kancelaria Kazimierza Konradowica, księcia kujawsko-łęczyckiego* (1968).

Bibliografia prac: „Zeszyty Nauk. UJ" 1985 (opr. S. Szczur).

J.W.

MITZLER de KOLOF Wawrzyniec Krzysztof, pierwotnie **Lorenz Christoph M. de K.** (25 VII 1711 Heidenheim w Wirtembergii — 8 V 1778 Warszawa), filozof, lekarz, historyk, wydawca. Studiował filozofię, teologię i muzykę (u J. S. Bacha) na uniw. w Lipsku, prawo i medycynę w Wittenberdze. Od 1743 w Polsce (sprowadzony przez kanclerza w. kor. J. Małachowskiego na nauczyciela syna), od 1749 na stałe w Warszawie, gdzie rozpoczął praktykę medyczną (lekarz nadworny Augusta III). Związawszy się ze środowiskiem braci Załuskich, wydawał pierwsze pol. czasopisma nauk., m.in. „Warschauer Bibliothek" (1753–55) i bardziej popularne „Nowe Wiadomości Ekonomiczne i Uczone" (1758–61, 1766–67); wydawca (od 1765), a następnie współred. (1769–77) „Monitora". Zał. (1756) i dożywotni kier. drukarni, którą przekazał 1768 Korpusowi Kadetów. Otrzymał tytuł „historiographus Regni Poloniae"; 1764 nobilitowany. W oparciu o bibl. Załuskich prowadził szeroko zakrojoną działalność wydawniczą; opublikował m.in. źródła do historii Polski *Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae scriptorum... collectio...* (t. 1–5 1761–77), zawierające fragmenty dzieł autorów staroż. i nowoż. dotyczące Polski i Litwy, oraz XVII-wieczne łac. dzieła hist. W. J. Rudawskiego (1755) i S. Starowolskiego („Acta Litteraria" 1758).

Edycje te były wysoko cenione przez współczesnych. Autor nie zachowanej *Historii numizmatyki polskiej.*

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8; M. Klimowicz, *Mitzler de Kolof, redaktor i wydawca*, w : R. Kaleta, M. Klimowicz, *Prekursorzy oświecenia*, Wrocław 1953.

K.Sz.

MIZWA Stephen → Mierzwa Stefan.

MŁOTEK Mieczysław Ryszard (30 XII 1893 Dublany k. Lwowa — 9 XII 1986 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. W młodości czł. organizacji niepodległościowych. Od 1918 w WP. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Odkomenderowany na studia prawnicze na UJK we Lwowie (doktorat 1924). Pracował na różnych stanowiskach w WP; brał udział w kampanii wrześniowej 1939, następnie walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie; po wojnie został na emigracji. Autor wielu prac z historii wojskowości, m.in.: *3 Dywizja Strzelców Karpackich 1942–1947* (t. 1 1978), *Krótki zarys historii Brygady Strzelców Karpackich* (1985).

Z.W.

MŁYNARSKI Zygmunt (19 VIII 1904 Demblin k. Dąbrowy Tarnowskiej — 5 XII 1963 Warszawa), historyk prasy, publicysta, działacz polityczny. Brał udział w walkach o Lwów (1919), w wojnie pol.-radz. 1919–20 oraz w III powstaniu śląskim (1921). Studia hist. ukończył na UJ. Od 1924 czł. KPRP-KPP; autor pracy *Z dziejów polskiej demokracji — Lud Polski — Dembowski — Ściegienny* (1938). W l. 1938–45 w Rumunii, m.in. nauczyciel w pol. gimnazjum. Działacz PPR, następnie PZPR. Po doktoracie (1950) związany z UW, prof. nadzw. 1954. Twórca i dyr. 1952–57 Inst. Pol.-Radz.; współuczestnik stalinizacji nauki polskiej. Wspólnie z P. Łossowskim opublikował pracę *Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini w powstaniu styczniowym* (1959). Współautor *Zarysu historii prasy polskiej* (cz. 1–2 1956–59) oraz *Historii prasy czeskiej, słowackiej, węgierskiej i bułgarskiej* (1962), autor *Szkiców z dziejów rewolucyjnej prasy w Polsce. 1866–1938* (1963).

PSB.

H.W.

MNISZECH Michał Jerzy Wandalin (1742 Dziewięczyż na Wołyniu — 2 III 1806 Wiśniowiec tamże), polityk, działacz oświat. i kult., historyk. Wszechstronnie wykształcony za granicą (gł. w Szwajcarii), od ok. 1772 współpracownik króla Stanisława Augusta; uczestnik obiadów czwartkowych. W l. 1777–83 czł. KEN; piastował wysokie urzędy i godności (od 1783 marszałek w. kor.). Zwolennik orientacji proros., niechętnie przyjął Konstytucję 3 maja. Po przejęciu władzy przez konfederację targowicką złożył laskę marszałkowską. M. był autorem tylko jednej pracy hist., napisanej z inicjatywy króla, poświęconej opisowi panowania Kazimierza Wielkiego i formułującej na jego podstawie wzór pol. oświeconego monarchy, reformatora i prawodawcy (*Kazimierz Wielki*, 1777; wznow. 1805 i 1863).

PSB.

J.J.

MOCARSKI Zygmunt (15 IX 1894 Zalesie k. Wołkowyska — 16 IX 1941 Warszawa), bibliotekarz, historyk kultury Pomorza. Studiował prawo w Petersburgu. Dyr. Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu (1923–39), w której zgromadził największy wówczas zbiór pomeraniców. Współzał. Tow. Bibliofilów Pol. (1921), zał. i prezes (od 1926) Tow. Bibliofilów im. Lelewela w Toruniu; działacz TN w Toruniu. Badał dzieje kultury umysłowej Pomorza, gł. piśmiennictwa pol. tego obszaru, in-

teresował się także piśmiennictwem mazurskim. Ważniejsze prace: *Kultura umysłowa na Pomorzu. Zarys dziejów i bibliografia* (1931), *Książka w Toruniu do roku 1793*, w: *Dzieje Torunia* (1933), *Z zagadnień piśmiennictwa polskiego na Mazurach Pruskich* (1939).

PSB; *Zygmunt Mocarski* (zbior.), Toruń 1946 (tu bibliografia prac).

J.Jas.

MOCHNACKI Maurycy (13 IX 1803 lub 1804 Bojaniec k. Żółkwi — 20 XII 1834 Auxerre we Francji), działacz polit., teoretyk romantyzmu, krytyk lit. i muz., publicysta, historyk powstania listopadowego. Syn właściciela folwarku, prawnika. Studiował prawo na UW. Czł. tajnego Związku Wolnych Polaków; 1823 aresztowany, 1824 więziony; w sporządzonym dla komisji śledczej tzw. memoriale karmelickim odżegnał się od liberalnych zasad; sprawa tego memoriału, ujawnionego podczas powstania 1830, położyła się cieniem na jego reputacji. Pracował następnie jako urzędnik (m.in. w biurze cenzury), publikując równocześnie głośne artykuły i szkice teoretycznolit., popularyzujące idee romantyzmu, m.in. w głośnej książce *O literaturze polskiej w wieku XIX* (t. 1 1830). Uczestnik sprzysiężenia Wysockiego, a podczas powstania współzał. Tow. Patriotycznego i jeden z czołowych działaczy lewicowej opozycji; walczył też jako żołnierz (ranny w bitwie pod Ostrołęką). Należał do czołowych publicystów doby powstania, wzywając do działań radykalnych i rewolucyjnych. Od X 1831 przebywał na emigracji we Francji, gdzie początkowo związał się z J. Lelewelem, później z kołami zbliżonymi do Hôtel Lambert i księcia A. J. Czartoryskiego. W l. 1833–34 napisał *Powstanie narodu polskiego w r. 1830 i 1831* (t. 1–2, Paryż 1834; wyd. kryt. w opr. S. Kieniewicza, 1984), dzieło nie ukończone, doprowadzone do 25 I 1831. W t. 1 przedstawił zarys dziejów Król. Pol. 1815–30, podkreślając łamanie konstytucji i ekscesy w. księcia Konstantego, krytykując oportunizm elit społ. i eksponując rolę konspiracji patriotycznych; w t. 2 zawarł opis wydarzeń Nocy Listopadowej i charakterystykę dyktatury Chłopickiego. W dziele swym wyraził przekonanie, że polit. i wojsk. kierownictwo powstania zaprzepaściło możliwość odniesienia zwycięstwa nad Rosją; zdystansował się zarazem od kół lewicowych, z którymi był uprzednio związany. *Powstanie narodu polskiego*, napisane z talentem lit., sugestywne i pełne emocji, wywarło ogromny wpływ na polityków, publicystów i pisarzy doby Wielkiej Emigracji (m.in. na Słowackiego i Norwida) i ukształtowało w znacznej mierze obraz powstania listopadowego w świadomości Polaków. Niemało ocen M. przejęli historycy z następnych pokoleń, ci zwł., którzy formułowali jednoznacznie pozytywne opinie o XIX-wiecznych powstaniach nar. (A. Śliwiński, W. Tokarz, J. Łojek). Inni badacze, także współcześni, zwracali uwagę na błędy faktograficzne spowodowane ograniczonym dostępem do źródeł (autor wykorzystał gł. prasę, nieliczne dokumenty urzędowe, relacje uczestników i własne wspomnienia) oraz na formę narracji zbliżoną do pamfletu polit. (S. Kieniewicz). *Dzieła* (t. 1–5, Poznań 1863), *Pisma po raz pierwszy edycją książkową objęte* (opr. A. Śliwiński, 1910).

PSB; J. Kucharzewski, *Maurycy Mochnacki*, Warszawa 1910; J. Szacki, *Historia jedynego romansu. Opowieść o Mochnackim*, Warszawa 1958; S. Kieniewicz, *Maurycy Mochnacki*, w: *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne* (zbior.), Seria II, Warszawa 1989.

A.Sz.

MOCZARSKI Kazimierz (21 VII 1907 Warszawa — 27 IX 1975 tamże), publicysta i działacz niepodległościowy. Stu-

diował prawo na UW i w Wyższej Szkole Dziennikarskiej w Warszawie, uzupełniał studia w Paryżu. Pracował w Min. Pracy i Opieki Społ.; 1937 współzał. Klubu SD. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; podczas okupacji niem. czynny w ZWZ-AK, w Kierownictwie Walki Podziemnej i w Biurze Informacji i Propagandy KG AK; uczestnik powstania warszawskiego. W 1945 rzecznik ujawnienia się AK. Aresztowany 1946 i skazany na 10 lat więzienia, 1952 skazany na śmierć (wyrok zamieniono 1953 na dożywotnie więzienie); 1956 zwolniony i zrehabilitowany. Dziennikarz (współzał. „Kuriera Pol."); działał we władzach SD. W więzieniu przebywał przez prawie rok (1949) w jednej celi ze zbrodniarzem wojennym gen. J. Stroopem, dowódcą oddziałów niem., które stłumiły powstanie żyd. w getcie warsz. 1943; na podstawie rozmów ze Stroopem, utrwalonych w pamięci i spisanych zaraz po wyjściu z więzienia, napisał książkę *Rozmowy z katem* (1977, wstęp F. Ryszka), zawierającą materiał źródłowy odnoszący się zarówno do przebiegu powstania w getcie, jak i do charakterystyki mentalności funkcjonariuszy nazizmu. Z uwagi na dociekliwość i obiektywizm M., a także ze względu na okoliczności, w jakich powstał materiał do książki, *Rozmowy z katem* uznano za dokument hist. i dzieło pisarskie o dużej doniosłości; „bez precedensu w naszej literaturze" (K. Wyka). Pośmiertnie wydano *Zapiski* (1990, opr. A. K. Kunert; tu biografia M.).

J.J.

MODELSKI Teofil Emil (16 XI 1881 Lwów — 5 III 1967 Kraków), mediewista, archiwista. Syn urzędnika, powstańca 1863; brat gen. Izydora M. Studiował historię na Uniw. Lwow. (doktorat 1909). Współpracował (1906–14) z L. Finklem przy *Bibliografii historii polskiej.* Zatrudniony był w Archiwum UJK; równocześnie (1918–24) kier. archiwum przy Dowództwie Okręgu Korpusu we Lwowie. W l. 1924–30 prof. historii średniow. powsz. i nauk pomocniczych na uniw. w Wilnie; red. „Ateneum Wil." (1929). W l. 1930–39 ponownie we Lwowie: prof. zw. (objął katedrę po J. Ptaśniku) i kier. Archiwum UJK. Działał w PTH, m.in. jako sekr. generalny, 1932–36 red. „Kwart. Historycznego". Po II wojnie świat. osiedlił się we Wrocławiu i na tamtejszym uniw. pracował jako dydaktyk do 1950, jako kier. archiwum do 1960. Ostatnie lata życia spędził w Krakowie. Znawca średniowiecza pol. i powsz., zajmował się także dziejami pol. w XIX w. Ogłosił m.in. *Król Gebalim w liście do Chasdaja* (1910), liczne artykuły i recenzje.

PSB.

K.Ś.

MOLÈ Wojsław (14 XII 1886 Kanal w Słowenii — 5 XII 1973 Eugene w USA), historyk sztuki. Studia w zakresie historii sztuki odbył w Wiedniu (doktorat 1912), Krakowie i Rzymie. Związany z Uniw. w Lublanie (1920–25 i 1940–45; prof. nadzw. 1924) i z UJ (1925–39 i 1945–60; prof. zw. 1926). Czł. PAU (koresp. 1933, czynny 1947), czł. Słoweńskiej Akad. Nauk. Zajmował się gł. sztuką staroż. i sztuką Słowian. Autor prac: *Ein Problem der byzantinischen Kunstgeschichte in Polen* (1929–30), *Historia sztuki starochrześcijańskiej i wczesnobizantyjskiej. Wstęp do historii sztuki bizantyjskiej u Słowian* (1931), *Starożytność grecko-rzymska w drugiej połowie I tysiąclecia na Półwyspie Bałkańskim* (1951), *Sztuka rosyjska do roku 1914* (1955), *Sztuka Słowian południowych* (1962). Uprawiał popularyzację historii sztuki.

PSB; bibliografia prac: „Folia Historicae Artium" 1975.

U.P.

MORACZEWSKA Bibianna (1811 Zielątkowo w Poznańskiem — 6 X 1857 Poznań), pisarka, popularyzatorka historii, działaczka społeczna. Siostra Jędrzeja M. Od 1842 mieszkała w Poznaniu. Współpracowała z redakcją „Dziennika Domowego". Sympatyczka „entuzjastek", przyjaźniła się z N. Żmichowską. Brała udział w wypadkach 1846 i 1848 w Poznańskiem, następnie poświęciła się działalności oświat. i społecznej. Pisała podręczniki historii „dla ludu": *Co się działo w Polsce od pierwszego jej rozbioru aż do końca wojen za cesarza Napoleona* (1850), *Co się działo w Polsce od samego początku aż do pierwszego rozbioru kraju* (1852), ponadto zbiór opowiadań obyczajowo-hist. *Przygody z życia gen. Madalińskiego* (1850). Pozostawiła *Dziennik* (1911, fragmenty opuszczone opublikowała J. Rudnicka, „Pamiętnik Lit." 1961 z. 3), cenny jako źródło historyczne.

PSB.

K.Sz.

MORACZEWSKI Adam (27 III 1907 Winniki k. Lwowa — 31 X 1941 Oświęcim), historyk, badacz dziejów Polski XIX w., archiwista. Syn Jędrzeja M., polityka. Studiował historię na UW, doktoryzował się pod kier. W. Tokarza (1934) na podstawie pracy *Samorząd Warszawy w dobie powstania listopadowego* (wyd. 1934). Pracownik Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie 1928–39. Porządkował akta różnych archiwów; publikował prace archiwoznawcze, m.in. *Inwentarz akt dotyczących powstania listopadowego, przechowywanych w Archiwum Miejskim w Warszawie* (1930). Autor popularnego zarysu dziejów stolicy pt. *Warszawa* (1937, wyd. III 1939). W czasie II wojny świat. czł. ZWZ; aresztowany 1940, zmarł w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB.

A.B.

MORACZEWSKI Jędrzej, pseud. **Gospodarz Jędrzej** (4 II 1802 Dusina w Poznańskiem — 20 II 1855 Poznań), działacz społ., polityk, historyk, publicysta. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował prawo na uniw. w Lipsku i Heidelbergu oraz na UW. Brał udział w powstaniu listopadowym, konspiracji wielkopol. 1846 (Centralizacja Pozn.) i w powstaniu wielkopol. 1848 (czł. Komitetu Nar.). Uczestnik Kongresu Słow. w Pradze 1848. Aktywny publicysta pozn., w prasie również ogłaszał swoje prace historyczne. W l. 1841–42 wykładał historię Polski w Pałacu Działyńskich (w ramach akcji mającej na celu utworzenie pol. uniw. w Poznaniu). Był „zabłąkanym w polityce uczonym" (S. Kieniewicz), gorącym rzecznikiem krzewienia wiedzy o przeszłości. Zainicjował akcję tworzenia w Wielkopolsce sieci Tow. Zbieraczów Starożytności Krajowych; organizował „gabinety archeologiczne", m.in. w Gnieźnie, Gostyniu, Szamotułach. Popularyzował historię ojczystą w takich pracach, jak: *Gospodarza Jędrzeja opowiadania podług starych ksiąg polskich...* (t. 1–3 1850–54) i słownik hist. *Starożytności polskie ku wygodzie czytelnika porządkiem abecadłowym zebrane...* (t. 1–2 1842–52). Jego gł. praca to *Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej* (t. 1–8 1843–53, t. 9 1855) doprowadzone do abdykacji Jana Kazimierza; dzieło to nie było oryginalne: autor nie przeprowadzał analizy kryt. źródeł, ale je streszczał, a koncepcje historiozoficzne zaczerpnął z prac Lelewela. Dzieło M., pisane archaizującym stylem, nie zdobyło popularności. Opublikował także relację wspomnieniową *Wypadki poznańskie z roku 1848* (1850).

PSB; Z. Sprys, *Jędrzej Moraczewski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

K.Sz.

MORAWSKI Kazimierz (29 I 1852 Jurkowo w Poznańskiem — 25 VIII

1925 Kraków), filolog klas., historyk literatury i kultury. Pochodził z rodziny ziemiańskiej; brat Zdzisława M., ojciec Kazimierza Mariana M. Po studiach na uniw. w Berlinie (doktorat 1874) uczył w gimnazjum we Wrocławiu; odbył też podróż nauk. do Włoch. Habilitowany na UJ (1878), tamże prof. nadzw. 1880, prof. zw. 1887, rektor 1906/07. Czł. koresp. AU 1883, czł. czynny AU/PAU 1887, prezes 1918–25; po I wojnie świat. przyczynił się do przekształcenia AU w ogólnopol. PAU i wprowadzenia jej do międzynar. organizacji nauk.; ponadto m.in. czł. Czeskiej AU. Jeden z najwybitniejszych przedstawicieli humanistyki pol. na przeł. XIX i XX w. Zajmował się filologią łac., zwł. retoryką (wśród uczonych eur. znany jako znakomity mówca i stylista łac.); stworzył w Polsce szkołę nowoczesnej filologii klas. i utwierdził jej pozycję w nauce świat.; autor *Historii literatury rzymskiej* (t. 1–7 1909–21, wersja skrócona *Zarys literatury rzymskiej*, 1922); tłumacz literatury antycznej (przełożył wszystkie tragedie Sofoklesa). Znawca historii i cywilizacji rzymskiej i hellenistycznej oraz sąsiadów Rzymu (*Rzym i narody*, 1924); był m.in. konsultantem H. Sienkiewicza podczas pisania *Quo vadis*. Zasłużył się także jako historyk pol. kultury umysłowej XV i XVI w., autor m.in. *Czasów Zygmuntowskich na tle prądów odrodzenia* (1922, wznow. 1965); zapoczątkował badania nad dziejami UJ pracą *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie* (t. 1–2 1900); przygotował program badań nad zagadnieniem studiów Polaków na uniw. obcych. Wykształcił wielu uczniów, m.in. S. Hammera, L. Piotrowicza, T. Sinkę, S. Witkowskiego.

PSB; *Charisteria Casimiro de Morawski septuagenario oblata pars polona* (zbior.), Kraków 1922 (tu bibliografia prac, uzup. „Eos" 1925); K. Morawski jr, *O Kazimierzu Morawskim*, Kraków 1973 (tu także bibliografia prac); J. Krzyżanowski, *Kazimierz Morawski, wspaniały humanista polski*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974.

S.Ch.

MORAWSKI Kazimierz Marian (26 I 1884 Kraków — 25 X 1944 Jędrzejów), badacz dziejów Polski XVIII w. Syn Kazimierza M. Studiował historię w Monachium i na UJ (doktorat 1907). W poglądach polit. bliski początkowo konserwatystom krak., ewoluował z czasem ku Nar. Demokracji. W okresie międzywojennym poświęcił się badaniu m.in. dziejów masonerii, czego efektem było hist.-publicyst. studium *Źródło rozbioru Polski* (1935), w którym sformułował tezę obarczającą masonów i Żydów winą za upadek Rzeczypospolitej. Ponadto opublikował: *Ignacy Potocki*, cz. 1: *1750–1788* (1911).

PSB.

M.J.

MORAWSKI Michał (1 X 1898 Pabianice — ok. 1940 Działdowo), historyk pol. Kościoła katol.; ksiądz. Studiował w seminarium duchownym we Włocławku i na KUL; święcenia kapłańskie przyjął 1921. Doktorat na UJ (pod kier. J. Fijałka) obronił 1929, habilitował się na USB w Wilnie 1935. Wykładowca historii Kościoła w seminarium we Włocławku (1924–39), jednocześnie archiwariusz diecezjalny. Red. „Kroniki Diecezji Kujawsko-Kaliskiej" (1924–27) i „Kroniki Diecezji Włocławskiej" (1930–31); współpracował z „Ateneum Kapłańskim" i z PSB (t. 1–4). Badał dzieje Kościoła katol. i duchowieństwa w Polsce w XVI w. (*Synod piotrkowski w roku 1589*, 1937), problematykę soboru i unii florenckiej 1438–39; napisał *Monografię Włocławka* (1933), kilka biografii biskupów włocławskich oraz liczne recenzje prac historycznych. Zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983.

P.P.G.

MORAWSKI Szczęsny (15 V 1818 Rzeszów — 10 IV 1898 Stary Sącz), pisarz, historyk regionalista, malarz. Studiował prawo, historię i malarstwo we Lwowie oraz Wiedniu. Pracował jako bibliotekarz, a 1847–51 jako nacz. konserwator (kustosz muzealny) w Ossolineum we Lwowie. Uprawiał malarstwo, był kolekcjonerem; publikował w prasie rozprawki hist. i zbeletryzowane szkice hist.; osiedliwszy się 1852 na Sądecczyźnie, poświęcił się badaniom dziejów i kultury tego regionu. Czł. koresp. Krak. TN (1857). Opublikował dzieło *Sądecczyzna...* (t. 1–2 1864–65; t. 2 poświęcony okresowi Jagiellonów). Opr. *Materiały do konfederacji barskiej r. 1767–1768* (t. 1 1851, t. 2–3 w rkpsie w Bibl. PAN w Krakowie); pośmiertnie wydano jego pracę *Arianie polscy* (1906).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8; H. Barycz, *Sz. Morawski, regionalista sądecki*, w: tenże, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, Kraków 1963.

K.Sz.

MORAWSKI Teodor (1 XI 1797 Mikołajewice w Kaliskiem — 21 XI 1879 Paryż), działacz polit., publicysta, historyk. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył Szkołę Prawa i Administracji w Warszawie. Sekr. Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji (usunięty stamtąd 1820 za współpracę z czasopismami liberalnymi, m.in. „Gazetą Codzienną Narodową i Obcą", „Orłem Białym"). Współzał. Tow. Patriotycznego (1821), skąd jednak wycofał się rychło; pod względem polit. zbliżony do partii kaliszan; monarchista. Należał do masonerii. Zagrożony aresztowaniem, zbiegł 1825 do Paryża. Autor artykułów polit. o Polsce w pismach franc. i ang.; po wybuchu powstania listopadowego reprezentował w Paryżu pol. władze powstańcze. W lipcu 1831 przedostał się do Warszawy i zasiadł w sejmie jako deputowany z Kalisza. Od 20 VIII 1831 min. spraw zagr. w ostatnim rządzie powstańczym. Przez sąd carski skazany zaocznie na śmierć, pozostał na emigracji. Współpracownik A. J. Czartoryskiego; współzał. Tow. Lit. w Paryżu (1832) i prezes jego Wydziału Hist. (od 1844). Autor pracy pt. *Dzieje narodu polskiego* (t. 1–6 1871–72; w t. 1–2 podtytuł *...dla matek i niższych nauczycieli*) obejmującej gł. dzieje polit.; t. 1–3 to przede wszystkim kompilacja kronik; od t. 4 tekst oparty jest także na archiwaliach, gł. ze zbiorów Czartoryskich; t. 6 pt. *Polska pod obcym panowaniem* (dzieje Ks. Warsz. i Król. Pol.) „zachował wartość do czasu opracowań Szymona Askenazego z początku XX w." (S. Kieniewicz). Autor pamiętnika (wyd. częściowo 1873).

PSB.

red.

MORAWSKI Zdzisław (4 XI 1859 Jurkowo w Poznańskiem — 21 I 1928 Kraków), historyk kultury Włoch. Pochodził z rodziny ziemiańskiej; brat Kazimierza M. Po studiach prawniczych na UJ pracował od 1893 w Min. dla Galicji, minister 1915–16. Corocznie podróżując do Włoch stał się miłośnikiem, znawcą i popularyzatorem ich przeszłości. Autor zarysu monograficznego *Sacco di Roma* (1903; tłum. szwedzkie, Sztokholm 1924) oraz wielu esejów hist., m.in. *Z dziejów Wenecji w wieku XV* (1898), *Epilogi krucjat w XV wieku i inne studia renesansowe* (1924).

PSB.

H.W.

MORCINEK Roch (14 VIII 1903 Małachowo Wierzbiczne w Wielkopolsce — 23 VI 1968 Gdańsk-Oliwa), archiwista, historyk wojskowości; podpułkownik. Po ukończeniu Szkoły Podchorą-

żych w Śremie studiował historię na Uniw. Pozn.; doktorat 1937 pod kier. A. Wojtkowskiego uzyskał za monografię o gen. S. Mokronowskim (uległa zniszczeniu 1939). Pracował jako nauczyciel w Poznaniu, od 1935 jako archiwista w Archiwum Wojsk. w Warszawie. We wrześniu 1939 nadzorował ewakuację części Archiwum do Rumunii; przedostawszy się do Francji, wstąpił do armii pol., w czerwcu 1940 dostał się do niewoli niem. (oflag w Woldenbergu). Od 1945 w lud. WP. Pracował w Centralnym Archiwum Wojsk. (dawnym Archiwum Wojsk.) w Gdańsku-Oliwie (1948 dyr.) i od 1948 w Archiwum Państw. w Gdańsku (od 1961 dyr.). Czł. PTH oraz Gdańskiego TN. Położył istotne zasługi przy organizowaniu zasobów archiwalnych woj. gdańskiego. Jego zainteresowania badawcze skupiały się na okresie stanisławowskim, zwł. na insurekcji kościuszkowskiej; pisał też o udziale regionu pomorskiego w powstaniach nar. (m.in. *Uczestnicy powstania listopadowego 1831 r. w Elblągu i na Powiślu*, „Rocz. Elbląski" 1963 t. 2).

PSB. M.P.-J.

MORDECHAJ ben Nissan ha-Zaken (przełom XVII i XVIII w.), teolog, filolog i historyk karaimski. Pochodził z rodziny karaimskiej, która wydała wielu uczonych. Mieszkał w miasteczku Krasny Ostrów (Kokizow) k. Lwowa. Autor komentarzy rel. i gramatyki hebr.; rozgłos przyniosło mu dzieło *Dod Mordechaj* (Przyjaciel Mordechaja, 1699, wyd. Hamburg 1714, 1830, reprint 1966), będące odpowiedzią na pytania rektora uniw. w Lejdzie J. Triglanda. Dzieło to przedstawia apologię karaimizmu na tle jego dziejów oraz zwyczaje, literaturę i naukę karaimską (od początków do 1640), z licznymi wzmiankami o Polsce; przez wiele lat było uważane za gł. źródło informacji o Karaimach. Tę samą tematykę w skrótowej formie zawarł M. w pracy *Lewusz Malchut* (Szata królewska, ok. 1690, wyd. Lipsk 1866).

PSB. Z.B. i R.Ż.

MORELOWSKI Marian (2 III 1884 Wadowice — 25 VII 1963 Wrocław), historyk sztuki. Studiował na UJ, w Wiedniu (doktorat 1913) i w Paryżu. Ekspert muzealny pol. delegacji w Moskwie (1921–26) przejmującej pol. zabytki. Zast. prof. USB w Wilnie 1930, po habilitacji 1931 tamże prof. 1934; prof. KUL 1945–49; od 1947 związany z Uniw. Wrocławskim. Napisał *Arrasy wawelskie Zygmunta Augusta* (1929); następnie skupił się na sztuce regionu wil. (*Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej...*, 1938–39) i związkach średniow. sztuki pol. ze sztuka nadmozańską i franc.; zajmował się też historią sztuki Śląska, zwracając uwagę na rolę czynnika polskiego.

PSB; bibliografia prac (do 1960): „Biuletyn Historii Sztuki" 1962 nr 3/4. M.Z.

MOSBACH August, pseud. **August Podgórski** (14 IX 1817 Podgórze pod Krakowem — 10 XII 1884 Wrocław), historyk, wydawca źródeł, publicysta. Był synem żyd. kupca, który przeszedł na protestantyzm. Studiował historię na uniw. we Wrocławiu pod kier. G. Stenzla. Czł. Tow. Lit.-Słowiańskiego (1837–44 sekr.); pracownik archiwum; współpracownik *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda. Wydał *Pomniki dziejów Polski XVII w.* (t. 1–2 1840–42) jeszcze bez aparatu kryt., następnie — udoskonaliwszy warsztat nauk. — inne edycje źródeł, np. *Wiadomości do dziejów polskich z archiwum prowincji szląskiej* (1860); wskazywał na hist. łączność Śląska z ziemiami polskimi. Pisał prace z historii Polski i powsz. o charakterze przyczynkarskim (np. *Dwa poselstwa do Polski*

przez Szlązaków odprawione w latach 1611–1620, „Rocz. Pozn. TPN" 1863), oparte na szerokiej podstawie źródłowej. W 1872 uzyskał doktorat na uniw. w Jenie (za pracę *Godysław-Paweł, dwóch imion dziejopisarz polsko-łaciński XIII wieku*, 1867; przekł. niem. Jena 1872). Zajmował się genezą unii Polski z Litwą (*Początki unii lubelskiej*, 1872). Ponadto opublikował ciekawe przyczynki do dziejów udziału Polaków w wojnach napoleońskich, m.in. *Der französische Feldzug auf St. Domingo 1802–03 nach den Berichten vier polnischer Offiziere* (1882). Współzał. Pozn. TPN; zbliżony do postępowych kręgów „Tygodnika Lit.", artykuły o tematyce polit. i hist. publikował także w „Bibl. Warsz." i innych pismach. Pozostawił w rkpsie próby prac syntetycznych: *Zarys dziejów polskich po 1831*, *O dziejopisarstwie polskim XIX wieku* oraz nie ukończone studium *Polska a Rosja od najdawniejszych czasów...* (fragm. wyd. pt. *Car Iwan IV Wasiliewicz Groźny*, 1882). Autor popularnego słownika pol.-niem. i prac z zakresu filologii.

PSB; R. Ergetowski, *August Mosbach (1817–1884)*, Wrocław 1968.

K.Sz.

MOSKORZOWSKI, Moskorzewski, Jan Teofil (? — po 1662), pamiętnikarz. Pochodził ze szlacheckiej rodziny ariańskiej. Kształcił się prawdopodobnie w Rakowie. Oficer oraz przyboczny sekr. hetmana polnego litew. K. Radziwiłła podczas wojny smoleńskiej 1633–34. Na podstawie jego korespondencji, obejmującej okres 1 I 1633 – 14 VI 1634, spisany został obszerny diariusz, fachowo (z wojskowego punktu widzenia) i ściśle relacjonujący przebieg działań wojennych: *Summariusz krótki gestorum w ekspedycyjej moskiewskiej...* (wyd. A. Rembowski w serii Bibl. Ordynacji Krasińskich, t. 13 1895).

PSB.

A.P.

MOSZCZEŃSKA Wanda (3 IV 1896 Krzywoszyje na Ukrainie — 18 I 1974 Warszawa), historyk mediewista, metodolog, historiograf. Studiowała historię w Moskwie i na UW (na seminariach J. K. Kochanowskiego i M. Handelsmana); uzyskała doktorat 1923 (*Rola polityczna rycerstwa wielkopolskiego w czasie bezkrólewia po Ludwiku Wielkim*, 1925) i habilitację 1934 (*Arystokracja w państwie Franków za dynastii Merowingów*, 1932). Uczyła do 1939 w gimnazjach warsz. i prowadziła na UW zajęcia jako doc. prywatny; współautorka (z H. Mrozowską) podręcznika szkolnego do nauki historii. W czasie okupacji niem. czynna w tajnym nauczaniu i konspiracji; 1942–45 więziona na Pawiaku i w obozach koncentracyjnych (Oświęcim i Ravensbrück). Od 1946 na UW: doc., 1954 prof. nadzw., 1961–66 kier. katedry historii historiografii i metodyki nauczania historii. Dążyła — jako jedna z pierwszych — do uczynienia z historii historiografii odrębnej dyscypliny naukowej. Opr. studium dotyczące postępowania badawczego w nauce hist.: *Metodologii historii zarys krytyczny* (1968, wyd. II popr. i rozsz. 1977).

PSB; J. Maternicki, *Wanda Moszczeńska*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

MOSZCZEŃSKI Adam (1742 Otorowo w Wielkopolsce — 1823 Ryżawka k. Humania), szlachecki działacz polit., pamiętnikarz. Uczestnik konfederacji barskiej. Stronnik i plenipotent Sz. Potockiego; poseł na sejmy (m.in. na Sejm Wielki). Jeden z przywódców konfederacji targowickiej. Podczas insurekcji kościuszkowskiej za zdradę kraju skazany zaocznie na śmierć. Autor wspomnień stanowiących cenne źródło do historii obyczajów w Polsce XVIII w., także do dziejów konfederacji barskiej i koliszczyzny (wyd. pt. *Pamiętnik do historii*

polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego, 1858).

PSB.

T.T.

MOSZCZEŃSKI Józef (17 VII 1894 Dziunków k. Berdyczowa — 10 IV 1957 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Od 1924 pracownik Biura Hist. WP (potem Wojsk. Biura Hist.); ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W kampanii wrześniowej 1939 szef sztabu zgrupowania płk. E. Żongołłowicza; w następnych l. wojny w niewoli niem. m.in. w oflagach w Lubece i Dössel (czynny w konspiracji obozowej). Po wojnie na emigracji w Anglii. Napisał m.in. pracę *Rosyjski plan bitwy nad Wisłą w 1920 r.* (1925); współautor i red. pracy zbior. *Bitwa warszawska* (1935) — podstawowej publikacji o wojnie 1920; współautor (z E. Perkowiczem) przypisów uzupełniających do pracy J. Piłsudskiego *Rok 1920* (1927). Opublikował szkic wspomnieniowy *O pracy konspiracyjnej w obozach jeńców Lubeka i Dössel* („Bellona" Londyn 1957).

PSB.

M.N.-K.

MOSZYŃSKI Kazimierz (5 III 1887 Warszawa — 30 III 1959 Kraków), etnograf, etnolog, badacz kultury dawnych Słowian. Studiował w Bernie i Fryburgu szwajcarskim (biologię) oraz w ASP w Krakowie; wiedzę w dziedzinie etnografii, etnologii i slawistyki zdobywał samodzielnie. Zast. prof. na Studium Słow. UJ 1926, prof. nadzw. od 1930, prof. zw. UJ 1934–35, 1945–59, prof. USB 1935–39, współorganizator IHKM. Czł. PAU (koresp. 1932, czynny 1938), czł. rzecz. PAN. Prezes Pol. Tow. Ludoznawczego 1947–53. Wysunął hipotezę o dalekowsch. pochodzeniu Słowian (*Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian*, 1925); udowadniał obejmowanie przez język prasłow. okolic Podnieprza (*Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, 1957). Wydał wraz z J. Klimaszewską *Atlas kultury ludowej w Polsce* (z. 1–3 1934–36). Autor encyklopedycznej *Kultury ludowej Słowian* (t. 1–2 1929–39). Podsumowanie swych dociekań dotyczących dawnej kultury słow. zawarł w pracy *O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian* (1962).

PSB; *Kazimierz Moszyński. Życie i twórczość* (zbior.), Kraków 1976 (tu bibliografia prac).

K.O.

MOŚCICKI Henryk (30 X 1881 Ciechanowiec Podlaski — 13 XII 1952 Kraków), historyk, badacz pol. dziejów porozbiorowych. Studiował na Uniw. Lwow. (pod kier. Sz. Askenazego). Od 1905 w Warszawie jako wykładowca seminarium nauczycielskiego w Ursynowie (1916–19 dyr.), 1909–26 TKN (od 1919 WWP) i Szkoły Nauk Polit.; 1918–34 zatrudniony w MSZ (kier. Oddziału Archiwalno-Bibl.). W 1920 UJ nadał mu stopień doc. (veniam legendi); 1921 doc. prywatny, 1936 prof. tytularny UW. W czasie okupacji niem. przebywał w Warszawie, czynny w tajnym nauczaniu. Po 1945 prof. nadzw. UJ. Czł. TN Warsz. 1918, czł. koresp. PAU 1945; współred. PSB. Zajmował sie gł. historią Polski schyłku XVIII w. i XIX w., zwł. dziejami ziem wsch.; kładł nacisk na dążenia niepodległościowe, eksponował rolę drobnej szlachty, wielbił Napoleona. Napisał m.in.: *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi* (1910–13), *Generał Jasiński i powstanie kościuszkowskie* (1917), *Szymon Konarski* (1924, wznow. 1949). Próbował także ujęć syntetycznych: w encyklopedii *Wiedza o Polsce* opr. rozdziały obejmujące l. 1815–46, a w *Historii powszechnej* (1931–34) napisał t. 6 (z J. Cynarskim). Publikował liczne

artykuły i recenzje w czasopismach (np. w „Tyg. Ilustr." 1906–39), przez wiele lat współpracował z Pol. Radiem (pogadanki i słuchowiska hist.), opr. wydawnictwa albumowe (*Pomniki bojowników o niepodległość 1794–1863*, 1929). Uzupełnił i unowocześnił szkolny podręcznik historii A. Lewickiego. Był zasłużonym edytorem źródeł, opr. m.in.: *Pamiętniki* J. Wybickiego (1905), *Promieniści — Filomaci — Filareci* (1916, wyd. III 1928), *Trzy po trzy. Pamiętniki z epoki napoleońskiej* A. Fredry (1917, wznow. 1949), wspomnienia S. Morawskiego *Kilka lat młodości mojej w Wilnie 1818–1825* (1924, z A. Czartkowskim; wznow. 1959).

PSB; J. Dutkiewicz, *Henryk Mościcki jako uczeń Askenazego*, „Przegl. Hist." 1958.

M.W.

MOŚCICKI Henryk Józef (10 VI 1911 Warszawa — 29 VIII 1960 tamże), historyk i działacz ruchu robotniczego. Studiował historię na UW. Uczestnik kampanii wrześniowej, potem jeniec oflagu w Woldenbergu. W l. 1946–50 kier. archiwum Gł. Urzędu Kontroli Prasy i Widowisk, następnie pracownik Wydziału Historii Partii (od 1956 Zakład Historii Partii) przy KC PZPR. Uczestniczył w przygotowaniu m.in. albumu *Warszawa w rewolucji 1905 roku* (1956), reedycji pisma „Proletariat" z l. 1883–84 (1957) i *Pamiętnika X Pawilonu* (1958); opr. *Materiały do bibliografii PPS w latach 1892–1948* (1960). Zebrał bogate materiały źródłowe o X Pawilonie Cytadeli Warsz.; propagował ideę rekonstrukcji i upamiętnienia tego miejsca, rozpoczął organizowanie tam muzeum (otwarte 1963).

A.P.

MOTTY Marceli (5 VI 1818 Poznań — 17 I 1896 tamże), publicysta, historyk. Syn nauczyciela, emigranta z Francji. Studiował filologię i filozofię w Berlinie (doktorat 1840) i w Paryżu. Nauczyciel w pozn. szkołach średnich. Umiarkowany uczestnik wydarzeń Wiosny Ludów, 1848–49 red. „Gazety Pol." w Poznaniu. Czł. Tow. Naukowej Pomocy i Pozn. TPN. Autor dwóch cyklów felietonów publikowanych anonimowo w „Dzienniku Pozn.": *Listy Wojtusia z Zawad* (1865–67, wyd. kryt. Z. Grot, 1983) i *Przechadzki po mieście* (1888–92, wyd. kryt. Z. Grot, t. 1–2 1957). Są to cenne źródłowo, napisane gawędziarskim stylem opisy zabytków Poznania i wydarzeń z dziejów miasta oraz związanych z nimi postaci, przypominające sposobem ujęcia m.in. warsz. szkice K.W. Wójcickiego; chronologicznie obejmują wiek XIX, z rzadkimi ekskursami do epok wcześniejszych. Pisał także szkice o wielkopol. organizacjach społ. oraz wspomnienia pośmiertne o ich działaczach.

PSB.

A.Sz.

MUCZKOWSKI, pierwotnie **Muciek, Antoni** (przed 4 VI 1807 Zawieprzyce w Lubelskiem — 6/7 IV 1852 Warszawa), historyk, archiwista, źródłoznawca. Brat Józefa M. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował prawo, filologię i historię we Wrocławiu i w Berlinie (słuchał wykładów Hegla). Pod koniec 1831 osiadł w Warszawie; pracował jako nauczyciel, od 1835 adiunkt w Archiwum Gł.; od 1850 prof. literatury staroż. w Akad. Duchownej rzymskokatolickiej. Wraz z L. Rzyszczewskim i A. Z. Helclem wydał *Kodeks dyplomatyczny Polski* (t. 1–2 1847–53). Autor prac monograficznych, np. *Wyrok polubowny z r. 1776 tyczący się pobierania dziesięcin z dóbr w Mazowszu położonych* („Pamiętnik Rel.-Moralny" 1849). Swą dużą wiedzą i zasobną biblioteką pomagał innym historykom (m.in. K.W. Wójcickiemu, J. Bartoszewiczowi).

PSB.

K.Sz.

MUCZKOWSKI, pierwotnie **Muciek, Józef** (17 III 1795 Maszki w Lubelskiem — 31 VII 1858 Kraków), historyk, bibliograf, zbieracz. Brat Antoniego M. Pochodził z rodziny chłopskiej. Odbył kampanię 1812 w wojsku polskim. Studiował na UJ pod kier. J.S. Bandtkiego. Od 1819 nauczyciel języka pol. i historii staroż. w gimnazjum w Poznaniu; poznał wówczas T. Działyńskiego i E. Raczyńskiego (1823 podróżował z T. Działyńskim po Szwecji i Danii, poszukując poloniców dla Bibl. Kórnickiej). Po powrocie do Krakowa kustosz w Bibl. Jagiellońskiej 1834, następnie jej dyr. (1836); uzyskawszy doktorat (1837) objął jako prof. katedrę bibliologii UJ (po J.S. Bandtkiem). Gł. zakres jego zainteresowań nauk. to bibliotekoznawstwo i historia szkolnictwa. Uporządkował katalog księgozbioru bibl. UJ i skatalogował zbiór numizmatów. Wszechstronne, zgodne z zaleceniami J. Lelewela, traktowanie bibliotekoznawstwa sprawiło, że zajął się naukami pomocniczymi historii; prowadził monograficzne wykłady z dyplomatyki, paleografii, numizmatyki i heraldyki; położył duże zasługi w zakresie źródłoznawstwa i edytorstwa, zapoczątkowując edycję źródeł do dziejów UJ; wydał statuty i księgi promocyjne wydziału filoz. UJ (*Statuta nec non liber promotionum... ab anno 1402 ad annum 1849*, 1849). Publikował liczne przyczynki do dziejów UJ (*Wiadomość o założeniu Uniwersytetu...*, 1851). W swych drobnych, erudycyjnych pracach często prostował funkcjonujące w historiografii błędy (*Rozmaitości historyczne i bibliograficzne*, t. 1–3 1845–51). Działacz krak. TN; zasłużony przy organizowaniu Muzeum Starożytności Krajowych.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 8.

K.Sz.

MÜNCH Henryk (11 I 1906 Zawiercie — 10 I 1968 Kraków), historyk miast i urbanistyki. Studiował historię na UJ (gł. pod kier. W. Semkowicza, który skierował go do badań z dziedziny geografii hist. i włączył do prac Komisji Atlasu Hist. PAU). W l. 1928–46 pracował w AAD m. Krakowa; 1932 uzyskał doktorat na UJ. W czasie II wojny świat. należał do ZWZ-AK; brał udział w ratowaniu krak. zbiorów archiwalnych i gromadził prasę podziemną. W czasach stalinowskich więziony (1947–56). Od 1956 kustosz Muzeum Hist. m. Krakowa; habilitował się 1961 na UJ. Ważniejsze jego prace to: *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku* (1946), *Kraków do roku 1257 włącznie* („Kwart. Architektury i Urbanistyki" 1958), *Wczesnośredniowieczny układ miejski w Polsce* (tamże 1958). Ogólne wyniki badań M. potwierdzają tezę, że miasta w Polsce istniały przed ruchem lokacji na prawie niem.; szczegółowe jego ustalenia bywały krytykowane (np. przez K. Buczka, 1958).

PSB.

M.B.

MURZYŃSKI, Murinius, Marcin (? Lwów — po 1585), kaznodzieja reformacyjny, historyk. Pochodził z katol. rodziny mieszczańskiej. Luteranin; pastor pol. w Toruniu 1574–77; kaznodzieja w Lewartowie 1585. W czasie pobytu w Toruniu przetłum. na język pol. kronikę państwa zakonnego J. Daubmanna, którą po przeredagowaniu wydał jako własną *Kronikę mistrzów pruskich* (1582).

H.L.

MUSIOŁ Ludwik (19 XII 1892 Mikołów — 28 III 1970 Katowice), historyk Śląska. Ukończył seminarium nauczycielskie, pracował w szkolnictwie na Śląsku; 1934–37 pracownik nauk. w Inst. Śląskim. W 1949 pod zarzutem współpracy z okupantem (Volkslista nr 3) skazany na 6 lat więzienia, zwolniony 1952.

Autor licznych prac z zakresu śląskiej historii kultury, oświaty, onomastyki i toponimii (*Zniemczone nazwy miejscowe na Śląsku*, 1936, wyd. niem. 1938), a także monografii miast; wydawca źródeł do dziejów Śląska (*Materiały do dziejów wielkich Katowic 1299–1799*, 1936). Pozostawił w rkpsie kroniki 80 parafii górnośląskich oraz zbiór materiałów do dziejów szkół parafialnych na Śląsku.

PSB.

M.F.

MUSIOŁ Paweł (30 XII 1905 Górna Leszna k. Cieszyna — 19 II 1943 Katowice), działacz polit. i kult., krytyk i historyk literatury pol. na Śląsku. Studiował filologię pol. na UJ pod kier. I. Chrzanowskiego (doktorat 1939). Nauczyciel na Śląsku; zał. i red. czasopisma „Kuźnica" (1935–39); działacz ONR „Falanga" i OZN. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 i konspiracji, aresztowany w marcu 1941, stracony w więzieniu w Katowicach. Autor wielu artykułów poświęconych regionalnej tematyce lit.; jego gł. dzieło to *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX w.* (wyd. pośmiertne 1970).

PSB.

M.F.

MYCIELSKI Jerzy (30 V 1856 Kraków — 26 IX 1928 tamże), historyk sztuki, historyk nowoż. dziejów Polski. Studiował historię na UJ pod kier. J. Szujskiego, W. Zakrzewskiego i S. Smolki (doktorat 1878, habilitacja 1881) oraz historię sztuki w Wiedniu (rozszerzenie habilitacji na UJ 1894). Trwale związany z UJ: doc. 1881, prof. nadzw. 1897, prof. zw. 1910. Czł. AU/PAU (koresp. 1902, czynny 1914), współpracownik Komisji Hist. i Komisji Historii Sztuki. W l. 1884–1914 red. „Przegl. Pol."; inicjator 1902 Tow. Opieki nad Pol. Zabytkami Sztuki i Kultury. Zajmował się początkowo historią polit. Polski XVI i XVII w. (*Kandydatura Hozjusza na biskupstwo warmińskie w r. 1548 i 1549*, 1881), następnie skupił się na historii malarstwa (*Sto lat dziejów malarstwa w Polsce 1760–1860*, 1897; *Aleksander Kucharski...*, 1898; *Antoni van Dyck*, 1900). Znawca eur. malarstwa portretowego, dokonał wielu trafnych atrybucji obrazów znajdujących się w kolekcjach polskich.

PSB; J.K. Ostrowski, *Jerzy Mycielski jako historyk sztuki*, „Zeszyty Nauk. UJ. Prace z Historii Sztuki" 1990.

P.K.

N

NABIELAK Ludwik (16 XII 1804 Stobiernia w Rzeszowskiem — 14 XII 1883 Paryż), działacz polit., historyk, wydawca źródeł, slawista. Studiował prawo na Uniw. Lwow.; interesował się folklorem i działał w tajnych organizacjach polit.-literackich. W 1830 belwederczyk, walczył w powstaniu listopadowym; na emigracji związany z TDP, następnie z kręgiem towiańczyków. Po studiach technicznych pracował od 1834 jako inż. górnictwa i dyr. gazowni. Prowadził na emigracji poszukiwania archiwalne i wydawał źródła do historii Polski (bez aparatu nauk.), m.in. *Tadeusz Kościuszko, jego odezwy i raporta* (Paryż 1871); pozostawił wiele tek materiałów źródłowych. Pisał prace pamiętnikarskie (*Trzy dni dowództwa naczelnego gen. Dembińskiego*, „Pamiętnik Emigracji" 1833) i monograficzne (*Konfederacja barska*, Paryż 1835). *Dziennik* N. z l. 1832–38 opublikował W. Zawadzki w jego biografii (1886).

PSB.

K.Sz.

NAGIEL Henryk (1859 Warszawa — 17 XII 1899 Lwów), dziennikarz, pisarz, historyk prasy pol. w USA. Ukończył prawo na ros. UW. Współred. pism warsz.; autor felietonów satyr. i powieści sensacyjno-obyczajowych. W l. 1889–96 przebywał w USA (Nowy Jork, Buffalo, Chicago), współpracując z licznymi czasopismami, m.in. „Dziennikiem Chicagoskim". Autor pracy: *Dziennikarstwo polskie w Ameryce i jego 30-letnie dzieje* (Chicago 1894), opartej na niedostępnych już dziś w znacznym stopniu materiałach prasowych.

PSB.

A.Br.

NAKIELSKI Andrzej, imię zakonne **Samuel** (1584 Nowopol, późniejszy Koniecpol w Kieleckiem — 12 I 1652 Miechów), historyk zakonu bożogrobców. Pochodził z rodziny szlacheckiej z Małopolski. Studiował w Akad. Krak.; tytuł dr teologii uzyskał w Rzymie 1626. Wstąpił do zakonu bożogrobców w Miechowie 1611, święcenia kapłańskie przyjął 1613. Prepozyt klasztoru i szpitala św. Jadwigi w Krakowie na Stradomiu 1617–46; od 1647 do śmierci mieszkał w konwencie miechowskim. Opisał dzieje zakonu bożogrobców od jego początków po fundację miechowską 1162 w pracy *De sacra antiquitate et statu ordinis... custodum... Sepulchri Domini Hierosolymitani* (1625), a dalsze dzieje zakonu w dziele *Miechovia sive promptuarium antiquitatum monasterii miechoviensis...* (1634), które zachowało wartość jako źródło hist. ze względu na zamieszczone w nim dokumenty, dziś w większości zaginione.

PSB.

A.P.

NAŁKOWSKI Wacław (19 XI 1851 Nowodwór w Lubelskiem — 29 I 1911

Warszawa), geograf, historyk geografii. Studia na UJ i w Inst. Inżynierii Komunikacyjnej w Petersburgu przerwał z powodu trudnych warunków materialnych. Pracował jako nauczyciel geografii w warsz. szkołach średnich. Wybitny popularyzator i publicysta, odegrał istotną rolę w środowisku lewicującej inteligencji warszawskiej. Autor pierwszych w Polsce nauk. syntez w zakresie geografii, zajmował się również badaniem dziejów geografii jako nauki; napisał wzorowaną na niem. kompendium O. Peschla (1877) *Historię ogólnej nauki o ziemi* (1907).

PSB; bibliografia prac w: *Wacław Nałkowski. W 50-tą rocznicę zgonu*, Warszawa 1962.

K.Sz.

NAMYSŁOWSKI Bolesław (7 VI 1882 Zagórze k. Sanoka — 13 VIII 1929 Kraków), botanik, heraldyk. Studia przyrodn. odbył na UJ; od 1919 prof. botaniki Uniw. Poznańskiego. Prowadząc badania hydrobiologiczne na Helu zainteresował się znakami własnościowymi (merkami) umieszczanymi na sprzęcie rybackim (*Merki rybaków pomorskich. Przyczynek do heraldyki i folkloru*, „Rocz. Tow. Heraldycznego we Lwowie" 1924–25). Skierował się następnie ku heraldyce, której poświęcił kilka prac, m.in. *Herby mieszczaństwa poznańskiego* („Rocz. Muzeum Wielkopol. w Poznaniu" 1929). Czł. wielu tow. naukowych.

PSB.

S.K.K.

NANKE Czesław (13 IX 1883 Krosno — 26 VI 1950 Kraków), historyk, autor podręczników, popularyzator. Pochodził ze spolszczonej rodziny niemieckiej. Studiował prawo, historię i geografię na Uniw. Lwow. (doktorat pod kier. B. Dembińskiego na podstawie pracy *Szlachta wołyńska wobec Konstytucji 3 Maja*, 1907). Pracownik Bibl. Ossolińskich; nauczyciel gimnazjalny w Tarnowie, Samborze i Lwowie. Czł. ekspedycji rzymskiej AU 1910–12 i 1921, autor studium *Z dziejów polityki Kurii Rzymskiej wobec Polski 1587–1589* (1921). Wykładowca historii nowoż. Polski i powsz. na UJK 1925–39 (od 1938 prof. tytularny). Od 1949 doc. na UJ i wykładowca w Szkole Nauk Polit. w Krakowie. Autor podręczników gimnazjalnych (*Historia średniowieczna*..., 1923; *Historia nowożytna*..., 1926) oraz wypisów źródłowych (*Wypisy do nauki historii średniowiecznej*, 1923; *Wypisy do nauki historii nowożytnej*, cz. 1–2 1925–27). Współautor szkolnych atlasów hist., m.in. z W. Semkowiczem i L. Piotrowiczem (ostatnie wznow. pt. *Mały atlas historyczny*, 1988). Po II wojnie świat. opublikował *Historię dyplomacji*, cz. 1: *Rozwój form dyplomatycznych* (1947).

PSB.

Z.R.

NARBUTT Teodor (8 XI 1784 Szawry na Wileńszczyźnie — 26 XI 1864 Wilno), historyk Litwy. Studiował na Akad. Wil. matematykę i inżynierię; jako inż. wojsk. wykładał w Korpusie Kadetów w Petersburgu. Po wojnie 1812 osiadł w rodzinnym majątku Szawry i poświęcił się gospodarstwu oraz swym pasjom historycznym. Od 1810 prowadził badania archeol. (kurhany w Rogaczowie nad Dnieprem). Zajmował się historią Litwy; w pracach swych wyrażał żarliwy patriotyzm lokalny. Dzieło jego życia to *Dzieje starożytne narodu litewskiego* (t. 1–9 1835–41) — oparte na bezkrytycznie traktowanych legendach oraz na często niewiarygodnych źródłach. Wydał ponadto zbiór źródeł *Pomniki do dziejów litewskich*... (1846), popularne *Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane*... (1847) oraz *Pomniejsze pisma historyczne*... (1856). Prace N. miały poważny wpływ na rozwijającą się litew. świadomość narodową. Jego studia z zakresu

heraldyki pozostały w rkpsie. W powstaniu styczniowym N. stracił majątek i zbiory starożytności litewskich.

PSB.

K.Sz.

NARUSZEWICZ Adam (20 X 1733 Pińskie, k. Łahiszyna — 8 VII 1796 Janów Podlaski), poeta, historyk, tłumacz; biskup (od 1775). Po studiach filoz. w Akad. Wil. oraz teologicznych w Lyonie był do kasaty zakonu (1773) jezuitą i wykładowcą wymowy w Akad. Wil., od 1762 wymowy i historii w warsz. kolegium jezuickim; 1766/67 uczył historii także w Szkole Rycerskiej. Protegowany przez księcia A.K. Czartoryskiego, 1764 został przedstawiony królowi Stanisławowi Augustowi; w krótkim czasie stał się jednym z najbliższych ludzi króla i realizatorem król. programu „oświecenia Sarmatów". Uczestnik obiadów czwartkowych, 1771–77 red. „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych". W 1771 otrzymał od króla medal Merentibus. Po kasacie jezuitów N. stał się księdzem świeckim; oprócz pensji i różnych dotacji na prace hist. otrzymał od króla liczne beneficja kościelne. W 1774 mianowany koadiutorem biskupa smoleńskiego, 1775 biskupem emauskim; 1781 został pisarzem wielkim litew. i sekr. Rady Nieustającej (do 1786). Towarzyszył 1787 królowi w podróży do Kaniowa na spotkanie z Katarzyną II; opublikował diariusz tej podróży i opis Krymu pt. *Tauryka* (1787). W 1788 mianowany biskupem smoleńskim (co dało mu krzesło w Senacie), 1790 biskupem łuckim. Poparł Konstytucję 3 maja, należał do Zgromadzenia Przyjaciół Ustawy Rządowej. Przystąpiwszy za królem do konfederacji targowickiej, wycofał się z życia politycznego. Jako poeta stał się już w l. 70-ych czołowym — obok I. Krasickiego i S. Trembeckiego — twórcą pol. oświecenia; jego dorobek lit. obejmuje satyry, programowe wiersze i ody polit., sielanki, przekł. literatury franc. i łacińskiej. Z inicjatywy króla zajął się historią i biografistyką hist.; współautor zainicjowanej podczas obiadów czwartkowych *Historii politycznej państw starożytnych...* (1772), autor biografii hetmana J.K. Chodkiewicza (1781) i 26 żywotów słynnych Polaków (w większości w rkpsie), które były odpowiedzią na królewski apel o napisanie „polskiego Plutarcha"; za namową króla przełożył i opublikował *Dzieła wszystkie* Tacyta (t. 1–4 1772–83). Najpoważniejszym dziełem N., poczętym z inspiracji Stanisława Augusta i zrealizowanym dzięki jego mecenatowi i osobistej współpracy (poświadczonej w *Korespondencji...* poety, 1959), była *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa* (t. 2–7 1780–86; t. 1 cz. 1–2 1824). Zawarty w niej opis dziejów Polski doprowadzony został do pocz. panowania dynastii jagiellońskiej, tj. 1386. T. 1, dotyczący czasów przedhist., nie ukazał się razem z innymi tomami podobno z powodu sprzeciwu ambasadora ros. O. Stackelberga. Przed podjęciem pracy nad *Historią* N. skierował do króla *Memoriał względem pisania historii narodowej* (1775, wyd. 1836); zawarł w nim swoje metodol. credo, określając historię narodu jako historię całej zbiorowości, wszystkich stanów, oraz postulując weryfikację autentyczności faktów i dokumentów. *Memoriał...* odegrał doniosłą rolę w rozwoju pol. historiografii; po raz pierwszy prezentował tak szeroki program badawczy oraz formułował metody pracy i organizacji warsztatu historyka. Zgodnie z tym programem N. ze współpracownikami zgromadził ogromny zbiór rękopisów, nazwawszy go *Acta regum et populi Poloni* (tzw. Teki N.). *Historia*, choć nie została zakończona, była pierwszym w pol. historiografii nauk. opracowaniem dziejów Polski. Dla następców stała się punktem wyjścia i odniesienia; wykorzystywano ją także w szkolnictwie KEN. Podstawą koncepcji dzieła

było oświeceniowe rozumienie narodu, chociaż postulaty zawarte w *Memoriale* N. zrealizował tylko w niewielkim stopniu. Wprawdzie uwzględnił szereg problemów społ., gosp. czy ustrojowych, lecz wprowadził je nie do tekstu dzieła, a do obszernych przypisów. Związane to było ze sztywnym, kronikarskim układem pracy i monarchiczną interpretacją dziejów Polski. Jednocześnie *Historia* służyła celom polit., związanym z programem króla. Zwraca uwagę niechętny stosunek do parlamentaryzmu szlacheckiego oraz przekonanie, że tylko brak silnego rządu doprowadził do upadku kraju. Swoją koncepcję dziejów Polski przedstawił N. w formie poetyckiej w wierszu *Głos umarłych* (1778), gdzie bronił Stanisława Augusta i określał przyczyny pierwszego rozbioru, wśród nich ograniczenie władzy króla. Do koncepcji N. nawiązywali współcześnie m.in. T. Czacki, M. Krajewski, J. S. Bandtkie, J. M. Ossoliński, tworząc hist. szkołę naruszewiczowską (termin w nauce utrwalił M. H. Serejski), a później zwolennicy tzw. pesymistycznej interpretacji dziejów Polski (np. krak. szkoła hist. w 2 poł. XIX w.).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; M.N. Rutkowska, *Bishop Adam Naruszewicz and His History of The Polish Nation*, Waszyngton 1941; A.F. Grabski, *Adam Naruszewicz*, w: tenże, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983, wersja skrócona w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986; M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

H.Gór., J.J.

NASZ Adolf (6 VIII 1916 Ustronie Śl. — 7 IV 1973 Wrocław), archeolog i etnograf. Studiował na UJ. W czasie okupacji niem. był m.in. pracownikiem fizycznym, uczęszczał też na wykłady tajnego UJ i przygotowywał pracę doktorską. Doktoryzował się pod kier. K. Moszyńskiego w Krakowie 1946. Następnie związał się z Wrocławiem; pracował na uniw., prowadził badania na Ostrowiu Tumskim i w rejonie Sobótki. Od 1952 kier. katedry etnografii Uniw. Wrocławskiego. Zajmował się gł. etnografią Śląska; napisał m.in. *Etnograficzne aspekty badań archeologicznych w Polsce* (1951), *Przemiany kulturowo-społeczne we wsi dolnośląskiej po drugiej wojnie światowej* (1970). Zasłużony dydaktyk; od 1969 wiceprezes ZG Pol. Tow. Ludoznawczego, czł. Wrocł. TN.

H.W.

NATANSON-LESKI Jan (17 XI 1883 Warszawa — 27 XII 1969 Kraków), geograf, historyk. Studia przyrodn. odbył w Bernie, we Wrocławiu i w Krakowie. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Do 1939 nauczyciel w szkołach warsz. oraz bibliotekarz Pol. Tow. Geograficznego. Po II wojnie świat. doktoryzował się 1945 na UJ, następnie tamże doc. 1946, prof. nadzw. archiwistyki i nauk pomocniczych historii od 1957. Zajmował się geografią hist. i kartografią; napisał m.in.: *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej* (1922), *Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej* (1930), *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej* (1953). Uwieńczeniem jego badań była praca *Rozwój terytorialny Polski* (t. 1 1964, t. 2 nie wyd.). Autor atlasów szkolnych i map do historii pol. i powszechnej.

PSB; bibliografia prac: „Studia Hist." 1970.

U.P.

NATOŃSKI Bronisław (17 IX 1914 Żołynia w Rzeszowskiem — 28 III 1989 Kraków), jezuita, historyk swojego zakonu. Zakonne studia filoz. odbył w Krakowie, teologiczne w Szeged na Węgrzech; święcenia kapłańskie przyjął 1942. Historię studiował na UJ. Wykładowca w jezuickim inst. filoz. w Krakowie. Od 1955 kier. archiwum i bibl. jezu-

itów w Krakowie. Ważniejsze prace: *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce 1564–1580* (1969), *Szkolnictwo jezuickie w dobie kontrreformacji* (1970), *Jezuici a Uniwersytet Krakowski* (1983). Autor wielu haseł biogr. w PSB i *Encyklopedii Katolickiej*.

Bibliografia prac: „Rocz. Wydziału Filoz. Tow. Jezusowego w Krakowie" 1989.

H.Gap.

NAWROCZYŃSKI Bogdan (9 IV 1882 Dąbrowa Górnicza — 17 I 1974 Warszawa), pedagog, historyk oświaty. Studia rozpoczął na ros. UW; aresztowany za udział w bojkocie ros. uczelni i usunięty z uniw., kontynuował naukę na uniw. w Berlinie, Lipsku, Dorpacie i na Uniw. Lwow. (doktorat 1914). Czł. Związku Młodzieży Pol. „Zet", czł. Ligi Nar., następnie tzw. Secesji. Nauczyciel w szkołach warsz.; red. „Przegl. Pedag." 1917–19, wykładowca w Państw. Inst. Pedag. 1919–25, pracownik min. WRiOP 1918–24. Prof. UW (nadzw. 1926, zw. 1936). Autor ważnych prac z zakresu dydaktyki i pedagogiki, pisał też prace hist., np. *Polska myśl pedagogiczna* (1938); wraz z H. Radlińską opr. wybór dokumentów i wspomnień *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917* (t. 1–2 1932–34). Podczas okupacji niem. prowadził (1940–44) tajne Studium Pedag. UW. Po wojnie wziął czynny udział w uruchomieniu zniszczonego UW. Krytykowany przez pedagogów marksist., 1948 zmuszony przez władze resortu oświaty do przejścia na emeryturę. W l. 1948–52 dyr. Biura TN Warsz., opr. wówczas *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Materiały do jego dziejów w latach 1907–1950* (1950). Po utworzeniu PAN pracował w jej bibliotece. Na UW powrócił 1957, wykładał do 1967. Czł. TN Warsz. (1931), czł. koresp. PAU (1939).

PSB.

H.W.

NEHRING Władysław (23 X 1830 Kleck k. Gniezna — 20 I 1909 Wrocław), filolog, historyk literatury polskiej. Studiował na Uniw. Wrocł. (m.in. historię u R. Roepella). Doktorat uzyskał na podstawie rozprawy *O historykach polskich XVI w.* (cz. 1–3 1860–62), omawiającej pisarstwo R. Heidensteina, J. Bielskiego i J. D. Solikowskiego. Nauczyciel gimnazjów w Trzemesznie i Poznaniu, 1866–1907 prof. języków i literatur słow. na Uniw. Wrocł. (1893/94 rektor); autor *Kursu historii literatury polskiej dla użytku szkół* (1866). Jego zainteresowania nauk. dotyczyły gł. języka i literatury staropol.; położył olbrzymie zasługi jako wydawca zabytków pol. piśmiennictwa średniow. (m.in. *Psałterz floriański*, 1883; *Kazania gnieźnieńskie*, 1896) i ich badacz (*Altpolnische Sprachdenkmäler*, Berlin 1886). Pisał również m.in. o teatrze średniow. w Polsce. Współred. pisma „Archiv für slavische Philologie". Czł. AU (1873) i licznych tow. zagranicznych.

PSB; I. Chrzanowski, *Władysław Nehring*, Warszawa 1909 (tu bibliografia prac).

K.Sz.

NEKANDA TREPKA Walerian ➛ Trepka Nekanda Walerian.

NEUGEBAUER Salomon (2 połowa XVI w. Prusy Król. — po 1620), historyk, geograf. Pochodził z mieszczańskiej rodziny kalwińskiej. Kształcił się prawdopodobnie w Gimnazjum Gdańskim, studiował we Frankfurcie nad Odrą, Bazylei, Heidelbergu, Genewie, Orleanie. Rektor gimnazjum w Kocku. Autor kompilacyjnego zarysu dziejów Polski *Historia rerum Polonicarum* opartego na kronikach, m.in. M. Kromera, B. Wapowskiego, M. Bielskiego i R. Heidensteina. W pierwszej wersji dzieła (Frankfurt 1611) doprowadził wykład

do 1444, w wersji rozszerzonej (Hanower 1618) — do 1587. Wydał też popularny zarys dziejów kraju *Icones et Vitae Principum ac Regum Poloniae* (Frankfurt 1620) oraz pracę hist.-etnogr.-geogr. *Moscovia hoc est de origine, situ, regionibus... commentarius* (Gdańsk 1612).

PSB.

D.M.

NIEĆ Julian (13 X 1908 Rzeszów — 1 X 1939 Szczebrzeszyn), historyk, bibliotekarz, organizator życia nauk. na Wołyniu. Syn lekarza. Studiował historię na UJ, gł. pod kier. W. Konopczyńskiego (doktorat 1933). Wydał *Młodość ostatniego elekta... 1732–1764* (1935) i *Rzeszowskie za Sasów* (1938). Od 1934 kier. Bibl. Publicznej w Łucku na Wołyniu; współzał. Wołyńskiego TPN (1935); autor artykułów m.in. w „Archeionie". Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, zmarł w wyniku ran odniesionych w bitwie pod Zwolą.

PSB.

J.B.

NIEMCEWICZ, Ursyn Niemcewicz, Julian (16 II 1758 Skoki k. Brześcia Litew. — 21 V 1841 Paryż), pisarz, działacz polit., historyk, wydawca źródeł. Pochodził z rodziny szlacheckiej z przydomkiem Ursyn. Kształcił się w warsz. Szkole Rycerskiej. Od 1777 adiutant A. K. Czartoryskiego; 1783–85 podróżował z nim po Europie. Poseł inflancki na Sejm Wielki, działacz Stronnictwa Patriotycznego (uczestniczył w naradach nad projektem Konstytucji 3 maja). Twórca i współred. pierwszego nowoczesnego pol. periodyku „Gazeta Nar. i Obca" (1791–92). Współpracownik KEN (od 1791). Należał do masonerii. Po obaleniu Konstytucji 3 maja przebywał na emigracji, gł. w Lipsku. Uczestnik insurekcji 1794; adiutant i sekr. T. Kościuszki. Ranny w bitwie pod Maciejowicami i wzięty do niewoli ros., był więziony w twierdzy Pietropawłowskiej. Po uwolnieniu 1796 przez cara Pawła I, udał się wraz z Kościuszką do USA, gdzie przebywał do 1802 i powtórnie 1804–07; czł. Tow. Filoz. w Filadelfii. W Ks. Warsz. i Król. Pol. piastował wysokie godności i stanowiska, był m.in. sekr. Senatu i czł. Komisji Rządowej WRiOP. Czł. TPN od 1802, jego prezes od 1827. Podejmował kilkakrotnie podróże po kraju w celu odszukania i inwentaryzacji „pamiątek narodowych". Po 1822 odsunięty od życia polit., osiadł we własnym majątku pod Warszawą, nazwawszy go Ursynowem. Przed wybuchem powstania 1830–31 był jego przeciwnikiem (pierwowzór Prezesa w *Kordianie* J. Słowackiego), ale po „nocy listopadowej" poparł je i wszedł do władz; czł. Rady Administracyjnej, a potem Rządu Tymczasowego. W poł. 1831 wyjechał do Anglii, gdzie zabiegał o poparcie rządów i eur. opinii publicznej dla sprawy polskiej. Po upadku powstania osiadł w Paryżu; był związany z obozem A. J. Czartoryskiego. Współorganizator życia kult. i nauk. na emigracji (m.in. współtwórca, obok K. Sienkiewicza, Bibl. Pol.); współzał. Tow. Hist.-Lit. w Paryżu (od 1838 przewodn. wydziału hist.). Dla swej wielostronnej działalności publicznej nazwany: Człowiek Polska. Jeden z najwybitniejszych pisarzy pol. oświecenia, autor utworów dramatycznych o tematyce współczesnej i hist., utworów poetyckich, powieści, a także opisów „podróży historycznych" po Polsce (wyd. Paryż 1858). Z utworów lit. szczególne znaczenie zyskał cykl dum *Śpiewy historyczne* (1810, wyd. 1816, liczne wznow.), napisany przez N. w odpowiedzi na projekt „pieśnioksięgu", podany w TPN przez J. P. Woronicza i S. Staszica; cykl ten był rodzajem poetyckiego wykładu dziejów Polski (wspartego muzyką, m.in. K. Kurpińskiego i M. Szymanowskiej), zyskał ogromną popularność i przez dziesięciolecia spełniał rolę podręcznika historii i patriotycznej edu-

kacji Polaków. W zakresie historiografii N. był autorem inspirowanych programem edukacyjno-nauk. TPN *Dziejów panowania Zygmunta III* (t. 1–3 1818–19) — jednego z najwybitniejszych dzieł hist. późnego oświecenia, nie ukończonego opisu *Dziejów współczesnych* (od bitwy pod Jeną 1807 do zajęcia Galicji Wsch. przez wojsko pol. 1809; wyd. tylko cz. 1 pt. *Pamiętniki wybicia się narodu polskiego...*, „Przegl. Pozn." 1863) oraz zbioru szkiców biogr. pt. *Żywoty znacznych w XVIII w. ludzi* (ok. 1840, wyd. 1904); wypowiadał się także w sprawie funkcji i znaczenia monografii hist. (mowa na posiedzeniu TPN, 1808, w: A. Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, t. 2 1902). Inicjator i edytor *Zbioru pamiętników historycznych o dawnej Polsce* (t. 1–7 1822–36). Poglądy historiozoficzne N. były w zasadzie kontynuacją poglądów szkoły naruszewiczowskiej, z jej koncepcją win własnych jako przyczyn upadku Polski i ukazywaniem ich wczesnego rodowodu (N. m.in. dowodził, że ograniczający władzę króla ustrój polit. postawił Polskę już w XVII w. poza systemem państw eur.); równocześnie jednak manifestowane (zwł. w *Śpiewach historycznych*) przeświadczenie o szczególnej roli historii i tradycji w rozbudzaniu świadomości nar. oraz wiara w opatrznościowe odrodzenie narodu stanowiły już bliską romantyzmowi zapowiedź odwrotu od tezy o samozawinionym upadku. W komentarzu do *Śpiewów...* N. antycypował wezwanie do pisania historii ku pokrzepieniu serc („kiedy się dowiemy, żeśmy byli niegdyś możnymi i świetnymi, znowu być nimi zechcemy"). N. był też autorem wspomnień i relacji z różnych okresów życia, cennych jako źródła hist., m.in.: *Pamiętniki czasów moich* (1848; obszerniejsza wersja t. 1–2 1957).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; J. Dihm, *Niemcewicz jako historyk*, „Sprawozdania PAN" 1961 z. 1; tenże *„Dzieje współczesne" J.U. Niemcewicza*, „Sprawozdania PAN" 1965 z. 2; A. F. Grabski, *W kręgu „Śpiewów historycznych"*, w: tenże, *Myśl historyczna polskiego oświecenia*, Warszawa 1976. A.W.

NIESIECKI Kasper (31 XII 1682 Wielkopolska — 9 VII 1744 Krasnystaw), heraldyk, genealog; jezuita (od 1699). Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował filozofię w Lublinie i teologię w Krakowie. Po przyjęciu święceń kapłańskich (1710) wykładał retorykę w Bydgoszczy i Chojnicach oraz etykę i matematykę w Kaliszu. W l. 1716–24 kaznodzieja w Krakowie, Lublinie i Lwowie, a od 1724 w Krasnymstawie (rozpoczął tu pracę nad herbarzem); od 1741 regens seminarium sandomierskiego. Jego herbarz *Korona polska...* (t. 1–4 1728–43), oparty na stosunkowo bogatym zasobie źródeł archiwalnych i opr. z dużą dozą krytycyzmu, ściągnął na autora niechęć szlachty, pozwy sądowe, a nawet prześladowania ze strony niektórych magnatów, m.in. Potockich. Z czasem przy legitymacjach szlachectwa w zaborze ros. i austr. herbarzowi N. zaczęto przyznawać walor dokumentu, samo zaś dzieło — uzupełnione m.in. przez I. Krasickiego i J. Lelewela — doczekało się w XIX w. rozszerzonego wznow. pt. *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego SJ* (t. 1–10 1839–45, opr. J. N. Bobrowicz; reprint 1979).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 3. W.T.

NIKLEWICZ Franciszek (13 X 1880 Pięczkowo k. Środy — ok. 1945 USA), badacz dziejów Polonii amerykańskiej. Pochodził z rodziny chłopskiej; był samoukiem. Od 1893 w USA. Autor licznych prac z historii pol. emigracji w Ameryce, m.in.: *Germans, Scandinavians and Poles in America* (Milwaukee 1925), *Dzieje pierwszych polskich osadników w Ameryce i przewodnik parafij*

polskich w Stanach Zjednoczonych (tamże 1927), *Polacy w Stanach Zjednoczonych* (tamże 1937).

PSB.

A.Br.

NITSCH Kazimierz (1 II 1874 Kraków — 26 IX 1958 tamże), językoznawca, historyk języka polskiego. Studiował na UJ (doktorat 1898, habilitacja 1905), tamże prof. nadzw. 1910, prof. zw. 1916. Czł. AU/PAU (1911), prezes PAU 1946; czł. rzecz. PAN (1952); czł. zagr. akad. naukowych. Twórca dialektologii pol.; oprócz prac z tej dziedziny pisał monografie dotyczące dziejów języka pol., np.: *Z historii polskich rymów* (1912), *Pochodzenie polskiego języka literackiego* (1913), *Z historii narzecza małopolskiego* (1928), *Studia z historii polskiego słownictwa* (1948). Twórca teorii o wielkopolskim pochodzeniu pol. języka literackiego.

PSB; bibliografia prac w: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. 1–4, Wrocław 1954–58.

U.P.

NIWIŃSKI Mieczysław (1 I 1898 Jarosław — 28 I 1942 Kraków), archiwista, mediewista. Studia hist. ukończył na UJ (doktorat pod kier. W. Semkowicza); stypendysta PAU w Bolonii 1927. Od 1928 pracownik AAD w Krakowie. Aktywny działacz społ.-katolicki. Zajmował się historią Kościoła (*Opactwo cystersów w Wąchocku*, 1930) i dziejami miast (*Wójtostwo krakowskie w wiekach średnich*, 1938; *Stanowy podział własności nieruchomej w Krakowie XVI i XVII stulecia*, w: *Studia ku czci S. Kutrzeby*, t. 2 1938).

PSB.

L.K.

NOSEK Stefan (22 V 1909 Kraków — 19 VII 1966 tamże), archeolog, muzeolog. Studiował na UJ. Od 1933 pracownik Muzeum Archeol. PAU w Krakowie. Doktoryzował się 1938, habilitował 1947. Od 1945 związany z UMCS: prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1966. Od 1954 kier. Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN; 1955–61 dyr. Muzeum Archeol. w Krakowie. Red. m.in. „Sprawozdań Archeol.", „Annales UMCS", „Prac Komisji Archeol. Oddziału PAN w Krakowie". Prowadził badania wykopaliskowe na terenie Małopolski. Zajmował się mł. epoką kamienia, epoką brązu i okresem rzymskim, badał wczesnośredniow. grodzisko Stradów; bronił prasłow. charakteru kultury łużyckiej. Napisał m.in. prace: *Zagadnienia Prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii* (1947), *Zarys archeologii Małopolski* (1956), *Kultura amfor kulistych w Polsce* (1967).

PSB; bibliografia prac: „Archeologia Polski" 1967 z. 2.

J.S.

NOWACKI Józef (19 IX 1893 Mrocza na Pomorzu — 28 IV 1964 Poznań), historyk pol. Kościoła katol., archiwista; ksiądz. Studia filoz.-teologiczne odbył w seminariach w Poznaniu i Gnieźnie; święcenia kapłańskie przyjął 1917. Historię studiował na Uniw. Pozn., doktorat (1926) i habilitację (1938) uzyskał na UJK. Wykładowca historii Kościoła katol. w seminariach w Gnieźnie i Poznaniu (1927–39 i 1947–64). Od 1933 dyr. Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu (jego zbiorami opiekował się też podczas II wojny świat.). Publikował prace źródłowe i monograficzne dotyczące dziejów Kościoła w Wielkopolsce; najważniejsza z nich to *Dzieje archidiecezji poznańskiej* (t. 1–2 1959–64). Zajmował się również historią zakonów i edytorstwem źródeł hist.; współpracował z PSB i z czasopismami naukowymi.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983; M. Banaszak, *Józef Nowacki*, w: *Wybit-*

ni historycy wielkopolscy (zbior.), Poznań 1989.

P.P.G.

NOWAK-DŁUŻEWSKI Juliusz (31 III 1893 Goszcza k. Krakowa — 19 IV 1972 Warszawa), badacz pol. okolicznościowej literatury polit., edytor. Studiował filologię pol. na UJ (doktorat 1932); uczeń I. Chrzanowskiego. Nauczyciel szkół średnich w Kielcach i Warszawie. Podczas okupacji niem. 1939–45 prowadził w Kielcach filię tajnego Uniw. Ziem Zachodnich. Po wojnie habilitował się na UMK w Toruniu (1951). W l. 1953–56 wykładowca KUL w Lublinie, od 1956 prof. UW. Początkowo w swych badaniach skupiał się na epoce oświecenia; ogłosił prace: *Poezja polityczna Sejmu Czteroletniego* (1933), *Satyra polityczna konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego* (1935) oraz *Poezja powstania kościuszkowskiego* (1946, wraz z pełną edycją omawianych tekstów). Następnie poświęcił się bez reszty przygotowaniu syntetycznego ujęcia dziejów i form okolicznościowej poezji staropolskiej. Nad analizą form tej poezji pracował już od schyłku l. 30-ych (1938 ogłosił w „Pamiętniku Lit." studium pt. *Formy religijne staropolskiej literatury politycznej*), jednakże ukończone dzieło uległo zniszczeniu w czasie wojny. Dzięki ocaleniu odpisów utworów (mających dziś w dużej części z powodu zniszczeń wojennych walor oryginału) przystąpił do edycji tekstów; 1953 ogłosił zbiór *Poezja Związku Święconego i rokoszu Lubomirskiego*; następnie, począwszy od 1963, wydawał kolejne tomy pod wspólnym tytułem *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce*: *Średniowiecze* (1963), *Czasy Zygmuntowskie* (1966), *Pierwsi królowie elekcyjni* (1969), *Zygmunt III* (1971), *Dwaj młodzi Wazowie* (1972), *Dwaj królowie rodacy* (1980). Równocześnie ogłosił *Bibliografię...* tej poezji za okres XVI–XVIII w. (1964). Czekają na wyd. następne zbiory: *Poezja wojen polsko-kozackich za Jana Kazimierza* i *Poezja wojen polsko-szwedzkich*. Ponadto opr. zwięzły zarys życia i twórczości S. Konarskiego (1951, wznow. 1989), uzupełniony *Wyborem pism* (t. 1–2 1955) i edycją *Listów...* (1962). Dorobek pisarski N.-D. został w części scalony w dwóch zbiorach: *Z historii polskiej literatury i kultury* (1967) i *Studia i szkice* (1973). Zasługą N.-D. jest wprowadzenie okolicznościowych utworów polit., traktowanych dotychczas jako dokumenty życia społ., do dorobku literatury pol. jako pełnoprawnej grupy utworów artystycznych. N.-D. był także czynnym działaczem kult. w Kieleckiem (zwł. przed 1939 i 1945–47).

Bibliografia prac (do 1966) w: *Kultura i literatura dawnej Polski. Studia* (zbior.), Warszawa 1968 oraz (za l. 1966–72) w: J. Nowak-Dłużewski, *Studia i szkice*, Warszawa 1973; K. Górski, *Przedmowa*, w: J. Nowak-Dłużewski, *Stanisław Konarski*, wyd. II, Warszawa 1989.

A.G.-K., J.J.

NOWAKOWSKI Edward, imię zakonne **Wacław**, pseud. m.in. **Wacław z Sulgostowa** (19 VII 1829 Kiryłówka na Ukrainie — 9 I 1903 Kraków), historyk pol. Kościoła katol., pamiętnikarz; kapucyn. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował matematykę na Uniw. Kijowskim. Bibliotekarz u K. Świdzińskiego w Sulgostowie, 1858–60 w Bibl. Publicznej w Warszawie. Wstąpiwszy do kapucynów (1860) odbył u nich studia filoz. (Lublin) i teologiczne (Warszawa). Uczestniczył w powstaniu styczniowym; zesłany na Syberię, pracował m.in. nad Bajkałem (Usole, Tunka); powrócił 1872. Przez 2 lata przebywał na emigracji we Francji. Święcenia kapłańskie przyjął 1880 w Krakowie; mieszkał tam i pracował do śmierci; był znany z kazań o treści patriotycznej. Autor obszernych prac o sanktuariach maryjnych (*O cudownych obrazach w Polsce...*, 1902) i o

franciszkanach (*Kościoły i klasztory zakonów reguły św. Ojca Franciszka...*, t. 1–3 1885). Napisał *Wspomnienie o duchowieństwie polskim... na wygnaniu w Syberii w Tunce*, wyd. w języku pol. (1875) i włoskim (Bolonia 1889). Pozostawił olbrzymią korespondencję.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, Warszawa 1982. P.P.G.

NOWODWORSKI Michał (27 VII 1831 Włocławek — 12 VI 1896 Warszawa), historyk Kościoła katol., biblista, tłumacz; biskup. Syn nauczyciela. Studiował teologię w seminarium we Włocławku i w Akad. Duchownej w Warszawie; 1854 przyjął święcenia kapłańskie. Bibliotekarz warsz. Akad. Duchownej (od 1856), tamże wykładowca prawa kanonicznego (1857–58), a po wygranym konkursie (1859) prof. hermeneutyki Starego i Nowego Testamentu. W 1861 odbył podróż nauk. do Francji, Niemiec i Włoch. Red. „Pamiętnika Rel.-Moralnego", który przekształcił 1863 w „Przegl. Katolicki". Za popieranie powstania styczniowego zesłany na 5 lat do guberni permskiej. Po powrocie z zesłania duszpasterz; od 1889 biskup płocki. Red. i wydawca *Encyklopedii Kościelnej* (t. 1–22), w której ogłosił kilkaset artykułów, gł. z historii Kościoła. Obszerniejsze prace dotyczące historii historiografii kościelnej, pierwszych wieków chrześcijaństwa, papiestwa, Kościoła w Niemczech i Anglii zamieszczał na łamach „Przegl. Katolickiego". Dr h.c. UJ i Akad. Duchownej w Petersburgu (1887).

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, Warszawa 1982. P.P.G.

NOWODWORSKI Witold (14 VI 1861 Lemno na Białorusi — 25 XI 1923 Wilno), historyk dziejów powsz., metodolog. Pochodził z zubożałej rodziny szlacheckiej. Po studiach na uniw. w Petersburgu był nauczycielem w szkołach średnich. Od 1900 lub 1904 doc. prywatny Uniw. Petersburskiego; od 1906 prof. nadzw. historii powsz. Inst. ks. Biezborodko w Nieżynie, od 1908 doc. uniw. w Kijowie i współzał. tamże Pol. TN. Po 1918 w Polsce, od 1921 prof. zw. USB w Wilnie. Początkowo zajmował się historią Polski (*Lata szkolne Jana Zamoyskiego*, „Rozprawy AU" 1900; *Bor'ba za Liwoniju mieżdu Moskwoju a Reczju Pospolitoju, 1570–1582*, Petersburg 1904), a także historiografią pol. i ros. (*Adolf Pawiński*, „Głos" 1896; *Dziejopisarstwo polskie w XIX w.*, „Prawda" 1901; *Przegląd historiografii rosyjskiej 1901–1904*, „Przegl. Hist." 1906). Dezawuował tezę szkoły krak. o samozawinionym upadku Polski; oceniał wysoko prace W. Smoleńskiego i T. Korzona. W następnych latach zajął się historią powsz. (*Istorija Zapadnoj Ewropy w naczale nowogo wriemeni*, Kijów 1914), a przede wszystkim zagadnieniami metodologicznymi. Za W. Windelbandem uznawał historię za naukę „opisującą" (idiograficzną), a nie zajmującą się wykrywaniem praw rozwoju społ.; występował przeciwko monizmowi hist., przeprowadził m.in. kryt. analizę prac hist. K. Marksa (*Istoriczeskij materializm...*, Nieżyn 1914). Autor rozprawy *Istota i zadania dziejów powszechnych* (1924).

PSB; bibliografia prac w: W. Nowodworski, *Istota i zadania...*, Wilno 1924. W.Buk.

NOWOGRODZKI Stanisław (12 VIII 1908 Krzeszowice — 1 VII 1942 Mauthausen), historyk mediewista. Studiował historię gł. u J. K. Dąbrowskiego na UJ. Doktoryzował się 1934 na podstawie rozprawy *Pomorze Zachodnie a Polska w latach 1323–1370. Między Luksemburgami, Wittelsbachami a Polską* („Rocz. Gdański" 1935–36). Następnie

zwrócił się ku problematyce śląskiej, publikując *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach 1499–1506* (1937) oraz *Zabór Śląska w XIV w.* (1939). Działacz SN; w czasie okupacji niem. czynny w pracy podziemnej, aresztowany, zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB.

J.B.

NOWOWIEJSKI Antoni (11 II 1858 Lubienia k. Opatowa — 28 V lub 20 VI 1941 Działdowo), historyk; biskup. Studiował teologię w Seminarium Duchownym w Płocku i w Akad. Duchownej w Petersburgu; święcenia kapłańskie przyjął 1881. Prof. teologii, rektor seminarium płockiego 1901–08; biskup płocki od 1908. Dr h.c. UW 1931. Autor obszernego opr. *Płock. Monografia historyczna* (1917, wyd. II 1930, wznow. 1990). Współpracownik *Encyklopedii Kościelnej* M. Nowodworskiego.

PSB.

K.O.

NUSBAUM-HILAROWICZ Józef (11 XII 1859 Warszawa — 17 III 1917 Lwów), zoolog, historyk i popularyzator nauk biologicznych. Syn Hilarego Nussbauma. Studia ukończył w Odessie; doktoryzował się 1888 na UW, habilitował się 1891 na Uniw. Lwow. pod kier. B. Dybowskiego, od 1892 doc., następnie prof. zw. tegoż uniw. oraz prof. zw. lwow. Akad. Weterynarii. Czł. koresp. AU od 1902, czł. TN Warsz. i innych tow. naukowych. Jako gorący zwolennik ewolucjonizmu popularyzował teorię K. Darwina, ukazując ją w aspekcie hist. na tle innych kierunków (*Idea ewolucji w biologii*, 1910, wznow. 1952). Do zagadnień historii nauki nawiązywał też w pracach *Szlakami wiedzy* (1904), *Uczeni i uczniowie* (1910), *Szlakami nauki ojczystej. Życiorysy znakomitych biologów polskich 18 i 19 wieku* (1916). Wspomnienia pt. *Pamiętniki przyrodnika. Autobiografia* (1922, wznow. 1992).

PSB; bibliografia prac w: J. Nusbaum-Hilarowicz, *Idea ewolucji...*, Warszawa 1952 (opr. M. Chmielińska).

F.W.S.

NUSSBAUM Hilary (4 IV 1820 Warszawa — 17 XI 1895 tamże), historyk Żydów pol., żyd. działacz oświatowy. Ojciec Józefa Nusbauma-Hilarowicza. Ukończył Szkołę Rabinów w Warszawie. Zajmował się handlem, następnie działalnością pedag.-społ. (m.in. założył szkołę elementarną); pracował w Gminie Żyd. w Warszawie. Podczas powstania 1863 aktywny w żyd. komitecie pomocy powstańcom. Jego zainteresowania hist. dotyczyły szczególnie wieków XVIII i XIX. Autor prac opartych na materiałach źródłowych z archiwum magistratu m. Warszawy i Gminy Żyd.: *Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie od pierwszych śladów pobytu ich w tym mieście do chwili obecnej* (1881, wznow. 1989), *Historia Żydów od Mojżesza do epoki obecnej* (t. 1–5 1888–90, t. 5 pt. *Żydzi w Polsce*), *Przewodnik judaistyczny, obejmujący kurs literatury i religii* (1893, wznow. 1990).

PSB.

Z.R.

NYCZ Michał Adam (2 VI 1909 Kraków — po 1 XI 1939 Bydgoszcz), historyk, bibliotekarz. Studiował historię na UJ pod kier. W. Konopczyńskiego (doktorat 1938). Od 1935 pracował w PAU, 1938 kustosz Bibl. Miejskiej w Bydgoszczy (opr. bogaty zbiór autografów i dokumentów z daru K. Kierskiego). Autor wysoko ocenionej rozprawy *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego* (1938). Pisał także biogramy dla PSB. Aresztowany i rozstrzelany przez Niemców po wybuchu II wojny światowej.

PSB.

J.B.

O

OBERTYŃSKI Zdzisław (1 XII 1894 Lwów — 12 V 1978 Otwock), historyk Kościoła, historyk sztuki; ksiądz. Studiował prawo w Wiedniu oraz teologię m.in. w Krakowie i Rzymie; święcenia kapłańskie przyjął 1922. Doktoryzował się w zakresie archeologii i historii sztuki kościelnej na UJK (1926), habilitował się 1930 tamże. Wykładowca historii Kościoła na UW 1932–39, 1947–58; prof. nadzw. 1936. Zajmował się m.in. liturgiką hist. (zwł. średniow. pontyfikałami pol.) i ikonografią chrześc.; badał dzieje pol. Ormian. Współred. (z B. Kumorem) *Historii Kościoła w Polsce* (t. 1–2 1974–79).

K.O.

OCZAPOWSKI Józef Bohdan (19 III 1840 Marymont k. Warszawy — 1 IX 1895 Warszawa), prawnik, ekonomista, historyk administracji. Studiował prawo w Berlinie i w Heidelbergu (doktorat 1863). Adiunkt Szkoły Gł. Warsz., wykładowca skarbowości 1865–69; prof. nadzw. (hon.) nauki administracji UJ 1870–76; od 1876 ponownie w Warszawie. Pozostawił wiele prac, gł. z teorii państwa i skarbowości, m.in. *Zarysy skarbowości ludów starożytnych* (1866) i wciąż wartościowe dzieło *Policyści zeszłego wieku i nowożytna nauka administracji* (1882). Odznaczał się wielką erudycją, lecz trudnym językiem.

PSB.

H.I.

OETTINGER Józef (7 V 1818 Tarnów — 2 X 1895 Kraków), historyk medycyny. Pochodził z kupieckiej rodziny żydowskiej. Studiował na UJ, tam też uzyskał doktorat (1843, praca o XVI-wiecznym lekarzu J. Strusiu) i habilitację (1868, pierwsza habilitacja na uniw. pol. z zakresu historii medycyny), prof. nadzw. UJ (1873–91). Autor wielu publikacji (np. *Umiejętność lekarska wobec szkół*, 1863; *Rys dawnych dziejów Wydziału Lekarskiego UJ*, cz. 1: *Od założenia Uniwersytetu aż do końca XVI stulecia*, 1878), notat sprawozdawczo-kronikarskich, biografii lekarzy; w rkpsie pozostawił *Rys historii medycyny powszechnej* (t. 1–3; fragm. wyd. „Przegl. Lekarski" 1879, 1904). Czł. TN Krak. (1860), czł. AU (1872). Działacz gminy żyd. w Krakowie; 1866–90 radny miasta Krakowa. Rzecznik asymilacji Żydów.

PSB; bibliografia prac w: S. Konopka, *Polska bibliografia lekarska dziewiętnastego wieku*, t. 7, Warszawa 1979.

J.R.

OGRODZIŃSKI Wincenty (5 IV 1884 Kraków — 20 IX 1945 tamże), historyk piśmiennictwa pol. na Śląsku. Studiował filologię pol. i klas. na UJ. Nauczyciel m.in. w Przemyślu i Nowym Targu (1909–23); w czasie I wojny świat. walczył w Legionach Pol. (II Brygada). Wizytator szkół w Katowicach (1924–32). Współpracownik i czł. licznych tow. i instytucji nauk., m.in. Komisji Historii

Literatury Pol. PAU, TPN na Śląsku, Inst. Śl.; od 1932 czynny w życiu polit. (ND) i nauk. Krakowa. Podczas okupacji niem. działacz Pol. Komitetu Opiekuńczego i wykładowca historii literatury na tajnym UJ. Badacz dziejów literatury śląskiej, odkrył wiele jej zabytków (*Stan i potrzeby nauki polskiej w zakresie piśmiennictwa śląskiego*..., 1936); problematykę lit. przedstawiał na tle hist.; pisał także prace o dziejach kultury i życia nar. na Śląsku oraz biogramy do PSB. Autor fundamentalnej syntezy pt. *Dzieje piśmiennictwa śląskiego* (t. 1 1946; wyd. pełne 1965, uzup. L. Brożek i Z. Hierowski).

PSB.

M.F.

OHRYZKO Jozafat (1827 na Witebszczyźnie — 18 III 1890 Irkuck), prawnik, wydawca źródeł. Studiował prawo na uniw. w Petersburgu; pracował m.in. w Komisji Kodyfikacyjnej dla Król. Polskiego. W Petersburgu właściciel drukarni (1859–63) publikującej prace ros. i pol. oraz wydawca „Słowa" (1859) i almanachu *Pismo zbiorowe* (t. 1–2 1859). Związany z konspiracją powstańczą (czł. Delegatury Rządu Nar., komisarz Rządu Nar. w Petersburgu); aresztowany 1864 i skazany na karę śmierci, zmienioną na 20 lat ciężkich robót; od 1877 na wolności z zakazem powrotu na ziemie polskie. Zasłużony dla nauki historii prawa pol. jako wydawca konstytucji sejmowych *Volumina Legum* (t. 1–8 1859–60), drugiej — po pijarskiej z XVIII w. — edycji tych dokumentów.

PSB.

H.I.

OHRYZKO-WŁODARSKA Czesława (20 VII 1927 Przebrodzie k. Brasławia — 16 II 1977 Łódź), archiwistka, historyk. Studiowała na UŁ. Od 1949 pracowała w Archiwum Państw. w Łodzi. Doktoryzowała się na UW pod kier. S. Kieniewicza 1969. Jako historyk zajmowała się gł. problematyką chłopską i dziejami wsi (*Chłopi i sprawa chłopska w powstaniu styczniowym*, 1962; *Przemiany na wsi Królestwa Polskiego w latach 1846–1870 na przykładzie powiatu brzezińskiego*, 1972). Edytorka źródeł hist. (*Lustracje województw wielkopolskich i kujawskich z lat 1659–1665*, t.1 1978).

Bibliografia prac: „Archeion" 1979.

T.T.

OKOLSKI Szymon (1580 Kamieniec Podolski — 10 VI 1653 Lwów), heraldyk, historyk i pisarz rel.; dominikanin. Pochodził ze średniozamożnej szlachty. Studia teologiczno-filoz. odbył we Lwowie (doktorat teologii 1641) i w Bolonii. Kaznodzieja wojsk. przy hetmanie M. Potockim, uczestniczył w kampaniach przeciw kozakom 1637–38; pozostawił *Diariusz transakcyjej wojennej między wojskiem koronnym a zaporowskim w r. 1637* (1638) oraz jego *Kontynuację... w r. 1638* (1639) — zawierające wiarygodny opis ówczesnej taktyki i techniki wojennej. W l. 1648–52 O. zarządzał prowincją ruską dominikanów; dzieje jej opisał w *Russia florida rosis et lillis* (1646). Autor łac. katalogu katol. biskupów Kijowa i Czernihowa (1646, tłum. pol. W. Serwatowskiego 1853). Gł. jego dziełem był herbarz *Orbis Polonus* (t. 1–3 1641–45), zawierający obok licznych danych zmyślonych i bałamutnych (powtarzanych w większości za poprzednikami, zwł. za Paprockim) także informacje wiarygodne, odnoszące się do czasów współczesnych autorowi (wykorzystał je później Niesiecki). Herbarz O., krytykowany współcześnie za „fałsze" i panegiryzm, dziś uważany jest za cenne świadectwo kultury sarmackiej.

PSB; S. Krzyżanowski, *De S. Okolscii vita et scriptis historicis*, Kraków 1870 (tu bibliografia prac).

red.

OKOŁOWICZ Józef Jan (1876 Kosów k. Sokołowa — 3 IV 1923 Warszawa), historyk pol. emigracji zarobkowej. Przebywał trzykrotnie (1898–1901, 1908) w Brazylii jako korespondent prasowy i przedstawiciel pol. organizacji działającej na rzecz stworzenia w Paranie silnego ośrodka pol. (red. 1901 pisma „Prawda" w Kurytybie). Studiował następnie w Szwajcarii na uniw. w Bazylei i w akad. handlowej w St. Gallen; osiadł we Lwowie, od 1912 w Krakowie. Zał. Pol. Tow. Emigr. (do 1914), współzał. i red. „Pol. Przegl. Emigr." (1907–14). Podczas I wojny świat. wstąpił do Legionów Pol. J. Piłsudskiego. Po 1918 m. in. wykładowca w Szkole Nauk Polit.; autor obszerej i kompetentnej pracy *Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną światową* (1920).

PSB.

J.J.

OLSZEWICZ Bolesław Henryk (5 I 1893 Warszawa — 24 I 1972 Wrocław), historyk geografii i kartografii, dokumentalista. Urodził się w rodzinie kalwińskiej pochodzenia żyd.; brat Wacława O. Studiował historię i geografię u L. Galloisa na Sorbonie. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. W okresie międzywojennym kartograf w MSW i Centralnej Bibl. Wojsk.; ekspert delegacji pol. w sprawie rewindykacji pol. materiałów kartograficznych z Rosji Radzieckiej. Wykładowca WSH w Poznaniu 1926–31; doktorat (1933) i habilitację (1935) z historii geografii uzyskał na Uniw. Poznańskim. Kustosz Bibl. UW 1933–39. Po wojnie krótko na UJ, następnie na Uniw. Wrocł. (prof. nadzw. 1946, prof. zw. 1958). Związany także z PAN (kier. pracowni historii geografii i kartografii we Wrocławiu 1953–69). Czł. wielu tow. nauk., m.in. TMH, Komisji Geogr. i Atlasu Hist. PAU, pol. grupy Comité International d'Histoire des Sciences, czł. rady nauk. bibl. Ossolineum, sekr. gen. Wrocł. TN (1947–54), czł. Komitetu Red. PSB (od 1957). Opublikował ok. 200 pozycji nauk. dotyczących gł. dziejów geografii i kartografii, m.in. *Polska kartografia wojskowa* (1921), *Kartografia polska XV–XVIII w.* (1930–32), *Najdawniejsze opisy geograficzne Śląska* (1936, wyd. niem. 1937), *Geografia polska w okresie Odrodzenia* (1956); opr. instrukcję katalogowania, inwentaryzacji i konserwacji zbiorów kartograficznych. Autor *Listy strat kultury polskiej 1 IX 1939 — 1 III 1946* (1947), do której dokumentację kompletował od 1941.

PSB; bibliografia prac: „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Pol.", seria C, 1961 z. 4 i 1963 z. 6 (opr. A. Drozdowska, Z. Rzepa).

M.F.

OLSZEWICZ Wacław (23 VII 1888 Warszawa — 20 VII 1974 Lwów), prawnik i ekonomista, historyk kultury, działacz gospodarczy. Urodzony w rodzinie kalwińskiej pochodzenia żyd.; brat Bolesława O. Wydalony z „wilczym biletem" ze szkół Król. Pol., studiował w Paryżu (w École Libre des Sciences Politiques, w zasięgu oddziaływania A. Sorela) oraz m.in. w Brukseli (doktorat 1910) i Genewie. Zbierał materiały do dziejów kultury za króla Stanisława Augusta, kontynuował tę pracę w Bibl. Krasińskich w Warszawie. Bibliotekoznawca; współzał. Bibl. Publicznej m. Warszawy, Związku Bibliotekarzy Pol. (1917) i Tow. Bibliofilów Pol.; aktywny w Pol. Tow. Ekon. (pisywał w „Ekonomiście") i w TMH w Warszawie. Współdziałał z Radą Stanu; po odzyskaniu niepodległości dyr. Dep. Ekon. w MSZ, a od 1924 m.in. sekr. generalny huty „Laura" w Siemianowicach na Śląsku. Czynny w życiu nauk. Śląska, zwł. w TPN i Inst. Śl.; działalnością swą obejmował również Śląsk Cieszyński. Interesował się dawnym górnictwem i hutnictwem, m.in. w Zakopanem. Nie

opublikował większych prac, a jego erudycja znajdowała wyraz w licznych, rozproszonych artykułach; ogłaszał je m.in. w „Zaraniu Śl.", „Pośle Ewangelickim". Najobszerniejsza jego praca to *Biblioteka króla Stanisława Augusta* („Przegl. Bibl." 1931). Okres II wojny świat. i lata powojenne spędził we Lwowie; pracował w bibl. Ossolineum, następnie w utworzonej na jej miejscu ukr. Lwow. Państw. Bibl. Nauk.; 1952–62 był bibliografem w Inst. Nauk Społ. Akad. Nauk Ukraińskiej SRR. Utrzymywał kontakt nauk. z krajem, kilkakrotnie odwiedzał Polskę w l. 60-ych. Pozostawił nie ukończoną obszerną monografię *W kręgu zainteresowań Stanisława Augusta.*

PSB.; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1975 (opr. J. Reychman). K.Ś.

OLSZEWSKI Adam, pseud. **Hetman** (30 XII 1879 Wólka Olszewska w Płockiem — 22 V 1968 Chicago), działacz i historyk ruchu polonijnego, publicysta. Od młodości związany z PPS, brał udział w rewolucji 1905. W 1906 wyemigrował do USA; działał tam w ruchu zawodowym i socjalist., współpracował z wieloma czasopismami. Kontynuator wyd. 1905 *Historii Związku Narodowego Polskiego...* S. Osady (wznow. 1957); O. opr. t. 2–6 (Chicago 1963–67); jego publikacja, o charakterze kompilacyjno-faktograficznym, zawiera bogaty materiał źródłowy.

PSB. A.Br.

ONACEWICZ Ignacy lub **Żegota** (1780 lub 1781 Mała Brzostowica k. Wołkowyska — 18 II 1845 Petersburg), historyk Litwy, pedagog. Syn księdza unity. Studiował na uniw. w Królewcu i Wilnie. Pracował jako nauczyciel, m.in. w gimnazjum w Białymstoku, od 1818 wykładał historię powsz. i statystykę na Uniw. Wil. (prof. nadzw. 1827); 1828 wydalony z Wilna. Od 1834 pracował w Komisji Archeograficznej w Petersburgu, od 1838 w Muzeum Rumiancewa. Szczególnie interesował się dziejami Litwy; prowadził kwerendy archiwalne, m.in. w Homlu (w posiadłości N. P. Rumiancewa), w Petersburgu, Rydze, Dorpacie. Nie dokończone prace pozostawił w rkpsie; fragmenty opublikowano po jego śmierci: *Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy...* („Rocz. Lit." 1846) i *Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego* („Pamiętnik Nauk.-Lit." 1849–50). Koncepcje O. uwidaczniały się gł. w metodzie i treści jego wykładów; uważał, że zadaniem nauki hist. jest wykrycie przyczyn wydarzeń dziejowych, „odkrycie sprężyn działających"; kładł nacisk na dzieje kultury, upadek Polski tłumaczył rozwojem wewnętrznym. Wydał kilka prac J. Ch. Albertrandiego.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; J. Iwaszkiewicz, *Ignacy Żegota Onacewicz — historyk Litwy*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Pol." 1961 z. 4. K.Sz.

OPIAL Zdzisław (29 IX 1930 Kraków — 27 VII 1974 tamże), matematyk i historyk matematyki w Polsce. Studia odbył na UJ w Krakowie (doktorat 1957); uzupełniał je jako stypendysta PAN w Paryżu. Do końca życia związany z UJ (habilitacja 1960, prof. nadzw. 1967); od 1961 red. Prac Matematycznych w ramach „Zeszytów Nauk. UJ". W l. 1961–72 czł. Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN. Obok prac analitycznych i podręczników opublikował kilka prac hist., w tym zarys syntetyczny *Dzieje nauk matematycznych w Polsce* (1966).

PSB. red.

OPPMAN Edmund (14 VIII 1903 Jekatierynosław na Ukrainie — 12 I 1951 Londyn), historyk dziejów nowoż., zwł.

Warszawy, archiwista. Mąż Reginy Oppmanowej. Studiował na UW (uczeń M. Handelsmana; doktorat 1928). Pracował w AAD oraz Archiwum Wojsk. w Warszawie. Ogłosił m.in. zbiór szkiców biogr. *Wodzowie Polski* (1935) i pracę *Warszawskie Towarzystwo Patriotyczne 1830–1831* (1937). Znalazłszy się na Zachodzie podczas II wojny świat., organizował archiwa pol. we Francji i Wielkiej Brytanii. Twórca pol. emigracyjnych archiwów wojsk., kier. Archiwum Inst. Hist. im. gen. W. Sikorskiego w Londynie. Współorganizator PTH na Obczyźnie, współred. „Tek Historycznych".

PSB.

K.Ś.

OPPMANOWA Regina, z **Remiszewskich** (29 I 1905 Łęg — 10 IX 1980 Londyn), historyk, archiwistka. Żona Edmunda Oppmana. Studiowała historię na UW. Przed 1939 pracowała w Archiwum Wojsk. oraz w Wojsk. Biurze Historycznym. Wraz z mężem przyczyniła się do uratowania części akt Archiwum Wojsk., wywiezionych za granicę we wrześniu 1939. Po 1945 pracowała w Inst. Hist. i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie; jako kier. archiwum (od 1951) uporządkowała jego zasób i sporządziła wiele pomocy, m.in. *Dziennik czynności Naczelnego wodza 30 IX 1939 — 4 VII 1943*. Dr h.c. Pol. Uniw. na Obczyźnie w Londynie (1980).

S.K.K.

ORDA Jerzy (20 III 1905 Nowoszyce na Polesiu — 8 VI 1972 Wilno), historyk kultury, archiwista, działacz społeczny. Wnuk S. Smolki. Studiował historię na UW i USB (doktorat 1933 na podstawie pracy *Dzieje Pińska do połowy XVII w.*, wyd. fragm. 1933); uczeń K. Chodynickiego i S. Kościałkowskiego. Od 1935 zatrudniony w Archiwum Państw. w Wilnie. Współred. lewicowego wil. pisma „Poprostu". W czasie II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu. Po 1945 pozostał w Wilnie; pracował jako robotnik, następnie m. in. jako bibliotekarz; od 1957 zatrudniony w Centralnym Archiwum Hist. Litew. SRR. Autor rozpraw z historii sztuki: *Symbolika rzeźb kościoła Św. Piotra i Pawła w Wilnie* („Alma Mater Vilnensis" 1933), *Traku pusiasalio pilis* (Zamek na półwyspie w Trokach, 1960). Znawca zasobów archiwów litew., wydał (wraz z R. Jasasem) zbiór dokumentów z XVIII w. *Lietuvos valstieciu ir miestolenu gincai du dvoru valdytojasis* (Skargi litewskich chłopów i mieszkańców miasteczek na zarządców dóbr, 1961).

PSB.

L.K.

ORŁOWSKI Józef Kazimierz (17 III 1862 Lwów — 1943 Chicago), dziennikarz i historyk Polonii amerykańskiej. Studiował prawo na UJ. Wyd. i red. 1889–93 „Kuriera Pol." w Krakowie. Od 1907 przebywał w USA; od 1917 plenipotent i agent polit. I. Paderewskiego, rozwijał aktywność także w kraju, zwł. podczas wyborów parlamentarnych 1922. Opublikował m.in. szkic hist. *Polacy pod zaborem austriackim* (Chicago 1910) oraz wiele publikacji hist. i propagandowych związanych z życiem polit. Polonii w USA, np. *Związek Narodowy Polski* (Milwaukee 1925). Jego gł. dziełem była biografia polit. *Ignacy Jan Paderewski i odbudowa Polski* (t. 1–2, Chicago 1939–40), oparta na zbieranej wiele lat dokumentacji.

PSB.

J.J.

ORZECHOWSKI Stanisław (11 XI 1513 Przemyśl? — schyłek 1566), pisarz polit. i hist., polemista religijny. Pochodził ze szlacheckiej rodziny pol.-ruskiej („gente Ruthenus, natione Polonus"). Studiował w Krakowie, następnie w Niemczech (tam zetknął się z reforma-

1889–92. Pod koniec życia, pracując jako technik drogowy przy budowie kolei syberyjskiej, zbadał jaskinie Ałtaju. Opublikował m.in. monografię *Zabytki przedhistoryczne ziem polskich* (z. 1–4 1879–88) oraz *Mapę archeologiczną Prus Zachodnich...* (1888). Czł. wielu tow. naukowych.

PSB; S.J. Czarnowski, *Polska przedhistoryczna*, Warszawa 1909 (tu bibliografia prac).

J.S.

OSTROWSKI Józefat Bolesław (1803 lub 1805 Pobujany k. Kamieńca Podolskiego — 1871 Meaux k. Paryża), publicysta, historyk. Ukończył prawo na UW. Belwederczyk, uczestnik powstania listopadowego. Radykalny działacz emigr. w Paryżu i w Londynie; red. czasopism i tłumacz. Skonfliktowany niemal ze wszystkimi odłamami emigracji pol., atakował szczególnie obóz Czartoryskich, później Mickiewicza i towiańszczyznę. Otrzymał przezwisko Ibuś. Uprawiał publicystykę polit. i hist. odznaczającą się barwnością stylu, ale i paszkwilancką zajadłością; opublikował m.in.: *Rewolucja 1830 i jej kierownicy* (Paryż 1844), *La Russie considerée au point de vue européen* (Paryż 1851), *Historia i polityka* (t. 1–4, Berlin 1863–64). Z myślą o czytelniku zagr. napisał zarys *History of Poland* (t. 1–2, Londyn 1841), w którym idealizował przeszłość Polski i podkreślał jej dziejowe posłannictwo; krytykował szlachtę za ucisk chłopów. Publikował niekiedy pod pseud. J. B. z Pobujan. Po 1844 pracował jako tłumacz i agent w prefekturze paryskiej policji (kopie jego raportów z l. 1845–59 znajdują się w Muzeum Mickiewicza w Paryżu). Wybór artykułów i recenzji w: *Badania krytyczno-historyczne i literackie* (t. 1–5, Berlin – Poznań 1870).

PSB.

K.Sz.

OSTROWSKI Juliusz, hrabia (16 I 1854 Warszawa — 12 III 1917 Glion w Szwajcarii), heraldyk. Studia prawnicze odbył w Leuven i Brukseli. Był konserwatywnym działaczem katol., jednym z inicjatorów Związku Katol. (1905). Z zamiłowania zajmował się heraldyką; 1896–1906 publikował w zeszytach *Księgę herbową rodów polskich*, zbiór ponad 3600 rysunków i opisów herbów, ułożony alfabetycznie, doprowadzony do herbu Sylm (1930–36 kontynuacja w czasopiśmie „Herold" do herbu Szczerbic). *Księga...*, oparta na szerokiej podstawie źródłowej, obejmuje tereny dawnej Rzeczypospolitej, a także Śląska, Pomorza Zach. i Kurlandii, uwzględnia również herby nie polskie; choć nie zawsze kryt., mnożąca bez potrzeby liczbę tzw. odmian herbowych, stanowi największy zbiór herbów pol. i w Polsce używanych.

PSB.

S.K.K.

OSTROWSKI Teodor (9 XI 1750 Kopina k. Łukowa — 12 II 1802 Lwów), historyk prawa i Kościoła, korespondent polit.; pijar (od 1765). Od 1771 nauczał w kolegiach pijarskich w Warszawie, m.in. 1773–84 prof. historii w Collegium Nobilium. Sprawował wiele wysokich funkcji zakonnych. Przez wiele lat był zawodowym korespondentem polit.; zachowały się jego gazety pisane z Warszawy z l. 1771–83, zawierające cenne obserwacje obyczajowe i polit. (gazety z l. 1782–83 wyd. R. Kaleta pt. *Poufne wieści z oświeconej Warszawy*, 1972). Na polecenie króla Stanisława Augusta opr. inwentarz rzeczowy do t. 7 i 8 *Volumina Legum*, za co otrzymał medal Merentibus. Podczas Sejmu Wielkiego jako autorytet prawniczy współpracował z deputacją kodeksową koronną. Opr. zbiory praw ujmujące stan prawny Rzeczypospolitej do l. 80-ych XVIII w.: *Inwentarz nowy praw, traktatów i konsty-*

tucji koronnych i W. Ks. Litew. ... (1782; *Suplement...*, 1785) oraz *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego... rezolucjami Rady Nieustającej objaśnione...* (t. 1–2 1784, wyd. II „poprawne" 1787). Autor obszernej, bogato udokumentowanej historii Kościoła rzymskokatol. w Polsce pt. *Dzieje i prawa Kościoła w Polsce* (t. 1–3 1793), ocenionej kryt. (m.in. za „bojaźń użycia krytyki") przez F. K. Dmochowskiego. Przełożył W. Blackstone'a *Prawo kryminalne angielskie* (t. 1–2 1786), opatrując je „uwagami do prawa polskiego stosownymi".

PSB; *Nowy Korbut*, t. 5; Z. Zdrójkowski, *Teodor Ostrowski (1750–1802), pisarz dawnego prawa sądowego*, Warszawa 1956.

I.J.

OŚWIĘCIM Stanisław (po 1605 Siedliska? w Sandomierskiem — przed 28 IX 1657 Potok k. Krosna?), pamiętnikarz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Związany z dworem hetmana w. kor. S. Koniecpolskiego. Brał udział w poselstwie po Cecylię Renatę do Wiednia (1637) i po Ludwikę Marię do Paryża (1645–46). Podczas „potopu" szwedzkiego walczył w oddziałach J. Lubomirskiego. Autor *Diariusza* z l. 1643–51 (wyd. niepełne W. Czermak 1907 w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 19), zawierającego m.in. odpisy listów i dokumentów z kancelarii Koniecpolskiego, mimo pewnych luk chronol. (nie zachowały się zapiski z l. 1647–49) cennego źródła dla badaczy historii Polski. Legenda o miłości O. do przyrodniej siostry Anny stała się tematem utworów lit. i muzycznych.

PSB.

A.P.

OTWINOWSKI Erazm, wł. Franciszek Ksawery O. (przed 1696 — 1745), pamiętnikarz. Pochodził z rodziny szlacheckiej z okolic Częstochowy. Bystry obserwator wydarzeń polit., autor wspomnień obejmujących l. 1696–1728, spisanych po 1725 (wyd. E. Raczyński pt. *Pamiętniki do panowania Augusta II*, 1838, i A. Mułkowski pt. *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II*, 1849). *Pamiętniki*, nie pozbawione uchybień w warstwie faktograficznej, pozostają cennym źródłem do ukazania horyzontu myślowego, mentalności, poglądów i postaw polit. przedstawiciela prowincjonalnej średniej szlachty.

PSB.

A.P.

OWSIŃSKA Anna (4 II 1923 Kraków — 25 XI 1981 tamże), historyk, badaczka dziejów Polski XIX w. Studiowała historię na UJ pod kier. K. Piwarskiego (doktorat 1949), tamże doc. 1957, prof. nadzw. historii powsz. nowoż. 1976. Autorka prac: *Powstanie palatynacko-badeńskie 1849 roku oraz udział w nim Polaków* (1965), *La politique française envers l'Allemagne à l'époque de la monarchie de juillet 1830–1848* (1974). Z zakresu historiografii opublikowała m.in. *Poglądy historyków polskich na stosunek Niemiec do Polski* (1967), *Metternich w opiniach historyków polskich XIX w.* (1967).

U.P.

P

PABISZ Jerzy (6 XI 1930 Czaple Małe k. Miechowa — 13 XII 1988 Wrocław), archiwista, historyk. Po studiach na Uniw. Wrocł. związany z tymże uniw. (doktorat 1970) oraz z wrocł. IH PAN. Od 1975 dyr. Archiwum Państw. we Wrocławiu. Działacz PZPR. Badacz najnowszej historii Śląska, problematyki ruchu robotn. i zawodowego. Opublikował m.in.: *Walka klasy robotniczej województwa śląskiego w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego* (1972), *Bibliografia historii Śląska za lata 1945–1975* (1981, wspólnie z R. Gellesem).

Bibliografia prac: „Archeion" 1991.

T.T.

PACHOŃSKI, Lubicz-Pachoński, Jan (8 III 1907 Kraków — 13 VIII 1985 tamże), historyk wojskowości XVIII–XIX w. Studiował historię na UJ (doktorat 1931); był uczniem i asystentem W. Konopczyńskiego i M. Kukiela. Jego rozprawa *Początki pułku jazdy Legionów 1798–1799* uzyskała I nagrodę na konkursie Wojsk. Biura Hist. (1930), co umożliwiło mu wyjazd na dalsze studia do Paryża. W czasie licznych podróży po Europie prowadził kwerendę archiwalną do dziejów Legionów Dąbrowskiego; podobną kwerendę prowadził też w archiwach krajowych, a jego obszerne wypisy stanowią obecnie cenny zbiór źródeł (wobec zniszczenia wielu archiwów w l. II wojny świat.). Podczas okupacji niem. czynny w konspiracji (pseud. Lubicz); na tajnym UJ przedstawił rozprawę habilitacyjną *Wojna francusko-neapolitańska i udział w niej Legionów Polskich 1798–1799*; doc. UJ 1945. W 1962 przeszedł do WSP w Katowicach (prof. nadzw. 1964), 1968 do nowo powstałego Uniw. Śl. (prof. zw. 1973). Dziełem jego życia jest praca *Legiony Polskie 1794–1807 — prawda i legenda* (t. 1–4 1969–79), a jej dopełnieniem obszerna monografia *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818* (1981). Zajmował się ponadto okresem powstania kościuszkowskiego, historią miast (gł. Krakowa) i mieszczaństwa. Autor kilkuset prac: książek, szkiców, artykułów oraz licznych biogramów w PSB. Czł. zw. Akad. Bolońskiej.

H.Gór.

PACZKOWSKI Józef (15 III 1861 Kawiary k. Gniezna — 25 X 1933 Poznań), historyk, archiwista. Studiował prawo i historię na Uniw. Berlińskim i w Lipsku (doktorat 1889). Bibliotekarz w Bibl. Król. w Berlinie 1890–99; archiwista w niem. archiwach państw. w Poznaniu, Berlinie i Gdańsku 1899–1919; wykładowca historii Polski na Uniw. Berlińskim 1908–19. Kier. Wydziału Archiwów Państw. w Min. WRiOP 1919–25. Rzeczoznawca do spraw archiwalnych na konferencji pokojowej w Paryżu 1919. Współtwórca nowoczesnej pol. służby archiwalnej, brał udział w rewindykacji archiwaliów z byłych państw zaborczych. Prof. archiwistyki i dziejów

nowoż. Niemiec i Europy Wsch. na Uniw. Pozn. od 1926. Publikował artykuły dotyczące archiwistyki oraz historii polit. Polski XVII w. i dziejów społ.-gosp. ziem zaboru pruskiego.

PSB.

A.B.

PAGACZEWSKI Julian (14 I 1874 Kraków — 13 XI 1940 Ciężkowice k. Tarnowa), historyk sztuki. Studiował na UJ (uczeń M. Sokołowskiego i W. Łuszczkiewicza) oraz za granicą. Kustosz Muzeum Nar. w Krakowie 1901–11. Po doktoracie (1908) i habilitacji (1909, na podstawie pracy *Baltazar Fontana w Krakowie*) związany z UJ: prof. nadzw. 1917, prof. zw. 1921; wybitny dydaktyk, jego uczniami byli m.in. Z. Ameisenowa, A. Bochnak, T. Dobrowolski, J. Dutkiewicz, T. Przypkowski, J. Szablowski; emerytowany 1934 w związku z likwidacją katedry historii sztuki UJ (tzw. reformy jędrzejewiczowskie). Czł. PAU (koresp. 1926, czynny 1933); od 1933 prezes Komisji Historii Sztuki PAU. Zainteresowania nauk. P. obejmowały wszystkie niemal dziedziny sztuki pol. od okresu romańskiego po XVIII w., ze szczególnym uwzględnieniem historii pol. rzemiosła artyst.; ważniejsze prace: *Gobeliny polskie* (1929), *Jan Michałowicz z Urzędowa* (1937), *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich* (z A. Bochnakiem, 1959). Czł. zał. (1896) i czł. hon. (1937) Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.

PSB.

H.F.-P.

PAJZDERSKI Nikodem (15 IX 1882 Łęg k. Śremu — 6 I 1940 Poznań), historyk sztuki, muzeolog. Studiował na UJ (u M. Sokołowskiego) i za granicą (doktorat 1909). Kustosz Muzeum książąt Czartoryskich w Gołuchowie, konserwator zabytków woj. pozn. i pomorskiego 1912–33, dyr. Muzeum Wielkopol. od 1933 (*Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu — zbiory sztuki*, 1939). Zajmował się sztuką, a zwł. architekturą Wielkopolski (*Ratusz Poznański*, 1913; *Kościół św. Jana w Gnieźnie*, w: *Prace Komisji Historii Sztuki PAU*, 1923; *Zamek w Rydzynie*, „Architektura i Budownictwo" 1927).

PSB.

H.F.-P.

PAŁUCKI Władysław (12 III 1905 Wiskitki — 19 XII 1989 Żyrardów), historyk skarbowości, badacz geografii historycznej. Studiował historię na UW pod kier. J. K. Kochanowskiego i S. Arnolda; 1932–39 pracował w Zarządzie Miejskim Warszawy. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; 1940–45 walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. W l. 1948–55 adiunkt w Inst. Hist. UW (doktorat 1950), od 1955 w IH PAN: doc. 1961, prof. nadzw. 1971, kier. Zakładu Atlasu Hist. (1962–76). Czł. PTH (od 1950). Od czasu studiów interesował się przeszłością pol. Ziem Zach.; w czasie II wojny świat. publikował w Londynie prace ukazujące hist. prawa Polski do tych ziem (*Wracamy nad Odrę*, 1942, pod pseud. A. Błoński). Opublikował studium poświęcone historii społ.-gosp. średniowiecza pt. *Narok* (1958), następnie prace z zakresu historii staropol. skarbowości: *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI w.* (1962), gdzie wykazał, że uposażeniem urzędników ziemskich były określone dochody, np. z opłat celnych, a nie ziemia, oraz *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII w.* (1974), gdzie przedstawił m.in. starania królów o utworzenie skarbu publicznego opartego na stałych podatkach. Zajmował się geografią hist., był red. i współautorem serii map szczegółowych Polski XVI w. (*Atlas historyczny Polski*, t. 3: *Województwo lubelskie*, 1966; t. 7: *Mazowsze*, 1973).

W.Buk.

PANNENKOWA Irena, z **Jawiców** (4 XI 1879 Warszawa — 10 X 1969 Góra Kalwaria k. Warszawy), pedagog, publicystka. Pochodziła z zasymilowanej rodziny żyd.; córka lekarza. Studiowała m.in. filozofię na Uniw. Lwow. (doktorat 1906). Nauczycielka lwow. szkół średnich, red. „Kuriera Lwow." (od 1915). Podczas I wojny świat. propagatorka idei Legionów Polskich. Od 1920 w Warszawie; związawszy się z Nar. Demokracją, podjęła pracę w redakcji „Rzeczypospolitej", następnie „Warszawianki". Po 1935 zbliżyła się do Frontu Morges (1937 czł. Rady Nacz. Stronnictwa Pracy). Podczas II wojny świat. czynna w konspiracji; aresztowana 1941, więziona w niem. obozach koncentracyjnych (m.in. Ravensbrück 1942–44). Po rozłamie w Stronnictwie Pracy 1946 wycofała się z życia politycznego. Poza problematyką pedag. i dydaktyczną (m.in. *Historia w polskiej szkole średniej*, 1926), w publicystyce poruszała gł. zagadnienia pol. historii najnowszej. Pod kier. L. Finkla napisała pracę *Walka Galicji z centralizmem wiedeńskim* (1918). W 1922 opublikowała kontrowersyjną, napisaną z inspiracji S. Strońskiego, *Legendę Piłsudskiego* (pod pseud. Jan Lipecki; wyd. II 1923), opatrzoną źródłowym aneksem.

PSB.

red.

PAŃKÓW Stanisława (7 VI 1914 Lwów — 7 I 1989 Kraków), archiwistka, historyk. Studiowała historię i filologię romańską na UJ. Nauczycielka w Nowym Sączu. W l. 1946–76 pracowała w AAD m. Krakowa (od 1951 oddział Archiwum Państw. w Krakowie), 1976–88 w archiwum krak. Kurii Metropolitalnej. Badaczka dziejów Krakowa; autorka biogramów w PSB oraz artykułów archiwoznawczych i źródłoznawczych. Wydała (wspólnie z Z. Perzanowskim) skrypt akademicki *Nauki pomocnicze historii wraz z archiwistyką i archiwoznawstwem* (1957).

T.T.

PAPÉE Fryderyk (4 VI 1856 Złoczów na Podolu — 20 X 1940 Kraków), historyk, badacz dziejów Polski XV–XVI w. Pochodził z rodziny franc. przybyłej do Polski na pocz. XIX w. Studiował na Uniw. Lwow. (pod kier. K. Liskego) i w Wiedniu na uniw. (doktorat 1878) oraz w Institut für österreichische Geschichtsforschung. Bibliotekarz w Ossolineum, od 1890 reorganizator bibl. uniw. we Lwowie. Współzał. lwow. Tow. Hist. 1886, red. „Kwart. Hist." 1904–05. W l. 1905–26 dyr. Bibl. Jagiellońskiej, zast. dyr. Bibl. Czartoryskich w Krakowie 1929–30, inspektor Bibl. PAU 1927–33. Prof. zw. UJ 1920 (wykładał 1921–27, z przerwami). Czł. AU/PAU (koresp. 1907, czynny 1920); czł. hon. PTH 1924; czł. węgierskiej AU. Znawca i dziejopis czasów jagiellońskich. W poprzedzonej 30-letnim okresem badań syntezie *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. 1: *Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka* (1903) przedstawił zagadnienia ustrojowe, stosunki wewnętrzne oraz politykę zagr. obu państw. Dzieło swe kontynuował w pracach: *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka* (1907), *Jan Olbracht* (1936) i *Aleksander Jagiellończyk* (wyd. pośmiertne, 1949). Opr. *Akta Aleksandra króla polskiego... 1501–1506* (1927). Ponadto autor prac: *Żywot hetmana Żółkiewskiego* (1895), *Jan Długosz* (1897), *Święty Kazimierz, królewicz polski* (1902, wyd. III 1933). Był inicjatorem 1917 głośnego cyklu publicznych odczytów w Krakowie (z udziałem m. in. W. Konopczyńskiego) *Przyczyny upadku Polski* (wyd. 1918). Współautor syntezy *The Cambridge History of Poland. From the Origins to Sobieski* (Cambridge 1950). Zbiory nauk., korespondencja

i dziennik 1939–40 znalazły się w Bibl. PAN w Krakowie.

PSB. M.W.

PAPROCKI Bartłomiej, Bartosz (ok. 1543 Paprocka Wola k. Sierpca — 27 XII 1614 Lwów), heraldyk, pisarz polit.-obyczajowy. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Akad. Krak., obracał się na dworach magnackich. W 1572 wziął udział w poselstwie A. Taranowskiego do Stambułu, zapewne też w wyprawie gdańskiej Stefana Batorego (1577). Związany ze Zborowskimi, w czasie bezkrólewia i elekcji 1587 był zwolennikiem kandydatury habsburskiej; po zwycięstwie kanclerza J. Zamoyskiego pod Byczyną 1588 przeniósł się na Morawy, przebywał w Czechach (gdzie otrzymał indygenat) i na Śląsku. Ok. 1610 powrócił do kraju. Ostatnie lata życia spędził w opactwach w Wąchocku i Lądzie. Był płodnym pisarzem tworzącym po polsku i czesku. Zasłużył się jako heraldyk, autor trzech herbarzy. Pierwszy z nich — *Panosza, to jest wysławienie panów i paniąt ziem ruskich...* (1575) pisany był wierszem 13-zgłoskowym; drugi — *Gniazdo cnoty* (1578), wzbogacony o liczne legendy herbowe, częściowo prozą; ostatni — *Herby rycerstwa polskiego* (1584; wyd. w opr. K. J. Turowskiego, z. 1–26 1858–60), najwyżej ceniony i najobszerniejszy, pisany całkowicie prozą, oparty na rozległej dokumentacji (sięgał nawet do ksiąg grodzkich i ziemskich oraz akt Metryki Kor.); obok danych fałszywych i bałamutnych (P. był najpłodniejszym w swej epoce twórcą legend herbowych i genealogicznych) zawiera on wiele wiarygodnych informacji, zwł. o pokoleniach współczesnych autorowi. Prace heraldyczne kontynuował na Morawach i na Śląsku, wydając m.in. hist.-genealogiczny opis Moraw *Zrcadlo slavného markrabstvi moravského* (Ołomuniec 1593). Pisał też alegoryczno-moralizujące bajki, wiersze satyryczno-obyczajowe, okolicznościowe utwory polit. i paszkwile (np. skierowane przeciw J. Zamoyskiemu). Wiele jego utworów przetłumaczono w XVI–XVII w. na języki wschodniosłow., czeski i niemiecki.

PSB; K. Krejči, *Bartłomiej Paprocki z Głogoł i Paprockiej Woli*, w: tenże, *Wybrane studia slawistyczne*, Warszawa 1972 (I wyd. w języku czeskim 1946). W.T.

PAPROCKI Franciszek (10 VI 1723 na Białorusi — po 2 VII 1805 zapewne Warszawa), autor kompendiów hist. i kalendarzy; ksiądz, 1740–73 jezuita. Studiował w kolegiach jezuickich w Nieświeżu, Grodnie i Warszawie; 1751 przyjął święcenia kapłańskie. Nauczyciel, m.in. historii, w jezuickich kolegiach w Warszawie, Wilnie i Kownie; 1758–63 prof. Akad. Wil. (doktorat z filozofii 1758) i prefekt jej drukarni; od 1768 prokurator litew. prowincji jezuitów. Wyd. i red. 1760–63 pierwszej stałej gazety na Litwie „Kurier Litew." (z dodatkami, m.in. „Wiadomości Lit.") oraz miejscowych „Kalendarzyków polit." (1758–71). Był rzecznikiem umiarkowanych idei oświecenia. Jego prace hist. miały charakter szkolnych kompendiów; opublikował m.in.: *Wiadomość o Księstwie Kurlandzkim i Semigalskim...* (1759), *Wojny znaczniejsze... między różnymi narodami miane...* Księga 1: *Od Cyrusa do śmierci cesarza Oktawiana Augusta* (1763), *O sprawie rycerskiej polskiej historia...* (1776; dołączona jako t. 2 do przekł. pracy F. V. Renata *O sprawie rycerskiej nauka*); opr. edycje kompendiów polit.-hist. i geogr. o Polsce i Litwie K. A. Hołówki (*Domowe wiadomości...*, 1753) i W. A. Łubieńskiego (*Historia polska...*, 1763, wyjęta z dzieła *Świat... okryślony*, 1740).

PSB; *Nowy Korbut*, t. 6 cz. 1. J.J.

PAPROCKI Franciszek (22 III 1911 Goślub k. Piątku — 26 IX 1978 Poznań), historyk Wielkopolski, archiwista. Po studiach hist. (pod kier. A. Skałkowskiego) na Uniw. Pozn. pracował w wielkopol. archiwach. Podczas okupacji niem. prowadził zajęcia w pozn. filii tajnego Uniw. Ziem Zach.; 1944 wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. Po wojnie organizator prac archiwalnych w Poznańskiem; wykładowca nauk pomocniczych historii na UMK w Toruniu 1955–61 i UAM w Poznaniu 1961–78 (1960 doktorat; 1970 habilitacja na podstawie pracy *Wielkie Księstwo Poznańskie w okresie rządów Flottwela. 1830– 1841*). Napisał ponadto m.in.: *Piątek. Rzut oka na przeszłość miasta i jego stan obecny* (1937), *Szkice poznańskie* (1967).

Bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1980.

T.T.

PARANDOWSKI Jan (11 V 1895 Lwów — 26 IX 1978 Warszawa), eseista, popularyzator kultury antyku, prozaik, tłumacz. Studiował filologię klas. na uniw. we Lwowie. Odbył kilka podróży 1913–14 i 1924–26 do Włoch, Grecji i Francji. Współpracownik i współred. pism, m.in. „Pamiętnika Warsz."; podczas okupacji niem. 1939–45 brał udział w konspiracyjnym życiu kult.; 1945–48 wykładowca kultury antycznej na KUL w Lublinie (dr h.c. 1976). Działacz Pen Clubu (od 1931 prezes oddziału pol.). Czł. TN Warsz. (od 1945). Znawca i miłośnik kultury antycznej, w której poszukiwał uniwersalnych wzorów ładu i harmonii; autor esejów historiozoficznych i kulturoznawczych (*Szkice*, 1953, tu m.in. *Pochwała waz greckich; Z antycznego świata*, 1958), popularnej książki o wierzeniach i mitach antycznych *Mitologia* (1924, ok. 20 wydań do 1994), wspomnieniowego studium *Mój Rzym* (1959), konfrontującego Rzym XX w. z jego antyczną przeszłością, oraz licznych szkiców lit. i opowieści osnutych na tematyce antycznej (*Dysk olimpijski*, 1933). Mistrz biografii lit. (*Petrarka*, 1956). Tłumacz Homera, Cezara (*O wojnie domowej*, 1951), Einharda. Ponadto autor współczesnych powieści.

PSB.

J.J.

PARCZEWSKI Alfons (15 XI 1849 Wozierady k. Łaska — 22 IV 1933 Wilno), historyk Słowian zach. oraz prawa pol. i kościelnego, działacz polit. i społeczny. Po studiach prawniczych na UW pracował 1872–1914 w adwokaturze w Kaliszu. W l. 1915–19 wykładowca prawa kościelnego na UW. Czł. TN Warsz. (1915). Organizator (1919) wydziału prawnego Uniw. Wil.; rektor (1922–24) i dr h.c. (1929) tej uczelni. Związany z Nar. Demokracją, poseł do Dumy Państw. 1906–17; w czasie I wojny świat. aktywista; czł. Rady Stanu 1918. Przejawiał żywe zainteresowanie polskością na Śląsku, Kaszubach i Pomorzu; przyczynił się do rozbudzenia świadomości nar. Łużyczan. Problemy te rozwijał również w twórczości naukowej. Pisał niewielkie prace na różne tematy hist., zarówno z dziejów średniowiecza (m.in. *Początki chrystianizmu w Polsce i misja irlandzka*, „Rocz. TPN Pozn." 1902), jak i z dziejów nowoż., a także z zakresu ekonomii (*Rys historyczny hipoteki polskiej*, „Gazeta Sądowa Warsz." 1918), etnografii i językoznawstwa. Edytor wydawnictwa źródłowego *Analekta wielkopolskie*, t. 1: *Rejestr poborowy województwa kaliskiego 1618–20* (1879). Cenne pod względem źródłowym są szkice wspomnieniowe P. (m.in. *Z Łużyc i o Łużycach*, „Ruch Słow." 1931).

PSB; bibliografia prac do 1915: „Rocz. TN Warsz." 1915; W. Korcz, *Zapomniany historyk Ziem Zachodnich. Alfons Parczewski (1849–1933)*, „Przegl. Lubuski" 1976 nr 1.

H.I.

PASEK Jan Chryzostom (ok. 1636 Gosławice w Łęczyckiem? — ok. 1701 Niedzieliska?), pamiętnikarz. Pochodził z drobnej szlachty. Uczył się w kolegium jezuickim w Rawie. W l. 1655–67 służył w wojsku: walczył (jako towarzysz pancerny) pod dowództwem S. Czarnieckiego przeciw Szwedom i Rakoczemu, brał udział w wyprawie duńskiej oraz w wojnie z Moskwą. Podczas rokoszu Lubomirskiego stał po stronie króla. W 1667 osiadł na wsi w Krakowskiem (gospodarował na dzierżawach). Brał udział w elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego, 1672 dowodził podjazdem pospolitego ruszenia przeciwko Turkom, 1697 uczestniczył w elekcji Augusta II. Procesował się często z właścicielami dzierżawionych dóbr, sąsiadami i krewnymi; za pogwałcenie spokoju publicznego skazany 1700 na banicję wieczystą, nie opuścił jednak Polski. Autor *Pamiętników* obejmujących l. 1656–88, spisanych pod koniec życia, zachowanych w zdefektowanym odpisie (wyd. E. Raczyński 1836; wyd. kryt. J. Czubek 1929, R. Pollak 1955 i 1971 oraz W. Czapliński 1952 i 1979), które uważane są za najwybitniejszy zabytek pamiętnikarstwa staropolskiego. Przedstawiają walki Czarnieckiego ze Szwedami w Polsce i w Danii, wojny z Moskwą, konfederacje wojsk., rokosz Lubomirskiego oraz — z drugiej ręki — odsiecz Wiednia; łączą cechy wspomnień i autobiografii, napisane są stylem barwnym, potocznym, dosadnym, z talentem gawędziarskim; odzwierciedlają typową mentalność szlachcica pol. XVII w.

PSB; J. Rytel, *Pamiętniki Paska na tle pamiętnikarstwa staropolskiego*, Wrocław 1962; J. Tazbir, *Paskowe zwierciadło epoki*, w: tenże, *Spotkania z historią*, Warszawa 1979.

W.T.

PASIECZNIK Jan Modest (21 VI 1923 Wólka Pełkińska k. Jarosławia — 24 IV 1991 Kraków), franciszkanin-reformat, historyk swojego zakonu. Studiował teologię na UJ, specjalizował się w zakresie historii Kościoła. Pełnił różne funkcje zakonne, m.in. archiwisty prowincji. Publikował rozprawy i artykuły, gł. o dziejach kościołów i klasztorów franciszkańskich w Krakowie (*Kościół i klasztor Reformatów...*, 1978; *Działalność klasztoru Franciszkanów-Reformatów... 1625–1978*, 1980) oraz m.in. w Bieczu i w Zakliczynie nad Dunajcem.

A. Błachut, *O. Modest Jan Pasiecznik*, „Studia Franciszkańskie" 1992 (tu bibliografia prac).

H.Gap.

PASTORIUS, pierwotnie **Hirten** lub **Hirtenius**, od 1660 **ab (de) Hirtenberg Pastorius, Joachim** (15 IX 1611 Głogów — 26 XII 1681 Frombork), historyk, poeta; ksiądz (od 1675). Syn pastora luterańskiego. Od młodości związany z reformacją, zwolennik socynianizmu, autor m.in. biografii Jana Crella. Wiele podróżował po Europie, studiując m.in. w Lejdzie (doktorat z medycyny). Podczas pobytu za granicą napisał oparty na dziele M. Kromera podręcznik historii Polski *Florus Polonicus...* (1641; kilka uzup. i popr. wznowień) cieszący się aż do XVIII w. dużą poczytnością. Po powrocie do kraju działał jako lekarz i ogłaszał prace hist., m.in. relację o wyprawie zborowskiej *Relatio gloriosissimae expeditionis...* (1649; przekł. pol. 1650); otrzymał od Jana Kazimierza tytuł historiografa i lekarza król. (1650). Prof. historii w Gimnazjum Elbląskim 1651–59 (od 1652 rektor) i Gimnazjum Akademickim w Gdańsku 1655–67. Poświęcając się działalności publicznej związanej ze służbą król., brał często udział w poselstwach zagr., naradach i rokowaniach, które protokołował i opisywał; najcenniejszy jest diariusz negocjacji pokojowych w Oliwie 1660, opr. 1665 (wyd. pt. *Acta pacis Oliviensis*, t.

1–2 1763–66). W 1660 otrzymał nobilitację od cesarza Leopolda I, 1662 indygenat pol.; 1669/70 dokonał konwersji na katolicyzm; po śmierci żony (1675) przyjął święcenia kapłańskie; 1680 został kanonikiem fromborskim. Napisał m.in. historię wojen kozackich pt. *Bellum Scythico-Cosacicum... contra Regnum Poloniae* (1652, wyd. III rozsz. cz. 1–2 1685), w której sławił politykę Jana Kazimierza, kronikę wydarzeń współczesnych pt. *Historia annorum 1665–1666 et 1667* (rkps), opis dziejów najnowszych Polski pt. *Historiae Polonae...* (cz. 1 1680; całość wydał syn Jerzy Adam 1683–85) oraz autobiografię pt. *Annotatio circa statum suum...* („Reformacja w Polsce" 1937/39). Autor licznych mów, panegiryków, epigramów, wierszy okolicznościowych.

PSB; K. Kubik, *Joachim Pastorius, gdański pedagog XVII wieku*, Gdańsk 1970.

J.Jas.

PASZKIEWICZ Henryk (10 III 1897 Łódź — 8 XII 1979 Londyn), historyk średniowiecza. Studiował historię na UW pod kier. M. Handelsmana i O. Haleckiego (doktorat 1920; habilitacja 1927), studia uzupełniające odbył w Berlinie. Od 1928 związany z UW, wykładowca historii Europy Wsch. wieków średnich, prof. nadzw. 1939. Wykładowca i kier. (1934–39) katedry historii średniow. WWP w Warszawie. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, następnie do 1945 jeniec oflagu w Murnau (wykładał historię Polski na kursach obozowych). W l. 1945–47 we Włoszech (prowadził m.in. kwerendę w archiwum watykańskim). Od 1948 na emigracji w Wielkiej Brytanii. Kier. katedry historii średniow. Pol. Uniw. na Obczyźnie (1948–69). Czł. TN Warsz. 1936, czł. koresp. PAU 1945. Zainteresowania badawcze P. dotyczyły stosunków pol.-litew. i pol.-ruskich w średniowieczu (*Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, 1925; *Jagiellonowie a Moskwa*, 1933). W okresie powojennym skupił się na problematyce początków narodu i państwa ros.; przedstawił wiele nowych hipotez i ustaleń (np. przyjęcie chrztu przez Ruś Kijowską wg obrządku słow. Cyryla i Metodego 988); jego prace z tego zakresu zyskały międzynar. uznanie: *The Origin of Russia* (1954), *The Making of the Russian Nation* (1963), *The Rise of Moscow's Power* (Nowy Jork 1983). Współrealizator programu wydawniczego Fundacji im. Lanckorońskich (edycja źródeł *Elementa ad Fontium Editiones*, ponad 40 tomów). Otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1974).

„Teki Hist." 1988–89.

red.

PASZKOWSKI Franciszek (12 X 1778 Brody — 10 lub 11 III 1856 Kraków), historyk biografista; generał WP. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Ukończył Uniw. Lwowski. Od 1797, kiedy wstąpił do Legionów J. H. Dąbrowskiego, do 1816 brał udział w kolejnych kampaniach napoleońskich, doszedłszy do stopnia generała. W Mantui wspólnie z C. Godebskim wydawał rękopiśmienną „Dekadę Legionową" (1798–99). Działalność nauk. P. wiąże się przede wszystkim z osobą T. Kościuszki. Od początku znajomości (1801) i przyjaźni z Naczelnikiem zbierał materiały do jego biografii. Dzięki funduszom, zapisanym mu przez Kościuszkę w testamencie, mógł osiedlić się 1820 pod Krakowem i poświęcić pracy pisarskiej. Studia nad biografią prowadził do końca życia; pogłębił je w trakcie podróży zagr. do Rzymu i Paryża (1838–39); *Dzieje Tadeusza Kościuszki, pierwszego Naczelnika Polaków* (1872) wydano, zgodnie z wolą autora, po jego śmierci. P. przedstawił Kościuszkę jako uosobienie pol. narodowości: wyraziciela cnót i dążeń nar., a zarazem symbol idei samoodrodzenia się Polski. Na tle innych współczesnych

biografii Kościuszki praca P. odróżnia się zaakcentowaniem republikanizmu Naczelnika i społ. nurtu jego działań. P. napisał ponadto *Pomysły do dziejów Polski* (Paryż 1840) na temat epoki napoleońskiej, pol. polityków i wojskowych tego okresu. Czł. krak. TN; inicjator usypania Kopca Kościuszki w Krakowie.

PSB. K.Sz.

PATKANIOWSKI Michał (17 VI 1907 Kraków — 10 XI 1972 tamże), historyk prawa. Uczeń S. Estreichera; ukończył studia prawnicze na UJ i pracował tam od 1929 (doktorat 1931, habilitacja 1939). Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Od 1945 ponownie na UJ: prof. nadzw. 1949, prof. zw. 1966. Jednocześnie pracował w sądownictwie, m.in. 1950–57 sędzia sądu wojewódzkiego. Początkowo zajmował się historią pol. prawa miejskiego i instytucji miejskich (*Krakowska rada miejska w średnich wiekach*, 1934), następnie badał prawo, gł. karne, średniow. komun włoskich. Interesował się dziejami nauki i nauczania prawa; napisał *Dzieje Wydziału Prawa UJ od reformy Kołłątajowskiej do końca XIX stulecia* (1964) oraz liczne życiorysy prawników dla PSB.

PSB; bibliografia prac: „Czasopismo Prawno-Hist." 1973 z. 2. H.I.

PAULI Żegota lub **Ignacy** (1 VII 1814 Nowy Sącz — 20 X 1895 Kraków), historyk, folklorysta, wydawca źródeł, bibliotekarz. Pochodził ze spolonizowanej rodziny niem. (syn krawca). Od 1831 używał staropol. formy imienia Ignacy — Żegota. W l. 1832–59 (z przerwami) studiował nauki humanist. i medycynę na Uniw. Lwow. i UJ; opanował biegle języki klas. oraz kilka nowoż., w tym słowiańskie. Pracował równocześnie m.in. jako kopista, tłumacz i korektor, publikował w prasie wiersze i artykuły o tematyce etnogr. i historycznej. Interesował się początkowo gł. kulturą lud.; zebrał i wydał *Pieśni ludu polskiego w Galicji* (1838) oraz *Pieśni ludu ruskiego w Galicji* (t. 1–2 1839–40); zajmowała go też archeologia i piśmiennictwo staropolskie. W l. 1844–52 był zatrudniony jako bibliotekarz i archiwista u A. Potockiego w Krakowie; odbywał liczne podróże i poszukiwania archiwalno-bibl.; ich owocem były szkice i opracowania hist., jak *Starożytności galicyjskie* (1840), *Żywoty hetmanów...* (1844, wyd. II 1850) oraz edycje licznych źródeł pamiętnikarskich, m.in. *Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich* (1846). Współpracował również z A. Przezdzieckim nad wydaniem J. Długosza *Opera omnia...* (przygotował do druku t. 10–14 pt. *Historiae Polonicae libri XII*, 1873–78), z I. Polkowskim wydał t. 1 (1887). Od 1870 pracował w Bibl. Jagiellońskiej: katalogował zbiory i wydawał źródła do dziejów UJ; 1881 na wniosek senatu uczelni otrzymał tytuł „historiografa Uniwersytetu Jagiellońskiego". Czł. hon. Tow. Archeol. we Lwowie (1876). Pozostawił w rkpsie wiele prac nie ukończonych. Zbiory P. znajdują się w Bibl. Jagiellońskiej.

PSB; U. Perkowska, *Żegota Pauli, polihistor i badacz starożytności polskich*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Pol." 1970. K.Sz.

PAWIŃSKI Adolf (7 V 1840 Zgierz — 24 VIII 1896 Grodzisk Mazowiecki), historyk, badacz problemów społ. i ustrojowych Polski XVI w., archiwista. Pochodził ze spolonizowanej rodziny niemieckiej. Ukończył uniw. w Petersburgu, studiował w Dorpacie, Berlinie (m.in. pod kier. L. Rankego) i w Getyndze (pod kier. G. Waitza; doktorat 1867). Od 1868 doc. w Szkole Gł. Warsz.; od 1871 prof. historii powsz. na ros. UW (musiał powtórnie doktoryzować się

w Petersburgu); od 1875 prof. zw. tamże. Pracownik AGAD i jego dyr. od 1875. Czł. AU 1891, Moskiewskiego Tow. Archeol. i innych pol. i zagr. tow. naukowych. Lojalny wobec władz ros., był równocześnie aktywny w pol. życiu społecznym. Przedstawiciel szkoły warsz., podejmował rozległą i nowoczesną wówczas problematykę dziejów wewnętrznych; zajmował się gł. wiekiem XVI. W pracy o polskości Kopernika jako pierwszy wprowadził rozróżnienie między kolonizacją niem. a upowszechnieniem prawa niem. na ziemiach polskich. W dziele *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego* (1881) przedstawił gruntownie przebadaną historię skarbowości i ustawodawstwa skarbowego, ukazując ich związek z polityką i aspekty społeczne. W rozprawie *Jana Ostroroga żywot i pismo o naprawie Rzeczypospolitej* (1884) zawarł obraz polit. dziejów epoki. Gł. jego prace dotyczyły zagadnień polit.-ustrojowych, a zwł. dziejów samorządu terytorialnego; w dziele *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich* (1888, wznow. 1978 w serii Klasycy Historiografii, opr. H. Olszewski) na podstawie materiału regionalnego (uznanego za typowy) przedstawił, w myśl rozpowszechnionej ówcześnie teorii organicznej, stosunek czynnika społ. do państw. oraz analizę norm prawnych, na których opierał się sejmik szlachecki; nieco słabiej ukazał narastanie destrukcji sejmików i wzrost dominacji magnaterii. Kontynuację i podsumowanie tej problematyki zawarł w pracy *Sejmiki ziemskie... 1374–1505* (1895). Umiarkowany pozytywista, unikał skrajności (*Kilka słów o Buckle'u*, 1868), niemniej w pracach swych realizował pozytywist. założenia badawcze i metodologiczne. Zasłużony edytor źródeł: wraz z A. Jabłonowskim wydawał od 1876 *Źródła dziejowe*, sam opracowując szereg tomów, m.in. *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym* (od 1883); przygotowywał do wydania księgi sądowe i liczne akta sejmikowe, opublikowane częściowo, pośmiertnie (1897–1905). Współpracownik „Bibl. Warsz." i „Tyg. Ilustr.", inicjator (1876) i współred. „Ateneum". Interesował się też archeologią. Część zbiorów P. zachowała się w Archiwum PAN w Krakowie (tzw. Teki P.).

PSB; W. Zakrzewski, *Adolf Pawiński 1840–1896. Zarys żywota i pracy*, Petersburg 1897 (tu niekompletna bibliografia prac); H. Olszewski, *Adolf Pawiński i jego dzieło*, w: A. Pawiński, *Rządy sejmikowe...*, Warszawa 1978; J. Bardach, *Adolf Pawiński*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

PAWLICKI Stefan Zachariasz (2 IX 1839 Gdańsk — 28 IV 1916 Kraków), filozof, historyk filozofii; zmartwychwstaniec (od 1868). Studiował filologię klas. i filozofię we Wrocławiu (doktorat 1865 — pierwsza pol. praca o Schopenhauerze). Po habilitacji w Szkole Gł. Warsz. (doc. 1866–68) kontynuował studia w Rzymie (dr teologii 1873). Prof. teologii fundamentalnej i filozofii na UJ (nadzw. 1883, zw. 1896); rektor 1905/06. Czł. AU (koresp. 1884, czynny 1891). Autor prac: *O początkach chrześcijaństwa* (1884), *Żywot i dzieła Ernesta Renana* (t. 1–2 1896–1905), *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa* (t. 1–2 1900–17).

PSB; M. Mylik, *Ksiądz Stefan Pawlicki*, Niepokalanów 1992 (tu bibliografia prac).

Z.R.

PAWLIK Stefan Antoni, pseud. **St. Socha** (11 VII 1864 Myślenice — 23 XI 1926 Lwów), ekonomista rolny, historyk gospodarki. Studiował nauki rolnicze i ekonomię społ. w Wiedniu, Berlinie i Lipsku (doktorat 1891). Wykładowca Akad. Rolniczej w Dublanach, prof. Politechniki we Lwowie; działacz tow.

ekon. i rolniczych. Oprócz wielu książek i artykułów dotyczących ekonomiki rolnictwa pisał prace o historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce, analizując zwł. kwestie organizacyjne (*Zasady gospodarskie w Polsce*, 1906; *O gospodarstwie na Litwie w połowie XVII wieku*, 1922) i oświat. (*Rys dziejów nauki rolnictwa w Polsce*, 1922).

PSB.

red.

PAWŁOWSKI Bronisław (17 VIII 1883 Lwów — 6 I 1962 Toruń), historyk wojskowości, archiwista, wydawca źródeł. Studiował historię i prawo na Uniw. Lwow., uczeń L. Finkla i Sz. Askenazego; doktoryzował się 1907 na podstawie pracy *Wyprawa gen. Dwernickiego na Wołyń* („Bibl. Warsz." 1907); habilitował się na UW 1934. Bibliotekarz Uniw. Lwow. (1907–10). Od 1914 w Legionach Pol.; współorganizator i archiwista Pol. Archiwum Wojennego 1915; organizator i dyr. (1918–33) Centralnego Archiwum Wojsk. w Warszawie; doc. UW od 1935. Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Wykładowca UMK 1946–60, prof. nadzw. 1957. Czł. TN Warsz. od 1936. Jako historyk zajmował się wojskowością XVIII i XIX w., zwł. w Ks. Warsz. i Król. Polskim. Opublikował, dziś bezcenne, *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–31* (t. 1–4 1931–35), rozpoczął publikację *Protokołów Rady Stanu Księstwa Warszawskiego* (t. 1 1960–62). Autor prac: *Historia wojny polsko-austriackiej 1809* (1935), *Warszawa w roku 1809* (1948) oraz zbioru *Od konfederacji barskiej do powstania styczniowego. Studia z historii wojskowości* (1962); ponadto współautor *The Cambridge History of Poland* (Cambridge 1941).

PSB; S. Herbst, *Dorobek naukowy Bronisława Pawłowskiego (1883–1962)*, „Zapiski Hist." 1963 (tu bibliografia prac, opr. J. Makowski).

A.B.

PAZDRO Zbigniew (9 II 1873 Przewłoka k. Buczacza — 13 IX 1939 Lwów), prawnik, historyk prawa polskiego. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował prawo we Lwowie (doktorat 1900). Pracował w Wydziale Krajowym. Po habilitacji 1908 z ekonomii społ. na Politechnice Lwow. prof. nadzw. 1909 w Akad. Rolniczej w Dublanach. Od 1911 na Politechnice Lwow.: prof. nadzw. nauk administr., prof. zw. 1919; podczas I wojny świat. w armii austr., następnie w niewoli rosyjskiej. Od 1920 związany z UJK we Lwowie, od 1931 także wykładowca KUL w Lublinie. Początkowo zajmował sie wyłącznie historią prawa pol. (m.in. *Uczniowie i towarzysze cechów krakowskich*, 1900; *Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewodzińskich w okresie 1740–1772*, 1903), większość późniejszych prac poświęcił prawu administracyjnemu.

PSB.

H.I.

PAZYRA Stanisław (7 V 1904 Ciechanów — 30 XII 1971 Warszawa), historyk, bibliotekarz. Studiował historię na UJK pod kier. F. Bujaka (doktorat 1933); od 1935 wicedyr. Wydawnictwa Zakładu Nar. im. Ossolińskich we Lwowie. W czasie okupacji niem. przewodn. Tymczasowej Rady Księgarstwa Pol.; oficer AK. Po 1945 działał w PPR, następnie w PZPR; organizator warsz. wydawnictw; doc. PAN 1956. Prowadził badania nad historią miast (*Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX w.*, 1939, wyd. rozsz. pt. *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, 1959); zajmował się także historią książki (*Z dziejów książki polskiej w czasie II wojny światowej*, 1970).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Mazowiecki" 1974 (opr. H. Pazyrzyna).

K.O.

PELCZAR Józef Sebastian, pseud. **J.S. Korczyński** (17 I 1842 Korczyn — 28

III 1924 Przemyśl), teolog, kanonista, historyk Kościoła katol.; biskup. Pochodził z zamożnej rodziny chłopskiej. Ukończył seminarium duchowne w Przemyślu, 1864 przyjął święcenia kapłańskie; odbył w Rzymie dalsze studia z teologii i prawa kanonicznego (doktoraty 1866 i 1868). Wykładowca w seminarium przemyskim; prof. historii Kościoła (1877) i teologii pastoralnej (1880) na UJ; rektor 1882/83. Biskup sufragan przemyski 1899, biskup ordynariusz przemyski 1900; poseł na Sejm Krajowy galic. (od 1900), związany ze środowiskiem konserwatystów krakowskich. Ceniony gł. jako teolog i kanonista, pisał także prace hist.; dotyczyły one pontyfikatu Piusa IX (1846–78), dziejów kaznodziejstwa katol., masonerii, działalności charytatywnej Kościoła. Zał. miesięcznik „Kronika Diecezji Przemyskiej" oraz diecezjalną bibl. i muzeum. Rozwijał działalność społ. (przytułki, ochronki itp.), zorganizował nowe zgromadzenie zakonne Służebnic Serca Jezusowego.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, Warszawa 1982.

P.P.G.

PELCZAR Marian (22 III 1905 Nowy Sącz — 9 III 1983 Gdańsk), historyk Gdańska, bibliotekarz. Studiował historię na UJ pod kier. R. Grodeckiego i W. Semkowicza (doktorat 1929). Uczył historii w gimnazjach krak. oraz 1934–39 w WSH Macierzy Pol. w Wolnym Mieście Gdańsku. Prowadził badania archiwalne dotyczące dziejów miasta; czł. i od 1937 sekr. generalny Tow. Przyjaciół Nauki i Sztuki (TPNiS), współred. „Rocz. Gdańskiego". W czasie II wojny świat. mieszkał w Zabierzowie k. Krakowa, uczestniczył w tajnym nauczaniu. Od 1945 w Gdańsku, wieloletni (1945–73) dyr. Bibl. Miejskiej; zorganizował akcję rewindykacyjną i porządkowanie zbiorów; z działu nauk. utworzył 1955 Bibl. Gdańską PAN (w tymże roku doc. PAN). Reaktywował 1951 TPNiS i 1954 „Rocz. Gdański"; przyczynił się do przekształcenia 1956 TPNiS w Gdańskie TN. Wykładowca historii na gdańskich uczelniach (politechnika, WSP). Emerytowany 1975. Rozgłos przyniosła mu książka *Polski Gdańsk* (1947), ponadto ogłosił m.in. *Pieniądz gdański 1814–1939* (razem z M. Gumowskim, 1960), *Nauka i kultura w Gdańsku*, w: *Gdańsk, jego dzieje i kultura* (zbior., 1969), liczne biogramy w PSB, artykuły i przyczynki źródłowe, recenzje. Inicjator i wydawca wielu źródeł, m.in. *Dziennika podróży do Polski*... Ch. Ogiera (t. 1–2 1950–53) i wspomnień z obrony Westerplatte.

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Gdański" 1985.

W.B.

PEPŁOWSKI-SCHNÜR Stanisław (21 X 1859 Lwów — 14 XI 1900 tamże), dziennikarz, popularyzator historii. Studiował prawo na Uniw. Lwowskim. Współpracownik „Dziennika Pol." od 1881. Autor poczytnych prac z dziejów porozbiorowych: *Z przeszłości Galicji*... (t. 1–2 1894), *Teatr polski we Lwowie 1780–1881* (1889), *Cudzoziemcy w Galicji 1787–1841* (1898). Wykorzystał w nich obfity materiał rękopiśmienny, nie stosując jednak zasad krytyki naukowej. Autor wielu drobniejszych prac ogłaszanych w „Bibl. Warsz.", „Kwart. Hist.", „Kraju" i „Tyg. Ilustrowanym".

Z.R.

PERDENIA Jan (3 I 1898 Peliszcze na Polesiu — 5 I 1973 Kraków), historyk Kozaczyzny. Studiował historię na UJ pod kier. W. Konopczyńskiego. Nauczyciel w gimnazjach na Polesiu. Podczas okupacji niem. 1941–44 kierował tajnym nauczaniem w Brześciu. Doktoryzował się 1945 na UJ, tamże st. asystent w katedrze historii Polski nowoż. 1946–48;

wykładowca WSP w Krakowie od 1951, doc. od 1963. Badania jego dotyczyły gł. Kozaczyzny i wsch. ziem Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. Ważniejsze prace to: *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII w.* (1963), *Stanowisko Rosji wobec prawobrzeżnej Ukrainy w pierwszych latach wojny północnej* („Rocz. Nauk.-Dydaktyczny WSP w Krakowie" 1967).

PSB.

Z.R.

PERENC Aleksander (23 VII 1888 Hawłowice k. Jarosławia — 8 IV 1958 Nienadowa k. Przemyśla), historyk weterynarii w Polsce; major WP. Studiował na Akad. Weterynaryjnej we Lwowie (doktorat 1926). Podczas I wojny świat. służył jako lekarz weterynarii w armii austr.; od 1918 w WP. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939. Podczas powstania warsz. ujęty i wywieziony do niem. obozu koncentracyjnego w Mauthausen. Zajmował się historią weterynarii oraz pol. szkolnictwa i piśmiennictwa z tej dziedziny; był autorem pierwszej pol. syntezy *Historia lecznictwa zwierząt w Polsce* (1936, wyd. II rozszerz. 1958).

PSB; J. Janiszewski, *Aleksander Perenc jako historyk weterynarii*, „Medycyna Weterynaryjna" 1978 (tu bibliografia prac).

red.

PERETIATKOWICZ Antoni (13 VI 1884 Boruchów k. Łucka — 18 XII 1956 Poznań), prawnik, historyk doktryn politycznych. Studiował prawo w Warszawie, Lwowie i Krakowie (doktorat 1909); studia uzupełniał w Paryżu, Genewie i Heidelbergu. Habilitował się 1914 na UJ na podstawie pracy *Filozofia prawa J. J. Rousseau* (1913, wyd. III rozsz. 1949 pt. *Jan Jakub Rousseau filozof demokracji społecznej*). Od 1914 doc., od 1918 prof. nadzw. UJ; współorganizator Uniw. Pozn. i prof. zw. tamże od 1919, rektor 1936–39. Współorganizator 1926 i wykładowca WSH w Poznaniu (od 1938 Akad. Handlowa), rektor 1938–39. Podczas okupacji niem. wykładał w Miejskiej Szkole Handlowej E. Lipińskiego, po wojnie wrócił na Uniw. Poznański. Do tematu swej rozprawy habilitacyjnej nawiązał w pracy *Idea umowy społecznej w rozwoju historycznym* (1920). Uzupełnił *Historię doktryn politycznych* P. Janeta (cz. 1–2 1923) o dzieje XIX i XX w. W 1938 opublikował szkic *Machiavelli i państwo totalne*. Autor popularnej *Współczesnej encyklopedii życia politycznego* (1926, wyd. III 1931).

PSB.

red.

PERL Feliks (26 IV 1871 Warszawa — 15 IV 1927 tamże), polityk, publicysta, historyk. Studiował ekonomię polit. w Berlinie (doktorat 1896). Uczestnik zjazdu paryskiego socjalistów pol. (1892). Czołowy działacz PPS; długoletni red. nacz. „Robotnika" (1901–04 i 1915–27); jeden z przywódców i gł. teoretyków PPS-Frakcji Rewolucyjnej. W 1912 utworzył PPS-Opozycję. Od 1919 poseł na sejm (czł. Komisji Spraw Zagr.); uczestnik delegacji pol. na rokowania w sprawie traktatu ryskiego. Autor *Dziejów ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim* (t. 1 1910, wznow. 1932, 1958), jednej z najlepszych prac o socjalizmie pol. (opinia H. Wereszyckiego). Opublikował popularne szkice: *Krótka historia Wielkiej Rewolucji Francuskiej* (1898), *Rewolucja 1848 r. we Francji* (1911), *Szkic z dziejów PPS* (w: *Księga pamiątkowa PPS*, 1923).

PSB; M. Śliwa, *Feliks Perl*, Warszawa 1988.

T.T.

PERSOWSKI Franciszek (23 VIII 1895 Folwarki Wielkie k. Brodów — przed 30 XI 1980 Przemyśl), historyk

mediewista, regionalista. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował na UJK we Lwowie. Doktoryzował się pod kier. F. Bujaka (1925) na podstawie pracy *Osady na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim w ziemi lwowskiej* (wyd. 1926). Nauczyciel gimnazjalny w Buczaczu, Łańcucie, od 1928 w Przemyślu. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; do 1945 w niem. obozie jenieckim. Po wojnie pracował w Przemyślu; zał. i kier. stacji nauk. PTH tamże. Habilitował się na UW 1963 na podstawie rozprawy *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku* (1962). Współautor, wraz z A. Kunyszem, pracy *Przemyśl w starożytności i średniowieczu* (1966). Organizator filii krak. WSP w Rzeszowie 1967. Czł. hon. PTH.

H.W.

PERTEK Jerzy (26 III 1920 Czersk k. Chojnic — 8 VII 1989 Poznań), marynista, popularyzator historii. Studiował w Akad. Handlowej w Poznaniu. Po II wojnie świat. pracownik wydawnictw, m.in. 1954–56 kier. pozn. oddziału wydawnictw Zakładu Nar. im. Ossolińskich, następnie literat i publicysta. Autor wielu artykułów, książek i broszur o tematyce morskiej oraz biogramów ludzi morza w PSB. Opublikował m.in. prace dotyczące okresu II wojny świat.: *Wielkie dni małej floty* (1946) — tryptyk o pol. Marynarce Wojennej, *Druga mała flota* (1959) — dzieje Pol. Marynarki Handlowej w służbie alianckiej, *Pod obcymi banderami* (1963) — o losach pol. marynarzy na okrętach aliantów. Autor kilku monografii w serii wydawniczej *Polskie okręty wojenne w latach 1920–1945*.

M.N.-K.

PETRANI Aleksy (11 V 1900 Petersburg — 14 IV 1977 Lublin), historyk pol. Kościoła katol. oraz prawa kanonicznego; ksiądz. Studia teologiczne i prawnicze odbył w seminariach duchownych w Petersburgu i Warszawie oraz na uniw. w Innsbrucku (1923 święcenia kapłańskie, 1926 doktorat z teologii); studia z prawa kanonicznego uzupełniał w Paryżu i na papieskich uczelniach w Rzymie (doktorat 1930). W l. 1930–39 wykładowca w seminarium duchownym w Pińsku (1935–39 rektor). W czasie II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu; podczas powstania warsz. kapelan AK. Po habilitacji na UW (1945) związał się trwale z KUL (1956 prof. nadzw., 1966 prof. zw.). Współred. „Zeszytów Nauk. KUL" (1958–64) oraz „Roczników Teologiczno-Kanonicznych TN KUL" (1955–64). Autor m.in. pracy *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku* (1961); zajmował się problemami kasaty zakonów 1864 w Król. Pol. i zniesienia unii brzeskiej na ziemiach zaboru ros., a także historią szkolnictwa teologicznego.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983.

P.P.G.

PETRYCY Jan Innocenty (27 XII 1592 Lwów — 31 V 1641 Kraków), lekarz, historyk, teoretyk wymowy i wychowania. Syn Sebastiana P., prof. Uniw. Krak., lekarza i filozofa, pochodzenia mieszczańskiego. Studiował medycynę na Uniw. Krak., następnie w Bolonii (doktorat nostryfikowany w Krakowie 1620). Prof. medycyny Uniw. Krak., 1621 mianowany pierwszym w dziejach uczelni historiografem. Autor trzech rozpraw lekarskich, podręcznika dobrego wychowania oraz zbiorku czterech mów hist. dotyczących dziejów Polski. Jako historiograf ogłosił dzieło *Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX* (ok. 1622), które uzupełnił następnie o wydarzenia 1621 (wyd. II 1632). Autor pracy *Comitia sapientum* (1628), która

uważana jest za pierwszą na gruncie pol. próbę syntetycznego ujęcia powsz. historii nauki i kultury. Ponadto wydał fragm. opisu pierwszej Dymitriady (*Historia Moschovitica*, 1641) oparty — jak się przypuszcza — na materiałach i notatkach spisanych przez swego ojca.

PSB. J.R.

PĘCKOWSKI Jan, pierwotnie **J. Pęcak** (30 VIII 1874 Węgierka k. Jarosławia — 24 XI 1959 Chrzanów), historyk, badacz dziejów miast polskich. Po studiach hist. na UJ nauczyciel w gimnazjach w Krakowie i Rzeszowie; 1920–32 dyr. gimnazjum w Chrzanowie. Działacz oświat., zał. m.in. Bibl. Miejskiej w Rzeszowie. Opublikował: *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII w.* (1913), *Chrzanów miasto powiatowe w województwie krakowskim* (1934), monografie Trzebini i Jaworzna. Jego bratem był ksiądz Michał P., historyk Kościoła.

PSB. K.O.

PIASECKI Paweł (17 X 1579 Piaseczno na Rusi — 1 VIII 1649 Mogiła pod Krakowem), historyk, prawnik; biskup. Pochodził z rodziny nieszlacheckiej. Studiował w Ołomuńcu, Pradze i dwukrotnie w Rzymie (dr obojga praw 1610). Protonotariusz apostolski. Związany z biskupem pozn. W. Goślickim, po powrocie do kraju sekr. króla Zygmunta III, kanonik, od 1616 archidiakon warsz., następnie lubel., od 1624 opat w Mogile pod Krakowem; biskup kamieniecki 1627, chełmski 1640, przemyski 1644. Autor łac. *Chronica gestorum in Europa singularium* (1645; pol. skrócony przekł. wyd. J. Bartoszewicz 1870); w dziele tym szczegółowo przedstawił czasy króla Zygmunta III i pierwsze lata panowania Władysława IV, zajmując stanowisko niechętne Zygmuntowi III. Autor traktatu *Responsum de absoluto dominio* (wyd. W. Czapliński i J. Jakubowski, w: *Miscellanea staropolskie*, Archiwum Lit., t. 4 1972).

PSB; A. Szelągowski, *Paweł Piasecki, historyk polski XVII wieku*, Lwów 1899. W.T.

PIĄTKOWSKI Henryk (11 VII 1902 Brzezinka k. Oświęcimia — 1 IV 1969 Penley w Walii), historyk wojskowości; generał. W okresie międzywojennym pracował na różnych stanowiskach w WP; ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W czasie II wojny świat. walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po wojnie na emigracji (w Londynie): od 1945 czł. Komisji Hist. Sztabu Gł. przy Inst. im. gen. Sikorskiego, prezes Pol. Inst. Hist., czł. zarządu PTH w Wielkiej Brytanii. Autor m.in. prac *Kampania wrześniowa 1939 w Polsce* (Jerozolima 1943, Londyn 1946), *Bitwa o Monte Cassino* (Rzym 1945). Red. „Bellony" (1958).

PSB. Z.W.

PIEKAŁKIEWICZ Janusz (1925 Warszawa — 1988 RFN), historyk II wojny światowej. Żołnierz AK, uczestnik powstania warsz. 1944, więziony w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu. Po wojnie studiował reżyserię w Państw. Wyższej Szkole Filmowej w Łodzi. W 1956 przedostał się na Węgry, by wziąć udział w powstaniu, a po jego stłumieniu uszedł do Austrii; osiadł na stałe w Niemczech, poświęcając się pracy pisarskiej. Autor dokumentalnych, choć napisanych w formie popularnej, bogato ilustr. prac z zakresu najnowszej historii wojskowości (wyd. w RFN). Przedstawiał w nich działalność służb wywiadu (*Spione, Agenten, Soldaten. Geheime Kommandos im Zweiten Weltkrieg*, 1969, wyd. amer. Nowy Jork 1973; tłum. pol. *Szpiedzy, agenci, żołnierze*, z. 1 1993), ważniejsze bitwy i operacje wojsk. II wojny świat. (*Arnheim 1944...*, 1976; *Sta-*

lingrad..., 1977; *Die Schlacht von Monte Cassino...*, 1980; *Polenfeldzug. Hitler und Stalin zerschlagen die Polnische Republik*, 1989) oraz dzieje poszczególnych rodzajów broni. O poczytności jego prac świadczą wielokrotne wznow. w Niemczech oraz liczne przekł. na większość języków europejskich. Współautor dzieła o historii stosunków pol.-niem. *Nachbarn seit tausend Jahren. Deutsche und Polen in Bildern und Dokumenten* (1976).

E.F.

PIEKARSKI Kazimierz (30 III 1893 Tirgu Jiul w Rumunii — 6/7 II 1944 Łowicz), bibliotekarz, historyk kultury. Studiował na UJ (doktorat 1927). Od 1917 nieprzerwanie pracował w bibliotekach nauk.: AU w Krakowie, Ossolineum we Lwowie, Bibl. Jagiellońskiej (1925–30), Bibl. Nar. w Warszawie (1931–42). Specjalista w zakresie starodruków, zwł. inkunabułów; 1937 habilitował się na UW z bibliografii i bibliologii. Interesował się drukarstwem, papiernictwem, introligatorstwem, drzeworytnictwem, księgarstwem itp. Większość jego prac nauk. poświęcona jest dziejom książki w Polsce przy końcu średniowiecza i w „złotym wieku" literatury; ważniejsze z nich to: *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera...* (1926), *Sygnety polskich drukarzy, księgarzy i nakładców* (z. 1 z K. Hałacińskim 1926, z. 2–3 1927–28), *Superexlibrisy polskie od XV do XVIII w.* (1929), *Katalog Biblioteki Kórnickiej. Polonica XVI-go wieku* (1929, wyd. II 1934), *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego* (1930, wyd. II 1934), *Polonia typographica saeculi sedecimi* (z. 1–2 1936–37). Współorganizator ruchu bibliofilskiego w Polsce, red. pism „Exlibris" i „Silva Rerum". Czł. koresp. PAU (1939), czł. koresp. TN Warsz. (1936).

PSB; *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego* (zbior.), Wrocław 1951 (tu bibliografia prac).

K.Ś.

PIEKOSIŃSKI Franciszek Ksawery, pierwotnie **F. K. Pakosz-Piekusiński** (3 II 1844 Wiercany k. Ropczyc — 27 XI 1906 Kraków), historyk średniow. prawa pol., edytor źródeł. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Ukończył studia prawnicze na UJ (doktorat 1870); był uczniem J. Szujskiego. Od 1865 pracował jako prawnik, m.in. 1885–89 dyr. Galic. Zakładu Kredytowego Ziemskiego w Krakowie. Archiwariusz m. Krakowa 1887–89, od 1892 dyr. Archiwum Krajowego Akt Ziemskich i Grodzkich w Krakowie. Równocześnie (od 1891) prof. prawa staropol. na UJ. Czł. AU 1878; współzał. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (1896). P. był najbardziej zasłużonym wydawcą pol. źródeł średniowiecznych. Opublikował ok. 5500 dokumentów, gł. małopol., w serii Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia (od 1894), ogłosił ponad 7000 wybranych (metodą A. Z. Helcla) zapisek sądowych i skarbowych; wydawał pomniki dawnego ustawodawstwa (*Tłumaczenia polskie statutów ziemskich*, 1895; *Statut litewski drugiej redakcji 1566 r.*, 1900; *Tłumaczenia polskie statutów Kazimierza Wielkiego i statutu wareckiego*, 1907). Badania nad historią średniow. prawa pol. P. prowadził na marginesie swych prac edytorskich. Poza wstępami i objaśnieniami do wydawnictw źródłowych tematykę tę podjął w kilku rozprawach dotyczących sądownictwa (np. *Sądownictwo w Polsce wieków średnich*, 1898), ustawodawstwa Kazimierza Wielkiego oraz początków parlamentaryzmu. Szczególny rozgłos uzyskały jego studia nad genezą społeczeństwa (m.in. *O powstaniu społeczeństwa polskiego w wiekach średnich i jego pierwotnym ustroju*, 1881; *Rycerstwo polskie wieków średnich*, t. 1–3 1896–1902), a zwł. jego teoria najazdu. P. twierdził, że państwo pol. powstało w wyniku najazdu drużyny słow. znad dolnej Łaby; najeźdźcy znajdujący się pod silnym wpływem Normanów dali

początek szlachcie. Teoria ta została przez większość uczonych odrzucona (m.in. przez O. Balzera, M. Bobrzyńskiego, S. Łagunę i S. Smolkę), ale zmusiła badaczy do pogłębienia studiów nad początkami Polski. Teorię najazdu P. łączył z hipotezą o runicznej, skandynawskiej genezie najstarszych herbów pol., obaloną przez S. Łagunę i A. Małeckiego; prowadził szersze studia heraldyczne (*Heraldyka polska wieków średnich*, 1899), sfragistyczne (*Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. 1: *Doba piastowska*, 1899; *Najstarsze pieczęcie szlachty polskiej*, 1899) i numizmatyczne (*Moneta polska w dobie piastowskiej*, 1898), przez co przyczynił się do rozwoju nauk pomocniczych historii. Pod koniec życia popadł w chorobę umysłową.

PSB; bibliografia prac: „Wiadomości Numizmatyczno-Archeol." 1906 nr 4; artykuły M. Gumowskiego, S. Kutrzeby i W. Semkowicza o działalności nauk. F. Piekosińskiego: „Kwart. Hist." 1908.

H.I.

PIELGRZYMOWSKI, Pilgrzymowski, Eliasz (poł. XVI w. — po 17 VIII 1604), pamiętnikarz, wierszopis. Pochodził z litew. rodziny szlacheckiej; kalwin. Sekr. król. za Stefana Batorego, pisarz w. litew. (1586), poseł na sejm 1590 i 1597, marszałek trybunału litew. 1602. Poseł Stefana Batorego do Iwana IV 1583. W l. 1600–01 sekr. poselstwa kanclerza w. litew. L. Sapiehy do Borysa Godunowa. Na podstawie własnych notatek sporządził szczegółowy diariusz (zachowany częściowo; fragm. pt. *Poselstwo Lwa Sapiehy w 1600 do Moskwy*, wyd. W. Trębicki 1846; wersję wierszowaną z dużymi skrótami opublikował A. Brückner w „Bibl. Warsz." 1896).

PSB.

A.P.

PIERADZKA Krystyna (29 VII 1908 Kraków — 21 I 1986 tamże), historyk mediewista. Studiowała historię i romanistykę na UJ (doktorat 1932 u J. K. Dąbrowskiego); od 1935 związana z UJ. Opublikowała m.in. *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.* (1935), *Fundacja klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie w 1382 r.* (1939) oraz studium hist.-krajoznawcze *Na szlakach Łemkowszczyzny* (1939). W czasie II wojny świat. aktywna w AK. Habilitowała się 1945, prof. nadzw. 1972. W okresie powojennym poświęciła się gł. — jako organizator, autor i edytor — pracy nad rozbiorem kryt. oraz nowym wydaniem *Roczników* J. Długosza. Inne jej publikacje to m.in. *Walki Słowian na Bałtyku w X–XII wieku* (1953), *Związki Długosza z Krakowem* (1975); współautorka *Dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1768* (t. 1 1964).

J.W.

PIERNIKARCZYK Józef (15 II 1885 Wieszowa k. Bytomia — 10 VIII 1946 Chorzów), archiwista, historyk górnictwa. Był synem górnika. Po uzyskaniu dyplomu nauczycielskiego na Uniw. Pozn. uczył historii w szkołach na Górnym Śląsku; 1935–39 archiwista w AAD Woj. Śl. w Katowicach. Prowadził badania nad dziejami przemysłu górnośląskiego, zwł. górnictwa; odkrył dawne kopalnie srebra i ołowiu w Tarnowskich Górach i sporządził ich mapę; odnalazł i wydał ordunek górniczy z 1528 (*Pierwsza polska ustawa górnicza, czyli „Ordunek Górny"...*, 1928); autor m.in. pierwszej pol. *Historii górnictwa i hutnictwa...* (t. 1–2 1933–36) oraz *Dziejów śląskiego prawa górniczego* (1934).

PSB.

M.F.

PIETKIEWICZ Michał (? Abele na Litwie — 22 IX 1834 Paryż), publicysta polit. i historyczny. Studiował na uniw. w Wilnie. Brał udział w powstaniu listopadowym na Litwie (był w oddziale E.

Plater). Od 1832 na emigracji we Francji; czynny w życiu polit. emigracji, czł. Tow. Litew. i Ziem Ruskich. Autor studium publicyst. *La Lithuanie et sa dernière insurrection* (Bruksela 1832), w którym zawarł opis porozbiorowych dziejów Litwy i przebiegu powstania listopadowego, wskazując na błędy dowództwa jako przyczyny klęski (polemizowano z P. w „Pamiętniku Emigracji Pol."). Przegrawszy powierzone pieniądze, popełnił samobójstwo.

PSB.

J.J.

PIETKIEWICZ Stanisław (28 VII 1894 Cybulów k. Humania — 23 IV 1986 Warszawa), geograf, kartograf. Studiował inżynierię w Petersburgu i geografię na UW (doktorat 1929). W czasie I wojny świat. w armii ros.; po 1918 wykładowca szkół oficerskich i pracownik Wojsk. Inst. Geogr.; od 1930 doc. UW. Podczas II wojny świat. współpracownik Delegatury Rządu RP na Kraj, czynny w tajnym nauczaniu. Od 1946 wykładowca UW (prof. nadzw. 1954). Zajmował się gł. kartografią (opr. wiele map ściennych Polski). Badał też dawne mapy ziem pol., w szczególności mapy topograficzne wykonane przez kartografów państw zaborczych (*Wykorzystanie XIX-wiecznej kartografii rosyjskiej przez naukę polską*, w: *Historia rosyjsko-polskich kontaktów w dziedzinie geologii i geografii*, zbior., 1972). Opr. monografię mapy Ks. Warsz. F. Engelhardta z 1812 oraz wnikliwe analizy i oceny map z XVI i XVII w.: B. Wapowskiego, S. Porębskiego, J. Freudenhammera.

Bibliografia prac: „Pol. Przegl. Kartograficzny" 1974 i 1984.

W.Buk.

PIGOŃ Stanisław (27 IX 1885 Komborni k. Krosna — 18 XII 1968 Kraków), historyk literatury pol. XIX i XX w., edytor. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studia w zakresie filologii pol. odbył na UJ (doktorat pod kier. I. Chrzanowskiego 1914; habilitacja 1921). Brał udział w I wojnie świat. w wojsku austr. oraz w wojnie pol.-radz. 1919–20. Nauczyciel szkół średnich w Poznaniu i Wilnie; 1920–21 na Uniw. Pozn., 1921–30 na USB w Wilnie (prof. nadzw. 1921, prof. zw. 1924; rektor 1926–28), od 1930 prof. UJ. Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, następnie brał czynny udział w tajnym nauczaniu na UJ. Po wojnie ponownie na UJ. Angażował się w sprawy publiczne, 1964 był sygnatariuszem „Listu 34" (protest przeciwko polityce kult. w PRL). Czł. PAU (koresp. 1929, czynny 1939) i PAN (tytularny 1952, rzecz. 1957). Zajmował się historią literatury pol. okresu romantyzmu, pozytywizmu i modernizmu oraz literaturą ludową. Wydawca dzieł Mickiewicza, najwybitniejszy komentator *Pana Tadeusza* (wyd. kryt. 1925, wyd. VII zmienione 1972); wydawał także dzieła A. Fredry, S. Żeromskiego, W. Orkana oraz wielu innych pisarzy i badaczy-humanistów. Wybitny tekstolog, był zarazem historykiem kultury; opublikował liczne prace historycznolit., m.in.: *Głosy sprzed wieku. Szkice z dziejów procesu filareckiego* (1924), *Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie* (1929), *Na wyżynach romantyzmu* (1936), *Wśród twórców* (1947), *Drzewiej i wczoraj* (1966), *Wiązanka historycznoliteracka* (1969) oraz kilka biografii. Wiele uwagi poświęcił twórczości lit. i kulturze wsi; z tego zakresu pozostawił m.in. szkice *Na drogach i manowcach kultury ludowej* (1939) oraz pionierskie opr. *Zarys nowszej literatury ludowej* (1946). Autor wspomnień (*Z Komborni w świat*, 1946, wyd. IV 1957). Dr h.c. uniw. w Chicago (1968). Otrzymał m.in. nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1964). Cieszył

się ogromnym autorytetem nauk. i moralnym.

PSB; *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*, Kraków 1961 (tu bibliografia prac za l. 1908–59, opr. Z. J. Nowak); *Stanisław Pigoń. Człowiek i dzieło* (zbior.), Kraków 1972 (tu bibliografia prac za l. 1959–70, opr. jw.).
U.P.

PILAT Roman (13 VII 1846 Lwów — 6 IV 1906 tamże), historyk literatury pol., edytor. Po studiach, doktoracie i habilitacji (1871) na Uniw. Lwow. tamże doc., 1876 prof. nadzw., 1880 prof. zw., 1890/91 rektor, 1905 prof. honorowy. Czł. koresp. AU 1880; współzał. (1886) i prezes (do 1900) Tow. Lit. im. A. Mickiewicza, red. jego „Pamiętnika" (1887–98). Badacz tekstu *Bogurodzicy*; znawca twórczości Mickiewicza i wydawca jego dzieł; badacz literatury polit. oświecenia. Jeden z pionierów metody filol.-hist. w badaniach lit., dążył do ukazania genezy hist.-kulturowej utworów. Współinicjator nauk. edytorstwa, zwł. w odniesieniu do literatury staropolskiej. Wychował grono następców (L. Bernacki, W. Bruchnalski, B. Gubrynowicz, T. Pini, K. Wojciechowski), tworzących tzw. szkołę lwowską. Autor kilkutomowej *Historii literatury polskiej*... (wykłady uniw., wyd. przez uczniów 1907–42).

PSB.
S.Ch.

PILICHOWSKI Czesław (20 VII 1914 Rzadkwin k. Mogilna — 23 X 1984 Warszawa), działacz polit., historyk II wojny światowej. Studiował historię kultury i socjologię na Uniw. Pozn., studia uzupełniał w Szwecji (*Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich*, 1962). Podczas okupacji niem. czynny w konspiracji (organizacja „Ojczyzna", AK). Od 1945 w Poznaniu (doktorat 1946). Działacz PPR (od 1946) i PZPR (od 1948) oraz Pol. Związku Zach. i Ligi Morskiej (sekr. generalny od 1950). W l. 1953–57 pracownik Bibl. PAN w Gdańsku. Od 1957 sekr. Rady Nacz. Tow. Rozwoju Ziem Zach. (współautor z M. Sczanieckim pracy *Ziemie Zachodnie i Północne w polskim tysiącleciu*, 1966). Dyr. Gł. Komisji Badania Zbrodni Hitl. w Polsce (od 1965); prof. nadzw. nauk polit. 1972. Autor prac związanych z działalnością Komisji: *Trybunał Norymberski i zasady norymberskie a sprawa ścigania hitlerowskich zbrodniarzy wojennych w latach 1945–1971* (1971), *Badanie i ściganie zbrodni hitlerowskich: 1944–1974* (1975). Współautor informatora encyklopedycznego *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich* (1979).
E.F.

PILIŃSKI Tadeusz (25 IX 1836 Tarnowiec k. Jasła — 11 XI 1867 San Remo), historyk, badacz dziejów Polski XVI w. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował historię w Wiedniu i Bonn pod kier. F. Ch. Dahlmanna i R. Loeblla. Doktoryzował się na podstawie gruntownej, opartej na nie wykorzystywanym uprzednio materiale źródłowym, rozprawy o pierwszym bezkrólewiu w Polsce: *Das polnische Interregnum*... (1861, tłum. pol. *Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście i elekcji króla Henryka*, 1872), stanowiącej (wg H. Barycza) przykład przejścia od „historii opowiadającej" do ujęcia nauk., źródłowo-krytycznego. Uczestnik powstania styczniowego; na emigracji pracował w Biurze Hôtel Lambert.

PSB.
Z.R.

PILTZ Erazm, pseud. **Scriptor** (3 VIII 1851 Warszawa — 26 XII 1929 tamże), publicysta polit., polityk i dyplomata. Pochodził z rodziny urzędniczej wyznania ewangelickiego. Studiował prawo jako wolny słuchacz w Szkole Gł. War-

szawskiej. Współzał. (z W. Spasowiczem) i red. 1882–1906 tyg. „Kraj" w Petersburgu, który stał się organem pol. obozu konserwatywno-ugodowego; 1906 współzał. tyg. „Świat" w Warszawie. Rzecznik skrajnie lojalistycznego stanowiska wobec Rosji, 1905 stał się jednym z przywódców Stronnictwa Polityki Realnej. Podejmował w swych wystąpieniach i publicystyce problematykę stosunków pol.-ros. (*Polityka rosyjska w Polsce*, 1909; wersja franc. Lozanna 1915); w polemice z przeciwnikami polit. sięgał do argumentacji hist., m.in. opublikował gruntowne studium *Nasze stronnictwa skrajne* (1903), w którym zawarł kryt. analizę rodowodu ideowo-polit. PPS i ówczesnej Nar. Demokracji, a zwł. ich niepodległościowego programu. Podczas I wojny świat. P. przebywał w Szwajcarii, przygotowując m.in. wydawnictwa encyklopedyczne przeznaczone do propagowania sprawy pol. w opinii eur.; 1917 czł. Komitetu Nar. Pol. w Lozannie, następnie jego przedstawiciel przy rządzie franc.; ekspert delegacji pol. na konferencji pokojowej w Paryżu 1919. Po wojnie służył w dyplomacji, 1921–22 poseł RP w Czechosłowacji.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 16 cz.1. J.J.

PIŁSUDSKI Józef (5 XII 1867 Zułów na Wileńszczyźnie — 12 V 1935 Warszawa), polityk, autor prac publicyst.-hist. i pamiętnikarskich. Od 1892 działacz PPS i organizator konspiracji niepodległościowych; dowódca pol. formacji wojsk. podczas I wojny świat.; Naczelnik Państwa 1919–21; po zamachu majowym 1926 sprawował aż do śmierci nieformalną dyktaturę. Opublikował kilka prac z dziedziny historii i taktyki wojennej w XIX w., napisanych na podstawie własnych wykładów w Szkole Centralnej PPS (1910) i w Szkole Nauk Polit.-Społ. w Krakowie (1912), m.in. *Geografia militarna Królestwa Polskiego* (1910), *22 stycznia 1863* (1914), *Zarys historii militarnej powstania styczniowego* („Przegl. Hist.-Wojsk." 1929). Głosił w nich pochwałę czynu powstańczego, choć nie pomijał błędów poszczególnych dowódców; jego publikacje świadczą o niezłej znajomości źródeł i geografii wojskowej. Przedstawił też własną, powstałą jako polemika z przeciwnikami polit., wizję poczynań obozu niepodległościowego w latach I wojny świat. i kampanii 1920: *Rok 1920* (1924), *Poprawki historyczne* (1926). Ponadto już od wczesnego okresu działalności publikował w podziemnej prasie niewielkie teksty autobiogr. (*Jak stałem się socjalistą* i *Bibuła*, „Robotnik" 1903). Całość jego dorobku zawierają *Pisma — Mowy — Rozkazy* (t. 1–9 1930–36) oraz *Pisma zbiorowe* (t. 1–10 1937–38, wznow. 1989–91).

PSB; M. Handelsman, *Józef Piłsudski jako historyk roku 1863*, „Przegl. Hist." 1938; A. Chwalba, *Józef Piłsudski, historyk wojskowości*, Kraków 1993. A.Sz.

PIOTR (? — 15 XI 1271?), dziejopis cystersów. Zakonnik klasztoru w Henrykowie na Dolnym Śląsku, 1259–69 opat. Autor pierwszej części *Księgi henrykowskiej (Incipit tractatus in primum librum fundacionis claustrii sancte Marie virginis in Heinrichow)*, w której na podstawie dokumentów, relacji świadków i własnych wspomnień opisał dzieje klasztoru i rozwój jego uposażenia. W części tej znajduje się pierwsze pełne zdanie w języku polskim. Historycy przypisują też P. autorstwo katalogu biskupów wrocł., najstarszego z zachowanych (*Initium ordinationis Wratizlaviensis ecclesie episcoporum...*), stanowiącego dodatek do *Księgi*. Całość, wraz z częścią drugą powstałą po 1310, wydał G. A. Stenzel 1854 (tłum. pol. R. Grodecki 1949).

PSB. T.T.

PIOTROWICZ Karol (23 X 1901 Bochnia — 1940 Charków), bibliotekarz, bibliograf, historyk Śląska. Brat Ludwika P. Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Pol.; czł. POW. Studiował historię na UJ (doktorat 1925 pod kier. J. K. Dąbrowskiego). Od 1923 pracownik Bibl. Jagiellońskiej i od 1931 równocześnie dyr. Bibl. PAU. Zajmował się też bibliografią; ogłosił *Polonica w krajach naddunajskich* („Nauka Pol." 1930), *Polonica w Niemczech* (tamże 1934) oraz bibliografię prac W. Sobieskiego (1932). Współpracował z S. Estreicherem w przygotowaniu *Bibliografii polskiej* (t. 29–32 1933–38). Publikował prace hist. o dziejach Śląska, np.: *Plany rewindykacji Śląska przez Polskę pod koniec średniowiecza* (1936), *Tragiczny zgon Mikołaja II, księcia opolskiego,* w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby* (zbior., 1938). Pisał biogramy dla PSB. Aktywny w PTH, Związku Bibliotekarzy Pol. i innych stowarzyszeniach. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; wzięty do niewoli przez wojsko radz., osadzony w obozie w Starobielsku, następnie zamordowany.

PSB.

H.W.

PIOTROWICZ Ludwik (19 VIII 1886 Nowy Wiśnicz k. Bochni — 23 VIII 1957 Zakopane), historyk, badacz dziejów starożytnych. Brat Karola P. Studiował na UJ; studia specjalistyczne w zakresie historii staroż. odbył pod kier. E. Meyera w Berlinie oraz P. Jougueta w Paryżu. Doktoryzował się 1911 na UJ, habilitował się tamże 1919; od 1919 prof. nadzw. historii staroż. Uniw. Pozn., od 1922 prof. zw. UJ. Czł. PAU (koresp. 1935, czynny 1945). Na pocz. okupacji niem. aresztowany 6 XI 1939 w wyniku Sonderaktion Krakau, do II 1940 więziony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen. Zajmował się gł. historią cesarstwa rzymskiego. Autor pierwszej pol. syntezy dziejów rzymskich (w: *Wielka historia powszechna*, t. 3 1934). Badał historię staroż. Egiptu (*De toparcharum Aegypti Ptolomaeorum*..., 1913) i Wschodu (*Upadek Asyrii w świetle nowo odkrytej kroniki babilońskiej*, 1928). Opublikował wiele artykułów na temat staroż. dziejów ziem polskich. Autor i edytor map antycznego świata, w tym *Atlasu do historii starożytnej* (1957). Tłumacz dzieł autorów starożytnych. Do jego uczniów należeli m. in. J. Wolski, A. Krawczuk.

PSB.

M.W.

PIOTROWSKI Jan (1550 Wielkopolska — 17 IV 1591 Kraków), pamiętnikarz, epistolograf. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Ingolstadcie i w Padwie. Protegowany marszałka w. kor. A. Opalińskiego, od ok. 1572 do śmierci był sekr. król. (Zygmunta Augusta, Henryka Walezego, Stefana Batorego, Zygmunta III); od 1576 kanonik krak., potem pozn. i gnieźn., kustosz sandomierski, od 1585 dziekan poznański. W l. 1581–82 uczestniczył w wyprawie Stefana Batorego pod Psków, pozostając w otoczeniu kanclerza J. Zamoyskiego. Napisał wtedy serię listownych relacji z obozu wojennego, adresowanych do A. Opalińskiego, wyd. parokrotnie: przez M. Kojałowicza (w języku ros., Petersburg 1867), przez I. Polkowskiego (pt. *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, w: *Acta Historica*..., t. 11 1887) oraz przez A. Czuczyńskiego (pt. *Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków*, 1894). Listy P. stanowią podstawowe źródło do dziejów trzeciej wojny Batorego z Iwanem IV Groźnym, dokumentując starannie codzienność żołnierskiego bytowania w obozie i w marszu oraz realia gry polit. w otoczeniu króla i kanclerza.

PSB; M. Kaczmarek, *Relacja pamiętnikarska w listach Jana Piotrowskiego*, „Zeszyty Nauk. WSP w Opolu" 1966.
W.T.

PIOTROWSKI Stanisław (15 VII 1901 Lwów — 29 IV 1972 Warszawa), prawnik, edytor źródeł prawno-hist., działacz polityczny. Studiował prawo na UJK we Lwowie, m.in. na seminarium historii ustroju Polski pod kier. O. Balzera (doktorat 1927). Do 1939 pracował w Prokuratorii Generalnej RP, był też czł. Inst. Badań Spraw Narodowościowych. Działacz ruchu lud., współzał. SL. W publicystyce specjalizował się w problemach stosunków pol.-ukr. (gł. na łamach „Tygodnia", m.in. *Geneza ruchu ukraińskiego*, 1929). Podczas okupacji niem. 1939–45 działał m.in. jako referent spraw pol.-ukr. w Delegaturze Rządu na Kraj; był rzecznikiem pojednania pol.-ukraińskiego. Po wojnie pracował do 1953 w Min. Sprawiedliwości, 1953–67 sędzia, m. in. w Izbie Cywilnej Sądu Najwyższego; 1946–47 był delegatem Polski przy Międzynar. Trybunale Wojsk. w Norymberdze. Czł. władz ZSL. Autor prac związanych z problematyką zbrodni hitl. w Polsce i procesem norymberskim; m.in. opublikował *Sprawy polskie przed Międzynarodowym Trybunałem Wojennym w Norymberdze*, t. 1: *Dziennik Hansa Franka*, t. 2: *Proces Hansa Franka i dowody polskie przeciwko SS* (1970).

PSB.
J.J.

PIOTROWSKI Zygmunt Kazimierz (6 II 1891 Tuchów w Tarnowskiem — 1940 Lwów?), działacz, publicysta i historyk ruchu socjalist. oraz Polonii w USA. Syn szewca; od młodości aktywny w organizacjach socjalist.-niepodległościowych. Studiował prawo na UJ. W 1912 wyjechał do USA. Kontynuował studia w Valparaiso i był publicystą polonijnej prasy socjalist.; czynny m.in. w Związku Socjalistów Pol. w Stanach Zjednoczonych i na Pol. Uniw. Lud. w Chicago; rozwijał akcję polit.-propagandową na rzecz Polski. W 1921 wrócił do kraju. Działacz społ.-oświat., 1922–35 poseł PPS na sejm. Napisał m.in. *Dziesięć lat pracy 1908–1918 Polskiego Uniwersytetu Ludowego* (Chicago 1918) oraz *Ruch socjalistyczny w Ameryce* (w: *Księga Pamiątkowa PPS*, zbior., 1923). Na pocz. II wojny świat. znalazł się we Lwowie; aresztowany przez NKWD 1940, prawdopodobnie wkrótce potem zamordowany.

PSB.
A.Br.

PIOTR z BYCZYNY (? — 1389 Brzeg), kanonik, domniemany autor *Kroniki książąt polskich*. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Kapelan ks. brzeskiego Ludwika I od 1359, przed 1374 został kanonikiem kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu. Współczesna historiografia przypisuje P. autorstwo dzieła pt. *Chronica principum Poloniae*. Kronika, zachowana w 13 rkpsach (najstarszy z przeł. XIV i XV w.), ogłoszona została 1729, 1835 (wyd. G.A. Stenzel w: *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 1), 1878 (wyd. Z. Węclewski w: MPH, t. 3). Szeroko zamierzone, lecz nie dokończone dzieło zawiera opis dziejów Polski i dynastii piastowskiej od legendarnych początków do 1385 (dla XIII–XIV w. ograniczony w zasadzie do historii Śląska), oparty m.in. na *Kronice* Galla Anonima, *Kronice polskiej* Kadłubka, *Nagrobkach książąt śląskich* i wiadomościach własnych autora. Kronika, wzbogacona przez P. o katalog biskupów wrocł., jest najważniejszym śląskim źródłem narracyjnym z wieków średnich.

PSB; R. Heck, *Kronika książąt polskich — metoda prezentacji dziejów*, w: *Dawna historiografia śląska* (zbior.), Opole 1980.
K.O.

PIRAWSKI Tomasz (1568 Kazimierz k. Krakowa — 30 IV 1625 Lwów), historyk; biskup. Szlacheckie pochodzenie, które sobie przypisywał, nie znalazło dotąd źródłowego potwierdzenia. Studiował w Akad. Krak. i w Rzymie (doktorat obojga praw 1597). Kanonik lwow. 1594, powołany 1618 na pierwszego w dziejach tej archidiecezji sufragana z tytułem biskupa nikopolskiego. Autor przeznaczonego dla władz zwierzchnich sprawozdania *Relatio status almae archidioecesis Leopoliensis* (1615, wyd. K. J. Heck 1893). Jest to treściwy opis hist.-geogr. archidiecezji lwow., zawierający wiele informacji (z archiwów kapitulnych i z autopsji) o arcybiskupach, kanonikach, kościołach i klasztorach oraz ich uposażeniu. W rkpsie pozostały uporządkowane przez P. i objaśnione przezeń przypisami *Księgi statutów kapitulnych lwowskich od najdawniejszych czasów*.

PSB.

J.B.

PISKORSKA Helena Stanisława (9 X 1895 Gniezno — 19 XII 1973 Toruń), archiwistka, historyk Pomorza. Ukończyła seminarium nauczycielskie. Od 1927 pracowała w Archiwum Miejskim w Toruniu (kier. 1932–39, 45–58). Po II wojnie świat. studiowała historię na UW; dr 1950, doc. 1957. Oprócz rozpraw archiwoznawczych opublikowała m.in. prace: *Z dziejów Polskiego Czerwonego Krzyża na Pomorzu* (1938), *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.* („Rocz. TN w Toruniu" 1956); autorka biogramów w PSB. Czł. TN w Toruniu (od 1920) i PTH; działaczka społ. (zwł. podczas I wojny światowej).

PSB; bibliografia ważniejszych prac: „Archeion" 1975.

T.T.

PISZCZKOWSKI Tadeusz (16 II 1904 Mielnica Podolska — 28 VI 1990 Londyn), historyk najnowszych dziejów Polski, publicysta. Studiował prawo na UJK we Lwowie (doktorat 1929). Od 1933 urzędnik MSZ. Od 1940 w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie; po wojnie na emigracji. Red. Radia Wolna Europa (1952–64). Prof. zw. Pol. Uniw. na Obczyźnie; czł. PTH na Obczyźnie. Publikował (w Londynie) prace dotyczące najnowszej historii polit., np. *Anglia a Polska 1914–1939 w świetle dokumentów brytyjskich* (1975), *Między Lizboną a Londynem. Z sekretów dyplomacji polskiej w czasie II wojny światowej* (1970).

M.P.-J.

PIWARSKI Kazimierz (19 II 1903 Kraków — 21 VII 1968 tamże), historyk dziejów nowoż. i najnowszych. Brał udział w wojnie pol.-radz 1919–20. Studiował na UJ (uczeń W. Sobieskiego); doktorat uzyskał 1926, habilitował się 1931. Prowadził studia archiwalne w wielu krajach Europy Zach. i Północnej. Na pocz. okupacji niem. aresztowany wraz z profesorami UJ 6 XI 1939 (Sonderaktion Krakau); osadzony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen, następnie Dachau; zwolniony 1941. Wykładowca tajnego UJ. Po wojnie prof. UJ (od 1947 prof. zw.) i WSP w Krakowie (1949/50 rektor). Działał w PPS, 1948–50 w PZPR; odsunięty od życia polit. i zmuszony do odejścia z UJ, znalazł oparcie w Poznaniu, na uniw. i w Inst. Zachodnim. Od 1956 ponownie na UJ. Zajmował się historią polit. Polski w XVII w., historią Śląska i Pomorza oraz dziejami Europy w okresie międzywojennym. Najwybitniejsze jego dzieła to: *Hieronim Lubomirski hetman wielki koronny* (1929), *Między Francją a Austrią. Z dziejów polityki Jana III Sobieskiego...* (1933), rozdział dotyczący dziejów Europy w 2 poł. XVI w. i 1 poł. XVII w. w *Wielkiej historii powszechnej* (t. 5 1938), *Dzieje polityczne Prus Wschodnich 1621–1772* (1938, wyd. II 1947),

Historia Śląska w zarysie (1947), *Watykan a faszyzm 1929–1939* (1958, wyd. II 1960), *Polityka europejska w okresie pomonachijskim X 1938 – III 1939* (1960). Był także współautorem pracy *Polska — Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa* (1947). W niektórych pracach z l. 50-ych usiłował stosować metodologię marksist., „czynił to jednak dość powierzchownie" (J. A. Gierowski). Autor podręcznika dla szkół średnich *Historia powszechna nowożytna 1640–1789* (1959, wyd. IX 1965). Czł. PAU (koresp. 1945, czynny 1950), czł PAN (koresp. 1958, rzecz. 1961); przewodn. Oddziałów Pozn. i Krak. PTH, wiceprezes PTH (1962–66).

PSB. K.Ś.

PIWOCKI Ksawery (19 XI 1901 Lwów — 14 XII 1974 Warszawa), historyk i teoretyk sztuki. Studiował we Lwowie (doktorat 1931). Konserwator zabytków w Lubelskiem i Wileńskiem 1930–38, dyr. PIS 1945–51, dyr. Państw. Muzeum Etnogr. 1956–68. Prof. nadzw. ASP w Warszawie 1946, prof. zw. 1966, wykładowca historii sztuki na Uniw. Pozn. i UW. Prezes Stow. Historyków Sztuki 1958–63. Znawca sztuki lud., którą przedstawiał w ujęciu hist., jako jedną z dziedzin plastyki, istotny wątek dziejów sztuki pol.: *Drzeworyt ludowy w Polsce* (1936), *Pojęcie sztuki ludowej* (1947), *O historycznej genezie polskiej sztuki ludowej* (1953). Autor *Historii Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* (1956).

PSB; *Granice sztuki... Profesorowi doktorowi Ksaweremu Piwockiemu w 70-tą rocznicę urodzin*, Warszawa 1972 (tu bibliografia prac, opr. M. Kossakowska). H.F.-P.

PLEBAŃSKI Józef Kazimierz (1 III 1831 Bystrzyca k. Mogilna — 19 VIII 1897 Izdebno w Bydgoskiem), historyk, badacz dziejów powsz. i Polski XVII w. Studiował historię na uniw. we Wrocławiu pod kier. R. Roepella i G. A. Stenzla, studia uzupełniał w Berlinie (doktorat pod kier. L. Rankego 1855). Od 1861 w Warszawie: wykładowca Kursów Przygotowawczych do Szkoły Gł. Warsz., prof. zw. historii powsz. 1862–69. Po zamknięciu uczelni osiadł na wsi. W l. 1878–86 radca dyrekcji Tow. Kredytowego Ziemskiego. Współpracownik i 1880–90 red. „Bibl. Warsz.", współred. *Encyklopedii Wychowawczej*. Reprezentował postawę konserwatywno-ugodową, był zwolennikiem pracy organicznej, popierał A. Wielopolskiego, unikał jednak skrajności i młodzież Szkoły Gł. zachowała go w dobrej pamięci. Ze szkoły Rankego wyniósł znajomość zagadnień metodol.; w swych wykładach podkreślał obowiązujący historyka nakaz obiektywizmu i krytycyzmu, szukania prawdy i związków przyczynowo-skutkowych. Zbliżał się wyraźnie do pozytywizmu, zachował jednak idealizm Rankego i przekonanie o ingerencji Opatrzności w dzieje, głosił potrzebę poznania intuicyjnego, był przeciwny — polemizując z H. T. Buckle'em — przenoszeniu na teren historii metod nauk przyrodniczych; swe poglądy teoretyczne sformułował najpełniej w pracy *O historycznym znaczeniu Juliusza Cezara* (1865). W poglądach na dzieje Polski bliski był tzw. szkole krak.: utratę niepodległości Polski uważał za nieunikniony skutek anarchicznej formy rządów. Publikował niewiele, lecz prace jego odznaczały się nowoczesnym, kryt. ujęciem. W pracy *Commentatio historica de succesoris designandi consilio vivo Joanne Casimiro Polonorum Rege* (doktorat), poświęconej projektom wyboru następcy tronu za Jana Kazimierza, zerwał z konwencją wykładu kronikarsko-moralizatorskiego; jego kryt. monografia *Jan Kazimierz Waza. Maria Ludwika Gonzaga. Dwa obrazy historyczne* (1862), ceniona była jeszcze w pół wie-

ku później. W szkicu *Badania historyczne mianowicie na polu dziejów Polski XVII w.* („Dziennik Powsz." 1861) jako jeden z pierwszych sformułował zasady kryt. edycji źródeł historycznych. Wydał diariusz S. Paca pt. *Obraz dworów europejskich na początku XVII w., przedstawiony w dzienniku podróży królewicza Władysława...* (1854). Spuścizna rękopiśmienna P. znajduje się w Bibl. Publicznej w Warszawie.

PSB; J. Maternicki, *Józef Kazimierz Plebański*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

PLUTA-CZACHOWSKI Kazimierz (11 II 1898 Kozłów k. Miechowa — 5 VIII 1979 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Pol.; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Zawodowy oficer WP; w kampanii wrześniowej 1939 szef sztabu 18 Dywizji Piechoty. Podczas okupacji niem. działał w konspiracji zbrojnej; współzał. Organizacji Orła Białego, następnie w ZWZ-AK, 1941–44 szef Oddziału V KG ZWZ-AK. W 1945 deportowany do ZSRR (Kazachstan); 1949 skazany na 15 lat więzienia; zwolniony 1953. Czynny w niezależnym środowisku kombatanckim. Autor licznych rozpraw dotyczących wojny 1939 i AK (gł. w „Wojsk. Przegl. Hist."), pracy *Organizacja Orła Białego* (1987) oraz wielotomowego opr. na temat Oddziału V KG AK i struktury SZP-ZWZ-AK (maszynopis w IH PAN).

M.N.-K.

PŁOCHA Józef (6 III 1923 Warszawa — 9 IX 1984 Poznań), archiwista, historyk. Studiował historię na UW (m.in. pod kier. T. Manteuffla). Od 1951 do końca życia pracował w AGAD. Stopień dr (1968) i doc. (habilitacja 1983) uzyskał w IH PAN w Warszawie. Zainteresowania swoje dzielił pomiędzy archiwistykę i historię Polski wczesnego średniowiecza. Gł. jego praca to *Najdawniejsze dzieje opactwa benedyktynów w Mogilnie* (1969), gdzie udało mu się w nowy sposób zinterpretować najstarsze dokumenty klasztorne, odtworzyć początki opactwa i jego pierwotne uposażenie. Ponadto autor *Matricularum Regni Poloniae. Summaria* (1961). Red. „Tek Archiwalnych".

M.B.

PŁOSKI Stanisław (4 I 1899 Briańsk w Rosji — 7 III 1966 Otwock), historyk wojskowości najnowszych dziejów Polski, edytor źródeł. Uczestniczył w wojnie pol.-radz. 1919–20. Po studiach hist. na UW (pod kier. B. Dembińskiego i M. Handelsmana) pracował od 1922 w Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawniczym, od 1928 w Wojsk. Biurze Hist. (Wydział Wojen Dawnych). Doktoryzował się na UW 1932 (rozprawa *Józef Zaliwski w powstaniu listopadowym*, 1929). W 1939 brał udział w obronie Warszawy. Podczas okupacji niem. działał w konspiracji; od 1940 kier. Wojsk. Biura Hist. ZWZ, red. „Żołnierza Pol."; od 1941 czł. Pol. Socjalistów, potem Robotn. Partii Pol. Socjalistów. Uczestnik powstania warsz., jeniec oflagu. W l. 1946–50 dyr. Inst. Pamięci Nar. (od 1948 Inst. Historii Najnowszej) i red. „Dziejów Najnowszych". Działał 1945–48 w PPS (przewodn. Komisji Archiwalno-Hist. CKW). Od 1953 związany z IH PAN: kier. warsz. oddziału Zakładu Dokumentacji, od 1957 kier. zakładu historii Polski w II wojnie świat. oraz red. „Najnowszych Dziejów Polski"; prof. nadzw. 1959. Autor rozpraw źródłowych z zakresu historii wojskowości oraz syntetycznej pracy *Historia piechoty polskiej w okresie powstań narodowych 1794–1864* (w: *Księga chwały piechoty polskiej*, zbior., 1939). Red. cenionej i dziś *Bibliografii*

historii Polski XIX wieku (t. 1 1958). Publikował cenne źródła z czasów II wojny świat. (*Niemieckie materiały do powstania warszawskiego*, „Najnowsze Dzieje Polski" 1958; *Dokumenty do kapitulacji powstania warszawskiego*, tamże 1961). Z jego inspiracji i pod jego kierownictwem nauk. ukazały się: *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945* L. Dobroszyckiego (1962) oraz *Cywilna obrona Warszawy we wrześniu 1939* (1964). Czł. Komitetu Redakcyjnego PSB i autor wielu biogramów.

PSB; K. Dunin-Wąsowicz, *Stanisław Płoski*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.,), Warszawa 1986.

M.W.

POBÓG-MALINOWSKI Władysław → Malinowski Władysław.

POCIECHA Władysław (1 VII 1893 Kraków — 28 I 1958 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XV–XVI w., bibliotekarz. Studiował m.in. historię pod kier. W. Sobieskiego i S. Smolki na UJ (doktorat 1922). Pracownik Bibl. Jagiellońskiej 1921–26 i od 1928; organizator i dyr. Bibl. Kórnickiej 1926–27. Podczas okupacji niem. brał udział w akcji udostępniania zbiorów Bibl. Jagiellońskiej pol. naukowcom oraz w tajnym nauczaniu. Prof. nadzw. UJ 1957. Czł. koresp. PAU 1950. Badacz historii polit. Polski XVI w. (*Geneza hołdu pruskiego 1467–1525*, 1937; *Polska wobec elekcji cesarza Karola V w roku 1519*, 1947; *Arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Dzierzgowski prymas Polski, ok. 1490–1559*, 1947). Biograf Bony Sforzy, podkreślał zasługi królowej dla pol. kultury i przemian społ.-polit. (*Królowa Bona 1494–1557. Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 1–4 1949–58). Edytor źródeł dotyczących okresu panowania Zygmunta I (*Acta Tomiciana*, t. 14–16 1952–61). Autor kilkudziesięciu biogramów dla PSB.

PSB; bibliografia prac: „Biuletyn Bibl. Jagiellońskiej" 1958 nr 1.

Z.R.

POCZOBUT ODLANICKI Jan Władysław (26 VI 1640 — 23 V 1703), pamiętnikarz. Pochodził z rodziny szlacheckiej, z Litwy. W l. 1558–71 służył w wojsku, brał udział w wojnach ze Szwecją i Moskwą. W 1671 osiadł na wsi. Był łowczym wiłkomierskim (1680) i stolnikiem oszmiańskim(1684). Prowadził raptularz, na podstawie którego w l. 1682–84 spisał pamiętnik swego życia *Notacye moje i dyariusz mojej służby wojennej...* (wyd. L. Potocki i J. I. Kraszewski 1877 pt. *Pamiętnik... 1640–1684*; wyd. II A. Rachuba 1987), szczególnie wiele miejsca poświęcając wydarzeniom l. 1658–84. W opisach wojen i spraw domowych prezentuje typową mentalność szlachecką owych czasów.

PSB.

W.T.

PODCZASZYŃSKI Bolesław (2 VII 1822 Wilno — 9 XI 1876 Warszawa), architekt, kolekcjoner. Był synem prof. Uniw. Wil., architekta. Studiował w Wilnie i Paryżu; 1845 osiadł w Warszawie. Był wziętym architektem (tworzył w stylu neogotyckim) oraz wykładowcą w Szkole Sztuk Pięknych. Publikował prace o architekturze i sztuce, dotyczące także historii tych dziedzin, m.in. studium o Wicie Stwoszu („Księga Świata" 1853–54). Gromadził zabytki archeol. i sfragistyczne; jego kolekcja i bibl. były znane za granicą. Pozostawił w rkpsie pracę poświęconą sfragistyce. Współpracował z A. Przezdzieckim i E. Rastawieckim przy publikacji części *Wzorów sztuki średniowiecznej i z epoki Odrodzenia...* (1853–54).

PSB; M. Haisig, *Bolesław Podczaszyński, sfragistyk i archeolog*, Wrocław 1952.

K.Sz.

PODLACHA Władysław (4 XII 1875 Bielany pod Krakowem — 20 XII 1951 Wrocław), historyk sztuki. Studiował historię (pod kier. L. Finkla) oraz historię sztuki (u J. Bołoz-Antoniewicza we Lwowie i u M. Sokołowskiego w Krakowie). Nauczyciel gimnazjalny 1900–17. Doktoryzował się (1909) i habilitował (1916) na Uniw. Lwow.; tamże doc. prywatny historii sztuki średniow. ze specjalnym uwzględnieniem krajów wschodnioeur., następnie prof. nadzw. (1919) i prof. zw. (1922) historii sztuki nowożytnej. Czł. koresp. PAU 1920, współpracownik m.in. Komisji Historii Sztuki i Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej. Podczas II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu (we Lwowie). Od 1946 kier. katedry historii sztuki na Uniw. Wrocławskim. Zajmował się sztuką kręgu wschodnioeur. (m.in. *Malowidła ścienne w cerkwiach Bukowiny*, 1912) następnie malarstwem średniow. pol. i śląskim; I wojna świat. przerwała druk jego najszerzej zakrojonej pracy z tego zakresu, tj. części średniow. *Historii malarstwa polskiego*, pod red. T. Piniego (wyd. z. 1–3 1913–14). Podejmował problemy teoretyczne i metodol.; napisał podręcznik *Historia sztuki, jej założenia i metody badawcze* (maszynopis w Ossolineum we Wrocławiu). Wykształcił wielu historyków sztuki (M. Treter, M. Gębarowicz, K. Piwocki i in.).

PSB; *Księga ku czci Władysława Podlachy*, Wrocław 1957 (tu bibliografia prac).

M.Z.

PODOLECKI Jan Kanty (1800 Bezmiechowa w Sanockiem — 28 V 1855 Pau we Francji), publicysta i działacz polit., historyk, poeta. Prawdopodobnie studiował na uniw. we Lwowie. Uczestnik powstania listopadowego, następnie brał udział w konspiracjach galic. (1834–37 więziony) i przygotowaniach do powstania 1846; 1846–48 działał we Francji, następnie czynny w wydarzeniach Wiosny Ludów w Poznaniu i we Lwowie (czł. Rady Nar. Centralnej); od 1849 na emigracji w Paryżu i Londynie. Należał do wybitnych działaczy (1849–51 w Centralizacji) i publicystów TDP. W poglądach na dzieje Polski akcentował śladem Lelewela tradycję słow. gminowładztwa (dwa cykle szkiców o tradycjach demokracji w Polsce w „Demokracie Pol." 1846–47), próbował także syntetycznych ocen, np. okresu średniowiecza (*Pogląd na historię polską od 965 do 1319 r.*, „Demokrata Pol." 1847) i ujęć porównawczych (cykl artykułów *Polska a Węgry*, „Demokrata Pol." 1849). W opr. dla wczesnych czasów piastowskich *Chronologii...* (nie wyd.) zawarł szczegółowy opis panowania Bolesława Chrobrego (pracę tę pozytywnie ocenił Lelewel).

PSB.

J.J.

PODWIŃSKA Zofia (21 III 1929 Warszawa — 4 IX 1975 tamże), badaczka dziejów wsi pol. i osadnictwa wiejskiego w średniowieczu. Studiowała historię (pod kier. A. Gieysztora) i archeologię (pod kier. W. Antoniewicza) na UW; od 1954 do końca życia pracowała w IHKM PAN; doc. 1971. Jej rozprawy — doktorska 1960 (*Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*, 1963) i habilitacyjna 1970 (*Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu: źreb, wieś, opole*, 1972) — należą do gł. osiągnięć powojennej pol. mediewistyki. Współautorka *Zarysu historii kultury materialnej Polski* (t. 1 1978); autorka artykułów i współred. „Kwart. Historii Kultury Materialnej" i „Studiów z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego". W swym warsztacie badawczym łączyła metody hist. z archeologicznymi.

PSB.

J.W.

POHORECKI Feliks (3 XI 1890 Tarnopol — 27 VII 1945 Kraków), historyk mediewista, archiwista. Studiował na Uniw. Lwow., potem na uniw. wiedeńskim i w Institut für Österreichische Geschichtsforschung. Uczył w gimnazjum w Krotoszynie, pracował w archiwum państw. w Poznaniu (1923–34) i we Lwowie (1918–21, 1934–39, 1941–44); czł. PTH. Jego studium *Rytmika kroniki Galla-Anonima* (1929–30, doktorat na UJ 1931) było pierwszym opr. wierszowanej rytmicznej prozy najstarszej kroniki polskiej. Wydał katalog średniow. dokumentów Bibl. Ossolineum (1937).

PSB.

A.G.

POHOSKA Hanna, wł. **Anna Ewa P.**, z **Rzepeckich** (29 V 1895 Poznań — 30 IX 1953 Warszawa), historyk oświaty i pedagogiki, popularyzatorka historii, działaczka polityczna. Siostra Jana Rzepeckiego. Działała w sekcji żeńskiej Związku Strzeleckiego. Studia hist. na UJ przerwała po wybuchu I wojny świat. (czynna w Legionach Pol. i w NKN), następnie wznowiła je na UW. Równocześnie (1916/17) prowadziła kancelarię J. Piłsudskiego i od 1917 uczyła historii w warsz. gimnazjach. Doktorat otrzymała 1923 (praca pod kier. M. Handelsmana pt. *Sprawa oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, wyd. 1925). Opublikowała kilka broszurek popularyzujących historię Polski (pod pseud. Ewa Białynia) oraz kilka broszurek o treści hist.-patriotycznej, przeznaczonych dla wojska (pod pseud. Jerzy Nałęcz). W l. 30-ych nadal uczyła historii w warsz. szkołach średnich, ponadto była m.in. instruktorką w Wydziale Programowym Min. WRiOP i red. (wraz z J. Biłkiem) kwart. dla nauczycieli „Zrąb"; propagowała wychowanie obywatelsko-państwowe. Wydała kilka podręczników szkolnych oraz pracę dla studentów pt. *Dydaktyka historii* (1928, wyd. II 1937). W 1934 habilitowała się na UW („*Rewolucja szkolna" we Francji 1762–1772*, 1933). W 1937 protestowała przeciw nacjonalizmowi i antysemityzmowi w polityce OZN oraz zajściom antysemickim na wyższych uczelniach. W czasie okupacji niem. 1939–45 wykładała na tajnych kompletach UW, działała w Biurze Informacji i Propagandy ZWZ-AK (szefem Biura był jej brat). Po wojnie doc. historii wychowania i doktryn pedag. na UW (1946–53). Czł. m.in. TMH.

PSB.

H.W.

POLACZKÓWNA Helena (24 II 1881 Lwów — jesień 1942 Lesienice pod Lwowem), historyk, heraldyk, archiwistka. Studiowała historię na Uniw. Lwow. pod kier. m.in. O. Balzera (doktorat 1909); 1922–23 odbyła studia w zakresie dyplomatyki i heraldyki w Paryżu. W l. 1917–39 pracowała w Archiwum Ziemskim, tzw. Bernardyńskim (od 1933 Archiwum Państw.) we Lwowie. W 1930 uzyskała habilitację na Uniw. Pozn. i odtąd dojeżdżała tam okresowo na wykłady. Specjalizowała się w dziedzinie heraldyki i genealogii pol.; zwracała uwagę na znaczenie terminologii heraldycznej oraz konieczność międzynar. współpracy przy wydawaniu średniow. herbarzy ogólnoeuropejskich. Prowadziła badania w dziedzinie sfragistyki i dyplomatyki, zajmowała się także wydawaniem źródeł, zwł. ksiąg sądowych. Publikacje jej cechuje rzetelność, erudycja i śmiałość sądów opartych na głębokiej analizie źródeł. Czł. wielu tow. nauk. pol. i obcych, czynna zwł. w TN Lwow. i w Pol. Tow. Heraldycznym. Ważniejsze prace: *Szlachta na Siewierzu biskupim w latach 1442–1790* („Rocz. Tow. Heraldycznego we Lwowie" 1913), *Ród Wezenborgów w Polsce i jego pierwotne gniazdo* (tamże 1924–25), *Najstarsze źródła heraldyki polskiej* („Archiwum TN we Lwowie" 1924), *Stem-*

mata Polonica. Rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenału w Paryżu („Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury TN we Lwowie" 1926), *Księga bracka św. Krzysztofa na Arlbergu w Tyrolu* („Miesięcznik Heraldyczny" 1931). Podczas II wojny świat. czynna w konspiracji; aresztowana przez gestapo w sierpniu 1942, wkrótce potem zamordowana.

PSB. S.K.K.

POLAŃSKI Włodzimierz (18 II 1878 Winnica na Podolu — po 1 VIII 1944 Warszawa), historyk poczty polskiej. Do I wojny świat. służył w armii rosyjskiej. Po 1920 kustosz, od 1930 dyr. Muzeum Pocztowego w Warszawie. Filatelista, jego zbiory uzyskały świat. rozgłos. Autor podstawowej monografii *Znaki i marki pocztowe w Polsce w XVIII–XIX wieku...* (wyd. franc. Genewa 1920; wyd. pol. 1921; wyd. niem. uzup. przez W. Rachmanowa, Wiedeń 1935) oraz szkiców hist.: *Jak przewożono pocztę w dawnych czasach* (1925), *Trąbka i sygnały pocztowe* (1935). Zginął podczas powstania warszawskiego.

PSB. J.J.

POLKOWSKI Ignacy (27 VIII 1833 Zduny k. Łowicza — 27 VIII 1888 Kraków), historyk mediewista, bibliograf, kolekcjoner, wydawca źródeł; ksiądz. Ukończył warsz. Akad. Duchowną, święcenia kapłańskie przyjął 1857. Sekr. arcybiskupa Z. Felińskiego w Warszawie 1862–63; po powstaniu styczniowym wyjechał do Rzymu i Paryża; od 1866 porządkował zbiory Skórzewskich w Poznańskiem; od 1877 pracował w archiwum i bibl. kapitulnej w Krakowie oraz porządkował skarbiec i archiwum wawelskie. Czł. koresp. AU (1878). Wydał obszerny *Żywot Mikołaja Kopernika* (1873) i wybór źródeł dotyczących Kopernika (t. 1–3 1873–75) oraz gruntowną monografię *Katedra gnieźnieńska* (1874). Opublikował pierwszy w Polsce katalog inkunabułów pt. *Dwieście najstarszych inkunabułów z biblioteki kapitulnej krakowskiej* (1887) oraz katalog rkpsów tejże bibl. (1884). Wydał t. 1 *Opera omnia* J. Długosza (wraz z Ż. Paulim, 1887) oraz dokumenty, listy i diariusze z czasów Stefana Batorego (*Acta Historica...*, t. 11 1887). Jego bogaty zbiór kopernikanów zasilił Muzeum Kopernika w Rzymie.

PSB. A.G.

POLLAK Roman (31 VII 1886 Jeleśnia k. Żywca — 23 II 1972 Poznań), historyk literatury i kultury, edytor. Po studiach na UJ nauczyciel gimnazjów. W I wojnie świat. brał udział jako oficer armii austriackiej. Uczestnik akcji plebiscytowej na Śląsku (1918–19). Doktoryzował się (1917) i habilitował (1922) na UJ. W l. 1919–39 i 1945–60 związany z Uniw. Pozn. jako wykładowca, 1928 prof. nadzw., 1933 prof. zw.; dr h.c. 1969. Lektor i wykładowca języka i kultury pol. na uniw. w Rzymie 1923–30, współtwórca Instituto di Cultura Polacca im. A. Begeya przy uniw. w Turynie (1930). Prof. WWP w Warszawie i Łodzi. Czł. Pozn. TPN 1919, czł. koresp. PAU 1935. Podczas II wojny świat. współorganizator i prof. tajnego Uniw. Ziem Zach. (1943/44 rektor). Badacz literatury staropol., którą traktował jako źródło wiedzy o historii kultury (*„Goffred" Tassa — Kochanowskiego*, 1922, wznow. 1973; wybór szkiców *Od renesansu do baroku*, 1969), edytor jej zabytków, w tym J. Ch. Paska i J. Kitowicza (z obszernymi wstępami). Historyk pol.-włoskich stosunków kult. (*Pagine di cultura e di letteratura polacca*, 1930) i polit. (*La legioni polacca a Roma nel 1798*, 1934); zasłużony dla pol.-włoskiego zbliżenia kult. i rozwoju włoskiej polo-

nistyki. Interesował się także kulturą Śląska, Pomorza i Wielkopolski (*Rola Ziem Zachodnich w polskiej kulturze*, 1946). Opr. z zespołem część dotyczącą literatury staropol. w *Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut”* (t. 1–3 1963–65). Otrzymał Złoty Wawrzyn PAL (1938) i nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1971).

PSB; *Munera litteraria. Księga ku czci profesora Romana Pollaka*, Poznań 1962 (tu bibliografia prac).

S.Ch.

POLLAKÓWNA Marzena (6 X 1926 Warszawa — 20 XI 1971 Poznań), historyk mediewista, badaczka dziejów Prus. Ukończyła studia hist. na UW, doktoryzowała się na Uniw. Pozn. pod kier. H. Łowmiańskiego (1951). Pracownik dydaktyczny KUL do 1960, następnie związana z IH PAN (habilitacja 1966). Ogłosiła *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim* (1953, doktorat) i znakomite studium źródłoznawcze *Kronika Piotra z Dusburga* (1968, habilitacja), ponadto wiele wnikliwych recenzji.

PSB; bibliografia prac: „Zapiski Hist." 1972.

A.G.

POMARAŃSKI Stefan (7 IX 1893 Warszawa — 15 XII 1944 Flossenburg), historyk wojskowości; major. Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Pol.; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20, m.in. komendant Kwatery Gł. Sztabu Ścisłego Nacz. Wodza; zawodowy oficer WP. Studiował historię na UW (doktorat 1922 pod kier. M. Handelsmana). Brał udział w pracach specjalnej Komisji Mieszanej w Moskwie do rewindykacji zbiorów Bibl. Załuskich i Archiwum Koronnego. Czł. Komisji Hist. PAU. Zajmował się zwł. powstaniem styczniowym., dziejami Legionów Piłsudskiego, historią pułków pol.; wydawał materiały źródłowe, m.in. *Pierwsza wojna polska. Zbiór wojennych komunikatów prasowych Sztabu Generalnego za czas od 26 IX 1918 – 20 X 1920* (1920). Opublikował m.in. *36 pułk piechoty Legii Akademickiej* (1930) i *Zarys historii wojennej 1 Pułku Piechoty Legionów* (1931). Autor popularnej biografii *Józef Piłsudski. Życie i czyny* (1928, wyd. XIII 1936) oraz wielu biogramów wojskowych XVIII i XIX w. dla PSB. W 1939 czł. Sztabu Nacz. Wodza, obrońca Lwowa, internowany na Węgrzech; po wkroczeniu tam Niemców aresztowany i torturowany, następnie zamordowany w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB.

M.N.-K.

PONIATOWSKA Dionizja (7 XI 1816 Kuryłówka na Podolu — 6 II 1868 Hyères w Prowansji), historyk amator, publicystka, filantropka. Żona ziemianina. Prowadziła pensjonat dla ubogich panien, kształcąc je bezpłatnie i pomagając finansowo; zbierała ukr. zabytki folkloru i zapisywała pieśni lud.; publikowała w pol. i franc. prasie artykuły o tematyce hist. i kult.; 1842–43 zbierała w Paryżu materiały do prac historycznych. Kilkakrotnie wyjeżdżała za granicę, 1860 zamieszkała na stałe we Francji; korespondowała z wieloma pisarzami i ludźmi nauki; prowadziła rozległą działalność filantropijną. Współpracowała z F. Duchińskim, którego koncepcje historiograficzne propagowała w swej twórczości, m.in. w dziele *Rodowody Słowian. Polska i Ruś* (Paryż 1861). Jej rozprawy hist. pt. *Odłamek z dziejów Lechii. Bolesław Wstydliwy i Leszek Czarny* (Paryż 1875) wydał J. B. Zaleski.

PSB.

K.Sz.

PONIATOWSKI Stanisław (15 IX 1676 Chojnik k. Gromnika? — 29 VIII 1762 Ryki), polityk, publicysta polit. i historyczny. Syn oficjalisty magnackie-

go, ojciec Stanisława Augusta P., króla Polski. Po nauce w szkołach krakowskich kształcił się w Wiedniu. W okresie wojny północnej od 1702 stronnik Stanisława Leszczyńskiego i jego rezydent na dworze szwedzkim, następnie gen. i agent dyplomatyczny w służbie króla szwedzkiego Karola XII, po klęsce pod Połtawą 1709 współtwórca jego polityki, zwł. w relacji z Turcją i Polską; po śmierci króla 1718 związał się w kraju z Czartoryskimi, współtworząc reformatorski program Familii; od 1731 wojewoda mazowiecki, od 1752 kasztelan krakowski. Swą działalność do 1734 opisał w *Mémoire ou plutôt une relation du Palatin de Masovie évenemens de sa vie...* (1734, rkps Bibl. Czartoryskich). Utrzymywał kontakt z Voltaire'em, udostępnił mu do wykorzystania w pracy *Histoire de Charles XII* (1731) zebraną przez siebie dokumentację odnoszącą się do okresu współdziałania z Karolem XII. W szkicu kryt. *Remarques d'un Seigneur Polonais sur l'Histoire de Charles XII Roi de Suède* (Haga 1741) sprostował zauważone błędy, polemizując także z niektórymi ujęciami.

PSB.

J.J.

PONIATOWSKI Stanisław (6 X 1884 Ceranów na Podlasiu — 7 I 1945 Litomierzyce w Czechach), antropolog i etnolog. Studiował na politechnice w Warszawie i na uniw. w Zurychu (1911 doktorat z antropologii). W 1914 wziął udział w wyprawie nauk. do wsch. Syberii (badania antropologiczne i kulturowe Goldów i Oroczonów). Organizator i kier. (1919) bibl. UW. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Prof. etnologii i etnografii WWP; po habilitacji 1923 na Uniw. Pozn. przeniósł się 1924 na UW; tamże prof. nadzw. od 1934. Czł. rzecz. TN Warsz. (1915) i innych tow. naukowych. W zakresie etnologii i etnografii był zwolennikiem szkoły kulturowo-hist.; napisał m.in. *O metodzie historycznej w etnologii...* („Przegl. Hist." 1919), *O pochodzeniu ludów aryjskich...* (w: *Wiedza o Polsce*, zbior., 1932), *Etnografia Polski* (tamże, 1932). Wiele prac pozostawił w rkpsach. W l. 1939–42, podczas okupacji niem., brał udział w tajnym nauczaniu UW; pomagał ukrywającym się, także Żydom. Aresztowany 1942, więziony na Pawiaku, potem w niem. obozach koncentracyjnych w Majdanku, Gross-Rosen i Litomierzycach.

PSB.

H.W.

PONIATOWSKI Stanisław August → Stanisław August Poniatowski, król Polski.

POPIOŁEK Franciszek (1 IV 1868 Czułów k. Krakowa — 23 X 1960 Kraków), nauczyciel i działacz społ., historyk Śląska Cieszyńskiego. Pochodził z rodziny chłopskiej. Ojciec Kazimierza P. Studiował historię na UJ. Nauczyciel i dyr. gimnazjum w Cieszynie 1899–1932, następnie kustosz Muzeum Miejskiego. Autor licznych prac z dziejów regionu, m.in. *Dzieje Cieszyna od założenia miasta do czasów najnowszych* (1904), *Studia z dziejów Śląska Cieszyńskiego* (1958). Dr h.c. UJ 1949.

PSB.

red.

POPIOŁEK Kazimierz (25 II 1903 Cieszyn — 28 XII 1986 Katowice), historyk Śląska. Syn Franciszka P. Studiował historię na UJ pod kier. J. K. Dąbrowskiego (doktorat 1927). Początkowo nauczyciel na Śląsku. W czasie okupacji niem. w Warszawie: brał udział w tajnym nauczaniu, kierował Śl. Biurem Szkolnym Dep. Oświaty Delegatury Rządu RP na Kraj; uczestnik powstania warszawskiego. Od 1945 wykładowca Inst. Śl. i WSP w Katowicach (habilitacja na UJ 1948); 1953–64 związany

z Uniw. Wrocł. (prof. nadzw. 1955), równocześnie zatrudniony w IH PAN. Współorganizator i dyr. (1966–68) Śl. Inst. Nauk.; organizator i pierwszy rektor Uniw. Śl. (1968–72), prof. zw. 1968, dr h.c. 1972. Aktywny w wielu tow. nauk. (od 1930 w PTH, prezes oddziału w Katowicach, czł. hon. 1978); przewodn. m.in. komisji hist. pol.-niem. i pol.-czeskiej. W badaniach swych podejmował wiele kierunków i problemów dotyczących przeszłości Śląska, zwł. dziejów najnowszych. Napisał m.in. *Trzecie powstanie śląskie* (1946), *Śląsk w oczach okupanta* (1958, wyd. ang. 1964), *Górnośląski przemysł górniczo-hutniczy w drugiej poł. XIX w.* (1965). Inicjator i red. edycji *Źródeł do dziejów powstań śląskich* (t. 1–3 1963–74). Autor syntez *Historia Śląska od pradziejów do 1945* (1972, wyd. II 1984) oraz *Śląskie dzieje* (1976, wyd. II uzup. 1981). Red. nacz. kwart. „Zaranie Śl." (1968–74).

Bibliografia prac: „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" 1988 (opr. M. Kubista).

M.F.

POPLATEK Jan (29 VII 1903 Knihinin k. Stanisławowa — 11 X 1955 Kraków), jezuita, historyk swojego zakonu. Po studiach zakonnych w Nowym Sączu studiował historię i geografię na USB w Wilnie; doktoryzował się z historii (1936) na UJK we Lwowie. Święcenia kapłańskie przyjął 1935. Uczył historii i pełnił różne funkcje pedag. w gimnazjum w Chyrowie (1930–32, 1937–39). Po 1945 zorganizował bibl. i archiwum prowincji jezuitów w Krakowie. Znawca historii Kościoła, zwł. dziejów jezuitów w Polsce. Większość dorobku nauk. pozostawił w rkpsach; niektóre dzieła ukazały się pośmiertnie. Autor wielu biogramów jezuitów w PSB. Opr. *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce* (1957), *Słownik jezuitów artystów* (uzup. i wyd. J. Paszenda, 1972) oraz dzieło *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach...* (1973, uzup. L. Grzebień). Artykuły i recenzje zamieszczał na łamach czasopism: „Ateneum Wil.", „Przegl. Powsz.", „Kwart. Hist.", „Nasza Przeszłość".

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983.

P.P.G.

POPLIŃSKI, pierwotnie **Popłomyk, Antoni** (1 VI 1796 Popłomyk k. Ostrowa Wielkopol. — 19 III 1868 Poznań), publicysta, autor podręcznika historii. Studiował na uniw. w Berlinie. Uczył historii, łaciny, języka niem. i literatury pol. w szkołach we Wschowie i w Poznaniu. Od 1852 dyr. Bibl. Raczyńskich. Red. i współpracownik wielu czasopism, m.in. „Orędownika Nauk." (1840–46). Autor podręczników szkolnych; jego *Historia powszechna dla klas niższych szkół realnych i gimnazjalnych* (t. 1–2 1844–46) jest przede wszystkim chronologicznym zestawieniem faktów.

PSB.

K.Sz.

PORĘBOWICZ Edward (20 III 1862 Warszawa — 24 VIII 1937 Lwów), historyk kultur i literatur romańskich, krytyk lit., poeta i tłumacz. Studia filol. odbył na UJ w Krakowie oraz na wielu zachodnioeur. uniw. (dzięki stypendium A. Sapiehy); doktoryzował się w Wiedniu (1890). Po habilitacji 1897 związany do końca życia z Uniw. Lwow.: prof. nadzw. 1899, zw. 1907, hon. 1932; rektor 1925/26; przelotnie wykładał także na UW (1919). Czł. AU/PAU (koresp. 1910, czynny 1926), Lwow. TN i Warsz. TN. Wprowadził do współczesnej świadomości artyst. i kulturowej znajomość tradycji kultury romańskiej, m.in. był autorem zarysów syntetycznych dziejów literatur romańskich i średniow. łac. (w: *Dzieje literatury powszechnej*, t. 1–4 1893–98; *Wielka literatura powszechna*, t. 1–5

1932–33); jego odkrywcza interpretacja kultury średniowiecza (*Studia do dziejów literatury średniowiecznej*, 1904; *Nowe piękno wieków średnich*, 1916) przyczyniła się do rehabilitacji całej epoki; pierwszy wprowadził pojęcie baroku na określenie cech stylowych pol. literatury XVII w. (*Andrzej Morsztyn...*, 1893). Tłumacz m. in. Dantego, Byrona. Dr h.c. Uniw. Pozn. (1932).

PSB. J.J.

PORWIT Marian (25 IX 1895 Gorlice — 26 IV 1988 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. W czasie I wojny świat. walczył w Legionach Pol.; po wojnie ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Pracował m.in. w Sztabie Generalnym i szkołach wojsk., następnie szef Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawniczego i red. nacz. „Bellony". We wrześniu 1939 dowódca obrony lewobrzeżnej Warszawy; następne lata wojny spędził w niem. obozach jenieckich. Po powrocie do kraju (1946) pracował w warsz. wydawnictwach. Prowadził badania nad historią kampanii wrześniowej 1939, a zwł. obrony Warszawy. Opublikował pracę *Obrona Warszawy. Wrzesień 1939 r. Wspomnienia i fakty* (1959, wyd. IV 1979) oraz swe gł. dzieło na ten temat *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 roku* (cz. 1–3 1969–78, wyd. III 1983). Autor wspomnień (*Spojrzenia poprzez moje życie*, 1986).

Bibliografia wybranych prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1988 nr 2. H.Gór.

POSADZY Ludwik (3 VIII 1878 Szymborz pod Inowrocławiem — 3 XI 1939 Poznań), pedagog, historiozof. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował filozofię, historię i filologię na uniw. w Berlinie i Münster (doktorat 1906). Pracował jako nauczyciel w szkolnictwie prywatnym i tajnym; w okresie międzywojennym działał w oświacie pozaszkolnej. Obok licznych prac pedag. opublikował studia o filozofii dziejów A. Mickiewicza oraz J. Herdera; wykład własnych koncepcji, charakterystycznych dla młodopol. neomesjanizmu, zawarł w pracy *O posłannictwie narodów europejskich. Pomysły do filozofii dziejów Francji, Niemiec i Polski* (1909). Na pocz. okupacji niem. aresztowany przez gestapo i zamordowany w Forcie VII.

PSB. J.J.

POSZAKOWSKI Jan (1 III 1684 na Żmudzi — 3 VI 1757 Nieśwież), teolog, historyk, twórca i wydawca kalendarzy; jezuita. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studia filoz. i teologiczne ukończył w Akad. Wil. (doktorat 1718). Święcenia kapłańskie przyjął 1713, wstąpił do zakonu jezuitów 1717. Prof., potem rektor w kolegiach w Kownie, Krożach, Słucku i Nieświeżu. W 1742 osiadł w domu zakonnym w Nieświeżu. Autor prac o historii reformacji: *Historia Luterska...* (1745), *Historia Kalwińska...* (cz. 1–3 1747–49; oparta na pracy J. B. Bossueta *Histoire des variations des Églises protestantes*, Paryż 1688). Jako wydawca 20 kalendarzy o treści przede wszystkim hist. (1737–49), uznany za pierwszego popularyzatora wiedzy hist. na Litwie. Pozostawił w rkpsie łac. słownik biogr. jezuitów *De viris illustribus Provinciae Lithuaniae S. J.*

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, Warszawa 1982. H.L.

POTKAŃSKI Karol (16 IV 1861 Prędocinek k. Radomia — 16 VIII 1907 Kraków), historyk mediewista, badacz dziejów średniow. Polski i Słowiańszczyzny. Studiował historię na UJ, w Wiedniu i Lipsku, a także socjologię

i biologię w Paryżu. Pochodził z rodziny ziemiańskiej; do poł. l. 90-ych zajmował się badaniami nauk., utrzymując się ze swego majątku; po jego stracie podjął pracę na UJ (doktorat 1901 na podstawie dotychczasowego dorobku hist.); prof. nadzw. 1901, prof. zw. 1906; czł. koresp. AU 1902. Był uczonym o rozległych horyzontach poznawczych i metodol.; inspirujące oddziaływanie jego badań było szerokie i długotrwałe. Rozpoczął od studiów nad historią społ.-gosp. Polski średniow. (*Włodycze rycerstwo i zagrodowa szlachta w województwie krakowskim w XV i XVI wieku*, 1888), a następnie zajął się zagadnieniami osadnictwa (*O pierwotnym osadnictwie w Polsce*, 1889), dając jego pierwszą naukowo uzasadnioną definicję; całość jego dorobku w tej dziedzinie zawierają *Pisma pośmiertne* (t. 1–2 1922–24, wyd. F. Bujak). Prowadził wnikliwe badania nad strukturą i znaczeniem organizacji grodowej, wykazując przekształcanie się jej w instytucję państwa (*Geneza organizacji grodowej*, 1905); jego praca *Opactwo na łęczyckim grodzie* (1901) była w owym czasie wzorem dociekliwości i metodyczności badawczej. Pod wpływem teorii pozytywist. dążył do uchwycenia prawidłowości w rozwoju społ., wskazywał na zmienność i różnorodność form ekon. (*O pochodzeniu wsi polskiej*, 1905). Jako jeden z pierwszych próbował wprowadzić do warsztatu badawczego historyka problemy i metody socjologii, etnografii, antropologii; śladem T. Wojciechowskiego zwrócił uwagę na istotną rolę metody porównawczej; stosował ją wraz z metodami dedukcji i retrospekcji, szczególnie w odniesieniu do najdawniejszych dziejów Polski; w pracach z tego zakresu zbadał bądź naświetlił wszystkie gł. problemy wczesnego średniowiecza pol., jak np. legendy o Piaście i Popielu, pradzieje Małopolski, początki państwa pol. i chrystianizacji (*Kraków przed Piastami*, 1897; *Lachowie i Lechici*, 1897; *O pochodzeniu Słowian*, 1902). Jego studia nad XIV w., mimo niektórych mylnych bądź dyskusyjnych sformułowań, wniosły wiele trwałych ustaleń nauk. z zakresu historii polit. i społ. Wielkopolski (*Walka o Poznań 1306–1312*, 1899; *Zdrada Wincentego z Szamotuł*, 1899; *Zajęcie Wielkopolski 1313 i 1314*, 1905). Był wybitnym intelektualistą epoki fin-de siècle'u, o skomplikowanej i niezwykłej osobowości; zaprzyjaźniony z H. Sienkiewiczem, inspirował wielu historyków (F. Bujak, W. Sobieski, S. Zakrzewski), pisarzy i malarzy tego okresu (J. Malczewski, S. Wyspiański). Wybór pism *Lechici, Polanie, Polska* (1965, pod red. G. Labudy).

PSB; bibliografia prac w: K. Potkański, *Pisma pośmiertne*, t. 1, Kraków 1922 (opr. F. Bujak); H. Barycz, *Wizerunek uczonego z epoki Młodej Polski...*, w: tenże, *Na przełomie dwóch stuleci*, Wrocław 1977.

M.W.

POTOCKI Antoni (17 IX 1867 Kojdanów w Mińszczyźnie na Białorusi — 5 X 1939 Warszawa), historyk i krytyk literatury i sztuki, pisarz i publicysta. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w École Libre des Sciences Politiques w Paryżu. W l. 1893, 1897–98 uczył historii literatury powsz. i filozofii na kursach im. A. Baranieckiego w Krakowie. Od poł. l. 80-ych bliski współpracownik „Głosu", od ok. 1900 związany z Nar. Demokracją. W 1901 osiadł w Paryżu; czynny popularyzator spraw pol. we Francji (1904 autor publikacji *La Pologne contemporaine*, 1915–17 red. „La Revue de Pologne"), zwł. pol. literatury i sztuki; działał także w organizacjach polonijnych. Tuż przed wybuchem wojny 1939 wrócił do kraju. Autor szkiców i portretów lit. (przedstawiciel impresjonizmu); w syntetycznym zarysie *Polska literatura współczesna*, cz.1: *Kult zbiorowości. 1860–1890*, cz. 2: *Kult jednostki. 1890–1910* (1911–12) jako pierwszy pol. badacz wprowadził do analizy hist.

zmienności zjawisk lit. kategorię pokolenia lit.; sformułował ważny do dziś opis programu i dokonań pokolenia Młodej Polski (do koncepcji interpretacyjnych P. nawiązywał K. Wyka). Był ożeniony ze znaną aktorką M. Przybyłko-Potocką.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 15. J.J.

POTOCKI Ignacy, hrabia (28 II 1750 Radzyń na Podlasiu — 30 VIII 1809 Wiedeń), polityk, działacz oświat., publicysta polit. i hist. pisarz. Po ukończeniu Collegium Nobilium pijarów w Warszawie studiował prawo w Nazarenum w Rzymie. Jeden z czołowych polityków pol., marszałek nadworny litew. (od 1784) i marszałek w. litew. (od 1791), współtwórca Konstytucji 3 maja; czł. KEN (1778–94) i przewodn. Tow. do Ksiąg Elementarnych (1775–88); należał do masonerii. W 1792 po wkroczeniu wojsk ros. i przejęciu władzy przez konfederację targowicką wyjechał na emigrację do Lipska. Brał udział w insurekcji kościuszkowskiej; po jej upadku więziony w Petersburgu (do 1796). W Ks. Warsz. był m.in. czł. delegacji Polaków z Galicji do Napoleona 1809. Czł. rzecz. TPN 1801. Był czynnym pisarzem (wiersze, utwory sceniczne) i publicystą polit., współautorem (obok m.in. H. Kołłątaja) dzieła *O ustanowieniu i upadku Konstytucji polskiej 3 maja 1791* (Metz, wł. Lipsk 1793), łączącego relację o wydarzeniach z elementami pamfletu antykrólewskiego. Próbował także sił w zakresie historiografii i historii prawa; napisał rozprawę *Historia królów elekcyjnych od Zygmunta III do Stanisława Augusta* (powstała prawdopodobnie 1792, wyd. 1878), wypowiadał się na temat dziejów prawa na Litwie w związku z pracą T. Czackiego. W KEN był autorem programu nauczania historii (przyjęty 1780). W rozprawie (napisanej 1807 na konkurs TPN) *O wpływie reformacji przez Marcina Lutra wprowadzonej do stanu politycznego w Polszcze* (odrzuconej przez TPN za pochwałę reformacji i krytykę duchowieństwa, wyd. dopiero 1922 w „Reformacji w Polsce") polemizował z negatywnym ujęciem znaczenia reformacji w historii Polski, zawartym w Ch. de Villersa *Essai sur l'esprit de l'influence de la reformation de Luther* (1804). Pozostawił konspekt pracy *Epoki nauk w Polszcze* („Studia i Materiały z Dziejów Nauki Pol." 1954). Jego bratem był Stanisław Kostka P.

PSB; *Nowy Korbut*, t. 6 cz.1; I. Stasiewicz-Jasiukowa, *Ignacego Potockiego „planta względem elementarnej historii"*, w: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiorach polskiego Oświecenia* (zbior.), Wrocław 1976; Z. Janeczek, *Ignacy Potocki... (1750–1809)*, Katowice 1992. J.J.

POTOCKI Jan, hrabia (8 III 1761 Pikowo k. Winnicy na Podolu — 11 XII 1815 Uładówka k. Berdyczowa), historyk, badacz początków Słowiańszczyzny, pisarz, podróżnik, publicysta i polityk. Poliglota, wypowiadał się i pisał gł. w języku francuskim. Kształcił się w Genewie i Lozannie pod kier. miejscowych nauczycieli domowych. Na krótko zaciągnął się do armii austriackiej. Podczas pobytów w Paryżu, gł. 1785–87, 1790–91, czynny w życiu kult. i intelektualnym, a także polit.; w okresie tym ukształtował się światopogląd filoz. P. (gł. pod wpływem materializmu Holbacha), jego postawa libertyńska oraz historyzm w traktowaniu człowieka i zjawisk społ. (nawiązujący do filozofii historii C.-F. Volneya). Zapalony podróżnik, bliski romantykom w zafascynowaniu przygodą oraz swoistością obcych kultur, odbył wiele podróży i wypraw o charakterze turystycznym i nauk., m.in. do Turcji i Egiptu 1784, Maroka 1791, Saksonii 1794 i na Kaukaz 1797–98 (zbiór relacji w przekł. pol. *Podróże*, 1959). Towarzyszył J.-P. Blanchardowi w pierwszym w Polsce wzlocie balonem w Warszawie

10 V 1789. Działalność polit. rozwinął w okresie Sejmu Wielkiego jako poseł pozn., wiążąc się z polityką rodzącego się Stronnictwa Patriotycznego; wprowadził nowoczesne środki i formy propagandy polit., zakładając Drukarnię Wolną (publikującą poza cenzurą marszałkowską) oraz pismo informujące o pracach sejmu „Journal Hebdomadaire de la Diète de Varsovie" (1788–92); pisał artykuły i broszury (m.in. *Próba aforyzmów o wolności*, 1792; tłum. pol. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społ." 1975). W publikowanych wówczas pierwszych pracach hist. (*Esej o historii powszechnej i badania nad historią Sarmacji*, t. 1–2 1789, fragm. tłum. pol. jw.) uzasadniał badanie przeszłości potrzebą — rozumianą w sposób bliski romantykom — ożywienia „miejscowych wspomnień o życiu bohaterów" dla ukształtowania więzi nar. i heroicznego etosu „miłości do ojczyzny". W 1792 P. stanął ochotniczo do walki z interwencyjnymi wojskami ros., a po akcesie króla Stanisława Augusta do konfederacji targowickiej wycofał się z życia publicznego. Na przeł. XVIII i XIX w. P. wydał swe podstawowe prace hist.-etnologiczne, w których ukazał zasięg terytorialny i rodowód plemion słow. (jako pierwszy starał się udokumentować tezę o autochtonizmie Słowian) oraz analizował dostępne świadectwa hist. ich najwcześniejszych dziejów: *Suite des recherches sur la Sarmatie* (t. 3–5 1789–92), *Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves* (t. 1–4, Brunszwik 1796) i *Histoire primitive des peuples de la Russie...* (Petersburg 1802); później wydał ponadto opisy hist. i geogr. m.in. Wołynia i Podola (1805) oraz *Atlas archéologique de la Russie européenne* (Petersburg 1805). W tym też okresie P. przyjął orientację ros., opartą na przeświadczeniu o wspólnocie żywotnych interesów geopolit. Polski i Rosji. Po objęciu tronu carskiego przez Aleksandra I przeniósł się 1802 do Petersburga; mianowany tajnym radcą, stał się jednym ze współpracowników A. J. Czartoryskiego jako ministra spraw zagr. Rosji 1804–06, następnie doradcą jego następcy A. J. Budberga, zwł. w sprawach ros. polityki wsch.; 1804–06 czł. Wydziału Azjatyckiego ros. MSZ, 1805 kierował grupą uczonych w poselstwie ros. do Chin. Był rzecznikiem reorientacji polityki imperialnej Rosji i skierowania jej na Daleki i Środkowy Wschód dla dokonania pokojowego podboju Azji; realizacja tego programu stworzyłaby — wg P. — przeciwwagę dla hegemonii napoleońskiej w Europie i musiałaby się wiązać z urzeczywistnieniem liberalnych reform w Rosji. Nie znalazłszy posłuchu dla swego „systemu azjatyckiego" skupił się od 1806 na aktywizacji polityki Rosji wobec Napoleona; był zdecydowanym przeciwnikiem wiązania przyszłości Polski z orientacją napoleońską; zał. 1807 w Petersburgu nieoficjalne pismo rządowe „Journal du Nord" (był jego pierwszym red.). Pokój w Tylży 1807 skłonił P. do odejścia z czynnej polityki; osiadł na Wołyniu, od 1811 w Uładówce. Przez kilka lat pracował nad uściślaniem chronologii w historii dawnej (wyniki opublikował m.in. w pracy: *Principes de Chronologie pour les temps antérieurs aux Olympiades*, Petersburg 1810) oraz kończył swe największe dzieło lit. — powieść *Rękopis znaleziony w Saragossie* (wersja pełna w przekł. pol. 1847). Współcześnie odczytywano niekiedy prace P. — wbrew jego intencji — jako wyraz panslawizmu, co przyczyniło się np. do odrzucenia przez TPN propozycji P. przełożenia na język pol. *Histoire primitive des peuples...* i potraktowania jako wstęp do *Historii...* Naruszewicza. Dorobek nauk. P., czekający jeszcze dziś na pełną interpretację i ocenę, znalazł pierwsze uznanie u J. Lelewela („szedł w mało znane swym ziomkom przestrzenie"). Czł. TPN (od 1803), czł. hon. Cesarskiej Akad. Nauk w Petersburgu (od 1806)

oraz Orużejnoj Pałaty i uniw. w Moskwie (od 1808). Popełnił samobójstwo. Edycja pism polit.: *Écris politiques*, opr. D. Triaire (Paryż 1987).

PSB; A. Brückner, *Jana hr. Potockiego prace i zasługi naukowe*, Warszawa 1911; E. Krakowski, *Un témoin de l'Europe des Lumières: le comte Jean Potocki*, Paryż 1963; J. Skowronek, *Jan Potocki — polityk konserwatywny czy liberalny?*, „Przegl. Humanist." 1972 nr 6; D. Triaire, *Potocki. Essai*, [Paryż] 1991.

J.J.

POTOCKI Paweł (? — między 1 XI a 23 XII 1675), historyk. Pochodził z rodziny magnackiej. Studiował w Krakowie i Padwie. Sekr. król. 1643; wielokrotny marszałek sejmiku halickiego, poseł na sejm i deputat do trybunału. Od 1650 brał udział w walkach z Kozakami, potem z Rosją; 1655 dostał się do niewoli i do 1667 przebywał w Moskwie. Kasztelan kamieniecki 1674. Autor traktatu o religii, ustroju i prawach W. Ks. Moskiewskiego *Moschovia...* (1670) oraz dzieła *Saeculum bellatorum et togatorum...* (1702), zawierającego panegiryczne biografie pol. wodzów i polityków; opublikował także oparty na dziele Liwiusza traktat *Historico-Politicus...* (1646, tłum. pol. 1649). *Opera omnia* P. wydał J. A. Załuski (1747).

PSB.

H.L.

POTOCKI Stanisław Kostka, hrabia (13 XI 1755 Lublin — 14 IX 1821 Wilanów k. Warszawy), polityk, pisarz i publicysta, teoretyk i historyk sztuki. Po ukończeniu pijarskiego Collegium Nobilium w Warszawie studiował za granicą, gł. we Włoszech. Od 1778 poseł na sejmy; od 1781 podstoli w. kor.; od 1784 czł. Rady Nieustającej. Na Sejmie Czteroletnim jeden z czołowych, obok brata Ignacego P., działaczy Stronnictwa Patriotycznego. Podczas wojny pol.-ros. 1792 jako generał artylerii kor. uczestniczył w kampanii litew.; 1792–95 na emigracji. Współautor (obok m.in. H. Kołłątaja) hist.-polit. dzieła *O ustanowieniu i upadku Konstytucji polskiej 3 maja 1791* (Metz, wł. Lipsk 1793). W Księstwie Warsz. senator wojewoda i czł. Komisji Rządzącej, od 1808 komendant Korpusu Kadetów, od 1809 prezes Rady Stanu i dyr. Izby Edukacyjnej. Współzał. TPN (1800); jeden z przywódców pol. masonerii. Zgromadził cenną kolekcję obrazów, grafiki, waz antycznych i innych dzieł sztuki, którą 1805 udostępnił publiczności w pałacu wilanowskim, tworząc jedno z pierwszych pol. muzeów. W TPN brał udział 1807 w pracach nad projektem (nie zrealizowanym) napisania *Historii polskiej czasów teraźniejszych* oraz przyczynił się walnie do powstania 1808 projektu nowej syntezy dziejów Polski (*Myśli o projekcie nowego dzieła historii polskiej*, wyd. A. Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, t. 2 1900). W Królestwie Pol. organizator szkolnictwa, współtwórca Król. Uniw. Warsz.; min. WRiOP od 1815 (m.in. ograniczył wpływy Kościoła w szkolnictwie), zdymisjonowany 1820 w wyniku starań episkopatu. Rzecznik liberalizmu, autor głośnej satyryczno-fantastycznej powieści *Podróż do Ciemnogrodu* (t. 1–4 1820, wznow. 1955). Teoretyk postanisławowskiego klasycyzmu, autor prac o języku oraz pierwszej w Polsce pracy nauk. z dziedziny historii sztuki pt. *O sztuce u dawnych, czyli Winkelman polski* (1815, przeróbka dzieła J. J. Winckelmanna; wznow. 1992), w której podkreślał wzorcowy charakter dzieł sztuki staroż. Grecji. Podczas pobytu we Włoszech zajmował się badaniem architektury staroż. i archeologią.

PSB; J. Starzyński, *Stanisław Kostka Potocki jako historyk i teoretyk sztuki*, „Rocz. Historii Sztuki" 1956.

Z.Ch.-R.

POZNAŃSKI Samuel Abraham (3 X 1864 Lubraniec k. Włocławka — 5 XII 1921 Warszawa), historyk żyd., biblio-

graf; rabin. Studiował judaistykę w Hochschule für die Wissenschaft des Judentums, arabistykę na uniw. w Berlinie, następnie filozofię i asyrologię w Heidelbergu (doktorat 1895). Od 1897 kaznodzieja Wielkiej Synagogi w Warszawie. Przyczynił się do unowocześnienia Bibl. Judaistycznej, kierował jej Komisją Historyczną. Związany z ruchem syjonistycznym, czynny w dziedzinie oświaty. W 1921 mianowany nacz. rabinem Warszawy, co spotkało się z protestami ortodoksów. Jako badacz dziejów Żydów związany z ruchem zw. Wissenschaft des Judentums, interesował się gł. okresem gaonów (tzw. epoka mędrców, VII–XI w.); wydał m.in. *Studien zur gaonäischen Epoche* (Warszawa 1909) i *Babylonische Gaonim im nachgaonäischen Zeitalter* (Berlin 1914). Znawca dziejów Karaimów i ich literatury, opr. m.in. słownik biogr. (nie ukończony, wyd. kilka zeszytów w języku niem. 1920). Wydawał późnośredniow. (XI–XIII w.) komentarze biblijne opatrzone wstępami i przypisami; pisał w językach hebr., pol., niem., ang. i ros.; współpracował z czasopismami i encyklopediami; opr. dzieła bibliogr., np. katalog bibl. I. Bernsteina, spis prac H. Graetza.

PSB; M. Bałaban, *Rabin Dr Samuel Abraham Poznański*, Warszawa 1922; *Księga pamiątkowa ku czci Dra Samuela Poznańskiego*, Warszawa 1927 (tu bibliografia prac).

Z.B. i R.Ż.

PRAETORIUS Karol Gotthelf (10 II 1763 Toruń — po 3 VIII 1827 tamże), historyk, ekonomista, archiwista. Syn burmistrza toruńskiego. Studiował w Wittenberdze (doktorat 1790). Pełnił różne funkcje we władzach miejskich Torunia. Uważał się za Prusaka, także w okresie Ks. Warsz., choć wybrano go prezydentem miasta (1807–09) i posłem na sejm. Po 1815 jako archiwista prowadził badania nad historią Torunia; napisał informator encyklopedyczny *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung der Stadt Thorn...* (wyd. częściowo 1832), wykaz czł. władz miejskich od średniowiecza do XIX w. *Thorner Ehrentempel* (1832), pracę o przywileju chełmińskim *Versuche über die Culmische Handfeste...* (1842). Zajmował się kameralistyką (nauką o finansach państwa), był czł. wielu niem. tow. naukowych.

PSB.

J.Jas.

PRAŻMOWSKI Adam (1764 Kośmin w Grójeckiem — 8 II 1836 Warszawa), historyk; biskup. Syn kasztelana zakroczymskiego. Studiował w seminarium duchownym w Warszawie oraz w Rzymie (doktorat filozofii i teologii, święcenia kapłańskie 1792). Czł. władz oświat. Ks. Warsz., 1815–21 czł. Komisji Rządowej WRiOP. Od 1818 biskup płocki i senator Król. Polskiego. Czł. Warsz. TPN. Hołdował monarchicznej interpretacji dziejów Polski przejętej od Naruszewicza i Albertrandiego, toteż jego pisarstwo hist. (*Wiadomość o najdawniejszych dziejopisach polskich*, „Roczniki Warsz. TPN" 1816; *Naród polski pod dynastią Piastów*, tamże 1825) ma charakter epigoński. Był „dyletantem o znacznych ambicjach naukowych" (A. F. Grabski). Z inicjatywy TPN opr. założenia nowej syntezy dziejów Polski, które po przedyskutowaniu opublikowano jako oficjalny dokument TPN (*Prospekt historii narodu polskiego*, „Pamiętnik Warsz." 1809). Jako działacz oświat. (*Uwagi nad planem edukacji krajowej*) twierdził, że celem nauczania historii winno być umocnienie u młodzieży autorytetu władzy świeckiej i duchownej.

PSB.

K.Sz.

PRĄDZYŃSKI Ignacy (20 VII 1792 Sanniki k. Śremu — 4 VIII 1850 wyspa Helgoland), pamiętnikarz, historyk wojskowości; generał. Podoficer i oficer

w armii Ks. Warsz., ukończył Szkołę Aplikacyjną Artylerii i Inżynierów w Warszawie; brał udział w kampaniach 1809 i 1812. W Król. Pol. m.in. wykładowca szkół wojsk.; uczestnik konspiracji patriotycznych, 1826–29 uwięziony. Podczas powstania listopadowego pułkownik, kwatermistrz generalny, następnie generał, szef sztabu WP; autor błyskotliwych planów operacji wojennych, częściowo tylko zrealizowanych przez nacz. wodza, gen. J. Skrzyneckiego. Po powstaniu przebywał przymusowo w Rosji; 1833 powrócił do Król. Pol.; 1843 osiadł w Krakowie. Autor memoriałów, broszur i artykułów polemicznych, w których analizował kampanię 1831 i nie wykorzystane, jego zdaniem, szanse wojsk pol.; zawarte w nich poglądy powtórzył w rozprawie *Czterej ostatni wodzowie polscy przed sądem historii* (1865) oraz w *Pamiętnikach* (t. 1–4 1909). Jego prace wywarły znaczny wpływ na historyków i publicystów hist. zajmujących się powstaniem listopadowym.

PSB; Cz. Bloch, *Generał Ignacy Prądzyński (1792–1850)*, Warszawa 1974.

A.Sz.

PROCHASKA Antoni (13 V 1852 Zaleszczyki Małe na Podolu — 23 IX 1930 Lwów), historyk, badacz dziejów Polski XIV–XV w., archiwista i wydawca źródeł. Po wystąpieniu z seminarium duchownego studiował na Uniw. Lwow. i w Wiedniu; doktoryzował się 1874 we Lwowie (u K. Liskego); 1875–78 prowadził badania archiwalne w Królewcu, Petersburgu i Moskwie. Zawodowo związał się z Krajowym Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich we Lwowie (1878–1929), gdzie osiągnął stanowisko kustosza. Czł. AU/PAU (koresp. 1891, czynny 1927), TN we Lwowie; działacz PTH; dr h.c. UJ (1920). Przez wiele lat badał dzieje husytyzmu w Polsce, jednak w swych bogatych w materiał źródłowy pracach silnie angażował się po stronie jego katol. przeciwników (m.in. *Polska a Czechy w czasach husyckich*, 1877; *Konfederacja Spytka z Melsztyna*, 1887). Zajmował się stosunkami pol.-ruskimi (*W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*, 1892; *Wyprawa na Smoleńsk 1609–11*, 1920). Szczególnie wnikliwie analizował czasy Władysława Jagiełły i Witolda (m.in. *Przyczynki krytyczne do dziejów Unii*, 1896; *Nowsze poglądy na ustrój wewnętrzny Litwy*, 1912; *Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów*, 1898; *Król Władysław Jagiełło*, t. 1–2 1908; *Dzieje Witołda Wielkiego Księcia Litwy*, 1914). Jako edytor wydał (po śmierci K. Liskego): *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej* (t. 16–19 1894–1906; t. 20–24 1909–31); *Codex Epistolaris Vitoldi...*, zawierający ponad półtora tysiąca dokumentów z l. 1376–1432 (1882), *Archiwum Sapiehów. Listy 1575–1606* (1892); dokonał odpisu 289 pozycji z Metryki Litew. i innych archiwów petersburskich (*Materiały archiwalne... od 1348 do 1607*, 1890). Polemizował z F. Papée na tematy dotyczące panowania Kazimierza Jagiellończyka.

PSB; bibliografia prac: „Rocz. PAU" 1930/31.

M.W.

PROSKI Samuel (1636 w Poznańskiem — po 21 II 1710 Zamość?), dyplomata, pamiętnikarz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Służył we flocie weneckiej, kilka lat spędził na Krecie, Korfu, Malcie i w Grecji; kawaler maltański. Uczestnik poselstwa wojewody chełmińskiego J. Gnińskiego do Turcji 1677 i autor *Diariusza legaciej tureckiej... do Mechmet sułtana...* (wyd. F. Pułaski 1907). Rezydent pol. w Stambule 1677–85, uczestnik wyprawy tureckiej przeciw Rosji 1678, opisanej w *Diariuszu expeditiej spod Isachcy nad Dunajem... do obozu tureckiego pod Czechryń...* (wyd. F. Pu-

łaski jw.). W l. 1690–97 był posłem pol. na dworze cesarskim w Wiedniu. Barwne relacje P. stanowią cenne źródło do dziejów dyplomacji pol., zawierają też wiele obserwacji obyczajowych.

PSB.

A.P.

PRÓCHNIK Adam Feliks, pseud. **Henryk Swoboda** (21 VIII 1892 Lwów — 21 V 1942 Warszawa), działacz socjalist. i historyk, badacz dziejów powsz. i Polski. Syn Felicji z Nossigów Próchnikowej, działaczki społ. i publicystki, i prawdopodobnie I. Daszyńskiego. Jako uczeń należał do organizacji „Promień", do Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckiego, jako student — do organizacji „Życie" i PPSD. Studiował na Uniw. Lwow. (m.in. na seminarium L. Finkla), z przerwą 1914–16, gdy służył w wojsku austr.; doktorat uzyskał 1917. Od 1917 w POW; aresztowany 1918; po uwolnieniu wziął udział w obronie Lwowa. W l. 1919–30 pracownik Archiwum Miejskiego w Piotrkowie (1921–27 dyr.) oraz nauczyciel historii w tamtejszych szkołach średnich. Czł. PPS, 1919–30 jeden z przywódców partii w Piotrkowie, działacz TUR, współorganizator Kasy Chorych, radny z listy PPS, 1925–31 przewodn. Rady Miejskiej. Poseł na sejm 1928–30 z listy PPS. Od 1931 mieszkał w Warszawie, pracując w AAD oraz jako nauczyciel historii; działacz oświaty demokr. (czł. Robotn. Tow. Przyjaciół Dzieci i tow. „Nowe Tory", działacz lewicy Związku Nauczycielstwa Pol.), propagator spółdzielczości (przewodn. stow. „Szklane Domy" na Żoliborzu), od 1938 w Radzie Miejskiej Warszawy. Czynny w PPS (działacz lewicy), publicysta „Robotnika", od 1934 czł. Rady Nacz. PPS; 1933–36 działacz jednolitofrontowy, red. pisma „Lewy Tor". W 1936 uczestnik Zjazdu Pracowników Kultury we Lwowie. W czasie okupacji niem. red. pisma socjalist. „Biuletyn Informacyjny", 1940–41 pisma lewicowych socjalistów „Barykada Wolności"; 1941 współorganizator grupy Pol. Socjaliści (PS), zwolennik połączenia PS z WRN. Jego zainteresowania hist. biegły kilkoma nurtami. Początkowo badał czasy powstania kościuszkowskiego i rewolucji franc.; publikował dotyczące tego okresu wartościowe prace popularnonauk., np. *Demokracja Kościuszkowska* (1920) — obraz insurekcji przedstawiający udział w niej różnych warstw społ., *Tragiczne dzieje pani Roland* (1932) — o pięknej żyrondystce, przeciwniczce M. Robespierre'a. Studia P. dotyczące tego okresu wyd. po wojnie pt. *Francja i Polska w latach 1789–1794* (1964). Nie dokończona pozostała praca *Stronnictwa polityczne Wielkiej Rewolucji Francuskiej* (wyd. 1958). W studiach dotyczących rewolucji franc. P. dążył do wyważenia oceny programów i polityki żyrondystów i jakobinów; żyrondystów cenił przede wszystkim za to, że najpełniej reprezentowali idee demokracji parlamentarnej. Drugi nurt badań P. to historia Polski od powstania styczniowego do I wojny świat. ze szczególnym uwzględnieniem problematyki społ. (ruch robotn.); wiele jego studiów z tego zakresu ma nadal wartość nauk. oraz źródłową (wobec zniszczenia archiwów w czasie II wojny świat.): *Bunt łódzki w roku 1892* (1932), *Żandarmeria na ziemiach Królestwa Polskiego... 1812–1915* (1932), *Z dziejów ochrany warszawskiej* (1935). Część prac o tej tematyce weszła do tomów wznowień P.: *Studia z dziejów polskiego ruchu robotniczego* (1958) oraz *Studia i szkice 1864–1918* (1962). Mniejsze prace dotyczące ruchu robotn., w tym biografie, P. ogłaszał w „Niepodległości" i „Kronice Ruchu Rewol. w Polsce" (współred. „Kroniki" od 1935, z J. Krzesławskim-Cynarskim). Szczególne miejsce w jego twórczości zajmuje *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej. Zarys dziejów politycznych* (1933, wznow. 1957), obszerne studium publicyst., oparte na bogatym

materiale faktograficznym, wnikliwe i — mimo zaangażowania P. w życie polit. — dosyć obiektywne; ma nie tylko charakter dokumentu epoki, ale także walor opr. historycznego. Podczas okupacji niem. P. zajmował się pracą dokumentacyjną w Wojsk. Biurze Hist. ZWZ-AK; zbierał materiały o terrorze niem. w Polsce i prowadził kronikę wydarzeń.

PSB; bibliografia prac: „Z pola walki" 1958 z. 3 (opr. J. Marciniakowa); S. S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk. Polityk. Publicysta*, Warszawa 1986; A. Garlicki, *Adam Próchnik*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Waszawa 1986.

M.W.

PRUS Konstanty (14 IV 1872 Wielopole k. Rybnika — 5 X 1961 Pszczyna), publicysta, bibliofil, badacz i popularyzator historii Śląska. Studiował teologię katol. w Turynie; 1901–19 dziennikarz, m.in. w „Katoliku" w Bytomiu; organizator i kier. 1922–37 bibl. w Katowicach (obecnie Bibl. Śl.); współorganizator Woj. Archiwum Państw. i TPN na Śląsku; czł. Komisji Hist.-Lit. PAU (1939). Więziony 1943 w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu za odmowę podpisania Volkslisty. Zgromadził liczącą ok. 15 tys. tomów bibl. (starodruki, dzieła hist., silesiaca). Zajmował się gł. historią i kulturą Śląska, dokumentując polskość tego regionu; autor m.in. monografii J. Lompy (1913) i K. Miarki (1924), a także popularnego *Krótkiego zarysu dziejów Górnego Śląska* (1920).

PSB.

M.F.

PRUSZCZ, Pruszcz Szczepanowski, Piotr Hiacynt, Jacek (1605 Tuchola na Pomorzu — ok. 1667 Kraków?), hagiograf. Pedel Akad. Krakowskiej. Autor zbioru żywotów świętych pol., napisanego z uwzględnieniem historii panowania królów i książąt, pt. *Forteca duchowna Królestwa Polskiego* (1662, wyd. II 1737) — ok. 300 biografii z X–XVII w., raczej miernej jakości. Napisał też *Morze łaski Bożej* (1662, wyd. II 1740) — pierwsze zestawienie pol. miejsc kultowych. Pod jego nazwiskiem drukarz F. Cezary wydał przewodnik po Krakowie pt. *Stołecznego miasta Krakowa kościoły i klejnoty...* (1647, wyd. II 1650 pt. *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa*); autorstwo P. jest niepewne; wyd. III *Klejnotów...* (1745), powstałe z inicjatywy Drukarni Akademickiej, zostało znacznie poszerzone, zwł. danymi dotyczącymi okresu 1650–1745.

PSB.

J.B.

PRUSZYŃSKI Ksawery (4 XII 1907 Wolica Kierekieszyna na Wołyniu — 13 VI 1950 Hamm k. Düsseldorfu), publicysta polit. i hist., prozaik, dyplomata. Po studiach prawniczych na UJ związany z prasą konserwatywną. Korespondent w Hiszpanii 1936. Podczas II wojny świat. walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie, m.in. w kampanii norweskiej. W l. 1941–42 attaché prasowy ambasady pol. w ZSRR (z tego okresu pochodzą szkice *Noc na Kremlu*, Londyn 1944; wyd. krajowe 1989). Popierał politykę wsch. W. Sikorskiego, zwalczał obóz sanacyjny (artykuły w „Wiadomościach Pol.", zwł. *Wobec Rosji*, 1942). Autor eseju hist. *Margrabia Wielopolski* (Londyn 1944, wyd. krajowe 1946 i 1957), w którym prezentacja polityki Wielopolskiego służyła w intencji autora jako hist. uzasadnienie konieczności aktualnego zwrotu Polski ku ZSRR. Opublikował cykl artykułów *Dzieje emigracji londyńskiej* („Odrodzenie" 1945); prowadził kampanię na rzecz powrotu Polaków do kraju. Po 1945 w służbie dyplomatycznej (m.in. poseł pol. w Holandii). Zginął w wypadku samochodowym. *Publicystyka 1931–1948* (t. 1–2 1990).

PSB; Z. Ziątek, *Ksawery Pruszyński*, Warszawa 1972.

T.T.

PRZELASKOWSKI Ryszard (9 IX 1903 Wilno — 11 II 1971 Warszawa), badacz dziejów Polski XIX w., historyk historiografii, archiwista, bibliotekarz. Studiował historię na UW; doktoryzował się 1927 pod kier. M. Handelsmana (*Sejm Warszawski 1825 roku*, wyd. 1929). Studia uzupełniające odbył w Paryżu; na podstawie materiałów z archiwum Montalemberta przedstawił *Rolę Polski w ruchach intelektualnych francuskich za czasów monarchii lipcowej* („Pamiętnik V Powsz. Zjazdu Historyków Pol." 1930). Archiwista w warsz. AAD (1924–39), kustosz warsz. Archiwum Miejskiego (1936–39); w l. 1924–39 brał udział w pracach bibliogr. Gabinetu Hist. TN Warsz.; współautor wraz z H. Bachulską i M. Handelsmanem *Bibliografii historii polskiej 1815–1914* (cz. 1 z. 1 1939). Dyr. Bibl. Publicznej m. st. Warszawy (1939–42 i 1945–49), następnie pracownik Centralnego Inst. Dokumentacji Nauk.-Technicznej. W l. 1958–71 w IH PAN kier. zespołu opracowującego syntezę historii historiografii pol. XIX w.; pod jego red. ukazała się *Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865–1900). Kompendium dokumentacyjne* (1968); pozostawił obszerne materiały biogr. historyków XIX i XX w. Autor pracy *Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 1800–1831* (w: *Towarzystwo Naukowe Warszawskie*, 1932). Pisał też prace dotyczące archiwistyki (m.in. *Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych*, 1935, przekł. ang. Waszyngton 1940) i bibliotekoznawstwa.

PSB; bibliografia prac w: R. Przelaskowski, *Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek*, Warszawa 1972.

A.B.

PRZEWORSKI Stefan (18 VI 1900 Częstochowa — 20 lub 22 I 1940 Palmiry), archeolog śródziemnomorski. Studiował prawo na UW oraz archeologię klas. na UJ i Uniw. Lwow. (doktorat 1926); w l. 1931–39 doc. UW. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Specjalizował się w archeologii staroż. Bliskiego Wschodu, zwł. w kulturze Hetytów. W l. 1928–30 prowadził wykopaliska w Anatolii. Autor prac: *Les problemes myceniens et les textes hittites* („Eos" 1924–25), *Typy afrykańskie na zabytkach kreteńskich* („Przegl. Hist." 1927), *Studia nad osadnictwem i rola Hetytów w środkowej Anatolii* („Wiadomości Archeol." 1929), *Dzieje i kultura Azji Mniejszej* (w: *Wielka historia powszechna*, t. 1 1935), *Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500–700 v. Chr.* (Leida 1939). Pośmiertnie wyd. *Opera selecta* (opr. K. Majewski, 1967). Jego prace posiadają nadal dużą wartość nauk. i inspirują wielu archeologów — badaczy Azji Przedniej, zwł. w dziedzinie historii metalurgii. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w czasie okupacji niemieckiej.

PSB.

J.S.

PRZEZDZIECKI Aleksander (29 VII 1814 Czarny Ostrów na Podolu — 26 XII 1871 Kraków), historyk, wydawca źródeł, pisarz. Pochodził z hrabiowskiej rodziny ziemiańskiej. Uczył się w Liceum Krzemienieckim, studiował historię i filologię na Uniw. Berlińskim. Odbywał liczne podróże po Europie Zach., zdobywając gruntowną wiedzę o pol. zbiorach za granicą (*Wiadomość bibliograficzna o rękopisach zawierających w sobie rzeczy polskie...*, 1850). Napisał prace hist.: *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów* (t. 1–2 1841), *Życie domowe Jadwigi i Jagiełły...* (1854), *Jagiellonki polskie... w XVI wieku* (t. 1–4 1868; t. 5 1878 — wyd. J. Szujski) oraz drobniejsze prace dotyczące średniowiecza (m.in. o *Bogurodzicy*). Duże zasługi położył jako edytor; opu-

blikował *Źródła do dziejów polskich* (t. 1–2 1843–44, z M. Grabowskim i M. Malinowskim), *Kronikę* Wincentego zw. Kadłubkiem w przekł. pol. (1862) oraz J. Długosza *Opera omnia* (t. 2–14 1863–78 we współpracy z Ż. Paulim, I. Polkowskim, przekł. K. Mecherzyński). Kolekcjoner i znawca dzieł sztuki. Wydawca i współautor (z E. Rastawieckim) *Wzorów sztuki średniowiecznej i z epoki Odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce* (Paryż 1853–69; 3 serie, łącznie 62 zeszyty). Od 1843 do końca życia współred. „Bibl. Warszawskiej". Czł. wielu tow. nauk. krajowych i zagr., m.in. zał. Tow. Królewskiego Starożytników Północy w Kopenhadze; dr h.c. uniw. we Wrocławiu (1861).

PSB; bibliografia prac: „Bibl. Warsz." 1872; A. Biernacki, *Aleksander Przezdziecki (1814–1871). Życiorys uczonego mecenasa*, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1972 nr 2.

K.Sz.

PRZEZDZIECKI Rajnold (26 VII 1884 Rakiszki na Litwie — 12 V 1955 Lozanna), dyplomata, historyk dyplomacji w Polsce. Pochodził z hrabiowskiej rodziny ziemiańskiej. Odebrał wykształcenie domowe. Utraciwszy majątek po 1917, pracował w protokole dyplomatycznym w MSZ (do 1936). Po wybuchu wojny 1939 przedostał się do Szwecji; 1947 osiadł w Szwajcarii. Czł. hon. Inst. Hist. w Rzymie. Szambelan papieski. Opublikował cenioną pracę źródłową o formach protokołu dyplomatycznego na pol. dworze król. *Diplomatie et Protocole à la Cour de Pologne* (t. 1–2, Paryż 1934–36). Podczas pobytu w Szwecji opr. m.in. obszerną źródłową pracę o stosunkach pol.-szwedzkich (nie wyd.). Uznanie przyniosła mu książka o dyplomatach ang. w Polsce, wyd. w przekł. ang. *Diplomatic Ventures and Adventures. Some Experiences of British Envoys at the Court of Poland* (Londyn 1953). Warsz. zbiory P. uległy rozproszeniu.

PSB.

J.J.

PRZYBOROWSKI Józef (7 III 1823 Gałęzów k. Wrześni — 13 V 1896 Warszawa), historyk języka pol. i literatury, archeolog, numizmatyk, bibliotekoznawca. Studiował nauki humanist. na Uniw. Wrocł., następnie uczył w gimnazjach w Trzemesznie i Poznaniu, będąc jednocześnie (1857–63) archiwistą pozn. Archiwum Grodzkiego. Od 1863 pracował w Szkole Gł. Warsz. jako nacz. bibliotekarz i wykładowca (1865 prof. nadzw.) historii języka pol. i literatury; na ros. UW lektor języka niemieckiego. Od 1872 kier. Bibl. Ordynacji Zamoyskich. Czł. zał. Pozn. TPN i innych tow. naukowych. Jako lingwista podkreślał znaczenie badań hist.-porównawczych języka; gromadził i wydawał staropol. zabytki piśmiennicze (np. roty średniow. przysiąg sądowych). Był znawcą twórczości J. Kochanowskiego, autorem jego biografii i współedytorem dzieł. Jako archeolog przedsiębrał liczne wyprawy nauk., a sprawozdania z nich publikował w wydawanym przez siebie (1873–82) czasopiśmie „Wiadomości Archeologiczne". Zajmował stanowisko kryt. wobec nowatorskiego „systemu trzech epok" Ch. J. Thomsena, ale jego prace wykopaliskowe nosiły pionierski charakter, bowiem interesował się nie docenianymi dotąd obiektami (miniaturowe narzędzia kamienne — mikrolity). Autor kilku prac z zakresu numizmatyki; współpracownik m.in. *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda.

PSB.

K.Sz.

PRZYBOROWSKI Walery, pseud. **Zygmunt Lucjan Sulima** (27 XI 1845 Domaszewice k. Kielc — 13 III 1913 Warszawa), pisarz, publicysta, historyk.

Uczestnik powstania 1863, po jego upadku przez kilka miesięcy więziony. Studiował w Szkole Gł. Warsz.; publikował artykuły w „Przegl. Tygodniowym" i innych czasopismach. Red. „Chwili" (1885–86), gdzie głosił ideę ugody z Rosją (pismo upadło, a jego program naraził P. na środowiskowy ostracyzm). Autor powieści, gł. hist.-przygodowych dla młodzieży (liczne wznow.) oraz sensacyjnych. Napisał popularne *Dzieje Polski do r. 1772* (1879, wyd. II 1898, doprowadzone do 1795); tematyka innych jego prac hist. związana jest z dziejami powstania styczniowego oraz historią Warszawy. Część publikacji zachowała wartość nauk. ze względu na wykorzystanie nie znanych dziś archiwaliów, P. bowiem odnalazł i zakupił akta Rządu Nar. z końcowego okresu powstania, zbierał także inne źródła, zwł. relacje uczestników wydarzeń. Uzyskany materiał wykorzystał w pracach: *Ostatnie chwile powstania styczniowego* (t. 1–4 1887–88), *Historia dwóch lat 1861–1862* (t. 1–5 1892–96) oraz *Dzieje 1863 roku* (t. 1–5 1897–1919). Prace te, bardzo obszerne, zawierają ostrą krytykę powstania (w duchu krak. szkoły hist.). Ponadto wydał szkice *Z przeszłości Warszawy* (t. 1–2 1899–1902) i *Przyczyny upadku Polski. Zarys historyczny* (1909).

PSB; bibliografia prac w: *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*, t. 3, Warszawa 1969 (opr. J. Cieślikowski).

H.Gór.

PRZYBOŚ Adam (23 XII 1906 Rzeszów — 14 VIII 1990 Kraków), historyk, badacz dziejów powsz. i Polski XVI–XVIII w., edytor źródeł, bibliograf. Studiował historię i romanistykę na UJ, m.in. pod kier. W. Konopczyńskiego i S. Wędkiewicza (doktorat 1930). Ukończył Studium Pedag. UJ, odbył też studia języka i kultury franc. na uniw. w Grenoble (1929). Pracował w szkołach średnich Krakowa, Rzeszowa, Tarnopola; tu współzał. Podolskiego TPN (1937). W l. 1947–52 kustosz zbiorów Komisji Hist. PAU, następnie pracownik nauk. IH PAN w Krakowie (kier. pracowni bibliografii historii Polski, 1953–64). Od 1950 związany z WSP w Krakowie: 1955 doc., 1961 prof. nadzw., 1971 prof. zw., 1977 emerytowany. Czł. PTH (1962–64 prezes oddziału krak., czł. hon. 1979); czł. hon. 1970 Rzesz. TN. Napisał pracę z historii polit. (*Konfederacja gołąbska*, 1936), później ogłosił wiele źródeł bądź publikacji źródłoznawczych: *Akta sejmikowe woj. krakowskiego*, t. 2–5: *1621–1696* (1955–84), *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625*... (1977; skrócona wersja niem. 1988) oraz wspólnie z R. Żelewskim: *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia* (1959), pamiętniki A. S. Radziwiłła (w oryginalnej wersji łac. t. 1–5 1968–75 i przekł. pol. 1980). Zajmował się także biografistyką (*Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, 1984); autor wielu biogramów w PSB. Red. zespołowej pracy *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 3: *Bibliografia* (1957), współautor *Bibliografii historii Polski*, t. 1 cz. 1–3 (1965).

Bibliografia za l. 1930–70: „Rocz. Nauk.-Dydaktyczny WSP w Krakowie" 1970; za l. 1970–85 w Archiwum PAN w Krakowie.

W.B.

PRZYBYLSKI Adam (22 VI 1896 Janów Lubelski — 5 I 1945 Peebles w Szkocji), historyk wojskowości; podpułkownik. Podczas I wojny świat. służył w Legionach Pol., następnie w POW; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Oficer Sztabu Generalnego, 1926–29 pracownik Biura Hist. WP, 1930–32 Wojsk. Biura Hist.; attaché wojsk. RP w Tokio. W 1939 w Sztabie Nacz. Wodza, potem w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Autor wielu prac hist., w tym pierwsze-

go syntetycznego ujęcia wojen Polski po odzyskaniu niepodległości 1918: *Wojna Polski Odrodzonej 1918–1921*, w: *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928* (zbior., 1928).

PSB.

M.N.-K.

PRZYBYŁKIEWICZ Zygmunt Bronisław, pseud. **Prawdzic** (21 VII 1905 Tarnów — 3 XI 1967 Sydney), popularyzator historii, publicysta, dyplomata. Studiował prawo na UJ (doktorat 1930) oraz w Szkole Nauk Polit. przy UJ. Od 1932 w służbie dyplomatycznej; od 1934 konsul hon. RP w Indiach Holenderskich (dziś Indonezja). Przed 1939 opublikował w kraju m.in. popularny zarys hist. *Indie Holenderskie* (1936). Od 1942 w Sydney w Australii; był urzędnikiem konsulatu RP; 1945 pozostał na emigracji. Na łamach pism polonijnych zajmował się m.in. popularyzacją historii. Jego zbiór poloników znajduje się w bibl. uniw. w Canberrze.

PSB.

J.J.

PRZYBYSZEWSKI Eugeniusz, w ZSRR **Czesław Jasiński** (19 V 1889 Płock — 28 XII 1940 Magadan), historyk powstania styczniowego, działacz komunist., publicysta. Studiował historię na UJ. Do 1927 uczył historii w szkołach średnich w Warszawie i wedle opinii zwierzchników „był wzorowym nauczycielem stosującym już wówczas w całej pełni szkołę pracy i metodę naprowadzającą". Od 1906 czynny w PPS, PPS-Lewicy, po 1918 w KPRP (KPP). Zagrożony aresztowaniem, 1927 wyjechał do ZSRR. Ten nagły wyjazd uniemożliwił mu obronę przygotowanej pod kier. M. Handelsmana pracy doktorskiej dotyczącej powstania 1863 (fragm. wyd. w *Księdze pamiątkowej... Handelsmana*, 1929). W ZSRR pracował m.in. w Pol. Archiwum Komunist. przy Inst. Historii Partii KC WKP(b) i w Akad. Komunistycznej. Zajmował się nadal problematyką powstania styczniowego (*Przyczynek do zagadnienia treści klasowej powstania 1863 r.*, „Nowy Przegl." 1929), pisał też o wystąpieniach robotn. i chłopskich oraz ruchu partyzanckim w Król. Pol. 1905, uwydatniając rolę pol. proletariatu w państwie rosyjskim. W l. 30-ych pod wpływem ultralewicowego zwrotu w KPP i postępującej stalinizacji zaczął wycofywać się z własnych ustaleń (*O literackim manewrze piłsudczyków i moich błędach*, „Nowy Przegl." 1931), co nie uchroniło go od aresztowania przez NKWD 1937. Zmarł w łagrze.

PSB.

A.LP.

PRZYPKOWSKI Samuel (ok. 1592 Gnojnik k. Czchowa? — 19 VI 1670 Królewiec), pisarz hist., ideolog braci polskich. Zamożny szlachcic, kształcił się na uniw. w Altdorfie i Lejdzie. Popularny działacz polit., zausznik kalwińskiej linii Radziwiłłów; gł. teoretyk braci polskich w zagadnieniach wolności sumienia, autor wielu pism filoz.-rel.; po upadku ariańskiego Rakowa 1638 wysunął się na czoło współwyznawców broniących się przed kontrreformacją. W okresie „potopu" skłaniał się ku współpracy ze Szwedami. Od ok. 1658 na wygnaniu w Prusach Książęcych, gdzie oddał się wytężonej pracy m.in. w zakresie dziejopisarstwa. Napisał życiorys F. Socyna (wyd. 1634) i *Żywot... Bogusława Radziwiłła* (powstały ok. 1660, wyd. uzup. 1840), opr. historię braci polskich (rkps zniszczony w XVII w.).

PSB.

W.U.

PRZYPKOWSKI Tadeusz (12 VII 1905 Skrzydłowszczyzna k. Jędrzejowa — 17 XII 1977 Jędrzejów), historyk sztuki i astronomii, gnomonik, heraldyk, kolekcjoner. Studiował historię sztuki na

UJ (doktorat 1929 pod kier. J. Pagaczewskiego). Dokonał wielu rekonstrukcji zegarów słonecznych, m.in. pochodzącego z 1759 zegara na Kościele Mariackim w Krakowie (1929). W l. 30-ych zwiedził całą niemal Europę, uzupełniając wykształcenie i powiększając kolekcję zegarów swego ojca. Posiadał gruntowną wiedzę heraldyczną, był znawcą exlibrisów (jego prace pozostały w większości w rkpsie), a także ich twórcą o eur. sławie. Lata II wojny świat. spędził w Jędrzejowie. Po wojnie, nie porzucając gnomoniki (zegar w Greenwich, 1967), zajął się dawnymi instrumentami nauk., rekonstruując m.in. całe instrumentarium Kopernika. Pozostawił wiele prac z zakresu historii astronomii, m.in. współautor *Historii astronomii w Polsce* (opr. okres 1550–1750, w t. 1 1975). Badał też historię pomiarów magnetyzmu ziemskiego, m.in. autor pracy *Naukowe pojęcie deklinacji magnetycznej w Polsce XVII wieku* (1963; habilitacja w IHKM PAN 1965). Zbiory swe przekazał 1962 państwu, pełniąc do 1975 funkcję dyr. Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie.

PSB.

M.W.

PRZYREMBEL Zygmunt (19 IX 1874 Warszawa — 4 IX 1943 tamże), historyk przemysłu. Ukończył Politechnikę Lwow. (dr nauk technicznych 1930). Pracownik cukrowni, nauczyciel chemii w gimnazjach warsz., wykładowca Politechniki Lwow.; red. nacz. „Gazety Cukrowniczej" (1920–39). Autor *Historii cukrownictwa w Polsce* (1927) opartej na gruntownych badaniach archiwalnych, *Polskiej bibliografii cukrowniczej 1799–1929* (1930) oraz monografii *Stowarzyszenie Techników Polskich w Warszawie 1898–1938* (1938).

PSB.

red.

PTASZYCKI Stanisław Ludwik (12 IV 1853 Kuzowo k. Moskwy — 20 XII 1933 Warszawa), filolog, historyk, archiwista, genealog, paleograf, edytor źródeł. Studiował w Petersburgu pod kier. slawistów I. I. Srezniewskiego i W. I. Łamanskiego (kandydat nauk hist.-filol. 1877); 1877–1918 asystent i doc. na Uniw. Petersburskim. Ponadto m.in. ostatni metrykant Metryki Litew. 1884–87 (opr. i wydał jej cenny inwentarz pt. *Opisanie knig i aktow Litowskoj Metriki*, Petersburg 1887), wykładowca literatury ros. w Akad. Duchownej w Petersburgu 1892–1918; prowadził badania archiwalne i bibl. w Petersburgu oraz we Włoszech, w Wiedniu, w Budapeszcie. Autor wielu prac o dziejach Litwy (pisanych gł. po rosyjsku, wyd. w Petersburgu), edytor kronik, latopisów i innych litew. źródeł; badał także dzieje rodów litew; wraz z A. J. Sobolewskim wydał tablice paleografii ruskiej XIV w. (1903). Upowszechniał w Rosji wiedzę o historii i kulturze pol. (zw. ambasadorem nauki pol. nad Newą), równocześnie był działaczem polonijnym; jako znawca archiwów ros. pomagał często pol. badaczom. W 1918 przyjechał na stałe do Polski. Prof. nadzw. KUL (kier. katedry nauk pomocniczych historii 1918–19, 1920–26) oraz USB (kier. tejże katedry 1919–20); jednocześnie dyr. Archiwum Państw. w Lublinie (1918–19, 1921–26). Uczestniczył 1920–22 przy rewindykacji pol. zbiorów archiwalnych i bibl. z Rosji; osobiście odzyskał stamtąd m.in. akta grodzkie i ziemskie lubelskie. W l. 1926–31 nacz. dyr. Archiwów Państwowych. Zał. i red. (1927–32) „Archeionu". Czł. AU/PAU (koresp. 1904, czynny 1931), TN Warsz., PTH (czł. hon. 1925), Pol. Tow. Heraldycznego, Tow. Hist. przy Uniw. Petersburskim i innych pol. i ros. tow. naukowych. Badacz pol. literatury XVI w. (M. Rej, Ł. Górnicki, A. Krzycki, M. Stryjkowski, A. P. Nidecki). Autor ważnych prac z dziedziny nauk pomocniczych (*Encyklopedia nauk*

pomocniczych historii i literatury, 1919, wyd. II 1922). Podejmował zagadnienia z zakresu terminologii archiwalnej (tworzył jej podstawy w Polsce), a przede wszystkim z archiwoznawstwa (*Inwentarz Archiwum Koronnego z r. 1613*, 1928, oraz *Uzupełnienia*, 1929). Był wytrawnym znawcą pol. i zagr. zasobów archiwalnych. Swój księgozbiór przekazał testamentem bibl. KUL.

PSB; bibliografia prac: „Archeion" 1934 (opr. H. Bachulska).

W.Buk.

PTAŚNIK Jan (15 I 1876 Mikluszowice k. Bochni — 22 II 1930 Lwów), historyk kultury i miast pol. doby przedrozbiorowej. Pochodził z rodziny chłopskiej. Studiował prawo i historię na UJ, po czym pracował w AAD m. Krakowa, następnie na UJ jako bibliotekarz, 1901–07 w szkolnictwie Przemyśla i Krakowa; uzyskał doktorat 1903 i habilitację 1907 na UJ, tamże doc. prywatny, 1910 prof. tytularny, 1919 prof. nadzw.; od 1920 prof. zw. UJK we Lwowie, kier. katedry historii średniow. powsz. (1920–30). Rzecznik polityki J. Piłsudskiego; 1918 czł. Ligi Niezawisłości Polski. Czł. wielu tow. naukowych pol. i zagr., czł. AU/PAU (koresp. 1918, czynny 1929). Od 1923 do końca życia red. nacz. „Kwart. Hist.", współpracownik kilku innych pism. Badał w szerokim zakresie dzieje kultury, zwł. stosunki pol.-niem. i pol.-włoskie w późnym średniowieczu, zajmował się dziejami miast i mieszczaństwa w Polsce; prowadził rozległe kwerendy archiwalne: 1903–05 i 1909–11 w Watykanie, 1911 w Norymberdze, 1912 w Belgii i Londynie, 1913 na Węgrzech. Autor prac: *Z dziejów kultury włoskiego Krakowa* (1906), *Kultura włoska wieków średnich w Polsce* (1922, wznow. 1959), *Kultura wieków średnich* (1925, wznow. 1959), *Bonerowie* (1905), *Pospólstwo, jego rola i znaczenie w dziejach Krakowa (1915)*, *Miasta w Polsce* (1922), *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce* (1934, wznow. 1949). Interesował się dziejami książki w okresie staropol.: *Papiernie w Polsce XVI w.* (1920), *Drukarze i księgarze krakowscy w XV i XVI w.* (1922). Był edytorem licznych źródeł: *Acta Camerae Apostolicae*, t. 1: *1207–1344*, t. 2: *1344–1374* (1913), *Analecta Vaticana 1202–1366* (1914), *Akta norymberskie do dziejów handlu z Polską w wieku XV* (1909–13), *Monumenta Poloniae typographica XV et XVI saeculorum* (1922), *Cracovia artificum 1300–1500* (t. 1 1917; materiały do t. 2 dotyczące l. 1501–50 uzupełnił M. Friedberg 1936–48). Do jego uczniów należeli m.in. J. K. Dąbrowski, K. Dobrowolski, R. Grodecki, K. Maleczyński, Z. Wojciechowski. Jego spuścizna rękopiśmienna i materiały naukowe (tzw. Teki P.) znajdują się w bibl. Ossolineum we Wrocławiu.

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1930.

M.W.

PUCZYŃSKI Andrzej (25 III 1731 na Podlasiu — 3 V 1785 Wilno), historyk i pedagog; pijar (od 1757). W 1759 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1760 wykładowca, m.in. historii powsz., i prefekt pijarskiego Collegium Nobilium w Wilnie. Pod koniec życia zatrudniony w nowicjacie pijarskim w Snipiszkach. Autor podręcznika *Historia powszechna, dzieje polityczne dawnych i nowych państw w sobie zawierająca* (1774), opartego na dziele historyka duńskiego L. Holberga *Synoptis historiae...* (Lipsk 1736) i uzupełnionego obszernym opisem dziejów Polski.

PSB.

J.J.

PUCZYŃSKI Bohdan Jerzy (27 VI 1911 Czajkowice k. Lwowa — 12 VII 1969 Częstochowa), historyk, geograf, archiwista. Studiował historię na UJK we Lwowie, m.in. pod kier. F. Bujaka; praco-

wał jako nauczyciel. Doktoryzował się na UJ 1946, habilitował na Uniw. Wrocł. 1962. Związany z uczelniami częstochowskimi: WSE i Politechniką; aktywny w PTH. Zajmował się historią gosp. i demografią (*Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII w.*, „Przeszłość Demograficzna Polski" 1971–74). Opracowywał akta archiwum w Częstochowie; na ich podstawie pisał przyczynki dotyczące najnowszej historii regionu.

Bibliografia prac: „Zeszyty Nauk. Politechniki Częstochowskiej" 1971. T.T.

PUŁASKI Franciszek (8 III 1875 Żylińce na Podolu — 10 V 1956 Paryż), historyk, bibliotekoznawca, organizator nauki, polityk, dyplomata. Syn Kazimierza P. Studiował, gł. samodzielnie, archeologię i historię. Pracując w Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie (1900–12) opublikował wiele prac hist., bibliogr., bibliotekoznawczych i edycji źródeł; sporządził obszerny *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich* (1915). Współzał. „Przegl. Hist." (1905) i TMH w Warszawie; współzał. TN Warsz. (1907; sekr. generalny 1909–16, 1918–19, 1924–26). W 1918 wszedł w skład Rady Stanu Król. Polskiego. W 1919 organizator i kier. Biura Prac Kongresowych delegacji pol. na konferencję pokojową w Paryżu; 1919–21 pierwszy radca poselstwa pol. w Waszyngtonie; 1921–26 pracownik MSZ. Od 1926 delegat rządu pol. i PAU przy Bibl. Pol. w Paryżu; zwierzchni zarząd, a następnie funkcję jej dyr. pełnił do końca życia. Uczynił z Bibl. Pol. promieniujący ośrodek kultury pol. (wykłady, wystawy, publikacje) i zorganizował przy niej 1935 uczelnię dla młodzieży franc. — Centre d'Études Polonaises de Paris. W czasie II wojny świat. strzegł zbiorów przed niem. grabieżą. Po wojnie zapewnił Bibl. Pol. podstawy materialne (Zjednoczenie Pol. Rzymsko-Katol. w Ameryce, Fundacja Rockefellera) i organizacyjne (Tow. Hist.-Lit. w Paryżu), czym przyczynił się do jej uniezależnienia od instytucji krajowych. Opublikował monografię *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948* (Paryż 1948). Czł. koresp. PAU 1947; wiceprezes PTH na Obczyźnie.

PSB. K.Ś.

PUŁASKI Kazimierz (19 I 1845 Boruszkowce na Wołyniu — 5 I 1926 Poznań), historyk, genealog. Ojciec Franciszka P. Po studiach na uniw. w Pradze i Wiedniu przebywał (do 1918) w rodzinnym majątku Zawadyńce na Podolu. Zajmował się dziejami ziem płd.-wsch., zwł. historią Podola i stosunków pol.-tatarskich; publikował niewielkie prace w czasopismach nauk. i prasie. Jako badacz poświęcił się gł. genealogii, opracowując *Kronikę polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*, t. 1 1911 (65 monografii rodzin magnackich i szlacheckich), t. 2 (ponad 40 monografii rodzin) nie ukazał się za życia autora; z rkpsu w Bibl. Nar. wyd. 1991 (wraz z reprintem t. 1) przez T. Epszteina i S. Górzyńskiego. Czł. hon. Pol. Tow. Heraldycznego, czł. Komisji Hist. AU/PAU i Pozn. TPN.

PSB. S.K.K.

PUTEK Józef (4 VII 1892 Wadowice — 10 V 1974 Chocznia k. Wadowic), polityk i publicysta, historyk, prawnik. Studiował prawo na UJ (doktorat 1920); adwokat. Działacz ruchu lud., współzał. 1913 PSL-Lewicy, 1923–30 wiceprezes PSL-Wyzwolenie, 1930–38 czł. Rady Nacz. SL; poseł na sejm 1919–30, 1938–39; red. pism lud., m.in. 1922–31 „Chłopskiego Sztandaru". Działacz samorządowy, 1919–29 wójt wsi Chocznia. Rzecznik reformy rolnej, krytykował Kościół katol. za uprzywilejowane stanowisko w państwie; 1929 obłożony klątwą przez

arcybiskupa A. Sapiehę. Od 1927 w opozycji wobec sanacji, 1930 jeden z przywódców tzw. Centrolewu, został na osobiste polecenie J. Piłsudskiego osadzony na trzy miesiące w twierdzy brzeskiej; w procesie brzeskim 1932 skazany na więzienie (wyrok zaostrzono w apelacji do 5 lat); odsiedział ponad rok. W więzieniu na podstawie materiałów dostarczanych przez F. Bujaka zaczął pisać popularne prace hist. poświęcone gł. dziejom wsi pol., chłopskim ruchom społ. oraz nietolerancji rel., będące w sposobie ujęcia i stylu przedłużeniem jego ostrej i tendencyjnej publicystyki polit.; do 1939 ogłosił m.in.: *Pierwsze występy polityczne włościaństwa polskiego 1848–1861* (1934), *Pod brzemieniem starodawnego militaryzmu. Wojskowe stacje, konsystencje, egzakcje i rekrutacje od XVI do XVIII w. na terenie Księstwa Zatorskiego* (1936); znaczny rozgłos zyskała jego książka *Mroki średniowiecza. Obyczaje, przesądy, fanatyzm i okrucieństwa w dawnej Polsce...* (1935, wiele wyd., wznow. 1985), zawierająca barwny, skażony jaskrawym antyklerykalizmem obraz życia Polski szlacheckiej XV–XVIII w. Podczas okupacji niem. aresztowany przez gestapo, więzień obozów koncentracyjnych Oświęcimia i Mauthausen. Po wojnie prezes 1946–48 SL i red. „Przyjaciela Ludu", poseł 1945–47 do KRN i 1947–51 Sejmu Ustawodawczego. W l. 1946–48 był min. poczt i telegrafów. W 1948 oskarżony bezpodstawnie o działanie przed wojną na rzecz sanacji i wykluczony z SL, 1950–53 więziony. Rehabilitowany 1956, poświęcił się gł. adwokaturze. W 1959 wydał książkę będącą kontynuacją swego dotychczasowego pisarstwa hist.: *Miłościwi panowie i krnąbrni poddani. Szkice z dziejów poddaństwa, pańszczyzny i innych form ucisku społecznego na dawnym pograniczu śląsko-polskim* (wyd. II 1969 pt. *Miłościwe pany i krnąbrne chłopy włościany...*).

PSB.

I.J.

PUTTKAMER Jacek (ok. 1740 — po 1802), pamiętnikarz. Szlachcic ze Żmudzi, 1767–89 sędzia ziemski rosieński. Od 1770 działał w konfederacji barskiej, odgrywając ważną rolę w animowaniu ruchu na Litwie. W l. 1772–76 na emigracji w Turcji i Niemczech. Posłował na sejmy 1778, 1780 i na Sejm Wielki; był przeciwnikiem Konstytucji 3 maja, należał do organizatorów konfederacji targowickiej na Litwie. Autor pamiętnika z okresu konfederacji barskiej pt. *Krótkie zebranie okoliczności, jakimi rozpoczęta, w postępach swoich pomnożona i dotąd utrzymana Generalna Konfederacja* (wyd. 1930); obok dziennika T. Sapieżyny jest on „najbardziej wartościowym źródłem w literaturze pamiętnikarskiej czasów barskich" (W. Szczygielski).

PSB.

I.J.

PUZYNA Józef Edward (24 IX 1878 Hrymiacze k. Brześcia nad Bugiem — 20 I 1949 Częstochowa), historyk, genealog. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował historię i literaturę na uniw. we Fryburgu (doktorat). W Szwajcarii przebywał ponad 20 lat, angażując się w działalność na rzecz sprawy pol.; 1919 wrócił do kraju; pracował m.in. w MSZ. W badaniach hist. koncentrował się na zagadnieniach dotyczących pochodzenia i roli polit. kniaziów litew.-ruskich w okresie ekspansji W. Ks. Litew. na Ruś. Artykułem *O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego* („Miesięcznik Heraldyczny" 1911) zapoczątkował wieloletnią zaciętą polemikę specjalistów. Ogłosił kilka artykułów na temat genealogii książąt litew., wysuwając nowe hipotezy, które jednak „należy przyjmować z wielką ostrożnością" (W. Dworzaczek). Zajmował się też twórczością literacką.

PSB.

S.K.K.

R

RABOWICZ Edmund (6 I 1928 Felino k. Święcian — 31 VIII 1987 Gdańsk), historyk literatury i kultury czasów stanisławowskich, edytor. Podczas II wojny świat. przebywał na Wileńszczyźnie (od 1944 czł. AK). Ukończył filologię pol. na Uniw. Pozn.; doktoryzował się na Uniw. Wrocł. pod kier. T. Mikulskiego, a po jego śmierci pod kier. W. Floryana (rozprawa *Stanisław Trembecki w świetle nowych źródeł*, 1965). Związany z WSP w Gdańsku (od 1970 Uniw. Gdański): doc. 1969, habilitacja 1986. Prowadził rozległe kwerendy źródłowe w bibl. oraz archiwach krajowych i zagr., odkrywając m.in. nieznane dotychczas utwory lit. i publicystyczne. W swych badaniach nad literaturą, zwł. poezją polit., skupiał się nad analizą społ.-polit. kontekstu utworów. Opublikował ujęcie syntetyczne oświeceniowej literatury polit. (w: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, 1977); przygotowywał do wyd. obszerny zbiór okolicznościowej poezji i prozy. Ponadto opr. edycje utworów J. Wybickiego (1973, z T. Swatem), *Zagadek sejmowych* (nie wyd.) oraz dokumentów obyczajowych epoki, jak wierszowany *Przewodnik warszawski* J. Czyża z 1779 wraz z *Suplementem* J. Ancuty (wyd. jako dodatek do „Prac Historycznolit. Uniw. Gdańskiego" 1985). Rzetelny biografista, autor kilkudziesięciu biogramów w PSB. Z jego próbą rewizji utartych sądów o Kuźnicy Kołłątajowskiej (w: *Słownik literatury... Oświecenia*) polemizował J. Kowecki.

Bibliografia prac: „Gdańskie Zeszyty Humanist." 1989.

A. G.-K.

RACZYŃSKI Edward (prawdopodobnie 2 IV 1786 Poznań — 20 I 1845 Zaniemyśl k. Poznania), mecenas kultury i nauki, wydawca, historyk, działacz polityczny. Pochodził z rodziny magnackiej. Studiował językoznawstwo i nauki przyrodn. we Frankfurcie n. Odrą i Berlinie. W 1806 wstąpił do gwardii hon. Napoleona, później walczył w armii Ks. Warszawskiego. Poseł na sejm Ks. Warsz. (1811–12); następnie wiele podróżował (*Dziennik podróży do Turcji*, 1814). Szambelan króla pruskiego, 1824 otrzymał tytuł hrabiowski. W czasie powstania 1831 delegat Rządu Nar. do króla pruskiego. Hon. obywatel m. Poznania (1834); deputowany do pozn. sejmów stanowych (1840–43). Czł. TPN od 1827. Właściciel cennego księgozbioru i kolekcji dzieł sztuki (w swym majątku rodowym w Rogalinie); zał. i fundator (1829) bibl. publicznej w Poznaniu (zw. Bibl. Raczyńskich). Autor pomnikowego wyd. albumowego *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą, począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III* (t. 1–3 1838–41). Szczególnie zasłużony jako wydawca źródeł hist., w tym serii Obraz Polaków i Polski w XVIII w. (od 1840). Wydał bli-

sko 50 tomów materiałów hist., m.in. był pierwszym wydawcą pamiętników J. Ch. Paska, J. Kitowicza oraz tekstów H. Kołłątaja. Zmarł śmiercią samobójczą.

PSB; A. Wojtkowski, *Edward Raczyński jako historyk*, „Kronika Miasta Poznania" 1936 nr 2.; M. Kosman, *Edward Raczyński*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989. A.W.

RADLIŃSKA Helena (2 V 1879 Warszawa — 10 X 1954 Łódź), działaczka oświat., pedagog, historyk oświaty. Nauczycielka historii i języka pol. w gimnazjach; współorganizatorka strajku szkolnego 1904. Studiowała historię na UJ pod kier. S. Krzyżanowskiego i F. Bujaka. Działaczka Tow. Uniw. Lud. im. A. Mickiewicza, współorganizatorka Pol. Inst. Pedag. w Krakowie. W dwudziestoleciu międzywojennym prowadziła aktywną działalność oświat. w ramach ruchu ludowego. Od 1922 związana z WWP: habilitacja 1925, prof. nadzw. 1927, prof. zw. 1937; współpracowała z PAU. Podczas okupacji niem. brała udział w tajnym nauczaniu. Po 1945 organizatorka i kier. Zakładu Pedagogiki Społ. na UŁ. Opublikowała m.in. pionierski zarys dziejów pol. oświaty pozaszkolnej pt. *Początki pracy oświatowej w Polsce* (w: *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja*, zbior., 1913), pracę metodyczną *Badania regionalne dziejów pracy społecznej i oświatowej* (1948). Autorka popularyzujących historię książek dla dzieci i młodzieży (m.in. *Na ziemi polskiej przed wielu laty*, 1911, wyd. IV 1946), podręczników szkolnych do nauki historii oraz biogramów w PSB.

PSB; W.Theiss, *Radlińska*, Warszawa 1984; bibliografia prac: „Roczniki Bibl." 1974 (opr. L. Wojtczak). T.T.

RADLIŃSKI Ignacy (13 XII 1843 Dubno na Wołyniu — 13 VIII 1920 Warszawa), religioznawca, historyk religii, filolog, popularyzator nauki. Pochodził z zubożałej rodziny szlacheckiej. Ukończył uniw. w Kijowie; 1868–1905 pracował jako nauczyciel języków klas. i języka franc. w gimnazjach warsz. (1887–88 w Piotrkowie); 1916 wykładowca TKN. Pionier pol. badań religioznawczych, zajmował się historią religii ludów semickich, początkami chrześcijaństwa, historią filozofii i Kościoła. Podejmował próby badań porównawczych w zakresie historii idei (*Jehowa, mrok średniowiecza i król pruski Wilhelm II*, 1919) i stosunków społ.-prawnych (*Mężczyzna a kobieta*, 1918). Zajmował się historią reformacji, zwł. arianizmem (*Zapomniana karta w dziejach umysłowości polskiej*, „Prawda" 1910); twierdził, że prześladowania innowierców dowodzą upadku kultury pol., który doprowadził do upadku państwa. Pisał prace językoznawcze; opr. historię literatury babilońsko-asyryjskiej, egipskiej, perskiej i hebrajskiej (w: *Dzieje literatury powszechnej*, zbior., t. 1 1880); interesował się prehistorią i etnologią. Publikował liczne artykuły popularnonauk., także hist., w czasopismach. Był działaczem pol. i zagr. ruchu wolnomyślicielskiego.

PSB; J. Żurawicka, *Twórczość naukowa Ignacego Radlińskiego 1843–1920*, Wrocław 1975 (tu bibliografia prac). K.Sz.

RADLIŃSKI Jakub Paweł (ok. 1684 w Sandomierskiem — 3 I 1762 Miechów), teolog, hagiograf, historyk; generał zakonu bożogrobców. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Po wstąpieniu do zakonu kanoników regularnych Grobu Świętego kształcił się w krak. kolegium jezuickim; dr teologii Akad. Krak. 1718. Prof. teologii w konwencie zakonnym w Stradomiu 1718–23; sprawował m.in funkcję generała zakonu. Rezydował w Miechowie. Publikował gł. dzieła o tematyce teologicznej, ascetycznej, hagiograficznej i fi-

loz.; z zakresu historii wydał *Synopsis nonnullorum privilegiorum...* (1754) będący kontynuacją historii bożogrobców miechowskich S. Nakielskiego; opr. reedycję konstytucji zakonnych (1747) i statutów zakonnych (1758); pozostawił prowadzoną wyrywkowo kronikę klasztoru miechowskiego, m.in. z 1748–49 *Acta seu gesta historica...* (rkps Bibl. Ossolineum, fragm. wyd. T. Lipiński, „Bibl. Warsz." 1849).

PSB. H.L.

RADWAN Mieczysław (5 IV 1889 Żarnów k. Końskich — 30 I 1968 Kraków), historyk pol. hutnictwa. Studiował na politechnice w Kijowie (inż. metalurg, mechanik). Pracował w zakładach hutniczych w Ostrowcu Świętokrzyskim i na Śląsku. Gł. przedmiotem jego badań była historia techniki hutniczej. Organizator muzeów: 1926 w Krzemionkach Opatowskich, 1934 w Sielpi Wielkiej k. Końskich i 1956 w Nowej Słupi na Kielecczyźnie (przeprowadzał tu badania nad wytopem żelaza w zrekonstruowanych piecach z okresu wpływów rzymskich, tzw. dymarkach). Wykładowca Politechniki Śl. w Gliwicach; doc. AGH w Krakowie, 1957–60 kier. utworzonej z jego inicjatywy katedry historii techniki i nauk technicznych. Autor wielu prac hist.; najważniejsze z nich to: *Wielkopiecownictwo w Zagłębiu Staropolskim w połowie XIX wieku* (1954, wyd. II 1966), *Rudy, kuźnice i huty żelaza w Polsce* (1963). Czł. koresp. Międzynar. Akad. Historii Nauki (1966). Zmarł w wyniku wypadku ulicznego.

PSB; bibliografia prac: „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1968 (opr. S. Miczulski i E. Olszewski); *Mieczysław Radwan. Życie i działalność* (zbior.), Kielce 1987. J.R.

RADYMIŃSKI Marcin (ok. 1610 Nowy Sambor — 18 VIII 1664 Kraków), historiograf. Syn kowala, podawał się za szlachcica. Studiował w Akad. Krak. (mistrzostwo sztuk wyzwolonych 1634); odbył dłuższą podróż po Europie. Od 1645 prof. wymowy i filozofii Akad. Krak., 1658 objął jedną z katedr teologii. Autor wielu mów, memoriałów, listów oraz notat; zebrał imponujących rozmiarów trzy kolekcje dokumentów: *Fastorum Studii generalis Almae Academiae Cracoviensis, Annales Almae Academiae Cracoviensis, Academia controversa seu Controversarium Academiae Cracoviensis cum aemula Societate Jesu* (rkpsy w Bibl. Jagiellońskiej), które do dzisiaj stanowią podstawowy zbiór materiałów źródłowych do dziejów Uniw. Krak., zwł. w poł. XVII w.

PSB; J. Muczkowski, *Rękopisma Marcina Radymińskiego*, Kraków 1840. J.R.

RADZIMIŃSKI, Luba-Radzimiński, Zygmunt (2 IV 1843 Szymkowce k. Ostroga na Wołyniu — 12 X 1928 Lwów), archeolog, historyk, genealog, heraldyk; ziemianin. Studiował nauki fizyczno-matematyczne i prawo na uniw. w Kijowie; studia przerwał, osiadając w majątku rodzinnym na Wołyniu. Zajmował się archeologią i naukami pomocniczymi historii; utrzymywał kontakty ze środowiskiem nauk. Lwowa i Krakowa, m.in. z W. Polem i Z. Glogerem, z którymi prowadził poszukiwania archeol. na Wołyniu. Badał genealogię szlachty, gł. ziem płd.-ruskich. Brał udział w przygotowaniu t. 1–2 zbioru *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* (wyd. B. Gorczak, t. 1–7 1887–1910), ogłosił *Monografię XX. Sanguszków...* (t. 1–2 1906–11) oraz drobniejsze prace w „Kwart. Hist." i „Miesięczniku Heraldycznym". Czł. wielu tow. nauk. w Rosji i Polsce oraz kilku komisji AU, współzał. Tow. Heraldycznego we Lwowie (prezes 1911–25). Bogate archiwum rodzinne zapisał Osso-

lineum we Lwowie, a księgozbiór genealogiczno-heraldyczny Zakłądowi Nauk Pomocniczych Historii UJ.

PSB.

S.K.K.

RADZISZEWSKI Henryk (27 VII 1873 Bruksela — 10 IV 1923 Golina k. Konina), ekonomista, historyk dziejów gosp., polityk. Studiował prawo i ekonomię na Sorbonie i w École Libre des Sciences Politiques w Paryżu; studia uzupełniające odbył w Londynie i Petersburgu; doktorat (1917) i habilitację (1919) uzyskał na UJ. Po 1918 prof. nadzw. SGGW, wykładał też na KUL i WWP. Działacz Związku Lud.-Nar. (od 1908). Poseł na sejm 1919–22 i 1922–23. Czł. TN Warsz. (1908). Prowadził badania nad dziejami przemysłu, skarbowości i instytucji ekon. w XIX w. Ważniejsze prace: *Zarys rozwoju przemysłu Królestwa Polskiego* (w: *W naszych sprawach*, zbior., cz. 2 1900), *Skarb i organizacja władz skarbowych w Królestwie Polskim* (t. 1–2 1907–08), *Bank Polski* (1910).

PSB.

A.B.

RADZIWIŁŁ Albrycht Stanisław, książę (1 VII 1593 Ołyka — 12 XI 1656 Gdańsk), kanclerz w. litew., pamiętnikarz, pisarz religijny. Studiował w Akad. Wil. oraz m.in. w Lowanium (Leuven) i kilka lat we Francji. Podkanclerzy litew. 1619, kanclerz 1623. W l. 1624–25 towarzyszył królewiczowi Władysławowi w podróży po Europie. Nie odgrywał większej roli polit., choć brał udział we wszystkich ważniejszych wydarzeniach ówczesnych i w działalności publicznej, np. uczestniczył w sejmach. Pisał i wydawał dzieła religijne. Pozostawił pracę hist. *Epitome rerum gestarum in Regno Poloniae...* (rkps Bibl. Czartoryskich; cz. 1 wyd. E. Kotłubaj, „Athenaeum Wil." 1848) oraz obszerny pamiętnik *Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundo III...*, spisany po łacinie w formie diariusza; jego niekompletne XVIII-wieczne tłum. wydał E. Raczyński 1839; wyd. kryt. oryginału opr. A. Przyboś i R. Żelewski (t. 1–4 1968–74), także przekł. pol. pt. *Pamiętnik o dziejach w Polsce* (t. 1–3 1980). Pamiętnik R. stanowi jedno z podstawowych źródeł do dziejów panowania Władysława IV; jest szczegółowym zapisem ówczesnego życia polit. widzianego z perspektywy dworu, ilustrowanym obficie dokumentami; zawiera charakterystyki szlacheckich polityków, a także liczne wzmianki o życiu kulturalnym.

PSB; W. Czapliński, *„Sprawiedliwy" magnat*, w: tenże, *Dawne czasy*, Wrocław 1958.

W.T.

RADZIWIŁŁ Mikołaj Krzysztof, zw. **Sierotką**, książę (2 VIII 1549 Ćmielów — 28 II 1616 Nieśwież), pamiętnikarz. Studiował w Lipsku, Strasburgu, Paryżu i w Rzymie; pod wpływem P. Skargi przeszedł z kalwinizmu na katolicyzm. Marszałek nadworny litew. 1569; uczestnik poselstwa do Henryka Walezego 1573. W 1579 mianowany marszałkiem w. litew., 1586 kasztelanem, 1590 wojewodą trockim, 1604 wojewodą wil.; od 1586 ordynat nieświeski. Brał udział w wojnie Stefana Batorego z Gdańskiem oraz w wyprawach na Połock i Psków. W l. 1582–84 odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej przez Wenecję, Trypolis i Damaszek, następnie zwiedził Egipt oraz Kretę i przez Włochy wrócił do kraju. Ok. 1590–91 spisał po polsku diariusz tej podróży, który zyskał rozgłos w Europie dzięki łac. przeróbce T. Tretera — *Hierosolymitana peregrinatio...* (Braniewo 1601); z wersji tej przekł. pol. sporządził A. Wargocki — *Peregrynacja abo pielgrzymowanie do Ziemie Świętej...* (1607); wyd. kryt. pol. oryginału opr. J. Czubek 1925 i L. Kukulski 1962. Relacja R. dzięki barwnej narracji i wie-

lostronności zainteresowań autora traktowana była przez ponad dwa stulecia w Europie jako jedno z ważnych źródeł wiedzy o Palestynie, Egipcie i krajach Lewantu, inspirując m.in. twórczość romantyków (Słowacki, Mickiewicz). Liczne wydania łac., pol. oraz przekł. na niemiecki i rosyjski.

PSB; A. Sajkowski, *Od Sierotki do Rybeńki. W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*, Poznań 1965; S. Alexandrowicz, *„Peregrynacja do Ziemi Świętej" księcia Radziwiłła Sierotki. Czas powstania rękopisu*, w: *Ars historica* (zbior.), Poznań 1976. W.T.

RADZIWIŁŁOWA Katarzyna, księżna, 2. v. **Kolb-Danvin**, z **Rzewuskich**, pseud. **Comte (Count) Paul Vasili** (30 III 1858 Petersburg — 12 V 1941 Nowy Jork), publicystka polit. i hist., powieściopisarka. Pochodziła z rodziny arystokratycznej. Przebywając z mężem dyplomatą do 1914 gł. w Berlinie i Petersburgu, poznała gruntownie życie dworów i elit polit. Niemiec i Rosji; wywołała skandalizujący rozgłos swymi książkami *La Societé de Berlin* (Paryż 1884, wyd. ang. 1885, wyd. niem. 1895) i *Behind the Veil at the Russian Court* (Londyn 1913). Wydalona z Rosji 1914 i pozbawiona majątku, od 1922 przebywała w USA. Opublikowała ok. 40 prac publicyst.-hist. i esejów, gł. o ostatnich Romanowych i upadku Rosji (*Rasputin and the Russian Revolution*, 1918; *Russia's Decline and Fall*, 1918; *Nicholas II. The last of the Tzars*, 1931); ponadto m. in. była biografką C. Rhodesa (1918).

PSB; D. Świerczyńska, *Hrabia Paul Vasili i księżna Katarzyna Radziwiłłowa*, „Teksty" 1980 nr 5. J.J.

RAFACZ Józef (30 I 1890 Czarny Dunajec k. Nowego Targu — 3 VIII 1944 Warszawa), historyk prawa polskiego. Pochodził z rodziny chłopskiej. Ukończył na UJ studia hist. (doktorat 1913) i prawnicze (doktorat 1917); uczeń S. Kutrzeby. Podczas I wojny świat. w armii austr.; ranny. Od 1919 wykładowca historii prawa pol. na KUL w Lublinie. Po habilitacji 1921 na UJ związany od 1922 z UW jako prof. nadzw., a od 1929 prof. zw. historii ustroju Polski i dawnego pol. prawa sądowego. Czł. TN Warsz. (1931). W 1940 współorganizator i prof. wydziału prawa tajnego Uniw. Ziem Zach. i UW, od 1941 jego dziekan. Rozwijał badania nad położeniem chłopów i ustrojem wsi (*Ustrój wsi samorządnej małopolskiej w XVIII w.*, 1922; *Sąd referendarski koronny. Z dziejów obrony prawnej chłopów w dawnej Polsce*, 1948). Większość prac poświęcił historii dawnego prawa pol., gł. procesowego i karnego. Autor licznych podręczników, m.in. *Dawne prawo sądowe polskie w zarysie* (1936). Rozstrzelany przez Niemców w czasie powstania warszawskiego.

PSB; bibliografia prac: „Czasopismo Prawno-Hist." 1952; S. Grodziski, J. Malec, *Józef Rafacz. 1890–1944*, „Zeszyty Nauk. UJ. Prace Prawnicze" 1980. H.I.

RAJEWSKI Zdzisław Adam (22 X 1907 Dubin k. Rawicza — 2 VI 1974 Warszawa), archeolog, muzeolog. Studiował na Uniw. Pozn. pod kier. J. Kostrzewskiego (doktorat 1936), następnie do 1939 pracował tam jako asystent. Od 1934 zast. kier. badań wykopaliskowych w Biskupinie. W 1937 odbył podróż nauk. do Niemiec, Austrii i Włoch. Podczas okupacji niem. pracował w spółdzielni ogrodniczej. Współzał. i sekr. Inst. Zach. 1945–46. Od 1946 kier. ośrodka nauk. w Biskupinie — współtwórca rezerwatu. Od 1949 do końca życia dyr. Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie. W l. 1949–53 czł. Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Pol., powołanego dla koordynacji poszukiwań archeol. w całym kraju (w myśl ówczesnych koncepcji centralizacji

badań nauk.), związany z IHKM PAN; prof. nadzw. 1955, prof. zw. 1971. Kierował wykopaliskami w Biskupinie i okolicach, na terenie Grodów Czerwieńskich, na polach bitewnych pod Grunwaldem i Legnicą oraz na Zamku Król. w Warszawie. Red. nacz. „Wiadomości Archeol." (od 1954), „Archeologii Polski" (od 1957) oraz serii Materiały Staroż. i Materiały Wczesnośredniowieczne. Autor cennych prac z zakresu metodyki wykopalisk, pradziejów Wielkopolski; opr. też *Materiały do pradziejów oraz wczesnych dziejów Warszawy i jej okolic* („Wiadomości Archeol." 1974–75). Wybitny popularyzator i organizator, czynny w kontaktach z zagranicą. Czł. wielu tow. naukowych.

PSB; bibliografia prac: „Wiadomości Archeol." 1974–75 (opr. W. Kolago).

J.S.

RAJZEN, Reisen, Załman (6 X 1887 Kojdanowo na Białorusi — VI 1941 w ZSRR), filolog i historyk literatury żydowskiej. Od 1915 mieszkał w Wilnie, odgrywając ważną rolę w tamtejszym życiu kulturalnym. Wydawca dziennika „Der Wilner Tog" (Wileński Dzień, jid., od 1920). Badacz języka i literatury jidisz; propagator kultury żyd.; współorganizator Żyd. Inst. Nauk. JIWO (1925). Wydał m.in. podręcznik historii literatury haskalistycznej *Fun Mendelssohn bis Mendele* (Od Mendelssohna do Mendele [Sforima], 1923) i *Leksykon fun der jidiszer literatur, prese un filologie* (Leksykon literatury, prasy i filologii jidisz, t. 1–4 1926–29). Dzieło *Literatura i język jidisz* (1965) zawiera m.in. bibliografię prac R. Aresztowany przez NKWD pod nieznanym zarzutem, wywieziony w głąb ZSRR i zamordowany.

PSB.

Z.B. i R.Ż.

RAKOWIECKI Ignacy Benedykt (XII 1783 Berdyczów — 22 VII 1839 Warszawa), historyk prawa, słowianoznawca, wydawca źródeł. Pochodził z rodziny drobnoszlacheckiej. Uczęszczał na wykłady ekonomii i filologii na Uniw. Wileńskim. Od 1809 pracował w biurze Tow. Gosp.-Rolniczego w Warszawie, następnie (1810–11 i 1812–23) administrował dobrami Potockich i Zamoyskich. W l. 1824–32 był kuratorem szkół woj. podlaskiego, po 1833 inspektorem szkolnym w Warszawie, od 1835 rejentem w kancelarii ziemiańskiej woj. mazowieckiego. Jeden z przedstawicieli ugodowo-lojalistycznego skrzydła pol. słowianofilstwa. Zarówno w rozprawie *O stanie cywilnym dawnych Słowian* (1820), jak i w swym gł. dziele *Prawda Ruska, czyli prawa Wielkiego Księcia Jarosława Władimirowicza...* (t. 1–2 1820–22), zawierającym obok przedruków źródeł obszerne partie autorskie, zarysował (wspierając się słynnym „słowiańskim rozdziałem" *Myśli o filozofii dziejów* J. G. Herdera) wyidealizowany obraz wczesnej Słowiańszczyzny. Zwolennik koncepcji niezmiennego charakteru nar. oraz pierwotnego słow. gminowładztwa. Uważany za pierwszego w Polsce rzecznika i teoretyka metody hist.-porównawczej w historii prawa. Utrzymywał kontakty z wieloma uczonymi zagr., m.in. z V. Hanką (fragmenty jego falsyfikatów — rękopisu królodworskiego i zielonogórskiego — przetłumaczył na język pol. i, w dobrej wierze, opublikował w *Prawdzie Ruskiej...*). Czł. TPN (przybrany 1820, czynny 1823).

PSB; A.F. Grabski, *Między słowianofilstwem a panslawizmem — Ignacy Benedykt Rakowiecki...*, w: tenże, *Orientacje polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1972.

A.W.

RAKOWSKI Bronisław (20 VI 1895 Szczucin w Tarnowskiem — 28 XII 1950 Argentyna), historyk wojskowości; generał. Podczas I wojny świat. walczył

w Legionach Pol.; uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. W okresie międzywojennym pracował na różnych stanowiskach w WP; ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Od 1936 szef Wojsk. Biura Hist.; pod jego kierownictwem rozpoczęto tam opracowywanie historii kawalerii pol. 1794–1920. Autor licznych artykułów w „Przegl. Kawalerii", np. *Przygotowania kawalerii polskiej do wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831* (1930). W czasie II wojny świat. więzień obozu w ZSRR (1939–41), następnie — po ewakuacji na Środkowy Wschód — żołnierz 2 Korpusu (dowódca 2 Warsz. Dywizji Pancernej). Po wojnie na emigracji.

PSB.

z.w.

RAKOWSKI Kazimierz (3 IV 1874 Piotrków — 2 poł. 1952 Wrocław), publicysta, działacz polit., historyk. Studiował filozofię w Heidelbergu i Fryburgu szwajcarskim oraz ekonomię i nauki polit. w Berlinie (doktorat 1899). Publicysta związany z wieloma pol. czasopismami w Berlinie, Poznaniu, wreszcie w Galicji. Popularyzator historii zaboru pruskiego: *Powstanie poznańskie w 1848 roku* (1900, wyd. II 1914), *Dzieje W. Księstwa Poznańskiego w zarysie. 1815–1900* (1904). Autor pracy *Wewnętrzne dzieje Polski. Zarys rozwoju społecznego i ekonomicznego* (1908, wyd. skrócone 1909). Współpracownik W. Korfantego, 1922–29 poseł (ChD) do Sejmu Śl., 1937–46 czł. Stronnictwa Pracy. Pisał także powieści i dramaty.

PSB.

H.W.

RANOSZEK Rudolf (5 IV 1894 Moszczenica Śl. — 8 IV 1986 Jastrzębie Zdrój), asyrolog i hetytolog. Studiował na Uniw. Wrocł. historię oraz filologię klas. i orientalną (doktorat 1922); kontynuował studia na UW i w Lipsku. Od 1935 związany z UW (habilitacja; prof. nadzw.). W okresie okupacji niem. pracował jako robotnik rolny, a 1942–45 przebywał w obozie pracy przymusowej w Wettenstett k. Brunszwiku. W 1946 zorganizował na UW katedrę filologii Wschodu Staroż. (kier. do 1964). Wychowawca pol. asyrologów i hetytologów, popularyzator wiedzy o staroż. Wschodzie. Autor wielu prac, m.in.: *Kronika króla hetyckiego Tuthajlasa IV* („Rocz. Orientalistyczny" 1934), *Religia asyro-babilońska i hetycka*, w: *Religie Wschodu* (zbior., 1938), *Traktat króla hetyckiego Arnuwandasa z krajem Ismirika* (1938), *Mezopotamia i Syria* (1949), *Rylcem i trzciną* (1959), *Religie Mezopotamii*, w: *Zarys dziejów religii* (zbior., 1968), *Religie starożytnej Mezopotamii...*, w: *Mezopotamia* (zbior., 1971). Dr. h.c. Uniw. Śl. (1985).

I.O.

RAPAPORT, Rapoport, Salomon Juda (1 VII 1790 Lwów — 16 X 1867 Praga), talmudysta i historyk żyd.; rabin. Do 1840 działał w Galicji. Pod wpływem N. Krochmala stał się pionierem haskali (żyd. oświecenia) i ruchu Wissenschaft des Judentums. Zwalczany przez galic. ortodoksów, musiał ustąpić z zajmowanego od 1837 stanowiska rabina w Tarnopolu. W 1840 został nacz. rabinem Pragi. Wybitny badacz judaizmu (traktował *Talmud* jako ważne źródło hist.), stworzył metodol. podstawy nowoż. historiografii żydowskiej. Ważną rolę odegrało jego encyklopedyczne dzieło *Erech Millin* (hebr., Praga 1852–1914), w którym zawarł wiedzę o hist. i archeol. aspektach *Talmudu*. Rozgłos przyniosły mu studia o gł. postaciach życia intelektualnego Żydów epoki gaonów (tzw. epoka mędrców, VII–XI w.), zebrane w *Jeriot Szlomo* (hebr., 1904; wznow. 1913, 1960); prześledził w nich drogi rozwoju nauki rabinicznej.

I. E. Barzilay, *Shelomo Yehudah Rapoport*, Jerozolima 1969 (tu bibliografia prac).

Z.B. i R.Ż.

RAPPAPORT Herman (28 VIII 1899 Hutar k. Stryja — 15 VII 1978 Warszawa), archiwista, historyk ruchu robotn. i rewolucyjnego. Po studiach hist. na UJK we Lwowie (doktorat 1934) pracował jako nauczyciel. Komunista; podczas II wojny świat. walczył ochotniczo w Armii Czerwonej. W l. 1947–52 kier. Archiwum Wydziału Historii Partii KC PPR (następnie PZPR); wykładowca historii w centralnych szkołach partyjnych. Pracownik AGAD 1953–70; wydawał inwentarze archiwalne, zajmował się rejestracją poloników w archiwach moskiewskich. Ważniejsze prace: *Narastanie rewolucji w Królestwie Polskim w latach 1900–1904* (t. 1–3 1960), *Wypadki majowe w 1891 r. w Żyrardowie* (1973), *Reakcja stołypinowska w Królestwie Polskim 1907–1910* (1974).

PSB; bibliografia prac: „Archeion" 1979.

T.T.

RASTAWIECKI Edward (2 X 1805 Nowosiółki k. Lublina — 23 II 1874 Warszawa), historyk sztuki, wydawca, kolekcjoner. Pochodził z rodziny arystokratycznej (z tytułem barona). Po studiach prawniczych na UW pracował w Tow. Kredytowym Ziemskim i w Heroldii Król. Polskiego. Odbył podróże nauk. krajowe i zagr., m.in. do Norymbergi, gdzie pracował nad biografią Wita Stwosza. Kolekcjoner dzieł sztuki i numizmatów; część zbiorów ofiarował Gabinetowi Archeol. UJ, galerię obrazów, zbiór rycin i bibliotekę otrzymało TPN w Poznaniu. Autor prac: *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających* (t. 1–3 1850–57), *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki Odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce* (62 zeszyty, Paryż 1853–69 — wspólnie z A. Przezdzieckim), *Słownik rytowników polskich* (wyd. pośmiertne 1886). Współzał. i wiceprezes (1861–65) Tow. Zachęty Sztuk Pięknych oraz wielu tow. naukowych. Położył znaczne zasługi dla rozwoju kartografii hist. w Polsce, wydając *Mappografię dawnej Polski* (1846) — uzupełniony własnymi odkryciami opis map sporządzony 1775 przez J. D. Janockiego, bibliotekarza Załuskich.

PSB.

A.W.

RASZEWSKI Zbigniew (5 IV 1925 Poznań — 7 VIII 1992 Warszawa), historyk pol. teatru i dramatu. Studiował filologię pol. na UAM w Poznaniu (doktorat pod kier. Z. Szweykowskiego). Od 1953 związany do końca życia z IS PAN (PIS); prof. od 1972. Prowadził także seminarium z historii teatru w PWST w Warszawie. Od 1956 wraz z B. Korzeniewskim red. „Pamiętnika Teatralnego". Znawca i badacz gł. teatru dawnego, doprowadził do mistrzostwa analizę związków między systemem gry teatralnej a poetyką dramatu; ujawnił przenikliwość w dociekaniu zależności między formą utworu dramatycznego, jego sceniczną realizacją i okolicznościami hist. tej realizacji (m.in. na przykładzie *Cudu mniemanego...* W. Bogusławskiego); w analizie utworów dramatycznych wychodził poza zabiegi genetyczne i formalistyczne, odczytując teksty w szerokim kontekście kultury. Autor erudycyjnych szkiców (m.in. w zbiorze *Staroświecczyzna i postęp czasu*, 1963), studium monograficznego *Bogusławski* (t. 1–2 1972, wyd. II popr. jednotomowe 1982), licznych prac dotyczących twórczości dramatopisarzy Młodej Polski, zwł. S. Wyspiańskiego, oraz programu artyst. L. Schillera; szczególne uznanie zyskał syntetyczny zarys dziejów sceny pol. od czasów najdawniejszych do 1939 pt. *Krótka historia teatru polskiego* (1977).

Inicjator i współautor fundamentalnego *Słownika biograficznego teatru polskiego* (1973). W eseju *Teatr w świecie widowisk. Dziewięćdziesiąt jeden listów o naturze teatru* (1991) zawarł sumę swych oryginalnych przemyśleń dotyczących widowiska teatralnego. Zajmował zawsze postawę niezależną, bliską od l. 70-ych opozycji demokratycznej. W wyd. pośmiertnie *Raptularzu 1967/68* (1993) zawarty jest opis okoliczności polit. zdjęcia ze sceny *Dziadów* Mickiewicza w inscenizacji K. Dejmka. J.J.

RAUSZER Zdzisław (16 VI 1877 Warszawa — 20 X 1952 tamże), metrolog, historyk metrologii w Polsce. Po studiach w Inst. Technologicznym w Petersburgu pracował 1909–16 w Gł. Izbie Wag i Miar tamże, następnie organizator i dyr. pol. Gł. Urzędu Miar (do 1940 i 1945–49); w l. 1949–51 w Pol. Komitecie Normalizacyjnym. Dr h.c. Politechniki Lwow. 1936; czł. zw. TN Warsz. (1951). Zajmował się m.in. metrologią hist. (*Jednostki miar używanych w Królestwie Kongresowym w dobie poprzedzającej wydanie dekretu o miarach z dnia 8 lutego 1919*, „Miesięcznik Statyst." 1920; *Wprowadzenie systemu metrycznego w Królestwie Polskim*, 1922).
PSB. E.F.

RAWICZ Jerzy, wł. **J. Rabinowicz**, pseud. **Marian Warszałłowicz** (29 VI 1914 Łódź — 9 III 1980 Warszawa), publicysta hist., pisarz. Podczas studiów polonist. na UW nawiązał współpracę z prasą socjalist.; od 1936 czł. PPS. Od 1939 nauczyciel w Białymstoku; po zajęciu kresów wsch. przez ZSRR przyjęty 1940 do Związku Pisarzy Radzieckich. W 1942 aresztowany przez Niemców, więziony w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Od 1945 dziennikarz, początkowo w Białymstoku, następnie w Warszawie. Autor publicyst.-sensacyjnych, poczytnych prac, w których przedstawiał mało znane bądź niejasne epizody pol. życia polit.-społ. w okresie międzywojennym (m.in. *Generał Zagórski zaginął*, 1963; *Do pierwszej krwi*, 1974).
PSB. E.F.

RAWITA-GAWROŃSKI Franciszek → Gawroński Franciszek.

RAWSKI A. → Górka Olgierd.

RECHOWICZ Marian Józef (4 IX 1910 Husiatyń — 29 IX 1983 Lublin), historyk pol. Kościoła katol. i teologii; biskup. Studia filoz. i teologiczne ukończył na UJK we Lwowie (pod kier. J. Umińskiego); święcenia kapłańskie przyjął 1933. Odbywał podróże nauk. do Rzymu i Paryża. Na UJK przyjęto 1939 jego rozprawę doktorską; habilitował się na UJ 1948. Związany z KUL 1950–75 (do emerytury) jako prof. (nadzw. 1956, zw. 1967) historii Kościoła i prezes TN KUL; 1957–65 rektor tej uczelni, współtwórca wielu jej inst. i zakładów badawczych. Dr h.c. uniw. w Lille (1958). Brał udział w przygotowaniach Soboru Watykańskiego II i w licznych kongresach międzynarodowych. Działalność dydaktyczno-nauk. skoncentrował na kulturze chrześc. pol. średniowiecza (liturgika, dzieje teologii, kult świętych, działalność dobroczynna Kościoła); ogłosił wiele publikacji z tego zakresu. Współred. i współautor dzieł: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce* (1969), *Historia Kościoła w Polsce* (t. 1–2 1974–79), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (t. 1–3 1974–77), *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej* (1973), *Encyklopedia Katolicka* (t. 1–4 1973–83). Współred. czasopism „Acta Mediaevalia" i „Studia z dziejów liturgii w Polsce". Jako biskup archidie-

cezji lwow. z siedzibą w Lubaczowie (1974–83) zał. „Studia Lubaczoviensia", pismo poświęcone dziejom archidiecezji lwowskiej.

PSB. P.P.G.

RECZEK Eugeniusz (25 XII 1916 Nowy Sącz — 11 II 1971 Grottaferrata k. Rzymu), historyk; jezuita (od 1934). Studiował m.in. historię i prawo kanoniczne na KUL w Lublinie. Święcenia kapłańskie przyjął 1950. Współorganizator i kier. (od 1956) Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL. Z inicjatywy kardynała Stefana Wyszyńskiego zorganizował (1958) w Rzymie pol. Inst. Studiów Kościelnych (status instytucji papieskiej od 1970), w którym gromadzone są, opracowywane i udostępniane badaczom polonica, zwł. źródła z archiwów watykańskich. Od 1965 red. serii wydawniczych Instytutu: Studia Ecclesiastica, Wiara i Życie.

PSB. E.F.

REISKI, Reyski, Artur (30 IX 1857 Drzewica — 25 VIII 1928 Warszawa), prawnik, genealog, heraldyk. Studiował prawo na UJ (doktorat 1883). Zainteresowania hist. skupiał na genealogii i heraldyce. Osiadłszy w rodzinnej Drzewicy, gdzie był sędzią pokoju, prowadził badania genealogiczne, w wyniku których zgromadził bogate materiały do dziejów pol. rodów rycerskich i rodzin szlacheckich. Wykorzystał je, współpracując od 1899 z A. Bonieckim przy wydawaniu *Herbarza polskiego*. Po śmierci Bonieckiego (1909) kontynuował redakcję dalszych trzech tomów *Herbarza*, doprowadzając go 1914 do t. 16 (nazwisko Makomaski). Czł. Tow. Heraldycznego we Lwowie. Swe bogate zbiory zapisał W. Dworzaczkowi, który przygotował do druku t. 17 *Herbarza*; rkps tej pracy i wszystkie materiały R. spłonęły 1944 w wyniku powstania warszawskiego.

PSB. S.K.K.

REISS Józef Władysław (4 VIII 1879 Dębica — 22 II 1956 Kraków), muzykolog, historyk muzyki. Studiował na UJ (medycynę i historię), następnie na uniw. wiedeńskim m.in. muzykologię (doktorat 1910). Pracował jako nauczyciel gimnazjalny historii i geografii (w Samborze i Złoczowie, 1911–39 w Krakowie), prowadząc równocześnie badania nad historią dawnej muzyki polskiej. Opublikował *Historię muzyki w zarysie* (1920, wyd. III rozsz. 1929) i na jej podstawie uzyskał habilitację na UJ (1922). Podczas okupacji niem. przebywał w Krakowie. Po wojnie związany z UJ: doc. 1948 i prof. tytularny 1949. Pozostawił wiele cennych opr., m.in.: *Encyklopedia muzyki* (1924, liczne wznow.), *Książka o muzyce od XV do XVII w. w Bibliotece Jagiellońskiej* (cz. 1–3 1924–38), *Muzyka w Krakowie w XIX w.* (1931), *Almanach muzyczny Krakowa 1780–1914* (1939), podręczniki oraz pracę stanowiącą podsumowanie jego badań hist. *Najpiękniejsza ze wszystkich jest muzyka polska* (1946). Opublikował wiele artykułów w periodykach fachowych, m.in. „Przegl. Muzycznym", „Muzyce" i „Muzyce Pol.", oraz w prasie codziennej. Zbiory R. dotyczące historii muzyki pol. znajdują się w archiwum Akad. Muzycznej w Katowicach.

PSB. H.Gór.

REMBOWSKI Aleksander (8 XI 1847 Klonów w Kaliskiem — 9 IX 1906 Warszawa), historyk ustroju Polski i doktryn polit. czasów nowoż. i najnowszych. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował prawo w Szkole Gł. Warsz. i na uniw. w Heidelbergu (doktorat 1872). Bibliotekarz w Bibl. Ordynacji Krasiń-

skich w Warszawie (1886–1901). Czł. koresp. AU 1894. Przedstawiciel warsz. szkoły hist.; związany z warsz. środowiskiem arystokracji i bogatego mieszczaństwa. Opierając się gł. na literaturze pol. i obcej, a nie na źródłach archiwalnych, pisał prace dotyczące wielu ważnych problemów polit. w dziejach Polski, jak np.: szczególne formy szlacheckiego parlamentaryzmu (*Konfederacje i rokosze w dawnym prawie państwowym polskim*, 1893; *Konfederacja i rokosz, porównanie stanowych konstytucji państw europejskich z ustrojem Rzeczypospolitej Polskiej*, 1896), organizacja gminy, dzieje konstytucyjne Ks. Warsz., konstytucja Król. Pol. 1815 na tle innych ustaw zasadniczych. Analizował doktryny prawno-polit. J. Ostroroga i Stanisława Leszczyńskiego. W seriach Bibl. Ordynacji Krasińskich i Muzeum Konstantego Świdzińskiego (1893–1903) publikował cenne źródła historyczne. Inicjator badań nad historią Polski XIX wieku. Publicysta, współpracownik wielu czasopism, m.in. „Ateneum", „Bibl. Warsz.", „Gazety Pol."; autor artykułów, polemik, sprawozdań, biogramów oraz licznych, wartościowych recenzji dzieł hist. i prawniczych. *Pisma* (t. 1–3 1901–06).

PSB.

H.I.

RETINGER Józef Hieronim (17 IV 1888 Kraków — 12 VI 1960 Londyn), dyplomata, polityk, publicysta polit.-historyczny. Studiował m.in. w Paryżu na Sorbonie (doktorat z romanistyki) i w École des Sciences Politiques oraz w Londynie w School of Economics. Od 1912 czynny za granicą w różnych misjach i przedsięwzięciach polit.; podczas I wojny świat. prowadził Biuro Pol. w Londynie, informując opinię eur. o sprawie pol. (*La Pologne et l'equilibre européen*, 1915). W okresie międzywojennym doradca rządu rewol. w Meksyku (1921–28); angażował się także w życie polit. w kraju (współzał. Frontu Morges, 1936). Podczas II wojny świat. doradca W. Sikorskiego. W 1945 pozostał na emigracji, był jednym z promotorów integracji Europy (sekr. generalny European Movement). Zyskał renomę mistrza tajnej dyplomacji. Autor pionierskich studiów publicyst.-hist. o Meksyku (*Tierra Mexicana. The History of Land and Agriculture...*, Londyn 1926, wyd. II 1930), oraz m. in. szkicu *Polacy w cywilizacjach świata zachodniego...* (1937). Pośmiertnie wydano jego *Pamiętniki „szarej eminencji"*, w opr. J. Pomiana (wyd. ang. Brighton 1972, wyd. pol. krajowe 1991).

PSB; O. Terlecki, *Barwne życie szarej eminencji*, wyd. II, Kraków 1982.

J.J.

REYCHMAN Jan (19 II 1910 Warszawa — 11 I 1975 tamże), orientalista, hungarysta, historyk. Od 1923 mieszkał w Zakopanem. Ukończył na UW studia hist. (gł. pod kier. W. Tokarza) i orientalistyczne. W czasie II wojny świat. przebywał na Węgrzech. Po powrocie do Polski doktoryzował się na UW (1948). Od 1950 adiunkt, od 1955 prof. zw. UW; badacz stosunków Polski ze Wschodem, krajami Europy płd.-wsch. i środkowej. Red. „Przegl. Orientalistycznego" (1953–62) i „Rocznika Orientalistycznego" (od 1972); prezes Pol. Tow. Orientalistycznego (1962–66); czł. wielu zagr. tow. naukowych. Napisał m.in. *Zarys dyplomatyki osmańsko-tureckiej* (1955, wraz z A. Zajączkowskim), *Życie polskie w Stambule w XVIII w.* (1959), *Orient w kulturze polskiego oświecenia* (1964), *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.* (1972), *Historia Turcji* (1973). Jako hungarysta był współzał. pierwszej w Polsce katedry filologii węgierskiej UW (1952–70 jej kurator). Autor m.in. pracy *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich w epoce oświecenia* (1960); red. pierwszego w Polsce słownika węgiersko-pol. (1968). Wielostronne zain-

teresowania R. obejmowały również Podhale i Zakopane. Wspólnie z bratem Stefanem napisał pionierską pracę *Przemysł wiejski na Podhalu* (1937, wyd. II 1965, wyd. ang. 1972). Autor *Przewodnika po Podhalu, Spiszu, Orawie i północnej Słowacji* (1937) oraz zbioru szkiców biogr. i wspomnień pt. *Peleryna, ciupaga i znak tajemny* (1971).

PSB; bibliografia prac: „Rocz. Orientalistyczny" 1976 i 1978 (opr. A. i R. Dubińscy).

I.O.

REYMAN Tadeusz (6 XI 1899 Przeworsk — 2 IV 1955 Kraków), archeolog, muzeolog. Studiował historię na UJ, uczęszczał na wykłady W. Demetrykiewicza (doktorat 1928). Pracownik Muzeum Archeol. PAU w Krakowie od 1922, jego dyr. od 1937. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 (ranny). Po wojnie wrócił na stanowisko dyr. Muzeum; habilitował się na UJ 1947; wykładowca WSP w Krakowie. Badacz okresu lateńskiego i rzymskiego epoki żelaza na terenie Małopolski; autor kilkudziesięciu prac opublikowanych w czasopismach fachowych.

PSB; bibliografia prac: „Wiadomości Archeol." 1956 (opr. T. Żurowski).

J.S.

REYSKI Artur → **Reiski Artur.**

RĘGOROWICZ Ludwik (14 I 1888 Podkościel k. Dąbrowy Tarnowskiej — 19 XII 1970 Warszawa), działacz i historyk oświaty. Studiował historię i geografię na UJ (doktorat 1916). Uczestniczył w akcji plebiscytowej na Śląsku 1920–21 i w III powstaniu śląskim. Nauczyciel i pracownik administracji szkolnej w Poznaniu i Katowicach. Czł. PTH (zał. i działacz oddziału w Katowicach). Na pocz. okupacji niem. uwięziony 6 XI 1939 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen; po uwolnieniu (1940) organizator tajnego nauczania w Tarnowskiem. Po 1945 kontynuował pracę pedagogiczną. Prowadził badania nad dziejami oświaty w Polsce XIX i XX w. (*Szkolnictwo polskie w byłym zaborze pruskim*, 1927); autor monografii szkół (m.in. *Dzieje Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, 1928), przyczynków o akcji plebiscytowej na Śląsku oraz wspomnień.

PSB.

M.F.

RIABININ Jan, pseud. **Eugeniusz Barroux** (22 VIII 1878 Lublin — 20 VII 1942 tamże), archiwista, historyk, badacz dziejów Lublina. Syn Rosjanina. Studiował historię na uniw. w Moskwie, następnie pracował w Archiwum Gł. MSZ tamże, porządkując dział akt pol. wywiezionych z Warszawy 1794; sporządził wówczas katalog *Archiw Carstwa Polskago* (Moskwa 1914), który stał się podstawą dla rewindykacji pol. zbiorów po wojnie. W 1921 osiadł na stałe w Polsce, podejmując pracę w lubel. Archiwum Państw., gdzie sprawował pieczę nad zespołami staropol. (autor inwentarza ksiąg grodzkich, ziemskich oraz miejskich Lubelszczyzny, 1931), opr. też akta lubel. administracji XIX i XX w. (*Karta z dziejów ruchu społecznego w byłej guberni lubelskiej 1906–1914*, 1924; *Lublin i Lubelskie w przededniu powstania styczniowego*, 1925). W serii źródeł do dziejów miasta wydał m.in. *Lauda miejskie lubelskie XVII w.* (1934) oraz *Materiały do historii miasta Lublina 1317–1792* (1938). W studiach o radzie miejskiej w XVII i XVIII w. (1931, 1933) zamieścił wykazy rajców i lekarzy lubel. tego okresu (1938), a historykom sztuki dostarczył wiadomości o dawnych murarzach, malarzach i rzeźbiarzach lubel. („Biuletyn Historii Sztuki i Kultury" 1932/33).

PSB.

J.B.

RINGELBLUM Emanuel (21 XI 1900 Buczacz — 7 III 1944 Warszawa), historyk Żydów pol., twórca archiwum warsz. getta, działacz społ. i polityczny. Studiował historię na UW (doktorat pod kier. M. Handelsmana 1927). Nauczyciel historii w warsz. szkołach żyd.; współpracownik Żyd. Instytutu Nauk. JIWO w Wilnie; współorganizator Koła Historyków Żyd. i współred. jego pisma „Młody Historyk" (jid., 1926, 1929). Należał do Poalej Syjon-Lewicy. Zajmował się dziejami Żydów pol. do końca XVIII w. (*Żydzi w Warszawie*, cz. 1: *Od czasów najdawniejszych do ostatniego wygnania w 1527 r.*, 1932; *Żydzi w powstaniu kościuszkowskim*, jid. 1937, po polsku 1938) oraz historią książki i drukarstwa żyd. w Polsce. Podczas okupacji niem. czł. władz podziemnych warsz. getta, współorganizator pomocy społ., autor *Ksowim fun geto* (jid., t. 1–2 1961–63), wyd. pol. pt. *Kronika getta warszawskiego, wrzesień 1939 — styczeń 1943* (1983, wyd. II 1988). Inicjator (V 1940) konspiracyjnego Archiwum Getta zw. Oneg Szabat, gromadzącego wszelkie informacje oraz dokumenty urzędowe dotyczące Żydów w gettach Warszawy i innych miast (odnaleziona po wojnie część Archiwum Getta przechowywana jest w Archiwum ŻIH w Warszawie). W 1943 opuścił getto i ukrywał się z rodziną „po stronie aryjskiej"; napisał wówczas esej *Stosunki polsko-żydowskie w czasie drugiej wojny światowej* (wyd. „Biuletyn ŻIH" 1958–59). W 1944 schron, w którym przebywał, został wskazany Niemcom, a jego mieszkańcy i opiekunowie przewiezieni na Pawiak i tam rozstrzelani.

PSB; M. Szulkin, *Dr Emanuel Ringelblum — historyk i organizator podziemnego archiwum getta warszawskiego*, „Biuletyn ŻIH" 1973 nr 2–3 (tu bibliografia prac).

A.B.

ROGALSKI Leon (7 I 1806 Wilno — 15 III 1878 Warszawa), historyk popularyzator, tłumacz, wydawca. Studiował na Uniw. Wil. (uczeń J. Lelewela). Od 1835 mieszkał w Warszawie; był urzędnikiem oświat., rektorem szkół rzemieślniczych niedzielnych, wykładowcą historii w Szkole Sztuk Pięknych. Współpracował z czasopismami, niektóre z nich sam redagował („Magazyn Powsz.", „Magazyn dla Dzieci"). Jego dorobek obejmuje prace o charakterze kompilacyjnym, np. *Piotr Wielki i wiek jego* (1851), *Dzieje Polski opowiedziane w krótkości podług dzieł najnowszych* (1864), popularne przeróbki dzieł historyków pol. i obcych oraz przekł. z języka ros. i franc., gł. wielotomowe syntezy dotyczące historii powszechnej. Czł. Komisji Archeol. Wileńskiej. Red. i współautor *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda.

PSB.

K.Sz.

ROLLE Józef Antoni, wł. **Józef Apolinary R.**, pseud. **Dr Antoni J.** (26 IX 1829 Henrykówka k. Szarogrodu na Podolu — 21 I 1894 Kamieniec Podolski), historyk amator. Studia medyczne ukończył na Uniw. w Kijowie, uzupełniał je w Sonnenstein k. Drezna i w Paryżu. Wzięty lekarz (w Jaryszowie k. Mohylewa i w Kamieńcu Podolskim), bezinteresowny społecznik, autor wielu prac z zakresu medycyny, gł. psychiatrii oraz historii medycyny w Polsce. Interesował się dziejami Podola, Wołynia i Ukrainy, prowadził przez wiele lat źródłowe kwerendy po dworach magnackich (np. Potockich w Tulczynie) i szlacheckich. Autor wielu szkiców hist., które publikował od 1869 w czasopismach warsz. i lwow., następnie wydał w paru tomach pt. *Opowiadania historyczne* (1875–87), *Sylwetki historyczne* (1875–93) i *Gawędy z przeszłości* (1878–93), wznow. w: *Wybór pism* (t. 1–3 1966, wyd. W. Zawadzki). Opr. rozumowany katalog pt. *Polonika. Materiały do dziejów Polski w pismach rosyjskich 1700–*

1862 (1879–81). Czł. Komisji Hist. AU, czł. koresp. Pozn. TPN. Jego synem był Michał R., autor prac hist. opartych na odziedziczonych zbiorach.

PSB.

red.

ROMAN Stanisław (8 V 1918 Sambor — 4 VIII 1965 Łódź), historyk prawa. Studiował (z przerwą w l. II wojny świat.) prawo na UJ; uczeń A. Vetulaniego. Od 1946 pracował stale na wydziale prawa UJ: dr 1948, doc. 1955, prof. nadzw. historii państwa i prawa pol. 1964. Początkowo zajmował się powsz. historią prawa kanonicznego, następnie skupił się na średniow. źródłach prawa pol., gł. ziemskiego (*Przywileje nieszawskie*, 1957; *Geneza statutów Kazimierza Wielkiego*, 1961).

PSB; bibliografia prac: „Czasopismo Prawno-Hist." 1966 z.1.

H.I.

ROMANOWSKI Jan Nepomucen (21 IV 1831 Śmiełów w Poznańskiem — 27 X 1861 Pau we Francji), historyk mediewista. Pochodził z ubogiej rodziny, syn kucharza. Studiował historię na uniw. w Berlinie i Wrocławiu (doktorat 1857); zaprzyjaźnił się z R. Roepplem. Od 1858 pracował naukowo w Kórniku, pozostając na utrzymaniu i (z powodu choroby) pod opieką T. Działyńskiego. Edytor źródeł średniow., znany z sumienności. Spośród jego prac nauk. za najlepszą uważana jest *O stanowisku duchowieństwa w Polsce aż do czasów Zygmunta Augusta* (w: *Otia Cornicensia*, 1861).

PSB.

K.Sz.

ROMBOWSKI Aleksander, pierwotnie **A. Rosenberg** (21 II 1899 Mielec — 28 IV 1965 Opole), historyk kultury i oświaty. Studiował historię, literaturę i pedagogikę na UJ i UJK. W l. 1925–37 był nauczycielem szkół średnich m.in. w Łodzi, Łomży, Kielcach; 1937–38 pracował w Muzeum im. J. i K. Bartoszewiczów w Łodzi. W czasie II wojny świat. w ZSRR; 1945–46 sekr. ZPP w Tbilisi. Po repatriacji (1946) zmienił nazwisko. Pracował jako archiwista Centralnej Żyd. Komisji Hist. w Łodzi, 1948–62 w Bibl. Uniw. we Wrocławiu. Doktoryzował się 1950, doc. 1956; od 1962 w WSP w Opolu (prof. nadzw. 1964). W okresie międzywojennym publikował drobne prace przyczynkarskie z historii kultury, w l. powojennych skupił się na dziejach Śląska. Autor m.in. prac: *Nauka języka polskiego we Wrocławiu (koniec wieku XVI — połowa wieku XVIII)* (1960), *Z historii szkolnictwa polskiego na Śląsku...* (1960); wydał *Ludycje wiesne. Zabytek literatury ludowej z połowy XVI wieku* (1953).

PSB.

A.Br.

ROMER Eugeniusz (3 II 1871 Lwów — 28 I 1954 Kraków), geograf, kartograf, autor prac geogr.-historycznych. Studiował geografię i historię (pod kier. S. Smolki) na UJ, studia geogr. kontynuował w Halle i we Lwowie, gdzie słuchał także wykładów z historii Słowian T. Wojciechowskiego. Do 1939 związany z Uniw. Lwow.: dr 1894, doc. 1899, prof. nadzw. 1908, prof. zw. 1911. Autor, przy współudziale m.in. W. Semkowicza i F. Bujaka, *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski* (Wiedeń 1916, USA 1918), który został wykorzystany przy ustalaniu granic odzyskującego niepodległość państwa. Rzeczoznawca do spraw terytorialnych delegacji pol. na konferencję pokojową 1919 w Paryżu (*Pamiętnik paryski 1918–1919*, wyd. 1989). Czł. koresp. AU 1916, czł. czynny PAU 1929, czł. tytularny PAN 1952; dr h.c. Uniw. Pozn. (1934), UJ (1947). Twórca nowoczesnej kartografii pol., autor podstawowych prac z zakresu klima-

tologii, kartografii i geomorfologii, podręczników geografii i map szkolnych. Opublikował kilka prac z zakresu geografii hist.: *Rola rzek w historii i geografii narodów* (1901), *Przyrodzone podstawy Polski historycznej* (1912), *O wschodniej granicy Polski z przed roku 1772* (w: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, 1925) oraz *Duch Polski Zachodniej* (1945), w której uzasadniał prawa Polski do ziem zach. przyznanych na konferencji w Poczdamie.

PSB; bibliografia prac w: E. Romer, *Wybór prac*, t. 1, Warszawa 1960 (opr. F. Uhorczak).

red.

ROMEYKO Marian (13 II 1897 Olszana na Kijowszczyźnie — 10 III 1970 Warszawa), historyk i publicysta wojsk.; pilot, pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Oficer Sztabu Generalnego, wykładowca, dyr. nauk w Wyższej Szkole Lotniczej (1937–38), attaché wojsk. RP w Rzymie (1938–40). W czasie II wojny świat. czynny w ruchu oporu we Francji. Po wojnie na emigracji, 1967 wrócił do kraju. Autor książek i artykułów o tematyce lotniczej (m.in. *Zarys dziejów lotnictwa polskiego*, 1933) oraz ważnych, lecz kontrowersyjnych wspomnień, m.in.: *Przed i po maju* (1967, wyd. IV 1985), *Wspomnienia o Wieniawie i o rzymskich czasach* (Londyn 1969).

PSB; bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1970 nr 2.

M.N.-K.

ROSIAK Stefan (16 VII 1897 Ozorków — 1 I 1973 Łódź), historyk, archiwista. Po studiach hist. na USB pracował w Archiwum Państw. w Wilnie. Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Po 1945 organizator państw. służby archiwalnej na terenie woj. łódzkiego. Doktoryzował się 1947 pod kier. R. Mienickiego na UMK w Toruniu. Jako historyk zajmował się dziejami Wileńszczyzny oraz historią gosp. regionu łódz.; autor m.in. prac: *Bonifratrzy w Wilnie 1635–1843–1924* (1928), *Prowincja litewska Sióstr Miłosierdzia* (1933), *Księgarnia „Eliza Orzeszkowa i S-ka" w Wilnie 1879–1882* (1938), *Powstanie przemysłu w Ozorkowie* („Rocz. Łódz." 1963).

Bibliografia prac: „Archeion" 1974.

T.T.

ROSTAFIŃSKI Józef (14 VIII 1850 Warszawa — 5 V 1928 Kraków), botanik, historyk nauk przyrodniczych. Studiował w Szkole Gł. Warsz., następnie w Jenie, Halle, Strasburgu (doktorat 1873, habilitacja 1875). Prof. UJ (nadzw. 1878, zw. 1882), dyr. ogrodu botanicznego w Krakowie. Czł. AU/PAU (koresp. 1877, czynny 1883). Oprócz ważnych prac z zakresu botaniki pisał rozprawy dotyczące historii tej dziedziny oraz historii medycyny w Polsce. Usystematyzował pol. nazewnictwo botaniczne (sięgając do źródeł z XV–XVI w.); napisał m.in. prace: *Medycyna na UJ w XV w.* (1900), *Botanika i zoologia w Polsce od czasów najdawniejszych...* (1918), także popularne artykuły o przeszłości Słowian, dziejach Krakowa, biogramy.

PSB.

red.

ROSTWOROWSKI Emanuel Mateusz (8 I 1923 Kraków — 8 X 1989 tamże), historyk Polski i dziejów powsz. XVIII w. Syn Karola Huberta R., pisarza. Studiował historię na UJ gł. pod kier. J. Feldmana i W. Konopczyńskiego (doktorat 1950). Początkowo asystent na UJ. W 1955 przeszedł do IH PAN: 1955 doc., 1961 prof. nadzw., 1971 prof. zw., w oddziale krak. pełnił szereg ważnych funkcji nauk.; odbył kilka podróży badawczych do zachodnioeur. archiwów i bibliotek. Od 1964 do końca życia red.

nacz. PSB (przygotował 22 tomy objętościowo powiększone i unowocześnione pod względem zasad wydawniczych). Czł. komitetu red. „Studiów Hist." (od 1967), aktywny w PTH. Czł. PAN (koresp. 1979, rzecz. 1989); od 1988 czł. tytularny l'Académie Européenne des Sciences, des Arts et des Lettres i World Union of Jewish Studies. Laureat wielu nagród, m.in. Fundacji im. A. Jurzykowskiego w Nowym Jorku (1979). Od 1980 związany z ruchem „Solidarności", 1989 czł. Małopol. Komitetu Obywatelskiego, czynny w kampanii wyborczej do sejmu w czerwcu tegoż roku. Od czasu debiutu nauk. (*Na drodze do pierwszego rozbioru. Fryderyk II wobec rozkładu przymierza francusko-austriackiego w latach 1769–1772*, „Rocz. Hist." 1949) był wierny problematyce XVIII w. (pol. i powsz.). Zajmowały go kwestie gospodarki wiejskiej (*Reforma pawłowska Pawła Ksawerego Brzostowskiego*, „Przegl. Hist." 1953; *„Zabawy ekonomiczne" Hugona Kołłątaja*, „Kwart. Hist." 1953), reformy ustroju państwa w dobie Sejmu Wielkiego (*Sprawa aukcji wojska...*, 1957), sprawa pol. w polityce eur. (*O polską koronę. Polityka Francji w latach 1725–1733*, 1958), dyplomacja czasów Stanisława Leszczyńskiego, czasów saskich i stanisławowskich; podejmował także problemy z zakresu szkolnictwa (Akad. Krak. w czasach saskich), ówczesnych związków kult. Polski z Francją, Szwajcarią, a nawet kwestie demogr. (np. artykuł o liczebności pol. szlachty, „Kwart. Hist." 1987). Był współred. *Materiałów do dziejów Sejmu Czteroletniego* (t. 1–6 1955–69). Osobne miejsce we wczesnym dorobku R. zajmuje zbiór studiów *Legendy i fakty XVIII w.* (1963), zawierający kilka udokumentowanych prób rozszyfrowania sensu i ustalenia autorstwa głośnych utworów publicyst. (m.in. *Głosu wolnego...* i tzw. supliki torczyńskiej). Ważny nurt jego twórczości stanowiła biografistyka, obejmująca statystów doby saskiej i oświecenia po uczonych czy pisarzy polit. (autor poczytnej biografii Stanisława Augusta Poniatowskiego *Ostatni król Rzeczypospolitej*, 1966); analizował dzieje tego gatunku piśmiennictwa hist. oraz podnosił jego znaczenie w badaniach uogólniających, wspierając nowoczesną teorię badań ilościowych (1970–87). Ukoronowaniem jego dorobku były syntezy: dziejów Polski w XVIII w. (kilka wersji, np. w *History of Poland* pod red. S. Kieniewicza, 1968, i w *Zarysie historii Polski* pod red. J. Tazbira, 1979) oraz *Historia powszechna. Wiek XVIII* (1977, wyd. IV 1994). Uprawiał też twórczość publicyst.-hist. na łamach czasopism („Tyg. Powsz.", „Znak", „Res Publica" — czł. komitetu red., „Twórczość"). W książce *Popioły i korzenie* (1985) zawarł, obok szkiców poświęconych XVIII w., barwną opowieść o dziejach własnej rodziny i rodzin spokrewnionych, będącą nie tylko próbą ukazania własnego rodowodu, ale i próbą oryginalnego spojrzenia na cały wiek XIX.

PSB; bibliografia prac w: „Wiek Oświecenia" 1991.

W.B.

ROSTWOROWSKI Michał (27 VIII 1864 Drezno — 24 III 1940 Gromnik k. Tarnowa), prawnik, historyk ustroju. Ukończył studia prawnicze na uniw. w Petersburgu i w École Libre des Sciences Politiques w Paryżu. Po habilitacji (1896) na UJ, od 1903 tamże prof. prawa polit. i prawa narodów; zał. i dyr. Szkoły Nauk Polit. przy UJ w Krakowie (1910–31). W l. 1931–39 sędzia Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynar. w Hadze. Obok prac z zakresu prawa międzynar. pisał też prace z historii ustroju w XIX w. (m.in. *Rada Ministrów i Rada Stanu Księstwa Warszawskiego*, 1911). Edytor *Materiałów do dziejów Komisji Rządzącej* (1918) i *Diariusza Sejmu z r. 1830–31* (t. 1–6 1907–12).

PSB.

H.I.

ROTSTADT Józef ➛ Krasny Józef.

ROTUNDUS, Rotundus Mieleski, Augustyn (ok. 1520 Wieluń — 20 III 1582 Wilno), prawnik, działacz kontrreformacyjny, historyk Litwy. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Poznaniu, Wittenberdze, Krakowie, Padwie i Ferrarze (dr obojga praw). Sekr. król. 1549, wójt wil. 1552. Nobilitowany 1568. Na sejmach 1565/66 i 1569 wyznaczony do zespołu zajmującego się korekturą Statutu litewskiego. Współdziałając z biskupami S. Hozjuszem, W. Protasewiczem, J. D. Solikowskim zwalczał różnowierstwo na Litwie; przyczynił się do powstania kolegium jezuickiego w Wilnie (1569). Z inspiracji Zygmunta Augusta opr. zarys dziejów Litwy (po 1551) pt. *Cronica sive historia Lithuaniae*, zaginiony, znany z drobnych urywków i wyciągów. Patronował M. Stryjkowskiemu, dostarczając mu materiałów historycznych.

PSB; M. Baryczowa, *Augustyn Rotundus Mieleski wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy*, w: *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku* (zbior.), Wrocław 1976.

D.M.

RUDAWSKI Wawrzyniec Jan (1617 Warszawa — 1674 Ołomuniec), historyk i prawnik; ksiądz. Syn nobilitowanego mieszczanina. Studiował w Rzymie (dr obojga praw). Kanonik warsz. od 1648, stronnik partii austr., wkrótce po 1656 wyjechał do Wiednia na dwór Leopolda I; kanonik ołomuniecki od 1658, dziekan międzyrzecki, radca cesarski. Autor obszernej pracy przedstawiającej dzieje panowania Jana Kazimierza 1648–60 *Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV ad pacem Oliviensem usque libri IX* (Lipsk 1755; przekł. pol. W. Spasowicza pt. *Historia polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego...*, 1855), napisanej w duchu prohabsburskim. Dzieło nie posiada większych walorów poznawczych, mimo próby pokazania tajników polityki obcych dworów w stosunku do Polski; zawiera akcenty kryt. wobec postaw pol. magnatów i niektórych aspektów ustroju Rzeczypospolitej. R. napisał także rozprawę prawniczą, prace polit. oraz panegiryki na cześć cesarza.

PSB.

M.Kam.

RULIKOWSKI Edward (1825 Motowidłówka na Ukrainie — V 1900 Sołtanowo k. Kijowa), historyk Ukrainy, etnograf, archeolog. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował w Collège de France i na Sorbonie. Do podjęcia badań nad Ukrainą zachęcił go K. Świdziński. Czł. Tow. Archeol. i Statyst. w Kijowie, brał udział w pracach terenowych (badanie kurhanów). Autor *Opisu powiatu wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym* (1853), który został pozytywnie oceniony przez Lelewela, oraz *Opisu powiatu kijowskiego* (1913). Swe prace dotyczące etnografii i archeologii Ukrainy publikował w „Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej" (1879–81). Autor większości opisów miejscowości ukr. w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i krajów słowiańskich...* (t. 1–14 1880–97).

PSB.

Z.R.

RULIKOWSKI Mieczysław (26 VII 1881 Warszawa — 14 I 1951 Grodzisk Mazowiecki), historyk i krytyk teatru pol., księgoznawca. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował w Krakowie i w Paryżu (m.in. na Sorbonie); praktykował w Bibl. Ordynacji Krasińskich w Warszawie. Współred. encyklopedii, m.in. 1915–16 publikacji *La Pologne — Polen* (Lozanna 1918), dokumentującej prawa Polski do niepodległego bytu. Podczas

I wojny świat. działał m.in. w warsz. Komitecie Obywatelskim. W l. 1916–17 wykładał księgoznawstwo w TKN. Współpracownik i red. wielu pism księgoznawczych i teatralnych, m.in. współred. „Sceny Pol." (1937–38). W l. 1922–32 kier. lit. wydawnictwa Gebethner i Wolff. Podczas II wojny świat. uczestniczył w tajnej Radzie Teatralnej. Po 1945 m.in. wykładowca warsz. PWST i archiwista Teatru Polskiego. Czynny w życiu społ. i środowiskowym: 1918–19 prezes Związku Bibliotekarzy Pol., 1921 współzał. Tow. Bibliofilów Pol.; 1948 czł. koresp. TN Warszawskiego. Autor rozpraw i artykułów z zakresu księgoznawstwa (termin ten wprowadził do nauki pol.), produkcji wydawniczej, bibliografii. Jako historyk teatru pol. napisał kilka cennych prac, opartych z reguły na nowych źródłach (*Dawne gmachy i sale teatralne w Warszawie*, 1918; *Teatr warszawski od czasów Osińskiego...*, 1939); autor wielu biogramów ludzi teatru, m.in. dla PSB. Zgromadził rozległą dokumentację teatr. (obecnie w IS PAN). Sporządził wykaz strat bibl.-archiwalno-muzealnych z zakresu teatru podczas wojny (*Pogrzebana nauka*, 1946).

PSB.

M.P.-J.

RUNDSTEIN Szymon (24 XI 1876 Warszawa — VIII 1942 Treblinka), prawnik, historyk prawa. Pochodził z zasymilowanej rodziny żydowskiej. Ukończył studia prawnicze na UW oraz na uniw. w Heidelbergu i Berlinie (doktorat 1900, st. asystent 1900–07). Od 1906 adwokat; 1918–35 radca prawny MSZ; 1921–27 kier. katedry prawa narodów WWP w Warszawie; wykładowca Akad. Prawa Międzynar. w Hadze (1928, 1933). Przedstawiciel Polski na wielu konferencjach międzynarodowych. Obok prac z zakresu prawa międzynar., teorii prawa i prawa pracy napisał kilka prac hist.; ważniejsza z nich to *Ludność wieśniacza Ziemi Halickiej w wieku XIV* (1903). Podczas okupacji niem. przebywał w warsz. getcie; zamordowany w hitl. obozie zagłady.

PSB.

H.I.

RUSIŃSKI Władysław (24 III 1911 Nowa Wieś k. Żnina — 17 VIII 1986 Poznań), badacz historii gosp.-społ. Polski i powszechnej. Studiował na Uniw. Pozn. pod kier. J. Rutkowskiego; pracownik nauk. tegoż uniw. 1937–39 i 1945–62 (dr 1939, doc. 1949, prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1958). W l. 1962–81 związany z WSE w Poznaniu (1962–65 rektor). Red. „Roczników Dziejów Społ. i Gosp." 1953–86, współzał. „Rocz. Kaliskiego". Podczas okupacji niem. 1939–45 pracował m.in. jako robotnik. Zajmował się zagadnieniami ustroju rolnego w feudalizmie, zwł. problemami funkcjonowania folwarku pańszczyźnianego; autor wielu artykułów, red. prac zbior. (*Dzieje wsi wielkopolskiej*, 1959). Badał stosunki gosp.-społ. w Polsce 1939–45 (*Położenie robotników polskich...*, t. 1–2 1949–55). Opr. *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego 1918–39* (1967). Podejmował problematykę metodol. historii gosp., polemizując z W. Kulą i J. Topolskim w kwestii modelu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w Polsce (*Historia gospodarcza — nowe problemy i metody*, „Roczniki Dziejów Społ. i Gosp." 1974). Współautor syntetycznych opr. historii gosp. Polski (1963) i powsz. (1970) w czasach nowoż. i najnowszych.

PSB; bibliografia prac za l. 1937–76 w: *Badania nad historią gospodarczo-społeczną w Polsce* (zbior.), Warszawa 1978; J. Orczyk, *Władysław Rusiński*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

L.Krz.

RUSJAN Lucjan (1904 — 1945), historyk, badacz stosunków pol.-węgierskich.

Po ukończeniu studiów na UW pracował jako bibliotekarz w TN Warsz.; pod kier. M. Handelsmana napisał pracę doktorską *Polacy i sprawa polska na Węgrzech w roku 1848–1849* (1934) — gruntowną monografię, uwzględniającą archiwalia budapesztańskie i wiedeńskie.

M.J.

RUSZCZYC Marek (22 IX 1934 Warszawa — 24 III 1992 tamże), biografista i publicysta historyczny. Studiował slawistykę na UW. Współpracownik i współred. pism, m.in. „Nowych Książek". Brał udział w niezależnej akcji nauki historii i upowszechniania niezależnych publikacji. Uczestnik akcji pomocy więźniom polit. i prześladowanym w okresie stanu wojennego 1981–82. Opublikował wiele popularnonauk. szkiców biogr. o politykach i wojskowych pol. XIX i XX w., m.in.: *Potomkowie generała* (1986, o potomkach gen. J. H. Dąbrowskiego), *Polacy czasów niewoli* (1987), *Strzały w Zachęcie* (1983, szkic biogr. o prezydencie G. Narutowiczu), *Dzieje rodu i fortuny Branickich* (1991), oraz wiele książek sensacyjno-hist., utrzymanych w konwencji opowieści dokumentalnych, m.in. *Awanturnicy i szarlatani* (1979), *Biografie spod ciemnej gwiazdy* (1989), *Napoleon i Józefina* (1991), *Agenci i prowokatorzy. Z tajemnic carskiej Ochrany* (1993).

M.P.-J.

RUTKOWSKI Adam, pierwotnie **Abraham Rozenberg** (9 I 1912 Radom — 10 VIII 1987 Paryż), historyk Żydów polskich. Studiował na uniw. w Montpellier i na uniw. w Lille (filologię franc. i historię). Podczas II wojny świat. przebywał w ZSRR, deportowany do Kazachstanu. Cała jego rodzina zginęła w Treblince. W ZSRR związany z ZPP; po powrocie do Polski (1946) działał w PPR i PZPR. Pracował nieprzerwanie w ŻIH 1946–68 (czł. Zarządu, zast. dyr.). W wyniku kampanii antysemickiej 1968 wyemigrował do Francji. Pracował w Centre de Documentation Juive Contemporain de Paris. Jego zainteresowania ogniskowały się na problemie zagłady Żydów w czasie II wojny światowej. Publikował wiele artykułów w czasopismach, gł. w „Biuletynie ŻIH" i „Le Monde Juives". Współautor pracy *Pomoc Żydom w Polsce 1939–1945* (1963, też wyd. ang., franc., niem.) i edytor *Pamiętnika Dawida Rubinowicza* (1960; także wstęp i posłowie), współdziałał przy opr. i wyd. zbioru dokumentów pt. *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej* (1957; wyd. niem. 1960–62) oraz dzieła E. Ringelbluma *Ksowim fun geto* (jid., t. 1–2, Nowy Jork 1961–63), które następnie przełożył na język pol. i wydał pt. *Kronika getta warszawskiego...* (1983, wyd. II 1988).

PSB.

Z.B. i R.Ż.

RUTKOWSKI Jan (8 IV 1886 Warszawa — 21 V 1949 Poznań), historyk, badacz dziejów gosp. Polski XVI–XIX w. W młodości pozostawał w kręgu wpływów ideowych L. Krzywickiego; brał udział w strajku szkolnym 1904. Studiował historię (pod kier. L. Finkla i S. Zakrzewskiego) oraz nauki społ. i ekon. na Uniw. Lwow. (doktorat 1909). Uczestniczył w ekspedycji rzymskiej AU 1909–10 (badania w Archiwum Watykańskim) i odbył studia uzupełniające w École Pratique des Hautes Études w Paryżu (pod kier. H. Sée). Pracował od 1912 w Krajowym Biurze Statyst. we Lwowie; habilitował się na Uniw. Lwow. 1917. Współorganizator (1918–19) Wydziału Statyst. MSW (później GUS). Od 1919 prof. nadzw. i kier. katedry historii gosp. Uniw. Pozn., prof. zw. 1920. Czł. PAU (koresp. 1924, czynny 1932), czł. TN Warsz., Pozn. TPN, TN we Lwowie, Société d'Histoire du Droit

w Paryżu; czł. Komitetu, następnie Rady Nauk. (1926–39) Kasy im. Mianowskiego. Uczniami jego byli m.in. S. Arnold, W. Jakóbczyk, W. Rusiński, J. Topolski. Wraz z F. Bujakiem wydawał „Roczniki Dziejów Społ. i Gosp." (1931–39 oraz po wojnie do 1949). W czasie II wojny świat. pracował w Warszawie (zakłady „Motor"); był czynny w tajnym Uniw. Ziem Zach.; rkpsy jego prac nauk. spłonęły w czasie powstania warszawskiego. Po powrocie 1945 do Poznania współzał. Inst. Zach. i organizator badań nad dziejami Ziem Zach.; 1948 wziął udział w VII Zjeździe Historyków Pol. we Wrocławiu. Jako uczony odznaczał się dążeniem do ujęć modelowych i wysoko rozwiniętą świadomością metodol.; był współtwórcą historii społ.-gosp. jako odrębnej dyscypliny naukowej. W centrum jego zainteresowań znalazły się dzieje agrarne Polski w czasach nowożytnych. Już w pierwszych swych pracach (*Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego w w. XVIII*, 1910; *Studia nad położeniem włościan w Polsce w XVIII wieku*, 1914) dążył do uogólnień, przedstawiając skład zawodowy ludności, położenie prawne chłopów i organizację wielkiej własności ziemskiej. Miał gruntowne przygotowanie w zakresie statystyki i zrobił wiele dla wprowadzenia tej metody do historii gosp. (m.in. w pracy *Statystyka zawodowa ludności wiejskiej w Polsce w drugiej połowie XVI wieku*, 1918). Szeroko stosował metodę porównawczą, opierając się na własnych studiach nad własnością ziemską w Europie, np. *Studia nad organizacją własności ziemskiej w Bretanii w XVII w.* („Przegl. Hist." 1913, wersja franc. 1912), *Poddaństwo włościan w XVIII wieku w Polsce i niektórych innych krajach Europy* (1921). Kilka jego prac dotyczyło genezy i rozwoju folwarku pańszczyźnianego, m.in.: *Przebudowa wsi w Polsce po wojnach z połowy XVII wieku* („Kwart. Hist." 1916), artykuły w *Studiach z dziejów wsi polskiej XVI–XVIII w.* (1956, wstęp W. Kula); do tego tematu zachęcił wielu swoich uczniów. Badał w różnych aspektach dochody wielkiej własności ziemskiej, m.in. w zależności od formy organizacji produkcji rolnej, udziału państwa itp.: *Zagadnienie reformy rolnej w Polsce w XVIII wieku na tle reform... we wsiach Miasta Poznania* (1925), *Podział dochodów w żupach ruskich za Zygmunta Augusta* (1927). Podział dochodu społ. uznał za czynnik warunkujący wszystkie dziedziny ustroju społ.-gosp. (*Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych*, 1938) i uczynił go zwornikiem swej syntezy, uznawanej do dziś za najlepsze opr. tematu: *Zarys gospodarczych dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych* (1923) oraz wyd. rozsz. pt. *Historia gospodarcza Polski...* (t. 1–2 1946–50). Stwierdziwszy jasno istnienie feudalizmu w Polsce, wiele uwagi poświęcił temu zagadnieniu (*Wokół teorii ustroju feudalnego. Prace historyczne*, 1982, wyd. w serii Klasycy Historiografii, opr. J. Topolski). Po II wojnie świat. opracował listę zamordowanych historyków i zniszczonych materiałów nauk. oraz zainicjował spisywanie wspomnień z czasów okupacji niem. (zbiór do dziś wykorzystywany); przygotowywał pracę o życiu gosp. Generalnego Gubernatorstwa.

PSB; bibliografia prac: „Sprawozdania Pozn. TPN" 1949 (opr. J. Deresiewicz); J. Topolski, *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa 1986; J. Topolski, *Jan Rutkowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

M.W.

RYBARSKI Antoni (24 X 1886 Kielce — 24 XI 1962 Warszawa), archiwista, historyk, wydawca źródeł. Studiował prawo na UW, następnie historię na UJ (doktorat 1913). Pracownik Gabinetu Nauk Hist. TN Warsz. 1913–18. Zast. nacz. dyr. Archiwów Państw., brał m.in. udział w pracach komisji do spraw re-

windykacji archiwaliów z ZSRR. Prof. historii średniow. WWP 1921–30, prowadził też wykłady na UW (1925/26). W okresie okupacji niem. dyr. AGAD, po wojnie kustosz tamże. Autor pracy *Pochodzenie i początek rodu Odrowążów* („Przegl. Hist." 1914). Wydawca *Księgi ziemskiej zakroczymskiej* (1920), fragm. *Księgi henrykowskiej* (1923); współwydawca *Matricularum Regni Poloniae summaria* (t. 5 cz. 2 1961).

PSB.

A.B.

RYBARSKI Roman (3 VII 1887 Zator — 6 III 1942 Oświęcim), ekonomista, historyk dziejów gosp., działacz polityczny. Pochodził z rodziny mieszczańskiej (syn urzędnika sądowego). Studiował na UJ ekonomię i historię gosp. (pod kier. F. Bujaka); po doktoracie (1911) odbył dzięki stypendiom dwuletnie studia zagr. (w Anglii, Francji, USA i we Włoszech). Habilitował się 1913 na UJ; tamże doc. ekonomii polit., prof. nadzw. 1917–19. Od młodości związany z ruchem nar. (czł. Związku Młodzieży Pol. „Zet"); od 1910 czł. Ligi Nar.; podczas I wojny świat. przeciwnik orientacji austro-niem.; 1919 ekspert delegacji pol. na konferencję pokojową w Paryżu (sekr. do spraw ekon. i finansowych). Wybitny działacz Związku Lud.-Nar., publicysta „Gazety Warsz." i innych czasopism ND. W l. 1920–21 wicemin. skarbu; 1928–35 poseł na sejm i prezes klubu parlamentarnego SN. Od 1921 prof. ekonomii i skarbowości na Politechnice Warsz., 1924–39 prof. zw. UW. Był wybitnym teoretykiem ekonomii, zwolennikiem szkoły austr.; próbował łączyć jej teorie z historyzmem i rozważaniami dotyczącymi instytucji gosp.: *Nauka o podmiocie gospodarstwa społecznego* (1912), *Idea gospodarstwa narodowego* (1919), *System ekonomii politycznej* (t. 1–3 1924–29), *Naród, jednostka i klasa* (1926). Prace te, związane ściśle z ideologią i programem ekon. ND, okazały się mniej trwałe niż jego dorobek w zakresie historii gospodarczej. R. podejmował tu „ważne problemy naukowe do dziś w nauce dyskutowane" (W. Kula), opierając swe prace na bardzo szerokiej podstawie źródłowej (część tych źródeł, np. Archiwum Skarbowe, zostało w czasie II wojny świat. całkowicie zniszczone). Do dziś niezastąpione jest wszechstronne dzieło R.: *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu* (t. 1–2 1928) oraz dwie monografie z zakresu skarbowości: *Skarbowość w Polsce w czasie rozbiorów* (1937) oraz *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III* (1939). Prekursorski charakter miała jego praca *Kredyt i lichwa w ekonomii samborskiej w XVIII wieku* (1936). Czł. PAU (koresp. 1925, czynny 1939) i Warsz. TN. Podczas okupacji niem. brał udział w konspiracji polit. (dokooptowany do ZG SN); brał udział w organizowaniu nauczania na tajnym UW. Aresztowany 1941, zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

PSB; bibliografia prac (niepełna): „Rocz. TN Warsz." 1928.

M.W.

RYBICKI Paweł (30 IX 1902 Janów Lwowski — 15 VII 1988 Kraków), socjolog, historyk nauki. Studiował na UJK we Lwowie (doktorat 1926), studia uzupełniał w Kolonii i Paryżu; habilitowany 1946. Wykładowca uniw. we Wrocławiu, od 1957 prof. nadzw. UJ, prof. zw. 1972. Czł. Académie Internationale d'Histoire des Sciences w Paryżu i innych tow. naukowych. Badał dzieje socjologii; jej początki odnalazł w starożytności (*Arystoteles. Początki i podstawy nauki o społeczeństwie*, 1963). Zajmował się historią nauki pol.; opublikował syntetyczny zarys jej dziejów w epoce odrodzenia w *Historii nauki polskiej* (zbior., t. 1 1970).

J.Ram.

RYBKA Eugeniusz (6 V 1898 Radzymin pod Warszawą — 8 XII 1988 Wrocław), astronom i historyk astronomii. Studiował na UJ, doktoryzował się pod kier. T. Banachiewicza 1926. Studia specjalistyczne kontynuował w Lejdzie. Po habilitacji 1932 na UW kier. Zakładu Astronomii UJK we Lwowie (1939–41 na ukr. uniw. im. I. Franki). Po wojnie kier. obserwatorium astronomicznego i katedry astronomii (później astrometrii) Uniw. Wrocł. (prof. zw. 1946), od 1957 na UJ. Czł. Międzynar. Unii Astronomicznej od 1935, przewodn. jej Komisji Historii Astronomii (1964–70); czł. pol. i zagr. tow. nauk., dr h.c. uniw. w Bratysławie 1974. Autor wielu prac nauk. i podręczników astronomii, opublikował również *Krótki rys dziejów astronomii we Lwowie* (1959), *Cztery wieki rozwoju myśli kopernikańskiej* (wyd. ang. 1964, pol. 1972), *Kopernik. Człowiek i myśl* (wspólnie z synem Przemysławem, 1972), *Mikołaj Kopernik. Życie i twórczość* (1972). Autor wielu prac popularnonauk., współautor (wraz z synem) tomu 2 *Historii astronomii w Polsce* (1983).

PSB.

F.W.S.

RYBUS Henryk (3 VIII 1907 Dąbrowa Górnicza — 13 VII 1974 Wiedeń), historyk Kościoła; ksiądz. Studiował w seminarium duchownym w Łodzi (1931 przyjął tam święcenia kapłańskie) i na UW (doktorat 1935). Dyr. łódz. Muzeum Diecezjalnego 1938–39. Po II wojnie świat. duszpasterz oraz m.in. wykładowca historii Kościoła i sztuki kościelnej w łódz. seminarium. Od 1964 (habilitacja) związany z ATK w Warszawie: doc. 1966, prof. nadzw. 1973. Publikował prace dotyczące dziejów Kościoła w Polsce na przeł. średniowiecza i czasów nowoż.; najcenniejsze z nich to studia o prymasie Macieju Drzewickim (XVI w.). Współpracownik *Encyklopedii Katolickiej*. Czł. PTH.

PSB; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

red.

RYCHLIŃSKI Stanisław (22 V 1903 Warszawa — 1 X 1944 Podkowa Leśna k. Warszawy), socjolog, ekonomista, badacz dziejów gosp. i ekonomii. Studiował na WSH gł. pod kier. L. Krzywickiego. Współpracował z Inst. Gospodarstwa Społ. (badania ankietowe). Autor licznych, pionierskich prac socjol. i ekon., pisał także rozprawy dotyczące dziejów gosp. Polski w XIX w. (doktorat 1931 o pracy organicznej w Król. Pol.). Habilitował się 1933 na WSH, tamże wykładał m.in. historię doktryn ekonomicznych. Podczas okupacji niem. brał udział w tajnym nauczaniu. Zginął zastrzelony podczas łapanki.

PSB; bibliografia prac w: S. Rychliński, *Wybór pism*, Warszawa 1976.

red.

RYKACZEWSKI Erazm (2 VI 1803 Włodzimierz na Wołyniu — 14 VII 1873 Lubostronie w Poznańskiem), językoznawca, tłumacz, wydawca. Uczył się w Liceum Krzemienieckim, studiował na Uniw. Wil. (pod kier. J. Lelewela i G. E. Groddecka), współpracował z „Dziennikiem Warszawskim". Uczestnik powstania listopadowego. Po 1831 na emigracji we Francji i Szkocji; od 1848 w Paryżu, m.in. nauczyciel w Szkole Pol. na Batignolles. Czł. TDP, 1848 wstąpił do Legionu Mickiewicza; od 1851 czł. Tow. Hist.-Literackiego. W 1871 przeniósł się w Poznańskie. Przełożył na język franc. kilka prac Lelewela oraz współpracował przy wydaniu zbior. jego dzieł (*Polska, dzieje i rzeczy jej*, t. 13, 16, 20). Publikował źródła hist., m.in. inwentarz metryk kor. z XVII w. (Paryż 1862) oraz zebrane przez J. Ch.

Albertrandiego *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 po rok 1690* (t. 1–2, Berlin 1864). Tłumacz wszystkich dzieł Cycerona.

PSB. K.Sz.

RYNKOWSKA Anna, z d. **Staniszewska** (3 II 1903 Łódź — 30 X 1984 tamże), historyk Łodzi, archiwistka. Studiowała na UW oraz na WWP (Oddział w Łodzi). W czasie II wojny świat. aktywna w tajnym nauczaniu. Od 1945 związana z UŁ jako asystent przy katedrze historii gosp.-społ. (doktorat 1947 pod kier. N. Gąsiorowskiej), 1950–73 pracownik archiwum. Wydała źródła *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi 1820–1824* (w: *Materiały do historii miast, przemysłu i klasy robotniczej w okręgu łódzkim*, t. 4 1960). Autorka monografii *Ulica Piotrkowska* (1970), haseł do PSB i wielu artykułów o tematyce hist. w prasie łódzkiej. Czł. PTH.

PSB. H.W.

RYSZARD Antoni (22 V 1841 Szczebrzeszyn — 12 I 1894 Kraków), numizmatyk, kolekcjoner. Z zawodu handlowiec, z zamiłowaniem zajmował się zbieraniem monet i numizmatyką. Autor *Bibliografii numizmatyki polskiej* (1882 i uzupełnienie 1894), *Albumu numizmatyków polskich* (rkps) oraz wielu drobniejszych prac publikowanych w czasopismach nauk., zwł. w „Zapiskach Numizmatycznych" i „Wiadomościach Numizmatyczno-Archeologicznych".

PSB. S.K.K.

RZADKOWSKA Helena, z d. **Hajda** (8 X 1902 Będzin — 21 I 1983 Kraków), historyk, badaczka dziejów Polski XVIII i XIX w. Ukończyła studia na UJ (doktorat 1927 pod kier. S. Kota). Do 1939 nauczycielka w szkołach średnich. Podczas okupacji niem. ukrywała się; od 1941 mieszkała w Krakowie. W l. 1952–73 związana z krak. WSP: kolejno zast. prof., doc. i prof. nadzw. (1970). Od 1945 działaczka PPR, potem PZPR. Po wojnie ogłosiła pracę doktorską *Stosunek polskiej opinii publicznej do Rewolucji Francuskiej* (1948) oraz rozprawy dotyczące okresu oświecenia, zwł. H. Kołłątaja. Gł. nurtem jej zainteresowań stała się następnie problematyka walk niepodległościowych XIX w. i Wielkiej Emigracji (dzieje TDP). Opublikowała wybór publicystyki W. Heltmana i J. N. Janowskiego pt. *Demokracja polska na emigracji* (1965) oraz m.in. biografię *Marian Langiewicz* (1967) i rozprawę *Działalność Centralizacji Londyńskiej Towarzystwa Demokratycznego Polskiego 1850–1862* (1971).

PSB. H.Gór.

RZEPECKI Jan (29 IX 1899 Warszawa — 28 IV 1983 tamże), historyk najnowszych dziejów Polski; pułkownik. Brat Hanny Pohoskiej. Od 1914 należał do Związku Strzeleckiego; brał udział w I wojnie świat. (1917 przyjęty do Pol. Siły Zbrojnej), od 1918 w WP. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Studiował (krótko) prawo i nauki polit., ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Zawodowy oficer WP, w czasie zamachu majowego walczył po stronie wojsk rządowych; 1926–39 był wykładowcą w szkolnictwie wojskowym. W kampanii wrześniowej 1939 szef oddziału III sztabu armii „Kraków". Podczas okupacji niem. w konspiracji (pod różnymi pseud.); od 1940 płk, 1940–44 szef Biura Informacji i Propagandy (oddział VI) KG ZWZ-AK, odpowiedzialny m.in. za tajną prasę AK, za przeprowadzenie Akcji „N" (propaganda dywersyjna w języku niem.). W 1940 wstąpił do PPS-WRN. Po upadku powstania warsz. przebywał w niem. obozach jenieckich,

m.in. w Woldenbergu. Po powrocie 1945 do kraju zast. i szef sztabu ostatniego dowódcy AK gen. L. Okulickiego, następnie Delegat Sił Zbrojnych na Kraj; VIII–XI 1945 prezes pierwszego ZG Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość" (WiN); aresztowany (1945) i skazany (1947), wkrótce ułaskawiony. W l. 1947–49 wicedyr. WIH, następnie szef Wydziału Studiów Akad. Sztabu Generalnego; 1949 ponownie aresztowany i do 1954 więziony. Od 1955 pracownik nauk. IH PAN w Warszawie (zast. prof., adiunkt); doktoryzował się 1964; emerytowany 1969. Czł. komitetu red. czasopisma „Najnowsze Dzieje Polski"; czł. Klubu Krzywego Koła. Autor licznych prac fachowych z dziedziny wojskowości, m.in. artykułów w „Bellonie" i „Przegl. Wojsk.", współautor wyd. od 1931 *Encyklopedii Wojskowej* (t. 1–4), a w czasie II wojny świat. broszur konspiracyjnych (*W rocznicę czynu wrześniowego*, 1940; *Siły Zbrojne Trzeciej Rzeczypospolitej*, z J. Krzyczkowskim i S. Rostworowskim, 1942, wł. 1943). Po wojnie ogłosił wiele publikacji dotyczących węzłowych zagadnień podziemia wojsk. (akowskiego i poakowskiego), np. *W sprawie decyzji podjęcia walki w Warszawie* („Wojsk. Przegl. Hist." 1958), *Kierownictwo polityczne polskiego podziemia wojskowego w latach 1939–1941* („Przegl. Hist." 1974), *Rok 1945. Wspomnienia i dokumenty* (1983) oraz tom *Wspomnienia i przyczynki historyczne* (1956, wyd. II 1984). Jako historyk interesował się także genezą wojska niepodległej Polski: *Rodowód wojska Drugiej Rzeczypospolitej* (1959), *Sprawa Legionu Wschodniego 1914* (1966). Pozostawił kilka nie wyd. opr. (np. *Wojskowe organizacje podziemne 1939–1941*) oraz obszerne wspomnienia. Pisał z reguły o wydarzeniach znanych mu z autopsji, co zwiększa wartość materiałową jego prac.

PSB. W.Buk.

RZEWUSKA Jadwiga, z **Jaczewskich**, pseud. **Ludwik Piotr Leliwa** (1843 — 23 VII 1889 Wierzchownia k. Skwiru), historyk amator. Pochodziła z rodziny arystokratycznej. Przebywała gł. w Petersburgu. Autorka m.in. popularnych monografii *Jan Sobieski i jego wiek* (t. 1–4 1882–85) oraz pracy o dziejach konfliktu Bolesława Śmiałego z biskupem Stanisławem *Mieczem i krzyżem* (t. 1–2 1880–81); na podstawie archiwaliów rodzinnych opr. monografię Rzewuskich *Wielka rodzina w wielkim narodzie* (1879). Prace Rz. „nacechowane... duchem religijnym, patriotyzmem i rozmiłowaniem w tradycjach szlacheckich" (J. Bujak) budziły niekiedy reakcje negatywne („lichota" — W. Czermak).

PSB. J.J.

RZEWUSKI Henryk (3 V 1791 Sławuta nad Horyniem — 25, 26 lub 28 II 1866 Cudnów na Wołyniu), powieściopisarz, publicysta, historiozof. Potomek rodziny magnackiej, z tytułem hrabiego. Studiował na Akad. Krakowskiej. W l. 1809–10 służył w wojsku Ks. Warszawskiego. W l. następnych podróżował po Europie, m.in. uzupełniał studia w Paryżu (zwł. u V. Cousina). Od 1827 przebywał gł. w Petersburgu i w swojej siedzibie w Cudnowie. Współpracownik, od 1844 współred. „Tyg. Petersburskiego", jeden z czołowych reprezentantów i publicystów tzw. koterii petersburskiej o programie konserwatywno-ugodowym. Twórca stylizowanej gawędy szlacheckiej, autor wielu powieści hist.-obyczajowych. Sumę swych poglądów na dzieje Polski zawarł w szkicu *Uwagi o dawnej Polsce...* (1832, nie wyd., rkps w Bibl. Jagiellońskiej), formułując tezę, iż posłannictwem dziejowym Polski była zawsze „walka o swobody" dla ludzkości, ugruntowana na „konstytucji narodowej" (tj. ładzie moralnym z natchnienia boskiego); upadek Polski nie zdawał mu

się samozawiniony; oskarżał o to przemoc zewnętrzną i obojętność Zach. Europy. Pogląd o istotnej roli literatury, a zwł. „poezji dziejów" w podtrzymywaniu bytu nar. rozwinął w szkicu *O stosunkach literatury z historią* (1834, rkps Bibl. Nar.); pisał w nim także o przemianach cywilizacji (współczesną, trwającą od narodzenia Chrystusa, określał jako „konającą"). Sumę historiozoficznych koncepcji Rz. zawiera *Historia cywilizacji ludzkiej* (1840, skonfiskowana w rkpsie przez cenzurę carską, wyd. pośmiertnie przez J. I. Kraszewskiego pt. *Próbki historyczne*, Paryż 1868), w której przeciwstawił czasom sobie współczesnym (owładniętym przez materializm i „ducha krytycznego") apologię feudalnego społeczeństwa, wiernego „organicznie" tronowi i religii. Rz. prezentował swe koncepcje nie ukrywając apostazji polit.; wybierał utratę własnej państwowości na zawsze, aby uniknąć rewolucji społecznej. Uważał, że misją narodu pol. powinna stać się obrona Rosji przed „złą, bezbożną" cywilizacją zachodnią. Tak ostra i skrajna postawa przyniosła Rz. miano „jakobina prawicy" (W. Karpiński).

PSB; A. Ślisz, *Henryk Rzewuski, życie i poglądy*, Warszawa 1986.

J.J.

RZEWUSKI Seweryn (13 III 1743 Podhorce — 11 XII 1811 Hulaki na Wołyniu), polityk, publicysta polit.-hist.; hetman polny kor. (1774–93). Ukończył kolegium teatynów w Warszawie, naukę uzupełniał pod kier. nauczycieli prywatnych; 1759–61 odbył podróż za granicę. Przeciwnik Familii Czartoryskich i elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego. Uczestnik konfederacji radomskiej 1767. Towarzyszył dobrowolnie ojcu, hetmanowi polnemu kor. Wacławowi Rz., wywiezionemu z rozkazu Katarzyny II w głąb Rosji; 1773 uwolniony, wrócił w chwale „męczennika wolności", Mimo otrzymania od króla buławy polnej kor. stał się jednym z przywódców opozycji antykrólewskiej. Od inauguracji Sejmu Wielkiego do 1792 poza krajem. Czołowy publicysta i animator obozu staroszlacheckiego, zwalczał gł. ideę wzmocnienia władzy król. i projekty sukcesji tronu. W broszurze *O polepszenie sposobu elekcji królów polskich* (1788) polemizował z S. Staszicem; w głośnym piśmie *O sukcesyi tronu w Polszcze. Rzecz krótka* (Amsterdam, wł. Warszawa 1790) potępił akcję reformatorską Sejmu i wysunął projekt likwidacji władzy król.; w rozgorzałej dyskusji (polemizowali z nim m.in. H. Kołłątaj i F. S. Jezierski) wystąpił z licznymi dalszymi pismami, rozwijając zwł. argumentację hist., np. *Rozwagi o królach polskich, bezkrólewiach, elekcjach i sukcesji tronu* (1790) oraz traktat *O tronie polskim zawsze obieralnym z dziejów i prawa dowody* (1791). Przy pozorach krytycyzmu hist. (odrzucił „bajki" Kadłubka, ale te same „bajki" powtarzał bezkrytyczne za Długoszem) usiłował podtrzymać błędne mniemania sarmackich dziejopisów, iż od Lecha (którego uważał za postać hist.) kolejni władcy Polski zawdzięczali tron nie sukcesji, ale „jednomyślnej zgodzie stanów". Pisma Rz. mimo rozgłosu nie wywarły żadnego wpływu na wynik obrad Sejmu. Po uchwaleniu Konstytucji 3 maja uznał Ustawę Rządową za nielegalną; Sejm w 1792 pozbawił go urzędu. Współtwórca konfederacji targowickiej, po II rozbiorze usunął się z życia publicznego. Podczas insurekcji kościuszkowskiej Sąd powstańczy skazał go zaocznie na karę śmierci i konfiskatę dóbr. Refleksja hist. Rz. była łabędzim śpiewem staroszlacheckiego konserwatyzmu; wg niektórych uczonych „stanowiła krok wstecz nawet w porównaniu z sarmacką myślą historyczną XVII w." (A. F. Grabski).

PSB; A. F. Grabski, *Historiozofia staroszlachecka — Seweryn Rzewuski*, w: tenże, *Myśl historyczna polskiego Oświecenia*, War-

szawa 1976; Z. Zielińska, *Republikanizm spod znaku buławy. Publicystyka Seweryna Rzewuskiego z lat 1788–1790*, Warszawa 1988; taż, *„O sukcesyi tronu w Polszcze" 1787–1790*, Warszawa 1991.

J.J.

RZYSZCZEWSKI Leon (12 II 1815 Żukowce na Wołyniu — 23 VII 1882 Warszawa), historyk, edytor źródeł, publicysta. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Uczył się w Liceum Krzemienieckim. Współred. „Bibl. Warszawskiej". W artykule metodol. *O źródłach do dziejów polskich wydawanych przez Michała Grabowskiego i Aleksandra Przezdzieckiego* („Bibl. Warsz." 1843) podkreślał niezbędność analizy źródeł hist., formułując zasady nowoczesnej metody krytycznej. Jego gł. osiągnięciem było wydawnictwo źródłowe *Kodeks dyplomatyczny Polski...* (t. 1–2 1847–53), opr. wraz z A. Z. Helclem i A. Muczkowskim, utrzymane na bardzo wysokim poziomie; na materiałach Rz. oparty jest też t. 3 (1858, opr. J. Bartoszewicz). W l. 1847–77 mieszkał w Paryżu; brał udział w życiu pol. emigracji we Francji (zwł. Hôtel Lambert); publikował broszury hist.-polit., w których uzasadniał konieczność odzyskania przez Polskę niepodległości.

PSB.

K.Sz.

S

SABBATAJ ben Meir ha-Kohen (1621 Amstyłów na Litwie — 1662 Holeszow na Morawach), kronikarz Żydów polskich. Otrzymał wykształcenie rabiniczne; zdobył szerokie uznanie dziełami religijnymi. Czł. sądu rel. w Wilnie, od 1655 rabin w Holeszowie. Jego dziełem hist. jest kronika *Megillat Ejfa* (hebr., Amsterdam 1651), pisana z pozycji naocznego świadka, zawierająca szczegółowy opis wojen kozackich (1648–49) i ich tragicznych skutków dla społeczności żyd., wyd. wraz z elegiami dotyczącymi tych wydarzeń.

PSB.

Z.B. i R.Ż.

SADOWSKI Jan Nepomucen (16 V 1814 Ślesin k. Bydgoszczy — 3 VII 1897 Kraków), archeolog, etnograf, mediewista. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował prawo i geografię w Berlinie. Brał udział w konspiracji niepodległościowej (od 1840 czł. Komitetu Pozn. TDP) i w powstaniu 1848 w Wielkopolsce. Przebywając na emigracji w Paryżu (do 1858) studiował tam archeologię i języki klasyczne. Od 1870 mieszkał w Krakowie. Czł. Komisji Archeol. i Komisji Antropologicznej PAU. Badacz epoki brązu; negował jej istnienie na ziemiach Polski, brązy płn.-eur. przypisując handlowi z Fenicjanami, a zabytki z tego metalu w Europie Środkowej — Etruskom (*Drogi handlowe greckie i rzymskie przez porzecza Odry, Wisły, Dniepru i Niemna do wybrzeży morza Bałtyckiego*, 1876; tłum. niem. Jena 1877). Prowadził badania składu chemicznego brązów z ziem polskich. Interesował się też handlem bursztynem w pradziejach (*Le commerce de l'ambre*, 1876); opr. *Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich*, z.1: *Porzecza Warty i Baryczy* (1877). W dziedzinie etnografii współpracował blisko z O. Kolbergiem. Pisał prace dotyczące średniowiecza (*Miecz koronacyjny polski „Szczerbcem" zwany*, 1892). Współzał. Tow. Numizmatycznego w Krakowie (1888), czł. Grona Konserwatorów Zach. Galicji.

PSB.

J.S.

SANDEL Józef (29 IX 1894 Kołomyja — 1 XII 1962 Warszawa), historyk sztuki żyd. w Polsce. Studiował w Dreźnie, następnie prowadził tam galerię (1929–33). Po powrocie do Polski (1936) brał udział w życiu artyst. Wilna i Warszawy. Podczas II wojny świat. przebywał w ZSRR, 1946 wrócił do Polski. Reaktywował Żyd. Tow. Krzewienia Sztuk Pięknych, utworzył Galerię Sztuki Żyd.; po ich likwidacji kierował Muzeum ŻIH (1950–53). Współpracował m.in. ze *Słownikiem artystów polskich*, PSB, *Encyclopaedia of Jewish Diaspora*; opr. *Leksykon plastyków żydowskich w Polsce* (nie ukończony). Pisał w języku jid.; ważniejsze jego dzieła to (tytuły tłum.):

Motywy żydowskie w sztuce polskiej (1954), *Księga pamiątkowa artystów Żydów zamordowanych w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej w latach 1939–1945 na ziemiach polskich* (t. 1–2 1957–58), *Sztuki plastyczne Żydów w Polsce* (1963).

PSB.

Z.B. i R.Ż.

SANDIUS Krzysztof (14 X 1644 Królewiec — 30 XI 1680 Amsterdam), pisarz, historyk, działacz socyniański. Urodził się w rodzinie wysokiego urzędnika Prus Książęcych. Studiował filozofię i teologię w Królewcu, Oxfordzie, Cambridge i prawdopodobnie we Francji. Przed 1688 osiadł w Amsterdamie. Autor zarysu dziejów kościelnych do XVI w. *Nucleus historiae Ecclesiasticae* (Amsterdam 1669). Od 1671 zbierał wraz z A. Wiszowatym materiały biogr. i bibliogr. do dziejów antytrynitaryzmu. Dzieło, podstawowe do badań nad arianizmem, po śmierci S. ukończył i wydał B. Wiszowaty pt. *Bibliotheca antitrinitariorum* (Freistadt 1684, wznow. L. Szczucki 1967).

D.M.

SARNECKI Kazimierz (? na Litwie — po 1712), pamiętnikarz, korespondent polityczny. Pochodził z rodziny szlacheckiej. W l. 1691–96 przebywał na dworze Jana III Sobieskiego jako rezydent i informator podkanclerzego litew. K. S. Radziwiłła; brał udział w wyprawie wojennej na Mołdawię 1691; od 1693 stolnik witebski. Autor diariusza i relacji pisanych na użytek patrona, obejmujących lata pobytu na dworze (wyd. J. Woliński pt. *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, 1958).

H.L.

SARNICKI Stanisław (ok. 1532 Mokre Lipie w ziemi chełmskiej — 23 IX 1597 tamże), historyk, działacz kalwiński. Pochodził ze średniozamożnej szlachty chełmskiej. Studiował w Królewcu, wiele podróżował po Europie Zachodniej. Superior zborów kalwińskich w Małopolsce; po 1570 wycofał się z aktywnego życia religijnego. Wojski krasnostawski 1592, czł. tzw. Rzeczypospolitej Babińskiej. W utworach poetyckich (po łacinie) sławił m.in. triumfy wojenne króla Stefana Batorego. Opublikował *Descriptio veteris et novae Poloniae* (1585), zawierający m.in. opis geogr. Polski i sąsiednich państw, oraz dzieło hist. *Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri octo* (1587), stanowiące przykład sarmackiego mitotwórstwa; wyłożył tam własną koncepcję prehistorii Polski, wywiedzioną od Noego, zamieścił także opis Rzeczypospolitej Babińskiej. Dzieło swe przełożył na język pol. (wyjątki przekł. ukazały się 1823 pt. *O początkach i o dawnych królach narodu Wandalów, tj. Polaków*). Opr. zbiór *Statuta i metryka przywilejów koronnych* (1594). W rkpsie pozostawił *Historyę Kościoła* oraz *Księgi hetmańskie*, traktujące o współczesnej sztuce wojennej (fragm. m. in. w: Z. Spieralski, *Polska sztuka wojenna w latach 1454–1562*, 1958).

Nowy Korbut, t. 3.

E.O.

SAS-CZOŁOWSKI Aleksander → Czołowski-Sas Aleksander.

SAWCZYŃSKI Adam (22 VIII 1892 Lwów — 19 III 1975 Londyn), historyk wojskowości; pułkownik. Ukończył Uniw. Lwowski. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Zawodowy oficer WP, m.in. wykładowca Wyższej Szkoły Wojennej, komendant Szkoły Podchorążych Artylerii. Uczestnik kampanii wrześniowej; wzięty do niewoli niem., przebywał m.in. w oflagu w Woldenbergu, czynny w konspiracji obozowej (wykładał historię wojen i wojskowości w tajnym

kształceniu oficerów, zbierał materiały o przebiegu działań wojennych 1939). Po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii. Red. i współautor fundamentalnego dzieła *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t. 1: *Kampania wrześniowa* (Londyn, cz. 1 1951, cz. 2 1955, cz. 3 1959, cz. 4 1986). Autor wielu artykułów publikowanych w czasopismach wojsk., m.in. w „Bellonie". Czynny w Inst. Pol. i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego. Wiceprezes PTH na Obczyźnie. Zajmował się także historią wojskowości pol. XVI i XVII w.

M.N.-K.

SAWCZYŃSKI Henryk (19 VII 1861 Kraków — 23 XI 1923 Lwów), prawnik, historyk. Studiował i doktoryzował się na wydziale prawa Uniw. Lwow., studia uzupełniał uczęszczając na wykłady K. Liskego, T. Wojciechowskiego i O. Balzera. Pracownik Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich, od 1887 Wydziału Krajowego; 1899–1914 wykładowca historii i literatury pol. w Akad. Rolniczej w Dublanach. Współautor — w zakresie historii staroż. Grecji — *Dziejów powszechnych ilustrowanych*... (red. L. Kubala, cz. 1–5, Wiedeń 1894–1905). Współred. dzieła L. Finkla *Bibliografia historii polskiej* (cz. 1–3 1891–1914). Autor pracy *Jan Dekert*... (1891) oraz wielu artykułów publikowanych w „Kwart. Historycznym".

H.W.

SAWICKI JAKUB (25 VII 1899 Wiedeń — 4 II 1979 Warszawa), historyk prawa i kanonista. Jego ojciec był wybitnym prawnikiem, prezesem Nacz. Trybunału Administracyjnego w Warszawie. Po ukończeniu prawa na UJ (doktorat 1926) uzupełniał studia w Pradze, Wiedniu, Paryżu i Berlinie. W l. 1930–39 urzędnik Min. WRiOP, znawca zagadnień kościelno-politycznych. W 1937 habilitował się z prawa kościelnego na USB w Wilnie (tamże wykładowca do 1939). Podczas okupacji niem. w Warszawie, 1941–44 wykładowca wydziału prawa na tajnym UW; uczestnik konspiracji AK (Akcja „N"). Od 1945 związany z UW, od 1947 prof. zw. historii ustroju Polski; twórca Inst. Historii Prawa (1951). Dr h.c. uniw. w Bonn (1971). Wydawca źródeł z zakresu prawa kościelnego (edycja statutów synodalnych *Concilia Poloniae*, t. 1–10 1945–63) i prawa mazowieckiego (*Iura Masoviae Terrestria*, t. 1–3 1972–74), bibliograf (*Bibliographia synodorum particularum*, 1967; *Materiały do polskiej bibliografii historyczno-prawnej*, 1954–79).

Bibliografia prac: „Prawo Kanoniczne" 1978 z. 1–2.

H.I.

SAWICKI Ludwik (8 VIII 1893 Warszawa — 20 I 1972 tamże), archeolog, geolog, muzeolog. Rozwijał zainteresowania archeol. samodzielnie oraz w Pol. Tow. Krajoznawczym (1911–15), następnie w Muzeum Archeol. w Warszawie, pracując pod kier. E. Majewskiego. Prowadził wykopaliska w Świdrach Wielkich, Horodku na Wołyniu, Górze Puławskiej, Zwierzyńcu w Krakowie. W l. 1919–24 czł. Zespołu Konserwatorów Zabytków Pradziejowych pod kier. R. Jakimowicza. Dyr. Muzeum Archeol. w Warszawie 1945–49, następnie kier. Zakładu Prehistorii Czwartorzędu w warsz. Muzeum Ziemi; 1954–63 kier. Zakładu Paleolitu PAN, prof. nadzw. 1954. Autor wielu prac z zakresu paleolitu i mezolitu ziem pol. (w „Przegl. Archeol.", „Wiadomościach Archeol.", „Światowicie"). Opublikował też: *Państwowe Muzeum Archeologiczne* (1948), *Stan badań nad wiekiem człowieka kopalnego w Polsce* (1953).

Bibliografia prac: „Archeologia Polski" 1975 z. 1.

J.S.

SAWICKI-STELLA Jan, pseud. **Struś** (24 II 1831 Szawle — 1911 Lwów), lekarz, uczestnik i historyk powstania styczniowego, pamiętnikarz. Ukończył Korpus Kadetów i Akad. Sztabu Generalnego w Petersburgu. Podczas powstania styczniowego organizator sił zbrojnych w Galicji; po 1864 na emigracji m.in. w Strasburgu, gdzie uzyskał dyplom lekarski. W 1871 osiadł we Lwowie; pracował jako lekarz szpitalny i inspektor sanitarny. Związany ze środowiskiem lwow. demokratów, był organizatorem obchodów rocznic powstania styczniowego i współred. materiałów źródłowych do jego dziejów. Publikował teksty okolicznościowe; wydał *Pamiętniki pułkownika Strusia* (1890), opisujące jego własne losy w l. 1863–64, oraz opr. *Galicja w powstaniu styczniowym* (1909), w którym przytoczył dokumenty, jakie udało mu się zachować. Pośmiertnie zostały wyd. *Moje wspomnienia 1831–1910 (Rosja — Polska — Francja)* (1921, opr. E. Barwiński). A.Sz.

SCHENK Wacław (27 IX 1913 Gliwice — 29 X 1982 Bytom), historyk liturgii w Polsce; ksiądz. Studiował teologię w seminarium i na uniw. we Wrocławiu oraz na uniw. we Fryburgu Bryzgowijskim. Doktorat obronił na KUL 1955 (*Kult św. Stanisława Biskupa na Śląsku*); od 1956 związany był z katedrą liturgiki KUL (wykładowca, zast. prof., doc. 1975). Zainteresowanie dziejami liturgii stanowiło gł. nurt jego badań, a syntetycznym ujęciem tej problematyki jest jego praca *Dzieje nauk liturgicznych w Polsce* (w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, zbior., t. 1–3 1974–77). Opublikował wiele rozpraw i artykułów.

Bibliografia prac: „Studia z Dziejów Liturgii w Polsce" 1976 (opr. J. Kopeć, W. Danielski); uzupełnienie za l. 1973–83: „Studia Liturgiczne" 1988 (opr. J. Kopeć). H.Gap.

SCHIPPER Izaak, Schiper Ignacy (9 XI 1884 Tarnów — 5 XI 1943 Majdanek), żyd. historyk i działacz polityczny. Studiował nauki humanist. i prawo na Uniw. Lwow. (doktorat 1911), studia uzupełniał w Wiedniu. Po I wojnie świat. osiadł w Warszawie. Jeden z przywódców Poalej Syjon, 1919–28 poseł na sejm z ramienia tej partii, radny warsz. Gminy Żyd.; od 1928 pracownik nauk. Inst. Judaistycznego w Warszawie. Autor wielu prac z zakresu historii gosp. i kult. Żydów w Polsce (pisał w językach jid. i pol.), m.in. *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza* (1911), *Geszichte fun jidiszer teater kunst und drame* (Historia żydowskiego teatru i dramatu, t. 1–2 1923–25), *Jidisze geszichte...* (Historia gospodarcza Żydów, t. 1–4 1930), *Kultur-geszichte fun di Jidn in Pojln beajsn mitlalter* (Dzieje kultury żydowskiej w Polsce podczas średniowiecza, 1932), *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich* (1937). Współautor monografii *Żydzi w Polsce Odrodzonej* (t. 1–2 1932–33). Zginął w niem. obozie koncentracyjnym. M.W.

SCHLETZ Alfons, pseud. **ks. Adam Sosnowski** (29 III 1911 Ostrowite k. Chojnic — 27 III 1981 Kraków), historyk pol. Kościoła katol., wydawca; ksiądz. W Zgromadzeniu Misjonarzy w Krakowie ukończył studia filoz.-teologiczne i przyjął święcenia kapłańskie (1936); na UJK we Lwowie studiował historię (doktorat 1939 pod kier. S. Łempickiego). Podczas II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu we Lwowie. Habilitował się 1946 na UW. Wykładowca patrologii i historii Kościoła w Inst. Teologicznym Księży Misjonarzy w Krakowie (1945–50 i od 1957), w seminarium paulinów w Krakowie (1946–48), w Wyższym Seminarium Duchownym w Kielcach (1947–50). Zał. i red.

półrocznika nauk. „Nasza Przeszłość" (t. 1–55 1946–81), poświęconego historii i kulturze Kościoła katol. w Polsce; utworzył też jego bibl. i archiwum. Red. „Analecta Historica Congregationis Missionis Prov. Polonorum" (1945–49). Badał gł. historię swojego zgromadzenia od XVII do XX w.; zajmował się biografistyką (zwł. obydwu rodzin św. Wincentego à Paulo w Polsce); publikował w czasopismach katol. i w PSB. W 1968 i 1969 zbierał w USA i Brazylii materiały do historii pracujących tam pol. misjonarzy.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

P.P.G.

SCHMIDT Bronisław → Szmidt Bronisław.

SCHMITT Henryk (5 VII 1817 Lwów — 16 X 1883 tamże), historyk, bibliotekarz. Pochodził z rodziny rzemieślniczej (syn rzeźnika). Studiował filozofię na Uniw. Lwowskim. Czł. konspiracyjnych związków demokr.-niepodległościowych w Galicji; za działalność spiskową skazany 1846 na karę śmierci, po ułaskawieniu osiadł 1848 we Lwowie, pracując w Bibl. Pawlikowskich. W 1864 ratując się przed ponownym osadzeniem w więzieniu, zbiegł do Francji, skąd powrócił po ogłoszeniu amnestii 1865. Dwukrotnie bezskutecznie zabiegał o katedrę historii Polski: w Szkole Gł. Warsz. (1862) i UJ (1869). Współzał. lwow. Tow. Nauk.-Lit. i Stow. Oświaty Ludowej. Od 1870 czł. Rady Szkolnej Krajowej. W historiografii był epigonem romant. szkoły lelewelowskiej. Napisał m.in.: *Rys dziejów narodu polskiego od najdawniejszych czasów znanych do roku 1763* (t. 1–3 1855–57), *Dzieje Polski XVIII i XIX w.* (t. 1–4 1866–68), *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego* (t. 1–3 1868–80) oraz rozprawkę historiograficzną pt. *Pogląd na rozwój ducha i kierunków dziejopisarstwa polskiego w w. XIX* (1859). Był rzecznikiem republikańskiej koncepcji dziejów Polski. Źródeł słabnięcia Rzeczypospolitej doszukiwał się w uleganiu obcym wpływom i odchodzeniu od „pierwiastkowych" zasad demokr.-republikańskich, mających stanowić gwarancję prawidłowego rozwoju narodu polskiego.

W. Ćwik (J. Białynia Chołodecki), *Henryk Schmitt. Życiorys spisany na podstawie dokumentów i korespondencji*, Lwów 1888 (tu bibliografia prac); S. Kieniewicz, *Wstęp*, w: *Henryka Schmitta listy do żony*, Wrocław 1961.

A.W.

SCHNÜR-PEPŁOWSKI Stanisław → Pepłowski-Schnür Stanisław.

SCHORR Mojżesz (10 V 1874 Przemyśl — 8 VII 1941 Uzbekistan w ZSRR), historyk orientalista, semitolog, badacz dziejów Żydów w Polsce. Studiował w Wiedniu na uniw. i w Zakładzie Teologicznym Izraelickim (uzyskał tytuł rabina) oraz w Berlinie; doktoryzował się na Uniw. Lwow. (1898), tamże habilitował się (1910) w zakresie języków semickich i historii starosemickiego Wschodu. Związany z Uniw. Lwow. jako doc. i prof. (1916); od 1924 zatrudniony w UW (1926 prof. zw.); równocześnie prof. Inst. Nauk Judaistycznych w Warszawie (1928–30 i 1933/34 rektor). Współzał. (1922) Pol. Tow. Orientalistycznego we Lwowie; czł. koresp. PAU (1928) i czł. jej Komisji Orientalistycznej. Od 1935 senator RP. W 1939 uszedł do ZSRR. Autor prac dotyczących historii kultury i prawa staroż. Mezopotamii (zwł. Kodeksu Hammurabiego) i historii Żydów w Polsce. Publikował w językach pol., niem., franc.; ważniejsze prace: *Kultura babilońska a starohebrajska* (1903), *Żydzi w Przemyślu do końca XVIII wieku* (1903, wznow. Jerozolima 1991), *Ko-*

deks Hammurabiego a ówczesna praktyka prawna (1907), *Kwestia żydowska na sejmie czteroletnim* (1920), *Pomnik prawa staroasyryjskiego z XIV wieku przed Chrystusem* (1923). Przetłumaczył i wydał szereg dokumentów babilońskich. Zmarł w łagrze.

Księga jubileuszowa ku czci prof. dr Mojżesza Schorra, Warszawa 1935 (tu bibliografia prac); J. Goldberg, *Mojżesz Schorr...*, w: M. Schorr, *Żydzi w Przemyślu...*, Jerozolima 1991.

K.Ś.

SCHULTZ-SZULECKI Jan (1662 Grudziądz — 31 X 1704 Frankfurt nad Odrą), prawnik, historiograf królewski. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował prawo w Królewcu i Frankfurcie nad Odrą (doktorat 1688). Prof. Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku 1688–97. Jego najważniejsze dzieło to *Tractatus historico-politicus de Polonia nunquam tributaria* (1694) udowadniający tezę, iż Polska była zawsze państwem suwerennym. Nobilitowany i powołany na stanowisko historiografa król. 1695. Wyjechał z Polski 1698.

H. Grajewski, *Jan Schultz-Szulecki i jego „Tractatus historico-politicus..."*, Łódź 1964.

H.L.

SCHÜTZ Kaspar (ok. 1540 Eisleben — 16 IX 1594 Gdańsk), historyk, prawnik. Studiował na Uniw. Królewieckim, 1562 został tam prof. poezji. Od 1565 sekr. Rady Miejskiej w Gdańsku. Badacz dziejów Prus; jego największe dzieło to napisana po niemiecku *Historia rerum Prussicarum oder wahrhafte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen* (1592), obejmująca historię Prus od czasów najdawniejszych po rok 1525; S. krytycznie odniósł się w niej do dawnych kronikarzy, dając pierwszeństwo źródłom (II wyd. 1599, uzup. do 1598 przez D. Chyträusa; wojnę Gdańska z Polską 1577 opisał w nim J. Knoff). Autor memoriałów polit., rozpraw prawniczych, wierszy okolicznościowych.

J.Jas.

SCLAVUS Wiesław → Gąsiorowski Wacław.

SCULTETI, Scultetus, Aleksander (ok. 1485 Tczew — 1564 Rzym), kartograf, prawnik, historyk; ksiądz. Studiował w Krakowie. W l. 1509–19 przebywał w Rzymie jako notariusz kurii papieskiej, 1521–24 w Inflantach, gdzie sporządził mapę tego kraju (1529). Kanonik 1519, kanclerz kapituły warmińskiej 1530–39; oskarżony o herezję przez biskupa J. Dantyszka, wyjechał do Rzymu, gdzie bezskutecznie usiłował oczyścić się z zarzutów; kilkakrotnie więziony, ostatnie lata życia spędził pod nadzorem inkwizycji. Wydał chronologię świata wraz z genealogią królów pol. (*Chronographia sive annales...*, 1546); pozostawił w rkpsie dzieje Prus i Warmii (*Chronicon vel catalogus rerum pruthenicarum...*); jego prace kartograficzne zaginęły.

H.L.

SCZANIECKI Michał (26 III 1910 Łaszczyn k. Rawicza — 29 V 1977 Warszawa), historyk państwa i prawa. Studiował historię na UJ i Uniw. Pozn. (doktorat), studia uzupełniał w Paryżu. W czasie II wojny świat. walczył w Wojsku Pol. we Francji do 1940, następnie jeniec Oflagu XVII–A (zorganizował tam Studium Prawa). Od 1946 na Uniw. Pozn.: adiunkt, 1951 zast. prof., 1954 prof. nadzw.; współzał. Inst. Zach. (od 1958 wicedyr., 1961–64 dyr.). Od 1965 prof. UW. Red. nacz. „Czasopisma Prawno-Hist." (1953–77). Działacz licznych tow. nauk.; zasłużony szczególnie dla rozwoju nauki hist. na Ziemiach Zachodnich. Znawca dziejów powsz.,

utrzymywał kontakty zwł. z nauką franc.; dr h.c. Uniw. w Grenoble (1959). Zajmował się też problematyką regionalną (*Z dziejów polskości na ziemi lubuskiej*, 1948; *Zielona Góra. Przeszłość i teraźniejszość*, 1962); stworzył serię wyd. pn. Bibl. Lubuska. Pozostawił podręcznik akademicki o trwałej wartości: *Powszechna historia państwa i prawa* (t. 1–2 1968–69).

J. Walachowicz, *Michał Sczaniecki*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

M.W.

SEMBRZYCKI Jan Karol (10 I 1856 Olecko — 8 III 1919 Kłajpeda), historyk; farmaceuta. Przez całe życie pracował w zawodzie aptekarskim; warsztat hist. opanował jako samouk. Mazur, uległ germanizacji, a następnie odnalazł związek z polskością; badał historię, piśmiennictwo i etnografię Mazurów; 1883–85 redaktor „Mazura" i „Mazura Wschodniopruskiego" oraz kalendarzy; współpracował z W. Kętrzyńskim. Autor m.in. prac: *Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlązaków od r. 1670* (1888), *O gwarze Mazurów Pruskich* (1889); pisał także hasła miejscowości Prus Wsch. w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego...* i artykuły o reformacji na Mazurach. W l. 90-ych związał się znowu z tradycją niem. i zajął dziejami Pruskiej Litwy i niem. piśmiennictwa wschodniopruskiego XIX w.

D. Kasparek, *Jan Karol Sembrzycki 1856–1919. Na rozdrożu narodowym*, Olsztyn 1987.

J.Jas.

SEMKOWICZ Aleksander (7 II 1850 Lwów — 2 IV 1923 tamże), historyk mediewista. Ojciec Władysława S. Studiował we Lwowie (doktorat 1875) i w Getyndze. Początkowo nauczyciel w gimnazjum; od 1876 pracował nieprzerwanie (do emerytury 1912) w Bibl. Uniw. Lwow., 1892–1912 jej dyr.; habilitowany 1884, prof. nadzw. 1889. Dzięki jego staraniom Bibl. uzyskała 1905 nowy budynek. Czł. koresp. AU (1893) oraz m.in. czł. hon. TPN w Poznaniu (1916) i Tow. Hist. we Lwowie (1917). W l. 1895–97, 1899–1904, 1906–14 i 1920–22 red. „Kwart. Historycznego". Zajmował się polit. historią Polski średniow. oraz badaniami źródeł hist.; ważniejsze prace: *Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza do roku 1384* (1887), *Walka o monarchię 1288–1294* (1892). Wydał też książkę pt. *Opowiadania z dziejów powszechnych dla szkół gimnazjalnych i realnych* (cz. 1–3 1893–95).

Bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1923.

M.B.

SEMKOWICZ Władysław (9 V 1878 Lwów — 19 II 1949 Kraków), historyk mediewista, edytor źródeł, znawca nauk pomocniczych historii. Syn Aleksandra S. Studiował na Uniw. Lwow. prawo, a po jego ukończeniu — historię i geografię (doktorat 1901). Habilitował się 1909 na UJ (praca poświęcona paleografii). W 1916 objął katedrę nauk pomocniczych historii i historii średniow. na UJ (prof. zw. 1919); kierował nią do 1939 i 1945–47, do przejścia na emeryturę. Czł. PAU (koresp. 1919, czynny 1923). Współtwórca (1908) Tow. Heraldycznego, 1925–32 jego prezes. W l. 1908–15 red. „Miesięcznika Heraldycznego" i „Rocz. Heraldycznego". Zorganizował badania nad atlasem hist. Polski; dzięki jego działalności powołana została Komisja Atlasu Hist. Polski PAU, której przewodniczył przez ponad trzydzieści lat. Był też sekr. i red. publikacji Komitetu Wydawnictw Śląskich. Najważniejszą częścią jego dorobku są prace z dziedziny genealogii i heraldyki oraz dotyczące genezy średniow. rycerstwa pol., np. *Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce* (1899), *Drużyna i Śreniawa* (1900), *Włodycy polscy na tle porów-*

nawczym słowiańskim (1908) czy *Ród Awdańców w wiekach średnich* (1920). S. stworzył szkołę nauk.; liczni jego uczniowie, korzystając z osiągnięć metodycznych mistrza, starali się odtworzyć strukturę, organizację i dzieje pol. rodów rycerskich. Mimo zakwestionowania w późniejszych czasach wielu ich rezultatów, ten kierunek badań ma ogromne znaczenie dla pol. historiografii. S. zajmował się także paleografią (m.in. *Paleografia łacińska*, 1951) oraz dyplomatyką (badał początki dokumentu w Polsce, a także procesy społ. i prawne z tym związane). Inny kierunek jego badań to geografia hist.; starając się wyjaśnić wpływ czynników geogr. na dzieje osadnictwa, podejmował próby odtworzenia środowiska geogr. w przeszłości. W związku z tymi zainteresowaniami oraz pracą nad atlasem hist. napisał *Geograficzne podstawy Polski Bolesława Chrobrego* (1925). Był także wydawcą źródeł hist., wyd. m.in. *Kazania świętokrzyskie* (1934, wraz z J. Łosiem) i *Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791* (1932, wraz z S. Kutrzebą).

J. Semkowiczowa, *Zestawienie bio-bibliograficzne poświęcone życiu i twórczości Władysława Semkowicza, profesora UJ...*, Kraków 1966; M. Plezia, *Życie i prace Władysława Semkowicza*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974. M.B.

SEREDYŃSKI Władysław (19 V 1841 Jasło — 9 III 1893 Tarnów), historyk, wydawca źródeł. Studiował na UJ (doktorat 1865). Kustosz zbiorów TN Krak., później AU (1863–85). Autor prac: *Sprawa obioru następcy na tron za panowania i po abdykacji Jana Kazimierza* („Rocz. TN Krak." 1864), *Grzegorz z Sanoka, arcybiskup lwowski* (1867). Wydawca m.in. *Trzech zabytków języka polskiego z XV w.* (1877) oraz *Zapisków i dokumentów do dziejów instrukcji publicznej w Polsce* (1878, 1884). Z.R.

SEREJSKI Marian Henryk (3 V 1897 Warszawa — 23 X 1975 tamże), mediewista, historyk historiografii. Studiował historię na UW pod kier. M. Kreczmara i M. Handelsmana (doktorat na podstawie pracy *Idea imperium Romanum w Galii merowińskiej*, 1925). Podjął pracę w szkolnictwie; studia mediewistyczne kontynuował jako stypendysta PAU w Rzymie (1927/28) i Fundacji Rockefellera w Wiedniu i Rzymie (1934/35). Habilitował się na UW 1937 (*Idea jedności karolińskiej. Studium nad genezą wspólnoty europejskiej w średniowieczu*), następnie pracując w WIH zajmował się najnowszą historią Polski. Podczas II wojny świat. brał udział w konspiracji na Lubelszczyźnie, był więźniem niem. obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. W 1945 osiedlił się w Łodzi. Kier. katedry historii staroż. i średniow. na nowo utworzonym UŁ (do 1965); prof. IH PAN, twórca i kier. (od 1953 do przejścia na emeryturę) Zakładu Historii Historiografii IH. Od lat młodzieńczych związany z ruchem socjalist., od 1916 działacz ZNMS, uczestnik akcji plebiscytowej i powstańczej na Śląsku 1919; po przewrocie majowym wycofał się z działalności politycznej. Swą osobowość jako historyka ukształtował w szkole M. Handelsmana oraz pod wpływem poglądów S. Czarnowskiego. W pracach mediewistycznych uprawiał — pionierskie wówczas nie tylko na gruncie nauki pol. — badania świadomości polit. społeczeństwa wczesnośredniow. w Europie Zachodniej. Po II wojnie świat. zajął się gł. dziejami historiografii; program badań w tym zakresie sformułował w referacie wygłoszonym na wrocł. zjeździe historyków pol. (1948). Swymi badaniami objął dzieje nowoż. historiografii pol. od oświecenia do okresu międzywojennego; opr. *Zarys historii historiografii polskiej* (t. 1–2 1963–66). Szczególnie zajął się dziejopisarstwem pol. doby romantyzmu, a zwł. dorobkiem Lelewela (*Joachim Lelewel.*

Z dziejów postępowej myśli historycznej w Polsce, 1953; *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, 1958; *Joachim Lelewel 1786–1861. Sa vie et son oeuvre*, 1961; *J. Lelewela odpowiedź na ankietę historyczną F. Guizota*, 1962). Liberalnej historiografii pol. XIX w. poświęcił studia o K. B. Hoffmanie (1953) i warsz. szkole hist. (1952); później zajął się także szkołą krak. (1972). Drobniejsze studia zebrał w: *Przeszłość a teraźniejszość. Szkice i studia historiograficzne* (1963); wydał antologię tekstów metodol.: *Historycy o historii* (t. 1–2 1963–66); spostrzeżenia o oryginalności pol. historiografii na tle eur. ujął w książce *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej* (1973). Szczególnie zajmował go problem miejsca Polski w Europie; problem ten podjął w fundamentalnym dziele *Europa a rozbiory Polski. Studium historiograficzne* (1970), w którym prześledził dzieje stosunku obcych historiografii do kwestii rozbiorów od XVIII do pocz. XX w.

Bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1976 nr 2 (opr. A. F. Grabski); J. Maternicki, *Marian Henryk Serejski*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

A.F.G.

SEYDA Marian (7 VII 1879 Poznań — 1967 na emigracji), prawnik, polityk, publicysta, historyk. Brat Zygmunta i Władysława S., polityków. Studiował prawo w Berlinie i Wrocławiu oraz historię sztuki w Berlinie i Monachium. Czł. KC Ligi Nar. i jeden z przywódców ND w zaborze pruskim. Od 1906 red. nacz. „Kuriera Poznańskiego". W czasie I wojny świat. kier. Wydziału Prasowego; 1917–19 czł. Komitetu Nar. Pol. w Paryżu. Od 1919 czł. władz nacz. Związku Lud.-Nar., następnie SN. W 1923 min. spraw zagr. w rządzie W. Witosa; 1919–27 poseł; 1928–35 senator RP. Zwolennik Frontu Morges. W czasie II wojny świat. czł. rządu RP na obczyźnie. Napisał m.in. *Territoires polonais sous la domination prussienne* (1918), *Polska na przełomie dziejów* (t. 1–2 1927–31) oraz *Poland and Germany and the Post-war Reconstruction of Europe* (Londyn 1942, Nowy Jork 1943) — pracę, w której bronił praw Polski do granicy na Odrze i Nysie.

H.W.

SĘDZIWÓJ z CZECHLA (? — 1476), teolog, dyplomata, zbieracz źródeł historycznych. Prof. Akad. Krak.; obrońca wolności Kościoła. Wysyłany parokrotnie przez króla Kazimierza Jagiellończyka z misjami dyplomatycznymi za granicę. Od 1469 kanonik regularny, przełożony klasztoru w Kłodawie. Przez wiele lat przyjaźnił się z J. Długoszem; znał dzieła Arystotelesa. Jego zainteresowanie historią Polski przejawiało się w zbieraniu rkpsów, roczników i kronik, które zgromadził w tzw. Kodeksie S.; znajdują się w nim m.in. odpisy *Kroniki* Galla Anonima, tzw. *Wielkiej Kroniki*, *Kroniki węgiersko-polskiej*, a także tzw. *Rocznik Sędziwoja*, stanowiący wersję wcześniejszych roczników małopolskich.

M.B.

SIARCZYŃSKI Franciszek (12 X 1758 Hruszowice k. Jarosławia — 7 XI 1829 Lwów), historyk, geograf, wydawca źródeł; ksiądz, 1773–89 pijar. Pochodził z rodziny szlacheckiej; 1783 przyjął święcenia kapłańskie. Studiował retorykę i filozofię w seminariach zakonnych oraz teologię w Krakowie. Nauczyciel w szkołach pijarskich, m.in. prof. gramatyki, geografii i historii w warsz. Collegium Nobilium (1782–85). Uczestnik obiadów czwartkowych, podejmował na zlecenie króla Stanisława Augusta wiele prac nauk. i polit.; odznaczony medalem Merentibus (1788). W l. 1789–99 proboszcz w Kozienicach, 1791 hon. kanonik warsz. i warmiński. Zwolennik Kon-

stytucji 3 maja; jeden z ideologów insurekcji 1794 i współred. powstańczej „Gazety Rządowej". W 1804 objął probostwo w Jarosławiu. W 1827 został pierwszym dyr. Zakładu Nar. im. Ossolińskich we Lwowie i red. jego organu nauk.; prowadził *Dziennik czynności urzędowych...* (wyd. 1968). Czł. TPN (1801) i TN Krak. (1828). Posiadał rozległe zainteresowania nauk. i lit.; zajmował się także m.in. ogrodnictwem i kopalnictwem soli. Opublikował jeden z pierwszych w Polsce zarysów geografii powsz. pt. *Geografia, czyli opisanie naturalne, historyczne i polityczne krajów i narodów...* (t. 1–3 1790–94; t. 4 o geografii Polski nie powstał); polemizował w nim z teorią Monteskiusza, wskazując, że klimat nie odgrywa decydującej roli w określeniu „charakteru narodowego". Jako historyk należał do szkoły naruszewiczowskiej; był ostrym krytykiem zarówno możnowładztwa, jak i szlachty, którą obwiniał o rokoszową skłonność do anarchii. Przygotował (z inicjatywy króla) i wydał dwa obszerne dyplomatariusze: *Traktaty między mocarstwami europejskimi od roku 1763 zaszłe* (t. 4–6 1789–90) — dzieło stanowiące kontynuację nurtu hist.-polit. polemiki z państwami zaborczymi, oraz *Traktaty, konwencje handlowe i graniczne, wszelkie publiczne umowy między Rzecząpospolitą Polską i obcymi państwami od roku 1764...* (cz. 1–2 1791). Największym dokonaniem nauk. S. (choć mało kryt. i nie wolnym od błędów) był *Obraz wieku panowania Zygmunta III...* (wyd. pośmiertnie, t. 1–2 1843–58). Wiele prac pozostawił w rkpsie (gł. w Ossolineum); niektóre z nich zachowały w pewnym stopniu swą wartość źródłową, jak np. *Galicja, czyli słownik historyczno-statystyczno-geograficzny królestwa Galicji*. Przełożył m.in. dzieło G. T. F. Raynala *Historia polityczna rewolucji amerykańskiej teraźniejszej* (1783).

Nowy Korbut, t. 5; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983; M. Królikowska, *Szkoła naruszewiczowska...*, Warszawa 1989.

J.J.

SIEDLECKI-GRZYMAŁA Adam → Grzymała-Siedlecki Adam.

SIEJKOWSKI Michał → Sieykowski Michał.

SIEMIEŃSKI Józef, pseud. **Jan Bróg** (31 I 1882 Skrzydlów k. Częstochowy — 14 XI 1941 Oświęcim), historyk prawa pol., archiwista, wydawca źródeł, działacz i publicysta polityczny. Studiował prawo na UW oraz prawo i historię na Uniw. Lwow. (pod kier. O. Balzera; doktorat 1906). Pracownik nauk. (pod kier. T. Korzona) Bibl. Ordynacji Zamoyskich w Warszawie 1906–15; wydał *Archiwum Jana Zamoyskiego* (t. 2 1909, t. 3 1913). Wykładowca historii prawa na UW 1915–18. Podczas I wojny świat. związany z aktywistami; działał m.in. jako referendarz w Radzie Regencyjnej. Współred. encyklopedii *La Pologne — Polen* (Lozanna 1918), wyd. dla udokumentowania praw polit. i terytorialnych państwa polskiego. Dyr. AGAD w Warszawie 1920–39; nadał Archiwum nową organizację, uporządkował i uprzystępnił zasób dla badań naukowych. Czynny przy rewindykacji pol. zbiorów archiwalnych i bibl. z ZSRR; rzecznik scalania archiwaliów rozproszonych w wyniku zaborów. Czł. TN Warsz. i red. nacz. „Roczników Komisji Hist."; czł. koresp. PAU (1929). Prof. nadzw. historii prawa pol. UJ 1938. Badał historię prawa pol. XV–XVIII w. i dzieje pol. parlamentaryzmu; publikował artykuły i rozprawy syntetyczne, np. *Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej* (1915, wyd. III 1922), *Podział historii ustroju Polski na okresy* (1925), *Polska kultura polityczna wieku XVI* (1932). Z jego prac archiwoznawczych najważniejsza to *Przewodnik po archi-*

wach polskich, t. 1: *Archiwa dawnej Rzeczypospolitej* (1933). Maszynopisy paru jego prac spłonęły w AGAD w czasie powstania warszawskiego. Podczas okupacji niem. czynny w konspiracji; aresztowany 1941 przez gestapo, zmarł w niem. obozie koncentracyjnym.

Bibliografia prac w: *Księga Pamiątkowa 150-lecia AGAD w Warszawie*, Warszawa 1958 (opr. J. Sawicki); W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992.

red.

SIEMIEŃSKI Lucjan (13 VIII 1807 Kamienna Góra w Galicji Wsch. — 27 XI 1877 Kraków), poeta, krytyk lit., publicysta, historyk. Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. Wziął udział w powstaniu listopadowym i na krótko dostał się do niewoli ros.; 1832–38 działał w galic. konspiracjach patriotycznych, następnie we Francji, gdzie uczestniczył aktywnie w życiu polit. i kult. lewicy Wielkiej Emigracji (czł. TDP). Od 1843 przez kilka lat przebywał w Wielkopolsce, 1848 przeniósł się do Galicji; odszedł wówczas od wyznawanego uprzednio społ. radykalizmu i stał się jedną z wybitniejszych postaci obozu krak. konserwatystów; 1848–49 red. odpowiedzialny, a następnie współred. „Czasu". Czł.-zał. AU, czł. TN Krakowskiego. Twórczość poetycka i prozatorska S. dowodzi romant. fascynacji swobodnie traktowanymi motywami lud. i hist.; od l. 40-ych w jego dorobku przeważały prace kryt., historycznolit., translatorskie oraz gawędy biogr., m.in. o Mickiewiczu, Słowackim i Krasińskim, oparte częściowo na własnych wspomnieniach. W zakresie popularyzacji duże znaczenie miały *Wieczory pod lipą, czyli historia narodu polskiego* (1845, kilkanaście wznowień), przeznaczone dla „ludu wiejskiego" i przepojone konserwatywnym dydaktyzmem, nieco zbliżone do *Śpiewów historycznych* J. Ursyna Niemcewicza. Walory dokumentacyjne posiadają: *Kilka rysów z literatury i społeczeństwa od roku 1848–1858* (t. 1–2 1859) oraz *Portrety literackie* (t. 1–4 1865–75, tu m. in. szkice biogr. M. Kromera, J. Lelewela, J. P. Woronicza). Wydawał również źródła, zwł. narracyjne z XVIII w. (m.in. pamiętniki dotyczące epoki Stanisława Augusta, listy H. Kołłątaja i T. Kościuszki).

Nowy Korbut, t. 9.

A.Sz.

SIEMIRADZKI Tomasz (13 III 1850 prawdopodobnie na Wołyniu — 26 III 1939 Cleveland w USA), popularyzator historii, działacz polonijny. Studiował na uniw. w Petersburgu; nauczyciel w Rosji, Niemczech, Polsce i USA, gdzie od 1896 uczył historii i języków klas. w Seminarium Pol. w Orchard Lake; od 1901 dziennikarz i wydawca prasy polonijnej (m.in. „Zgoda" w Chicago i „Wiadomości Codzienne" w Cleveland). Opublikował *Porozbiorowe dzieje Polski, czyli jak naród polski walczył za ojczyznę...* (1903, wyd. krajowe 1910).

A.Br.

SIENIAWSKI Karol Emilian (26 III 1843 Orneta — 22 VI 1921 Poznań), historyk. Studiował historię na uniw. we Wrocławiu (doktorat 1869). Nauczyciel historii w gimnazjach wielkopol. i w Kłodzku. Publikował (w języku pol. i niem.) prace o dziejach Słowian połabskich, misji Ottona z Bambergu, bezkrólewiu w Polsce 1586/87 oraz o dziejach Warmii. Dzięki monografii *Biskupstwo warmińskie* (1878) zw. „ojcem polskiej historiografii Warmii"; praca ta spotkała się ze zróżnicowanymi ocenami; ostatnio krytyka nauk. podnosi jej walory.

J. Powierski, *„Biskupstwo warmińskie" Karola Emiliana Sieniawskiego jako wyraz zainteresowań Polski Warmią*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1981 nr 2–4.

J.Jas.

SIENKIEWICZ Jerzy (29 III 1897 — 9 XI 1980 Warszawa), historyk sztuki, muzeolog. Walczył w I wojnie świat. (czł. POW) i w wojnie pol.-radz. 1919–20. Pracownik Min. WRiOP, Muzeum Nar. w Warszawie (kustosz), PIS, prof. IS PAN. Czł. Stow. Historyków Sztuki i Międzynar. Tow. Krytyków Sztuki. Znawca historii malarstwa pol. XIX i XX w. (*Malarstwo warszawskie I połowy XIX wieku*, 1936; *Bedeutende Gemälde Polnischer Meister*, 1969; *Rysunek polski. Od Oświecenia do Młodej Polski*, 1970).

H.F.-P.

SIENKIEWICZ Karol, pseud. **Karol z Kalinówki** (20 I 1793 Kalinówka k. Winnicy na Ukrainie — 7 II 1860 Paryż), historyk, bibliotekarz, wydawca źródeł. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Uczył się w Liceum Krzemienieckim; 1817–19 przebywał za granicą studiując m.in. historię i filozofię w Akad. Genewskiej. Brał udział w porządkowaniu i kompletowaniu zbiorów Bibl. Czartoryskich w Puławach (kier. 1823–31), odbywając w tym celu podróże do Włoch, Francji i Anglii. Sekr. A. J. Czartoryskiego (1822–31) i kier. Drukarni Bibliotecznej w Puławach (1828–31). Uczestnik powstania listopadowego, po jego upadku był kustoszem w bibl. Ossolińskich we Lwowie (1833–34). Od 1834 na stałe w Paryżu, ponownie jako sekr. A. J. Czartoryskiego (do 1838) i jeden z red. „Kroniki Emigracji Pol." (do 1839). Od 1836 sekr. Wydziału Hist. Tow. Lit. (później Tow. Hist.-Lit.) w Paryżu. Organizator Bibl. Pol. (1839) i od 1853 jej kierownik. Wydawca zbioru materiałów hist. „Skarbiec Historii Polskiej" (t. 1–4 1839–42), autor prac hist. i polit. zebranych w *Pismach* (t. 1–2 1862–64, wstęp W. Budzyńskiego). W zapatrywaniach na dzieje Polski reprezentował kierunek umiarkowanie monarchiczny. Jeden z pierwszych rzeczników koncepcji „młodszości cywilizacyjnej" Polski, rozwijanej później przez krak. szkołę historyczną.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

A.W.

SIERADZKI Józef, wł. **Adolf Hirschberg** (2 IV 1900 Tarnopol — 25 III 1960 Warszawa), historyk średniowiecza, XIX i XX w. Studiował historię na UJK we Lwowie (doktorat 1925 na podstawie pracy *Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia*, wyd. 1925). Nauczyciel i dyr. gimnazjum w Wilnie 1925–39. W l. 1943–44 brał udział w tajnym nauczaniu w Warszawie. Uczestnik powstania warsz., jeniec oflagu. Prof. WSNS w Krakowie, 1948–53 prof. UJ, następnie UW. Publicysta, popularyzator historii w prasie i w radio. Aktywny propagator metodologii marksist. w badaniach historycznych. Ważniejsze prace: *Polska wieku XIV* (1959), *Szkice i materiały historyczne do XIX i XX w.* (1956), *Białowieża i Mikaszewicze. Mity i prawdy. Do genezy wojny pomiędzy Polską a RSFRR w 1920 r.* (1959).

A.B.

SIESTRZEŃCEWICZ Stanisław Jan Bohusz (3 IX 1731 Zańki k. Grodna — 1 XII 1826 Petersburg), historyk Słowiańszczyzny; biskup. Urodzony w rodzinie kalwińskiej; przeszedł na katolicyzm. Studiował filozofię we Frankfurcie n. Odrą i teologię w Warszawie. Służył w wojsku pruskim i pol., następnie był nauczycielem domowym; 1763 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1774 biskup białoruski, od 1782 arcybiskup mohylewski, od 1798 metropolita Kościoła rzymskokatol. w Rosji; realizował gorliwie politykę caratu wobec Kościoła. Czł. TPN i innych tow. w Polsce i Rosji. Autor prac o pochodzeniu Słowian i o dziejach Krymu, m.in.: *Histoire de la Tauride* (t. 1–2, Brunszwik 1780), *Recherches historiques sur l'origine des Sarmates, des*

Esclavons et des Slaves... (t. 1–4, Petersburg 1812; wyd. III 1833). Wykazywał erudycję połączoną z całkowitym brakiem krytycyzmu i metody nauk.; opierał swe dedukcje na staroż. legendach.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

K.Sz.

SIEYKOWSKI, Siejkowski, Michał (ok. 1695 — 9 V 1752 Kraków), dominikanin, historyk swojego zakonu. Odbył zakonne studia filoz. i teologiczne w Krakowie, kontynuował je we Włoszech. Po powrocie do kraju wykładowca uczelni dominikańskich w Krakowie i Poznaniu, ceniony kaznodzieja (m.in. w katedrze na Wawelu). Pracując nad nowym wyd. *Klejnotów stołecznego miasta Krakowa* P. H. Pruszcza podjął szersze badania nad przeszłością kościoła św. Trójcy w Krakowie i w ogóle nad przeszłością dominikanów w Polsce; opr. *Świątnica Pańska, to jest Kościół Boga w Trójcy SS. Jedynego...* (1743), *Kościół Przenajświętszej Trójce Wielebnych Ojców Dominikanów*, w: P. H. Pruszcz, *Klejnoty...* (1745).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983.

H.Gap.

SILNICKI Tadeusz (5 X 1889 Wierzchosławice k. Tarnowa — 18 XII 1968 Warszawa), mediewista, historyk Kościoła i prawa kościelnego. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1914 u O. Balzera). Nauczyciel gimnazjalny we Lwowie 1914–29. Asystent W. Abrahama na UJK od 1924 (habilitacja 1927); prof. nadzw. i kier. katedry prawa kościelnego na Uniw. Pozn. 1929–39 i 1945–48, a po jej likwidacji 1948 — prof. zw. historii prawa kościelnego na UJ. Opublikował syntezę *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca w. XIV* (1939), monografie pol. hierarchów kościelnych: *Biskup Nanker* (1953), *Arcybiskup Mikołaj Trąba* (1954), *Arcybiskup Jakób Świnka* (wraz z K. Gołąbem, 1956) oraz liczne drobniejsze studia. Prowadził działalność popularyzatorską w ramach Powsz. Wykładów Uniw.; autor artykułów m.in. w „Kurierze Poznańskim".

Bibliografia prac: „Prawo Kanoniczne" 1970 nr 3/4.

A.G.

SIMON Ludwik (19 IX 1904 Warszawa — XI 1943 tamże?), historyk teatru pol., bibliograf. Studiował filologię pol. na UW; uczeń B. Gubrynowicza (doktorat 1928). Od 1929 wykładowca historii teatru pol. w PIST. Autor licznych prac, gł. z dziejów teatru dawnego, opartych na nowych źródłach, m.in. *Teatr warszawski za powstania listopadowego* (1931), *Teatr francuski w Warszawie za czasów Królestwa Kongresowego* (1932), *Z dziejów teatru polskiego w Gdańsku* (1933); szczególną wartość miały jego prace bibliogr. i źródłowe wykazy, jak *Spis przedstawień zespołu „Reduty" w... 1919–1929* (1929) i *Dykcjonarz teatrów polskich czynnych od czasów najdawniejszych do r. 1863* (1935), dokumentujący działalność teatralną w ciągu trzech wieków w 257 miejscowościach w Polsce. Dziełem życia S. była praca pt. *Polska literatura dramatyczna od połowy XVIII w. do czasów współczesnych. Wykaz utworów* (opr. do 1939), wyd. pt. *Bibliografia dramatu polskiego 1765–1964* (t. 1–3 1972; uzup. w t. 3 za l. 1939–64 opr. S. Marczak-Oborski). Pozostawił w rkpsie m.in. nie ukończony *Polski słownik terminów teatralnych*. Podczas okupacji niem. poszukiwany przez policję hitl., ukrywał się od 1943 w Skolimowie k. Warszawy; podczas jednego z wyjazdów do Warszawy aresztowany i prawdopodobnie wkrótce zamordowany.

M.P.-J.

SINKO Tadeusz (14 IX 1877 Mała k. Ropczyc — 22 VII 1966 Kraków), filolog klas., historyk. Studiował na UJ, na

uniw. w Berlinie (pod kier. U. von Wilamowitza-Moellendorffa i H. Wölfflina), w Bonn i Monachium, doktoryzował się (1900) i habilitował (1904) na UJ; 1907–13 prof. Uniw. Lwow. (prof. zw. 1911), 1913–60 prof. UJ; 1939–45 brał udział w tajnym nauczaniu. Czł. koresp. AU 1910, czł. czynny PAU 1919, czł. tytularny (1952) i rzecz. (1957) PAN; czł. TN Warsz.; 1908–22 red. pisma „Eos". Najwybitniejszy — obok T. Zielińskiego — pol. filolog klas., erudyta, autor ok. 1000 publikacji, m.in. monumentalnej *Literatury greckiej* (t. 1–3 1931–54, wyd. skrócone *Zarys historii literatury greckiej*, t. 1–2 1959) oraz licznych pionierskich prac o piśmiennictwie antycznym (zwł. o poezji hellenistycznej, dziełach ojców Kościoła). Badał wpływ kultury i literatury klas. na kulturę i literaturę pol. (*Hellenizm Juliusza Słowackiego*, 1910; *Antyk Wyspiańskiego*, 1916; *Echa klasyczne w literaturze polskiej*, 1923; *Hellada i Roma w Polsce*, 1933; *Mickiewicz i antyk*, 1957). Twórca krak. szkoły filol., zapoczątkował systematyczne badania nad poezją pol.-łac. (do dziś wartościowa *Historia poezji nowołacińskiej humanistycznej w Polsce*, 1918, wyd. II 1935). Wydał (z nauk. wstępami i komentarzami) *Iliadę* Homera, *Eneidę* Wergiliusza, *Żywoty sławnych mężów* Plutarcha i wiele innych dzieł. Tłumacz literatury klas.; autor podręczników szkolnych do nauki łaciny.

Charisteria Thaddeo Sinko..., Warszawa 1951 (tu bibliografia prac).

S.Ch.

SKAŁKOWSKI Adam Mieczysław (30 IX 1877 Lwów — 17 IV 1951 Poznań), historyk, badacz dziejów Polski XVIII i XIX w. Studiował na Uniw. Lwow. i w Getyndze. Po habilitacji 1913 został doc. Uniw. Lwow.; był czynny w Komisji Hist. AU. Prof. historii nowoż. na Uniw. Pozn. 1919–39 i od 1945; czł. PAU od 1930. Jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na bogactwo zbiorów Bibl. Kórnickiej odnoszących się do XVIII i XIX w. i większość swych prac oparł na archiwaliach z niej zaczerpniętych; był rzecznikiem scalenia zbiorów Bibl. Kórnickiej ze sprowadzonymi wówczas do kraju zbiorami Muzeum Nar. Pol. z Rapperswilu, a to dla stworzenia w jednym miejscu źródłowego zaplecza dla badaczy nowoż. dziejów Polski. Początkowo zajmował się dziejami walk o niepodległość na przeł. XVIII i XIX w.; opublikował prace: *Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818* (1904), *O kokardę Legionów* (1912), *Książę Józef* (1913), *Polacy na San Domingo 1802–1809* (1921), *Kościuszko w świetle nowszych badań* (1924, wznow. 1991), *Z dziejów insurekcji 1794 r.* (1926). W studiach tych polemizował z przeciwnikami napoleońskich koncepcji polit., negatywnie oceniając T. Kościuszkę. Badał następnie okres stanisławowski, formułując jedną z najbardziej pozytywnych ocen panowania i osobowości polit. Stanisława Augusta (partie w: *Polska, jej dzieje i kultura*, zbior., 1934). Jego sądy hist. wywołały kryt. reakcje niektórych badaczy i części prasy; w obronie S. wystąpił M. Handelsman (na V Zjeździe Historyków Pol. 1930). W późniejszych latach S. pozostawał pod ideowym wpływem Nar. Demokracji; krytycznie oceniał rewol. ruchy społ.; w badaniach zajął się 2 poł. XIX w. i ogłosił wybitną pod względem źródłowym pracę *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych* (t. 1–3 1947). W nowej sytuacji polit., w której znalazła się Polska po II wojnie świat., S. w artykule *Rehabilitacja Stanisława Augusta* („Problemy" 1947) sformułował pozytywną ocenę ugodowej wobec Rosji polityki króla w sytuacji zagrożenia Polski przez rozbiory. Jako edytor opublikował *Korespondencję księcia Józefa Poniatowskiego z Francją* (t. 1–5 1921–29) i *Archiwum Wybickiego 1768–1822* (t. 1–2 1948–50). Był jednym z gł. współpracowników PSB. Skupił wokół

siebie liczne grono uczniów (m.in. S. Kieniewicz). Zainicjował wydawanie cyklu pt. Życiorysy Zasłużonych Polaków XVIII i XIX w. (34 tomy do 1939).

K. Olejnik, *Adam Skałkowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989; D. Łukasiewicz, *Przedmowa*, w: A. Skałkowski, *Kościuszko w świetle nowszych badań*, Warszawa 1991.

Z.Ch.-R.

SKARBEK Fryderyk, hrabia (15 II 1792 Toruń — 25 XI 1866 Warszawa), ekonomista, prawnik, pisarz, historyk. Ukończywszy Liceum Warsz. odbył wielokierunkowe studia w Paryżu, doktorat z filozofii uzyskał 1819 na UJ. Od 1818 zast. prof., 1820–30 prof. UW, wykładowca ekonomii polit., nauki administracji i finansów oraz prawa; od 1819 także prof. Szczególnej Szkoły Leśnictwa. Od 1821 czł. Warsz. TPN, konserwator jego mienia i bibl.; 1822–23 red. „Pamiętnika Warszawskiego". W 1830 poseł do ostatniego sejmu Król. Polskiego. Po upadku powstania listopadowego wysoki urzędnik rządowy, od 1833 czł. Rady Gł. Opiekuńczej Zakładów Dobroczynnych, 1854–58 senator i dyr. Komisji Rządowej Sprawiedliwości; zał. Gł. Kasy Oszczędności (1844). Czołowy przedstawiciel liberalnej myśli ekon. w Polsce, prowadził pierwsze w języku pol. wykłady z tej dziedziny. Jako historyk opublikował oparte na dość szerokiej podstawie źródłowej *Dzieje Księstwa Warszawskiego* (t. 1–2 1860, wyd. II przerobione 1866 i wyd. łącznie z historią Król. Pol. pt. *Dzieje Polski*, t. 1–3 1877); jego opr. — w zakresie odnoszącym się do XIX w. — należy do najwybitniejszych osiągnięć historiografii pol. okresu międzypowstaniowego. Pisał powieści wzorowane na utworach L. Sterne'a, powieści hist. i obyczajowe, komedie teatralne i felietony. Pozostawił *Pamiętniki* (1878, wyd. niekompletne).

Nowy Korbut, t. 6 cz.1.

S.Ch.

SKIBIŃSKI Franciszek (15 VIII 1899 Monachium — 16 V 1991 Warszawa), teoretyk sztuki wojennej, historyk wojskowości; generał dywizji. Uczestnik I wojny świat. (od 1917 w korpusie gen. J. Dowbór-Muśnickiego) i wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W okresie międzywojennym zawodowy oficer WP. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939; po przedostaniu się do Francji walczył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie (m.in. współorganizator 1 Dywizji Pancernej). Po powrocie do kraju 1947 oficer lud. WP, szef katedry broni pancernej Akad. Sztabu Generalnego. Aresztowany 1951 na podstawie fałszywych zarzutów w tzw. sprawie spisku w wojsku, skazany na karę śmierci (zamienioną na dożywocie), zwolniony 1956. Od 1957 ponownie w lud. WP. Doktoryzował się 1961 pod kier. S. Herbsta (*Bitwa w Normandii we wrześniu 1944 r.*). Autor kilkunastu książek i wielu artykułów dotyczących sztuki wojennej i historii wojskowości, gł. w okresie II wojny świat.; ważniejsze z nich to: *Rozważania o sztuce wojennej* (1972), *O sztuce wojennej na północno-zachodnim teatrze działań wojennych 1944–45* (1977, wyd. II 1989), *Dowodzenie jednostkami polskimi na Zachodzie w skali operacyjnej* (1973), *Wojska pancerne w II wojnie światowej* (1982). Opublikował wspomnienia *Pierwsza Pancerna* (1959, wyd. VI 1979).

Bibliografia wybranych prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1991 nr 2.

M.N.-K.

SKIBIŃSKI Mieczysław (12 I 1874 Jazłowiec w Galicji — 11 X 1956 Kraków), historyk. Po studiach na Uniw. Lwow. nauczyciel historii i geografii w Samborze i od 1910 w Krakowie. Doktoryzował się na UJ (1913) na podstawie obszernej, wyd. przez AU, źródłowej rozprawy: *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką w l. 1740–*

1745 (t. 1-2 1912-13). Czł. Komisji Hist. PAU.

J.B.

SKOCZEK Józef (28 XI 1903 Zalesie k. Borszczowa w Małopolsce — 26 IV 1966 Kraków), historyk kultury, oświaty i wychowania. Studiował pod kier. S. Łempickiego na UJK we Lwowie (doktorat 1926). Pracownik Archiwum Miasta Lwowa 1923-39, nauczyciel. Lata II wojny świat. spędził we Lwowie, pracując początkowo w wydziale bibliogr. Ukr. Akad. Nauk, następnie w lwow. Archiwum Państwowym. Od 1946 w Krakowie. Po habilitacji (KUL 1946) związał się z UJ: doc. 1954, prof. nadzw. 1964. Od 1958 również wykładowca WSP w Katowicach. Początkowo historyk Lwowa (*Ze studiów nad średniowiecznym Lwowem*, „Pamiętnik Hist.-Prawny" 1928; *Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich*, tamże 1929; *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej*, 1929), następnie badacz szeroko pojętych dziejów oświaty i kultury w Polsce. Opublikował m.in. prace: *Wychowanie Jagiellonów* (1932), *Wychowanie Wazów* (1937), *Wychowanie i szkolnictwo w średniowiecznej Polsce* (1939), *Stosunki kulturalne Polski z Zachodem w XV w.* (1938). Opr. *Inwentarze biblioteczne Lwowa w epoce renesansu* (1939). Po wojnie wydał *Wybór pism pedagogicznych Polski doby Odrodzenia* (1956).

H.W.

SKRZETUSKI Kajetan, wł. **Józef S.** (21 III 1743 na Rusi Czerwonej — 30 IV 1806 Książ Wielki k. Miechowa), historyk, pedagog; pijar. Pochodził z rodziny szlacheckiej. W 1759 wstąpił do zgromadzenia pijarów (przyjął imię Kajetan). Studiował teologię w Warszawie, wykształcenie uzupełniał za granicą, m.in. w Paryżu. Wykładał historię i prawo w Collegium Nobilium oraz w Szkole Rycerskiej. W 1785 otrzymał probostwo w Książu Wielkim; 1788-89 pełnił urząd konsultora, a 1790-92 asystenta prowicji zakonnej. Opr. kilka popularnych podręczników historii dla młodzieży: *Historia polityczna królestwa francuskiego od założenia monarchii aż do czasów teraźniejszych* (cz. 1-2 1773), *Historia polityczna dla szlachetnej młodzi* (cz. 1-2 1773-75), *Historia powszechna dla szkół narodowych na klasę III...* (1781). S. traktował historię pragmatycznie, jako „szkołę dobrych obyczajów" mającą przestrzegać przed błędami przeszłości, a zarazem pozwalającą przewidywać przyszłość. Polemizując z „historycznymi argumentami", którymi zaborcy uzasadniali swe rzekome prawa do terytoriów zagrabionych Polsce, m.in. zamieścił w *Historii politycznej dla szlachetnej młodzi* obszerny skrót skierowanych przeciwko państwom zaborczym wywodów F. Łoyki. Podręczniki S. były używane w szkolnictwie jeszcze w pierwszych dziesięcioleciach XIX w.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

A.W.

SKRZETUSKI Wincenty, wł. **Bartłomiej S.** (1745 Skrzetusz k. Krakowa — 2 XII 1791 Warszawa), historyk, prawnik; pijar. Pochodził z rodziny szlacheckiej. W 1760 wstąpił do zgromadzenia pijarów (przyjął imię Wincenty). Studiował filozofię w seminariach zakonnych, następnie teologię w Krakowie. W l. 1765-72 pracował jako nauczyciel gramatyki i retoryki w Warszawie, Radomiu i Rzeszowie. W l. 1773-74 pracował nad uporządkowaniem zasobów Archiwum Koronnego; 1774-76 przebywał w Paryżu. Po powrocie do kraju wykładał w Collegium Nobilium (1780), pełnił też obowiązki prefekta szkół (1782-84). W l. 1785-87 był doradcą księcia S. Poniatowskiego, dzięki któremu otrzymał bogatą koadiutorię w Grodnie. W swych pismach prawniczo-polit., jak np. w nagrodzonych przez króla złotym meda-

lem Merentibus *Mowach o główniejszych materiach politycznych* (1773) czy w *Prawie politycznym narodu polskiego* (t. 1–2 1782–84), bronił zasad fizjokratyzmu, krytykował makiawelizm polit., przesądy szlacheckie, opowiadał się za bezorężnym rozwiązywaniem konfliktów między narodami. Pozostawił prace z zakresu historii powsz.: *Dzieje Królestwa Szwedzkiego od panowania Waldemara to jest od r. 1250 aż do niniejszego roku* (1772) oraz podręcznik *Historia powszechna dla szkół narodowych na klasę IV, dzieje greckie zawierająca* (1786, wyd. VI 1819). Był też współautorem (obok m.in. A. Naruszewicza, K. Wyrwicza) napisanej przez grono uczestników obiadów czwartkowych *Historii politycznej państw starożytnych...* (1772), dzieła o wyraźnej orientacji monarchistycznej, odzwierciedlającego ideologię obozu królewskiego.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1. A.W.

SKRZYPEK Józef (17 IX 1905 Krystynopol na Ukrainie — 29 VI 1974 Warszawa), historyk mediewista, badacz dziejów prasy. Studiował na UJK we Lwowie; uczeń S. Zakrzewskiego (doktorat 1932 na podstawie pracy *Zygmunt Luksemburczyk i jego polityka wobec Mołdawii, Wołoszczyzny i Turków...*). Od 1936 w Warszawie w Inst. Historii Najnowszej; sekr. redakcji „Niepodległości". W okresie powojennym m.in. wykładowca dziejów Polski XIX i XX w. w Akad. Nauk Polit. (1946–49); działacz PPS, od 1948 PZPR. Po habilitacji na UMK w Toruniu (1949) wykładowca WSP w Warszawie. Doc. 1955; prof. nadzw. PAN 1959 (długoletni kier. Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Pol. XIX i XX w.); prof. zw. 1967. Red. „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Pol."; autor artykułów o pismach pol. w USA. Kontynuator bibliografii E. Maliszewskiego (*Bibliografia pamiętników polskich do 1964 r.*, 1976). H.W.

SKWARCZYŃSKA Stefania (17 XI 1902 Kamionka Strumiłowa k. Lwowa — 28 IV 1988 Łódź), teoretyk i historyk literatury i teatru. Studiowała na UJK we Lwowie m.in. pod kier. J. Kleinera (doktorat 1925, habilitacja 1937). Wykładała w WWP w Łodzi i na UJK (prof. 1939); w czasie II wojny świat. na konspiracyjnym uniw. we Lwowie; zajmowała się pracą oświat. i propagandową w AK. Od 1945 prof. uniw. w Łodzi; współzał. miesięcznika „Znak" (1946). Czł. PAU (1951) i PAN (1971). Zajmowała się gł. historią badań lit. i jako pierwsza w Polsce dokonała ich systematycznego ujęcia (*Kierunki w badaniach literackich*, 1984); badała historię i teorię rodzajów i gatunków lit.; uprawiała komparatystykę (*Pomiędzy historią a teorią literatury*, 1975). Jako historyk literatury i teatru interesowała się twórczością Słowackiego, Krasińskiego i Mickiewicza (*Mickiewiczowskie „powinowactwa z wyboru"*, 1957) oraz dziejami scenicznymi dramatu romant. (*Leona Schillera trzy opracowania teatralne „Nie-Boskiej komedii"...*, 1959).

Stefania Skwarczyńska. Uczony, nauczyciel, wychowawca (zbior.), Łódź 1992.

J.Ram.

SŁOMCZYŃSKI Adam Bratysław (12 IX 1903 Kleczew k. Słupcy — 31 VIII 1980 Warszawa), archiwista, historyk varsavianista. Ukończył historię na UW. W l. 1934–49 pracował w warsz. Archiwum Miejskim; podczas okupacji niem. gromadził tam konspiracyjnie dokumenty Wojsk. Biura Hist. ZWZ-AK. Od 1947 organizował od podstaw Muzeum Warszawy (zwolniony 1950); 1957 powrócił do Archiwum m.st. Warszawy (emerytowany 1968). Aktywny w Pracowni Dziejów Warszawy IH PAN; był

współautorem wydawnictw dotyczących okresu prezydentury S. Starzyńskiego i lat okupacji. Publikował artykuły, ogłosił monografię *Dom ks. Boduena 1939–1945* (1975) oraz *W warszawskim Arsenale. Wspomnienia archiwisty miejskiego 1939–1951* (1971).

red.

SŁOTWIŃSKI Feliks (17 V 1787 Boronty k. Tarnowa — 9 III 1863 Kraków), prawnik, historyk prawa, filozof, matematyk. Brat Konstantego S. Studiował filozofię na uniw. we Lwowie oraz prawo i nauki ścisłe na uniw. w Krakowie (doktorat 1815). Wykładał od 1811 na UJ prawo natury i prawo kanoniczne; prof. 1812. Równocześnie prowadził praktykę adwokacką oraz był posłem na Sejm Rzeczypospolitej Krakowskiej. Pozostawił wiele prac z różnych dziedzin prawa, w tym prace historycznoprawne, jak *Rozprawa o historii prawa natury* (1811) i *Institutiones iuris ecclesiastici in usum auditorum methodo scientifica adornatae* (t. 1–2 1840).

K. Opałek, *U schyłku szkoły prawa natury. Feliks Słotwiński (1787–1863)*, w: *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1964.

H.I.

SŁOTWIŃSKI Konstanty (30 I 1793 Dąbrówka k. Tarnowa — 21 II 1846 Głobikowa k. Tarnowa), bibliotekarz, autor podręcznika historii. Brat Feliksa S. Brał udział w kampanii napoleońskiej 1812. Od 1828 redagował „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich". Autor rozpraw o treści społ.-ekon. i hist. oraz popularnego podręcznika historii dla szkół pt. *Potok genealogiczny królów i książąt polskich* (1819), przetłum. i wydał pracę F. J. Jeckela *Polens Staatsveränderungen...* (*O Polsce, jej dziejach i konstytucji*, 1819). W l. 1831–34 dyr. Ossolineum. Od 1834 więziony przez 9 lat za druk (w drukarni Ossolineum) i kolportaż nielegalnych pism patriotycznych; po powrocie zajmował się pracą naukową. Zamordowany podczas rabacji galicyjskiej.

K.Sz.

SMOGORZEWSKI Zygmunt (12 X 1884 — 9 XI 1931), orientalista, arabista. Studiował na uniw. w Petersburgu, od 1912 był tam docentem. Pracował w dyplomacji ros. (1912) i pol. (1919–24). Współzał. Pol. Tow. Orientalistycznego we Lwowie (1922). Od 1924 prof. UJK, gdzie zorganizował katedrę historii i filologii Wschodu muzułmańskiego. Badacz historii Bliskiego Wschodu i płn. Afryki; koncentrował się gł. na historii i literaturze ibadytów (sekta muzułmańska; podstawą jej doktryny jest ścisłe przestrzeganie przepisów *Koranu* i tradycji rel.); gromadził trudno dostępne rkpsy ibadyckie. Był też znawcą zagadnień berberyjskich. Gł. praca: *Źródła ibadyckie do historii islamu* (1926).

I.O.

SMOLEŃSKI Tadeusz (1884 — 29 VIII 1909 Kraków), egiptolog. Studiował historię na UJ. Zagrożony gruźlicą wyjechał do Egiptu, gdzie dzięki poparciu W. Lutosławskiego i inż. M. Geniusza dostał się do kręgu uczniów prof. G. Maspero, dyr. Muzeum Egipskiego w Kairze. Prowadził prace wykopaliskowe w Górnym Egipcie k. Charouna i na pustyni Libijskiej w El Gamudi. Dzięki niemu AU w Krakowie weszła w posiadanie cennych zabytków staroegipskich. Jego gł. praca to *Północne ludy morskie za Ramzesa II i Minefty* („Rozprawy AU" 1912).

K. Stachowska, *Z egipskiego „Dziennika" Tadeusza Smoleńskiego (dwie kampanie wykopaliskowe)*, Wrocław 1988.

J.S.

SMOLEŃSKI Władysław (6 IV 1851 Grabienice Małe k. Ciechanowa — 7 V

1926 Warszawa), historyk dziejów Polski XVIII w. Pochodził z rodziny drobnoszlacheckiej. Ukończył prawo na ros. UW. Od 1879 asesor, następnie radca Prokuratorii Skarbu, nauczyciel na pensjach warsz., od 1886 wykładowca tajnego tzw. Uniw. Latającego. Prof. zw. historii Polski nowoż. na UW od 1919, wykładowca historii ustroju Polski na wydziale prawnym tegoż uniwersytetu. Związany z warsz. środowiskiem inteligencji pozytywist. skupionym wokół A. Świętochowskiego. Po rewolucji 1905 zbliżony do Nar. Demokracji, podczas I wojny świat. związał się z aktywistami (Liga Państwowości Pol.), wzywając w publicystyce i odezwach do walki o Polskę niepodległą. Współred. wydawnictwa encyklopedycznego *La Pologne — Polen* (Lozanna 1918), mającego uzasadnić eur. opinii publicznej konieczność odbudowy pol. państwowości. Czł. koresp. AU 1903, czł. czynny AU/PAU 1918; czł. zał. TN Warsz. 1907. Dr h.c. UW 1921. Współtwórca i jeden z najwybitniejszych przedstawicieli tzw. szkoły hist. warszawskiej. Posiadał głęboką znajomość warsztatu nauk., odznaczał się śmiałością w wyborze problematyki badawczej. Przekonany o istnieniu praw dziejowych, dążył do ich odkrycia poprzez analizę faktów, które łączył w związki przyczynowo-skutkowe. Od historyka żądał najdalej posuniętego obiektywizmu; dopuszczał sądy hist. jako rodzaj uogólnienia wypływającego bezpośrednio z analizy faktów, odmawiał natomiast badaczom prawa do ocen. Upadku państwa nie uznawał za zasadniczy punkt odniesienia w badaniach nad dziejami Polski, uważał bowiem, iż historyk winien zajmować się „dziejami wewnętrznymi" narodu, nie zaś wyłącznie jego bytem politycznym. Był znawcą czasów stanisławowskich. Badania swe rozpoczął od studiów nad dziejami szlachty, nowatorskich pod względem problematyki i socjol. sposobu ujęcia: *Drobna szlachta w Królestwie Polskim* („Ateneum" 1879), *Szlachta w świetle własnych opinii* (tamże 1880), *Szlachta w świetle opinii wieku XVIII* (tamże 1881), *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej* (1908). W *Kuźnicy Kołłątajowskiej* (1885, wznow. 1949) i w bodaj najlepszej swej pracy *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII* (1891, wyd. II uzup. 1923, wznow. 1979 w serii Klasycy Historiografii, opr. A. Wierzbicki) przedstawił dynamiczną wizję społeczeństwa, ukazując radykalizm oświecenia w dziedzinie wyobrażeń społ., ale i mocny opór sił konserwatywnych. Dwie następne, bardziej analityczne monografie: *Ostatni rok Sejmu Wielkiego* (1896) i *Konfederacja Targowicka* (1903) przyniosły m.in. próbę analizy nastrojów społ. wobec gwałtownych przemian zachodzących w kraju 1791–93. W pracy *Mieszczaństwo warszawskie w końcu wieku XVIII* (1917, wznow. 1976), poprzedzonej drobniejszymi studiami varsavianistycznymi (*Jan Dekert, prezydent starej Warszawy i sprawa miejska podczas Sejmu Wielkiego*, 1912; *Komisja Boni Ordinis warszawska*, 1912), dowodził, iż rozwarstwienie mieszczaństwa i jego stosunkowa słabość polit. były jedną z przyczyn niepowodzenia programu reform. We wszystkich swych pracach — podobnie jak inni historycy szkoły warsz. — wykazywał stałe, choć powolne, bo hamowane przez przemoc zewnętrzną, przemiany społ. i rodzenie się nowej świadomości politycznej. W studium *Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość* („Ateneum" 1886, wznow. 1952) polemizował ostro z historykami krak., zwł. M. Bobrzyńskim, W. Kalinką i J. Szujskim, którym zarzucał zbytnie skupienie uwagi na dziejach państwa, prowadzące do wypaczenia obrazu historii narodowej. Podobną wymowę i bardziej gruntowny charakter miała kolejna praca historiograficzna *Stanowisko Waleriana Kalinki w historiografii polskiej* (1887). Swe poglądy na całokształt dziejów Pol-

ski przedstawił w *Dziejach narodu polskiego* (cz. 1–2 1897–98, wyd. VII 1921; przekł. ros. 1899), opisując szeroko stosunki wewnętrzne — „klucz do wyjaśnienia zdarzeń dziejowych"; praca ta przez wiele lat była używana jako podręcznik w tajnym nauczaniu w liceach Król. Pol. i Galicji, a także na tzw. Uniw. Latającym. *Dzieje...* krytykowali historycy szkoły krak., a Sz. Askenazy wykazywał brak kompetencji S. w zakresie historii powszechnej. S. był też autorem popularnej *Historii Polski* (1921, wyd. V 1925) i skryptu uniw. *Historia ustroju dawnej Polski* (1925). Inne jego studia wyszły pt. *Pisma historyczne* (t. 1–3 1901). Pod koniec życia S. zajął się historią najnowszą, zwł. dziejami tajnego nauczania (m.in. *Lekcje historii polskiej*, 1916; *Warunki pracy naukowej w b. Królestwie Polskim w okresie odwetu rosyjskiego za powstanie styczniowe*, 1923); prace te wydał pt. *Studia historyczne* (1925). Pisał też wspomnienia, których fragment opublikowano wraz z pośmiertnie wyd. pracą *Monteskiusz w Polsce wieku XVIII* (1927). *Wybór pism* (1954, opr. C. Bobińska).

Bibliografia prac w: W. Smoleński, *Monteskiusz...*, Warszawa 1927; M. Wierzbicka, *Władysław Smoleński*, Warszawa 1980; taż, *Władysław Smoleński*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

SMOLIKOWSKI Paweł, pseud. **Sługa Bractwa** (4 II 1849 Twer w Rosji — 11 IX 1926 Kraków), historyk Kościoła katol.; zmartwychwstaniec. Studia teologiczne odbył w Warszawie i w Rzymie (doktorat 1873); przyjął święcenia kapłańskie i wstąpił do zgromadzenia zmartwychwstańców. Rektor Papieskiego Kolegium Pol. w Rzymie (1892–94), generał zgromadzenia (1895–1905), wykładowca, reorganizator krak. wydawnictwa zakonnego. Ogłosił m.in. opartą na źródłach historię zmartwychwstańców (t. 1–4 1892–96) i historię Kolegium Pol. w Rzymie (1896); współpracował z *Podręczną Encyklopedią Kościelną*; zamieszczał artykuły w wielu czasopismach katol.; liczne prace pozostawił w rkpsach.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

P.P.G.

SMOLKA Stanisław (29 VI 1854 Lwów — 27 VIII 1924 Nowoszyca na Polesiu), historyk średniowiecza i czasów nowożytnych. Syn Franciszka S., polityka galicyjskiego. W wieku siedemnastu lat przerwał naukę szkolną i jako wolny słuchacz rozpoczął studia na Uniw. Lwow.; słuchał wykładów m.in. A. Małeckiego i K. Liskego, uzupełniając wiedzę samodzielnie; pozostawał pod wpływem prac J. Szujskiego. Kształcił się następnie w Getyndze pod kier. G. Waitza (doktorat 1873 na podstawie pracy o średniow. pol. rocznikach). Habilitował się 1875 na UJ, prof. nadzw. 1877, prof. zw. 1880; objął na UJ katedrę historii Austrii, a 1883 katedrę historii Polski (po J. Szujskim); 1895–96 rektor UJ. Przeniósł na grunt pol. wiedzę o najnowszych osiągnięciach niem. historiografii oraz nowoczesne metody pracy nauk. i dydaktycznej (seminarium); wychował liczne grono uczniów. Działalność uniw. przerwał z powodu choroby (emerytowany 1902). Ważnym polem jego działalności była AU: czł. koresp. 1881, czł. rzecz. 1884, sekr. generalny 1890–1902. Prowadził badania archiwalne w Prusach i na Węgrzech. Gdy zostały otwarte archiwa watykańskie, zorganizował 1886 ekspedycję rzymską AU, tj. placówkę nauk., której celem były poszukiwania archiwaliów dotyczących Polski; kierował nią do ok. 1898. Ekspedycja stała się szkołą nauk. dla wielu młodych badaczy, a pol. historiografii pozwoliła wyzwolić się spod jed-

nostronnego wpływu niemieckiego. S. pragnął stworzyć podobną ekspedycję w Paryżu (zał. pol. stację nauk. przy Bibl. Pol.). Działalność S. za granicą podniosła prestiż nauki pol. i przyniosła plon w postaci odpisów dokumentów watykańskich („teki rzymskie" w AU w Krakowie). S. był, obok T. Wojciechowskiego, najwybitniejszym mediewistą pol. swoich czasów. Działalność nauk. rozpoczął od badania średniowiecza, interesowało go zwł. rozbicie dzielnicowe Polski; w swych badaniach łączył historię polit. i gospodarczą. Szczególne znaczenie ma jego praca *Mieszko Stary i jego wiek* (1881, wznow. 1959), ukazująca syntetyczny obraz społeczeństwa i państwa pol. w XII w.; większość spostrzeżeń tam zawartych zachowała aktualność do dziś. Dużą wartość nauk. miały także jego *Szkice historyczne* (seria 1–2 1881–82) oraz *Kiejstut i Jagiełło* (1889). W l. późniejszych zajmował się problematyką unii pol.-litew. i w związku z tym badał źródła litew.-ruskie. Z czasem jego zainteresowania przesunęły się na czasy nowsze, obejmując okres nowoż. aż do XIX w.; dzieje Polski przedstawiał na tle dziejów powsz.: *Stanowisko mocarstw wobec konstytucji 3-go maja* (1891), *Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym* (1907, wznow. 1983 w serii Klasycy Historiografii). Był też wydawcą źródeł hist., wydał np. *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego* (cz. 2 1875). Zajmował się też publicystyką (zwł. na łamach krak. „Czasu") i przejawiał zainteresowanie polityką. Głęboko wierzący katolik, w poglądach polit. był zdecydowanym konserwatystą. Związany z krak. „stańczykami", stał na gruncie lojalizmu w stosunku do Habsburgów; mimo to bronił odrębności nauki pol. od austriackiej. Po wybuchu I wojny świat. stał się gorącym zwolennikiem Legionów (wygłaszał odczyty); z ramienia NKN wyjechał do Rzymu, aby propagować tam sprawę pol. (misję tę przerwało włączenie się Włoch do wojny po stronie Ententy). Bardzo dobrze usposobiony do Rusinów, propagował pol. punkt widzenia na sprawy Galicji Wsch.; wbrew swej wcześniejszej lojalistycznej postawie starał się zneutralizować intrygi Wiednia i Berlina na Ukrainie; uważał, że Ukraińcy powinni być sprzymierzeńcami Polaków przeciw Moskwie; swe poglądy na ten temat wyraził w książce wyd. po niemiecku *Die reusische Welt* (1916) i po francusku *Les Ruthiens* (1917). Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości związał się z KUL (prof. 1918–24). Dr h.c. Uniw. Lwow. (1912), czł. hon. TN we Lwowie (1924).

Bibliografia prac: „Kwart. Hist." 1924; A. Gieysztor, *Stanisław Smolka jako mediewista*, w: *Spór o historyczną szkołę krakowską* (zbior.), Kraków 1972; H. Barycz, *Stanisław Smolka w życiu i nauce*, Kraków 1975; J. Maternicki, *Stanisław Smolka — powrót historiografii polskiej do mitu jagiellońskiego*, w: tenże, *Historiografia i kultura historyczna*, Warszawa 1990.

M.B.

SMOŁKA, Smółka, Jan (30 IX 1882 Świniarsk k. Nowego Sącza — 22 XII 1946 Przemyśl), archiwista. Po ukończeniu studiów na wydziale filoz. UJ nauczyciel gimnazjalny w Przemyślu, od 1920 także kier. archiwum miejskiego. Podczas okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu. Czł. PTH. Opr. *Katalog Archiwum Aktów Dawnych m. Jarosławia* (1928) i *Katalog Archiwum Aktów Dawnych m. Przemyśla* (1927). Edytor źródeł do dziejów Przemyśla (*Księgi ławnicze z l. 1404–52*, w: *Pomniki Dziejowe Przemyśla*, 1936).

E. Forbot, *Jan Smołka*, Przemyśl 1979 (tu bibliografia prac).

L.K.

SOBIESKI Jakub (1588 — 13 VI 1646 Żółkiew), pamiętnikarz, mówca, polityk szlachecki. Ojciec króla Jana III. Studio-

wał w Akad. Krak., następnie w Paryżu, skąd odbył podróż do Niderlandów i Anglii oraz Hiszpanii, Portugalii i Włoch. Wziął udział w wyprawie moskiewskiej królewicza Władysława 1617–18, odegrał wybitną rolę w wyprawie chocimskiej 1621; czterokronie był marszałkiem sejmowym i trybunalskim; mianowany wojewodą bełskim 1638, ruskim 1641, kasztelanem krak. 1646. Pozostawił niezbyt obszerny, ale interesujący ze względu na trafne obserwacje i porównania, dziennik pt. *Dwie podróże... odbyte po krajach europejskich w l. 1607–1613 i 1638* (wyd. E. Raczyński 1833, wyd. uzup. A. Kraushar 1903), kilka rękopiśmiennych diariuszy wojennych oraz pamiętnikarską relację z wyprawy chocimskiej pt. *Commentariorum Chotinensis belli libri tres* (Gdańsk 1646; przekł. pol. W. Syrokomli pt. *Pamiętnik wojny chocimskiej*, 1854). Instrukcje S. dla synów, których wyprawiał na studia do Krakowa 1639 i do Francji 1645 (wyd. F. Kluczycki w: *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1 cz. 1 1880), stanowią znakomite odzwierciedlenie ówczesnego programu wychowania magnackich dzieci.

M. Lepecki, *Pan Jacobus Sobieski*, Warszawa 1970 (zbeletryzowana biografia).

W.T.

SOBIESKI Wacław (26 X 1872 Lwów — 3 IV 1935 Kraków), badacz dziejów Polski i Europy XVI–XVIII w. Pochodził z rodziny inteligenckiej. Studiował historię na UJ (doktorat 1900 pod kier. W. Zakrzewskiego), w Wiedniu, Lipsku (u K. Lamprechta) i w Paryżu (École des Hautes Études). Pracę nauk. rozpoczął w Bibl. Ordynacji Zamoyskich w Warszawie 1901–05, wykładając równocześnie na tajnym tzw. Uniw. Latającym; z tego okresu datuje się jego przyjaźń z S. Żeromskim. Uzyskawszy 1908 habilitację na UJ, tamże doc. historii powsz., od 1910 prof. nadzw.; 1908–10 pracował także jako adiunkt w Archiwum Akt Ziemskich i Grodzkich w Krakowie. W l. 1905–07 prowadził badania archiwalne w Paryżu i Londynie. W 1905 zał. i współred. „Przegl. Hist." w Warszawie; współpracował także z pismami „Ateneum", „Myśl Nar.", „Tyg. Ilustrowany". Przeciwnik krak. szkoły hist., opis przeciwieństwa między nią a hist. szkołą warsz. zawarł w głośnym i kontrowersyjnym szkicu *Pesymizm i optymizm w historiografii polskiej* (1908). W pewnych poglądach (np. na rolę szlacheckiego parlamentaryzmu) zbliżał się do historiozoficznych i metodol. koncepcji Lelewela; był jednym z gł. twórców, obok W. Konopczyńskiego, nowej szkoły krak., przenosząc do historiografii pol. ugruntowane w szkole K. Lamprechta zasady socjol. ujmowania zjawisk i problemów historycznych. Założenia te realizował w pracach *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III* (1902) i *Trybun ludu szlacheckiego* (1905), gdzie wprowadził nowe ustalenia dotyczące działalności J. Zamoyskiego. Badał masowe ruchy rel. w Polsce na przeł. XVI i XVII w., porównawczo zwł. z Francją: *Rokosz Zebrzydowskiego...* (1900), *Polska a hugenoci...* (1910). Wyświetlił wiele istotnych zagadnień polit. i społ.-polit. w zakresie stosunków pol.-eur.: *Henryk IV wobec Polski i Szwecji 1602–1610* (1907), *Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską* (1908), *Żółkiewski na Kremlu* (1920) oraz w pracach analizujących problematykę dostępu Polski do Bałtyku: *Walka o ujście Wisły* (1918), *Walka o Pomorze* (1928). Interesował się problematyką przełomowych okresów w dziejach Europy (*Dzieje rewolucji angielskiej*, 1922) i Polski (*Polska pod rządami królów elekcyjnych...*, 1931, w: *Polska, jej dzieje i kultura*, zbior., t. 2); opr. syntezę *Dzieje Polski* (t. 1–3 1923–25; wyd. II pośmiertne 1938 przejrzane i uzup. m.in. przez K. Tymienieckiego, W. Konopczyńskiego, S. Kozickiego, wznow. po 1991, b.r.), która w części poświęconej czasom naj-

nowszym stała się tematem polemik, a nawet celem ataków prasowych ze względu na poglądy polit. autora. Opublikował ponadto m.in. *Szkice historyczne* (1904), *Studia historyczne* (1912) oraz wyd. źródłowe *Archiwum Jana Zamoyskiego* (t. 1 1904). Czynny także jako polityk, 1896 wraz z S. Zakrzewskim organizował obchody ku czci Lelewela będące protestem wobec ugodowej polityki „stańczyków". Od 1904 działacz i publicysta Nar. Demokracji, oceniany w partii jako postać kontrowersyjna, m.in. za udział w Legionach 1914 i postawę antyklerykalną; 1918 brał udział w konferencji pokojowej w Paryżu (czł. Pol. Biura Prac Kongresowych); 1930 podpisał protest brzeski i był przeciwnikiem reform jędrzejewiczowskich w oświacie. W l. 30-ych znowu atakowany (zwł. po ukazaniu się za granicą franc. przekładu *Dziejów Polski*), m.in. za pomniejszanie roli J. Piłsudskiego w wojnie pol.-radz.; rozporządzeniem min. W. Jędrzejewicza 1935 zlikwidowano na UJ katedrę historii powsz. i w ten sposób usunięto S. z uczelni (zmarł w kilka dni później). Czł. PAU (koresp. 1920, czynny 1928), TN Warsz. (od 1914), Król. TN w Pradze (od 1927), Węgierskiego Tow. Hist. (od 1932), Academie Latine de l'Humanisme w Monaco (od 1932). Do jego uczniów należeli: H. Barycz, W. Czapliński, O. Halecki, L. Kolankowski, A. Lewak, K. Piwarski.

Księga pamiątkowa ku czci prof. dr Wacława Sobieskiego, t. 1, Kraków 1932 (tu bibliografia prac, opr. K. Piotrowicz); H. Barycz, *Historyk gniewny i niepokorny. Rzecz o Wacławie Sobieskim*, Kraków 1978. J.J.

SOBIESZCZAŃSKI Franciszek Maksymilian, wł. **Władysław S.** (10 X 1814 Bychawa k. Lublina — 3 VI 1878 Warszawa), historyk sztuki, archeolog, historyk Warszawy. Kształcił się początkowo w zawodzie swego ojca, który był ogrodnikiem, po 1834 w zawodzie drukarza; jako historyk był samoukiem. Uczestnik powstania 1831, po jego upadku znalazł schronienie w dobrach Tarnowskich w Dzikowie. W 1837 wyjechał do Lipska i dalej do Paryża, gdzie słuchał m.in. wykładów J. Micheleta. Po powrocie 1838 został aresztowany w Krakowie i przekazany władzom ros.; za obietnicę współpracy z policją uwolniony i wysłany do Belgii i Francji w celu penetracji środowisk uchodźczych i ustalenia kanałów przerzutu druków emigracyjnych do kraju. Po wywiązaniu się z tych zadań osiadł na stałe w Warszawie. Ciesząc się zaufaniem władz, podjął 1846 pracę w Komitecie Cenzury, 1861–63 jego prezes. Czł. pierwszego komitetu redakcyjnego „Tyg. Ilustrowanego" (1859), red. działu geografii, archeologii i bibliografii *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda, red. „Dziennika Powsz." 1861–64. Pisarz niezwykle płodny (zamieścił ponad 3 tys. artykułów w encyklopedii Orgelbranda), odznaczający się dużą erudycją i rozpiętością zainteresowań, zwolennik empirii w badaniach historycznych. Autor pracy *Badania archeologiczne o stanie sztuk i przemyśle Słowian przed chrześcijaństwem* („Przegl. Nauk." 1845), najcenniejszej, wg A. Abramowicza, pozycji w pol. dorobku archeol. w okresie międzypowstaniowym. Z zakresu historii sztuki opublikował *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce* (t. 1–2 1847–49) będące kryt., ułożonym chronologicznie i wg miejscowości katalogiem zabytków; wartość syntezy mają jedynie fragmenty wprowadzające. Jako historyk Warszawy zajmował się gł. dziejami wewnętrznymi miasta. Jego prace, oparte na źródłach archiwalnych dziś często już nie istniejących, nie straciły swej wartości nauk. (*Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy*, 1848; *Warszawa. Wybór publikacji*, t. 1–2 1967).

Nowy Korbut, t. 9; K. Zawadzki, *Wstęp*, w: F. M. Sobieszczański, *Warszawa. Wybór*

publikacji, t. 1, Warszawa 1967 (tu bibliografia prac).
A.W.

SOBIŃSKI Stanisław (12 VI 1872 Złoczów — 19 X 1926 Lwów), dydaktyk historii. Studiował historię, geografię i filologię pol. na Uniw. Lwowskim. Pracował jako nauczyciel historii w szkołach realnych i gimnazjach w Krakowie, Tarnobrzegu i we Lwowie; po 1918 wizytator, następnie kurator lwow. okręgu szkolnego. W swych pracach teoretyczno-dydaktycznych sformułował nowoczesne, całościowe ujęcie zagadnień dydaktyki historii. Polemizował z tezami szkoły krak. dowodząc, że prowadzą do pesymizmu i poczucia beznadziejności. Opublikował m.in. *Uwagi metodyczne o nauczaniu historii* (1910, fragmenty w antologii opr. przez J. Maternickiego pt. *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, 1974), *O nauce historii wobec planów naukowych* (1917). Zginął w wyniku zamachu.
red.

SOCHANIEWICZ Kazimierz Roman (28 II 1892 Wieliczka — 27 XII 1930 Lwów), historyk, archiwista, heraldyk. Studiował nauki humanist. na Uniw. Lwow.; studia uzupełniające odbył w Wiedniu. W l. 1919–20 zast. kierownika warsz. oddziału Pol. Archiwum Wojennego. W l. 1923–29 nauczyciel historii i geografii w gimnazjach lwow.; 1924 ekspert pol. komisji rewindykacyjnej w ZSRR. Od jesieni 1929 kier. Archiwum Miejskiego w Toruniu. Zainteresowania badawcze S. dotyczyły historii ziem płd.-ruskich, gł. jednak nauk pomocniczych historii: dyplomatyki, archiwistyki, heraldyki, sfragistyki i metrologii; ponadto zajmował się dydaktyką historii, etnografią oraz dziejami Zamościa. Ogłosił ponad 100 prac i artykułów, m.in. *Dzieje Zamościa w dobie przed lokacją na prawie niemieckim* („Rozprawy Hist. TN Warsz." 1922), *Ze studiów nad rozsiedleniem szlachty w ziemi chełmskiej* („Rocz. Tow. Heraldycznego we Lwowie" 1924), *Najdawniejsze dyplomy Witolda w. ks. litewskiego* („Ateneum Wil." 1926); pośmiertnie wyd. *Herb Lwowa* (1933). Czł. wielu tow. nauk. i organizator życia nauk., gł. we Lwowie.
S.K.K.

SOCHANIEWICZ Stefan (1891 — 18 III 1917 Lwów), archiwista, historyk prawa. Studiował historię na Uniw. Lwow. pod kier. L. Finkla i S. Zakrzewskiego oraz historię prawa pod kier. O. Balzera (doktorat 1915). Pracował w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie. Oprócz archiwistyki (*Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie*, 1912) i związanych z nią nauk pomocniczych historii, jak heraldyka, zajmował się zagadnieniami społ.-gosp. i prawno-ustrojowymi; napisał *Z dziejów sejmiku wiszeńskiego 1673–1732* (1915) oraz ważną pracę *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej* (1921), w której wszechstronnie ukazał wpływ prawa niem. na przemiany społ.-ekon. ziem kresowych Rzeczypospolitej w XIV–XVIII w. Przygotował do druku *Księgę radziecką miasta Drohobycza 1542–1563* (1936, wyd. H. Polaczkówna). Był przeciwnikiem krak. szkoły hist. (*Zapowiedź zwrotu w historiografii polskiej a szkoła krakowska*, 1916).
W.Buk.

SOKOLNICKI Michał, pseud. **Leszek Czarny** (6 II 1880 Kaszewy Kościelne k. Kutna — 17 I 1967 Ankara), historyk, badacz dziejów Polski XIX w., działacz polit., dyplomata. Studiował w École Libre des Sciences Politiques w Paryżu (u A. Sorela), w Niemczech i Bernie (doktorat 1908). Od

1905 czł. PPS, od 1906 czł. PPS-Frakcji Rewol., jeden z bliskich współpracowników J. Piłsudskiego; w *Sprawie Armii Polskiej* (1910) wzywał, za J. Piłsudskim, do utworzenia wojska pol. w konspiracji i krytykował partie polityczne. W czasie I wojny świat. służył w Legionach Pol.; działacz m.in. NKN i 1916 Centralnego Komitetu Nar., 1917 czł. Konwentu Organizacji A. W 1919 jako delegat Naczelnika Państwa wszedł w skład delegacji pol. (w randze sekr.) na konferencję pokojową w Paryżu. W l. międzywojennych dyplomata (1920–22 poseł RP w Finlandii, 1931–36 w Danii, 1936–45 ambasador w Turcji) oraz 1923–31 wykładowca Szkoły Nauk Polit. i WWP w Warszawie. Po 1945 na emigracji. Jako historyk pozostawał pod wpływem Sz. Askenazego; ukierunkowany przez niego, podejmował problematykę badawczą związaną ideowo ze swym zaangażowaniem w sprawę niepodległości Polski. Napisał: *Wojna roku 1809* (1910), *Les origines de l'émigration polonaise en France 1831–32* (1910); w biografii swego dziada *Generał Michał Sokolnicki 1760–1815* (1912) ujemnie ocenił jakobinów franc. i lewicę pol. w powstaniu 1794, wychwalał natomiast Napoleona; w pracach *Skrzynecki* (1914) i *Wojna polsko-rosyjska w roku 1831* (1919) zajął się historią wojskowości (stosując stylistykę młodopolską). Część prac poświęcił tematyce współczesnej, np. *Polska między Niemcami a Rosją* (Londyn 1952), *Polityka Piłsudskiego a Turcja* (Londyn 1958). Opr. wybór fragmentów przełożonych z prac obcojęzycznych *Polska w pamiętnikach Wielkiej Wojny 1914–1918* (1925), użyteczny do dziś. Autor wielu rozpraw w „Niepodległości" oraz ważnych źródłowo wspomnień: *Czternaście lat* (1936), *Rok czternasty* (Londyn 1961), *Dziennik ankarski* cz. 1: *1939–1943* i cz. 2: *1943–1946* (Londyn 1965–74).

M.W.

SOKOŁOWSKI August (28 VIII 1846 Ulicko k. Rawy Ruskiej — 17 V 1921 Warszawa), historyk, badacz dziejów Polski, edytor źródeł, popularyzator. Studiował historię i język pol. na Uniw. Lwow. m.in. pod kier. A. Małeckiego i K. Liskego (doktorat 1871). Nauczyciel gimnazjalny od 1871 we Lwowie, 1874–1903 w Krakowie. Po habilitacji 1876 na UJ doc. prywatny historii Austrii do 1883; 1880–90 poseł z ramienia demokratów do Rady Państwa w Wiedniu. W czasie I wojny świat. zwolennik W. Sikorskiego, współpracował z Biurem Wydawnictw NKN, publikując broszury o tematyce historycznej. Pierwsze jego prace dotyczyły średniowiecza, gł. XV w. (*Projekt rozbioru Polski...*, 1874; *Elekcja czeska po śmierci Zygmunta Luksemburskiego*, 1876), następne — epoki nowoż. (*Przed rokoszem. Studium historyczne z czasów Zygmunta III*, 1882; *Prusy i Polska*, 1909). Później zajął się epoką porozbiorową, gł. dziejami walk niepodległościowych (*Dzieje powstania listopadowego*, Wiedeń 1907; *Dzieje powstania styczniowego*, Berlin 1910). Był przedstawicielem konserwatywnego nurtu w pol. historiografii; powstania, zwł. styczniowe, uważał za katastrofę o dalekosiężnych skutkach. Opr. i wydał wiele źródeł, zarówno średniow. (*Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1 1876 — wspólnie z J. Szujskim), jak i nowoż. (*Listy ks. Jerzego Zbaraskiego kasztelana krakowskiego z l. 1621–1631*, 1880; *Diariusze sejmowe z r. 1587*, 1887). Duże zasługi położył w dziedzinie popularyzacji dziejów Polski, publikując poczytne *Dzieje Polski ilustrowane* (t. 1–4, Wiedeń 1895–1901; wyd. krajowe t. 1–5 1899–1901) — jedno z pierwszych ogólnych ujęć historii Polski, oraz *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego* (t. 1–4 1904–08) — pierwszą w pol. historiografii syntezę tego okresu.

W.Buk.

SOKOŁOWSKI Marian (13 I 1839 Czyżewo w Łomżyńskiem — 25 III 1911 Kraków), historyk sztuki, archeolog. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował archeologię śródziemnomorską i historię sztuki w Heidelbergu, Berlinie i Wiedniu, prawo w Paryżu; odbył liczne podróże nauk.; doktoryzował się (1878) i habilitował (1879) na UJ. Tamże od 1879 doc., od 1882 prof. nadzw., od 1889 prof. zw. historii sztuki; wykładał także w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie. Dyr. Muzeum Ks. Czartoryskich w Krakowie (1892–1911), współzał. Muzeum UJ i Domu Matejki, kustosz krak. zbiorów E. Hutten-Czapskiego. Przewodn. Grona Konserwatorów Galicji Zach.; czł. AU (koresp. 1880, czynny 1884), czł. akad. nauk w Petersburgu i Pradze oraz wielu krajowych i zagr. towarzystw nauk., m.in. 1896 zał. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Gruntownie wykształcony i znany z erudycji, wraz z W. Łuszczkiewiczem przyczynił się do rozwoju historii sztuki jako samodzielnej dyscypliny naukowej. Badaniami swymi obejmował wszystkie epoki, choć nie stworzył większych syntez. Analizę dzieł sztuki przeprowadzał na szerokim tle kultury eur. (*Studia i szkice z dziejów sztuki i cywilizacji*, 1899). Prowadził badania na Ostrowiu Lednickim, zajmował się budownictwem romańskim w Polsce (*Kościoły i cmentarze warowne w Polsce*, 1905) i pol. sztuką schyłku średniowiecza (*Studia do historii rzeźby w XV i XVI wieku*, 1901), zainicjował też badania nad pol. sztuką baroku i rokoka. Opublikował wiele materiałów źródłowych (*Źródła do historii sztuki w Polsce w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku*, 1893). Wybitny dydaktyk, jego uczniami byli m.in. F. Kopera, J. Pagaczewski, W. Podlacha, a także S. Wyspiański.

S. Turczyński, *Marian Sokołowski 1839–1911*, Kraków 1912 (tu bibliografia prac).

S.Ch.

SOLIKOWSKI Jan Dymitr (1539 Sieradz — 27 VI 1603 Lwów), polityk, publicysta, polemista religijny, historyk; arcybiskup. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Krakowie i Wittenberdze (u F. Melanchtona). Przebywał na dworze biskupa J. Uchańskiego; ok. 1562 przyjął święcenia kapłańskie. W l. 1564–83 sekr. królów Zygmunta Augusta, Henryka Walezego, Stefana Batorego; znawca spraw pruskich, pomorskich, inflanckich; odbywał liczne misje dyplomatyczne; organizator życia kościelnego w Inflantach. Arcybiskup lwow. 1583; jako legat papieski brał udział w zawieraniu unii brzeskiej 1596; zwalczał prawosławie, sprzeciwiał się reformacji. Autor licznych broszur politycznych. Główną pracą S. jest zarys dziejów Polski za pierwszych królów elekcyjnych *Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti* (wyd. 1647, przekł. pol. W. Syrokomli *Krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta do roku 1590*, 1854).

W. Nehring, *O historykach polskich szesnastego wieku*, cz. 3: *O życiu i pismach Jana Dymitra Solikowskiego*, Poznań 1860.

D.M.

SOŁTYK Roman (1791 Warszawa — 24 X 1843 St. Germain en Laye, Francja), pamiętnikarz-historyk. Ziemianin. Studiował w Szkole Politechnicznej w Paryżu. Od 1808 oficer artylerii Ks. Warsz. i Król. Pol. (do 1816). Czł. Tow. Patriotycznego; zbliżony do liberałów; poseł na sejmy 1824 i 1829; podczas powstania listopadowego mianowany generałem. Od 1831 na emigracji we Francji, związany z umiarkowanie lewicowymi emigr. ugrupowaniami. Autor opracowań hist.-publicyst. dotyczących wojen napoleońskich i powstania listopadowego, przeznaczonych gł. dla cudzoziemców; zawierają one wątki pamiętnikarskie i odznaczają się znacznym subiektywizmem ocen, np. *La Pologne. Précis*

historique, politique et militaire de sa révolution... (t. 1–2, Paryż 1833, wyd. niem. Stuttgart 1834), *Relation des opérations de l'armée aux ordres du prince J. Poniatowski pendant la campagne de 1809 en Pologne contre les Autrichiens* (Paryż 1841).

A.Sz.

SOŁTYKOWICZ Józef Florian (1762 Kraków — 25 IV 1831 tamże), prawnik, historyk nauki. Wykładowca prawa w szkołach lubel. i krak. oraz na Uniw. Krak. (1798–99 i od 1809). Od 1826 z ramienia uniw. dożywotni senator Rzeczypospolitej Krak.; czł. TN Krakowskiego. Z zakresu historii napisał *O stanie Akademii Krakowskiej... od założenia jej w roku 1347 aż do teraźniejszego czasu...* (1810), dzieło opatrzone bogatymi, erudycyjnymi przypisami, informującymi o uczonych UJ i ich pracach.

K.Sz.

SOMMERSBERG Fryderyk Wilhelm (11 VII 1698 Wrocław — 25 IX 1756 tamże), historyk, wydawca źródeł. Pochodził z niem. rodziny mieszczańskiej. Studiował w Lipsku. Czł. wrocł. Rady Miejskiej 1723, jej skarbnik 1740, burmistrz Wrocławia 1747. Autor niem. i łac. dzieł epickich i nauk. o tematyce hist., zwł. dotyczącej Śląska; opr. cenne wydawnictwo źródłowe *Silesiacarum rerum scriptores* (t. 1–3 1729–32) będące obszernym wyborem kronik śląskich. Przygotowywał analogiczne wydawnictwo dotyczące dziejów prawodawstwa na Śląsku (nie ukończone).

H.L.

SOSNOWSKI Oskar (6 XI 1880 Petersburg — 24 IX 1939 Warszawa), architekt, historyk architektury. Studiował w Warszawie; od 1919 prof. Politechniki Warsz., gdzie zorganizował 1923 Zakład Architektury Pol., placówkę nauk. skupiającą dla wspólnych badań architektów, historyków i historyków sztuki. Czł. TN Warsz. 1929; zał. (1932) „Biuletynu Historii Sztuki". Twórca licznych projektów architektonicznych. Znawca historii pol. architektury, autor *Dziejów budownictwa w Polsce* (wyd. pośmiertne 1964). Po wybuchu II wojny świat. zginął podczas bombardowania Warszawy.

O. Sosnowski, 1880–1939. W 25-lecie śmierci, „Kwart. Architektury i Urbanistyki" 1964 nr 3 (tu bibliografia prac); A. Miłobędzki, *Oskar Sosnowski — polski historyk architektury*, w: *Myśl o sztuce...* (zbior.), 1976.

H.F.-P.

SPASOWICZ Włodzimierz (16 I 1829 Rzeczyca na Białorusi — 27 X 1906 Warszawa), historyk literatury, publicysta, prawnik i działacz polityczny. Syn lekarza. Studiował prawo na uniw. w Petersburgu (doktorat 1852); 1857–61 prof. tegoż uniwersytetu; pozbawiony prawa nauczania z powodów polit., od 1866 zajmował się praktyką adwokacką. Czł. AU (1875). Współzał. miesięcznika „Ateneum" w Warszawie (1876) i tygodnika „Kraj" w Petersburgu (1882, z E. Piltzem). Związany z liberalną inteligencją ros., w swej działalności nauk. i polit. dążył do przełamania wzajemnej wrogości Polaków i Rosjan; celowi temu miało służyć jego gł. dzieło *Historia literatury polskiej* (wyd. ros. z A. N. Pypinem 1865, wyd. pol. 1882 i wznow.; przekł.: czeski, niem., franc.). Interesował się szczególnie epoką romantyzmu (studia o Mickiewiczu, Puszkinie, W. Polu, W. Syrokomli). Zgodnie z metodą pozytywist. ujmował zjawiska historycznolit. na tle sytuacji społ. i podkreślał raczej zawartość ideową niż stronę artyst. utworów. Opublikował też m.in. pracę *Życie i polityka margrabiego Wielopolskiego* (wyd. ros. 1882, wyd. pol. 1892). *Pisma* (t. 1–9 1892–1908), *Pisma krytycznoliterackie* (1981, opr. J. Kulczycka-Saloni).

J. Kulczycka-Saloni, *Włodzimierz Spasowicz. Zarys monograficzny*, Wrocław 1975.

M.J.

SPIERALSKI Zdzisław (9 V 1927 Łódź — 26 II 1983 Warszawa), historyk wojskowości. Studiował historię na UŁ; doktoryzował się 1963 na UW. Od 1949 dziennikarz, od 1972 pracownik nauk. IH PAN. Zajmował się historią wojskowości pol. XV–XVII w. Ważniejsze prace: *Kampania obertyńska 1531* (1962), *Narodziny staropolskiej sztuki wojennej* (1972).

M.B.

SREBRNY Stefan (14 I 1890 Warszawa — 12 X 1962 Toruń), filolog klas., historyk dramatu i teatru starogreckiego. Represjonowany za udział w strajku szkolnym 1905. Studiował filologię klas. na uniw. w Petersburgu pod kier. T. Zielińskiego (doktorat 1916). Od 1918 wykładowca i organizator studium filologii klas. na KUL, 1923 wykładowca WWP w Warszawie; 1923–39 związany z USB w Wilnie: prof. nadzw. 1924, zw. 1936. Współpracował z teatrem Reduta, z teatrem wil. oraz radiem (cykl odczytów *Co zawdzięczamy kulturze świata antycznego*, wyd. 1936). Podczas II wojny świat. działał nadal w Wilnie: współpracował z prasą pol. 1940, za okupacji niem. 1941–44 wykładał w tajnym studium teatralnym; do repatriacji pracował m.in. w państw. archiwum. Od jesieni 1945 do końca życia prof. UMK w Toruniu. Jeden z najwybitniejszych pol. filologów klas., zasłużony popularyzator i tłumacz, ponadto badacz historii teatru staroż. Grecji. Opublikował wiele prac (m.in. jako wstępy do własnych przekładów), pisał także o pol. kulturze teatralnej (np. omówienia inscenizacji dramatu antycznego). Wybór studiów i szkiców *Teatr grecki i polski* (1984, wstęp J. Łanowski).

J.J.

SROKOWSKI Konstanty (6 II 1878 Lwów — 19 VI 1935 Truskawiec k. Drohobycza), historyk okresu I wojny świat., dziennikarz. Aktywny działacz demokracji galic. (współpracownik m.in. „Słowa Pol." 1899–1902, „Nowej Reformy" 1906–28); podczas I wojny świat. w NKN; po 1918 usunął się z życia politycznego. Napisał *N.K.N. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego* (1923) — obejmujący jedynie okres 1914–15, oraz prace z zakresu polityki bieżącej, m.in. *Upadek imperializmu Austrii...* (1913), *Na czerwonym Olimpie* (1934).

M.J.

STACHIEWICZ Julian (26 VII 1890 Lwów — 20 IX 1934 Warszawa), historyk wojskowości; generał brygady. Przed I wojną świat. czł. KG Związku Strzeleckiego, następnie walczył w Legionach Pol. J. Piłsudskiego. W wyprawie kijowskiej 1920 (podczas wojny pol.-radz.) szef Sztabu Ścisłego Nacz. Wodza. Organizator i szef 1923–25 i 1926–34 Biura Hist. Sztabu Generalnego (od 1926 Wojsk. Biura Hist.). Współorganizator Inst. Badania Najnowszej Historii Polski (1924); czł. Komisji Historii Wojsk. PAU; współzał. „Przegl. Hist.-Wojsk." (1928). Inicjator wydania *Źródeł do wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*; organizator prac nad serią pt. *Zarys historii wojennej pułków polskich w 1918–1920 r.* Autor m.in. pracy *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie* (1925) oraz wielu artykułów dotyczących I wojny świat. i wojny pol.-radz. 1919–20.

M.N.-K.

STACHIEWICZ Piotr (27 XI 1926 Warszawa — 31 XII 1988 tamże), historyk AK, ekonomista. W czasie II wojny świat. żołnierz Batalionu „Parasol"; uczestnik powstania warszawskiego. Po wojnie pracował jako urzędnik. Doktoryzował się na UMK w Toruniu 1976

(pod kier. W. Lewandowskiego). Stały współpracownik „Wojsk. Przegl. Hist."; autor m.in. prac *Parasol* (1981, wyd. III 1991), *Starówka 1944* (1983) oraz wielu artykułów o historii AK.

M.N.-K.

STACHNIUK Jan (13 I 1905 Kowel na Wołyniu — 14 VIII 1963 Warszawa), filozof, teoretyk kultury, historiozof, ekonomista. Syn robotnika kolejowego. Studiował w WSH w Poznaniu. Od 1936 działał w Warszawie; był twórcą i programodawcą grupy ideowej Zadruga, sięgającej w swym programie do pogańskiej tradycji słow., współred. i czołowym publicystą jej pisma „Zadruga" (1936–39). Podczas okupacji niem. 1939–45 brał udział w konspiracyjnym życiu polit. i kult.; z częścią zadrużan utworzył Stronnictwo Zrywu Nar. (pismo „Zryw"). Po wojnie prowadził działalność pisarską poza obrębem oficjalnych ośrodków i środowisk; oskarżony o wrogi stosunek do ZSRR, został uwięziony 1949 i skazany 1952 na 15 l. więzienia (prokurator żądał kary śmierci); 1955 zwolniony (bez rehabilitacji). Autor oryginalnej i kontrowersyjnej teorii kultury (*Człowieczeństwo i kultura*, 1946; *Wspakultura*, 1948), propagował pojęcie „wspakultury" dla oznaczenia kultury zdezintegrowanej i niepełnej, zdominowanej przez jakąś jednostronną postawę ideową lub religię (np. wspakultura katol. w Polsce). W zakresie filozofii dziejów był rzecznikiem widzenia w historii zmagania się dwóch postaw: heroicznej i wegetacyjnej. W rozprawie *Dzieje bez dziejów* (1939, wznow. 1990) zawarł oskarżenie religii katol. o doprowadzenie do upadku Polski przez zniszczenie ducha aktywności, poderwanie znaczenia państwa i kult kwietyzmu, wyradzający się w romantyzmie w kult cierpiętnictwa i ofiary (S. widział w tym także oddziaływanie tradycji judaizmu); jako remedium postulował odrodzenie „woli mocy", m. in. przez wskrzeszenie pogańskich tradycji słow. (pracował nad dziełem pt. *Mit słowiański*). W rozprawie *Zagadnienie totalizmu* (wyd. konspiracyjne podczas okupacji niem. 1943, wznow. 1990) analizował fenomen faszyzmu i totalizmu (także w ZSRR), sięgając również do jego antecedencji hist. (była to pierwsza praca w Polsce na ten temat i jedna z pierwszych w Europie). W pracy *Walka o zasady* (1947) dowodził, że powojenne przemiany społ.-polit. w Polsce będą sprzyjać jego programowi duchowego przeobrażenia narodu. Po reaktywowaniu Zadrugi jako Stronnictwa Zrywu Nar. w 1989 prace S. wznawiane są w ramach Bibl. „Zrywu".

K. Koźniewski, *Jan Stachniuk i „Dzieje bez dziejów"*, „Zdanie" 1988 nr 1; A. Wacyk, *Mit polski Zadruga*, wyd. III Wrocław 1991 (tu szkic *Jan Stachniuk — filozofia polska*).

J.J.

STACHOŃ Bolesław (3 II 1903 Rudnik nad Sanem — 22 XII 1961 Warszawa), historyk, nauczyciel, wydawca. Studiował polonistykę i historię na UJK we Lwowie (doktorat 1926 pod kier. J. Ptaśnika); 1924–28 asystent tamże; nauczyciel szkół średnich (do 1939). W okresie okupacji niem. naczelnik Wydziału Informacji Okręgowej Delegatury Rządu we Lwowie; po zajęciu miasta przez wojska radz. red. tygodnika konspiracyjnego „Wytrwamy". Po 1946 pracował w wydawnictwach warsz., m.in. w PWN (od 1951 kier. zespołu hist. w redakcji encyklopedycznej). Czł. PTH. Jako badacz zajmował się kwestią zagrożenia tureckiego w XV w.: *Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytureckiej w w. XV do utraty Kilii i Białogrodu 1484* (1930).

L.K.

STADNICKI Kazimierz (29 VI 1808 Żmigród — 9 IV 1886 Lwów), prawnik, historyk Litwy. Pochodził z rodziny hrabiowskiej. Ukończył studia w Wiedniu (dr obojga praw). Pełnił różne funkcje

publiczne w Galicji. Jako historyk zajmował się genealogią i heraldyką (prace o rodzie Stadnickich) oraz historią średniowiecza Polski, Litwy i Rusi; napisał m.in. *Synowie Gedymina* (1847, kilka wyd. popr.), *Bracia Władysława Jagiełły...* (1867). Jego prace mają charakter erudycyjny. Czł. TN Krak. i AU (1873).

Nowy Korbut, t. 9.

K.Sz.

STALMACH Paweł (13 VIII 1824 Bażanowice k. Cieszyna — 13 XI 1891 Cieszyn), działacz nar. na Śląsku Cieszyńskim, dziennikarz, popularyzator historii. Studiował teologię protestancką w Wiedniu. Uczestnik wydarzeń 1848 i Zjazdu Słow. w Pradze. Animator pol. ruchu odrodzenia nar. na Śląsku Cieszyńskim, twórca instytucji kult. i polit., m.in. Czytelni Lud. i Macierzy Szkolnej Ks. Cieszyńskiego; wydawca i red. pisma (pn. „Tyg. Cieszyński" 1848–51 i „Gwiazdka Cieszyńska" 1851–87), gdzie popularyzował historię Polski, Śląska i całej Słowiańszczyzny. Autor dzieła o treściach historiozoficznych: *Księgi rodu słowiańskiego* (1889). Jego pamiętniki opublikował E. Grim w opr. biogr. (1910).

E. Grim, *Paweł Stalmach. Jego życie i działalność w świetle prawdy*, Cieszyn 1910.

M.F.

STAMM Edward (11 III 1886 Nowy Targ — 27 XI 1940 Wieliczka), matematyk, historyk nauki i techniki. Studia filoz. odbył w Zurychu, Innsbrucku i Wiedniu; pracował jako nauczyciel. Od 1933 czł. pol. grupy historyków nauki, utworzonej przez S. Dicksteina. Zajmował się filozofią i logiką, gł. jednak historią matematyki polskiej. Opublikował *La géométrie de Nicolas Copernic* (1933), *Z historii matematyki XVII wieku w Polsce* (1935) oraz *Staropolskie miary*, cz.1: *Miary długości i powierzchni* (1938).

F.W.S.

STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI, król Polski 1764–95 (17 I 1732 Wołczyn na Polesiu — 12 II 1798 Petersburg), mecenas kultury, inspirator badań nad dziejami Polski, autor publikacji polit.-historycznych. Syn Stanisława P. Odebrał staranne wykształcenie domowe (jego nauczycielem był G. Lengnich); ukończył kolegium teatynów w Warszawie; odbył podróże do Francji i Anglii. Związany z Familią Czartoryskich, 1755 stolnik litew., 1757–58 poseł Augusta III w Petersburgu. Przy poparciu carowej Katarzyny II obrany 1764 królem Polski. Inicjator oświeconych reform, rzecznik wzmocnienia władzy król., popadł w konflikt zarówno z sarmacko-niepodległościową opozycją (konfederacja barska), jak i polityką Rosji (co doprowadziło do I rozbioru); stabilizację polit. uzyskał za cenę akceptacji rozbioru i nieoficjalnych współrządów ambasadorów ros.; pod koniec l. 80-ych, straciwszy nadzieję na zgodę Rosji na przeprowadzenie głębszych reform ustrojowych, poparł na Sejmie Wielkim patriotycznych reformatorów; był współtwórcą Konstytucji 3 maja (1791). W obliczu interwencji ros. 1792 próbował ratować zdobycze Sejmu Wielkiego, przystępując do konfederacji targowickiej. Po III rozbiorze, pod presją zaborców złożył koronę (1795). Odwołania do historii w programie reform i twórczości publicyst. S. A. P. pojawiły się w okresie konfederacji barskiej i I rozbioru Polski. Był inicjatorem i prawdopodobnie wspólnie z A. Naruszewiczem autorem broszury polit. *Suum cuique* (ok. 1771, wyd. łac. 1772), w której obrona król. polityki przed atakami konfederatów barskich podbudowana była ukazaniem przyczyn upadku Rzeczypospolitej (tu po raz pierwszy została sformułowana tzw. monarchiczna koncepcja dziejów Polski). Był także inicjatorem i konsultantem prac F. Łoyki, odpierających hist. argumentację państw zaborczych, mającą uzasadnić rozbiór Polski

1772. Dążył do rewizji obrazu dziejów Polski i zmiany świadomości hist. szlachty, m.in. przez wydobycie z tradycji i spopularyzowanie nowych hist. wzorów osobowych (gł. rządnych i mądrych królów, jak Kazimierz Wielki); do realizacji tego programu (ogłoszonego na jednym z wczesnych obiadów czwartkowych apelem o napisanie „polskiego Plutarcha") wciągnął nie tylko historyków i pisarzy (F. Bohomolec, A. Naruszewicz), ale i polityków (M. J. Mniszech). Był pomysłodawcą napisania *Historii politycznej państw starożytnych...* (1772) i sponsorem rozległych kwerend źródłowych, realizowanych przez J. Albertrandiego i Naruszewicza; największym przedsięwzięciem było zainicjowanie i sfinansowanie dzieła Naruszewicza *Historia narodu polskiego* (o udziale króla i jego bardzo osobistym zaangażowaniu w prace nad *Historią...* mówi jego korespondencja z Naruszewiczem). Interesował się badaniami „historycznych pamiątek" (tj. archeologią), finansował prowadzenie wykopalisk. Pod koniec l. 80-ych, w związku z zabiegami o rewizję związków z Rosją (proponował jej sojusz w wojnie z Turcją), próbował ożywić tradycje rycerskie i pamięć ostatniego króla zwycięzcy, Jana III. Oskarżany po obaleniu Konstytucji 3 maja o uległość wobec Rosji i zaprzepaszczenie dorobku Sejmu Wielkiego (gł. w głośnym dziele H. Kołłątaja i innych *O ustanowieniu i upadku Konstytucji polskiej 3 maja 1791*, 1793), wystąpił w swej obronie w anonimowej broszurze *Zdanie o królu polskim 1792* (1793), w której dzieje swego panowania ukazał jako podnoszenie się Polski z samozawinionego upadku, najgłębszego w dobie saskiej. Tezy te zostały rozwinięte i uzupełnione w inspirowanej przez S. A. P. (i własnoręcznie przez niego zredagowanej) pracy M. Wolskiego *Odpowiedź na zarzuty uczynione Stanisławowi...* (1795), wyd. już w wiele l. później wraz ze *Zdaniem o królu polskim* (w wersji uzup. do 1793) pod wspólnym tytułem *Obrona Stanisława Augusta* („Rocz. Tow. Hist.-Lit. w Paryżu" 1867; wersja obszerniejsza z aneksami w rkpsie Archiwum Król. Pol. w AGAD). Autor *Mémoires*, cennych dla poznania dziejów polit. XVIII w. (1797, w części tylko wyd.: t. 1 cz. 1–4 Petersburg 1914, t. 2 Leningrad 1924; przekł. pol. t. 1 cz. 1 w opr. W. Konopczyńskiego i S. Ptaszyckiego 1915, wznow. 1984; ponadto był wyd. inny, obszerniejszy przekł. pol., Drezno 1870).

Nowy Korbut, t. 6; E. Rostworowski, *Zdanie o królu polskim*, w: *Legendy i fakty XVIII w.*, Warszawa 1863; tenże, *Ostatni król Rzeczypospolitej*, Warszawa 1966; A. Zahorski, *Spór o Stanisława Augusta*, Warszawa 1988.

J.J.

STANISŁAW OPAT, **Stanisław Polak** (1 poł. XIV w.), zakonnik, zapewne autor *Kroniki oliwskiej*. Pochodził z Pomorza, ok. 1330–56 był opatem klasztoru cysterskiego w Oliwie. Wg W. Kętrzyńskiego autor *Kroniki oliwskiej*, która omawia dzieje klasztoru od jego założenia 1170 do 1350, a także wydarzenia z tego okresu na Pomorzu i w krajach sąsiednich. Historycy niem. T. Hirsch i M. Perlbach uważają, że autorem tej kroniki jest przeor oliwski Gebhard z Bronswalde lub notariusz klasztorny.

M.B.

STANISŁAW POLAK → Stanisław Opat.

STANKIEWICZ Zbigniew (7 I 1930 — 28 XII 1990 Łódź), historyk prawa i gospodarki. Studiował na UŁ i UW. Pracownik nauk. PAN (doktorat 1962), następnie IH UŁ (habilitacja 1968); prof. nadzw. 1984. Zajmował się problematyką prawno-ustrojową i gosp. XVIII i XIX w., zwł. dziejami wsi (struktura

agrarna, kwestia chłopska, działalność ziemiaństwa). Napisał m.in. część t. 3 *Historii państwa i prawa Polski* (1981) oraz wiele artykułów. Czł. PTH.

red.

STAROWOLSKI Szymon (1588 Starowola prawdopodobnie na Wołyniu — 6 IV 1656 Kraków), polihistor. Pochodził ze zubożałej rodziny bojarskiej. Młodość spędził na dworach magnackich. Z synami ks. Ostrogskich odbył 1609–11 podróż do Europy Zachodniej. Po studiach w Akad. Krak. był m.in. sekr. J. K. Chodkiewicza (1620). Ceniony jako mentor synów magnackich, podróżował z nimi jeszcze parokrotnie po Europie (Niderlandy, Niemcy, Francja, Włochy). Święcenia kapłańskie przyjął 1639; był związany z dworem biskupa J. Zadzika, później biskupa P. Gębickiego; 1652 przebywał w Rzymie; pod koniec życia został kanonikiem kapitulnym krakowskim. S. był jednym z najwybitniejszych ludzi nauki w Polsce XVII w. Ogłosił kilkadziesiąt dzieł z różnych dziedzin wiedzy; wiele z nich miało charakter pionierski. Interesował się m.in. teologią, prawem kościelnym, historią, polityką, wojskowością, problemami ekon., muzyką. W zakresie historii opublikował *Penu historicum* (Wenecja 1620) — łac. poradnik dla osób zamierzających studiować dzieła hist., pierwszy w Polsce zarys metodologii historii, oraz *Scriptorum polonicorum Hekatontas* (Frankfurt nad Menem 1625, wyd. II Wenecja 1627; wyd. kryt. w przekł. pol. J. Starnawskiego pt. *Setnik pisarzów polskich*, 1970), uzupełniony pokrewnym dziełem o pol. mówcach *De claris oratoribus Sarmatiae* (Florencja 1628) — pierwszym słownikiem biogr. i bibliogr. uczonych polskich. Napisał ponadto ważne dla dziejów diecezji krak. *Vitae antistitum Cracoviensium* (1655) oraz podręcznikowe ujęcie historii Kościoła w pierwszych wiekach pt. *Epitome conciliorum...* (Rzym 1653). Trwałą wartość, mimo pewnych usterek metodol., mają *Monumenta Sarmatarum* (1655), zawierające ok. 1900 napisów nagrobnych z terenu całej Polski, którym to dziełem S. zasłużył sobie na miano „konserwatora pomników przeszłości i obrońcy [materialnych] źródeł historycznych" (H. Barycz).

F. Bielak, *Wstęp*, w: Sz. Starowolski, *Setnik pisarzów polskich*, Kraków 1970; tenże, *Działalność naukowa S. Starowolskiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej" 1957.

J.B.

STARZYŃSKI Juliusz (28 II 1906 Lwów — 11 XII 1974 Warszawa), historyk i teoretyk sztuki. Studiował na UW (doktorat 1931, habilitacja 1935). Dyr. Inst. Propagandy Sztuki 1935–39, kustosz Muzeum Nar. w Warszawie 1937–39. Wykładowca UW od 1935. Podczas II wojny świat. więzień obozu jenieckiego Murnau. Od 1949 ponownie na UW (prof. nadzw., 1954 prof. zw.). Organizator (1950) i dyr. PIS (obecnie IS PAN). Red. licznych czasopism („Nike", „Materiały do Studiów i Dyskusji", „Rocz. Historii Sztuki"). Czł. PAN od 1952 i Accademia di Belle Arti w Wenecji. Współautor (wraz z M. Walickim) *Dziejów sztuki polskiej* (1934), pierwszej nowoczesnej syntezy w tej dziedzinie. Zajmował się początkowo plastyką późnego średniowiecza i architekturą baroku (*Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, 1933, wyd. II 1976), następnie zwrócił się ku epoce romantyzmu i sztuce nowoczesnej. Analizował powiązania między różnymi dziedzinami twórczości artyst. (*O romantycznej syntezie sztuk. Delacroix. Chopin. Baudelaire*, 1965). Badał rolę tradycji we współczesnej sztuce; autor tezy o romant. genealogii sztuki nowoczesnej (*Romantyzm i narodziny nowoczesności*, 1972). Przedstawił historię pol. my-

śli artyst. XX w., podkreślając jej eur. pozycję i zarazem nar. odrębności (*Polska droga do samodzielności*, 1973).

Ikonografia romantyczna. Pamięci Prof. dr Juliusza Starzyńskiego, Warszawa 1977 (tu bibliografia prac, opr. Z. Chojecki).

red.

STARZYŃSKI Stanisław (11 IV 1853 Snowicz na Ukrainie — 17 XI 1935 Lwów), prawnik, historyk. Studiował prawo na Uniw. Lwow. (doktorat 1879); studia uzupełniał w Wiedniu i Monachium. Habilitował się na Uniw. Lwow. 1883; od 1889 prof. nadzw. prawa polit. tamże, prof. zw. 1892; rektor 1913/14; prof. hon. 1925. Poseł do austr. Rady Państwa i na galic. Sejm Krajowy. Czł. Rady Prawniczej od 1926; czł. czynny PAU (1928) i TN we Lwowie (1920). Zajmował się historią ustroju. Opublikował m.in. cenne studium pt. *Konstytucja trzeciego maja na tle współczesnego ustroju innych państw europejskich* (cz. 1 1892). Współautor, obok L. Finkla, *Historii Uniwersytetu Lwowskiego* (t. 1–2 1894; S. opr. okres 1869–94).

H.W.

STASZEWSKI Janusz (26 IV 1903 Włocławek — 28 IX 1939 Wilno), historyk wojskowości XIX w., archiwista. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował prawo na UW; ukończył historię na Uniw. Pozn. (uczeń A.M. Skałkowskiego i K. Tymienieckiego; doktorat 1934). Pracownik Archiwum Państw. w Poznaniu, sekr. redakcji „Roczników Hist." (organ TMH w Poznaniu); jako stypendysta Funduszu Kultury Nar. odbył podróże nauk. do Europy Zach.; czł. Pozn. TPN (1939). Zajmował się gł. działaniami wojska pol. w okresie wojen napoleońskich; ogłosił m.in. *Walki kawaleryjskie pod Mirem i Romanowem 1812 r.* (1934); pośmiertnie wydano obszerną monografię *Wojsko polskie na Pomorzu w roku 1807* (1958). Autor kilku biografii dowódców wojsk. (wyd. w serii Życiorysy Zasłużonych Polaków XVIII i XIX w., pod red. A. M. Skałkowskiego), biogramów w PSB i wielu artykułów w pismach hist. i lokalnych. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939. Ciężko ranny w obronie Brześcia 14–17 IX, zmarł w szpitalu.

Bibliografia prac w: J. Staszewski, *Wojsko polskie na Pomorzu...*, Gdańsk 1958.

W.B.

STASZEWSKI Józef, pierwotnie **J. Haliczer** (18 IX 1887 Tarnopol — 5 IX 1966 Warszawa), geograf i historyk geografii. Studiował we Lwowie i w Wiedniu. W czasie I wojny świat. jeniec ros.; poznał Syberię, czł. wypraw nauk. nad Bajkał i środkową Angarę. Nauczyciel w Tarnopolu 1921–39. Podczas II wojny świat. więziony w niem. obozie koncentracyjnym. Po wojnie osiadł w Gdańsku, gdzie do 1960 był prof. geografii w WSP; od 1960 prof. Inst. Geografii PAN w Warszawie. Autor m.in. prac: *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych* (1933, kilka wznowień), *Historia nauki o ziemi w zarysie* (1966).

F.W.S.

STASZIC Stanisław (przed 6 XI 1775 Piła — 20 I 1826 Warszawa), pisarz polit., działacz społ. i gosp., historiozof, przyrodnik. Pochodził z rodziny mieszczańskiej (syn burmistrza Piły). Po ukończeniu seminarium duchownego w Poznaniu i przyjęciu (1778/79) święceń kapłańskich kształcił się na uniw. w Lipsku i Getyndze oraz w Collège de France, studiując nauki fizyczne i przyrodnicze. W 1781 guwerner na dworze A. Zamoyskiego. Po uzyskaniu w Akad. Zamojskiej doktoratu obojga praw (1782) objął tam katedrę języka franc.; zajmując się geologią, odbywał wiele podróży nauk. po kraju. Czołowy publicysta polit. końca l. 80-ych i doby Sejmu Wielkiego, sformułował program

reformy państwa przesiąknięty pierwiastkami radykalnej ideologii mieszczańskiej; zawarł go gł. w pracach *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego...* (1787) — refleksja hist. posłużyła tu argumentacji polit. — oraz *Przestrogi dla Polski...* (1790). W czasach Ks. Warsz. i Król. Kongresowego pełnił wiele funkcji publicznych, m.in. czł. Izby Edukacyjnej oraz Dyrekcji Skarbowej (1807), radca stanu (1810), czł Komisji WRiOP (1815–24), dyr. Wydziału Przemysłu i Kunsztów w Komisji Spraw Wewnętrznych i Policji (1816–24). Zasłużony dla organizacji szkolnictwa, zwł. górniczego. Czł. (od 1800) i prezes (1808–26) TPN; 1805 wystąpił z projektem „pieśnioksięgu" poświęconego historii Polski (realizacją były *Śpiewy historyczne* Niemcewicza). Swą koncepcję historiozoficzną, wybiegającą znacznie poza myśl doby oświecenia, wyłożył w „poemacie dydaktycznym" *Ród ludzki* oraz w uzupełniających go *Uwagach...* (1819–20). Polemizował z teleologicznym i prowidencjalnym pojmowaniem dziejów; wskazując na ziemskie źródła zróżnicowania społ. i antagonistyczny charakter „klas towarzyskich" (społecznych) podkreślał, że nieunikniony postęp dokonuje się w toku walki uciśnionych z ich ciemiężcami.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1; *Stanisław Staszic*, księga zbior. pod red. Z. Kukulskiego, Lublin 1928 (tu bibliografia prac, opr. W. Hahn); B. Szacka, *Teoria i utopia S. Staszica*, Warszawa 1965; taż, *Stanisław Staszic*, Warszawa 1966.

A.W.

STEBELSKI Adam (10 VII 1894 Kutno — 6 VII 1969 Warszawa), archiwista, historyk, edytor źródeł. Studiował prawo na UW. W okresie międzywojennym pracownik AGAD. Doktorat 1949. W l. 1945–53 dyr. AGAD. Wykładowca archiwistyki na UŁ (1945–51) i na UW (1951–53); prof. nadzw. 1954. Kier. Zakładu Archiwoznawstwa w IH PAN 1953–59 (organizator badań nad pol. kancelariami XIX w.), kier. Pracowni Edytorskiej Źródeł Nowoż. 1959–64 (inicjator wydania lustracji dóbr król. XVI–XVIII w., 1961–68). Zał. i red. (1953–63) „Tek Archiwalnych". Red. i współautor *Księgi Pamiątkowej 150-lecia AGAD* (1958). Autor pracy o losach pol. archiwów w okresie II wojny świat. *The Fate of Polish Archives...* (1964). Czł. TMH (prezes 1952–56) i PTH.

A.B.

STEBELSKI Ignacy (? — 1805 lub 1808 Włodzimierz), historyk Kościoła, hagiograf; bazylianin. Autor dzieł o historii Kościoła unickiego; jego gł. praca to *Dwa wielkie światła na horyzoncie połockiem... czyli żywoty ŚŚ. Panien i Matek Eufrozyny i Parascewii... z Chronologią... dziejów i rewolucji...* (t. 1–3 1781–83), oparta na źródłach archiwalnych, kronikarskich (M. Stryjkowski) i opr. współczesnych (I. Kulczyński). Reprezentant historiografii dewocyjnej.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

K.Sz.

STEBLIK Władysław (22 X 1898 Tresna k. Żywca — 16 VI 1971 Żywiec), historyk wojskowości; pułkownik. Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W l. 1932–39 zast. attaché wojsk. i lotniczego RP w Berlinie. W kampanii wrześniowej 1939 oficer oddziału II sztabu armii „Kraków", w następnych l. wojny w niewoli niem. (oflagi m.in. w Murnau i Dössel); po wojnie wrócił do kraju. Autor historii 12 pułku piechoty oraz monografii *Armia „Kraków" 1939* (pierwsza wersja 1949 Londyn, wyd. I krajowe 1975, wznow.), najlepszej spośród tego typu opracowań, traktowanej jako wzór przez innych historyków wojskowości. Publikował wiele artykułów w „Wojsk. Przegl. Historycznym".

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1971 nr 3.

M.N.-K.

STEFAŃSKI Kazimierz (14 II 1870 Kalisz — 15 XI 1943 Warszawa), historyk Kalisza. Kustosz działu numizmatyki pol. w Muzeum Nar. w Warszawie. Autor prac przyczynkarskich: *Herb i pieczęcie m. Kalisza* (1927), *Kalisz w latach 1848–1861* (1935), *Teatr w Kaliszu* (1936), cennych z uwagi na wykorzystanie zaginionych dziś źródeł.

H.W.

STEFCZYK Franciszek (2 XII 1861 Kraków — 30 VI 1924 tamże), działacz społ. i lud., historyk. Studiował historię na UJ (doktorat 1885) i w Wiedniu. Nauczyciel w Czernichowie pod Krakowem 1884–98. Organizator spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych zw. Kasami S. Autor publikacji dotyczących organizacji rolnictwa. W pracy hist. *Upadek Bolesława Śmiałego* (1885) rozwinął tezę T. Czackiego — negowaną przez większość ówczesnych historyków — o zdradzie biskupa Stanisława, jego knowaniach z Czechami i zmowie z możnymi przeciw absolutnej władzy króla.

Z.R.

STEIN Edmund, S. Menachem (20 XI 1893 — 5 XI 1943 Majdanek), historyk epoki hellenistycznej. Absolwent UJ i Hochschule für die Wissenschaft des Judentums w Berlinie; doc. Inst. Nauk Judaistycznych w Warszawie. Był m.in. inspektorem żyd. szkół społ. oraz wiceprezesem Zrzeszenia Literatów Hebrajskich. Znawca hellenizmu, polemizował z T. Zielińskim na temat jego książki *Hellenizm a judaizm*. Ogłosił m.in.: *Judaizm i hellenizm* (1929), *Wychowanie żydowskie w Epoce Hellenistycznej* (1930), *De Flavii Josephi arte narrandi* (1931), *Filon z Aleksandrii* (1931), *Świat zwierzęcy w Biblii i Talmudzie* (1932), *Higiena społeczna w epoce Talmudu* (1933), *Trylogia historyczna Filona* (1934). Podczas okupacji niem. przebywał w getcie warsz.; pracował w Judenracie, kierował seminarium nauczycielskim i wygłaszał prelekcje. Zginął w hitl. obozie zagłady.

Z.B. i R.Ż.

STEINER Krystian Bogumił (8 I 1746 Toruń — 10 XI 1814 tamże), prawnik, historyk prawa Polski i Prus Królewskich. Pochodził z ewangelickiej rodziny mieszczańskiej. Studiował prawo i filologię klas. w Lipsku. Po powrocie do Torunia pracował krótko w Radzie Miejskiej, następnie przez wiele lat (z przerwami) praktykował jako adwokat lub radca sądowy. W l. 1784–93 wykładowca prawa, łaciny i historii staroż. w warsz. Szkole Rycerskiej. Działacz oświecenia, wydawca i red. m.in. czasopisma „Polnische Bibliothek" (1787–88) nawiązującego do wydawnictwa G. B. Lengnicha. W okresie Ks. Warsz. m.in. prezes Sądu Kryminalnego departamentów bydgoskiego i płockiego; proponowanej mu profesury w Warsz. Szkole Prawa i Administracji nie przyjął z uwagi na stan zdrowia. Ogłosił kilka prac z zakresu prawa pol. i chełmińskiego Prus Król., w których uwydatnił silnie wątki historycznoprawne. Autor rozprawy *Über das Polnische Reichsgrundgesetz: Neminem captivabimus...* (1791), gdzie zanalizował rozwój przywileju nietykalności osobistej na tle ewolucji sądownictwa dawnej Polski.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1; S. Salmonowicz, *Krystian Bogumił Steiner (1746–1814). Toruński prawnik i historyk*, Toruń 1962.

H.I.

STELMACHOWSKA Bożena (5 XII 1889 Września — 21 XI 1956 Toruń), etnograf. Studiowała w Poznaniu, doktoryzowała się 1925 na podstawie rozprawy: *System trzech epok w prehistorii polskiej* (1925), habilitowała się 1939 na UW. Kier. Muzeum Miejskiego w Poznaniu. W czasie okupacji niem. wykła-

dowca etnografii Słowian na tajnym Uniw. Ziem Zach. w Warszawie; 1945 na Uniw. Pozn.; od 1946 prof. nadzw. UMK w Toruniu. Red. czasopisma „Z Otchłani Wieków", twórca Muzeum Regionalnego w Kartuzach. Autorka prac: *Stosunek Kaszub do Polski* (1932), *Słowińcy i ich kultura* (1963). H.W.

STERNBACH Leon (2 VII 1864 Drohobycz — 20 II 1940 Sachsenhausen), filolog klas., biznatynista. Studia filol. odbył na uniw. w Lipsku i Dreźnie oraz w Wiedniu (doktorat z filozofii 1885). Habilitował się pod kier. L. Ćwiklińskiego (doc. Uniw. Lwow. 1889), następnie prowadził wykłady z biznatynistyki i hellenistyki na UJ: prof. nadzw. 1892, prof. zw. 1897, prof. hon. 1935. Czł. koresp. AU 1893, czł. czynny AU/PAU 1902; przewodn. Komisji Filol. PAU; czł. wielu tow. nauk.; dr h.c. UJ (1918). Był jednym z najwybitniejszych bizantynistów na świecie; przyczynił się do unowocześnienia metodologii tej dziedziny. Znawca literatury gnomologicznej i patrologii; prowadził badania kryt.-egzegetyczne literatury greckiej i bizantyjskiej. Autor ważnych prac z tego zakresu; wydawca spuścizny Ojców Kapadockich z IV w., red. „Meletemata Patristica" (1927–33); ponadto wydał m.in. 111 gnom Menandra w „Menandrea" (1891) i „Curae Menandreae" (1893), bajki Ezopa (1894). Badał genezę przysłów pol.; napisał m.in. *Quaestiones paroemiographicae* (1936), *Uwagi paremiograficzne do pism Mikołaja Reja* (1937). Wykształcił wielu uczonych, m.in. K. Kumanieckiego, T. Lehra-Spławińskiego i T. Sinkę. Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939, uwięziony i zamordowany w obozie koncentracyjnym. Z.B. i R.Ż.

STOR Adam → Wereszycki Henryk.

STRASZEWICZ Józef (1 I 1801 Rogowo na Żmudzi — 5 V 1838 Paryż), historyk, publicysta. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował na Uniw. Wileńskim. W czasie powstania listopadowego czł. Rządu Tymczasowego na Litwie, następnie emigrant w Paryżu. Opublikował prace o powstaniu listopadowym, m.in. zbiór życiorysów *Les Polonais et les Polonaises de la Révolution du 29 novembre 1830...* (z. 1–20 1832–37) oraz zbeletryzowaną biografię *Émilie Platér, sa vie et sa mort* (1835), zawierającą sporo informacji o Litwie. Aktywny propagator sprawy pol., a zarazem popularyzator kultury pol. we Francji, co wyrażało się również w jego pracy publicyst.; współred. albumowo-informacyjnego czasopisma „Souvenirs de la Pologne..." (1833–34) oraz miesięcznika „Le Polonais" (wyd. przez W. Platera 1833–36). Czł. Tow. Lit. Pol. w Paryżu.

Nowy Korbut, t. 9. K.Sz.

STRASZEWSKI Maurycy (22 IX 1848 Lutoryż w Rzeszowskiem — 27 II 1921 Kraków), historyk filozofii, filozof. Studiował na UJ oraz w Pradze i Wiedniu (doktorat 1870). Po habilitacji 1872 związany z UJ, od 1878 tamże prof., 1920–21 prof. KUL. Zał. Tow. Filoz. w Krakowie (1909). Twierdził, że dzięki stosowaniu metody porównawczej można wykryć powsz. prawa rozwoju myśli i filozofii. Prowadząc badania nad kulturami staroż. Wschodu, próbował stworzyć „filozofię dziejów filozofii", tj. kolejnych etapów rozwoju od myślenia mitologicznego po systemy filoz. i rel. (*Ogólny wstęp do dziejów filozofii na wschodzie*, 1894). Zajmował się problematyką poznania (rzecznik empiryzmu), historią pedagogiki i szkolnictwa. Opublikował syntetyczny zarys *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym* (t. 1 1912).

Szkice filozoficzne. Księga pamiątkowa ku czci profesora Maurycego Straszewskiego, Kraków 1910 (tu bibliografia prac). J.Ram.

STRONCZYŃSKI Kazimierz (1809 Piotrków — 11 XI 1896 tamże), historyk, numizmatyk, paleograf. Studiował na UW. Od 1836 pracował w Heroldii Król. Pol.; od 1844 kierował tam zespołem prowadzącym inwentaryzację zabytków sztuki i wraz z ekipą rysowników odbywał podróże po Polsce (zebrany przez niego materiał wykorzystał m.in. F. M. Sobieszczański w pracy *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce*, t. 1–2 1847–49); od 1847 dyr. Heroldii. Jako wysoki urzędnik Komisji Rządowej WRiOP (od 1861) oraz czł. Senatu (od 1864) brał udział w pracach A. Wielopolskiego nad reformą szkolnictwa. Zajmował się naukami pomocniczymi historii. W paleografii stworzył własną metodę odczytywania dokumentu, datowania i ustalania autorstwa (*Wzory pism dawnych*, 1839). W numizmatyce stosował specyficzne metody badań, niezależne od analiz źródeł pisanych (*Pieniądze Piastów*, 1847). Czł. TN Krak. i Ros. Tow. Geograficznego.

Nowy Korbut, t. 9; H. Delimat, *Kazimierz Stronczyński. Życie i działalność*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Pol." 1973. K.Sz.

STROŃSKI Stanisław (18 VIII 1882 Nisko k. Nowego Sącza — 30 X 1955 Londyn), filolog, historyk, publicysta, działacz polityczny. Studiował filologię romańską na uniw. we Lwowie, Wiedniu i Paryżu (doktorat 1906). Od 1909 na UJ: doc., 1910 prof. nadzw., 1919 prof. zw.; od 1927 prof. zw. KUL w Lublinie. Związany z Nar. Demokracją; poseł na sejm RP (1922–35). Jeden z czołowych komentatorów polit. II Rzeczypospolitej, red. nacz. m.in. dzienników „Rzeczpospolita" (1920–24) i „Warszawianka" (1924–26). Po wybuchu II wojny świat. przedostał się do Francji, potem do Anglii. W rządzie W. Sikorskiego zast. prezesa Rady Min. oraz min. informacji i dokumentacji (1940–43). Współzał. Inst. im. gen. W. Sikorskiego w Londynie (1945); prof. Pol. Uniw. na Obczyźnie (od 1951). Publikował — oprócz rozpraw z historii literatury — prace polemiczno-publicyst. dotyczące dziejów najnowszych, np. *Spór o dwie konstytucje 1921 i 1935* (Glasgow 1944), *O układzie polsko-rosyjskim z 30 VII 1941* (Paryż 1951), *Polityka Rządu Polskiego w czasie II wojny światowej* (Londyn 1951, skrypt).

Bibliografia prac (druki zwarte) w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 4, Warszawa 1964. red.

STRUMPH-WOJTKIEWICZ Stanisław (21 IX 1898 Warszawa — 3 X 1986 tamże), pisarz, publicysta hist., tłumacz. Studiował medycynę w Rostowie nad Donem i nauki humanist. na UW. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Dziennikarz, red. pism warszawskich. Po kampanii wrześniowej służył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie (oficer prasowy), od 1941 w ZSRR w Armii Pol. gen. W. Andersa, z którą przeszedł na Środkowy Wschód; 1945 wrócił do Polski. Autor powieści, opowiadań i esejów oraz biografii hist., np. *Sierakowski* (1954, wyd. II 1956), *Traugutt* (1957, wyd. II 1962), *Burzliwe życie T. T. Jeża* (1961), także szkiców z czasów II wojny świat., np. *Sikorski i jego żołnierze* (1946). M.P.-J.

STRUVE Henryk (27 VI 1840 Gąsiorowo k. Kalisza — 16 V 1912 Eltham k. Londynu), filozof, historyk dziejów filozofii w Polsce. Pochodził z rodziny niem.-holenderskiej. Studiował teologię protestancką na uniw. w Tybindze oraz

filozofię m.in. w Getyndze, Lipsku i Jenie (doktorat 1863). Prof. nadzw. filozofii w Szkole Gł. Warsz. 1864, prof. zw. ros. UW 1871. Dr h.c. UJ 1900, czł. czynny AU 1897, czł. zał. TN Warsz. 1907. Inicjator badań nad dziejami logiki i filozofii w Polsce. Autor m.in. prac: *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce, poprzedzona zarysem jej rozwoju u obcych* (1870, wyd. II 1911), *Historia filozofii w Polsce na tle ogólnego rozwoju życia umysłowego* (1900).

Z.R.

STRYJKOWSKI, Strykowski, Maciej (ok. 1547 Stryków k. Łodzi — przed 1593), historyk, poeta, rysownik; kanonik. Pochodził z rodziny drobnoszlacheckiej. Prawdopodobnie od 1565 przebywał na Litwie, gdzie jako żołnierz pod komendą m.in. A. Gwagnina i uczestnik wojen z Moskwą pisywał popularne wówczas pieśni żołnierskie i wiersze; w tym okresie napisał też zarys geogr.-hist. Litwy, Prus, Inflant, Moskwy i Tartarii; gdy 1578 w Krakowie ukazało się *Sarmatiae Europae descriptio* A. Gwagnina, S. oskarżył swego dowódcę — bez rezultatu — o kradzież dzieła. Wziął udział w poselstwie do Stambułu 1574–75 jako sekr. i rysownik; po powrocie osiadł na dworze księcia słuckiego Jerzego III Olelkowicza, a po jego śmierci (1578) był kanonikiem kapituły żmudzkiej i plebanem jurborskim. Dwie najważniejsze prace S.: *O początkach, wywodach, dzielnościach... sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego...* (powstała przed 1578, wyd. 1978, wstęp i opr. J. Radziszewska) oraz *Kronika polska, litewska, żmodzka i wszystkiej Rusi...* (1582) napisane są częściowo prozą, częściowo wierszem; obie mają zbliżony zakres tematyczny, wykazują jednak wiele odrębności. Ich gł. cel to umocnienie pozycji możnowładztwa i szlachty litew.-rus. wobec szlachty i magnaterii pol., a także podniesienie prestiżu W. Ks. Litewskiego. W obu pracach S. wyzyskał dotychczasowe hist. piśmiennictwo pol. (m.in. Długosza, Wincentego zw. Kadłubkiem, M. Kromera, Macieja z Miechowa, B. Wapowskiego) i obce, korzystał także z wielu zaginionych już dziś źródeł, zwł. z latopisów litew.-ruskich. Obok fragmentów fantastycznych i bezkryt. prace S. zawierają także wiele cennych informacji; ujemna ich ocena uległa ostatnio daleko idącej rewizji. *Kronika*, bardzo popularna w Rosji w XVII–XVIII w., miała znaczny wpływ na ówczesną historiografię ros., w Polsce zaś stała się źródłem inspiracji m.in. dla Mickiewicza, Słowackiego i Kraszewskiego. S. napisał także krótką rymowaną historię Polski i Litwy *Goniec cnoty do prawych szlachciców uczyniony* (1574) oraz prace: *Wywód narodów sarmackich i królów polskich żywoty* (1575) i *Genealogia albo krótkie opisanie Wielkich Książąt Litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych* (1626).

Nowy Korbut, t. 3; J. Radziszewska, *Maciej Stryjkowski, historyk-poeta z epoki Odrodzenia*, Katowice 1978; Z. Wojtkowiak, *Maciej Stryjkowski, dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności*, Poznań 1990.

M.Kam.

STRZELECKA Anna (16 IX 1903 Nowy Targ — 25 II 1975 Kraków), mediewistka. Studiowała historię na UJK we Lwowie (doktorat 1932 na podstawie rozprawy *O królowej Jadwidze*, wyd. 1933). Przed 1939 nie była związana zawodowo z żadną placówką nauk.; rkpsy jej prac z tego okresu (m.in. o dworze Piastów) zaginęły podczas II wojny światowej. Okres okupacji niem. spędziła w Nowym Targu, czynna w konspiracji. Po 1945 związała się z PAU, a następnie z PAN w Krakowie; pracowała gł. w redakcji *Polskiego Słownika Biograficznego*. Autorka licznych biogramów i wielu drobnych, zawsze odkrywczych i cenio-

nych prac, dotyczących gł. dziejów Polski w XV w., m.in. o Janie z Ludziska, Ostrorogu, Długoszu, o stosunkach pol.-czeskich, początkach Akad. Krak., dziejach Krakowa (*Z przeszłości powięziennych budynków św. Michała...*, 1956).

J.W.

STUDNICKI, Gizbert-Studnicki, Władysław Karol, pseud. **Veto** (3 XI 1867 Dyneburg na Łotwie — 10 I 1953 Londyn), polityk, publicysta polit. i historyczny. Brat Wacława S. Podczas studiów w szkole handlowej w Warszawie uwięziony 1888 w Cytadeli i zesłany 1889–96 na Syberię za działalność w II Proletariacie. W l. 1897–1900 czynny w PPS (czł. Centralizacji, współred. „Przedświtu"), uzupełniał studia za granicą, m.in. w Heidelbergu i Wiedniu. W l. 1901–05 związany z SD-N. Jeden z czołowych polityków i publicystów orientacji niepodległościowej (*Wskazania polityczne irredentysty polskiego*, 1913); m.in. red. 1907–08 pisma „Votum Separatum" (Petersburg). W pracy hist. *Dwadzieścia lat walki proletariatu polskiego*, cz. 1: *Zabór rosyjski* (1899, cz. 2 nie powstała) występował przeciw wiązaniu się z ruchem rewol. w Rosji; w obszernym studium *Sprawa polska* (1910) wspierał argumentacją hist. swą tezę o nieskuteczności orientacji proros. i dowodził, iż wywalczenie bytu państwowego stanie się możliwe w związku z Austro-Węgrami i Niemcami. Ponadto opublikował m.in. studia i szkice hist.-polit.: *Stosunki polsko-rosyjskie* (1897), *Polityka Rosji względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego od Katarzyny II...* (1906), *Polska i Europa od powstania 1863 roku...* (b.r.). Podczas I wojny świat. po stronie Niemiec, założył 1916 w Warszawie proniem. Klub Państwowców Pol.; 1917–18 czł. Tymczasowej Rady Stanu. W okresie międzywojennym programowy germanofil, autor m.in. studiów polit. *System polityczny Europy a Polska* (1934), *Wobec nadchodzącej wojny światowej* (1939, książka skonfiskowana przez cenzurę). Na początku okupacji niem. 1939 wystąpił do władz niem. z propozycją utworzenia w Polsce rządu współpracującego z Niemcami (propozycję odrzucono); 1941 więziony na Pawiaku. Od 1945 na emigracji w Londynie. Autor książek hist.-wspomnieniowych.

W. Suleja, *System polityczny Władysława Studnickiego*, w: *Twórcy polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku* (zbior., red. H. Zieliński), Wrocław 1978.

J.J.

STUDNICKI-GIZBERT Wacław (7 VIII 1874 Dyneburg na Łotwie — V 1962 Venice w Kalifornii), archiwista, historyk reformacji, działacz i publicysta polityczny. Brat Władysława S. Studiował nauki humanist. w Warszawie, Lwowie, Wiedniu i Bazylei. W l. 1897–1904 działał w PPS, następnie w ND. Od 1909 pracownik archiwum miejskiego w Wilnie, 1917–18 referent archiwalny w Min. Rolnictwa i Dóbr Państw., 1923–39 dyr. Archiwum Państw. w Wilnie. Autor *Przewodnika historycznego po Wilnie* (1910) oraz prac z historii reformacji na Litwie, dziejów Wilna i W. Ks. Litewskiego (artykuły w „Przegl. Hist." i „Ateneum Wil."). Prezes Tow. Miłośników Reformacji Pol. im. Jana Łaskiego. Wartość źródłową mają jego wspomnienia *Stosunek Wilna do Legionów. Kartki bez retuszu z pamiętnika 1916–1917* (1928). W czasie II wojny świat. wyjechał na Zachód. Po wojnie na emigracji w USA; zał. Związek Miłośników Miasta Wilna; autor broszury *Mickiewicz and his Country* (1954).

Bibliografia prac: „Zeszyty Hist.", Paryż 1974, z. 27.

Al.P.

STYŚ Wincenty (30 VII 1903 Husów k. Łańcuta — 21 IV 1960 Wrocław), ekono-

mista, historyk wsi. Studiował prawo na UJK we Lwowie (doktorat 1931); jako stypendysta Fundacji Rockefellera studiował ekonomię w Europie Zach.; habilitował się 1936 we Lwowie. Wykładowca Politechniki Lwow.; podczas II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu. Po 1945 prof. Uniw. Wrocł. i WSE we Wrocławiu (od 1957 rektor). Zajmował się gł. problematyką ustroju rolnego, a w zakresie historii gosp. — dziejami wsi oraz dziejami myśli ekon.; napisał m.in. *Rozdrabnianie gruntów w byłym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931* (1934), *Zarys historii gospodarczej Polski* (1958), rozprawę o myśli ekon. F. Quesnaya (po francusku, 1961).

red.

SUCHODOLSKI Bogdan (27 XII 1903 Sosnowiec — 2 X 1992 Warszawa), pedagog, filozof, historyk kultury. Studiował na UJ i UW, studia uzupełniał w Berlinie, Paryżu i Rapperswilu. W l. 1925–38 nauczyciel w szkołach średnich; doktoryzował się 1925, habilitował 1932; prof. nadzw. pedagogiki na UJK we Lwowie 1938. Podczas okupacji niem. aktywny w tajnym nauczaniu w Warszawie, m.in. na UW, z uczelnią tą był związany także po wojnie (do 1968; prof. zw. 1947). Twórca (1958) Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN i jego kier. do 1973. Wykładał na uczelniach franc. i włoskich. Wieloletni red. czasopism nauk., m.in. zał. (1956) i red. nacz. „Kwart. Historii Nauki i Techniki". Czł. koresp. PAU (1946), czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1964), przewodn. Komisji Historii Nauki PAN (1955–60), czł. Académie Internationale d'Histoire des Sciences (koresp. 1960, rzecz. 1963) oraz wielu pol. i zagr. tow. naukowych. Wybitny uczony, zajmował się problematyką wychowania, nauki i techniki jako różnymi aspektami społ. twórczości człowieka. W młodości nawiązywał do myśli społ. i etycznej S. Brzozowskiego; rzecznik „uspołecznienia kultury", w l. powojennych jeden z czołowych marksist. teoretyków w dziedzinie pedagogiki i kultury, twórca koncepcji „wychowania dla przyszłości". Współtworzył i wspierał swoim autorytetem instytucjonalizację nauki w PRL i jej podporządkowanie polityce partyjno-państwowej. Przewodn. Nar. Rady Kultury 1983–90; poseł na sejm PRL (1985–89). Dr h.c. Uniw. Śl. (1978), UW (1983), uniw. w Padwie (1983), WSP w Opolu (1985). Zajmował się m.in. dziejami nauki pol. (*Rola Towarzystwa Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*, 1951; *Problematyka badań nad nauką polską okresu Odrodzenia*, 1953), zwł. historią pedagogiki (*Polska myśl pedagogiczna w okresie renesansu*, 1953, wyd. II 1954; *Edukacja narodu 1918–1968*, 1970; *Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dzisiejszym rozwoju Polski*, 1972) i filozofii (*Narodziny nowożytnej filozofii człowieka*, 1963, wyd. II 1968; *Rozwój nowożytnej filozofii człowieka*, 1967); autor syntetycznych *Dziejów kultury polskiej* (1980, wyd. II 1986). Red. i współautor wielu dzieł zbiorowych, m.in. wielotomowej *Historii nauki polskiej* (1970–75). Red. serii wydawniczych z zakresu pedagogiki i historii nauki.

Bibliografia prac w: *Przeszłość przyszłości. Księga ofiarowana Bogdanowi Suchodolskiemu* (zbior.), Warszawa 1975.

red.

SUKERTOWA-BIEDRAWINA Emilia, z d. **Zachert** (19 I 1887 Łódź — 27 XII 1970 Pruszków), historyk Mazur, organizatorka życia nauk. i działaczka kult. tego regionu. Problematyką Mazur interesowała się od plebiscytu 1919–20. Red. „Gazety Mazurskiej" (1924–33) i „Kalendarza dla Mazurów" (1924–38); współzał. Muzeum Mazurskiego w Działdowie (1927); wydawca *Pieśni mazurskich* M. Kajki (1927). Po 1945 pro-

wadziła w Olsztynie (do 1948) Inst. Mazurski, gdzie zgromadziła duży księgozbiór regionalny; kier. Stacji Nauk. Inst. Zach. (1948–53) i Stacji Nauk. PTH (1953–69); red. m.in. kwart. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" (1958–70). Opublikowała ok. 750 prac (popularnych i nauk.) dotyczących gł. przeszłości Mazur, np. dziejów miast (m.in. Działdowa), piśmiennictwa, etnografii, walki o polskość, m.in. *Mazurzy w Prusach Wschodnich* (1927), *Zarys piśmiennictwa polskiego na Mazurach Pruskich* (1935), *Mazurskie dole i niedole* (1947), *Gizewiusz w świetle archiwum parafialnego w Ostródzie* (1947), *Karty z dziejów Mazur* (t. 1 1961, t. 2 1972). Opr. bibliografię Warmii i Mazur 1945–60; pozostawiła wspomnienia pt. *Dawno i niedawno* (1965).

M. Szostakowska, *Emilia Sukertowa-Biedrawina 1887–1970. Zarys biograficzny*, Olsztyn 1978.

J.Jas.

SUKIENNICKI Wiktor (25 VII 1901 k. Kowna — IV 1983 Kalifornia), historyk najnowszych dziejów polit., publicysta. Studiował prawo na USB w Wilnie, studia uzupełniał za granicą, m.in. w Paryżu (doktorat 1927). Doc. USB (Inst. Naukowo-Badawczy Europy Wsch.) w Wilnie. W 1934 odbył podróż nauk. do ZSRR. Po zajęciu Wileńszczyzny przez ZSRR 1940 aresztowany 1941 przez NKWD i zesłany do obozu w Krasnojarsku. Zwolniony 1942, pracował w ambasadzie pol. w ZSRR (w Kujbyszewie). Od 1943 w Wielkiej Brytanii. Współzał. pisma „Alma Mater Vilnensis"; wykładowca pol. uniw. w Oxfordzie. Od 1952 red. Radia Wolna Europa. Od 1959 w USA (pracował w Inst. Hoovera przy Stanford University). Opublikował m.in.: *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich...* (t. 1–3 1938–39), *Współczesne idee i ruchy polityczne i społeczne* (cz. 1–2, Londyn 1951–54), *Przyczyny i początek wojny polsko-sowieckiej. 1919–1921* (Londyn 1963), *Biała księga. Fakty i dokumenty z okresu dwóch wojen światowych...* (Paryż 1964, Bibl. „Kultury"); jego najważniejszą pracą nauk. jest *East Central Europe during World War I* (t. 1–2, USA 1984).

Bibliografia prac (niepełna) w: *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie*, Warszawa 1993.

M.P.-J.

SULIMIRSKI Tadeusz (1 IV 1898 Kobylany k. Krosna — 20 IV 1983 Londyn), archeolog. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Brał udział w obronie Lwowa i wojnie pol.-radz. 1919–20. Podjął studia na Politechnice Lwow.; następnie związany z UJK we Lwowie: studiował prawo (doktorat 1924) i archeologię (doktorat 1929 pod kier. L. Kozłowskiego); wykładowca i zast. prof. (habilitacja 1931), kierował katedrą archeologii po przejściu L. Kozłowskiego do działalności politycznej. Od 1936 prof. prehistorii na UJ. Sekr. Komisji Archeol. PAU. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939, następnie oficer w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie, 1940 we Francji, 1941 w Szkocji; na łamach „Przegl. Zach.-Słow." rozwijał koncepcję powojennej federacji narodów słowiańskich. W l. 1941–43 jako podsekr. stanu w pol. Urzędzie Oświaty i Spraw Szkolnych nadzorował szkolnictwo pol. na obszarze całego imperium brytyjskiego. W 1945 pozostał w Wielkiej Brytanii; był współtwórcą i organizatorem wielu instytucji i ciał społ. powojennej emigracji pol., m.in. Inst. Pol. i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie (do 1975 czł. Rady Inst.), PTH na Obczyźnie (czł. zał. i wiceprezes 1955–73, od 1973 prezes; 1947–57 współred. „Tek Hist.") oraz (z gen. T. Kasprzyckim, T. Brzeskim i J. Gawędą) Pol. Uniw. na Obczyźnie w Londynie (1966–79 rektor). Wy-

kładał archeologię Polski i Europy Środkowo-Wsch. na wielu uniw. ang., m.in. w Oxfordzie i Londynie. Przed 1939 prowadził prace terenowe na Podolu (m.in. badał kurhany scytyjskie), Wołyniu i Polesiu; opublikował m.in.: *Scytowie na Zachodnim Podolu* (1936). Po 1945 pracował przy wykopaliskach m.in. w Ziwiye w irańskim Kurdystanie (1975), dokonując tu odkrycia grobu wspomnianego przez Herodota władcy scytyjskiego Madyesa (*The Ziwiye Find*, 1978). W swych pracach rozwijał gł. problematykę wczesnych kultur na obszarze Europy Środkowej i Wsch., m.in. w próbach ujęć syntetycznych: *Polska przedhistoryczna* (t. 1–2, Londyn 1955–59), *Prehistoric Russia* (Londyn 1970), skupiając uwagę na „zaginionej cywilizacji" ludu Sarmatów (*The Forgotten Sarmatians, Vanished Civilization*, Londyn 1963; *The Sarmatians*, Londyn 1970, tłum. krajowe 1978). Autor prac publicyst.-hist., m.in. *Poland and Germany. Past and Future* (1942).

„Teki Hist." 1988–89.

M.P.-J.

SUROWIECKI Wawrzyniec (4 VIII 1769 k. Gniezna — 10 VI 1827 Warszawa), historyk wczesnej Słowiańszczyzny, ekonomista, badacz dziejów gosp. Polski. Pochodził z drobnej szlachty. Studiował na uniw. we Lwowie. Pracował jako nauczyciel prywatny; przebywając ze swymi uczniami m.in. w Wiedniu i Dreźnie, prowadził tam własne prace badawcze. Od 1806 urzędnik administracji centralnej w Warszawie (w dziale oświaty publicznej), 1817–21 czł. czynny Komisji Rządowej WRiOP (należał do współpracowników S. K. Potockiego). Zast. prof. statystyki w Szkole Nauk Administr. w Warszawie 1811–14. Czł. TPN w Warszawie (przybrany1807, czynny 1815). Prowadził badania nad wczesną Słowiańszczyzną, traktując je rozlegle, a zarazem systematycznie. W 1807 ogłosił program badań nad początkami, obyczajami i religią dawnych Słowian; swe wyniki ogłaszał w pracach: *Rozprawa o sposobach dopełnienia historii i znajomości dawnych Słowian* (1809), *Śledzenie początków narodów słowiańskich* (1820, tłum. ros. 1826 i niem. 1828; wznow. 1964) i *O charakterach pisma runicznego u dawnych barbarzyńców europejskich z domniemaniem o stanie ich oświecenia* (1822). Choć idealizował cechy dawnych Słowian, wysunął tezy, które generalnie ostały się w nauce: opowiedział się za rodzimym charakterem kultury Słowian i odrzucił teorię podboju; wskazał siedziby Słowian w Europie Wsch., kierując się kryteriami geogr. i antropologicznymi; za pierwotny ustrój Słowian uznał gminowładztwo, które potem zostało wyparte wraz z formowaniem się feudalizmu. Jako wielodyscyplinarny badacz wczesnej Słowiańszczyzny był wysoko ceniony w nauce obcej. Badania swe zamierzał rozszerzyć na czasy późniejsze, planując opr. historii narodu pol. do czasów Jagiellonów. W pracach z dziedziny ekonomii (gł. *Uwagi względem poddanych w Polsce i projekt ich uwolnienia*, 1807, oraz *O upadku przemysłu i miast w Polszcze*, 1810) przedstawił proces kształtowania się feudalizmu na ziemiach polskich. Zainteresowany zjawiskami życia zbiorowego w skali masowej, a nie historią polit., był prekursorem badań hist.-gospodarczych. Potępiał egoizm stanowy szlachty i przypisywał wielką rolę miastom. S., którego można uznać w pewnym stopniu za prekursora J. Lelewela, nie był doceniony przez współczesnych rodaków; wielkie walory jego twórczości dostrzeżono w nauce pol. dopiero po II wojnie świat. (*Wybór pism*, 1957). Wywarł natomiast wpływ na rozwój eur. słowianoznawstwa. Testamentem zapisał 36 tys. zł na stypendia dla studentów UW. *Dzieła* (1861).

A. Gella, *Wawrzyniec Surowiecki*, Wrocław 1958.

H.I.

SUTOWICZ Julian (1841 Mohylowszczyzna — 30 VI 1900 Rzeszów), historyk, badacz dziejów Polski XV–XVI w., poeta. Studiował historię na uniw. w Moskwie oraz na UJ pod kier. J. Szujskiego. Nauczyciel gimnazjalny w Tarnowie, Złoczowie i Rzeszowie. Autor prac: *Sprawa Zborowskich na sejmie 1585* (1875), *Zjazd łucki 1429* (1875), *Walka Kazimierza Jagiellończyka z Maciejem Korwinem o koronę czeską* (1877).

Z.R.

SWASTEK Józef Wincenty (10 III 1913 Detroit w USA — 5 IX 1977 Pontiac tamże), organizator pol.-amer. badań hist.; ksiądz. Studiował teologię i historię; 1940 przyjął święcenia kapłańskie. Od 1943 do końca życia wykładał historię w Zakładach Nauk. w Orchard Lake; był archiwistą archidiecezji Detroit. Obok O. Haleckiego i M. Haimana współzał. (1948) Pol.-Amer. Tow. Hist. (Polish American Historical Association), jego prezes 1949–51. Red. „Polish American Studies" oraz „Sodalis-Polonia"; autor licznych prac z dziejów Polonii amer., m.in. *The Formative Years of the Polish Seminary in Detroit* (w: *Sacrum Poloniae Millennium*, 1959; wyd. osobno 1985).

A.Br.

SWIEYKOWSKI Emanuel (24 IX 1874 Kijów — 31 III 1909 Nicea), historyk sztuki. Studiował historię sztuki na UJ pod kier. M. Sokołowskiego (doktorat 1904). Czł. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (1901); współpracownik Komisji Historii Sztuki AU (od 1902). Jako pierwszy spośród pol. badaczy skupił zainteresowania na rzeźbie i architekturze Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. (*Monografia Dukli*, 1903). Pisał o rzemiośle artyst. (*Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i haftarstwa*, 1906), zebrał biografie licznych artystów pol. (*Pamiętnik Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie 1854–1904*, 1905).

P.K.

SWOBODA Henryk ➛ Próchnik Adam Feliks.

SYGAŃSKI Jan (18 VI 1853 Żukowice k. Tarnowa — 22 III 1918 Kraków), historyk Kościoła, badacz dziejów Sądecczyzny; jezuita (od 1871). W 1880 przyjął święcenia kapłańskie. Pracował jako kaznodzieja i rekolekcjonista w Nowym Sączu, we Lwowie i od 1907 w Krakowie. Opr. *Historię Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do I rozbioru* (t. 1–3 1901–02), cenioną i dziś (przedruk t. 1 cz. 1–4 1985–88). Dziejów regionu dotyczyły także jego *Analekta sandeckie do XVI i XVII w.* (1905). Edytor korespondencji P. Skargi (1912) i J. Wujka (1914).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983.

J.B.

SZABLOWSKI Jerzy (30 I 1906 Kraków — 27 IX 1989 Sucha Beskidzka), historyk sztuki, muzeolog. Studiował na UJ; doktoryzował się 1931 (*Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej. 1600–1702*, wyd. 1933), habilitował się 1946 (*Ze studiów nad związkami artystycznymi polsko-czeskimi w epoce renesansu i renesansem zachodniosłowiańskim*, wyd. 1948). Kustosz warsz. Łazienek 1935–38, kier. Państw. Zbiorów Sztuki w Warszawie 1938–39. W czasie okupacji niem. brał udział w ratowaniu i zabezpieczaniu zbiorów muzealnych. Inicjator i organizator inwentaryzacji zabytków; autor *Inwentarza topograficznego powiatu żywieckiego* (1948); przyczynił się do odzyskania rozproszonych w czasie wojny dzieł sztuki, m. in. tzw. skarbów wawelskich (sprowadzone

z Kanady 1959 i 1961). Prof. UJ (nadzw. 1954, zw. 1966). Dyr. Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu od 1952, autor tomu poświęconego Wawelowi w *Katalogu Zabytków Sztuki* (1965). Znawca pol. architektury i sztuki okresu renesansu i manieryzmu. Współautor pol.-belgijskiej publikacji *Arrasy flamandzkie w Zamku Królewskim na Wawelu* (1972). Czł. rzecz. PAN (1967); czł. hon. Stow. Historyków Sztuki (1977).

H.F.-P.

SZACKI Jakub (16 VIII 1893 lub 1894 Warszawa — 10 VI 1956 Nowy Jork), historyk Żydów polskich. Studiował na Uniw. Lwow. (seminarium Sz. Askenazego). Walczył w Legionach Pol. (1914–17). Doktorat uzyskał na UW 1922 (rozprawa pod kier. M. Handelsmana pt. *Kwestia żydowska w Królestwie Polskim w okresie Paskiewicza*). Osiedliwszy się 1922 w Nowym Jorku, stał się współtwórcą tamtejszej sekcji Żyd. Inst. Nauk. JIWO. Początkowo publikował w języku pol., od 1922 gł. w jidisz. Był płodnym, acz kontrowersyjnym historykiem; swą postawę określał jako realizm hist.; zajmował się gł. dziejami Żydów pol. w XIX w., ich kulturą, oświatą, muzyką, teatrem, literaturą i prasą; opisywał postawy grup społeczności żyd. w powiązaniu z tłem ekon. i socjalnym, nie unikając prezentacji ich wewnętrznych konfliktów. Jego zainteresowania obejmowały także filozofię, psychiatrię, folklorystykę. Ważniejsze prace wyd. w USA (pisane w jid., tytuły tłum.): *Żydowska polityka oświatowa w Polsce od 1806 do 1866 r.* (1943), *Żydzi w Polsce od 1772 do 1914 r.*, w: *Żydzi w Polsce od najdawniejszych czasów do II wojny światowej* (t. 1 1946), *Historia Żydów w Warszawie* (t. 1–3 1947–53) oraz wiele istotnych artykułów hist. (m.in. o udziale Żydów w powstaniach pol.). Bibliograf; red. m.in. (tytuły tłum.): *Archiwum historii żydowskiego teatru i dramatu* (1930) oraz *Historii prasy jidisz* (t. 1–2 1934–37).

Bibliografia prac za l. 1913–39: „Jorbuch fun Amoptejl" 1939; *Jakób Szacki, in memoriam* (pol. i jid.), Nowy Jork 1957; *Księga Szackiego* (jid.), Nowy Jork – Buenos Aires 1958 (tu bibliografia prac za l. 1940–56); E. Jeshurin, *Dr Jacob Shatzky, bibliography (Evaluations post-mortem)*, Buenos Aires 1958.

Z.B. i R.Ż.

SZADEK Mikołaj → Mikołaj z Szadka.

SZAFER Władysław Józef (23 VII 1886 Sosnowiec — 16 XI 1970 Kraków), botanik, historyk botaniki polskiej. Studiował w Wiedniu (m.in. u R. Wettsteina) i na Uniw. Lwow. pod kier. M. Raciborskiego (doktorat 1910). Od 1918 prof. UJ, rektor 1936/37; dyr. Ogrodu Botanicznego w Krakowie. W czasie okupacji niem. współorganizator i prof. tajnego UJ. Od 1950 kier. Zakładu Ochrony Przyrody PAU, później PAN, dyr. Inst. Botaniki PAN (1953–70). Czł. PAU (koresp. 1920, czynny 1925) i TN Warsz. (1937), czł. rzecz. PAN (1952), czł. wielu akad. i tow. nauk.; dr h.c. UJ (1962) i innych uczelni; red. kilku czasopism naukowych. Autor i współautor kilkuset ważnych dzieł z zakresu botaniki, paleobotaniki i ochrony przyrody; z dziedziny historii napisał monografię *Zarys historii botaniki w Krakowie* (1964); badał życie i działalność wybitnych botaników pol. (m.in. biografia *Marian Raciborski. Obraz życia, twórczości naukowej i pracy społecznej*, 1948), pozostawił wiele prac popularnonauk. oraz wspomnienia.

A. Leńkowa, *Władysław Szafer*, Warszawa 1980.

F.W.S.

SZAJNOCHA Karol (20 XI 1818 Komarno k. Sambora — 10 I 1868 Lwów),

historyk, publicysta, pisarz. Pochodził z rodziny urzędniczej (syn Czecha osiadłego w Galicji). Za uczestnictwo w patriotycznym kółku samokształceniowym aresztowany 1836 i przez półtora roku więziony. Po uwolnieniu, nie mogąc kontynuować rozpoczętych studiów (pozbawiony prawa wstępu na austr. uczelnie), podjął pracę prywatnego nauczyciela. Wiedzę hist. zdobył samokształceniem. Równocześnie zajął się twórczością lit.; publikował utwory poetyckie i prozatorskie o tematyce hist., podejmował też niezbyt udane próby dramatopisarskie. Działalność lit. traktował jako swoistą formę „malarstwa historycznego". Był współred. wielu czasopism lwow.; 1852 objął kierownictwo „Dziennika Literackiego". Od 1849 ogłaszał prace hist.; 1853 został kustoszem w Zakładzie Nar. im. Ossolińskich. W 1858 utrata wzroku zmusiła go do wycofania się z pełnionych funkcji. Przy pomocy żony i przyjaciół pracował naukowo do 1865. Uważał się za ucznia Lelewela, choć w poglądach na dzieje Polski w wielu punktach rozszedł się ze swym mistrzem. Był rzecznikiem koncepcji normańskiej genezy państwa pol. („teoria najazdu") i głosicielem tezy o misji Polski jako przedmurza chrześcijaństwa i cywilizacji zachodniej. Wyraźna tendencja apologetyczna w interpretacji dziejów nar. oraz stopień patriotycznego zaangażowania plasują twórczość hist. S. w nurcie historiografii romantycznej. Napisał m.in.: *Pierwsze odrodzenie się Polski 1279–1333* (1849, wyd. II wraz ze szkicem *Bolesław Chrobry*, 1859), *Szkice historyczne* (t. 1–4 1854–69), *Jadwiga i Jagiełło. 1374–1413* (t. 1–3 1855–56, wyd. II uzup. t. 1–4 1861, wznow. 1969 w serii Klasycy Historiografii, opr. S. M. Kuczyński), *Lechicki początek Polski* (1858). Pośmiertnie ukazały się wyd. zbiorowe: *Dzieła* (t. 1–10 1876–78) i *Pisma* (t. 1–2 1887). Prace jego cieszyły się wielką poczytnością, także ze względu na ich styl lit. — w którym zasadnicze znaczenie ma barwność, wyrazistość, plastyka obrazowania — pokrewny eur. „szkole opowiadającej" (wg W. Smoleńskiego S. „przyswoił sobie technikę Macaulay'a i Thierry'ego"); oddziałały na historyków (L. Kubala) i pisarzy (H. Sienkiewicz). *Korespondencję* Sz. wydał H. Barycz (t. 1–2 1959).

Nowy Korbut, t. 9; K. Kantecki, *Żywot K. Szajnochy*, w: *Dzieła*, t. 10, Warszawa 1878; L. Finkel, *Karol Szajnocha. Próba ujęcia syntezy i genezy poglądów historiograficznych...*, „Ziemia Czerwieńska" 1935 nr 1; H. Barycz, *Karol Szajnocha, twórca dziejopisarstwa romantycznego*, w: tenże, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 2, Kraków 1963.

A.W.

SZARANIEWICZ Izydor (16 II 1829 Kozara w Galicji Wsch. — 3 XII 1901 Lwów), mediewista, historyk Rusi Halickiej, archeolog. Pochodził z rodziny ukraińskiej. Studiował filozofię (doktorat 1864) i teologię na Uniw. Lwow. oraz historię na uniw. w Wiedniu. Początkowo nauczyciel gimnazjalny w Przemyślu i Lwowie, po habilitacji (1871) związany z katedrą historii Austrii Uniw. Lwow. (prof. zw. 1873); od 1889 także dyr. Muzeum Archeol. Inst. Stauropigiańskiego we Lwowie. Czł. czynny AU (1872), dr h.c. uniw. w Kijowie. Wykładowca historii Austrii i Galicji; badacz dziejów średniow. Rusi, zwł. ruskiego kościoła prawosławnego, autor wielu źródłowych rozpraw (*Istorija Galicko-Wołodimirskoj Rusi...*, 1863; *Patryarchat wschodni wobec Kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej polskiej*, „Rozprawy AU" 1879; *Trzy opisy historyczne staroksiążęcego grodu Halicza...*, 1883). Badacz pradziejów Galicji, prowadził prace wykopaliskowe m. in. w pow. brodzkim.

E.F.

SZARŁOWSKI Alojzy, pseud. **A. Sulima** (1845 Zwirgzdynia k. Wilna — 29 V

1911 Kraków), historyk Stanisławowa. Po studiach na UJ nauczyciel (1874–1906) w gimnazjach we Lwowie, Stanisławowie i Krakowie. Autor prac: *Stanisławów i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym* (1877), *Rys historyczny miasta Stanisławowa* (1887).

Z.R.

SZCZEPAŃSKI Władysław (21 V 1877 Biała w Krakowskiem — 31 V 1927 Innsbruck), archeolog, orientalista; ksiądz. W 1891 wstąpił do zakonu jezuitów (święcenia kapłańskie przyjął 1903 w Krakowie). Odbył studia filoz.-teologiczne na UJ (doktorat), archeol.-orientalistyczne na Uniw. św. Józefa w Bejrucie i asyrologiczne w Innsbrucku. W l. 1909–18 prof. palestynologii w Inst. Biblijnym w Rzymie, od 1918 prof. UW. Prowadził badania archeol. we Włoszech, w Grecji, na Krecie, na Bliskim Wschodzie. Autor prac z zakresu biblistyki, historii staroż. Bliskiego Wschodu i prawa kanonicznego, m.in.: *Geographia historica Palestinae antiquae* (Rzym 1912), *La Palestina preistorica* (1912), *Jerusalem i Jerycho w świetle dziejów i wykopalisk* (1917), *Mieszkańcy Palestyny pierwotnej* („Prace Komisji Orientalistycznej PAU" 1920), *Egipt. Babilon. Egea i Hatti* (t. 1–3 1922–23), *Jezus z Nazaretu w świetle krytyki* (1925). Dr h.c. Papieskiego Uniw. Gregoriańskiego w Rzymie (1912).

I.O.

SZCZOTKA Stanisław (13 II 1912 Milówka k. Żywca — 11 VII 1954 Poznań), historyk, badacz dziejów chłopów polskich. Studiował historię na UJ pod kier. S. Kota (doktorat 1934). Początkowo zajmował się dziejami pol. reformacji (*Synody arian polskich od założenia Rakowa do wygnania z kraju 1569–1662*, 1936), następnie badał zagadnienia społ.-gosp. wsi polskiej. Habilitował się na UJ na podstawie rozszerzonej wersji pracy z 1939 *Chłopi obrońcami niepodległości Polski w dobie potopu* (1945). Prof. nadzw. historii Polski na Uniw. Pozn. 1946; 1954 w IHKM PAN. Zajmował się problematyką walki klasowej na wsi (*Powstanie chłopskie pod wodzą Kostki Napierskiego*, 1951; *Zaburzenia chłopskie w Białostocczyźnie 1861–1869*, 1953), akcentował wyzysk chłopów przez szlachtę i związane z nim zbiegostwo chłopów (*Studia z dziejów prawa włościańskiego w Polsce*, 1949; *Z dziejów chłopów polskich*, 1952).

J. Broda, *Stanisław Szczotka*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

Z.R.

SZCZYGIELSKI Stanisław (1616 w Krakowskiem — 1687 Troki), hagiograf, historyk; benedyktyn. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Krakowie, Wilnie (doktorat z filozofii 1649) oraz Pradze. W zakonie pełnił funkcje magistra nowicjatu w Tyńcu 1661, prepozyta w Tuchowie 1663; od 1668 sprawował opiekę nad bibl. i szkołą klasztorną w Tyńcu; od 1670 był opatem klasztoru w Trokach. Prowadził badania nad historią benedyktynów: *Aquila Polono-Benedictina* (1663), *Calendarium Benedictinum* (1663), *Tinecia seu historia Monasterii Tinecensis* (1668), *Series et notitia Trocensium abbatum* (1668), *Historia monasteri Plocensis* (rkps zaginął). Wykorzystywał źródła archiwalne, jego prace charakteryzują się rzetelnością faktograficzną.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983.

H.L.

SZCZYPIORSKI Adam (10 X 1895 Bystrzyca k. Radomska — 3 VIII 1979 Kruk pod Gostyninem), historyk, demograf, polityk. Studiował na UW pod kier. M. Handelsmana (doktorat na podstawie

pracy o rzemieślniczych szkołach niedzielnych w Król. Pol. w XIX w.). Od wczesnej młodości czł. PPS; podczas I wojny świat. w POW; 1921–28 czł. Rady Nacz. PPS, 1928–31 w PPS dawnej Frakcji Rewolucyjnej. Czł. władz miejskich Warszawy; 1928–30 poseł na sejm. Podczas II wojny świat. działał w WRN i tajnym nauczaniu; 1944–45 więzień niem. obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg. Po wojnie do 1955 przebywał na emigracji. Od 1956 prof. historii kultury materialnej PAN. Autor wielu prac hist.-demogr., np. *Ludność parafii Daleszyce powiatu kieleckiego w latach 1608–1825* (1963), *Ćwierć wieku Warszawy 1806–1830* (1964).

H.W.

SZEFER Andrzej (1 XI 1930 Bitków w Stanisławowskiem — 3 X 1990 Katowice), historyk Śląska. Studiował historię na UJ. Pracował w szkolnictwie; od 1964 w Śl. Inst. Nauk. w Katowicach (dr 1965, doc. 1984, prof. nadzw. 1988); dyr. Bibl. Śl. w Katowicach 1972–81. Zajmował się problematyką mniejszości nar. i dziejami okupacji niem. na Śląsku (*Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji w latach 1933–1938*, 1967; *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej. 1939–1945*, 1974); wydał wspomnienia harcerek-więźniarek z niem. obozu koncentracyjnego w Ravensbrück pt. *Mury* (1986).

M.F.

SZELĄGOWSKI Adam (23 XII 1873 Warszawa — 3 VIII 1961 tamże), historyk dziejów powsz. i Polski. Studiował na Uniw. Lwow., był uczniem O. Balzera (doktorat 1898, habilitacja 1902); prof. nadzw. tamże 1907. Równocześnie do 1914 uczył w gimnazjach lwowskich. Od 1919 kier. katedry historii społ.-gosp., od 1921 (po Sz. Askenazym) katedry historii nowoż. UJK; od 1939 na emeryturze. Badania swe rozpoczął od bliskich mu przez całe życie problemów historii gosp. pracą *Chłopi dziedzice we wsiach na prawie polskim do końca XIII w.* (1899) oraz powstałą z inspiracji G. Schmollera monografią *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII w. w Polsce* (1902). Napisał następnie pierwszy zarys pol. polityki morskiej pt. *Sprawa północna w wiekach XVI i XVII* (cz. 1–3 1904–05), oparty na szerokich studiach archiwalnych w Berlinie i Wiedniu. W monografiach: *Rozkład Rzeszy a Polska za Władysława IV* (1907), *Wzrost państwa polskiego w XV i XVI wieku. Polska na przełomie wieków średnich i nowych* (1904), *Najstarsze drogi z Polski na Wschód w okresie bizantyńsko-arabskim* (1909) badał powiązania polityki pol. z europejską. Opr. *Dzieje Polski 1849–1914*, w: *Polska, jej dzieje i kultura* (zbior., t. 3 1932); zawarty tu m.in. opis wydarzeń i okoliczności powstania 1863 utrzymał walor syntezy do ukazania się monografii S. Kieniewicza (1972). Zajmował się także dziejami cywilizacji, np. *Wschód i Zachód* (1912), *Dzieje powszechne i cywilizacji* (t. 1–4 1913–18). Opublikował wiele prac z historii powsz. (m.in.: *Rewolucja Francuska 1789–93*, 1927, wyd. II 1934; *Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Tworzenie państwa i konstytucji*, 1929) oraz podręczników historii dla gimnazjów.

W. Czapliński, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy Adama Szelągowskiego*, „Kwart. Hist." 1962 nr 3; J. Maternicki, *Adam Szelągowski i jego poglądy na historię*, „Przegl. Humanist." 1989.

M.W.

SZENIC Stanisław (13 I 1904 Pakość k. Poznania — 28 XI 1987 Warszawa), pisarz, autor prac hist. i biograficznych. Po studiach prawniczych na Uniw. Pozn. pracował w MSZ, od 1950 w PISM. Do 1956 działał w PZPR. W l. 1956–62 redaktor PIW. Czł. ZLP 1959. Kolekcjoner, bibliofil, varsavianista. Autor mono-

grafii *Cmentarz Powązkowski: zmarli i ich rodziny* (t. 1–3 1979–83) oraz popularnych książek hist.-obyczajowych (*Pitaval warszawski*, t. 1–2 1955–58, wyd. III 1975; *Królewskie kariery warszawianek*, 1958) i biografii, m.in. M. Kalergis, gen. J. Chłopickiego, ks. J. Poniatowskiego. H.W.

SZERSZNIK Leopold Jan (3 III 1747 Cieszyn — 21 I 1814 tamże), historyk, pedagog, działacz nar.; ksiądz, 1764–73 jezuita. Pochodził z cieszyńskiej rodziny mieszczańskiej. Wstąpiwszy do zakonu, studiował w kolegium akademickim w Pradze (doktorat z teologii), a po kasacie jezuitów przyjął 1774 święcenia kapłańskie. Nauczyciel i działacz oświat. w Cieszynie, właściciel cennej biblioteki. Jego prace nauk. dotyczyły gł. starożytności słow. (*Problema ex historia Slavica utrum Wilzi, Serbi aut Sorabi...*, Lipsk 1773, nagrodzona przez Societas Jablonoviana, znana i wykorzystywana przez czeskich „budzicieli") oraz dziejów Cieszyna (*Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*, 1810). Bibl. i zbiory muzealne Sz. stały się podstawą Bibl. i Muzeum Miejskiego w Cieszynie.

Nowy Korbut, t. 6 cz.1. K.Sz.

SZLACHTOWSKI Jan (30 X 1816 Lwów — 13 XI 1871 Kraków), publicysta, historyk, bibliotekarz. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1839); tamże prof. literatury pol. 1844–52; kustosz bibl. Ossolineum 1840–50. Red. i wyd. „Pamiętnika Lit." (od 1850). Autor wielu lit. i hist. rozpraw publikowanych gł. w czasopismach. Opracował kryt. wyd. kroniki Galla Anonima (*Monumenta Germaniae Historica*, t. 9 1851) i kroniki Janka z Czarnkowa (MPH, t. 2 1872). Autor pracy *Dziesięć lat panowania Stefana Batorego* (1850). K.Sz.

SZMIDT Bronisław (maj 1894 — 1937? ZSRR), historyk, wydawca źródeł. Ukończył studia hist. na uniw. we Lwowie; pracował jako nauczyciel w Kielcach i Równem. Czł. KPRP, 1921–22 więziony, emigrował do ZSRR. Od 1924 wykładał historię w pol. technikach pedag. w Leningradzie i w Kijowie; 1932–36 w Moskwie pracownik Inst. Marksa – Engelsa – Lenina. Wydał i opatrzył szkicem hist. wybór źródeł pt. *Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy. Materiały i dokumenty 1893–1904* (1934), znacznie szerszy niż poprzedni zbiór (z 1927) pod red. J. Krasnego. Aresztowany 1937 i prawdopodobnie wkrótce stracony. Al.P.

SZMYDTOWA Zofia (21 IV 1893 Petersburg — 3 III 1977 Warszawa), historyk literatury. Studiowała na UJ i UW; po doktoracie (1917) uczyła w gimnazjach; po habilitacji (1933) doc. UW. W czasie okupacji niem. brała udział w tajnym nauczaniu. W l. 1946–63 na UW (prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1959). Czł. TN Warsz.; 1934–39 i 1955–75 red. „Rocz. Literackiego". Badaczka literatury pol. okresu renesansu, a zwł. jej związków z antykiem i nowoż. literaturą eur. (*O Erazmie i Reju*, 1972). Zajmowała się także okresem romantyzmu, twórczością Mickiewicza (*Rousseau — Mickiewicz...*, 1961), Słowackiego i Norwida oraz prądami filoz. tej epoki (*Służba narodowa w Sprawie Andrzeja Towiańskiego*, 1918). Wybór pism: *W kręgu renesansu i romantyzmu* (1979).

Księga pamiątkowa *Europejskie związki literatury polskiej*, Warszawa 1969 (tu bibliografia prac, opr. J. Ziętarska). S.Ch.

SZOŁDRSKI Władysław Wojciech (22 IV 1884 Kliczków Wielki k. Sieradza — 7 IV 1971 Wrocław), historyk pol. Kościoła katol., tłumacz; redempto-

rysta. Studia teologiczne odbył w seminarium we Włocławku, 1906 przyjął święcenia kapłańskie. Duszpasterz; 1908 wstąpił do redemptorystów. Od ok. 1914 zajmował się badaniami hist.; opublikował wydawnictwo źródłowe dotyczące swego zgromadzenia pt. *Monumenta Hoffbaueriana* (t. 1–15 1915–51, t. 14 i 15 przy współpracy O. K. Szranta); badał historię sanktuariów maryjnych (Tuchów, Kraków, Zawada, Zielenice, Kościan, Smardzewice), misji katol., zakonów i zgromadzeń zakonnych; publikował oddzielne prace oraz artykuły m.in. w „Naszej Przeszłości". Opr. martyrologium duchowieństwa pol. z l. 1939–45. Przetłumaczył wiele pism i homilii pisarzy starochrześc.; liczne prace pozostawił w maszynopisie.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

P.P.G.

SZPOTAŃSKI Stanisław (9 VI 1880 Suchcice k. Piotrkowa Trybunalskiego — 17 IV 1936 Kobyłka k. Warszawy), historyk, badacz dziejów Wielkiej Emigracji, pisarz, działacz polityczny. Studiował historię na UJ (studiów nie ukończył). W l. 1903–07 związany z PPS. Lata I wojny świat. spędził we Francji; podczas rokowań pokojowych był współpracownikiem R. Dmowskiego; 1919–25 dyr. Biura Prasowego ambasady pol. w Paryżu. Prowadził samodzielnie studia archiwalne w Rapperswilu i w Paryżu. Opublikował dzieła biogr.: *Maurycy Mochnacki* (1910), *Adam Mickiewicz i jego epoka* (t. 1–3 1921–23), *Andrzej Towiański, jego życie i nauka* (1939). Wraz z S. Pietraszkiewiczówną wydał *Materiały do historii Towarzystwa Filomatów* (Archiwum Filomatów cz. 2, t. 1–2 1920–21).

Bibliografia prac w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 3, Warszawa 1964.

K.Ś.

SZRAMEK Emil, pseud. **Ludomir** (19 IX 1887 Tworków k. Raciborza — 13 I 1942 Dachau), działacz społ., historyk Śląska; ksiądz. Studiował teologię we Wrocławiu (święcenia kapłańskie 1912, doktorat 1915). Czynny w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. Od 1923 proboszcz w Katowicach, kanonik, prałat. Od 1927 prezes TPN na Śląsku. Napisał wiele prac i artykułów, z których część dotyczy najnowszej historii regionu (*Dr med. Józef Rostek. Życiorys a zarazem przyczynek do dziejów narodowego odrodzenia Śląska*, „Roczniki TPN na Śląsku" 1930; *Ks. Aleksander Skowroński. Obraz życia i pracy na tle problematyki kresów zachodnich*, tamże 1936), oraz cenioną, choć kontrowersyjną rozprawę *Śląsk jako problem socjologiczny* (tamże 1934). Zbieracz śląskich pieśni ludowych. Zginął w niem. obozie koncentracyjnym.

H. Bednorz, J. Bańka, *Życie i działalność Ks. Emila Szramka*, Katowice 1966 (tu bibliografia prac).

A.Br.

SZUJSKI Józef (16 VI 1835 Tarnów — 7 II 1883 Kraków), historyk, badacz dziejów polit. Polski (gł. nowoż.), polityk i publicysta, pisarz. Syn Karoliny Sz., prawdopodobnie ze związku z P. E. Langem, późniejszym generałem; drobnoszlachecka rodzina matki wywodziła się ze spolszczonej gałęzi bojarskiego rodu kniaziów Sz. Studiował na UJ, studia uzupełniał w Wiedniu. Wziął udział w powstaniu 1863, współpracując z Rządem Nar. i obozem „czerwonych". Po klęsce powstania zwolennik ugody z Austrią; 1866–83 poseł na Sejm Krajowy galic., 1867–83 czł. Koła Pol. i Rady Państwa w Wiedniu, 1881–83 czł. austr. Izby Panów. Współpracownik „Dziennika Lit.", współzał. (1866) „Przegl. Pol.", w którym wraz z S. Koźmianem, S. Tarnowskim, L. Wodzickim opublikował *Tekę Stańczyka*, pamflet polit. skierowa-

ny przeciw dążeniom niepodległościowym. Czołowy ideolog konserwatystów galic. zw. stańczykami; program tej grupy sformułował posługując się argumentami hist. w broszurze *Kilka prawd z dziejów naszych...* (1867); także w niektórych późniejszych pracach hist. wyrażał poglądy służące gł. celom polit., np. w rozprawie *O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki* (1877) głosił, iż równie zgubna jak liberum veto jest zasada liberum conspiro. Dr filozofii UJ, od 1869 tamże prof. zw., 1869–83 kier. pierwszej katedry historii Polski; 1878/79 rektor. Przyczynił się do spolszczenia UJ i unowocześnienia seminarium hist.; uczniami jego byli m.in. O. Balzer, M. Bobrzyński, S. Krzyżanowski, J. Mycielski, K. Potkański. Poglądy Sz. na całość dziejów Polski, mające największe znaczenie w jego dorobku, rozwijały się w opozycji do republikańsko-demokr. syntezy Lelewela. Jego pierwsza obszerna praca syntetyczna *Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane* (t. 1–4 1862–66) to dzieło wyrosłe jeszcze częściowo z tradycji lelewelowskiej (szczególnie cenne były w nim partie dotyczące czasów nowoż., zwł. l. 1668–1795). Po serii drobniejszych rozpraw opublikował następną syntezę: *Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście* (1880), która zawierała już wszystkie zasadnicze tezy leżące u podwalin tzw. krak. szkoły hist.: krytykę słabości władzy król. w Polsce, teorię zgubnej formy ustrojowej, wreszcie teorię „młodszości cywilizacyjnej" Polski w stosunku do Europy. Czynniki powyższe prowadziły — zdaniem Sz. — do upadku państwa pol., nie był jednak w swych poglądach całkiem konsekwentny, a jego ocena zasadniczych kierunków rozwoju Rzeczypospolitej szlacheckiej jest niekiedy dwoista (np. podkreślał z dumą spełnienie przez Rzeczpospolitą szczytnej misji cywilizacyjnej na wschodzie, uważając zarazem, że rozproszenie sił poza etnicznym obszarem Polski przyczyniło się do upadku państwa pol.). Zajmował się przede wszystkim historią nowoż. (XVI–XVIII w.); oprócz wspomnianych wyżej syntez napisał jeszcze *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (1880, tu wiele cennych spostrzeżeń dotyczących rozwoju Akad. Krak.) oraz m.in. *Rozprawy i krytyki historycznej treści z lat 1866 do 1872* (1875), *Opowiadania i rozstrząsania historyczne* (t. 1–2 1882). Jest też autorem paru prac mediewistycznych, np. *Kraków do początków XV wieku* (1878) — gdzie sprostował ustalenia dotyczące lokacji Krakowa, *Stanowisko Długosza na tle historiografii europejskiej* (1879) — jeden z pierwszych zarysów biogr. tego historyka, oraz *Maćko Borkowic, wojewoda poznański i pierwsza konfederacja rycerska 1352 roku* (1888). Pisał eseje, w których sięgał po temat do starożytności, np. *Profil historyczny Nerona* (1879). Był też Sz. autorem poezji, dramatów i powieści, które nie przetrwały próby czasu. Jego prace (także lit.) wydano pt. *Dzieła* (t. 1–20 1885–96). Wg dość powszechnej opinii historyków prace Sz. wykazują braki warsztatowe; ich wartość polega na wyjątkowej intuicji badawczej autora. Sz. zdawał sobie sprawę ze słabości bazy źródłowej ówczesnej pol. historiografii i choć niżej od pracy koncepcyjnej cenił edytorstwo źródeł, zajął się i tą dziedziną. Wydał m.in.: *Diariusze sejmów koronnych z lat 1548, 1553, 1570* (1872), *Scriptores Rerum Polonicarum* (t. 1–2 1872–74), *Codex epistolaris saeculi XV...* (1876, wraz z A. Sokołowskim), *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa...* (1878, z F. Piekosińskim), *Statuta antiqua Collegii Maioris, Minoris et Facultatis Theologicae* (1878), *Trzy zabytki języka polskiego XIV i XV wieku* (1874). Współtwórca AU 1872 (m.in. z A. Z. Helclem), zasłużony dla jej rozwoju jako placówki nauk.; do końca życia czł. czynny i sekr. generalny AU, przewodn. Komisji Hist., dyr. jej zbiorów i wydawnictw. Czł. TN Krak.,

czł. hon. Pozn. TPN. W 1880 zorganizował I Zjazd Historyków Pol. w Krakowie. Wybór artykułów Sz. *O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki* wydano w serii Klasycy Historiografii (1991, opr. H. S. Michalak).

Spór o historyczną szkołę krakowską, Kraków 1972 (szkice J. Mitkowskiego i J. A. Gierowskiego); H. S. Michalak, *Józef Szujski 1835–1883. Światopogląd i działanie*, Łódź 1987; J. Maternicki, *Józef Szujski wobec tzw. idei jagiellońskiej*, w: tenże, *Historiografia i kultura historyczna*, Warszawa 1990.

M.W.

SZULC Dominik (10 IV 1797 k. Mińska — 27 XII 1860 Warszawa), filozof, historyk. Studiował na Uniw. Wil.; pracował następnie jako nauczyciel gimnazjalny w Wilnie, Białymstoku i Lublinie. Od 1840 mieszkał w Warszawie, oddając się całkowicie studiom hist. i filozoficznym. Propagator i zwolennik A. Comte'a, jeden z prekursorów pol. pozytywizmu. Czł. koresp. TN Krak. i Tow. Geogr. Rosyjskiego. Zajmował się dziejami średniowiecza, gł. historią Prus i stosunków pol.-niem.; bronił tezy o polskości Prus i Pomorza Zaodrzańskiego oraz o pol. narodowości Kopernika (*Życie Mikołaja Kopernika*, 1855). W broszurze *Stanowisko historii polskiej* (1862) prezentował pogląd, że o upadku Polski zadecydowały wpływy zewnętrzne oraz działalność jezuitów; zwolennik Lelewelowskiej teorii gminowładztwa.

Nowy Korbut, t. 9.

K.Sz.

SZULC Kazimierz (15 X 1825 Saminie k. Brodnicy — 27 III 1887 Poznań), badacz starożytności słowiańskich. Studiował historię we Wrocławiu, m. in. u R. Roeppela i G. Stenzla (doktorat 1856); czł. Tow. Lit.-Słowiańskiego. Nauczyciel gimnazjum w Poznaniu, inicjator i współzał. Pozn. TPN. Uczestnik powstania styczniowego; na emigracji kurator bibl. Czartoryskich w Paryżu. Zajmował się gł. mitologią i archeologią Słowian. Autor prac: *O głównych wyobrażeniach i uroczystościach bałwochwalczych naszego ludu* (1857), *Budowle i usypiska Słowian pogańskich, ich rodzaje i znaczenie* („Rocz. TPN w Poznaniu" 1863), *Mityczna historia polska i mitologia słowiańska* (1880).

Z.R.

SZUMOWSKI Władysław (26 III 1875 Warszawa — 5 IV 1954 Kraków), historyk medycyny. Ukończył medycynę w Petersburgu i Warszawie, studia uzupełniał we Fryburgu i Heidelbergu, a następnie na Uniw. Lwow. (doktorat z filozofii i stopień dra wszechnauk lekarskich). Od 1920 prof. UJ, twórca i kier. Zakładu Historii i Filozofii Medycyny; czł. PAU. W czasie II wojny świat. więzień niem. obozów koncentracyjnych. Początkowo zajmował się dziejami medycyny pol. XVIII w. (*Galicja pod względem medycznym 1772–1783*, 1907; *Krakowska szkoła lekarska po reformach Kołłątaja*, 1929), później objął swymi badaniami historię sztuki lekarskiej i zdrowotności w Europie od starożytności do czasów współczesnych (podręcznik *Historia medycyny filozoficznie ujęta*, 1935; *Névroses et psychoses au Moyen Âge et au debut des temps modernes*, Paryż 1939).

Bibliografia prac: „Archiwum Historii Medycyny" 1957.

A.Sz.

SZWAJNIC Jan Jakub (1795 Niedźwiadek k. Bydgoszczy — 1867), nauczyciel, historyk prawa i dziejów powszechnych. Studiował na UW; 1829 na uniw. w Erlangen uzyskał doktorat z filozofii. Długoletni nauczyciel szkół warsz.; od 1836 prof. historii powsz. na tzw. kursach dodatkowych, kształcących nauczycieli; 1840–46 wykładowca na kursach prawniczych. Jego gł. praca, *Hi-*

storia narodu i państwa rzymskiego (t. 1–3 1845–47), podobnie jak reszta jego dorobku, oparta jest w znacznej mierze na opracowaniach (zwł. B. Niebuhra); cechuje ją przeładowanie materiałem faktograficznym i niewielki krytycyzm w stosunku do źródeł.

K.Sz.

SZWANKOWSKI Eugeniusz (22 XI 1906 Warszawa — 1 III 1973 tamże), historyk varsavianista, historyk teatru. Studiował na UW (1939 złożył pracę doktorską, którą obronił 1941 na tajnym UW). Pracował w Archiwum Miejskim w Warszawie (1931–43 i 1945–51) jako kustosz, 1951 dyr. (p.n. Woj. Archiwum Państw.). Od 1952 w PIS (następnie IS PAN), 1965–70 wicedyr.; doc. 1955, prof. nadzw. 1963. Organizator i dyr. (1957–64) pierwszego pol. Muzeum Teatralnego. Czł. TMH (od 1935) i TN Warsz. (wieloletni wiceprezes). Autor wielu podstawowych prac varsavianistycznych, m.in.: *Warszawa. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny* (1952), *Ulice i place Warszawy* (1963, wyd. II 1970), *Budownictwo magnackie ... w okresie ... Jana III Sobieskiego* („Rocz. Warsz." 1966). Badacz dziejów teatru pol., dokumentalista, autor m.in. prac: *Teatr warszawski XVIII i XIX w.* (1952, wyd. II 1957), *Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814* (1954), *Teatry Warszawy w latach 1765–1918* (1979, opr. M. Wosiek). Autor licznych artykułów publikowanych m.in. w „Pamiętniku Teatralnym" i „Rocz. Warsz." oraz biogramów w PSB; wydawca źródeł, m.in. F. K. Kurowskiego *Pamiątki miasta Warszawy* (t. 1–3 1949).

M. M. Drozdowski, *Posłowie*, w: E. Szwankowski, *Teatry Warszawy...*, Warszawa 1979.

M.W.

SZWEYKOWSKI Zygmunt (7 IV 1894 Krośniewice — 11 II 1978 Poznań), historyk literatury i teatru, edytor. Po studiach i doktoracie na UW (uczeń J. Ujejskiego) habilitowany (pod kier. J. Kleinera, 1928) na UJK we Lwowie; od 1929 doc. UW, 1932–39 prof. WWP w Warszawie oraz w Łodzi. W czasie okupacji niem. prof. tajnego Uniw. Ziem Zachodnich. W l. 1945–64 prof. Uniw. Pozn. (prof. zw. 1946). Czł. TN Lwow. (1929), TN Warsz. (1936), Pozn. TPN (1945), PAU/PAN (1949); 1932–33 red. „Rocz. Literackiego". Badacz literatury pol. XIX w., napisał m.in. prace: *Powieści historyczne Henryka Rzewuskiego* (1922), *Twórczość Bolesława Prusa* (t. 1–2 1947, wyd. II 1972), *„Trylogia" Sienkiewicza* (1961, wyd. II rozsz. 1973); wydawca dzieł B. Prusa, m.in. *Kronik tygodniowych* (t. 1–27 1953–70) z bogatym komentarzem charakteryzującym epokę. Autor prac o dziejach teatru pol. w XIX w. (*Krytyka teatralna w dobie pozytywizmu wobec aktora i reżysera*, 1953); współred. *Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut"* (t. 13–16 1970–82, literatura pozytywist. i młodopol.); napisał też *Zarys historii Kasy im. Mianowskiego* (1932).

Prace o literaturze i teatrze ofiarowane Zygmuntowi Szweykowskiemu, Wrocław 1966 (tu bibliografia prac); E. Jankowski, *Zygmunt Szweykowski*, „Rocz. Tow. Literackiego im. A. Mickiewicza" nr 6, 1971.

S.Ch.

SZYBIŃSKI Dominik Aleksander, wł. **Gabriel Sz.** (28 III 1730 Kołowerta na Wołyniu — 12 VII 1799 Międzyrzecz Korecki), pedagog, autor podręczników; pijar (od 1745). Studiował w kolegiach pijarskich, następnie uczył m.in. w warsz. Collegium Nobilium i Collegium Regium. Od 1760 prof. filozofii, a od 1780 do końca życia rektor uczelni pijarskiej w Międzyrzeczu Koreckim. Autor i tłumacz (gł. z języka franc.) podręczników historii i geografii, używanych w szkolnictwie pol. na przeł. XVIII i XIX w., w których piętnował ro-

lę państw zaborczych wobec Polski i negował hist. uzasadnienia ich roszczeń. Opublikował m.in. *Krótką wiadomość o znakomitszych w świecie monarchiach...* (t. 1–2 1772–73). Przypisywał historiografii zarówno funkcje poznawcze, jak i wychowawcze; po krytyce nauk. spodziewał się nie tylko oceny wiarygodności źródeł, ale i wartościowania samych wydarzeń dziejowych.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

K.Sz.

SZYDŁOWSKI Tadeusz (9 VI 1883 Jarosław — 25 XI 1942 Kraków), historyk sztuki. Studiował na ASP i na UJ pod kier. M. Sokołowskiego (doktorat 1907). W l. 1909–14 pracował w Muzeum Nar. w Krakowie, 1914–29 konserwator zabytków Galicji Zachodniej. Prof. zw. historii sztuki UJ 1929. Na pocz. okupacji niem. aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau 6 XI 1939 i więziony do 1940 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Autor m.in. prac: *Dwór w Rogowie* (1919), *O pałacach wiejskich i dworach z epoki po Stanisławie Auguście...* (1924), *O Józefie Strzygowskim i jego walce z humanizmem* (1925). Ogłosił ponadto syntezę *Sztuka XIX i XX wieku* (1934) oraz biografie J. Malczewskiego, S. Wyspiańskiego i L. Wyczółkowskiego. Badacz dzieła Wita Stwosza (*Ze studiów nad Stwoszem i sztuką jego czasów*, 1935).

U.P.

SZYJKOWSKI Marian (15 XII 1883 Lwów — 21 IX 1952 Praga), historyk literatury. Studiował filologię pol. i romańską we Lwowie (doktorat 1906) i w Genewie; habilitowany 1914 na UJ, tamże prof. 1919–25; prof. uniw. w Pradze 1925–52. Czł. PAU (1919). Zajmował się recepcją twórczości autorów zachodnioeur. w Polsce XVIII i XIX w.; publikował kompilacyjne syntezy z zakresu historii dramatu (np. *Dzieje nowożytnej tragedii polskiej*, cz. 1–2 1920–23). Zasłużony jako badacz pol.-czeskich związków kult., zwł. wpływów pol. literatury romant. w Czechach; autor ważnej pracy *Polski udział w czeskim odrodzeniu* (wyd. czeskie t. 1–3 1931–45; wyd. pol. częściowe 1935).

Bibliografia prac: „Rocz. TN Warsz." 1947.

red.

SZYMICZEK Franciszek (16 VII 1911 Opole — 28 VI 1987 Katowice), bibliotekarz, historyk Śląska. Studiował historię (pod kier. W. Konopczyńskiego) i filologię germańską na UJ. Pracownik Muzeum Śl., a od 1938 Śl. Bibl. Publicznej w Katowicach (obecnie Bibl. Śląska). Podczas II wojny świat. robotnik, czynny w konspiracji. Po wojnie ponownie w bibl. w Katowicach, nadto organizator Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych (od 1956 był to dział Bibl. Nar.) w Bytomiu. Doktoryzował się 1949 na uniw. we Wrocławiu. W l. 1961–75 dyr. Bibl. Śl. Akad. Medycznej w Katowicach. Autor m.in. prac: *Walka o Śląsk Cieszyński 1914–20* (1938, tłum. niem. 1938), *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918* (1963). Działacz PTH (prezes oddziału w Katowicach 1956–76, czł. hon. 1979) i innych pol. tow. naukowych.

A.Br.

SZYRMA LACH Krystyn → Lach Szyrma Krystyn.

SZYSZKO-BOHUSZ Adolf (1 IX 1883 Narwa w Estonii — 1 X 1948 Kraków), architekt, historyk architektury, konserwator zabytków. Studiował architekturę w Petersburgu; pod wpływem M. Sokołowskiego i Z. Glogera zajął się też dziejami architektury. Od 1912 prof. Politechniki Lwow. (dokto-

rat 1919); od 1920 związany z ASP w Krakowie; prowadził także zajęcia na warsz. Politechnice. W l. 1916–39 kierował pracami restauracyjnymi na Zamku Wawelskim oraz pracownią konserwatorską w Zamku Król. i Łazienkach w Warszawie. Podczas II wojny świat. ratował zabytki Wawelu. Współpracownik Komisji Historii Sztuki AU (od 1908) i Centralnej Komisji Ochrony Zabytków w Wiedniu (od 1914); czł. Akad. Nauk Technicznych w Warszawie (od 1932) i TN Warsz. (od 1933). Badał gł. pol. architekturę średniow. ze szczególnym uwzględnieniem zabudowy Wawelu, gdzie dokonał licznych odkryć archeol. (*Rotunda świętych Feliksa i Adaukta na Wawelu*, 1918; *Z historii romańskiego Wawelu*, 1923; *Wawel średniowieczny*, 1932). Po 1945 prof. Politechniki Krakowskiej.

F. Fuchs, *Z historii odnowienia Wawelskiego Zamku 1905–1939*, Kraków 1962.

P.K.

Ś

ŚLASKI Kazimierz, pseud. **Leszczyc** (21 XI 1912 Orłowo k. Bydgoszczy — 14 VI 1990 Poznań), historyk Pomorza. Studiował na Uniw. Poznańskim. W czasie II wojny świat. w ZWZ-AK (23 brygada brasławska, „Wachlarz"). Po 1945 pracownik nauk. UMK w Toruniu. Od 1956 w Poznaniu: archiwista w Archiwum PAN, 1964–82 prof. Zakładu Historii Pomorza (przy IH PAN). Zajmował się dziejami Pomorza Zach. w średniowieczu: *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym* (1954), *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku* (1960), *Słowianie zachodni na Bałtyku w VII–XIII wieku* (1969). Autor popularnych prac na temat odkryć geogr. (*Poprzednicy Kolumba*, 1969; *Dawni żeglarze Oceanii*, 1979).

H.W.

ŚLIWIŃSKI Artur (17 VIII 1877 Ruszki k. Kutna — 6 I 1953 Warszawa), historyk, pisarz, działacz polit. i społeczny. Ukończył jednoroczną Akad. Handlową w Lipsku; działał w Kijowie w PPS, uczestniczył w pracach tzw. Uniw. Latającego i Tow. Kresowego Polit. (1906 red. jego organu „Głos Kijowski"). Czł. PPS-Frakcji Rewol., po przyjeździe do Warszawy 1907 czynny także w Tow. Literatów i Dziennikarzy. Podczas I wojny świat. prezes Centralnego Komitetu Nar. (1915–16), czł. Tymczasowej Rady Stanu (1917), jeden z przywódców Stronnictwa Niezawisłości Nar.; współpracownik J. Piłsudskiego. W l. 1919–22 wiceprezydent m. Warszawy, 1922 (przez 9 dni) premier, 1926–30 dyr. Teatrów Miejskich, 1935–38 senator RP, 1932–39 dyr. Pol. Banku Komunalnego. We wrześniu 1939 uczestnik obrony Warszawy. Po II wojnie świat. na emigracji. Uprawiał pisarstwo hist. utrzymane na wysokim poziomie popularyzatorskim, o tematyce dotyczącej gł. dziejów powstań nar.: *Powstanie listopadowe* (1911, wyd. VI 1930, wyd. nowe Londyn 1946), *Powstanie Kościuszkowskie* (1927, wyd. III 1939), *Powstanie styczniowe* (1919, wyd. III 1938, wyd. nowe Londyn 1946), oraz biografistykę w szerokim zakresie chronol.: *Joachim Lelelwel. Zarys biograficzny...* (1918, wyd. uzup. 1932), *Hetman Żółkiewski* (1920, wyd. II 1922), *Stefan Batory* (1922), *Jan Sobieski* (1924), *Jan Zamoyski, kanclerz i hetman wielki koronny* (1947). Podejmował też prace edytorskie, np. *Maurycy Mochnacki. Pisma po raz pierwszy edycją książkową objęte* (1910). Prace jego cieszyły się dużą poczytnością. Pozostawił interesującą spuściznę rękopiśmienną, zawierającą m.in. odpisy i wyciągi ze źródeł już nie istniejących oraz materiały do własnej biografii (Archiwum PAN).

S.Ch.

ŚLIWKA Jan (5 II 1823 Ustroń k. Cieszyna — 15 IV 1874 Cieszyn), działacz

nar. na Śląsku Cieszyńskim, popularyzator historii. Nauczyciel ewangelickich szkół lud. (1851–74 w Cieszynie); czynny w życiu społ., kult. (bibliotekarz) i rel. (red. pism). Zabiegał o wprowadzenie języka pol. w szkołach i urzędach na Śląsku Cieszyńskim. Autor pierwszych dla szkół tego regionu pol. podręczników, krzewiących m.in. wiedzę o przeszłości, np. *Historia reformacji dla użytku młodzieży ewangelickiej* (1858, wyd. II 1863), *Książka do czytania dla wyższych oddziałów szkół ludowych* (1870, wyd. II 1874).

M.F.

ŚNIADECKI Jan (29 VIII 1756 Żnin — 21 XI 1830 Jaszuny k. Wilna), astronom, matematyk, filozof, historyk nauki. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Studiował w Akad. Krak., w Getyndze oraz w Paryżu. Prof. astronomii i matematyki w Szkole Gł. Kor. (1781–1803), prof. astronomii na Uniw. Wil. (1806–25; rektor 1807–15). Czł. TPN w Warszawie (1801) i Akad. Nauk w Petersburgu (1811). Położył olbrzymie zasługi jako organizator życia nauk. w Polsce i na Litwie oraz w dziele popularyzacji nauki. Opublikował prace z zakresu matematyki, astronomii, filozofii, geografii, pedagogiki, krytyki lit., historii nauki i oświaty. Autor głośnej rozprawy *O Koperniku...* (1802, kilkanaście wznowień pol., wyd. także w językach: franc., ang., włoskim, niem., ros., czeskim, perskim). Ogłosił kilka biografii uczonych, np. M. Odlanickiego-Poczobuta (1810) i H. Kołłątaja (1814).

M. Chamcówna, *Jan Śniadecki*, Kraków 1963; K. Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, Wrocław 1980.

J.R.

ŚRENIOWSKI Stanisław (16 V 1912 Stryj — 11 VIII 1957 Ustka), historyk państwa i prawa oraz dziejów wsi w Polsce. Po studiach we Lwowie (prawo oraz nauki ekon. i administr.) pracował w Prokuratorii Generalnej w Krakowie; uczeń P. Dąbkowskiego, doktorant S. Kutrzeby (UJ 1939). Po klęsce wrześniowej 1939 znalazł się we Lwowie; wykładowca historii prawa na ukr. Uniw. im. I. Franki (1939–41). W l. 1943–44 pracownik tajnego Inst. Śl. w Warszawie. Po 1945 w Łodzi: red. publikacji hist. „Czytelnika", wykładowca UŁ i WSP (rektor do 1950). Po habilitacji (1949) mianowany prof. nadzw.; od 1952 pracował w IH PAN. W pracach swych podejmował początkowo tematykę typową dla lwow. szkoły historycznoprawnej (*Organizacja sejmiku halickiego*, 1938). W czasie okupacji niem. przygotował *Historię ustroju Śląska* (1948). Po 1945 skupił się na dziejach pol. wsi i chłopstwa w XVII–XIX w.; opublikował wiele monografii z tego zakresu, m.in. *Dzieje chłopów w Polsce. Szkic o ustroju społecznym* (1947), *Uwłaszczenie chłopów w Polsce* (1955); był też edytorem źródeł historycznych.

H.I.

ŚWIDZIŃSKI Konstanty (17 XI 1793 Sulgostów k. Opoczna — 11 XII 1855 Kijów), kolekcjoner, bibliofil. Ukończył Liceum Warszawskie. Poseł opoczyński na sejm 1830. Czł. TN Krak.; w swych dobrach na Ukrainie kolekcjonował pamiątki nar. i książki. Współpracował z Komisją Archeol. w Kijowie przy edycji *Materiałów historycznych* (Kijów 1846, po polsku i rosyjsku). Swój wielki zbiór bibl. przeznaczył testamentem do użytku publicznego; po licznych perturbacjach wszedł on w skład Bibl. Ordynacji Krasińskich (zniszczonej 1944). Niektóre zbiory źródeł z kolekcji Ś. wydali W. Chomętowski i I. Janicki w serii: Bibl. Ordynacji Krasińskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego (t. 1–6 i 8 1875–85).

K.Sz.

ŚWIEŻAWSKI-SULIMCZYK Ernest (30 V 1843 Bogusłowice k. Płońska — 26 X 1919 Zakopane), historyk mediewista, historyk medycyny. Ukończył Szkołę Gł. Warsz.; 1866–79 nauczyciel historii w warsz. szkołach średnich (zrezygnował z pracy, nie godząc się na wykładanie w języku ros.). Utrzymywał się z pracy sekr. prywatnego, a od 1891 sekr. Urzędu Starszych Zgromadzenia Kupców w Warszawie. Współred. „Bibl. Warsz." (1875–78), publikował także w innych czasopismach, m.in. w „Niwie", „Ateneum" i „Pamiętniku Tow. Lekarskiego". Interesowała go rola jednostki i zbiorowości w historii oraz wpływ problemów gosp. na politykę; ujęcia tych zagadnień były niekiedy krytykowane od strony metodologicznej. Zajmował się gł. średniowieczem; napisał m.in. *Zarysy badań krytycznych nad dziejami, historiografią i mitologią do w. XV* (t. 1–3 1871–73), *Epopeja ludowa o Chrobrym i jego Szczerbcu* (1882), *Esterka i inne kobiety Kazimierza Wielkiego* (1882), *Rozmowy o dawnych dziejach* (1886). Wraz z K. Wendą wydał *Materiały do dziejów farmacji w dawnej Polsce* (z. 1–3 1882–87).

H.Gór.

ŚWIĘCICKI Andrzej (ok. 1550 Mazowsze — 1611 Kamieńczyk nad Bugiem), geograf i historyk Mazowsza. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Akad. Krak., następnie przebywał na dworze biskupa płockiego A. Noskowskiego; przed 1598 osiadł w Ostrołęce nad Pilicą. Autor pierwszego szczegółowego opisu Mazowsza wraz z zarysem jego dziejów pt. *Topographia sive Masoviae descriptio* (wyd. 1634, tłum. pol. W. Smoleński, „Kwart. Kłosów" 1877, przedruk w tegoż: *Pisma historyczne*, t. 1 1901). Napisał też zarys biografii *Andreae Noscovii episcopi Plocensis vita* (1637).

Nowy Korbut, t. 3.

D.M.

ŚWIĘCICKI Julian Adolf (11 lub 13 II 1848 lub 1850 Kozienice — 26 I 1932 Warszawa), historyk i krytyk literatury powsz., poeta. We wczesnej młodości brał udział w powstaniu styczniowym. Studia filol. rozpoczęte w Szkole Gł. Warsz. ukończył na ros. UW. W l. 1872–1912 sekr. zarządu Kolei Warsz.-Wiedeńskiej; równocześnie nauczyciel historii literatury powsz. na pensjach żeńskich w Warszawie. Współred. „Bibl. Warsz." 1888–90. Popularyzator i tłumacz literatur romańskich i orientalnych. Współautor zarysu syntetycznego *Dzieje literatury powszechnej* (t. 1–4 1880–93); opublikował *Historię literatury powszechnej w monografiach* (t. 1–7 1901–03, wyd. II 1907) w serii Bibl. Dzieł Wyborowych (współred. 1898–1900). Autor wierszy i utworów scenicznych. Czł. Warsz. TN (od 1908).

Nowy Korbut, t. 15.

J.J.

ŚWIĘCKI Tomasz (18 XII 1774 Kostki k. Węgrowa — 5 IX 1837 Busko), prawnik, historyk, geograf. Pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej. Uczestnik insurekcji 1794. Po studiach prawniczych na Uniw. Lwow. był sędzią w Krakowie 1800–04, po 1806 pracował jako adwokat przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, zaś po 1815 przy Najwyższym Sądzie Król. Polskiego. Z zamiłowania historyk i geograf. Od 1818 czł. TPN. W *Historycznej wiadomości o ziemi pomorskiej, mieście Gdańsku oraz żegludze i panowaniu Polaków na morzu Bałtyckim* (1811) wykazywał polskość Pomorza, podkreślając zarazem przewrotność i zdradliwą politykę zakonu krzyżackiego. Najpoważniejszą pozycją w dorobku Ś. jest *Opis starożytnej Polski* (t. 1–2 1816), praca o charakterze hist.-geogr., zawierająca m.in. partie poświęcone historii polit., prawodawstwu, obyczajom, kulturze materialnej i sztuce wojennej. Pozosta-

wił też *Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski* (wyd. i uzup. przez J. Bartoszewicza, t. 1–2 1858–59, wznow. 1983). Ś. idealizował rodzime pierwiastki słow., a źródeł kryzysu Polski doszukiwał się w okcydentalizacji zapoczątkowanej za Zygmunta III (wpływy niem.) i Jana Kazimierza (wpływy franc.).

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

A.W.

ŚWIĘTOCHOWSKI Aleksander, pseud. **Poseł Prawdy** (10 I 1849 Stoczek k. Łukowa — 25 IV 1938 Gołotczyzna k. Ciechanowa), pisarz i publicysta, historyk, filozof. Studiował na wydziale filol.-hist. Szkoły Gł. Warsz. oraz na ros. UW; studia uzupełniał w Lipsku (doktorat filozofii 1876). Ideolog pozytywizmu warsz., od 1871 współpracownik „Przegl. Tygodniowego" (1877–78 red.), autor artykułów programowych (m.in. *My i wy*, *Praca u podstaw*); krytykował przeżytki feudalizmu w stosunkach społ. i obyczajowych, propagował liberalizm i antyklerykalizm, szerzył kult nauki i postępu; we *Wskazaniach politycznych* (1882) głosił konieczność zastąpienia nierealnych dążeń niepodległościowych programem działań organicznikowskich. W l. 1881–1902 red. i właściciel tyg. „Prawda"; w okresie rewolucji 1905–07 próbował tworzyć stronnictwo liberalno-demokr.; w okresie I wojny świat. związał się z Nar. Demokracją; w l. międzywojennych był konsekwentnym przeciwnikiem obozu sanacyjnego. W swej publicystyce często używał argumentacji hist., potępiając wady nar. będące jego zdaniem rezultatem szlacheckiego dziedzictwa kulturowego. Początkowo opowiadał się za typową dla pozytywizmu identyfikacją nauk przyrodn. i społ.; później ograniczał zadania nauki hist. do ustalania faktów, bez prób formułowania praw rozwoju społ. i prezentował względny pesymizm poznawczy. Autor popularnych współcześnie dramatów i opowiadań. Prace hist. (o charakterze na wpół popularyzatorskim) pisał u schyłku życia. *Historia chłopów polskich w zarysie* (t. 1–2 1925–28, wyd. II 1949) obejmuje okres od wczesnego średniowiecza do pocz. XX w.; w początkowych partiach jest podsumowaniem dorobku dotychczasowej historiografii, w znacznej mierze przestarzałym już w okresie powstania (Ś. przyjął np. teorię najazdu); charakter w pewnym stopniu pionierski miały fragmenty dotyczące oświecenia i XIX w. (pisane z wykorzystaniem aktów prawnych, suplik chłopskich, publicystyki polit. itp.), przedstawiały jednak raczej dzieje sprawy chłopskiej niż historię chłopów. *Genealogia teraźniejszości* (1936, wyd. II 1957) to pamflet na Stanisława Augusta i elity społ. 2 poł. XVIII w. będący reakcją Ś. na idealizację dziejów Polski zawartą m.in. w pracach A. Górskiego i A. Chołoniewskiego; śladem krak. szkoły hist. Ś. eksponował wewnętrzne przyczyny upadku Polski. Obie prace wywołały polemikę; historycy profesjonaliści (m.in. O. Górka i J. Feldman) w recenzjach wytykali autorowi niedostatki warsztatu badawczego. Teksty Ś. o charakterze pamiętnikarskim zebrano w tomie *Wspomnienia* (1966); jest to cenne źródło do dziejów warsz. środowiska dziennikarskiego, lit. i nauk. ostatnich dziesięcioleci XIX i pocz. XX w. Zbiory i archiwalia Ś. przechowywane są w Gołotczyźnie, gdzie powstało muzeum jego imienia.

Nowy Korbut, t. 15; J. Rudzki, *Aleksander Świętochowski i pozytywizm warszawski*, Warszawa 1968; M. Brykalska, *Aleksander Świętochowski*, t. 1–2, Warszawa 1987.

A.Sz.

ŚWIĘTOCHOWSKI-SAPEK Robert Walery (14 I 1907 Huszcza na Podlasiu — 7 VII 1978 Kraków), historyk pol.

Kościoła katol.; dominikanin. Studiował filozofię i teologię w seminarium we Lwowie (przyjął tam święcenia kapłańskie) oraz historię na UJK. W l. 1950–59 katecheta i duszpasterz; 1959–73 archiwista prowincji dominikańskiej w Krakowie. Prowadził badania nad historią i kulturą dominikanów w Polsce (autor rozpraw i artykułów), pozostawił m.in. słownik biogr. dominikanów (rkps). Badał też problem germanizacji ludności pol. w Gdańsku. Współpracował m.in. z PSB i *Encyklopedią Katolicką*. Przy klasztorze w Gidlach zorganizował muzeum hist. i dostarczył doń wiele eksponatów.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

P.P.G.

ŚWIRSKI Mikołaj (ok. 1600 — 1676 Chełm), wierszopis, historyk; biskup. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Wielokrotny deputat do trybunału, sekr. król. 1647, biskup sufragan chełmski 1644–76; ufundował kolegium pijarów w Chełmie. Autor wierszowanych utworów o treści hist.: *Relatio historica belli Szeremetici* (1661) i *Prawda staropolska...* (1668); pozostawił też kronikę *Annales Poloniae* z l. 1657–66 (rkps).

H.L.

T

TARG Alojzy (14 V 1905 Łazy k. Cieszyna — 4 III 1973 Katowice), historyk Śląska. Studiował historię na UJ; do 1939 nauczyciel na Śląsku. Związany z ND. Podczas II wojny świat. czynny w konspiracji (ZWZ, organizacja „Ojczyzna"); 1943–44 zast. delegata Rządu RP na Śląsk; od 1944 więziony w niem. obozach koncentracyjnych. W 1947 oskarżony o działalność antypaństw. i skazany na 8 lat więzienia. Po zwolnieniu 1954 pracownik Bibl. Śl., od 1957 związany ze Śl. Inst. Nauk. w Katowicach, m.in. jako współinicjator *Śląskiego słownika biograficznego* i twórca Śl. Kartoteki Biogr. (doktorat 1962). Badał najnowsze dzieje Śląska (*Śląsk w okresie okupacji*, 1946; *Związki Śląska z Wielkopolską na przełomie XIX i XX wieku*, 1967), pisał o walce ludności pol. na Opolszczyźnie z germanizacją w l. międzywojennych (*Opolszczyzna pod rządami Lukaschka i Wagnera*, 1958); zajmował się biografistyką.

Bibliografia prac: „Studia Śl.", seria nowa, 1974 (opr. L. Brożek).

M.F.

TARGALSKI Jerzy (10 XI 1929 Łódź — 17 VIII 1977 Warszawa), historyk ruchu robotniczego. Studiował historię na UŁ. Od 1952 działacz PZPR; wykładowca podstaw marksizmu-leninizmu na UW, prowadził także szkolenia partyjne. W 1968 krytycznie odniósł się do wzniecania antysemityzmu po „wydarzeniach marcowych". W l. 1961–68 pracował w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR, następnie w IH PAN; od 1964 red. kwart. hist. „Z pola walki". Autor cenionych monografii, m.in. *Pierwsi buntownicy* (1967), *Szermierz wolności. Stuletni żywot Bolesława Limanowskiego* (1972), *Ludwik Waryński. Próba życia* (1976); publikował źródła przynoszące nowy materiał interpretacyjny (np. *Ludwik Waryński i Edmund Płoski o organizacji i zadaniach partii Proletariat*, „Z pola walki" 1975).

Al.P.

TARNOWSKI Jan Feliks, zw. **Amorem**, hrabia (6 V 1779 Dzików — 3 V 1842 tamże), kolekcjoner, historyk. Senator-kasztelan Król. Pol., czł. Rady Stanu oraz Komisji WRiOP. Czł. TPN (1811). Od podróży do Włoch 1803–04 zbierał, wraz z żoną Walerią, zabytki i dzieła sztuki, które złożyły się na słynną kolekcję w Dzikowie (miniatury, ryciny, drobne wykopaliska, obrazy i rzeźby, pamiątki nar. i rodzinne); zgromadził tam również bibl. nauk. i dołączył część kolekcji Stanisława Augusta. Jako historyk był erudytą w oświeceniowym stylu; m.in. autor pracy (na zamówienie TPN 1813) *Opisanie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta i panowanie Henryka Walezjusza* (rkps w Bibl. Jagiellońskiej; nie ukończona). Swe zbiory zamierzał przekazać w darze narodowi, ale spadkobiercy nie spełnili jego woli; zbiór ręko-

pisów obecnie w Państw. Archiwum Woj. w Krakowie na Wawelu.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1; K. Grottowa, *Zbiory sztuki Jana Feliksa i Walerii Tarnowskich w Dzikowie (1803–1843)*, Wrocław 1957.

K.Sz.

TARNOWSKI Stanisław (7 XI 1837 Dzików k. Tarnobrzega — 31 XII 1917 Kraków), historyk literatury, publicysta, polityk. Potomek arystokratycznej rodziny z tytułem hrabiowskim. Studiował prawo na UJ i w Wiedniu, następnie ukończył na UJ studia filol. (1861). W okresie powstania styczniowego współpracownik Hôtel Lambert; 1863–65 więziony przez Austriaków we Lwowie i Ołomuńcu. Red. „Przegl. Pol." i współautor *Teki Stańczyka*, był jedną z czołowych postaci obozu konserwatystów krakowskich. Po doktoracie (1869, na podst. pracy *Król Stanisław Leszczyński jako pisarz polityczny*, wyd. 1870) i habilitacji (1870) został 1871 prof. historii literatury pol. UJ; rektor UJ 1886/87 i 1899/1900. Od 1873 czł. czynny AU, 1883–90 jej sekr., od 1890 prezes. Trzon jego obfitej spuścizny nauk. stanowią monografie i syntezy historycznolit.: *Jan Kochanowski* (1888), *Rozprawy i sprawozdania. Studia do historii literatury polskiej* (t. 1–5 1895–98), *Historia literatury polskiej* (t. 1–6 1900–07). Zajmował się przede wszystkim piśmiennictwem czasów przedrozbiorowych, opublikował jednak także monografię *Zygmunt Krasiński* (t. 1–2 1893), a *Historię literatury polskiej* doprowadził do 1900; w badaniach historycznolit. uwzględnił jako pierwszy historyków i pisarzy politycznych. Autor licznych biografii i artykułów wspomnieniowych, także o historykach, m.in. J. Szujskim (1892) i J. Klaczce (1909); wydawał i opatrywał przedmowami utwory lit. i pamiętniki (m.in. wspomnienia L. Sapiehy); napisał ponadto popularny zarys hist. *Nasze dzieje w ostatnich stu latach. 1794–1894* (1895). W warstwie ocen jego prace — zarówno nauk., jak i krytycznolit. — nacechowane były konserwatyzmem, a także moralizatorstwem w duchu zachowawczego katolicyzmu. T. był niechętny wszelkiemu radykalizmowi i modernizmowi; jego poglądy na przeszłość Polski zostały uformowane w kręgu krak. szkoły historycznej. Jako publicysta polit. na łamach „Przegl. Pol." opowiadał się za orientacją austr. (wybór pt. *Studia polityczne*, t. 1–2 1895).

Nowy Korbut, t. 16 cz. 1; F. Hoesick, *Stanisław Tarnowski*, t. 1–2, Kraków 1909; F. Kabe [P. Kubicki], *Stanisław Tarnowski 1837–1917*, Sandomierz 1929 (tu bibliografia prac).

A.Sz.

TARTAKOWER Arie (24 IX 1897 Brody — 20 XI 1982 Jerozolima), żyd. socjolog, demograf, historyk. Studiował na uniw. w Wiedniu (doktorat z prawa 1920, z wiedzy o państwie 1922). Zał. i przewodn. syjonistycznej partii Hitachadut w Polsce; radny miasta Łodzi (1938–39). Od 1930 doc. Inst. Nauk Judaistycznych w Warszawie. Podczas II wojny świat. przebywał w USA; 1946 przeniósł się do Palestyny; wykładał socjologię na Uniw. Hebrajskim w Jerozolimie. Pełnił istotne funkcje w ruchu syjonistycznym, m.in. przewodn. Dep. Kult. Światowego Kongresu Żydów (od 1971). Należał do niewielkiego kręgu badaczy inicjujących wprowadzenie metod socjol. do badań nad dziejami Żydów. Wśród jego licznych prac (w językach pol., hebr., ang. i niem.) historia zajmuje poczesne miejsce; autor *Historii żydowskiego ruchu robotniczego* (hebr., t. 1–3 1929–31) i współautor monografii *Żydzi w Polsce Odrodzonej* (t. 1–2 1932–33). W Izraelu opublikował m.in. prace hebr. (tytuły tłum.): *Człowiek tułacz* (1954), *Osadnictwo Żydów na*

świecie (1959), *Pokolenia Izraela* (t. 1–3 1963–69).

A. Manor, *Arie Tartakower* (hebr.), 1962 (tu bibliografia prac).

Z.B. i R.Ż.

TATARKIEWICZ Władysław (3 IV 1886 Warszawa — 4 IV 1980 tamże), historyk filozofii, estetyki i sztuki, filozof i estetyk. Pochodził z rodziny inteligenckiej. Studiował w Warszawie prawo na ros. UW (relegowany za udział w strajku szkolnym 1905) i równocześnie psychologię i filozofię na tajnym tzw. Uniw. Latającym (m.in. u S. Brzozowskiego), antropologię i zoologię na uniw. w Zurychu, filozofię na uniw. w Berlinie (m.in. u H. Wölfflina), uniw. w Marburgu (doktorat 1910 pod kier. P. Natorpa), Uniw. Lwow. (habilitacja 1919 u K. Twardowskiego) oraz w Paryżu w Collège de France (m.in. u H. Bergsona). Początkowo wykładowca, od 1919 prof. nadzw., od 1929 prof. zw.; wykładał historię filozofii 1915–19 na UW, 1919–21 na Uniw. Wil., estetykę i historię sztuki na Uniw. Pozn., historię filozofii 1923–58 i estetykę 1958–61 na UW (1961 przeszedł na emeryturę). Brał udział jako żołnierz w wojnie pol.-radz. 1919–20. Podczas okupacji niem. 1939–45 wykładał na tajnym UW i tajnym Uniw. Ziem Zach. w Warszawie. Wykładał także m.in. na UJ 1945–47 oraz na uniw. w Lozannie 1974. W poł. l. 50-ych krytykowany jako „burżuazyjny filozof", został odsunięty od dydaktyki. Jeden z największych pol. humanistów XX w., uczony łączący wiedzę kilku dyscyplin humanist., wybitny dydaktyk i popularyzator wiedzy, wychowawca kilku pokoleń uczniów, z których wielu stało się wybitnymi uczonymi; m.in. S. Morawski, S. Ossowski, B. Suchodolski, S. Swieżawski, A. Walicki. Red. „Przegl. Filoz." (1924–49) i „Estetyki" (1960–63), współpracownik „Revue Internationale de Philosophie" (od 1938). Czł. PAU (koresp. 1930, czynny 1945), PAN (od 1956, czł. rzecz.) oraz licznych tow. i akad. nauk., pol. i zagr., m.in. TN Warsz. (od 1927), Pol. Tow. Filoz. (od 1961), Institut International de Philosophie w Paryżu (od 1937, czł. zał.), British Philosophical Society (czł. hon.). Angażował się także w działalność publiczną, m.in. 1964 był sygnatariuszem „Listu 34" zawierającego protest wobec polityki kult. PRL. W jego rozległym i bogatym dorobku nauk., obejmującym prace z zakresu filozofii, etyki (esej *O szczęściu*, 1947, wyd. IX 1990), estetyki (np. *Skupienie i marzenie*, 1951), historii sztuki i architektury, największe znaczenie zyskały prace o charakterze hist.: *Historia filozofii* (t. 1–2 1931, wyd. XIII 1993; t. 3 1950, wyd. IX 1993) i *Historia estetyki* (t. 1–3 1960–67, wyd. IV 1991); zwł. *Historia filozofii* została uznana za dzieło fundamentalne dla swej dziedziny, jako syntetyczny zarys rozwoju poglądów i kierunków filoz. w ujęciu powszechnodziejowym, odznaczający się przejrzystością wykładu, obiektywizmem i precyzją interpretacji. Obydwie *Historie...* zachowują do dziś w nauce pol. znaczenie podstawowe, używane są także jako podręczniki akademickie. Z prac pomniejszych, w których przeważa aspekt hist., należy wymienić: *Zarys dziejów filozofii w Polsce* (1948), *Materiały do dziejów nauczania filozofii na Litwie* (1922), *Losy krakowskiej katedry filozofii w XIX wieku* (1951), *Dzieje pięciu pojęć* (1972). W pracy *O pisaniu historii filozofii* (1954) dał wyraz swym zainteresowaniom metodol., wyróżniając m.in. trzy typy historii filozofii: bio- i doksografię, historię zagadnień filoz. oraz historię filozofii jako część historii kultury. Jako historyka sztuki zajmowała go szczególnie rzeźba i architektura klasycyzmu w Polsce w czasach stanisławowskich (*Dwa klasycyzmy, wileński i warszawski*, 1921; *Nowożytna architektura w Polsce...*, 1932; *Dominik Merlini*, 1955; *O sztuce polskiej XVII i XVIII wie-*

ku, 1966) i mecenat Stanisława Augusta w dziedzinie sztuki (*Rządy artystyczne Stanisława Augusta*, 1919; *Pięć studiów o Łazienkach...*, 1925). Pozostawił *Zapiski do autobiografii* (1976) i *Wspomnienia* (1979, z T. Tatarkiewiczową). Dr h.c. paru uniw. i laureat wielu nagród, m.in. Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1968).

Księga jubileuszowa *Charisteria...*, Warszawa 1960; J. Białostocki, *Władysław Tatarkiewicz jako historyk sztuki*, „Studia Filoz." 1976 nr 4; M. Jaworski, *Władysław Tatarkiewicz*, Warszawa 1975 (tu bibliografia prac).

J.J.

TATOMIR Lucjan (1830 lub 1836 Lwów lub Tyśmienica k. Tłumacza — 14 VI 1901 Kraków), historyk popularyzator, nauczyciel. W l. 70-ych wykładowca meteorologii i geografii w Akad. Rolniczej w Dublanach, pod koniec życia dyr. seminarium nauczycielskiego we Lwowie. Autor kilku parokrotnie wznawianych podręczników pt. *Skarbniczka dziejów i rzeczy polskich*, cz. 1: *Geografia fizyczna Polski* (1863), cz. 2: *Dzieje Polski...* (t. 1 1866, t. 2 1872) oraz innych prac, np. *Mieszczanin krakowski z XIV wieku* (1861) — o Wierzynku, *Geografia ogólna* i *Statystyka ziem dawnej Polski* (1868). Współpracował z lwow. czasopismami; jako jeden z pierwszych działał na rzecz ochrony zabytków Lwowa.

H.Gór.

TAUBENSCHLAG Rafał (6 V 1881 Przemyśl — 25 VI 1958 Warszawa), historyk praw antycznych, papirolog. Studiował prawo na UJ (uczeń S. Wróblewskiego; doktorat 1904) i w Lipsku (uczeń L. Mitteisa); habilitował się 1913. Prof. nadzw. 1919 i prof. zw. 1921 UJ; 1939–47 za granicą (od 1942 prof. Columbia University w Nowym Jorku). Od 1947 na UW; zał. (1948) i dyr. Inst. Papirologii. Czł. koresp. PAU 1929, czł. czynny 1950, czł. rzecz PAN 1957. Badał prawo rzymskie i hellenistyczne (prawo greckie, rzymskie prawo prowincjonalne w Egipcie odtwarzane na podstawie papirusów), przed 1939 także pol. prawo średniow.; w Columbia University gł. prawo grecko-rzymskie w Egipcie, opracowując jego podstawową do dziś syntezę: *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri* (1944–48, wyd. II 1955). Zał. (1946) i wieloletni red. „The Journal of Juristic Papyrology"; wywarł poważny wpływ na rozwój świat. papirologii prawniczej. Autor syntezy *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych* (1955) i wielu innych prac.

Bibliografia prac do 1955: „Eos" 1956 z. 1; H. Kupiszewski, *Rafał Taubenschlag — historyk prawa*, „Czasopismo Prawno-Hist." 1986 z. 1 (tu uzupełnienie bibliografii).

H.I.

TAUBMANN-TRZEBICKI Krzysztof (ok. 1640 Słuck? — 1700 Słuck), historyk reformacji; pastor kalwiński. Studiował na uniw. w Królewcu (dr filozofii). Katecheta i kaznodzieja w Słucku (1667), rektor gimnazjum w Kiejdanach (1672); pastor m.in. w Zabłudowie i Słucku, od 1678 konsenior dystryktu wil.; 1685 superintendent dystryktu nowogródzkiego. Pozostawił w rkpsie napisaną 1696 kontynuację dzieła A.Węgierskiego pt. *Continuatio historiae Ecclesiasticae Slavoniae reformatae* (autorstwo ustalił i wydał H. Barycz pt. *Obraz historyczny kalwinizmu na Litwie 1650–1696*, „Reformacja w Polsce" 1926).

D.M.

TAYLOR Edward (26 IX 1884 Kielce — 9 VIII 1964 Poznań), ekonomista, historyk myśli ekonomicznej. Ukończył prawo na UJ (doktorat 1909, habilitacja 1917). Prof. ekonomii i skarbowości Uniw. Pozn. 1918–39, 1945–49 i 1956–60. Współzał. Pol. Tow. Ekonomiczne-

go. Przedstawiciel szkoły neoklas. w ekonomii. Autor *Historii rozwoju ekonomiki* (t. 1–2 1957–58) obejmującej historię doktryn ekon. od starożytności do poł. XX w. J.Ros.

TEMBERSKI Stanisław (? — III 1679 Przemyśl), panegirysta, kronikarz; ksiądz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował prawo w Krakowie i Padwie. Wykładał w Akad. Krak. 1640–58; mianowany 1647 jej oficjalnym historiografem. Święcenia kapłańskie przyjął 1646. Od 1658 kanonik katedralny w Przemyślu. W poświęconych Akad. Krak. *Annales*, obejmujących l. 1647–72 (fragm. 1647–56 wyd. W. Czermak, 1897; fragm. 1667–72 w rkpsie; reszta zaginęła), relacjonował nie tylko dzieje uczelni, ale przede wszystkim wydarzenia polityczne. H.L.

TEREJ Jerzy Janusz (29 VII 1934 Wysokie Litewskie — 28 VIII 1979 Warszawa), historyk dziejów najnowszych, publicysta. Studiował prawo na Uniw. Wrocławskim. Sekr. KW PZPR we Wrocławiu (1957) i ZG ZMS (1957–64). Od 1967 pracownik IH PAN w Warszawie (doktorat 1968, habilitacja 1976). Popularność zyskał podejmując żywe w świadomości społ. zagadnienia polit. najnowszych dziejów Polski, poprzednio przez historiografię PRL pomijane lub fałszowane. Prace swe opierał na solidnej podstawie materiałowej i starał się analizować dotąd nie wykorzystane źródła, jednak w swych interpretacjach skrępowany był oficjalną oceną polityczną wydarzeń, nurtów polit. i ludzi, którzy byli przedmiotem jego badań. Pisał prace o historii ND: *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji* (1971), *Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji* (1971). W pracy *Na rozstajach dróg. Ze studiów nad obliczem i modelem Armii Krajowej* (1978) położył nacisk na obraz polit.-ideowy AK oraz krytykę braku realizmu jej przywódców (szczególnie w stosunku do ZSRR), co wywołało dyskusję i polemiki. Wspólnie z E. Duraczyńskim napisał popularny szkic *Europa podziemna 1939–1945* (1974). Autor felietonów hist. publikowanych 1972–79 w „Literaturze" (wybór w: *Spotkania z Klio. Szkice i felietony historyczne*, 1975; *Refleksje historyczne*, 1983). Z.R.

TERLECKI Olgierd (18 X 1922 Oleszyce k. Lubaczowa — 31 XII 1986 Kraków), prozaik, publicysta hist., historyk. W 1940 uwięziony przy próbie przedostania się do Rumunii i wywieziony w głąb ZSRR. Od 1941 w armii gen. W. Andersa, odbył kampanię włoską i brał udział w bitwie pod Monte Cassino. W 1947 wrócił do kraju. Dziennikarz, od 1955 współred. „Życia Lit." w Krakowie. Autor licznych opowiadań i powieści ukazujących losy żołnierzy z Pol. Sił Zbrojnych na Zachodzie, np. trylogia *Polskie drogi* (1957–60). Tę samą problematykę podejmował w pracach i esejach hist., dążąc wbrew nastawieniom ówczesnej oficjalnej historiografii do rzetelnego przedstawienia i wydobycia znaczenia pol. czynu zbrojnego na Zachodzie w II wojnie świat.; m.in. *Monte Cassino 1944* (1970), *Polacy w kampanii włoskiej 1943–1945* (1971), *Szkice i polemiki* (1987). Drugim nurtem w hist. twórczości T. były książki o polityce i politykach II Rzeczypospolitej i wojennej emigracji: *Barwne życie szarej eminencji* (1982; pierwodruk Londyn 1978 pt. *Wielka awantura*), *Pułkownik Beck* (1985), *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej* (1985); autor biografii *Generał Sikorski* (t. 1–2), napisanej 1964–68, ogłoszonej zaś po dwukrotnym zatrzymaniu przez cenzurę dopiero 1981–83

(skrót pt. *Generał ostatniej legendy* wyd. Chicago 1978). Opr. ponadto pionierski w naszym piśmiennictwie hist. syntetyczny zarys („ze szczególnym uwzględnieniem polskich punktów odniesienia") pt. *Najkrótsza historia drugiej wojny światowej* (1972, wyd. II popr. 1984). Pozostawił nie dokończoną pracę o J. Piłsudskim.

M.P.-J.

TERLECKI Władysław (4 I 1904 Kercz na Krymie — 24 X 1967 Warszawa), numizmatyk. Z wykształcenia inż. lądowy. W l. 1926–46 pracował w Mennicy Państw. w Warszawie; zał. muzeum mennicy i uratował zbiory przed wywiezieniem 1940 do Niemiec. Autor wielu publikacji numizmatycznych, gł. poświęconych nowoż. pol. systemom pieniężnym (ogłaszanych w „Wiadomościach Numizmatycznych") oraz katalogów monet pol.; napisał monografię *Mennica Warszawska 1765–1965* (1970). Organizator i działacz Warsz. Tow. Numizmatycznego oraz (od 1953) Pol. Tow. Archeologicznego.

S.K.K.

TOKARZ Wacław (7 VI 1873 Częstochowa — 3 V 1937 Warszawa), badacz dziejów polit. Polski XVIII i XIX w., historyk wojskowości, edytor źródeł; pułkownik. Pochodził z rodziny inteligenckiej wywodzącej się ze szlachty, o żywej tradycji niepodległościowej. Studiował na UJ historię i historię literatury, także fizykę i chemię; studia uzupełniał w École de Droit i w École Libre de Sciences Politique w Paryżu. W l. 1901–20 związany z UJ: doktoryzował się pod kier. W. Zakrzewskiego 1902, habilitował się 1905, prof. nadzw. 1909, prof. zw. 1912–20. Początkowo zwolennik Nar. Demokracji, opuścił ją wraz z kierownictwem niepodległościowej frondy; czynny w ruchu strzeleckim; współtwórca Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych 1912. Jego wykłady 1913/14 przyciągały rzesze młodzieży (na zaproszenie T. wykładali na UJ gościnnie B. Limanowski i J. Piłsudski). W l. 1914–15 czł. NKN, 1915–17 żołnierz Legionów Pol., zbliżył się pod koniec wojny do środowiska kryt. wobec J. Piłsudskiego (W. Sikorski, M. Kukiel, T. Rozwadowski). Po 1918 nadal służył w wojsku, m.in. kierując 1918–27 Wojsk. Inst. Nauk.-Wydawniczym; red. serii Biblioteczka Legionisty (1916–20) i „Bellony" (1918–29). Czł. powołanej przez W. Sikorskiego komisji, która uchyliła zarzuty J. Piłsudskiego wobec Wojsk. Biura Hist.; 1927 zmuszony do przejścia w stan spoczynku. W 1928 objął (po W. Smoleńskim) na UW katedrę nowoż. historii Polski. W l. 30-ych ujawniał publicznie swój sprzeciw wobec antydemokr. zjawisk w życiu polit. i oświacie, m.in. protestował 1933 przeciw ograniczeniu autonomii szkół wyższych. Pod koniec życia zbliżył się do Frontu Morges. Czł. PAU (koresp. 1926, czynny 1931); czł. TN Warsz. 1931, czł. hon. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa 1937, zał. (1936) i prezes Tow. Przyjaciół Historii Warszawy. Wybitny dydaktyk; uczniami jego byli m.in. R. Gerber, R. Grodecki, S. Herbst, W. Konopczyński, M. Meloch, J. Pajewski, J. Rafacz. Badacz dziejów powstań nar.; będąc zwolennikiem czynnej walki o niepodległość, odrzucał jako ahistoryczne potępianie powstańczych zrywów, dopuszczał natomiast pytanie o ich celowość uwarunkowaną zewnętrznie i wewnętrznie. Już pierwsza rozprawa *Ostatnie lata Hugona Kołłątaja. 1794–1812* (t. 1–2 1905), zawierająca szereg nowych ustaleń m.in. na temat roli Kołłątaja w wydarzeniach 1794, przyniosła autorowi nagrodę AU. Badania nad genezą i początkami powstania kościuszkowskiego kontynuował w pracach: *Warszawa przed wybuchem powstania 17 kwietnia 1794 roku* (1911), *Marsz Madalińskiego* (1926), *Insurekcja War-*

szawska 17 i 18 kwietnia 1794 roku (1934), wydobywając znaczenie warsz. mieszczaństwa i jakobinów pol. w walce o niepodległość. Rozważania nad powstaniem listopadowym rozpoczął od gruntownej analizy organizacji armii pol., jej dowódców i modelu wychowania żołnierza (*Armia Królestwa Polskiego 1815–1830*, 1917, wznow. 1986). Będąc przekonany, iż źródeł powodzenia bądź klęski powstania należy szukać w jego genezie i początkowym okresie działań wojennych, podjął badania uwieńczone pracą *Sprzysiężenie Wysockiego i noc listopadowa* (1925, wznow. 1980); wykorzystał w niej m.in. zwrócone właśnie Polsce przez ZSRR materiały archiwalne dotyczące procesu podchorążych. W setną rocznicę powstania opublikował syntezę *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831* (wznow. 1994). W pracy *Kraków w początkach powstania styczniowego...* (t. 1–2 1914) przedstawił obraz przygotowań spiskowych; uwzględnił i w sposób wyważony ocenił rolę lewicy konspiracyjnej; wyprawę na Miechów opisał na podstawie m.in. nowego typu źródeł: relacji żyjących jeszcze jej uczestników. Ponadto autor pracy *Galicja w początkach ery józefińskiej* (1909); edytor *Szkiców z historii Galicji w XIX wieku* B. Łozińskiego (1913) oraz *Pomników prawa Rzeczypospolitej Krakowskiej 1815–1818* (1932).

Bibliografia prac w: W. Tokarz, *Rozprawy i szkice*, t. 1–2, Warszawa 1959 (opr. K. Świerkowski); S. Herbst, *Wacław Tokarz*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974; A. Zahorski, *Wacław Tokarz*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

M.W.

TOMICKI Jan (24 VI 1932 Psary k. Koła — 8 VI 1988 Warszawa), historyk ruchu robotniczego. Studiował na UW, uczeń H. Jabłońskiego (doktorat 1966). Habilitował się w IH PAN 1973. Prof. nadzw. nauk humanist. 1980, prof. zw. 1986. Pracownik Archiwum Zakładu Historii Partii KC PZPR, następnie redakcji kwart. „Z pola walki". Od 1971 związany z WSNS (następnie Akad. Nauk Społ.); wykładowca historii powsz. i historii ruchu robotn. na wydziale dziennikarstwa i nauk polit. UW. Napisał m.in. prace: *Dzieje II Międzynarodówki* (1975), *Lewica socjalistyczna w Polsce 1918–1939* (1982) oraz kilka monografii poświęconych działaczom PPS: *Norbert Barlicki...* (1968), *Mieczysław Niedziałkowski* (1978), *Stanisław Dubois* (1980). Autor pracy *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948* (1983), która w swej treści odbiega znacznie od ujęcia oficjalnej historiografii PRL. Red. tomu Konfrontacji Hist. pt. *Polska Odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura* (1982, wyd. II 1988).

H.W.

TOMICKI Piotr (1464 Tomice? pod Poznaniem — 19 X 1535 Kraków), mecenas nauki, polityk; biskup. Studiował w Lipsku, Krakowie, Bolonii (doktorat prawa kanonicznego 1500). Od 1514 biskup przemyski, od 1515 podkanclerzy kor., od 1520 biskup pozn., od 1524 biskup krakowski. W 1515 współtwórca ugody wiedeńskiej z Habsburgami, 1525 — ugody z Albrechtem Hohenzollernem (hołd pruski). Ukształtowany kulturowo we Włoszech, był jednym z najwybitniejszych ludzi renesansu w Polsce. Miał szerokie zainteresowania intelektualne, które stale rozwijał poprzez lekturę i żywe kontakty z wybitnymi umysłami Europy (m.in. z Erazmem z Rotterdamu). Posiadał dużą bibliotekę. Na swym dworze prowadził szkołę dla młodzieży magnackiej; w kancelarii wykształcił wielu wybitnych polityków. Jako opiekun Akad. Krak. erygował katedrę prawa rzymskiego, wprowadził nauczanie greki i hebrajskiego. Na jego polecenie S. Górski zgromadził olbrzymi zbiór akt

z czasów podkanclerstwa T. (tzw. *Acta Tomiciana*).

Nowy Korbut, t. 3; L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław 1961.

A.G.

TOMKIEWICZ Władysław (4 IX 1899 Nowinka na Litwie — 5 VIII 1982 Warszawa), badacz dziejów Polski XVII w. i historyk sztuki. Studiował na UW historię pod kier. O. Haleckiego (doktorat 1928, habilitacja 1932) i historię sztuki pod kier. Z. Batowskiego. Studia uzupełniał w Paryżu i Rzymie. Od 1932 związany z UW, równocześnie (1932–39) wykładowca historii kultury i kultury artyst. w PIST. Podczas okupacji niem. czynny w konspiracji: 1941 objął referat spraw narodowościowych (litew.-białoruskich) Biura Informacji i Propagandy KG AK, od 1943 przewodn. Rady Narodowościowej i dyr. Biura Narodowościowego przy Delegaturze Rządu RP na Kraj; prowadził zajęcia na tajnym UW. W l. 1945–50 dyr. Biura Rewindykacji i Odszkodowań Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki. Podjął też wykłady z historii Europy Wsch. w Inst. Hist. UW; 1952 zmuszony do przejścia do Inst. Historii Sztuki UW. W l. 1961–66 wykładał w WAP; wicedyr. IS PAN 1968–70. Prezes PTH (1947–49), TMH (1950–53) oraz Stow. Historyków Sztuki (1952–58). Badał stosunki polit. na płd.-wsch. kresach Rzeczypospolitej w XVII w. (*Ograniczenia swobód kozackich w roku 1638*, „Kwart. Hist." 1930; *Jeremi Wiśniowiecki 1612–1651*, 1933). Przedstawił genezę ugody hadziackiej („Sprawy Narodowościowe" 1937) oraz przyczyny jej upadku. Najistotniejsze problemy historii Ukrainy i stosunków pol.-ukr. naszkicował w pracy pt. *Ukraina między Wschodem i Zachodem* („Sprawy Narodowościowe" 1938). Opr. popularnonauk. zarys *Kozaczyzna ukrainna* (1939). Zajmował się także stosunkami pol.-franc. i pol.-szwedzkimi w XVII w.; opublikował pracę *Rozejm sztumdorfski* („Przegl. Powsz." 1935/36) oraz jej źródłowe uzupełnienie pt. *La mission de Claude de Mesmes comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire en Pologne 1634–1636* (wyd. wraz z K. Pułaskim, Paryż 1937). Autor popularnonauk. biografii *Jerzy Ossoliński* (1938) oraz studium z życia Jana Kazimierza (*Więzień kardynała*, 1939; wyd. II 1957). Po II wojnie świat. koncentrował się gł. na zagadnieniach z historii kultury i sztuki. Badał genezę, strukturę i ewolucję sztuki pol. baroku oraz mecenat tego okresu (*Z dziejów polskiego mecenatu artystycznego w wieku XVII*, 1952; *Pędzlem rozmaitym. Malarstwo okresu Wazów w Polsce*, 1970; *Piękno wielorakie. Sztuka baroku*, 1971; *Rokoko*, 1988). W swych pracach zwracał uwagę także na dzieje obyczajów, nauki, literatury, muzyki, baletu i teatru. Pisał też o wpływach franc. i włoskich na kulturę pol. (*Dolabella*, 1959; *Warszawa w XVII w.*, „Kwart. Hist." 1965).

Bibliografia prac w: *Sarmatia artistica. Księga pamiątkowa...*, Warszawa 1968.

Z.R.

TOMKOWICZ Stanisław (28 V 1850 Kraków — 11 III 1933 tamże), historyk sztuki, konserwator zabytków, edytor źródeł. Studiował na UJ, w Berlinie i Lipsku. W l. 80-ych rozpoczął prace konserwatorskie i inwentaryzacyjne zabytków sztuki m.in. w Krakowie (ołtarz Wita Stwosza) i w Wilanowie (pałac). Od 1902 przewodn. Grona Konserwatorów Galicji Zach.; czł. koresp. AU 1894, czł. czynny AU/PAU 1908, przewodn. Komisji Historii Sztuki PAU 1911–13. Przedstawił pierwsze w Polsce fachowe opr. zagadnień konserwatorskich (*Reforma konserwatorska*, 1886). Przygotował nauk. podstawy restauracji Wawelu (*Wawel. Zabudowania Wawelu i ich dzieje*, t.

1–2 1907–08). Autor prac monograficznych (*Krzyżtopór — twierdzą magnacka XVII wieku...*, 1894) oraz przyczynkarskich z zakresu historii sztuki i kultury Krakowa XVII i XVIII w. (*Z dziejów obyczajów mieszczaństwa krakowskiego...*, 1898; *Przyczynki do historii kultury Krakowa...*, 1912). Opublikował *Metrica nec non Liber Nationis Poloniae Universitatis Lipsiensis* (1881). Red. „Źródeł do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce", edytor *Materiałów do dziejów kultury w Polsce XVI w.*

J. Szablowski, *Spis prac S. Tomkowicza*, „Rocz. Krak." 1934.

red.

TREPKA, Trepka Sieciechowski, Nekanda Walerian (po 1583 Czaple k. Sieciechowa — przed 25 IV 1640 Kraków), genealog amator. Szlachcic z Miechowskiego, z rodziny wyznania kalwińskiego, z przydomkiem Nekanda. W młodości przeszedł na katolicyzm. Do 1630 przebywał na wsi, następnie osiadł w Krakowie. Przez wiele lat zbierał, gł. z terenu Małopolski, informacje (pochodzące z licznych kontaktów osobistych, niekiedy z archiwów sądowych) o osobach lub rodzinach, w których szlachectwo wątpiono lub którym nieszlachectwo sądownie dowiedziono; na podstawie tego materiału sporządził obszerną quasiksięgę genealogiczną pt. *Liber generationis albo catalogus o tych, którzy de gente et progenie sławnego rodzaju plebeanorum początek swój i originem ducunt*, popularnie zw. *Liber chamorum*; księga ta, spisana 1624–40, współcześnie nie opublikowana, została wyd. dopiero 1963 w opr. W. Dworzaczka, ze współudziałem J. Bartysia i Z. Kuchowicza, pt. *Liber generationis plebeanorum („Liber chamorum")*. Poczęta zarówno z autentycznego poczucia zagrożenia, jak i wyrachowania (T. zbierał materiał, jak sądzi W. Dworzaczek, do wystąpień o tzw. kaduki) *Liber chamorum* jest pasjonującym i unikatowym świadectwem masowego w XVII w. przenikania „plebejów" do stanu szlacheckiego.

Nowy Korbut, t. 3; W. Dworzaczek, *Wstęp*, w: W. Nekanda Trepka, *Liber generationis plebeanorum...*, Wrocław 1963.

J.J.

TRETER Tomasz (1 III 1547 Poznań — 11 II 1610 Frombork), rytownik, historyk; kanonik warmiński. Kształcił się w kolegium jezuickim w Braniewie; od 1569 przez prawie 20 lat przebywał w Rzymie, pełniąc funkcje kościelne i polit.; wspierany przez S. Hozjusza, był m.in. sekr. kardynała A. Batorego, królowej Anny Jagiellonki i Zygmunta III. Wybitny rytownik, wykonał m.in. miedziorytniczą biografię Hozjusza zawierającą 100 rycin z podpisami pt. *Theatrum virtutum D. Stanislai Hosii* (1588) i zbiór wizerunków legendarnych i hist. władców Polski pt. *Regum Poloniae icones* (1591). Napisał kilkanaście prac hist., wśród nich *De episcopatu et episcopis ecclesiae Varmiensis* (1585, wyd. ok. 1685) — monografię o charakterze kompilacyjnym, z nowymi informacjami dotyczącymi kilku ostatnich biskupów.

Nowy Korbut, t. 3; T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984.

J.Jas.

TRETIAK Józef (28 IX 1841 Małe Biskupice na Wołyniu — 18 III 1923 Kraków), historyk literatury pol., ros. i ukr., krytyk. Pochodził z rodziny drobnoszlacheckiej. Studia rozpoczął w Kijowie, tamże był uczestnikiem powstania 1863, następnie na emigracji; studiował na uniw. w Zurychu i Paryżu. Po powrocie studiował na Uniw. Lwow. i działał jako krytyk literacki. Doktoryzował się (1885) i habilitował (1890) na UJ; tamże doc., prof. nadzw. (1894; wykładał literaturę ukr.), prof. zw. (1898) i hon. (1911). Czł. koresp. AU 1888, czł. czyn-

ny AU/PAU 1900 i TN Lwow. 1920. Badacz literatury romant. (*Juliusz Słowacki. Historia ducha poety...*, t. 1–2 1904). Zajmował się też historią i literaturą pol. XVII–XVIII w. (*Historia wojny chocimskiej 1621*, 1889, wyd. rozsz. 1921; *Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii Brzeskiej*, 1912). Badał związki między prądami umysłowymi Polski, Rosji i Ukrainy (*Mickiewicz i Puszkin*, 1906; *Bohdan Zaleski...*, t. 1–2 1913–14). Ogłosił studium o okolicznościach i legendzie bitwy pod Maciejowicami (*Finis Poloniae*, 1921). Za ostrą ocenę osobowości Słowackiego (oskarżał go o egoizm, pozerstwo i żądzę sławy) W. Feldman nazwał T. „pomniejszycielem olbrzymów". S.Ch.

TREUGUTT Stefan (17 IV 1925 Mogielnica k. Grójca — 8 VII 1991 Warszawa), historyk i krytyk literatury pol., badacz legendy napoleońskiej. Studiował filologię pol. na UW. Od 1951 związany z IBL PAN: doktorat 1956, habilitacja 1964, doc. 1965, 1968–82 zast. dyrektora. Wykładał na UW (od 1966) i PWST w Warszawie (od 1983), był współred. „Przegl. Kult." (1952–63) i „Kultury" (1963–65). Działał 1953–81 w PZPR. Zajmował się przede wszystkim poezją i dramatem romant. w Polsce; był utalentowanym dydaktykiem, a także popularyzatorem, zwł. w radiu i telewizji, problemów literatury i teatru. Badając wpływ legendy napoleońskiej na pol. romantyzm wkroczył w dziedzinę historii, stając się jednym z największych znawców problematyki napoleońskiej w Polsce; autor błyskotliwych studiów, m.in.: *Napoleon — mit i utopia* (1964), *Wpływ literatury na historiografię napoleońską* (1976), *Tradycje napoleońskie a powstanie listopadowe...* (1981, wyd. franc. w: *Pologne. L'insurection de 1830–1831. Sa récepcion en Europe*, Lille 1982), wszystkie opublikowane łącznie w tomie *Geniusz wydziedziczony. Studia romantyczne i napoleońskie* (1993). J.J.

TRĘBICKI, Trembicki, Antoni (1764 lub 1765 prawdopodobnie Płoszcza w Grodzieńskiem — 25 VIII 1834 Łomna k. Jabłonny), pamiętnikarz, historyk prawa, publicysta, agronom. Prawdopodobnie miał wyższe wykształcenie prawnicze. Od ok. 1788 pracował w kancelarii sztabu generalnego wojsk W. Ks. Litewskiego. Od 1790 poseł inflancki na Sejmie Wielkim; należał do Stronnictwa Patriotycznego. Współpracownik H. Kołłątaja; współzał. Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji Rządowej. Należał do masonerii. W 1793 przebywał w Grodnie obserwując obrady sejmu rozbiorowego. Wziął udział w insurekcji 1794; skonfliktowany z Kołłątajem, po upadku powstania miał się przyczynić do jego uwięzienia przez władze austriackie. Od 1798 gospodarował w dzierżawionym majątku w Łomnie, stając się pionierem postępu w rolnictwie. Patriota i rzecznik reform, ewoluował z biegiem lat ku postawie ultrakonserwatywnej i lojalistycznej. Czł. przybrany TPN (od 1811), współtwórca i sekr. Tow. Gosp.-Rolniczego. Autor *Opisania sejmu ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie* (nie ukończone, powstałe 1793), w którym zawarł szczegółową relację o przebiegu pierwszych kilkunastu sesji sejmowych. Pozostawił obszerny pamiętnik z okresu insurekcji kościuszkowskiej pt. *O rewolucji roku 1794* (powstały po 1825, tekst zdefektowany), pisany z perspektywy lat już z pozycji zdeklarowanie wrogich powstaniu, stąd zawarty w nim barwny opis wydarzeń ma cechy pamfletu, a nawet paszkwilu. Obydwa teksty zostały wydane łącznie 1967 (opr. J. Kowecki). Opublikował zbiór ustaw od 1347 *Prawo polityczne i cywilne Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...* (t. 1–2 1789–91, z przedmową *Uwagi nad pra-*

wem polskim). Jego przekł. *Historii powszechnej* J. Müllera został kryt. przyjęty przez TPN i nie wydany.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1. J.J.

TROSKOLAŃSKI Tadeusz (8 IV 1866 Lesko — 18 IV 1926 Przemyśl), historyk dziejów Kościoła i reformacji w Polsce XV–XVI w., archiwista. Studiował historię na Uniw. Lwow. (pod kier. K. Liskego, T. Wojciechowskiego i O. Balzera; doktorat 1896) oraz na uniw. w Wiedniu. Pracował gł. jako nauczyciel. W l. 1911–16 archiwariusz w Starożytnym Archiwum Miasta Przemyśla. Autor m.in. prac: *Andrzej Radwan Zebrzydowski, biskup włocławski i krakowski. 1496–1560* („Przewodnik Nauk. i Lit." 1897, 1902), *Dzieje reformacji polskiej w latach 1556–1560...* (1907).

Z. Konieczny, *Tadeusz Troskolański*, Przemyśl 1981. T.T.

TRUCHIM Stefan (8 IX 1896 Kopanka k. Stanisławowa — 20 VIII 1967 Łódź), historyk kultury, oświaty i szkolnictwa. Studiował pod kier. W. Konopczyńskiego na UJ. Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Polskich. Pracując w AAD w Krakowie (1918–20) zebrał materiały do pracy *Konfederacja dzikowska* (doktorat 1920, wyd. 1921). W l. 1920–28 uczył w pozn. szkołach średnich; dyr. Bibl. Pedag. w Poznaniu 1928–32. Habilitował się na WWP w Warszawie 1929; prof. nadzw. 1933, prof. zw. WWP 1939. W czasie II wojny świat. czynny w tajnym nauczaniu w Warszawie. Od 1945 współorganizator UŁ. Autor studium hist.-obyczajowego *Na dworze Augusta Mocnego* (1925) oraz prac z zakresu historii szkolnictwa na ziemiach pol. w XIX w. (*Geneza szkół realnych w Wielkim Księstwie Poznańskiem*, 1936; *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, 1960; *Historia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815–1915*, t. 1–2 1967). H.W.

TRUNK Jezajasz, T. Iszaja (21 VII 1905 Kutno — 28 III 1981 Nowy Jork), historyk Żydów polskich. Ukończył studia hist. na UW. Początkowo związany z Bundem; nauczyciel. Czł. Koła Młodych Historyków współpracujących z Żyd. Inst. Nauk. JIWO. Podczas II wojny świat. przebywał w ZSRR. Po powrocie 1946 do kraju pracował w ŻIH (czł. Zarządu). Wyemigrował 1951 do Izraela, potem do Kanady i USA (1955). Przed 1939 publikował prace hist. i pedag. w czasopismach o nastawieniu lewicowym; później zajmował się gł. tematem zagłady Żydów w okresie II wojny światowej. Opublikował m.in. dwa studia o okupacyjnych dziejach Żydów w tzw. Kraju Warty w „Bleter far Geszichte" (ŻIH) oraz artykuły o Lublinie i Warszawie dla wyd. w Izraelu *Encyklopedii Diaspory* (hebr.); najważniejsza pozycja w jego dorobku to *Judenrat. The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation* (Nowy Jork 1972). Z.B. i R.Ż.

TUREK Wiktor (15 VI 1910 Kolbuszowa — 18 IX 1963 Toronto), bibliograf i historyk Polonii kanadyjskiej. Studiował na UJK we Lwowie oraz Paryżu (dr praw). W czasie II wojny świat. więziony w ZSRR; wraz z Armią Pol. gen. W. Andersa przeszedł 1942 na Środkowy Wschód; osiadł w Libanie, od 1950 w Kanadzie. Stypendysta Historical and Scientific Society of Manitoba; red. „Gazety Pol." (1950–51); kier. działu słow. bibl. uniw. w Toronto; zał. (1956) i dyr. Inst. Pol. (Pol. Inst. Badawczego) w Kanadzie, twórca jego bibl., katalogów i kartotek. Zapoczątkował badania nad dziejami Polonii kanadyjskiej na pozio-

mie akademickim. Autor m.in. prac: *Dokumenty niedawnej przeszłości. Materiały dotyczące stosunków polsko-niemieckich i przyczyn wybuchu wojny w 1939 r.* (1943), *The Polish-Language Press in Canada* (1962), *Poles in Manitoba* (1967). Publikował bibliografię poloniców kanadyjskich w „Slavica Canadiana" (1957–63) i w „Polonica Canadiana" (1958). Współpracował z wydawnictwami w Polsce, m.in. z PSB. A.Br.

TURKOW Icchak, pseud. **Grundberg** (12 I 1906 Warszawa — 15 VI 1970 Tel Awiw), aktor, pisarz, historyk teatru żydowskiego. Brat Jonasa T. Występował od 1925 m.in. w Trupie Wil. i Żyd. Teatrze Artyst. w Warszawie; po II wojnie świat. w Państw. Teatrze Żydowskim. W l. 1946–50 wydawał tyg. „Dolny Śląsk" (jid.). W 1957 wyemigrował do Izraela; wydawał tam pismo „Fołksbłatt" (1958–68); 1959 został dyr. Teatru Szaloma Asza w Bat Jam. Autor licznych prac z historii teatru (gł. w języku jid., tytuły tłum.): *Żydowski Teatr w Polsce* (1951), biografia E. R. Kamińskiej pt. *Matka Ester Rachel* (1953), *Warszawscy Purim-Szpilerzy* (1957), *Przeszłość żydowskiego teatru* (1968). Z.B. i R.Ż.

TURKOW Jonas (15 II 1898 Warszawa — 1988 Tel Awiw), aktor i reżyser, historyk teatru żydowskiego. Brat Icchaka T. Występował w Trupie Wil., potem m.in. kierował teatrami żyd. w Wilnie, Warszawie i Krakowie. Był gwiazdą scen i filmów żyd., wybitnym reżyserem. W czasie okupacji niem. przebywał w getcie warsz.; kierował tam Centralną Komisją Imprezową, dla Archiwum Getta napisał pracę o teatrze żyd. w czasie wojny. W 1947 zamieszkał w Nowym Jorku; od 1958 był tam archiwistą działu teatralnego Żyd. Inst. Nauk. JIWO. W 1966 przeniósł się do Izraela. Opublikował w języku jid. kilka książek o charakterze pamiętnikarsko-dokumentacyjnym, dotyczących gł. teatru żyd. w Polsce w okresie hitl. zagłady Żydów (tytuły tłum.): *Tak to było, zagłada Warszawy* (1948), *W walce o życie* (1949), *Zgaszone gwiazdy* (t. 1–2 1953), *Po wyzwoleniu* (1959). Z.B. i R.Ż.

TURKOWSKI Tadeusz Marceli, pseud. **Jerzy Czarnecki** (14 VII 1883 Piotrków Trybunalski — 7 IX 1957 Kraków), historyk książki, bibliotekarz. Ukończył Politechnikę Warsz., studiował filologię słow. na uniw. w Pradze. Nauczyciel m.in. w szkole rolniczej w Pszczelinie, w gimnazjach warsz., w Kijowie i Białymstoku, 1925–31 dyr. Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Wilnie. W czasie II wojny świat. nadal przebywał w Wilnie; podczas okupacji niem. od 1941 brał udział w tajnym nauczaniu; więziony 1943–44. Dyr. Centralnej Bibl. Pedag. w Krakowie 1946–47; kustosz i kier. działu rkpsów Bibl. Czartoryskich 1948–57 (doc. 1955). Zajmował się historią książki i księgarstwa na ziemiach litew.-białoruskich, zwł. w Wilnie (gł. na podstawie archiwum firmy wydawniczej J. Zawadzkiego). Napisał m.in.: *Wilno w dziejach książki polskiej* (1928), *Rzut oka na historię książki wileńskiej* (1932). Wydawał *Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi. Z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego z lat 1805–1865* (t. 1–3 1935–37). Autor biogramów dla PSB. Czł. wielu tow. nauk., m.in. wil. TPN. red.

TYC Teodor (6 V 1896 Monachium — 5 VIII 1927 Poznań), historyk mediewista. Studiował prawo na uniw. w Monachium oraz historię (u K. Tymienieckiego) na Uniw. Pozn. (doktorat 1924, habilitacja 1927) i w Strasburgu. Brał udział 1919–21 w akcji plebiscytowej w Byto-

miu i Sosnowcu na rzecz utrzymania Śląska przy Polsce; publicysta, red. „Powstańca" i „Grenzzeitung", współzał. Związku Obrony Kresów Zach. 1922. Wykładał historię prawa na Uniw. Pozn. od 1925. Trwałą wartość zachowała jego gł. praca pt. *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce 1200–1333* (1924) oraz studia nad immunitetem opactwa Wissembourg (Strasburg 1927), dziejami Pomorza oraz nad kulturą lit. w średniow. Polsce (Gall Anonim, S. Ciołek). Autor *Pamiętnika* z l. 1917–26 (1931).

Bibliografia prac w: T. Tyc, *Zbygniew i Bolesław*, Poznań 1927; T. Jurek, *Teodor Tyc*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989. A.G.

TYLOCH Witold (16 III 1927 Chojnice — 23 VIII 1990 Warszawa), hebraista, semitolog, religioznawca. Studiował na KUL (doktorat 1958). Studia uzupełniał na UW; tamże od 1960 pracownik nauk.; habilitowany 1968, doc. 1969, prof. nadzw. 1975, prof. zw. 1983. Odbył staż nauk. na uniw. w Jerozolimie (1965–66); wykładał w Yeshiva University w Nowym Jorku (1980). Czł. wielu redakcji, m.in. od 1963 zast. red. nacz. „Przegl. Orientalistycznego" i od 1982 red. nacz. „Euhemera". Zajmował się badaniami rękopisów hebr. znad Morza Martwego, semitystyką (gł. hebraistyką) i judaistyką, genezą i dziejami wczesnego chrześcijaństwa, historią Staroż. Wschodu. Opublikował kilkaset prac, w tym: *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym* (1963), *Aspekty społeczne gminy z Qumran* (1968), *Odkrycia w Ugarit a Stary Testament* (1980), *Dzieje Ksiąg Starego Testamentu...* (1981, wyd. II 1985), *Judaizm* (1987). Czł. Komitetu Nauk Orientalistycznych PAN (od 1984 przewodn.); aktywny w Pol. Tow. Orientalistycznym, Pol. Tow. Religioznawczym, współpracował m.in. z ŻIH. Jako dydaktyk rozwinął na UW hebraistykę, etiopistykę i afrykanistykę. Z.B. i R.Ż.

TYMIENIECKI Kazimierz (19 XII 1887 Kielce — 13 X 1968 Poznań), historyk mediewista. Studiował historię na UJ (doktorat 1912 u S. Krzyżanowskiego), w Lipsku i Paryżu (seminaria K. Lamprechta, R. Kötschkego, F. Lota). Pracownik AGAD 1913, zast. prof. na UW 1915, wykładowca WWP. Zgłosił się (jako jeden z pierwszych) na apel Komisji Organizacyjnej Uniw. Pozn. i został 1919 prof. nadzw., a 1921 prof. zw. tej uczelni; kierował katedrą historii średniow. do 1960 z przerwą wojenną, kiedy to wykładał w Warszawie na tajnym Uniw. Ziem Zach. i na tajnych kompletach UW. Współzał. (1925) i red. (do końca życia) „Roczników Historycznych". Czł. koresp. PAU 1928, czł. czynny 1939, czł. tytularny 1952, czł. rzecz. PAN 1957. Wieloletni przewodn. Oddziału Pozn. i wiceprezes ZG PTH, czł. Rady Nauk. IH i Komitetu Nauk Hist. PAN, prezes Pozn. TPN (1956–61); dr h.c. UW (1959), Uniw. Pozn. (1960), UJ (1964) i Uniw. Wrocł. (1965). Cieszył się wielkim autorytetem nauk. i moralnym. W swej rozprawie doktorskiej, poświęconej majętności książęcej w Zagości i osadnictwu dorzecza dolnej Nidy w XII w., przedstawił pierwszą w pol. historiografii analizę struktury społ. i gosp. wielkiej własności ziemskiej w Polsce na szerokim tle europejskim. Program dalszych badań wytyczył sobie T. wcześnie i pozostał mu wierny przez całe życie: geneza społeczeństwa pol., jego „procesy twórcze"; podstawą tego programu były — obok literatury hist. — zainteresowania socjologią i etnologią (J. A. Karłowicz, L. Krzywicki) oraz wpływy twórczości N. D. Fustel de Coulangesa i A. Dopscha. Starając się poszerzyć ubogą bazę źródłową do dziejów wczesnego średniowiecza pol., T. przyjął „dwie metody pomocni-

cze: jedną o charakterze etnologiczno-socjologicznym, drugą, konsekwentnie ją uzupełniającą, porównawczą. Umożliwiały one zastosowanie na większą skalę retrogresywnej drogi dojścia do genezy społeczeństwa" (G. Labuda). Równocześnie przeprowadzał olbrzymią kwerendę źródłową w księgach sądowych późnośredniow. Mazowsza (zachowującego w swoich wsch. połaciach, wg T., charakter archaiczny), a potem i księgach wielkopolskich. Wynikiem jego poszukiwań i przemyśleń były monografie: *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich* (1921) i *Ludność wiejska w krajach połabskich i pomorskich* (1921). W 1928 ogłosił adresowane do szerszego odbiorcy *Społeczeństwo Słowian lechickich (Ród i plemię)*. Pełniejsza synteza genezy społeczeństwa i państwa pol., napisana przed 1939, lecz nie opublikowana, uległa zniszczeniu podczas II wojny świat.; pierwszą jej część T. odtworzył i wydał pt. *Ziemie polskie w starożytności* (1951). W licznych pracach podejmował temat tzw. prawa niem. w mieście i na wsi pol.; jako pierwszy w pol. historiografii wykazał istnienie pol. miast przedlokacyjnych (*Zagadnienie początków miast w Polsce*, 1919), dokonał rozróżnienia pomiędzy kolonizacją niem. a przyjmowaniem prawa niem. (w tym ostatnim widział przede wszystkim lenne prawo chłopskie). Studia nad dziejami wsi pol. podsumował w *Historii chłopów polskich* (t. 1–3 1965–69). Wiele rozpraw poświęcił średniow. Śląskowi. Był twórcą syntezy dziejów polit. średniow. Niemiec (1948) i *Zarysu dziejów historiografii polskiej* (1948). Z jego nazwiskiem wiąże się w pol. historiografii początki tzw. pozn. szkoły historycznej. *Pisma wybrane* (1956).

J. Adamus, *Kazimierz Tymieniecki i jego dzieło*, „Czasopismo Prawno-Hist." 1958 z.1; H. Łowmiański, *Kazimierz Tymieniecki*, „Nauka Pol." 1958; *Europa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970 (tu bibliografia prac); G. Labuda, *Kazimierz Tymieniecki*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989; *Kazimierz Tymieniecki (1887–1968). Dorobek i miejsce w mediewistyce polskiej* (zbior.), Poznań 1990.

A.G.

TYMIENIECKI Seweryn (1847 Kalisz — 14 III 1916 Warszawa), numizmatyk. Studiował prawo w Szkole Gł. Warsz. i na uniw. w Lipsku. W l. 1873–1914 pracował jako prawnik i adwokat w Kaliszu, angażując się w działalność społeczną. Autor prac z zakresu numizmatyki, ogłaszanych gł. w „Wiadomościach Numizmatyczno-Archeol."; zajmował się przede wszystkim monetą pol. końca XVI i pocz. XVII w. Współtwórca Muzeum w Kaliszu, któremu przekazał znaczną część swych zbiorów.

S.K.K.

TYNC Stanisław (7 VI 1889 Rzepiennik Strzyżewski k. Gorlic — 29 I 1964 Wrocław), historyk wychowania. Studiował na UJ (doktorat 1923 pod kier. I. Chrzanowskiego; habilitacja 1928). Od 1931 kierował Wyższym Kursem Nauczycielskim na Uniw. Poznańskim. W okresie okupacji niem. czynny w tajnym nauczaniu w Kazimierzy Wielkiej. Autor monografii *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego* (t. 1 1928, t. 2 1949). Po II wojnie świat. podjął pracę na Uniw. Wrocł., gdzie kierował katedrą pedagogiki. Prócz licznych silesiaców opublikował wówczas wybór źródeł *Komisja Edukacji Narodowej. Pisma Komisji i o Komisji* (1954), poprzedzony obszernym wstępem stanowiącym w istocie monografię KEN. Popularyzator historii.

Bibliografia prac: „Przegl. Hist.-Oświat." 1964 (opr. M. Chamcówna).

H.W.

TYROWICZ Marian (15 VII 1901 Lwów — 31 XII 1989 Kraków), badacz

dziejów powsz. i Polski XIX w., archiwista, prasoznawca, edytor źródeł. Studiował historię na UJK we Lwowie pod kier. A. Szelągowskiego i F. Bujaka oraz filologię pol. u J. Kleinera i W. Bruchnalskiego (doktorat 1926). W l. 1925–39 nauczyciel szkół średnich; w tym samym okresie odbył podróże nauk. do Francji, Austrii i Włoch oraz ukończył Studium Dyplomatyczne UJK. Pracownik lwow. Archiwum Państw. (1943), którego ewakuowanym zbiorom towarzyszył do Tyńca pod Krakowem (1944). Odtąd zatrudniony kolejno w AAD m. Krakowa, jako wykładowca, m.in. na UJ, i pracownik nauk. IH PAN. Jego habilitacja na KUL (1945) nie została zatwierdzona przez Min. Oświaty, jednak 1955 uzyskał docenturę PAN. Od 1948 wykładowca krak. WSNS i UJ, od 1955 związany z WSP w Krakowie, 1965 prof. nadzw.; 1972 emerytowany, 1988 dr h.c. tej uczelni. Wykładał nowoż. historię powsz. i historię dyplomacji; organizował wielkie wystawy hist. (np. o Wiośnie Ludów), także za granicą. Autor ok. 300 rozpraw nauk., przede wszystkim dotyczących XIX w.; ważniejsze z nich to: *Jan Tyssowski dyktator krakowski r. 1846* (1930, wyd. II 1986), *Polski kongres polityczny we Wrocławiu 1848 r.* (1946), *Julian Maciej Goslar* (1953, wyd. II 1972), *Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832–1863. Przywódcy i kadry członkowskie. Przewodnik biobibliograficzny* (1964). Zamiłowany biograf, autor wielu biogramów w PSB (1935–88) i w *Österreichisches Biographisches Lexikon* (1957–90). Wiele prac poświęcił dziejom Krakowa i Lwowa. Ceniony historyk prasy, m.in. 1973–83 przewodn. Komisji Prasoznawczej Oddziału PAN w Krakowie; autor np. pracy *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850* (1979). Opublikował cenne wspomnienia *W poszukiwaniu siebie...* (t. 1–2 1988) i *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939* (1991). Wydawał teksty źródłowe, pamiętniki i diariusze, np. A. Batowskiego (1974).

Bibliografia prac za l. 1925–64, w: M. Tyrowicz, *Z dziejów polskich ruchów społecznych w XIX wieku*, Warszawa 1965; za l. 1964–76, w: tenże, *Z dziejów Polski XIX i XX wieku*, Kraków 1978.

W.B.

TYSZKIEWICZ Eustachy, hrabia (6 IV 1814 Łohojsk k. Borysowa — 27 VIII 1873 Wilno), archeolog, zbieracz pamiątek przeszłości, historyk. Brat Konstantego T. Pełnił funkcje publiczne w rodzinnym powiecie. Od 1837 zajmował się archeologią, początkowo amatorsko, choć już pierwsza jego praca *Rzut oka na źródła archeologii krajowej...* (1842) stanowiła poważne osiągnięcie nauk. (mimo błędów merytorycznych zawiera cenne uwagi metodyczne). W czasie podróży do Skandynawii (1843) zapoznał się z duńską i szwedzką archeologią, przede wszystkim z tzw. systemem trzech epok Ch. J. Thomsena. Czł. wielu tow. nauk. (także w Danii i Szwecji), prezes Komisji Archeol. Wil., inicjator, autor projektu i prezes Muzeum Starożytności w Wilnie (zał. 1855), któremu przekazał większość swych zbiorów. W 1865 zrezygnował z pełnionych funkcji. Napisał m.in. *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki rzemiosł...* (1850) oraz prace hist. dotyczące gł. dziejów obyczaju i kultury Litwy, np. *Opisanie powiatu borysowskiego...* (1847, m.in. z bratem Konstantym T.), *Birże* (Petersburg 1869). Wydał ponadto *Źródła do dziejów Kurlandii i Semigalii...* (1870).

Nowy Korbut, t. 9.

K.Sz.

TYSZKIEWICZ Konstanty, hrabia (5 II 1806 Łohojsk k. Borysowa — 1 VII 1868 Mińsk), archeolog, etnograf. Brat Eustachego T. Studiował prawo na Uniw. Wileńskim. Większość życia spędził w swych dobrach na Litwie i Biało-

rusi, zajmując się badaniami archeol. i etnogr., przede wszystkim w rejonie Borysowa; ich wyniki, znaczące w nauce, przedstawił w pracach: *Wiadomość historyczna o zamkach...* (1859), *O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej* (1868); napisał część hist. w dziele swego brata, Eustachego T., pt. *Opisanie powiatu borysowskiego...* (1847). Utrzymywał kontakty z uczonymi eur. i prowadził wykopaliska za granicą (w Hallstatt w Austrii). Czł. wielu tow. nauk., pol. i zagranicznych.

Nowy Korbut, t. 9. K.Sz.

TYSZKOWSKI Kazimierz (30 VII 1894 Kozówka k. Brzeżan — 25 IV 1940 Lwów), historyk, badacz nowoż. dziejów Polski. Studiował we Lwowie (uczeń L. Finkla), tamże uzyskał doktorat i habilitację. Nauczyciel szkół średnich we Lwowie. Od 1922 do końca życia pracował jako kustosz w Ossolineum. Działał w ZG PTH; organizator Zjazdów Historyków Pol. (red. *Pamiętników Zjazdowych*). Red. „Kwart. Hist." (1937–39); w jego jubileuszowym t. 50 (1937) opublikował artykuł o dziejach PTH 1925–36. Specjalizował się w zakresie stosunków pol.-moskiewskich 2 poł. XVI i 1 poł. XVII w.; ogłosił: *Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie 1600 r.* (1927), *Wojna o Smoleńsk 1613–1615* (1932), nadto wiele artykułów. Wraz z B. Włodarskim opr. i rozszerzył wyd. II *Vademecum* T. Wierzbowskiego, podręcznika archiwistów (1926). K.Ś.

TYSZYŃSKI Aleksander (21 V 1811 Petersburg — 5 XI 1880 Miasota k. Mołodeczna), krytyk i historyk literatury. Syn prawnika, zarządcy dóbr książąt Ogińskich. Studiował prawo na Uniw. Wil.; 1838 przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował w sądownictwie, następnie w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Brał czynny udział w życiu lit.; był współzał. (1841) i współred. „Bibl. Warsz."; na jej łamach publikował prace dotyczące dziejów kultury, np. polemikę z W. A. Maciejowskim pt. *Rys historyczny oświecenia Słowian* (1841). W l. 1866–69 prof. historii literatury w Szkole Gł. Warsz. (jego uczniem był m.in. P. Chmielowski); czł. AU (od 1873) i Komisji Archeol. Wileńskiej. Opublikował wiele prac z zakresu historii literatury, krytyki lit. i filozofii, w tym *Pierwsze zasady krytyki powszechnej* (t. 1–2 1870), które uważał za dzieło swego życia. Jako historyk literatury ograniczał się do dokładnego omówienia twórczości poszczególnych pisarzy, nie ujmując dziejów literatury jako procesu historycznego. W zbiorze *Wizerunki polskie* (1875) zamieścił szkice lit. o Wincentym zw. Kadłubkiem, M. Bielskim i Sz. Starowolskim.

Nowy Korbut, t. 9; M. Straszewska, *Aleksander Tyszyński*, w: *Z dziejów polonistyki warszawskiej* (zbior.), Warszawa 1964. K.Sz.

U

UJEJSKI Józef (8 I 1883 Tarnów — 8 VII 1937 Warszawa), historyk literatury, edytor. Był bratankiem poety Kornela U. Po studiach na UJ (doktorat 1907) nauczyciel gimnazjów; po studiach uzupełniających w Paryżu habilitowany 1917 na UJ (pod kier. I. Chrzanowskiego). Od 1919 prof. UW (prof. zw. 1922), 1932/33 rektor. Czł. Kasy im. J. Mianowskiego (1921) i TN Warsz. (1922); czł. koresp. PAU (1930); podsekretarz stanu w Min. WRiOP (1936–37). Badacz literatury okresu romantyzmu. Zajmował się analizą nowych zjawisk ideowo-filoz. u schyłku oświecenia (*Król Nowego Izraela*, 1924), prądów ideowych Wielkiej Emigracji, zwł. mesjanizmu (*Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*, 1931), także literaturą odrodzenia (*Pojęcia Reja dotyczące Polaka i Polski*, 1906), pozytywizmu i modernizmu. W utworach lit. interesowała go szczególnie warstwa ideowo-filoz. i moralna (*Nacjonalizm jako zagadnienie etyczne*, 1917). Wybór pism *Romantycy* (1963, opr. Z. Libera; tu bibliografia prac).

Z. Libera, *Józef Ujejski*, w: *Z dziejów polonistyki warszawskiej* (zbior.), Warszawa 1964.

S.Ch.

ULANOWSKI Bolesław (1 VIII 1860 Brześć — 27 IX 1919 Kraków), historyk prawa, mediewista, wydawca źródeł. Był synem lekarza wojskowego. Studiował prawo, historię i administrację na UJ, m.in. pod kier. S. Smolki (dr filozofii 1881, dr praw 1884). Studia uzupełniał w Paryżu. W młodości stracił nogę w wyniku pojedynku. Po habilitacji (1886) jako doc. prawa pol. rozpoczął wykłady na UJ; 1888 prof. nadzw., 1890 prof. zw. prawa pol. i kanonicznego; wykładał także prawo niem., historię ustroju Austrii oraz paleografię i dyplomatykę. Czł. AU (koresp. 1888, czynny 1894); od 1901 sekr. generalny, od 1903 prezes AU. Badania nauk. rozpoczął od historii polit. Polski XIII w. oraz dyplomatyki, następnie zajął się historią prawa pol. i kanonicznego. Zdając sobie sprawę ze szczupłości bazy źródłowej dostępnej w owym czasie historykom, podjął poszukiwania archiwalne i wydawanie źródeł. Zwrócił uwagę na najstarsze miejskie i wiejskie księgi sądowe, na nie dostrzegane uprzednio przez badaczy formularze oraz ustawodawstwo średniow. (np. statuty Kazimierza Wielkiego, statuty kościelne). Opr. i wydał m.in. *Dokumenty kujawskie i mazowieckie... z XIII wieku* (1888), *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis...* (1891), *Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI w.* (1920); wydawał też inwentarze, lustracje, księgi gromadzkie. Skala poszukiwań archiwalnych i zamierzeń edytorskich sprawiła, że wielu zebranych materiałów nie zdążył opracować; nie zakończył też paru rozpoczętych monografii. Jego naj-

ważniejsze prace to: *O pokucie publicznej w Polsce* (1888), *O założeniu i uposażeniu klasztoru benedyktynek w Staniątkach* (1891), *Wieś polska pod względem prawnym od wieku XVI do XVIII* (1894). Był erudytą całkowicie oddanym nauce, znanym zwł. jako paleograf i badacz średniow. archiwaliów. Wychował liczne grono uczniów (m.in. S. Kutrzeba, S. Zakrzewski).

Bolesław Ulanowski (zbior.), Kraków 1920 (tu bibliografia prac).

M.B.

UMIŃSKI Józef (10 XI 1888 Pieńki k. Rypina — 1 V 1954 Wrocław), historyk Kościoła katol.; ksiądz. Studia filoz.-teologiczne odbył w seminarium w Płocku, a hist. na Uniw. Angelicum w Rzymie i na uniw. w Monachium (doktorat z filozofii 1916). Wykładał historię Kościoła m.in. w seminarium duchownym w Płocku (1918–21; rektor 1927–30), na KUL (1922–24), na UJK we Lwowie (1930–39), w seminarium w Kielcach (1943–45), na UW (1945–47), w seminarium we Wrocławiu (1948–52). Przeprowadził wiele kwerend archiwalnych i bibl. w kraju i za granicą. Zajmował się historią i historiografią Kościoła pol. i powsz. od średniowiecza do czasów nowożytnych. Opublikował podręcznik *Historia Kościoła*, t. 1: *Chrześcijańska starożytność i wieki średnie* (1933, wyd. V 1959), t. 2: *Czasy nowożytne* (1934, wyd. IV 1960), zarysy historii Kościoła powsz. *Królestwo Boże na ziemi* (cz. 1 1938, cz. 2 1939; cz. 1–2 Londyn b.r.) oraz wiele innych prac. Współpracownik m.in. PSB, „Kwart. Hist." (1924–39), „Ateneum Kapłańskiego" (1925–35), „Naszej Przeszłości" (1946–54).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

P.P.G.

URBAN Wincenty (13 II 1911 Grodzisk k. Przeworska — 13 XII 1983 Wrocław), historyk pol. Kościoła katol.; ksiądz. Studiował historię i teologię na UJK we Lwowie (pod kier. J. Umińskiego). W 1936 przyjął święcenia kapłańskie; pracę nauk. łączył następnie z zajęciami duszpasterskimi. Doktorat przygotowany 1939 obronił 1947 na UW; habilitował się 1953 na UJ. Od 1959 biskup sufragan wrocł.; wykładowca historii Kościoła w seminariach duchownych we Wrocławiu i Opolu, od 1972 w ATK w Warszawie (prof. nadzw. 1975, prof. zw. 1982). Badacz i wybitny znawca dziejów pol. Kościoła katol., zwł. na Śląsku, autor wielu syntez, monografii i obszernych studiów; do znaczniejszych należą: *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem 1815–1965* (Rzym 1966), *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej* (1962), *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945–1970* (1970). Utworzył we Wrocławiu nowe Archiwum Kapitulne, Bibl. i Muzeum; publikował katalogi rękopisów (Lublin 1965–68) i akt (Rzym 1970); wydawał źródła do historii Kościoła.

A. Schletz, Z. Hrapkowicz, *Bibliografia prac Ks. Biskupa dra Wincentego Urbana 1933–1971*, „Nasza Przeszłość" 1972.

H.Gap.

URUSKI Seweryn, hrabia (1 VII 1817 Lwów — 16 VIII 1890 Piza we Włoszech), ekonomista, genealog, heraldyk. Marszałek szlachty guberni warsz. (1853–59), prezes Heroldii Król. Pol., czł. Rady Stanu Król. Polskiego. Autor prac dotyczących kwestii włościańskiej. Opr. wraz z A. A. Kosińskim dzieło pt. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej* (t. 1–14 1904–17); 1931–38 A. Włodarski wydał t. 15 (do nazwiska Rzyszko) oraz 6 zeszytów uzupełnień. Dla dawniejszego okresu wartość nauk. herbarza z uwagi na jego kompilacyjny charakter jest niska; uwzględnia on jednak rodziny nobilitowane i wylegitymowane ze szlachectwa w XIX w.

S.K.K.

V

VASILI Paul, Comte (Count) → Radziwiłłowa Katarzyna.

VETULANI Adam (20 III 1901 Sanok — 25 IX 1976 Busko), historyk ustroju i prawa, kanonista. Po ukończeniu studiów prawniczych na UJ (uczeń S. Kutrzeby, doktorat 1925), studiach uzupełniających w Strasburgu i habilitacji (1928) zast. prof. prawa kościelnego na UJ, prof. nadzw. 1934. Czł. koresp. PAU 1938, czł. czynny 1950. Sympatyk ruchu ludowego. W 1940 w II Dywizji Strzelców Pieszych we Francji, internowany w Szwajcarii. Od 1945 związany ponownie na stałe z UJ jako wykładowca prawa kościelnego i historii ustroju Polski; prof. zw. 1946. Zajmował się historią źródeł dawnego prawa pol., gł. chłopskiego (wydawca 3 wiejskich *Ksiąg sądowych*, 1957, 1962, 1963) i historią ustroju ziem pol.; badał dzieje prawa kanonicznego (prace o tzw. Dekrecie Gracjana) i kulturę prawną średniow. Polski (*Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*, 1970; *Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej*, 1976). Dr h.c. uniw. w Strasburgu (1959), Nancy (1961) i Pécs (1972); pozostawał w bliskich kontaktach intelektualnych z kardynałem K. Wojtyłą.

Bibliografia prac za l. 1923–73: „Analecta Cracoviensia" t. 7 1975; uzupełnienie: t. 8 1978.

H.I.

VORBEK-LETTOW Maciej (12 II 1593 Wilno — 1668), pamiętnikarz. Wywodził się ze spolonizowanego, szlacheckiego rodu Niemców pomorskich. Studiował medycynę na uniw. we Frankfurcie nad Menem, Bazylei i Padwie. Od 1616 lekarz K. Radziwiłła; 1635 mianowany lekarzem król. (jednocześnie otrzymał indygenat). Po śmierci Władysława IV oddalony z dworu. Pozostawił pisany na bieżąco, choć nieregularnie, pamiętnik obejmujący l. do 1660 (wyd. E. Galos i F. Mincer pt. *Skarbnica pamięci*, 1968).

H.L.

W

WACHHOLZ Leon (20 VI 1867 Kraków — 1 XII 1942 tamże), kryminolog, historyk medycyny. Ojciec Szczęsnego W. Studiował medycynę na UJ, studia uzupełniał w Kopenhadze, Berlinie, Paryżu i Wiedniu. Doktoryzował się (1890) i habilitował (1894) na UJ, kier. katedry medycyny sądowej tamże 1895–1933; prof. nadzw. 1896, zw. 1898. Czł. PAU (od 1930; przewodn. Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodn. 1933–39), Międzynar. Akad. Medycyny Sądowej i Społ. (wiceprezes 1938–42) oraz wielu pol. i zagr. tow. naukowych. Zajmował się m.in. dziejami lecznictwa w Polsce; autor prac: *Szpitale krakowskie 1220–1920* (t. 1–2 1921–24), *Wydział Lekarski Uniwersytetu Krakowskiego i jego grono nauczycielskie od roku 1364–1918* (1935).

Bibliografia prac: „Pol. Tyg. Lekarski" 1947 nr 48–49 (opr. J. Olbrycht). J.R.

WACHHOLZ Szczęsny (4 V 1897 Kraków — 25 VIII 1957 tamże), prawnik, historyk prawa. Syn Leona W. Studiował na UJ (doktorat 1924), tamże doc. 1928 i prof. nadzw. prawa administr. 1945. Podczas II wojny świat. brał udział w tajnym nauczaniu na UJ. Autor prac: *Instytucje samorządowe we Francji, historia i system* (1934), *Geneza i rozwój Związku Szwajcarskiego* (1937). Badacz dziejów Rzeczypospolitej Krak., opublikował z tego zakresu prace źródłowe: *Reforma chłopska... w świetle dokumentów archiwalnych* (1955) i *Akty prawne Rewolucji Krakowskiej z r. 1846* (1956) oraz monografię *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1830* (1957). U.P.

WACHOWSKI Kazimierz (1873 Warszawa — 1943 tamże), historyk, nauczyciel. Studiował w Berlinie, gdzie nawiązał kontakt z A. Brücknerem. Napisał pracę *Słowiańszczyna Zachodnia. Studia historyczne* (1903), uznaną za ważną, zwł. w partiach dotyczących ustrojów państw Słowian Połabskich i Pomorskich. Od 1905 do końca życia nauczyciel gimnazjalny w Warszawie. Czł. TN Warsz. (1908). Do badań nauk. próbował wrócić kilkakrotnie, jednak następne jego prace nie dorównywały pierwszej.

Bibliografia prac: „Przegl. Zach." 1950 (opr. G. Labuda). M.B.

WACHTEL, Wachtl, Karol (11 XI 1879 Jarosław — 1946?), działacz i historyk polonijny. Studiował prawo i medycynę we Lwowie; doktorat z filozofii uzyskał w Chicago (1903). Czynny w prasie i oświacie polonijnej (nauczyciel, autor podręczników) oraz w Zjednoczeniu Pol. Rzymsko-Katol. w Ameryce. Organizacji tej poświęcił pracę *Z.P.R.K. Dzieje Zjednoczenia Polskiego...* (1913), napisał też *Polonia w Ameryce. Dzieje i dorobek* (Filadelfia 1944).

Jego prace mają charakter kompilacyjno-faktograficzny.

A.Br.

WADOWSKI Jan Ambroży (26 VIII 1839 Kamionka — 24 V 1907 Lublin), historyk pol. Kościoła katol.; ksiądz, do 1864 dominikanin. Studia odbył w Akad. Duchownej w Warszawie; święcenia kapłańskie przyjął 1862. Po kasacie dominikanów sekularyzował się 1866. Od 1868 prof. historii Kościoła w seminarium w Lublinie; sprawował też wiele funkcji i godności kościelnych, m.in. kanonika kapituły zamojskiej. Jego pasją były badania hist.; jako pierwszy zajmował się naukowo dziejami Lubelszczyzny i Podlasia. Publikował artykuły, m.in. w *Encyklopedii Kościelnej*; opr. *Kościoły lubelskie...* (1907). Jego bogata spuścizna rękopiśmienna (kilkaset monografii kościołów) znajduje się w Bibl. PAN w Krakowie.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983.

H.Gap.

WAGA Teodor, wł. **Szymon W.** (26 XI 1739 Brzoski na Mazowszu — 23 XI 1801 Warszawa), historyk, autor popularnych podręczników szkolnych; pijar (od 1754; przyjął imię Teodor). Studiował teologię w Warszawie i za granicą; 1768 otrzymał święcenia kapłańskie. Cieszył się zaufaniem i protekcją S. Konarskiego. Wykładał w warsz. Collegium Nobilium 1759–62 gramatykę i składnię, zaś 1771–75 retorykę, politykę i prawo cywilne. W l. 1775–78 podróżował do Włoch, Francji i Anglii. Rektor Collegium Regium 1780–81, 1790–92 i po 1795. Pełnił wysokie funkcje zakonne, m.in. prowincjał 1793–95. Autor jednego z najpopularniejszych podręczników historii Polski *Historia książąt i królów polskich krótko zebrana, z niektórymi uwagami nad dziełami narodu...* (1770; wyd. XIX 1864). Ograniczając się do ekspozycji wątków polit. i zachowując tradycyjną chronologię (wg panowania kolejnych władców), dzielił W. przeszłość Polski na 4 okresy (przed-piastowski, piastowski, jagielloński i królów elekcyjnych), przy czym — mimo zastrzeżeń, że historia „prawdziwsza" poczyna się dopiero od Mieszka I, i pewnych elementów krytycyzmu w stosunku do legend hist. — powtarzał nie potwierdzone przekazy o panowaniu Lecha, Krakusa itd. Mimo tych mankamentów podręcznik W. cieszył się długo uznaniem, czego wyrazem było uzupełnienie go (1818) przez J. Lelewela stosunkowo obszerną partią poświęconą panowaniu Stanisława Augusta.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1; bibliografia prac w: *Rodzina Wagów w kulturze polskiej*, Warszawa 1974 (opr. J. Babicz).

A.W.

WAGILEWICZ Jan (1811 Jasień pod Lwowem — 1866 Lwów), historyk Ukrainy. Ukończył seminarium duchowne i Uniw. Lwow.; 1851 pracował jako kustosz w Bibl. Ossolińskich. Od 1863 kier. archiwum miejskiego we Lwowie. Współpracownik MPH; autor m.in. pracy *Monastyr Skit w Maniawie* (1848) i innych prac, gł. z historii Ukrainy, ogłaszanych w czasopismach. Opr. zbiór źródeł pisanych do dziejów Rusi Halickiej.

K.Sz.

WAJSBLUM Marek (21 X 1903 Warszawa — 1962 Londyn), historyk reformacji w Polsce. Studiował na UJ (uczeń S. Kota); doktorat uzyskał 1928. Autor zbioru studiów (publikowanych wcześniej w „Reformacji w Polsce"), pt. *Ex regestro arianismi* (tekst odbity przed wojną, wyd. Kraków 1948). Lata II wojny świat. spędził w ZSRR, następnie na Bliskim Wschodzie (Jerozolima). W 1947 osiadł w Londynie, gdzie m.in. działał w PTH na Obczyźnie i TN na Obczyźnie. Publikował artykuły hist. w czasopismach nauk.; tłumaczył na język ang. i opracowywał wyd. kryt. *Historia reformationis Polonicae* S. Lubie-

nieckiego (pracy nie ukończył). Zapalony esperantysta.

K.Ś.

WALAWENDER Antoni (5 VI 1903 Rakszawa w Rzeszowskiem — 25 IV 1960 Warszawa), historyk, archiwista. Historię studiował na UJK we Lwowie; pod kier. F. Bujaka przygotował rozprawę doktorską pt. *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586* (t. 1 1932; t. 2 1935), dotyczącą metod badania klęsk elementarnych. W l. 1931–34 sekr. redakcji „Rocz. Dziejów Społ. i Gosp."; opracowywał bibliografię historii społ. i gosp.; prowadził badania ankietowe na temat stanu gosp. wsi. W l. 1934–36 pracował w Archiwum Państw. w Poznaniu, od 1940 w AAN w Warszawie, po wojnie w AGAD. Wydał *Księgę ławniczą wsi Kargowej w pow. kościańskim z lat 1617–1837* (1960).

S.K.K.

WALDO Artur Leonard (6 XI 1896 Radom — 29 IX 1985 Phoenix w stanie Arizona w USA), działacz polonijny, historyk, publicysta. Od 1913 w USA; jako ochotnik brał udział w I i II wojnie świat., a także w wojnie pol.-radz. 1919–20. Napisał m.in. *First Poles in America...* (1957); jego gł. pracą jest *Sokolstwo, przednia straż narodu. Dzieje idei i organizacji w Ameryce* (t. 1–5 1953–84) — dzieło o charakterze kronikarskim, zawierające bogatą faktografię i informacje biogr. różnej wartości, wykraczające tematycznie poza historię Związku „Sokołów Pol." w Ameryce.

A.Br.

WALEWSKI Antoni (18 I 1805 Brzozów — 3 XII 1876 Kraków), historyk, badacz dziejów Polski XVI–XVII w., historiozof. Studiował historię na uniw. we Lwowie. Brał udział w powstaniu 1830 (jako oficer). Na emigracji gł. we Francji; przyjaciel M. Mochnackiego, opiekował się nim w ostatnim okresie życia. Działał jako agent Hôtel Lambert w Wiedniu, Berlinie, Budapeszcie; 1848 uczestniczył w Zjeździe Słow. w Pradze (sekr. sekcji pol.). Po upadku Wiosny Ludów osiadł w Krakowie. Mimo przegranej w konkursie UJ na prof. historii powsz., został mianowany 1848 tamże prof. nadzw., 1852 zw.; programowo lojalistyczny, przyczynił się do germanizacji uniw. oraz m.in. do zdymisjonowania 1853 A. Małeckiego, W. Pola i A. Z. Helcla. Ceniony dydaktyk, wprowadził na UJ cykle publicznych wykładów problemowych; wykładał po niemiecku. Zajmował się dziejami Polski XVI–XVII w., gł. w aspekcie spraw polit. i dyplomatycznych; opublikował prace oparte m.in. na archiwaliach z Wiednia i Paryża: *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kaźmierza...* (t. 1–2 1866–68), *Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej... za panowania Jana Kaźmierza...* (t. 1–2 1870–72), *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III* (t. 1 1874; tomy następne nie powstały). Ponadto autor pracy poświęconej dziejom powsz.: *Geschichte der heiligen Ligue und Leopolds I...* (cz. 1–2 1857–61). Był jednym z pierwszych programotwórców trójlojalizmu; w swych pracach *Pogląd na sprawę Polski ze stanowiska monarchii i historii* (1848) i *Filozofia dziejów polskich i metoda ich badania* (1875) zarysował wizję historii jako realizowania się wierności wobec religii i Kościoła oraz lojalności wobec panującej dynastii, a przyczynę upadku Polski upatrywał w zaniku poszanowania władzy król. (polemizowali z tym poglądem J. Szujski, W. Smoleński i H. Schmitt). Dorobek W., ceniony współcześnie, jest dziś traktowany jako typowy przykład mitotwórczego pojmowania historii (R. R. Ludwikowski).

Nowy Korbut, t. 9; R. R. Ludwikowski, *„Historia prawdziwie filozoficzna" Antoniego Walewskiego*, w: tenże, *Główne nurty polskiej myśli politycznej 1815–1890*, Warszawa 1982.

J.J.

WALICKI Michał (8 VIII 1904 Petersburg — 22 VIII 1966 Warszawa), historyk sztuki. Brat cioteczny T. Manteuffla i J. Manteuffla; ojciec Andrzeja W., historyka nauk społecznych. Studiował w Piotrogrodzie i Warszawie (uczeń Z. Batowskiego). W okresie międzywojennym wykładał na Politechnice Warsz., na UW (doc. 1934), w ASP (prof. 1937); od 1936 kustosz Galerii Malarstwa Obcego Muzeum Nar. w Warszawie. Podczas II wojny świat. uczył na tajnych kursach uniw., brał udział w akcjach zabezpieczania zabytków. W l. 1945–47 prowadził wykłady na ASP i UW (prof. 1947). Uwięziony wskutek fałszywych oskarżeń (1949–53), 1956 zrehabilitowany. Od 1953 pracował w PIS, 1956 powrócił na UW. Znawca pol. przeszłości artyst. (*Dzieje sztuki polskiej*, 1934; z J. Starzyńskim), badacz sztuki średniow. i renesansowej (*Malarstwo polskie XV wieku...*, 1938; *Malarstwo polskie. Gotyk, renesans, wczesny manieryzm*, 1961). Znawca holenderskiego malarstwa XV–XVII w. (*Vermeer*, 1956; *Bruegel*, 1957), dokonał wielu trafnych atrybucji obrazów znajdujących się w pol. kolekcjach. Autor studiów o pol. sztuce współczesnej oraz zbiorów artykułów poświęconych malarstwu obcemu i pol.: *Obrazy bliskie i dalekie* (1963, wyd. II 1972), *Złoty widnokrąg* (1965). Czł. TN Warsz. (1945).

Sztuka i historia. Księga pamiątkowa ku czci prof. Michała Walickiego, Warszawa 1966 (tu bibliografia prac); T. Dobrzeniecki, *Droga naukowa Michała Walickiego — mediewisty*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1968 nr 3.

H.F.-P.

WALIGÓRA Bolesław Andrzej (9 IX 1898 Kraków — 1941 Londyn), historyk wojskowości; major. Od 1914 służył w Legionach Pol., następnie w WP. Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20, w l. międzywojennych pracował w Wojsk. Biurze Hist. i w Centralnym Archiwum Wojsk. (dyr.). Autor m.in. prac *Dzieje 85 pułku strzelców wileńskich* (1921–23), *Zajęcie Wilna przez gen. Lucjana Żeligowskiego* (1930), *Bój na przedmościu Warszawy w sierpniu 1920* (1934); współautor *Bitwy Warszawskiej* (t. 1–2 1935–39).

Z.W.

WALISZEWSKI Kazimierz (19 XI 1849 Gole na Kujawach — 1934 Paryż), historyk, publicysta. Studiował prawo w Nancy i Paryżu (doktorat 1875). Od 1875 w Warszawie, po 1884 stale przebywał we Francji. W końcu l. 80-ych wystąpił z ostrą krytyką lojalizmu i pesymizmu krak. szkoły hist., co znalazło swój najpełniejszy wyraz w pracy *Polska i Europa w drugiej połowie XVIII w.* (1890). W późniejszym okresie przeszedł na pozycje zachowawcze, bliższe postawie ugodowej. Był autorem nie ukończonej monografii *Potoccy i Czartoryscy 1734–54* (t. 1 1887) oraz poczytnych, pisanych w języku franc. (tłumaczonych na wiele języków świat.) prac: o Katarzynie II (1893, nagroda Akad. Franc., przekł. pol. 1930), Marysieńce Sobieskiej (1898), Piotrze Wielkim (1896) i Aleksandrze I (t. 1–3 1923–24).

Nowy Korbut, t. 16 cz. 1; A. F. Grabski, *„Podpalacze" przeciw „lidze brandmajstrów". Z dziejów walki z krakowską szkołą historyczną*, w: tenże, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983.

A.W.

WALLIS Mieczysław (16 VI 1895 Warszawa — 25 X 1975 tamże), krytyk i historyk sztuki. Po studiach filoz. w Heidelbergu i Warszawie zajmował się krytyką artyst.; pisywał w „Robotniku" i „Wiadomościach Literackich". Wykładowca PIST w Warszawie (1936–37). Brał udział jako oficer w kampanii wrześniowej 1939; wzięty do niewoli niem., przebywał w oflagu. Po 1945 w Łodzi: prof. UŁ (do 1965), PWST i szkoły fil-

mowej (do 1950). Poza krytyką artyst. zajmował się estetyką i prowadził pionierskie badania nad dziełem sztuki jako znakiem. W l. powojennych poświęcił się historii sztuki; opublikował m.in. prace *Canaletto — malarz Warszawy* (1954, wyd. VII zmienione 1983), *Dzieje zwierciadła i jego rola w różnych dziedzinach kultury* (1973). Jako jeden z pierwszych w Polsce rozpoczął badania nad okresem secesji (*Secesja*, 1967). Czł. hon. Stow. Historyków Sztuki (od 1966).

Bibliografia prac: „Biuletyn Historii Sztuki" 1976 nr 2 (opr. E. Szczawińska).

S.Ch.

WALTER-JANKE Zygmunt → Janke Zygmunt.

WAŁEK-CZERNECKI Tadeusz (27 XI 1889 Wadowice k. Krakowa — 25 XII 1949 Brighton w Wielkiej Brytanii), historyk starożytności. Studiował historię, archeologię i filologię klas. na UJ (doktorat 1911), następnie w Berlinie u E. Meyera; studia specjalistyczne odbył w Paryżu oraz jako stypendysta AU w Egipcie i Atenach, habilitował się 1921 na UJ. Związany z UW: prof. nadzw. historii staroż. 1922, prof. zw. 1934. Działacz Związku Naprawy Rzeczypospolitej. W 1939 wyjechał z kraju, pracował m.in. w Inst. Franc. w Kairze; od 1941 w Rodezji, 1943/44 wykładał historię staroż. na uniw. w Johannesburgu. Od 1945 na emigracji. Zajmował się problemem ekspansji rzymskiej (*Dzieje upadku monarchii macedońskiej*, 1924), opr. wraz z S. Witkowskim pierwszą pol. syntezę *Dzieje greckie* (w: *Wielka historia powszechna*, t. 2 1934). Badał stosunki gosp. i demogr. (*Ludność Attyki w V i IV wieku przed Chr.*, „Przegl. Hist." 1934), traktując je jako podłoże zjawisk polit. i kult. (*Historia gospodarcza świata starożytnego*, t. 1–2 1948).

M.W.

WANTUŁA Jan (20 IX 1877 Ustroń — 29 VII 1953 tamże), pisarz lud., historyk regionalny, działacz społ. i kult. na Śląsku Cieszyńskim. Samouk. Pracował na roli oraz w hutach w Ustroniu i Trzyńcu (1907–25). Opublikował ok. 300 artykułów publicyst., szkiców, felietonów i rozpraw hist. dotyczących gł. Śląska Cieszyńskiego; pośmiertnie wyd. wybory jego pism: *Kartki z dziejów ludu Śląska Cieszyńskiego* (1954) i *Książki i ludzie. Szkice o wydawnictwach i piśmiennictwie na Śląsku Cieszyńskim* (1956). Odkrył i wydał *Pamiętnik...* J. Gajdzicy („Zaranie Śl." 1930). Zgromadził cenny księgozbiór, zawierający liczne silesiaca. Utrzymywał kontakty i prowadził korespondencję z wieloma pol. pisarzami i uczonymi.

Bibliografia prac w: J. Wantuła, *Książki i ludzie*, Kraków 1956 (opr. L. Brożek).

M.F.

WAPOWSKI Bernard (ok. 1450 Radochońce k. Mościsk — 21 XI 1535 Kraków), kartograf, historyk; ksiądz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. W młodości służył w wojsku, następnie studiował w Akad. Krak. (m.in. astronomię wraz z M. Kopernikiem u Wojciecha z Brudzewa) i na uniw. w Bolonii (doktorat z prawa kanonicznego 1505). Przebywał w Rzymie na papieskim dworze, współpracując z astronomem i geografem Markiem da Benevento nad kryt. wydaniem *Geografii* Ptolemeusza. Od 1515 w Krakowie jako kanonik gnieźn. (od 1514), krak. (od 1523), sekr. króla Zygmunta Starego, pierwszy urzędowy historiograf polski. Być może przez pewien czas prof. prawa w Akad. Krakowskiej. Opublikował (1526) nakładem F. Unglera wielką mapę Polski i zach. Litwy *Mappa in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae pars* oraz tworzące całość 2 mapy *Tabula Sarmatiae...*, przedstawiające obszary od Stambułu aż za Nowogród Wielki i od ujścia Odry po ujście Donu (mapa części płn.,

obejmująca kraje nadbałtyckie, zaginęła); były to pierwsze mapy ziem pol. wykonane w kraju. Przedstawienie na mapie Polski ziem litew.-ruskich — oparte gł. na opisach podróżnych — nie jest zbyt dokładne, natomiast obraz właściwej Polski zadziwia bogactwem treści, wiernością rysunku sytuacyjnego, a zwł. precyzją oznaczenia współrzędnych geogr., uzyskanych drogą obserwacji astronomicznych; mapa ta należy do najznakomitszych dzieł kartografii eur. XVI w.; stanowiła podstawę wielu późniejszych (aż do poł. XVIII w.) opracowań kartograficznych, m.in. S. Münstera, Mercatora i Orteliusza. W ostatnich l. życia W. pracował nad mapą Europy płn. i państwa moskiewskiego, która jednak zaginęła. Był także autorem łac. kroniki, obejmującej dzieje Polski do 1535, opartej gł. na pracach Długosza, Macieja z Miechowa i Emeryka Węgra; dzieło to, bezkrytyczne i powierzchowne, nie przedstawia większej wartości jako źródło historyczne. Nigdy też nie zostało wydane w całości; cz. do 1380 zaginęła, znana jest tylko za pośrednictwem *Kroniki* M. Bielskiego; fragm. 1386–1463 przełożył i wyd. M. Malinowski pt. *Dzieje Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego* (t. 1–3 1847–49); cz. końcową, obejmującą l. 1480–1535 wyd. J. Szujski pt. *Chronicorum Bernardi Vapovii pars posterior* (w: *Scriptores rerum polonicarum*, t. 2 1874).

Nowy Korbut, t. 3; B. Bieńkowska, *Kronika Emeryka Węgra (1516–1531) jako źródło Wapowskiego*, Wrocław 1969; B. Modelska-Strzelecka, *Bernard Wapowski*, w: *Krakowski krąg Mikołaja Kopernika* (zbior.), Kraków 1973.

M.Kam.

WARĘŻAK Jan (9 VI 1896 Kretowce k. Zbaraża — 17 II 1967 Łódź), archiwista i historyk. Pochodził z rodziny chłopskiej. W l. 1919–21 służył w wojsku (brał udział w wojnie pol.-radz.). Studiował na UJK we Lwowie (uczeń i asystent F. Bujaka); doktorat uzyskał 1928 na podstawie rozprawy *Rozwój i uposażenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w wiekach średnich...* (1929). Pracował w archiwach warsz., a od 1936 w Archiwum Miejskim w Łodzi; wykładał też historię gosp. w oddziale łódz. WWP. W czasie II wojny świat. pracował w archiwum w Piotrkowie Trybunalskim. Po 1945 wrócił do pracy archiwalno-bibl. w Łodzi; od habilitacji (1956) do emerytury (1966) kier. katedry historii gosp. na wydziale ekon. UŁ. Zajmował się gł. osadnictwem rolniczym i stosunkami agrarnymi oraz rozwojem przemysłu w okręgu łódz.; ogłosił pracę *Osadnictwo kasztelanii łowickiej 1136–1847* (1952) z uzupełnieniem pt. *Słownik historyczno-geograficzny kasztelanii łowickiej* (1961).

K.Ś.

WARGOCKI Andrzej (1557 Przemyśl — po 1620 Kraków), polemista rel., popularyzator historii staroż.; ksiądz, 1577–91 jezuita. Studiował w Akad. Krakowskiej. Wykładowca retoryki w Wilnie. Proboszcz w Biegonicach k. Nowego Sącza 1596. Na pocz. XVII w. osiadł w Krakowie jako prebendarz przy kościele Mariackim. Napisał m.in. *Apologię przeciw luteranom, zwinglianom, kalwinistom, nowokrzczencom* (1605) zawierającą wiele danych biogr. dysydentów owego czasu. Pasjonował się kulturą antyczną, publikował przekł. historyków staroż.: Justynusa *Historyka ksiąg 44* (1607), Juliusa Cezara *O wojnie francuskiej ksiąg siedmioro* (1608, wznow. 1803), Valeriusa Maximusa *O dziejach i powieściach pamięci godnych ksiąg dziewięć* (1609), z dodanymi przykładami ze stosunków pol., oraz Curtiusa Rufusa Quintusa *O dziejach Aleksandra Wielkiego... ksiąg dwanaście* (1614, wznow. 1763). Jako autor bardzo wówczas poczytnej książki *O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim ksiąg dwoje* (1610) może być uważany za pol. pre-

kursora badań nad historią kultury materialnej.

Nowy Korbut, t. 3; bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983.

J.B.

WARNKA Stanisław (1845 Łabiszyn w Poznańskiem — 1882), historyk, badacz dziejów Polski. Po studiach hist. we Wrocławiu i w Berlinie (doktorat 1868) pracował jako nauczyciel w Poznaniu (1869–75) i w Lipsku. Autor m.in. prac: *Sejm piotrkowski w r. 1565* („Dziennik Lit." 1868), *De ducis Michaelis Glinscii contra Sigismundum regem rebellionae 1507–1508* (1868), *Joachima Lelewela zasługi na polu geografii* (1878).

Z.R.

WARSZEWICKI Krzysztof (1543 Warszewice na Mazowszu — 10 lub 11 IX 1603 Kraków), pisarz, historyk, dyplomata. Syn kasztelana warszawskiego. Studiował w Lipsku, Wittenberdze, Bolonii; w młodości wiele przebywał za granicą. Kilkakrotnie poseł na sejmy. Stronnik króla Henryka Walezego, następnie — mimo orientacji habsburskiej — sekr. król. i dyplomata na dworze Stefana Batorego; za Zygmunta III wstąpił do stanu duchownego (kanonik krak. 1598). Związany z nurtem kontrreformacji, popierał ligę antyturecką; opowiadał się za silną władzą królewską. Autor historii pierwszego bezkrólewia (po śmierci Zygmunta Augusta) *Rerum polonicarum libri tres* (1589, wyd. 1883) oraz dzieła o trzecim bezkrólewiu (po śmierci Stefana Batorego) *Rerum polonicarum liber XIII* (1589, wyd. Florencja 1827). Ponadto autor pierwszego pol. wykazu (w części także słownika biogr.) sławnych Polaków *Reges, sancti, bellatores, scriptores poloni* (Rzym 1601) oraz traktatów polit., m.in. o obowiązkach dyplomaty *De legato legationeque liber* (1595, przekł. pol. pt. *O pośle i poselstwach*, 1935).

Nowy Korbut, t. 3; T. Wierzbowski, *Krzysztof Warszewicki 1543–1603 i jego dzieła*, Warszawa 1887; B. Leśnodorski, *Polski Makiawel*, w: tenże, *Ludzie i idee*, Warszawa 1972.

E.O.

WARSZYCKI Wacław (XVIII w.), heraldyk. Autor herbarza pt. *Imion W. Herbownych z urodzenia szlachetnego... wyrachowanych summaryusz...* (Gdańsk 1782); wykorzystał w nim m.in. akta Metryki Kor., Metryki Wołyńskiej, statuty i konstytucje sejmowe. Spośród heraldyków najwyżej cenił K. Niesieckiego, któremu poświęcił osobny ustęp swej pracy, broniąc go przed krytyką. Herbarz W. uzupełniają osobno wydane *Herbów opisy, w jakim który był i powinien być kształcie...* (1782) oraz *Summaryusz imion klejnotem urodzenia szlachetnego zaszczyconych...* (1783), zawierający uzupełnienia oraz wykaz indygenatów nadanych za panowania Stanisława Augusta.

S.K.K.

WARTOŁOWSKA Zofia (1909 — 8 IX 1976 Warszawa), archeolog. Studiowała na UW pod kier. W. Antoniewicza (doktorat) i S. Arnolda oraz w Zakładzie Architektury Politechniki Warszawskiej. Związana z katedrą archeologii UW, prowadziła samodzielne wykopaliska w Sąsiadce na terytorium Grodów Czerwieńskich (autorka pracy *Gród Czerwieński — Sutiejsk na pograniczu polsko-rusińskim*, 1958), od 1949 — wykopaliska w Wiślicy (gród, zespół palatialny, kościoły romańskie, płyta z rytami figuralnymi pod posadzką kolegiaty). Czołowa badaczka i koordynatorka prac Zespołu Badań nad Pol. Średniowieczem (pod kier. W. Antoniewicza), powołanego do opr. wykopalisk z rejonu Wiślicy. Autorka prac z metodyki wykopalisk

oraz kartografii grodzisk wczesnośredniowiecznych.

J.S.

WARTZMANN Bartłomiej (ok. 1525 Gdańsk — przed 26 XI 1578 tamże), kronikarz. Pochodził z gdańskiej rodziny mieszczańskiej. Autor niemieckojęzycznej kroniki Prus zachowanej w dwóch redakcjach i paru wersjach rękopiśmiennych (m.in. w Bibl. PAN i archiwum w Gdańsku): pierwsza (1543) obejmuje dzieje Prus od czasów legendarnych do 1521; druga (ok. 1550), obszerniejsza, doprowadzona została do l. 1545–56. Obie redakcje są wtórne w stosunku do innych kronik (Ferbera, dominikanów elbląskich).

H.L.

WASILEWSKI Leon (24 VIII 1870 Petersburg — 10 XII 1936 Warszawa), polityk, publicysta, historyk, dyplomata. Studiował historię na Uniw. Lwow. pod kier. L. Finkla i T. Wojciechowskiego oraz na uniw. w Pradze pod kier. J. Golla i T. Masaryka. Od 1895 związany z PPS, jeden z przywódców i gł. ideologów PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Min. spraw zagr. w rządzie J. Moraczewskiego, delegat Naczelnika Państwa na konferencję pokojową w Paryżu 1919, poseł w Estonii (1920–21). Współzał. i prezes (1924–36) Inst. Badania Najnowszej Historii Polski, zał. i red. nacz. „Niepodległości", prezes (od 1931) Inst. Badań Narodowościowych, czł. komisji rzeczoznawców do spraw mniejszości nar. i województw wsch. przy Radzie Ministrów. Autor prac: *Ukraina i sprawa ukraińska* (1912), *Litwa i Białoruś. Przeszłość — teraźniejszość — tendencje rozwojowe* (1912), *Zarys dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej w związku z historią socjalizmu polskiego w trzech zaborach i na emigracji* (1925), *Polska Partia Socjalistyczna w pierwszym okresie swego rozwoju 1892–1903* (w: *Księga Jubileuszowa PPS 1892–1932*, 1933). Jego córką była Wanda W., pisarka i polityk.

W. Pobóg-Malinowski, *Bibliografia prac Leona Wasilewskiego*, „Niepodległość" 1937 z. 1.

T.T.

WASIUTYŃSKI Bohdan (25 XII 1882 Psków — 29 XII 1940 Warszawa), prawnik, historyk. Ukończył studia prawnicze na UW, studiował też w Berlinie i Monachium. Prof. administracji i prawa administr. Uniw. Pozn. (1921–25) i UW (od 1925). Senator z ramienia SN 1928–35. Oprócz prac z zakresu prawa administr. pisał prace hist. dotyczące gł. XIX w., np. *Administracja lokalna Królestwa Polskiego 1807–1905* (1906), *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX* (1930).

H. Izdebski, *Bohdan Wasiutyński (1882–1940), profesor nauki administracji i prawa administracyjnego*, w: *Nauka prawa na odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim* (zbior.), Warszawa 1991.

H.I.

WASYLEWSKI Stanisław (18 XII 1885 Stanisławów — 26 VII 1953 Opole), eseista hist., dziennikarz. Po studiach polonist. i hist. we Lwowie pracował 1905–10 jako bibliotekarz lwow. Ossolineum; współred. wielu pism, m.in. 1915–18 lwow. „Gazety Porannej", także Pol. Radia i wydawnictw (1928–39 red. serii Bibl. Laureatów Nobla). W 1932 doktoryzował się na Uniw. Poznańskim. Podczas II wojny świat. działał we Lwowie; w okresie okupacji niem. brał udział w konspiracji, współpracując równocześnie z koncesjonowaną przez władze niem. „Gazetą Lwow."; oskarżony po wojnie o kolaborację, w procesie 1946 w Krakowie zrehabilitowany. Od 1948 działał w Opolu. Autor kilkunastu eseistycznie ujętych prac, gł. z historii kultury XVIII i XIX w.: *U księżnej pani* (1917, wyd. VI 1922; m.in. szkice o Ko-

ściuszce, J. Poniatowskim, kongresie wiedeńskim), *Na dworze króla Stasia* (1919, wznow. 1957), *Portrety pań wytwornych* (1924, wyd. II 1930), *Lwów* (w cyklu *Cuda Polski*, 1931; wznow. 1990), *Na Śląsku Opolskim* (1937, wznow. 1987), *Życie polskie w XIX wieku* (wyd. pośmiertne 1962). Autor wspomnień, m.in. *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum* (1958).

Bibliografia prac w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 3, Warszawa 1964; D. Zielonkowa, *Stanisława Wasylewskiego związki ze Śląskiem*, Opole 1969.

red.

WASZKIEWICZ Jan (1797 Wilno — 11 III 1859 tamże), ekonomista, historyk gospodarki. Od 1824 wykładał na Uniw. Wil. ekonomię polityczną. Po zamknięciu uczelni (1832) cenzor, a następnie dyr. szkoły rabinów. Napisał *Historię ekonomii politycznej*, z której wyjątki drukował „Dziennik Wil." (1823); opublikował *Historię banków...* (1838).

K.Sz.

WAWRZENIECKI Marian (5 XII 1863 Warszawa — 22 XI 1943 tamże), malarz, archeolog, historyk, etnograf. Oprócz twórczości artyst. prowadził poszukiwania archeol. i badania ludoznawcze; zajmował się również historią wierzeń, mitów i baśni słow., procesami o czary, tematami śmierci, zbrodni i grzechu. Wyniki swych badań publikował w formie artykułów, a tematyka zainteresowań nauk. przeniknęła do jego malarstwa (m.in. cykl słow. i hist.).

S.K.K.

WAWRZKOWICZ Eugeniusz (? — 1942 ZSRR), historyk czasów napoleońskich oraz dziejów najnowszych Lwowa. Uczeń Sz. Askenazego. Uczestnik obrony Lwowa 1918; dyr. nauk w lwow. Korpusie Kadetów. Współzał. i kier. Tow. Badań Obrony Lwowa i Małopolski Wsch.; wraz z A. Kawałkowskim i J. Klinkiem zebrał i opr. *Relacje uczestników obrony Lwowa* (t. 1–3 1934), napisał pracę *Walczący Lwów w listopadzie 1918 r.* (1938). Autor studium *Anglia a sprawa Polska 1813–1815* (1919).

H.W.

WĄSOWICZ Michał (14 VII 1905 Urzejowice k. Przeworska — 15 VIII 1983 Warszawa), historyk, archiwista. Studia hist. odbył na UJK we Lwowie, specjalizując się w historii gosp. i społ. oraz geografii hist. (doktorat pod kier. F. Bujaka; rozprawa pt. *Kontrakty lwowskie w latach 1676–1686*, 1935). W l. 1929–44 pracował w Archiwum Państw. we Lwowie. Skierowany 1946 do Wrocławia jako dyr. Archiwum Państw., zorganizował je na nowo, gromadząc i zabezpieczając materiały do badań nad historią Dolnego Śląska. W l. 1954–76 dyr. AGAD w Warszawie; przyczynił się do powstania wielu pomocy archiwalnych, np. przewodnika po zespołach AGAD. Ogłosił wiele prac z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa, gł. w „Archeionie".

S.K.K.

WDOWISZEWSKI Zygmunt (10 IX 1894 Kraków — 25 VIII 1978 Nieborów), historyk, archiwista, heraldyk, genealog, numizmatyk. Po studiach hist. na UW pracował w AGAD i Archiwum Skarbowym; od 1936 dyr. Bibl. i Zbiorów Ordynacji Przezdzieckich w Warszawie. Specjalizował się w heraldyce i genealogii; ogłaszał prace na łamach „Rocz. Pol. Tow. Heraldycznego" (m.in. bibliografia genealogii i heraldyki pol. za l. 1914–21, 1923 i 1924–1925; *Ród Bogoriów w wiekach średnich*, 1930) oraz „Miesięcznika Heraldycznego" (od 1930 współred.). Czł. Pol. Tow. Heraldycznego (sekr. oddziału warsz. od 1930). Po II wojnie świat. działał w To-

runiu: prowadził na uniw. zajęcia z nauk pomocniczych historii, 1948–53 kierował działem numizmatycznym Muzeum Okręgowego. W l. 1954–71 kustosz Gabinetu Monet i Medali Muzeum Nar. w Warszawie. Autor *Genealogii Jagiellonów* (1968). Na łamach „Materiałów do biografii, genealogii i heraldyki polskiej" (Buenos Aires – Paryż) opublikował wykazy tytułów pol. nadawanych cudzoziemcom (1966), indygenatów pol. (1971) oraz nobilitacji w Polsce do 1794 (1987).

S.K.K.

WEGNER Leon (31 III 1824 Poznań — 9 VII 1873 tamże), prawnik, historyk amator, działacz społeczny. Studiował prawo na uniw. we Wrocławiu. Od 1849 pracował jako prawnik w Poznaniu; był kilkakrotnie posłem na sejm pruski. Współzał. Pozn. TPN i Tow. Pomocy Naukowej. Autor kilku popularnonauk. prac o dziejach przedrozbiorowych Polski (*Bitwa pod Maciejowicami*, 1863; *Sejm grodzieński ostatni...*, 1866), zawierających niekiedy informacje nigdzie indziej nie występujące (*Hugo Kołłątaj na posiedzeniu rady królewskiej...*, „Roczniki TPN Pozn." 1869).

red.

WEINTRAUB Wiktor (10 IV 1908 Zawiercie — 14 VII 1988 Cambridge, Massachusetts w USA), historyk literatury i kultury polskiej. Studiował filologię pol. na UJ m.in. pod kier. I. Chrzanowskiego (doktorat 1930); od 1934 współpracował w Warszawie z tyg. „Wiadomości Lit."; 1937–39 kontynuował badania nauk. jako stypendysta w Paryżu. Po wybuchu II wojny świat. znalazł się we Lwowie; 1941 wywieziony pod Ural; 1941–42 pracownik ambasady pol. w ZSRR; wraz z częścią jej personelu przeszedł na Środkowy Wschód; 1943–45 w Jerozolimie (red. pisma „W drodze"). Od 1945 na emigracji; mieszkał w Londynie, a od 1950 w USA; związany był z wydziałem slawistyki Uniw. Harvarda: prof. języka i literatury pol., od 1954 prof. języków i literatury słow., 1971–76 kierował katedrą ufundowaną przez Fundację im. A. Jurzykowskiego, 1976 laureat nagrody tej fundacji. Czł. hon. Tow. Lit. im. A. Mickiewicza w Warszawie i Tow. Miłośników Języka Pol. w Krakowie, czł. zagr. PAN (1988). Zajmował się wszystkimi epokami literatury i kultury Polski, szczególnie jednak renesansem i romantyzmem. Opublikował m.in. klasyczne dziś prace o Kochanowskim (*Styl Jana Kochanowskiego*, 1932; *Rzecz czarnoleska*, 1977) i o Mickiewiczu (*Poeta i prorok*, 1982) oraz ponad 400 artykułów i esejów, gł. w języku ang. (zbiór *Od Reja do Boya*, 1977), m.in. o reformacji w Polsce, związkach między literaturą pol. a zachodnioeur. i ros., miejscu Rosji w historii i kulturze Europy, sytuacji kultury w ZSRR; autor zbioru szkiców wspomnieniowych *O współczesnych i o sobie* (1994; m.in. o A. Brücknerze, I. Chrzanowskim, S. Kocie, W. Sukiennickim). Dzięki wysokiemu poziomowi swych prac, tak od strony warsztatu, jak i języka, zdobył na Zachodzie autorytet nauk.; wprowadził do kanonu literatury i kultury świat. wielu pol. pisarzy i poetów.

Bibliografia prac za l. 1929–74 w: *For Wiktor Weintraub. Essays in Polish Literature, Language and History*, Haga – Paryż 1975.

W.Buk.

WEISS Tomasz (7 III 1929 Stanisławów — 13 III 1988 Kraków), historyk literatury. Studiował filologię pol. na UJ (doktorat 1960, habilitacja 1966); od 1973 prof. nadzw. UJ. Badał historię literatury pozytywizmu i Młodej Polski, zwł. związki między literaturą piękną a myślą filoz. i ideologią (*Przełom antypozytywistyczny w Polsce w latach 1880–1890*, 1966; *Romantyczna genealogia polskie-*

go modernizmu, 1974); interesował się życiem lit. oraz funkcjonowaniem instytucji kult. i społ. (*Legenda i prawda Zielonego Balonika*, 1976). Autor podręczników (*Literatura Młodej Polski*, 1984), prowadził popularyzatorskie wykłady dla młodzieży.

Bibliografia prac: „Rocz. Komisji Historycznolit." 1990.

J.Ram.

WEJNERT Aleksander (24 IV 1809 Warszawa — 25 XI 1879 tamże), historyk i archiwista. Studiował prawo na UW. Urzędnik warsz. magistratu 1832–57 i konserwator akt dawnych m. Warszawy 1846–72. Uporządkował archiwum miejskie i sporządził sumariusz jego akt; wydał m.in. zbiór materiałów źródłowych *Starożytności warszawskie* (t. 1–6 1848–58). Współcześni zarzucali mu niestaranność, brak metody w publikowaniu źródeł i bezkrytyczność komentarzy; mimo tych błędów prace W. są cenne dla historyków, ponieważ oryginały zamieszczonych w nich źródeł w większości zaginęły.

A. Słomczyński, *Aleksander Wejnert 1809–1879, historyk i archiwista Warszawy*, „Rocz. Warsz." 1964 (tu bibliografia prac, opr. J. Rogala).

A.B.

WENDE Jerzy (18 IV 1635 Wrocław — 7 VII 1705 Toruń), pedagog, polihistor. Pochodził z niem. rodziny mieszczańskiej. Studiował w Wittenberdze; pracował w ewangelickich gimnazjach na Śląsku i Łużycach. Od 1695 do końca życia rektor Gimnazjum Akademickiego w Toruniu. Autor dziesięciu prac hist., wyd. w formie dysput; zajmował się w nich dziejami Torunia, Polski przedmieszkowej (krytyka historii legendarnej, m.in. *De trium antiquissimorum ducum Poloniae Lechi II, Lesci II et Popieli II fatis finalibus*, 1699; wyd. II w: *Melethemata thoruniensia*, [1726]), genealogią i numizmatyką (*De primis Polonorum nummis argenteis seu grossis Pragensibus*, 1702). Uznawany za inicjatora pol. badań nad naukami pomocniczymi historii.

L. Mokrzecki, *Zainteresowania historyczne Jerzego Wendego, rektora Gimnazjum Akademickiego w Toruniu*, w: *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1, Toruń 1972.

H.L.

WERESZYCKI Henryk (13 XII 1898 Lwów — 27 II 1990 Kraków), historyk, badacz dziejów Polski i powsz. XIX w. Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Pol.; brał udział w starciach z Ukraińcami 1918 oraz w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował filozofię i historię na UJK we Lwowie (seminarium A. Szelągowskiego), następnie uczył w prywatnych gimnazjach lwow., prowadząc równocześnie badania archiwalne. Opublikował prace: *Austria a powstanie styczniowe* (doktorat, 1930) oraz *Anglia a Polska w latach 1860–1865* (1935). W l. poprzedzających II wojnę świat. pracował w Inst. Badania Najnowszej Historii Polski (Inst. Józefa Piłsudskiego); zmobilizowany 1939, okupację spędził w niem. obozie jenieckim. W l. 1946–48 pracował w Inst. Pamięci Nar. w Warszawie; od 1947 zast. prof. na Uniw. Wrocławskim. Atakowany przez rzeczników marksist. dogmatyzmu (m.in. podczas konferencji metodol. w Otwocku 1951/52), zwł. za odbiegający od oficjalnej wykładni podręcznik *Historia polityczna Polski 1864–1918* (1948), przez kilka lat był pozbawiony możliwości publikowania. Od 1956 wykładał na UJ (prof. nadzw.; 1957–69 kier. Zakładu Europy Zach. XIX w.). Po 1960, wykorzystując możliwości pracy w archiwach austr. i brytyjskich (otrzymał stypendium Forda), zajął się dziejami dyplomacji eur. l. 60-ych do 80-ych XIX w.; rezultatem badań stały się książki: *Sojusz trzech cesarzy. Geneza 1866–1872*

(1965), *Walka o pokój europejski 1872–1878* (1972) oraz *Koniec sojuszu trzech cesarzy* (1977), stanowiące całość pod względem merytorycznym, konstrukcyjnie ujęte na pograniczu monografii i syntezy, należące dziś do podstawowego kanonu opracowań tej problematyki. Autor nowatorskiej w historiografii pol. pracy *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe* (1975); współautor syntetycznego zarysu *History of Poland* (1969, przekł. franc., włoski, słoweński). W l. 70-ych i 80-ych uprawiał również publicystykę hist. (pod pseud. Adam Stor), gł. na łamach „Tyg. Powsz." (*Niewygasła przeszłość. Refleksje i polemiki*, 1987). W opinii niezależnych środowisk intelektualnych był wzorem badawczej i obywatelskiej rzetelności. Dr h.c. Uniw. Wrocł. (1985). Otrzymał nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego (1969).

Historyk sam o sobie, „Kwart. Historii Nauki i Techniki" 1986, nr 3–4. A.Sz.

WERYHA DAROWSKI Adam → Darowski Weryha Adam.

WERYHA DAROWSKI Aleksander → Darowski Weryha Aleksander.

WESSELSKI-LAETUS Jan → Laetus-Wesselski Jan.

WĘCLEWSKI Zygmunt (1 V 1824 Międzyrzecz Wielkopol. — 19 VIII 1887 Lwów), filolog klas., edytor źródeł do dziejów Polski. Studiował filologię we Wrocławiu i w Halle (doktorat 1863). Wykładowca literatury greckiej i rzymskiej w Szkole Gł. Warsz. (1863–69); prof. zw. filologii klas. Uniw. Lwow. od 1872, rektor 1877–78; czł. AU (od 1874). Badał architekturę i wewnętrzne urządzenia staroż. teatru greckiego oraz dzieje literatury hellenistycznej i pol.-łacińskiej. Autor m.in. prac *Historia tragedii greckiej* („Bibl. Warsz." 1859), *Historia literatury greckiej* (1867), *Wiadomości o życiu, pismach, wydaniach i przekładach poezyj Klemensa Janickiego* (łac. 1865, przekł. pol. 1869) oraz syntetycznego łac. przeglądu *Studia w Polsce nad literaturą grecką w czterech przeszłych wiekach...* (1857, przekł. pol. „Bibl. Warsz." 1861). Opr. i wydał *Chronica Principum Poloniae* (MPH, t. 3 1878); opublikował *Pamiętniki* J. Ch. Paska (1877).

Nowy Korbut, t. 9. Z.R.

WĘDKIEWICZ Stanisław (14 III 1888 Rzeszów — 8 V 1963 Kraków), romanista, historyk kultury. Studiował na UJ w Krakowie i w Wiedniu (doktorat 1911); studia uzupełniał m.in. w Neapolu, Rzymie i Florencji. W czasie I wojny świat. delegat NKN w Bukareszcie i Sztokholmie oraz Rady Regencyjnej w Bernie. Po habilitacji 1919 w Krakowie prof. nadzw. Uniw. Pozn. 1919–21; prof. zw. UJ 1921–34, następnie UW 1934–39. Red. „Przegl. Współczesnego" 1922–39. Czł. PAU (koresp 1923, czynny 1928); czł. zw. TN Warsz. od 1935; czł. Rumuńskiej Akad. Nauk 1929; 1937–39 delegat Polski do Comité Permanent des Lettres et des Arts przy Lidze Narodów. Podczas II wojny świat. przebywał w Warszawie. Po wojnie 1947–60 kier. Stacji Nauk. PAU/PAN w Paryżu. Czł. PAN (tytularny 1952, rzecz. 1957). Wybitny językoznawca, autor ważnych prac z tej dziedziny. Historyk literatur romańskich, prowadził badania nad pol.-franc. i pol.-rumuńskimi stosunkami kult. (*Zarys dziejów wpływu polskiego na kulturę umysłową Rumunów*, „Sprawozdania PAU" 1921; *Królowie Jan Olbracht i Jan Sobieski w legendach i piśmiennictwie Rumunów*, tamże 1927; *Z motywów polskich w publicystyce francuskiej*,

1928). Prześledził wpływy pol. w szwedzkiej kulturze, języku i onomastyce. Autor szkiców o problemach współczesnej kultury eur. (*Faszyzm a kultura intelektualna Włoch powojennych*, 1930).

Bibliografia prac w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, t. 3, Warszawa 1964.

H.W.

WĘGIERSKI Andrzej, pseud. **Adrianus Regensvolscius** (18 XI 1600 Ostroróg k. Poznania — 11 I 1649 Orzeszkowo k. Poznania), historyk reformacji; pastor kalwiński. Urodził się w rodzinie różnowierczej. Studiował w Lejdzie, Franeker i Groningen. Rektor szkoły braci czeskich w Lesznie 1629–33 i we Włodawie 1633–48. Senior kalwińskiego dystryktu lubel. 1644, delegat na toruńskie Colloquium charitativum 1645. Najwybitniejszym dziełem W. jest *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias* (Utrecht 1652, wyd. rozsz. pt. *Libri quatuor Slavoniae reformatae*, Amsterdam 1679, wyd. kryt. J. Tazbir 1973), zawierające historię braci czeskich oraz przedstawiające dzieje pol. reformacji na tle eur. do 1650.

Nowy Korbut, t. 3; J. Tazbir, *Andrzej Węgierski — historyk słowiańskiej reformacji*, w: *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski* (zbior.), Poznań 1976.

A.P.

WIDAJEWICZ Józef (6 II 1889 Buszcz w Tarnopolskiem — 16 IX 1954 Kraków), historyk mediewista. Studiował na Uniw. Lwow. (doktorat 1913 u O. Balzera); uczył w gimnazjach w Tarnopolu, Białej i Lwowie, 1919–37 w gimnazjum im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu. Habilitował się na Uniw. Pozn. 1927, łącząc odtąd wykłady szkolne z uniwersyteckimi. Prof. nadzw. historii Słowian Zach. na Uniw. Pozn. 1937. Podczas wojny nauczał w Krakowie na tajnych kompletach UJ. Prof. zw. UJ 1945. Czł. zw. Pozn. TPN 1925, czł. koresp. PAU 1945. Początkowo podejmował problematykę skarbowości średniow. (*Powołowe — poradlne. Danina ludności wiejskiej w dobie piastowskiej*, 1913), potem zajmował się gł. początkami państwa pol. i dziejami Słowiańszczyzny Zach. (*Licicaviki Widukinda*, 1927; *Najdawniejszy piastowski podbój Pomorza*, 1931; *Przy ujściu Odry w drugiej połowie X wieku*, 1935; *Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku*, 1937).

Bibliografia prac: „Pamiętnik Słow." 1954; J. Leśny, *Józef Widajewicz*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

WIDERSZAL Ludwik (24 VI 1909 Warszawa — 13 VI 1944 tamże), historyk dziejów powsz. XIX w., archiwista. Studiował historię na UW pod kier. M. Handelsmana, O. Haleckiego i W. Tokarza, doktoryzował się 1933 (*Sprawy kaukaskie w polityce europejskiej w latach 1831–1864*, wyd. 1934), habilitował się 1938 (*Bułgarski ruch narodowy 1856–1872*, wyd. 1937). Asystent M. Handelsmana w Inst. Hist. UW. Pracował w archiwach: Oświecenia Publicznego (1929–31), Wojskowym (1935–38), Akt Nowych (1939). Zajmował się historią powsz. XIX w. ze szczególnym uwzględnieniem polityki międzynar. oraz historią krajów bałkańskich. W okresie okupacji niem. był aktywny w konspiracji (pseud. Pisarczyk); czł. SD, współpracownik Biura Informacji i Propagandy ZWZ-AK. Kontynuował badania nauk., napisał prace poświęcone stosunkom pol.-ang. i pol.-ros. (oba maszynopisy zaginęły); prowadził wykłady na tajnym UW. Zamordowany z inspiracji nie rozpoznanych do końca kręgów podziemia.

A. Zahorski, *Ludwik Widerszal (1909–1944)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

A.B.

WIELĄDKO, **Wielądek**, **Wojciech Wincenty** (1744 na Ukrainie — 30 XI 1822 Warszawa), historyk, heraldyk i pisarz. Pracował w kancelarii kanclerza w. kor. A. S. Młodziejowskiego. Po 1780 utrzymywał się z dorywczych prac lit. i genealogicznych oraz kolportowania m.in. obscoenów i okolicznościowej literatury politycznej. Podczas Sejmu Wielkiego był m.in. jednym z autorów *Zagadek sejmowych*. Opracował gł. na podstawie *Herbarza* K. Niesieckiego *Heraldykę, czyli opisanie herbów...* (t. 1–5 1794–98), ocenioną kryt. przez współczesnych (Ł. Gołębiowski). Zajmował się także sporządzaniem i kolportowaniem zbiorów hist. „pism ciekawych" (ich wartość źródłową wysoko ocenił W. Konopczyński) oraz tworzonej częściami (i sukcesywnie upowszechnianej) rękopiśmiennej kroniki okresu 1699–1792 (tekst najpełniejszy pt. *Zbiór historyi polskiej...*, t. 1–7 1808, rkps Bibl. Jagiellońskiej).

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

J.J.

WIELEWICKI Jan (1566 Wielewice w Kaliskiem — 24 VII 1639 Jarosław), historyk; jezuita (od 1584). Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował filozofię w Poznaniu i teologię w Akad. Wil.; święcenia kapłańskie przyjął 1598. Prof. i rektor kolegiów w Kaliszu, Lwowie, Jarosławiu i Poznaniu. Superior rezydencji w Toruniu i Przemyślu. Kaznodzieja (1602–06) i prepozyt (1619–23 i 1629–32) w krak. domu profesów przy kościele Św. Barbary. Opr. 1629–39 *Historici diarii domus professae SJ Cracoviensis...*, diariusz obejmujący okres 1579–1639 (wyd. J. Szujski i W. Chotkowski, t. 1–4 1881–99; fragm. dotyczący l. 1630–39 w rkpsie); diariusz ten zawiera gł. obraz życia rel. w Krakowie, odnotowuje też ważne wydarzenia polityczne. W. jest również autorem kroniki kolegium pozn. (rkps) i 65 biogramów pisarzy i jezuitów pol. w *Bibliotheca Scriptorum SJ* F. Alegambego (Antwerpia 1643).

Nowy Korbut, t. 3.

H.L.

WIERZBOWSKI Teodor (30 VIII 1853 Kielce — 19 II 1923 Warszawa), badacz dziejów i literatury pol. XV–XVII w., wydawca źródeł, bibliograf, archiwista. Studiował na ros. UW (pod kier. A. Pawińskiego i H. Struvego). W l. 1876–81 prowadził, jako stypendysta UW i Min. Oświecenia Publicznego, badania archiwalne i bibliogr. w Austrii, Niemczech, we Włoszech i Francji. Związany następnie (do 1915) z ros. UW: doc. 1882, prof. nadzw. 1886, prof. zw. 1889 (po doktoracie na uniw. w Petersburgu). Kustosz Gabinetu Archeol. i Numizmatycznego Bibl. UW od 1896. Dyr. AGAD 1896–1919. Czł. AU (1903); współzał. TN Warsz. (1907). Zajmował postawę ugodową wobec zaborcy (zgodził się na prowadzenie wykładów z historii literatury pol. na UW w języku ros.). Badacz historii literatury pol. odrodzenia i baroku; autor biografii pisarzy polit. XVI w.: *Krzysztof Warszewicki 1543–1603 i jego dzieła* (wyd. ros. 1885, wyd. pol. 1887), *Jakub Uchański, arcybiskup gnieźnieński, 1502–1581* (1895); tę drugą uzupełnił edycją źródłową *Uchansciana, czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego...* (t. 1–5 1884–95). Edytor serii pt. Bibl. Zapomnianych Poetów i Prozaików Pol. XVI–XVIII w. (t. 1–25 1886–1908) oraz *Materiałów do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzów polskich* (t. 1–2 1900–04, wznow. 1978). Jako historyk uważany był za przedstawiciela szkoły warsz.; zajmował się przede wszystkim edycją źródeł. Opr. m.in. sumariusz ksiąg Metryki Kor. pt. *Matricularum Regni Poloniae...* (t. 1–5 1905–19) zawierający odpisy dokumentów kancelarii król. od cza-

sów Kazimierza Jagiellończyka do Zygmunta Augusta. Wydał J. Sobieskiego *Diariusz wyprawy wiedeńskiej w 1683...* (1883) oraz *Przywileje królewskiego miasta stołecznego Starej Warszawy 1376–1772* (1913). W nie ukończonej pracy *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794* (t. 1 1911) zestawił i omówił szczegółowo źródła i opracowania traktujące o pierwszym pol. min. oświaty. Uzupełnił bibliografię nar. opisem ponad 70 druków z l. 1543–1605, nie notowanych przez K. Estreichera („Wiadomości Bibliogr. Warsz." 1882); wydał dzieło pt. *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.* (t. 1–3 1889–94), będące pierwszą próbą centralnego katalogu starych druków polskich. Twórca *Monumenta iuris...*, serii przeznaczonej do publikacji źródeł i pomocy archiwalnych; autor *Vademecum* (1908), pierwszego pol. nowoczesnego podręcznika archiwistyki.

Nowy Korbut, t. 16 cz. 1; bibliografia prac w: *Księga pamiątkowa koła Kielczan*, Warszawa 1925; Z. Gaca-Dąbrowska, *Działalność edytorska Teodora Wierzbowskiego*, „Roczniki Bibl." 1974. T.T.

WIĘCKOWSKA Helena (4 V 1897 Warszawa — 10 IV 1984 tamże), historyk, badaczka dziejów Polski XIX w., bibliotekoznawca. Po studiach hist. na UW pod kier. M. Handelsmana (doktorat 1922), pracowała od 1927 w Bibl. Nar. w Warszawie. W l. 1948–69 dyr. Bibl. UŁ, od 1953 kier. katedry bibliotekoznawstwa UŁ (prof. nadzw. 1955). Jej praca doktorska *Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815–1830* (1925), oparta w części na źródłach zniszczonych podczas II wojny świat., stanowi do dziś najpoważniejszą analizę pol. liberalizmu polit. przed powstaniem listopadowym. W. zajmowała się badaniem życia i twórczości J. Lelewela; opublikowała *Listy emigracyjne Joachima Lelewela* (t. 1–6 1948–56), współpracowała przy wydaniu jego dzieł zebranych, poświęciła mu pracę *Joachim Lelewel, uczony — polityk — człowiek* (1980). Autorka licznych prac bibliotekoznawczych (np. *Katalog zbiorów batignolskich i Towarzystwa Przyjaciół Polski w Londynie*, 1933).

Helena Więckowska 1897–1984 (zbior.), Łódź 1988 (tu bibliografia prac). M.J.

WIĘCKOWSKI Stanisław (12 VI 1882 Barchów k. Węgrowa — 31 XII 1942 Oświęcim), działacz polit., historyk staroż. Rzymu. Studiował na UJ medycynę i historię (doktorat 1933, na seminarium L. Piotrowicza). Podczas I wojny świat. walczył w Legionach Pol.; 1918–35 lekarz w wojsk. służbie zdrowia. Działacz Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela i innych organizacji społ.; współzał. SD, jego wiceprezes (1938) i prezes (od 1940). Badaniem historii cesarstwa rzymskiego zajmował się na marginesie działalności polit. i zawodowej; opublikował pracę doktorską (*Julian Apostata jako administrator i prawodawca*, 1930) i dwa artykuły. Był natomiast w tym zakresie aktywnym dydaktykiem; 1938/39 wykładał historię staroż. w łódzkim oddziale WWP, a w czasie okupacji niem. konspiracyjnie w Warszawie: w WWP i na UW. Aresztowany 9 VIII 1942 przez gestapo, rozstrzelany w obozie koncentracyjnym.

T. Brzeziński, A. Felchner, *Płk dr med. i fil. Antoni Stanisław Więckowski (1882–1942)*, „Archiwum Historii Medycyny" 1972. A.B.

WILLAUME Juliusz (15 II 1904 Zabłotów k. Śniatynia — 27 VI 1980 Lublin), badacz dziejów Polski XIX w., historyk historiografii. Uczestnik obrony Lwowa 1918. Studiował w Poznaniu romanistykę i historię m.in. pod kier. A. Skałkowskiego (doktorat na podstawie rozprawy *Amilkar Kosiński 1769–1833*, 1930). Uczył w wielkopol. szkołach śre-

dnich; w czasie okupacji niem. 1939–45 brał udział w tajnym nauczaniu. Habilitował się 1946 na Uniw. Pozn.; 1948 doc. UŁ; od 1953 do przejścia na emeryturę 1974 prof. UMCS w Lublinie (prof. zw. 1961; 1959–70 kier. katedry historii powsz. nowoż.). Jego zainteresowania nauk. dotyczyły gł. epoki napoleońskiej i Ks. Warsz. (monografia *Fryderyk August jako książę warszawski*, 1939); po II wojnie świat. zajmował się również dziejami społ.-gosp. (*Wieś lubelska przed uwłaszczeniem*, 1964) i historią historiografii (*Epoka nowożytna w dziejopisarstwie polskim i powszechnym*, 1979). Łączył doświadczenia warsztatowe i metodol. kręgu A. Skałkowskiego i M. Handelsmana. Edytor źródeł (wydał m.in. pamiętniki K. Koźmiana). Opublikował wiele przyczynków i recenzji.

S. Wiśniewski, *Bibliografia prac Juliusza Willaume za lata 1924–1974*, Lublin 1974.

A.Sz.

WINCENTY z KIELC, W. z Kielczy (pocz. XIII w. Kielce? — 2 poł. XIII w.), hagiograf; dominikanin. Wg T. Wojciechowskiego ur. w Kielcach jako poddany biskupów krak.; wg M. Plezi i K. Tymienieckiego wywodził się z rodu rycerskiego, a w Kielcach miał swą pierwszą prebendę; wg G. Labudy ur. na Śląsku Opolskim w Kielczy, być może pochodził z rodu Odrowążów. W 1237 był już dominikaninem; 1258–60 przebywał w Raciborzu; odbył podróż do Włoch. Jest autorem dwóch tekstów o św. Stanisławie: *Vita minor* (ok. 1 poł. XIII w.) i *Vita maior* (zapewne 1260–61) wyd. w MPH (t. 4 1884), przez G. Labudę zw. *Legendą o św. Stanisławie* i *Żywotem św. Stanisława*. Oba utwory opierają się na kronikach Kadłubka i Galla Anonima, *Żywocie św. Wojciecha*, a także na ustnej tradycji; oprócz historii św. Stanisława przedstawiają historię Polski od czasów Bolesława Chrobrego do końca panowania Bolesława Śmiałego. W *Legendzie...* (*Vita minor*) W. dowodził, że utrata korony przez władców Polski była karą za zabójstwo św. Stanisława. W *Żywocie...* (*Vita maior*) rozwinął tę koncepcję, pisząc, iż wprawdzie Polska została ukarana utratą korony i podziałami, ale tak jak zrosło się pocięte ciało św. Stanisława, tak kiedyś, gdy pojawi się odpowiedni władca, zjednoczy się Król. Polskie. Koncepcja ta wyrażała nastroje panujące w kościelnym środowisku krak. i odegrała dużą rolę w procesie jednoczenia Polski na przeł. XIII i XIV wieku. G. Labuda uważa, że W. jest też autorem nowej wersji *Rocznika kapitulnego krakowskiego* oraz tzw. *Zaginionej kroniki* (będącej wg niego kontynuacją dzieła Kadłubka).

T. Wojciechowski, *O życiu i pismach Wincentego z Kielc*, „Pamiętnik AU", Wydział Filol. i Hist.-Filoz., 1885; M. Plezia, *Wincenty z Kielc, historyk polski z pierwszej połowy XIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze" 1962; G. Labuda, *Twórczość hagiograficzna i historiograficzna Wincentego z Kielc*, „Studia Źródłoznawcze" 1971; tenże, *Zaginiona kronika w rocznikach Jana Długosza*, Poznań 1983.

M.B.

WINCENTY zw. KADŁUBKIEM (ok. 1150 Kargów pod Stopnicą — 8 III 1223 Jędrzejów), kronikarz; biskup; błogosławiony. Pochodził z rodziny rycerskiej. Studia uniw. odbył przed 1189 zapewne w Paryżu i Bolonii, uzyskując tytuł magistra artium. Związał się z kręgiem katedralnym krak. i dworem Kazimierza Sprawiedliwego, gdzie pełnił funkcje kancelaryjne. Zapewne brał udział w zjeździe łęczyckim (1180). Prawdopodobnie między 1177 a 1206 nauczał w szkole katedralnej krak. jako scholastyk; również przed 1206 osiągnął godność prepozyta w kolegiacie sandomierskiej. Wybrany 1207 w wolnej elekcji kanonicznej na biskupa krak. (sakrę otrzymał 1208). Należał do zwolenników reform w pol. Kościele i współdzia-

łał z arcybiskupem H. Kietliczem; uczestniczył w reformatorskich synodach prowincjonalnych w Borzykowie 1210 i Wolborzu 1214, zjazdach kościelnych w Mstowie 1212, Gnieźnie i Sieradzu 1213 oraz w obradach IV soboru laterańskiego 1215. Dobrowolnie zrzekł się biskupstwa 1217 i najdalej z początkiem 1218 wstąpił do klasztoru cystersów w Jędrzejowie, gdzie zmarł i został pochowany. Beatyfikowany 1764. Autor kroniki zw. *Cronica Polonorum* (tytuł oryginalny nie znany) podjętej z polecenia Kazimierza Sprawiedliwego, powstałej w całości przed 1207. Kronika zachowała się w 32 rkpsach średniow., z których najstarszy pochodzi z 1 poł. XIV w. Pierwszy raz ogłosił ją drukiem J. Sz. Herburt 1612 (następne edycje: 1712, 1824, 1862, 1864); ostatnie, niekryt. wydanie A. Bielowskiego ukazało się 1872 (MPH, t. 2). Na język pol. tłumaczona 1803 i 1862; nauk. przekł. pt. *Kronika polska* opr. B. Kürbis i K. Abgarowicz (1974). Kronika ma formę traktatu hist. o wyraźnych tendencjach moralizatorskich i dydaktycznych; jej gł. idea to ukazanie państwa — monarchii (określanej: res publica), rządzonej według prawa przez legalnych władców wybranych przez społeczeństwo; wątek hist. oparty jest na *Kronice* Galla Anonima, tradycji ustnej środowiska krak., autopsji, dokumentach i rocznikach. Dzieło składa się z 4 ksiąg o niejednolitej strukturze. Pierwsze trzy księgi, w formie dialogu między biskupem krak. Mateuszem a arcybiskupem gnieźn. Janem, zawierają legendę o pradziejach Polski oraz relację o wydarzeniach hist. do roku śmierci Bolesława Kędzierzawego (1173); niewiele w nich dbałości o prawdę hist., zamierzchłą bowiem przeszłość Polski wiążą z dziejami staroż. Greków i Rzymian. Natomiast księga czwarta, o narracji ciągłej, obejmująca l. 1173–1202 (ze wzmianką o 1205) podaje dość rzetelne, wiarygodne informacje; najpełniej przedstawia rządy Kazimierza Sprawiedliwego. Kronika W. zw. K. jest najważniejszym źródłem do dziejów Polski XII w., należy też do najistotniejszych osiągnięć piśmiennictwa eur. okresu XII-wiecznego renesansu. Ma kunsztowną formę lit. (dialogi, mowy, listy, wstawki wierszowane, bajki, przypowieści itp.); napisana jest bogatą, klasycyzującą łaciną, pełną retoryki. W. zw. K. wykazał w niej dobrą znajomość autorów staroż. i średniow., wiedzę prawniczą, teologiczną i przyrodniczą. Kronika W. zw. K., przesycona patriotyzmem i religijnością, wywarła przemożny wpływ na dawną historiografię pol.: w średniowieczu była powszechnie znana, wielokrotnie przerabiana i ekscerpowana, a w XV w. — opatrzona komentarzem Jana z Dąbrówki — stała się przedmiotem wykładów na Uniw. Krak. i w szkołach niższych.

O. Balzer, *Studium o Kadłubku*, w: tenże, *Pisma pośmiertne*, t. 1–2, Lwów 1934–35; B. Kürbis, *Wstęp*, w: *Mistrza Wincentego Kronika polska*, Warszawa 1974; M. Plezia, *Mistrz Wincenty, zwany Kadłubkiem*, w: *Pisarze staropolscy, sylwetki* (zbior.), t. 1, Warszawa 1991.

K.O.

WINDAKIEWICZ Stanisław (24 XI 1863 Drohobycz — 9 IV 1943 Kraków), historyk literatury i kultury polskiej. Studiował filologię i historię na UJ; studia uzupełniał w Monachium, Berlinie i Paryżu. W 1886 brał udział w ekspedycji rzymskiej AU wraz z S. Smolką; doktoryzował się 1887 i habilitował 1896 na UJ. W l. 1890–1903 pracował jako bibliotekarz AU. Od 1903 prof. UJ: tytularny, 1912–34 zw., od 1938 honorowy. Czł. AU/ PAU (koresp. 1914, zw. 1919). Zajmował się przede wszystkim historią kultury i literatury staropol.; określił znaczenie uniw. w Padwie dla kształcenia Polaków w okresie odrodzenia (*Padwa. Studium z dziejów cywilizacji polskiej*, 1891). Analizował poezję M. Sarbiewskiego, język i styl M. Reja. Badał dzieje dramatu i teatru od początków do

XVIII w. (*Teatr ludowy w dawnej Polsce*, 1902; *Dramat liturgiczny w Polsce średniowiecznej*, 1903; *Teatr polski przed powstaniem sceny narodowej*, 1921; także inne pionierskie prace). Jako badacz literatury romant. przeciwstawiał się kultowi wieszczów; twórczość pol. romantyków ukazywał na tle europejskim. Opublikował kilka ważnych edycji źródłowych, m.in. księgi (1888), protokoły (1890) i statuty (1890) Nacji Pol. w Padwie oraz *Akta Rzeczypospolitej Babińskiej* (1894).

Nowy Korbut, t. 16 cz. 1; *Materiały do bibliografii Stanisława Windakiewicza*, „Pamiętnik Lit." 1935.

red.

WINIARZ Alojzy (1868 — 20 VIII 1912 Lwów), historyk prawa, mediewista. Po studiach prawniczych pod kier. O. Balzera we Lwowie uczestniczył w ekspedycji rzymskiej AU; po powrocie habilitował się na Uniw. Lwowskim. Od 1901 adiunkt w Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich; od 1908 dyr. centralnej składnicy akt Namiestnictwa we Lwowie. Sekr. PTH 1902–05. Autor rozpraw (publikowanych gł. w „Kwart. Hist.") o sądach bożych w Polsce (1891), prejudykatach w statutach Kazimierza Wielkiego (1895), o mazowieckim prawie zwyczajowym (1895), prawie majątkowo-małżeńskim w Polsce średniow. (1898), o sądownictwie rektora Akad. Krak. w wiekach średnich (1900). Zajmował się także prawem prywatnym niemieckim.

L.Krz.

WISŁOCKI Władysław (31 VII 1841 Knihynicze na Podolu — 4 VI 1900 Kraków), bibliograf, edytor źródeł, bibliotekarz. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował filologię na Uniw. Lwow. (doktorat 1867). Kustosz Bibl. Ossolińskich we Lwowie 1869–74, następnie Bibl. UJ; badał rkpsy, inkunabuły i stare druki (*Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1–2 1877–81, *Incunabula typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae...*, 1900). Czł. AU (koresp. 1878, czynny 1880). Autor wielu bibliografii, w tym pierwszej w Polsce bibliografii bieżącej, publikowanej w „Przegl. Bibliogr." (1878–1900; zał. i red. pisma). Edytor źródeł hist. (*Kodeks pilzneński ortylów magdeburskich*, 1874; *Kazania niedzielne i świąteczne w jęz. łac. i czeskim z pocz. XV w...*., 1875; *Andrzej na Więcborku Zebrzydowski. Korespondencja z lat 1546–1553...*, 1878; *Diariusz komisji bydgoskiej w r. 1614*, 1880), także źródeł do dziejów UJ (*Liber diligentiarum Facultatis Artiscae Univ. Crac.*, 1886; *Acta rectoralia Almae Universitatis...*, 1893–97). Autor drobniejszych prac m.in. z zakresu dziejów oświaty i literatury polskiej.

Nowy Korbut, t. 16 cz. 1.

Z.R.

WISŁOCKI Władysław Tadeusz (27 VII 1887 Łąka k. Sambora — po 11 VII 1941), historyk słowianoznawca, bibliograf. Bratanek Władysława W. Studiował na Uniw. Lwow.; pracował jako kustosz w Bibl. Ossolińskich we Lwowie. Red. 1928–39 miesięcznika „Ruch Słow.", gdzie zamieszczał wiele swych artykułów. Współpracownik „Przewodnika Bibliogr." (1924–28 red.). Ogłosił prace: *Jerzy Lubomirski 1817–1872* (1928), *Kongres Słowiański w r. 1848 i sprawa polska* (1927); opr. bibliografię dzieł A. Brücknera (1928) i inne wartościowe bibliografie specjalne. Aresztowany po zajęciu Lwowa przez wojska niem., zaginął.

K.Ś.

WISZNIEWSKI Michał, pseud. **Bezimienny, Nemo, James William Whitecross** (27 IX 1794 Firlejów k. Rohaty-

na — 22 XII 1865 Nicea), historyk literatury, filozof, historyk. Ukończył Liceum Krzemienieckie, studiował filozofię we Włoszech, Francji i Szkocji (Edynburg). W 1823/24 uczył w Liceum Krzemienieckim; od 1831 prof. historii powsz. UJ (wykładał również historię literatury); czł. TN Krak.; 1836–39 dyr. Liceum Św. Anny oraz szkół wydziałowych Rzeczypospolitej Krakowskiej. Bliski konserwatystom galic.; przeciwnik rewolucji krak. 1846 (skazany na śmierć przez sąd rewol.). Po wybuchu Wiosny Ludów 1848 zmuszony do opuszczenia Krakowa; na emigracji, gł. we Włoszech, m.in. współpracował z C. Cavourem; 1859 obdarzony przez króla Wiktora Emanuela tytułem księcia. Autor wielu prac z zakresu filozofii (uznawany za empiryka i prepozytywistę), psychologii i pedagogiki, najwybitniejszy jako badacz problematyki historycznoliterackiej. Jego gł. dzieło, *Historia literatury polskiej* (t. 1–10 1840–57), jest pierwszą pol. źródłową i kryt. pracą tego typu (przez współczesnych nie doceniona). W zakresie historii opublikował m.in. zarys *O historii wieków Piastowych i kronikarstwie polskim przed Długoszem* (1835), pracował nad kilkutomową *Historią jezuitów* (zachował się tylko rkps t. 1 w Ossolineum) i nad *Historią XIX wieku* (zachował się tylko rkps przedmowy jw.); edytor wydawnictwa źródłowego *Pomniki historii i literatury polskiej* (t. 1–4 1835–37). Wychowany na wzorach historiografii oświecenia, czerpał też z nowych pozytywist. koncepcji historiozoficznych; równocześnie przyjmował romant. koncepcję „ducha dziejów". Przełożył podręcznik historii powsz. Szwajcara J. Müllera (nie wyd., rkps w Bibl. Jagiellońskiej).

Nowy Korbut, t. 9; J. Dybiec, *Michał Wiszniewski. Życie i twórczość*, Wrocław 1970.

red.

WIŚNIEWSKI Jan Aleksander (3 V 1876 Krępa k. Lipska nad Wisłą — 7 VI 1943 Borkowice), historyk Kościoła katol. w Polsce; ksiądz. Święcenia kapłańskie przyjął 1899. Nauczyciel religii w szkołach radomskich, współtwórca Muzeum Ziemi Radomskiej; od 1913 proboszcz w Borkowicach, od 1917 kanonik sandomierski. Opr. monografie poszczególnych dekanatów diecezji sandomierskiej (wyd. wraz z dokumentami źródłowymi, 1907–15), kieleckiej (1917–35) i częstochowskiej (1936). Autor *Katalogu prałatów i kanoników sandomierskich od 1186–1926 r. ...* (1928; wraz z M. Niwińskim wydał *Uzupełnienie do Katalogu...*, 1936). Czł. Komisji Hist. PAU.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

J.B.

WIŚNIEWSKI Jerzy (1 I 1928 Kołaki Kościelne k. Zambrowa — 30 X 1983 Kraków), historyk osadnictwa. Podczas okupacji niem. żołnierz AK. Studiował na Uniw. Pozn., tamże doktoryzował się (1960) i habilitował (1965). Zawodowo związany z IH PAN w Poznaniu, następnie w Krakowie: od 1974 prof. nadzw. i kier. Pracowni Słownika Hist.-Geogr. Polski Średniowiecznej. Zajmował się dawnym osadnictwem, geografią hist. i toponomastyką, a także biografistyką i genealogią; badaniami swymi ogarniał Pomorze, pogranicze Polski z dawną Jaćwieżą, Litwą i Białorusią oraz Małopolskę. Autor m.in. pracy *Rozwój społeczno-gospodarczy Szczecina w latach 1713–1805* (w: *Dzieje Szczecina*, zbior., t. 2 1963) oraz licznych opr. dotyczących dziejów osadnictwa w powiatach: sejneńskim (1963), suwalskim (1965), augustowskim (1967), grajewskim (1975), na wsch. Białostocczyźnie (1977) i in. Współpracownik PSB, serii pn. Bibl. Słupska i wielu czasopism, np. „Studia

i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza", „Rocz. Białostocki".

Bibliografia prac: „Małopol. Studia Hist." 1984 z. 4.

J.W.

WITKOWSKI Stanisław Józef (2 III 1866 Andrychów — 2 X 1950 Warszawa), filolog klas., historyk staroż. Grecji. Studiował na UJ w Krakowie (doktorat 1893), w Berlinie i Getyndze; odbył podróże nauk. do Włoch, Grecji i Hiszpanii. Po habilitacji (1898) wykładowca hellenistyki i papirologii Uniw. Lwow., tamże prof. do 1935 (nadzw. 1902, zw. 1905); twórca lwow. szkoły filologicznej. Red. „Eos" 1902–09, wydawał „Studia Leopolitana" 1913–27. Czł. AU/PAU 1910. Opublikował pierwszą w literaturze eur. syntezę historiografii greckiej od początków do pierwszych wieków cesarstwa, obejmującą także prace z zakresu chronologii, etnografii, geografii (*Historiografia grecka i nauki pokrewne...*, t. 1–3 1925–27). Opr. dzieje Grecji (epokę Peryklesa) w *Wielkiej historii powszechnej* (t. 2 1934); przedstawił obraz ustroju Aten i Sparty w pracy *Państwo greckie* (1938). Znawca okresu ptolemejskiego w historii Egiptu, jeden z pierwszych w Polsce badaczy papirusów.

H.W.

WITTYG Wiktor (1857 Strzyżówka na Podolu — 17 X 1921 Warszawa), archeolog, bibliofil, numizmatyk, heraldyk, kolekcjoner. Studiował prawo w Odessie. Od 1886 mieszkał w Warszawie, był przedsiębiorcą robót regulacyjnych na Wiśle. Wysokie dochody umożliwiły mu realizację zamiłowań kolekcjonerskich: zbierał pieczęcie, monety, medale, dokumenty, ekslibrisy, druki i rkpsy; zbieractwo łączył z badaniami nauk., gł. w dziedzinie numizmatyki i heraldyki. Ważniejsze prace: *Spis monet polskich bitych po upadku Rzeczypospolitej* (1899), *Znaki pieczętne (gmerki) mieszczan w Polsce w XVI i zaraniu XVII w.* (1907), *Nieznana szlachta polska i jej herby* (ze współudziałem S. Dziadulewicza; 1908), *Exlibrisy bibliotek polskich XVI–XX w.* (t. 1–2 1903–07). Swój zbiór pieczęci miejskich podarował Muzeum Nar. w Krakowie; na jego podstawie wydano *Pieczęcie miast dawnej Polski* (1905; doprowadzone do litery K).

S.K.K.

WŁODARSKI Bronisław (2 IX 1895 Tarnopol — 9 IV 1974 Gdynia), historyk mediewista. Studiował historię na UJK we Lwowie pod kier. S. Zakrzewskiego (doktorat 1923) i w Pradze pod kier. V. Novotnego. W l. 1932–33 prowadził poszukiwania źródłowe w Archiwum Watykańskim. Po habilitacji 1934 na UJK, nauczyciel w lwow. gimnazjach. W czasie II wojny świat. kierował tajnym nauczaniem we Lwowie. Od 1945 związany z UMK w Toruniu: prof. nadzw. 1946, prof. zw. 1957, dyr. Inst. Hist. (1956–59, 1963–66). Czł. m.in. PTH i Pozn. TPN (od 1946) oraz Komisji Hist. PAU (od 1950). Autor licznych prac z zakresu historii polit. Polski, gł. XIII w. i 1 poł. XIV w. (*Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV w. 1250–1306*, 1931; *Między Polską, Litwą a Zakonem Krzyżackim. Sylwetka Wacława płockiego*, 1951; *Rywalizacja o ziemie pruskie w połowie XIII w.*, 1958; *Polska i Ruś 1194–1340*, 1966). Zajmował się też naukami pomocniczymi historii; red. i współautor pierwszego w nauce pol. podręcznika *Chronologia polska* (1957). Był — wraz z K. Górskim — twórcą toruńskiego ośrodka mediewistycznego.

Bibliografia prac: „Acta Universitatis Nicolai Copernici", Nauki Humanist.-Społ., Historia, 1990.

W.Buk.

WOJCIECHOWSKI Konstanty (11 III 1872 Sokolniki k. Lwowa — 16 VII 1924 Lwów), historyk literatury. Ojciec

Zygmunta W. Studiował historię oraz filologię pol. i klas. na Uniw. Lwow. (doktorat 1895, habilitacja 1904); studia uzupełniał w Wiedniu i Berlinie. Nauczyciel gimnazjów; od 1904 doc. Uniw. Lwow., 1916 prof. nadzw., 1920 prof. zw.; od 1919 czł. PAU. Zapoczątkował badania nad dziejami nowoż. powieści pol., udowadniał wpływ J.W. Goethego na literaturę pol., prowadził rozległe badania porównawcze. Autor syntetycznego zarysu *Historia powieści w Polsce* (1925), nie ukończonej syntezy *Wiek oświecenia* (1926) oraz podręcznika *Dzieje literatury polskiej* (1909, wyd. VIII 1948).

Bibliografia prac w: *Cieniom Konstantego Wojciechowskiego* (zbior.), Lwów – Warszawa 1925.

J.Ram.

WOJCIECHOWSKI Stanisław (15 III 1869 Kalisz — 9 IV 1953 Gołąbki k. Warszawy), polityk, działacz i historyk spółdzielczości; prezydent RP. Współzał. i czł. kierownictwa PPS (1895–1905). Propagator ruchu spółdzielczego; 1918–22 wykładowca WSH w Warszawie. Min. spraw wewnętrznych 1919–20; prezydent RP 1922–26 (zrzekł się prezydentury po przewrocie majowym). Prof. SGGW w Warszawie 1926–39; dyr. Spółdzielczego Inst. Nauk. od 1927. Autor prac dotyczących spółdzielczości, w tym prac hist., np. cennego opr. *Historia spółdzielczości polskiej do 1914 roku* (1939), a także relacji ze swej pionierskiej działalności na tym polu (*Moje wspomnienia*, 1938).

Z.Ch.-R.

WOJCIECHOWSKI Tadeusz (13 VI 1838 Kraków — 21 XI 1919 Lwów), historyk mediewista. Był synem nauczyciela gimnazjum. Studiował prawo i historię na Uniw. Krak.; nie wyniósłszy wiele z krak. wszechnicy (były to czasy upadku uczelni), uzupełniał studia na uniw. w Wiedniu oraz samodzielnie. W 1861, po powrocie do Krakowa, próbował bezskutecznie uzyskać doktorat. Odrzucenie rozprawy nie zniechęciło go do badań; środowisko nauk. znalazł w grupie młodych historyków poza uczelnią. W 1863 zaangażował się wraz z przyjaciółmi w przygotowania przedpowstaniowe w Galicji. Aresztowany w końcu 1863, spędził w więzieniu prawie rok. Po uzyskaniu doktoratu (1865) znalazł pracę (1868) w Bibl. Jagiellońskiej. W tym czasie prowadził własne studia z dziedziny historii, socjologii, antropologii, geografii, czego wynikiem była znakomita praca pt. *Chrobacja. Rozbiór starożytności słowiańskich* (1873). Dzieło to zostało odrzucone jako podstawa habilitacji; nie uzyskał też katedry na Uniw. Krakowskim. W wyniku niepowodzeń nauk. i trudnych przeżyć osobistych opuścił 1875 Kraków i przeniósł się do Lwowa; odsunął się od dawnych przyjaciół krak. i od polityki. We Lwowie pracował jako bibliotekarz i zajmował się dalszymi badaniami nad pol. średniowieczem; napisał m.in. *O rocznikach polskich X–XV wieku* (1880), *O Kazimierzu Mnichu* (1885), *O Piaście i piaście* (1895), *Kościół katedralny w Krakowie* (1900). Od 1883 prof. nadzw. Uniw. Lwow., kier. nowo otwartej katedry historii Polski; 1894–95 rektor Uniw. Lwow.; 1907 emerytowany. Czł. AU (koresp. 1881, czynny 1887). Aktywny w PTH we Lwowie (1886–91 wiceprezes, 1891–1907 prezes). W uznaniu zasług mianowany 1909 czł. austr. Izby Panów. Pod koniec pracy na uczelni wydał swoje gł. dzieło *Szkice historyczne XI wieku* (1904, wyd. IV 1970), które wzbudziło ogromne zainteresowanie nie tylko historyków, wywołując zarówno entuzjastyczne oceny, jak i gwałtowny sprzeciw i polemiki. W badaniach nauk. W. łączył ścisłą analizę źródeł hist. z oryginalną wizją procesu dziejowego; jako jeden z pierwszych wprowadził do warsztatu historyka socjologię, toponomastykę, językoznawstwo, historię sztuki. „Na poły

pozytywista, na poły spóźniony romantyk, trafił... w sedno wyobraźni politycznej i historycznej inteligencji polskiej pierwszych dziesięcioleci XX wieku" (A. Gieysztor).

Bibliografia prac w: T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, wyd. IV, Warszawa 1970; H. Barycz, *Tadeusz Wojciechowski, odnowiciel polskiej mediewistyki*, w: tenże, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 2, Kraków 1963; A. Gieysztor, *Tadeusz Wojciechowski*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974.

M.B.

WOJCIECHOWSKI Zygmunt (28 IV 1900 Stryj — 14 X 1955 Poznań), historyk państwa i prawa, organizator nauki. Syn Konstantego W. Ukończył studia filoz.-hist. na UJK we Lwowie (doktorat 1924). Od 1925 na Uniw. Pozn.: zast. prof. historii prawa pol., a po habilitacji — doc. 1925, prof. nadzw. 1929, prof. zw. 1936. W okresie międzywojennym związany z ND. Czł. koresp. PAU 1945, czł. czynny 1948; czł. rzecz. PAN 1952. Autor wielu prac z historii ustroju i prawa średniow. Polski; wyróżniał się przede wszystkim umiejętnością syntezy: *Prawo rycerskie w Polsce przed statutami Kazimierza Wielkiego* (1928, wyd. niem. 1930), *Sądownictwo prawa polskiego w dobie przedimmunitetowej* (1930), *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju* (1945, wyd. II 1948, wyd. franc. 1949), *Zygmunt Stary 1506–1548* (1946, wznow. 1979 w serii Klasycy Historiografii, opr. i wstęp A. F. Grabski). Rozwinął kierunki badań i działalności organizatorskiej wytyczone w Poznaniu przez T. Tyca. Gruntownie zbadał wiele aspektów ustroju polit., administr. i społ.; punktem wyjścia jego studiów, jako ucznia O. Balzera, była teoria rodowa. Czasy piastowskiego średniowiecza uważał za najświetniejszy okres w dziejach Polski. Już przed II wojną świat. podejmował zagadnienia historii piastowskich ziem zach. i płn. (*Ustrój polityczny Śląska do końca XIV w.*, 1932; *Rozwój terytorialny Prus w stosunku do Polski*, 1933), rozbudowując koncepcję pol. „ziem macierzystych" sięgających po Odrę. Od 1930 kierował zarządem Powsz. Wykładów Uniw. Pozn. i docierał z wykładami na obszar Mazur. Podczas okupacji niem. był jednym z gł. animatorów tajnego Uniw. Ziem Zach. w Warszawie. Po 1945 poświęcił się organizacji nauki: zał. 1945 i dyr. Inst. Zach., inicjator i red. jego publikacji (m.in. „Przegl. Zach."), zał. 1946 i współred. „Czasopisma Prawno-Hist.", sekr. generalny od 1945 i prezes 1955 Pozn. TPN, rozwijającego poważną działalność wydawniczą. Jego uczniami było wielu wybitnych historyków państwa i prawa, jak Z. Kaczmarczyk, J. Matuszewski i M. Sczaniecki.

A. Rogalski, *Profesor Zygmunt Wojciechowski. W ćwierćwiecze zgonu (1900–1955)*, „Życie i Myśl" 1980 nr 11; H. Olszewski, *Zygmunt Wojciechowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

H.I.

WOJTKOWSKI Andrzej (20 XI 1891 Jezioro k. Ostrowa Wielkopol. — 7 VI 1975 Lublin), historyk, badacz dziejów Wielkopolski XIX w., bibliotekarz, bibliograf. Studiował w Berlinie, doktoryzował się na Uniw. Pozn. 1921. W l. 1926–39 pracował w Bibl. Raczyńskich (dyr. od 1929). Po habilitacji 1930 na Uniw. Pozn. prowadził tu również zajęcia. Od 1944 związany z KUL: prof. nadzw., 1945 prof. zw., do 1949 także dyr. biblioteki. Opr. obszerne monografie źródłowe: *Karol Libelt jako wychowawca* (1927), *Historia Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (1928), *Edward Raczyński i jego dzieło* (1929), a także ciągle niezastąpioną *Bibliografię historii Wielkopolski* (1937–39, nie dokończona). W ostatnich latach życia zajmował się stosunkami pol.-krzyżackimi w średniowieczu (*Tezy i argumenty pol-*

skie w sporach terytorialnych z Krzyżakami, 1968; *Procesy polsko-krzyżackie przed procesem z lat 1320–1321*, 1972).

Bibliografia prac: „Roczniki Humanist." 1972 z. 2; W. Molik, *Andrzej Wojtkowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

WOLAŃSKI Adam (18 X 1852 Werbeń k. Beresteczka — 22 III 1933 Kraków), numizmatyk. Ziemianin; z zawodu agronom. Od 1919 mieszkał w Krakowie. Porządkował zbiór numizmatyczny Muzeum Czapskich; podarował temu muzeum część swoich zbiorów bibl. i dzieł sztuki. Współpracował z Komisją Rewindykacyjną na rzecz zwrotu Polsce dóbr kultury wywiezionych po rozbiorach do Rosji; opublikował m.in. *Losy regaliów polskich* (1921). Red. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeol."; od 1919 prezes Tow. Numizmatycznego w Krakowie.

S.K.K.

WOLFF Adam (14 VIII 1899 Warszawa — 7 II 1984 tamże), historyk mediewista, archiwista, edytor źródeł. Studiował historię na UW pod kier. K. Tymienieckiego i J. K. Kochanowskiego (doktorat 1938). Uczestnik wojny pol.-radz. 1919–20. Długoletni (1924–54) pracownik AGAD w Warszawie. Po habilitacji 1949 na UW prof. nadzw. 1954; kier. zakładu edytorstwa źródeł w IHKM PAN (1954–59); czł. m.in. Komisji Hist. PAU (od 1937), PTH i TN Warsz.; współzał. Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych. Zajmował się gł. dziejami średniow. Mazowsza; podejmował prace archiwalne (*Metryka Mazowiecka. Układ pierwotny. Sposób rejestracji*, 1929) i edycje źródłowe (*Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI w. z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, 1950, wraz z W. Kuraszkiewiczem), badał instytucje prawno-ustrojowe (*Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, 1962) oraz onomastykę (mazowieckie nazwy terenowe). Jego nie wyd. prace sprzed 1944 i zgromadzone materiały źródłowe uległy zniszczeniu podczas powstania warsz.; część zbioru W. po wojnie odtworzył i uzupełnił. Opr. (wraz A. Borkiewicz-Celińską) *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu* (1971). Zarówno jego prace, jak i zbiory materiałów źródłowych w postaci kartotek mają zasadnicze znaczenie dla dziejów średniow. Mazowsza. W. uprawiał sport żeglarski (uczestnik olimpiady 1928), był w tej dziedzinie instruktorem i organizatorem; czł. hon. Pol. Związku Żeglarskiego.

Bibliografia prac: „Archeion" 1986.

W.Buk.

WOLFF Józef (1854 — 9 VIII 1900 Heidelberg), historyk, genealog. Opierając się na szerokiej podstawie źródłowej (m.in. Metryka Litew. i księgi Trybunału Głównego W. Ks. Litew.) wydał wartościowe monografie hist.-genealogiczne: *Pacowie* (Petersburg 1885), *Ród Gedymina* (1886), a zwł. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV w.* (1895) — monografie 112 rodzin kniaziowskich pochodzenia litew., ruskiego i tatarskiego z uwzględnieniem rodzin pseudokniaziowskich. Opr. spis *Senatorowie i dygnitarze W. Księstwa Litewskiego 1386–1795* (1885).

S.K.K.

WOLIŃSKI Janusz (10 IX 1894 Warszawa — 7 IV 1970 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XVII w., edytor źródeł. Studiował historię na uniw. w Moskwie, prawo i historię na UW (doktorat pod kier. M. Handelsmana 1926). Brał udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Nauczyciel w gimnazjach warsz.; 1931–39 pracował jako kier. referatu prawosławnego w dep. wyznań Min. WRiOP, co zaowocowało naj-

obszerniejszą pracą W., syntezą *Polska a kościół prawosławny* (1936). Habilitował się na UW 1938. Wykładowca (1936–39) w Szkole Nauk Polit. Inst. Nauk.-Badawczego Europy Wsch. w Wilnie. W czasie okupacji niem. pracował jako bibliotekarz; prowadził zajęcia na tajnym UW i tajnym Uniw. Ziem Zach. w Warszawie. Od 1945 związany z UW: prof. nadzw. 1947, prof. zw. 1958. Ponadto 1957–68 wykładowca WAP w Warszawie. Czł. TN Warsz. od 1935, czł. PTH, prezes TMH w Warszawie 1960–70; red. „Przegl. Hist." 1945–52. Do grona jego uczniów należeli m.in. T. Łepkowski, Z. Wójcik, A. Zahorski. Wybitny znawca czasów Jana III, jego polityki i działań wojskowych. Ukazał inicjatywy Sobieskiego zmierzające do zawarcia pokoju z Turcją i zwrócenia wysiłku zbrojnego przeciw Brandenburgii (*Wielki Elektor i Polska w pierwszym roku rządów Jana Sobieskiego i traktat jaworowski 1675 r.*, 1932). Badał relacje wzajemne Rzeczypospolitej, Rosji, Porty Otomańskiej i Tatarów (*Król Jan III a sprawa Ukrainy 1674–1675*, 1934; *Pośrednictwo tatarskie w wojnie polsko-tureckiej*, 1934). Przeprowadził analizę bitew pod Żórawnem („Wojsk. Przegl. Hist." 1930), pod Wiedniem (*Król Jan III Sobieski i bitwa wiedeńska 1683 r.*, 1965) i pod Parkanami (*Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, 1960). Znawca źródeł epoki i ich edytor (*Wojna polsko-turecka 1672–1676 w świetle relacji rezydentów austriackich w Turcji*, 1963; *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, cz. 1–11 1965–70; K. Sarneckiego *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, 1958). Opr. i wydał wraz z J. Michalskim i E. Rostworowskim *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego* (t. 1–6 1955–69).

M.W.

WOŁYŃSKI Artur (1844–1893), historyk, wydawca źródeł. Na emigracji od 1864. Studiował we Francji i Włoszech. Opublikował dokumenty dotyczące stosunków Rządu Nar. ze Stolicą Apostolską (*Insurrezione Polacca nel 1863 e 1864*, Rzym 1867). Zorganizował Muzeum Kopernika przy Uniw. w Rzymie. Wydał: *Kopernik w Italii, czyli dokumenta italskie do monografii Kopernika* (cz. 1–2 1873–74) oraz dwa zbiory nie publikowanych uprzednio materiałów dotyczących Galileusza (Florencja 1872, 1878).

H.W.

WORONICZ Jan Paweł (28 VI 1757 lub 6 VII 1753 Brodów na Wołyniu — 7 XII 1829 Wiedeń), poeta, historiozof; prymas Król. Polskiego. Potomek senatorskiego rodu. Wychowanek jezuitów, dr obojga praw Akad. Wileńskiej. Proboszcz w Liwie na Podlasiu 1784–91, w l. Sejmu Wielkiego — w Warszawie, od 1800 proboszcz w Kazimierzu Dolnym (blisko związany z ośrodkiem Czartoryskich w Puławach), następnie w Powsinie pod Warszawą 1803–15. Od 1808 czł. Rady Stanu Ks. Warsz.; 1815 biskup krak., arcybiskup warsz. i prymas 1828. Czł. zał. TPN. Historiozoficzna koncepcja W., oparta na założeniach prowidencjalizmu, ukazywała dzieje Polski jako narodu wybranego (poprzez przymierze z Bogiem), skazanego przez Opatrzność na upadek, ale dzięki pokucie zdolnego do odkupienia win (poemat *Świątynia Sybilli*, 1801, wyd.1818; *Hymn do Boga*, 1805, wyd. 1810). Przekonanie, że wiara i poszanowanie tradycji prowadzą do odrodzenia narodu, zaowocowało widoczną w pismach W. apoteozą przeszłości (poematy hist.: *Assarmot...*, 1805, *Lech*, 1807, wyd. 1830, *Sławniejsze czyny Polaków*, 1800, wyd. fragm. pt. *Sejm wiślicki*, „Pamiętnik Warsz." 1817). Na posiedzeniach TPN przedstawił swą *Rozprawę o pieśniach narodowych* (1803–05), w której nawoływał do ułożenia „pieśnioksięgu" poświęconego

dziejom Polski (jego realizacją stały się *Śpiewy historyczne* J. Niemcewicza). *Pisma wybrane* (1993).

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1; W. A. Jougan, *Ks. prymas Woronicz*, Lwów 1908; Z. Rejman, *Jan Paweł Woronicz. Poeta i kapłan*, Chotomów 1992.

H.Gór.

WÓJCICKI, Wóycicki, Kazimierz Władysław (3 III 1807 Warszawa — 2 VIII 1879 tamże), wydawca, zbieracz, kronikarz życia kult., pamiętnikarz, folklorysta. Syn lekarza. Ukończył kolegium pijarskie; kształcił się w szkole przygotowawczej do Inst. Politechnicznego, słuchał wykładów na UW. Wziął udział w powstaniu listopadowym; 1832–34 przebywał w Galicji; po powrocie do Król. Pol. przez rok więziony w Zamościu. Od 1845 mieszkał w Warszawie; pracował jako archiwista i bibliotekarz Senatu, kier. drukarni Komisji Rządowej Sprawiedliwości, urzędnik Tow. Kredytowego Ziemskiego; udzielał prywatnie lekcji historii i literatury. Współzał. „Bibl. Warsz." (1841) i jej nacz. red. (1843–44 i od 1850 do końca życia); współred. tyg. ilustr. „Kłosy" (1864–79); współautor *Encyklopedii Powszechnej* S. Orgelbranda. Zwolennik pracy organicznej; popularny w warsz. środowisku twórczym organizator życia nauk. i kult. skupionego wokół redakcji czasopism; prowadził także salon literacki. Jego drukowana spuścizna obejmuje przeszło 80 książek i parę tysięcy artykułów, recenzji i notatek. Początkowo pod wpływem haseł epoki romantyzmu interesował się kulturą lud., rejestrując jej przejawy w trakcie wędrówek po kraju (np. *Klechdy. Starożytne podania i powieści ludu polskiego*, t. 1–2 1837). Opr. *Historię literatury polskiej w zarysach* (t. 1–4 1845–46). Okazjonalnie wydawał źródła odnoszące się gł. do przeł. XVIII i XIX w. (np. *Pamiętniki* J. Kilińskiego, 1830). Szczególne miejsce zajmują w jego dorobku gawędy o niedawnej przeszłości — prace z pogranicza historii i literatury; kładł w nich nacisk na obyczajowość szlachty, mieszczan i chłopów; często operował anegdotą. Znaczna część jego dorobku ma charakter kronikarski, np. zestawienia biogramów osób zasłużonych dla kraju (*Cmentarz Powązkowski pod Warszawą*, t. 1–3 1855–58, wznow. 1970). Już współcześni podkreślali jego zasługi jako „badacza starożytności polskich" i „rzeczy ojczystych pisarza", zarzucano mu jednak nieumiejętność selekcji i hierarchizowania faktów oraz niepełne wykorzystywanie materiałów źródłowych. Pewną wartość zachowały do dziś jego kronikarsko-pamiętnikarskie przyczynki do dziejów Warszawy; W. przytacza w nich sporo informacji z nie istniejących obecnie źródeł (*Pamiętniki dziecka Warszawy i inne wspomnienia warszawskie*, opr. Z. Lewinówna, t. 1–2 1974).

Nowy Korbut, t. 9.

A.Sz.

WÓYCICKI Aleksander (7 III 1878 Mistów k. Mińska Mazowieckiego — 2 VIII 1954 Warszawa), teolog, historyk dziejów społ., działacz polit.; ksiądz. Pod wpływem W. Przyborowskiego zainteresował się historią i literaturą; studiował w Paryżu na uniw. (prawo) i w École du Sciences Politiques (dyplom na podstawie rozprawy *Question ouvriere en Pologne*), doktoryzował się 1909 na Uniw. Katolickim w Leuven. Od 1910 prof. socjologii w Akad. Duchownej w Petersburgu. Po powrocie do kraju 1919 współorganizował KUL w Lublinie i wykładał tam socjologię i historię ekonomii. Od 1924 prof. zw. chrześc. nauk społ. USB w Wilnie, 1937–39 rektor. Po 1945 wykładał socjologię na wydziale teologii UW (do emerytury 1948) i socjologię katol. w Metropolitalnym Seminarium Duchownym. Ogłosił m.in. prace: *Chrześcijański ruch robotniczy w Polsce. Monografia społeczna* (1921)

i *Dzieje robotników przemysłowych w Polsce* (1929), zapoczątkowując tę tematykę w historiografii pol.; jako autor wykazywał pewną tendencyjność wynikającą z zaangażowania w ruchu chadeckim. Z przygotowanej syntezy *Chrześcijańska myśl społeczna w Polsce* przedstawił streszczenie (wykłady na KUL, 1949).

AI.P.

WROCZYŃSKI Ryszard (29 III 1909 Białystok — 23 VIII 1987 Warszawa), historyk oświaty i myśli pedagogicznej. Studia ukończył na UJ (doktorat 1938). W l. 1934–39 nauczyciel w Brześciu n. Bugiem. Podczas okupacji niem. 1941–45 czynny w Białymstoku w tajnym nauczaniu. Po habilitacji 1949 (na UŁ) związany z UW (prof. nadzw. 1955, zw. 1969). Napisał m.in. *Pedagogika pozytywizmu warszawskiego* (1958), *Myśl pedagogiczna i programy oświatowe w Królestwie Polskim* (1963); zajmował się pedagogiką społ.; opr. syntezę *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945* (1980, wyd. II 1987) oraz *Dzieje... do roku 1795* (1983, wyd. II 1987). W l. 1953–79 współpracował także z AWF w Warszawie (*Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, 1979, wyd. II rozsz. 1985). Red. „Przegl. Hist.-Oświatowego".

H.W.

WROŃSKI Bohdan (24 X 1908 Kraków — 5 IX 1985 Londyn), historyk wojskowości; komandor. W okresie międzywojennym pracował na różnych stanowiskach w WP (oficer Marynarki Wojennej); dyplom inż. artylerii morskiej uzyskał w Paryżu (1938). Podczas II wojny świat. w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po wojnie na emigracji; był m.in. dyr. Inst. Pol. i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie oraz prezesem PTH na Obczyźnie (od 1983). Red. i współautor *Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, t. 1 cz. 5: *Kampania wrześniowa. Marynarka wojenna...* (Londyn 1962), t. 2 cz. 1 i 2: *Kampanie na Obczyźnie* (Londyn 1959 i 1975).

Z.W.

WROTNOWSKI Antoni (3 II 1823 Warszawa — 1900 Łęki k. Oświęcimia), prawnik i publicysta historyczny. Po ukończeniu Kursów Prawnych w Warszawie pracował w adwokaturze oraz m.in. jako doradca A. Zamoyskiego i radca Tow. Kredytowego Ziemskiego. W l. 1861–63 działacz obozu „białych". Przeniósłszy się do Lwowa (1884) został dyr. utworzonego wówczas Banku Krajowego; był też posłem do Sejmu Krajowego Galicji. Autor wielu prac; jego rozprawa *O śmierci cywilnej i o prawach byłych wychodźców polskich...* (1859) ma w dużym stopniu charakter historyczny. Zyskał rozgłos gł. jako autor dzieła *Porozbiorowe aspiracje polityczne narodu polskiego* (1882, wyd. III 1898), w którym opowiedział się za potrzebą spokojnego współżycia z zaborcami (trójlojalizm).

H.I.

WROTNOWSKI Feliks (1803 Karaciszki k. Troków — 2 VII 1871 Paryż), historyk powstania listopadowego i emigracji pol., publicysta. Studiował prawo na Uniw. Wileńskim. Wziął udział w wyprawie gen. D. Chłapowskiego na Litwę (1831); po powstaniu listopadowym osiadł na emigracji w Paryżu. Redagował liberalno-konserwatywny „Dziennik Nar." (1841–43) i „Wiadomości Pol." (1855–59); od 1834 opiekował się bibl. Tow. Naukowej Pomocy, od 1854 zarządzał Bibl. Pol. w Paryżu. Należał do towiańczyków. Interesował się przede wszystkim współczesną mu historią Polski; jego prace, zwł. *Ogólny rys powstania na Litwie 1831 r.* (Paryż 1834), chwalono za bezstronność i zalety stylu. Współinicjator Tow. Litew. i Ziem Ruskich. Wydał *Zbiór pamiętników o po-*

wstaniu Litwy w r. 1831 (1835). Wraz z A. H. Dufourem opr. *Atlas de l'ancienne Pologne* (1850) zawierający informacje z zakresu geologii, demografii, geografii i historii Polski, nowatorski pod względem metody kartograficznej. Tłumacz *Kursu literatury słowiańskiej* Mickiewicza (fragm. w „Dzienniku Nar." 1841–42; wyd. t. 1–2, Paryż 1842–43; wyd. IV uzup. t. 1–7, Lwów 1900).

Nowy Korbut, t. 9. K.Sz.

WRÓBLEWSKI Jan (28 XII 1926 Kulawa k. Żółkwi — 9 XI 1987 Warszawa), historyk wojskowości; pułkownik. Frontowy żołnierz lud. WP. Ukończył Akad. Sztabu Generalnego oraz studia hist. w WAP. Od 1978 pracownik WIH (doktorat 1984). Autor prac dotyczących głównie kampanii wrześniowej: *Armia „Łódź" 1939* (1975), *Armia „Prusy" 1939* (1986), *Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie" 1939* (1989).

Bibliografia prac: „Wojsk. Przegl. Hist." 1987 nr 4. M.N.-K.

WRÓBLEWSKI Walerian, pseud. **W. Koronowicz** (1809 Czerniawce na Ukrainie — 27 X 1877 Piłki na Wołyniu), historyk, krytyk literacki. Ukończył Liceum Krzemienieckie. Od 1840 dzierżawił majątki na Wołyniu, następnie na Podolu. Od pocz. l. 40-ych publikował prace krytycznolit. na łamach „Athenaeum", później współpracował z wieloma czasopismami, m.in. z „Czasem" i „Bibl. Warszawską". Autor *Słowa dziejów polskich* (t. 1–3 1858–60), pracy opartej w znacznej mierze na syntezie hist. J. Moraczewskiego. Zwolennik republikańskiej wykładni dziejów Polski, apologeta szlachty; jego koncepcje określone zostały w literaturze nauk. mianem „wypaczonego lelewelizmu".

A. F. Grabski, *Historiozof szlacheckich tęsknot*, w: tenże, *Troski i nadzieje*, Łódź 1981. A.W.

WRZOSEK Adam (6 V 1875 Zagórze k. Dąbrowy Górniczej — 26 II 1965 Poznań), lekarz, antropolog, historyk medycyny. Dr nauk medycznych (Berlin 1898, UJ 1902); do 1914 pracował na UJ (prof. nadzw. 1908). Organizator wydziału lekarskiego na Uniw. Pozn. 1920, kier. m.in. zakładu historii i filozofii medycyny. Zał. „Archiwum Historii Medycyny" (1924) oraz „Przegl. Antropologicznego" (1926). Czł. PAU 1930. Podczas II wojny świat. przebywał w Warszawie (m.in. prorektor tajnego Uniw. Ziem Zach. 1944/45). Po wojnie wrócił do Poznania (prof. Akad. Medycznej 1957). Napisał m.in. monografie wybitnych lekarzy XIX w.: *Jędrzej Śniadecki* (t. 1–2 1910), *Ludwik Bierkowski* (1911), *Józef Majer* (1957), *Karol Marcinkowski* (t. 1–2 1960–61) i *Tytus Chałubiński* (1970).

Bibliografia prac: „Kronika Akad. Medycznej w Poznaniu" 1959. A.G.

WYDŻGA Jan Stefan (ok. 1600 na Rusi Czerwonej — 6 IX 1685 Łowicz), pamiętnikarz; kanclerz w. kor., prymas Polski. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Lowanium (Leuven) i Rzymie (doktorat z teologii). Sekr. król. 1642; nadworny kaznodzieja Władysława IV od 1645, zasłynął jako „złotousty" mówca; kanclerz królowej Ludwiki Marii 1651, referendarz kor. 1652, biskup łucki 1655. W czasie „potopu" szwedzkiego pozostał wierny Janowi Kazimierzowi i towarzyszył mu w ucieczce na Śląsk; 1659 awansowany na biskupstwo warmińskie. Za Jana III Sobieskiego kanclerz w. kor. 1677–78 i arcybiskup gnieźn. od 1678. Przypisuje się mu autorstwo (kwestionowane m.in. przez W.

Czermaka) pamiętnika *Historia abo Opisanie... rzeczy, które się działy w Królestwie Polskim od 1655 aż do roku 1660* (wyd. bezimiennie ok. 1662–65; przedruk K. W. Wójcicki, 1854) zawierającego relację o wydarzeniach „potopu"; dzieło to znane było w Europie w tłum. łac. (w: *Diarium Europaeum*, t. 8 1662) i włoskim (rkps). Poddawane w wątpliwość (przez S. Estreichera) jest również jego autorstwo wierszowanych żywotów biskupów warmińskich *Series episcoporum Varmiensium* (1681, wznow. 1877).

Nowy Korbut, t. 3.

H.L.

WYKA Kazimierz (19 III 1910 Krzeszowice — 19 I 1975 Kraków), historyk literatury pol. XIX i XX w., krytyk lit., eseista. Od studiów (m.in. pod kier. S. Kołaczkowskiego) związany do końca życia z polonistyką UJ: doktorat 1937, doc. 1946, prof. nadzw. 1948, prof. zw. 1954. W l. 1933–34 studiował w Belgii i Francji na stypendium Funduszu Kultury Narodowej. Okres okupacji niem. przebył w Krzeszowicach, pracując w tartaku ojca; brał także udział w tajnym życiu lit. i nauczaniu. Od 1945 czynny w życiu lit., nauk. i publicznym: red. (1945–50) „Twórczości" i współpracownik „Odrodzenia", współzał. (1948) i dyr. (1953–70) IBL PAN, czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1961), działacz ZLP, poseł na sejm 1952–56. W 1964 sygnatariusz „Listu 34" zawierającego protest wobec polityki kult. w PRL. Jeden z najwybitniejszych pol. krytyków i historyków literatury XX w., z generacją ukształtowaną po II wojnie świat. dzielił (a zarazem współtworzył) zarówno jej fascynacje i wzloty, jak zbłąkania i fałszywe wybory. Postawę i zainteresowania W. określał głęboki związek z nar. tradycją kultury i poczucie społ. odpowiedzialności sztuki, wywiedzione z myśli S. Brzozowskiego i owocujące w l. 40-ych i 50-ych akceptacją marksizmu i ustroju komunist. Polski jako szansy na postęp społ. i cywilizacyjny. Towarzyszyło temu przeświadczenie o konieczności poszukiwania analogii w różnych dziedzinach sztuki oraz wiązania studiów nad przeszłością z oceną i penetracją współczesności; wynikła stąd rozległość dorobku W., którą oddaje tytuł retrospektywnego zbioru esejów *Wędrując po tematach* (t. 1–3 1971). Jako historyk literatury zajmował się gł. okresem romantyzmu i Młodej Polski; autor podstawowych dziś syntez i monografii: *Modernizm polski* (1939, wyd. 1959, wyd. III rozsz. pt. *Młoda Polska*, t. 1–2 1977), *„Pan Tadeusz." Studia...* (t. 1–2 1963) oraz licznych studiów i esejów dotyczących literatury i wydarzeń lit. (*Legenda i prawda „Wesela"*, 1950) oraz powinowactwa idei, stylu i treści dzieł sztuki i literatury (*Cyprian Norwid, poeta i sztukmistrz*, 1948; *Matejko i Słowacki*, 1953; *Thanatos i Polska, czyli o Jacku Malczewskim*, 1971). Wśród nich osobne miejsce zajmuje studium z zakresu historii idei i publicystyki *„Teka Stańczyka" na tle historii Galicji w l. 1849–1869* (1951) oraz zarys syntetyczny *Pokolenia literackie* (1939, wyd. 1977), będący w pol. humanistyce jedną z pierwszych prób interpretacji zjawisk hist. z zastosowaniem kategorii pokolenia. Równolegle do prac nauk. ogłaszał liczne eseje i szkice lit. poświęcone literaturze współczesnej (m.in. *Pogranicze powieści*, 1948, wyd. rozsz. 1974). W publicystyce W. bronił powojennych wyborów polit., atakując trwanie przy tradycjach patriotyczno-niepodległościowych jako wyraz zacofania i płytkiego syntymentalizmu (esej *Czerwone maki*). W cenionych przez historyków szkicach wspomnieniowych z l. 1939–45 pt. *Życie na niby* (1957, wyd. IV z *Pamiętnikiem po klęsce*, 1984) zawarł analizę mechanizmów gosp., społ. i obyczajowych w Polsce pod niem. okupacją (tu koncepcja i termin „gospodarki wyłączonej"). W 1983 wydano zbiór szkiców

wspomnieniowych W. pt. *Oni*, m.in. o S. Pigoniu, S. Kołaczkowskim, T. Mikulskim.

Kazimierz Wyka. Charakterystyki, wspomnienia, bibliografia (zbior.), Kraków 1978.

J.J.

WYRWICZ Karol (2 XI 1717 k. Brasławia — 6 VI 1793 Warszawa), geograf, historyk; ksiądz, 1734–73 jezuita. Studiował w Akad. Wil. filozofię i teologię; 1745 przyjął święcenia kapłańskie. Nauczyciel m.in. historii i geografii w szkołach jezuickich w Krożach i Nowogródku. W l. 1751–57 nauczyciel domowy u Hylzenów w Dyneburgu i Połocku; przebywając ze swym wychowankiem m.in. w Wiedniu i Paryżu zapoznawał się na polecenie zakonu ze stanem nauk w Europie Zachodniej. Od 1757 prof. etyki i historii w warsz. kolegium (1762–76 rektor). Zasłużony w dziele reformowania zakonu; 1760–61 prokurator prowincji mazowieckiej jezuitów. Po wstąpieniu na tron Stanisława Augusta 1764 jeden ze współpracowników króla; uczestnik obiadów czwartkowych. Po kasacie zakonu m.in. opat hebdowski 1775–91. Jeden z pierwszych wybitnych geografów pol., autor kompendiów geogr., m.in. *Geografia teraźniejsza* (t. 1 1768, wycofany ze sprzedaży pod naciskiem ambasadora ros. N.W. Repnina; wznow. 1794; t. 2 nie wyd.). Współautor *Historii politycznej państw starożytnych...* (t. 1 1771), zainicjowanej przez króla na obiadach czwartkowych. Po I rozbiorze współpracował z F. Łoyką w odpieraniu „historycznych argumentów" uzasadniających roszczenia państw zaborczych wobec Polski. Napisał ponadto podręcznik historii powsz., t. 1: *Abrégé raisonné de l'histoire universelle*, t. 2: *Origine des états modernes et des nations* (1766–71; wyd. pol. zmienione pt. *Historia powszechna skrócona*, t. 1, przekł. S. Szymański; t. 2 nie wyd.).

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1.

red.

WYRZYKOWSKI Stefan, pseud. **Jerzy Korbowski, Bogusław Przeradzki** (5 VIII 1898 Warszawa — 27 IV 1958 Londyn), publicysta polit. i historyczny. Studiował na uniw. w Poznaniu. Publicysta i współred. „Kuriera Pozn."; działacz SN. Podczas II wojny świat. wysoki urzędnik ministerialny w pol. rządzie na obczyźnie. Opr. tzw. Czarną Księgę, zawierającą dokumentację niem. zbrodni wojennych w Polsce. Po 1945 na emigracji, m.in. red. „Myśli Polskiej". Ogłosił kilka opr. dotyczących praw Polski do Prus Wsch., Śląska, Pomorza. Zajmował się także działalnością polit. Wielkiej Emigracji (ogłosił zbiór szkiców biograficznych).

J.J.

WYSŁOUCH Seweryn (19 III 1900 Pirkowicze k. Drohiczyna — 28 II 1968 Wrocław), historyk prawa i dziejów społecznych. Po ukończeniu studiów prawniczych na USB w Wilnie (uczeń S. Ehrenkreutza) tamże asystent i doc.; doktorat obronił 1930, habilitował się z historii prawa litew. 1937. Od 1946 we Wrocławiu, prof. historii ustroju Polski i prawa pol. na Uniw. Wrocławskim. Pracował także w Inst. Śl.; po jego reaktywowaniu 1957 przewodn. Rady Nauk. (do 1960). Przed II wojną świat. zajmował się historią W. Ks. Litewskiego; po wojnie podjął badania nad stosunkami społ. na Śląsku (*Studia nad koncentracją w rolnictwie śląskim w latach 1850–1914*, 1956) oraz rozwinął działalność redakcyjną (m.in. seria Studia Śl.). Współtworzył wrocł. środowisko akademickie.

H.I.

Z

ZACHOROWSKI Stanisław (1885 — 21 XII 1918 Kraków), historyk średniow. prawa pol. i prawa kościelnego. Ukończył studia prawnicze na UJ (uczeń K. Potkańskiego i B. Ulanowskiego); habilitował się 1912. W krótkim czasie napisał wiele prac z dziejów średniowiecza, m.in. *Węgierskie i polskie osadnictwo Spiszu* (1909), *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich* (1912). Wydawca *Statutów synodalnych krakowskich Zbigniewa Oleśnickiego* (1915). Współautor *Dziejów Polski średniowiecznej* (t. 1–2 1926). H.I.

ZACHWATOWICZ Jan (4 III 1900 Gatczyna k. Petersburga — 18 VIII 1983 Warszawa), architekt, historyk architektury, twórca pol. szkoły konserwatorskiej. Po studiach na Politechnice Warsz. związany trwale z tą uczelnią (dr 1936, doc. 1945, prof. 1946). Podczas okupacji niem. wykładał historię architektury i sztuki na tajnym UW i Politechnice. W l. 1945–57 generalny konserwator zabytków w Polsce. Czł. licznych pol. i zagr. tow. nauk. i akademii; czł. PAN (koresp. 1952, rzecz. 1958). Jego gł. prace konserwatorskie to odsłonięcie murów obronnych Warszawy (1936–38), odbudowa Bramy Lwowskiej w Zamościu (1938) i katedry Św. Jana w Warszawie (1948–54); autor m.in. prac: *Twierdza Zamość* (z S. Herbstem, 1936), *Ochrona zabytków w Polsce* (1965) oraz syntezy hist. *Architektura polska* (1966). H. F.-P.

ZAHORSKI Andrzej (15 VII 1923 Warszawa — 15 XII 1992 tamże), historyk, badacz dziejów Polski XVIII w. i pocz. XIX w. Rozpoczęte podczas wojny na tajnym UW studia ukończył 1946; doktoryzował się 1952 (pod kier. J. Wolińskiego), uczestniczył też w zespołach S. Herbsta i B. Leśnodorskiego. Pracował następnie w szkołach średnich, na uczelniach wojsk., w Bibl. UW, w Centralnej Bibl. Wojsk. (1947–51), w Muzeum Wojska Pol. (1951–54), wreszcie w IH PAN (1955–61; doc. od 1958). W 1961 przeszedł na UW (1966 prof. nadzw., 1974 prof. zw.). Od 1990 pierwszy cywilny dyr. Wojsk. Inst. Historycznego. Swe zainteresowania nauk. skupił na epoce oświecenia i epoce napoleońskiej. Autor szkiców (*Rola Komisji Policji w organizowaniu władz miejskich w l. 1791–92*, 1957; *Początki nowoczesnej administracji u schyłku Rzeczypospolitej*, 1958), które poprzedziły monografię *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów* (1959), zawierającą analizę ustroju i działalności władz administracyjnych. W pracy *Uzbrojenie i przemysł zbrojeniowy w powstaniu kościuszkowskim* (1957) ukazał wysiłek włożony w wyposażenie wojska insurekcji. Jako badacz insurekcji zajął się

też wydawnictwami źródłowymi (choć w zasadzie nie był edytorem źródeł): *Polska sztuka wojenna w okresie powstania kościuszkowskiego* (1960) i *Tajna korespondencja z Warszawy do I. Potockiego 1792–1794* (1961, wspólnie z M. Rymszyną). Varsavianista, autor biografii *Ignacy Wyssogota Zakrzewski — prezydent Warszawy* (1963, wyd. II 1979), prac popularnonauk. *Warszawa w Powstaniu Kościuszkowskim* (1967, wyd. II 1985) i *Warszawa za Sasów i Stanisława Augusta* (1970) oraz współautor syntez: *Historia Warszawy* (z M. M. Drozdowskim, 1972, wznow. 1975, 1981) i *Dzieje Warszawy*, t. 2: *1720–95* (wyd. zbior., 1984). Red. nacz. „Kroniki Warszawy" (1974–91). Gł. tematem badań Z. była biografia i legenda Napoleona. Po popularnym *Paryżu lat rewolucji i Napoleona* (1964) opublikował *Z dziejów legendy napoleońskiej w Polsce* (1971), *Spór o Napoleona we Francji i w Polsce* (1974) oraz uwieńczenie swych studiów — obszerną biografię *Napoleon* (1982). Zajmował się też postacią Stanisława Augusta; uważał, że król zasłużył na pozytywną ocenę jako „polityk próbujący ocalić śmiertelnie zagrożoną Polskę"; opinię tę udowadniał w popularnonauk. pracy *Stanisław August polityk* (1959, wyd. II 1966) oraz w monografii *Spór o Stanisława Augusta* (1988, wyd. II 1990). Zainteresowania biografistyką owocowały też stałą współpracą z PSB, dla którego opr. kilkadziesiąt życiorysów (pod koniec życia wszedł w skład jego Komitetu Redakcyjnego). Błyskotliwy wykładowca, przyciągał liczne rzesze studentów i seminarzystów. Po wydarzeniach marcowych 1968 bronił studentów przed represjami, za co był ostro atakowany przez propagandę partyjną. Czł. rad nauk. wielu instytucji badawczych, działacz PTH i jego prezes 1982–88; zorganizował, utrudniany przez władze państw. i partyjne, XIII Powsz. Zjazd Historyków Pol. w Poznaniu (6–9 IX 1984), który był ważnym przejawem opozycji intelektualistów przeciw rządom komunistycznym.

Bibliografia prac do 1982 w: *Francja — Polska XVIII–XIX w.*, Warszawa 1983; „Kronika Warszawy" 1993 nr 1 — zeszyt poświęcony Z.

J.Kow.

ZAJĄCZKOWSKI Stanisław Franciszek (29 I 1890 Lwów — 10 X 1977 Łódź), historyk mediewista, archiwista. Studiował prawo i historię na UJK (doktorat pod kier. S. Zakrzewskiego 1921). W l. 1921–32 pracował w archiwum we Lwowie (stypendium nauk. w Paryżu 1927, habilitacja 1930). Prof. nadzw. USB w Wilnie 1932, prof. zw. 1937. Pracownik Archiwum Państw. w Wilnie 1940–45. Związany z UŁ od 1945; red. nacz. „Rocz. Łódz." od 1958. Lituanista, autor prac: *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII* (1925), *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.* (1930). Zajmował się też dziejami stosunków pol.-krzyżackich (*Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, 1929).

Bibliografia prac: „Rocz. Łódzki" 1961 i 1979.

L.K.

ZAJCZYK Szymon (1900 — po 4 VI 1944 Warszawa?), historyk sztuki żyd. w Polsce. Pochodził z żyd. środowiska ortodoksyjnego. Studia na UW (pod kier. Z. Batowskiego i K. Michałowskiego) zakończył doktoratem z historii sztuki. Nie piastował żadnego stanowiska w instytucjach nauk., choć uchodził za najwybitniejszego w okresie międzywojennym znawcę architektury i rzeźby żydowskiej. Wykładał dorywczo, pracował też jako fotograf. Wyniki jego badań wykorzystywano w Zakładzie Architektury Pol. Politechniki Warsz. oraz w Biurze Inwentaryzacji Zabytków. Stworzył dokumentację fotograficzną sztuki żyd., wartościową do dziś, zwł. wobec zniszczeń wojennych (obejmującą także

małe ośrodki w kieleckiem, nowogródzkiem, na Polesiu i Wołyniu). Opublikował tylko kilka artykułów o bóżnicach drewnianych i murowanych; jego rozprawy dotyczące sztuki nieżydowskiej zaginęły podczas wojny. W czasie okupacji niem. mieszkał w getcie warsz., potem ukrywał się „po stronie aryjskiej"; aresztowany w czerwcu 1944 i prawdopodobnie wkrótce zamordowany.

Z.B. i R.Ż.

ZAKRZEWSKI Ignacy (3 II 1823 Zakrzewo w Konińskiem — 5 VIII 1899 Kissingen w Bawarii), wydawca źródeł, polityk. Syn ziemianina. Po ukończeniu gimnazjum służył w armii pruskiej, którą opuścił 1872 w stopniu podpułkownika; osiadł w Poznaniu. Aktywny w Pozn. TPN, poseł na sejm pruski 1882–89 (prezes Koła Pol. 1888). Opublikował — w większości anonimowo — kilkanaście rozpraw poświęconych osadnictwu, geografii hist. i heraldyce oraz podstawowy do dziś korpus źródeł do historii średniow. Wielkopolski: *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (t. 1–4 1877–81; z subwencji J. Działyńskiego) oraz akta procesów pol.-krzyżackich 1320 i 1339 (*Lites ac res gestae...*, t. 1–2 1890–92).

H. Chłopocka, *Ignacy Zakrzewski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy* (zbior.), Poznań 1989.

A.G.

ZAKRZEWSKI Kazimierz (4 XI 1900 Kraków — 11 III 1941 Palmiry k. Warszawy), historyk starożytności, bizantynista, działacz polityczny. Bratanek Stanisława Z. W czasie I wojny świat. żołnierz Legionów Polskich. Studiował na UJ i UJK (doktorat 1923, habilitacja 1927). Studia uzupełniał w Paryżu. Pracę nauk. rozpoczął 1923 na UJK we Lwowie, 1929–30 prowadził wykłady z historii staroż. na Uniw. Pozn., od 1931 znowu we Lwowie. Prof. bizantynistyki na UW od 1935. Publicysta i działacz społ., związany z lewicą sanacyjną (czł. Związku Naprawy Rzeczypospolitej i wiceprezes Związku Związków Zawodowych); jeden z twórców pol. ruchu syndykalistycznego. Badacz dziejów staroż. (*Samorząd miast Achai rzymskiej*, 1925), zajmował się zwł. okresem upadku świata staroż. i kultury antycznej. Jeden z pierwszych pol. bizantynistów; opublikował wiele istotnych prac, m.in. *Rządy i opozycja za cesarza Arkadiusza* (1927), studium *Cezura między starożytnością a średniowieczem w świetle historii bizantyńskiej* (1930) oraz podręcznik *Dzieje Bizancjum* (w: *Wielka historia powszechna*, t. 4 1938). Podczas okupacji niem. czynny w konspiracji (czł. Związku Syndykalistów Pol.). Rozstrzelany w zbiorowej egzekucji.

Bibliografia prac w: K. Zakrzewski, *U schyłku świata antycznego*, Warszawa 1964.

M.W.

ZAKRZEWSKI Stanisław (13 XII 1873 Warszawa — 15 III 1936 Lwów), historyk mediewista. Studiował na UJ (doktorat 1900), następnie w Wiedniu i Berlinie. Studia uzupełniał, jako stypendysta AU, we Włoszech. Habilitował się 1903 na UJ; 1905 przeniósł się na Uniw. Lwow., gdzie wykładał nauki pomocnicze historii, a od 1906 do końca życia kierował katedrą historii Polski; prof. nadzw. 1907, prof. zw. 1913. Red. „Kwart. Hist." 1914–17. Czł. PAU (koresp. 1919, czynny 1927); prezes PTH 1923–32 i 1934–36. Czł. Czeskiego Król. TN od 1928 i Węgierskiego Tow. Hist. od 1929, czł. koresp. Inst. Słow. w Pradze. Początkowo sympatyk ruchu socjalist., 1906–12 aktywny działacz ND, następnie związany z sanacją, 1928–35 senator RP z listy BBWR. Zwolennik koncepcji o szczególnej roli historii polit., sprowadzający społ. funkcję historii do „kształcenia politycznego". Gł. rolę w dziejach przypisywał wybitnym jednostkom i dynastiom, utożsa-

miając je z państwem, a nawet z narodem (*Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, 1921; *Bolesław Chrobry Wielki*, 1925). Autor kontrowersyjnego opr. okresu dziejów do końca XII w. w *Historii politycznej Polski* (cz. 1 1920, wyd. PAU) oraz syntetycznego szkicu *Dzieje Polski* („Świat i Życie" 1937). Swe poglądy na przedmiot syntezy dziejów, funkcje nauki hist. i rozważania metodol. (pozostawał pod wpływem intuicjonizmu) zawarł w *Zagadnieniach historycznych* (1908, wyd. II rozsz. t. 1–2 1936). Do uczniów Z. należeli m.in. E. i K. Maleczyńscy, L. Bazylow.

K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski*, Łódź 1956 (tu bibliografia prac). M.W.

ZAKRZEWSKI Wincenty (11 VII 1844 Dobrzyków k. Płocka — 12 IV 1918 Kraków), historyk, badacz dziejów powsz. i Polski w XVI w., edytor źródeł. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował w Petersburgu, Wrocławiu, Heidelbergu (m.in. u W. Onckena), Jenie, Berlinie (m.in. u J. G. Droysena); 1867 uzyskał doktorat na uniw. w Lipsku, 1871 habilitację i docenturę na Uniw. Lwowskim. W l. 1871–1909 związany z UJ: 1872 prof. nadzw., 1879 prof. zw., kier. katedry historii powsz.; 1890/91 rektor. Należał do konserwatystów krak., ale swych poglądów polit. nie przenosił na grunt nauki. Świetny dydaktyk, obok S. Smolki właściwy twórca seminarium hist. UJ; do jego uczniów należeli m.in. W. Kamieniecki, J. Ptaśnik, J. Rafacz, W. Sobieski, W. Tokarz, S. Zachorowski. Czł. AU (koresp. 1881, czynny 1884); od 1887 także węgierskiej AU. Zał. i red. „Przegl. Kryt." 1874–77. Badacz i znawca dziejów reformacji; przedstawił pierwsze nauk. zestawienie wydarzeń i faz jej rozwoju (*Powstanie i wzrost reformacji w Polsce 1520–1572*, 1870); jego praca *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–76* (1878) była uznawana za wzór nauk. ścisłości; opublikował ponadto m.in.: *Stosunki Stolicy Apostolskiej z Iwanem Groźnym, carem i Wielkim Księciem Moskiewskim* (1873), *Rodzina Łaskich w XVI w.* (1882), monografię *Stefan Batory...* (1886–87) oraz popularny podręcznik *Historia powszechna na klasy wyższe szkół średnich* (t. 1–3 1891–97, kilkanaście wznow.). Opr. propozycje zasad edycji źródeł: *Jak należałoby wydawać zbiory listów i aktów historycznych z wieku XVI i późniejszych* (1877); wydał *Stanislai Hosii Epistolae* (t. 1–2 1879–88) oraz *Dyariusz zjazdu protestantów w Radomiu 1591 roku* (1903).

Bibliografia prac: „Przegl. Hist." 1917/18 z. 22. M.W.

ZALASZOWSKI, Załaszowski, Mikołaj (17 VIII 1631 Żelisławice w Krakowskiem — 21 IX 1703 Poznań), prawnik, pedagog; ksiądz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Krakowie (doktorat filozofii 1652) i Rzymie (doktorat obojga praw 1656). Prof. Akad. Krak. 1659–69 i jednocześnie rektor kolegium Lubrańskiego w Poznaniu. Kanonik 1669, archidiakon pozn. 1695. Znany przede wszystkim jako prawnik, twórca popularnego podręcznika *Ius Regni Poloniae* (t. 1–2 1699–1702), napisał także pracę hist. *Vitae episcoporum Posnaniensium* (wyd. 1706). H.L.

ZALESKI Bronisław (I 1819 Raczkiewicze k. Słucka — 2 I 1880 Mentona we Włoszech), wydawca źródeł, historyk, bibliotekarz. Studiował w Dorpacie i na uniw. w Charkowie. W l. 1848–55 przebywał na zesłaniu m.in. w Orenburgu i Chiwie. Od ok. 1863 w Paryżu: sekr. Tow. Hist.-Lit., zał. i red. „Roczników" Towarzystwa, dyr. Bibl. Polskiej. Wydawca źródeł: *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*

(1872), *Ksiądz Hieronim Kajsiewicz. Wyciągi z listów i notat zmarłego 1812–1873* (1878). Autor pracy *Żywot ks. Adama Jerzego Czartoryskiego* (1881). Z.R.

ZALESKI Zygmunt (15 I 1894 Gozdanin k. Mogilna — jesień 1940 Mołoga k. Rybińska nad Wołgą), ekonomista, statystyk, historyk Poznania. Studiował w wyższej szkole handlowej w Kilonii i na uniw. wrocławskim. Kier. Urzędu Statyst. w Poznaniu 1920, radca zarządu miejskiego 1931, wiceprezydent miasta 1937. Twórca „Kroniki Miasta Poznania" (1923) i *Księgi pamiątkowej miasta Poznania* (1929), opublikował szereg artykułów poświęconych Poznaniowi i Wielkopolsce XV–XX w. Zginął w radz. łagrze. A.G.

ZALEWSKI Ludwik (30 IV 1878 Nakło k. Ostrołęki — 6 VII 1952 Zamość), historyk, bibliofil; ksiądz. Święcenia kapłańskie przyjął 1902. Studiował języki i literaturę słow. w Szwajcarii na uniw. we Fryburgu (doktorat 1908). Prof. literatury i historii w seminarium duchownym w Lublinie od 1909; pracował od 1919 przy organizacji bibl. KUL. Prowadził badania nad historią książki i bibliotek, zwł. w zgromadzeniach zakonnych (m.in. *Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, 1926). W czasie okupacji niem. aresztowany i osadzony na Zamku Lubel., po uwolnieniu brał udział w tajnym nauczaniu. Autor pracy *Katedra i jezuici w Lublinie* (cz. 1–2 1947–49). Prezes lubel. TPN od 1946.

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983. J.B.

ZAŁĘSKI Stanisław (11 IX 1843 Kraków — 23 VIII 1908 Nowy Sącz), historyk zakonu jezuitów w Polsce; jezuita. Od 1864 nauczyciel w konwikcie w Tarnopolu. Po studiach teologicznych w kolegium krak. przyjął święcenia kapłańskie 1870. Kaznodzieja we Lwowie, Krakowie i Nowym Sączu. Autor prac: *Czy jezuici zgubili Polskę* (1872), *Historia zniesienia zakonu jezuitów i jego zachowania na Białej Rusi* (cz. 1–2 1874–75). Wyniki swych wieloletnich badań zawarł w syntezie *Jezuici w Polsce* (t. 1–5 1900–06).

Bibliografia prac w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983. H.W.

ZAŁUSKI Andrzej Chryzostom (1648 — 12 V 1711 Dobre Miasto na Warmii), wydawca źródeł hist.; biskup. Kształcił się w kolegiach jezuickich; studiował filozofię, historię i prawo w Wiedniu, Rzymie, Paryżu, Lowanium (Leuven). Święcenia niższe przyjął 1673, wyższe 1679. W l. 1674–75 posłował do Hiszpanii, Portugalii i Francji. Biskup kijowski, płocki, warmiński; kanclerz w. kor. od 1702. Autor wydawnictwa źródłowego do dziejów Polski *Epistolae historico-familiares* (t. 1–3 1709–11, t. 4 1761), zawierającego przede wszystkim korespondencję i dokumenty rodzinne Z., ale także dekrety, diariusze sejmów, mowy i inne materiały z okresu od czasów abdykacji Jana Kazimierza do 1710.

Nowy Korbut, t. 3. D.M.

ZAŁUSKI Józef Andrzej, hrabia (12 VIII 1702 Jedlonka lub Jedlanka k. Radomia — 9 I 1774 Warszawa), mecenas nauki i literatury, polihistor, bibliograf, pisarz; biskup. Studiował za granicą, m.in. na Sorbonie w Paryżu; 1724 uzyskał doktorat Akad. Krakowskiej. W l. 1728–59 referendarz w. kor.; od elekcji 1733 do 1742 związany ze Stanisławem Leszczyńskim, przebywał m.in. w Luné-

ville. Od 1758 biskup kijowski i czernihowski. Na pocz. panowania króla Stanisława Augusta należał do opozycji przeciw narzuconemu przez Rosję równouprawnieniu dysydentów; 1767 na rozkaz ambasadora ros. N. Repnina wywieziony wraz z biskupem K. Sołtykiem, hetmanem W. Rzewuskim i jego synem przez wojsko ros. w głąb Rosji do Kaługi (wrócił 1773). Zamiłowany bibliofil, inicjator licznych przedsięwzięć nauk., lit. i wydawniczych, wraz z bratem Andrzejem Stanisławem Z., biskupem i kanclerzem kor., zał. 1747 publiczną Bibl. Załuskich, której starał się nadać charakter instytucji nauk. i lit.; do skupionego wokół niej środowiska uczonych i pisarzy należeli m.in. F. Bohomolec, M. Dogiel, S. Konarski, J. E. Minasowicz, W. Mitzler de Kolof. Autor poematów, satyr, utworów dramatycznych, homilii, utworów dewocyjnych, dialogów polit., cennych do dziś bibliografii lit. oraz kompendiów encyklopedycznych, jak *Cała Polska za złoty, to jest opisanie Polski...* (powstałe „w areszcie smoleńskim" 1768, rkps w Bibl. Nar.; obszerny fragm. opr. przez J. E. Minasowicza wydał J. Muczkowski pt. *Biblioteka historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich lub o Polsce piszących,* 1832; także liczne odpisy tego fragm., m.in. pt. *Historia literatury polskiej wierszem nierymowym napisana...*, Bibl. Czartoryskich, Bibl. Ossolineum). Zainteresowaniom ściśle hist. dał wyraz w pierwszej tego typu w historiografii pol. *Specimen historiae Polonae criticae...* (1733, wyd. III 1753), w której udowodnił, że relacja o rokoszu gliniańskim jest XVII-wiecznym apokryfem, oraz w pracy (zachowanej w rkpsie) pt. *Dissertatio de historicis Poloniae*. Edytor m.in. wznowień pism polit. i hist. Ł. Górnickiego oraz *Inwentarza konstytucji koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego...* (1733) z l. 1683–1726.

Nowy Korbut, t. 6 cz. 1; P. Bańkowski, *Biblioteka Załuskich i jej twórcy,* Warszawa 1959; B. Kumor, *Przyczynki źródłowe do biografii J. A. Załuskiego*, w: *Miscellanea z doby Oświecenia* (zbior.), Wrocław 1964.

J.J.

ZAŁUSKI Zbigniew (31 VII 1926 Kiwerce pod Łuckiem — 5 III 1978 Warszawa), publicysta hist.; pułkownik. Frontowy żołnierz lud. WP. Ukończył Wyższą Szkołę Oficerów Polit.-Wychowawczych. Pracownik Gł. Zarządu Polit. lud. WP; red. miesięcznika „Wojsko Lud."; od 1969 poseł na sejm PRL; działacz partyjny, zast. czł. KC PZPR. Zbiorem szkiców *Przepustka do historii* (1961) zapoczątkował serię prac polemizujących z dezawuowaniem tradycji powstańczo-niepodległościowej w ówczesnej literaturze i publicystyce (dyskusja o „bohaterszczyźnie"); prezentując oficjalną wizję dziejów, uwzględniał w niej pol. tradycje narodowe. Inne jego książki to m.in. *Siedem polskich grzechów głównych* (1962), *Czterdziesty czwarty* (1968).

M.N.-K.

ZAMOYSKI Jan (19 III 1542 Skokówka k. Zamościa — 3 VI 1605 Zamość), humanista, mecenas, polityk szlachecki, publicysta polit., historyk. Studiował w Collège Royal i na Sorbonie w Paryżu, na uczelni J. Sturma w Strasburgu oraz uniw. w Padwie (doktorat obojga praw 1964). Najwybitniejszy polityk i mecenas nauk i sztuki swego czasu, 1578 kanclerz, 1581 hetman w. kor.; przeciwnik Habsburgów, aktywnie wspierał Stefana Batorego, umożliwił objęcie tronu Zygmuntowi III. W zbudowanym wg wzorów włoskich Zamościu zał. Akad. Zamojską (1595) i bibliotekę; wywarł wpływ na twórczość J. Kochanowskiego, patronował m.in. Sz. Szymonowicowi i S. Klonowicowi, miał swój udział w pracach R. Heidensteina (zwł. *De bello Moskovitico commentariorum libri sex*, 1584). Jego mecenat zyskał rozgłos eu-

ropejski. Znakomity orator. Podczas studiów w Padwie zajmował się m.in. historią rzymską; jego praca *De senatu romano libri II* (Wenecja 1563, wyd. III Strasburg 1670) była pierwszym znaczącym pol. dziełem hist. poświęconym dziejom starożytnym.

B. Kocowski, *Trzej padewczycy. Wpływ Batorego i Zamoyskiego na działalność Reinholda Heidensteina*, Lwów 1939. J.J.

ZAND Andrzej, pseud. **Ludwik Sobolewicz** (1904 — 1943 Oświęcim), historyk Łodzi. Nauczyciel gimnazjalny. Opublikował prace: *Z dziejów dawnej Łodzi* (1929) oraz *Łódź rolnicza 1332–1793. Studium historyczne o topografii, stanie gospodarczym, organizacji prawnej i kulturze Łodzi* (1930). Autor rozprawy teoretycznej *O potrzebie specjalnej metodologii dla historii nowożytnej i nowych nauk pomocniczych* („Kwart. Hist." 1929, przedruk w: *Historycy o historii*, pod red. M. H. Serejskiego, t. 2 1966). Zginął w niem. obozie koncentracyjnym. H.W.

ZARAŃSKI Stanisław (1817 Jaroszowice pod Wadowicami — 1889 Kraków), dydaktyk historii. Studiował historię na Uniw. Lwowskim. Pracował gł. w krak. sądownictwie; od 1845 parę lat był nauczycielem języka pol. i historii powsz. w Teresianum w Wiedniu, następnie bezpłatnie uczył historii Polski w Instytucie Nauczycielskim w Krakowie. W swych pracach dydaktycznych krytykował stan szkolnictwa w Galicji; w nauczaniu historii kładł nacisk na rozwijanie zainteresowań i przygotowanie do samodzielnych badań. Opublikował m.in.: *O sposobach wykładania dziejów* („Rocz. TPN Krak." 1864; przedruk w antologii opr. przez J. Maternickiego pt. *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, 1974); *O reformie wykładów dziejowych na podstawie indukcji* (1868), *O zmianach koniecznych w nauce dziejów ojczystych* (1874). Autor opr. dydaktycznych. Czł. TN Krak. i TPN Pozn., czł. nadzw. AU. red.

ZAREMBA Paweł (12 X 1915 Petersburg — 23 IV 1979 Londyn), publicysta polit., historyk. Studiował prawo i ekonomię na Uniw. w Poznaniu. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939; wzięty do niewoli niem., przebywał w oflagu w Murnau. Od 1946 na emigracji w Anglii. Sekr., następnie dyr. wydawnictwa Gryf Publications, red. „Orła Białego". Publikował też w innych pol. pismach emigr., m.in. w „Bellonie", „Kulturze", „Tekach Historycznych". Współpracownik sekcji pol. BBC; 1967–79 jeden z dyr. rozgłośni pol. Radia Wolna Europa. Opublikował prace: *Historia Stanów Zjednoczonych* (1957, wyd. I krajowe 1992) — pierwszy pol. popularny zarys dziejów USA, *Historia Polski*, t. 1: *Od zarania państwa do 1506* (1961, zamierzone dalsze tomy nie powstały), *Historia dwudziestolecia 1918–1939* (1981, wyd. I krajowe 1992) — zarys opr. na podstawie pogadanek wygłaszanych w Radiu Wolna Europa. Choć był przede wszystkim popularyzatorem historii i publicystą, a nie badaczem, wszystkie prace Z. cechuje szerokie ujęcie problemowe i rzetelna znajomość tematu. R.S.

ZARĘBSKI Ignacy (5 XI 1905 Głogów Małopolski — 18 VII 1974 Kraków), historyk kultury i oświaty okresu odrodzenia w Polsce. Studiował pod kier. S. Kota na UJ w Krakowie; doktoryzował się (1937) na podstawie pracy *Stosunki Eneasza Sylviusza Piccolomini z Polską i Polakami* (wyd. 1939). Nauczyciel w Grabownicy, Krakowie i Solcu nad Wisłą. W 1939 i po wojnie pracował w krak. oddziale Ossolineum. Od 1951

wykładowca WSP w Krakowie, doc. 1955, prof. nadzw. 1964. Od 1959 wicedyr. Bibl. Jagiellońskiej; red. jej *Historii...* (t. 1 1966). Czł. Komisji Nauk Hist. i Komisji Nauk Pedag. PAN w Krakowie; związany z pracownią dziejów oświaty PAN. Czł. PTH. Autor prac: *Rola języka polskiego w nauczaniu szkolnym w Polsce XVI w.* (1955), *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce. Grzegorz z Sanoka — Boccacio — Długosz* („Odrodzenie i Reformacja w Polsce" t. 2 1957).

J. Baumgart, *Ignacy Zarębski*, Kraków 1975; bibliografia prac: „Przegl. Hist.-Oświatowy" 1975 z. 2 (opr. C. Majorek). H.W.

ZAWADZKI Kazimierz (1647 Waplewo? w ziemi sztumskiej — 15 IV 1691 tamże), pisarz polit., historyk. Pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej. Studiował w kraju i za granicą. Poseł na sejmy w okresie panowania Michała Korybuta i Jana III. Brał udział w wyprawie chocimskiej 1673. Podkomorzy malborski 1677, kasztelan chełmiński 1685, starosta pucki. Autor opisu elekcji króla Michała (*Gloria orbi Sarmatico...*, 1670). Jego najważniejszym dziełem jest *Historia arcana seu annalium polonicorum...* (Frankfurt 1699) — powiększone o kilka ksiąg jego wcześniejsze dzieło pt. *Herculeus labor spreta praesentium invidia* (1675), cenne źródło hist. przedstawiające dzieje panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego.

Nowy Korbut, t. 3; T. Mączyński, *Kazimierz Rogala Zawadzki, jego życie i dzieła*, „Rocz. TN w Toruniu" 1929. A.P.

ZAWADZKI Wacław, pierwotnie **Józef Lewin-Łaski** (30 XI 1899 Warszawa — 28 VII 1978 tamże), historyk amator, kolekcjoner, edytor pamiętników. Do 1939 właściciel antykwariatu w Warszawie. W getcie warsz. współpracował z Żyd. Organizacją Bojową, od 1943 ukrywał się „po stronie aryjskiej". Po 1945 w warsz. wydawnictwach, 1949–50 współred. „Nowych Książek", 1952–54 w PIS. Czł. PPS (usunięty przed 1948 za „obcość klasową"); czł. PZPR po 1956 (usunięty 1966 za solidarność z L. Kołakowskim). W l. 1958–60 zast. red. nacz. Państw. Inst. Wydawniczego, gdzie zainicjował i redagował do końca życia serię Bibl. Pamiętników Pol. i Obcych. Współzał. i czł. zarządu Tow. Przyjaciół Książki, współpracownik „Rocz. Lit." (artykuły o pamiętnikarstwie). Czł. ZLP (od 1970). Współinicjator i czł. Komitetu Obrony Robotników (1976). Edycje pamiętników opatrywał bogatymi wstępami i komentarzami: *Pamiętniki dekabrystów* (t. 1–2 1960; w t. 3 pamiętniki pol. o dekabrystach), *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców* (t. 1–2 1963), G. Langner, *Pamiętnik dorożkarza warszawskiego 1832–57* (1976). Był też edytorem opowieści hist. Dra Antoniego J. (Rolle) pt. *Wybór pism* (t. 1–3 1966). J.Kow.

ZAWADZKI Władysław (VI 1824 Hajworonka na Podolu — 10 I 1891 Lwów), pisarz, publicysta, historyk. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Studiował na Uniw. Lwow. oraz na akad. rolniczej w Altenburgu na Węgrzech. Uczestnik Zjazdu Słow. w Pradze 1848. Współpracował z „Dziennikiem Lit." i innymi pismami jako krytyk lit. oraz kronikarz Lwowa i Galicji. Autor popularnonauk. prac hist. (m.in. *Jakub i Konstanty Sobiescy*, 1862), szkiców o życiu kult. Lwowa, prac biogr. (np. *Ludwik Nabielak. Biografia na tle historycznym...*, 1886) i czytanek hist. dla młodzieży; jego *Obrazy Rusi Czerwonej* (1869, z rysunkami J. Kossaka) przynoszą też wiele interesującego materiału etnograficznego. W wyborze swych prac pt. *Z teki literackiej* (1870) zamieścił szkice o A. Ba-

towskim, W. Łozińskim, K. Szajnosze i gen. J. Dwernickim. Czł. wielu towarzystw nauk. i lit., m.in. Tow. Hist.-Lit. w Paryżu (koresp., od 1867) i Krak. TN (od 1868).

Nowy Korbut, t. 9. K.Sz.

ZAWIDZKI Jan Wiktor Tomasz (20 XII 1886 Włuki k. Płocka — 14 IX 1928 Warszawa), fizykochemik, historyk nauki. Studiował w Rydze i Lipsku pod kier. W. Ostwalda i P. Waldena. Kier. katedry chemii Akad. Rolniczej w Dublanach 1907–17, następnie prof. Politechniki Warsz. (rektor 1917–20). Min. WRiOP w gabinecie W. Grabskiego. Czł. PAU od 1918, czł. zał. Pol. Tow. Chemicznego i jego prezes (od 1920), zał. „Roczników Chemii". Bibliofil, znawca historii fizyki i chemii. Opr. *Słownik chemików polskich* (rkps zniszczony w czasie II wojny świat.); autor wielu kryt. biografii chemików (m.in. F. Waltera, M. Berthelota, J. Babińskiego). F.W.S.

ZAWIEYSKI Jerzy (2 X 1902 Radogoszcz pod Łodzią — 18 VI 1969 Warszawa), pisarz, eseista. Ukończył szkołę dramatyczną w Krakowie, do 1939 pracował gł. jako aktor i dyr. teatrów, podczas okupacji niem. działał w Tajnej Radzie Teatralnej. Po wojnie m.in. wykładowca KUL, współred. „Tyg. Powsz." i „Znaku", współtwórca i prezes (od 1957) Ogólnopol. KIK; poseł na sejm (1957–69), czł. Rady Państwa PRL (1957–68). Autor dramatów i utworów prozatorskich (niekiedy o formie bliskiej esejowi biogr., jak np. opowiadanie *Romans z ojczyzną*, 1963, o M. Mochnackim). W refleksji historiozoficznej poszukiwał determinantów losu jednostki i zbiorowości (ukazując np. wpływ romantyzmu na całe generacje Polaków); w esejach o T. Rejtanie, Sz. Potockim i T. Kościuszce (w tomie *Pomiędzy plewą i manną*, 1971) analizował od strony psychol. racje i motywy ich postaw i działań politycznych. Pośmiertnie wydano zbiór szkiców wspomnieniowych Z. o wybitnych twórcach kultury pol., m.in. o J. Cierniaku, J. Korczaku, T. Brezie (*Dobrze, że byli*, 1974). J.J.

ZAWISZA Jan (? — 1887), archeolog amator. Zał. i wyd. „Wiadomości Archeol." (1873–82). Na własny koszt prowadził badania jaskiń, m.in. jaskini Łokietka w dolinie Ojcowskiej i jaskini Wierzchowskiej (nazwanej przezeń Mamutową) w Małopolsce, w których odkrył dużą liczbę zabytków paleolitycznych. Opisał skarb brązów z Czubina k. Błonia i grodzisko w Mereczu. Odkrył groby kloszowe na Grochowie w Warszawie. Był mecenasem badań archeol., współpracowali z nim: J. Przyborowski, Z. Gloger, G. Ossowski, K. Jagmin, T. Łuniewski, J. T. Lubomirski.

K. Musianowicz, *„Wiadomości Archeologiczne" przed stu laty*, „Wiadomości Archeol." 1973. J.S.

ZAWISZA Krzysztof (20 IV 1666 Horce k. Słonimia — 15 VIII 1721 Berdyczów), wierszopis, pamiętnikarz. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Studiował w Wilnie i Krakowie. Przed 1699 wziął udział w walkach z Turkami. W l. 1700–01 odbył podróż do Rzymu. Marszałek sejmów 1697, 1718, 1720; wojewoda miński od 1720. Stronnik saski, podczas wojny północnej przejściowo przystał do Stanisława Leszczyńskiego. Pozostawił *Pamiętniki* obejmujące l. 1666–1721 (wyd. J. Bartoszewicz, 1862), cenne źródło informacji o obyczajowości szlacheckiej czasów saskich.

Nowy Korbut, t. 3. H.L.

ZAWISZA Oskar (23 XI 1878 Jabłonków — 18 I 1933 Cierlicko), folklorysta, badacz dziejów Śląska Cieszyńskiego, kompozytor; ksiądz. Studiował teologię katol. w Ołomuńcu; duszpasterz na Śląsku Cieszyńskim (1911–33 proboszcz w Cierlicku). Pisał prace hist. (np. *Kolonizacja w Ks. Cieszyńskim*, „Zaranie Śl." 1908–09), artykuły o reformacji i kontrreformacji, opr. kilka monografii hist. miejscowości Śląska Cieszyńskiego (*Dzieje Strumienia*, 1909; *Dzieje Karwiny*, „Nasz Kraj" 1929–30); gromadził i publikował materiały folklorystyczne. Autor utworów muzycznych.

Bibliografia prac: „Zaranie Śl." 1933 z. 1.

M.F.

ZBYSZEWSKI Karol (1 VII 1904 Frantówka na Humańszczyźnie na Ukrainie — 16 XI 1990 Londyn), publicysta polit. i hist., dziennikarz. Studiował historię m.in. u M. Handelsmana na UW. Związany z konserwatywno-nar. opozycją wobec sanacji, pracował w redakcjach wil. „Słowa", od 1936 warsz. „Prosto z mostu" i „Buntu Młodych". Zyskał rozgłos pracą (nie przyjętą jako doktorska przez Handelsmana) pt. *Niemcewicz od przodu i tyłu* (1939, wznow. 1991), zawierającą pamfletowy, utrzymany w stylu felietonu polit., opis zachowań i działań elity polit. doby stanisławowskiej; z pracą Z., wysoko ocenioną przez Cata Mackiewicza, polemizowała większość historyków (z aprobatą przyjął ją A. Skałkowski). Po udziale w kampanii wrześniowej 1939 Z. służył w Pol. Siłach Zbrojnych na Zachodzie. W 1945 pozostał na emigracji w Londynie; związany gł. z „Dziennikiem Pol. i Dziennikiem Żołnierza" (1973–84 red.). Opublikował m.in. książkę o udziale wojska pol. w kampanii norweskiej *The Fight for Narvik* (Londyn 1940, wyd. pol. krajowe 1990), szkice *Polacy w Anglii* (Londyn 1947), zbiór esejów (m.in. o S. Leszczyńskim i K. Pułaskim) *Wczoraj na wyrywki* (Londyn 1964). Współpracował z Radiem Wolna Europa. Jego bratem był publicysta Wacław Z.

J.J.

ZDANOWICZ Aleksander (26 II 1805 Bielkiewicze k. Mińska — 29 V 1868 Wilno), autor podręczników historii. Studiował na Uniw. Wil. (kandydat filozofii 1831). Nauczyciel historii powsz. i łaciny w Inst. Szlacheckim w Wilnie, szkołach prywatnych oraz w diecezjalnym seminarium duchownym. Autor podręczników dla dzieci i młodzieży, m.in. *Rys chronologiczno-historyczny państw nowożytnych...* (1844, wyd. VI 1891), *Szkic historii polskiej dla dzieci...* (1857, wyd. VI 1902) — oceniony przez W. Smoleńskiego jako wartościowy, *Szkic historii powszechnej dla dzieci...* (1861). Pisał także podręczniki do nauki języków. Autor wyd. pośmiertnie dzieła *Rys dziejów literatury polskiej* (uzup. i opr. L. Sowiński, t. 1–5 1874–78). Pozostawił *Dziennik* (pisany 1849–59; rkps w Litew. Akad. Nauk w Wilnie; fragm. „Rocz. TPN w Wilnie" 1918).

Nowy Korbut, t. 9.

K.Sz.

ZDZIECHOWSKI Marian (30 IV 1861 Nowosiółki na Białorusi — 5 X 1938 Wilno), historyk literatury i kultury, badacz ideologii społ.-politycznych. Pochodził z zamożnej rodziny ziemiańskiej. Odbył studia slawist., romanistyczne i filoz. w Petersburgu i Dorpacie, uzupełniał je w Grazu, Zagrzebiu i Genewie; dr filozofii UJ 1889. Od 1894 na UJ doc. literatury słow., 1899 prof. tytularny, 1908 prof. zw.; od 1920 prof. Uniw. Wil. (rektor 1925–27, dr h.c. 1932). Czł. AU (koresp. 1902, czynny 1908); prezes TPN w Wilnie. Dorobek nauk. Z., choć oparty na gruntownych studiach źródłowych, odzwierciedla gł. jego liberalno-konserwatywne poglądy i oryginalną chrześc. historiozofię; w

swych pracach zmierzał do syntezy myśli społ., filoz. i polit. narodów słow., zwł. Rosji (*Mesjaniści i słowianofile*, 1888; *Pessymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. 1–2 1914–15; wznow. 1993). Był też autorem biografii Napoleona III (1921) i Chateaubrianda (1934) oraz książki *Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX* (1902). *Wybór pism* (1993).

J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław – Kraków 1983.

A.Sz.

ZIELIŃSKI Adam Kazimierz (16 I 1902 Monasterzyska k. Buczacza — 28 XII 1991 Feijó pod Lizboną), dyplomata, historyk. Wziął udział w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował prawo i doktoryzował się na UJK we Lwowie. Do 1939 pracował jako radca w Min. Komunikacji. We wrześniu 1939 przez Rumunię przedostał się do Rzymu, następnie do Francji, a po jej upadku 1940 znalazł się w Lizbonie (pol. chargé d'affaires). Po wojnie pozostał na emigracji w Portugalii, pracując jako dziennikarz i tłumacz (był poliglotą). Zajmował się dziejami stosunków pol.-portugalskich; owocem poszukiwań archiwalnych i bibl. były liczne publikacje, np. *Repercussions littéraires portugaises des luttes pour l'indépendence de la Pologne au XIX siècle* (1975), *Les Cartas Régias polonaises aux archives de Lisbonne* (1979). Kolekcjonował stare mapy Polski i krajów ościennych (swój zbiór podarował Zamkowi Król. w Warszawie). Zajmował się stosunkami pol.-ukr. (korespondencja z J. Stempowskim 1941–42 „Zeszyty Hist." Paryż 1978). Jego żoną była M. Danilewicz-Zielińska, historyk literatury polskiej.

J.J.

ZIELIŃSKI Henryk (22 IX 1920 Szembruczek k. Grudziądza — 6 III 1981 Wrocław), badacz dziejów II Rzeczypospolitej. W kampanii wrześniowej 1939 ranny w bitwie nad Bzurą; do 1944 przebywał w niem. obozach jenieckich. Studiował na UJ pod kier. J. Feldmana i K. Piwarskiego. Od 1949 związany z Uniw. Wrocł.: dr 1951, doc. 1955, prof. nadzw. 1962, prof. zw. 1971. Badał stosunki pol.-niem., zwł. problematykę narodowościową i społ. na Śląsku w okresie międzywojennym; opr. i wydał *Źródła do dziejów powstań śląskich* (t. 1 1963). Autor *Historii Polski 1864–1939* (1968, wyd. III 1971) i *Historii Polski 1914–39* (1983, wyd. II 1985). Współautor i red. nauk. (1975–80) serii pt. *Polska myśl polityczna XIX–XX w.*

Bibliografia prac za l. 1948–80: „Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia" 1981 nr 543.

L.Krz.

ZIELIŃSKI Józef, pseud. **Mariusz Kułakowski** (19 III 1899 Lwów — 1 IX 1976 Kraków), historyk nowoż. i najnowszych dziejów Polski. Służył w armii austr., od 1918 w WP; uczestniczył w wojnie pol.-radz. 1919–20. Studiował na UJK (doktorat 1925). Pracował w Bibl. Uniw. we Lwowie, a od 1925 jako nauczyciel gimnazjów w Stanisławowie (autor prac dotyczących dziejów tego miasta w czasach nowoż.). Podczas II wojny świat. konspiracyjny działacz oświat. w Krakowie. W l. 1946–56 więziony, po zwolnieniu zatrudniony w Archiwum UJ (do 1964). Był związany z ND, jej dziejom poświęcił kilkadziesiąt prac; dziełem jego życia była książka *Dmowski w świetle listów i wspomnień* (wyd. pod pseud., Londyn, t. 1–2 1968–72).

J.W.

ZIELIŃSKI Tadeusz (14 IX 1859 Skrzypczyńce k. Humania — 8 V 1944 Schöndorf k. Monachium), filolog klas., badacz dziejów i kultury antycznej, religioznawca. Pochodził z rodziny inteli-

genckiej wywodzącej się z ziemiaństwa. Po ukończeniu gimnazjum niem. w Petersburgu studiował — dzięki ros. stypendium państw. — na uniw. w Lipsku, Monachium i Wiedniu; przez kilka lat odbywał podróże nauk., gł. po Grecji i Włoszech. Doktorat u L. Langego w Lipsku (1880) uzupełnił doktoratem na ros. uniw. w Dorpacie (1887). Od 1884 na uniw. w Petersburgu: doc., prof. nadzw. 1887, prof. zw. 1890; 1887–1914 kier. katedry języka greckiego; wykładał także w Inst. Hist.-Filol. oraz (1915) na Wyższych Kursach Żeńskich; prezes Petersburskiego Tow. Miłośników Historii i Literatury Polskiej. W 1921 przeniósł się na stałe do Polski; 1922–35 prof. i kier. katedry filologii klas. UW, od 1935 prof. honorowy. Czynny w środowisku nauk., 1922–34 współred. pisma „Eos"; współpracownik wielu pism, także codziennych, w których popularyzował kulturę antyczną. Występował publicznie, m.in. (obok A. Brücknera, F. Bujaka, I. Chrzanowskiego, E. Romera) przeciwko zniesieniu autonomii szkół wyższych oraz przeciwko przejawom antysemityzmu w środowisku uniwersyteckim. Znany i ceniony przez szerszą opinię publiczną, w plebiscycie „Wiadomości Lit." został wybrany do PAL (powołany 1933). We wrześniu 1939 doznał częściowego paraliżu w wyniku niem. bombardowania, w którym stracił księgozbiór i rękopisy prac; z inicjatywy przyjaciół wyjechał z córką do uzdrowiska Schöndorf w Górnej Bawarii (fakt ten część środowiska twórczego oceniła krytycznie), gdzie tuż przed śmiercią ukończył ostatni tom *Religii świata antycznego*. Największy pol. filolog klas. i historyk kultury antycznej, należał do „najwybitniejszych i najbardziej oryginalnych badaczy świata antycznego, jacy w ogóle istnieli" (K. Kumaniecki, „Meander" 1959). Uczeń wielkich filologów klas. XIX w. (G. Curtiusa, O. Ribbecka, R. A. Lipsiusa), mistrz analizy filol., wypracował oryginalną metodę (opartą na tzw. teorii motywów rudymentarnych) rekonstrukcji zaginionych tragedii antycznych (dokonał tego w odniesieniu do tragedii Sofoklesa i Eurypidesa); dzięki uchwyceniu pewnych prawidłowości w wierszu Eurypidesa ustalił jako pierwszy chronologię jego utworów; badając formę *Iliady* i *Odysei* dostarczył nowych, przekonywających dowodów na jedność autorstwa obydwu poematów. Wierny w zasadzie tradycji XIX-wiecznego psychologizmu, uczynił przedmiotem interpretacji utworów lit. ukazanie ich związków z tłem społ. i wykrycie prawidłowości i norm, rządzących także innymi zjawiskami kultury; uczynił tak zwł. w analizach tragedii i komedii antycznych (z pominięciem odniesienia do antycznych konwencji teatr., które traktował lekceważąco), np. w analizach utworów Sofoklesa (wstęp i komentarze do wyd. ros. Moskwa 1913–15, zebrane w wyd. pol. *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, 1928) oraz utworów Horacego (monografia *Horace...*, Paryż 1938). Ogromna erudycja Z. i łatwość poruszania się po różnych zakresach kultury eur. umożliwiły mu śledzenie i ukazywanie wpływów dziedzictwa antyku na kulturę i świadomość współczesną (m.in. w pracy o oddziaływaniu Cycerona: *Cicero in Wandel der Jahrhunderte*, 1897, wyd. IV 1929; w różnotematycznych szkicach *Z życia idei*, seria 1–2 1925–39), a także dały impuls do podjęcia popularyzacji tego dziedzictwa (*Świat antyczny a my*, wyd. niem. 1905, wyd. pol. 1922, ponadto przekł. na 17 języków). Poza wczesnymi pracami (*Die letzten Jahre des zweiten punischen Kriegs*, 1880) intencje popularyzacyjne dominują w jego studiach ściśle hist., a zwł. w tetralogii *Świat antyczny*: *Starożytność bajeczna* (1930), *Grecja niepodległa* (1933), *Rzeczpospolita rzymska* (1935), *Cesarstwo rzymskie* (1938), w której nauk. ścisłość łączy się z barwną, eseistyczną formą narracji. Swoistą syntezą zainteresowań i studiów Z. była obszerna, parotomowa prezentacja religii świata antycznego (pracował nad nią

w ostatnich latach życia), której końcowym akcentem było wykazanie (w nie wyd. jeszcze tomie *Antyczne chrześcijaństwo*) ciągłości między religiami antycznymi a chrześcijaństwem. W swoim dorobku Z. miał także studia i przyczynki poświęcone literaturze pol., zwł. A. Mickiewiczowi. Do uczniów Z. należeli m.in. J. Manteuffel i S. Srebrny. Czł. AU (1907) i wielu zagr. akad., m.in. Petersburskiej Akad. Nauk (1917), brytyjskiej, bawarskiej; czł. rzecz. i hon. licznych tow. nauk.; dr h.c. 11 uniw., m.in. UJ, UJK, USB oraz uniw. w Atenach, Oxfordzie, Paryżu; kandydat do nagrody Nobla. Po II wojnie świat. dzieł Z. w Polsce długo nie wydawano (poza dwukrotnie wznow. *Światem antycznym*); w l. 70-ych ukazały się 3 wybory studiów i szkiców: *Po co Homer?* (1970), *Szkice antyczne* (1971), *Legenda o złotym runie* (1972).

Nowy Korbut, t. 16; artykuły wspomnieniowe i bibliografia prac (opr. G. Pianko): „Meander" 1959 nr 8/9; W. Klinger, *T. Zieliński*, w: *Portrety uczonych polskich* (zbior.), Kraków 1974.

J.J.

ZIELIŃSKI Władysław (17 XII 1939 Słomniki — 16 XI 1987 Katowice), historyk dziejów najnowszych, zwł. Śląska. Po studiach na WSP w Katowicach pracował od 1964 w Śl. Inst. Nauk. (doktorat 1969, habilitacja 1978); usunięty w stanie wojennym (1982); wicedyr. Gł. Komisji Badania Zbrodni Hitl. w Warszawie 1984–87; pracował też w PAN w Katowicach. Pisał gł. prace dotyczące dziejów polit. na przeł. XIX i XX w., np. *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku* (1972), *Polska Partia Socjalistyczna zaboru pruskiego 1890/1893–1914* (1978); uprawiał biografistykę. Współwydawca *Źródeł do dziejów powstań śląskich* (cz. 1 t. 3 1974); współred. *Śląskiego słownika biograficznego* (t. 1–2 1977–79).

M.F.

ZIEMBA Jan (6 VI 1915 Niepołomice — 10 VI 1984 Dąbrowa Górnicza), historyk Zagłębia Dąbrowskiego. Po studiach matematycznych na UJ pracował w szkolnictwie; 1968–75 wykładowca na Politechnice Śląskiej. Dr nauk humanist. (1976); autor m.in. prac: *Biedaszyby Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego* (1967), *Kształtowanie się proletariatu Zagłębia Dąbrowskiego 1865–1914* (1980).

M.F.

ZIENKOWICZ Leon (11 IV 1808 Lachy na Polesiu — 12 XII 1870 Paryż), prawnik, publicysta, krytyk lit., historyk. Studiował prawo na UW. Uczestniczył w powstaniu 1830–31, a po jego upadku zamieszkał we Francji. W okresie Wiosny Ludów (1848) przebywał w Galicji (dyr. Wydziału Spraw Wewnętrznych i Policji w Komitecie Nar. w Krakowie). Związany z karbonaryzmem i obozem demokr., zwolennik rewol. metod odzyskania niepodległości, czł. TDP od 1837; jako red. „Pszonki" 1839–44 atakował konserwatyzm obozu A. J. Czartoryskiego i szlachty w kraju. W literaturze i publicystyce cenił przede wszystkim „służbę narodowi". Autor biografii, m.in. Sz. Konarskiego (1859). Wydawca *Wizerunków politycznych dziejów państwa polskiego* (t. 1–4 1864–65), zawierających prace o dziejach Polski, gł. najnowszych (pióra kilku autorów) oraz pamiętniki.

H.I.

ZIENTARA Benedykt (15 VI 1928 Ołtarzew — 11 V 1983 Warszawa), historyk mediewista. Studiował historię na UW (gł. pod kier. M. Małowista). Od 1950 do końca życia był pracownikiem Inst. Hist. UW; stopień doktora uzyskał 1960, habilitował się 1967; prof. nadzw. 1972, prof. zw. 1981. Interesował się przede wszystkim zagadnieniami gosp., społ. i polit. średniowiecza. Badania swoje rozpoczął rozprawą doktorską

Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV–XVIII w. (1954). Następnie zajął się pograniczem słow.-niem., zwracając szczególną uwagę na dzieje społ.-gosp. księstwa zachodniopomorskiego, problematykę folwarku i handlu zbożowego oraz zagadnienie kryzysu eur. XIV w.; wyniki badań zawarł w książce *Kryzys agrarny w Marchii Wkrzańskiej w XIV w.* (1961). Wnikliwie badał kolonizację niem. na ziemiach słowiańskich. Zajmował się także dziejami Polski w czasach rozdrobnienia dzielnicowego, zwracając uwagę zwł. na Śląsk (*Henryk Brodaty i jego czasy*, 1975). W ostatnich latach życia analizował tworzenie się i kształtowanie narodów i państw w Europie (*Świt narodów europejskich*, 1985). Przy omawianiu stosunków pol.-niem. zachowywał obiektywizm, zwalczając wszelkie nacjonalistyczne mity, np. „Drang nach Osten"; negował istnienie realizowanego przez tysiąclecie niem. planu podboju wschodu, a niem. kolonizację wsch. ujmował jako fragment ogólniejszego procesu i zestawiał ją z pol. czy ros. parciem na wschód. Autor podręcznika *Historia powszechna średniowiecza* (1968, wyd. III uzup. 1994), współautor *Dziejów gospodarczych Polski do 1939 roku* (1965), *Historii Pomorza* (1969), *Społeczeństwa polskiego od X do XX wieku* (1979). Opublikował wiele artykułów nauk. i popularnonauk. oraz haseł encyklopedycznych. Parokrotnie przebywał za granicą na stażach nauk. (Heidelberg, Paryż, Berlin) i jako wykładowca (uczelnie niem.). Czł. PTH. Od 1980 związany z NSZZ „Solidarność". Dla kolegów i uczniów stanowił niekwestionowany autorytet moralny.

Bibliografia prac: „Przegl. Hist." 1984 z. 3 (opr. M. Barański i J. Suchocki).

M.B.

ZIMOROWIC, Zimorowicz, Józef Bartłomiej, pierwotnie **J. B. Ozimek** (20 VIII 1597 Lwów — 14 X 1677 tamże), poeta, kronikarz Lwowa. Syn majstra murarskiego; trudnił się kupiectwem. Brat Szymona Z., poety. Od 1620 w magistracie: pisarz, ławnik, od 1648 rajca, parokrotnie burmistrz. Pisał sielanki, poematy, hymny rel., wiersze panegiryczne (pol. i łac.). Od 1634 przygotowywał (sięgając m.in. do archiwum miejskiego) opr. historii Lwowa, by „pochodnią historyczną dodać mu blasku". Opublikował kolejno: opr. dziejów klasztoru lwow. bernardynów *Domus virtutis et honoris* (w: *Thaumaturgus Russiae*, zbior., 1672), dzieło biogr. *Viri illustres civitatis Leopoliensis* (1671) oraz kronikę dziejów miasta *Leopolis triplex* (Lwów troisty, tzn. miasto ongiś ruskie, potem niem., wreszcie pol.), obejmującą okres od mitologicznych początków do 1633 (przekł. pol. z rkpsu w: *Historia miasta Lwowa*, 1835; rkps łac. wyd. K.J. Heck w *Pismach do dziejów Lwowa odnoszących się*, 1899). W 1672 walczył z Turkami w obronie Lwowa; napisał kronikę oblężenia miasta *Leopolis... a Turcis... hostiliter obsessa* (1693; przekł. pol. wyd. jw.).

Nowy Korbut, t. 3; K. J. Heck, *Józef Bartłomiej Zimorowicz, burmistrz, poeta i kronikarz lwowski*, Lwów 1897.

J.B.

ZIOMEK Jerzy (7 VIII 1924 Dąbrowa Górnicza — 13 X 1990 Poznań), historyk, krytyk i teoretyk literatury. Studiował filologię pol. na uniw. we Wrocławiu (doktorat 1951 pod kier. T. Mikulskiego). Pracownik IBL PAN 1948–61; od 1953 związany z UAM w Poznaniu (habilitacja, prof. nadzw. 1965). Współpracownik licznych pism, m.in. „Kuźnicy" (1949 szkic *Libertynizm literatury stanisławowskiej*), „Nowej Kultury", „Nurtu". Należał do protagonistów metodologii marksist. w badaniach lit., następnie jeden z czołowych przedstawicieli pol. strukturalizmu. Początkowo badacz literatury i publicystyki stanisławowskiej

(wstęp do *Wyboru pism* F. S. Jezierskiego, 1952), z czasem poświęcił się badaniom nad literaturą staropol. oraz XX w., tudzież problemom genologii i poetyki. Autor cenionych studiów i edycji, m.in. *Psałterza Dawidowego* J. Kochanowskiego (1960), zawarł w syntezie *Renesans* (1973 i wznow.) nowatorską interpretację piśmiennictwa i kultury epoki. Opublikował studia i eseje o powieści polit., dramatach S. I. Witkiewicza, tzw. literaturze katol. w Polsce. W rozważaniach teoretycznolit., zwł. w zbiorze studiów i szkiców *Powinowactwa literatury* (1980) rozwijał problematykę syntezy historycznolit., nawiązując m.in. do hist. kategorii „długiego trwania" F. Braudela (*Epoki i formacje w dziejach literatury polskiej*, 1986). Zajmował się także krytyką i analizą sztuki teatru.

Bibliografia prac do 1970 w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, seria 2, t. 3, Warszawa 1980.

J.J.

ZMIGRYDER-KONOPKA Zdzisław (23 X 1897 Warszawa — 4 XI 1939 Lwów), historyk starożytności. Studiował na UW filologię klas. i historię staroż. (doktorat 1925, habilitacja 1933). Nauczyciel języków klas. w gimnazjach warsz.; 1928–31 prowadził badania nauk. w Berlinie, Neapolu i w Rzymie. Wykładał historię staroż. na UW (1928–39), na WWP (od 1937 prof.) w Warszawie i Łodzi. Zajmował się zagadnieniami ewolucji ustroju rzymskiego (zwł. staroitalskiego i wczesnorzymskiego), historią wojskowości w powiązaniu z dziejami społ. i ustrojowymi. Autor *Studiów nad historią ustroju rzymskiego* (cz.1 1936), red. *Bibliografii historii starożytnej* („Przegl. Klas." 1936).

Bibliografia ważniejszych prac: „Kwart. Hist." 1939–45; I. Bieżuńska-Małowist, *Zdzisław Zmigryder-Konopka*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (zbior.), Warszawa 1986.

A.B.

ZOLL Fryderyk st. (2 XII 1834 Dolna Wieś k. Myślenic — 1 VI 1917 Kraków), historyk prawa rzymskiego, polityk. Ojciec Fryderyka mł., prawnika cywilisty. Ukończył studia prawnicze na UJ; pracował w Prokuratorii Skarbu. Po doktoracie (1858) i habilitacji (1862) związany aż do przejścia na emeryturę (1906) z UJ: prof. nadzw. 1863, prof. zw. 1865; rektor 1875–77 i 1893/94. Czł. AU 1873 (wiceprezes 1900–17). Poseł na Sejm Krajowy Galicji 1883–1902; od 1891 czł. Izby Panów parlamentu austriackiego. Wprowadził do pol. nauki prawa rzymskiego metody badawcze eur. szkoły hist., stając się twórcą nowoczesnej pol. romanistyki prawniczej. Wydał m.in. dzieła: *Pandekta, czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego* (t. 1–3 1888–1910, wyd. II 1910–14) i *Historia prawodawstwa rzymskiego* (cz. 1–2 1902–06). Wykształcił wielu uczniów, m.in. A. Krzyżanowskiego, R. Taubenschlaga i S. Wróblewskiego.

W. Osuchowski, *Nowe kierunki badań romanistycznych w Polsce. Fryderyk Zoll starszy (1834–1917)*, w: *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego* (zbior.), Kraków 1964.

H.I.

ZUBRZYCKI Dyonizy (1777–1862), archiwista, historyk Ukrainy. W l. 1829–47 kier. drukarni, archiwum i bibl. w Inst. Stauropigiańskim we Lwowie. Jako historyk zajmował się dziejami Ukrainy, a zwł. Lwowa i okolic; uważany jest za jednego z pierwszych historyków tego regionu. Do źródeł archiwalnych podchodził bezkryt.; jego gł. praca *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji* (1836) posiada przede wszystkim wartość materiałową.

K.Sz.

ZWOLSKA Wanda (14 I 1913 Jekatierynosław na Ukrainie — 9 XII 1979 Łódź), historyk dydaktyk. Pochodziła z rodziny inteligenckiej. Studiowała na USB w Wil-

nie pod kier. S. Kościałkowskiego, pracowała jako nauczycielka gimnazjum w Wilnie. W czasie II wojny świat. związana z AK, czynna w tajnym nauczaniu. Po 1945 osiedliła się w Łodzi; uczyła w liceum i w WSP. Od 1950 wykładowca metodyki nauczania historii na UŁ; doktorat uzyskała 1963 na podstawie rozprawy *Dzieje nauczania historii w gimnazjach galicyjskich w dobie autonomicznej 1867–1914* (nie wyd.). Inne prace: *Poradnik dla nauczyciela historii* (1962), *Powtarzanie, kontrola i ocena na lekcjach historii* (1963), artykuły w „Wiadomościach Hist." i „Przegl. Hist.-Oświatowym". K.Ś.

ZWOLSKI Bogumił (17 IV 1910 Sandomierz — 15 VI 1979 Łódź), historyk Litwy i dziejów powszechnych. Pochodził z rodziny nauczycielskiej. Studiował na USB w Wilnie; uczeń i asystent S. Kościałkowskiego (doktorat 1937). Zajmował się dziejami reformacji na Litwie, przygotowywał pracę habilitacyjną z historii gosp. miast litew. w XVII w. (materiały spłonęły 1941). Podczas II wojny świat. więziony w niem. obozie jenieckim w Woldenbergu. Po 1945 osiedlił się w Łodzi. Wykładowca średniow. historii powsz. na UŁ i w WSP. K.Ś.

Ż

ŻABA Napoleon Feliks (15 VIII 1806 lub 1803 na Witebszczyźnie — 17 VI 1885 Zbylitkowska Góra pod Tarnowem), pisarz, historyk. Uczestnik powstania listopadowego, następnie emigrant w Anglii; przebywał też w Stanach Zjednoczonych i w Argentynie (prof. na uniw. w Buenos Aires, być może rektor). Działacz emigracji pol. w Anglii; współpracownik Hôtel Lambert. Pisał powieści i poematy. Wydał pracę syntetyczną dotyczącą dziejów Polski *The Principal Features of the History and Literature of Poland* (Londyn 1856) oraz podręcznik *Metoda ułatwiająca naukę historyi powszechnej* (1873). W 1881 wrócił do kraju.

K.Sz.

ŻABKO-POTOPOWICZ Antoni (9 VI 1895 Rudnia k. Homla — 26 IV 1980 Warszawa), historyk rolnictwa i leśnictwa. Studia rolnicze odbył na uniw. w Lipsku pod kier. W. Pfeffera i na SGGW (doktorat 1929, habilitacja z polityki agrarnej 1932). Od 1928 pracował w SGGW (z przerwą w czasie II wojny świat.; w okresie stalinowskim pozbawiony czasowo stanowiska; prof. zw. 1959) oraz w Inst. Ekonomiki Rolnictwa i Zakładzie Historii Nauki i Techniki PAN. Czł. koresp. TN Warsz.; twórca i red. serii hist. „Zeszytów Nauk. SGGW", współpracownik „Kwart. Historii Nauki i Techniki". Znawca polityki agrarnej i stosunków w rolnictwie w różnych krajach i epokach; zajmował się zwł. syntetycznym ujęciem stanu wiedzy z zakresu leśnictwa w Polsce; gromadził materiały o życiu i działalności pol. leśników i drzewiarzy od XVI w. Autor ponad 150 prac; ważniejsze dzieła hist. to: *Praca najemna i najemnik w rolnictwie w Wielkim Księstwie Litewskim w wieku XVIII na tle ewolucji stosunków w rolnictwie* (1929), *Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, jej dzieje i znaczenie* (1937), *Rys historyczny wsi w Prusach Polskich* (1946), *Dzieje piśmiennictwa leśnego w Polsce do roku 1939* (1960), *Historia leśnictwa* (1960), *Zarys rozwoju wiedzy leśnej do pierwszej wojny światowej* (1968), *Myśl techniczna w leśnictwie i drzewnictwie polskim i jej dzieje* (1977). Red. wielu opr. zbiorowych.

Bibliografia prac: „Zeszyty Nauk. SGGW", Seria Hist., 1981 z. 17.

F.W.S.

ŻAGIELL Ignacy (1 II 1826 Kierpiszyszki lub Powirynie k. Wilna — 21 VI 1891 Warszawa), podróżnik, popularyzator dziejów starożytnych. Studiował medycynę na uniw. w Kijowie. Studia uzupełniał w Paryżu (doktorat) i w Oxfordzie. Od 1859 pracował jako lekarz w Indiach, od 1864 w Turcji. Czł. Włoskiego Tow. Geogr. 1870. Wiele podróżował, zwiedził m.in. Egipt. Po powrocie wydał w Wilnie własnym nakładem *Historię starożytnego Egiptu* (t. 1–2

1880; t. 2 obejmuje dzieje do 1876), która choć amatorska i nieudolna, była pierwszą próbą przybliżenia tego tematu pol. czytelnikowi. Wydał ponadto: *Archaeology, its past and its future work* (Edynburg 1859) oraz *Podróż historyczną po Abisynii, Adel, Szoa, Nubji, u źródeł Nilu...* (1884; relacja ta uznawana jest dziś raczej za mistyfikację). E.F.

ŻEBRAWSKI Teofil (1800 Wojnicz — 1887), historyk; inżynier. Miał stopień doktora nauk wyzwolonych. Wykładał nauki przyrodn. i geodezję na UJ; pracował ponadto jako budowniczy i inspektor komunikacji. Przeszedłszy 1853 na emeryturę, poświęcił się historii i dziejom nauki. Zajmował się archeologią, numizmatyką, sfragistyką (*Nasze zabytki*, z. 1–2 1865 i 1871), dziejami matematyki (*Wiadomość o Adamie Kochańskim...*, 1862), geografii i nauk przyrodn.; opr. *Bibliografię piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki...* (1874). Czł. AU. K.Sz.

ŻEBROWSKI Oskar (15 VIII 1812 Jurborg na Żmudzi — 17 XII 1883 k. Tuluzy we Francji), publicysta hist. i polityczny. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Ukończył Uniw. Wileński. Po powstaniu listopadowym na emigracji we Francji; po ukończeniu École Nationale des Ponts et Chaussées pracował jako inżynier, m.in. w administracji dróg i mostów oraz na kolei. Czł. TDP i Tow. 3 Maja, należał do grupy działaczy i publicystów niepodległościowych skupionej wokół wychodzącego Paryżu tyg. „Trzeci Maj" (1839–48). W swej publicystyce poświęconej gł. „fundamentalnym zasadom" natury i historii (m.in. *Obraz ogólny postępu społeczeństw ludzkich*, Paryż 1879) próbował dać wyczerpującą diagnozę, na szerokim tle hist., przyczyn utraty przez Polskę niepodległości (*Przyczyny niemocy i upadku dawnego państwa polskiego*, „Trzeci Maj" 1846; *Polska. Ogólny zarys przyczyn wzrostu i upadku...*, 1847), dowodząc równocześnie niezbędności niepodległej Polski dla równowagi europejskiej.

Nowy Korbut, t. 9; B. Konarska, *Polskie drogi emigracyjne*, Warszawa 1986. red.

ŻELEŃSKI Tadeusz, pseud. **Boy** (21 XII 1874 Warszawa — 3/4 VII 1941 Lwów), krytyk lit. i teatralny, tłumacz, publicysta społ. i historyczny. Syn Władysława Ż., kompozytora. Studiował medycynę na UJ; od 1901 do końca I wojny świat. pracował jako lekarz, od 1919 zajmował się tylko krytyką teatralną i lit. oraz tłumaczeniami z literatury francuskiej. W l. 30-ych prowadził kampanię publicyst. na rzecz świadomego macierzyństwa. W 1935 powołany do PAL. Po wybuchu II wojny świat. znalazł się we Lwowie, zajętym przez ZSRR; pracował jako lekarz, wykładał (po francusku) historię literatury franc. na ukr. Uniw. Lwow. (mianowany prof.), unikając — w miarę możliwości — udziału w życiu polit.; po zajęciu 1941 Lwowa przez wojska niem. został aresztowany wraz z innymi pol. uczonymi i rozstrzelany. Wielostronna twórczość Ż. miała za wspólny mianownik rewizjonizm obyczajowy i światopoglądowy; dotyczyło to także jego prac z zakresu historii literatury i historiografii, a zwł. biografistyki. W kampanii „antybrązowniczej" (zbiory szkiców *Ludzie żywi*, 1929, *Brązownicy*, 1930, opowieść biogr. *Marysieńka Sobieska*, 1937) Ż. występował nie tylko przeciw konkretnym przemilczeniom czy zafałszowaniom (zwł. w biografii Mickiewicza), ale dążył do zmiany stylu w przedstawianiu życia postaci hist., zwł. artystów; zgodnie z zasadami nowoczesnej biografistyki stawiał sobie za cel ujawnienie pełnej wiedzy o człowieku. Szkice biogr. Ż., niekiedy

przejaskrawione i w szczegółach niedostatecznie wiarygodne, spełniły istotną rolę w oczyszczeniu ówczesnej polonistyki z fałszywego pietyzmu i tradycjonalizmu, oddziałując także na historiografię. Pozostawił szkice wspomnieniowe *Plotki... plotki...* (1927) i *Znaszli ten kraj?* (1931), cenne jako źródła do historii Młodej Polski.

B. Winklowa, *Tadeusz Żeleński (Boy). Twórczość i życie*, Warszawa 1967 (tu bibliografia prac); R. Zimand, *Trzy studia o Boyu*, Warszawa 1961 (tu m.in. studium o biografistyce).

J.J.

ŻÓŁKIEWSKI Stanisław (1547 Turynka pod Lwowem — 6 X 1620 stepy naddniestrzańskie), polityk, dowódca, pamiętnikarz, epistolograf. Wszechstronnie wykształcony, m.in. w wyniku peregrynacji edukacyjnej po krajach Europy Zach.; sekr. król.; związany z J. Zamoyskim; zwolennik tolerancji w polityce wewnętrznej. Uczestniczył w walkach pod Gdańskiem i w wyprawach moskiewskich Stefana Batorego. Od 1588 hetman polny kor., od ok. 1590 kasztelan lwow., od 1608 wojewoda kijowski. Uczestnik obu kampanii mołdawskich J. Zamoyskiego (1595, 1600) i walk ze Szwedami (1602). Podczas wojny moskiewskiej zwycięski dowódca spod Kłuszyna (1610), wsławiony zajęciem Moskwy (1611). Hetman w. kor. od 1613, kanclerz w. kor. od 1617. Zginął w walkach z Turkami, po przegranej bitwie pod Cecorą. Pozostawił pamiętnik z l. 1609–11 *Początek i progres wojny moskiewskiej* (wyd. K. Słotwiński 1833 pt. *Historia wojny moskiewskiej aż do opanowania Smoleńska...*; wyd. kryt. W. Sobieski 1920, wyd. IX kryt. J. Maciszewski 1966), w którym opisał najświetniejszy okres swej działalności polit.-militarnej; relacjonował wydarzenia z pozycji nacz. wodza i polityka (co przydaje tekstowi cech literatury polit.), niemal całkowicie pominął sprawy osobiste. Na tle pamiętnikarstwa staropol. jego dzieło wyróżnia się walorami lit., rzetelnością i powściągliwością.

A. Prochaska, *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1927.

W.T.

ŻÓŁKIEWSKI Stefan (9 XII 1911 Warszawa — 4 I 1991 tamże), krytyk, teoretyk i historyk literatury, publicysta i działacz polityczny. Ukończywszy filologię pol. na UW pod kier. J. Ujejskiego pracował do 1939 jako nauczyciel gimnazjalny. W Kole Polonistów UW (F. Siedlecki, K. Budzyk, D. Hopensztand) ukształtował swe zainteresowania reformą metodologii nauk humanistycznych. Rozpoczętą w tym okresie współpracę ze środowiskami komunist. rozwinął podczas okupacji niem., działając w lewicowej konspiracji wojsk. (AL) i polit. (1942 czł. PPR, od 1944 poseł do KRN); uczestnik powstania warszawskiego. Od 1945 działacz partyjny (zast. czł. KC PPR, następnie PZPR) i państw. (m.in. do 1967 poseł na sejm), w dużej mierze twórca polityki kult. PPR (do 1948 kier. Wydziału Kultury KC); w tyg. „Kuźnica" (współzał. i red. 1945–47) rozwijał m.in. koncepcję unowocześnienia i ideowego przeobrażenia pol. humanistyki na podstawie marksizmu i metodol. dorobku neopozytywistów; podjął agresywny pojedynek z „burżuazyjną" nauką o literaturze (*Stare i nowe literaturoznawstwo*, 1950). Zał. i pierwszy dyr. 1948–51 IBL PAN, prof. UW (od 1948), od 1951 czł. i 1953–54 sekr. PAN, w okresie największej stalinizacji życia polit. i kult. był odsunięty od wpływu na politykę; odzyskał go w okresie tzw. odwilży (1954–56 kier. Wydziału Kultury KC), a zwł. po Październiku 1956, zostając min. szkolnictwa wyższego i red. pism „Polityka" (1957–58) i „Nowa Kultura" (1958–61). Z lansowanych przez niego w l. 60-ych koncepcji kulturotwórczych płodna okazała się wówczas idea akcep-

tacji zjawisk kultury masowej w ramach kultury państwa socjalist. (m.in. w tomach szkiców *Kultura i polityka*, 1958; *O kulturze Polski Ludowej*, 1964; *Zagadnienie stylu*, 1965), co miało wpływ zarówno na ówczesną politykę kult., jak i badanie samej kultury masowej w Polsce. Ż. został odsunięty całkowicie od polityki po okazaniu solidarności z manifestującymi studentami w marcu 1968; m.in. zwolniony jako prof. z UW i przeniesiony do IBL PAN. Poświęciwszy się całkowicie badaniom nad teorią i historią literatury, stał się od l. 70-ych promotorem wprowadzenia do nauki pol. nowoczesnych i potępianych do niedawna przez marksizm metodologii, m.in. antropologii kultury i semiotyki (*Kultura, socjologia, semiotyka literacka*, 1979), oraz autorem nowatorskich metod badań kultury lit. (monografia *Kultura literacka 1918–1932*, 1973; *Wiedza o kulturze literackiej. Główne pojęcia*, 1985). Wnioski metodol. z prac Ż. stały się inspirujące także dla badań w różnych dziedzinach historii. Wybór publicystyki kult. i nauk. *Cetno i licho. Szkice 1938–1980* (1983).

J.J.

ŻUPAŃSKI Jan Konstanty (VI 1804? Poznań — 30 XII 1883 tamże), księgarz i wydawca. Pochodził z rodziny greckiej osiadłej w Polsce. Studiował prawo w Berlinie. W 1835 osiadł na stałe w Poznaniu i związał się z kręgiem wielkopol. propagatorów pracy organicznej. Od 1839 do końca życia prowadził w Poznaniu księgarnię nakładczą, stając się z czasem gł. wydawcą dzieł pol. w zaborze pruskim. Przyjaźnił się i współpracował z wieloma pisarzami i historykami; przez pewien czas w jego księgarni pracował historyk K. Kantecki. W profilu wydawniczym firmy Ż. dominowała historia Polski; wydawał dzieła J. Lelewela (40 t., w tym *Polska, dzieje i rzeczy jej*), M. Mochnackiego (*Pisma wszystkie*), J. Jarochowskiego, T. Wagi, F. Skarbka, L. Żychlińskiego, T. Morawskiego, S. Kaczkowskiego, S. Barzykowskiego, prace hist. i powieści J. I. Kraszewskiego, pamiętniki, np. J. Kitowicza, oraz serię Pamiętniki XVIII w., prace historyków literatury, np. W. Nehringa i W. Cybulskiego, ponadto dzieła filoz. i ekon., powieści, poezje, dramaty. Jego działalność nosiła cechy mecenatu nauk. (płacił honoraria, nawet autorom prac mniej poczytnych). Współzał. Pozn. TPN (1857).

J. Maciejewski, *Jan Konstanty Żupański*, w: *Wybitni wielkopolanie XIX wieku* (zbior.), Poznań 1959.

M.P.-J.

ŻUROWSKI Józef (4 X 1892 Podhajczyki k. Lwowa — 22 I 1936 Kraków), archeolog. Badacz sławnego cmentarzyska neolitycznego w Złotej k. Sandomierza i tzw. Kopca Krakusa. Specjalizował się gł. w mł. epoce kamienia i epoce brązu; wydał (wraz z R. Jakimowiczem) *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich* (1939). Podczas wykopalisk prowadził bardzo dokładną dokumentację, wzorując się na osiągnięciach metodycznych M. Drewki. Autor licznych artykułów, m.in. opublikował: *Pierwsze groby kultur ceramik wstęgowych w Polsce* (1930), *Ogólne wyniki badań archeologicznych w Złotej w l. 1926–1930* (1934).

J.S.

ŻUROWSKI Kazimierz (12 VIII 1909 Zagórz k. Sanoka — 19 III 1987 Gniezno), archeolog. Studiował pod kier. L. Kozłowskiego na UJK we Lwowie. Podczas II wojny świat. brał udział w ratowaniu zabytków archeol.; działał w konspiracji (ZWZ-AK). W l. 1945–48 delegowany przez warsz. Państw. Muzeum Archeol. na Śląsk, organizował Muzeum Miejskie w Zabrzu. Pracownik Uniw. Pozn. 1948–49 i 1966–69 (doktorat 1949 na UW), wykładowca UMK w Toruniu

(1951–79); prof. nadzw. 1964. Badacz pradziejów Gniezna i Legnicy; kier. Stacji Archeol. IHKM PAN w Gnieźnie 1954–71. Autor popularnej pracy *Gniezno, pierwsza stolica Polski* (1964, wyd. II 1966) oraz licznych artykułów, m.in. *Uwagi na temat obróbki rogu i kości w okresie wczesnośredniowiecznym* („Przegl. Archeol." 1953), *Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego Gniezna* („Archeologia Polski" 1957).

J.S.

ŻYCHLIŃSKI Ludwik (1823 Grzymisław k. Śremu — 12 II 1891 Wrocław), publicysta, historyk W. Ks. Poznańskiego. Pochodził z rodziny szlacheckiej; brat Teodora Ż. Studiował prawo na uniw. w Berlinie. Pracował w sądzie w Poznaniu, później we Wrocławiu. Poseł do sejmu pruskiego 1860. Autor prac: *Obraz machinacji mocarstw ościennych przeciw Polsce od r. 1763–1773* (1864), *Historia sejmów Wielkiego Ks. Poznańskiego* (t. 1–2 1867). Artykuły dotyczące m.in. dziejów państwa pruskiego, marchii brandenburskiej oraz historii współczesnej W. Ks. Pozn. publikował w „Ateneum", „Bibl. Warsz.", „Niwie", „Kraju", „Przegl. Polskim". W 1885 ogłosił w „Dzienniku Pozn." fragmenty swych pamiętników.

Z.R.

ŻYCHLIŃSKI Teodor (25 VI 1836 Grzymisław k. Śremu — 26 VIII 1909 Poznań), publicysta, genealog. Pochodził z rodziny szlacheckiej; brat Ludwika Ż. Porucznik artylerii w armii pruskiej; przeniósłszy się do Wrocławia, brał udział w ruchu konspiracyjnym 1863; zamieszkał następnie w Poznaniu. W l. 1864–76 red. kolejno „Dziennika Pozn." i „Kuriera Pozn."; opublikował kilka prac hist. (*Żywot Tadeusza Kościuszki*, 1876; *Kronika żałobna rodzin wielkopolskich*, 1877). Zajął się genealogią i wydał *Złotą księgę szlachty polskiej* (t. 1–31 1879–1908) zawierającą 521 hist.-genealogicznych monografii rodzin szlacheckich z terenu całej dawnej Rzeczypospolitej (w tym 174 rodziny wielkopol.). Wydawnictwo to, o charakterze komercjalnym, ma nierówny poziom: zawiera monografie opr. starannie (gł. z terenów litew.-białoruskich) oraz inne, m.in. autorstwa samego Ż., z błędami i zmyśleniami.

W.Buk.

ŻYCHOWSKI Marian (4 IX 1922 Kraków — 3 IX 1972 Warszawa), historyk ruchów i myśli społ.-polit. XIX w. Studiował na UJ (etnologię i etnografię pod kier. K. Dobrowolskiego) oraz w Szkole Nauk Politycznych. Od 1947 działacz PPR/PZPR, 1950 skierowany do Inst. Kształcenia Kadr Nauk. przy KC PZPR; po uzyskaniu doktoratu 1956 i stopnia doc. 1957 kier. katedry historii Polski i ruchu robotn. w WSNS (do 1968); ponadto działał m.in. w Centralnej Szkole Partyjnej i WSP w Warszawie. Prof. nadzw. 1962, prof. zw. UW 1969; czł. Komitetu Nauk Hist. PAN, Komisji Hist. przy Wydziale Nauki KC PZPR, wiceprzewodn. Pol. Tow. Religioznawczego, czł. PTH oraz m.in. współorganizator Studium Nauk Polit. UW. Autor pracy *Rok 1846 w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji* (1956), współautor i red. podręcznika *Podstawy nauk politycznych* (1967) oraz *Materiałów i dokumentów* (t. 1–2 1972). Jako badacz dawał pierwszeństwo funkcjom ideologicznym, choć w późniejszych pracach (*Ludwik Mierosławski*, 1963; *Bolesław Limanowski*, 1971) wyzyskał szeroko archiwalia i wyraźnie odszedł od stalinowskiej wersji marksizmu. Wraz z S. Arnoldem opublikował *Zarys historii Polski od początków państwa do czasów najnowszych* (1964, wyd. III 1966); pośmiertnie wydano pracę *Polska myśl socjalistyczna XIX i XX wieku (do 1918)* (1976); ostatnie dzieło *Polska Lu-*

dowa. Szkic historyczny i kronika 1944–1971 pozostało w maszynopisie.

AI.P.

ŻYTKOWICZ Leonid (17 VII 1910 Smorgonie — 4 XII 1991 Toruń), historyk dziejów gosp. Polski. Historię studiował na USB w Wilnie (pod kier. J. Iwaszkiewicza-Rudoszańskiego i S. Kościałkowskiego), studia uzupełniał we Francji; doktoryzował się na USB 1938. Po II wojnie świat. związany z UMK w Toruniu oraz IH PAN w Warszawie. Habilitował się na Uniw. Pozn. 1947; prof. nadzw. 1954, prof. zw. 1971. Napisał m.in. *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–1797* (1938). Po wojnie zajmował się historią społ. i gosp., zwł. problematyką agrarną; opublikował m.in. *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.* (1962). Wydawał źródła hist., m.in. *Inwentarze dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego* (1957). Czł. TN w Toruniu, PTH i wielu innych tow. naukowych.

H.W.

ŻYWCZYŃSKI Mieczysław (13 I 1901 Warszawa — 21 II 1978 Lublin), historyk Kościoła, badacz dziejów powsz.; ksiądz. Po ukończeniu seminarium duchownego i przyjęciu święceń kapłańskich (1926) studiował historię na UW pod kier. M. Handelsmana (doktorat 1933); kilkakrotnie wyjeżdżał na stypendia nauk. do Rzymu. W czasie okupacji niem. przebywał od 1942 w Warszawie, był czynny w tajnym nauczaniu. Po 1945 związany trwale z KUL (1946 doc., 1954 prof. nadzw., 1966 prof. zw.) jako wykładowca najdawniejszych dziejów chrześcijaństwa, od 1950 kier. katedry historii Kościoła w czasach nowoż., od 1964 także katedry historii Kościoła w czasach najnowszych; 1963–67 kierował katedrą historii nowożytnej. Czł. Rady Nauk. IH PAN; czł. PTH; współpracownik Stow. „Pax". Badał początkowo stosunek Watykanu do pol. powstań nar. w XIX w. (*Geneza i następstwa encykliki Cum primum z 9 VI 1832 r. Watykan i sprawa polska w latach 1830–37*, 1935), następnie dzieje Kościoła w aspekcie polityki międzynar. (*Kościół i Rewolucja Francuska*, 1951). Opublikował też zbiór rozpraw i artykułów pt. *Szkice z dziejów radykalizmu chrześcijańskiego* (1976). W późniejszych latach życia zajmował się dziejami powsz.; autor m.in. pracy *Włochy nowożytne 1796–1945* (1971), cenionej zwł. za trafne przedstawienie procesu zjednoczenia Włoch, oraz podręcznika akademickiego *Historia powszechna 1789–1870* (1964, kilka wznow.). Nie stronił od zagadnień metodol. (*Narodziny i dzieje pojęcia historyzmu*, „Historyka" 1967). W gł. nurcie swych badań nauk., dotyczącym dziejów Kościoła, charakteryzował się niezależnością sądów, nieraz kryt. wobec polityki Państwa Kościelnego i hierarchii kościelnej.

Bibliografia prac: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne" TN KUL 1975 z. 4. oraz *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983.

M.W.

INDEKS NAZWISK

W indeksie pominięto nazwiska w nazwach instytucji, towarzystw i związków, szkół, bibliotek i wydawnictw oraz nazwiska (imiona) postaci literackich, mitologicznych i biblijnych, pozostawiono natomiast postacie legendarne z dziejów Polski. W indeksie nie uwzględniono autorów haseł (ich spis znajduje się na stronach 5–6). Przy nazwiskach osób mających swe biogramy w *Słowniku* wyróżniono czcionką półgrubą numer strony, na której znajduje się biogram.

SPIS RZECZY